

ACADEMIA ROMÂNĂ



FUNDAȚIA NAȚIONALĂ PENTRU ȘTIINȚĂ ȘI ARTĂ

Colecția „OPERE FUNDAMENTALE”

Coordonatorul colecției: acad. EUGEN SIMION

ION HELIADE RĂDULESCU

OPERE

- II. Istoria critică universală
- Biblicele
 - Echilibru între antiteze

Ediție îngrijită, prefață, note și bibliografie
de MIRCEA ANGHELESCU



univers enciclopedic
București, 2002

Coperta: PODALV

Redactor: Elisabeta Simion

Tehnoredactori: Mariana Mârzea, Diana Tatu



Cartea a apărut cu sprijinul Ministerului
Culturii și Cultelor

Mulțumim Regiei Autonome „Monitorul Oficial”,
îndeosebi Doamnei Director General,
ing. Eugenia Ciubâncan, pentru sprijinul
acordat tipăririi acestei lucrări

© Toate drepturile asupra acestei ediții aparțin
Editurii Univers Enciclopedic
și Fundației Naționale pentru Știință și Artă

ISBN: 973-8240-82-4

973-8240-81-6

ISTORIA CRITICĂ UNIVERSALĂ
(fragment)

INTRODUCȚIE

I

Vorba *istorie* în antichitate însemna „cercetare cu luare aminte”. Cercetând omul cu luare aminte, mai mult sau mai puțin, a căutat a afla adevărul, și aflându-l, a-l spune și altuia. A-și spune sau a-și nara cercetarea ce a făcut cu luare aminte va să zică că spune sau face o istorie. De aci dară mai apoi, la moderni, istoria luă altă însemnare: *istoria* înseamnă o narație a unei fapte sau întâmplări *adevărate*.

Nimeni dară nu face o istorie când spune lucruri care nu s-au întâmplat cu adevărat, nici dacă cele întâmplate nu sunt narate în tot adevărul lor, dacă evenimentele sau caracterele oamenilor se desfigură. Neștiința, necunoștința bine a lucrurilor, interesul sau părtinirea istoricului fac adesea ca istoria să nu fie adevărată, ca istoria să nu fie cercetarea cu luare aminte.

Cu cât istoria este mai neadevărată, cu atâta e mai necredincioasă, cu atâta e mai perfidă, cu atâta mai capabilă a ne amăgi. Istoricul nu poate nara decât sau lucruri ce a văzut singur cu ochii, sau cele ce a auzit, a apucat, a citit de la oameni demni de credință. Ia câte a văzut cu ochii, se cuvine a fi sincer, neinteresat, luminat; la câte a aflat de la alții, sau din auzire, sau din citire, sau din tradiție, se cuvine a fi ca judele integru, drept și luminat, ce ascultă mărturiile și își dă sentința cu mâna pe inimă.

Pentru că se întâmplă ca oamenii să nu fie toți luminați, nici integri, nici neinteresati, nici nepărtinitori la câte nară sau scrie, este foarte cu puțință și se întâmplă foarte des ca nu toate istoriile să fie adevărate. Se întâmplă încă ca și cele scrise cu cea mai mare sinceritate și cu cunoștințele cele mai exacte să nu poată scăpa pe alocurea de erori, pentru că mintea umană are neîmplinirile, neputințele sale. Totdeauna dar când citim istoria cată să căutăm la cunoștințele, la epoca, la caracterul, la interesele, la situația scriitorului sau istoricului: atât spre a face, cât și spre a citi o istorie se cuvine a avea cineva o inimă curată, o minte luminată și liberă de orice prejudiciu. Atunci poate folosi cineva pe cei ce citesc, atunci se poate folosi cu adevărat din câte istorii citește, atunci poate descurca adevărul de minciună. Adevărul conduce și mântuie; minciuna rățăcește și pierde.

Istoria este sau a unei fapte, sau a mai multora ce se reduc la una principală și cu toate împreună se combină spre a forma un tot. Obiectele istoriei sunt oamenii, evenimentele, faptele, coprinsurile, globul, universul întreg. Avem dară înaintea:

or istoria unui om, sau a unui eveniment sau fapte;

or memoriuri de câte își aduce cineva aminte din cele văzute și auzite;

or a unui popol;

or a unei epoce;

or a mai multor seculi;

or a mai multor popoli;

or a omenirii întregi;

or a universului.

Cu cât evenimentele despre cari narăm s-au întâmplat mai aproape de noi, mai aproape sau de locul, sau de zilele noastre, cu atât avem mijloace, adică documente și mărturii ce ne ajută lucrarea întru a intra și în amănunte. Amănuntele asemenea, în loc de a fi o încurcătură, sunt foarte necesarii când se ocupă

cineva numai d-un singur object, fie om, fie faptă sau eveniment. Cu cât objectele se înmulțesc, și anii și secolii înmulțindu-se se depărtează de noi, cu atâta documentele necesarii pentru amănunte ne lipsesc, sau și dacă le avem devin ca o încurcătură, de nu știe cineva a le alege și a le proporționa. Când istoricul își propune a vorbi de universul întreg, a tracta de toți popolii, de toate evenimentele ce s-au succedat pe fața pământului de la creația lui, istoria lui, luând nume de universală, nu poate căuta și spune decât generalitățile; sărind peste intervale, nu se poate ocupa decât de puncturile ce se pot vedea pe culmea secolilor ce se destind înaintea-i.

Istoria universală seamănă cu o călătorie din cele mai mari ce își propune a vizita toți popolii și pământul în general, ce trece peste câmpuri și prin sate și nu se arestă decât prin capitale. A se ocupa de fiecare sat și țarină și colibă și om etc., nu i-ar ajunge nici timpul, nu l-ar ajuta nici mijloacele și ar întreprinde o faptă cu neputință de a o realiza. Cu toate acestea iară, istoria universală nu se cuvine a-și uita numele propriu și originea sa, care este *universul*. Toate evenimentele și faptele culminante, de la creația universului până în zilele noastre, sunt de dominiul său și se cuvine a se ocupa de dânsese și a le spune.

Creația universului, creația omului, evenimentele întâmplate pământului și omenirii, faptele popolilor în general, doctrinele, dogmele, religiile lor, legile, instituțiunile, moravurile lor, guvernele lor ce deculă din acestea; invențiunile, științele, artele, meseriile lor sunt cu adevărat puncturile culminante ce se cuvin a fi objectul istoricului universal și cei mai mulți foarte puțin se ocupă de unele, și de altele nicidecum. Istoria universală, în scurt, cată să fie istoria omului fizic, intelectual și moral, istoria progresului omenirii, în câtetrele aceste ramuri precedută de creația universului și a omului, și însoțită de istoria globului sau a revoluțiunilor sale.

A scrie cineva istorie contemporană poate afla mărturii de la oameni ce au văzut cu ochii cele întâmplate; când scrie însă despre cele întâmplate în secolii trecuți, în popoli depărtați, n-are unde alerga decât la cărți, la monumente, la acte publice și la tradiție. Cărțile însă adesea sunt părtinitoare și tradițiunile desfigurare. Metodul cel mai drept al unui istoric general al popolilor și cel mai bun este, pe cât se poate, a nu vorbi de la sine, ci a aduce înainte și a lăsa a vorbi pe însuși istoricii fiecăruia popor, ca unii ce au fost mai aproape de evenimente, de timp și de locuri. Nu se cuvine însă a uita cele ce s-au zis înainte, că istoricul e dator a fi ca judele integru și luminat, și istoria ca un act de o judecată dreaptă și morală totdeodată. Cei cari judecă actele, documentele și martorii nu mai au dreptul de a vorbi. A istoricului este numai discernerea, judecata și sentința.

Spre a pune pe lectori pe cale întru a ne judeca și pe noi, și istoriile ce citesc, și pe autorii ce se aduc de martori, și faptele popolilor, și religiunile și legile lor, consacram mai întâi câteva capitole preparatoare. Acestea vor cuprinde câteva principie și cunoștințe ce vor servi de normă. Oric istoric adus de mărturie, orice dogmă, orice legi, orice instituție, orice faptă măsurată cu această măsură, își arată mărimea sau micșorimea, adevărul sau minciunea, sinceritatea sau dolul, devotamentul sau interesul, cunoștința sau neștiința, certitudinea sau eroarea.

Cată însă a nu se uita că adevărul absolut, lumina întregă și absolută, perfecția ideală, nu este încă om a ni le arăta, și cu atât mai puțin a le aduce. Noi vorbim aci de adevărurile și cunoștințele câte poate avea omenirea în secolul nostru, de adevărul la care suntem în stare a-l vedea și a aspira la dânsul.

II

De cum s-a arătat omul pe fața pământului, n-a întârziat a simți mai în același timp și plăcerea, și neplăcerea, și bucuria

și întristarea, și lucruri ce îl folosesc, și lucruri ce îl vatămă. D-alături cu bunul, a văzut și răul; d-alături cu frumosul, a văzut și urâtul. Cei dântâi oameni n-au întârziat, în cursul vieții lor, a cunoaște și viața, și moartea, și caldul, și recele, și mișcarea, și inerția, și vegherea, și somnul, și realitatea, și visul; și d-alături cu materia inertă, nemișcată, să recunoască și mișcarea, să întrevadă spiritul manifestat în tot ce e viu, în tot ce se mișcă. Mișcându-se din loc în loc, văzând trecând zilele, succedându-le nopțile, n-a întârziat a-și face o idee de spațiu sau loc, și timp, despre lumină și întuneric.

Pretutindenii a văzut o dualitate. Cu cât generațiunile s-au succedat, cu cât oamenii s-au înmulțit, cu atâta observațiunile s-au înmulțit, experiența s-a comunicat, și n-a fost sementie sau popol care să nu recunoască existența acestei dualități. Noi, în secolul nostru, o recunoaștem asemenea, însă nu așa de confuz ca secolii trecuți, ca primii oameni, ca popolii antichității.

Observând oamenii fiecare din doi termeni a oricăreia dualități, recunoscure că, în unele, amândoi termenii sunt o existență, amândoi sunt pozitivi, cum *loc*, *timp*, *materie*, *spirit* etc.; în altele însă, un termen e pozitiv și altul negativ, unul existența și altul lipsa existenței, cum *viață* – *moarte* (lipsa vieții), *lumină* – *întuneric* (lipsa luminei) etc.

Vom împărți dară dualitățile în două: pe cele dântâi le vom numi paralele, coexistente *simpatice*, pe cele de al doilea *antipatice*:

Dualitate simpatică

Timp	Spațiu
Spirit	Materie
Activ	Pașiv
Libertate	Fatalitate
Drept	Datorie
Progres	Conservație
	etc.

Dualitate antipatică

Viață	Moarte (lipsa vieții)
Mișcare	Inerție
Lumină	Întuneric
Cald	Frig
Frumos	Urât
Adevăr	Minciună
Certitudine	Eroare
Bine	Rău

etc.

Dualitatea ce întâmpinară oamenii pretutindeni fu cauza care îi făcu pe toți a adopta și a recunoaște două principie: unul al Binelui și altul al Răului. De aci se născură păreri atâtea și varii, cosmogonii, doctrine, dogme, religii, instituțiuni și guverne bazate pe aceleași dogme. Diferințele ce se văd în fiecare doctrină și dogmă nu vin decât din cercetarea și cunoștința mai mult sau mai puțin a naturei fiecăria termen al dualității. Unii nu putură cunoaște bine nici spiritul, nici materia, alții, în loc de a vedea că sunt paralele și simpatice, le crezură de contrarii una alteia; alții recunoscând materia, denegară spiritul, alții, recunoscând numai spiritul, denegară materia. Alții recunoscând pe amândouă, desprețuiră pe una și-i deteră luptă, onorând numai pe alta.

Apoi, imaginația poeților nu se mulțumi numai cu ideea că fiecare om își poate face de bine sau de rău; începu a le personifica, a le da o figură, un corp, a le simboliza, a le da attribute, și aceasta o făcură nu numai pentru principiile ce li se părură primitive, ci și pentru toate cele derivate dintr-însele.

Fiecare om, oricât de simplu, pricepe mai mult sau mai puțin ce este virtutea și ce e viciul, bunătatea și răutatea, viața și moartea etc., și le poate comunica junelui încă din pruncie. Însă de ar da câte o figură fiecăreia din acestea, de ar închipui acea figură prin imagine sau prin statuie, de ar spune pruncului că acea imagine sau idol este virtutea sau viciul, viața sau moartea, pruncul nu numai că ș-ar face o idee strâmbă despre aceste obiecte intelectuale, ci din princip ar cădea în idolatrie și prin urmare în materialismul cel mai grosiar. Iată începutul idolatriei, care nu fu decât imaginația necondusă de rație.

Necunoștința terminilor dualităților născu doctrine și dogme rătăcite și imaginația dete corpuri ideilor mai mult și mai puțin neadevărate. Până să intrăm în obiectul ce ne-am propus, cuvine-se dară a ne ocupa mai întâi întru cercetarea terminilor unor dualități principale, întru aflarea și cunoștința

naturei lor. Cunoscând mai mult și mai puțin a distinge dualitățile paralele și simpatice din cele contrarii sau antipatice, făcându-ne o idee mai mult sau mai puțin clară despre fiecare din doi termeni ai lor, vom fi în stare a cunoaște asemenea, mai mult sau mai puțin, pe cât fiecare cosmogonie s-a apropiat mai mult sau mai puțin, dacă nu de adevăr, încai de probabilitate. Din ideea ce și-a făcut omul despre principul creator, despre creația lumii și a omului, s-a format religia; conform cu credința oamenilor s-au făcut și legile. Din ceremoniile religioase, din credințele populare, din legi, se formară datinele și moravurile popolilor și pe temeiul acestora, conform cu dânsle, se așezară și se susținură diversele guverne.

Pe cât sau pervertit oamenii prin credințe neadevărate, pe atât au căzut din natura și demnitatea lor, pe atât s-au preparat spre a amăgi și a se amăgi, pe atât despotismul se-ntemeie pe orbirea oamenilor, și suferințele și durerea se înmulțiră, se învechiră, se perpetuară. Prin cunoștința clară a fiecăruia din termenii dualităților vom cunoaște de unde a provenit răul în fiecare loc și secol.

III

TIMP – SPAȚIU

Fiecare om pricepe mai mult sau mai puțin ce este timpul și ce este locul sau spațiul, și cum că amândouă aceste lucruri există. De ar fi oameni ce ar denega existența tutulor objectelor din lume, n-ar putea denega însă timpul și locul.

De s-ar prezenta cineva și ar zice că a fost odată o *epocă* sau un *loc* când și unde n-a existat nimic, de ar zice încă și mai mult, că chiar *acum* și *aci* nu există nimic, vorbele *epocă*, *loc*, *acum*, *aci* nu le deneagă, pentru că singur zice că *au* fost odată o epocă sau un loc. Timpul dar, și locul sau spațiul au existat. Timpul și spațiul există și vor exista. Când ne facem o idee mai întinsă, mai întregă despre timp, ne închipuim o clipă, apoi

alta, apoi alta, până fac secundă, minută, oră, zi, săptămână, lună, an, lustru, epocă, secol; ne întoarcem cu mintea înapoi și trecem din secol în secol până la creația lumii, și de aci înainte ne întrebăm: „Mai fost-a timpul?“ Nu e om care să zică că timpul nu exista, și mai înainte minutele se succeda în tăcere, și de ne vom sui cu mintea oricât de mult, până când am pierde și numărul seculilor, tot nu am mai putea afla începutul sau capătul primar al timpului...

Plecăm iară cu mintea-nainte din clipele acestea de acum și iar alăturăm minute, zile, ani, secol, sute, mii, milioane, bilioane fără capăt și înainte, în viitor, ca și înapoi, în trecut. Atunci ne convingem că timpul a existat, există și va exista fără capăt, fără fine, nici înapoi, nici înainte. Această înfinitate sau nemărginire a timpului o numim *eternitate* și zicem că timpul este etern.

Ca să ne facem o idee mai clară sau mai întreagă despre spațiu, din punctul sau locul unde ne aflăm, căutând împregiurul nostru descoperim un cerc până unde poate ajunge vederea noastră în toate părțile: din punctul unde ne aflăm, la fiecare punct al acelei circonferințe putem a ne închipui o linie oricât de lungă, până în cea mai depărtată stea ce se poate vedea noaptea; dacă ne-am strămuta cu mintea în acea stea, asemenea ni s-ar descoperi împregiurul nostru o altă circonferință și am vedea o întindere ce din punctul dântâi n-am putea vedea. De acolo să ne închipuim iară o linie până la cea mai depărtată stea înainte, și așa mai încolo... Alăturând linia sau întinderea d-a doilea la cea dântâi și lângă aceasta pe cea d-a treia, a patrulea... până în nemărginit, acea întindere nemărginită se numește *spațiu*. Cu alte vorbe, de aci până în cutare stea și împregiur este o întindere, de la dânsa cată să mai fie o alta ce se poate închipui rotindu-se împregiur cu acea dântâi atingând alte puncturi; din acele puncturi, cată să mai fie ceva, și iar ceva, și iar întindere, și iar întindere... până în

nemărginit, cât să nu mai poată nici coprinde, nici calcula mintea noastră. Iată spațiul.

Timpul dară este o întindere ce nu se poate vedea, ca să zicem așa, decât numai cu mintea, o întindere ideală sau spirituală, fără margini în eternitate; timpul este un vid sau un deșert nemărginit și spiritual.

Spațiul este iară o întindere ce se poate vedea și cu ochii corpului, până în oarecare distanță, o întindere în toate părțile ce poate cădea în simțiri și fără margini existând din toată eternitatea. Sau cum a zis Pascal: „Spațiul este o nemărginită sferă al căria centru e pretutindeni și circumferința (sau marginile) nicăiri“.

Eternitatea este calitate a timpului. Infinitatea sau nemărginirea este calitate a spațiului. Timpul împrumută spațiului eternitatea, și spațiul împrumută timpului infinitatea sau nemărginirea, și putem zice: timpul este etern și infinit sau nemărginit; spațiul este nemărginit și etern.

Timpul, după natura lui, se compune de durate, al căror atom intelectual este *clipa*, măsura primară.

Spațiul, după natura lui, se compune de întinderi, al căror atom material este *puntul*, măsură primară.

Clipa lângă clipă compune durată și punt lângă punt compune întindere.

Timpul și spațiul au existat, există și vor exista, amândouă coexistente, coeterne, conemărginite. Timpul și spațiul sunt unul către altul ca două linii paralele ce se pot alătura oricât de mult, lipi una lângă alta, fără a se împunge niciodată. Timpul și spațiul nu se împunge, nu se contrarie, nu se anulă între sine, nu se vatămă. Sunt dară coexistente, paralele, simpatice. De sine însă amândouă sunt niște deserte, niște vide pline cu ceva.

IV

SPIRIT – MATERIE

Daca timpul și spațiul există și daca de sine, singure, sunt niște vide sau deșerte, deșert în natură nu poate sta; deșertul cată să fie plin cu ceva.

Prin timp nu poate străbate decât numai mintea. Prin spațiu nu trece decât materia. Cu corpul nostru suntem în loc și cu mintea în timp. Vidul spațiului se împle cu materie; vidul timpului se împle cu spirit. Materia este locuitorul spațiului și spiritul este locuitorul timpului.

Timpul fiind etern și nemărginit, spiritul este dară eternic și nemărginit. Spațiul fiind nemărginit și etern, materia este dară nemărginită și eternă, pentru că aceste vide sau deșerte a cătat să fie întotdeauna și pretutindenii pline, unul cu spirit și altul cu materie. Cât există timpul, cată să existe și spiritul, spre a-l împlea; cât există spațiul, cată să existe și materia, spre a-l împlea. Fiind unele eterne și nemărginite, cată să fie și celelalte eterne și nemărginite. Însă fiind unul deșertul și altul împlinitorul, certitudinea cată să ne fie și mai mare pentru ceea ce împle decât pentru deșertul ce se împle.

Spiritul dară și materia au existat, există și vor exista. De n-ar exista materia, spațiul ar fi deșert, de n-ar exista spiritul, timpul ar fi deșert, și atunci și o ipoteză, și alta ar fi absurde. Spiritul dară și materia sunt două ființe eterne, infinite, coexistente, paralele, simpatice, ce, ca și timpul și spațiul, niciodată nu pot fi în luptă, ce niciodată nu se pot împunge, niciodată nu se anulă între sine.

Spiritul se are către materie ca timpul către spațiu.

Spiritul se are către timp ca și materia către spațiu.

Spirit, materie, timp, spațiu sunt dară corelative.

V

CALITĂȚILE ȘI LEGILE SPIRITULUI

Spiritul etern și nemărginit, materia nemărginită și eternă, ce cătară ele simultan, paralel și alături sau față în față? Erau ele un mijloc între sine? Erau un scop?

Materia, de la cea mai compactă or solidă până la cea mai lichidă or aerată, vede-se pretutindeni ce de sine stă nemișcată, așteptând ca toate pietrele, ca tot materialul până să vie un ce, până să vie ordinul arhitectului și mâna cu puterea lucrătorilor spre a le pune în mișcare, a le muta din loc, a le așeza după plan și a forma mai târziu sau mai curând un edificiu. În etern de ~~ne-ar veni~~ mișcării, în etern materia ar sta nemișcată.

Dacă materia de sine este nemișcată, inertă, și dacă afară de materie nu mai e nimic, în paralel cu dânsa, cine dar a mișcat-o și o mișcă, decât spiritul? Spiritul dar este ființa ce se mișcă, ce mișcă, ce are mișcarea în sine, ce lucrează. Spiritul este activ.

Materia este ființa inertă ce stă locului, ce așteaptă mișcare afară din sine. Materia este pasivă.

A fi mișcător va să zică a fi potent, căci puterea este principul mișcării. Spiritul dară este potent mai întâi ca să fie mișcător, și dacă este mișcător, se înțelege că a fost și este potent. Însă dacă este etern și nemărginit, el în etern și nemărginit a fost și este potent: întotdeauna și pretutindeni este potent. Spiritul dar este atotpotent sau omnipotent.

Cu toată omnipotența sa, spiritul își are însă legile sale, natura sa ca să fie spirit. Are adică natură de a fi în etern și pretutindeni nematerial, și această natură și lege nu o poate călca; că *o dată* numai de ar deveni materie, ar înceta de a fi în etern spirit. Spiritul dară este omnipotent în singură toată natura sa și nu-și poate atinge sau anula nici eternitatea, nici nemărginirea. Este nevoit de a fi întotdeauna spirit *pur*, cu toate calitățile sale; în toată natura sau legile sale.

028 1740

Spiritul fiind plinul sau locuitorul timpului, se mișcă dară în locul său spiritual sau ideal, măsurând spațiul. Când zicem dară că timpul se mișcă înainte și niciodată nu se întoarne înapoi, cată a înțelege că spiritul se mișcă, căci ar fi absurd a crede și afirma că vidul sau deșertul se mișcă, iar nu ceea ce este în deșert. Observând mai material, așa cum se poate mai fără greutate intra în priceperea, în simțirile noastre, vedem că orice se mișcă în natură, orice umblă sau se mută din loc în loc, nu face decât cu corpul a străbate distanța sau materia, iar cu mintea a pricepe că a străbătut atâtea minute sau ore... Mișcă-te de la un loc până la altul, observă și vei vedea că ai făcut, spre exemplu, atâtea ore, să zicem trei. De te vei înturna înapoi tot cu aceeași iuțime, vei vedea că vei face iar trei; locul ce l-ai lăsat, iar îl vei avea, însă secunde, oarele ce au trecut – niciodată. Mișcarea ce ai făcut și cu dusul, și cu înturnatul a fost de șase ore, iar nu de trei; mișcarea dar, care e a spiritului, nu retrogradă niciodată, ci naintează, din trei s-au făcut șase oare, și așa mai nainte. Când ne mișcăm, mișcarea fiind a spiritului, durata mișcării se face în timp, care e locul ideal al spiritului; iar încât pentru locul sau materia ce străbatem, aceea nu e decât a alătura pas lângă pas, materialemente, adică a măsura; și dacă noi nu ținem contul, măsurarea tot se face. Ceea ce e mișcarea pentru spirit, aceea e măsurare pentru materie.

Apoi, *înainte și înapoi*, în *sus* și în *jos*, este a lăsa sau a reatinge puncturile, locurile ce se pot lăsa și atinge, mișcarea însă, încât pentru spirit, tot înainte este, și în spațiu, nu numai în timp. Căci, din oricare punct al spațiului va începe a se mișca spiritul, el se mișcă dintr-un centru către circumferența nemărginită; mișcarea nu face decât o rază și a se mișca de la centru la circumferință va să zică tot a *înainta*. Vedem dară în toate chipurile că spiritul, după natura sa, nu se mișcă decât tot înainte, și a se mișca înainte va să zică a face un progres.

Progresul iar este un bine pentru că, de ar fi un rău, răul este lipsa binelui, răul este un *ce* negativ și spiritul fiind pozitiv, nu poate face o mișcare negativă și însuși de ar face, fiecare știe că *mișcare negativă* va să zică *încetare*, stare, *inertie*, și aceste proprietăți nu sunt ale spiritului, ci ale materiei. De unde urmează că progresul este un bine. A se mișca dară spiritul va să zică a progresa, și a progresa va să zică a face bine, și a face bine va să zică a fi bun.

Spiritul dar este bun; și fiind etern, nemărginit și atotpotent, bunătatea lui este eternă, nemărginită și atotpotentă, căci *o dată* de ar fi rău, sau o dată de n-ar putea face binele, atunci ar înceta de a mai fi spirit și puțința de a se anula nu stă în natură, în legile sale. Spiritul fiind omnipotent în natura sa de a se mișca totdeauna spre bine, este dar și liber; pentru că *o dată* de n-ar fi liber în natura sa de spirit, atunci n-ar mai fi ceea ce este, adică spirit.

Așadar, spiritul este liber d-a progresa, liber de a face binele în sempitern și în nemărginit. Fiind liber de a face binele, va să zică are *dreptul* de a-l face. Însă cât se pronunță vorba *drept*, îndată se subînțelege și celalt termen al dualității, *datorie*. Spiritul dară, având dreptul d-a face binele, are totdeauna și datoria de a-l face; pentru că este liber și pentru că prima lege sau natură a *libertății* este de a naște *dreptul* și *datoria*. Și iară, având dreptul și datoria de a face binele, va să zică că are datoria de a nu face niciodată răul. Și iară, având datoria de a face binele, are și dreptul de a-l face; pentru că, unde este libertate, nu poate exista nici o datorie fără drept; și spiritul e liber. Și iară, în fine, ca să fie drept și *datorie*, cată să fie mai nainte de toate *libertate*. Unde nu e libertate, să nu se ceară nici drept, nici datorie.

Spiritul dară, ca să încheiem complectând, este imaterial, etern, infinit, omnipotent, omnibun, omniliber spre a face binele. Și această definiție purcede din: ca plinul timpului, este

etern și nemărginit, ca imaterial este mișcător, ca mișcător a cătat să fie mai întâi potent, ca mișcător și potent este liber și progresiv, ca progresiv este bun. Este dară, eternamente și infinitamente, potent, liber, progresiv, bun.

VI

CALITĂȚILE, LEGILE MATERIEI

Materia, ca plinul spațiului, este nemărginită și eternă ca și corelativul său, paralelul său, spiritul. Afară de aceste două proprietăți ce le are de comun cu spiritul, are încă în natura sa particulară extensia sau întinderea ce o face, ca materie, a cădea în simțirile noastre. Mai are încă și *inertia* sau nemișcarea, pentru că acolo unde încetează mișcarea începe inertia. Extensia dară și inertia sunt proprietăți particulare și esențiale ale materiei ce o distinge de spirit.

Oricât de nemărginit am împărți materia, de am aduce-o până în partea ei cea mai nedespărțibilă ce s-ar putea imagina, acea părticelă, acea *moliculă* sau *atomă* tot își are extensia sa, sau întinderea sa: pentru tot câtă să coprindă un loc oricât de mic, atât cât îi este și coprinsul atomic.

Spiritul dară are durată și materia extensie. Spiritul este activ și materia pasivă. Spiritul, mișcându-se, cată să aibă în sine durată și afară din sine întindere sau extensie, spre a străbate. Materia dar era necesară spiritului spre a-și manifesta pe dânsa puterea, mișcarea, libertatea, bunătatea sa.

Spiritul fiind liber și materia fiind inertă, nu face decât să aștepte mișcarea, după libertatea spiritului, încotro și spre ce să o miște. Materia dar nu e liberă. Tot ce e nemișcat și neliber este supus întâmplării, *fatalului*, e supus adică la ce i se va face de la cel liber. Materia dar are în loc de libertate *fatalitate*.

Spiritul dară este ființa activă și liberă, materia este ființa pasivă și fatală¹.

Materia luând odată mișcarea de la spirit, poate și ea apoi în rându-i a mișca o altă parte a materiei cu rapiditatea ce i se împrumută de la puterea spiritului. Atunci ea, luând și dând lucrarea, este și ea relativamente pasivă și activă totdeodată: pasivă către spirit și activă către partea din sine căria comunică mișcarea.

Fără materie, spiritul n-ar fi avut unde a se manifesta. Fără spirit iară, materia n-ar fi avut prin ce a se mișca, nici prin ce a fi cunoscută. Spiritul este scopul materiei și materia este mijlocul sau instrumentul spiritului. Ca instrument, ca inertă, ca pasivă, ca fatală, materia, deși eternă și nemărginită, este însă inferioara spiritului și spiritul superior materiei.

Cu toate acestea, vedem că materia este complinirea spiritului și spiritul complinirea materiei. Dacă dar și unul, și alta nu sunt decât compliniri, va să zică că fiecare în parte nu poate fi întregul sau totul. Totul este maritagiul spiritului cu materia, totul este universul.

Noi împlăm pipăind încă, aflarea o vom vedea în capătul acestor articole preparatoare.

VII

PROGRES — CONSERVAȚIE

Din dualitatea spiritului cu materia purced alte dualități ai căroro termini nu sunt decât calități sau consecințele dualității ceii mari și primordiale a spiritului și materiei.

Mișcarea este proprietate a spiritului, starea este a materiei. Însă a se mișca în van fără a produce nimic bun sau mai bun, nu poate fi nici de legea, nici de natura spiritului. Spiritul nu

¹ Vorbele *fatalitate*, *fatal*, nu se cuvine a se lua aci în sensul ce li s-a dat mai în urmă, spre rău, ci în primitivul său înțeles.

se poate mișca decât spre bine și din bun în mai bun, din perfect în mai perfect. Această mișcare se numește *progres*.

Materia, având proprietatea inerției, proprietatea de a sta nemișcată, de sine n-ar putea nici a se mișca, nici a produce ceva de n-ar veni spiritul a o mișca. Dacă materia ca instrument, mișcându-se, produce ceva și dacă ceea ce s-a produs rămâne nepierdut, acea proprietate de a ține în loc cele produse se numește conservatie. Conservația dară este o pauză, o stare, un repaos în cursul progresului. Însă precum a se mișca fără a produce nimica bun nu va să zică progres, asemenea a sta locului fără a ține ceea ce s-a produs nu va să zică conservatie. Spiritul dară este principul progresului, materia este principul conservatiei.

Cu toate acestea, cuvine-se a întregi cunoștința. Precum materia servă de instrument spiritului spre a realiza progresul, asemenea și spiritul nu este străin la conservatie. Adică, din mișcarea spiritului și starea materiei s-au născut, ca să zicem așa, doi fii gemeni, progresul și conservatia, unul primogenit de sexul sau natura spiritului și alta îndată mai în urmă venită, de sexul sau natura materiei. Prin urmare, precum spiritul și materia sunt paralele, simpatice și compliniri între sine, asemenea progresul și conservatia sunt paralele, simpatice și compliniri între sine.

Progres fără conservatie nu poate exista și conservatie fără progres asemenea nu poate exista. Pentru că cine are un talant, a fost odată un timp când nu l-a avut și a avea un talant este a face un progres din ceea ce era înainte. Apoi, spre a face doi, a nu resipi pe unul ce are. Conservând progresul, unul, și mișcându-se, de va face doi, iată un alt progres ce s-a bazat pe conservatia talantului unu. Spre a face trei, cată a conserva pe cei doi și a se mișca iară... și așa mai încolo. A sta însă în nemișcare în etern cu talantul unu nu va să zică conservatie, ci abuz de conservatie, precum a tot nainta cu producerea fără a conserva nimic nu se numește progres, ci a abuza de progres.

Progresul, fiind efect al mișcării spiritului, este nemărginit ca și dânsul și, ca să ne putem face o idee mai clară despre aceasta, aducem un exemplu de un progres mărginit și cunoscut, căci de la cele cunoscute putem mai fără greutate trece la cele necunoscute. Să punem un maestru, un mecanic, deprins a lucra singur și lemnul, și fierul și arama, ce își propune a executa o mașină ce a inventat și care va aduce cutare sau cutare bine, care apoi va aduce alt bine, și acesta altul până mai îndeparte. Să ne închipuim iară că, în locul sau coprinsul unde sta maestrul, lemn, fier, aramă se află îndeajuns; însă nici un instrument n-are spre a se apuca de lucru. Ce face în asemenea împrejurare?

Își alege mai întâi un loc ce îi va servi de lucrătoriu, își arde cum poate aci un fel de cămin, își fabrică cum poate un fel de foi, își face o provizie de cărbuni. Iată câteva mici progrese ce, conservându-le, îi servesc de bază sau de punct de plecare la lucrul său pe fiitor. Se căpuieste apoi de un trunchi d-arbore ce poate afla mai propriu a-i servi de temei sau buturugă la o bucată mai mare de fier, ce-și va alege drept năcovană; își alege din fierul ce are înainte o altă bucată ce ar putea a-i veni mai îndemână spre a-i servi de bătător sau ciocan, apoi alte fiare mai subțire ce, încovoidindu-le sau legându-le, să-și poată forma un fel de clește. Iată alt progres pe care se poate întemeia mai întărit spre a se apuca de lucru.

Materie am zis că are deajuns înainte; un fel de instrumente a ajuns cu puterea, cu mișcarea, adică cu lucrul a-și forma. Însă acestea nu pot servi decât a lucra niște obiecte foarte mici, foarte imperfecte. Se apucă dară a lucra fierul ce nu cere nici atâta putere, nici atâta bătătură spre a deveni un nou instrument. Lucrul cel mai facil și mai întâi necesariu este a-și face un fel de piroane sau găuritori ce, cu puțin foc, cu puțină bătătură, sau poate și fără clește se pot forma pe acea năcovană și cu acel bătător. Cu acești găuritori de diferite grosimi și prin ajutorul bătătorului își poate găuri prin mijloc două petice de fier roșite și îmmuiate de foc, pe care apoi mai lățindu-le prin bătătură

la un capăt, unindu-le printr-un cui ce petrece prin găurele date la mijloc, le aduce în stare de clește mai tenace sau mai perfect decât cel dântâi. Alt progres ce devine altă conservatie.

Cu acest clește poate acum ține o bucată de fier mai groasă și totdeodată cât se va putea mai scurtă. Pe aceasta supuind-o la un foc mai iute, având mijloc și putere a o ține și a o întoarce de toate părțile, o lățește d-o parte, o ascute de alta, o supune formei ce voiește, îi dă o gaură în mijloc și iată un ciocan ce nu aștepta de la lemn decât coada și care e mai perfect decât bătătorul ce l-a format. Iată alt progres și altă conservatie. Instrumentele acestea nu numai iau locul celor dinainte, ci sunt capabile a iuți lucrarea, căci ceea ce face cu dânsese într-o oră, cu cele dinainte nu se putea face nici în trei, și încă multe lucrări cu cele dântâi nu se puteau face nicidecum.

Cu acest ciocan, cu acest clește, începe a-și lucra alte clește, alte ciocane, de diferite mărimi și mai perfecte. Cu aceste instrumente ajunge a cugeta la perfecția năcovanei ce îi servea așa de neîndemânatic până aci la alt fier. Acestuia i se ascute o parte spre a putea cu tărie a se înfige în buturugă, i se alungesc de o parte și de alta umerii sau brațele, i se lătesc și netezesc spetele, i se dau găurile convenite unde se pot termina cuie de diverse mărimi. Iată alt progres, altă conservatie și altă înmulțire de putere ce face lucrarea și mai repede, și mai perfectă.

Acum, prin conservatia progresului ce a făcut, prin mișcare sau lucru înainte, maestrul, formându-și instrumentul cel mai întâi necesariu și prin acesta altul, din instrument în instrument, din perfecție în perfecție, din progres în progres ajunge a-și dota lucrătoriele sale, făurăria, lemnăria și arămăria de toate instrumentele necesarii, prin care poate apoi cugeta la începerea machinei ce și-a propus. Nu se cuvine însă a uita să observăm că acum, prin progresul ce a făcut, prin instrumentele ce conservă, el poate lucra într-o zi ceea ce n-ar fi putut lucra înainte, fără dânsese, luni, ani sau poate nicidecum. Începe la lucrul machinei, formă la spițe, la obede, întregește roate, rotile, formă

osii, drugi, vârteje, bende, trece din parte în parte, din amănunt în amănunt, adică din progres în progres, ce fiecare în rândul-i devine conservare până când machina încheindu-se e terminată după plan.

Până aci machina a fost un scop; terminată însă, devine un instrument și ea, adică o conservare, spre a ajunge cu dânsa la alt scop mai nalt, pentru care a fost predestinată. Acum, pusă în lucrare, cată a produce un efect, și acesta altul, și de aci a ieși iar altul până mai departe. De am urmat cu luare aminte cursul lucrării ce descrierăm, vedem: că maestrul a avut în sine putința și libertatea, adică vedem că puterea a dat mișcare, că mișcarea a cupus și mlădiat materia după voie, dându-i formele necesarii, și că materia a conservat fiecare efect sau product spre a servi de temelie la alt progres nou, până la întregirea sau terminarea machinei.

Mai vedem, încă, că orice object s-a realizat mai în urmă este mai perfect decât cele ce au contribuit spre realizarea lui, și că progresul cel nou poate lua locul mai cu folos celui vechi, ce e în stare de conservare. Mai vedem iară că, cu cât naintează progresul, cu atâta mișcarea sau naintarea devine mai repede și că diferența mișcării din progres în progres crește în progresie geometrică¹.

¹ Numerile sau sumele cresc prin adaos sau adăuție și cu atâta mai mult prin multiplicare. Când la un număr adăuăm altul și la suma lor iar numărul adaos, adică când la unul adăuăm altul și la doi, ce s-au născut din acest adaos iar unul, și la trei iar unul etc., când la unul adăuăm doi, și la trei iar doi, și la cinci iar doi, șirul acestor creșteri se numește *progresie aritmetică*, cum se arată aci:

1	2	3	4	5	6	7	8	9	...
1	3	5	7	9	11	13	15	17	...
1	4	7	10	13	16	19	22	25	...

Iar când un număr îl înmulțim cu altul și productul lor îl reînmulțim cu mulțitorul și al doilea product iar cu mulțitorul, oricât de departe; când adică 2 înmulțim cu 3 și pe 6 iar cu 3, și pe 18 iar cu 3, șirul acestei creșteri se numește *progresie geometrică*, cum se vede în șirurile următoare:

În exemplul ce aduserăm înainte, maestrul fu un individ, un product și el al progresului universal ce a făcut spiritul universal, unindu-se cu materia. De ne vom imagina însă că punctul de unde a început maestrul nostru era punctul de progres, în care și arama, și fierul sunt aflate de mult, și făurăria, și arămăria, și lemnăria își au o cale lungă înapoi, prin care au trecut din progres în progres, până la starea în care se află; că știința mecanicei cum și altele necesarii a cătat să-și facă calea lor până să poată facilita unui maestru și invenția, și execuția planului, atunci ajungem a ne întregi și mai bine ideea ce ne facem despre progres. Iar de ne vom imagina în locul maestrului spiritul etern și nemărginit cu toată puterea și bunătatea sa eternă și nemărginită, având înainte materia nemărginită și eternă a o elabora din progres în progres, încheiem că progresul universal este fără capăt, nici de unde vine, nici încotro se duce, că este adică etern și nemărginit ca și spiritul ce neîncetat lucrează, ca și materia ce neîncetat conservă, pe cât spiritul judecă necesariu a conserva.

Daca progresul trece din bun în mai bun, din perfect în mai perfect, scopul progresului e dară perfecția. Însă unde e perfecția perfecțiilor, perfecția absolută? În capătul capetelor unde

2	4	8	16	32	64	128	256	...
3	6	18	54	162	486	1458	4374	...
4	8	32	128	512	2048	8192	32.768	...

Fiecare dară poate vedea că mișcarea progresului nu naintează cu progresia noastră aritmetică, ci geometrică. Căci a sta maestrul nostru cu cele dântâi instrumente și a lucra cu dânsese în ziua d-a doua cât a lucrat în cea dântâi și asemenea de neperfect, adăogând efect lângă efect ca șirul 1, 2, 3, 4, 5, aceasta nu numai e progres, ci și abuz de conservație, iar a avea facilitățile ce lângă 2 de astăzi mâine fac a avea 4, și lângă 4, pomâine a avea 8, și apoi a treia zi 16, și a patra zi 32, adică a lucra în patru zile ceea ce lucra mai nainte în 32, sau schimbând instrumentele pe altele mai perfecte, a ajunge nu a-și adaoge, ci a-și înmulți lucrarea cu 3, cu 4, cu 5 etc. Aceasta se cheamă adevăratul progres.

va să ajungă progresul, adică în nemărginit. Perfectia dar absolută nu se poate ajunge sau realiza niciodată: este un ideal, un scop, de care cu cât ne apropiem, cu atâta vedem că suntem mai departe. Punctul de perfecție la care, din progres în progres, ajungem nu este decât o perfecție relativă pe care o numim *perfectibilitate*. Tot dară ce este progresibil este și perfectibil, și viceversa.

Toată ființa liberă nu poate fi condamnată nici întru a se mișca fără încetare, nici întru a sta într-o nemișcare eternă. Are libertatea de a sta când voiește și de a se mișca oriunde și ori când va voi. De ar fi fost condamnată tot a se mișca, n-ar mai fi fost nici o conservare; de ar fi fost iară condamnată a sta în etern tot în ceea ce se află, n-ar mai fi fost nici un progres. Din libertate dar purcede și progresul, și conservarea, adică întregirea unuia prin alta, care este perfectibilitatea. Perfectibilitatea descamnă repaosul, stațiile, etapurile progresului, și perfecția, cum am zis, este scopul unde merge progresul.

Prin urmare, de o parte avem: spirit, mișcare, libertate, progres, perfecție, și de alta: materie, stare, fatalitate, conservare. Umanitatea, fiind perfectibilă, se naște, viețuiește, se succede din generație în generație, începe *d'a capo* de unde a fost început generația precedentă, însă cu alte mijloace, mai perfecte. Aceasta însă va să zică că se întoarce într-un cerc ce la fiecare rotire se lărgeste mai mult, încât cercul cunoștințelor și perfectibilității fiecăria generații din ce în ce e tot mai spațios. D.Michelet, vorbind despre mișcarea umanității, a zis: „Umanitatea se învârtește într-un cerc care neîncetat se tot, se tot lărgeste“.

Conservarea este punctul de plecare, e cunoscutul de unde ne mișcăm în fiecă eșocă spre progres, care e necunoscutul dorit. Conservarea fiind o stație, nu poate dura drept repaos decât până se prepară, se elaborează un nou progres; atunci servindu-se de bază ca treapta unei scare pe care se întemeie

un picior spre a se-nălța celalalt, sau ca tărâmul de pre care se avântă a-și lua zvolul o pasăre, cată a rămâne înapoi. Noul progres îi ia locul și dură în stare de conservație până ce vine iar alt progres...

Progresul, fiind proprietate a spiritului, nu se poate face cunoscut de nu se va manifesta prin ameliorația materială, ce poate cădea în simțirile noastre. Progresul este idealul, conservația este realul. Progresul are drept scop real perfectibilitatea și drept scop ideal perfecția. Precum pasivul este subordonat activului și materia spiritului, asemenea conservația este subordonată progresului.

Cine este exclusiv partizan numai al conservației, este numai pentru materie; cine iară este exclusiv partizan numai al progresului, este numai pentru spirit. Nici unul, nici altul nu e consecuent pentru că, ca să aibă ce conserva, cată a produce, și ca să aibă ce produce cată a conserva; și prin urmare și unuia, și altuia îi lipsește, de nu va fi conservator și progresiv totdeodată cu aceeași măsură și cu aceeași ardoare.

VIII

LIBERTATE (DREPT, DATORIE) – FATALITATE

Libertatea este legea spiritului ce îl mărginește în natura sa de etern, de nemărginit, de bun, ce îi regulă omniputerea, ce îi impune dreptul și datoria de a fi în etern și în nemărginit bun. Legea ce este prescrisă odată spiritului, e prescrisă în același timp tutulor faptelor spirituale ce purced dintr-însul. Libertatea, în prima sa definiție sau însemnare, este facultatea ce are o ființă activă de a se mișca în toate părțile sau în tot coprinsul dominiului sau naturei sale.

Însă libertatea fiind o lege, nu e în sine alta decât un drept și o datorie totdeodată, și viceversa. Spiritul dară are și drept, și datorie de a fi întotdeauna și pretutindeni bun; și fiind drept și datorie, este lege, și fiindcă legea spiritului este libertatea, prin

urmare definiția libertății se poate traduce în frazele următoare: „Libertatea este facultatea de a face binele“ sau „Libertatea este dreptul de a face binele, cu datoria de a face binele“, căci unde nu e datorie, nu poate fi nici drept și viceversa; și căci datoria este sancționarea dreptului.

Dreptul și datoria fiind legea libertății spiritului, sunt prin urmare lege a libertății tuturilor ființelor sau faptelor ce vor purcede din spirit. Dreptul și datoria fiind numai la bine, este dară numai spre ameliorare, adică numai spre a progresa; dreptul dar și datoria este legea ce obligă pe tot individul perfectibil spre a intra în calea progresului.

Fatalitatea, cum am zis, este proprietate a materiei. Însă ce este fatalitatea? Este starea în care se află ființa pasivă, stare de nemișcare, de inerție, de care nu se poate scăpa și așteaptă, fără a se putea opune, ceea ce i se va face de la ființa activă sau liberă. Materia în această stare inertă de nemișcare, de necugetare, de nepricepere, neavând niciodată *știința*, nu are nici *conștiința* de faptele la care concură sau servă ca instrument spre a se face, neavând facultatea nici de a se opune, nici de a alege. Ca ființă pasivă și inertă, numai materia este supusă fatului sau fatalității.

Spre exemplu, în regulele generale de a se produce binele general, aerul, ca materie mai facilă de a fi pusă în mișcare de principul activ, produce vântul ce străbate mai tare sau mai încet, încotro îl mână puterea. Vântul întâmpinând în cursul său apă sau marea, ca mai supusă mișcării, o mișcă cu aceeași putere în aceeași direcție. Dacă o altă parte a materiei, să zicem o navă, se află înaintea vântului pe mare, nava câtă a suferi activitatea ce eserecită asupra-i vântul și valurile. Apoi, dacă coastele uscatului sau vreo stâncă în mare sunt pe aproape, dacă nava nu e atâta de tare, atâta de încheiată, atâta de preparată spre a suferi și a ține, dacă vântul o apucă fără a i se restrânge velele, dacă oamenii nu sunt de ajuns nici îndemânatici, nici cu priveghere întru a întâmpina la pânt a o conduce și a o feri de pericole, valurile, vântul, ca materie împing nava, o

zbućimă, îi rump arburii, o dehulă, o lovește de stânce, o sparg, o îneacă. Aci nici stâncele, nici valurile, nici vântul, nici aerul, nici nava nu sunt responsabile, ca materie, fiind toate supuse fatului, ca materie neavând nici știința, nici libertatea d-a alege sau d-a se da în lături. Responsabilitatea este acolo unde este libertate. Spiritul universal este liber și omul, ca manifestatie a spiritului în punctul său de progres, încă e liber. Spiritul pune în mișcare aerul spre executarea decretelor sale de binefacere universală; aerul spre același scop, ca instrument, pune în mișcare marea; marea poate mișca și zbućima și sparge și îneca tot ce plutește pe dânsa la asemenea împrejurare; omul le știe aceste, este liber de a se expune pe mare sau nu, în cutare sau cutare navă; comandantul este liber de a preveghea sau nu, și de priveghează de i se execută comanda, de s-au întâmpinat toate la timp, și pericolul tot a venit, responsabilitatea cade pe o cauză mai dinainte, adică pe libertatea omului, și nu a spiritului. Căci spiritul mișcă materia spre a produce binele, precum apa sau aburii mișcă o mașină care, odată în mișcare, omul nu se cuvine a se expune sau opune cursului ei. Din mișcarea mașinei binele comun se produce, precum din mișcarea acului se produce binele general; și dacă nu s-a produs din întâmplare binele parțial, și dacă lipsa binelui se cheamă rău, cauza acestui rău este abuzul libertății. Spiritul face uz cu libertatea sa și omul adesea face abuz.

Accastă teorie are nevoie de mai multe exemple spre a fi de toate părțile demonstrată. Aci ne mărginim întru a arăta că spiritul este liber și materia fatală. Binele este împlinirea regulilor eterne și răul este lipsa binelui, sau mai bine rezultatul ce iese din abuzul libertății, din opunerea la regulile eterne. Binele este starea normală a naturei și răul starea nenormală. Materia nefiind liberă, n-are prin urmare nici drept, nici datorie, și prin urmare n-are drept și datorie nici asupra conservăției.

Legea, prin urmare, nu este pentru materie, ci pentru spirit.

IX

INFINIT — FINIT

Când zicem timp și spațiu, spirit și materie, activ și pasiv, etern și nemărginit, liber și fatal etc., avem niște dualități ai căror termeni, deși corelativi, paraleli și simpatici, însă fiecare este de o natură cu totul diferentă de a celuilalt, adică nici unul nu poate fi parte a celuilalt. Când însă zicem tot și parte, infinit și finit, eternitate și durată, nemărginire și extensie, spirit universal și suflet, materie universală și corp, într-un termen al dualității avem totul, și într-altul o parte, iar în amândoi termenii avem aceeași esență: or spirituală, or materială.

Infinitul este un tot ce n-are margini, ce n-are capăt nici într-o parte; finitul este o parte a infinitului, mărginit în spațiu și în timp, ce începe la un loc și moment, și se termină la altul. Secoli oricât de mulți am imagina, ținându-se șir unul de altul, sunt finiți. Eternitatea sau timpul este infinit. Extensiile, oricât de nenumerate vor fi alăturate una lângă alta, sunt finite; nemărginirea sau spațiul este infinit. Dacă partea, oricât de mare, oricât de măsurată va fi, este un finit, cu atât mai vârtos partea părții. Prin urmare secolul, anul, ziua, ora, minutul, extensia, distanța, orice parte a spațiului și a materiei, orice corp, oricât de mare, oricât de mic, sunt finite.

Din acestea urmează că finitul este o parte a infinitului;
că finitul este o măsură a infinitului;

că totul se compune de finite în nemărginit;

că finitul, ca parte, nu poate cuprinde infinitul ca tot;

că simțurile noastre, ca finite sau mărginite, nu pot cuprinde infinitul, ca nemărginit;

că spiritul nostru, ca mărginit sau finit, nu poate cuprinde sau pricepe spiritul universal;

Urmează iară că, precum se are timpul către spațiu, așa se are spiritul către materie;

precum se are timpul către durată, așa se are spațiul către extensie;

precum se are spiritul către suflet, așa se are materia către corp;

precum se are spiritul către materie, așa se are sufletul către corp;

precum se are simțirea către simțuri, așa se are înțelegerea către pricepere.

A simți este a cunoaște cu simțurile, a înțelege este a cunoaște cu priceperea. *A simți* este a corpului, *a înțelege* este a minții or a sufletului. Sau *a simți* este în material ceea ce este *a înțelege* în spiritual. Dacă vederea nu poate cuprinde nemărginirea, nici priceperea nu poate cuprinde eternitatea. Dacă vederea sau mai bine simțurile nu pot cuprinde materia universală, nici priceperea nu poate cuprinde spiritul universal.

Finitul dară se întinde până unde pot ajunge simțurile, priceperea sau știința noastră; infinitul este necunoscut și începe de acolo de unde mintea noastră nu mai poate străbate înainte. Cu cât se înmulțesc și se întind cunoștințele umane, cu atâta punctul de unde începe infinitul este mai departe. Pentru orb, punctul de unde începe infinitul spațiului începe de la dânsul; pentru cel ce vede începe de acolo unde i se mărginește vederea.

X

SUBSTANȚĂ – FORMĂ

Când de la tot venim la parte, și de la parte la tot, va să zică că venim de la univers la părțile lui, de la spirit la spirituale și de la materie la materiale. De vom imagina materia universală în amestec și compunind o singură bucată, nemărginită ca și dânsa, ne imaginăm un corp nemărginit, al căria loc este spațiul întreg. Ființa nemărginită și coprinsul nemărginit al materiei în această stare nu se poate cuprinde sau pricepe cu mintea mărginită a noastră. Această necoprindere sau nepricepere

făcură pe oameni a numi la început acea stare a materiei *haos*, adică confuzie înformă, și noi ținem tradiția.

Cu cât de aci vom începe a despărți și împărți cu mintea acea materie nemărginită în amestec și înformă, după cum a despărțit-o și a împărțit-o spiritul la crearea universului, începem a vedea părți și calități și proprietăți diferite ale materiei formând corpuri, de la globurile cele mai măsurate până la atomi, de la lumină, gaz, aer, apă până la partea cea mai opacă și dură. Așa cum se formă un corp, fie lichid, fie solid, acesta caută să-și aibă locul său ce coprinde proprietățile sale, calitățile sale, adică forma sa, ce îl fac să fie el însuși și nu alt corp, ce îl distinge de alt corp. Precum când zicem *materie* câtă să înțelegem și locul ce coprinde ea sau unde se află, asemenea, când zicem *corp* câtă a-i înțelege forma. Toată materia este în spațiu, tot corpul este în forma sa.

Forma este aceea ce dă identitatea corpului, adică aceea, cum ziserăm, ce îl face de a fi el însuși și nu altul. Forma este locul și însușirile ce coprinde un corp. Soarele își are forma în figura sa, în marginile sale, în luminământul său, în toate calitățile, în toate proprietățile sale. Aerul își are forma în mișcăbilitatea sa, în diafania sau perluciditatea sa, în compoziția sa, în proprietățile sale, cu un cuvânt. Apa își are forma în ceea ce o face de a fi apă și nu aer, sau pământ, sau altceva. Omul își are forma în figura sa, în elementele din care este compus, în toate proprietățile sale care îl fac să fie om și care îl fac să fie el însuși și nu alt om. Un fruct, un măr, o peară etc. își au forma în figura lor, în esența lor, în culoare, în miros, în gust, în tot ce le face a fi măr, peară etc.

Substanța sau materia din care este făcut un corp este, cum am zis, o parte din totul nemărginit. Partea, iar am zis, ce nu poate fi decât de aceeași natură ca și totul, adică dacă totul este nepieritor, și părțile câtă să fie nepieritoare, pentru că de ar fi pieritoare părțile, ar ajunge a pieri odată și totul, pierind acestea

una câte una. Dacă spiritul și materia ce întregesc universul sunt eterne, adică nepieritoare, și dacă fiecare corp este o parte a materiei eterne, ce dar se distinge sau pierde din corp, dacă nu pierde materia?

Să lăsăm pe om ce este, ce are corpul cel mai organizat din toate corpurile, ce e compus din spirit și materie ca și universul întreg, ce este un mic univers; să luăm unul din corpurile ce ni se arată mai simplu, mai material, să luăm o piatră. De o vom sparge în mai multe bucăți, vedem că i-a pierit forma ce avea până aci. Materia însă există. Aci vedem o schimbare de formă sau o transformare, iar nu o pierire a materiei. De vom lua acele bucăți și pe toate împreună le vom sfărâma în nemărginit, le vom aduce în cea mai fină și ușoară pulbere, vedem că forma pietrei devine alta, [dar] substanța ei, materia ei există. De s-ar da acea pulbere vântului, de s-ar risipi, fiecare atom schimbă locul, schimbă oricum vecinătatea, nu însă și substanța sa, ce nu se pierde nicăiri. De s-ar supune acea pulbere focului s-ar topi, ar deveni lichidă, adică ar schimba forma, parte dintr-însa s-ar exala și ar deveni gaz; formele s-ar schimba, ar pieri una după alta, substanța însă nu. Ea există, deși risipită sau transformată, făcând neîncetat parte materiei universale.

Se vede dară – și închidem – că forma numai este destrucibilă și pieritoare și că substanța este eternă; și că ceea ce numim pierire sau moarte nu este decât o transformare sau schimbare de formă. Se poate dar zice că organizarea universului, toate faptele materiale ce s-au împlinit sau se vor împlini nu sunt decât un nemărginit șir de forme ce s-au succedat, o *perpetuă transformare*. Însă această transformare perpetuă ce este alta decât lucrarea spiritului asupra materiei în calea progresului?

Așadară, a se succede formele, faptele, generațiile, *a muri* cu un cuvânt, nu va să zică decât a trece din perfect în mai perfect. Căci materia de sine fiind inertă, nu poate decât a se

conserva, conservându-și forma. Mișcarea ce îi distruge forma nu vine de la sine, ci afară din sine, de la spirit, care singur este activ; spiritul fiind bun, e principiul progresului, e însuși progresul în lucrarea sa și prin urmare din faptă în faptă, din formă în formă, nu face decât a trece din bun în mai bun, din perfect în mai perfect. Însă fiind că progresul este nemărginit înfinit, prin urmare șirul transformăției eterne este și el nemărginit și numărul, cum și varietatea formelor sunt infinite.

Din cele zise vedem că substanța este materia, și materia fiind una, ca și spiritul, prin urmare și substanța una este, iar formele-i sunt multe și varii. Vedem iară că substanța se are către formă ca timpul către durată, ca spațiul către extensie, ca spiritul către suflet, ca materia către corp; că corpul se are către formă ca materia către loc; că corpul nu poate exista fără formă, nici forma fără corp. Corp și formă sunt dară corelative, **paralele**, simpatice. Unul este complinirea altuia. Forma este un vid al căruia plin este substanța.

XI

[DUALITATE – TRINITATE]

Cum pășirăm până aci din dualitate în dualitate, cercetându-le termenii și natura lor, putem pași în nemărginit prin nenumărate dualități, atât în lumea materială, cât și în cea ideală. Nu există nici un object, fie material, fie ideal, care să nu-și aibă perechea sa, paralelul, corelativul, simpativul său, de natură diferentă, însă complinirea sa. Fiecare obiect or e activ, și cată să-și aibă pasivul său, or e pasiv, și cată să-și aibă activul. Toate sunt predestinate ca prin unirea activului cu pasivul să producă un efect, adică un al treilea object, și acesta să fie mai perfect decât cele precedente. Recunoscând dualitățile, venim neapărat a recunoaște și efectul ce se naște din fiecare dualitate; iată dar un al treilea termen ce împreună formă o trinitate.

Am zis la început că din cea mai naltă antichitate, oamenii au cunoscut existența dualităților și de a ieși vreo eroare, cauza a fost că n-au știut toți a distinge pe cele eterogene și simpatice de cele omogene și antipatice. Însă ceea ce a fost și mai anevoie fu de a observa că întotdeauna din însoțirea a două ființe, A și B, eterogene și paralele, a ieșit o a treia ființă, ce nu este nici A, nici B. Sau, și de au văzut aceasta, n-au încheiat că aceasta este o lege universală și eternă, a-și forma de aci o doctrină, o știință. Secoli întregi, oamenii s-au mărginit în două puncturi, s-au disputat asupra lor, când puindu-le în luptă, a distruge pe unul prin altul, când denegând unul, când pe amândouă, și iată crorile.

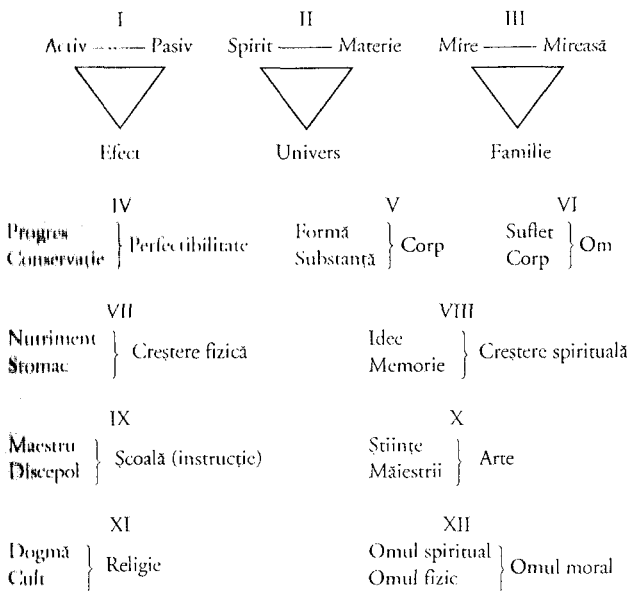
Să punem însă că, deși ar fi recunoscut amândoi termenii dualităților în tot adevărul și natura lor, de aci tot nu iese adevăratul adevăr: pentru că între două puncturi nu se poate trage decât o linie. Din activ până la pasiv nu este decât o linie și, descoperind, recunoscând al treilea punct ce este efectul activului cu pasivul, îndată putem forma un triunghi ce este singura măsură de unde putem purcede a măsura și a cunoaște orice întindere.

Unii, numindu-se *unitari*, au recunoscut numai un principiu, un singur punct, cu care n-au putut fi decât staționari. Alții recunoscând amândouă principele și numindu-se *dualiști*, cu dualitatea singură n-au tras decât o linie. Deși s-a început mișcarea, însă progresul n-avu decât o singură direcție, o monotonie întinsă în nemărginit sau, cel mult, din două puncturi trăgând două linii paralele, ca și când le-ar fi condamnat în etern a alerga în aceeași distanță de la una la alta, fără a produce nimic. Cât însă știința umană a ajuns a forma și a recunoaște triunghiul, din triunghi în triunghi, mintea putu a străbate universul până la triunghiul universal.

Noi, ca să putem proceda ca matematicul ce măsoară întinderea, avem nevoie a trece de la punct la linie și din linii

la triunghi, avem nevoie a recunoaște trinitatea dimensiunilor, lungimea, lățimea și înălțimea, care e una cu *profunditatea*¹.

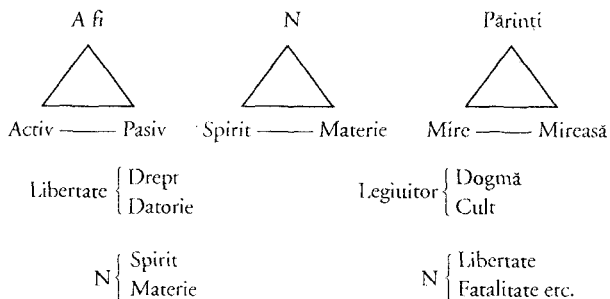
Pentru aceasta am început de la unitate la dualitate și de aci la *trinitate*. Iată câțiva din termenii ei:



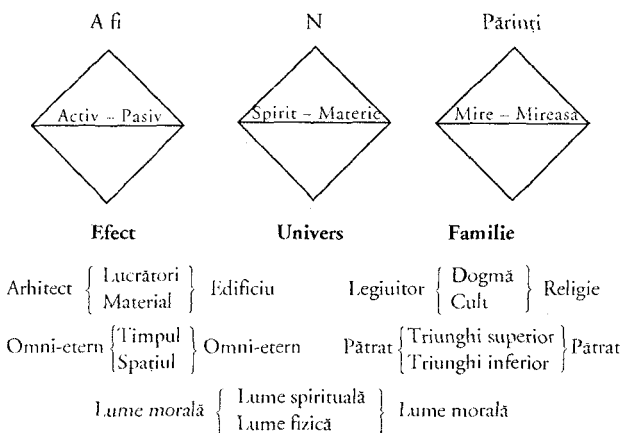
În fiecare trinitate se văd două cauze, una activă și alta pasivă, cum și un efect produs din aceste cauze. Însă de ne vom sui cu mintea în sus de linia în care ne aflăm, vedem că cauzele au și ele alte cauze ce le-a produs. Mirele și mireasa ce produc

¹ Înălțimea și profunditatea este tot aceea, numele nu se schimbă decât după punctul unde ne aflăm. Când suntem în fundul unui puț, zicem că de acolo până sus este atât de înalt. Când suntem deasupra, zicem că de aci până în fund este atâta de profund. Prin urmare, cât e de jos până sus, fiind și de sus până jos, înălțimea și profunditatea este tot aceea.

familie, câtă să aibă părinți; lucrătorii și materialele ce produc edificiul câtă să aibă un îndreptător sau arhitect; dogma și cultul ce formă religia câtă să aibă un legiuitor etc. Iată dară că se formează și alte trinități sau triunghiuri, căroră linia din mijloc e comună, fiind tot aceea.



Trinitățile sau triunghiurile din sus le vom numi *superioare* spre a le distinge din cele de jos, ce le numim *inferioare*. Însă aceste trinități superioare și inferioare, unite neapărat prin linia lor comună din mijloc, formă, cum vedem, cadrilateră sau pătrate:

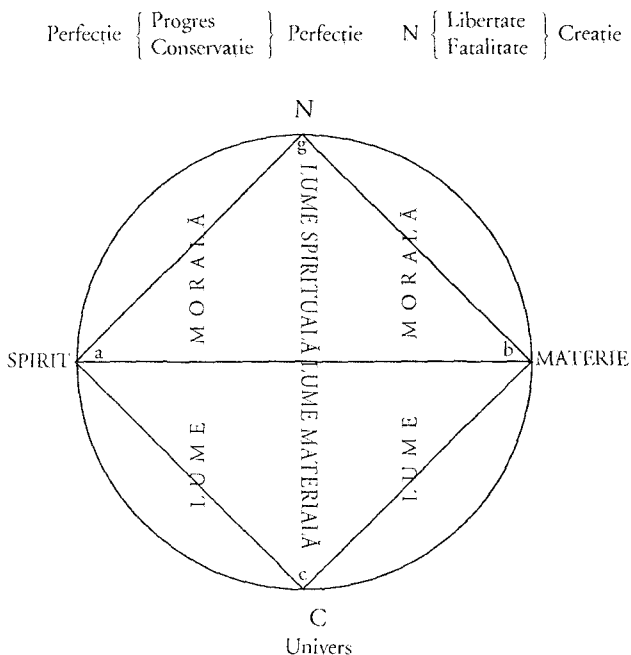


Spre a fi mai înțeleși în cele din urmă două exemple, ale cărora două capete sau extremități sunt tot acelea, să ne servim ca matematicii din triunghi în triunghi a cunoaște întinderea sau spațiul. Mire, mireasă formând triunghiul familiei, din triunghi în triunghi, adică din familie în familie, pășim la societate, ce este un triunghi echivalent al sumei tuturilor triunghiurilor de familie. Din societate în societate, adică din triunghiuri mai mari în triunghiuri, pășim la omenire, ce este suma tuturilor societăților, adică un triunghi echivalent sumei tuturilor triunghiurilor de societăți. Astfel pășim prin toate speciile cătorrei regnuri, animal, vegetal, mineral, și din suma acestor trei mari triunghiuri se formă un alt triunghi, globul terestru, ce ne servă și el de punct de plecare, ca și celelalte. De aci, pământ, lună, soare formă alt triunghi: pământul – activul, luna – pasivul, soarele superiorul amândurora. Însă pe cum pământul este activul lunii, asemenea este pasivul soarelui, și soarele, activul pământului, este pasivul unui alt centru solar din *Calea Laptelui*.

Așa planet, satelit, soare, un triunghi; soare, planet, centru solar, formă alt triunghi; centru solar, soare și alt centru mai superior formă alt triunghi, încât din triunghi în triunghi, tot înaintăm către nemărginit, până la triunghiul triunghiurilor, cari coprinzând, îmbrățișând pe toate, fiecă matematic cunoaște că nu formă decât un cerc, sau mai bine o sferă nemărginită. Pentru că fiecare știe că cercul nu este decât un triunghi, al cărui bază este circonferință și înălțimea rază, sau suma unor nenumărate triunghiuri ce au de bază un punct al circonferinței, și de înălțime rază. Fiecine dar știe că cercul termină de unde începe și începe de unde termină, și prin urmare ambele capete sau extremități se împreună, iată dar pentru ce ultimele două exemple au aceleași extremități.

Pătrat	{	Triunghi superior Triunghi inferior	}	Pătrat
Tot	{	O jumătate O jumătate	}	Tot
Lumea întreagă	{	Lume spirituală Lume morală	}	Lumea întreagă (morală)

Aceste exemple se pot mai bine închipui prin figura următoare:



Un triunghi inferior cuprinde lumea materială, alt triunghi superior cuprinde lumea spirituală, însă ambele aceste triunghiuri, ca să facă o trinitate de triunghiuri, câtă să aibă un

alt termen sau triunghi mai superior, ce le îmbrățișează; acest termen este părțile ce se copriind între coarde și arcuri, cari împreună fac cât unul din ambele triunghiuri plus un cerc. Această diferență, cu cât se mărește cercul, cu atâta devine mai mare.

Acest adevăr matematic se poate aplica sau descoperi în toate cercurile trinităților. De vom numi triunghiul inferior a, c, b și pe cel superior a, g, b ; de vom aduna suma părților din afara a cercului ce se află între pătrat și circumferință, și acea sumă o vom numi S , avem a, c, b egal lui a, g, b și S mai mare decât a, c, b sau a, g, b . Așadar zicem: spiritul este egal materiei, însă superior cealaltă a treia parte prin care se face trinitatea are ceva mai mult în valoare și decât unul, și decât altul.

Mirele este egal miresei, însă superior; copiii, sau ceea ce întregeste trinitatea familiei, au ceva mai mult în valoare și decât tata, și decât muma. De n-ar fi așa, cercul nu s-ar întregi și progres n-ar fi. Lumea spirituală este egală lumii fizice, însă superioară. Lumea morală ce întregeste trinitatea și formă cercul are ceva mai mult în valoare decât și una, și cealaltă în parte. Omul spiritual este egal omului fizic, însă superior; omul moral ce întregeste trinitatea prețuiește mai mult și decât unul, și decât altul. Și așa în toate trinitățile; de n-ar fi așa, progres n-ar fi, sau de n-ar fi progres sau adaos la trei triunghiuri egale, cerc nu s-ar forma, adică eternitate n-ar exista.

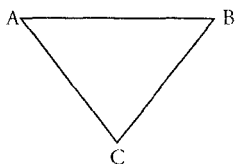
Până dar există eternitatea, există progresul. Până există progresul, câtă să existe trinitatea, adică efectul mai perfect și două cauze: una activă și alta pasivă. Și fiind că, din perfect în mai perfect, perfecția absolută este infinitul, perfecția absolută câtă să fie și în celalt capăt. Această perfecție absolută datu-i-s-au diferite nume, Zeu, Θεός, Gott, Allah, Eloë, Adonai, Iehova... Această perfecție este infinitul, necunoscutul, cel ce este. El este a fi sau ființa adevărată. Toate de la el încep și la el se termină. El este alfa sau începutul și omega, adică

cercul cel mare, cel nemărginit, triunghiul triunghiurilor și trinitatea trinităților.

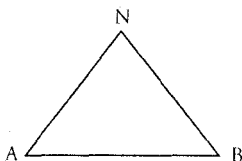
Terminând, repetăm pe scurt în termeni matematici și rezumăm: să punem că spiritul este A, materia B, două puncturi unul în fața altuia. Din A la B avem linia AB:

A _____ B

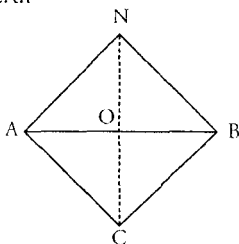
Să punem că creația, produsul din unirea spiritului cu materia este C, în creație unde este și spirit și materie, în punctul C se formă de la A și B triunghiul ABC:



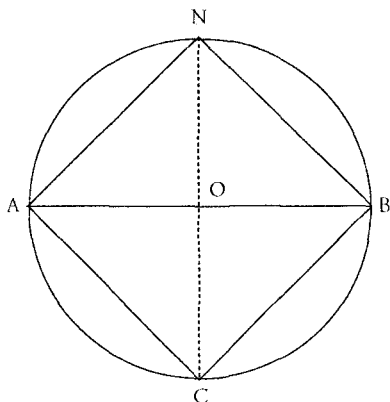
Precum în jos de linia AB s-a construit sau s-a închipuit triunghiul ABC, asemenea și din susul ei la un punct oarecare recunoscut N se poate închipui alt triunghi ANB:



Aceste două triunghiuri având linia AB comună, ne dau împreună cadrilaterul



Însă precum de la A la B s-a închipuit o linie AB, asemenea de la C la N se poate închipui alta CN, și fiindcă A este diametralmente diferent de B, linia AB pe care se repauză ambele triunghiuri fiind un diametru, unghiurile N și C nu pot fi decât drepte. Asemenea C, fiind diametralmente diferent de N, linia CN pe care se repauză unghiurile A și B formă iar un diametru, și unghiurile A și B sunt iar drepte. Prin urmare, cadrilaterul ANBC e un pătrat ale căruia laturi sunt coardele unui aceluiași cerc ce se formă cu oricari din razele OA, ON, OB, OC, formate din ambele diametre tăiate în O sau prin învârtitoarea pătratului în centrul sau punctul O.



Aci se formă iar o trinitate: triunghiul ACB de o parte, triunghiul ANB de alta și cercul de alta, a căruia parte este pătratul ANBC, format din ambele triunghiuri. Însă cercul se știe că este echivalent unui triunghi al căruia bază este circumferința și înălțimea, raza. Aci triunghiul ACB, deși inferior, este egal triunghiului superior ANB, iar suma celor patru părți ale cercului coprinse între coardele și arcurile AN, NB, BC, CA, ce compun al treilea termen al trinității este mai mare decât fiecare triunghi. Dacă această sumă, ce este efectul

produs din învârtirea fiecăreia raze sau a patratului în centrul O, va fi E; dacă tot cercul împreună va fi O mare, avem formulele: $(ACB=ANB)<E$, și $ACB + ANB + E=O$, și dacă diferența între suma celor patru părți cuprinse între coarde și arcuri și între fiecare triunghi va fi D, avem formulele $E=ANB + D$, $O=ANB + ACB+E$, sau $O=3ANB + D$, sau $O=3ACB + D$.

Din acestea se vede că fiecare efect produs din două cauze, una activă sau superioară și alta pasivă sau inferioară, este mai crescut decât fiecare din cauze. Universul, produs din unirea spiritului cu materia, este mai crescut și mai perfect decât spiritul izolat și decât materia izolată. Omul viu este mai întregit decât sufletul izolat și corpul izolat. Omul moral este mai perfect decât omul spiritual și omul material izolat. Lumea morală este mai perfectă decât lumea spirituală și lumea materială izolată. Familia ce se formă din unirea mirelui și miresei este mai perfectă decât fiecare din cauzele ce au format-o. Fiii împreună și în fizic și în spiritual fac mai mult decât tata în parte și mama în parte. Generația fiitoare, ce este produsul a două cauze din generația actuală, este și mai numeroasă și mai naintată în idei, mai perfectă cu un cuvânt decât generația actuală.

Dacă două linii AO, OB, unite fac o linie AB, suma altor două linii ce vor face un triunghi pe AB câtă să fie mai mare decât AB, pentru că de nu va fi așa, triunghi nu se formă, trinitate nu este. Dacă punctul C sau triunghiul ABC sau creația, produse din unirea lui A cu B, a spiritului cu materia, nu era mai perfect decât A și B, creație nu putea să fie. Și iară, dacă punctul N sau triunghiul ABN nu este mai suprem decât A și B, triunghi nu se poate forma, lume spirituală n-ar exista, după cum n-ar fi putut exista lume materială.

Dacă cele patru părți ale cercului cuprinse între laturile triunghiurilor și arcuri împreună n-ar fi fost mai perfecte, mai adăose decât fiecare triunghi, cercul nu s-ar fi putut încheia, armonie n-ar fi fost, lume morală n-ar fi existat. Dacă fiii nu

sunt mai numeroși decât tata și mama, mai perfecți, triumphi familial nu se poate forma, progres nu există, bunul nu există, nu există prin urmare familia morală. Dacă generația fiitoare nu este mai numeroasă, mai perfectă decât generația actuală, progres nefiind, nu este nici lucrarea spiritului. Omenirea atunci nu e morală pentru că nu e nici spirituală. Omenirea ar fi atunci numai materială.

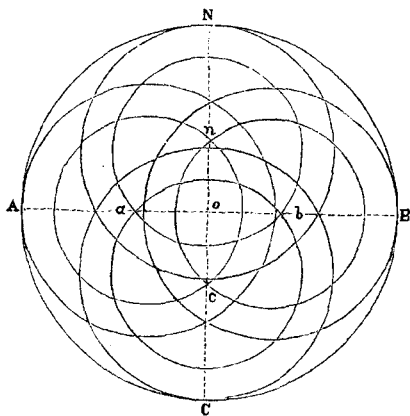
Mai observând, vedem că, după natura cercului, cât este din A până în B, atât este și din C până în N, adică câtă diferență sau distanță este între spirit și materie, atât este și între creație și creator. Însă linia AB se poate închipui în nemărginit prelungită din B înainte, și din A înainte, precum și linia CN asemenea se pot prelungi în nemărginit.

Prin urmare, încheiem: că între spirit și materie, între creator și creație este o distanță în nemărginit diametralmente; că între spirit și materie, între creator și creație sunt niște linii ce duc d-a dreptul de la unul la altul; că spiritul este nemărginit, materia nemărginită, creația nemărginită, creatorul nemărginit, cercul ce îmbrățișează toate, ce trece și prin A, și prin C, și prin B, și prin N, este nemărginit, și, în fine, cât este de la N până la A, atât este și de la N la B, atât este și de la A la C, și de la B la C.

Mai observăm, încă, că din puncturile N,C,A,B, cu oricare linie sau rază NA sau NB..., de vom imagina cercuri, aceste sunt egale între sine și mai mari decât cercul O. Cercul dară format cu raza de la N la A sau B, adică de la necunoscut la materie sau la spirit, este mai mare decât cel format de la O la N, la A, la B, la C, adică de la om la spirit, la materie, la creație, la necunoscut.

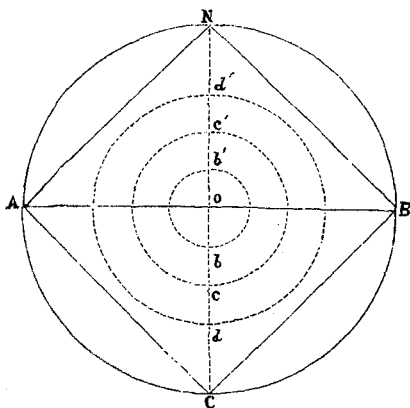
De vom închipui însă un cerc format prin linia sau fostul diametru NC sau AB, acela este cercul cercurilor, cercul ce se formă prin linia trasă de la creația nemărginită până la necunoscutul nemărginit. Mai ne convingem, încă, că de vom închipui din fiecare din aceste patru puncturi câte un cerc, aceste patru cercuri formă un tot ce se poate îmbrățișa prin alt cerc

format din centrul O cu raza OX și care este cercul cercurilor, și al căruia centru este punctul unde se întâlnesc liniile trase de la spirit la materie, de la creator la creație, punctul O adică fiecare individ ce cugetă.



Ne mai convingem, încă, că îndoită este distanța de la N la C și de la A la B decât aceea ce este de la O la N, A, B, C , adică îndoit de departe este de la spirit la materie și de la creator la creație decât ceea ce este de la individul ce cugetă până la fiecare din aceste patru puncturi: spirit, materie, creator, creație. Mai departe adică este de la spirit la materie decât de la creație până la spirit și până la materie; mai departe este de la suflet izolat până la corp izolat decât de la omul ce este și una și alta, și tot atât de departe de alta; mai departe este de la mire până la mireasă, de la tată până la mamă izolați, decât de la fii până la tată și mamă ce sunt egalmente departe sau tot atât de aproape și de unul, și de altul.

Mai repetăm o dată figura trinității universale spre a pune înaintea cititorului încă câteva observații:



Linia AB este, cum am zis, linia de relație, de legătură, de unire între spirit și materie. Se poate dar lua drept linie de unde începe creația sau, suindu-ne în începutul lumii în genere sau la începutul fiecăruia om în parte, la unirea sufletului cu corpul. Linia AB, fiind linia or a creației lumii, or a conceperei sau materiei fiecăruia om, este linia de demarcație între lumea materială sau inferioară și lumea spirituală sau superioară. Cu cât dat omenirea de la creația sa, plecând de la O, a pășit în cunoștințe către b, în lumea materială, cu atâta s-a suit cu mintea către b în lumea spirituală. Tot obiectul a devenit o idee și cercul ideilor fiecăria generații tot s-a lărgit către A, B și N. După măsura cu care s-a apropiat de C, ceea ce zicem de omenire în general se aplică și la fiecare om în parte și se înțelege mai bine. Omul la naștere, închipuindu-se în punctul sau centrul O, orice pas va face în cunoștințe din lumea materială, acel pas devine o rază a cercului ideilor sale ce se întinde în aceeași depărtare și în lumea spirituală. Pruncul mort la pragul vieții în punctul O n-are nici o cunoștință nici din cele de jos, nici din cele de sus; viețuind, cunoscând lumea, intrând mai mult sau mai puțin în secretele, în studiul naturei, al

adevărului, fiece object, fiece amănunt devine o idee și cu cât se întinde către C în cunoștința creației, cu atâta se apropie cu mintea către N, către necunoscut, către creator. Calea ce a făcut în jos până în *b* este egală cu cea în sus până în *b'*, asemenea $oc=oc'$, $od=od'$... Și pe cât raza cunoștințelor sale este mai întinsă, cu atâta cercul ideilor sale devine mai spațios, adică cu cât progresaază totdeodată omul și fizic, și spiritual, cu atâta omul moral sau armonic devine mai mare.

Însă câtă a spune că, spre a vedea și cunoaște lucrurile în lumea de jos sau materială, a fost necesitate de lumină, unde conducătorii sunt simțirile și mai vârtos ochii; asemenea în lumea de sus sau spirituală, în locul luminei domină adevărul, unde conducător, în loc de ochi al sufletului, este rația: de ochi și lumină are nevoie corpul, de rație și de adevăr are nevoie sufletul. Dacă în lumea materială pășim în întunec, dacă crescătorii noștri ne fac a cunoaște lucrurile astfel cum nu sunt, dacă prejudițiile ne degradă simțurile ce sunt mijloacele prin care ne vin cunoștințele, cercul cunoștințelor noastre devine vicios, în lumea spirituală, în loc de adevăr, mintea se rătăcește în minciună, încât încheiem: lumina sau soarele lumii spirituale este adevărul, și adevărul lumii materiale este lumina.

Când e întuneric, neștiință, rătăcire în lumea materială, lumea spirituală nefiind cunoscută, nu există pentru sufletul întunecat sau, deși există, e închipuită astfel cum nu e ea. Tot cercul e vicios și prin urmare omul moral e asemenea vicios. Adevărul lipsind, binele, frumosul, armonia lipsește și lipsa binelui s-a numit rău. Tot ce cu adevărat există în lumea materială și spirituală, aceea este adevăr sau bine și tot ce nu există și plăsmuiește omul, aceea este minciună ce devine răul, și cât urmează din aceasta e suferințe, turmente. Încheiem dară că omul în *adevăr* fizic și în *adevăr* spiritual întregeste, rotunjește, armonizează în *adevăr* pe omul moral, pe lumea fizică, unită

cu lumea spirituală, întregeste, rotunjește, armoniză lumea morală.

Această știință a trinității oamenii, deși au întrevăzut-o în antichitate, n-au descoperit-o, n-au dezvoltat-o însă pentru că au pășit, cum se va vedea, pipăind de la unitate la dualitate și combătând un princip cu altul. Crist nu mai veni ca un mediator, a împăca pe omul material cu omul spiritual spre a forma pe omul moral. El arăta că n-a existat și nici nu poate exista luptă între spirit și materie, ci nuntă. El ne vorbi de mirele și mireasa mistică. De la Crist încoace, oamenii, sau neluminați, sau deprinși în cele trecute, necurățiți de prejudecii, orbiți de interese, sau n-au înțeles trinitatea, sau înțelegându-o, au comunicat-o altora nu în adevărul său, ci după interesele lor. Începură iar oamenii da capo, sau cu materia a combate și a umili și stinge spiritul, sau cu spiritul a combate, a chinui și a degrada materia ori corpul, sau cei învățați a cumpăra și vinde tot în templul lui Dumnezeu care este universul, spre a-și mulțumi în sine și spiritul și materia, își apropiară tot spiritul și materia altora, și sufletul și corpul lor, încât sclavici simple a antichității succedă o îndoită sclavie, și materială, și spirituală. Acești monopolizori, ca să poată avea în a lor dispoziție și dominiu sufletul, mintea întreagă a oamenilor, îi învățară a-și chinui corpul, a face din suferință o virtute și a desnera toată puterea populară, precum și ca să poată avea în dominația lor întreagă tot corpul, tot productul travaliului, le-au întunecat spiritul, le-au ascuns adevărul, le-au luat tot ce au avut material și în locu-i le-au promis o viață astfel cum Crist au numit-o moarte, un cer astfel cum Crist l-au numit iad. În locul mântuirii le-au dat sclavia, în locul bucuriilor promise i-au adăpat cu oțet, cu fiere, cu lacrimi, în locul vieții le-au dat moarte vie, în locul adevărului le-au dat minciune. Nu le-au lăsat decât ignoranța, întunecul, temnițele gratis, pe pământ,

și minciuna în cer și aceasta, în batjocura lui Crist, o numiră ortodoxie, catolicism.

Doctrina aceasta se va dezvolta în toată întinderea ei când cu istoria vom ajunge la cristianism. Aci am pus principiile de unde vom pleca în studiul istoriei. Și fiindcă am zis că istoricul și cel ce citește istoria se cuvine a fi ca judele integru ce ascultă mărturii și își dă sentința, drept matori vom lăsa a vorbi pe scriitorii contimporani ai fiecăruia popul și drept lege, după care vom aproba sau condamna, vom avea principiile ce ni le-am pus aci nainte. Ele ne vor servi de normă, ele ne vor fi ca piatra Lidiei de încercare pe care se freacă și se cearcă aurul. Pe dânsle vom freca orice doctrină, orice lege, orice instituție, orice fel de guvern, orice datină, orice învăț, orice religie, orice faptă, orice nație.

*

Scrierea ce ne-am propus a da, având de titlu *Istoria universală*, va coprinde nu numai evenimentele în general prin cari trecură popolii și națiile de la începutul lor, de când își aduce aminte omenirea, nu numai mișcările, emigrațiile și faptele, materiale și politice, răzbebele lor, legile și instituțiile lor, ci și dezvoltarea minții lor, adică istoria științelor, artelor și mai vârtos a credințelor lor.

Cei mai mulți câți a întreprins a scrie istoria universală a popolilor antici și moderni au neîngrijit oarecum istoria dezvoltării minții omenesti, istoria științelor și artelor și mai vârtos au trecut de tot cu vederea dogmele și credințele ce avu fiecare popul. Foarte puțin vedem în istoriile universale, sau nicidecum, vorbindu-se despre cosmogoniile și teogoniile națiilor, despre primele lor dogme și credințe și mai vârtos despre dogmele și credințele oficiale, ce fură punctul de plecare al tuturilor instituțiilor și a toatei vieți politice și morale a

fiecărui popol, de unde purcese cele mai însemnătoare fapte ale popolilor, în bine sau în rău.

Orice faptă este un efect și vorbind de efect, ca judecător, căută a se sui cineva la cauză. Cauza fericirii și nefericirii națiilor, năințării și scăderii lor, evenimentelor prin cari au trecut, a faptelor lor în general fu în cea mai mare parte credințele și dogmele de la care începură principele, adică cu care debutară în viața politică și morală. A neîngriji un istoric primele credințe ale popolilor, a le trece cu vederea, este ca și când un jude n-ar voi nici într-un chip a lua în considerație creșterea sau educația celui acuzat, a-l condamna mai înainte de a-i cerceta creșterea și principele.

Aceasta însă nu se face nici în cele mai napoiate tribunale. Când este în cercetarea unei judecăți o faptă gravă, nu fără cuvânt este o datină veche prin judecătoriiile mai tutulor națiilor: a începe judecata acuzatului prin întrebările următoare: „Cum te cheamă? De unde ești, unde te-ai născut? Ce credință mărturisești? Ce meserie ai?” Spre ce oare sunt aceste întrebări decât spre a se informa judecătorii mai întâi despre principele celui judecat, ca după dânsule să-și agrave sau să-și mai ușureze sentința?

De la prima întrebare: „Cum te cheamă?”, aflând un nume Niculae, sau Abraham, sau Hassan etc., se pricepe îndată religia, credința și principele ce a putut lua din copilăria sa cel tradus în fața judecății. De la pronumele său se poate afla familia și se poate adesea cunoaște ca ce fel de mijloace avură părinții lui de a-l crește. De la întrebarea „De unde ești, unde te-ai născut?”, după capitală, cetate, burg sau sat or sălaș se poate închipui ca ce fel de învățături a putut contracta în mijlocul societății unde a deschis ochii și și-a petrecut viața. De la „Ce credință mărturisești?” se cunoaște primele principe, gradul de instrucție și luminare a preoților, a învățătorilor ce ar fi putut avea. De la „Ce meserie ai?” și de la răspunsul „preot,

sau învățător, sau oștean, sau meșter, sau lucrător, sau domestic, sau serv, sau și nici o *meserie*“ se pricepe de unde a putut fi împins a comite acea faptă, din lipsă sau îmbuibare? Din știință sau neștiință? Din îngâmfare sau ultima disperatie? etc.

De la aceste întrebări și răspunsuri plecând, un jude integru știe, descoperind adevărul, pe cine să condamne mai mult – pe cel judicat, de este avut, instruit, luminat, cunoscător de drepturi și datorii, sau credințele acestuia, părinții și învățătorii lui, sau societatea în care s-a născut și a crescut acuzatul și care niciodată n-a cugetat la dânsul decât numai la ora când aleargă spre a-l condamna sau spre a se diverti cu supliciul la care e condamnat.

Prin urmare, începând istoria noastră, cercetarea noastră, câtă s-o începem de la început, de la credințele, de la dogmele, de la cosmogoniile fiecăria nații, de la copilăria ei, adică de la principiile cu care s-a crescut. Acest punct, ce a fost neîngrijit până acum, e oarecum și necultivat, și luând asupra noastră o asemenea sarcină, este a intra într-o materie despre care foarte puține ajutoare vom avea. Nu promitem nimic de întins, nimic de special. Ne vom nevoi însă ca tratatul cosmogoniilor sau timpilor fabuloși să fie proporționat după cadrul în care e mărginită această scriere; ne vom nevoi încă și mai mult a ține un fir întins în cursul acestei materii, a conduce pe cititor din credință în credință și din formă în formă, după care fu tradusă fiecare idee religioasă, fiecare credință.

Credințele fiind principul, cauza de unde deculă instituțiile și faptele popolilor, judecând un istoric popoli va judeca pe legiuitorii lor, pe crescătorii lor religioși și politici, pe prinții lor, pe cei ce au putut cunoaște erorile din care porcede relele și nu numai nu s-au încercat a le risipi și desființa, ci încă și-au și pus toate puterile a se uni în caste spre a le susține și a le perpetua în interesele lor condamnabile.

Având însă a începe de la cosmogonii sau de la sistemele despre crearea lumii, e de mare necesitate a comunica mai întâi cititorilor păreri sau sistemele unor filosofi sau naturaliști ce nu s-au împus pe sine popolilor ca niște legiuitori, ce nu și-au dat conjecturile și combinațiile ce putură face ca niște credințe sau principie religioase. Începem de la aceste păreri sau sisteme pentru că ele singure fură espresia adevărată a progresului ce făcu mîntea umană, pentru că acestea n-avură drept scop (și și de ar fi avut cugetul, nu putură reuși) de a amăgi lumea; pentru că ele au instruit lumea, invitând-o la nouă cercetări și descoperiri, pentru că ele au zis *cercetați*, iar nu: *credeți!* Autorii lor fură primii oameni dintre cei căzuți sub jugul credințelor staționare ce se încercară a studia și a se convinge despre cele ce ziceau alții a crede; și, de nu s-au apropiat de adevăr, de s-au amăgit și ei, n-avură nici pretenția, nici puțința de a trage popoli întregi și lumea întreagă în erorile lor și în rezultatele deplorabile ale acestor erori. Pe lângă aceasta, de s-au amăgit aceștia, amăgirea n-a fost sistematică, intestată, ci proveni mai mult de la societatea în mijlocul căria au trăit, de la puținetele cunoștințe și mijloace spre a ajunge omul la știință. Judicata ce s-ar face unor asemenea filosofi nu poate fi așa de severă ca a acelora ce reușiră a-și împune visăriile drept credințe, minciunile sistematice drept adevăr și deveniră cauza îndelungelor suferințe ale omenirii și a însuși orbiei în care căzură popoli de a-și adora cauzele suferințelor lor.

Cei dântâi ce cunoaștem că s-au încercat întru a se convinge despre începutul lumii și al omului și a spune în public descoperirile ce ar fi putut face, combătând erorile, fură dintre filosofi eleni și romani. Scrisele acestora serviră drept punct de plecare la ocupațiile celor moderni ce se încercară a scoate lumea din jugul credințelor staționare și a ajunge la convicție, la *știința* demonstrată, la punctul unde se află astăzi cunoștințele exacte. Precum dară ne-am preparat a intra în

istorie cu principele ce s-au expus la începutul acestei scrieri, asemenea se cuvine a fi preparați mai întâi cu oarecare principie ce ne dau științele moderne spre a putea judica adevărurile sau erorile cosmogoniilor în care avem a intra.

Cadrul nostru nu ne iartă a expune d-a rândul toate părerile și sistemele filosofilor antici. Spre a da însă idee generală mai despre toate, vom alege din antichitate de la romani pe Ovidiu, ce, ca un punct de mijloc între credințele de atunci și între știință, știu a mărita cu atâta eleganță dogmele populare cu convicția contemporanilor săi înțelepți. Vom comunica după aceasta un rezumat al lui Diodor Sicilianul ce ne poate da o idee despre cum judica în epoca acestuia filosofii despre această materie. Mai pe urmă vom introduce pe cititor, pe cât ne vom putea întinde, în aflările ce a putut face știința până în zilele noastre în obiectul acesta. Cu acestea preparații vom intra în studiul cosmogoniilor, al timpilor numiți divini și eroici sau fabuloși, și al timpilor istorici.

Între naturalisții și istoricii mai celebri sunt două opinii diferite despre originea oamenilor. Unii zic că lumea este necreată și nepieritoare și că omenirea există din toată eternitatea, fără început. Alții susțin, din contra, că lumea s-a creat, că este pieritoare, că omenirea are aceeași origine cu lumea și că este coprinsă în aceleași limite.

La începutul lucrurilor, cerul și terra, în amestec împreună, nu înfățișa decât un ce inform. Apoi corpurile se despărțiră unul de altul și lumea revesti forma ce vedem astăzi, aerul fu dotat de o mișcare neîncetată, elementul igne (caloricul) se înălță în regiunile superioare pentru ușurătatea sa. Pentru aceea soarele și toată armata stelelor ce sunt formate de acest element sunt învârtite într-un vortice neîncetat. Elementul terestru și elementul lichid mai rămaseră amestecate pentru greutatea lor; însă aerul mișcându-se neîncetat împrejurul său, însuși particulele umede produsură marea și particulele mai

compacte formară terra moale sau tinoasă. Subt influența razelor soarelui, terra începu a se întări; prin acțiunea combinată a căldurii și a umidității, suprafața ei se înflă ca o materie în fermentație, în multe părți se formară crescăminte acoperite de niște membrane subțiri, după cum se vede și astăzi în locurile marecagioase, când după o temperatură rece succede deodată un aer cocent, fără tranziție succesivă. Materia vivificată astfel se nutrește pe noapte din vapoarea ce se condensă, unde ziua se solidifică prin efectul soarelui.

În fine, acești germeni, după ce ajunseră în ultimul lor grad de dezvoltare și rupseră membranele ce le învelea, produsură în lume toți tipii de animale. Acelea în care domină caldura, se nălțară în aer: paserile. Acelea ce au mai mult amestecătură terestră rămaseră în rândul reptilelor și animalelor ce trăiesc asupra terrei. Acele ce țin mai mult de substanța apoasă, aflară în apă o locuință cuviincioasă: numescă-se acestea animale acvatice. Terra uscându-se din ce în ce subt influența căldurii soarelui și a vânturilor, începu a nu mai produce nici un animal perfect. De atunci, animalele se propagă prin generație (naștere), fiecare după specia sa. Euripide, discipul al lui Anaxagora fizicul, seamănă a avea aceleași idei despre originea lumii când zice: „Astfel cerul și terra erau în amestec la un loc, când se despărțiră unul de alta. Toate luau viață și nășteau la lumină: arborii, pasărilor, animalele ce terra nutrește, precum și omenirea“.

Spre a pricepe, a-și face cineva o idee mai deplină despre începutul sau creația universului după cunoștințele ce posedă în ziua de azi știința umană, cuvine-se a căuta acele cunoștințe. Noi nu putem face aci un tractat de fizică, de chimie, de geologie, de botanică, de zoologie, de mecanică și de astronomie totdeodată, și la care s-ar cuveni a începe de la matematica pură. Vom fi încă nevoiți, pentru cuvinte de ajuns, să fim mai

mult ca niște naratori decât ca demonstratori și să ne servim pe cât se va putea mai puțin de termeni tehnici.

Din universul fizic noi nu cunoaștem decât corpurile sau formele ce sunt mai mult sau mai puțin aproape de noi. Și de multe ori nu ne putem da cuvântul nici însuși despre cele ce ni sunt mai adesea înaintea ochilor noștri. Până să cunoaștem compoziția și natura astrelor, ne lipsesc încă multe cunoștințe despre însuși planetul pe care locuim. Cu toate acestea, când vrem să știm cum și din ce s-a făcut un object ce avem înaintea, căutăm mai întâi a cunoaște din ce este compus, adică îl analizăm. Tot omul face cu mintea sa și prin mijloacele ce are analize când voiește a se convinge despre un ce; însă nu fiecare om are mijloacele fizicului, chimistului, logicului, ce s-au deprins a analiza și a judeca îndelung. De se va pune înaintea unui croitor sau unei cusătoare un vestmânt și i se va cere să vază cum este făcut spre a face altul, el, căutând la dânsul, observându-l, nu face decât a-l analiza, adică a-l descompune cu mintea, a-l descoase, ca să zic așa, spre a-i vedea cusăturile, bucățile din câte e compus și ce croitură sau figură are fiecare. De va voi apoi să știe de ce este materia sau stofa, recunoaște inul sau cânepa, sau bumbacul, sau lâna, sau mătasea, sau pielea etc. De se va întinde a cunoaște cum s-au făcut acea materie, îi află iar prin analize urzitura, țesătura, împletitura, până la torsătură etc. De va voi a ști cum s-au făcut acel fir, vine până la planta de in sau de bumbac, până la lâna sau pielea primitivă. De se va încerca a afla cum se face planta, cum răsare, cum crește, din ce elemente se compune, aci se arestă. De aci înainte nu mai pot urma cu analiza decât fizicul, botanicul, chimistul, zoologul și apoi și aceștia însuși nu pot urma decât până la punctul unde a ajuns știința sau unde pot ei a o mai aduce.

Când se propune unui chimist un object spre a-l analiza și a vedea din ce este compus el, prin foc, prin apă, prin toate mijloacele ce își posedă știința, ajunge mai mult sau mai puțin

ai afla primele elemente și proporția lor. Spre înțeles, vom aduce spre exemplu din obiectele ce sunt mai cunoscute. De va voi cineva să știe din ce este făcută sau compusă pulberea tunătoare (iarba de pușcă), o descompune chimicește și se convinge că este un amestec în oarecare proporții de silitră, de pucioasă, de cărbune... Va să zică dară că acest amestec a fost mai înainte în stare de silitră, pucioasă, despărțite, și de va uni și amesteca în aceeași proporție aceste obiecte, iese iar pulbere tunătoare.

De va voi însă chimicul a ști fiecare din obiectele compunătoare din ce e făcut, de va analiza spre exemplu cărbunele, ajunge a afla un gaz sau aer. De se încearcă a mai analiza și acest gaz, vede că de aci înainte știința în zilele noastre nu mai poate merge. Gazul e tenace și nu se lasă a se mai analiza. Încheie dar că acest gaz este un element simplu sau izomer și prin urmare că este anterior sau străbunul din care s-a făcut nu numai cărbunele, ci și toate obiectele unde se recunoaște acest gaz. Așa făceau și cei vechi și ajungeau prin mijloacele ce aveau a încheia că tot universul are drept elemente primitive din care s-a compus focul, aerul, apa și huma sau mineralul, pentru că până aci putea ajunge prin mijloacele analizei lor.

Cu cei moderni știința ajungând mai departe, află că nici unul din aceste patru zise elemente nu este un element simplu, izomer, ci că fiecare e compus, cum spre exemplu aerul atmosferic este amestecat de patru gazuri: hidrogenul, oxigenul, carbonul și azotul. Asemenea, luând în analiză apa, prin foc o pot transforma în aburii ce încă nu sunt decât tot apă, adusă în stare atomică și volatilă. Luând în analiză aburii, văd că se descompun în două gazuri: *hidrogen* și *oxigen*. De va uni apoi după proporția aflată, două părți de hidrogen și una de oxigen, vede că din acest amestec iese iar aburi, ce se adună iar în picături și formă iar apă. Din acestea se încheie că apa mai întâi

a fost în stare de gazuri, care unindu-se și răcindu-se au format aburi, adică nori și aburi, apa în starea ce o avem.

De va cugeta cineva că un animal, ca să crească, cată a se nutri, adică a adaoge materia nutritoare la materia corpului său și că nutrimentul lui este iarba și altele, încheie că corpul aceluia animal a fost mai întâi în starea objectelor din care s-a nutrit. Planta iar ce nutrește animalul a fost în starea objectelor din care s-a nutrit și a crescut. Aerul, apa, pământul ce adapă și nutrește planta a fost iară în starea elementelor din care sunt compuse. Și astfel ajungem a ne convinge că, fiindcă orice materie se poate aduce în stare lichidă sau a se topi, și cele topite a se reduce în gazuri, prin urmare toată materia a fost mai întâi în stare gazoasă. Sau, de ne vom sui cu mintea din grad în grad, zicem: ca să fie animale, a cătat să fie mai întâi localul sau pavimentul unde să stea și plante spre a se nutri; ca să fie plante, a cătat mai întâi să existe pământ și apă. Ca să se poată forma pământ și apă, a cătat să fie mai întâi gazurile din care s-au format, și spre a se forma gazurile a cătat să fie mai întâi de toate acea materie aprinzătoare ce naște focul, materie mai repede, mai ușoară, mai fină și decât gazele, ce poate pătrunde prin orice materie spre a o topi și a o transforma în gazuri. Venind la acest început și de aci descinzând înapoi, zicem iară: spre a se forma lichide din gazuri și din acestea solide sau închegate, și apoi corpuri organizate, a cătat a se succede seculi, niște perioade lungi, și apoi cum materia a trecut prin atâtea forme până ajunse a încheia și întregi acest univers, cum se află?

Am recunoscut la începutul acestei opere două mari și nemărginite principie primordiale: spiritul și materia, și un alt princip al principelor, un necunoscut mai presus de toate, un legiuitor, ce în limba noastră s-a numit *Domnul Zeul* sau Dumnezeu. Am recunoscut iară că spiritul este etern și nemărginit, că materia iară este eternă și nemărginită; că spiritul este liber, activ, materia fatală, pasivă; că spiritul este

omnipotent și materia inertă. Așa materia, până n-a lucrat spiritul a o împărți și subtîmpărți, de sine ca inertă n-a putut a-și lua o formă, căci forma nu e decât o împărțire și subtîmpărțire, forma se dă printr-o mișcare, printr-o lucrare oarecare. Materia dar era *informă*, adică un amestec nemărginit; fără formă, pe care unii l-au numit *confuzie*, alții *haos*, alții, ca Moise: *Tohu-bohu*.

Astăzi, după creație, materia are în nemărginit multe și varii forme, la început însă era una în amestec. I-a cel dântâi contact al spiritului cu materia spre a o pune în lucrare, partea cea mai aproape de spirit n-a fost decât aceea ce a putut fi mai răpede, mai ușoară, mai pătrunzătoare, mai nepipăită ca să zic așa, mai mișcabilă. Această parte a materiei Moisi o numește *lumină*; grecii, fenicianii o numea *pyr* („foc“). Lumina însă, căldura, electricitatea, magnetismul nu sunt decât niște efecte ale acestei părți de materie răpede și necoprinsă. Știința în ziua de azi o numește „fluid imponderabil“ și „imponderat“. Unii o numesc *caloric*, alții *caloriform*. Noi o vom numi *calorigen*, adică ce naște lumină, electricitate, căldură...

Precum, când voim a mișca cu suflarea noastră un obiect ce avem înaintea, suflarea mai întâi mișcă aerul ce este mai mișcabil, și aerul apoi mișcă obiectul acela, asemenea spiritul, la început, s-a pus mai întâi în relație cu partea cea mai mișcabilă, cea mai imponderabilă și imponderată a materiei, cu calorigenul. Iată dar materia împărțită în două părți, în calorigen și în altă parte pe care o vom numi *solidigen*, adică din care se nasc solidele, din subțire în mai puțin subțire, până vine la închegare, adică din gaz în lichid și din lichid în mineral.

Lumina, care este un efect al calorigenului, este așa de răpede și pătrunzătoare încât într-o secundă fuge sau străbate 72.000 leghe, și din soare până la noi ajunge în opt minute. Asemenea fuge și electricitatea, ce este iar un efect al calorigenului. Cu toată această rapiditate, cu toată această

necorporitate, ca să zic așa, însă lumina, electricitatea, calorigenul cu o vorbă, nu se poate compara cu spiritul, ce nu e nicidecum materie. Și putem oarecum a ne face despre aceasta o idee de la însuși mintea noastră ce e mărginită și care într-o clipă este în orice depărtare am voi a ne închipui. Calorigenul sau lumina, electricitatea, căldura străbate materialemente, nu însă așa de răpede ca spiritul. Căldura, aflându-se de o parte la un capăt al unui obiect, străbate până în cellalt, fulgerul sau electricitatea străbate și mai răpede ca și lumina. Mintea noastră însă străbate mări, munți, până în rărunchii pământului, până în soare, spațiul, nemărginirea într-o clipă.

Așa la început spiritul despărți materia în calorigen și solidigen. Prin calorigen ca prin cel mai răpede și pătrunzător ajutorant sau ministru, puse în mișcare cealaltă parte a materiei. Calorigenul dară, pasiv către spirit, deveni activ către solidigen.

Calorigenul, repede, pătrunzător, coprînse spațiul întreg, străbătu prin toată cealaltă parte a materiei, fiecă atom a lui străbătând și unindu-se cu alt atom al solidigenului, toată partea materiei ce coprînse solidul fu topită și îndată fu și ea subțîmpărțită în două: în lichide și în gazuri. Gazurile se aprinseră și tot spațiul devenind un nemărginit incendiu, tot lichidul deveni gaz și iată materia toată redusă în gaz și calorigen. Acum, fiecare atom al calorigenului fu măritat cu fiecă atom de gazuri.

Însă este cunoscut că orice lucru compus din altele coprînse în sine mai puțin din calitățile celor ce l-au compus. Spre exemplu, ca să venim la lucruri mai pipăite, de ne vom închipui o cocă sau o tină compusă din apă și țărână, tina e mai puțin lichidă decât apa și mai puțin solidă sau uscată decât țărâna. Asemenea, un atom de gaz ce este compus de calorigen și solidigen este mai puțin fluid, ușor, răpede, fin decât calorigenul, și mai puțin solid, opac, greu, decât solidigenul și

prin urmare mai puțin caloric sau călduros decât primul și mai puțin rece decât secundul.

Este iară cunoscut că această combinație a calorigenului cu solidigenul nu se operă decât prin atracție, fiind două obiecte paralele ce unul are necesitate de altul spre a produce împreună un efect și iară, că după ce se produce efectul, prin repulsie obiectele combinate se despart și se depărtează unul de altul în distanța în care a fost mai înainte d-a se împreuna. Așa, fiecare atom de calorigen unindu-se prin atracție cu alt atom de solidigen și după efect despărțindu-se prin repulsie, din fiecare atom începu a scăpa în toate părțile partea de calorigen și a străbate alte atome ce întâlnea asemenea desbinate, a se combina din nou și iar a scăpa, încât se complectă o frecătură universală de atome. În această combinație și scăpare de calorigen în toate părțile și în același timp unele atome se concentra întâmpinându-se ca niște raze la centru și altele se depărta de cealaltă parte a circumferinței. Așa, iată formându-se ici și colo niște embrioane sau sâmburi de sfere coprinzând o cantitate de calorigen pur, învelite de gazuri ce se îngămădea de toate părțile împregiurul aceluși cămin sau centru.

Însă precum calorigenul se scăpa de o parte și întâlnind altul forma un centru, asemenea se scăpa de toate părțile către circumferințe, și cu cât până a ajunge afară, străbătând gazurile grămădite în straturi, distanța era mai mare, cu atâta frecătura fiecăruia atom devenea mai repetată și prin urmare calorigenul scăpat din marginile gazosferei era mai fin.

Acest fel de embrioane de sfere se formară deodată în toată nemărginirea spațiului și unde în vecinătate se afla mai mici se absorbea în cele mai mari. Calorigenul însă, scăpat pe la circumferințe, întâlnindu-se din toate părțile cu alte cantități de calorigene asemenea scăpate, se concentra într-un centru comun și forma un alt embrion mai mare, mai fin, de o sferă mai mare, mai fină, unde se grămădeau gazuri și unde se opera

aceeași repulsie după combinarea cu solidigenul ce întâmpina aceeași îmbulzire către centru, aceeași scăpare către circumferință, aceeași frecătură și prin urmare o rafinare de un grad mult mai superior.

Calorigenul acum scăpat din sfera mai mare, fiind și mai mult, și mai rafinat, întâmpinând alte cantități de calorigen, asemenea scăpate din sfere de un grad mai sus, mai perfect, formară un alt centru comun, un alt embrion, o altă sferă, și mai mare și mai strălucitoare și mai perfectă, și așa mai încolo, din perfect în mai perfect, din spațios în mai spațios. Astfel, mai întâi se formară sateliții al căror calorigen scăpat în mai mare cantitate și mai rafinat, unit cu materia solidigenă formară planeteii, mai perfecți, mai spațioși, al căror calorigen și mai fin încă, și mai mult, formară sori și mai mari, și mai perfecți, al căror calorigen, mai fin iară, mai mult, formară *arhi-sori* sau centre de sori, și așa mai încolo, până la centrul cel nemărginit în spațiozitate și în perfecție, până la centrul centrelor, împrejurul căruia gravită universul întreg.

Văzurăm sferele formate și luându-și un loc după o sistemă în spațiul nemărginit. Până aci însă nu vedem decât un cămin, un embrion de calorigen din ce în ce mai rafinat și invilupat de niște gazuri asemenea din ce în ce mai rafinate, încât de vom nainta cu mintea din rafinare în rafinare a calorigenului, din centru în centru până în nemărginit, s-ar putea aduce calorigenul sau lumina până în punctul d-a se spiritualiza în centrul centrelor.

Noi însă descindem la planetul nostru și îl vedem în acest period o sferă de gazuri sau solidigen împregiurul unui embrion sau cămin de calorigen scăpat din sateliți și radunat cu tot ce a întâlnit în spațiul dominiului său. Însă acest solidigen sau gazuri, cu cât e mai aproape de cămin sau de centru, cu atâta coprinde mai mult calorigen sau e mai fierbinte, și cu cât e mai în depărtare, cu atâta e mai stâmpărat,

Până ajunge ca stratul cel mai de sus al circonferinței gazosferei să fie cel mai răcorit, adică să aibă mai puțin calorigen. Spre a se pune în echilibru, prin atracție se apropie sau se îndesă către stratul vecin de mai jos, ce este mai cald. Acesta, pierzând din caloric sau căldură comunicată, se îndesă și el mai jos, către stratul vecin care, pierzând și el din caloric, se îndesă asemenea... până la centrul sau la căminul calorigenic. Însă această îndesare succesivă și continuă nu face decât, cu cât stratele de gaz se apropie de centru, cu atâta să fie mai condensate și cu cât sunt mai sus, spre circonferință, cu atâta să fie mai rafinate sau mai afânate.

Cu toate acestea, materia fiind una sau informă, în amestec la început, părțile ei cele mai ducile se topiră, se gazificară fără greutate când fură străbătute de calorigen, iar părțile cele mai tenaci, mai tari, ținură mai mult până a se topi și gazifica, încât acestea, cu cât fură mai compacte și mai tenaci, cu atâta – fiind mai grele – fură atrase mai aproape de centru, către căminul ardent sau, după espresia comună, cu atâta mai mult și mai răpede căzură la fund. Aci topindu-se, parte deveniră lichid (lavă), parte se transformară în gazuri ce cătau să scâpa în sus, către circonferință, fiind mai ușori. Asemenea, din materia tenace cea mai puțin compactă, atrasă la centru, luă locul și formă un strat îndată peste cea mai grea ce formă, cum ziserăm, lava. Aceasta, deși nu atâta aproape de cămin însă, neputând ține, ca cea dântâi se topi și ca și se gazifică din cea topită (*trahitul*). După aceasta, veni îndată a se așeza partea mai puțin compactă, mai puțin grea. Ea se topi asemenea și se gazifică (*bazalt*). Peste dânsa se așeză alt strat mai ușor, ce se putu asemenea topi și gazifica (*porfirul*); peste dânsul se așeză materia cea mai ușoară din cât a fost ținut la început de a se gazifica. Aceasta se topi, se gazifică pe dasupra tutulor (*granitul*).

Acum sfera, planetul nostru, fu compus de embrionul calorigenic, de un lichid de lavă ce îl învelupă, de alt lichid de trahit, mai spațios, ce învilupă pe acesta, d-altul și mai spațios, de bazalt, ce învilupă pe amândouă, de altul iară cu atât mai spațios cu cât învilupă pe cătetrele, și în fine de un al cincilea lichid de granit, și mai spațios, și mai copios, ce încinse sau învilupă pe câte patru. Apoi, tot ce fu mai ușor decât aceste lichide, adică aburii și gazele, încinseră sfera așezate unul peste altul, după condensitatea sau după legea greutateii lor, cele mai grele mai jos, cele mai ușori mai sus. Această parte a sferei o vom numi gazosferă, alții au numit-o atmosferă, adică sferă de aburi.

Acum, ca și mai înainte, stratul mai aproape de centru, sorbind calorigenul, îl comunică vecinului său spre a fi în echilibru; acesta, sorbindu-l, îl comunică vecinului său de d-asupra, acesta celuiilalt până la gazuri, până la marginile gazosferei, de unde calorigenul se scapă ca și la început, când se formă centrul planetar sau soarele. Aci stratul de gaz deviind mai rece, răcește și pe vecinul său, sorbindu-i o parte de calorigen spre a veni în echilibru, acesta răcește pre vecinul său, sorbindu-i asemenea calorigenul, și așa până în rărunchii sferei, încât cu cât stratele sunt mai la fund, cu atâta sunt mai fierbinți, și cu cât mai spre circonferință, cu atâta mai răcorite. Acum, topitura granitică ce învilupa pe toate și prin urmare era mai departe de centru și în contact cu gazul de peste dânsul, mai răcorită încă, începu a prinde o închegătură superficială sau o scoartă ce fu ca o linie de demarcație între sfera compactă și învelitura ei gazoasă sau atmosfera. Aceasta începu a servi și ca un fel de paracaloric, sau apărătoare de căldură. Gazurile se răcoriră și mai mult. Hidrogenul și oxigenul împlură gazosfera de aburi, o transformară în atmosferă și aburii se transformară în ploaie sau apa ce căzu asupra granitului și care îl închegă mai repede și mai afund.

Acum, căminul central nu mai avea pe unde răsufla gazurile și aburii, sfera era încinsă de o scoartă groasă, compactă, tenace. Vaporii însă înmulțindu-se, îmbulzindu-se, nu mai putea sta captivi, puterea lor se adăose și sparseră, crăpără în toate părțile scoarta granitică și-și făcută loc a răsufla. Astfel, din centrul sferei cu aburii împreună, materia colcăitoare începu a fi repezită afară, asupra scoartei granitice. Cea dântăi ce ieși afară fu din ceea ce se afla mai aproape, adică bucăți de granit închegat și peste dânsule cel încă lichid, de mai afund; după dânsul veniră mai din fund părți de porfir și se așezară peste granit; după acestea ajunseră părți de bazalt și se așezară peste porfir, apoi trahit peste acesta, apoi lava din fund ca o culme peste toate ce, închegându-se cum ajungea în atmosfera răcorită și ploietoare, formară munții în tot lungul crăpăturilor. Astfel, stratele munților sunt așezate și formă o scară după ordinea inversă de ceea cum sunt așezate în corpul intern al sferei, încât tot ce e mai la fund în pământ, pe munți e mai pe dasupra. Pe culmea celor mai nalți munți e lava, apoi sub dânsa trahit, apoi sub acesta bazalt și apoi porfir, și mai dedesubt granit superpus preste granitul scortăl.

Acum fața pământului nu mai fu netedă, văi, câmpii, coline, munți de diverse întinderi și înălțimi. Aburii răsuflați nu mai aveau nevoie de atâtea spărture, le fură de ajuns câteva răsuflări ce servea ca niște coșuri la spațiosul cămin central. Atmosfera însă fu atâta încărcată de aburi ca niciodată. Aceștia, transformați în ploaie, inundară pământul ce, nemaifiind – cum ziserăm – neted, dete curs apelor ce se trăgea spre văi și astfel se formară torențele, râurile, ce grămădite în văile cele mai afunde formară lacuri, mări, oceane.

Torente, râurile, aducând cu sine sfărâmături de granit și de altă materie cristalizată, le grămădea la fundul mărilor sau văilor primare găurite, ca să zic așa, de cratere volcanice. Pe aceste cratere apa intrând da o energie focului ce o transforma

din nou în aburi și în gazuri, și particulele de granit apropiate de cratere, re'ncălzindu-se din nou, readuse în stare de atomuri, reunite prin atracție sau topite, căta să sufere aceeași transformare ce suferă spre exemplu ceara, plumbul sau orice materie topită și asălită sau înghițită de apă; a cătat a se rafina, a-și lua o formă organizată oarecum, a închipui niște ramure, niște vine, niște găurele sau pori prin care să circule căldura. Acestea grămădindu-se după aceeași lege, sistemă și ordine, cum s-au fost grămădit moleculele lor, formară corpuri mai mari și se înmulțiră astfel niște ființe organizate ce încheiară o speție și pe care știința o numește *infuzorii*, ca un fel de spumă împietrită. Aceste spume grămădindu-se, sfărâmându-se, destrugându-se, formară o materie mai fină, măcinată ca să zic așa. Aceasta, recombinate prin atracție, nu putu decât să producă un efect mai fin, mai perfect; ieși dară de aci o altă speție de ființe mai organizate, mai complicate, care sunt *zoofitele*, un fel de plante și animale totdeodată, și care n-au întregimea nici a plantelor, nici a animalelor. Ieșiră adică mai întâi bureții marini, ce sunt mai organizați decât spumele ce țin un loc de mijloc între plante și spume, și care parcă ar avea ceva de animal, de viețuitor la început. După acești bureți, ca niște gemeni, mai deodată ieșiră *polipii* ce se apropie mai mult de animal și cari, prin ramurile sau picioarele lor, seamănă a plantă. Aceste două speții gemene fură cei dântâi străbuni: bureții ai plantelor, polipii ai animalelor, și formară capătul a două ramure sau catene paralele, una vegetală și alta animală. Însă bureții și polipii se născură din infuzorii, infuzorii din granit măcinat, granitul din porfir, porfirul din bazalt, bazaltul din trahit, trahitul din lavă; lava dară, străbunul primitiv al tuturilor ființelor organizate.

Să vedem acum cum se formară catenele paralele de vegetale și animale. Bureții ce se născură din infuzorii își aflară într-însele baza și nutrimentul, avură – ca să zicem așa – un

drept asupra spumelor. Polipii ce se nascură gemeni mai mici al bureților, tot din infuzorii, aflară bazul și nutrimentul și în unii, și în alții. Bureții și polipii, ca ființe cu începutul lor, avea și terminul lor de viață; din materia lor în distrucție și care fu mai elaborată, mai lucrată, mai măcinată, în ramura sau catena vegetală nascură un altfel de bureți mai fini, niște mânătărci sau ciuperci numite de știință *acotyledonate*, și în ramura animală *moluștele* (cochiliile, scoicele, melcii), mai organizate și unele, și altele, decât antenații lor. Din acestea, unele ieșiră, se întinseră la uscat. Din materia lor distrusă și pe uscat, și în apă, din materia elaborată prin viața lor și prin urmare și mai fină, încep a se arăta plante acvatică ca mușchi, trestie, plută, papură, palmieri, în catena vegetală, iar în cea animală râme, lipitori, arahne (păianjini), canceri, raci, amfibii primitive ce suferă și apa, și aerul, iar unele și uscatul.

Din materia elaborată prin acestea și antenații lor și prin urmare și mai rafinată, spulberată și mai mult pe uscat, începu să apară în ramura vegetală plante mai înodate decât trestia, mai pline, mai rămuroase, mai osoase, ca vița, figul și tot ce e mai fraged și mai mlădios decât arburii mai tari, iar în altă ramură animală apărură paralelele rămuroaselor, animale cu oase mai puțin și mai mult, ca târâtoarele, peștii etc. Din materia elaborată prin acestea și cele dinaintea lor, înmulțită, răspândită, grămădită pe uscat, începură a ieși ființe și mai nutrite, și mai rămuroase, și mai tari, și mai trainice și mai organizate; în ramura vegetală răsăriră pomiari, cedri, pini, stejari, ceri, platani etc., în cea viețuitoare animale mai osoase, cu vertebră mai înodată, mamifere, încât din ce în ce se populară mările, câmpiile, selbele, aerul de viețuitoare.

Nu se cuvine însă a uita că, precum până la ivirea zoofitelor, cel întâi născut servi de bază și de nutriment celui ce venea după dânsul, asemenea și de aci înainte, specia de plante servi de nutrimentul speciei de animale ce veniră după

dânsele, și aceste animale după moartea lor servită de nutriment speciei nuaă de vegetale, încât alternativamente o ramură sau o catenă ajută pe cealaltă și încât se formă o catenă de solidarități speciale și încheie solidaritatea universală ce există între plante și animale, unele susținând pe celelalte. Animalele se nutresc din vegetale, trăgându-și carnea și sângele, și plantele se nutresc din ceea ce animalele îngrașă pământul, cu gunoiul lor în viață și cu sângele și carnea lor după moarte. Unele au drept asupra altora, cu diferența că animalele dispun de plante încă din viața acestora, unde vegetalele nu dispun de sângele și carnea animalelor decât după moartea lor. Dreptul animalelor preste plante este mai mare, pentru că sunt fiecare mai posterioare decât plantele lor corelative sau respective, și pentru că, prin urmare, sunt mai organizate, mai perfecte.

Acum, fața pământului se împlu de plante și animale din ce în ce mai organizate, mai perfecte, după elaborarea materiei și epoca în care apăru fiecare specie. Cu cât materia se elabora mai mult din grad în grad, din toartă în toartă a ambelor catene, cu atâta devenea un instrument mai ducil, mai perfect pentru fabricantul universal – spiritul – la progresul său, la scopul său. Astfel, un maestru ajunge a putea fabrica o stofă după o lungă și succesivă transformare a materiei țesute; o machină după o elaborare succesivă și transformare a fierului, aramei, lemnului. Materia cată a se lămuri, a se rafina, a se prepara, a se oțeli, sau îmmuia, a se toarce sau a se cerne, până să ajungă a putea realiza scopul maestrului. Din blocul de marmură rupt din munte și adus în lucrătoriu, nu poate încă nimeni cunoaște nici scopul, nici arta, nici geniul maestrului ce în mintea sa are idealul unei statue; acestea nu se cunosc încă nici din avuția instrumentelor necesarii cu care a ajuns a se căpui, nici însuși din croitura marmurei. Statua e terminată când se termină toate amănuntele ei. Asemenea dintr-o adunătură de seminte de gândaci de mătase și din niște duzi

plantați și creșcuți spre un scop, nu se poate cunoaște nici măiestria, nici capacitatea, nici punctul de perfecție unde este ajuns în mintea sa fabricantul stofelor celor mai complicate și mai fine. Din frunză, ce este o materie elaborată deja prin atâtea grade și care, prin gândac, se mai elaboră, se produc niște cucule ce se transformă în fire de mătase care, trecând prin atâtea preparatii, ajung înaintea mașinilor urzitoare și țesătoare ce nu sunt și ele decât o preparație paralelă și din alt punct al materiei. Cu toate acestea, deși progresul e înaintat aci, însă câtă a se termina stofa ca să se poată manifesta geniul, arta și puterea maestrului. La început, maestrul era nevoit a face lucrul celui mai ordinar crescător de gândaci și plantatori de duzi; la început statuarul, de nu va avea ajutoare, e nevoit a face lucrul celui mai ordinar tăietor de marmură în blocuri; la început, geniul și arta și unuia, și altuia există, însă e într-o stare latentă, tăcută ca focul în alumete.

Astfel, spiritul la început, despărțind materia în calorigen și solidigen; calorigenul despărțind, prin impulsia luată, solidigenul în gaze și lichide, lichidele închegându-se, gazele devenind aburi și prin urmare apă; apa cu granitul și cu focul formând infuzorii, acestea zoofite, din acestea începând catenele paralele și solidare de vegetale și animale, acestea, într-ajutate și pășind gradual din perfect în mai perfect, și toate împreună preparând terenul până să se poată forma animalul cel mai perfect, *omul*; aci, în această operă din urmă se manifestă cu adevărat spiritul, aci se văzu idealul, scopul de pe pământ al marelui maestru al universului. De aci iară, prin om, prin instrumentul cel mai perfect, putu pleca spiritul pe drumul progresului spiritual pe planetul nostru. Până aci progresul fu numai fizic, material; până aci spiritul, deși în lucrare cu materia, nu era însă manifest, era în stare latentă.

Însă când avem înaintea o mașină oarecare sau o stofă, să zicem, într-înșea nu vedem numai arta și geniul maestrului, ci ne închipuim și toate elaborațiile prin care a trecut țesătura,

urzitura, machinile, coloritura, torsătura, mătasea brută, gândacul, frunza de dud și de aci înainte pământul, apa, etc. etc., până la creație. Asemenea, în omul de la creație se vede rezumatul tuturilor elaborațiilor, tuturilor celor create înainte de dânsul și în omul din ziua de astăzi se vede rezumatul tuturilor generațiilor de azi în sus, până la crearea primului om și de la dânsul mai în sus, până la primul contact al spiritului cu materia. Omul fiind rezumatul tuturilor, are drept asupra tuturilor de pe pământ, este domnul tuturilor.

Însă până să vie omul pe fața pământului, câte operații, câte perioade nu se mai succedară, câte cataclisme? Apoi, de la efect la cauze în pereche, până la perechea de cauze a cauzelor, până la spirit și materie, ce vedem decât spiritul în neconținută lucrare cu materia, o însoțire nedespărțită, o nuntă eternă după niște legi prestabilite de o autoritate mai presus și decât mirele universal, spiritul și mireasa universală, materia. Această autoritate, acest legiuitor etern este ființa supremă ce o numim *Dumnezeu*. Și astfel pe scurt, știința în ziua de astăzi arată că Dumnezeu a creat universul, începând de la calorigen sau *lumină* în termenii biblici, până la om.

Noi aci făcurăm această scurtă narație și am sărit peste multe intervale, am lăsat multe lucruri nezise, multe nedemonstrate; cititorul va afla unele în știința specială a fizicei, altele și mai pe larg, și mai demonstrat, în a chimiei, a geologiei, a mecanicei și astronomiei. A ne întinde despre natura soarelui, planetilor și sateliților, a arăta relațiile lor, cum începură a se mișca acestea înpregiurul lor spre a forma zi și noapte, înpregiurul soarelui, a forma ani, și înclinația lor către centru comun, către soare, spre a se forma stagiunile sau timpii anului, am iesi din cadrul nostru și ar fi ca și când am face un curs de științele sus-arătate, și mai vârtos de astronomie.

Revenim la narația noastră și recapitulăm: spiritul a despartit materia în calorigen și solidigen și și-a comunicat puterea părții celei mai puțin materiale. Calorigenul, ca activ,

s-a combinat cu partea cea mai subțire și mișcabilă a solidigenului cu gazul și i-a comunicat puterea, aprinzând-o și transformând-o toată în gazuri. După atracția universală, prin repulsie, se formară embrioane de sfere, sateliți, apoi planete, apoi sori, apoi arhi-sori... din ce în ce mai perfecți, până la perfecția infinită și absolută.

Gazurile, după apropierea lor de centru și condensitatea lor, mai răcindu-se, formară lichide mai mult și mai puțin condensate după locul ce își luară în straturile respective. Lichidele, mai răcindu-se, formară solide sau minerale – mineralele, plante și animale în chipul următor: lava a servit de început de bază și aliment trahitului; trahitul fu tărâmul de unde să răsară și să se alimente bazaltul. Bazaltul produse și alimentă porfirul. Porfirul produse și alimentă granitul. Granitul și orice materie cristalizată procură materialul infuzoriilor. Infuzoriile deveniră tărâmul și nutrimentul zoofitelor. Zoofitele serviră de bază și nutriment din care să răsară și să crească bureții și polipii. Bureții și polipii preparară materia ce, după descompunere, să poată produce mânătărci și moluște. Acestea serviră de bază și nutriment ierbelor marine sau acvatile și animalelor inelate și amfibii. Acestea serviră de bază și nutriment vegetalelor mlădioase și animalelor târâtoare. Acestea preparară tărâmul și nutrimentul vegetalelor mai vârtoase și animalelor mai osoase, din perfecte în mai perfecte, ce veniră una după alta, fiecare cu drept asupra celor dinaintea sa, până la om, ce avu de bază și nutriment, de uz la toate nevoile și plăcerile sale, toate cele create mai nainte de dânsul. Ființa lui fu ca o culme vie peste toate ființele de pe pământ, precum țărâna lui se așează ca un strat culmal peste toate stratele așezate până aci.

Continuând șirul și mai nainte, după oamenii dântâi veniră fiii lor, cărora de bază și nutriment le serviră părinții și toate creaturele pământene, încât fiii rezumară toate cele dinaintea lor și moșteniră tot progresul material și ideal ce începuse a se forma. Astfel, generația ce vine moștenește tot al generației

prezente, ce a moștenit pe cea trecută, încât fiecare generație reprezintă un om mai întreg, mai avut, mai perfect, mai dotat cu drepturi și cu datorii, pentru că moștenește toate conchistele materiale și spirituale ale generațiilor trecute.

Însă înturnându-ne la creația omului, de unde avem a începe istoria lui, vedem, după cele zise, că până a se crea el, au cătat să treacă șase mari perioade mai demarcate, în care s-a urmat câte un șir de lucrări din ce în ce mai 'naintate și mai compuse. Periodul sau fapta dântâi fu despărțirea materiei în calorigen și solidigen, adică după espresia biblică: „A zis Dumnezeu să se facă lumină, și lumina s-a făcut“. În periodul al doilea se urmă formarea embrioanelor sferice, gazosferelor și așezarea prin care ficce sferă își stabili locul, cursul și dominiul său (firmamentul). De aci, în periodul al treilea se urmară atâtea transformații varii și succesive, până când gazurile să devie lichide după condensitatea și stratificarea în care se așezaseră.

În al patrulea period încep lichidele a se solidifica sau închea, ajung în stare vârtoasă și tare de minerale, gazosfera devine atmosferă, se formă apele, se determină uscatul și apa. În periodul al cincilea încep infuzoriile, zoofitele și formă ramurele sau catenele paralele de plante și animale numai cărnose, pe care îl numim periodul cimental. În periodul al șaselea, se urmează ambcle catene pe o scară osoasă și se succed vegetale tari, animale vertebroase, pe care îl vom numi periodul scheletral sau împlinit.

Periodul al șaselea fu al omului, de la crearea celui mai brutal până la cel mai perfect, adică până la cel mai asemănat cu idealul creatorului. Vom vedea mai târziu în ce chip nară Moisi această creație sau succesie de creații. Însă după cercetarea ce am putut face noi, nu vedem altă diferență între acest mare și mai vechi scriitor al antichității și între cei ce rezumă știința în zilele noastre, decât în cele următoare:

1. În limbajul poetic ce era nu numai necesar la cei antici, ci și natural în lipsa termenilor științifici din zilele noastre, în neputința d-a demonstra convicțiile sale către oameni nepreparați la demonstrație;

2. În necunoștința despre multe și multe în care se afla antichitatea;

3. Din instinctul și necesitatea poeziei, pe de o parte, și din neștiința a multora pe de alta, rezultară niște personificații, o rapiditate de idei și o mărginire a nemărginitului. Din personificații, ce erau nu numai nutrimentul poeziei, ci și o nevoie spre a face înțelese cele neînțelese, pipăite cele nepipăite, ieșiră niște divinități turnate, ca să zic așa, după încăperea creierilor acelor epoce. Cu cât omenirea fu mai copilăroasă, cu atâta zeul ei fu mai copilăros, mai nepațient, mai neastâmpărat, mai capricios.

Diferința între epoca lui Moisi și a noastră este că cei ce rezuma știința pe atunci, și din neputința încă a lor, și pentru oamenii către care se adresa, arăta pe Dumnezeu cu mult mai mărginit decât ceea ce poate a-l arăta știința în zilele noastre. Ca să arate maiestatea lui Dumnezeu, n-aveau alte mijloace decât a-l reprezenta ca un satrap, mai presus de toți satrapii, și cu un dominiu mai întins decât al lor, cu un dominiu al lumii întregi, care, după dâșii, se mărginea în tot pământul ce abia e un atom al universului și care, după dâșii, era centrul împregiurului căruia se mișca ca niște luminături foarte mărginiți soarele, luna și stelele. Prin urmare, cu cât epoca fu mai copilăroasă, cu atât limbajul, expresiile îi fură mai repezi, mai neastâmpărate și mai în miniatură totdeodată. Secolul îl face an, anul lună, luna ziuă, ziua minută, sau, care este și mai repede, ceea ce este a veni peste ani copilul ar dori să se facă est-timp, ce va veni peste un an ar dori să fie astăzi, și ceea ce are să se facă astăzi va să se facă acum.

Din acestea vine toată rapiditatea limbajului, care de multe ori, când e însoțită de geniu, place, uimește, pune în extaze, însă nu și convinge. Convicția este singura bază pe care se stabilește adevărul, și un adevăr necunoscut încă și descoperit este adevărata revelație sau descoperire. Noi nu putem numi în Moisi și în alții revelație decât aceea ce cu adevărat este descoperire de adevăr, vocea lui Dumnezeu în om spre aflarea adevărului, nu însă și neputințele sau neajunsurile în care se află încă o epocă.

Spre exemplu, noi adoptăm maniera narației, forma progresivă și energică ce Moisi singur știu în antichitate a da creației lumii și a încheia un univers de cunoștințe atât de sintetic, încât fiecare verset al lui e un pas al divinității ce pășește nu din stelă în stelă, ci străbate firmamentul. Nu putem însă încuviința și niște mici uitări de sine, cum și multe erori groase ale epocii. Spre exemplu, cine nu vede în ordinul cronologic al creației o uitare de sine, când Moisi zice că pământul, în a treia zi sau perioadă, produse iarbă *verde*, arbori fructidori, toate vegetalele cu un cuvânt, fără să existe soarele ce se formă mai în urmă de acestea, în a patrulea zi sau period?

Nimeni ca noi, după cum se va vedea, nu va recunoaște geniul cel mare al lui Moisi, devotamentul până la sacrificiu pentru binele omenirii și adevărurile mari și eterne ce se descoperiră oamenilor printr-însul. Cu toate acestea, omenirea nu poate sta în loc pentru că nu o lasă spiritul ce viază într-însa a rămânea staționară. Oamenii ce rezumă într-însii progresul spiritului nici nu cred orbește toate, fără a se convinge, nici nu critică sau dispreță orbește. Tot ce este etern nu pierd din orice dogmă, din orice credință, din orice sistemă de idei ce începe a se numi știință. Erorile numai cad și pierd numai din țesăturile de neadevăruri sistematice, ci și însuși din cele mai umane și de bună credință religii. Generația noastră nu este nici rabină, ce ar dori să ție lumea staționară în mozaism, nici însă

până acolo materialistă, încât să nu recunoască cu admirație nimic de revelator în bărbații ce nu numai au rezumat toată știința epocii lor, ci încă și-au și devanțat timpul lor cu mii de ani.

Când Moisi ar fi rămas numai cu ideile, cu adevărurile celor dinaintea lui, ca Abraham, Noe și alții pe cari îi stima, cu toate acestea, fără a le adopta nici erorile, nici poligamia, când noi am vrea și am putea să rămânem numai cu adevărurile sau revelațiile lui Moisi și altora ce au venit după dânsul, atunci spiritul n-ar mai fi progresiv în nemărginit, ar înceta de a mai fi spirit și Dumnezeu ar înceta de a mai fi ființa nemărginită și bună în etern, și bună în nemărginit. Cine nu crede în Dumnezeu ca într-o ființă negeloasă, în nemărginit ca în părintele și împărțitorul progresului nemărginit, acela își închipuiește un Dumnezeu cu totul altul decât Dumnezeul adevărat. Cine zice: „până aci și nu mai departe“, acela este sau amăgitor, sau amăgit.

Religia viitorului este *adevărul* și adevărul este lumina sufletului, este știința. Tot ce am zis până acum: *cred* în fiitor *te* va zice *știu*, dacă a fost un adevăr. Când este omul față în față cu adevărul este față în față cu Dumnezeu și atunci n-are omul nici ce mai spera, nici ce mai crede. Speranța și credința se combină în amor și în convicție, pentru că cu cât ne convingem sau știm cât bine ne face cineva, cu atât amorul nostru crește. Moisi a fost un bărbat mare, un profet, și pe cât îl vom înțelege mai mult, cu atâta îl vom amâ.

Suntem la începutul istoriei omului. De unde să începem? După care tradiție să ne luăm? Care sunt documentele cele mai antice ce ne-ar putea convinge despre adevăr? Cari sunt autorii antichității ce scriu despre creația omului și întinderea lui asupra pământului? Ca autor, n-avem mai vechi decât pe Moisi. Însă cum să citim scrisurile lui și cum să le înțelegem? Biblia n-are și ea sistemă sa, limbajul său, figurele, alegoriile,

metaforele sale, personificațiile sale și însuși din neajunsurile seculului său? Ne rătăcim, ne pierdem de o vom lua *ad litteram*, și iar, cari sunt istoricii ce s-au luat după dânsa și ne-au dat să înțelegă din scrierile lor că cunoscără încai vocabularul ebraic, s-o poată înțelege și *ad litteram*? Nici o cunoștință de literatură ebreă, nici o cunoștință de frazeologiile ei, nici o cunoștință însuși de rădăcina sau însemnarea primitivă a vorbelor ei și de originea acelor litere ce ne reprezintă acele vorbe.

Noi am luat de principiu al principelor unitatea supremă, necunoscută și omnipotentă numită Dumnezeu ce, împreună cu dualitatea primordială și eternă a spiritului și materiei, formă trinitatea primordială și superioară. Nimeni nu ne va putea taxa nici de materialști, nici de spiritualști exclusivi. Noi suntem trinitari și pe Dumnezeu îl recunoaștem și îl simțim de față lucrător la orice operație pozitivă, la orice succesiune a creațiilor ce cu *adevărat* au existat și există, la orice pas al progresului. El e *cel ce este* și nimicul e *cea ce nu este*. Tot ce este, ce există, este adevărul; tot ce nu există este minciuna, adică nimicul. Recunoaștem pe Dumnezeu ca înțelepciunea absolută și supremă, ca legiuitor, ale căruia legi sunt eterne ca adevărul, ca inteligența sa cea neîmpuținabilă, infallibilă. Prin urmare, cât ne vom imagina cea mai mică prefacere sau abatere din acele legi, cel mai mic salt în natură, n-am putea decât să acuzăm de o neconsecuință pe principul consecuințelor, am fi în contradicție cu noi și rău cunoscători de Dumnezeu. Nici principele noastre, nici cititorii noștri în zilele în care trăim nu ne-ar mai ierta astăzi să fim nevoiți a împrumuta lui Dumnezeu un cap, o barbă, niște mâini și picioare umane spre a-l face înțeles. De am ține limbajul acesta numai pentru a ne face înțeleși, am insulta pe cititor, crezându-l atât de înapoiat. De am crede cu adevărat că Dumnezeu are mâini și picioare, am cădea într-un materialism din cele mai groase și înapoiate, într-o idolatrie de același grad cu fetișismul.

Ca să ajungem dară la adevăratul, la ne-alegoricul început al omului, fără a pierde din vedere documentele antice sub orice formă vor fi, câtă a ne resui din grad în grad, fără a ne depărta de etapurile ce făcu progresul și cari arată mersul Provedinței în calea ei nemărginită și în etern createare.

Omul cel dântâi n-a putut fi decât cu un grad oarecare mai perfect, decât ultimul și cel mai organizat animal ce s-a arătat în capătul catenei animale. Primul om fu prima toartă de unde începu un alt șir de animale cugetătoare, de unde începu progresul spiritului prin conchista unui instrument cu care să poată nainta pe calca perfecției. Cu crearea primului om apărură și prima manifestație a spiritului asupra pământului, unde până aci, cum am mai zis, era în stare latentă. Astfel e gradatic din bine în mai bine, astfel e legea progresului, astfel e consecuință, înțelepciune în divinitate. A zice însă că deodată, de la creația ultimului animal se creă o ființă umană în cel mai nalt grad de perfecție și inteligență, în cea mai perfectă frumusețe spirituală și materială, și după ce se făcu un salt așa de mare, o esbucnire a spiritului, omenirea începu a scădea și în spiritual, și în material, devenind din ce în ce mai ne-bună, din ce în ce mai urâtă, până ajunse la cruzimea fiarelor, la negrul etio-pianilor, la neajunsul sau orangutănia troglodiților antici și la plipernicirea finezilor, laponilor și eschimalilor, ar fi ca și când am sustine că spiritul își deseacă puterea în loc de a fi în etern potent, că e retrograd în loc de progresiv, vicios în loc de bun, capricios în loc de înțelept, în fine material și fatal ca materia, și atunci spiritul ar înceta de a mai fi spirit și Dumnezeu de a mai fi Dumnezeu. Aceasta nu este nici dogma, nici convicția noastră. Sustie una ca aceasta accia ce deneagă existența spiritului și profesează un materialism pur, și toată creația o faptă a hazardului, sau accia ce, nepricepând nici Biblia, nici pe autorul ei, se întestează a se manține pe sine și pe alții, nu în convicțiile lui Moisi, lucru ce ar fi staționar, nu în ideile ce

reprezentă personificațiile și alegoriile lui, ci în neștiința lor, în întunerecul și eroarea unde i-a adus corupția, adică sau interesul lor propriu sau al altora, al căror ei sunt *dupe* și victime.

Noi suntem convinși că prima ființă ce apăru sau se creă cu primul grad de cugetare, adică cu un ce mai presus de ultimul și cel mai organizat animal, s-a numit Adam sau Adimo. Nimic mai adevărat decât aceasta, căci *adam* va să zică *om*. Și acea ființă ce întâia dată începu să cugete, n-a fost alta decât om. Însă când și unde se arătă el asupra pământului? Dacă ar putea omul a se naște și a viețui într-un cuptor de cele mai arzătoare și roșii, s-ar fi putut naște și crește primele ființe organizate, plante, animale și omul apoi, în părțile de amiază-zi îndată după formarea globului nostru.

Este demonstrat, după lungile și neîncetatele observații astronomice, că ecliptica sau puncturile cercului închipuit pe care razele soarelui cad perpendicular asupra pământului, în vechime era mai puțin înclinată către ecuator. După documentele antice, după scrisorile autorilor gravi ai antichității, în al patrulea secol înainte de era noastră, adică acum 2300 de ani, ecliptica cu ecuatorul forma un unghi de 24 de grade aproape. Astronomii din secolul al XVIII-lea demonstrează că ecliptica forma mai întâi un unghi de 23 grade și 35 minute, apoi de 23 gr. și 30 minute, și mai în urmă de 23 gr. și 29 m. În ziua de astăzi se demonstrează că înclinația aceasta este de 23 gr. 27 m. 37 secunde. Din aceasta se vede că ecliptica din ce în ce se înclină cu apropiere de ecuator. Calculând, se vede că în 23 de seculi, adică în 2300 de ani, unghiul ce formă ecliptica s-a împuținat cu 23 de minute, adică câte un minut pe secol.

Însă această înclinație a eclipticei către ecuator n-a putut să înceapă de acum 2300 de ani. Această mișcare a planetului a început deodată cu toate mișcările sale de rotație și de revoluție, deodată cu creația și situația lui. Din rotație și

revoluție a ieșit această a treia mișcare. Prin urmare a fost odată un timp când ecliptica cu ecuatorul forma un unghi drept de 90 de grade. Atunci a cătat să fie la crearea globului nostru și la poziția verticală sau normală ce a cătat să-și ia către soare. Așadar, de la 90 de grade ca să ajungă la 24, acum 2300 de ani, calculând câte un minut pe secol, a cătat să treacă de la crearea pământului și poziția lui normală 396.000 de ani, și de la anul 1850¹, când înclinația eclipticei este de 23° 27' 37'', până când să ajungă la zero, adică până când să ajungă a face unul și același cerc cu ecuatorul, vor trece 140.750 de ani aproape.

Din acestea se învederează că dacă în al patrulea secol înclinația eclipticei era până la 24 grade, în epoca când Moisi își imaginează creația lumii, adică cu 3600 ani sau cu 36 de secole înaintea secolului al patrulea înainte de Crist, înclinația eclipticei abia putea să fie de 24 grade și 36 minute, adică cu 36 minute mai sus sau mai aproape de poluri. Cât ecliptica, la anul 4000 înainte de Crist, forma un unghi de 24 grade și 36 m., regiunea polară nu putea să fie decât glacială, mai ca astăzi, unde nu poate crește nici o vegetație și prin urmare nici un animal. Însă după descoperirile geologice, acolo se află nu numai plante împietrite, ci și oase de animale, a căroră stirpe la unele s-a stins de tot și la altele se vede astăzi în zona toridă, la ecuator. Ca să crească dar la poluri și să poată a se nutri și trăi acest fel de plante și animale, a cătat să fie clima zonei toride mai întâi și mai apoi a zonelor temperate, adică a cătat odată acolo razele soarelui să cază perpendicular. Și prin urmare, de când se naștea și trăia acele ființe la poluri, adică de când razele soarelui cădea perpendicular, nu este numai 6000 de ani, ci 400.000 aproape.

¹ D-aci se vede că Heliade a început să scrie această istorie la 1850; atunci se afla exilat în insula Chio, împreună cu generalul Chr. Tell (nota primului editor).

Să ne imaginăm dar acum patru sute de mii de ani pământul după creația sa, în situația verticală, și prin urmare razele soarelui pretutîndeni perpendiculare, și însuși la poluri. După 60 de secol, adică 6000 de ani, pământul se înclină cu 60 de minute, adică cu un grad, și prin urmare începu a-și mai feri polurile de arsura cocentă. Se formară dar două regiuni sau cercuri polare, al cărora diametru fu de două grade sau de 120 minute, în care razele soarelui începură a cădea oblicamente, și prin urmare obiectele a face puțină umbră. Aci dară, în aceste două regiuni începu mai întâi a se mai modera sau împuțina arsura, aci gazurile se transformară mai întâi în aburi și apoi în ploaie, aci se formară primele torente, râuri, lacuri și mări. Cât materia topită de focurile vulcanice începu a colcăi în apă, tot în regiunile polare începură a se forma și cele dântâi infuzorii sau spume minerale care, nefiind încă ca niște ființe vii, animale sau vegetale, se putea forma și ține în acea climă încă în gradul unui cuptor ce topește mineralul, ce face a colcăi apa și întărește topitura minerală ce se încheagă.

Cu cât, din secol în secol, pământul se înclină mai mult, cu atâta cercurile polare deveniră mai spațioase, arsura mai scăzu și se apropie de căldură și infuzoriile nu se mai putură forma decât acolo unde era arsura necesarie, adică mai departe de poluri, spre amiază-zi. Cu cât scădea arsura, cu atâta gazurile mai răcorite se transforma mai multe în aburi și prin urmare apele înmulțindu-se se întindea spre amiază-zi. Dacă după alte 6000 ani sau 60 de secol pământul se mai înclină cu alte 60 de minute, cercurile polare avură un diametru de 4 grade sau de 240 de minute și, prin urmare, de ajuns o rămășiță de infuzorii transformate într-un tărâm propriu a produce ființe mai organizate și cu puțință a crește într-o climă ce se mai stâmpărase. Dacă după alte 6000 ani sau 60 de seculi pământul se înclină iar cu 60 minute, cercurile polare avură un diametru de 6 grade sau de 360 de minute, cu un centru mai răcorit și

cu o suprafață cu atât mai călduroasă cu cât se apropia de conferință. Regiunile polare acum era așternute de țărâna tuturor ființelor organizate ce au putut a se naște, a crește și a muri în 18.000 de ani, care prepară terenul ființelor mai organizate ce căta a răsări într-o climă și mai proprie, și mai favorabilă unei plante sau animal ce se apropie mai mult de simțire, de viață.

Vedem dară că cu cât se înclina pământul, cu atâta polurile se făcea mai locuibile de ființe mai organizate și cu atâta primele ființe, ca infuzoriile mai întâi, apoi bureții și polipii, apoi mânătărcile și moluștele, apoi plantele acvatile și mlădioase cum și animalele anelate, apoi plantele vârtoase și animalele eroase se retrăgeau către amiază-zi, unde clima respectivă le era favorabilă și spre naștere, și spre viețuire, încât astăzi infuzorii și madriporii nu se mai văd formându-se decât în zona toridă de lângă ecuator.

Astfel se urmă în seculi crearea ființelor organizate și caravana cea mare a calei lor de la poluri spre amiază-zi, cele mai primare și mai neperfecte mai întâi, și cele mai din urmă, succesiv la rândul lor după dânsle, luându-și începutul la poluri și ducându-se a se stinge la ecuator, când și acolo se arămpără clima atât încât să nu le mai poată fi ospitaliară. Astfel, rămășițele fiecăria stirpe prepara terenul stirpei ce era a răsări după dânsa, până când din organizat în mai organizat, din răcorire în răcorire a polurilor, putu a se arăta și primul om pe fața pământului. Acesta se făcu însă la omul din poluri, iar nu în zona toridă, unde arsura era cocentă și topitoare.

Când pământul se mai înclină cu un grad de la crearea omului, adică după 6000 de ani, se trase și omenirea sau stirpea primitivă cu un grad la vale, către ecuatori, și în locul său lăsă stirpea ce se născu dintr-însa, mai perfectă, mai zveltă, mai puțin neagră sau arsă, mai inteligentă și care, moștenind experiența primei stirpe, fu mai inventătoare. Aceasta, după alte

6000 ani, când clima polară i se păru mai răcoroasă, se trase și ea cu un grad mai la vale și cea dinainte câtă a se trage cu două grade. Între prima rasă însă și între cea de a doua, comunicația nu putu a se întrerupe de tot, din încrucișarea lor ieșiră multe varietăți.

La poluri acum, cine se năștea și creștea nu putea să fie decât și mai ageri, și mai activi, și mai inventatori, și mai puțin negri. Aceștia, după alți 6000 ani, se traseră și ei cu un grad, cei d-al doilea cu două grade, cei dântâi cu trei grade; fiecare își căuta gradul de căldură în care își luase începutul. Aceasta nu se urmă numai în animale și oameni, ci și în plante: semințele ce cădeau asupra pământului încolțeau și creșteau acolo unde era mai aproape de gradul formării lor, adică tot spre amiază câtă.

Astfel se întinseră asupra pământului, de la poluri până la ecuator, toate ființele organizate de la planta și animalul cel mai neperfect până la om, încât speciile și rasele ce sunt astăzi în zona toridă au fost odată la poluri, și când și această zonă se răcorește încât să nu le mai poată încălzi și nutri după organizația lor, atunci se sting, pier aci. Închipuind cineva polurile în clima lor primară, călduroasă, locuibilă, plină de vegetații și animale, emigrațiile nu se făceau decât în toată circonferința. Animalele și oamenii primari trăgându-se de la nord spre sud în toate părțile, își poate cineva dezlega problema cum se locui America și cum toate zonele ei coprind mai aceleași vegetale, animale și oameni ca și în cestălalt emisfer. De la polul arctic (închipuind locuibil) se poate trece și în Asia, și în America; cu cât se depărtează spre sud, cu atâta apele, oceanele taie comunicația, și mai vârtos în acei seculi atât de depărtați, când umanitatea n-avea mai nici tradiții (despre tradiții se va vorbi la locul său).

Din cele zise până acum se încheie că toată ființa organizată și-a avut începutul speciei sale, primii săi străbuni, prin poluri

și mai vârtos cel arctic, și că în eterna călătorie vine a se stinge la ecuator, sau pentru că n-are unde mai merge, sau că se absoarbe, încrucisându-se în stirpele ce o urmează când, protegând-o după legile eterne, când împilând-o prin abuzul tăriei sau libertății.

Știința în zilele noastre ne demonstrează învederat adevărul acesta, aflând și arătându-ne multe și varii rămășițe sau oseminte împietrite de plante și animale ce astăzi nu mai există (despre aceasta se va vorbi mai pe larg când vom ajunge a vorbi despre diluviu sau cataclismele ce suferi globul); încât pentru oameni, autorii antici ca Erodot și Diodor Sicilianul vorbesc de niște ihtiofagi, de niște troglodiți mai vârtos, a căroră stirpe astăzi nu mai există. Îi descriu ca niște ființe mai ca momițele, ființe păroase de sus până jos, trăind prin niște găuri, abia cu oarecare semne de inteligență, fără nici o prevedere decât instinctul, fără nici o limbă decât niște semne și țipete, fără nici o tradiție. Dacă nu mai există această stirpe, urmașii săi, sau a doilea stirpe după aceasta, atâția negri de Africa și America, din aceeași zonă, de aceeași culoare și stare sălbatică, ne dau îndeajuns probe despre starea celor dântâi călăuze sau mergători înainte ai omenirii din ziua de astăzi. Fură troglodiții toarta cea dântâi de unde începu catena umană, sau a existat ceva și mai neperfect decât dânșii ca termin de mijloc între ei și orangutani? Din ceea ce avem astăzi înaintea ochilor, știința observând locurile sau cliemele, gradele de latitudine ce ocupă oamenii, culoarea lor, fizionomia lor, aptitudinea lor, toate semnele caracteristice, ne dă următoarea împărțire a oamenilor: *tipul sau stirpea etiopiană* ca cea mai antică, *stirpea mongolă* și *stirpea caucaziană*.

Aceste trei mari nuanțe se subîmpart în ramure sau nuanțe gradate din perfecte în mai perfecte, și în varietățile lor născute din încrucisare. În tipul etiopian intră momițele, de la cea mai neperfectă până la orangutan, troglodiții, negrii de

Australia, boloconzii de America meridională; hotentoții, vambunii, macuai (aceste trei feluri se zic și negri mozambici), volofii din Senegal. Cel dântâi fel de etiopieni se aseamănă cu orangutanul; cel din urmă se aseamănă sau se apropie de stirpea următoare sau posterioară, mongolă. În tipul mongol intră indienii din America septentrională, malaiezii, indienii, tătarii, japonii, chinezii. Felul dântâi, indienii Americii se apropie de volofi și chinezii se apropie de primii începători ai stirpei cauziene. În acest d-al treilea tip cauzian intră arabii, armenii, egipto-fenicienii, ebreii, grecii, romanii, franco-germanii (celții), slavonii (sciții).

Precum felurile fiecăria stirpe în parte se încrucișară între sine, asemenea și stirpele în general se încrucișară de la ultimul fel până la primul, de la slav până la etiopianul cel mai negru, și se produsură niște varietăți în infinit, fără însă a se abate din legile eterne ale progresului, căci absorbí întotdeauna stirpea mai perfectă pe cea dinaintea ei spre a o mai perfecționa, devenind totdeauna cel mai spiritual activ și cel mai material pasiv. Nu se abrutiză atât agerul și înțeleptul locuind cu tâmpitul și innoantul, cât se ageresc și se instruă aceștia din urmă. Copiii născuți dintr-o pereche de alb și de negru nu sunt negri ca unul din părinți pe cât se mai albesc ca cellalt. De se va încrucișa stirpea albă cu cea neagră, până în fine învinge albul, și negrul, din generație în generație, se stinge. Astfel, prin răcorirea polurilor, locuitorii lor deveniră din ce în ce mai albi. Aceștia, încrucișați cu negri, după muanțe și gradații cum se arătase, începură a ieși feluri olivatre, arămii, mai închise, mai deschise, oacheșe, castanii până la blonde, din amestecul cărora mii de varietăți apar.

Daca omenirea fu împinsă de instinct, de nevoie de la nord spre sud, ca toată ființa vie ce se trage de la frig la căldură, de la intemperie la adăpost, nu însă toți oamenii avură aceleași mijloace sau același drum fără piedice. Aceasta se întâmplă ca

În toate emigrațiile: unii oameni sunt nevoiți să rămână locului nu pentru piedicele ce întâmpină, sau din neprevăderi oarecare, sau și din simpatii. Dacă inamicul ce îi amenință îi cuprinde, nu pot păți bine. Inamicul unor asemenea oameni, animale, plante, era clima ce nu le mai era favorabilă. Plantele se aciră, se sălbăticiră, se stinseră multe, animalele se degenerară; oamenii, de unde ar fi putut rămânea troglodiți, negri, boloconzi, se piticiră, se piperniciră rămâind la nord și deveniră finezi, laponi, eschimali.

Recapitulăm spre a încheia această teorie: globul nostru, din cauza rotației și a revoluției sale, înclinându-se din secol în secol cu aceeași măsură – pentru că aceeași relație există între el și soare – cercurile lățindu-se și răcorindu-se din grad în grad, adică din fiecare 6000 ani, începu a nu mai putea oferi la poluri niște clime ospitaliare. Razele soarelui, căzând după seculi foarte oblic, nopțile la poluri se măriră, căldura scăzu la zero, frigul crescă și îngheță tot, până când acele locuri nu mai fură în stare a mai produce și nutri nimic. Cei din urmă din stirpea scitică, slavii nordului, tot trăgându-se, nu mai lăsară altă stirpe în locul său și oamenii ce mai rămăseră ca apropiere de regiunea înghețată pățiră ca planta ce se arde de arsură, ce degeră de frig; ființa ei nu este d-a se mai altoi și din tulpină a ieși o specie mai perfectă, slavii nordului nu mai avură altă stirpe a le succede viața, inteligența într-înșii e ca și în cei dântâi oameni moleșiți de arsura primitivă, cu diferența că aceia începură deodată cu omul și există încă în mijlocul esperiințelor de acum 2000 de ani, iar aceștia din urmă există în mijlocul secolului al XIX-lea: troglodiții abrutizați de arsura cocentă, slavii nordului de frigul degerător. Unora li se ardea creerii și organele cugetătoare, cestoralți li se degeră. Unii era produse ale polului abia în pubertate și ceștilați produse ale decrepitudinii. Viitorul slavilor de la nord este acela cu al rămășitei stirpei etiopiene sclavă, și o stirpe și alta până mai există sclavia sau abuzul libertății. Pe etiopian l-a dominat rasele

posterioare, pe slavul nordului l-a dominat rasele cele mai de aproape anterioare, mongolul, calmuclul, romanovul, tot ce e stăpân și boier.

Terminul de mijloc din stirpea caucaziană fură grecii, romanii, franco-germanii. Aceștia avură în sine vigoarea și inteligența a continua ceea ce au început ceilalți, a se succede între sine, ca laboratorii la lucrul lor, ca soldații la postul lor, a se amesteca, a-și împrumuta vigoarea și experiența, a forma o umanitate inițiatoare și o avere comună de credințe, de convicții, de adevăruri, de științe, a aduna pe lângă sine ca niște secundari tot ce li se apropie, cu locul, cu timpul, cu originea, cu caracterul. Slavii de amiază-zii de o parte, ebreii, armenii, arabii, egiptenii de alta, merg unde merg frații lor: la umanitate, la înfrățirea generală, spre a mântui tot ce este mai septentrional sau mai meridional de acest cămin spiritual al umanității. Astăzi, nordul și sudul nutrește împilați, în viitor va nutri protegiați. Astăzi omenirea debilă și pasivă e sclavă, în viitor va fi consoarte, mireasă, matroană.

[UMANITATEA]

Însă cum se numește acest mare, lung și nemăsurabil șir de stirpe, de generații ce începe de la primul om, vine până în zilele noastre și va urma până acolo unde îl mână viața, spiritul nemărginit? Acest tot de ființe cugetătoare, trecute, prezente și fiitoare, noi îl numim umanitate sau omenire, sau și om. Egiptenii, elenii îl personifică într-un gigant nemăsurat ce îl numea Prometeu, prima ființă ce zicea că a furat focul din cer, ce începu adică a-și însuși schinteia inteligenței și a cugetării; popolii mai antici ai Asiei, până nu începuse înfloritura alegoriilor, o personifica și ei într-un singur individ dându-i numele de *Adimo*, ce înseamnă *humă*, de unde romanii făcură *homo*. Moisi asemenea ce se născuse în Egipt și se crescuse la curtea

lui Faraon, și ca fugar trăi cu simpatii lângă socrul său Ierthro, în Madiam, unind în sufletul său cel just și creator tradițiile orientale cu alegorismul egiptean, personifică umanitatea sub numele de Adam, ieșit din mâinile lui Dumnezeu, după cum personifică mai în urmă și nația sau poporul său în numele individual de Israel, și altele cum se vor vedea la locul lor.

Dacă Moisi dete lui Dumnezeu cap, mâini și picioare, sice pricepe că el însuși era foarte departe de a crede una ca aceasta și cu atât mai mult de a fi convins. Învățul cu alegoriile, de o parte, nevoia de a se face înțeles de un popor tâmpit și cerbicos încă, îl făcu să nu poată a se dezbăra de alegorii, de personificații, spre a aduce obiectele ideale și nepalpabile în stare de a se simți și pricepe oarecum. Pe Dumnezeu îl reprezintă cu mâini și cu picioare și însuși cu pasiuni. Ceea ce creă Providința în seculi, după niște legi încă neînțelese, o aduse la parabolă, la asemănare; omul ca făcut, fu fapta *mâinilor* lui Dumnezeu. Efectul ce vine din două cauze, negative și anti-patice, răul, suferințele, nimicul ce urmează din acestea, fură personificate cu *mânia* lui Dumnezeu ce își întoarce fața de la răi și protege pe cei buni. Nici scopul, nici mijloacele lui Moisi nu sunt de reprobate, scopul e divin, morala sublimă. Însă litera ucide și spiritul vivifică. Câtă a ne învăța, a înțelege pe Moisi și în scopul, și în mijloacele lui.

Dacă cel mai înțestat a înțelege Biblia *ad litteram* va stărui a zice că Dumnezeu are mâini și picioare, cap și barbă etc., și că creația omului s-a făcut materialmente și *ad litteram*, luând acel nematerial creator lut sau humă, după cum ia olarul spre a-și face vasele, atunci poate susține că Israel a fost numai un om și nu și un popol întreg, că Adam a fost un singur individ și nu umanitatea întregă. Om, Adimo, Adam, Prometeu e omenirea integrală, creată de Dumnezeu după cum creează Dumnezeu, și nu olarul, după decretale și legile sale nestrămutate, omenirea năntată pe calea progresului universal. Astfel,

Dumnezeu e mare, înțelept, nematerial, nemărginit, altfel, de se va mărgini de noi în loc, de i se vor da brațe și pasiuni, de vom înțelege neajunsurile și nevoile și mijloacele scriitorilor *ad litteram*, cădem, după cum din dizgrație căzură oamenii, într-un materialism din cele mai absurde și mai groase, lucru de care Moisi a fost foarte departe, și cristianismul și mai departe, și în care umanitatea din zilele noastre nu se lasă a cădea, orcât o vor constrânge cei ce o țin în asemenea orbire. Astăzi progresul, calea spiritului e departe. Erorile pier, algoriile devin înțelese, misterele se descopere.

Însă cum se succedară aceste stirpe de oameni? Se traseră cei dântâi deodată, lăsând regiunea polară deșartă și răsări apoi ca iarba o altă stirpe de ființe sau oameni? Scopul nostru aci nu este a face un tractat de geologie și de istorie naturală. Științele se ocupă în parte spre a convinge despre multe amănunte din domeniul lor pe cei ce le studie. Noi nu facem știință, ci ne servim cu dânsule, ca și cu vorbele, ca și cu limba. Cine va voi a afla sau a vedea paralelismul între fiecare toartă a catenei animale cu toartele catenei vegetale, apropierea generilor, spițelor, stirpelor, relația între dânsule, succesia lor, va avea o cunoștință mai pe larg în științele ce tractă despre acestea, cu toate că un asemenea paralelism întreg și neîntrerupt este și îndelung, și cu neputință d-a se termina, căci multe stirpe de animale și multe vegetale au pierit cu totul, sau la ecuator cum am arătat, sau prin cataclisme, sau absorbindu-se unele în altele, adică cultivându-se prin încrucișare și altoiuri.

Spre a răspunde la întrebarea de sus, noi începem de la om, de la primul om ce fu creat întâia dată la pol, când acesta ajunsese în stare de a-i putea oferi o locuință și urmașilor lui. Stirpea, organizația acelor oameni putu și până la 8000 ani a locui în regiunea polară, și dacă se întinseră spre amiază-zi, aceasta nu se făcu deodată, ci foarte cu încetul și gradat, pe cât se îmulțea oamenii și nu-i mai încăpea în acea regiune și pe cât clima se

mai stâmpăra din secol în secol. Această întindere se făcu așa cu încetul încât nu se poate compara nici cu creșterea unui vegetal sau animal. Nimeni nu simte cum crește și cu toate acestea crește din minut în minut, din oră în oră, din zi, din lună, din an în an, încât de la naștere în douăzeci de ani creșterea e mare și nu s-a simțit cum s-a făcut. Astfel cresc sau se întinse și cercul sau regiunea locuibilă a polului, de vom număra cu secolii ceea ce numărăm cu minutele.

Oamenii ce să trăgea spre căutare de loc de nutriment și se întindea spre sud rămânea în lenea, langoarea, în învățurile primitive; cei care se naștea și creștea la poluri, nu putea decât să formeze o stirpe mai belă, mai vivace, mai perfectă. Astă diferență de nuanțe se vede chiar în zilele noastre; cât trecem o mare, un munte, un râu, adesea culoarea, costumele, învățurile, caracterele se schimbă. Cauzele la acestea sunt multe, între care și clima e una din cele mai dântâi și însemnătoare. Cum crește și se formează omul, animalul, planta, ne fuge din vedere; după ce au crescut însă și s-au format, se vede, se măsoară, se judecă.

Astfel și cu umanitatea, cum cresc, cum se întinse, ar fi cu neputință d-a o urma din pas în pas. Întinsă însă cum este asupra pământului se poate vedea, măsura, judeca, pricepe și a-i distinge nuanțele după locul ce ocupă, fizionomia ce are, gradul de inteligență și progresul în care se află, culorile, formele, caracterele, costumele, credințele, datinile oamenilor ce, ca și zonele, încinscă fața pământului sunt așa de intrate unele în altele încât, deși se disting, se mărită însă ca culorile curcubeului, unde nu se poate fixa o linie de demarcație. De la negrul cel mai neperfect până la blondul cel mai albinos e o mare diferență, însă gradurile și varietățile până să ajungă aici sunt așa de multe, încât mai nu se disting vecinele. Ceea ce avem astăzi înaintea noastră e rezultatul a unui șir de succesiuni operate în patru sute mii ani.

Astfel Adam sau omul, după mii și mii de secolii, de la pol ajunse la ecuator și din nuanță în nuanță, din progres în progres, ajunse la stârpea caucaziană, la nuanța sau varietățile arabe, de unde ieși Abraham, ce reprezintă atâtea alte nuanțe și varietăți ce urmară de aci. Abraham, în stil biblic, este iar o personificație, ca Adam, ca Israel etc.

*

Însă acest Adam, acest Prometeu, această omenire, această ființă colectivă își are și ea trăirea sa, vârstele sale, ca și orice ființă individuală, pruncia sa, copilăria sa, junetele sale, bărbăția sa, matoria sa, bătrânețele sale. Cu cât o specie de ființe este făcută de a avea o viață mai lungă, cu atâta și vârstele sale sunt mai lungi, și cu cât, din contra, e de o viețuire mai scurtă, cu atâta vârstele i se mai restrâng. Sunt din animale niște insecte a căroră toată viața le este de o zi. Acestea într-o zi se nasc, își au pruncia, copilăria, junia, nasc sau devin părinți, se matoresc, îmbătrânesc, mor. Omul, a căruia viață dură până la 100 ani și ceva, are o pruncie de trei ani, o beație sau beatitudine până la zece, o copilărie până la 15, o junete până la 25, o bărbăție până la 50, o matorie până la 65 și bătrânețe de aci înainte. Omenirea asemenea, ce începu de la primul om și va străbate seculii cât va dura și pământul, în proporție cu o viețuire așa de lungă câtă să-și aibă vârstele sale ce se prelungesc nu în ani, ci în perioade de seculi.

Omul în ziua de astăzi are o pruncie de trei ani, în care nu-și aduce aminte de nimica, în care nu se vede decât o viață materială, cu instinctele de a se nutri, de a se conserva adică, și a crește. Însă părinții lui nu sunt ca părinții primilor oameni. Pruncul astăzi se naște în mijlocul unei societăți unde se pot vedea rezultatele a mii de invenții; părinții lui, cei ce îl încongiură, contribuiesc atâta întru a-l scoate mai curând din somnul prunciei și a-i dezvolta spiritul sau sufletul spre a se manifesta. De nu ne vom uita astăzi însuși la sălbatici îi vedem

bărbați și îmbătrânind și nu știu cât pot ști copiii noștri de cinci și șase ani. Această comparație se poate face și între copiii de bătrâni și bărbații de la câmp, cum și între copiii națiilor civilizate și bărbații popoarelor înapoiați încă.

Pruncia dară a oamenilor primitivi a fost cu mult mai lungă decât a celor din secolii mai naintați. Copiii din zilele noastre știu adesea multe de care Platon și Aristotele nici idee n-avea. Așa, de vom pune pruncia din zilele noastre, de trei ani, a oamenilor dântâi câtă a o considera îndoită și întreită poate. Omul individual iară trăiește până peste o sută ani. Omenirea în general, cum ziserăm, își numără vârstele cu perioade de secole. De ne vom închipui, spre exemplu, 540.000 de ani durată până când ecliptica să decline de la poluri către ecuator, trecând prin 90 de grade și făcând câte 100 ani pentru fiecare minut sau a șazecea parte a gradului, atunci, din momentul de când pământul își luă prima sa poziție către soare până la capătul secolului nostru sunt 399.300, și de aci înainte, până să ajungă înclinația la zero vor trece 140.700 ani. De vom închipui pentru cuvinte foarte tari că 540.000 ani este toată durată sau viața pământului ca planet, atunci asemenea pentru cuvinte tari, atât pentru vârsta, cât și temperatura sa el n-a putut produce și nutri pe om decât cel puțin după 180.000, adică când polurile se înclinaseră cu 30 grade și ecliptica forma un unghi de 60 grade.

Pe această ipoteză, omenirea se născu la o viață sau durată pe pământ care avea să fie 460.000. Pruncia unei asemenea vieți în proporție se poate considera până la 14.000 ani. Însă acest număr câtă să crească pe cât umanitatea la început n-avea nici o cunoștință și era condusă numai de instinct, câtă a crește cel puțin până la 50.000 ani. Beatitudinea ei a cătat să dure alți de două ori atâta, și împreună să însume 105.000; de aci înainte, copilăria ei mergând mai răpede putu veni până la alți 66.000 ani, cari peste tot fac 216.000. Atâta se poate conchide că dură de la nașterea omenirii până la începutul junetelor ei,

până în starea de a cunoaște binele din rău, adică de a avea un început de conștiință. Acest calcul se lovește și cu alegoriile biblice, cu anul când se vede omul *Adam* mâncând din pomul cunoștinței binelui și răului; căci de se va adaoge suma din urmă 216.000 lângă 180.000, trecuți de la creare până la apariția omului, fac 396.000, adică timpul până să poată a se înclina ecliptica până la gradul 24 de latitudine, trecând prin 66 grade de la pol.

De vom lua alte ipoteze și vom măsura vârsta pământului cu gradele, el va trăi până va declina 90 grade. De vom asemăna gradele pământului cu anii omului, același număr de 90 ani este și pentru viața omului, căci până la 100 și înainte ani sunt niște rarități. Așa încheiem: când viața pământului ajunse a străbate 20 grade de înclinare, în junia sa putu produce și nutri prima stirpe a omenirii și de aci înainte, toate produse atâtea stirpe până la vârsta sau trecerea de 65 grade și ceva. Stirpea slavonă fu ultima sa producție de rase. De la troglodit până la slavon se pot număra până la 21 nuanțe ce formă omenirea în varietăți nemărginite. Fiecare rasă amestecându-se în alta din ce în ce, nu poate în fine decât a forma o singură culoare, o singură omenire, precum culorile curcubeului toate în amestec formă albul, lumina. Acolo merge omenirea, acolo o duce spiritul, la înfrățirea generală, la egalitatea inteligenței și a drepturilor, la albul general, la lumina generală, la adevăr, la existență. Tot ce nu există este minciună, nimic, și unde este minciuna, eroarea, întunec, nu e existința, e mai mult decât ne-existența ce este nesimțire, e durere, e suferință.

*

De vom lua dară cei dântâi 50.000 ani ai prunciei omului sau omenirii, n-o putem închipui decât numai cu niște instincte spre a se nutri și conserva materialmente. Troglodiții despre care ne spun autorii antichității sunt niște tipi adevărați ai acestei îndelungate pruncii. Pruncul nu-și aduce nimic

aminte din leagănul său, nici omenirea nu poate avea nici o tradiție și prin urmare mai nici o experiență, nici un fel de simpatie decât instinctivă, cât poate avea animalul, pruncul, către crescătorii săi fără a avea conștiința aceluia instinct simpativ. Amorul și ura nu se pot considera decât ca o lege a atracției și repulsiei, fără nici însuși a putea da cuvânt despre dănsese, fără conștiință.

Alți 100.000 ai beații sale nu putură a se petrece decât în oarecare grupuri de oameni, ca copiii când se adună fără un scop stabil și se joacă, se bat, se împacă și se ceartă iară nimic nu produce încă copilul; el are nevoie de a consuma, de a se nutri. Dacă în această vârstă încep oarecare simpatii, dacă germinul adorației începe a încolți, tot ce adoară cu pasiune sunt păpușele, tot ce li deșteaptă sufletul mai presus din starea normală e teroarea, spaima. Bucuriile lui nu sunt niciodată de un asemenea grad cu spaimetele. Frica e mai mare în el decât orce, pentru că e debil încă și instinctul de a se apăra, de a se conserva, e neconținut într-însul spre a se feri de tot ce îl poate vătăma, pierde. Această stare a copilăriei ne-o pot reprezenta toți sălbaticii de stirpea etiopiană, ce în seculii dântăi căta să fie și mai fără cunoștințe decât astăzi.

După trecere de 150.000 ani, după ieșirea din starea beației, precum omul iese din al noulea an în sus, până la doisprezece și cincisprezece ani, aceasta e vârsta de a învăța ceva. Noi avem astăzi părinții, învățătorii ce ne învață. Oamenii dântăi n-avea alt învățător decât nevoia, pățirea, experiența. De aci înainte începu omul după nevoi multe a vedea că nu se poate apăra nici în contra fiarelor mai tari decât dânsul, nici în contra oamenilor, nici în contra elementelor, de nu se va însoti mai mulți. Ca sociabil, omul, germinul sociabilității în această vârstă începu a încolți și a se dezvolta. Nutrimentul și adăpostirea fură primele nevoi ale omului. Acestea până aci le avu cum putu, adesea umblând după dănsese cădea victimă. Adăposturile lui

nu era decât pădurele și speluncele, ce erau pline de fiare. Cât se adunară firește cincii, zece în contra unei fiare, experiența îi instrui că e bine a se asocia. Cele dântâi asociațiunii dară fură nomade; nevoia d-a-și căuta nutrimentul nu le putea lăsa a se stabili la un loc. Pădurile le oferea și adăpost, și fructe, și animale. Întâi, omul izolat nu putea a se nutri decât cu fructe mai multe; acum vânatul îi fu mai abundent și mai sigur de la prima însoțire. Vânatul fu dară cea dântâi meserie a omului. Fiarele sunt armate de la natură cu mijloace și de apărare, și de atacare. Omul n-are nici unele, nici altele, și brațele și dinții îi sunt de ajuns. A cătat să treacă seculi și să fie îndelung victimă până să ajungă prin experiență a-și arma brațul cu o praștie, un arc, o armă împungătoare sau tăietoare.

Starea sălbatică sau de pădure cu meseria vânatului fu cel dântâi pas al copilăriei omului. De aci văzu că carnea îl nutrește mai bine, că despuicerea sau pielea animalelor ucise îl acoperă mai bine, că armarea brațului și însoțirea îl pune mai presus de celelalte animale; în această condiție începu a judeca, a prevedea. În pădure numai află speluncele munților, găurele unde se putea adăposti. Umbrarele, covergele dântâi, mai târziu se mai perfecționară, castorii, rândurelele fură cei dântii maestri ai omului la arhitectură. Locuința lui, coliba lui începu a deveni mai solidă, mai apărătoare de injurele vântului și ale ploaiei. Fulgerele cerului aprinzând adesea arborii, îi făcuseră deja de mult cunoscută existența și utilitatea focului. În această vârstă sau stare, omul avea încă cunoștință și de timpii anului ce se schimbă periodic. Cel dântâi instinct d-a culege fructele ce se pot conserva și a le depune în felul său de locuință spre a le avea peste an, când nu se pot avea nici în arbori, nici împregiurul tulpinilor, fu cel dântâi pas spre economia domestică. Conservația este un instinct natural, dintr-înșa se nasc prevederea și din prevedere provizia.

Animalul ucis procură cu adevărat un ospăț mai esențial, însă oricât de copioasă i-ar fi fost vânătoarea, carnea nu se poate conserva ca fructele. Când animalele vâdate îi cădea în mână vii, sau prin lupte ori alungare, sau prin curse, nu puteau decât să-i aducă mai mare mulțumire, căci se putea conserva și mânca la timp de lipsă. Sunt multe animale ce trăiesc și umblă în turme. Când de acestea îi căzură în mână, averea lui se înmulți, provizia lui îi asigură nutrimentul pentru un timp mai îndelungat. Când văzu că din acestea unele se îmblânzesc, se domesticcă, se pot conserva ca și fructele pentru timp de lipsă, mintea lui făcu niște pași și mai înainte în economie. O colibă acum, o provizie de fructe, câteva animale vii deprinse cu dânsul și libere împregiurul lui, niște vestminte, arme și curse începură a forma o avere oarecare și a pune pe om în siguranță despre ale traiului pentru orice timp.

Animalele domestice ca oaia, capra mai întâi, vaca, cămila, asinul, calul mai în urmă, nu întârziară a arăta omului că se pot înmulți lângă dânsul, că îi pot servi nu numai cu carnea și cu pielea, ci încă și cu laptele, lâna și laboarea, că carnea și pielea o dau numai o dată, iar laptele și lâna în toți anii, și laboarea în tot timpul. Nu numai aceste descoperiri îl atraseră către asemenea animale, ci și simpatia firească ce ne insuflă tot animalul, toată pasărea neofensivă ce, în loc d-a fugi, îi place a trăi lângă noi. D-aci dorința d-a se face pe cât va putea posesor de mai multe asemenea animale și d-a se interesa spre nutrirea și conservarea lor. Cu cât i se înmulțiră vitele, cu atât locul de prin pregiur nu-l mai încăpea spre pășunea lor. Fu nevoit dară să ieși la câmp cu dânsul și de unde era nomad de selbe, sau nălbatic, deveni nomad de câmpuri, din vânător deveni păstor.

La câmp, în livezi, vitele aveau pășune și ca să aibă și apă, fură preferite câmpiile, colinele și munții ce se adapă de fântâni și râuri. Aci, păstorul fu mai espus decât în păduri la ploi, la vânturi și arsură; coverga îi deveni tindă sau cort.

Pielea animalelor și scoarța arborilor fură cele dântâi acoperăminte tindale. Cu toate acestea, pădurele nu fură uitate, într-însele adesea se adăposteau turmele, dintr-însele își culegea omul fructele sau merindele ce îl punca în stare d-a nu-și mânca vitele ce îi da lapte, brânză, mai apoi lână și laboare, dintr-însele își procura și lemnele necesarii la foc și la miclele construcțiuni.

Condiția de păstor, deși nomadă sau nestabilă, însă deveni mai blândă, mai sociabilă decât a vânătorului. Dacă împregiurul unei prade se adună nu numai oamenii, ci și fiarele, cu atât mai vartos împregiurul unei turme; însotirea de aci nu mai fu trecătoare, ci dură îndelung, ca și turma. Fiiul nu-și mai abandonă părinții spre a alerga și a se pierde după vânat, ca și adesea în zilele noastre, unde își poate afla bine capului. Nutrimentul și necesariile le afla lângă turmă. Părinții rămaseră însotiți până la bătrânețe de fii și de fiii fiilor. Împregiurul turmelor începură a se forma cele două dântâi familii și a cunoaste primele simțimente paterne și filiale, mai presus de sentimentul animal.

Turmele și produsele stabiliră nu numai familia, ci și un fel de societate, căci nevoia de a apăra vitele de fiare și însuși de oameni făcu pe posesori a se însoti mai mulți într-un ajutor reciproc. Pe alocurea începură a se vedea astfel adunați la un loc părinți, copii, nepoți și al doilea nepoți, cu ajutoare de alți oameni, pe condițiuni d-a fi gardiani și servitori ai turmelor și de a se compărtăși din foloasele lor. În starea aceasta se vede începutul sementțiilor. Acum, prin înmulțirea la un loc fără a se mai abandona, orice idee, orice aflare, orice invenție folositoare spre ale traiului nu mai fu pierdută, unul comunica altuia cele văzute și aflate și orice cugetare. Spre a se înțelege, semnele limbajului se înmulțiră. În sânul sementției luară începutul artele de prima necesitate și limba luă un caracter oricum mai uman.

Din loc în loc, oricâte văzu și află omul, nu se mai pierdură cu în viața izolată și vagabondă, ideile, cunoștințele rămăseră în sânul sementței și fură și ele moștenite, ca și averea materială. Când, după schimbarea locului, venea timpul a se mai înturna la pașii lor spre pășunea vitelor, dacă după ani se întâmpla a vedea niște arbori răsăriți acolo unde mai nainte nu exista nici care le-ar fi dat fructe ce mai nainte era nevoiți a se duce spre a le culege din păduri, un fenomen ca acesta nu întârzie a le împinge curiozitatea d-a afla cum de au crescut acolo acei arbori. Omul acum nu mai era izolat, ceea ce nu putea afla unul, se întâmpla să descopere altul. Când se descoperi că apoi arborii n-au fost răsăriți și crescuți decât din semințele fructelor ce au fost aduse cu sine spre merinde din selbe, nu putu a întârzia d-aci d-a nu cerca omul într-adins a depune în pământ mai multe și diferite semințe ori sâmburi. Natura n-a putut decât a favoriza încercarea și arta d-a planta își luă începutul.

Aceasta nu întârzie iară a procura omului niște plăceri necunoscute încă. Cu cât semințele și arborii recompensa de ajuns ocupația omului, cu atât el prindea mai multă plăcere și nu mai putea abandona acel loc decât de mare nevoie și totdeauna cu dorința d-a se reînturna la plantațiunile sale. Acum, viața pastorală și nomadă începu a se stabili cu oameni, cu turme, împrejurul semănăturilor și plantațiunilor. Locul adăpat d-un râu și fântâne pline d-o pășune grasă, ce din an în an se îngrășa mai mult de la locuința vitelor, umbrit de plantații ce își da și umbre, și fructe, deveni firește și mai scump omului. Acesta fu primul cămin social. Stabilirea astfel la un loc, din an în an, aduse cu sine când o semănătură mai mult, când o plantație ce lipsea, când o experiență nouă, și astfel ramurile lucrării pământului deveniră din ce în ce mai multe și varii.

Cu cât pământul își dezvălea binefacerile sale, cu atât omul nu înceta a-și îndoi nepregetul și-ncercările din care descoperi

atâtea ajutoare cu care să scobească, ca să zic așa, pământul. Cele dântâi scobituri nu se făcuseră, firește, decât cu primele instrumente sau arme ce putea să fie cunoscute în viața vânătoriei și păstoriei. Acestea îndelung nu putură fi decât de lemn mai tare, de coarne, de oase de animale, de pietre aplicate spre a deschide cu dânsle sânul pământului; după timp, cu încetul, începură a lua o prefacere oarecare. Omul văzu că una îi sporea mai mult de se va face mai lată, alta despăcată. Coarnele bouului, dinții elefantului fură de mare necesitate la aceasta. Însă acum societatea era firește mai numeroasă și ideile, cunoștințele se înmulțeau din proporție cu oamenii și invențiile deveniră mai dese. Arama și alte metale mai curând sau mai târziu aduse întâmplarea a se descoperi. Cât omul reuși după timp a-și imagina și a-și realiza primul ciocan și clește, metalul căta a se mlădia după voia lui și a lua forma ce voi el a-i da.

Primii făurari apărură, societatea fu dotată de aci înainte de secure, de instrumente tăietoare, împungătoare. Natura îi procura modele, furci, sape armară brațul laboratorului. Când boul și vitele trăgătoare fură aplicate la jug, nu fu nevoie a veni cuiva în cugetare că i-ar putea face un fel de scobitoriu sau sapă de metal mai mare, vârtoasă, care în loc d-a fi repezită de brațul și puterea omului, să fie înfiptă și târâtă de aceste animale. Primul aratru, oricât de neperfect, își luă începutul, mai deliberă brațul omului spre alte lucrări și agricultura făcu un mare pas.

Până să ajungă omul aci după mai multe generațiuni, în același timp și-n paralel femeia încă nu stete neocupată. Amorul matern și conjugal o conducea spre multe lucrări ale familiei. În primele limbi, *casa* însemnează *afecție, ocupație, grijă, cugetare fixă*. Oriunde se ducea omul, aci îi era mintea d-a se înturna *κρηνη*, cada, caza, casa, „grijă“ însemnează, locul unde este mintea omului neîncetat înfiptă. Nutrirea, creșterea, îmbrăcăminte copiilor, bărbatului și alor casei, sau *bisonici*

ocupa neîncetat mintea și brațele femeii, acestui soț și întregime a bărbatului. Laptele, lâna, pielea vitelor, oilor, fulgii pânzilor îi deteră materie de a utiliza și a-și inventa multe. Când lâna fu adusă înaintea fusului și se prefăcu în fire, nu întârzie a da un început împletitureri, urzirei și țesăturii.

Arahnele (păienjenii) fură cei dântâi maestri ai femeii la această invenție. Tot ce până aci abia se putea închipui din papură și verge mlădioase începu a se face prin fire și a împlini o țesătură, niște împletituri mai mlădioase, mai fine, mai comode, mai aplicabile pe corpul omului. Omul începu a lepăda pielea animalelor și revesti vestimintele ce i le procura femeia, această ființă civilizatoare. De aci înainte, omenirea și în învățuri, și la vedere nu mai avu aspectul unui animal, unui locuitor al selbelor.

Metalul supus ciocanului nu întârzie a oferi omului atâtea instrumente diferite cu care să poată lucra lemnul și piatra cu dănsese, luară peste curând început și dezvoltare lemnăria și piatrăria. De aci, locuințele începură a putea a se face și mai curând, și mai comode, și mai plăcute la vedere, și a fi dotate cu atâtea mobile și vase necesarii. Înmulțirea obiectelor necesarii, a cunoștințelor făcu a se înmulți și termenii sau numele prin care era numite: limba omului deveni și mai întinsă, și mai expresivă.

Astfel se încheiară primele societăți. Întâmplarea, târâmul fură cauza că unele semenții să nainteze mai mult, să-și adaoge averea și materială, și spirituală, și altele să rămâie încă înapoi în starea nomadă, ori de păstor, ori de vânător. Îmblânzirea, domesticirea omului nu se operă deodată și pretutindeni.

Omenirea până aci avu a se lupta cu mii de piedice, mii de inemici. La orice pas află un inemic, o piedică. Spre a se nutri, a se susține, a se conserva, instinctul o îndemna a consuma, a distruge. Același instinct avea și celelalte ființe și pretutindeni era o luptă de atac și de apărare. Omul era neîncetat nevoit nu

numai a-și căuta cele necesarii cu pericolul vieții sale, ci și a-și apăra apoi fructele sau prada în contra celui ce venea a i-o disputa. Cel mai potent devenea ultimul posesor al orcării obiect necesariu. Lupta, la început, era izolată între om și om. Mai târziu, nevoiți oamenii a se însoti și prin instinctul sociabilității, și pentru necesitate de un ajutor reciproc, luptele începură între cete și cete, între familii și familii, între semenții și semenții. Cum se uni om cu om spre apărare reciprocă, așa se uniră și familii cu familii, semenții cu semenții, cetele, familiile, semențiile devenind din ce în ce mai numeroase și prin urmare mai tari, nu întârziară a nevoi pe cele mai puțin numeroase a se alia în confederație și a forma un popol și mai apoi o nație; de aci, concursul a mai multor oameni ajunse a forma cetăți, capitale. Ierarhia patriarhală, învățăturile acelei vieți de semenție, deprinderile, datinele, cuviințele începură a se stabili, a deveni necesarii, a le încuviința, majoritatea și legile își luară începutul.

De cum însă omul ieși din starea prunciei, începu cu încetul a se dezvolta în el pe nesimțite un sentiment ce-i înălța mintea mai presus de cele ce se vedea și se simțea, germenul religiozității, adorației, recunoștinței se dezvolta în paralel cu înaintarea vârstei umanității. Când datinele, cotumele, învățurile, cuviințele fură legate și întărite, deveniră adică legi, atunci și relegea sau religia, orcât de informă și neperfectă, își luă începutul. Legile avură împlinitori magistrați și relegea preoți. Cu magistraturile mai deodată începură și altarele. Teoria religiilor se va tracta special la locul ei.

Cam de la început apăru faurăria; se înțelege că ea nu procură numai instrumentele de lucrare, ci totodată se ocupă și spre întărirea și agerimea armelor de atac și de apărare. Bâta, măciuca, dotate de metal, deveniră mai redutabile, mai zdrobitoare; lancea se făcu după modelul coarnelor, săgeata se ageri și deveni mai pătrunzătoare, securea luă felurimi de forme

și deveni o armă formidabilă, tăierea ei dădea ideea d-a se face cuțite, pumnale, săbii, paloșe. Cu cât se îmulțea și se varia armele de atac, cu atât, mai deodată, se inventa și cele de apărare: pavăza, coiful, zaua apărură. Luptele parțiale de individe, de familie, de sementii, deveniră lupte de popoli, răzbele. De aci înainte, învinși și învingători cu grămada, prade, măcele necunoscute încă, conchiste întinse, captivi mai nevoie d-a scăpa, învingători mai criminali și prin urmare mai temători de o răzbunare; de unde întăriri apoi de muri, de oșteni, legăminte sau legi dictate de spiritul conchistei și al conservării celor conchistate. Domni și sclavi apărură, apoi uzurpatori de putere, de autoritate, tirani și stăruința d-a se perpetua în putere, în tiranie.

Astfel dară, după secolii ajunse omul la un început de civilizație și totdeodată la scădere din drepturile primitive, la corupție. Cu cât omenirea nănta spre bine, cu atâta binele se făcu ținta și dorința celor mai tari sau mai astuțioși a și-l însuși pentru ei numai. Preoții sau cei învățați a trăi cu vorbe și cu ruge numai, se însoțiră cu cei ce purta armele, spre a-și crea și apăra niște drepturi, prerogative în contra naturei, și a-și apropria produsele laboarei majorității populului.

RELIGII. ELEMENTE

Umanitatea în general, am zis, își are vârstele sale ca și omul în parte și vârstele îi sunt cu atât mai îndelungi cu cât existența ei străbate secolii. Pruncul și copilăria omului colectiv cu atâta a cătat să treacă peste termenul ce l-ar da proporția, cu cât el la început n-avu nici părinți, nici învățatori în stare de a-l conduce, decât singur instinctul.

Pruncul de la naștere până la vârsta de trei ani n-are nici o ținare de minte. Toate simțirile îi sunt adormite cât se află în fașe, afară de a tactului și a mâncării, și în locul facultăților

sufletului n-are decât instinctul de a se nutri, adică de a-și ține viața materialemente, d-a se conserva și crește. Spre aceasta nu face nimic decât a consuma, fără a produce nimic. Cea mai dântâi începe a se deștepta simțul vederii și pruncul începe a urmări cu ochii obiectele ce îl impresionează mai mult; mai târziu decât toate i se deșteaptă auzul. De-i e foame, de îl doare, țipă deodată cum se naște. De e întunerec sau lumină, de e tăcere sau uiet, nu simte nimic. Când începe a vedea, de vede astrele, luna, soarele, frumusețea naturii, nimic nu-l atrage ca sânul mamei-si și de-i atras spre ceva de l-a luat la mână, îl aduce la gură, tot instinctul d-a se nutri e singur deștept și veghează. Suge, mănâncă dacă laptele sau ce a băgat în gură îi sunt amici; de îl vatămă însă le leapădă, le varsă.

Dezvoltarea simțirilor naintează gradat până la trei ani și până aci, nici o facultate a sufletului nu se arată așa de tare, așa de violentă ca frica. Pruncul e mai susceptibil d-a se speria decât a ama, și această temere deșteaptă nu e decât instinctul d-a se conserva, natural la toate animalele. Pruncul n-are nici o diferență în fașe de animale decât forma și debilitatea sa. Orice animal, în proporție, e mai tare decât dânsul. Dacă mai târziu cunoaște, râde, articulă vorbe, se bucură, plânge etc., omul cu adevărat începe a se manifesta însă el n-are nici o conștiință încă de ceea ce face și când se mărește, nu-i poate aduce nimic aminte din pruncia sa. Când se apropie de vârsta de trei ani și intră într-însa, începe cu adevărat a i se dezvolta facultățile sufletului: memoria, comparația, judecata începe a funcționa și a se forma gradat, cu anii. Sufletul nu mai e acum în stare latentă.

Dacă de aci înainte începe a înțelege și a învăța câte i se spun despre natură, despre Dumnezeu, religie și orice alte asemenea, este că cei ce îl încongiură știu a-i vorbi despre aceasta mai bine sau mai rău, adică știu a-l lumina și conduce sau a-l întuneca și corumpe. Dacă părinții săi însă ar fi niște

sălbatici de primii timpi, pruncia lui spirituală s-ar prelungi în toată viața lui. Pruncia spirituală a omenirii la început fu foarte lungă și pe alocurea ținu până în zilele noastre, de ne vom arunca ochii la popoli primitivi și mai vârtos la sălbatici. Nici un sentiment religios n-a putut să apară în acea vârstă a omenirii cu totul materială. Singurul simțământ sau mișcare a sufletului ce a putut încerca în acea stare de pruncie a fost când l-a speriat uraganele, cutremurul, trăsnetele; atunci a putut să-i vie o frică religioasă ce e una cu superstiția și care i s-a și stins îndată cum a încetat cauza care l-a speriat. Omul a fost curat un animal în acea stare pentru că n-avu pe nimeni care să-i deștepte sufletul, precum n-au nici sălbaticii. Vârsta de pruncie a omenirii a cătat să dure, după cum am mai zis, de la 49 până la 50 mii ani. În acest period sau epocă lungă să nu se caute nici un sentiment religios, căci n-a putut exista nici însuși tradițiuni. Omul nu-și aduce aminte din leagăn. Omenirea n-are nici o tradiție din pruncia sa.

Să venim la beația sau beatitudinea omului, la vârsta de la 3 până la șase ani. În această vârstă începe a ține minte, facultățile sufletului — cum am zis — încep a i se dezvolta; însă această vârstă încă nu este decât a consuma fără a produce ceva. Dacă începe a lua oarecare idei nu-l interesează, nu pricepe decât acele despre lucrurile materiale, despre ceea ce poate a-l folosi sau a-l vătăma.

Acum, când se sperie, când îi e frică, știe că s-a speriat, când amă, când urăște, are conștiința afecțiunii, a urei. De începe a amă, a adora ceva, ce nu este nici el, nici părinții lui, nici cunoscuții lui, ceva ce nu e om, dacă începe a da din bucățica lui, din bomboanele lui, a sacrifica adică la ceva ce nu e om, acel obiect nu este nici astrele, nici luna, nici soarele: sunt prea departe acestea de dânsul. Sufletul lui, afecția lui se apleacă la pasărea ce o sugrumă de amor, la animalul ce îi e amic și supus, la păpușa lui cu un cuvânt, pentru care se mișcă atâta, se

bucură, plânge și țipă și bate atâta, cu care petrece toată ziua, o visează noaptea. Aceasta îi deșteaptă amorul, adorația, simțământul de a-și sacrifica de la gură îmbucătura. De câte plăceri nu se mai privă copiii pentru păpușele lor, spre a le investi, înfrumuseța, dota și însuși aproviziona. Aceasta va să zică a adora.

A *adora* însă va să zică „a polei”, a face de aur, a da un pret foarte mare unui lucru, a-l considera mai presus de noi, a-i da din al nostru, din amor, din suflet, din tot cugetul. Asta face copilul cu păpușa sa, cu pasărele sa. Până la vârsta de trei ani, orice posedă de mâncare duce drept la gură; de aci înainte, din orice are bun face parte și păpușei, și adesea se lasă, se uită pe sine pentru dânsa. Aceasta e o adorație în germenul său ce începe a încolți și a moraliza oarecum pe copil, căci de la ast sentiment purcede sacrificiul. În această vârstă el nu poate cugeta nici la creator, nici la creaturile sale mai presus de om, nici la omul însuși. De vei vorbi însuși de acestea, nu te pricepe. Pune-i o păpușă înainte, un chip oarecare, spune-i, mințindu-i, că e Dumnezeu, el te crede îndată, îl adoară. Minte lui nu e încă nici de om, nici de bărbat, și nu se poate sui decât până la chip, adică se coboară mai jos decât orice viață unde cu adevărat mișcă spiritul. Tot ce e mai jos de noi pricepem mai facil, tot ce e mai sus, mai cu anevoie.

Astfel începu prima adorație în omenire, îndată ce ieși din pruncia sa. Când omul începu a cugeta la ceva ce nu fu el, a-l amă sau a se teme de dânsul, a-i oferi din cele ce avea spre nutrimentul său, acele obiecte firește că nu fură oamenii, căci oamenii îl alungă ca și fiarele. Afecțiunile lui primare se adresară către tot ce îi susținea viața, îl nutrea, îl adăpa, îl adăpostea, îl umbrea, îi mulțumea vederea, auzul, odoratul, simțirile cu un cuvânt, către tot ce îl punea în mirare, în extaze: iarba, arburii fructidori, florile, fântânele, râurile, murmura apelor, ciripitul paserilor, înfioratul frunzei, adierea vânticelelor, aspectul

munților, suieratul vântului, ribombarea tunetului, uietul mării îl făcea a cădea în genunche, a se prosterna, a adora cu un cuvânt și a-l face a oferi din ale sale. Nu mai puțin însă și poate mai mult și decât afecția îl făcea a cădea în genunchi și spaima, frica. Tot ce îl speria deveni în același timp asemenea un obiect de adorație. Cu un cuvânt, tot ce era o *fetișă*, o păpușă, îi deștepta simțimentul religios îndată cum ieși din starea prunciei. Acest grad primar de religie s-a numit de scriitori „fetișism”. El fu prima religie a omului și se vede până în ziua de astăzi în sălbatici, în copii. Urmele lui nu se pot stinge încă nici între popoli cei mai naintați. Mulțimea din orice țară adoară adesea mai mult obiectul material decât ființa ideală reprezentată prin acel obiect.

De se va observa iară, omul în starea primitivă dă din ale sale mai mult de frică decât din afecție; frica l-a adus la cele mai mari sacrificiuri. Fetișele plăcute, făcătoare de bine, blânde ca florile ce deveniră mai târziu Flora, ca poamele ce deveniră Pomona, ca fântânele, râurile, selbele, câmpii, vânticelele, turmele, ce deveniră apoi nimfe, zefiri, fauni, Pani, Silvani, nu avură nici onori, nici sacrificiuri ca obiectele ce inspiră mirarea și mai vârtos spaima, ca uraganii, cutremurile, tempestele, munții fulgerători, marea înfuriată, incendiurile, fiarele crude și veninoase, tot ce era crud sau astuțios, tot ce era destructor, reprezentate mai târziu prin Moloh, Marte, Pluton, Vulcan, Neptun și Mercur însuși, ce știa amăgi și fura etc. De avu adoratori o Minervă, un Joe, un Apollon, acestea veniră mai târziu, când oamenii începură a judica. Joe însă avu și el pasiunile și viciurile sale. Minerva se ocupa mai mult de răzbel decât de științe și arte; Apollon își avea și el aventurile sale, exiliurile sale, suferințele sale. Nu era un zeu așa de potent și adorat ca Neptun și Marte, ca Moloh. Un Bachus, o Veneră, avură altare când lumea se corupse. Unii îi adora din plăcerea vițiului, alții de frica corupției. La unii era aplecare, la alții

temere. În ziua de astăzi încă nu adoară oamenii atâta pe Dumnezeu cât le e frică de ceea ce zic că e dracul. Întotdeauna frica, teroarea avură mai multe altare și sacrificiuri. Astăzi însuși oamenii mai mult sacrifică pentru avuție, ambiție, desfrânărilor, decât creatorului. Spre creare, spre instrucție, adică și industrie, nu se cheltuiește atâta cât spre distrucție, adică în răzbele, corupție, temnițe, spionaje.

Fetișismul e vechi, străbătu seculi și nu făcu din epocă în epocă decât a se mai subția din grosimea primitivă, fără a înceta d-a exista. El din dizgrație făcu prima educație a omenirii și omul nu se poate dezvăra, nu poate uita facilmente ceea ce a apucat din copilărie. Păpușăria sau fetișismul copilului nu este iară în același grad în anul al patrulea și în al doisprezecelea. Simțimentul e tot acela, obiectele însă se schimbă; păpușa din pasere, miel, cățeluș, floare, devine cal, taur, car, bici, aramă. Astfel își schimbă și fetișismul obiectele de adorație, după vârsta în care păși omenirea, după efectele ce se arătară mai în urmă, adică după câte aduseră cu sine stările de vânătorie, păstorie, agricultură, cetățenie, bune și rele la un loc.

Când omenirea mai naintă, când descoperirile sale se înmulțiră, se variară, când agricultura îi fu plăcută și scumpă, tot ce era favorabil semănăturilor, vitelor sale, era binevenit și adorat, precum și tot ce era vătămător acestora fu asemenea adorat de frică. Când omul începu a semăna și planta, cunoștințele lui primare fură cele ce îi aduse întâmplarea. A cătat mult să treacă până să vază că nu tot timpul e favorabil semănatului și plantării, că nu tot tărâmul e ospitaliar tuturilor semințelor și sâmburilor. În zona toridă, temperatura e mai tot aceea și la început, oriunde a locuit omul, era aceeași temperatură; când începură oamenii a distinge timpii și a simți apropierea lor, fu după semnele ce observară pe cer. Când apărea cutare stea, cutare constelație, când soarele se afla

răsăritul la cutare pământ al orizontului, se da de știre că se apropie timpul cel favorabil sau vătămător de cutare lucrare agricolă.

Soarele, luna, stelele fură primii conductori ai omenirii mai întâi pe uscat, la lucrările pământului, ci și mai târziu în călătoriile sale pe mare. În starea de sălbatic, de vânător, fugea omul de arșița soarelui. Spun istoricii antici că se afla popoli ce blestema ființa soarelui la răsăritul lui. Cât avu omul turme, câmpie, țarină, îi era de mare neccsitate și ploile, și tunetele, și soarele la timpul cuvenit, și orice îi conducea spre cunoștința acelor timpuri deveni un obiect de recunoștință, de adorație; păpușele, fetișele omului acum luară o altă formă, o altă talie. Fetisismul în această epocă își alege de obiecte de adorație niște ființe mai sublime, mai depărtate, mai ieșite din materialism. Omul abandonează cultul pădurilor, munților etc. și căzu în genunchi înaintea soarelui, stelelor, înaintea focului și luminei. Și asta fu primul pas către o religie mai naltă.

Când însă începu a cugeta că aceste corpuri luminătoare cerești pot să nu fie neînsuflețite ca focul și ca o candelă ce arde aci jos și care n-are nici voie liberă, nici judicată, că aceste corpuri nu se mișcă fatalmente la voia întâmplării, ci au un curs regulat și că prin urmare pot să aibă o simțire, o inteligență, o minte ca și omul și mai presus și decât dânsul, că acea cugetare, inteligență, minte este ceva mai presus decât lumina și căldura ce avea de la soare și stele, căci ca le arăta cu scumpătate și regulat orice timp fără a-i amăgi că acea inteligență e totdeauna bună, atunci oamenii ce cugetară astfel, în loc de a se mai adresa la forma, lumina și căldura soarelui, se adresară la inteligența lui, atunci fetisismul începu a se mai spiritualiza și această credință, adorație, se numi *sabeism*. Asta e numele ce deteră scriitorii religiei celor ce adorară soarele, luna, stelele, lumina, focul, într-un grad oarecare, mai presus de material.

Însă această adorație, această religie nu o putură avea decât cei ce suiră cu mintea și cu meditația până aci. Popolul, mulțimea se afla toată în starea dântâi și prin urmare acei cugetători, spre a face vulgul a înțelege ceva din dogmele lor, era nevoiți a le arăta obiectele adorației lor tot în starea materială. Când, spre exemplu, chaldeii, babilonienii, persii adorară sabeismul, popoul se afla tot în stare de fetișism; el nu pricepea inteligența soarelui și astrelor ce credea și adora înțelepții și parte din preoții săi, popoul adora însuși soarele și focul în material. Când avea înaintea focul sau lumina, el nu pricepea spiritul vivificator ce mișca și focul, și lumina, el se prosterna d-a dreptul înaintea focului și, prin urmare, fetișismul nu se putu stinge înaintea sabeismului, precum corpul nu piere înaintea sufletului, precum materia nu se poate desființa înaintea spiritului. Cari din înțelepți, din preoți, putea înțelege această dogmă sau religie, era cu adevărat sabești; cealaltă parte ce o adopta și îi pricepea numai cele dinafară, adică cultul, nu putea fi decât tot fetișiști, tot idolatri sau cel mult sabești oficiali.

Mai târziu, oamenii ce nu era partizani zeloși nici ai fetișismului, nici ai sabeismului, pricepea însă și pe unul, și pe altul; oamenii ce era liberi a judeca împede și fără prejudiții și despre unul, și despre altul, adică oamenii mai noi, ce fură efectul celor cugetate și aflate până aci, ajunseră cu judicata și mai departe. Din judicată în alta, din adevăr în altul, rația începu a se forma, a se întrona oarecum și începu a se vedea semnele unci științe oarecare ce se numi mai târziu *filosofie*, sau amor, dorință de înțelepciune, de știință, de adevăr. Când ajunseră în acest grad, unii din cugetători ziseră: soarele, luna, stelele, lumina în general, sunt și ele niște creature ca toate celelalte. De au acestea un curs regulat, și în sine, și în relație cu altele, de au o inteligență ce le conduc, de unde o au? Și-au dat-o ele singure, sau o au ca omul, ce nu știe cum o are și de

unde îi vine? Această inteligență în astre și în alte ființe este ea individuală, absolută, sau e relativă și parte a unei inteligențe universale, ce a creat totul și îl dirige, ce se află în tot, de la soare până la insect, de la minte până la materie? O astfel de cugetare ajunsese la convicție, începu a schimba credința omului și a-i adresa adorația către o ființă necreată, creatoare, ce este în tot, ce se află pretutindeni, ce vivifică și dirige toate. Din punctul acesta își luă începutul panteismul, adică Dumnezeu pretutindeni, Dumnezeu în toate, omniprezentul, ὁ πανταχοῦ παρῶν.

Această doctrină, comunicată vulgului sub diferite forme, dacă fu adoptată nu putu însă fi înțeleasă. Vulgul e tot copil din dizgrații, și păpușele nu le poate abandona. În loc de a pricepe că Dumnezeu e în toate, îi veni mai facil a înțelege că toate sunt niște Dumnezei; în loc de a pricepe că Dumnezeu e nemărginit, nepriceput, existent pretutindeni, în soare, în stele, în aer, în foc, în munți, în plante, în animale, în univers cu un cuvânt, vulgul înțelese că toate acestea sunt niște Dumnezei și căzu din nou în genunchi înaintea creaturilor. Ideea se materializă din nou. Panteismul deveni politeism, idolatrie.

Începătorii sabeismului căutându-și prozeliți, îi adopta oricari ar fi fost forma sub care le-ar fi îmbrățișat doctrina. Panteiștii făcură tot așa, numai să li se înmulțească numărul ajutoarelor; preoții, oameni oficiali ce pricepea dogma, avea cu adevărat o religie spirituală, vulgul însă era tot material. Mai târziu, din ce în ce se materializară și preoții, sau din nepricepere, sau pentru că își afla interesul în materialismul popular.

Fetișismul, sabeismul, panteismul, iată principiile, elementele fiecăria religii. Proporția, variantele acestora formară diferitele religii. Unde e mai mult panteism, acolo, de ce va materializa acesta, e pericol de a cădea în mai mare și mai vătămătoare idolatrie; unde e sabeism mai mult, acolo cu

adevărat nu e adevărat panteism, însă nici idolatrie ce se naște din degenerația acestuia, acolo se prosternă omul cu adevărat înaintea focului, nu însă și înaintea oaselor; unde este fetișism mai mult, acolo nu e religie, e păpușerie curată, jocuri, visări, nebunii copilărești. Religia este unde e adevărul, adică știința, convicția. Unde e credință oarbă, acolo se strecoară astuția, amăgirea, și iar cu cât se luminează credința, cu atâta devine știință.

Din fetișism și sabeism pur sau spiritual ieși panteismul luminat. Din fetișism și sabeism materializat ieși panteismul oficial, idolatria sistematică, mai rea decât fetișismul. Din cauze bune sau pozitive, efecte și mai bune; din cauze negative sau rele, efecte și mai rele. Una e ființă, creație, alta neființă, nimic, distrucție.

BIBLICELE
(fragment)

PROLEGOMENE

[.....]

Cât pentru noi românii, ca o ramură încă verde, deslipită din tulpina seculară și vermuloasă deja, din tulpina arburelui roman ce amenința lumea de o catastrofă la căderea lui vecină; deslipiți de acea rădăcină păgână, ca o ramură încă verde ce avea calitățile Romei republicane și stoice – căci poporul mai are încă viață când se corupe capitala – transplantați și altoiți în pământul Daciei, luarăm viață nouă spre a nu pieri dimpreună cu cetatea cezarilor, cu Babilonia apocaliptică, și spre a purta prin mijlocul a optsprezece seculi și conserva numele și datinele Romei antice, mântuiți de Roma imperială și pontificală: astfel ne află Biblia când apăru între noi, ce eram ca niște legiuni de Loți ce scăpa din Gomora Neronilor, Caligulilor și Domițianilor.

Biblia dar și datinele străbune ale Romei Cincinaților și Scipionilor fură primii și cei mai salutarii ai noștri legiuitori. Radu Negru făcu din România o altă țară promisă și o împărți după dreptate la un popol egal în douăsprezece județe, ca cele douăsprezece ținute ale Palestinei, la cele douăsprezece sementii ale lui Israel. Și după cum ordonă Moise în numele lui Dumnezeu a-și alege poporul dintre zeci, și dintre sute și dintre mii spre a-l conduce și judeca, asemenea și Radu Negru supuse

la aceeași lege și însuși alegerea și încredințarea magistraturii celei mai înalte, a capului suprem și duce al nației.

Domnul țării nu-și face din patrie o moșie, o avere a familiei sale, nu se constituie în suveran absolut, ci supus alegerii nației și controlului reprezentanților acesteia, între cari cei mai vechi în serviciu și într-o ierarhie deschisă la toți fiii patriei, formă dodecada senatului, care mai la urmă se suie până la număr de patruzeci. De unde însă vin aceste instituții cu totul biblice și romane democratice, minus patriciatul ereditar, în mijlocul unei Europe feudale și unui Orient bizantin?

Încă mai dinainte cu atâția secoli patriarhul Romei se dezbinase de pentada patriarhilor ce forma corpul întreg al creștinătății și se izolase de ceilalți patru patriarhi ai Răsăritului. Românii, ca descendenți ai acelor legiuni ce conserva încă datinele antice și necoruptei Rome și în cea mai mare parte cristianizate de însuși apostolii Petru și Pavel și de următorii acestora ce singuri era depozitarii adevăratului Vechi și Nou Testament, românii, într-o asemenea nefastă dezbinare provenită din spiritul predominării și instituțiilor feudali, mai păgâne decât păgânătatea, firește că abandonară Roma ce, pentru păcatele patricianilor săi, fusese abandonată și de însuși popoul roman în prada barbarilor. Românii abandonară Roma, lăsându-i gloria de a binecuvânta și consacra legea salică și dreptul numit *divin* și se lipiră mai mult decât oricine de cele patru biserice ale Răsăritului, ce nu făcea și nu fac decât o singură biserică. Cu moșiile lor, lăsându-și săraci copiii și strănepoții, dotară Sântul Mormânt și Muntele Atos, spre a se susține și perpetua marea cuvântă a casei lui Dumnezeu (noi aci vorbim de credința și dezinteresarea românilor, iar nu de cei ce abuzară de marele și exemplarul lor devotament, spre a putea trăi ca niște satrapi. Cu cât creștinătatea românilor fu mai mare, cu atât delictul devine mai grav al acelora ce speculară cu oamenii și cu Dumnezeu).

Românii se lipiră de Biserica Răsăritului, în adevăr, iar nu de cei ce făcură din casa lui Dumnezeu tavernă de trafic. Pentru această, mastigea fulgerătoare stă la poarta templului; și va veni timpul când la lucirea ei se vor mântui oamenii în onoarea și binecuvântarea lui Dumnezeu. Iăsăm dar oamenii cu păcatele lor și ne ținem de ritul Bisericii Răsăritului ce nu stă în edificurile material, ci în Vechiul și Noul Testament și în scriselile părinții, într-un cuvânt în ceea ce numim Ierusalima cea de sus. După modelul acesta, străbunii noștri fondatori ai ambelor domniate vrură a-și constitui patria lor și iacă cauza pentru ce instituțiile lor fură atât de biblice.

Roma pontificală niciodată n-a iertat prozeliților săi de a fi biblici; până în ziua de astăzi Biblia e prohibită la catolici. Românii dar se desfăcură de dânsa și trăiră mai mulți secolii apărându-și numai religia și moșia și uitând, ca să zic așa, a lor ființă, a lor origine. Limba română nu mai fu conservată decât de mamele noastre și de poporul ce nu știa citi și scrie. Părinții noștri în biserică cânta și se ruga slavonește, în ministere decreta în limba slavonă, în tribunale da sentințele în aceeași limbă, în cancelarii scribii făcea paradă și se îngâmfă cu aceeași scâpătate. Numele de român, în fine, de la Mihai Bravul nu mai era numele unei nații, ci al unei condiții a societății, a condiției de serv! Individele se vindea și se cumpăra ca *români* eterni, din generație în alta, și ca servitudine eternă, vânzarea se număra pe suflețe.

Poate însă face cineva din aur un vas umilit și abject, ci prețul intrensec al aurului e tot acela. Decretul lui Mihai făcu din român sinonimul sclavului, sclavia dezarmă brațul lui și aceasta reduse țeara numai bună de a deveni prada ianicearismului și apoi a beilor din Fanar. Fără limbă scrisă, ci vorbită numai de săteanul serv și de niște femei debile, când românul se află în preziua de a pierde de tot naționalitatea, sau absorbit sub dominația fanariotă în prozelitism grec, sau înecat cu

totul în torentul slavismului, Biblia, care l-a fost constituit sub Radu-Negru, Biblia veni spre a-i mântui naționalitatea.

Din haosul acelor doctrine coruptoare ale bizantinismului, slavismului și feodalității, Biblia veni din nou însuși în limba popoului serv a regenera și a crea o Românie adunată în nouă și zece milioane de suflete, preparate de a nu mai fi sclave, ci române, cum fură la început de la descălciătoare. Aurul poate lua forma unui vas abject sub ciocanul unui argintar salariat, ci prețul lui întrensec este tot acela. Biblia apăru în toată claritatea ei pentru că apăru în limba populară, și în mijlocul întunecului bizantin, slav și feudal, se făcu lumină și inteligența românului începu a vedea râpa ce se deschidea la picioarele lui.

Între 1640 și 1648, Matei Basarab în alianță cu domnul Transilvaniei Georgiu Rakoczy se deciseră întru a pune a traduce în românește Vechiul și Noul Testament și a-l împărți în câte trele domniatele și oriunde se vorbește limba română. Rakoczy avu un îndemn și Matei Basarab altul; fiecare având scopuri diferite, luară același mijloc sau drum. Unul voia să ajungă la luteranism și altul la românism și la adevărata ortodoxie. Drumul ce apucară amândoi fu Biblia. Așa sunt drumurile ce au mai multe stațiuni în linia lor.

În Transilvania se făcea propaganda luteranismului ce converti pe sași, ca o stirpe materialistă, și o mare parte din unguri. Rakoczy era zelos prozelit și protector al acestei doctrine. Matei Basarab era român, și natura românului este să asculte orice idee nouă și apoi să zică: „să mai vedem“. Matei Basarab cu cei mai mari și mai înțelepți ai nației *mai văzură* și ziseră: nimic nu e mai dulce și mai matern decât a vorbi biserica fiilor ei în limba lor; iar cât pentru dogmele lui Luther, mulțumim dumneavoastră, domnilor emisari. Aceste doctrine sau dogme pot fi bune și folositoare acolo unde își au cuvântul de a fi. Acolo adică unde se fac abuzuri neauzite din

partea puterii bisericești oficiale, se pot firește arăta și protestată. La noi, biserica n-a ars pe nimeni de viu, nici însuși de mort, după decizia unei inchiziții; la noi, pontificele nu e un suveran absolut cărui să i se dea putere de a ne arde corpurile și de a ne închina în etern sufletele la focul Gheenei; la noi, preotul nu trăiește din sudoarea și sângele popoului, nu se jură fecioriei, spre a se putea a se bucura apoi de toate femeile, fără să poarte sarcina familiei.

Din contra, la noi capul bisericești în loc de a împila este împilat și depinde de capriciul unui pașă și adesea de al unui bancher armean. Capul bisericești noastre are nevoie mai mult de a fi susținut decât de a protesta în contra lui. La noi, preotul poartă același jug cu popoul, sarcina familiei și împilarea înorănte și însuși angariile. Noi n-avem a ne plânge că știința lui a putut a-i servi spre a inventa și sancționa legea salică și inchiziția. Preotul la noi, având nevoie de lumină, nu ne-a forțat niciodată de a protesta în contra abuzului științei acesteia. Preotul la noi nu e iezuit. Proteste cine e catolic în contra exactiilor pontificale, monahali și baronale, căci românii nu pot protesta în contra arhierilor ce și-i aleg singuri, și în contra preoților ce duc sarcina familiei ca orice creștin și după însuși ordinea apostolică¹.

„La domnia măricei tale, zise Matei Basarab către amicului și aliatul său Rakoczy, la domnia măricei-tale protestația este o necesitate din cele mai imperioase, iar la noi românii ar fi o absurditate din cele mai neauzite.“ Reîmpinseră dar românii doctrinele protestantismului și îmbrățișară cu capetele descoperite și cu genuchele plecate Biblia și Evangheliile în limba popoului român. Impulsia în adevăr se dete de la cei ce protesta și cari, între altele, cerea ca biserica să le vorbească în limba lor; glorie însă lui Matei Basarab că știu distinge bunul

¹ Pavel către Timotei, cap. III, v. 2-6.

și salutariul din ceea ce în România ar fi fost cu totul absurd. Prin urmare, în mai puțin de douăzeci de ani, toată biblioteca bisericeii fu tradusă în limba română, astfel cum se vorbea pe atunci: servițiul bisericeii tot, scrisele sântilor părinți în sute de volume fură traduse, tipărite și răspândite în Țeara Română, Moldova, Transilvania, Bănat și o mare parte a Ungariei. Din toate părțile acestea se afla bărbați ce își consacra vegherile și făcea câte un singur om ceea ce astăzi nu fac cu sutele. Ducă-se cineva în bibliotecile Cernicăi, Căldărușanilor, mănăstirii Neamțului și vează câte volume compun biblioteca bisericeii române, create ca printr-un miracol numai cu începutul Bibliei.

Însă cine sunt acei traducători ce dotară biserica și nația de atâtea cărți alese și, mântuindu-ne limba, ne mântuira naționalitatea? „Noi suntem noi“, ne răspund sufletele acestor bărbați, „și nu mai căutați numele nostru“.

În adevăr, prin nimic nu se apropie omul atât de Creator ca prin travaliu, căci creația nu se efectuează decât prin travaliu. Crist deifică pâinea și vinul, căci sunt singure ce reprezintă productul travaliului vivificator. Când cineva ajunge a lucra și a crea atâtea pe cât crează primii traducători români și mântuitori ai naționalității, cu cât prin travaliu se apropie de Dumnezeu, cu atâtea ca și dânsul răspund: *Noi suntem cei ce suntem, și acesta e numele nostru*. A-și ascunde numele în acei timpuri era o datorie de caritate și de modestie creștină. Astăzi însă legile cer pe om responsabil de scrierile sale. Ceea ce atunci era o virtute, de a-și tăcea numele, astăzi ar fi considerată ca o lipsă de curagiu. Astăzi, Biblia și orice carte după legi nu mai poate veni dintr-o mână necunoscută; cine o publică este responsabil de scrierea sa.

Primul miracol ce operă Vechiul și Noul Testament după răspândirea lor în România, în limba patriei, fu liberarea sătenilor români, restabilirea numelui de român în nume național. Actul de pietoasă memorie al Generalii Adunări a

arhierilor și boierilor țării, actul ce eliberă pe sătean de jugul ce purtase de la Mihai până la 1720, nu aduce înaintea decât Băntele Scripture și cu dânsele fulgeră pe oricine va cuteza a desfrința acea decizie cu adevărat creștină. De mai fură apoi sclavi pe pământul României, aceștia nu se înființară decât de domnii fanarioți ce își dotară fielele cu zvânturata și aventuroasa turpe erantă a țiganilor; și spre a astupa gurile pământenilor și mai vartos spre a face a tăcea biserica, complotară și făcură pe unii și pe alți complici, dându-le și lor o parte din țigani. Biblia însă și Evangeliile îi salvă și pe aceștia pretutindeni și va salva orice sclav se mai află pe fața pământului.

Prin Biblie, în ambele domnii o nație redusă în stare de servitudine redeveni o nație de români, ca să poată dura încă un secol și jumătate în contra cercărilor și tribulațiilor ce i se prepara. Unde ar fi ajuns cu căderea nația noastră, dacă fanariotismul și mai la urmă muscălimul o afla fără limbă scrisă, fără biserică română, fără guvern care să decrete românește, fără canțelarii care să scrie românește? Se știe câtă întindere luase limba greacă în ambele capitali și prin județe însuși în mai puțin de un secol. Guvernul fanariot decreta și leguia românește. Biserica binecuvânta în adevăr românește, și cu toate acestea boierii ambelor țări avea rușine în conversațiile lor de a mai vorbi limba țărănilor, a preoților de țară și a logofeților. Unde ajungeam și cum ne-ar fi lăsat fanarioții în mâinile muscalilor de nu era încăi acei preoți, acei logofeți, acci țărani, și mamele noastre, ca să mai conserve limba într-o stare latentă, însă totdeauna vie?

Starea de naționalitate scăpată se arată în biografia lui Georgiu Lazăr ce am dat-o în *Curierul român* la anul 1838. Boierii ce nu știa grecește se sforța sau mai bine să sforțâia a vorbi românește stricat și peltic, ca să semene a greci. *Ispravnicii* și *zapcii* ajunseseră de răs însuși înaintea *slujitorilor* (drobaniților) lor: „Ieșiți, măi, afară, zicea aceștia sătenilor, că

or să vorbească boierii grecește"; atât greceasca lor era o rumânească stricată și pricepută de orice român.

Biserica își făcu datoria de a ne conserva limba într-o stare staționară în mai mult de un secol, deși scrisă sau presantată prin litere slavone. Paul Iorgovici, Șincai, Samuil Klain, Petru Maior, Cichindeal, Georgiu Lazăr, toți profeții sau aspiratorii unei României se formară sub tolerarea și patronarea generoasă a maghiarilor și doctrinele lor naționale, aspirațiile lor la uniunea românilor le publica sub auspiciul libertății posibile a tiparului Ungariei. Pe când profeții României se forma sub mecenatul maghiarilor, în București Filaret și Ienache Văcărescul dispărea, adăpați de fanarioti în satisfacția compatrioților lor boieri. Ungurii da azil și mijloace de a se instrui bărbați ca Petru Maior, și în București Georgiu Lazăr era batjocorit de părinții acestora ce acum nu zbiară „Românie mare” decât spre a face *trebele* inamicilor.

Lazăr, cu toate acestea, prin toate persecuțiile și derâderile își formă discepolii și aceștia îndoctrinară pe Vladimirescul de a abandona insinuațiile boierilor eteriști și de a se feri de a face cauză comună cu Ipsilante. Protestația lui Vladimirescul restabili domniile pământene, și patrioții muscăliți conspira în Sibii dimpreună cu consulul rus în contra lui Grigoriu Ghica, ca domn român. Fiii acestora de acum se încercară încă o dată să mai dea domnia țarelor pe mâinile străinilor. Viciurile părinților îi vor urma până la a șaptea generație. Fără Biblie însă, fără biserică care conservă limba română, de unde ar fi putut avea România profeții săi, sau în ce limbă ar fi scris aceștia, decât în latinește sau nemțește, ca Cantemir, în elenește, ca Alexandru Sturza și Brâncoveanul?

Să venim la zilele noastre. La apariția anului 1848, românii inaugurară o politică nouă și o împrumutară Europei occidentali întregi. 1853 aduse 1856, cum și tratatul din Paris, care se zice că a cerut a consulta adică dorințele românilor. Ce

va ieși din aceasta? Dumnezeu știe, sau mai bine Dumnezeu numai poate confunde consiliurile și risipi cugetele potențaților. Tot însă ce se știe astăzi curat și limpede este că românii se văzură, din dizgrație, căzuți din frumoasele lor iluzii și din speranțele ce îi amăgira. Cu toții astăzi se tem să nu piarză și ceea ce au fost avut. Din cei mai exclusivi și cutezători progresiști deveniră cei mai modești și mai servili conservatori. Ca alții în preziua fanariotismului, acum două sute de ani, astăzi, în preziua a unui pericol redutabil ce încă n-are nume, ne mai facem o ultimă datorie; imităm în mic și pe cât un om izolat și proscris poate întreprinde, imităm ceea ce Matei Basarab făcu în mare, ca suveran pe tronul patriei; ne prezentăm cu Biblia în preziua pericolului.

[.....]

GENEZA

Capul II

[.....]

22 vers. „Și edifică Domnul Dumnezeu coasta ce luă din Adam în femeie“. Până aci, cei șeptezeci ce se văd că ținură mult la doctrinele adevărate ale lui Moise și la tradițiile naționali, se exprimă prin verbiu *creă, făcu, formă, plasmă*; când vin însă la femeie, deodată se înalță identificându-se cu ideea Creatorului. Până aci fură create toate ființele și după dânsese s-a pus asupra lor omul, ca ultimul punct al unei piramide; însă singur, izolat și rece contemplator, străin la toate. Pământul era deja populat materialmente de toți generii, de toate speciile, toate avea legile lor pe care avea a le urma nu prin sentiment, ci prin instinct. Pământul însă era deșert de orice afecție, de orice sentiment, de orice devotament. Ceea ce se zice *amor* în sensul său adevărat era necunoscut. Și Dumnezeu amor este și prin urmare Dumnezeu nu putea fi cunoscut. Lipsea dar o ființă care să anime, să încâlzească, să înalțe acel cap d'operă al Creatorului, pe acel om ce sta ca o statuă rece în mijlocul universului. Acea ființă dară nu putea fi creată sau plasmată ca celelalte, aceea ființă ce fu numită *Ischa, Virago* (adică trasă din bărbat) fu *edificată*. Parcă ar fi vorba de un edificiu, de un templu oarecare. Apoi, de s-ar fi exprimat Moise după regulile cunoscute, prin „edifică Dumnezeu femeia din coasta lui Adam“. Nu, ci „edifică Domnul Dumnezeu coasta ce luase din

Adam în femeie“: parcă ar vedea cineva cum se înalță de sub mîna creatoare acea coastă într-un templu viu. De aci dată prima adorație, d-aci primul sentiment ce face din omul material pe omul moral. Fără femeie, nici o tinerete și căldură de mamă, nici o viață îndoită de consoarte, nici un sentiment de-amor și de caritate prin care se manifestă Dumnezeu în noi, nici un devotament. Și fără acestea, cum s-ar fi putut religiozitate? Femeia fu prima biserică ce edifică însuși Dumnezeu și care adoră bărbatul. Nu fără cuvânt sântul Augustin, recunoscând în realitate ființa Magdalinei, recunoscui însă și personagiul ei ca o figură alegorică ce reprezintă pe biserică, decăzută din starea ei primitivă, repentită, vărsând mirul peste părțile cele mai de jos, peste picioarele reprezentantului omenirii, Fiiului Omului, peste acci membri ce reprezintă popoul, de unde până aci acea biserică tămăia numai celor potenți și mari și ungea numai capetele lor; vine apoi cu perii săi (ce însemnează cugetările, ideile ce răsar din cap), vine apoi cu acci peri, cu acele idei salutarii a șterge și a acoperi ca printr-un peplu (mantă) auriu sau de eben lucitor și odorifer, acele picioare, acel popol ce singur duce corpul soțial.

O, mamele, consoartile și fiiele noastre, cât mă simț de fericite de câte ori vine ocazia a vorbi de voi și cât fericirea mea se mărește și se înalță când cele câte zic nu vin de la mine încât să semene o sistemă a mea sau o rătăcire oarecare; ci din niște autorități atît de divine ca Moise și Crist și părinții bisericeii. Deie-mi Dumnezeu la oara după urmă a vieții mele fericirea și lacremele și lumina ce aflai în cuvântul *ἡκοδόμησε* (edifică), ce numai Biserica Răsăritului îl conservă intact până în zilele noastre. Așa, voi sunteți biserica cea vie, edificată de însuși mîinile lui Dumnezeu, iar nu de mînă de om, și *aceea* ce reprezintă sexul vostru în ceruri este însuși mater a Cuvântului, mater a lui Dumnezeu. Fără voi, cuvântul spiritual și moral ar fi fost necunoscut, fără voi însuși cuvântul

material nu s-ar putea conserva la nici un popol; fără voi, limba noastră de astăzi n-ar mai fi fost în stare a ne arăta originea. Voi ați conservat tot ce este din limba străbunilor și bărbații au intrudus tot ce este străin și uzurpator, și fără limbă n-am fi avut nici un drept de naționalitate în parte.

„Și edifică Domnul Dumnezeu coasta ce luase din Adam în femeie!“ Caută la dânsa, contemplă-o, primule (brut) mire și devino, din βροτὸς Ἀνθρώπου (căutător în sus), devino din fiară, cu adevărat om; întregește-te de unde erai jumătate și exclamă: iacă os din oasele mele și carne din carnea mea! Os însă *edificat* în femeie.

[.....]

Terminăm acest capitol, observând că unde cel întâi e plin de vigoare, de energie, adică cu totul *activ*, acesta e plin de repaos, de deliciurile paradisului, de o blândete și domesticitate generală în toate animalele și însuși fiarele ce se trec în revistă pe dinaintea omului. Vine apoi femeia ce se înalță ca un edificiu și deșteaptă sentimentele omului a face din el pe omul moral, a-l face a exclama: iacă os din oasele mele și carne din carnea mea! Beatitudinea în fine a pruncilor, naivitatea, inocența; și era amândoi nuzi și nu se rușina. Dacă ar fi a ne exprima în limba armoniei, în limba muzicii, poate cineva zice că unde primul capitol este de un *ton major*, al doilea capitol este de un *ton minor*, tot e moale, suav, delicios, sentimental. Cu un cuvânt, primul capitol este activ și cel de al doilea pasiv.

Capul III

[.....]

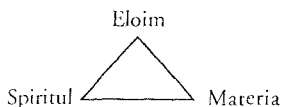
22 vers. „Și zise Dumnezeu: iacă Adam de veni ca unul din noi...” Aci iar se lasă Moise a fi întrevăzut ca *trinitar*, sau ca politeist (care nu e de acceptat nici însuși de idolatri, căror le fu adversariu); zicând *ca unul din noi*, nu *zice ca mine*, și înțelege mai multe persoane. [...] „Acum însă nu va mai întinde mâna sa și va lua lemnul vieții, și va mânca și va trăi în etern.” Aci e un mister; se vede curat că fură doi arbori, unul al științei și altul al vieții. Din arburele științei mănacă omul, din al vieții însă nu apucă a gusta, căci fu alungat din paradis și cherubimi, și sabia flăcărătoare ce se rotea împregiurul paradisului, custodiră și împiedicară calea acestui arbure. Stăm aci cu nota și trimitem pe cititor la tractatul de istoria universală.

Cu terminarea acestui capitol și cu alte trei ce urmează se învederează doctrinele lui Moise și sistema lui despre divinitate, despre bine și despre rău. Am văzut că, în princip, el adoptă autoritatea divină ca punct de plecare, apoi spiritul universal și materia universală ca singurele principie din care se creă lumea prin autoritatea și atotputința divină. Așa Eloim, spiritul și materia formă prima lui trinitate absolută, superioară și activă în chipul următor:

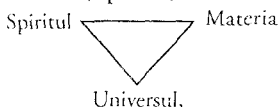
Autoritatea

Activul

Pasivul, sau



Din maritagiul apoi acestor două universalii principie, formă o altă trinitate inferioară și pasivă, adică



adică activul, pasivul și rezultatul sau efectul.

Aceste două trinități formă numărul șase sau cele șase zile ori perioade ale creației ce s-a produs prin concursul, concordarea elementelor; terminul șapte, sau cel de încetare, încheia gama armonicii universalii, în care pretutindeni Dumnezeu e mulțumit, exprimându-se la capătul fiecăruia period: „Bine! Bunc foarte!“, „și a văzut Dumnezeu câte a făcut și iacă bune foarte“. Bunul dar stă în armonie, în tot lucrul de a fi la locul său și la timpul său.

De la gama armoniei universalii și numărul șapte, număr bun, număr august, număr sacru și sânt. Sistema mozaică trece precum se va vedea la $7 + 3$ numărul 10, care e numărul patriarhilor; apoi la gama de game, de șapte ori câte șapte, și la gama gamei înzecită de șaptezeci de ori câte șapte. Mai au apoi profetii ieșiți din școala lui o gamă de game îndoite, adică o gamă de numărul 14 înmulțit cu 7, care este numărul mistic al lor și despre care se va vorbi la locul său.

Acum, precum avem aceste două mari, primitive, universalii trinități, asemenea vedem că universul în infinit se compune de trinități parțiali:

Activ – Pasiv
Efect
 Suflet – Corp
Om

Mire – Mircea

Familie

Lucrători – Materiale

Edificiu

Guvern – Popol

Stat sau Nație

Maestru – Discepol

Scoală sau doctrină

Căpitan – Soldați

Armată

Drept – Datorie

Justiție

Nutriment – Stomah

Creștere materială

Idee – Memorie

Creștere spirituală

Însă de la prima și universală trinitate, în toate celelalte trinități tot activul este în același timp și pasiv, adică nici un activ nu mai este absolut. Căpitanul este activ către subalternii săi, pasiv însă către stat sau suveran. Bărbatul este activ către femeie, pasiv însă către părinții sau superiorii săi; femeia este pasivă către bărbat, activă însă către familia sa și către toate animalele, și de aci un șir infinit de trinități relative în care fiecare termen e un termen de mijloc ce are un superior și un inferior, sau un anterior și un posterior. Fiecare tată are pe tatăl și pe fiii săi, fiecare *azi* își are al său *ieri* și al său *mâine*, fiecare maestru își are pe maestrul și pe discepolii săi, orice punct este un centru cu razele sale, și fiecare punct compus este un cerc; și fiecare cerc este egal unui triunghi sau unei trinități. Până când dar fiecare termen stă la locul său, la postul său, încât să se conserve echilibrul între activ și pasiv, până atunci există

aceea ce se exprimă prin „iacă toate bune foarte“, adică binele, armonia.

Am vorbit de echilibru și câtă a ne mai întinde puțin: binele sau armonia nu există decât în echilibrul între activ și pasiv, adică unul să nu aibă pondere sau greutate mai mult decât altul, căci fiecare este, cum am zis, activ și pasiv în același timp, căci unul este incomplet fără altul, căci unul perfecționează, întregeste pe celalalt. Bărbatul e activ și dacă își arogă exclusivamente pentru sine *dreptul*, ce este iarăși activ, și femeii, ca pasivă, îi impune *datoria*, iar ca pasivă către drept, echilibrul se rumpe, despotismul e de o parte și sclavia de alta: unul devine persoană și altul lucru. Cel ce vorbește fiind activ și cel ce ascultă fiind pasiv, de nu vor fi egali, de nu vor avea aceleași drepturi și datorii, de nu vor ști și unul să vorbească și altul să asculte, și dacă celui ce ascultă i se ia dreptul de a vorbi și el și d-a fi și el în rândul său activ, armonie nu e, dreptate nu e, bine nu e. Dacă soldatul ce se supune e condamnat a fi totdeauna pasiv și a nu avea speranță d-a deveni și el odată activ sau căpitan, dreptate nu e, bine nu e etc. Și iarăși, dacă cel ce ascultă, sau ca elev, sau ca membru unei adunări, va voi și el a vorbi în același timp cu cel ce vorbește, ce ar fi de o școală unde toți elevii ar vorbi deodată cu maestrul? Ce-ar fi de o adunare unde toți membrii ar vorbi în același timp? Așa, binele, armonia, stă când fiecare termen al trinității se află la locul său, respectiv cu drepturile și datoriile sale.

Aceasta se vede în primul și activul capitol al creației, unde toate sunt la locul lor și „bune foarte“; aceasta iar se vede la al doilea capitol și pasiv, unde toate iar se află la locul lor și „bune foarte“. Ce se întâmplă însă în al treilea capitol? Cel mai de jos și mai pasiv din animale, cel mai nepropriu de a atrage simpatia, târâtorul șearpe se strecoară și reiese spre a seduce sau a duce după sine pe femeie; din pasivul pasivilor, devine activ și femeia, ca sedusă, devine pasivă de unde era activă către toate

animalele. Apoi, fiind pasivă către bărbat, seduce și amăgește pe bărbat și devine activă și bărbatul pasiv. Aci termenii își schimbă locul. Tristă căsătorie e aceea unde femeia e activă și bărbatul pasiv, stearpă școală aceea unde elevii vorbesc și maestrul tace, mizerabilă oștire aceea unde soldații comandă și căpitanii se supun. Iacă răul în schimbarea terminilor, iacă căderea în al treilea capitol unde se vede o trinitate formată din reprezentantul tuturilor bărbaților sau activilor, Adam, din reprezentanta tuturilor femeilor sau pasivilor, Eva, și din tot ce e mai jos și mai repulsiv din toate animalele, șearpele. Iacă, în fine, doctrina trinitară a lui Moise învederată și mai clară. Trei termini primitivi ai primei trinități active, trei termeni iară ai a doilea trinități pasive: numărul șease, zile șease; apoi ziua sau termenul șapte, închierea gamei armoniei. Toate bune. Primul capitol activ, al doilea capitol pasiv, al treilea capitol în care termenii trinității își schimbă locul, căderea, dezarmonia, răul, ieșirea din starea normală a omenirii, a universului întreg ca rezultat.

Adică din activ și pasiv, fiecare la locul său, cu drepturile și datoriile sale, cum să forme echilibrul, iese un bun efect sau un rezultat bun. Din activ și pasiv, ce ies din locurile sau posturile lor și rump echilibrul, iese un efect sau un rezultat rău. De-ar sta aci lucrurile după cum ar sta cel ce are un bine, o avere, și pierzându-o, rămâne numai scăpătat și curat; însă alta este a fi neavut și a nu fi dator nimului nimic, și alta de a începe a contracta debite și de la nula a începe în nemărginit a zice: minus una, minus două etc. Nu stete omul numai în cădere, în fața binelui pierdut, ci începură debitele, falimentul moral, astfel cum se va vedea în capitolele următoare. De la cădere sau scăpătare începu pervertirea omului, debitele falimentului universal, din rău în mai rău.

Capul XLVII

[.....]

14–21 vers. Când se uită cineva la constituția lui Radu Negru, la împărțirea țării în 12 județe, nu vede, cum am zis airea mai pe larg, decât un amestic din datinele romane cu legiuirile mozaice. Multe bune imitară străbunii noștri din Biblie cari dispărură cu totul unele și se pervertiră altele la apărarea Regulamentului și punerea lui în lucrare. Câte însă imitară din cele rele, acelea întotdeauna se înțestară spre a le conserva. Toți românii, de la descălciătoare, era proprietari *moșteni* și de câte ori, din cauza răzbelelor și invaziilor tătarilor și altor ginte provenea famete, atunci unii din creștini ieșea cu Biblia înainte și ceea ce făcu Iosef pe numele și contul lui faraon, ei le făcea pe numele și contul său, fiecare în parte: pe câteva banițe de bucate, cumpăra pământuri întregi dimpreună cu familia ce le poseda și astfel, în mai puțin de un secol, ajunseră întru a desposede și a aservi, ca *rumâni*, jumătate din locuitorii și apărătorii țării. Citind cineva aceste opt versete nu vede decât ceea ce se reproduse în țările noastre, nici cu dreptul inteligenței și talentului lui Iosef, și cu atâta mai puțin prin dreptul sabiei sau conchistei. Fiind însă că ne veni înainte vorbele inteligență și talent, vom vorbi la locul lor mai pe larg în capătul acestei cărți. Aci ne mărginim a arăta că ceea ce seamănă cineva, aceea și culege la timpul său, și unele seminte

din natura lor dându-și fructul mai târziu, mai târziu culeg moștenitorii fructelor celor semănite sau plantate de părinți.

Terminăm această însemnare citând pe d. Cahen, israelit de nație, în care sentimentul justiției domină mai mult decât amorul-propriu național; iacă cum se exprimă despre Iosef: „Iosef își puse toată capacitatea și talentul întru a aservi țeara pe care o administra și o dete în servitudinea despotului său: după doi secol, un alt despot veni a înturna cu aceeași monetă descendenților lui Iosef și ai fraților lui, a-i reduce în cea mai de pe urmă servitudine“.

[.....]

SCANDALUL SAU PIEDICA

I

No.22 al *Telegrafului român* din 29 mai trecut ne întrerupe pentru un moment din ocupațiile noastre. Lăsăm *Biblicele* ca să apărăm *Biblia*; lăsăm pe scepticii și voltairiștii trecutului și ai epocii noastre în contra cărora apărăm religia, și ne întoarcem către pseudo-ortodoxi, unde pericolul este mai mare. Mă adres și vorbesc către contemporanii mei cari, unii m-au văzut june, o mare parte bărbat și toți în anii mei cei mai maturi și înaintea cărora faptele mele sunt de față.

Toată viața, de cum am deschis ochii în lume, mi-a fost o luptă continuă. Încă de la anul al șesescizeceea al vieții mele, de la 1818 până la 1820, n-am făcut dimpreună cu conșcolarii mei – din cari mulți trăiesc încă, ca dd. T. Paladi și I. Măinescul – decât a ne lupta în contra fanariotismului ce ne înecase limba și ne uzurpase drepturile: și provocatorii nu eram noi! Împila și batjocorea tare fanariotii; vedeți-i acum în Iași. De la 1822, atacuri, lovituri și mai dureroase începui a lua nu de la străini, ci de la ai noștri.

Succedând răposatului G. Lazăr în ruinele de la St.Sava, întreprinsei dimpreună cu unul din condisecepolii mei, răposatul Daniel Tomescu, a traduce metoda lancasterian și a forma tablete pentru primele șase luni de începători. Prima foaie ce ieși pe tărâmul României, cu literele alfabetului

simplificate, și reduse astfel cum cu timpul a redeveni în adevăr *romane*, fu înștiințarea ce deterăm prin tipografia de la Mavroghene. Născuți creștini ortodoxi, din părinți ortodoxi și a căror pietate a fost exemplară, furăm calificați pentru această înștiințare de abătuti din ortodoxie. „Cum să se mai scrie, striga acuzatorii noștri, numele $\omicron \Omega \nu$ dacă va lipsi din alfabet *omega*? Cum să se mai abrevieze numele Is.Chr. dacă va lipsi *perispomena*? Cum poate o limbă de oameni procopsiți să rămâie fără lungul *eta*? Cum poate rămâne limba fără îndoitele *ksa*, *psa* și *stea*, și alte asemenea? Și din acestea toate, și de-ar fi fost erori ale noastre de junete, făceau acuzatorii noștri bătrâni capete de dogme, și din metoda lancasterian *cuibul dracului*.

N-am fost eu provocatorul acestei lupte; am suferit de la 1822 până la 1827. Proba este gramatica mea, tipărită la Sibiu în acel an, sau mai bine precuvântarea gramaticii. Până aci n-am scris nimic, n-am răspuns nimic la atacurile grave ce mi se făcea. Urletele și vociferatiile neconținute peste cinci ani și tăcerea mea din cele mai mute: în loc de a-mi pierde timpul în polemice, tăceam și făceam. Peste cinci ani, ca un proscris îmi dam lecțiile mele în St. Sava, făceam gramatica sau mai bine scoteam din mijlocul haosului glosic elementele limbei; traduceam matematicile lui Francœur, compuneam sau compilam geografii și cursuri de stil; traduceam din poeziile lui Lamartine, din operele lui Byron, *Arta poetică* a lui Boileau și mă dilectam în rugă dimpreună cu pruncii. Până astăzi există ruga dimeneței a pruncilor compusă în ruinele din St. Sava.

Pe când alții, târâți de câte patru cai, încongiurați de servitori și cufundați în pufuri de satrapi striga la erezie în contra unui biet june ce n-avea nici unde a-și face lecțiile, eu compuneam și cântam dimpreună cu pruncii, îngenunchiat înaintea Dumnezeului părinților mei:

*Cântarea diminutei
Din buzi nevinovate
Cui altcui se cuvine*

*Puternice părinte,
Decât ție a da?*

.....
*Din slava strămoșească
De am căzut, ne-nalță,
De am uitat unirea
Ce-i întărea-ntru toate,
Acum ne fă uniți.*

*Să știm c-avem dreptate,
Să știm ce, cine suntem
Ș-așa să nu se uite
O nație mărită
Ce-am fost și ce-am fi noi.*

Și depunând ca o ofrandă semințele ce semănam în acea primăvară a naționalității noastre, adăogam:

*P-aceste saduri umili
Răcoritoare ploaie
De adevăr să pice,
Să crească, să dea rodul,
Să fim prea fericiți.*

Suferind martiriul derâderii peste cinci ani, nu mai putui tăcea pentru că nu mai era cauză a mea de aci înainte, ci a națiunii și mă determinai a apăra cauza comună cu toată vigoarea. Tipării gramatica și cu precuvântarea ei amuții toate gurile păgânilor de pseudocredincioși. Acea precuvântare este probă că n-am fost eu provocatorul. Gurile păgânilor de ipocriți amuțiră și limba română își luă avântul. Cei amăgiți de către inamicii mei îmi deveniră calzi partizani de unde erau fierbinții mei adversari și persecutori. Astăzi, țeara întregă, școalele, cancelariile, jurnalele toate, circularele arhiepiscopali, *Predicatorul* și însuși *Telegraful român* scriu cu ortografia înștiințării despre

metodul lancasterian și a acelei gramatice. Țeara întregă, trei generații de atunci fură crescute ca puii sub aripele unei cloște în acel cuib ce fu calificat de „cuibul dracului“.

Trei generații de atunci în unul și același cuib, ca puii păsărelei ce cască gura în aer și ciripă către cer, strigară neîncetat către adevăratul Dumnezeu:

*Din gloria străbună
De am căzut, ne-nalță,
De am uitat unirea,
Ce-i întărea-ntru toate,
Acum ne fă uniți.*

Bine se vede că lumea nu stă locului, căci merge cu timpul și progresul atuncea va sta, când va sta și timpul. România literară nu stete locului cu câte ziceam eu de la 1822 până la 1827. *Slava* începu a deveni glorie, *cinstea* aspira a deveni onoare, *sadurile* deveniră plante și plantații, *rodurile* deveniră fructe; *jupânul*, *coconul* ca și *chir* egalizându-se, deveniră domni; și pentru că limba română este foarte pudică, *sfintia* căta să devie mai curând sau mai târziu santitate, precum *popa* deveni preot.

Începând *Curierul român*, prima foaie publică ce apăru de când există România, la 1829 martie 25, *Curierul român* cu ziua bunei anunțiațiuni, dete nuvela cea bună și limba română inaugură o eră nouă. Altă luptă însă se începu, lupta pseudoliteratilor și, mulțumită lui Dumnezeu, provocatorul nu fui eu. Proba este *Curierul român*: foile lui stau de față de la 1829 până la 1836. N-a fost începător în cariera literară care să nu afle coloanele lui deschise, ospitaliare și amicali. Sublim, mediocru, copilăresc, tot era bun pentru *Curierul român* ce încurajă pe toți. Aur, argint, aramă, fier, lemn, piatră, cărămidă, var, lut, paie însuși, tot era bun pentru edificiul literar și național ce se prepara. Junii literatori – de vor tăcea ei, nu tace conștiința lor, și Dumnezeu o știe – junii literatori afla

teascurile tipografiei mele deschise, orele mele împărțite lor. Tipografia mea devenea, din zi în zi, a lor, precum foile mele publice deveniseră, în bucuria și onoarea mea, proprietatea românilor.

De cum a început *Curierul român*, calea ce luă fu, după cum și posteritatea o va putea vedea, calea ce ducea la regenerarea și cultura limbei, ajungând încetul cu încetul la sorgintea sau originea ei *romană*. Scopul meu nu fu decât a pune o linie de demarcație între românismul amenințat de moarte politică și între slavonismul ce îl asăria din zi în zi mai mult. Lupta se urzi și mai tenace, și mai prelungită în contra mea. Românii, căror le apăram limba și prin urmare naționalitatea, nu mă pricepea atât pe cât mă simțiră de la primul pas cei ce de un secol precugeta spre a-i aservi. Lupta fu lungă și inegală și ilegală în același timp. Inemicii mei oculți era mulți și tari și da din întuneric prin mâini române. Căci din români însuși se sculară asupra mea, combătând românismul și apărând slavonismul.

Cu cât mi se înmulțea adversarii, cu atât mi se împuțina amicii și cu atât mi se adăogea curagiul. Adversarii mei potenți și ascunși vrea să dea din întuneric pe la spate, lovindu-mă prin Dragani și Voini, și Chainoi, și eu luam loviturele tot în piept. Căci cele mai multe scrise asupra-mi era satire anonime, pamflete pseudonime, calomnii infame; și eu răspundeam în numele meu. Și n-am răspuns îndată; tăcerea mea dată de la 1828 până la '36 și pot zice până la 1838. De aci înainte mărturisesc că toată lovitura am întors-o amar înapoi, toată datorita am întors-o cu capete și interes.

Port încă cicatricele vulnelor ce luai și vor fi semne la posteritate că le-am luat tot în piept, tot d-a dreptul în numele meu, în onoarea mea, în inima mea, în sufletul meu însuși, apărându-i ființa națională prin liberarea limbei. Vulnele însă ce am întors adversarilor nu vor mai fi cicatrice d-onoare, ci stigmate. Am înfierat fără distincție de la coloși până la viermi târători. Singur, pot zice, în mijlocul atâtor mulți și varii și

Încunși inemici, lupta mea fu mai mult faptă decât polemică. Până când adversarii mei da afară o pamfletă sau o fasciculă de slarribe, eu dam un volum de materii literare, științifice, morali și politice și naționali. Martur este *Curierul român* de douăzeci de ani, *Curierul de ambe sexe* în șase perioade, atâtea volume de traducții, atâtea altele inedite, poezii naționali și religioase, traducția lui Erodot, lui Dante și câte fură suspendate prin evenimentele de la 1848.

Relația despre formarea teatrului național, sacrificiurile mele în bani, în timp, în lecții gratis din școala filarmonică; traducțiile mele în partea dramatică, *Mahomet*, *Amfitrion*, corectarea și tipărirea altor traducții prin cari mai tot Molière se făcu cunoscut românilor și cari formară începutul unui repertoriu al teatrului național; luptele ce avui a suferi și din partea guvernului, și din partea invidioșilor; deschiderea teatrelor mele la prima tipărire a lui Homer și la conștiințioasele traducții ale dlui Aristia se vor nara pe larg de elevii școalei filarmonice, de d. Aristia, de mulți din traducătorii primelor opere dramatice, cum și de d. I. Ruset.

Al cui a rămas câmpul? Al celor în favoarea slavonismului, sau în a acelor puțini ce se luptă pentru românism? Popii începură a se preoți cu totii și a nu mai scrie popește, literații împinseră radicalismul mai departe și decât mine, junimea toată și bărbații actuali nu vor să mai audă de *slave* și de *cinști* străine. Literale străbune luară drept de cetate în însuși școalele stabilite prin Kiseleff și subt însuși gospodăratul și beilicul lui Știrbei.

II

De la 1848 închizându-mi-se arena literară cu închiderea *Curierului român*, fui aruncat în arena politică. Deviza mea fu: „Urâsc tirania – mi-e frică de anarhie“ (în contra tiraniei ce abhoram, proclamai libertatea prin pace);

„Pace vouă! Libertate vouă!“ (în contra anarhiei, opusei ordinea);

„Respect la persoane, respect la proprietate“ (în contra nedreptății și violației, opusei justiția sau echilibrul între condiții);

„Nedrept este cei mai puțini a împila pe cei mai mulți; violent însă este ca cei mai mulți să împile pe cei mai puțini“. Una era abuz de inteligență și alta abuz de forță. Prin aceste principie, spre a dărăpăna și tirania și anarhia, mă sculai în contra protectoratului exclusiv al Rusiei, căci de la dânsul venea și despotismul, și anarhia, de la dânsul și împilarea nepedeșită a româno-fanarioților, și *zaverile* ipsilantești și brăilene, și însuși programele incendiare și comuniste din 1848.

Așa strigai și strigai eu singur „Jos protectoratul abuziv al Rusiei!“, și chemai de arbitru pe Franța, Engiltera și Germania dimpreună cu Turcia. Proclamația din Islaz, din 9 iuniu 1848, este martur. Însă agenții tiraniei și cu fiii anarhiei sau ai piericiunii făcură cauză comună și a treia zi după ajungerea mea în București mă arestară spre a mă ucide, dimpreună cu dd. Tell și Maghieru, ce lepădaseră programele anarhiei și făcuseră cauză comună spre a combate tirania și a susține ordinea, respectând persoanele și proprietățile. Popolul ne mântui, pentru că popolul dorea libertatea și detesta ca și noi anarhia, pentru că popolul fusese victima și a rumâno-fanarioților, și a *zaverelor*.

De aci înaintea, o luptă continuă și din partea despoților, și din partea anarhiștilor sau a turburătorilor din meserie, pentru că aceste două margini totdeauna se apropie și își dau mâna: arestarea la Petroșița, persecuția încă din țeară, dilema cu arderea Regulamentului, vociferățiile ce mă urmară în Transilvania și în Paris, calomniile din Constantinopol și din Brusa, comitetele democratice și sociali ce făcea atâta rău cauzei române, pe cât moderația și legitimitatea românilor nu le putuse încă face nici un bine. Marturi sunt din românii din

Paris și din Brusa, marturi mai mari sunt faptele că doi ani am tăcut la toate calomniile, până când vedeam că numai eu sunt în viața de lovire. Martură este tăcerea mea, pentru că memoriurile mele nu le publicai decât la 1851, și foarte trunchiate.

Când însă văzui că răul ce mi se face în parte este puțin pe lângă răul ce se face în genere națiunii, când văzui dimpreună cu alți români că suveranii aveau într-o zi să fie chemați de a decide soarta unor popoli ca ai noștri, și că a se forma români în comitete *democratice* și *sociali*, și după acel tărâm a cere de la monarhie drepturile românilor era nu numai imprudent, ci una cu a face *trebele* inamicilor naționalității noastre, atunci eram dator a nu mai tăcea; scrisesele mele în francezește au prioritatea lor, ele lumina Europa, că români la '48 nu fură nici democrați, nici sociali, nici rebeli în contra Turciei, nici îndolenți sau nepăsători despre legitimele lor, și că români, departe de a fi rebeli, nu fură decât conservatori. Acele scrieri arătară ce e protectoratul țarului, ce a fost mișcarea română de la 1848 și care și unde era speranța românilor. Câțiva români, mai neavuți decât mine, din Brusa, contribuira o parte pentru tipărirea acelor scrieri destinate a se împărți gratis, și în tipografia din Paris a dlui Prève se știe cât am dat eu singur din pâinea exilului și de câte ori îmi lipsea pâinea, lumânarea și focul pe patul frigurilor spre a reuși a face lumină în lumea oficială.

Mai târziu, capacități nalte și pene franceze renumite tractară adevărata cauză a românilor și cu talent, și cu reușita mai mare; scrierile mele servira însă de bază tutulor scriitorilor spre a demonstra Europei că români n-au fost rebeli, nici democrați descreați, după cum îi prezenta *La Revue des Deux Mondes*, *l'Assemblée Nationale* și alte jurnale, întemeindu-se pe comitetele democratice și sociali ale inamicilor și calomniatorilor mei. Circularele ministrului celor dinafară al Franței, ale dlui Drouyn de Lhuys, ce la '49 și '50 nu voia să ne asculte, la '53, mai înainte de declararea răzbelului, erau pline de frazi

și de principe întregi copiate din memoriurile mele, date la cabinetele Franței și Engliterei și tipărite în memoriurile generali din 1851. Istoria dlui Elias Regnault, unde vorbește de oamenii de la '48, ca dd. Maghieru, Tell, preoții Șapcă și Ion, nu face decât a copia din cuvânt în cuvânt după ritrasele ce am dat eu. Răzbelul nu se făcu și pacea nu se încheie decât pe principele proclamate de români prin vocea mea, prin peana mea și prin pierderile și suferințele mele, mai mult decât ale tuturilor; pacea nu se încheie decât prin anularea tractatelor Rusiei cu Turcia (tractate ce fuseseră în disprețul drepturilor românilor), prin anularea protectoratului exclusiv al Rusiei și înființarea protectoratului colectiv al Europei întregi, prin învoirea de a consulta dorințele românilor.

Într-o luptă ce ținut de la 1848 până la 1856 al cui a rămas tărâmul? Al falsilor democrați și socialiști, sau al unui popor întreg ce, fără a ști nici ce va să zică democrația și socialismul, strigă trei luni de față și opt luni astupat: „Tractatele lui Mircea, lui Vlad V, lui Bogdan și lui Petru Rareș”? Timpul de a culege fructele victoriei unei lupte și unui martiriu de opt ani a doi popoli întregi veni dimpreună cu anul 1856. Ca o sentinelă avântată, pusă de a da de știre la apropierea inamicului, când în 1856 strigai: „Cine e acolo?”, descărcăturile puștelor nu veniră din față, din partea inamicului; sute de puște se descărcară dinapoi, de la cei ce se zicea că sunt puși în veghe, ca și mine. Loviturele ce luai nu fură în piept, din partea inamicului, ci înapoi, de la pseudopatrioții ce da să mă ucidă pentru că dau de știre că inamicul vine pe ascuns. Inemicii seculari începură de trece de amici în câmpul românilor ce-și petrecea în bucuriile unei păci mai rece decât pacea mormânturilor.

Lovit de moarte de puște române, nu încetai a striga; *Conservatorul* era vocea astupată și fără nume a celui lovit de ai săi și căzut în mâna inamicilor ca prizonier. „A murit Heliade!” striga foștii mei adversari de pe arena literară și

politică, „A murit Heliade!“ începură a striga și însuși amicii mei. Heliade nu era mort, ci asemenea unei femei răpite și închise în vreo monastire pentru amorul său legitim, aruncă de când în când peste muri câte o scrisoare ce n-ajunge, sau ajunge foarte desfigurată la obiectul dilect al inimei sale. Heliade nu era mort, pentru că omul nu moare de moarte morală sau politică decât numai când se ucide singur.

Ia 1850 scriam românilor din Paris, și românii mă aveau de adevăratul lor avocat: „V-am predicat douăzeci de ani uniunea cu turcii, nu pentru că se numesc turci (sau pentru că au purtat cialma și acuma fes, așa este în originalul român, de pe franțozește nu se putea traduce), ci pentru că această uniune este legală (înaintea Europei oficiale), pentru că e bazată pe tractate; pentru că turcii au aceeași inenimici; pentru că turcii pot și au dreptul și datoria de a vă apăra (românilor); pentru că voi puteți a-i sustine fără prejudiciu (sau pierdere a drepturilor voastre); pentru că susținerea voastră le dă o forță morală, o forță politică. Însă dacă turcii ar deveni inenimicii voștri, dacă ar începe a cugeta spre a desființa existența voastră națională, de ar deveni complici ai țarului (nu-mi trecea prin minte că vor deveni complici ai Kaiserului), atunci n-aș mai fi român invitându-vă spre a amă pe inenimicii voștri“ (*Către români. Impresii și suveniri ale unui proscris*, pagina III).

Când, după articolul dat în *Liga popoarelor*, anul 1850, luna lui iunie, în care se prevedea răzbelul ce era să fie nevoită Europa a da Rusiei și prin urmare simțeam că se apropie ora când uniunea ambelor țare va avea a deveni o chestiune europeană, atunci, în *Memoriurile* tipărite la Paris, 1851, iacă cum îmi exprimam temerile mele de adevărații și cei mai periculoși inenimici ai uniunii: „Spre a reuni mai multe părți într-un singur corp se cere niște mijloace, niște legăminte proprie spre acest scop. Care este nodul capabil de a uni pe napolitani cu piemontezi și cu mijlocul Italiei, și de a-i face o nație? Gergul

oare ce se vorbește în fiecare populație, sau limba unitară a lui Dante, a lui Ariosto, a lui Tasso etc., adoptată în toate școalele, în toate cancelariile, în toate teatrele? Religia oare îi unește cu tudeștii catolici, sau drepturile publice, libertățile la cari aspiră tot italianul, de la Miazănoapte până la Miazăzi? Care este nodul ce va putea face din toate elementele teutonice o Germanie mare și unită? Diferitele gerguri oare din regiunea sașilor, din ducatul Austriei, dialectele de la nord, Kaiserul Austriei, regele Prusiei și atâți alți regișori, sau Goethe, Schiller, limba acestora ce deveni limba unitară, limba națiunii?

Când întreprinsei a predica uniunea României, primele-mi ocupații fură d-a forma o limbă unitară, compusă din elementele tutulor provinciilor României, curățită de toate absurditățile eterogene și de crescăturile parazite, descurcată ca din lițoliuri de *slovele* străine ce o aduseseră a nu mai fi cunoscută nici străinilor, nici românilor, și înfățișată în fine Europei în propriile sale litere romane. Acuzătorii mei îmi dau luptă de la 1830 și în această luptă nu fac decât a apăra vorbele slavilor și *slovele* lor, disformitățile străine ce țin nația în stare de popoli diseminați și limba în stare de gerguri proprie de a inspira răsul și batjocura unei provincii de alta și d-a perpetua dezbinarea între dânsele¹.

Acuzătorii mei scriu însuși și în acest moment, în mijlocul Parisului, cu *slove* rusești. Când este vorba de adevăratele legăminte ce pot reuni elementele României, acuzătorii mei nu fac decât a se opune la orice mijloc de uniune. Ei combat limba unitară, ei fac cauză comună cu cei ce vor să facă pe săteni locatari și prin urmare străini în patria lor; ei se află în alianțe și în relații directe sau indirecte cu partilele româno-fanariote ce se concentrează în partitul propriu rus (și astăzi austriac). Și

¹ Întemeiați pe această școală strigă diplomatici turci și austriaci că nu este posibilă uniunea ambelor Principate pentru că dialectele lor sunt diverse.

Când este vorba d-a justifica calomniile manifestului lui Nesselrode, d-a secunda intrigele tenebroase (ce una declamă alta cugetă), atunci ei încep a declama ceea ce n-a profesat niciodată; ei se fac unioniști și împing junimea a compromite cauza de la 1848, cauza spontanee a popoului.

Nu, domnilor fanarioți și ciocoi, nația nu vă recunoaște dreptul d-a lua inițiativa când e vorba d-a vorbi în numele ei. Părinții voștri au rempîns, desprețuit, persecutat și combătut pe profeții și apostolii României; voi ați persecutat și combătut pe discepolii acestora, ați batjocorit memoria și mormintele scriitorilor noștri, combătând ideea lor de o limbă unitară. Părinții voștri s-au încercat d-a îneca embrionul României încă de la a lui concepere, a-l sugruma din sânul însuși ce îl purta. Acum, ora nașterii lui se apropie și voi luarăți inițiativa d-a-l smulge din rărunchii patriei mai nainte d-a se naște, d-a face dintr-însul o stârpitură, d-a-l arăta lumii fără nici un princip de viață, căci voi ați desecat sânul mamei sale, i-ați smuls tot cu ce se putea nutri, tot cu ce putea a se crește, tot cu ce-și putea face educația.

Nu, scriți după cum vă sunt și gusturile și meseria, scriți în țeară spre a vă vinde sau a vă da în arendă moșiile, după dispozițiile regulamentare, spre a vă vinde mai dinainte țigani (până când nu vor începe a se libera) și a vă trimite bani spre a vă întola în mijlocul Parisului și Londrei cu manta patriotismului și a *democrației*; să vă trimită bani spre a pune a se turna înadins la Paris slove rusești cu care să tipăriți românește, mijloc în adevăr demn de voi, cu care veți putea constitui o Românie numai bună de dat spre înghițire Slavoniei. Cei ce se declară a vă urma sunt or semenii voștri, or sclavii voștri, sclavi de aceia ce nu pot fără stăpân" (*Mémoires...*, 1851, pagina 404 și 405).

Acestea sunt scrise parcă ar fi văzute în ziua de astăzi. Temeurile mele se realizează pentru că vedeam cine avea să ia inițiativa uniunii: nu Paulii Iorgovici, nu P. Maiorii, nu Cichindeli,

nu Șincai, nu Lazari, nu discepolii acestora, ci fiii persecutorilor ideilor lor celor mai mari, apostolii și apărătorii slavismului, agenții secreți ai Austriei. Spune-mi ce călăuză ai și eu să-ți spui ce vei păți pe drum. Tot în acele memoriuri, când cel din urmă din cei intrați în Turcia mă determinai la 1851 a mă interna la Chio lângă copiii mei, intrând cu acea carte în mână, scriam către români și turci profesia mea de credință. Citească-o românii întregă și acum mă vor pricepe și mai bine; citească epistolele mele scrise în românește și le vor pricepe acum și mai bine.

Cadrul acestei relațiuni nu mă iartă decât a traduce din franțuzește câteva numai din câte ziceam în acele memoriuri : „Daca scopul mișcării (de la 1848) a fost de a dezveli intrigele Rusiei și d-a demonstra Europei că românii nu era așa de rusofili (după cum Rusia făcea a crede Europa), daca scopul mișcării a fost numai de a asigura existența națiunii, proclamând și propagând principie cari mai curând sau mai târziu își vor da rezultatele lor și vor mântui naționalitatea română, mișcarea atunci nu este pierdută, ci din contra, noi în disfată însuși ne vedem triumful; căci este deajuns că românii au dat semn de viață (și airea zic că dând semne de viață s-au depărtat de excele deplorabili din alte țare), este deajuns că ei au demonstrat că își cunosc inemicii, că știu a-și reclama drepturile, a respecta ordinea și a dejuca intrigele din afară. Românii făcură a înapoia sau a se trage Rusia înapoi cu un secul întreg, și iacă triumful“ (pag. 396).

Și mai sus, pag. 389 și 390, în memoriul dat la cabinetul Marii Britanii în 10 noiembrie 1850: „Moldo-Valahia, pusă o dată în apărare despre invaziile unui vecin ce nu prea este așa de scrupulos și protegiată în autonomia sa, ar înceta d-a mai fi Rusiei ca o pradă atât de facilă și n-ar mai fi expusă d-a deveni câmpul de bătaie al răzbelului latent al Rusiei contra Turciei. Însă această protecție (colectivă a Europei) n-ar fi decât iar o stare de împilare nouă de n-ar avea de scop a ajunge la soluția

definitivă a încurcăturelor actuali; dacă adică (această nouă protecție) n-ar face a se respecta tractatele ce există între Moldo-Valahia și Turcia, după vechile drepturi și datine ale acestor două țare, ca după autonomia lor, ele singure, prin liberă inițiativă să se ocupe de legi proprie a mulțumi toate interesele, să asigura fericirea țarei și a da Europei toate garanțiile dorite“.

Nimeni n-a profitat din aceste însemnări, nici Europa vîngătoare, nici românii pentru cari în cea mai mare parte s-a făcut răzbelul. Rusia însă și Austria știură să aducă lucrurile cum încurcătura despre care vorbesc să devie și mai mare și românii să fie violați ca niciodată în autonomia și drepturile lor. Iar încât pentru turci, căror atunci toată România le era amică, iacă cum mă exprimam: „Cât pentru sentimentele mele către turci, nu pot fi altele decât acelea ce vor avea și turcii către România. Voiesc turcii să fie amici românilor? Voi fi și eu amicul lor. Voiesc însă a viola drepturile românilor? Sunt dator dimpreună cu tot românul cel bun a apăra drepturile noastre“. Și mai la vale, în aceeași pagină: „Dacă turcii mi-ar zice: pentru că te zici vasal credincios al Înaltei Porți (în gura lor pui vorba *vasal*), pentru că noi am dat azil copiilor tăi, ca și altor români (ca și străinilor unguri, italieni, poloni, zic mai sus), taci când vei vedea că noi violăm autonomia țarei voastre, ajută-ne spre a face dintr-însa o provincie turcească sau un pašalâc. Atunci le-aș răspunde: Copiii mei sunt în mâinile voastre: întrebați-i dacă pot accepta în moștenire dezonoarea tatălui lor. Iacă-mă, vlu și eu (în mâinile voastre) lângă copiii mei și cu toții vă vom arăta că știm cu toții muri“ (pag. 405).

Și mai la vale: „Încep narația mișcării române prin *Proclamația constituțională* și o termin prin demonstrația că drepturile noastre au fost violate. Caut dar a afla asupra cui cade și se apeasă responsabilitatea despre călcarea drepturilor noastre și mă declar în contra *oricărui* inemic al patriei mele. Și inemicii cei mai

fatali și mai execrabili sunt elevii școalei fanariote, apărătorii slavonismului altoit în românism“ (pag. 406, 8 iunie 1851).

Acestea însă sunt numai vorbe, numai declamații; lumea așteaptă fapte. Câte am vorbit de la 1832 până la 1848, când a venit timpul de fapte, am sacrificat viitorul a cinci copii și am rămas și eu și ei mai pe drumuri decât toți; în pieptul nimului decât al meu s-au pus zece puște ale soldaților lui Solomon; trăiește Solomon și poate mărturisi. Pe mine m-au trimis la Târgoviște spre a fi arestat la Pietroșița, în toate listele de proscritii, numele meu figura mai sus de al tuturilor, ca capul unui tâlhar în punta unei țepe. Când era vorba de recompense – nu material, că de acelea nu s-au scris nicăiri, ci morală – numele meu era în coadă sau nicidecum. În străinătate, eu vegheam cu zilele și cu nopțile și în doi ani cât șezui la Paris, nici Luvru, nici Panteonul, nici Grădina Plantelor n-am văzut cu ochii, că mi se întuneca scriind și copiind de câte zece ori câte se tipăriră, ca să se poată face lumină despre ale țarelor noastre.

Toată pagina costă timp, speze, și spezele se făcea din pâinea amară ce îmi lipsea și aceea. Obolul nu-mi lipsea pentru tipografie, îmi lipsea însă pentru cele mai necesarii, din care nimic nu-mi amăra sufletul atât cât lipsa hârtiei și a lumânării. Atunci ședeam în al treilea plan sau etagiu; acum a dat Dumnezeu de m-am mai înălțat, tipărind Biblia, acum șez în al cincilea, *au-dessus de l'entresol*, care pe românește curat va să zică în al șaptelea. Românii din Paris sunt marturi de această înălțare. Este natural: cu cât înaintăm cu anii, cu atâta mai mult ne apropiem către cer.

Când în fine veni timpul lucrării despre câte am zis de la 1848 până la 1854 și când fui *trimis* – nu m-am dus de bunăvoie, căci vedeam comedia răzbelului și prevedeam rezultatele lui – când fui *trimis* la Șumla, în loc de a face ca alții, de a lua graduri și titluri, mă pusei a-mi face ochi ce nu era

nicidecum de cumătră cu Austria. Din mijlocul cartierului general din Șumla descopeream misiunea majorului austriac Tom și dam memoriuri pentru uniunea Principatelor. Memoriul meu din 10 mai 1856 dat în Șumla către Înalta Poartă prin mareșalul Omer-Pașa nu e vorbe, ci faptă; și faptă cu atâta mai mare și mai cutezătoare, cu cât că eram considerat ca un impiegat al Turciei atunci și știam că Austria devenise aliata ei cu preț de a nu utiliza în nimic pe români, cu preț de a alunga pe toți românii din Șumla.

Am reușit, în fine, până a desplăcea atâta Austriei încât să scără formal expulsia mea din nou din patrie. Și când Omer-Pașa, ce mă trimisese cu o misiune specială la Constanti-nopole, mă rechemă să mă întorc cât mai curând și Reșid-Pașa, ca ministru celor dinafară, îmi zise formal că nu mă mai pot înturna în țeară la cartierul general, căci „se opune Austria“, cu răspunsei asemenea de formal în mijlocul preșantei ministerului: „Sunt guverne și persoane căror e dator cineva a le ambiționa favoarea și stima; sunt guverne și persoane pe care cineva este dator a le *menaja*; sunt însă guverne și persoane căror e dator tot omul onest a nu le ambiționa decât ura și persecuția. N-am lucrat și nu voi lucra în viața mea decât pentru onoarea de a avea guverne ca al Austriei inemice de moarte“.

Când tratatul din Paris se făcea și printr-însul se da drept Turciei de a convoca ea reprezentanții ambelor țări în *divan ad-hoc* și apoi de a le *octroya constituția*, pe când cerșetorii din domnie, inemicii ascunși ai uniunii și creaturele lor și sateliții lor orbea mințile românilor spre a nu vedea pericolul și preainălta tratatul din Paris, eu, din mijlocul turcilor scriam către jurnaliștii Europei și către români, dându-le de știre încă din 30 mai 1856 (câte scriam încă din '51 și '55 se vor vedea și acelea odată la lumină), scriam ca cele următoare, și mai tari decât acestea: „Nu ne propuneți (ziceam către cabinete și mai vartos Rusiei), nu ne propuneți o uniune ilegală, neposibilă,

sofistică, absurdă, cu scop de a distruge uniunea naturală și legitimă...“ pentru că, cum ziceam mai sus, „niciodată ambele Principate n-au fost atât de dezunite (și, cum am zis pretutindeni, atât de violate în drepturile lor) ca acum de când li s-a aruncat înaintea acest măr al discordiei ce îl numesc *uniune*“.

Cine nu voia *adevărată uniune*, și mai vârtos eu ce am visat-o, am invocat-o, am cântat-o în toată viața mea; însă pentru că vedeam minciuna pe buzele tuturilor ce luaseră inițiativa acestei idei salutare spre a o întoarce în folosul său particular fiecare, și în pierderea noastră generală, mă sculam ca nimeni altul în contra pseudo-uniunii. Și când vedeam că Turcia, amăgită de inamicii ei mortali, începea a da semne că din suzerană va să devie suverană în puterea însuși a tractatului din Paris, adăogeam: „Spre a se face guvernul turc suveran al Moldo-Valahiei, cată mai întâi să aibă o sabie mai tăietoare decât a lui Baiazet și a lui Mahomet II și a se înturna cu patru seculi înapoi“. Și airea, în 1854, decembrie 7: „Ca să transforme în pašalâcuri ambele Principate, ar fi nevoie a închipui pe Turcia cu patru seculi înapoi și o Moldo-Valahie locuită de greci și de slavoni (ce se lăsară atunci a se domina). Aceste două țare sunt locuite de cinci milioane de români ce-și cunosc istoria patriei și mai mult decât toate își au simțimentul și conștiința despre drepturile lor“ (scrisoare către jurnalul *La Presse*, publicată în scrierea dlui Russo, pag. 154).

Când, în fine, temerile mele se realizară și firmanul veni să convoace divanurile *ad-hoc*, când două țare întrege abdicară la dreptul lor de autonomie, recunoscând: tractatul din Paris, convocarea Adunărilor prin firman și denumirea de *divan ad-hoc* adunărilor generali, eu dam *Conservatorul* din mijlocul turcilor. Articollii *Convocarea divanurilor ad-hoc, Turcii și românii, Inovație atentatorie drepturilor Moldo-Valahiei, Firmanul!, Progresul vine de sus în jos, Boieria, Proletariatul în România, Catolicismul în România, Naționalitatea și*

Autonationalizarea, Hidra fanariotă și Conservatorul ca român.

Sunt probe de-ajuns înaintea generațiunii de acum și la posteritate, până va exista România, și însuși la străini, spre a învedera cine din adversarii mei și din mine avea mai scumpe și mai sacre drepturile patriei? Cine se expunea la nouă persecuții? Ei, ce se ducea a mulțumi comisarilor despre venirea lor spre a batjocori speranțele, puindu-i a-și rumpe singuri tractatele pe cari se baza drepturile lor, sau eu, care scriam: „Mințile românilor au fost duse după visul cel frumos al uniunii, și nimeni n-a voit nici să mai auză că autonomia în care a stat viața națională era în pericol. Nimeni n-a vrut să citească tractatul din Paris ce condamna pe români să nu mai existe ca nație autonomă. Astfel, când se vor tăia mâinile sau picioarele cuiva, îi oferă mai întâi narcotice ce îl adorm, sau spirturi ce-l îmbată, spre a nu mai simți operațiile ce va avea să sufere. Doarme, bietul condamnat, sau chiuie visând fericirile toate și când se deșteaptă... mâinile, picioarele îi sunt deja și îngropate“ (*Conservatorul*, pag. 39 și 40).

Și mai departe, unde exort mamele, surorile și fiicele noastre a face ele încăi o demonstrație printr-un doliu general, dacă bărbații se vor decide a recunoaște firmanul și tot ce le răpește autonomia și toate acele drepturi de suveranitate a patriei. Adaug: „Demonstrația voastră, o angeli, custozi de la naștere până la mormânt, va învedera încă o dată că femeile au luat inițiativa la toate faptele cele mari... Dacă toți strigă să se crucifice, să se crucifice România, dacă fiii ei au devenit instrumentele crucificatorilor ei, dacă caimacamii, vai! vor juca rolul lui Erod și lui Pilat (și boierii al fariseilor), atunci abandonat-au discepolii pe Domnul, iar femeile nu s-au deslipit de dânsul. Veniți voi în doliul vostru a sta de departe înaintea crucii pe care se întinde patria de șese *carnefici*, că tot voi, purtătoare de mir veți fi, cari veți anunța învierea României“.

Într-un cuvânt, *Conservatorul* înreg, de la un capăt la altul, este o neîntreruptă protestație în contra violării drepturilor patriei, protestație violentă, proprie de a-mi face mii și mii de inemici potenți, proprie de a-mi închide pentru totdeauna porțile patriei și a muri departe de copiii mei abandonăți în ultima neavere. Facil este a trece cineva de patriot daca, când rusul este tare, strigă: „Să trăiască rusul!“ Daca, când vine neamțul: „Să trăiască neamțul!“ Daca, când vine Napoleon: „Să trăiască Napoleon!“ Daca, când vin șese comisari: „Să trăiască comisarii!“ Anevoie este însă, când țarul e în putere și strivește și popoli, și regi, să-l declari în fața lui Dumnezeu și a lumii de ceea ce a fost și să-i spui că jumătatea acestui secol va contempla căderea lui. Anevoie este, când baionetele Austriei ocupând țărele și puindu-se în poziție de a dicta politica Europei, să spui că n-ai trăit și nu trăiești decât spre a avea onoarea de a fi persecutat de cabinete ca al Austriei; anevoie este când două țare ies cu cumune, cu flori și cu cântări înaintea a șese comisari, tu să-i numești cu un an și jumătate mai nainte după rolul lor ce într-adevăr au jucat.

Florile, cununele, cântările, balurile, mesele aduc domnie, portofoliuri, chivernisele, nume bun de patrioți, cu un cuvânt onoare și glorie de pe saltea; protestațiile mele n-aduc decât persecuții nouă, exiliuri, neavere și, mai mult decât toate, mii și mii de inemici și prin urmare nume rău, nume calomniat. Ducă-se și numele, numai patria să fie ferică. Unde însă e fericirea ei? Unde speranțele ei? Când mai în urmă se cer de la emigrați a suscrie un înscris îndatoritor către Turcia de câte ilegimități toate, daca voiesc să reintre în țară, alții l-au suscrit, recunoscând cu aceasta Turciei drepturi ce n-a fost avut; alții n-au voit a-l suscrie în onoarea lor. Eu cutezai și mai departe. Eu scrisai M.Sale caimacamului actual că „în puterea tractatului între Mahomet II și Vlad V, articolul 11, unde zice: Înalta Poartă nu-și va aroga niciodată dreptul nici d-a chema în

Turcia, nici de a ține cu forța în statele sale nici un supus al României, sub nici un pretext, nu pot recunoaște dreptul Inaltei Porți nici de a mă ține cu forța în statele sale, nici de a-mi da ea voie de a reintra în patria mea și mai vârtos de a-mi cere condiții în scris pentru aceasta“.

Când, în fine, spre a face pe români a cădea în cursă, se dete voie tuturilor emigraților de a reintra în țară ca cu dânsii mai târziu să poată acuza decizia *divanurilor ad-hoc*, alții nu întârziară d-a da de mâini și de picioare în cursă și d-a compromite cu ființa lor expresia dorințelor generali ce avea mai multe speranțe de reușită de era pronunțată de oameni ce s-au poroclit și ordinii, alții, zic, nu întârziară d-a comite această imprudență care îi împăca cu toate cabinetele de rea-credință.

Eu mă expusei din nou la nevoile drumului, străinătății, neaveerii, persecuțiilor și venii în Paris și în Londra spre a tipări *micul dosar* relativ la Principatele Danubiene și coprinzător de memoriul dat la Șumla, în 1854, mai 10, de articolul din *Conservator, Turcii și românii*, și de profesia mea de credință. Câte am fost zis cu un an înainte pe ascuns românilor în limbaj lor, m-am dus a le spune Europei întregi, împărtășindu-le în francezește: cabinetelor diverse, membrilor parlamentelor engleze, tuturilor jurnaliștilor din diverse țări, și oamenilor de stat și de litere celor mai renumiți. Pe când alții recunoștea firmanul, eu ziceam Europei întregi: „Înalta Poartă, pentru *peșcheșul* anual ce i se dă, se îndatorează a respecta drepturile suverane ale ambelor Principate, în toată plenitudinea lor, integritatea teritoriului lor, a le ajuta în contra invaziilor străine etc. Făcutu-o-a? Invaziile tătarilor, pașilor rebeli, ale rușilor și austrienilor; impoziția beilor fanarioți; Bucovina și Basarabia smulse de la Moldavia; protectoratul Rusiei; Regulamentul poroclit organic; convenția de la Balta-Iiman; ocupația rusă din '48 și din '53; împilarea actuală a austrienilor, vin (cu toate) a acuza pe turci înaintea lumii întregi și a însuși conștiinței lor.

Ardicat-am noi vocea când vorba *peşceş* fu tradusă în *tribut*? Încetat-am noi vreodată de a solda acest *tribut* annual, de a-l înzeci și de a-l însuti însuși? Lipsit-am noi vreodată de la împlinirea condițiilor tractatelor noastre până la una? Și pentru că am închis ochii la cele trecute, pentru că nu ne-am oferit la 1820, la 1840 și la 1848 într-o cauză comună cu eteriile greco-slave, pentru că am învederat lumii întregi că suntem singurul element simpatic guvernului otoman, pentru că am împrumutat Europei întregi politica noastră din '48, singura politică ce veni acum în urmă spre a scăpa Turcia din pericolul iminent în care se află, pentru aceasta sultanul își imagină că adoage ceva la gloria sa, consimțind a convoca adunările noastre generale și *octroyandu-ne* constituția în disprețul credinței promise de glorioșii săi străbuni?"

*

Pentru ce însă atâta stăruință d-a ține una de la 1854 până la 1858 și d-a mă scula ca nimeni altul în contra politicii fatali a turcilor, unde până aci, dimpreună cu mai toată România, nu le-am fost decât amici? Pentru că din capul locului, încă de la 1848, '49 și '50 am zis că: „Eu predic unirea cu turcii nu pentru că se numesc turci și pentru că au purtat odată cealma și acum fes, ci pentru că au același inemic cu noi etc. etc. Iar dacă turcii ar deveni inemicii românilor, de ar cugeta a desființa existența lor națională, de ar deveni complici țarului sau Kaiserului... atunci n-aș mai fi român de aș invita pe români spre a-i ama.“ Și alte asemenea câte se cită la pagina 68 și 69 și despre care am zis că atunci era numai vorbe, numai declamații dacă, venind împregiurări fatali, nu le-aș învedera prin fapte. Și, făcându-mi datoria către români atâția ani, n-am încetat de a mi-o face și către turci, arătându-le cursele ce le întind inemicii comuni spre a-i face a se sinucide prin violarea drepturilor noastre.

*

Cari fură inenimicii mei în luptele literară și politică? Pedanții, Drăganii, Voinii, Chainoii, descreerații toți; Slavoniștii, cei ce se sforță a demonstra că suntem daci, ca să se sforțe apoi și mai mult spre a demonstra că dacii au fost slavi; ciocoi adevărați din toate clasele, fanarioții și fanariotiștii, agenții moscoviți toți și austriaci, țarismul și kaiserismul; turcii vânduți Austriei, spre a vinde pe români și pe turci totdeodată; toți câți în Franța dezonorară România și în România pe Franța; ciarlatanii din alte religii, voltairiștii, scepticii, teocapilii d-o parte și ateii de alta; cei îmbătrâniți în rele, cei ce debutară în și mai rele; sugătorii patriei în pace, despuietorii ei când ea devine teatrul răzbelurilor, demagogii și anarhiștii, paralizatorii și încurcătorii drepturilor în timp de speranțe și de regenerare; omuleții fără disciplină în copilărie, desfrânați în junete, stătuți și oțioși în bărbăție; intriganți calomniatori în maturitate; omuleți ce o parte din viață n-au făcut nimic și cealaltă parte au petrecut-o făcând la nimicuri; omuleți ce n-au avut nimic de sacru, nici dascălii ce i-au învățat, nici părinții ce i-au făcut, nici părinții ce i-au crescut; urdorile, lepra, ciurma morală a națiunii, fiii corupției, ai piericiunii și ai păcatului; cavaleri de industrie, jucători de cărți, spadasi, ucigători: țara îi știe pe toți și îi arată deșitul. În fine, o lume întregă de vânzătorii de corpuri și de suflete umane, mulți, potenți, organizați în bande și privilegiați.

Ei bine! Ce mai frumos și mai recomandabil decât d-a avea cineva asemenea inenimici? Și însuși de s-ar împlăea tot pământul României de asemenea ființe și de s-ar oferi tot tiparul Europei spre a le declara de oameni onești, de patrioți și, ce este mai de mirare, și de instruiți și de literați, eu, fără a le invidia sau dori triumful, m-aș stima ferice de ura, de calomniile și de persecuția lor generală.

Mulțumită lui Dumnezeu însă că țara nu sunt ei și vorbele și scrisel lor sunt numai calomnii. Țeara este compusă de milioane de adevărați români, toți victime ca și mine; și aceștia mă cunosc și pe mine, și pe dânșii. Vie unul, prezente-se și zică-mi: „Eu nu sunt nici muscal, nici muscălesc; nici neamt, nici nemțesc; nici fanariot, nici fanariotizat; nici ciocoi, nici ciocoiesc; nici cavaler de industrie, nici jucător de cărți, nici spadasin, nici ucigător; nici bigot, nici necrezător, nici teocapil, nici ateu; nici despot, nici anarhist; nici pedant, nici Sarsailă; nici slavonist, nici dăcist, ci roman adevărat, din moși, din strămoși, patriot cu fapte și cu probe. N-am trăit nici din sudoarea altuia, nici ca parazitul altuia; om onest, pietos, instruit etc.“ (și de aceștia are patria în toate condițiile fiilor săi). Vie-mi și adaogă-mi: „Și cu toate acestea, Rădulescule Heliade, te urăsc ca toți străinii și parazitii și sugătorii și speculatorii țării, și ura mea este bazată pe cuvinte și legitimă“. Vie, în fine, toți înemicii mei și zică-mi: „Toate câte ne înșiri nu sunt fapte, ci invenții; spune-le altora, iar nu românilor“.

Firește că așa tăcea; însă zisa, afirmarea tutulor nu m-ar face a-mi pierde memoria și conștiința faptelor mele. Și dacă astăzi toți le-ar denega, ele însă stau de față și le va judeca posteritatea. Nimeni n-a cunoscut cât ani servit fraților mei români ca muscalii și nemții. Persecuțiile lor neîmpăcate sunt cele mai convingătoare probe. Câte am făcut în cariera literară, ei singuri le simțea că cu atâta era mai politice, cu cât era mai literare. Toată litera era o sămânță de naționalitate și toată vorba română apărea ca un spectru înaintea tacticei moscovite de mai mult de un secol. Și ca să mă întorn iar la cariera literară, în cele ce avea a rezuma și pe cea politică: elaborarea istoriei universale, ce nu așteaptă decât mijloacele tipăririi; traducția Bibliei prin atâtea speze și sudori și vegheri, în comparație cu toate versiunile, și punerea ei sub tipar în niște timpuri așa de critici, și azvârlindu-mă cu dânșă în focul a trei propagande mari; *Biblicele*, în fine, ce sunt o elaborare întreită de-a Bibliei.

Acestea sunt fapte în cariera literară. Și iarăși: acestea sunt fapte pe arena politică.

Voi putea cădea, aci însă pe loc ca un martir, în mijlocul arenei, iar nu ca un fugăr. Stindardul meu e tot acela sub care m-am luptat și asupra pretențioșilor descreerați, și asupra turcilor violatori, și asupra celor ce și-au făcut un joc cu speranțele a doi popoli, lăsându-i victime. Vulnele mele fură profunde și cu dânsule în față și tot în față nu-mi este rușine să mă prezenta contemporanilor mei și posterității. Nimeni nu se prezintă invulnerabil la luptă: cine este egoist stă acasă în toate mulțumirile sale; cine iese la luptă, cată a se aștepta nu la cofete, ci la plumb, nu la omage, ci la loviri de sabie și de lance de la inemici. Și cu cât adversarii mei lovără și lovesc mai turbați și din ce în ce mai înmulțiți, cu atâta este semn că mi-am făcut datoria cum să-i doară foarte amar.

Asărit de toate părțile, și dinafară, și din întru, încongiurat de mii și de mii, toți solidari între sine, toți potenți, armele nu le-am dat nimului, stindardul nu l-am abandonat. Cu el în brațe voi putea muri, cu capul pe dânsul în fâșii din cari de nici una nu am lăsat a se atinge inemicul. M-am retras, nu abandonând câmpul, ci profitând de o apărută trevă spre a-mi restaura puterile desecate. Intrând alții în arenă, presimții trădare de la unii, înpuținare de suflet de la alții, indiferință totală de la cei mai mulți. Situația deveni din ce în ce mai critică. Inemicii era domni pe teren. Uniunea fu calomniată, judecată, condamnată mai înainte de a se naște, sau în risc de a se pune în locul ei un prunc bastard, fructul unui amor adulteriu și monstruos.

III

Pierzând astfel toate iluziile, văzând toate speranțele românilor decăzute și prin urmare naționalitatea noastră în pericol, alergai ca părinții noștri la mijloacele și la nodurile

uniunii celei adevărate, la limbă și la religie: alergai la traducția Bibliei în limba de astăzi și a viitorului României. Forțele mele deveniră și mai tari și decizia mea inebranabilă când decoperii că noi românii, fiii ai Bisericii Răsăritului, n-avem de mai mult de doi seculi decât Biblia dată din Vatican.

Nu mă așteptam însă în ultimele mele zile a mă vedea împins, fără voia mea, într-o luptă religioasă ce mi se prepara în întunec, călcând ca tâlharii sufletul meu. Și atacul nu-mi veni din partea eterodoxilor, ci de la însuși ortodoxii cărora credeam că le fac un serviciu nu numai prin descoperirea mea, ci și prin vegherile mele și sacrificiul ultimului obol. Nu sunt eu provocatul nici acum, mulțumită lui Dumnezeu! Lovirea începu de peste Carpați prin *Telegraful* numit *român*. Până a nu începe lupta, îmi vor ierta cititorii a le spune pe scurt istoria de unde și cum *Telegraful român* se răpezi cu atâta turbare în niște acuzații așa de grele asupra-mi și printr-o diatribă din cele mai triviale.

De mult, încă de la 1836 făcusem o programă spre a elabora niște poczii legate astfel între sine cum în patru volume să facă un tot: primul volum să cuprindă și să se intitule *Biblicele*; al doilea volum, *Evangelicele*; al treilea, *Patria sau omul soțial*, și al patrulea, *Omul individual*, iar întregul acestor patru volume să facă o singură poemă compusă din mai multe și numită *Umanitatea*. Parte din *Biblice* face și *Căderea dracilor*, publicată încă de la 1838; parte din *Evangelice* este *Cutremurul* și alte poezii asemenea; parte din *Patria* este *O noapte pe ruinele Târgoviștei*, ca prelud, *Mircea*, *Duelul Buzescului cu hanul tătarilor*, *Sburătorul* și însuși *Mihaida*, de nu m-ar fi arestat decretul prin care acest erou mă convinsei că supuse pe români la servitutea feodală, și alte asemenea. Parte din *Omul individual* este *Serafimul și heruvimul* și altele, cum și *Visul*, din care omul se deșteaptă la marginea mormântului.

Aceste poezii, deși s-ar fi văzut că sunt profane și că drumul lor era să treacă, cum au și trecut cele tipărite, prin cenzurile politice, însă fiecare nu le-a putut judeca decât ca de un autor creștin și fiu al Bisericii Răsăritului. Prin nașterea și creșterea mea, prin ocupațiile mele literare ce nu aflau materie despre limbă decât în cărțile bisericești ce singure aveam, și mai vârtos din cauza sujetelor ce, ca poet, am fost ales, studiul meu de predilecție n-a fost decât *Vechiul și Noul Testament*, și n-a fost scriere a mea care să nu fie sau inspirată, sau întipărită oareunde, de ideile biblice și evangelice.

Mai târziu, în exiliul meu în Chio, ocupându-mă a elabora un curs de istorie universală, fiecare om competent cunoaște că documentul cel mai antic pentru istorie este Biblia. Scriind istoria, studiind Biblia acum nu ca poet, ci ca istoric, îmi făcui multe însemnări arheologice, istorice, filosofice, morali, politice, literare și însuși religioase, în multe locuri din verset în verset și adesea însuși din vorbă în vorbă, asupra Bibliei. Aceasta era o elaborare în parte cu totul profană, ca și poeziile mele ce le abandonasem, ca și istoria universală, ce o continuam; nu era însă destinate a se tipări decât foarte târziu sau poate după moartea mea.

Pentru cuvintele ce zic în precuvântare că mă făcură a traduce Biblia, aflându-mă din împregiurări la Paris, începui tipărirea Bibliei. Însă nu târziu apăru scrierea din urmă a dlui Proudhon ce se scoală în contra religiunii și își face atâția prozeliți nu numai în Franța, ci în toate părțile lumii. Atunci crezui de datoric a mă determina spre a tipări și notițiile mele numite *Biblice*, cu scopul de a învedera, de se poate, rătăcirea autorului francez; pentru că, din punctul meu de vedere, o consider ca o rătăcire, cu toată considerația ce am pentru talentul său și stima pentru caracterul său. Diferința opiniilor și a dogmelor nu împrușcă stima personală, dacă omul este

onest. Sântul Basiliu era conșcolar și amic cu Libaniu, ce nu era creștin.

Eu, cu *Biblicele* mele, nu mă adres la crezători spre a-i convinge, căci ei n-au nevoie de convicție, ci către necrezători, către materialști și sceptici, către oameni ai științei ce își au linguagiul lor, argumentele lor, și cari se cuvine a vorbi în limba lor și a-i apuca de la fortele sau debilul lor. Apostolul Pavel însuși alt linguagiu avea când vorbea cu creștinii și altul când vorbea cu idolatrii spre a-i aduce la credință. Astăzi însuși, un preot oarecare, oricât de ortodox, oricât de cuvios ar fi, când face pe profesor și este pe tărâmul nu al religiei, ci al geografiei, nu zice pe catedră ca în biserică, că a putut să stea soarele spre a întârzia ziua, ci pământul; nu poate zice: „Cel ce întemciază pământul peste ape“, ci după cum poate demonstra știința. Căci Biblia vorbește în linguagiul profetic și poetic, și geograful în linguagiul științific. Și cu toate acestea nici o biserică nu-l poate acuza de eretic sau abătut din dogmele religiei.

Biblicele mele nu sunt o carte religioasă, ci profană, destinată a trece prin cenzurile politice. În Franța, la tipărire, au trecut prin formele stabilite prin legile locali ce astăzi sunt foarte severe, în România la intrarea lor vor trece prin cenzura politică locală. Cu toată însă condiția lor de profane, fiecare la va putea vedea că nu sunt destinate decât spre apărarea Bisericii Răsăritului nu numai în contra altor dogme, ci mai vârtos în contra scepticilor, necredincioșilor, ateilor. Și cu aceștia din urmă vorbesc, firește, în limba lor și mă serv de argumentele lor, căci nu cu armele ortodoxiei se lasă a învinge aceștia, ci cu armele lor însuși.

Biblia pusă subt tipar mai dinainte, cum a ieșit prima carte a *Genezei*, n-am întârziat a da de știre preasfințiilor lor părinților metropoliți al Ungrovlahiei și al Moldaviei, mai nainte de ajungerea cărților în țeară. În epistolele mele le arăt

cauza ce m-a făcut a întreprinde această traducție și tipărire. În precuvântarea *Biblicelor* mă întinz și mai mult despre motivele ce m-au îndemnat a lua o sarcină atât de grea sub toate raporturile. Oricât însă ar fi de binecuvântată cauza și oricât de cuvioasă ar fi, adaug însă în epistolele mele către preasfințiții doi chiriarhi: „Toată turma își are poarta sa și toată casa ușă sa, și fiecare este dator să intre pe poartă și pe ușă, dacă voiește a nu fi prepus de fur. Poarta ortodoxiei, prea sfințite stăpâne, prin care pot intra cu Biblia în mână între români, este ambele noastre mame, metropoliile din București și din Iași. La preasfinția voastră dar mă adres și vă cer binecuvântarea etc.“

Către acești doi preasfințiți chiriarhi mă adres prin epistole, fără a le trimite nici un exemplar din cartea întâia a Bibliei, pentru că avea a ajunge toate 3000 de exemplare în țeară și a se pune sub dispoziția preasfințiilor lor și a cenzurei politice. Datoria mi-a fost de a le da de știre plecat cu o lună înainte de ajungerea cărților. Considerând însă între chiriarhiile ortodoxe și episcopia română din Sibiu, nu lipsii d-a trimite capului ei, spre semn de stimă, un exemplar din prima carte a Bibliei. Făcui încă și mai mult: ca unei părți bisericești, ca unui confesor, îi trimisei și prima jumătate de coală din *Biblice*, carte profană nepublicată încă, ca semn de stimă și mai mare, de venerație și de confidență. Aceasta este istoria traducțiunii *Bibliei* și a tipăririi ei, aceasta a *Biblicelor*, ce este o carte cu totul profană, aceasta a purtării mele către preasfințiții doi chiriarhi și către domnul baron Șaguna, ce l-am crezut de arhiereu și de bărbat ce-și simte nălțimea demnității sale.

Care fu însă purtarea sa către mine? Liber de a se aproba sau nu fructul sudorilor mele, însă ca arhiereu nu era liber d-a divulga nimic afară din ceea ce cineva îi trimite în confidență, onorându-l. Era dator, de nu i-a plăcut fapta mea, a-mi da de știre, după cum îi comandă religia, a mă lua în parte, adică a-mi scrie (fiind absent) și a-mi da părerile și consiliile sale. Și a-mi

scrie încă și de al doilea, și de al treilea, și atunci apoi să mă facă cunoscut ecclesiei spre a judica ea. Domnia sa, lepădându-se de episcopia sa, a lucrat ca cel mai după urmă din baroni căci aceștia, de nu și-au făcut profesie de religiozitate, legile însă lealității nu-i lasă a comite un asemenea abuz de confidență, devenind sicofanți; afară dacă numai, mai înainte de a fi baroni, n-au fost decât agenți provocatori, că atunci lupul își mută părul, nu însă și învâțul. Și degradându-se din demnitatea sa bisericească, se mai degradă până la cea mai condamabilă din relele credințe: confundă înadins traducția Bibliei, pe care o declară de „sacră“ și că nu suferă în corpul său nici note, nici comentarii (pag. 4, coloana 2), o confundă zic înadins cu cealaltă operă, în adevăr profană, ce încă nu văzuse lumina.

În una pot să fiu în eroare sau de opinii diverse de ale bigoților d-o parte și ale ateilor de alta, n-au însă a mă judica decât legile politice; în Biblie însă este traducția mea cea mai fidelă, nu pot fi judecat decât dacă dau originalul cel adevărat al mamei noastre biserice și dacă exprim ideile cu adevărat coprinse în original. Despre limba însă în care o traduc n-am să fiu judicat; căci Biblia s-a tradus în toate limbele și în toate dialectele. Acum două sute de ani fu iertat d-a se traduce într-un gerg incult încă și necapabil d-a arăta adevăratele idei, și acum să nu fie iertat d-a se traduce într-o limbă cultă și capabilă d-a reprezenta orice verset, orice vorbă și însuși d-a da cuvânt de orice silabă a originalului, mai bine decât franceza și alte surori? În toate limbele Europei s-a tradus Biblia și cu toate acestea traducțiile vechi nu sunt considerate de neatins; în fiecare epocă se retraduce din nou, după înaintarea limbei. Care sunt acei păgâni ce cutează a înjosi religia și a batjocori Ortodoxia până acolo întru a o mărgini în chestiuni de limbă și, susținând expresiile cele mai hulitoare, a susține vorbele cele mai materialiste și eterodoxe?

Să vedem acum cari sunt culpele pentru cari mi se fac acuzațiile? Nu intru încă în arenă religioasă; să mi se ierte a mai sta puțin pe cea literarie. *Telegraful* nu mă mai scoate din „editorul parizian“, din om adică ce aş fi îmbuibat cu idei franceze. Însă eu, de am avut inemici în viața mea, au fost o mare parte din aceia ce ne venea, după cum ziceam, din *bagialâcul* Parisului. Nimeni ca mine, din scriitorii români, n-a combătut modele și moravurile ce în Paris le au numai studenții până sunt prin școale și cu care ai noștri îmbătrânea, îmbătrânind în cele rele: licență studenților pariziani, minus instrucția studenților pariziani. Nimeni ca mine dintre români, în *Impresiile și suvenirile unui proscris*, nu arată ușurința francezilor, vanitatea lor, politica guvernelor lor pe care să nu se întemeie cineva. Nimeni ca mine, în comparațiile ce fac, nu arată virtuțile primitive ale României și viciurile civilizației franceze.

Când însă viu la bărbații lor de elită, la martirii Franței pentru orice idee de progres, la eroismul lor, la stindardul lor ce se înfige totdeauna, devanțând seculi; la devotamentul lor pentru egalitate, căria sacrifică și libertatea; la moravurile lor, la activitatea lor, la gustul lor în arte și industrie, la științele lor, de care să poată în adevăr se folosi junii studioși, atunci nimeni iar ca mine nu i-a descris românilor mai cu admirație. Cocomășii noștri franțozii, sau mai bine polisonați, îmi deveniră inemici, și adevărații francezi îmi deveniră amici pentru scrierile mele. Două generații de români se pierdură în Franța, plecând din patrie neromâniți și fără conducători. Prima, cea leșită de la 1815 din școala fanariotă, se desfrână, iar cei ce din această generație învățară câte ceva, pe lângă fanariotism, adăosară și machiavelism. Acum frate pe frate se persecută: cabalele Fanarului și ale Borgiilor știu a le mânui în mai mare răutate și în mai puțină capacitate.

A doua generație, plecând din țeară fără nici o învățătură clasică, neștiind nici românește, nici încai elenește, ca cei dintâi,

se descreeră cu totul, azvârlită din brațele desfrânării în ale politicei; din piața Sorbonei făcură un cuib de rodinism. Nimic nu învățară, afară d-a încurca toate, d-a turbura toate și d-a întrece pe Rodini în calomnii și răutate. Cei din prima și a doua generație au putut ști de toate, numai românește nu știu; au putut deveni toate și însuși cavaleri de industrie, numai români nu vor deveni niciodată. Sunt în adevăr excepții în aceste două generații, însă excepțiile nu fac decât a afirma regula.

A treia însă generație, și actuală – și, mulțumită Domnului că din aceasta sunt mulți astăzi la Paris – plecând români buni din țeara lor, se vor înturna și cu bunele francezilor, și vor deveni români și mai buni. Nu în coconașii din prima generație, începând de la 1815, nu în descreerații politici din piața Sorbonei, nu în intrigele și cabalele din București, nu în pețitorii de domnie ce altele vota în țeară și altele cerșesc și intrigă la Paris, învățară francezii a stima și a amă pe români, ci în junii studiosi de astăzi ce veniră în Paris de la 1850 încoa, ce făcură și fac onoare și patriei lor, și Franței, demonstrând că nu corumpe junimea, ci o umaniză și o face a-și amă și onora patria. Îi plâng însă că au a deveni victime și martiri celor din generațiile prima și a doua, ce vor fi în capul lucrurilor. Să-i ferească Dumnezeu de luptele și suferințele mele! În sumă însă, în Franța, nici în locurile cele mai păcătoase, nici în templele lui Bacchus și ale Venerei nu se aude linguagiul și expresiile cuviosului *Telegraf* și care râsul baronilor face a răsuna în templele lui Dumnezeu. Iacă despre „editorul parizian“.

Apoi, sicofantele meu, precum amestecă pe baronul cu arhierul (parcă sistemele s-ar amesteca și topi ca metalele la un loc), amestecă și stilul biblic și creștin cu stilul și lingagiul mitologic, și vrând să ne arate că știe vorbi nalt, zice că nu cunoaște gradele *acelui Parnas* care publicistul parizian le-ar fi trecut, și asigură că studiele teologice nu le-am făcut. Însă când am arătat eu vreodată că m-am cocotat pe Parnas, acolo unde

bar-onii, când voiesc, pot svola călare și pe trestie? Sau când am ambiționat eu să mă sui pe unde n-au îmblat, cum se zice, **neam** de neamul meu? Să ferească Dumnezeu pe tot românul și pe tot creștinul să treacă prin acele grade de minciuni și de **fabule** despre care *Telegraful* îmi cere patentă.

Însă *Telegraful* teolog va să vorbească alegoric, uitând că **apocalipticii** cursieri nu se pot paște la un loc cu păgânul de Pegas. Eu, câtă carte am învățat, am învățat-o aci pe pământ, în țara mea, de la dascăli creștini ortodoxi, limba elenică am învățat-o de la eleni ca Neofit, Ghenadiu, Vardalah, și când am început a pricepe câte ceva este de când m-am determinat a uita toate câte am învățat de la oameni și a judica cu mintea ce fiecă om o are d-a dreptul de la Dumnezeu. Și, fiindcă înaintea lui Dumnezeu și a bisericii ne aflăm vorbind științe și literatură, câtă a mărturisi fiecare că nimic nu știm și eu unul mă dau de cel mai umil dintre toți românii, pentru că „înțelepția lumii aceștia nebunie s-a socotit la Dumnezeu“, și că „cine adaoge știință, adaoge durere“.

Însă care gerg sau jargon este acesta când un teolog vorbește de teologie și întrebă ce grade ale Parnasului le-a trecut cineva? Nu numai în vorbă, ci și în pictură ar fi o profanație pe același tabel să puie cineva columbele venirii d-alături cu columba lui Noe și cu atât mai puțin cu ceea ce odinioară se puse peste Mântuitorul lumii în apele Iordanului. Libanul nu poate sta d-alături cu Parnasul, nici Golgota cu Olimpul: pe unul, Divinitatea întinde mâinile și se crucifică pentru mântuirea omenirii, pe altul idolii se ospetă, bând nectarul desfătării și **complotând** a intra la femeile oamenilor. Apoi teologia nu este o știință ca matematicile și altele, ca să o poată studia cineva în statele Austriei; și unde arhierul se „iscălește“, adică se pângărește baron, acolo nu prea miroase a teologie ortodoxă.

Teologia ortodoxă se învață în cărțile Bisericii Răsăritului: „Cercetați Scripturile și veți afla viața eternă“, și airea „căutați

și veți afla, bateți și vi se va deschide“. *Telegraful* însă nu se ocupă de acestea, ci apără Biblia din Vatican și combate pe cea cu adevărat răsăriteană. Teologia ortodoxă se învață astăzi în Atena, unde dascălii la care am învățat eu fură primii dascăli și regeneratori ai Greciei, nici unul baron și toți cu virtuțile, cutez a zice, demne d-ale creștinilor primitivi. Începe apoi domnul baron a face a juca *Telegraful* și se miră de vorbe ca *Geneza, sacra, terra, congregație, edificare* etc.

Despre aceste mirări, spre a le întâmpina, îmi dau cuvintele mele în cartea profană, în *Biblice*, și nu mai îngreuiem și aci pe cititor, ci zicem că coconul Jurdan sau *Bădăranul boierit* va să facă și el ce fac nobilii, să învețe ce învață nobilii. Profesorul îi zice atunci că nobilii adevărați învață buna-cuviință și se nevoiesc întru a-și perfecționa *moralul*. El zice că *morarul* lui de la moară este un morar perfect. Profesorul îi zice că nobilii cultivă *literele*. El zice că aveam a face odată cu *litrele*; acum nici nu voi să mai auz de dânsule, că sunt boier. Profesorul se nevoiește a-i spune că literele se împart în consoane și în *vocale*. El zice: Ba să mă ierți, eu știu mai bine: *ocalele* se împart în *litre*. Voiești dară, îi adaogă profesorul, filologia, paleontologia, ontologia, geologia etc.? Nu! Nu! strigă bietul coconul Jurdan, să mă ferească Dumnezeu! Nu voiesc nici o *oloagă*, nici o *ologia*. Astfel se miră teologul nostru de termenii cei mai universali ai teologiei, astfel fuge ca dracul de tămâie și se cutremură de cea mai ortodoxă vorbă ca *geneză*, și aleargă la cea mai materialistă denumire, ca *facerea*.

Și ascultați cum se miră și cum raționă: „Care român trăiește cu omenia sa și nu e satelitul al nimului (ca *Telegraful* adică: însă de modestie se tace și nu se pune pe sine de exemplu) și are cuget a rămâne credincios al bisericii (citiți: bisericeii) și neamului său, acela se va *scandalisi* (citiți: scandaliza) de ediția aceasta și din privința limbei...“ Ce idee însă își poate cineva face de un teolog ce nu știe nici o

gramatică? Poate un gramatic să scrie *bisericii* și nu *bisericeii*?
 Vezi în asemenea tipă se strică limba bisericeii, iar nu în
 împlinirea vorbelor. Ce logică sau care credință arată cineva
 către neamul și limba sa când nici nu știe că pe românește se
 zice *scandalizare* și nu *scandalisire*? Și când vorba ca *firmament*,
terra și altele zice că nu sunt românești, ca și când grecii ar zice
 că vorbele limbei lui Platon nu sunt grecești?

Însă în adevăr „toate sunt curate celor curați, iar celor
 necurați și necredincioși nimic nu este curat“. Aceste acuzații
 sunt așa de copilărești și fără temei încât nu merită a ne întinde
 nici cât ne explicăm. Era de ajuns la bărbați competenți a cita
 acuzația, că într-însa se află răspunsul nostru cel mai victorios.
 Iar încât pentru *edifică Domnul Dumnezeu coasta ce luase de la*
Adam în femeie și pentru altele ce se ating de dogme, accept
 lupta pentru că este vorba nu de cinci milioane, ci de
 unsprezece milioane de români. Și fiindcă tărâmul nu mai e
 literar or politic, căciula mai întâi jos! și îngenuche, Ioane.
 Îngenuche înaintea Dumnezeului părinților noștri, înaintea
 mării și ortodoxei Biserice a Răsăritului: jos, umilit până la
 pământ și cu capul în pulbere.

Iacă textul celor șaptezeci insuflați de Dumnezeu, cu dânsul
 în mână mă prezent: *Καὶ ὠκοδόμησε Χύριος ὁ θεὸς τὴν*
πλευρὰν, ἣν ἔλαβεν ἀπὸ Ἀδάμ, εἰς γυναῖκα. N-am făcut
 eu originalul; eu nu fac decât a traduce și datorita mea este de
 a traduce credincios sau, de se poate, *ad-litteram*: *ὠκοδομεῖν*
 nu va să zică *facere*, ci *edificare*, iacă *ad-litteram*. Cât pentru
 înțelesul la care nici *Telegraful* și nici toți baronii n-au avut
 vreodată timp d-a se ocupa, pe lângă câte se zic în notițele mele,
 iacă ce se observă în capitolele *Creațiunii*:

1. Facerea lumii din nimic: de a zice adică și a se face; și
 aceasta se zice *ποίησις*, „creație“, și drept verb se vede pretu-
 tindeni *ποιεῖν*, „creare“, și de mai multe ori „facere“. Lumea

s-a creat când e vorba de crearea elementelor, a cerului și-a pământului, ca astre sau sisteme;

2. Iar când este vorba de a face din cele create și d-a da forme, când e vorba de plante, de animale și de om, acestea s-au creat și s-au *plasm*at în același timp. Acești doi verbi se văd în Septuaginta despre ființele organice;

3. Când vine însă Moise și după dânsul cei șaptezeci la facerea sau crearea mulierii, aci nu se văd verbiu nici *creare*, nici *plasmare*, ci verbul *edificare*, *οικοδομῆν*. Se arată cu aceasta că femeia nu s-a făcut ca orice femină a celorlalte animale, ea nu e ca tigresa către tigrul, nici ca mâța către cotoi, nici ca gălinele către cocosi; cu apariția femeii apărură familia, casa, soțietatea, amorul conjugal, matern și patern, adorația, religiozitatea. De aci dar, de la *οἶκος* (casă), *οικοδομῶ* (a face casă, a se căsători, a edifica, a erige edificiu).

Această dogmă poate fi calificată de sofisme și combătută de păgâni, de materialisti, de sceptici, de filosofi de diverse sisteme, nu însă de creștini ortodoksi. Un arhieru creștin, sculându-se asupra ei, este mai mult decât un parabat. Cel ce pretinde a corige textul celor șaptezeci și a zice „a făcut Dumnezeu coasta“ și nu „a edificat coasta în muliere“, acela nu e om și nici nu merită d-a se numi om; acela e o monstruo-zitate ce insultă divinitatea, de la mama ce l-a născut până la adevărata mater a Dumnezeului nostru. Jos la pământ, gură profană și păgână! Ațintă ochii la Golgota, vezi pe femeia de la mater a mamelor și a lui Dumnezeu până la Magdalina, vezi-le la picioarele crucii! Încălzește-te de focul lor, atinge-te la durerea lor, simte un moment câte simte și însuși cea mai zvânturată și cea mai după urmă din mame, și te vei evangeliza și te vei convinge că femeia nu e *făcută* ca vasele olarului.

A! Dizgrațiatule frate! De ce nu pot a-ți comunica o lacrămă încai din torentul ce îmi înecă inima și îmi întunecă ochii, luminându-mi mintea în momentele nu de durere, ci de fericire

ce îmi aduc lovirile tale! De ce n-a putut să te atingă lacrămele mele în care scriam acea notiță în *Biblice* despre verbul $\alpha\lambda\delta\omicron\mu\epsilon\acute{\iota}\nu$! Nu însă din dizgrație, ci după ce judici și dogmatizi atât de material, începi o diatribă în care n-ai avut nici însuși respectul de sine-ți. Două coloane întregi consacră *Telegraful* ca să susție că se cuvine a zice „Sânta Biblie“. D-ar vorbi însă cu anii, eu nu pot adopta decât termenii Bisericii Răsăritului și pe aceia a-i traduce, $\epsilon\rho\omicron\varsigma$ este „sacru“ și $\acute{\alpha}\gamma\iota\omicron\varsigma$ „sânt“. De are cuvinte ca eterodox, noi nu putem a-i impune pe ale noastre, de ortodox. Iar de vorbește ca fiul Bisericii Răsăritului, se amăgește amar.

Biserica a recunoscut că cele până la Mântuitorul lumii, fie însuși de la Moise, n-au fost nimic decât *umbra legii*: $\pi\alpha\rho\eta\lambda\theta\epsilon\nu\ \eta\ \sigma\kappa\iota\acute{\alpha}\ \tau\omicron\upsilon\ \nu\acute{o}\mu\omicron\upsilon\ \tau\eta\varsigma\ \chi\acute{\alpha}\rho\iota\tau\omicron\varsigma\ \epsilon\lambda\theta\upsilon\tau\eta\varsigma$ „Trecut-au umbra legii, venind grația“. Cum se poate dară umbra legii să fie așa de sântă ca grația sau ca legea însăși? Eu nu sunt inovator, ci aduc limba la adevărata ei expresie ortodoxă, eu nu sunt inventător, ci arăt conașionalilor mei cele cuprinse în originalele bisericeii. Mai adaogă apoi că mă încurc într-o dilemă din care nu mă știu descurca, căci Biblia fiind sacră și Evangheliile sante, cum pot eu a le pune în aceeași carte? Singur zice aceasta! Nici eu și nici însuși arhieriei și patriarhi n-au dreptul d-a pune asemenea obiecte altfel de ceea după cum le-a pus Biserica odată. Ea a zis *Scripturelor* Vechiului Testament *sacre* și *Evangheliilor sante*; și aceste două *Testamente* se pot tipări și într-o singură carte, și în cărți separate, după cum se vede și în alte ediții ortodoxe, și în cea din Atena, din 1843. Cele sacre cu cele sante pot totdeauna sta la un loc; ba și însuși cele profane pot a se apropia de cele sante, căci acestea, din natura lor, nu se profană niciodată. Dacă zice cineva că mâna nu cugetă, ci capul sau mintea cugetă, pentru aceea mâinile nu se cuvine a fi în același corp unde e și capul? Dacă zice cineva că Biblia în întreg, cu sante și cu istorice la

un loc, se califică de sacră, pentru aceea nu poate oare cuprinde pe cele exclusivamente sante, precum corpul cuprinde și cap, și mâini, și toate membrele lui?

Telegraful adaugă apoi că eu mă scandaliz de căsătoria lui Abraham și de alte asemenea. Ferească Dumnezeu! Ci zic numai că acelea nici Moise nu le dă de sante și că nu sunt de imitat în datinele creștinilor și că nu sunt ca Evangheliile de sante. Unde și cum era sacrificiurile pe atunci și unde și cum sunt sacrificiurile de la Evangheliile încoace? Era acelea așa de candido ca acestea? Se poate da Testamentul Vechi dintr-un cap până la altul în mâinile pruncilor și verginilor ca Evangheliile? Conchidem dară că a zice cineva simplu *Biblia* nu păcătuiește întru nimic, pentru că în adevăr și *Biblia* este, adică, *Carte* prin excelență. Zicând *Biblia*, arătăm o familiaritate respectuoasă precum se zice adesea Mântuitorului lumii simplu: Iisus Hristos, fără a adăoga nici un adjectiv.

A zice *Biblia sacră* este a arăta un respect la care primul în simplitate n-a luat aminte. A zice însă în genere, *santa Biblia* nu este expresie adoptată încă de Biserica Răsăritului, ci a unor traducători români de acum două sute de ani când după lipsele limbii, au făcut și ei ce au putut mai bine. *Santa Biblie*, *la Sainte Bible* mai zic încă și francezii pentru cuvinte ale lor ce nu sunt ale noastre, și cu toate că *Telegraful* nu mă mai scoate din „editor parizian“, însă tot n-am imitat de a zice *la Sainte Bible*. A zice însă că grecii zic βιβλία, după cum barbariză *Telegraful*, este o erezie ce nu s-a comis în limba elenică de nici un ortodox. Și apoi, oricât de instruit, de cuvios și de conștiințios ar fi un traducător, niciodată însă nu poate face autoritate de original.

Nimeni ca mine, de când s-a tradus *Biblia*, nu-și arată atâta recunoștință pentru cei vechi traducători români, binecuvântând vegherile lor. Una însă este a-și arăta cineva respectul și recunoștința sa, și alta, pe lângă această recunoștință

le da și calități ce n-au avut. Dumnezeu știe cât îmi este de scumpă și venerată memoria tatălui meu, însă niciodată nu pot zice că tatăl meu a știut chinezește sau elenește, dacă în adevăr îmi este scumpă memoria lui; căci mint lui, mint lui Dumnezeu înaintea căruia se află. Asemenea, nu pot zice nici de vechii traducători că au știut bine elenește dacă au tradus γένεσις prin „facere“, ψυχοδόμησε prin „a făcut“ și έπλασε prin „a zidit“, συναγωγὰς prin „adunări“ și μνὰ prin „oiță“ sau „mielă“, și ιερός prin „sfânt“, și ἄρχων prin „boier“ și pretorίu prin „divan“. Nici că au știut slavonește nici cât știu eu, dacă au tradus σῶμα prin „trup“ (ce însemnează „mortăciune“) și πόλεμος prin „război“ (ce însemnează „tâlhărie“).

Accea au făcut cât au putut și mulțumită lor că avem de la dânșii un început de limbă din cele mai bune; un început însă, iar nu culmea unde o va putea duce posteritatea. Unde natural au avut ei lipse suntem datorii a împlini noi, și unde avem și noi lipsele noastre, va fi datoare a împlini posteritatea, dacă în adevăr le va fi scumpă suvenirea noastră, precum noi venerăm pe a vechilor traducători. Întrebați pe un părinte ce începe o faptă mare: dorește el ca la întâmplare de moarte, fiii lui să lase, sub cuvânt de respect, lucrul numai început și să nu deplinească și să perfecționeze ceea ce a început tatăl?

Ascultați acum cunoștințe exacte despre națiile Europei și despre limbele antice și nouă. *Telegraful* zice că francezii de aceea zic *genèse*, pentru că prea puțini citesc Biblia! Și că γένεσις în limba elenică însemnând „creație“, de aceea pe românește s-a zis *facere*!! Poate-se omul degrada până acolo într-o raționa cu atâta aroganță, așa de superficial? Dar între francezi s-a tradus Biblia putem zice mai în fiecare generație, după limba epocii. Limba sau frazile le schimbă care de care mai bine și, fiind catolici, încuviințează toate versiunile și le studie. Numai edițiile ce ieșiră de vreo opt ani încoace pot forma sute și sute de mii de exemplare. Preoții francezi toți știu

latinește și Biblia în franțuzește tradusă după toate versiunile este numai pentru laicii sau mirenii ce nu știu latinește.

Apoi, **Γένεσις** să însemneze exclusivamente „creație“ sau, când însemnează *fire, naștere, generație, genealogie, familie, eveniment* sau *întâmplare* să se traducă prin *neam!* Apoi, când *Geneze* este titlu nu al primelor două capete, ci al unei cărți întrege de 50 de capitole, să pretindă a se zice *Facere*, când *Facerea* sau mai bine *Creația* coprinde numai primele două capete! Apoi, ca să convingă pe ortodoxi un creștin ortodox aduce înaintea ca autorități pe germani și mai vârtos pe Luther! Însă de când vreodată Luther poate servi de autoritate în Biserica Răsăritului? El își are autoritatea lui la locul lui.

Apoi, în favoarea adică a priceperii sau a înțelegerii, *Telegraful se scoală* asupra vorbelor ce zice că sunt *neînțelese*. Pe toată ziua, în limbele de astăzi se creează vorbe nouă sau pentru idei nouă, sau pentru ceea ce se zic culori locali, sau pentru exactitatea istorică. D. Cahen, în traducția Bibliei sale în limba franceză, mai în tot versetul are câte o vorbă-două ce nu există în dicționarul limbei franceze, vorbe ebraice ca să arate cum se zicea pe timpii aceia obiectele despre cari tractă Biblia, și cu toate acestea, francezii nu zic că le strică sau le schimbă limba, ci din contra, laudă traducția ca una ce arată mai exact textul ebraic; și cine citește acea *traducție*, cu toată multitudinea de vorbe nouă, pricepe mai bine decât după traducțiile cele [de] până acum.

Vorba necunoscută nu aduce niciodată obscuritate înțelesului pentru că cel ce nu o pricepe întreabă și află ceva mai mult ce n-a știut până acum. Obscuritatea vine din neaverea sau lipsa vorbelor, din reaua traducție, din disprețul logicii și sintaxii, din punerea unei vorbe în loc de alta. Ce pricepe cineva dacă vede *oiță* sau *mielă* în loc de moneta *mma*? Când nu știe ce este *mma*, întreabă cineva și află că era o monedă

antici, iar când vede vorba *mielă*, atunci în adevăr pricepe una în loc de alta sau nu pricepe nimic. Apoi, care este acela care, în orice limbă ar fi scrisă Biblia, să poată zice: „nu mai am nevoie de nici o explicație că acum pricep tot“. Sute și mii de volume s-au scris spre explicația Bibliei și încă se vor mai scrie; și cine are dorință a pricepe bine, câtă a studia ani îndelungați, lucrul ce se vede că n-a prea făcut sicofantele meu.

Dacă traducția mea nu se poate pricepe de cei ce nu știu carte sau de cei ce știu numai cât a dat Dumnezeu, întreb eu pe oricare instruit poate pricepe versetul 7 din cap. IV al *Facerii* celor vechi traducători: „Au nu, de vei aduce drept iar nu vei despărți drept, ai păcătuit? Taci: la tine întoarcerea lui și tu-l vei stăpâni pe acela“. În versetul acesta, toate vorbele sunt înțelese, dar cine pricepe ceva de nu va alerga la original sau la traducții din alte limbi culte? Scripturile sau religia este tot aceea și dogmele nu se ating întru nimic dacă unul zice Θεός, altul *Deus*, altul *Deu*, altul *Dio*, altul *Dieu*, altul *Dumnezeu*, altul *Bog*, altul *Got*; dacă unul zice πνεῦμα, altul *Spiritus*, altul *Spirito*, altul *Spiritu*, altul *Esprit*, altul *Duh*, altul *Geist*. Fiecare se exprimă sau în limba, sau în gergul națiunii sale, sau în limba sa particulară. Nu este însă tot aceea și dogmele se prefac și Dumnezeu se batjocorește dacă în loc de ἀρχὴ se zice exclusivamente *inceput*, dacă în loc de σῶμα se zice trup (mortăcină), dacă în loc de πόλεμος „război“ (tâlharie), dacă în loc de ὠκοδόμησε se zice *a făcut*, dacă în loc de γένεσις se zice *facere*, în loc de ἡμέρα μία se zice *ziua întâia*, dacă în loc de παῖς (fecior) se traduce *rob* sau *sclav*, dacă în loc de μεlech ἄρχων sau *princepe* se traduce din sistemă *moloh*. Dacă unele vorbe se scot și altele sa adaog din sistemă, dacă versete lipsesc cu totul și dacă capete întregi și versete se răstoarnă și se schimbă de la locul lor, vezi, aci este erezia, aci călcarea dogmelor. Acestea despre limbă, unde amestecă și dogme *Telegraful* și se sfortă a face crime de religie.

Să venim însă anume și la dogme. Mă acuză, nu însă în Biblie, căci acolo nu fac decât a traduce fedel, ci în jumătatea de foaie a *Biblicelor* ce nu sunt încă publicate și care în adevăr este o carte profană, luată numai din punctul de vedere științific, istoric, moral și politic, unde autoritățile bisericești n-au a se amesteca, ci cenzura politică. Mă acuză de argumentele ce iau spre a învedera nu credincioșilor, ci scepticilor și eterodoxilor, că Moise pretutindeni este trinitar, iar nu deist sau unitar, cum pretind alții. Materialiștii, scepticii, eterodoxii nu vor să asculte de argumentele credincioșilor; ei cer demonstrații științifice. Când mă adres dar la aceștia, îi întreb cu istoria în mână. Unde a fost crescut și a învățat carte Moise în copilăria și junetea lui? Nici un sceptic, nici un ateu ce cunoaște istoria nu poate denega că Moise a fost crescut în Egipt și după doctrinele filosofice ale Egiptului. Ca istoric, scepticul sau și însuși deistul, fie ebreu, fie musulman, nu poate denega că în Egipt doctrinele toate erau bazate pe trinitate și că din patru trinități forma dodecada. De va denega cineva că egiptenii, indienii și însuși grecii erau în principiu trinitari, arată că nu cunoaște istoria. Așa scepticul, ebreul, musulmanul instruit câtă a mărturisi că Moise a fost trinitar.

Către aceștia dar mă exprim cu termenii: autoritate divină, activul și pasivul, de unde începură doctrinele egiptene, feniciene și grece, sau Dumnezeu, Spiritul universal și Materia universală, căci aceasta era prima trinitate a doctrinelor egiptene și că acești trei termini se află însuși în primul verset al capului întâi al primei cărți a lui Moise: Dumnezeu sau Eloim, cerul și terra. Articolul despre că Moise a fost trinitar nu este terminat în pagina 8 a *Biblicelor*; se urmează mult în a noua și se repetă cu toată ocazia, în toate notițele mele. Vorbind cu geologii de astăzi, le demonstreu în limba lor că Moise avea cele mai nalte cunoștințe geologice. Vorbind cu scepticii, cu deiștii, cu unitarii, arăt în limba lor că Moise n-a

font unitar și că numărul lui de predilecție se vede totdeauna numărul trei: trei fii naște Adam, trei fii naște Noe, în trei capitole arată creația, așezarea omului în paradis și căderea lui; **trei** patriarhi sunt începători națiunii israelite, Abraham, Isaac și Iacob. Și apoi, când vine la dogmă de religie, când este a vorbi **entre** cei credincioși, fie creștini, fie ebrei, fie turci, aceia în legea lor, Moise prin trei persoane sau angeli arată că Dumnezeu vizită pe Abraham, că Dumnezeul lui în trei fețe este.

Bine, să începă a striga rabinii sau turcii la crezie, când eu demonstreu nu creștinilor, că ei cred, ci eterodoxilor, că Moise a fost trinitar și că a crezut divinitatea în trei fețe; să strige ebreii, turcii, deiștii toți asupra mea, nu e mirare, ci un creștin și arhiereu să se scoale asupra acestei demonstrațiuni și s-o numească ghicitură! Credeți-mă că dacă jucătorul *Telegrafului* n-ar fi cunoscut de o răutate neauzită, de o inimă neagră și d-o îngâmfare satanică, n-ar putea cineva zice decât că a înebunit.

Telegraful se cuvenea să aștepte publicarea întregă a cărții mele și apoi, după plăcere, să o critice iar nu să facă un abuz de confidență, a critica totul după o jumătate de coală și apoi și citațiile sale înadins și cu rea-credință să le trunchie. A trunchia o parte din paragrafe sau și din frazi este ca și când ar judica cineva pe David de ateu dacă se exprima: „Zis-au cel nebun întru inima sa: *nu este Dumnezeu*“. Poate tăia *Telegraful* prima parte a acestei expresiuni și a zice numai: „Nu este Dumnezeu“ și apoi a striga la erezie. Ca o mahină, o, *Telegrafe*, o poți face și aceasta. O poți face, după cum ai făcut și cu cele prin câte mă exprim eu; însă lumea te va judica, că nu este nici oarbă, nici surdă, nici atât de toantă după cum o crede cel ce te face a juca.

Telegraful, într-o pietate monstruoasă și particulară a sa, strigă că credința creștinească se degradă până la o ghicitură unde zic eu (în *Biblice*, nota bene) că Moise a adoptat în princip autoritatea divină ca punct de plecare. Apoi de unde voia

Telegraful să înceapă Moise, dacă nu de la Dumnezeu, cum zice și teologul: Ἐκ Θεοῦ τε ἄρχεσθαι καὶ εἰς Θεὸν ἀναπαύεσθαι „De la Dumnezeu a începe și la Dumnezeu a se reposa“. N-am făcut eu Biblia, iar o repet, și pentru ce se scandaliză *Telegraful* că Moise începe cartea genezii de la Dumnezeu? Vorbă și exclamație și bocire de creștin este aceasta? Inspirație de arhieru este aceasta? Și-apoi strigă că plânge și se tânguiește biserica lui Cristos. În adevăr că plânge și se tânguiește, însă nu pentru că Moise începe de la Dumnezeu și că este trinitar; nu pentru că Biblia e sacră, nu pentru că γένεσις se zice *geneză*, ceea ce în adevăr și este, nu pentru că coasta lui Adam se edifică în femeie; nu pentru că limba română se cultivă și aspiră, după dreptul său de primogenitură, a se pune mai sus de surorile sale, crescută cu laptele ortodoxiei, nu pentru că Biblia se traduce mai exact după original, iar nu după ediția din Vatican; nu pentru că mulți români se duc în Franța spre a lua cunoștințele ce nu le află în patria lor, ci pentru cu totul alte cuvinte, ce le vom arăta mai la vale.

Cuvântul cel mai mare ce pune înaintea *Telegraful* este canonul 64 al *Soborului VI* ce zice că nu se cuvina mireanului să pornească cuvânt în public sau să învete, însușindu-și dregătorie dascălească etc. etc. Însă unde este cuvântul în public de dregătorie dascălească într-o simplă traducție ce fac, din vorbă în vorbă, a Bibliei Bisericii Răsăritului ce n-au avut-o românii până acum? În *Biblice*, va să zică? Aceasta însă o zice cu rea-credință, pentru că este o altă scriere cu totul profană, pe răzăm istoric și științific, ca și istoria universală sau ca și poeziile din care am elaborat și publicat multe, fără a fi calificat că am călcat canoanele bisericești.

De înțelege însuși traducția Bibliei că nu se cuvinea a o întreprinde un mirean, eu nu mă întind spre a explica spiritul sau scopul adevărat al aceluia canon, ci văz că la din traducțiile

vechi nu numai ale Bibliei, ci și a altor cărți bisericești, au lucrat foarte mulți mireni, precum Greceanul și alții. Și apoi traducția este un ce mecanic. La edificarea unei biserice lucrează mireni și adesea și ebrei. Spre învălire, la lucrarea și poleirea templei, la zugrăvire nu se cheamă arhieriei, dacă nu știu acele arte, ci artiști competenți, fie de orice doctrină sau religie. Când m-a întrebat vreodată de ce mâini sunt făcute vasele cele mai sacre ale bisericeii, sau pâinea și vinul ce se prefac în corpul și sângele Mântuitorului? Asemenea, la traducție nu se cheamă arhieriei și preoți dacă nu știu limba din care și în care se traduce. Eu, în adevăr, n-am fost chemat de nimeni, vorbind despre oameni, ci de circumstanțele cele grele și mai vârtos văzând că generația în care m-am crescut eu este în declinul și mai n-au mai rămas din eleniștii condiscepoli ai mei. Dumnezeu știe când țeara noastră va mai avea eleniști ca Filaret, ca Gregoriu, ca Ilarion și alții și prin urmare, fiind chemat de datoria mea, de vocația mea, crezui că sunt chemat de vocea lui Dumnezeu, căria mă supui până la martiriu.

Să venim însă la canonul 64, nu ca să-l explicăm, căci nu e de competența noastră, ci ca să ne întrebăm cine l-au făcut și în care epocă l-au făcut? Acei bărbați nu era nici telegrafi, nici de cei ce fac a juca telegrafii. În științe și în ale bisericeii era mai luminători decât candelile și făcliele dintr-însa și de ar fi fost cu miile; în curioșie, virtute și santitate deveniră exemple și cu dreptul luară nume de „Părinți ai Bisericii“; în dezinteresare venea până la abnegație, ceea ce posedă și ceea ce știa nu pregeta a împărți cu mâini pline. „În dar am luat, își zicea, în dar să dăm.“ Și pe când ei era astfel, mireni în acea epocă nu știa nici carte, și câți știa era mai mult dintre idolatri. Cum dară putea ei lăsa sau pe idolatri, sau pe cei neștiitori a face pe dascălii în public despre ale bisericeii? Lasă vreodată societatea bine organizată de a face pe medicul cel ce nu cunoaște medicina? Și dacă societatea este geloasă despre viața

corporală a membrilor ei, mama biserică căta să fie și mai geloasă, și mai cu priveghere despre cei ce se prezenta ca medici sau doctori de suflete.

Acea biserică dară când era vorba de a alege și a sacra preoți și arhieriei chema Basiliu, Ioaniii, Grigorii și semenii acestora; iar când este vorba de a traduce din eleneste nu va chema niciodată pe cei ce nu cunosc această limbă, ci pe cei ce au studiat-o. Unul din medicii generației trecute în București, adresându-se către unul ce ieși odată cu legea sau cu morala înainte și care mai totdeauna cam călcase legea, îl muștră zicându-i: „Cum la toate blestemat și mișel, și numai la aceasta om de omenie?” Acum, la traducția Bibliei Răsăritului, îl apucă dorul de sântele canoane pe jucătorul de *Telegraf* și când se *iscălește* baron, și când vinde Biblia apuseană pe 90 de zwanzigi, și când face câte Transilvania toată știe, atunci nici lege, nici Dumnezeu.

Unde sunt virtuțile, unde cunoștințele teologice ale *Telegrafului* înaintea căruia $\gamma\acute{\epsilon}\nu\epsilon\sigma\iota\varsigma$ cu *facere* este tot una, și *facerea* în același grad cu *edificarea*, înaintea căruia omul este una cu boii și cu cotoii, și femeia una cu vacile și cu pisicele? Unde este vegherea și prevegherea acelor sânti părinți de a se instrui spre a ști ce vorbesc și de a nu lăsa să vorbească cei necompetenți? Unde este la *Telegraf* acea veghere și preveghere ca să cuteze a invoca canonul 64 al Sinodului VI? În grăbnicia oare la cuvinte și mai vârtos la diatriba și la calomnii? În căutarea de a fi mai înțelept și decât Moise, ce a zis *edifică* în loc de *au făcut*? În inoranța ce arată și despre limbă? În reaua-credință de a confunda o scriere profană cu alta, sacră? În abuzul de confidință de a se degrada din confesor în tina sicofantelui? În nepăsarea că noi ortodoxii avurăm Biblia de la Vatican? În îngâmfarea celui fără de lege în păcatele sale, în inoranța sa? În apostazia către adevărata Biblie a Bisericii Răsăritului? În retipărirea din nou a Bibliei din Vatican, și în vinderea ei pe

90 de zwanzigi? Pe astfel de creaturi le pâlăste și le apostrofă în adevăr psalmistul când zice: „Pentru ce povestesti dreptățile mele și așezământul meu de lege prin gura ta?”

Am repetat de multe ori expresia *Biblia din Vatican*, și acum câtă să zicem și ultima vorbă: *Biblia uniților*. Sunt dator însă a demonstra că nu vorbesc de pe tărâm superstitios, de dezbinare, nu dintr-o inimă în care se încuibă sau poate fi apropiat fanatismul. Mulțumită Domnului că în epoca noastră toleranța domină și străluce în toată splendoarea sa. Nimeni ca mine, de la 1822 până astăzi, și în vorbă și în atâtea și atâtea scrieri, n-a repetat atât de des, dimpreună cu răposatul întru fericire Dumitru Cichindeal, „unit sau neunit, una suntem noi toți români, aceeași origine, aceeași limbă și același Dumnezeu avem”. Aci nu e vorba de ritul ce fiecare e dator a îl ține astfel cum îl are de la părinții săi, ci de regulă, de ordine, de disciplină. Creștinătatea una este de la începutul ei și una va fi, ca și adevărul.

Însă, după cum mărturisește și *Telegraful*, „precum un stat politic nu poate susta fără organism stabil, asemenea nici biserica, ca un stat spiritual, nu poate susta fără organism stabil”. Organismul ei dară, ca să nu poată ajunge la uzurpație din sus și la anarhie din jos, fu de a se încredința (iar nu despărți sau dezbină) biserica în mai multe chiriarhii, și se stabiliră cinci patriarhate: al Constantinopolii, al Romei, al Ierusalimei, al Alexandriei și al Antiohiei. Fiecare patriarhat încredință iară turme de metropolii și de episcopii și acestea avură dreptul, prin capii lor, de a sacra preoți, de a administra ale bisericeii, de a păstori – cu un cuvânt – turma sa. Câte cinci patriarhate însă, cu metropoliile și episcopiele lor, o singură creștinătate, o singură biserică formau, biserică universală: *Καθολικὴν καὶ Ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν*.

Pentru ordine dar, pentru regulă și disciplină, nu fu iertat unui patriarh a se amesteca în păstoria altuia, nu fu iertat nici unui episcop a se amesteca în episcopia altuia, nici oilor

cuvântătoare a cunoaște de altă voce decât de a păstorului său fiecare, pentru că uzurpare este de vine dezordinea de la păstori din sus, și anarhie de vine de la oile cuvântătoare din jos. Așadară, după această organizație, a lua noi, cei de la Biserica Răsăritului, Biblia sau mirul sau cea mai mică comadă de la Roma este o anomalie; și eu din punctul acesta consider fapta. Cine ne-a dat Biblia de la Vatican? De ne-a dat-o papa, este o uzurpare a drepturilor patriarhatului nostru, în drepturile arhiepiscopatelor noastre. Iar de au luat-o părinții noștri, au comis un act de anarhie.

Și în acest caz, cum au luat-o părinții noștri? Din simplitate, din neștiință? De trei ori Dumnezeu să-i ierte, ca și pe noi! Ne-au făcut de o parte un mare bine cu conservarea limbei și naționalității, fără a ști pe de alta că comiteau o dezordine în contra organizării generale a bisericii. De au luat-o însă din știință, cu tot respectul și recunoștința ce le sunt dator ca la niște părinți, au comis însă mare păcat în sânul ordinii eclesiastice și atunci de sute și de mii de ori Dumnezeu să-i ierte, căci au nevoie de mari ruge spre iertarea păcatelor lor. Despre acestea *Telegraful*, ce zice că nu e satelitul nimului, nu strigă că au călcat canoanele; îl apucă credința și respectul către canoane când e vorba de a se da românilor adevărata lor Biblie și d-a se da mai vârtos mai pe prețul cât ține. Îl apucă respectul către canoane când îi răstoarnă cineva masa de trafic și nu-l mai lasă a vinde Biblia pe 90 de zwanziği.

Cu tot spiritul de propagandă ce s-a văzut întotdeauna în sistema catolică, cu tot cuvântul ce ar avea de a se scula asupra descoperirii și întreprinderii mele, însă vedeți că catolicii tac, că frații noștri români uniți cu Roma tac, căci au conștiința disciplinei; căci simt și prețuiesc binefacerile toleranței; căci le este rușine d-a face, în al nouăsprăzecilea secol, câte se făceau în mediul ev. Durerea mea nu este că o acuzație sau o calomnie mai mult se adaogă pe lângă câte am suferit de la 1822 până

acum; va trece și aceasta ca și celelalte, mai vârtos când n-am mai trăiesc cât am trăit, și moartea ne va astupa gura la toți. Durerea mea este pentru rușinea ce se face națiunii române, rușine ce n-a mai pățit până acum și de care râd străinii și pe care românii nu o merită, căci le vine din partea unei curciture; durerea mea este pentru rușinea ce se face ortodoxiei întregi, căci râd cei de alte mărturisiri de ortodoxia întregă; durerea mea este că *Telegraful* ce zice român, și din cei din Transilvania, ce era frații mei de predilecție.

Cel ce face a juca *Telegraful* este un arhieru în episcopia română, ce se scoală în contra Bibliei Bisericii Răsăritului și a dogmelor ei, și va da drept grecilor și slavilor a se îndoi de pietatea exemplară a românilor ce dotară sântele locuri. Nu este însă nici un amar care să n-aibă o parte cât de mică de dulce, și dăca toată diatriba *Telegrafului* este o amaritudine pentru tot românul și mai vârtos pentru mine, are însă și dulcele său și partea sa cea bună și salutarie. Tot adevărul ce coprinde este unde zice că Biblia a căzut în niște mâini *nesfințite și profane*. Foarte adevărat: și datu-mi-s-a mie boldul Satanei ca să mă lovească peste față spre a nu mă mândri.

Însă cine este acel turbat de sfinție ca să vie a mușca mâinile mele? Cine acel îndrăcit de curăție ca să vie a răpi sufletul meu? Arată-se, că eu înaintea Bisericii Răsăritului întregă, cu toată umilinta mă dau de cel mai profan și necurat. Așa, o, Dumnezeuul părinților mei! În mâini nesfințite și profane ca ale mele a căzut Biblia. Tu cunoști, după cum divinul Ieronim zicea, urdorile sufletului meu, tu singur poți a le spăla și curăți. De este în adevăr vocea ta care mă chemă spre a lua această sarcină, fă a se împlini fapta mea și a fi binevenită în mijlocul clerului și a fraților mei români. De se vor scula asupra mea pretutindeni păcatele inoranței, cupidității și apostaziei, păcatele răpirii și ȳrgia lui Faraon toată, dă-mi pe lângă zel și puterea de a suferi orice persecuție, de a înfrunta orice tentație. Căci tu mântui

și oameni și animale; tu din pescari faci apostoli ai tăi; tu curățești și reîntregești pe prostituata; tu dezlegi limba lui Moise și faci dintr-însul Dumnezeuul lui Faraon!

Iar dacă, Dumnezeule, nu este vocea ta care mă chemă, de am ascultat sau m-am supus boldurilor vanității sau cupidității, calea ta una este ca și adevărul, și căile ce duc la dânsa nenumărate, multe și varii; stinge zelul ce este în sufletul meu și binecuvântată mâna ce mă lovește, binecuvântat brațul ce mă abate din calea strâmbă și mă duce în calea ta. În genuche am început lupta, în genuche, cu fața în pulbere, o termin. Fă-mă a mă scula sau cu blândețea columbului, sau cu înțelepciunea șarpelui.

Odată afară din arena religioasă, să mi se dea voie spre a rămâna om, cu bunele și relele mele, pentru că mă simț a mă scula și blând ca columbul, și înțelept ca șarpele. Păcatul adesea în Biblie sa arată prin vorba *innorantia*, pentru că innoanța este întunec și păcatul iarăși întunec. Grele dar păcate sunt pe jucătorul de telegrafi: innoanța, cupiditatea și apostazia de renegat.

Și iacă cauze mari pentru care plânge și se *tânguieste* biserica lui Cristos: piciorul a ajuns să fie cap; cel ce zice că învață n-a cunoscut niciodată blândețea; închinătorul vițelului de aur pretinde a fi ministru lui Dumnezeu; cel ce vinde și cumpără la ușele casei lui Dumnezeu întinde o mână sacrilege pe altar, făcând dintr-însul o masă de trafic: lupul, cu un cuvânt, pretinde a fi păstor.

*

Acestea fură luptele mele de la 1818 până astăzi și se continuă și se vor continua încă. Luptă lungă literară, în care n-avui de inemici decât despotismul din sus, al pedanților ce știa în adevăr ale lor, și anarhia innoanților ce, neînvățând nimic, vreau să treacă de autori. Slavonismul se servea cu

amândouă aceste extremități. Lupta politică în care începui cu „Urâsc tirania, mi-e frică de anarhie“ și în care n-avui de înemici decât pe împilătorii de nații și de individe pe de o parte și pe turburătorii din meserie de alta, iar ocupația străinilor se justifica și de chemarea unora, și de descreerarea altora. Neîncetat fui între focul călcătorilor drepturilor patriei și între al paralizatorilor drepturilor patriei.

Lupta religioasă se va desemna tot asemenea: d-o parte voi avea despotismul teocapililor (precupeți de Dumnezeu), farisei și cărturari ipocriți, și de alta anarhia scepticilor, voltairiștilor și ateilor. Aceste două margini totdeauna se ating și, deși seamănă a fi contrarie, însă până în fine se iartă una pe alta și își dau mâna.

Când în *Biblicele* mele mă adres către Proudhon, ce este astăzi dat în judicată pentru că se scoală asupra religunii, când îi demonstreu că religia este refugiul și mântuirea popoilor, termin: „Însă Proudhon, despoții, cărturarii și fariseii pe tine te vor ierta, iar pe mine niciodată!“ O, Dumnezeule! Însă cine sunt eu pe lângă unul Fiiul tău și Mântuitorul lumii? Iertat-au fariseii lui Baraba, ci nu iertară celui ce venise a-i mântui.

Fie voia ta! Dacă tâlharilor se iartă și Fiiului tău nu, cu crucea lui împreună voi muri, căci își va aduce aminte și de mine, când va veni într-o împărăția sa.

I. Heliade R.

Paris, 1858, iuniu 25 s.v.

EXODUL

V

YIRTHO

Cap. XX

Cu acest capitol începe promulgarea Legii. Bazile sau principiile ei fundamentale se pun în zece articole, din cari deculă toată legislația. Aceste zece articole compun ceea ce zicem astăzi carta popoului ebru prin care devine un corp, o nație personificată într-un singur nume: Israel.

În aceste zece articole se copriind ceea ce se zice *dreptul omului*. Această chartă avu un nume în Israel, în limba ebraică; primii ce îl traduseră în elenică și din care trecu în toate limbele Europei fu Iosef și Philon. Ca ebrei de nație ce cunoștea și limba lor, și geniul instituțiilor lui Moise, nu ne arată aceste zece articole ale chartei ebraice decât cu numele de *Decalog*. Partitul judan sau regalist, și mai târziu cel farisian, și apoi toți regaliștii și toți fariseii din toate națiunile numite creștine îi deteră nume de cele *zece comande, ordine, porunci, ἐντολαὶ* etc. Porunca este o impunere; de aci bărbați cu d. Proudhon, liberali, se răsulară în zilele noastre și strigă: jos odată cu *poruncele*, jos cu comandele ce cu atât sunt mai apăsătoare cu cât vin de la o putere mai neînvinsă, de la Dumnezeu adică. Nu mai are nevoie omul astăzi de Dumnezeu, căci justiția și morala este înnăscută într-însul. Mintea omului știe judica și

daca un ce este bun și just, îl adoptă; daca este rău, injust, imoral, îl reprobă.

Am mai adus aminte adesea și niciodată ca acum nu este mai înnemerit de a aduce aminte pe înțelepții antici ce zicea ἀρχὴ σοφίας ἢ τῶν ὀνομάτων ἐξέτασις („începutul sapienței sau științei este cercetarea vorbelor sau a numelor“). Până a nu intra în cercetarea numelui *Decalog*, să spunem o istorie ce des se aude prin satele României:

A fost odată un sat, unde – nu poci să știu, că nimeni din câți spun această istorie nu ni-l arată. Satul, ca toate satele, avea firește locuitori, și locuitorii satului nu numai că era simpli, dar niciodată nu mai văzuseră cetăți și cetățeni și prin urmare nici vestimente, nici căciule, nici tichii, nici uniforme, nici pene, nici călțăminte ca prin cetăți. Călțămintele sătenilor noștri era, la cei mai mulți, o pereche de tălpi de piele vie, cu care din capul locului, din naștere, veniseră pe lume, lipite de talpa piciorului ca să nu calce pe carne vie. Unii, prin imitație, mai adăogea și niște bucăți de piele de vită ce le numea opince.

Într-o zi, nu se știe când, un flăcăiandru ieși din sat spre a se duce la pădure sau la țearină. Pe cale, drept în mijlocul drumului, află o *ciobotă* sau o cizmă, cum zicem noi. O ciobotă! Pentru un flăcăiandru dintr-un sat asemenea era ceea ce el nu mai văzuse și nu mai auzise niciodată. Se sperie bietul copil, ca să-i zicem așa, și spaima lui fu atât de mare încât ne face a presupune că și ciobota a cătat să fie mare și poate și împintenată.

Omului, când se sperie, primul instinct îi este s-o tulsească d-a fuga. Fuga dar, cine-l mai ține? Și nici nu se mai uită înapoi până la sat. Acolo țipă, strigă, pune tot satul în picioare; se scoală toți, cu mic cu mare, se adună și băietul abia găfâind le spune că a văzut o fiară ce de când e lumea nu s-a mai văzut, stând cu gura căscată în drum. Toți se armă cu secure și cu bâte,

căci despre puște și lance nu se prea auzea prin satul acela, și luară pe băietoi de călăuză.

Când se apropiară de locul înfiorător, luară cu toții precauțiuni spre a nu le scăpa fiara și spre a se ajuta unul cu altul la vreo nevoie. Se făcură cu toții cerc pe de o parte, puind la mijloc locul ce le arăta băiatul cu degetul de departe. Așa, acum începură a tot se apropia și a se tot apropia, până văzură cu toții deodată fiara stând în mijlocul drumului, în adevăr cu gura căscată și cu o coadă de oțel ce lucea ca soarele, cum zicea ei, încârligată în sus, cu o grămadă de dinți (aceia, cum se vede, era pintenele).

– Pe ea copii, acum, securele și bâtele în sus! Când ne vom apropia, toți să dăm deodată! Îndesați-vă... ochii toți țintă la dânsa. Dați acum: *rrriipp!*

Deodată, bâtele și securele răpăiră pe ciobota ce, ca toate ciobotele, stete locului.

Luară atunci curagiu unii a se apropia și a-și pune mâna pe dânsa. O luară în fine în mână, trecu din mână în mână... Ce să fie? Căci văzură că nu era fiară, nici însuși vreun animal neofensiv. Nimeni nu putea, nu se pricepea spune ce să fie. Își aduseră în fine aminte unii că într-unul din satele vecine se afla un moș bătrân ce știa multe și care de două ori în viața lui fusese la moară și o dată la târg. Alergară cu toții la dânsul să le spuie el, de se va pricepe, ce să fie minunea minunilor ce nu se mai arătase de când lumea pe tărâmul acela.

Unii zic că s-ar fi dus ei cu toții la alde moș Mâinea; alții spun că ar fi chemat pe moș Mâinea la fața locului. Versiunile sunt varii despre aceasta, ce cu atâta mai mult atestă fapta. Noi ne ținem de aceia ce zic că moș Mâinea însuși veni în persoană la fața locului. Toți sătenii se despărțiră în două și făcură loc moșului să vie drept până la ciobotă.

O luă în mână – căci el nu era om de aceia să se sperie de toate alea – se uită la dânsa, o întoarce pe toate părțile și în fine, cu un aer cu totul și cu totul doctoral, le zise:

– Proștilor, pentru aceasta m-ați chemat? Nu vedeți voi că *bote toc de târnăcop?*

În adevăr, aduseră un târnăcop, îl băgară în ciobotă și, cu gura căscată, toți văzură că se lovește și se convinseseră că ciobota bote în adevăr un toc de târnăcop. Și până în ziua de astăzi se zice că în satul acela ciobota n-are alt nume decât de *toc de târnăcop*, și însuși când se întâmplă de o vedea în piciorul cuiva.

Astfel e și cu cele mai multe obiecte și idei. Vine câte un moș Măinea și le dă câte un nume și acel nume le rămâne cu seculii și însuși dacă bietul moș e de bună-credință, și însuși dacă bietul moș nici nu își mai aduce el singur aminte de fiul său ce l-a botezat el.

Ia să ne punem însă în minte și să zicem: dar dacă moș Măinea nu e un moș simplu, ci vreun faraon oarecare, vreun brahman, vreun Cezar sau pontefice, sau încai vreun simplu doctrinar ce din sistemă, din interes, își pune toate puterile a asigura că ciobota este un toc de târnăcop? Și nu uită, ca moș Măinea, ceea ce a zis, ci stăruiește, lasă în testament din tată în fiu în casta lui, în coteria lui, în familia lui, ca să taie, să spânzure, să arză pe tot cel ce va zice că ciobota nu e toc de târnăcop; atunci, cât de lungă cată să fie eroarea! Anii trec cu miile și ciobota tot toc de târnăcop rămâne. Liberalii atunci, sau mai bine Sarsailii cei ce vin a vorbi, după cum zic ei, în numele adevărului, în loc de a zice că ciobota e bună pentru picioare și că se cheamă *botă* sau *ciobotă* sau *cizmă*, încep a striga: Jos cu târnăcoapele și cu tocurile lor! Vor să distrugă, să desființeze ciobotele...

Asemenea și mai mult decât asemenea fac toți câți se scoală asupra *Decalogului* și însuși a religiei și zic: jos odată cu *poruncele*, cu comandamentele!

Stați, domnilor, ia să începem a judeca încăi ca pruncii dacă nu voim a judeca matorește, ca bărbații. Unde aflați domnia-voastră în numele *Decalog* vorba de „comandă“ sau de *poruncă*? *Deca* va să zică, cum știu toți, *zece*; *logu* sau *λόγος* în care limbă a însemnat vreodată *comandă* sau *poruncă*? *λόγος* sau *logu* este rădăcina de unde se naște vorba *log-ică*, *si-log-ism* și alte asemenea; *logos* va să zică *ratio*, sau ceea ce zic francezii *raison*, raționare. Logos este mintea, judecata, cugetarea umană și însuși divină. Pe urmă, când cugetarea începu a se exprima prin vorbe sau prin semne scrise, *logos* începu a însemna *cuvânt* și *scriptură*. Prin urmare, *decalog* nu însemnează decât *zece raționamente* sau *cuvinte*... Nu e nimic în decalog care să nu fie bazat pe rație, mintea umană în genere. Nu e popul, nu e om care știe sau nu știe carte, care știe de a existat vreun Moise pe lume sau nu, și să nu se nască cu sentimentul despre ce este cuvios și necuvios, just și injust, frumos și urât. Câte se cuprind în decalog nu sunt porunce, ci *raționamente*, *cuvinte* ce mintea umană le adoptă în genere, când altul le spune, și le inventă singură când nu le aude de la nimeni. Decalogul cuprinde niște cuvinte ca și cuvintele matematice, ca două și două patru, ce, când le auzim, le adoptăm, când nu le auzim, le aflăm singuri.

[.....]

Scopul lui Moise fu emanciparea omului, legea lui ce aducea la aceasta și conservarea, practica, punerea în lucrare a legii. În van credeți în minuni și nu practicați justiția și adevărul. Până veți lua mijloacele drept scop, în etern unii veți rămâne tot păgâni și împilători și alții tot sclavi. Legea singură vă poate mântui, iar nu minunile, legea este refugiul și armele voastre în contra împilătorilor; și de unde aceste arme era uzurpate de cei ce se speculă cu corpurile și cu sufletele voastre, vin apoi din însuși cauza superstițiilor voastre geniuri desdemnate și exaltate și crezând că vă fac bine, armele legii și ale relegii, în

loc de a le da cu totul în mâinile voastre și cu dânsule a fulgera faraoni și descântători, despoți și sacerdoți, din contra, nu face decât aceste arme a le da ca niciodată exclusivamente în mâinile împilătorilor voștri, făcându-le a le despreța voi înșivă și a rămâne cu mâinele dezarmate înaintea celui mai tare și celui mai astuț.

Ah! Proudhon! Nimeni ca tine și cei asemenea ție nu făcură atâtă servitiu împilătorilor de corpurile și de sufletele oamenilor; vrând a lua singura putere, singura armă a celor dezmoșteniți, religia, și a o da ca niciodată în mâinile celor ce te acuză și te judecă. Ei se cuvenea să te onoare, să te recompenseze ca pe nici unul și numai răutatea lor îi orbește spre a te persecuta; pentru că injustiția din natura sa fiind injustă, distruge mai vârtos pe proprii săi și cei mai fedeli miniștri. Condamnarea ta va fi una din simptomele cele mari ale căderii lor. Prin condamnarea ta, nu-și combat și nu-și împruținează decât propria lor putere.

Cuvântul vostru cel mai tare este că revoluția făcu mai mult decât toate moralele și toate religiunile. Ce ziceți însă cu aceasta? Nimic mai mult decât că secolul XIX făcu mai mult decât al XVIII-lea, și acesta mai mult decât cel dinaintea lui, și așa mai încolo. Acesta nu e un adevăr nou. Adevărul însă pe care nu voți a-l recunoaște este că *ieșirea din Egipt* nu e alta decât una din cele mai mari revoluțiuni în contra dreptului faraonic, și *Pentateucul* e condica acelei revoluțiuni, că profeții nu fură decât niște revoluționari în contra apostaziei sau regalității iudane; că cristianismul nu fu decât cea mai radicală revoluție în contra dreptului păgân, personificat în dreptul roman, și Testamentul Nou condica acelei revoluțiuni, că islamismul nu fu decât o revoluție în contra reacțiunii dreptului roman desnervat și în contra apariției dreptului feudal, și că Coranul, condica acelei revoluțiuni, că lutheranismul nu fu decât revoluția în contra abuzurilor papii, complice cezarului și baronilor și dacă în capătul secolului XVIII adveni revoluția franceză,

aceea nu s-ar fi putut opera de nu ar fi avut ideile și principele revoluțiilor trecute, mozaismului, cecropismului, cristianismului, islamismului, lutheranismului. S-a efectuat în adevăr revoluția de la '93 manifestând sau mai bine formulând mari principie, și cu mari sacrificiuri și cu mari prodige; însă unde e tabernaculul ei? Unde e condica ei? Unde relegea ei?

În van o lege, cât de bună, stă numai în stare de proiect în capetele unor oameni de elită, dacă aceasta nu se adoptă de cei competenți și nu ia dreptul de cetate prin promulgarea ei. În van iar o lege se promulgă dacă unii nu o practică și dacă alții o calcă la cea mai mică ocazie. Legea, deodată cu promulgarea ei, are nevoie de a fi sancționată, garantită în contra tuturilor atacurilor și garanția nu poate fi sigură până ce legea nu se relegă prin nodurile cele mai nestricabili, până nu se leagă și se relegă astfel cum nici o putere umană să n-o mai poată desface, până când adică nu devine o *relege* sau religie, astfel cum s-o recunoască și cel ce nu o practică, și cel ce o calcă; și cum oricare s-ar încerca spre a o dărăpăna să cază el mai întâi victimă.

Când regii și arhierii în Israel se încerca a desfigura sau a călca legea, profetii, pe temeiul relegii, venea a-i da cu fruntea și cu nasul de condica Pentateucului; când corpul soțial, de la arhieriu până la cel din urmă din popul era plin de ulcere și nu mai era loc sănătos unde să se puie nici degitul, când acest corp zăcea de corupția generală sub jugul cel mai greu al Romei, când omul descindut din Ierusalem în Iericho căzu în mâinile tâlharilor și zăcea mai mort, Crist, după oliu și vin vărsat peste plagele lui, adică după pace sau repaos și întremare sau putere, cu cei doi dinari, cu Vechiul și Noul Testament și cu ce avea a mai pune de la sine ospătarul, vine a-l însănătoși deplin. Crist și apostolii săi și toți martirii și dreptii, pe condica relegii deteră peste trei sute de ani cu fruntea și cu nasul pe toți speculatorii omenirii.

După ce, în fine, se constituie un tabernacul nou, o biserică oficială, oricine se încerca a readuce din nou păgânismul, fie rege, fie papă, protestațiunile cele mari nu se făcură decât în numele acelor două condice numite testamente sau alianțe ale omului cu Dumnezeu. Când, după apariția și întinderea islamismului, acelui socialism asiatic și barbar ce veni a da aci jos câte Crist promisese, când – zic – vreun calif sau sultan se încerca a relua datinele și alurele Romei bizantinate și Europei feudale, cel din urmă din musulmani, cu Coranul în mână, venea a protesta înaintea islamului întreg. Foarte facil poate călca și împilatorul, și împilatul, și despotul, și poporul legea; nu este facil însă a o călca și a o rumpe îndată ce poate deveni rege. Cu Testamentul Vechi și Nou, cel din urmă din sclavii Rusiei se poate duce înaintea țarului și a-i zice: „Ești om, ești muritor, ești prada putrejunii și a viermilor, după moarte vei lua după faptele tale. Lazar se va bucura în sânurile lui Abraham, tu te vei chinui în focul Gheenei. Dumnezeu e tată al tuturor, Crist e amic și fratele celor scăpătați mai vârtos, consolatorul văduvelor, iertătorul Magdalinelor, părintele orfanilor; Crist m-a uns ca și pe tine, țarule, ca și pe tine, pontefice, Crist a deificat productul sudorilor proletarului, făcând din pâine și din vin însuși corpul și sângele său, Crist a făcut filii sau moștenitori pe toți și mai vârtos pe cei dezmoșteniți. Crist a abolit castele și privilegiile“ și alte asemenea... acel sclav cu Testamentul său în mână zice despoților săi tot atâta, și încă și mai mult decât zise revoluția cea mare de la '93, și despoții nu îi pot afla alt pretext spre a-l strivi, iar nu Testamentul cu care se prezentă căci acela nu e lege, ci relege, și despotul modern e nevoit a o recunoaște, și nu o poate denega nepedepsit. Unde-ți e Testamentul, o, revoluție de la '93 și '48? Unde-ți e tabernaculul, unde-ți e relegea, sancțiunea, garanția legii? Filozofii secolului XVII și XVIII aspirară, meditară și formulară legea; revoluția de la '93 o proclamă, constituanta

o întări și promulgă; însă unde îi fu garanția în contra apostatilor și a renegaților? În Asambleca reprezentanților? Însă vine un gigante și îți proscie pe toți și îi leagă și îți sfarmă legea cu vergă de fier, ca vasele olarului; vine după dânsul faraonis-mul lumii ceii vechi, al dreptului numit divin, al Sântei Alianțe și dărmă și legea nouă, și pe violatorul ei.

Care este cauza? Cauza este că cei ce au meditat, formulat și preparat legea, cei ce au aspirat la o lume nouă, filosofii voi să zic, ca niște alți profeți, au uitat calea naturală a progresului ce profetii Palestinei n-au fost uitat-o niciodată. Nimeni, când suie o scară, nu-și rumpe treapta din jos pe care a călcat, nici ceea pe care pune piciorul; adevăratul progresist nu leapădă progresul trecut, conchistat odată prin atâtea sacrificiuri și nevoi. Profetii Palestinei, ca să ajungă mai nainte, se baza pe Pentateuc, Crist se baza pe Pentateuc și pe profeți și pe orice progres mai făcuse lumea afară din Palestina, Mahomet se baza pe Testamentul Vechi și Nou, recunoscând pe toți profetii; filosofii moderni aspirară la o lume nouă, la un progres nou, disprețând și batjocorind toate progresele deja conchistate! Cine nu respectă pe părinții săi, să se aștepte la a nu fi respectat de fiii săi. Revoluția de la '93 nu respectă revoluțiunile-mame dinaintea ei, revoluțiunile ce cu adevărat fură niște mari și ospitaliare etape în calea progresului, și de aceea nu avu nici tabernacul, nici condică sacră, nici relege, care să lege mâinile ambițioșilor, apostatilor și renegaților. Pentru că legea nu deveni relege, toți renegații revoluțiunii, în loc de a trece de oameni pierduți, avură din contra, onori și recompense. Cu un cuvânt, revoluția fără tabernacul n-are adoratori.

Unde ți-e Testamentul, o, fiie denaturată, o revoluție de la '93 și '48, unde-ți e tabernaculul, unde ți-e relegea, ca să cutezi a lua din mâinile și din inimile popolilor singura armă cu care se pot apăra în contra împilătorilor și speculatorilor cu corpurile și cu sufletele lor? Și de vei ajunge a-ți face o condică,

al de vei ajunge a-ti crea o relege, aceea în etern va fi nerespectată și batjocorită ca o meretrice, de nu va avea candoarea respectului filial către mama ta, relegea lui Crist.

Vino, o, progres nou, vino, revoluție adevărată! ieși din rărunchii progreselor trecute, ieși din rărunchii mamei tale, din rărunchii revoluției lui Crist, moștenește bunurile și tezaurele mamei tale, descinde ca dânsa a consola pe cel de pe patul frigurilor, a libera pe cel din carceră, a trimite acasă, liberi, pe cei din servitudine, a face *fii* din cei dezmoșteniți; descinde, în fine, până la gunoiul pe care zace Lazar (popolul), până în mormântul în care este îngropat, trage-l din moarte la viață și, vrând a-i da viața cuvenită secolului XIX, zi mamei tale cu respectul cuvenit: de-ajuns, mamă, laborile tale, sudorile tale de sânge, plagele tale de nouăsprezece seculi cer repaos la căruntețele tale respectabili; repaos, o, mamă bună și cerească, repaos, eu voi labora în locul tău, eu voi lua împuneri nouă, cu martiriuri nouă spre a duce omenirea unde degetul lui Dumnezeu arată. Nu m-ai născut, o, mamă, spre a aboli legea, ci spre a o împlini, a o perfecționa.

Vino, o, fiie demnă de o mamă atât de venerabilă și divină, și mântuie pe mama ta de cărturarii și fariseii moderni, de Erozi, de proconsulii zilelor noastre, și legea ta va fi cu adevărat relege; tu vei avea altare nouă d-alături a celor vechi, tu vei fi al treilea dinar lângă cele două depuse la casa de oaspeți a Fiului Omului.

O, Proudhon, desigur vei fi condamnat de judecătorii tăi¹ pentru că și tu însuși o știi și tu însuși voiești; însă cât aș fi dorit să fi fost condamnat ca un creator, iar nu ca un destructor! Ține minte însă că acuzatorii și condamnatarii tăi până în fine te vor lerta, iar pe mine niciodată, pentru că tu le dai arme și eu li le

¹ Acestea se scria pe când d.Proudhon era judecat pentru opera sa intitulată *De la Justice dans la Révolution et dans l'Eglise*.

răpesc, tu îi faci a se arăta publicului de apărători ai religiei și ai celor mai sacre omenirii, și eu îi demasc și le demonstrez toată apostazia; tu forți popoli prin expresiunile tale a considera pe inamicii tăi ca niște oameni sânti, și eu dau pe față toată păgânătatea și ipocrizia acestora.

Răul vine că răii triumfă și trec de buni, pentru că sapiența nu începe de la cercetarea vorbelor sau a numelor; cele zece raționamente sau decalogul sunt luate drept zece comandamente sau porunce; relegea sau religia, ce nu e decât sancționarea legii, este luată drept teologie sau teocrație și de aci apoi Dumnezeu luat drept Satan, cum se exprimă Proudhon. Princișele sau punturile de unde pleacă oamenii sunt false. Dați în contra comandamentelor, ci nu a raționamentelor, dați în contra teocrațiilor, ci nu și a relegii, dați în contra lui Baal, la care se închină toți dinaștii și castele sacerdotale, ci nu în contra aceluși Dumnezeu ce mântuie popoli din servitudine, ce trece pe cei liberați prin Marea Roșie și cufundă faraonii într-însa, ce mântuie lumea de părinții sau *patres* ai Romei și îi arată un singur Pater, în ceruri; ce rumpe fiarele celor din sclavie și îi trimite liberi acasă. Nu, Testamentul Vechi și Nou este cartea revoluționarilor, iar nu a despoților, și astfel de carte ce nu se poate trezi și desființa ca declamațiunile de la '93 și '48. Să cerce Napoleon I și Napoleon III a se juca cu această condică cum s-au jucat cu toate legile ce n-au devenit relege, și va vedea câte zile sau câte ore poate duce. Până când o lege nu se releagă astfel cât să ție de fibrele inimelor unei națiuni întrege, și cu distrucția ei să amenințe cu distrucția și exterminatia unui popol întreg, legea nu are garanție. Fie Napoleonii cât de mici și cât de meschini, vin și o toacă ca paiele și o spulberă vântului pentru că puterea lor nu se întemeie decât pe nerespectul general al legii. Când legea în adevăr este respectată de un popol, nici un tiran nu cutează a o călca.

IX
KI THISSA

Cap. XXXIII

[.....]

11 vers. „...iar Isus ajutorul (lui Moise), fiul lui Nave, june, nu se depărta de la tabernacul...“ Isus Nave când a murit era în etate de una sută zece ani. Se știe că a petrecut și el cu ceilalți în deșert patruzeci de ani; se zice că a mai trăit după ieșirea din deșert alți paisprezece ani. Prin urmare, Isus Nave, când a intrat cu tot popoul în deșert, era de 56 de ani. A se zice *june* este sau pentru că în adevăr era june pe lângă Moise și după etățile din acei timp, sau că *june* aci se poate lua ca și vorba *copil (în casă)*, ca un pagiu sau ajutorant ce era pe lângă Moise.

Tot însă ce este mai de însemnat în versetul acesta este că, despărțindu-se tabernaculul mărturiei sau al protestațiunii și trăgându-se afară din campamentul unde se comisese nelegiuirea, păcatul sinuciderii naționali, Isus Nave, ce este o personificație a tuturilor junilor din Israel, precum adesea Moise se arată ca personificație a popoulului întreg (*vezi versetul 3*), Isus Nave, personificația junilor ce aveau a conchista țeara promisă, nu se mai depărta de tabernaculul protestațiunii. Către voi mă adres, fiii mei de predilecțiune, junilor ai României, căror le-am consacrat toate vegherile mele de mai mult de treizeci de ani: nu vă depărtați de tabernaculul protestațiunii; de voiți a ajunge la țeara promisă, protestați cu

mine dimpreună în contra oricărui act v-a violat drepturile naționalității.

O, patrie, cu atâta mai mult de scumpă cu cât ai fost și ești de amărâtă! Fiie a Romei, departe de surorile tale, necunoscută de dânsese, orfană și străină în mijlocul atâtor gînti barbare; în amorurile tale legitime concepuși și purtași mai mult de un secol în pîntecele tău o fiie demnă de antica Roma, demnă d-asta alături cu Italia, Franța și Iberia. Numele ei fu pus mai dinainte: *Uniune*. Iorgovicii, Șincaili, Maiorii, Lazării au dorit-o. Eu am cântat-o și cu dânsa legănam toate visele de aur ale junilor României. Pruncul *Uniune* începuse deja a sălta în pîntecele tău. Încă de la 1849 și '50 începui a vedea că fiii acelor ce persecuta și batjocorea pe Lazăr, când va veni timpul nașterii, se prepara spre a-l sugruma încă din pîntecele tău (vezi *Epistole și acte*). Ora durerilor veni; pe atunci, Franța, într-un amor nelegitim și preacurvar, se lăsă a-i face țarul un copil. Acesta fu o fată protejată de Ecaterina, deziderată de Niculae, laborată în fine de Alexandru. Fată bastardă, ieșită din adulteriuil Franței cu țarul actual, îi puseră numele Uniune, și fiii piericiunii veniră să ucidă pe adevărata ta fiie, ieșită din rărunchii tăi, din durerile tale, și să-ți dea de moștenire un bastard, un monstru, numindu-l Uniune. În van strigam că adevăratul prunc legitim se ucide mai nainte de a se naște, în van arătam că nu e scumpa și dorita noastră Uniune, surora noastră cea adevărată acea monstruoșitate ce era adusă spre a ne răpi averea străbună și până la tot ce mai rămăsese din drepturile tale.

O, patrie! Unde îți este pruncul cel adevărat? Mântuitu-l-ai de conspirația fiilor desnaturați și de mahinațiunile străinilor?... O, Dumnezeuule! O, mamă mocăncuță, mamă olteană, mamă ce trași aratru ca Cîncinații, ce paști oile ca Baba Dochia, cât ești de tare în opincele tale, cât îți sunt brațele de vârtoase sub ișoara ta. Încă ți-e rotund pîntecele. Loviturele puilor de

viperă, veninurile complicilor Fanarului nu pot așa de facil a te face să lepezi mai nainte de timp. E viu! Saltă încă în pantecele tău pruncul salvator, surora noastră de speranță și de căruntețe. S-a învederat în fine cabala: bastarda Franței și a țării nu va lua locul filiei tale adevărate.

Afară dar din campamentul unde s-a dospit și s-a comis păcatul! Afară din campamentul nelegiurii, o, junilor români, și toți românii cei maturi ce corespundeți la speranțele junilor! Afară, întindeți și împlântați tabernaculul protestațiunii și nu vă mai depărtați de dânsul, pentru că în mâinile voastre se confidă viitorul patriei.

[.....]

Cap. XXXIV

[.....]

După revoluția lui Vladimirescul, Grigoriu Ghica fu numit domn în Țeara Română. Într-o sărbătoare mare se ducea vodă, cum se zicea, cu *alai* la biserică. Strada Mogoșoaie era plină de spectatori. De pe toate ferestrele, mii de capete se uita cum trece vodă cu *alaiul*. În casa în care mă aflam era și răposatul Paris Mămuleanul, cum și un neamț mai simplu. Bărbați, femei erau plini de bucurie că văd un vodă român. Mămuleanul, din fire voios și rident, se adresă cu ilaritate către neamțul cu care era familiar și ca să facă râs adunării îl întrebă cu oarecare maliție, ca să văză până unde pătrunde interlocutorul său jocul fanfaronadei inocente.

– De, neamțule, îi zise, văzut-ai ce suntem noi, românii? Dacă tu te tot fudulești cu nemții tăi, spune-mi acum: aveți voi vodă ca noi?

– Cum să n-avem vodă? întrebă și neamțul, făcând ochii mari de mirare.

– Unde aveți voi vodă, neamțule? Eu n-am văzut nici un vodă, n-am auzit de nici un vodă în țara nemțească.

– Dar n-ai văzut tu pe vodă al nemțesc! Să vezi pe vodă al nemțesc, că întrece pe al vostru, stăruia neamțul să convingă pe Mămuleanul.

– Care vodă nemțesc?

– Vodă nemțesc, al de la Viena.

– Măi, neamțule, dar ăla nu e vodă, ci împărat, sau Imperator, sau Kaiser. Eu nu te întreb de aveți împărat, ci de aveți vodă, asta să-mi spui tu mie, și atunci să zic că aveți dreptate să vă fuduliți.

Bietul neamț, în amorul său propriu național se sforța în răsul tuturilor spre a învedera că au și ei vodă, și că vodă al lor e cu mult mai mare decât al românilor.

Apucă acum pe un ebru din timpii lui Moise și întreabă-l, nu ca un român caustic, ci ca un egiptean în adevăr orgolios de credințele sale, întreabă pe un ebru:

– De, ebreule, spune-mi, aveți voi taumaturgi sau făcători de minuni ca noi?

Ebreul, firește, ar fi răspuns:

– Hei! Dar nu știi tu ce taumaturg avem noi, că întrece pe toți ai voștri!

– Care e taumaturgul acela?

– Eloim, ar răspunde ebreul cu totul îngâmfat.

– Măi, ebreule, ar răspunde un adevărat credincios, dar acela nu e taumaturg, ci Dumnezeu creator!

De unde! Ebreul ar stărui să învedereze că taumaturgul lui întrece pe toți pehlivanii din Egipt.

Noi însă acum nici glumim, ca răposatul Mămuleanul, nici ne îngâmfăm ca un superstițios de faraonean, ci zicem cu toată seriozitatea și pietatea că Dumnezeu e creator sau făcător de lumi și judanul înțestat și tare în cerbice, și catolicul descântat de cei ce totdeauna l-au stors, stăruiesc să ne învedereze că Dumnezeu este *făcător de minuni*. În van le spunem că minunea nu e nimic pe lângă univers, căci el trece cu batjocura lui de pietos, de credincios, și noi de sceptici, și poate de tot ce există mai rău pe pământ. Unul se ține de ebraica sa, cu prodigele ei, și altul de Vulgata sa, cu miracolele ei; noi ne înținem de Septuaginta ce nu vorbește decât de ἑνδοξα,

θαυμάσια, σεμνεία, și niciodată de θαύματα; și mai mult decât toate, ne conducem ca tot omul de mîntea ce fiecare o are de la Dumnezeu, iar nu din tradițiuni umane și mai adesea înrădăcinate cu rea-credință.

[.....]

Văzut-ați vreodată vreun actor ca Talma, văzutu-l-ați pe strade sau în viața privată, în toată simplitatea sa? Un om ca toți oamenii.

Văzutu-l-ați apoi pe scenă, identificat cu rolul său, cu personagiul ce joacă, recitând versuri, exprimând idei ce nu sunt ale sale și care nu se nasc în momentul acela; și cu toate acestea, acel actor, acel Talma nu mai e nicidecum omul acela ce îl văz toți, în toate zilele. Talma de pe scenă, exprimând ideile altora, deveni o celebritate și obiectul de adorație al Franței întregi. Am văzut în Paris un maestru de arme, om foarte mic, magru și cu o figură mai ca a unui orangutan. Hei! ci să-l vezi și pe arenă! Nimic nu e mai frumos și mai sublim decât acea figură, până aci atît de uscățivă și fără nici o pretenție. Ochii îi fulgeră (nu-mi luați expresia *ad-litteram*, c-apoi mă scoateți de minciune), dinții de avoriu îi sunt numai un răs, și răsul ce un pictor nu-l poate da pe buzele Victoriei.

Imaginați-vă acum nu un artist ca Talma, nu un maestru ca maestrul nostru de arme ce nu s-au ocupat decât de cum a face plăcerile unor spectatori oțioși, ci un Moise, un Solon, un Numa însuși, ce nu recită și exprimă ideile altora, învățate pe dinafară, ci își exclamă ideile sale, nouă, calde, fierbinți, ieșind din fundul inimii în aprinderea imaginațiunii... Ei, d-ați vedea pe om în momentele acelea, d-ați vedea pe poet în camera sa, exprimându-și versurile sale însuși în momentul când acestea scapă din acel cămin empirean cărui îi zicem inimă, d-ați vedea pe adevăratul vat sau profet în asemenea minute, v-ați convinge că nici o rază, nici o lumină, nici o aureolă materială nu e așa de glorioasă și de sublimă ca aceea spirituală și nevăzută, și

neexprimată, ce încinge fruntea celui ce își consacră vegherile pentru alții, uitând cu zilele și cu nopțile și d-a mânca, și d-a bea, și d-a dormi. Astfel fu Moise când descindu din munte, astfel era totdeauna când vorbea întru sineși și tot astfel ni-l arată numai Biblia Bisericii Răsăritului.

A TREIA CARTE A LUI MOISE

IV TASRIAH

Cap. XII

[.....]

Moise, ca să arate cât e de mare plaga ce vine din corupția inimei sau a moravurilor, o arată că se vedește și pe vestminte. Și în adevăr că desfrânații și vițioșii se cunosc și după vestminte, după port și după mers. Cine astăzi poartă pălăria și bastonul ca omul ce la 1848 a fugit cu bani d-ai visteriei? Cine îmblă cu nasul mai în sus, bravând toată lumea, ca cel mai disfaimat prin toate foile publice ale Europei ca fur de diamante?

Care fizionomist, care Teofrast și Lavater, văzând după chip și după port, pe capul tuturilor vagabonzilor și perturbatorilor de meserie, pe uzurpatorul naționalității române, pe coruptorul junimii române, nu ar zice, uitându-se în ochii lui bolboșați și în portul lui, că e un scăpat sau din ocnă, sau din spitalul nebunilor? Vestmintele bețivului sunt sordide și maculate; unde vedeți maculă de cerneală e semn de scris; unde vedeți maculă de vin e semn de băutură, sau de amestic cu cei ce beau; unde vezi maculă de sânge e semn că s-a făcut o înjunghiere sau cel puțin o plagă de voie sau fără de voie; unde se văz macule de urdori, e semn de ulcere. Vițiul, malatia își pun sigiliul nu numai în pielea și carnea omului, ci și pe vestmintele lui.

ECHILIBRU ÎNTRE ANTITEZE

PREFATĂ

Studiul și enumerarea doctrinelor filosofice, religioase, morali și politice, ce deodată cu începutul istoriei făcură educațiunea generului uman, forma primul volum care servea ca o introduțiune la un curs de filosofie a istoriei ce am elaborat în câțiva ani, pe când mă aflam în insula Chio. Era împărțite aceste doctrine în trei ramure principale, adică:

Unitare, în mai multe variante,
dualiste, și
trinitare, asemenea, de diverse sisteme.

Cu acestea în mână începui a studia începutul, destinatele și viitorul, mersul – cu un cuvânt – al popoilor ce au figurat pe fața pământului, și m-am convins că cei crescuți și învățați sau îndoctrinați în credințele unitare au rămas staționari, nepunând face nici un progres; că cei deprinși în doctrinele dualiste, când propășiră înainte, când repășiră înapoi, după natura terminilor sau principelor din cari se compunea diadele sau dualitățile lor dogmatice; și că trinitarii, unii pășiră înainte, pe calea progresului adevărat, și alții nu se mișcară decât tot înapoi, pe calea regresului și perversiunii; primii se înălțară spre destinațiunea Omului, facilitând generațiunilor viitoare avântul spre regiuni mai nalte, către perfecțiunea umanității; alii cei de a doilea, luând calea picirii, se pervertiră din starea primitivă, degradându-se și căzând mai jos și decât fiarele, deveniră sau carneficii, sau victimele semenilor lor.

Revenind, după un exiliu de unsprezece ani, în patrie, din multe cauze sau mai bine nevoi abandonai studiul istoriei și, în mijlocul evenimentelor și agitațiunilor în cari mă aflai cu națiunea întreagă, fui nevoit a aplica doctrina echilibrului antitezilor asupra chestiunilor de față și celor mai ardente, în cari se zbugina soțietatea română.

Vrui să împrumut, de s-ar fi putut, națiunii române sufletul meu întreg și, o! cutezanță înaltă! vrui ca vocea din fundul inimei mele să divie vocea Popolului român, convins fiind că prin vocea pruncilor, prin vocea celor umiliți cu spiritul, prin vocea Popolului, Dumnezeu, foarte adesea și mai vârtos în crizile supreme, a confundat cugetele și încercările laoplanilor.

Vrui a da un nume oarecare foaiei ce era a coprinde șirul chestiunilor ce îmi propuneam a tracta și, ocupat cu tipărirea Bibliei, personificai popoul român în numele biblic de Isahar.

N-am putut elabora, în această primă edițiune, după o coordonare oarecare a materiilor, ca să-și aibă un șir care s-ar fi dictat de rațiune, cum m-am fost deprins a elabora într-un curs mai de o jumătate de secol, pentru că nu puteam domina și ordina evenimentele după cum aș fi putut a-mi domina și coordina ideile. Așteptam totdeauna ziua de mâine cu evenimentele sale și chestia zilei devenea obiectul meu de tractare, pe care îl puneam în cumpănă cu antiteza lui.

În loc de a începe de la dualitățile primordiale și a continua cu cele ce ar fi purces din acestea, în loc de a urma spre exemplu după programa ce mi-aș fi putut trage ca în introduțiunea istoriei, adică:

Timpul și locul,
 Spiritul și materia,
 Sufletul și corpul,
 Mișcarea și inerția,
 Puterea și forța,
 Voia și nevoia,

Libertatea și fatalitatea,
 Progresul și conservația,
 Bărbatul și femeia,
 Egoismul și abnegația,
 Dreptul și datoria,
 Guvernul și popoul,
 Votul și răzvotul,
 Dreapta și stânga,
 Legea și fărdelegea,
 Între încentralizare și descentralizare,
 centralizarea,
 Unirea și unitatea,
 Între cenzură și licență,
 libertatea tiparului,
 Propriul și comunul,

și apoi să urmez cu restul celorlalte chestiuni; evenimentele însă mă forțară a începe de la mijlocul șirului meu de diade, după chestiunile ce se prezenta pe toată ziua. Și astfel, opul meu ieși după cum se vede în următoarea tablă de materie:

TABIĂ DE MATERIE PARTEA I

Misia acestei scrieri
 Superstiția și ateia
 Tirania și anarhia
 Primul codice român
 Monada, diada și triada
 Progresul și conservația
 Englezii și francezii
 Aristocrația și evghenia
 Boierii și ciocoi
 Lupta între boieri și ciocoi
 Postscriptum
 Anexe istorice

Doi 1821, doi 1848, doi 1859

Anexe

Situația Moldo-Valahiei la 1848

Mihaida, cântul II

PARTEA II

Intruducție

Ia Schiller

Guvernul și popolul

Anexe

Virtuți și viciuri

Încă o dată progresul și conservarea

Cenzura, licența și libertatea tiparului

Câteva însemnări despre cenzură în 1845

Adorația magilor

Satira

Dreapta și stânga

A. Votul și răzvotul

B. Instituțiunile României

C. Unirea și unitatea

Anexe

I. Constituția de la 1848

II. Proprietatea și comunismul

III. Proprietarii și sătenii în Bucovina

IV. Proprietarii și sătenii în România

Cum devine omul proprietar? Sunt două căi:

Întâia cale

A doua cale

Zavera și contrazavera

Nici armarea gloatelor, nici gardia orășănească,
militară

PARTEA III

Timpul și locul, spiritul și materia etc.

Partea istorică

Periodul I
 Periodul II
 Periodul III
 Eroismul și abnegația
 Legea și fărdelegea
 Legea și relegea
 Concentrarea
 Comerțul vechi și comerțul nou
 Israelitii și iudanii
 Avere stabilă, averea nestabilă

ISAHAR SAU LABORATORUL.

Scriere socială, politică și literară

1

După Septaginta:

Isahar dorit-a bunul și
 afla-va repaos în mijlo-
 cul loturilor (de pământ).
 Și văzând repaosul că bun
 (este) și pământul că gras,
 își sumise umărul spre
 laborare și deveni bărbat
 agricultor.

(Geneza, cap. XLIV, vers. 14 și 15)

2

După Iudaista și Vulgata:

Isahar, asasin robust, se culcă
 în staule;
 Și văzând că repaosul bun este
 și pământul delicios, își supuse
 umărul la sarcină: angaria și tri-
 butul (birul) fură partea lui.

(idem)

ci colonie

Alegeți, românilor: vreți să fiți creștini răsăriteni, sau iudani,
 or catolici, or protestanți? Părerile vor fi două, și câmpurile
 două, ca în toate națiunile.

Misiunea acestei scrieri va fi spre a arăta durerile românului
 în genere, nevoile și aspirațiunile lui. Însă ca să începem de la
 început, sau de la rădăcină, vom asculta țipetele ce ies din sânul,

din rărunchii săteanului laborator și ale burghezului pământean, pentru că aceștia sunt rădăcina sau tulpina de unde răsar la noi, de atâția seculi, toate ramurile arburelui soțial.

În alte părți n-a fost așa: dregătoriile, judecătoriele, clerul oficial, științele, artele, industria, comerțul au fost partea conchistanților, că pământenilor nu le lăsară decât inoranța, laboarea neconținută și lipsa și mizeria neconținută; unii își apropiară numai drepturile și altora le impuseră datoriile. La noi, din contra, originea tuturilor condițiunilor sau stărilor societății a fost și este încă în genere *aratrul* sau opinca. De se află excepțiuni de străini, acehora li s-au zis și li se zice *venetici*. Spre a prospera dar arburele soțial cată neapărat ca rădăcina lui să se afle în bună stare, plină de vigoare și de suc de viață.

Luptele scrierii acesteia vor fi de a combate cu *cuvântul* și cu moderație, pe arena drepturilor *adevărat* naționali și a legilor, atât terorismul baionetelor de orice natură, cât și terorismul cuțitelor și armelor ascunse ale mercenarilor conduse de venetici. La violență de injure vom opune vehemență de cuvânt; la calomnii, vom opune faptele adversarilor noștri.

Deviza scutului nostru va fi una și aceeași: *Echilibrul antitezilor*, și prin urmare: Dreptul și datoria, Autoritatea și libertatea, Guvernul și popoul, Conservația și progresul etc. vor afla același respect din partea noastră, aceeași apărare, același cult, pe cât vor fi în echilibru; iar la întâmplare de a învinge o parte, vom trece în partea celei învinse, spre a susține echilibrul. Cu aceeași datorie și ardoare vom susține și libertatea, și popoul, și progresul. Vom arăta prin alte cuvinte că unde nu e datorie, nu este nici drept; că unde nu e libertate, nu e nici autoritate; unde nu e popol, nu e nici guvern; unde nu e progres, nu e nici conservație, și viceversa.

Primul pas în această echilibrare cată să aibă partea cea mai importantă, partea cea mai necesară spre a putea cineva exista și trăi ca om. Pentru noi, binele stă în echilibrul antitezilor. De

va trage mai mult autoritatea sau guvernul, avem tiranie, despotism; de va trage mai mult libertatea sau popoul, se naște libertinagiul, demagogia, anarhia; din rumperea echilibrului rezultă răul. Spre a combate dar răul, de bunăvoie ne vom arunca, după cum ne-am aruncat întotdeauna, între două focuri. Pe tărâmul politic or social ne vom pune între focul despoților și între focul demagogilor sau anarhiștilor; pe tărâmul religios vom da cu aceeași vigoare și în capul teocapililor, și în capul ateilor. Pe tărâmul literariu vom tracta cu același dispreț atât zbirerele ridicole ale rutinei pedanților, cât și vociferările anarhiei ciarlatanismului Sarsaililor.

Nici tiranie, nici anarhie.

Nici superstiția, nici ateia.

Nici pedantism, nici sarsailism.

Între tiranie și anarhie vom pune *dreptatea*.

Între superstiție și ateie vom pune *religia*.

Între pedantism și sarsailism vom pune *știința*.

Iar dreptatea, religia, știința nu vor merita aceste nume de nu vor fi sinonime cu *adevărul*.

Doctrinile noastre poate să le confunde cineva cu ale celor ce se zic de *juste milieu*. Ferească Dumnezeu de niște asemenea ființe hermafrodite, de ființe ce nu sunt nici masculi, nici femine, nici cai, nici asini. Această speție de curcuture din natura lor, de când e lumea, sunt condamnate de a nu produce nimic. Catării nu se mărită, catării nu se propagă.

Iar bărbatul și femeia produc familia; dreptul și datoria produc libertatea; libertatea și autoritatea produc ordinea; popoul și guvernul formă soțietatea; conservația și progresul formă calea perfectibilității. Acestea pentru cele din întru, și vom avea ocaziuni a le aplica și a le dezvolta și mai bine.

În cât pentru cele din afară, aceleași principie avem, aceeași doctrină: binele nu-l putem vedea decât în echilibrul puterilor ce ne-au garantit existența noastră politică. Cât însă va trage

sau va apăsa sau va influența una mai mult, nu poate rezulta decât răul pentru noi. Adică, fiind că existența noastră politică stă de la garanția acestor puteri, este natural ca fiecare garant să dorim a fi tare și să insufle credit, căci atunci suntem și noi bine. Iar de se va întări unul mai mult, și celalalt va deveni mai debil, pentru noi nu va rezulta decât răul, pierderea.

Prin urmare, nu vom putea suferi nici împilarea, nici ajutorul or protecția din partea uneia, mai mult decât din partea alteia; nici persecuția, nici sentimentalismul exclusiv. Adică nici astăzi atâta foc și inimă albastră, nici mâine că originea ni se pierde în întunerecul seculilor. Nici astăzi atâta *cârdășie*, și mâine mitraliare pe dealul Spirii.

La asemena împregiurări, să ne ierte fiecare, că noi vom combate din toate putințele toată influința exclusivă și toate cabalele ei, și toată trufia ei, și toți îngerii ei, și toată sinodia ei.

Articolele noastre, fără a fi scurte, vor fi breve și cât se va putea mai clare. Chestiunile vor fi așternute sau expuse pe înțelesul tuturilor; în toate principele opuse, câmpurile vor fi distinse.

I. Heliade

ISAHAR SAU LABORATORUL

I

I. SUPERSTIȚIA ȘI ATEIA

Am zis în prefața *Biblicelor* că, de n-ar fi teocapilii, n-ar ieși nici protestațiuni religioase, anarhia în credințe și, prin urmare, ateii nu și-ar avea locul. Când apoi luptele se încep și câmpurile se despart, răul vine din amândouă părțile: și acția, și reacția trece măsura, și de o parte și de alta excese oribile, răzbunări și represalii; și o parte, și alta nu mai e cu mințile întregi.

Răzbelul însă, sau lupta, nu este o stare normală a omului sau a societății, este o boală, sau mai bine o epilepsie în care membrii omenirii se bat între sine în convulsiunile lor: om pe om se acuză, om pe om se calomniează, om pe om se ucide. Răzbelul e un rău; răzbelul civil e și mai rău. Între două rele dar, tot omul preferă pe cel mai puțin rău; tot omul își apără și își are de scumpă viața. Însă de va fi să moară, nu i se pare așa de crud când îl ucide inamicul de dinafară, cât cei din câmpul său și cei mai de aproape ai săi; și când iară îlucid adversarii, preferă mai bine a deschide pieptul și a fi împușcat decât a fi spânzurat.

Prin urmare, voiesc și prefer știința, ca un adevărat bine și, la câte nu știu, mă simț ferice cu o credință veră ce mă duce la mântuire și la știință. Însă de va fi ca din calamitate să pierd

dinpreună cu popoul și știința, și credința, prefer mai bine a cădea sub jugul teocapilor, ce tot mai au oarecare forme și o disciplină, decât a cădea în vorticele uraganilor ateismului, ce mă spulberă și mă pierde și materialemente, și spiritualemente. Mai bine un papă, un țar, un sultan ce-mi împilă sufletul și mi-l lasă a exista, deși împilat, decât anarhia ateilor ce nu-mi mai lasă nici suflet, nici speranță, nici consolație.

Cecrop, revoluționar egiptean în contra faraonismului, aduse o credință în Grecia ce, combătând autoritatea, puse în cer revoluția ca prima divinitate: Jupiter revoluționarul învinse pe vechiul Saturn. Cu această credință grecii, adoratori ai revoluțiunii și ai libertății, progresară și întrecură pe toți popolii antichității. Când însă scepticismul dezbină în atâtea facțiuni Grecia, când grecul începu a nu mai crede nimic și a-și batjocori, ca Lucian, credințele, când grecul nu mai avu nici o speranță, nici o aspirație, grecul căzu întâi sub romani și apoi sub turci.

De se mai regeneră în urmă, aceasta proveni pe de o parte din jugul cel greu al turcilor, și pe de alta din nouăle speranțe și aspirațiuni ce cristianismul insuflă în acele inimi, din originea lor adoratoare revoluțiunii și libertății: tradițiunile de la străbuni nu se sting sub jugurile nouă, căci jugul împilă, nu desființează însă.

Moise iară, revoluționar tot în contra faraonismului sau țarismului antic, dete credințe nouă, legi nouă popoului ebru ce era chemat a deveni nație, formând un singur corp, o individualitate colectivă personificată în numele de Israel. Israel, prin speranțele ce i le insuflă acele credințe, ajunse a conchista Palestina, ca țeară deja promisă, și se constitui în stat printr-o constituție ieșită din acele credințe; își avu atâția profeti și eroi, și tot din acele credințe răsări în fine cristianismul, soarele dreptății, mântuirii sau al libertății integrali și al civilizațiunii moderne, și însuși al armoniei fitoare, la care aspiră toți

popolii. Cum însă începură ebreii a pierde căldura credinței, a se îndoii de cele promise, sau a crede mai mult litera decât spiritul legii, a se îmbuiba cu datine și doctrine străine și eterogene, ebreii căzură fără a se mai scula.

După aceasta, creștinii în genere, prin credințele lor, din doisprezece oameni obscuri, necunoscuți și persecutați, ajunseră a se înmulți și a sui credința lor și pe tronul Romei, și pe tronul Bizanțului. Ateismul însă aduse Franța în starea Imperiului bizantin.

II. TIRANIA ȘI ANARHIA

Voiesc iar pacea și libertatea din tot sufletul și din toată vârtutea; aceștia am consacrat și veghierile și toate zilele vieții mele. Însă dacă din calamitate va fi să o pierz, prefer mai bine a cădea sub jugul și capriciele unui singur despot decât sub jugul și capriciele anarhiei: „Mai bine un secol de tiranie decât o noapte de anarhie“ au zis înțelepții antichității.

Despotismul te subjugă, ci trăiești spre a te libera; anarhia te distruge. Despotismul te ucide ca individ; anarhia te ucide ca nație. Despotul te pedepsește pentru câte ai făcut în contra lui; popoul în anarhie te pedepsește pentru câte ai făcut spre binele lui. Despotul îți flagelă corpul cu verge sau cu cnutul; popoul în anarhie îți flagelă sufletul cu calomnia. Unul te judecă și te ucide pentru câte ai făcut; altul te judecă și te ucide pentru câte ești inocent, pentru câte n-ai făcut și nici nu ți-a trecut vreodată prin minte.

Anarhia a ucis profeți, a exilat Aristizi și Temistocli, a condamnat la cicută Socrati, a pus pe cruce pe Mântuitorul lumii; a dezbinat Grecia și a făcut-o să piară ca stat și ca instructoarea lumii, a făcut pe Israel să devie judaist și a risipit pe judan peste toată fața pământului.

Unde jugul sau despotismul islamului arestă corupția Bizanțului de a se mai întinde până la oasele și măduva grecului Eladei și Epirului, conservă nația elenă și o învârtoșă prin trei seculi de aspre încercări și tribulațiuni, nivilă clasile până ce ajunse a produce Rigi, Corai, Canari, Bociari etc., ce Bizanțul n-a produs și cari, în fine, regenerară Grecia. Iacă dar pentru ce zise înțelepciunea antică: „mai bine seculi de tiranie decât o noapte de anarhie“.

Cu acestea voi să arăt că Grecia antică și Palestina, filie ale revoluțiunilor în contra faraonismului, avură și ele, ca toate ideile și faptele mari, doi inemici: sistemele despotice de din afară și anarhiile din întru. Grecia și Palestina neîncetat fură combătute de o parte de succesorii faraonismului, adică de perși, de Alexandri, de Roma păgână, de Roma imperială, de Roma papală, și de alta parte de anarhia politică, de anarhia religioasă, acești inemici de din afară și din întru nu le mai lăsară repaos până ce nu le desființară ca staturi.

Grecia de astăzi și România de cine sunt combătute pentru crima că aspiră la viață, la libertate, la viitor? De din afară, de succesorii perșilor, de monarhiile absolute, și în întru de anarhiștii politici, de anarhiștii religioși; aceștia s-au pus să ne ardice și numele de român, să ne derapene instituțiunile străbune și salutare, să ne ardice toate credințele, toate speranțele, să ne lase în voia întâmplării, fără viitor providențial, lăsându-ne în viitorul hazardului. Inemicii de din afară și-au dat mâna cu cei din întru, sau inemicii din afară surâd la saturnalile acestora: lasă să facă, își zic, că ne prepară tărâmul.

În contra acestei monstruoase alianțe, acestui pact ocult, cabalistic, infernal, mă voi opune ca și până acum, cu toată vigoarea: în contra și despoților, și a anarhiștilor, în contra și a teocapililor, și a ateilor. Timpii sunt critici și foarte grei, mai grei și decât în zilele lui Matei Basarab. Atunci, acesta salvă România făcând a se traduce Biblia, creatoarea de societăți și

toate cărțile bisericeii în limba română decăzută de atunci, conservând naționalitatea prin conservarea limbei. În epoca de acum, mă preparai încă de mai mulți ani a mă înfățișa și eu românilor iarăși cu Biblia în limba regenerată din zilele noastre, în limba combătută iarăși de filii piericiunii, de teocapili de o parte, și de atei de alta. Voi face românilor înțeleasă cartea lumii; și prin *Biblice* cunoscând odată români Biblia, va zice Dumnezeu: „să fie lumină“, și va fi lumină. Și elementele haotice se vor pune la locul lor.

III. PRIMA CONDICĂ A ROMÂNIEI

Epoca este critică, și din crize va rezulta moartea sau o viață nouă și, prin urmare, viață organică. Spre a organiza un popor, se cuvine a lua în considerație natura lui, datinele lui, credințele lui și însuși prejudecățile lui. Românul ca stirpe din originea lui fiind *roman*, veni în Dacia cu tradițiunile nu ale Romei imperiali și corupte, cu care nu era încă dedat, ci cu ale Romei Cincinaților, Regulilor, Scipionilor; pentru că în Dacia nu se stabiliră patricienii Romei, ci legiuni recrutate din sânul comunelor sau satelor celor mai depărtate și ferite de corupție și de moda imperialismului.

Cu acele tradițiuni și datine trăiră în România și nu adoptară doctrinele creștinilor primitivi decât pentru că Roma imperială le împunea jugul imperatorilor și al patricienilor deznervați, unde Evangheliile spărgea fiarele sclavilor și chema pe plebei la tronurile pontificali, la egalitatea drepturilor ce fusese viața Romei care alungase pe Tarquinii. Romanul deveni creștin pentru că a fost totdeauna adorator al libertății și al egalității și mai mult; dreptul numit *roman* și pe care noi îl numim *păgân*, nu era drept decât al patricienilor.

Grecul adevărat și romanul adevărat își avea și ei, după datinele lor, după deprinderile lor primitive și după starea în

care ajunseseră când li se uzurpaseră libertățile, de la Cezar, August și următorii acestora, își avea și ei aspirațiunile lor, aștepta și ei un liberator. Mesia dar, pe care fariseii iudaști crucificară și pe care israeliții proclamară, fu recunoscut de Dumnezeu al grecilor și romanilor dezmoșteniți. Fariseii Iudeii, patricienii, imperatorii Romei și tiranii lumii persecutară și martirizară trei sute de ani pe adoratorii Mântuitorului. Succesorii fariseilor și succesorii imperialismului roman, nemaiputând în urmă persecuta pe creștini, pentru că se înmulțiseră, se puseră a le parodia doctrina și a le specula Dumnezeu; și unii, și alții, neîncetat combătură pe grecii și pe romanii dezmoșteniți și de din afară cu forța, și din întru cu farisaismul sau iezuitismul.

Românul, în fine, din Dacia întoarse spatele către apus și nu-și mai luă ochii de la răsărit, pentru că la apus nu mai văzu decât o sistemă, unde la răsărit vedea o doctrină încă pură, sau cu mai puțin aluat farisian; pentru că la apus văzu absolutismul și despotismul în religie, unde la răsărit se vedea încă o formă constituțională și democratică în ecclesie, pentru că la apus papa deveni suveran și despot, unde la răsărit patriarhul purta și poartă încă același jug cu popoli, pentru că la apus ecclesia devenise complice și protectoare cezarului, unde la răsărit biserica n-avu nimic d-amestic cu cezarul¹.

În cele din urmă Radu Negru, fiind român, adică *roman* și creștin răsăritean totdeodată, era chemat spre a constitui un stat și a governa iarăși români. Dreptul păgân al patricienilor romani, dreptul feodal nu putea să facă legea sau constituția românilor. Radu Negru fu nevoit a constitui pe români ca pe Israel. Legea proclamată pe muntele Sină deveni prima condică a României pentru că numai aceea ar fi putut governa

¹ Vom vorbi și despre abaterea oamenilor bisericeii (vezi *Aristocrația și evghenia*).

și împăca pe romanul devenit creștin și mântuit din corupția patricienilor Romei; aceasta singură putea fi legea lui după natura lui, după originea lui, după datinele lui patriarhali, după credințele lui, după aspirațiunile lui. Legea lui Moise deveni legea românilor ce le dăde Radu Negru, cu toate că acesta venea de peste Carpați, unde abandonase pentru totdeauna drepturi feudali, drepturi ereditare.

Fu el atât de român și atât de creștin încât să lepede titluri nobiliare și drepturi de moștenire, vasalii și servii ce avusese peste Carpați ca, devenind legiuitor românilor și fondatorul acestui domniat, să-și condamne posteritatea întru a se pierde obscură și fără nici un drept ereditar? Sau că românii nu l-ar fi putut suferi de duce în capul lor de nu s-ar fi lepădat de toate acele drepturi păgâne și feudali? Eu crez că și una și alta au căutat să-și dea mâna. Căci nici românii nu l-ar fi suferit de s-ar fi încercat a constitui domnia și orice grad al ierarhiei ereditare, nici el nu s-ar fi învoit bucuros la asemenea condițiuni de n-ar fi fost român; și unii fură geloși de drepturile lor egalitare, și altul foarte leal din caracterul său particular și din natura sa de român.

Acceași faptă se văzu și în Moldova, unde Dragoș află atâtea republice confederate. În toată istoria României, și în timpii domnilor pământeni, și într-al fanarioților, și de la Regulament încoace, firul roșu ce distinge pe capii românilor este tendința către egalitate, și aceasta o vom demonstra în urmă, prin fapte cu istoria în mână.

Biblia dar constitui de la început România, la fondarea domniatului său; Biblia îi conservă naționalitatea și limba, în prețiu de a cădea sub fanarioți și sub influința Nordului, Biblia vine și acum, în această epocă critică, a despărți dintre întuneric și dintre lumină.

Am zis mai sus că din crize rezultă sau moarte, sau o viață nouă și prin urmare organică. În momentele de organizare

având a dezbate chestiuni importante și întâmplătoare, și poate nouă cu totul și străine în Pentateuc, ce a fost prima condică a fondatorului României, *Isahar* se va ocupa de acelea și va complecta *Biblicele* în cele ce se ating de organizația actuală. Pășind mai înainte, nu se cuvine a uita punctul de unde am plecat: progresul nu se poate împlini fără conservarea averii deja realizate, fie aceasta materială, fie spirituală, fie morală. Nația întreagă și legiuitorii ei de astăzi nu se cuvine a pierde din vedere instituțiunile străbunilor noștri și credințele și datinele populare, întemeiate pe Biblie. Cu legi și doctrine eterogene, aduse sau imitate de din afară, se pierde România pentru că, ardicându-i-se elementele ei vitali, i se împun altele, ce nu le pot respira plămâni ei. Se înecă animalul de uscat în fundul apelor; moare peștele scos și ținut a răsufla aerul. Dă românului legi române, legi biblice și creștine, lasă-i datinele străbune dacă vrei să trăiască ca nație. Cu legile și datinele străbune, românul se conservă și trăi ca autonom și însuși sub fanarioți, unde, cu împănările străine impuse cu artificiu în Regulament, românul pierdu și autonomia. Cu legile iar și prefacerile ce începură a ne impune străinii și le prea înalță demagogii și anarhiștii¹,

¹ Spre exemplu, de când e Țeara Română, fost-a vreodată ca domnul să fie ales ca un zapciu, numai de reprezentanții unei stări de oameni, și aceștia numai în număr de 77? Unde vom ajunge cu o asemenea lege impusă? Peste o jumătate de secol, fără a fi conchistați de nimeni românii, ci numai vânzându-se moșiile și cumpărându-le străinii, peste o jumătate de secol vom ajunge ca străinii să aleagă pe domn și să ne dea legi, devenind puterea legislativă. Cine a făcut legea aceasta? Radu Negru? Mircea? Mihai? Matei Basarab? Văcăreștii? Brâncovenii? Bălăcenii? Câmpinenii? Regulamentul însuși, făcut sub Grigore Ghica și care cheamă la alegerea domnului toate condițiunile soțietății? Sau străinii? Cine s-a străduit să o puie în lucrare, Tatar-Han, sau înțorțolații cu numele de liberali, de progresiști, de naționaliști? O, tartufărie declamatorie! O, comedianți grotesci și fără talent! O, popul ametit, ce vezi binele în rău și răul în bine! O, oameni exclusivi ai trecutului, o, oameni exclusivi ai fiiturului și fără programă de fiitor, și fără nici o credință!

românul va pierde și numele de român. Întorțolatii cu numele de partid național vor să ne facă daci, după ce d. Nesselrode bucină atâta că originea naționalității noastre ni se pierde în întunerecul seculilor.

Prevăzând, sau mai bine temându-mă mult de evenimentele ce ni se prepara și de o epocă atât de sistematic provocată și de arhipotenții din afară, și de arhinebunii din întru – pentru că extremitățile se pot pupa în bot – mă înfățișez românilor, după ce se mai dezametiră și se mai deziluzionară cu tot ce am lucrat în timp de zece ani de exil: cu Biblia, cu Asociația agricolă și cu *Biblicele*. Misiunea *Biblicelor* este de a face pe români a urmări pe poporul ebru, sau mai bine a ieși dinpreună cu dânsul din Egipt, din lumea faraonică, din lumea învechită în rele, din lumea păcatului, și a trece condus de Moise într-o lume nouă, unde de pe Sină se proclamă legile și poporul întreg le adoptă. La fiecare lege, la fiecare articol se vor vedea aluziuni și asemănări cu ale noastre trecute și prezente; vom vedea că, până când se țin acele legi, poporul e liber și tare, conchistă Palestina, prosperă, și din contra: cum încep a se călca, poporul devine lucrul altuia, din Israel devine iudaist și nu întârzie de a deveni prada străinului. Căci până când fiecare cetățean nu cunoaște de domn și împărat decât pe Domnul din ceruri, și ca să adoare pe acesta, pe aproapele adoară, națiunii întregi servă, patriei se închină, pentru ea se luptă și moare, poporul acela având pe Dumnezeu de duce și nația toată mișcându-se ca un singur om, devine neînvins. Cât însă de domn are un alt om sau o familie, o dinastie pământească, dezbinarea la poartă, zelul partizanului nu e zelul patriotului; curtezanul e codace și mercenariul trădător.

Străbătând cu românii din secol în secol, făcându-i a vedea desprețul legilor în Israel și călcarea lor, corupția moravurilor, uitarea Domnului de sus în uitarea sau lepădarea de numele Israel, vor vedea și protestația profetilor, critica lor amară,

lamentațiunile lor, aspirațiunile lor, chemarea, așteptarea unui Mântuitor. Acesta în fine ajunge, apare; lumea coruptă însă nu-l recunoaște, nu-l ascultă, îl persecută din contra, îl pune pe cruce. Alte națiuni, mai puțin corupte sau mai bine luminate, vin a-l proclama de Dumnezeu și a-l recunoaște de Mântuitor. Într-un cuvânt, misiunea Biblicelor – pentru o epocă critică și o epocă organică – este de a aduce la *repentire* pe păcătoșii de speculatori cu divinitatea, și la *adevăr* pe rătăciții ce se scoală asupra religiunii.

Biblicele vor arăta asemenea tutulor numiților liberali și reformatori că numai legile naturali sunt eterne, numai ele sunt drepte și liberali, pentru că numai ele vin d-a dreptul de la Dumnezeu; și că celelalte, venind de la oameni, se fac după interesele lor și nu dură, pentru că la facerea lor, cei mai puțini amăgesc sau violă pe cei mulți, și la ascultarea și executarea lor află foarte natural milioane de nesupuși.

Biblicele vor demonstra asemenea că legea, ca să nu fie violată, cată să fie asigurată, garantită, și că garanția legii nu stă nici în camere, ce sunt adesea risipite sau și legate cot la cot, nici în gvardie naționali sau civice. Legea nu e niciodată garantită până nu e mai întâi dreaptă și apoi, fiind pentru dreptatea ei și eternă, devine *relege*.

Relegea dar e garanția *legii*.

IV. MONADA, DIADA ȘI TRIADA SAU UNITATEA, DUALITATEA ȘI TRINITATEA

Am vorbit de *echilibrul antitezilor* și nu putem intra în materiile ce avem a tracta până când nu vom introduce oarecum pe cititor în știința aceasta. Ca preliminară la tractatul de istoria universală ce am elaborat, consacram primul volum întreg spre dezvoltarea doctrinelor filosofice, religioase și politice ce au făcut educația generelui uman și care fură cauza

înaintării unor popoli, înapoierii altora, cum și a inerției sau stării în loc a altora.

Cititorii noștri vor avea ocazia, după publicarea acelei istorie, d-a studia mai pe larg acele multe și varie doctrine. Noi aici, în prescurtare, le împărțim în trei ramure principale, fără a ne întinde și în subdiviziunile lor. Aceste doctrine unele se zic *unitare*, altele *dualiste*, și altele *trinitare*. Unitari se zic cei ce recunosc și cred un singur princip ca început al tuturilor, și principul lor este monada sau unitatea simplă. Dualiști se zic aceia ce, observând, văzură și încheiară că fiec ce obiect sau idee își are altul opus, ce-i stă în contra când mai mult, când mai puțin, când însuși ca două picături de apă, asemenea dreptelor și stânelor ce se văd prin camerele legislative. Obiectul sau ideea opusă în doctrinele dualiștilor se zice *antiteză*. Prin urmare, după dânsii binele are de antiteză răul, Dumnezeu are pe Satan, căldura are de antiteză frigul, lumina are întunerecul, spiritul are materia, progresul are conservația etc. etc. Însă considerând astfel, nu au făcut decât a judica foarte superficial, după aparință, căci, după cum vom vedea, au confundat toate diadele.

Veniră apoi alții, cari observară că în natură nu se află unitate simplă, că toate obiectele, fie mari, fie oricât de mici, ca cele mai nepricepute atome, sunt totdeauna compuse, și că unitatea simplă este una cu nula, una cu nimicul. Din unitari dară și din dualiști, cei mai raționatori deveniră trinitari, zicând că toată unitatea fiind compusă, de se va reduce în cea mai simplă expresie, este în adevăr o trinitate. Iată dară principalile ramure în care se pot taxa toate doctrinele.

După trinitari, unitarii sunt cei mai absurzi, că unitatea simplă fiind una cu nimicul, credința acestora se bază pe nimic; și dacă în adevăr sunt adevărați unitari, al căror princip să fie ceva, să fie o ființă, nu pot decât a adopta unitatea compusă care este trinitatea.

Noi lăsăm pe unitari spre a-și da singuri cuvintele lor, scopul nostru aci este întru a arăta câte speție de doctrine sunt. Cu matematicile în mână însă vedem că punctul, până e un singur punct, nu poate forma linie, nici înainte, nici înapoi, și că unitarii până sunt unitari exclusivi, nu pot fi decât staționari, nu pasă nici înainte, nici înapoi; între unitari nu se vede nici un progres.

Dualiștii, având două principie, au două obiecte, două puncturi, și calea lor se desemnă sau înainte, sau înapoi, după natura dualității lor, adică a celor două principie în antiteză. De ar fi raționat toți oamenii tot cu aceeași putere și veritate, dualiștii toți un câmp ar fi format, o singură cale ar fi avut; unii însă apucară înainte, alții înapoi, alții în dreapta, alții în stânga, și alții, amețiți, crezură că se mișcă când sta locului.

Ca să judicăm însă bine, câtă să cunoaștem bine obiectele despre care judicăm, câtă să distingem dualitățile ce ni se vor prezenta, căci sunt de diverse nature și, în loc să începem de la adevăratele diade, începem de la cum le-au înțeles popoliile cei mai antici, în prima lor înorantă. Iată unele ca acestea:

Ființă	Nimic
Lumină	Întunerec
Cald	Frig
Viață	Moarte
Mișcare	Inerție
Veritate	Minciună
Avere	Lipsă
Bine	Rău etc. etc.

În aceste dualități, primul termin este pozitiv, este o existență, iar al doilea este negativ, adică o neființă, o lipsă, un nimic. Căci averea este ceva în casă sau în pungă, neaverea însă este nimic în casă, nimic în pungă; veritatea este ceea ce este, minciuna este ceea ce nu este. Viața este durată unei ființe, puterea și mișcarea într-însa, moartea este încetarea vieții,

Începerea descompunerii. Asemenea, întunecul e lipsa luminei, frigul e lipsa căldurii, răul e lipsa binelui.

Așadară, speția aceasta de dualități, în care un termen este pozitiv și altul negativ, o vom numi *dualități himerice* sau *neadevărate*; căci omul în credința lor se crede dualist și în adevăr nu este decât unitar; se crede că să mișcă de la un punct la altul și în adevăr stă locului, căci celalalt punct nu există. Așa cred că se mișcă toți amețiții, când în faptă stau locului. Sunt *lară* dualități ce se compun de termeni amândoi pozitivi, puncturile în adevăr există amândouă, însă fiind de aceeași natură, fiind egali, nu numai nu pot nimica produce, ci etern sunt antipatici și în luptă, spre exemplu: astfel se văd două divinități, una a celor de sus și alta a celor de jos; astfel doi regi în Sparta, astfel doi consoli în Roma și astfel sunt și dualitățile următoare:

Doi bărbați

Două femei

Doi vorbitori tot dodată

Doi lacomi la aceeași masă

Doi domni în aceeași casă

Doi domni pe același tron

Doi pretendenți sau pețitori

Doi adversari

Două viciuri de aceeași natură etc.

Bărbat cu bărbat nu se mărită, femeie cu femeie asemenea. Rar două femei trăiesc bine într-o casă ci, de se află excepțiuni, este numai când nu sunt egali de același caracter și de aceeași condiție. Doi flecari nu se suferă, două păcătoase asemenea; doi pretendenți, fiind rivali, sunt adversari. Doi inemici se încaieră, se bat. Speției acesteia de dualități sau de perechi îi vom zice *dualități monstruoase*, dualități destructive, și ambii lor termeni întâlnindu-se, nu produc nimic; din contra, se distrug.

Ambii termini acestor dualități, fiind antipatici, contrarii, de se întâmplă a învinge unul pe altul, n-avem de rezultat în dualitatea monstruoasă și distructivă decât o unitate distructoare; dualitatea monstruoasă fatalmente e condamnată de a se desființa singură, și astfel avem:

vingător	învins
împilător	împilat
despot	sclav
sacrificator	victimă
tâlhar	pradă
ucizător	ucis
calomniator	calomniat
Melit	Socrate
popol despot	Aristide etc. etc.

Destrugându-se un termin pe altul, niște asemenea dualități mai curând sau mai târziu ajung la unitate, la monarhie absolută, la despotism, la rău, cu un cuvânt.

Numărul doi din asemenea cauze fu considerat de cei antici ca număr fatal; din rezultatele rele ce adesea și foarte adesea ieșiră în lumea sălbatică și barbară din întâmpinul antitezilor, ajunseră popolii ce ieșea din barbarie la civilizație a condamna și prin lege, și prin credință, orice pereche sau împerechere, până și însuși maritagiul între masculine și feminine, până și însuși maritagiul între suflet și corp¹.

De aci și încă mai dinainte, lumea fu despărțită în două câmpuri și lupta antitezilor începu și dură, și dură încă, pentru că lumea ideală se află în haos, în confuzie: idei, principie, elemente spiritali fură în amestec. Veni-va însă într-o zi timpul când să se despartă dintre lumină și dintre întunec, și când

¹ Multe doctrine considerară corpul ca o temniță a sufletului, multe altele arătară că există și că a exista o eternă luptă între suflet și corp, între spirit și materie.

omul să vadă că tot ce a creat și a lăsat Dumnezeu aflându-se fiecare la locul său respectiv, sunt *bune foarte*, după expresia biblică. Noi nu inventăm nimic, noi nu creăm nimic în lumea ideală; elementele însă aflându-i-le în haos, în amestec, nu facem decât a distinge și a face a vedea că natura nu ne prezintă pretutindeni și în sempretern decât dualități corelative, paralele, simpatice, creatoare; că tot ce a creat Dumnezeu este *bun foarte* și că tot ce a făcut omul, sau din rea-credință, sau din inoranță, tot ce au pervertit relele doctrine, aceea este *rău foarte* și aduce mai rele.

Iată dar adevăratele dualități, corelative, paralele, simpatice, creatoare, cu un cuvânt *naturali*:

timpul	locul sau spațiul
spiritul universal	materia universală
sufletul	corpul
mascul	femină
mire	mireasă
lucrători	material
progres	conservație
drept	datorie
libertate	fatalitate
guvern	popol
profesor	elev
vorbitor	auditor etc.,

și cu un cuvânt:

activ	pasiv
-------	-------

Acestea și cele asemenea acestora în înfinit sunt singurele dualități *naturali*, singure cum se văd la creație destinate prin amorul divin și universal de a crea, a produce în înfinit și în nemărginit. Luptă nu e între ambii lor termeni, ci simpatie: unul e necesar celuilalt, unul e împlinirea sau întregirea celuilalt; unul fără altul nu poate.

Blestemată de trei ori doctrina sau sistemele ce pun luptă între ambii termini ai dualităților naturali și adevărate, căci ceea ce unește Dumnezeu, omul să nu desfacă. Empie și inumane sunt doctrinele ce pun luptă între suflet și corp, între progres și conservare, între guvern și popul, între activ și pasiv cu un cuvânt. Datoria noastră este a stabili echilibrul între dânsese, recunoscând că sunt create de la început de a fi în eternă nuntă și armonie.

Celelalte dualități, afară de cele naturali, dualitățile himerice, dualitățile monstruoase, n-au provenit decât din călcarea legilor naturei, din inoranța omului și perversitatea lui și din dislocarea termenilor de la locul lor respectiv. Dualiștii himerici sau imaginari nu sunt decât unitari, și unitarii simpliști n-au de bază a doctrinelor și credințelor lor decât *nimicul*. Dualitățile n-ajung la a distruge un termen pe altul și prin urmare absorbind, nimicind un termen pe altul, a ajunge iar la unitate, la absolutism.

Dualitățile naturali singure numai sunt creatoare și progresive. Acestea, spre a se cunoaște, se compun: din doi termini pozitivi amândoi; din doi termini corelativi, paraleli, simpatici și armonici amândoi; în fine, dintr-un termen *activ* și altul *pasiv*.

*

Atât în această scriere, cât și în oricare alta, datoria noastră va fi de a recunoaște ca bază și început a oricărei creațiuni numai dualitățile naturali; de a predica învoirea și pacea între termenii lor, astfel după cum sunt predestinați de la creație; de a stabili echilibrul între dânsii oricând alte doctrine fatali și inumane se vor încerca a-l rumpe.

Datoria noastră va fi încă de a combate orice dualitate monstruoasă: nu suferim maritagiul între doi bărbați, nu pe cel între două femei; nu suferim doi domni într-un stat; nu

suferim doi vorbitori deodată. Când vorbește altul, suntem datori d-a-l asculta, adică de a fi pasivi. Nu ne place a vorbi și noi deodată cu dânsul. Când vorbim noi, nu ne place a vorbi și alții totdeodată cu noi. Din doi sau mai mulți pretendenți alegem pe unul și vai de noi când alegem tot ce e mai rău. Din doi sau mai mulți pretendenți ce ar dori să ne ia țara și moșiile și drepturile, nouă unora nu ne place nici unul. Sau când, spre exemplu, vedem pe tărâmul nostru stând față în față muscali sau turci, sau nemți cu turci, sau muscali cu nemți, noi zicem că acest fel de întâmpine se numesc *dualități monstruoase*, și dacă auzim și însuși tobe și surle, tot nu zicem că e nuntă; sau de va fi vreo nuntă, aceea în adevăr e nunta dracului.

Ne place a despărți doi adversari, a-i depărta sau mai bine a-i împăca. Judicările și certele și încăierările nu ne plac pentru că sunt dualități monstruoase. Ne place și dorim din suflet, dacă din dizgrație începe o luptă sau un răzbel, a se stabili pacea, și pacea vieței, iar nu a mormintelor, pacea dreptății ce singură este durabilă. Păci de acelea ce ne smulg la Basarabii și la Bucovine nu sunt nicidecum de gustul nostru, și credem că avem mulți români ce ne seamănă la gust.

Când luptele se încep, de o parte cu scop de a răpi sau lua, și de altă parte de a se apăra, noi nici cu vorba nu putem lua partea răpitorului. Când, din dizgrație, după luptă, unul este vîngător și altul învins, simpatia noastră este pentru cel din urmă. Unii aleargă la cel vîngător. Fie-le de bine. Între împilator și împilat, împilatul este fratele nostru. Între tâlhar și deprădat, rugăm din inimă și din suflet pe fiecare să nu să ia după moda de la Galați, spre a se înrola în banda tâlharilor.

Între carnefice și victimă, oricât de culpabilă sau criminală ar fi victima, pe carnefice îl urâm sau îl plângem și mai mult, căci una se spală de păcat și altul se împle de sânge. Între lupi și între oi, noi dorim a apăra oile; și rugăm pe fiecare a nu se

face lup, a nu se face însă nici oaie, pentru că lupul nu o mai iartă până ce nu o va mânca de tot.

Dumnezeule! Ce de mai dualități monstruoase! Și de am sta a le înșira în toată viața, tot n-am mai ajunge la un capăt, atât s-a înavuțit lumea în rele. Și răul stă în rumperea echilibrului antitezilor și din *unirile* monstruoase unde se unesc sau doi activi, sau doi pasivi la un loc.

Tot enumerând la dualități monstruoase, uitasem că am fost promis a vorbi și de trinități.

*

Întrebați pe oricare matematic dacă poate trage o linie numai cu un singur punct. Cerați și singuri și veți vedea că nu se poate; cu un singur punct stă cineva locului cu mâinile în sân. De va avea însă cineva un al doilea punct înainte, se mișcă sau trage linia înainte; de va avea punctul al doilea înapoi, se mișcă iară sau trage linia înapoi.

Cu două puncturi dară omul sau naintează, sau înapoiază. Cu o linie însă cineva nu poate măsura decât numai lungimea încotro va apuca; cu o singură linie n-are cineva de-ajuns, nu poate măsura spațiul. Cu o linie e cineva numai *într-o parte*. Românul a știut ce a zis când nu i-a plăcut să fie cineva *într-o parte*. Într-o parte numai nu poți să-ți măsoari nici via, nici moșia, nici magazia cu bucate, ba nici banița cu mălai. Într-o parte numai riscă cineva, pe lângă altele, de a-și pierde echilibrul și de a cădea cum să-și spargă capul sau să-și rumpă piciorul sau, Doamne ferește, să dea poate și de răpă, să-și piarză și viața.

Într-o parte numai nu e niciodată bine; și știam și eu ce zic când ziceam că nu e bine s-apucăm numai așa, cărării numai într-o parte: numai spre nord sau numai spre sud, sau numai spre Orient sau numai spre Occident. Într-o parte e totdeauna numai într-o parte, fie vodă, fie vlădică, fie boier, fie neguțator,

fie popă, fie sătean. Cât văd pe cineva într-o parte, să mă ierte, ca cu toată afecția și cu tot respectul nu pot să-i zic decât Nea-ntr-o parte. O spui curat mai dinainte, ca să nu fie vorbe mâine-poimâine.

Mai era odată un învăț, nu știu de unde îl învățaseră unii-alții. Numai vedeai, sau mai bine nu vedeai nicidecum pe câte un consol că se ducea și spunea câte o vorbă la urechea lui vodă. O vorbă numai îi spunea creștinul, însă ia spuneți-mi și dumneavoastră, acea vorbă nu era numai *într-o parte*?

Nu jupâne, nu domnule, nu excelență, nu excelentissime, mie vorbele numai într-o parte, la ureche, nu-mi plac; dacă ai să spui ceva, dă o notă cum să ajungă la toate urechile. De la aurită să-ți fie gura până la mine și de la mine până la aurită să-ți fie gura e numai o linie; și o linie va să zică numai într-o parte, într-o direcție. De la dumneata însă la urechea mea și la urechea altuia, iacă-mi-ți un unghi, și de la mine până la dânsul formându-se o altă linie, iacă-mi-ți un triunghi, și dacă nota se publică și ajunge la urechile tuturilor, iacă că se împletește țara și toată Europa de unghiuri, de triunghiuri, și vorba se întinde peste tot. Prin triunghiuri numai se măsoară spațiul, și știm multe, și multele ne știu pe noi.

Voi să zic adică că dacă se publică nota excelenței dumitale, ca toate vorbele, tiparul, vezi bine dumneata, se face ca un centru, ba ce zic: ca un soare de unde ies nenumărate raze. Eu mai știam ce zic cu proclamația aceea de la '48, când ziceam că numai cu protecția Rusiei e numai într-o parte, numai o linie dreaptă d-acî până la Petreburg; și d-aceea apelam la Europa întreagă și ceream garanția puterilor Europei. Pentru că de la noi până la Petreburg face o linie; de la noi până la Paris alta, și de la Paris până la Petreburg alta, și iacă-mi-ți un triunghi bunicel de mare. Apoi de la Viena până la Paris o linie, de la Viena până la Petreburg alta, și de la Petreburg până la Paris alta; și triunghiul se formă iar întreg. Apoi de la noi până la

Stambul o linie, de la noi până la Paris alta (dacă vreți, puteți trage linii și la Viena, și la Petreburg, și la Berlin, și la Turin, și oriunde vă va plăcea) și apoi de la acestea până la Stambul altă linie, și ies o mulțime de triunghiuri cum să măsurăm toată Europa.

Apoi, pe unde măsoari, p-acolo firește te și duci sau în materie, cu corpul în carne și în oase, sau cu mintea (pentru că se trag linii și cu mintea, și mai vârtos prin scrisori și depeșe ce în drumul lor tot prin linii șerpuiesc și care, de la un timp încoace șerpuiesc, uite, ca fulgerul prin telegraful electric) și afli, cunoști lumea și lumea te află, te cunoaște și nu rămâi *într-o parte*.

Am auzit și am tot auzit de vreo zece ani că nu sunt bun de politică. De voi fi crezut și eu vreodată că pot să fac la politică încai, ca toți băiețoii, după zece ani a cătat în fine a mă convinge odată că nu sunt bun nici de politică, nici de *memorandum*. Prin urmare o spui curat la toți că m-am lăsat de politică, aci nu fac decât la trigonometrie și îmblu și eu din triunghi în triunghi. Mâine voi face la literatură, ca să nu mă mai amestic în politică. Toată Rusia știe că tot la ablativ am făcut, de la 1830 până la al '48. Poimâine în istorie, luând popolii și națiunile d-a rândul, voi face tot la istorie. Când nu voi mai avea ce face, mă voi încerca să înfrățesc condițiunile națiunii române¹, și să las politica a se tracta cu folos prin cluburi și prin piața Sorbonei de la Paris, prin piața teatrului din București și însuși prin cafee, și mai vârtos prin faimoasa peană a d-lui Saint Marc Girardin, pentru că are patentă ca aceea ce o vom spune altă dată. Într-un cuvânt, unde voi vedea pe Nea-ntr-o parte, îi voi zice cum îi zice tot românul, tot

¹ Voi lăsa gloria altora de a vorbi de clasi ce n-am avut niciodată, sau de a crea clasi, spre a crea dezbinarea în timp de uniune.

Nea-ntr-o parte, fără să m-amestic în politică; ca să nu fim dară numai într-o parte, să continuăm cu triumhiurile înainte.

Precum se poate trage o linie de la București la Paris și alta de la București la Viena, și alta iar de la Paris la Viena, și întâlnindu-se liniile, voi să zic, la Viena se formă un triunghi de minune; asemenea, de la pământ se poate trage o linie în soare și alta în lună, și apoi alta de la lună în soare, și triunghiul e făcut de când lumea. Asemenea, din soare și din lună și din altă stelă există alt triunghi. Asemenea, din soare în alt soare și în alt soare există alt triunghi.

„Dar ce?” ne vor zice o mulțime de cuvioși, „dar ce, trei sori sunt?” Ba nu, părințele, sunt milioane și milioane de sori, că Dumnezeu e cu milioane și bilioane de ori mai mare decât ceea ce știi și crezi. Adevăruri ca acestea și-au luat acum dreptul de cetate, Galileii în ziua de astăzi nu mai sunt condamnați la foc pentru asemenea adevăruri, și prin urmare trecem înainte.

Așa, din triunghi în triunghi, în nemărginit se formă triunghiul triunghiurilor ce este cercul universal sau omega, adică o cel mare. „Dar ce, triunghiul cerc este?” ne vor întreba cu mirare atâția și atâția autori acreditați și faimoși. Acestora nu le vom răspunde, ci vom face ruge spre a se lumina, și iar trecem înainte, până la cercul cel mare, până la O mega. Apoi, descinzând iară de la cercul cel mare până la cercul sau punctul sau atomul cel mai mic, fiecare matematic se convinge că acel atom, acea unitate fiind un cerc, este iar un triunghi, în marea mirare a marilor și faimoșilor autori, și că prin urmare, toată unitatea veră și pozitivă este o trinitate.

Precum dară tot spațiul e un cerc sau un triunghi, compus de nenumărate triunghiuri sau trinități, formate din linie, asemenea universul este plin de dualități naturali care, dând fiecare un rezultat, formă atâtea trinități:

Din maritagiul spiritului universal cu materia universală a ieșit creația sau universul;

Din maritagiul sufletului cu corpul rezultă omul;

Din mire și mireasă sau din tată și mamă rezultă familia,
și așa mai încolo, cată să aveți trinități ca să avem creație sau
progres:

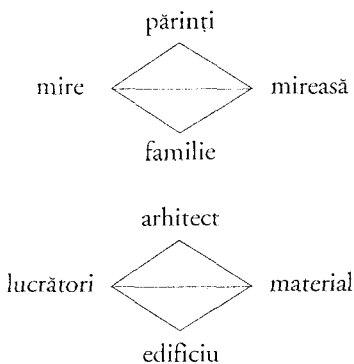
lucrători	}	edificiu
material		
guvern	}	soțietate
popol		
maestru	}	școală sau doctrină, știință sau artă
discepoli		
progres	}	perfectibilitate
conservație		
drept	}	veră libertate
datorie		
dogmă	}	religie
cult		
științe	}	belearte
măiestrie		
nutriment	}	creștere materială
stomah		
idee	}	creștere spirituală
memorie		
formă	}	corp
substanță		
om spiritual	}	om moral etc. etc.
om material		

În fiecare trinitate se văd două principie sau cauze: unul activ, și altul pasiv, și un rezultat, un product din aceste două cauze. Însă toată cauza își are alte cauze, cum zice și românul: tot tata își are tată și tot nașul își are naș, până ajungem cu mintea la cauza cauzelor, la tatăl taților.

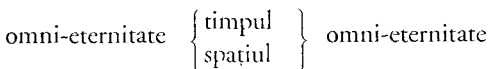
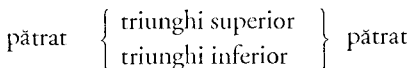
Așa mirele și mireasa, ce produc familia, își au părinții mai sus de dânsii; lucrătorii și materialul ce produc edificiul își au

arhitectul, sau domnul edificiului, mai presus de dânsii; dreptul și datoria ce produc libertatea au legea sau legiitorul mai presus de dânsele.

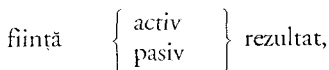
Așa, plecând de la cele cunoscute:



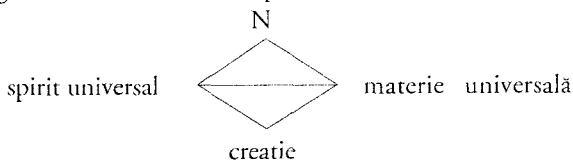
și mai încolo:



Și, cu un cuvânt:



ajungem la necunoscutul N și putem zice:



Din acestea se văd o trinitate superioară sau activă și alta inferioară sau pasivă. Aceste două trinități sau triunghiuri ce formă un pătrat cată să producă asemenea un rezultat, care este cercul, căci îndată ce două triunghiuri drepte și egali formă un pătrat, puncturile culminante având un centru, cercul deja este și închipuit. Prin urmare, dacă pe triunghiul superior îl vom numi *lumea spirituală*, precum pe cel inferior avem tot dreptul de a-l numi *lumea materială*, cercul ce se formă ca un rezultat este *lumea morală*, rotunzită, armonizată și care coprinde în sine și pe cea spirituală, și pe cea materială.

Despre aceasta vorbim foarte întins și prin ecuațiuni în primul volum de istorie universală. Aci încheiem prin observațiunile următoare:

Suma a două lature a unui triunghi, de nu va fi mai mare încăi cu un punct decât bazea sau cea d-a treia lature, triunghiul nu se poate forma. Rezultatul, prin urmare, din doi termeni ai dualităților naturali, de nu va fi mai mare decât linia ce se formă între activ și pasiv, trinitate nu există, progres nu este.

Dacă tot mirele și mireasa vor produce numai doi fii, progres material în umanitate nu este. În etern, după doi părinți ar rămâne numai doi fii: populația ar rămânea staționară. Dacă mirele și mireasa fii nu produc, familie nu este, umanitatea este în faliment, în stingere.

Edificiul cată să aibă o mai mare valoare decât a materialului în parte și a travaliului în alta; de va pretui edificiul cât amândouă, progres nu este; de va pretui mai puțin este faliment. Societatea întreagă cată a pretui mai mult decât popoul în parte și guvernul în alta, ca să fie progres. Arta, știința, doctrina, ca să înainteze, cată să coprinză și pe maestru, și pe elevii care, ieșind dintr-înșea, de nu vor întrece pe maestru, progres nu este. Un om viu, de nu va avea o mai mare valoare decât corpul lui izolat și decât sufletul lui izolat, este un om decăzut, un om falit moralemente. Omul moral cată să aibă

o mai mare valoare decât omul spiritual în alta. Cu un cuvânt, rezultatul cată să aibă mai mare valoare decât activul și pasivul împreună. Ca să fie creștere, cată să avem triunghi, ca să fie progres adevărat, cată să avem triunghi. Nu e progres de nu avem activ și pasiv. Nu e perfectibilitate de nu vom avea asemenea de scumpe și adorate și progresul, și conservația.

Feconditatea a fost binecuvântată și în legea lui Moise, și în a lui Crist; nunta a fost binecuvântată: Mântuitorul, de s-a zis mire, și-a închipuit mistica mireasă. Sterpitatea a fost întotdeauna blestemată. Blestemate dar doctrinele ce binecuvântă sterpitatea. Blestemate doctrinele ce combat sau dispreță materia, conservația și tot ce este pasiv; fără corp, sufletul nu se manifestă, nu devine om; fără materie, artistul nu-și poate manifesta idealul.

Blestemate iar, de trei ori, doctrinele ce combat și deneagă spiritul, progresul și tot ce este activ.

*

Mai observăm încă că, precum materia este locuitorul locului sau al spațiului, asemenea spiritul este locuitorul timpului, pentru că nimic nu este vid în natură; că timpul trece peste loc și nu se mai întoarne – ora trecută, ziua de ieri nu mai vine înapoi – și că prin urmare, spiritul trece și străbate dimpreună cu timpul, străbătând spațiul și mișcând materia, dându-i atâtea și atâtea forme în infinit și în nemărginit; că în loc, fiecare suntem cu materia, cu corpul, și în timp suntem cu spiritul, cu mintea. Nimeni în ziua de ieri sau de mâine și în locul cutare, unde am fost sau unde vom fi, nu mai e cu corpul, ci cu mintea sa; că prin urmare alta este timpul, și alta este locul, și iar prin urmare alta este spiritul și alta este materia: spiritul, după cum zic materialistii, nu e de o natură cu materia, nu e materia ajunsă în cea mai fină stare de fluiditate, căci fulgerul ce cade azi în București nu cade și mâine tot acela, nu

cade și în Paris. Fulgerul, schinteia electrică, are a face cu locul; mintea este și azi, și mâine, aceeași și străbate în toate locurile pe unde știe și pe unde își imaginează: mintea are a face cu timpul și cu locul.

Mai observăm că dacă, spre exemplu, de la un punct până la altul facem – străbătând locul – zece minute sau ore și ne înturnăm înapoi, încât pentru loc retrogradăm, iar încât pentru timp am înaintat, căci s-au făcut douăzeci de minute sau ore: tot înaintăm și tot înaintăm cu timpul și niciodată nu mai putem veni înapoi. N-aveți ce face timpului, o potenți și despoți ai lumii! N-aveți ce face progresului, o conservatorilor exclusivi, căci pasă cu timpul, și tot înainte și tot înainte pasă, și ne duce pe toți împreună.

Din aceasta urmează că: spiritul este activ și materia pasivă; spiritul este mirele universal și materia este mireasa universală. Spiritul are mișcarea și prin urmare puterea, și prin urmare libertatea, și prin urmare inteligența, și prin urmare progresul. Materia are inerția (nemișcarea sau starea în loc) și inerția este asemenea o putere, și în loc de libertate sau voie liberă, materia are scrisul, sau faptul, sau fatalitatea, sau predestinarea, și prin urmare, corelativ progresului, materia are conservația.

Progresul dar este activul, conservația pasivul, progresul este mirele, conservația este mireasa. Spiritul fără materie nu poate, nu e întreg, materia fără spirit asemenea. Progresul fără conservație nu poate, pentru că singur e ne-tot ca toți Sarsailii, pentru că singur e o totală risipă sau distrucție. Conservația iar fără progres e o eternă inerție, e o eternă sterpitate; conservația singură iar e ne-toată, ca toți conservatorii exclusivi. Spiritul este fecondator, materia e fecondată; progresul e fecondator, conservația este fecondată. Din acestea iar se vede și se recunoaște că activul este egal pasivului, însă activul e superior pasivului. Ca tot ce este egal, spre a fi dreptate, cată a sta în

echilibru; cât se rumpe echilibrul, nu mai e dreptate și prin urmare e rău.

Așa, fiindcă activul are mișcarea și puterea și libertatea și fiindcă pasivul are așteptarea și conservarea, spre a nu rumpe activul însuși echilibrul, pasivului i se dă *dreptul* și activului *datoria*. Debilului, în adevărata sau naturala morală, i se dă *dreptul* și *potentului* *datoria*. Pruncii, venind în lume debili sau pasivi, vin cu *dreptul* lor la sânul mamei și în casa paternă; și părinții, fiind activi și potenți, nu simt decât *datorii*. Copiii, făcându-se mari și întărindu-se, iar părinții, cu bătrânețele, devenind pasivi și debili, copiii au atunci *datorii* și părinții *drepturi*. Femeia, fiind pasivă, cată să aibă mai mult *drepturi* și bărbatul, fiind activ, cată să aibă mai mult *datorii*; femeia fără *drepturi* e sclavă și bărbatul fără *datorii* este tiran. Popolul, fiind pasiv, cată să aibă mai mult *drepturi*, guvernul, fiind activ, cată să aibă mai mult *datorii*; populul fără *drepturi* este sclav, guvernul fără *datorii* este despot.

Tot ce este activ, de i se va fi dat de sus *dreptul*, ce este iar activ, ar fi devenit de două ori activ; și tot ce este pasiv, de ar fi fost condamnat la pasivitatea *datorii*, ar fi devenit de două ori pasiv. Dumnezeu creatorul nu e capabil de asemenea injustiție. Dumnezeu, activul activilor, Dumnezeu, fiind atot-potent, ar fi fost despotul despoților de n-ar fi fost și atot-bunul: prin nemărginita sa bunătate și-a echilibrat nemărginita sa atot-putință.

*

În fine, încheiem: că doctrinele unitare, dacă sunt filosofice, sunt absurde, căci unitatea simplă nu există; dacă sunt religioase, propagă eroarea în loc de adevăr, și dacă sunt politice, primul lor autor a fost un monarh absolut, un despot, sau a eugetat spre a deveni despot. Popolii educați prin doctrine unitare nu numai că rămân staționari, ci ajung la nulă, la nimic,

pentru că nimicul, unitatea simplă este principul lor de credință.

Doctrinile dualiste, de sunt himerice, fiind în faptă unitare, aduc rezultatele tot ale unitarilor (pentru că din aceleași cauze avem aceleași efecte și din cauze egali, avem efecte egali), iar de sunt monstruoase, acestea fac omenirea în loc de a înainta sau de a sta locului, din contra, a înapoia din starea ei primitivă; acestea au pervertit popoli, și omul pervertit e mai rău sau mai înapoi decât omul sălbatic.

Dualitățile himerice nu formă linie pentru că un punct numai au pozitiv. Dualitățile monstruoase, având două puncturi pozitive, formă linie, însă înapoi, pentru că din doi luptători, activi amândoi, cel învins se anulă, cel vîngător devine de două, de mai multe ori în absolut activ, și prin urmare criminal în condica naturei, pervertit. Despotul, vîngătorul, carneficele e mai înapoi decât omul primitiv, adică mai rău, și învinsul, captivul, sclavul e mai jos decât vita, iar victima, ucisul se anulă, n-așteaptă decât putrezirea. Dualitățile naturale formă însă linia înainte; termenii lor, întâmpinându-se față în față într-un punct de contact, produc un efect natural și *bun foarte*, cum zice Domnul, și formând o trinitate, formă un triunghi și progresul începe.

Dualiștii himerici și dualiștii monstruoși au devenit și ei câteodată trinitari; însă trinitățile lor au fost asemenea, or himerice, neavând nici un punct, or monstruoase, având câte trei termeni activi; astfel se vede trinitatea indienilor în Brahma, Vișnu și Siva (creatorul, conservatorul și destructorul), astfel mai târziu, la greci, Jupiter, Neptun și Pluton. Trinitatea iar a lui Pitagora nu fu decât după doctrinele indiene. Politeiștii au progresat, însă, netrecând din triunghi în triunghi regulat, au căzut în ohlocrație, în anarhie și prin urmare în distrucțiuni.

Acestea sunt principalele doctrine. Și iarăși o repetăm: noi nu inventăm nimic. Noi spunem ceea ce este și ceea ce a fost.

istoria nu se inventă; istoria nu e o ficțiune, istoria adevărată ține la câră câte vede sau câte știe din documente, din câte au existat și câte există. Câte spunem noi au existat și există încă între popoli, și câte au existat însă în haos, în confuzie; noi le punem la locul lor, și tot ce este al nostru este numai metoda, este numai puterea – multă, puțină – ce avem de a pune lucrurile în rând, la locul lor, cum să le văzăm și să le distingem și să le cunoaștem cinstitorii ochi de văzut și urechi de auzit.

Acest articol este extractul primului volum al istoriei universale. Materia fiind științifică, cere un stil didactic, după cum se vede în tractă la locul său; voind însă a o face mai populară, pe cât se poate va putea pe înțelesul mai multora, preferăm aici a scrie mai românește. Românul e din originea sa caustic. *Caustic* va să zică un ce care arde de frige; și de este românul caustic, nu-l criticați, cititorilor, că prea l-au ars și l-au fript și pe el străinii, și ai săi, și însuși aceia în cari și-au pus toate speranțele. Disperația l-a făcut a-și râde de toate. Cu focul și dorul în inimă și cu lacrimile în ochi, este și cu surâsul pe buze, dulce câteodată, amar de mai multe ori și caustic sau arzător ca și focul ce arde în inima lui.

În ziua de astăzi unde îi arde lui de matematică, ca să-i zică cineva „Du-te de învață geometria ca să mă poți pricepe!"; și apoi noi nu suntem un Pitagora, ca să punem pe poarta noastră „Nimeni negeometrizat să nu intre!” οὐδεὶς ἀγεωμέτρητος εἰσελεύετω. Când vrei să fii didactic, nici însuși în școală nu poți să fii cu românul prea serios și mai mult când fiecare își are nevoiele sale. Cu vorbe însă, cu mume ca Nea-ntr-o parte, îl ții în loc din cale, și te ascultă, și-l faci să-i intre bine în cap că una este linia și alta e triunghiul, și-l introduci a pricepe natura și spețiile diadelor și echilibrul antitezelor. Ținem mult a recomanda cât se poate această justiție sau dreptate între ambele principii ale diadelor sau

dualităților, despre care vorbim pe toată ziua, și despre care se fac atâtea dispute și certe dezastroase.

Spre a întrupe pe cititor și mai mult în această știință, mai înmulțim exemplele noastre și suntem nevoiți de a ne reproduce în multe câte le-am mai publicat deja, sau în românește, sau în franceză. Cu cât ne vom exercita a cunoaște bine natura antitezilor, cu atâtea vom poseda mai mult cheia prin care mai facil vom putea afla multe din ale adevărului și a ne lumina spre a dezlega cele mai dificile probleme și a împăca toate interesele și toate condițiunile societății.

PROGRESUL ȘI CONSERVAȚIA

Progresul este una din proprietățile spiritului, conservația este una din proprietățile materiei. Progresul am zis că este mirele și conservația este mireasa. Luptă și încăierare nu se poate între aceste două principii. Amorul divin este legătura între dânsule. Doctrinile ce le însuflă ura și discordia, dacă nu sunt bune, sunt din cele mai cu rea-credință. Iată ce am mai zis și în alte ocaziuni:

„De n-ar fi materia, spiritul n-ar avea unde a se manifesta. De n-ar fi fost din ce să se forme corpul, sufletul ar fi fost necunoscut asupra pământului. De n-ar fi fost mireasa, bărbatul n-ar avea cum să ia numele de mire și n-ar deveni niciodată tată. Și iar, de n-ar fi spiritul, materia în etern ar sta locului și fără nici o formă și n-ar avea nici cine a o cunoaște. De n-ar fi sufletul, corpul n-ar fi decât un cadaver ce așteaptă putrezirea. De n-ar fi bărbatul, femeia cum ar deveni mireasă și mamă?

În universul întreg, progresul stă în maritagiul spiritului cu materia; la individe, în maritagiul sufletului cu corpul. În generele uman, materialemente, în maritagiul mirelui cu mireasa. Progresul e una din calitățile spiritului ce posedă puterea și mișcarea. Conservația e una din calitățile materiei pe care se

manifestă și se repaosă spiritul. Progresul e o mișcare, conservarea e un repaos. Cine aleargă de nu se mai repaosă, nu mai poate alerga și cel ce și-a luat un repaos cât se cuvine, își poate relua drumul și ajunge la scopul său.

Progresul, fiind o mișcare și creștere, de n-ar fi întârzierea cuvenită, progresul exclusiv ar fi un fulger, o clipă de la creație până la împlinirea secolilor, exprimându-ne în stil biblic. Conservația iar exclusivă, fiind o încetare, de n-ar mișca-o progresul, ar fi o inerție eternă, ar fi mai rău decât starea în loc, căci ajunge la corupție, la putrezire.

Precum dară spiritul se complinește cu materia, sufletul cu corpul, mirele prin mireasa, cu un cuvânt activul prin pasivul, asemenea dreptul se complinește prin datorie și progresul prin conservare. Progresul e un drept și are datorii mai multe; conservarea e o datorie și are drepturi mai multe. Dreptul fără datorie e un despotism. Datoria fără drept e o sclavie. Progresul fără conservare e o clipă și ajunge la nimic; conservarea fără progres e o stagnație și ajunge la putrezire, și iar la nimic. Cine conservă are, și cine are, poate progresa mai răpede.

Progresiștii *exclusivi* n-au cunoscut înțelesul *adevăratului* progres. Conservatorii *exclusivi* n-au cunoscut înțelesul *adevăratei* conservării, căci de l-ar fi cunoscut, un câmp ar forma, sub același stindard s-ar pune. Progresistul *adevărat* e totdeauna și conservator. Conservatorul *adevărat* e totdeauna și progresist.

Conservatorul *adevărat* este, vorbind creștinește, cel ce având talantele evanghelice, conservându-le până la unul, a căutat să le îmmulțescă, și cu dânsle îmmulțite s-a arătat înaintea Domnului său. Conservatorul rătăcit sau mincinos este cel ce, având un talant, se duce a-l îngropa; și acolo unde crede că îl conservă, îl roade rugina. Însă, precum Domnul a judecat și condamnat pe acesta, ar fi condamnat și mai aspru pe cel

ce, având mai multe, în loc de a le îmulți, le-ar fi risipit sau în desfătări, sau din lăcomie.

Progresul se mai aseamănă și cu sământa semănătorului. Cine va să semene o chilă, o conservă în bună stare până la timpul semănatului, și scopul conservării și laborării sale nu e decât progresul. După ce seamănă, nu se duce a secera grâul când încă e verde sau abia încolțit, ci așteaptă maturitatea lui și atunci, în loc de o chilă, are zece. Și dacă va să aibă o sută: conservă cu aceeași luare-aminte pe cele zece.

Economul cel bun este și conservator, și progresist, și nu conservă decât ca să progrese, și nu progrese decât conservând. Este întrebarea însă: ce se cuvine a conserva, ce a cheltui, și ce a lepăda. Pentru aceasta, tot omului i-a dat Dumnezeu minte și știe ce se cuvine a conserva și ce a lepăda; căci nimeni nu conservă ceea ce e rău și contagios. De vei spune semănătorului „conservă nighina și leapadă grâul cel bun“, s-ar uita mult la tine să vază de ești cu mințile întregi, sau de voiești a-l lua în răs. De i-ai zice iară „să nu cumva să conservi nighina, ci grâul cel mai bun; să nu pui grâul stricat alături cu cel bun“, el ți-ar răspunde: „Ci lasă jupâne, că știm și noi atâta lucru“.

Prin urmare, în van ne-am mai pierde noi unii timpul cu filosofia echilibrului antitezilor; în van alții, ce se numesc inteligența națiunii, cufundați în politică și diplomație, și-ar pune toată elocvența și se arată fiecăruia român ce se cuvine a conserva și ce a lepăda, căci fiecare știe, cunoaște nighina din grâu. Fiecare are deajuns minte de la Dumnezeu să distingă instituțiile și datinele străbune și salutare din câte ne-au adus fanarioții și muscalii și Regulamentul într-un secol și jumătate.

Ca să venim iară la echilibrul antitezilor, arătăm că mântuirea stă în adevăr, cum și mulțumirea generală în dreptate; iar emblema *adevărului* dreptății a fost întotdeauna balanța, și balanța nu e decât echilibru. Legile providenței despre dreptatea universală și individuală se citesc în natură: pământul

neîncetat are un emisfer luminat și altul întunecat, ce se succed gradual și fără salt; câte ore de lumină sau de ziuă sunt într-un an, atâtea și de noapte, câte grade de căldură, atâtea și de frig.

Generațiunile nu se succed distincte, prin linii de demarcație, când adică se termină una să înceapă alta, când mor toți părinții deodată, atunci să se nască toți fiii iar deodată; ci în aceeași generație se văd și prunci, și adolescenți, și juni, și bărbați, și maturi, și bătrâni. Junetea posedă mai exclusivamente tot ce e al puterii și al mișcării, și activitatea adică, și energie; bătrânii posedă reflexia și caută repaosul. Unii avântă și mișcă ideile nouă produse de bătrâni, și aceștia conservă; iar din echilibrul proprietăților etăților iese adevăratul progres.

Precum fiii cu părinții fac o singură familie, asemenea progresiștii cu conservatorii un singur câmp cată a face. Dezbinarea între fii și părinți e disoluție, blăstem; dezbinarea între progresiști și conservatori e luptă dezastruoasă, război intestin, turburare ce nu aduce decât scăpătarea familiilor, educația știrbită a junimii și, în loc de progres, la care aspiră cei dântâi, soțietatea nu se alege decât cu înapoiere, căci generația nouă, lipsită de creșterea cuvenită, e mai înapoi decât cea veche.

Din asemenea lupte s-a pierdut Babilonia și Egiptul, din asemenea lupte au înapoiat ebreii, grecii și romanii, din asemenea lupte Franța ajunse în ceea ce este: confuzia doctrinelor, haosul principelor, orbirea minților, sărăcia sufletelor, lipsa inimilor, dominiul și jugul bancherilor, cultul vițelului de aur, proscrisia elitei cetățenilor, turnul lui Babel, opt milioane de voturi în contra tuturilor libertăților, tentația popoilor creduli, aluatul corupțiunii popoilor primitivi. Astfel sunt rezultatele luptelor între progresiștii exclusivi și între conservatorii exclusivi.

De n-ar fi fost conservatorii exclusivi, revoluția cea mare de la '93 nu s-ar fi întâmplat și foloasele păcii era să fie cu mult mai mari; de n-ar fi fost progresiștii exclusivi, despotismul nu

și-ar fi avut locul după revoluție. Conservatorul adevărat este progresistul adevărat. Omul de la douăzeci și până la patruzeci și cinci de ani, ce profesă și practică niște asemenea principie, se poate numi progresist și nu e decât cel mai adevărat conservator. Bărbatul de la patruzeci și cinci până la optzeci de ani, ce a practicat și practică niște asemenea principie, se poate numi conservator și e cel mai adevărat progresist.

Doctrinile noastre vor să anunțe pacea între elemente, echilibrul antitezilor, viața și durata populilor viguroși, renoirea celor decăzuți, sporirea averilor celor opulenți, înavuțirea celor scăpătați, prosperitatea cu un cuvânt publică și particulară, fericirea fiecăruia în fericirea publică.

ENGLEZII ȘI FRANCEZII SAU DREPTUL ȘI DATORIA, LIBERTATEA ȘI EGALITATEA

24 mart 1856¹

Bunul meu amic!

Spre răspuns la observațiunile D-tale asupra Franței și Englierei, am zis câte una-alta în scrisoarea mea precedentă. Cunoști doctrinele mele despre trinitate, despre rezultatul uniunii sau nuntei între ambele principie corelative, paralele și simpatice, despre *activ* voi să zic, *pasiv* și *rezultat*. N-am a mă întinde mai mult asupra acestui sujet despre care airea am vorbit de-ajuns ci, ca să mă explic mai clar în câte ți-am vorbit în scrisoarea mea precedentă, nu pot decât a mă resui, cu istoria în mână, la originea națiunilor franceză și engleză.

¹ Această epistolă s-a scris cu data ei în limba franceză și corespondentul a și publicat-o de atunci în Londra; aci, unde îi este și locul, nu facem decât a o traduce și adaoșele le facem în note.

Republicele antice se formară toate în starea barbară sau nomadă a popolilor ce era vecini de starea sălbatică. Nimic de nou n-am a zice acum la început; n-am decât a repeta (însă tot după al meu metod) cele câte s-au mai zis de alții, de atâtea ori și foarte de mult. Omul sălbatic, ca și toate animalele, apără asupra pământului cu dreptul său; datoria, fiind în stare latentă, era necunoscută sălbaticului.

Însă ce este *dreptul* în înțelesul primordial și curat al vorbei? Este o emanație din legea naturală, este o prerogativă sau un privilegiu, ca să mă exprim astfel, ce toate ființele pământesti au unele asupra altora în succesia lor, o prerogativă a ființelor ce vin în urmă asupra celor mai vechi decât dânsule. *Posterioroarele* au un drept asupra *anterioarelor*, spre exemplu: iarba sau plantele în genere, fiind create în urma pământului, au un drept asupra acestuia; răsar, se nutresc, se dezvoltă, înfloresc, se adoarnă în frumusețea lor din sânul pământului. Iată primele nimfe! Ele au dreptul sau privilegiul și pământul are datoria. Animalele erbivore (pășcătoare), venind în urma plantelor, au dreptul și asupra acestora, și asupra pământului: din plante se nutresc, în selbe locuiesc, asupra pământului se preîmbă. Ele fură primii domni ai câmpilor, selbelor și munților. Animalele carnivore (mâncătoare de carne), venind și mai în urmă, avură un drept asupra pământului, asupra selbelor și asupra animalelor ce se nutresc cu iarbă. Carnivorele fură primii tâlhari. Omul, care e ultima din operele creațiunii, are un drept asupra pământului, asupra mineralelor, vegetalelor și tuturilor animalelor; acesta fu primul rege.

Începând acum de la primul om, fiii au drepturi asupra părinților: copilul se nutrește din sângele și laptele mamei sale, dispune de vegherile ei, se bucură de fructul travaliului tatălui său. Fără știrea lui, copilul posedă doi sinceri și călduroși apărători, moștenește averea lor, încă de la naștera sa vine în lume cu doi servitori fideli și devotați, fără preget d-a se expune

și d-a se sacrifica pentru dânsul. Asemenea, generația care urmează moștenește neapărat pe generația precedentă; toate bunurile materiale, toate ideile, toate invențiunile generațiilor precedente sunt din drept ale generațiunii noastre de astăzi. Generația următoare va moșteni asemenea pe a noastră și așa mai departe.

Însă se cuvine a lua aminte că ființa sau speția sau generația ce vine în lume cu dreptul său către anterioara sa, arc asemenea neapărat o datorie către posterioara sa. Apa are un drept asupra gazurilor sau aerului, are însă datorie către pământ. Pământul are un drept asupra apei, datorie însă către vegetale și animale. Plantele sau vegetalele au drept asupra pământului și apelor, datorie însă către animale. Omul are drept asupra pământului și asupra celor trei regnuri, datorii însă către copiii săi, adică către generația viitoare. Generația de astăzi are drepturi asupra generațiilor precedente, datorii însă către generațiunile viitoare. Și cu cât datoria e mai naturală, cu atât este mai facilă, mai ușoară, mai dulce și mai salutarie, căci plăcerea materială de *a lua* nu se poate compara cu plăcerea spirituală și morală de *a da*. Iată principul sau originea adevăratei morale: părții active i se impune pasivitatea datoriei, și partea pasivă e dotată cu activitatea dreptului. Dumnezeu este principul principilor, dreptul drepturilor, și în marea sa dreptate și-a impus singur datoria datorielor: de la Dânsul se nutresc toate și într-însul viază toate.

Primele societăți ieșiră din starea sălbatică. Oamenii dântâi n-aduseră în primele societăți, din datorie, decât germinalele acesteia, un fel de instinct egal pot zice cu al celorlalte animale ce simt datoria de a-și nutri și a-și apăra puii; și instinctul dreptului însă se afla într-însii dezvoltat în toată puterea lui primitivă, brutală. Pe orice punea ochii, li se părea că au și dreptul de a și-l însuși. Dreptul fără datorie este mai sinonim cu egoismul sau cu libertatea exclusivă, și libertatea exclusivă

e una cu tirania. Tiranii țin la libertate numai pe persoana lor. Datoria iar, fără drept, este sinonimă cu abnegația exclusivă, care est una cu servitutea neîncetată.

Tot omul, considerat ca un centru, n-are alt punct de plecare decât pe sineși, pe *ego*, de unde derivă vorba *egoism*. Și *egoismul*, ca primul sentiment de conservare al omului, ca prima sa cură de a prevedea pentru sine și pentru ai săi, fu prin urmare primul bold ce îl împinse spre a forma primele soțietăți, căci instinctul de a-și apăra și asigura viața, de a-și propaga speția, împinse pe om, ce se afla în voia întâmplării și în puterea celui mai tare, a se însoți cu alt om și a forma primele însoțiri sau bande, din cari ieșiră primele familii, primele sămenții ce fură elementele primelor soțietăți.

Cu cât societățile deveniră mai numeroase, cu atâta germinale datorii se dezvoltă și cu atâta dreptul exclusiv căta mai curând sau mai târziu a fi reprobat și condamnat însuși. Inteligențele de prima ordine, primii raționatori sau filosofi și moralisti nu putură fi partizani sau apostoli ai dreptului sau ai *egoismului*; din contra, din toate puterile îl combătură, opuindu-i datoria ca princip moralizator sau îmblânzitor. După o lungă și neconținută luptă, după apariția ametițiilor sau falsilor dualiști, ce recunoscără spiritul binelui și spiritul răului¹, datoria fu recunoscută în fine ca o emanație din spiritul binelui, și dreptul fu reprobat ca un fruct al spiritului răului! Și astfel puseră în gueră datoria asupra dreptului și abnegația asupra *egoismului*, precum au fost pus în luptă cele după dânsii două principie primordiale: Ormuz și Ahriman, Osiris și Typhon și, după solomonism, Dumnezeu și Satan.

¹ Proprietățile spiritului sunt: puterea, mișcarea, progresul, inteligența, bunătatea. Răul e lipsa binelui, e o neființă, un termen negativ. Spiritul e un termen pozitiv, o ființă. *Spiritul rău* prin urmare nu poate exista. Spiritul, îndată ce ar fi rău, îndată încetează de a mai fi spirit. A zice *spirit rău* este ca și când am zice *viu mort*.

Când se luptă cineva în contra naturei, se luptă însuși în contra legilor creatorului și totdeauna s-a văzut că tot natura învinge. Egoismul combătut, ca să zic așa, de moarte de către toate doctrinele antichității, se revoltă firește cu o mare violență și deveni prin urmare mai feroce și decât al fiarei; se formară dar două câmpuri, unul al dreptului sau al egoismului și altul al datoriei sau al abnegațiunii. Primul, firește mai viguros și mai violent, fu totdeauna vîngător; cel d-al doilea, blând și neofensiv, fu totdeauna învins. Societățile prin urmare ajunseră a fi compuse de o minoritate de privilegiați ce avea a se bucura de drepturi, și de o mare majoritate ce n-avea a cunoaște decât datoria. Era dar în interesul vîngătorilor sau al privilegiaților de a zice în gura mare că datoria e sântă, ca să auză multitudinile și să se supuie ei (pe cine auzi că predică numai datoria, să știi că sau este vreun privilegiat cu drepturi, sau că aspiră la drepturi exclusive).

În anticele republice, morala sta în datorie, religia în datorie, politica în datorie. Și fiindcă aceste republice sau democrație ieșiră din revoluțiuni în contra absolutismului, fosta ordine a celor deja stabilite în statele teocratice și monarhice a cătat să se răstoarne. De unde până aci dreptul era o prerogativă a unui singur individ, al monarhului, și a unei minorități, deveni privelegiul societății întrege și datoria fu de aci înainte impusă individului. Sclavul unui singur despot sau al unei caste deveni sclavul cetății, al popolului, al națiunii întrege. Dreptul de aci înainte nu mai fu decât al omului colectiv și datoria a omului individual. Și fiindcă omul colectiv există numai în imaginație, omul real, omul individual a cătat din nou să-și plece capul la jugul datoriei, a cătat a recunoaște și a servi mii și milioane de tirani în loc de unul. Fu decorat modul acesta de guvern cu numele de *democrație*, sau suveranitate a popolului.

Astfel fură republicele din Grecia antică. Acolo un Aristide căta a suferi fără să murmure d-a fi condamnat la ostracism

(exil) pentru singura crimă că a fost *just*. Socrate a cătat a bea cicuta pentru crima de les-viciu (de înaltă trădare în contra viciului), pentru crima de a da exemplu de virtute practică. Astfel fu mai în urmă republica Romei unde capacitățile, virtuțile eminenți căta să fie exilate ca niște periculoase egalității generali a cetățenilor. Orice cap răsărea cu inteligența sau alte calități mai presus de ale celorlalți cetățeni, căta să fie niviplat de securea carneficelui. Astfel ajunse, în fine, și statul Iudeei: își făcea invidioșii și interesații un drept în numele religiei și moralei publice de a persecuta până la moarte pe toți profeții pentru singura crimă că era cei mai luminați, cei mai justii, cei mai virtuoși membri ai unei societăți pervertite și corupte. Pe când Israel era în starea normală, pe când Palestina n-ajunsesse încă iudee, adică apanagiul familiei sau al dinastiei lui Iuda, profeții erau chemați la rangul de primul sacerdote și însuși la tron, ca David și Solomon. De aci înainte fură neîncetat persecutați.

După tipul republicelor acestora, sau mai bine, plecând spontan eu doctrinele de la același princip de a combate dreptul ca emanație a egoismului și de a moraliza pe om prin datoria și abnegație, se formară asemenea și republicele vechei Galie. O abnegație absolută de sine, sacrificiul bunurilor particulare la binele public, holocaustul sineșului pe altarul datoriei constituia, după doctrina druidică, pe adevăratul cetățean. Acest abuz cu datoria, după cum arătarăm, făcu a cădea umanitatea antică sub jugul despotismului sau al unuia, sau al popoului întreg. Aceasta fu, în societățile lumii antice, forma guvernelor sub care oamenii fură educați sau pervertiți în mai mult de două mii ani: servitute individuale, servitute colectivă, servitute corporală, servitute spirituală.

Primii care cutezară spre a stabili adevărata justiție, a echilibra ambele principie, a mărita, ca să zic așa, în același individ dreptul și datoria, egoismul și abnegația, libertatea și egalitatea,

au căutat să cază ca niște martiri pentru mântuirea umană, fiind acuzați de imoralitate și de ateism. Nimeni ca Iisus Crist n-a venit spre a renoua pe om din lumea cea veche, echilibrând sau împăcând ambele principie, și cu drept cuvânt luă numele de mire, de mediator, de Mesie, de Mântuitor și de Fiiul omului. Și nimeni iar ca dânsul n-a suferit un martiriu mai batjocoritor și mai atroce: crucificat fu între doi tâlhari! Baraba tâlharul avu mai mult simpatie pentru poporul decât El! Baraba trecu de mai onest și de mai puțin criminal decât fiul Mariei.

Crist se sacrifică și *Buna sa nuvelă* (Evangheliul) nu fu la început decât numai o nuvelă; doctrina sa era numai o teorie încă, fără a fi nici scrisă. Nu fu practică la început decât de un mic număr de israeliți eseneeni, adepți ai discepolilor săi. Și această minoritate de adepți pretutindeni fură persecutați ca niște atei și mâncători de copii, neavând unde să-și plece capul între iudași și mai vârtos între păgânii ce se speria că vor pierde privilegiile și sclavii de se va întinde doctrina cea nouă, nuvela cea bună ce anunța liberarea sclavilor. Cristianismul mai întâi dete fiecăruia om totdeodată și drepturi, și datorii; păgânii și fariseii privelegia pe unii cu drepturi și pe cei mai mulți, pe popor, îl condamna numai la datorii. Nuvela cea bună fu un spăimântaliu pentru păgâni și farisei.

Vorbind ca aritmeticii, făcând calculul cu cifre, se știe iar că daca pasivul (datoria) întrece activul (capitalul în lucrare), neapărat nu poate rezulta decât faliment. Prin urmare, în orice popor datoriile vor fi mai multe decât drepturile, poporul acela se amenință de scăpătate, de faliment. Și când falimentul moral este universal, când societatea este pervertită până la ultimul din membrii săi, când toate părțile corpului soțial se tulbură și prin convulsii, ca să zic așa, demoniace bat și lovesc tot ce mai rămâne sănătos în societate, atunci nu mai e remediu: natura singură vine spre a mântui natura.

Omul sălbatic, tip al omului primitiv, vine atunci fatalmente (neapărat) spre a regenera pe omul pervertit, căci sălbaticul împins de egoismul și dreptul natural devine temerariu ca lupul sau ca orice fiară, unde omul împilat, adus prin datorie și abnegație de a fi timid, nu mai poate sta în contră. Unul este condus de natură și celalalt fabricat, ca să zică așa, schimonosit de filosofi, de rătăciți moraliști, de teologi ce speculă divinitatea, nu este condus decât de tiranii săi și de sacerdoți, complicii acestora.

Barbarii, prin urmare, veniră spre a răsturna lumea antică, adică Roma și Bizanțul, spre a regenera Apusul și a aresta corupția în Orient. Când Apusul și Răsăritul se corupseseră cu totul și câțiva patricieni deznervați împila și sugea lumea, iacă și stirpele teutonice, arabii și turcomanii apar. Unii îmbrățișează cristianismul, alții islamismul, amândouă credințele ieșite din mozaism și luptătoare în contra idolatriei și tuturilor legilor ei, păgâne și inumane. Aceste două credințe, având aceleași scop – de a face pe toți oamenii moștenitori ai pământului, recunoscând și dreptul și datoria – fură adoptate de două stirpe pline atunci de vigoare, de sucul vieții și de activitate pentru că era pline de egoismul primitiv (nu înțeleg egoismul deznervat al societăților corupte și pervertite).

Când e frig, oamenii doresc foarte firește căldura. Când plouă prea mult, oamenii doresc seninul și soarele. Și când pământul arde sub razele neconținute și arzătoare ale soarelui, oamenii doresc ploaia sau răcoarea. Asemenea și în frigul dreptului exclusiv al egoismului primitiv și sălbatic, lumea firește a fost avut necesitate de căldura datoriei sau a abnegațiunii, iar mai târziu, când echilibrul fu rumpț printr-o încărcare prea multă de datorie generală și arzătoare, de o abnegație exclusivă și înflăcărată, lumea natural simțea nevoia de frigul egoismului și de răcoarea drepturilor. Într-un cuvânt, lumea vrea să se conserve: tot omul voia să fie al său. Egoismul exclusiv face pe om lup, abnegația exclusivă face pe om oaie,

și lupul n-o mai iartă până ce nu o mănâncă. Omul începe a dori să fie în adevăr om, cu drepturile și datoriile sale.

Ploaia e fecundătoare, soarele e dătător de viață; dreptul e fecundător, datoria e dătătoare de viață. Însă viața fără fructe e stearpă, și datoria fără drept este stearpă: nu rezultă dintr-însa singură decât servitutea, și lumea va să fie liberă, și pasărea însuși dorește libertatea. Cu cât datoria ardea în flacăre și cerea hecatombe în holocaust, cu atâta soțietatea devenea mai stearpă și cu atâta barbarii era bineveniți, revârsându-se într-însa și însuși ca niște torente de deluvii, stingând incendiul datoriei exclusive și răsturnând altarele ei.

Imperiul roman se compunea de o mare și foarte mare majoritate de sclavi fără drepturi, de plebei umiliți și disprețaiți, și de o minoritate de patricieni, și ei și sateliții lor deznervați. Lumea antică nu mai avea apărători nici la Oriente, nici la Occidente. Vandalii, goții, normanzii, francii, germanii, teutonii, cu un cuvânt, intră în Italia, în Galia, în Spania, coprind Occidentele și îi devin domni. În Oriente, musulmanii coprind Asia Mică, Egiptul și, prin Africa, trec în Spania și Franța. Aceste două stirpe barbare, asemenea a două ramure de un cataclism, ca să zic așa, coprind, ca în două desmăsurate brațe, trei continente și vin a se întâlni și la frontierele Franței, întocmai ca două torente ce se întâmpină în aceeași vale din două înălțimi contrare. Egipteni, ebrei, greci, romani, gali... toți câți din lumea antică ardea în datoria exclusivă și însetoșă de drepturi nu le opuseră nici o rezistență.

Era foarte natural, căci sclavii n-avea nici un interes de a-și apăra domni, nici un legământ nu mai era în antica soțietate spre a uni oamenii și a-i face tari. În Asia și Africa păgânismul era deznervat, în Imperiul bizantin cristianismul era călcat în picioare și plin de superstițiuni păgâne, iar la apus fu parodiat în catolicism. Ecclesia devenind oficială și în Bizanțiu, și în Roma, lepădându-se de Crist, devenise complice cezarului, instrument despotismului. *Dreptul*, după doctrinele ei parodiate, venea de la boldul diavolului, și singură numai

datoria mântuia și sanctifica pe om (și, o, minune! că cei ce predica și mai predică încă niște asemenea doctrine anticristiane țin mult, mai mult decât toți, la drepturi și la titluri și fug ca de dracul de datorii, ce le aruncă în sarcina săracilor, ca să-i sanctifice).

Pământul, iarăși o mai repetăm, ardea de incendiul datoriei și, în lipsa unei ploii regulate ce se revarsă cu justiție peste tot, lumea avea nevoie însuși de un deluviu. Toți plecară capul înaintea torentului barbarilor afară de fiii naturii, de barbarii însuși, atât ai Orientului, cât și ai Occidentului. Iar dezmoșteniților și sclavilor lumii antice, jugul cel nou li se păru mai ușor decât cel care purtasera până aci. În adevăr, soțietatea lua un alt aspect: cei ce vindea *corpuri* și *suflete* umane¹ dispăuseră. În loc de patricieni și sclavi, în loc de pretorienii și plebei nu se mai văzură decât domni și servi, conchistători și conchistați.

Să lăsăm pe barbari a ne întâmpina și bate la frontierele anticelor Galie și să ne înturnăm la subiectul nostru: la francezi și la englezi. Cari sunt în genere locuitorii Franței? Descendenții galilor. Galii însă, fabricați de mult încă după doctrinele druidice, reduși și deprinși la a abdica de bunăvoie la drepturi și a nu venera decât datoria, deveniră fatalemente mai întâi prada romanilor și apoi prada francilor. Repumnând egoismul până la exces, nu se credea perfecți decât în abnegație. Obiectul sacru al cultului lor, baza politică a soțietății lor era numai *egalitatea*; libertatea, ca și aerul ce răsufălăm, în starea lor primitivă, n-avea nici un preț înaintea lor, decât după ce o pierdură.

Corpul devine magru și foarte costeliv când nu caută cineva decât numai sufletul, precum și sufletul ajunge de a-și pierde și numele când cineva își caută numai de corp, numai de cele materiale. Pierzând libertatea și neconservând decât egalitatea înaintea jugului unui domn, galii începură foarte târziu a simți și a stima prețul libertății. Profetii lor era tot druiți. Suflete și

¹ *Apocalip.* XVIII, v. 13.

inime generoase, începură ei mai întâi a-și impune o datorie nouă de a deveni apostolii dreptului, d-a predica libertatea și de a muri pentru dânsa. Scoală mulțimile și scutură jugul romanilor.

Însă, vai! Era prea târziu, mulțimile era deja prea mult deprinse în cultul datoriei și căzură din nou mai în urmă sub jugul francilor. Era foarte natural; la franci simțimentul dreptului era vergine încă, nu fusese combătut încă de nici o doctrină, instinctul libertății individuali le era înnăscut și natural, unde la gali datoria și egalitatea era singurele lor obiecte de adorare; deprinși cu dânsule, le deveniseră ca o a doilea natură. Francii deveniră domni peste Galia, cărui îi ardică și însuși numele, impuindu-i numele de Franța.

Feodalitatea și regalitatea, susținute de biserica Romei care, din originea ei, se lepădase de Crist¹, afla un popol foarte voios

¹ Sf. Petru avea toate calitățile de un bun apostol, însă avu împuținarea de suflet de a se lepăda de trei ori de Domnul său. Papii ce se prind de succesori ai lui Petru, îi semănără mult și îl și întrecură în aceasta. Iisus Crist o prevăzuse aceasta și, când apăru pentru ultima oară la discipolii săi, zice către Simon Petru:

– Simone al lui Iona, mă iubești mai mult decât acestia?

– Așa, Doamne, tu știi că te iubesc, răspunse Petru.

– *Paște mieluşei mei*, adăose Domnul, și mai adăose iară:

– Simone al lui Iona, mă iubești tu?

– Așa, Doamne, tu știi că te iubesc, răspunse Petru.

– *Păstorește oile mele*, zise din nou Iisus, căci ținea mult ca mieii și oile sale să nu fie abandonate de acest de trei ori renegat; și-l mai întrebă pentru a treia oară:

– Simone al lui Iona, mă iubești tu?

Petru, întristat că fu întrebat de a treia oară dacă îl iubește, zise:

– Doamne, tu toate știi, tu știi că te iubesc.

– *Paște oile mele*, îi repetă Iisus ce știa toate.

(Ioan, C XXI, v. 15, 16 și 17)

„Paște mieluşei mei și oile mele“. Făcutu-o-ați, o faceți oare, voi, o, succesorilor ai lui Petru? Pentru Simon al lui Iona oare Mântuitorul se teme, sau pentru voi, ce luați și carnea oilor după ce le tundeți lâna și le sugeți și sângele după ce le-ați desecat laptele?

de a renunța la orice drepturi ce credea că vin de la boldul Sataniei și a se stima perfect și demn de împărăția cerurilor cu singurul princip sacru și moralizator al datoriei. Cristianismul, degenerat în catolicism, dete ultima lovitură de grație acestui popol martir, acestui popol ce devenise oi înaintea lupilor.

Cu cât acum popolul se simțea mai împilat pe pământ, cu atâta complicele sau parazitul baronului, preotul voi să zic, îl asigura despre paradis după moarte, de își va împlini până într-una și încă mai pe dasupra datoriele către eminența sa prelatul și către excelenția sa, ilustrisimul baron. A suferi cu răbdare, a-și împlini datoriile cu rezignație, a nu avea nici o pretenție la drepturi, acestea era trei chei mistice prin care se putea deschide de amândouă părțile porțile împărăției cerurilor.

Cristianism era acesta? Nu, pentru că Mântuitorul n-a fost întins mâinile pe cruce decât spre a mântui lumea, n-a suferit martiriul decât spre a răscumpăra prin supliciul său pe cei împilați, spre a rumpe fiarele sclavilor și spre a face moșteni pe toți dezmoșteniții. Spre ce atâtea sacrificiuri daca era până în urmă să lase lumea în aceeași stare, și încă într-o stare și mai rea, daca ecclesia deveni complice despotilor, daca Borgii se puseră în capul ecclesiei?

La aspectul unei bațjocure atât de empie și al nouălor mizerie impuse popolilor însuși în numele aceluia ce se crucificase pentru mântuirea generală, primii cari au cătat neapărat a se revolta fură, foarte natural, adevărații creștini. Primele tîpete după spiritul seculului și după natura noilor tirani fură din piepturile adevăraților crezători. Revoluțiunile acelei epoci nu fură decât religioase pentru că cine crede bine, la bine aspiră, și cine crede strâmb, la rău ajunge. Ecclesia oficială nu întărește de a păli acele revoluțiuni cu numele de erezii și revoluționarii fură numiți eretici, fură adică fulgerați prin anateme. Prin cine însă prelații și baronii reușea într-o a îneca vocile ce anunța libertatea conștiinței, și prin urmare libertatea individuală și publică? Însuși prin majoritatea popolului

martir, ce era dedat și mulțumit cu jugul datoriei și într-o egalitate perfectă *înaintea servituzii* și pentru care, după zisa preotului ce îl confesa, dreptul și libertatea era o pretenție arogantă ce provenea dintr-un orgoliu satanic.

Popolul deveni instrument al însuși tiranilor săi, popoul însuși persecuta, masacra, extermina pe apostolii libertăților populare și pe adepții acestora. Hughenoții, toți reformatorii, toți protestatorii căzură victime însuși prin accia pentru mântuirea cărora ei se sacrifică. Nouăle doctrine a căror tendință era spre liberarea popoarelor, persecutate de gali, de italieni sau romani, de grecii însuși, de toți câți era fanatizați în cultul exclusiv al datoriei, se duseră a se refugia la popolele de stirpe teutonică pentru că credința și însuși existența, ca să zic așa, a anglo-germanilor nu se baza decât asupra dreptului; normanzii s-au văzut că ei era oameni de accia ce nu vrea să știe de încântece și descântece teatrale ale teocapililor, oameni ce nu se lasă să puie nimeni mâna pe dânșii. Prin urmare, la dânșii toată doctrina ce venea în favoarea dreptului și a libertății era binevenită.

Protestantismul inventă sistema constituțională ce mai domolea absolutismul și mai evangheliza republicanismul păgânătății, făcând a se recunoaște în fiecare cetățean unsul Domnului. De aci libertatea individuală, necunoscută în republicele păgâne, deveni baza sau elementul libertății publice. Dreptul și datoria fiecăruia și ale tuturilor fură recunoscute și adoptate ca dogme politice și soțiali ieșite din dogmele religioase, bine explicate și înțelese; unde, din partea lor, catolicismul și ortodoxia parodiată consolidară și întemeiară ca niciodată despotismul, numindu-l *drept divin*.

Binele iese până în fine din excesul răului. Cu cât catolicismul abuză de credulitatea adepților săi, cu atâta exasperația deveni mai generală când această sistemă ajunsese a deveni despotă absolută și pe corpurile, și pe sufletele dizgrățiaților

crezători. Catolicii, amăgiți până în fine, începură a cugeta ca și protestatorii, deși nu protestară prin vorbe, ajunseră a protesta cu faptele. Inteligențele seculului al XVIII-lea, conduse de experiență, în loc de a mai predica o nouă doctrină religioasă, aflară că vine mai neted, și mai răpede prin urmare, de a lovi catolicismul cu lovituri de secure neîncetate. Răpăia loviturile de toate părțile. Acești noi profeti fură numiți filosofi. Materialismul exclusiv veni să bată spiritualismul exclusiv; până și însuși scepticismul, ce nu mai credea nimic, deveni o modă: toată lumea, urând pe papa, deveni volteriană.

Acești filosofi, mai modești în pretențiunile lor la imortalitate, se feriră cât se poate de a pofți la cicută lui Socrate sau la rugul lui J. Huss; se mărginiră întru a imita pe Lucian ce-și bătea joc de toate divinitățile păgânismului, fără a mărturisi pe a sa. Se știe că nu e dificil de a fi cineva revestit cu numele de ateu când nu mai e adorator al papii, și mai vârtos când nu poate degrada pe Crist la neomenia de a deveni cumătru și complice fariseilor și despoților. Cu toate acestea, numărul ateilor se înmulțește pe toată ziua pentru că crimele bisericești oficiale și ale regalității se înmulțesc (și pentru că, cât nu vei crede în acele crime și nu le vei venera, pe îndată ești și ateu, după expresia *sfinției lor*).

Ce face însă numele când scopul și devotamentul sunt mari și salutare? Devine cineva și *paria*, devine și însuși anatemă, după cum deveni Crist spre a mântui umanitatea de anatemă. Prin scepticism și ateism fură alungate din cer divinitățile păgânismului, și tot prin ateism se încercară spre a sfărma autoritatea papii. Însă acești profeti, acești apostoli travestiți în atei căta și ei să-și aibă aspirațiunile lor, un Mesie oarecare. Pământul era în dureri de naștere și născu revoluția cea mare. La vederea ei, altarele se zburcă, drepturilor feudale le curge pulberea în dărâmarea lor, ce surpă și trag după dânsele acel mincinos drept ce se numea *drept divin*.

Însă carii sunt soldații acestei revoluțiuni, belatorii întrepizi ai acestui nou suveran, ai revoluțiunii ce vine acest fel prin foc și sabie a regenera Franța și Europa întreagă? Tot descendenții galilor, francezii de astăzi, vechii adoratori ai egalității. Pentru câștii, după atâția seculi de neegalitate materială, spirituală și morală, libertatea nu le servi decât ca printr-înșea să poată din nou ajunge la egalitate. Dreptul, cu care se serviră și ei un minut, nu le fu decât un mijloc spre a cădea din nou sub jugul datoriei.

Întâmpinul principelor și răpedele lor întâmpin produse la început confuzia, un haos de unde putea ieși o nouă creație. În această stare a soțietății zbucinate și confuze nu era dificil primului ambițios venit de a reduce popoul la antica lui egalitate înaintea unui despot. Imperiul se ardică îndată și fără obstacol peste ruinele republicei abia formate, cum și peste ruinele imperiului despot veni mai pe urmă a se restabili dimpreună cu restaurația faimosul drept divin. Prin Sfânta Alianță suveranii deveniră solidari unii de alții și dreptul omului fu pretutindenii persecutat, încât semăna că s-ar fi și stins, atât dispăruse pretutindenii. Însă în van toate persecuțiunile: dreptul nu poate pieri. Despre dânsul se poate zice: fulgerile infernului nu vor putea nimic asupra lui. Dreptul este ca simțirea, ca mintea, ca foamea și ca setea, natural în om și prin urmare emană d-a dreptul de la Dumnezeu și este nepieritor ca și natura lui. Atunci însuși când lumea îl crede pierdut, desființat, atunci însuși se află latent în sânul, în existența însuși datoriei.

Sforțurile ce puseră imperiul și restaurația în contra dreptului și libertății fură vane. Servitutea, în amorurile sale dizgrațiate, născu libertatea sau, ca să mă exprim mai clar, între cei împilați se află totdeauna aspirătorii la libertate. Subt despotism e o dezbatere, o luptă mută și neconținută spre a scăpa de jug și excesul tiraniei singur face a reuși revoluțiunile: cuțitul ajungând la os pretutindenii, un țipet spontan eu iese

deodată din toate piepturile. Tirania prepară revoluțiunile, impunerea multor și multor datorii face a răsări ca din mormânt dreptul, în toată vigoarea sa.

Carol X aduse anul 1830. Iată o nouă victorie însă, vai, și o nouă disfata. Ludovic Filip aduse 1848. Iată o nouă acție, însă și o nouă reacție. Republica a doua aduse un al doilea imperiu. Ce va aduce după sine al doilea imperiu? Ceea ce aduce excesul datoriilor și împruținarea drepturilor.

Însă pentru ce această neconținută succesie de victorie și de disfate? Pentru ce atâtea dificultăți și obstacole spre a consolida libertatea pe pământul galilor sau al Franței? Și pentru ce în Elveția, în Anglittera, în Germania și în Statele Unite ale Americii dreptul și libertatea au fost totdeauna bine venite și întotdeauna aflară un pământ ospitalier? Pentru că profetii, apostolii și martirii libertății galice sau franceze, fiind în minoritate, avură totdeauna pe de o parte d-a combate pe tirani și pe de alta d-a converti un popol ce făcea toată forța despotismului prin atâtea adorație către egalitate; pentru că ceea ce era dificil și mai necunoscut la descendenții grecilor, romanilor și galilor (adică libertatea individuală) era foarte facil și natural însuși la stirpile mai nouă sau barbare încă¹.

¹ Și pentru că echilibrul era rupt nu numai între egalitate și libertate, preponderând una și dispărând alta, ci peste tot din aceasta voia potentului făcea a dispărea a debilului, de aci dară tendința și facilitatea către centralizare; precum un individ absorbea pe altul, asemenea o provincie mai tare pe alta, până când Galiele se absorbiră în Franța. Așa se văzu și regalitatea centralizată, și republica mai în urmă tot centralizată. Centralizarea fie anarhică, fie monarhică, nu ajută decât despotismului.

Când se face un colp de mână sau de stat în Paris asupra libertăților, despotismul e în toată Franța din cauza centralizării. Este anarhie în Paris? E în toată Franța. Este monarhie absolută în Paris? Este în toată Franța. Centralizarea aduce la unitate iar nu la uniune, și unitatea aduce la despotism; când toate provinciile se absorb într-una, fără întârziere

Englezul și germanul era liberi și nedisciplinați în originea lor, ca și bașbuzucii: feroci, reci, cupizi, avari sau lacomi, voraci însuși, ca tot sălbaticul și ca toată fiara – tot pentru dânsul, nimic pentru altul; superstițioși ca tot barbarul, sufletul lor nu cunoștea altă frică decât de divinități infernali. Corpul lor însă simțea necesitatea de niște clime mai calde și mai fertile. Prin conchistele lor provenite de marea cutezanță, aflându-se în contact cu restul lumii clasice, baptezati apoi prin spiritul evanghelic, din feroci devenira orgolioși, din lacomi și avari devenira economi sau interesati; și interesul personal îi împinse spre a face din libertatea individuală principul primordial al libertății publice.

individele ajung de a nu mai avea altă voință decât a despotului, fie acesta individ, fie popul. Pe cât uniunea este de folositoare și salutarie, pe atât unitatea aduce la împilare. De aceea dură de atâția seculi și va dura republica elvetică, pentru că e republică federativă, iar nu centralizată sau unitară; tot pentru același cuvânt fu consolidată republica Staturilor Unite.

Vom destina înadins un articol despre *Uniune și unitate*. Unde nu se respectă individualitatea fiecărui om, acolo nu e libertate. Când între doi oameni numai unul are voie și altul nu, acolo poate fi *unitate*, nu însă *uniune* sau învoire și, cu un cuvânt, libertate: unul e domn și altul sclav. Precum se cuvine a respecta individualitatea fiecărui om, asemenea și mai mult cată a respecta individualitatea colectivă a fiecărui popul, a fiecărui provincie, a fiecărui cetăți, a fiecărui comune. Astfel este în Elveția și în Statele Unite: fiecare canton își are autonomia sa și autonomiele toate fac autonomia generală.

Când într-un canton se întâmplă vreo încercare sau anarhică, sau monarhică, *celelalte zic halt!*, și au și dreptul, și datorie de a alina turburarea și d-a restabili ordinea. Unde e centralizare ca în Franța, fiind unitate iar nu uniune, când e anarhie în Paris, e în toată Franța, când e despotism în Paris, e în toată Franța, și iacă pentru ce libertatea nu poate, ori de câte ori vine, afla un pământ ospitaliar în Franța.

Doi gemeni e mai bine să fie despărțiți decât lipiți pentru că, de e amalat unul, altul îl caută; de mănâncă ursul pe unul, altul poate scăpa. Și-apoi doi gemeni lipiți este o monstruoziitate, ca toate diadele ce se absorb în unitate.

Vorbește germanilor și englezilor de drept, de libertate, că te înțeleg, te pricep; se înfiorează însă, se trag înapoi cum le vorbești de datorie și de egalitate. Respectul către anticele lor datine, majoratul în familie, titlurile feudale, interesul personal, toate câte tind către neegalitate vor afla totdeauna partizani apărători cu mare zel între dânșii. Ei sunt foarte toleranți și generoși către tot ce este în favoarea libertății, neiertători însă și foarte avari pentru orice e în favoarea egalității, unde galul, romanul și grecul, cum și slavul, țin mult întru a perpetua doctrinele clasice ale antichității, a sacrifica libertatea individuală, a susține sistema catolică a datoriei exclusive.

De aceasta grecul căzu; d-aceasta elementul dominant în Italia e german, d-aceca slavul se crede sânt, împlinindu-și datoria sub jug. Dacă francezul se ardică plin de mânie spre a scutura jugul, mânia i se alină îndată ce gloria de undeva îi uimește ochii, și îndată ce egalitatea devine din nou principul exclusiv al nouălor doctrine¹, leul popular devine miel și se lasă a se păstori și însuși cu o veargă de fier.

Englezii și germanii, ca popoli mai noi, ieșiți de curând din sânul naturei, nepervertiți prin doctrinele druidice, clasice și catolice, ce pun baza moralei numai în datorie, englezii și germanii judică cu capul lor propriu, prin singura lor inteligență, și calcă prin urmare mai bine unde descendenții galilor, în cea mai mare parte, judicata le e *fasonată* după doctrinele druidice și după sistema catolică.

Tot ce e liberal în Franța provine mai vârtos de la franc, de la stirpea teutonică; tot ce este egalitar în Germania și

¹ Am auzit adesea în Paris, la '49 și '50, prin cluburi și adunări ce prepara alegerile, prezicând cu mare fervoare că cutare și cutare nu e bun pentru că excelă în calități nalte, în virtuți eminente și că prin urmare e periculos egalității. Louis Blanc este unul din primii atleți de la '48 și toate scrierile lui nu susțin decât egalitatea în pierderea libertății. Louis Blanc avea foarte mulți partizani.

Englitera provine de la gali și de la lumea clasică. Francezii vor forma inima germanilor și englezilor; englezii și germanii vor forma spiritul sau mintea francezilor, spre a raționa sau calcula mai bine. Aceste două stirpe vor stabili una prin alta echilibrul între ambele principie: între drept și datorie, între libertate și egalitate.

„Însă ce ne spui?” ne va zice cineva. „Cine ți-a spus că francezul este abnegația personificată, sentimentul datoriei incarnat asupra pământului, mielul Paștelui cu gâtul întins ce n-așteaptă decât cuțitul sau al celui ce îl vinde întreg-întreguleț jupuit (al clerului voi să zic), sau al celui ce îl mănâncă (al puterii absolute)? Unde ai văzut egoismul și interesul personal mai mult decât în Franța?”

Noi însă nu vorbim de practică, sau de fapte; noi vorbim de doctrine, de dogme; alta e credința sau doctrinele unui om sau unui popor, și alta sunt faptele. Practica, faptele francezilor în adevăr sunt egoiste. Însă teoria? Însă doctrinele? Însă declamațiunile? Tot *datoria* și tot *egalitatea*, acestea sunt bazile credinței lor, aceasta e credința inveterată și exclusivă a francezilor în genere. De se află excepțiuni, excepția afirmă regula. Francezul a ajuns a profesa sau dogmatiza una și a face alta și de aceea răul dogmatic, ce a fost rupt echilibrul între drept și datorie, între libertate și egalitate, deveni mai rău, căci dogma nu se mai practică: pervertitul deveni și corupt. Din excesul răului însă provedința, în marea sa bunătate, a făcut întotdeauna a ieși binele.

Credința, când e veră, e bună; o credință eronee, falsă, e un rău, apostazia în contra credinței este și mai rău, pentru că e rău peste rău; din rebelia dar în contra unei credințe false nu poate ieși decât binele. Credințele însă populare au o mare influință asupra evenimentelor celor mari. Dacă credințele sunt vere, produc mari evenimente și consolidează rezultatele lor; dacă credințele sunt eronee, aduc sclavie, catastrofe și, la toate

forturile în favorul libertății, credințele eronee sunt obstacolele cele mai periculoase pentru că ele fac puterea tiranilor, și mai vărtos când aceste credințe există numai în dogme, fără a fi practicate.

În starea când credințele eronee nu mai sunt practicate, societatea este îndoit pervertită, mai întâi prin originea sa bazată pe o credință falsă și periculoasă, apoi prin disprețul sau apozitia către acea credință: pentru că omul devine renegat, sperjur. Dacă francezul practica preceptele doctrinelor sale, credinței ce profesa, răul ar fi fost un rău simplu, un rău peste care n-ar veni alt rău și, prin urmare, răul rămânând staționar, binele nu se poate aștepta curând. Cată să se strice de tot un fruct, să se acrească bine ca să poți extrage spiritul dintr-însul.

Să explicăm pe francezul și pe anglo-germanul de astăzi mai bine: cine este mai material și mai materialist în faptă, mai carnal, mai avar și mai gastrodul (sclav al pântecelui) decât călugărul din toate națiunile și din toate riturile? Și cu toate acestea ia să mi-l auziți că nu profesă, nu predică decât spiritualismul, curăția sau castitatea, înfrânarea poftelor, caritatea, paresimile sau ajunarea. Cine își arogă mai mult dreptul de a face toate, de a avea voie liberă? Domnii, suveranii și prelații. Și cu toate acestea, nimeni ca dâșii nu cer de la alții decât tot datorii: suveranii forță spre datorii, prelații predică cu căldură împlinirea datoriilor. În Franța, egoismul nu e un princip dogmatic, ci o simptomă, o protestație energică a naturei în contra doctrinelor abnegațiunii absolute sau exclusive.

Acolo unde unii, pe de o parte, își pun puterile spre a îneca sau a stinge unul din ambele principie ale justiției eterne, ceilalți, pe de altă parte, fără însuși a ști, prin instinctul natural, se revoltă și protestă cu fapta și cu mare energie până să restabilă echilibrul; și, de multe ori, din violența cea mare, echilibrul e rupt din nou prin triumful sau prin preponderea principului ce până aci era împilat.

Uitați-vă la catolicism și la filosofia germană: și unul, și alta au trecut măsurile și sunt exclusivamente spiritualiste: catolicismul disprețuiește cu oroare materialismul, filosofia germană împinge cutezarea până întru a și nega existența materiei, și aceasta este ortodoxia lor în teorie. Însă! Când vin însă la practică, nimeni nu trăiește numai pentru ca să mănânce ca germanii, englezii și ca preoții catolici, și ca toți câți profesă spiritualismul exclusiv; nimeni ca dânsii nu-și caută de corp și de viață cât se va putea mai bună. Nimic n-ar putea să miște pe acești de sine numiți spiritualiști ca interesul și tot interesul personal. Sunt capabili de toate pentru interesul personal, pentru binele corpului ce atât îl disprețuiește prin dogmă și prin vorbă, și atât caută de dânsul cu fața.

Pe de altă parte iară, filosofia franceză, protestând în contra spiritualismului exclusiv al catolicilor și germanilor, căzu în extremitatea contrarie și deveni exclusivamente materialistă. Filosofii francezi își împinseră *sensualismul* până întru a nega cu totul existența spiritului și cu toate acestea nici un popul nu se bate și nu-și sacrifică viața pentru o idee, pentru un princip ca francezii. Aceasta oare nu e o protestație fără știrea lor în contra materialismului exclusiv al filosofiei lor?

Preoții lor profesă și predică spiritualismul exclusiv și, ca o protestație, filosofii lor pun înaintea materialismul exclusiv. Doctrinile lor religioase, morali și politice le predică neîncetat datorita, abnegația, egalitatea și fiecare individ în parte tinde la drept, se mișcă prin egoism și cere libertate; când însă vine timpul de a lucra în comun, predomină credințele și dogmele comune și inveterate.

Unul din caracterele ce disting mai mult pe societățile decăzute din starea normală a umanității este de a profesa un princip și de a practica altul. Societatea în această stare decăzută te iartă sau închide ochii când faci ceva care credința nu iartă sau condamnă, însă nu te iartă de a-ți fi vorbele conforme cu

faptele, nu te iartă de a și predica cele ce cutezi a face: fă cât vrei, însă nu vorbi, îți zice soțietatea când ajunge în stare de ipocrizie. Cu cât francezul devine mai egoist și cere drepturi, cu atâta dă probe că protestă cu fapta și însuși fără știrea sa, în contra credinței ce-i impune datoria și abnegația. Dacă cere drepturi e semn că nu le are. Cu cât filosofia germană este mai spiritualistă, cu atâta mai mult protestă în contra materialismului inerent în stirpea teutonică.

Spre a termina, cată a-mi complecta ideea și voi recapitula câte mai zisei, plecând din alt punct de vedere. Mă voi servi, ca Mântuitorul lumii, de verbii materialii *a mânca* și *a bea*, dându-le un înțeles spiritual și material totdeodată. „Iuați, mâncați“, zice Domnul către discipolii săi, „acesta este corpul meu... Beți dintru acesta toți, acesta este sângele meu“¹; „De nu veți mânca carnea fiului omului și de nu veți bea sângele lui, nu veți avea viață întru voi“²; „Acela carele mănâncă carnea mea și bea sângele meu, întru mine petrece și eu întru dânsul“³.

La sălbatici, cel mai tare sau vîngătorul mănca pe cel învins. La barbari și la civilizați, împilatorul sau privelegiatul, arogându-și pentru sine și pentru casta sa dreptul, întotdeauna a fost numit, mai la toți popolii cum și la români, *mîncător*⁴. Întotdeauna s-a văzut lupi și oi, și materialii, și spiritualii și morali, precum și carnefici și victime, împilători și împilați, *mîncători și mâncați*⁵.

S-a văzut asemenea, la începutul acestei epistole, că toate creaturile viază și se nutresc unele din altele și că toate împreună, după expresia lui Lamennais și a altora, se nutresc de la

¹ Matei, Cap. XX, v. 26, 27 și 28.

² Ioan, Cap. VI, v. 53.

³ Ioan, Cap. VI, v. 56.

⁴ Cum, spre exemplu, zăpciu mîncător, ciocoi sugător etc.

⁵ Dualități monstruoase, în care activul assoarbe sau anulă pe pasiv.

a percepe, a înțelege bine o idee, o doctrină, se zice adesea *a o devora*, a o *rumega*, a o *sorbi*, și însuși a o *digera*.

Cel ce ascultă și adoptă o doctrină, o mănâncă, o devoră cu mintea și se nutrește dintr-însa în spirit, iar cel ce o rempinge și o persecută, o mănâncă materialemente, dacă dă persecuțiilor, *supliciurilor de tot felul și însuși morții* pe apostolii ei. Românii însuși zic *mâncători și sugători de sânge* celor ce nu le mai dau pace și repaos.

Mâncând și tot mâncând, ajunge cineva a se identifica cu obiectul din care se nutrește. *Verbul* prin excelență, *verbul vieții* sau al existenței este *verbul a fi*, care este existența materială și spirituală totdeodată. Dreptul și datoria, libertatea și egalitatea luate împreună, considerate, după cum și sunt, una dintr-alta,

spanioli și ebreii numiți *nemțești*; acuzând pe ebreii creștinați de băutori de sânge uman, fură acuzați toți ebreii. Grecii și romanii și alți popoli, devenind mai la urmă creștini, și văzând că misterul comunicațiunii e atâta de departe de a se lua după literă, și atât de salutariu, aruncară această acuzație sau calomnie asupra celorlalți ebrei, ce tracta de schismatici pe nazareeni.

Pentru ce să mergem așa de departe? Nu e nici un român cărui să fi citit sau să fi comunicat în franțozește, cum a fost scris acest articol, care să nu-l fi înțeles așa cum au ieșit din fundul inimii noastre; nu e nici un român care să fi înțeles că Crist a zis să mâncăm carnea lui și să bem sângele lui, în material. Cu toate acestea, amicul nostru corespondent din Londra, cărui am fost adresat această epistolă și care și singur a și tipărit-o fără a ne întreba, ne scrie că, după împărțirea ei la mulți amici ai săi englezi foarte erudiți, ar fi zis unii după ce au citit-o, că le-a plăcut în multe; însă acolo unde autorul zice că *să ne mâncăm unii pe alții*, nu le-a plăcut nicidecum. „Unde va să ajungă autorul?“, adăosera, „să ne facă antropofagi (mâncători de oameni)?“

Vai de mine ar fi fost de așa fi trăit în Mediul Ev, și așa fi scris și publicat această epistolă. *Daca din englezii de astăzi mă luară de antropofag, ce n-au putut oare zice păgânii de primii creștini, ale căror Evanghelie coprinde anume că se cuvine „a mânca carnea lui Crist și a bea sângele lui“? Proba este și până astăzi că creștinii inoranți, barbari, superstițioși, fără a afla niște asemenea versete în legea lui Moise, și tot acuză pe ebrei că se împărtășesc cu sânge.*

lingure pot produce o ființă complectă, pe omul în adevăr moral ce se compune din omul întreg material și întreg spiritual. Aci stă soluția problemei soțiali. Toate națiunile ce, după doctrinele lor, au persecutat pe unul din aceste două principie ale verbului *a fi*, ebrei, greci, romani, gali..., au încetat de a mai fi, de a mai trăi ca staturi, ca națiuni, și nu se vor regenera până ce nu vor recunoaște și nu vor practica aceste două principie ale *existinței*.

Să ne *mâncăm* dar în întelesul moral unii pe alții. Auziți-mă, înțelegeți-mă, adoptați-mă, o, discepolii mei, combăteți-mă cât veți voi, o adversari turbați și calomniatori! Amați-mă voi, o amicilor, loviți-mă, flagelați-mă până vă veți fatică, o carnefici ai corpului și sufletului meu, sfâșiați-mi carnea și onoarea însuși, mâncați-mi bunurile mele și nu mă mai lăsați cu cinci copii, unde să pot a-mi mai pleca capul; sugeți fructul sudorilor mele de mai mult de treizeci de ani: căci cu toții veți deveni frații mei în veritate, cu toții vom ajunge a ne identifica unii în alții.

Apărătorii slavonismului, ce mă combătea în România pe *tărâmul literar*, au și început a se romaniza, căci se numesc și *partit național*; ciocoi, uitați-vă, că tot mâncând din sudorile românului, începură a se face avocații sătenilor. Mănâncă, austriene, carnea maghiarului, italianului și a românului, pentru că până în fine tu însuși te vei maghiariza, italianiza și romaniza... Încă de la 1848, germani foarte mulți și austrieni și mai mulți se luptară asupra-ți, în rangurile maghiarilor și italienilor. *Îți cere inima, ți se scurg ochii, Austrie, și după Moldo-România?* Mănânc-o, dacă poți, că vei întruduce un tăciune aprins în stomacul tău¹. Focul regenerator, ce-l va aprinde mâna românului în rărunchiile tăi, va fi salutaru și însuși pentru austrienii tăi, ce atâta ard spre a scutura jugul sistemii tale odioase. Mănâncă, moscovite, carnea polonilor și a altor popoli, suga

¹ Era ocupația austrienilor și pretențiunile lor de atunci când se scria aceste rânduri.

sângele lor, căci începând a simți ca polonul, ca germanul și ca românul, tu însuși vei ajunge într-o răsturnare țarismul ce te împilă¹.

Să lăsăm dar, amicul meu, pe englezi și pe francezi a rivaliza, a fi emuli unuia de puterea altuia, a imita sau a-și combate, unul egoismul și libertatea acestuia, și acesta datorită și egalitatea aceluia; să-i lăsăm a se *mânca*, după expresia Mântuitorului, unul pe altul, căci nu se vor distruge, după cum te exprimi în disperarea ta, ci se vor perfecționa unii prin alții: englezii prin egoism, drept și libertate, francezii prin abnegație, datorie și egalitate.

Și dacă unii profesă un princip și practică altul este că, fără știrea lor și prin instinct, recunosc puterea egală și neînvinsă a acestor două principie: este un pas mare în calea în capătul căreia vor ajunge, în fine, la a *profesa și practica* totdeodată amândouă principiele din care se compune *vera* existență, *vera* viață.

Sufletul izolat nu este om, nu e ceea ce se zice viață (sufletul ieșind din corp se zice moarte); corpul izolat iar nu e viață. Însă sufletul și corpul fac un om viu. Dreptul și datorită fac soțietatea. Libertatea și egalitatea pot forma fraternitatea sau, ca să ne exprimăm mai bine, umanitatea².

ARISTOCRAȚIA ȘI EVGHENIA

Dualitate monstruoasă ca și vigoarea și deznervarea, ca sănătatea și malatia; un termin fatalmente e destinat a distruge pe celalalt. Evghenia este malatia, ciuma aristocrației;

¹ Acestea s-au scris în anul 1856 și alte asemenea le-am scris la 1848 în *Gazeta Transilvaniei*. Iată că sistemul țarismului începu a se schimba, căci rusul în contact cu alte națiuni ce le combătu, începu a cugeta și a aspira ca dănsule. Rusul astăzi nu se mai poate guverna după sistemul vechi.

² Fraternitate, în sensul său adevărat, este numai între filii aceluiași părinte; iar de se ia în figurat, numai vorba *umanitate* exprimă ideea morală a celor ce s-au servit cu vorba *fraternitate*, și pentru cei ce nu au aceiași genitori.

aristocrația se vede la începutul popolilor, evghenia la decadenta lor. *Aristos* va să zică cel mai bun, cel mai eminent, cel mai capabil, cel mai *virtuos*; pentru că tot aceeași rădăcină *ar* (ἄρ) se vede și în ἄρ-ετή și în ἄρ-ιστος, și în ἀνήρ, precum tot rădăcină *vir* se vede și în *virtute*, și în *vir-tuos*.

Aristocrația a fost odată, când va fi fost, prin Sparta și Atena, cum prin imitație și airea, unde guvernul și administrația tuturilor ramurilor de funcțiuni publice se încredința acelor *aristi*, adică celor mai eminenti în virtute și capacitate. Astfel, legile Spartei și Atenei fură cerute de la viri sau bărbați ca Licurg și Solon; ale lui Dracon se lepădară, nefiind atât de *ariste* sau umane. Astfel comanda celor trei sute, la Termopile, se dă lui Leonida; comanda flotei la Salamina se dă în mâna lui Temistocle. Astfel, de principe al oratorilor se recunoaște Demostene, de principii ai filosofiei sunt recunoscuți Aristotele și Platon, și de părinte al filosofiei maestrul acestora, Socrate.

Aristocrația dar, adevărata aristocrație este acolo unde cel mai luminat, cel mai drept, cel mai virtuos, cel mai capabil, cel mai încercat, cel mai energic al epocii sale este ales și pus în capul guvernului; și ca să fie recunoscut de astfel, îi cercetează lumea viața trecută, faptele trecute. După aceasta, aristocrația este acolo unde în capul armatei se pune militarul cel mai luminat, cel mai instruit în arta militară, cel mai valoros și cel mai pațient, mai prudent și mai drept totdeauna. „Bate, însă ascultă!“ zice Temistocle, și Temistocle va să zică gloria Temidiii, adică a dreptății.

Aristocrația este acolo unde în capul instrucțiunii publice este numit bărbatul cel mai erudit, cel mai demn de a prepara viitorul națiunii, pentru că sub preveghierea și direcția lui va avea a se crește și forma junimea, și pruncii sunt floarea omenirii: din ei au să iasă fructele bune sau rele, ei sunt viitorul Patriei. Aristocrația mai este acolo unde, în capul clerului, se alege și se pune cel mai erudit, cel mai luminat în ale religiei, cel mai virtuos, cel cu viața mai nemaculată. Cu un cuvânt,

aristocrația este acolo unde, cum am zis, în fiecare ramură cel mai eminent în capacitate și virtuți și cunoștințele respective va fi cap, duce și administrator; el va avea *cratia*, sau direcția tare.

Însă ca să fie un om cunoscut, de asemenea, cată să fie văzut de lume, arătat la lumină, încercat în mai multe evenimente și împregiurări, pentru că ἀρχὴ ἄνδρα δείκνυσι (dregătoria arată cine e bărbatul). De aci dară se adoptă foarte firește principul ca tot cetățeanul să înceapă de la început și să treacă prin toate gradele serviciurilor publice, atât pentru sine, ca să învețe a cunoaște lumea și soțietatea și ramurile ei, cât și pentru soțietate, ca să-l cunoască cât poate el în fiecare serviciu. Aristocrația dar, din originea și numele ei fiind guvernarea încredințată celor mai eminenți în virtute și cunoștințe respective și capacitate, cere neapărat o ierarhie spre a fi cunoscuți aceștia de astfel, și nu poate suferi nici un drept de naștere, căci un tată poate să fie un *arist*, un eminent în virtuți, și fiul acestuia nu.

Este dar întrebare, după definiția ce avem și după câte ne arată istoria: este de combătut aristocrația sau nu? Rău este acolo unde guvernul, fără a cere vreun drept de naștere, se dă în mâna celor *aristi*? Eu unul mă plâng că nu se mai vede pre nicăiri o adevărată aristocrație; plâng iară patria și mai mult că instituția adevărat aristocratică a lui Radu Negru s-a desfigurat cu totul și nu se mai cunoaște.

Aristocrația în sine, în adevărata sa însemnare, este sănătatea întăritoare a celor mai bune republice. Ea naște eroii și înțelepții, ea produce adevărații cetățeni, ea susține statele. Când însă soțietățile se corump, când cei mai tari sau cei mai astuți supun și împilă pe cei mai debili și mai creduli, atunci așteaptă-te la ceea ce păți Palestina, Grecia și Roma. Primitiva republică a Palestinei, constituită de Moise, fu guvernată de bătrâni¹ aleși, de *aristi* ai popoului. Popolul fu temeiul, fondul

¹ Bătrân se știe că este una cu γέρων (senex), de unde și *senat*, *gerusia*. Cei bătrâni dar va să zică senatul, și zicând bătrâni se presupune serviciu vechi, ierarhie, experiență, știință despre ale țării sau ale statului.

acestei republice și *aristii* îi fură culmea; popoul fu ca rădăcină sau tulpină și *aristii* ca ramurile și însuși florile acestui arbore soțial.

Mai târziu, Saul fu ales de duce și rege pentru că a fost cel mai valoros al timpului său, adică *aristul*. David iară fu ales de duce și rege pentru că a fost asemenea cel mai valoros și încă și cel mai luminat al epocii sale. Solomon se sui pe tron mai întâi pentru calitatea că era fiu al lui David, și apoi pentru că a fost cel mai luminat. Instrucția i-a dat înțelepciunea; nașterea însă în scutecele femeii lui Urie îi învenină junetea și îi degradă căruntețele. Roboam deveni rege numai și numai pentru că se întrodusesse dreptul de naștere, pentru că a fost adică fiu al lui Solomon, numai pentru că s-a fost născut în scutece purpureri și crescut de curtizani: aceasta îi fu singura calitate.

Vedem acum că judecătorii Palestinei și ducii ei primitivi susținură statul împărțind dreptatea, conduseră nația pe calea onorii și gloriei, atâția secolii apărară confinile și drepturile patriei promise, sub guvernul lor ieșiră profeti venerați ca Samueli, căpitani valoroși, duci ca Saul și David; iată ce făcură *aristii* Palestinei. Saul și David iară, ca niște *aristi* aleși, salvară patria de filistei și o guvernară bine pentru că au fost trași din sânul popoului și știa toate păsurile și durerile și aspirațiunile și datinele lui. Solomon, de a fost luminat, se poate atribui în adevăr la un tată ca David; iar de începu a corumpe nația și a introduce într-înșea aluatul idolatriei, și prin urmare al servilității, este că avu de tată nu un păstor, ci un rege, și că fu crescut de adulătorii unei concubine. Roboam împilă nația conducând-o, cum a zis singur, cu o veargă sau sceptru de fier, o dezbină între israeliți (zece semenții) și între iudaști (două semenții), pentru că n-avu de tată pe David, ci pe Solomon, pentru că de la tată-său și încă de la moșu-său au fost lucrat, care mai mult, care mai puțin, spre a uzurpa suveranitatea națiunii cum o lăsase Moise și spre a fonda o dinastie, dând

țara promisă ca un apanagiu sau moșie unei singure familie, a Iudei.

Unde e împilare, am mai zis, acolo este și protestație: zece sementii dară, sementiile geloase de libertățile și drepturile lor rămaseră israelite, adică naționali, și protestară în contra desființării *aristilor* (sau aleșilor după virtuți și capacități), protestară în contra fondării unei dominațiuni întemeiate pe drept de naștere. Primii rebeli fură cei ce călcară legile și instituțiunile lui Moise: sementia lui Iuda cu capii săi și sementia lui Beniamin vrură a deveni privilegiați¹. Dezbinarea completă de aci dată și apoi ura între clasi, ș-apoi patimele și lupta intestină, ș-apoi căderea sub dinasti potenți, ș-apoi pieirea.

În Grecia iar, ca să nu mai repetăm aceste frazi, precum și în Roma, când una nu mai avu sau nu mai voi să aibă Temistocli și Aristizi (pentru că îi exila), când nu mai avu Leonizi, nici Aristoteli și Platoni, nici Demosteni și Isocrați, nici însuși Alexandri, când cealaltă nu mai avu Cincinați, Reguli, Scipioni și Catoni, nici Ciceroni, Virgilio și Ovizi, nici însuși Cezari, când în fine Roma coruptă și decăzută se amestecă în Bizanțiu cu Grecia coruptă și sclavă, atunci, din tina de urdori și de sânge, din frământătura aluatului corupțiunii ieși, ca viermele ce se nutrește din însuși cadaverul din care iese, ieși *evghenia*, adică „nașterea cea frumoasă”. Uitați-vă la spurcăciunea începutului ei și vedeți-o cât e de frumoasă!

Ia *evghenie* nu se cere, ca la aristocrație, eminentă, nici însuși mediocritate de talente, de capacitate, de erudiție, de prudentă, de valoare, de energie, de activitate. Evghenia te întrebă numai: „Al cui filiu ești?” și atâta tot. Ia apariția evghenici, sub mâna de fier încă a Imperiului roman, unii devin privilegiați (pronomiuchi) din naștere și alții dezmoșteniți din

¹ Cartea a III-a a Regilor, cap. XII.

naștere; unii numai cu drepturi și alții numai cu datorii; unii domni, și alții servi. Acesta este dreptul, faimosul *dreptul roman*, drept al păgânilor sub mantă de creștini.

Bucurați-vă, pui de viperă ai Mediului Ev, voi toți baronilor ai feodalității, Roma bizantină și Roma papală v-a întemeiat dinastia; ea are a vă da educația guvernamentală spre a domina lumea în locul ei. Bucurați-vă, o elevi demni de o guvernantă cu virtuțile tuturor Mesalinelor. Prostituată apocaliptică, călare pe hidra cu șapte capete, cum și bestia cu două coarne (cu unul la Orient și cu altul la Occident), bestia ce vorbește ca mielul și care lucrează ca balaurul, au a fi: una nutritoarea și alta educătoarea voastră. Bestia cu două coarne, ea amăgește popoli spre a servi mamei voastre, prostituatei ce se îmbată cu sânge uman din cupa sa, stând peste hidra cu șapte capete, bestia cu două coarne forță popoli spre a îngenuehea înaintea hidrei regali și feudali și a o adora¹.

Bucurați-vă și domniți în pace. Islamismul armat n-are ce vă face. Bestia cu două coarne scoală cruciate în contra lui. Domniți în pace și în desfrânare: flacărele rugului așteaptă pe oricine va protesta. Timp aveți mult înaintea voastră: e mult de la al patrulea secol până la 1793.

Evghenia ieși, cum văzurăm, din încuscrirea sau încumetrarea corupțiunii grece cu corupția romană. În Bizanțiu se născu evghenia și acolo i se dete acest nume. În vocabularul elinității clasice, în limba, voi să zic, a poetilor, istoricilor, oratorilor și filosofilor Eladei antice, nu există numele sau vorba *evghenie*, pentru că nu exista nici obiectul. Totdeauna când ies niște asemenea iesme sau monstruoziități, acestea, spre a parodia pe o parte virtuțile și instituțiunile deja venerate de popoli și pe de alta spre a putea amăgi popoli decăzuți, cum și pe cei primitivi, deodată cu apariția lor, fiind slute și gheboase

¹ *Apocalipsa*, cap. XIII, v. 1 până la 17.

din natura lor, iau masca virtuților, se înțoală cu despuierile instituțiilor antice.

Iesmele acestea ele singure se zic *naționaliste*, ele coloane ale popoului, ele speranțele lui, ele părinți ai patriei, ele inteligența și sănătatea națiunii. De aci evghenia uzurpă atributele aristocrației și își zise, și forță lumea a zice, că *evghenes* este una cu *arist*, cu eminent în virtuți și capacitate, ca și cum ar fi zis:

că *versificatorul* ce odorogea cu capul în pulbere laudele primului venit despot, făcându-l tată al popoului, e poet una cu Homer¹;

că pedantul vițios, ce ajungea a fi dascăl puilor de curtezani bizantini, e una cu Platon și Aristotele;

că cel după urmă călugăr ce, sărutând pulberea picioarelor² imperatorului bizantin, ajungea târându-se până la tronul patriarhatului sau al vreunei episcopii, este una cu Crist și cu apostolii!

Ba încă și mai mult, căci lipsindu-le faptele, își înflară și mărirea titlurile. De aci dară: numele *evghenes*, ce pretindea că e una cu *arist*, se păru prea puțin, și haide *evghenestatos*, *panevgghenestatos* („decât toți cel mai bine sau mai frumos născut“), *eclambros*, *eclambrotatos*, *paneclambrotatos* („decât toți cel mai ilustrisim“), *hypsylos*, *hypsylotatos*, *panhypsylotatos* („decât toți cel mai altisim“). Platon abia cutezase a se numi *loghios* („raționabil“), însă pedanții inoranți și vițioși ai Bizanțului se numiră cu o mare condescendență *loghiotati* („cei mai raționabili“). Acest nume la unii li se păru prea puțin și,

¹ Ba unde! Homer își mendica viața, versificatorul bizantin era un domnișor ce întrecea pe ciocoiășii noștri. Nu trecea mult și avea și sclavi de la cari le lua versurile și zicea că sunt ale lor; ba încă și însuși de nu avea sclavi, putea – în licența lor poetică – a scrie cioarele de târtani că și-au liberat servii după dominiurile lor.

² Patriarhul și papa, când scria imperatorului bizantin, între alte formule era dator să pună și „sărut pulberea picioarelor“.

trecând prin *sofologhiotati* („cei mai înțelepți raționabili“), abia se arestară la *pansofologhiotati* („decât toți cei mai înțelepți raționabili“).

Mântuitorului lumii și apostolilor săi nimeni nu le-a zis, cât fură între oameni, nimeni nu le-a zis *sânți*, și ei ar fi rempîns cu mare dezdemn de a li se da un asemenea titlu; de când însă se constitui ecclisia oficială, numele de *ἅγιος* (sânt) se păru foarte puțin ponteficilor bizantini; *αγιότατος* („prea sânt, sau cel mai sânt“) li se păru iar că nu ajunge, căci așa e omul dacă va fi, își zice, să fie încai cât se va putea mai mult. Se arestară dar, în modestia și marea lor cuvioșie, la *panaghiotatos* („decât toți cel mai santisim“), și acest „decât toți cel mai santisim“ săruta pulberea picioarelor seninătății sale imperatorului și însuși a sateliților acestuia.

La curtea aceea, prin decretele imperiali, fără a ști cineva nici carte, putea deodată a fi creat *logothet*, adică „punător de discursuri sau de cuvinte“, cu alte vorbe *orator*, și încă *mare orator* (mare logothet). Fără nici o instrucție, fără pic de talent putea să se ducă Sarsailii noștri la acea curte și să fie creați deodată poeți, și însuși *arhipoeți*, printr-un decret imperial sau printr-o singură vorbă a monarhului¹. La curtea aceea, dacă ajungea cineva patriarh sau cel după urmă despot or vlădică *in partibus* (πάσης ἑξουκαμπίας), putea să mi-ți toarne sau să mi-ți sacre un preot din omul cel mai innoant și mai vițios, precum tot din grația și mult îndurarea acelei curți, din cel mai corupt și mai pervertit și mai târător călugăr ieșea deodată un *panaghiotatos*, un decât toți și peste toți mai santisim; seninătatea-sa numai să fi binevoit.

¹ Tirania cu anarhia, am zis și airea, că se pupă adesea în bot și își dau mâna. Astăzi nu se mai află monarhi de ai Bizanțului; în locul lor sunt coteriele sau gaștele. Facă-se cineva astăzi servitorul lingariț al unei gaște, că devine îndată și poet mare, ba încă și om onest din cel mai scelerat, și îmblă țeapăn cu capul în sus, ca pe niște crăcane de lemne pe picioarele cele mai șchioape ale versurilor furate.

Și știți pentru ce titlul imperatorului era „seninătate”? Aci este un mister mai mare decât în numele de *partit național*. Împărații și evghenișii, oricât de crunți, oricât de neguroși și tempestoși vor fi, ei tot prea seninisiți mi-ți era. Aceasta este o minune ce, de nu o credeți, uitați-vă la regii și imperatorii moderni, că oricât de mici vor fi, ei tot majestați mi-ți sunt; vedeți pe toți anarhiștii că, oricât de crunți despoți vor fi, ei tot liberali se zic; oricât de imorali și secelerați vor fi, ei se dau de morală incarnată; bandele lor, de s-ar compune de toate felurile de străini, ei tot *partit național* sunt. Luați-i de-a rândul, uitați-vă la seninătatea, la majestatea, la prea înălțimea lor și la excelențele lor democratice (cu I. mare în parentze) și dați-vă și domnia-voastră părerea, scumpii mei români și cititori¹.

¹ Vezi *Conservatorul*, pagina 84, articolul *Vodă și print, Măria-Ta și Înălțimea voastră, Coconi și bizdadele, Boier și nobil, Cocoană și madamă*. Noi respectăm datinele și titlurile naționale, nu însă și smorfurile și momităriile degradatoare, luându-ne după străini pervertiți. Fii Măria-ta, oricine ești domn al românilor, că în Tine se personifică majestatea națiunii ce te-a ales; respect și adorație către majestatea națională, adorație până la pământ înaintea națiunii. Îmi place să aud „Măria-sa vodă”, că îmi recheamă timpii când românii aveau *duci* (*vodă* va să zică *duc*, ca și ἄρχων iar nu *print*, care va să zică *bei* și *arhon*). Fie printipul Zamfir print, el acolo, iar nu domnul românilor, fi Măria-ta, o, mărite doamne! *Mărie* română, iar nu *înălțime* fanariotă. Fii ca Radu, Mircea, Mihai ... vodă, cu numele propriu ca toți suveranii, fiindcă reprezintă suveranitatea națiunii, și lasă-ți numele familiei acasă, când odată ai de familie nația întreagă. De ai fii, fie ca toți infanții, și dolofanii sau *dauphinii*, fie coconi, căci *cocon* infante va să zică, și nu-i mai cebălu cu numele barbar și îngălat de *bizdadele*; domnițele iar îmi sunt scumpe ca lumina ochiului, pe măria-sa doamna o ador ca pe însuși patria cât vor da dracului încofa principia. *Măria-ta doamne*, iar nu *înălțimea-voastră*, că șade rău și e și păcat de Dumnezeu. Eu sunt un simplu traducător. Vie domnul care să traducă vorba *vodă* în *ducă* sau *duce*; și fi promit și eu a traduce și a transforma pe toți românii în eroi. Vie un domn care să-și scuture *iacaua* de amici și eu îi promit a-i înfrânge inemicii.

Astfel, în toate ramurile societății bizantine, aristocrația fu confundată cu evghenia și astfel se răspândi peste toată fața Europei nume, titluri îngâmfate, drepturi, privilegii mari fără fapte, fără virtuți, fără talente, fără capacități. Astfel veni și la noi, peste instituțiunile cu adevărat aristocratice ale lui Radu Negru, peste datinele din Italia republicană, veni, zic, și la noi numele de *evghenes* în toată hidoasa lui disformitate.

De la fanarioți încoă, spătarul țării nu fu cel mai valoros și mai vechi dintre oșteni, bărbați ca aprodul Purice, ce se culca Moșoroi și se scula Movilă, ca popa Stoica Farcaș, ca Buzeștii ce răsturna și făcea să muște țărâna hanul tătarilor, bărbați ca spătarul Mihai, ce ajungea cu 6000 de curteni până la murii Vienei¹... Unde de d-alde aștia? Un pitac al înălțimii-sale fanariote îți făcea dintr-un limongiu un spătar întreg, numai bun de a cere mâna și a chema la patul nupțial pe fiica unui ban mare. Evghenișii cei mari ai Moldovei, ce astăzi se numără în partitul național, astfel au devenit domni peste moșiele și drepturile Moldovei. Un pitac domnesc îți crea dintr-un guguman innoțat deodată un logofăt (logothet) mare; despre logofeți ai doilea și ai treilea nu mai vorbim, căci cine poate face multul, acela și mai facil poate rasoli puținul. Zicea numai înălțimea sa, și deodată ieșea generalisimi, spătari mari, spătari ai doilea, logofeți sau oratori mari, logofeți ai doilea; și *meterhaneaoa* îți venea acasă, cu tobe și cu surle și cu suitarii și bătea, uite, *meterhaneaoa* cum s-auză toată capitala și toată țara că te-ai făcut marțial mare și orator mare.

Mai în urmă, de la Regulament încoă, lumea deveni mai modestă: chiotele baș-ciohodarului de la curte încetară, *meterhanelele* amuțită și dispărură, pitacele domnești deveniră oficiuri (citiți *ofisuri*, după limba logofeților și a Sarsaililor). Ofițul și *Buletinul oficial* făcea toate minunile: din fratele și filii

¹ Vezi *Memorialele* principelui Transilvaniei, Kemeni.

domnului îți anunță *Buletinul*, ca să știe toată lumea, un spătar ca un adevărat Marte, din cap până-n picioare. Și-apoi te deșteptai într-o zi că *Buletinul* te asigură că acest spătar s-a făcut și orator mare, logofăt mare, marțialismul excelenței sale! Și pasă de nu crede.

Însă toate aceste minuni tot se mai făcea, cum se zice, cu oarecare *perdea*, cu oarecare rușine de oameni și frică de Dumnezeu, căci se mai observa și gradele ierarhiei. Nimeni, nici fratele, nici însuși fiul domnului nu putea a se rasoli deodată spătar, dacă nu începea de la cadet și nu trecea încai câte o zi prin toate gradele ierarhiei: sublocotenent, locotenent, căpitan, maior etc. Nimeni nu putea, numai așa, fi *hirotonit* sau târnuit deodată orator sau logofăt mare, dacă nu începea de la pitar (citește dacă vrei și *brutar*), și-apoi cu umilire, cu sacrificiuri adesea și de onoare, cu adulări și dibăcii d-a-și face o stăricică, cu nevoi și strecurări prin nevoi, cu sărutând mâna ce nu putea s-o muște, cu tumbă, dacă vrei să ziceți, de douăzeci, de treizeci de ani, abia ajungea bietul om, sau nu ajungea nicidecum, de a se vedea orator mare, deși fără instrucție și carte. De nu curgea, încai pica, căci tot știa omul, dacă nu altele, încai a spune de gradele prin care a fost trecut și de nevoile lor și de *marafetele* lor, și de multe ori și de țintuirile lor, căci am văzut în copilăria mea pe mulți din cariera aceasta și țintuiți d-o ureche de câte un stâlp la Zlătar¹.

Era cineva domestic la vreun boier mare sau și mai mic; ajungea de acolo căpitan de vreo barieră sau ce da Dumnezeu – pentru că tot Dumnezeu dă la astfel de oameni. Hei,

¹ Pe un sames de visterie de la Leși spun că l-ar fi pus în fiare și butuci și l-ar fi înscris în condica neagră pentru învățul ce contractase, nu știu de unde, de a ciopli galbenii visteriei ce-i intra prin mână. Vezi un astfel de tată, de ar fi ajuns logofăt sau orator mare, avea ce spune la fiii săi: „hei, băiere! Câte am tras și am pățit eu până să adun averea ce v-o las și să pui mâna pe rangul acesta!”

după un an, doi, trei sau și mai mulți de serviciu, ajungea omul până la a fi creat *compozitor*, adică *conțipist*; nu i se cerea d-a ști gramatică, ba nici carte. Era deajuns să fi servit; și-apoi măria-sa însuși îl făcea conțipist, adică compozitor (o mai zicem o dată, ca să nu se uite), și-apoi haide – bun era Dumnezeu – pitar, sărdar etc. etc., însă tot d-a rândul trecând ani, iar nu așa, dodată.

Însă, precum din nimic ajungea cineva mare orator și mare marțial, asemenea din ceva mare ajungea la gradul atât de dorit de a nu mai însemna nimic, pentru că monarhul sau domnul ce are puterea de a crea, are cu atât mai mult puterea de a distruge. Spre exemplu, se punea vreun june să învețe ceva, limbe ori științe, ori arte; cu veghieri, cu stăruință, cu sudori, cu speze mari și îndelungate prin străinătate devenea literator, matematic, medic, doctor în legi ori în teologie, artist. Se înturna în patrie, devenea profesor sau lua altă funcție publică, servea un an, doi, trei... zece, douăzeci de ani. Măria-sa avea puterea, cu un singur ofiț, d-a-l face servul servilor și nimicul nimicurilor, pentru că era după Regulament. Citeai *Buletinul* (oficial, nota bene) și mi-ți vedeai că d. Aristia, traducătorul lui Homer și Alfieri, s-a făcut un fel de spahiu, adică sărdar! Că Heliade s-a făcut paharnic, adică sofragiu! Că Poienarul s-a făcut clucer, adică chelar sau temnicer! Că doctorii cutare și cutare s-au făcut agi, adică un fel de jupâni, ca cel mai după urmă ciutac de turc¹. Că I. Văcărescul sau Aranasie Hristopol s-au făcut vornici, adică perdegii!

Însă ia vedeți câți ani servea bieții oameni până să ajungă la însemnătorul rang sau titlu de a nu mai însemna nimic, nici însuși la noi, necum în Europa. Acum însă, noi unii vrem d-odată, cum ieșim din ghioace, să zburăm la minister și încă

¹ Tot turcul, oricât de desculț, se naște agă, adică *jupân*. Dacă învață carte, are titlul de *efendi*, „domn”. Dacă, servind, ajunge la rangul de maior sau corespunzător acestuia, se zice *bei*, adică cum am zice *cocon* sau nobil.

și mai sus, sub cuvânt că cei din gașca noastră ne află de minune, numai buni de a scamota și de a răsturna toate.

Astfel, iar o mai repetăm, evghenia bizantină parodiind aristocrația elenică și patriciatul roman și ajungând apoi, sub turci, în ultimul faliment, până în servitutea cea mai vicioasă și mai spurcată, veni spre a întina și desfigura instituția boieriei, ce era una din cele mai înțelepte și mai egalitare aristocrații, ce chema la spătărie Buzești și Farcași, Mihai și aprozi Purici, și care înălța la tron Rareși, Razi de la Afumați, ca și pe Matei Basarabi.

Am vorbit de ajuns airea despre boierie, *ce a fost și ce este*. Foarte desfigurată în adevăr este astăzi și foarte innoxantă despre originea sa și de aceea umilă în cele ce s-ar fi convenit să fie orgolioasă, și foarte pretențioasă și nebună în cele ce o degradă. Boieria neavând conștiința de sine, pretențiunile ei fură din cele mai bune, căci fiecare nu aspiră, acum în urmă, decât – după cum văzurăm – la titluri absurde, servili și umilitoare. Devenind cupidă și geloasă către filii patriei, deveni cea mai risipitoare și mai generoasă către străini; după ce își deschise de toate părțile la străini porțile ierarhiei, îi lăsă a sări ca niște furi pe oriunde l-ar fi plăcut.

Cu toate acestea, instituția în sine e una și abuzurile introduse de străini și conservate de oameni pervertiți e alta. Un templu sau un monument mare și frumos, oricâte ar păți după secolii, oricât s-ar desfigura, e totdeauna frumos și însuși în ruinele lui, totdeauna învederează starea de progres a epocii în care s-a edificat și arta și gustul arhitectului. Dezbărată iar de tot ce îi este eterogen, desfigurător și innobil, boieria rămâne iar un model de instituție înțeleaptă, egalitară și încurajatoare talentului, valorii și virtuții, cum să nu aibă asemenea în Europa. Boieria în sine, cum se știe deja, însemnează ostășie și n-are nici un drept de naștere. Departe de a fi o castă, își recrută până astăzi din popol pe funcționarii săi.

Boieria avu toată puterea și valoarea aristocrației Spartei și Atenei, plus caritatea și generozitatea instituțiilor patriacale ale popoarelor primitive; boieria reprezenta toată majestatea patriciatului roman, minus prerogativele din naștere și cruzimea păgână. În boierie se vedea toată egalitatea înaintea carierelor civile și militare ce se vede astăzi în statele liberate de legile feudale, minus meschinăria burocrației germane și franceze.

Ceea ce ajunsese însă, toată lumea, și străini și pământeni, vede că nu e bine. Toți vor s-o desființeze; nevoia însă este că nu au toți același punct de vedere, nici același interes la desființarea ei. Străinii vor să desființeze boieria ca, aducând pe români în starea bulgarilor și transilvanilor, să poată mai ușor a-i domina și a pune peste dânșii funcționari străini. Din pământeni iară, unii au lucrat și lucrează ca să piară boieria numai și numai pentru că a fost instituție aristocratică și egalitară la care se cerea eminentă de virtuți și de capacitate, și să puie în locul ei o evghenie născătoare de viciuri: „Să cază boieria, își zic, ca să ne facem o castă în care să nu poată intra decât noi și filii noștri“. Alții vor să piară boieria numai ca să se desființeze odată gradele ierarhiei prin cari se cerea servitorii statului. Soldatul și sublocotenentul, trecând înaintea celor mai vechi, să poată deodată fi creat colonel și general: „Să cază boieria, strigă cu toții, ca să putem d-odată zbura la ministere, fără să ne mai știe nimeni cine suntem și cât putem“.

Alții iară urăsc boieria și-apoi le scapără ochii după rangurile ei înalte; o urăsc într-unele, le place într-altele. „Mie unuia, zic unii, nu mi-ar plăcea să fiu sărdar sau paharnic, sau maior, ferească Dumnezeu! Mi s-ar părea că a pierit dreptatea de pe pământ. Îmi scapără însă ochii de bucurie când auz câte un adevărat naționalist d-ai noștri și progresist zicându-mi vornic, și dacă nu-mi zice nimeni, mă suscriu eu singur în cărțile ce tipăresc. Înalt din umeri, împing pieptul înainte și îmi răsucesc mustățele când îmi zice general și excelență. Atunci

văz și eu că este cu frica lui Dumnezeu și că am intrat pe calea progresului“.

De aci dar, în loc de a studia istoria instituțiilor noastre, în loc de a vedea de unde poate veni binele și de unde ne-au venit cele rele, fără a pricepe nici vorbele cu care ne servim, strigăm cu toții ca niște maniaci: jos cu aristocrația! jos cu boieria! „De când am debutat în lume, zise mai deunăzi un membru al camerei legislative, am dat luptă aristocrației“ și etc. Ne place a crede că oratorul, în marea sa inocență, n-a știut că aristocrația va să zică guvernul celor mai eminenti în virtute și capacitate, și că a luat-o drept evghenie, după cum a luat-o toată Europa feudală, ce imită smorfurile bizantinilor.

Iăudăm sentimentul de care a fost mișcat oratorul; dorim însă ca luptele să se vază prin fapte, iar nu prin vorbe. Iar dacă cineva cu aristocrația înțelege în adevăr guvernul celor eminenti în virtute și capacitate, e mult de când un asemenea guvern nu se mai află pe la noi; ducă-se a-l combate, de are astfel de scop, în Palestina primitivă, în Sparta și Atena, în Roma republicană și în timpii Razilor, Mircilor, Ștefanilor, Mihailor. Deie cât va voi în capul eroilor și înțelepților ce lăsa aratrul și filetele și cu sabia în mână, apărând patria și servind-o în toate nevoile, străbătea gradele ierarhiei până la tron.

Astăzi, la noi, își pierde cineva timpul și vorbele în van dacă combate aristocrația ce nu mai există de mult; iar dacă cu aristocrație înțelegem *evghenie*, altă vorbă: și eu mă pui sub stindardul ce ar chema popoli în contra acestei iesme cu drepturi de naștere. Cu toții să facem o cruciată demnă de seculul al XIX-lea și să ne ducem a distruge această hidră bizantină și feodală, la care bestia cu două coarne ca ale mielului ne învita și ne forță a ne închina.

Să ne ducem însă iar acolo pe unde se vor fi aflând drepturi de naștere, iar nu în țara noastră, unde n-au existat niciodată, mulțumită instituțiilor părinților noștri. Pentru că să ne

Închipuim morile în vânt uriași și turmele de oi niște armate de baroni, de burgrafi și de margrafi. De ar fi fost la noi drepturi de naștere, astăzi am fi avut pe tronul ambelor patrii pe nevoiașii de strănepoți ai Razilor, Dragoșilor sau ai Mircilor; Ștefani, Rareși și Mihai și Movili n-ar mai fi domnit, Racoviți, Ghici etc., ar fi rămas în condițiunile părinților și străbunilor lor. De ar fi existat la noi drepturi de naștere, bănia Craiovei ar fi rămas un drept în familia fostului ban din timpii lui Radu Negru; banii, vornicii, logofeții după timpuri și până astăzi și până la ultimul pitar ar fi rămas în condițiunile străbunilor și părinților lor.

Haidem cu toții în contra evgheniei acolo unde este, iar nu la noi, căci ar fi și mai absurd și mai rău decât de a face o pușcă d-acasă până la bătălie, căci acea pușcă s-a propus oarecând de cine se va fi propus, cu scop de a ucide pe inamicii străini; iar a bate pe frații noștri, inocenți de crima evgheniei, este o absurditate din cele mai neauzite. De unde evgheniși Bălenii, Bălăcenii etc., ce au început ca și părinții lor lăudați, de la zapcii? De unde evgheniși toți boierii pământeni ce au ieșit din opincă și de la aratru? De unde evgheniși bieții fanarioți ce lăsa caicul și lămâile și venea a-și înfla ișlicele cu rangurile românești? De unde, în fine, evgheniși bieții Cogălniceni, Alecsandri, toți bieții în *-eni* și în *-ești*, și mai vartos bietul Heliade de la Obor, ca să se puie cineva pe dânșii cu paloșul sau cu *lataierul* răposatului Pralea? Ar fi și păcat de Dumnezeu să calomnie cineva de evgheniși niște asemenea creștini!

Când îmi vine în minte că, curat-curățel de orice evghenie sau drept de naștere, o să mă ia cineva să mă taie drept pe din două pe bună-rea nedreptate, mi se înfioară carnea și-mi aduc aminte de un biet lăutar. Am dat și eu câteodată prin poezie și este, unde va fi să fie, o mare relație și o simpatie intimă între poeți și lăutari: unii zic că au alăute și alții le și au în adevăr; unii zic numai că *cântă* și alții cântă în adevăr; unii n-au nici lire, nici harpe, nici alăute, nici însuși cobze ori dible, și alții își au de toate. Unii se zic poeți fără lire și alții lăutari cu lăute.

Poetii fac la versuri și lăutarii fac și ei la versuri, de multe ori cu mult mai frumoase decât ale poetilor. Doinele și baladele cu care se îngâmfă niște poeți mari, ce pe românește se zice *poetoi*, toată lumea știe că sunt ale lăutarilor.

Mi-adic aminte de un biet lăutar. Era odată, mi se pare, la Craiova, un prânz boieresc și câmpestru, și lăutarii cânta la masă. Între altele, cântară și cântecul:

*Tu ziceai odată
Ah! a mea iubită:
Dragostea mea toată
Ție și-o voi da etc.*

Se știe că lăutarii noștri pleacă urechea pe vioară, cânta din gură recitând versurile și trăgând cu arcușul cu o apatie din cele mai rari și mai dureroase, pentru că servitutea e străină la orice petreceri. Bietul bard cânta ca orice sclav. Un declamator de poezie și de sentimente de toată natura se afla la masă și, nemaiputând suferi apatia sclavului cântător, răpede se scula de la masă și sări înaintea lăutarului strigând:

– Nu așa, cioară de profanator!

Și unde începu a da ochii peste cap cu mare patos, a lua un avânt cu mâinile și cu picioarele, ca tot omul ce zboară de viu-violet la nemurire, și a declama cu o manieră cu totul particulară a sa:

*Tuuu ziceaai oadaaată,
Aaaaaah a mea iubiiiiită:
Draaaagostea meaaa toaaată etc.*

Declama cum declama amatorul (foarte bățios), iar în cât pentru cântec, spun că era foarte răgușit și discord, căci p-atunci nu se auzea de concordie:

Aaaaaah a mea iuubiiiiită!

(cu vocea răgușită) și tot înainta în delirul său poetic către simplul și naivul lăutar, până când ajunse la fraza:

Astfel ți-este sexul...

Atunci, cu o crispăție nervoasă, tremura amenințând cu degetul până la nasul bietului bard, cu totul speriat.

Lăutarul, încă de la începutul acestei lupte ce nu era nicidecum olimpică, lăsase o mână cu vioara spânzurată în jos și alta, întepenită și făcând o linie dreaptă, una cu arcușul. Nălța din umeri bietul om, strângea din dinți, cu capul ghemuit între umeri și tot se da înapoi; iar când își simți spatele că dă de perete, iar când văzu că degetul amenințător îi ajunge și până la nas, iar când văzu că acum ca niciodată ochii declamatorului îl aținta ca doi ochi mai boboșați decât ai unui broscoi uriaș, lăutarul, zvânturatură lăutar începu a tremura și a pune mâinile înaintea spre apărare:

– Aoleo, coconașule! începu a se ruga. Nu mai face așa că mă dă în alte alea, și am copilași... Aoleo, coconașule! Dar ce am făcut, sărăcuț de maica mea!... Iartă-mă, iartă-mă, coconașule, că-mi rămân copiii pe drumuri!

De a fost aceasta o farsă sau efect al *chefului* de pe la mese, acum însă nu e nici glumă, nici șagă. România întreagă s-a speriat și strigă cu toții: dar ce-am făcut noi, când am avut noi vreun drept de naștere ca să ne taie naționaliștii drept pe din două? De unde, păcătoșii de noi, ni se aruncă evghenia pe spatele noastre? Ce-au făcut toți ofițerii armatei, de la sublocotenent până la spătar, ce-au făcut toți funcționarii publici, de la pitar până la ban, ca să fie dezmoșteniți de drepturile de pământenii? Ce crimă mare e pe unii că au moștenit de la părinți vreun nume istoric, ca să bolbore unii ochii și să avânte pumnul asupra lor în niște deliruri mai mult decât poetice și să-i amenințe să le rămâie copiii pe drumuri și străini în teara lor?

Este însă vorba de abuzuri introduse de străini și conservate de mulți de ai noștri? Altă vorbă. Abuzurile nu sunt lege, nu

fac parte din instituțiunile țării. Arată-se cari sunt aceia ce voiesc a le apăra și a le susține; atunci, în adevăr, să facem două câmpuri. Cu instituțiunile și drepturile patriei în mână pe calea legală, ne vom pune ca totdeauna în câmpul celor ce vor combate abuzurile. În lupta ce vom da, promit a fi în frunte la bătaie și în coadă la fugă. Stindardul dreptății, ce vom opune între despotismul monarhic și între despotismul anarhic, nu-l vom abandona. Lupta deja este începută: articolul următor o va descrie și se va încerca a stabili pacea, descurecând itele la război, spre a țese vreo pânză, că am rămas cu totul fără cămașă.

BOIERII ȘI CIOCOII

I

Dualitate monstruoasă: precum evghenia este malatia aristocrației, asemenea ciocoia este ciuma și holera nu numai a boieriei, ci a soțietății întregi. E un răzbel de moarte între aceste două principie și până a-l descrie, cu istoria în mână, trecând prin toate epocile ambelor domniate, cată mai întâi a arăta ce a fost și mai este boierul și ce este ciocoiful. Spre aceasta vom cita multe din câte am mai scris încă de la 1856 și vom urma apoi întru a învedera unde stă răul.

Ziceam în articolul intitulat *Boieria, ce a fost și ce este*: „Tot românul, daca nu din istorie, încai din câte a văzut cu ochii și a auzit de la părinți, știe că boieria n-a fost și nu este încă un drept de naștere (o evghenie), nu o castă oarecare, ci o instituție a țarelor amândouă ce dată de la Radu Negru și de la Dragoș¹. Boier însemnând oștean, *boier mare* însemna ofițer

¹ Vezi paginile de la 107 până la 112 inclusiv. Boieria a coprins și coprinde în sine toate funcțiunile patriei, funcțiuni civili, judecătorești, instrucțiunii publice, și cele militare mai vârtos, deschise la toți fiii patriei. Tot românul s-a născut și se naște boieribil.

superior și, fiindcă acum doi și trei secoli, în toată Europa nu se afla oștire permanentă, nici școale militare, nici însuși cazarmele ale statului, primul corp de armată permanentă a patriei, după căderea Imperiului roman, fu corpul de dorobanți ce formă Mircea.

În acea epocă, cum și mai în urmă, școale militare nu se vedea pe nicăiri, și iată câte ziceam în pagina 113: „O casă de boier (mare, ce era, cum am zice, căpitan mare sau general), o casă de boier era în timpii străbunilor noștri o școală unde se forma ori se cerca *boierii* sau oștenii, recrutându-se din toate condițiunile societății. Acolo se deprindea junii, ca pași sau feciori în casă, a mânuși sabia și lancea, acolo a domoli și încâlca și încura cursierii, acolo se inspira sentimentele de a se lupta pentru lege și pentru *moșie*¹, acolo se inspira sentimentele de creștin și cetățean. Filiul săteanului intra în opince pe poarta boierului și ieșea boier și el, apărător patriei cu brațul, cu mintea și cu inima.

Pentru ce să ne suim în timpii pe când aprodul Purice, din Moșoroi deveni Movilă, pe când popa Stoica lăsa Evengheliile pe altar și opincele la ușa bisericii și, încingând sabia, devenea Fărcășan și căpitan mare, pe când Rareș era ardicat de la filetele sau plasa pescarului și înălțat de nație la tron? Să ne uităm însuși în zilele noastre, însuși când boieria era deja atât de desfigurată de fanarioți în cursul unui secol întreg. Răposatul banul Gregoriu Bălcanul spunea totdeauna cu orgoliu că, în copilăria și junețea sa, a fost copil în casă la unchiul său și a servit ca toți ceilalți feciori din casă, ce cu toții deveniră boieri. Răposatul banul Constantin Bălăceanul² și contemporanii săi boieri au început cariera (după cum o spunea singur) de la logofeți și

¹ Pe acei timpi, patria se zicea *moșie*, căci pentru cine n-are moșie, n-are patrie; sau pentru că acolo are patrie cineva unde i se respectă proprietatea; și proprietatea este tot ce este propriu al omului.

² Întemeietorul școalelor române în Sf. Sava și apărătorul lui G. Iazăr.

subcârmuitor (zapciu). Câți boieri n-au ieșit din casa Dudeștilor, Brâncovenilor, banului Grigoriu Ghica (mai nainte de a deveni domn), din casa banului Dinu Filipescu, din a banului Grigoriu Băleanu etc.? Istoricul Dionisiu Fotino în casa lui Dinu Filipescu servea ca intendent, scria istoria țării și păsea pe gradele ierarhiei (era subaltern al părintelui și amic intim al fiilor Georgiu și Nicolae); Paris Momuleanu, venind din Slatina în vestminte de sătean, în casa Filipescului deveni poet și boier; Alexandrescu Grigoriu, în casa banului Grig. Băleanu luă primele inspirațiuni poetice și însuși patriotice; Rahtivanî, Stanci, Manolache Serghiești, Pereți, Alexandrești (cafegi-bașa), Voinești etc. etc., din casele antecedenților lor boieri au pus piciorul pe gradele ierarhiei, susținuți de patronii lor ca de niște părinți.

Boieria cea mare nu era geloasă pe cea mică; era ca și oficerii superiori sau ca generalii către oficerii subalterni și cadeți și către soldații trași din opince, căci Nestor, din june sătean în opince, devenind rîndaș la cai în căimăcămia Craiovei și mai târziu paracliser la Sărindar, din casa unui boier unde ajunsese a servi ca pagiu sau fecior în casă, începu a asculta lecțiunile lui Lambu și deveni elenist, conșcolar răposatului Brâncoveanu și apoi, ca legist sau jurisconsult al țării, străbătu gradele ierarhiei și muri vornic mare. Curtea unuia ca Dudescu, Brâncoveanu, Văcărescu și a contemporanilor acestora avea totdeauna până la 40 și 50 de pagii sau feciori în casă ce astăzi făcea onorile casei, mâine mânca la masă și se ducea la curte cu patronul lor, și în vârsta bărbăției ajungea subadministratori, sameși (secretari de județe), vâtași de plai, polcovnici de județe și de vânători, căpitani de dorobanți, administratori, și așa ajungea până la gradele cele mai înalte ale ierarhiei¹.

¹ Țeara devenind ca o arendă a beilor fanarioți, a servi cineva patriei nu mai putea servi fanariotului; servea prin urmare în casa boierilor, unde practica și învăța a se face și el boier.

Fiele de văduve ale boierilor neavuți, în loc de a fi abandonate în ghiarele corupătoare ale sărăciei, devenea consoartele pagilor boierii și matroane, dotate de boierii patroni ai acestor pagi. Când venea beii din Fanar și vedea întâia dată boieri, în uimirea lor îi numea pe toți *arhonți*, adică *principi*, de la *arhon pitar* până la *arhon ban*, toți principi, toți capi ai națiunii. Până astăzi înaintea turcilor, oricărui boier – cum trece Dunărea – nu i se dă titlu decât de bei¹.

Aceasta este descrierea boieriei însuși din timpii noștri, din timpii când era deja coruptă de evghenia falită a Fanarului, când boierul nu mai încingea sabia și nu mai încălca calul spre a ieși în întâmpinarea turcului la Dunăre și la Călugăreni. Atunci, cum am zis, era alta, casa boierului era o școală de arme și de patriotism; tot boierul mare era un general ce trecuse prin toate gradele ierarhice și pagii lui nu era decât ca niște cadeți, destinați a deveni ofițeri și a împlini într-o zi locul ofițerilor superiori, al generalilor. Cu toate acestea, și în timpii vechi, și în cei moderni (după câte știu toți), boieria, or în splendoarea ei, ori desfigurată, n-a fost geloasă, n-a fost un privilegiu exclusiv al unor familie numai, ci era deschisă la toate condițiunile și însuși la străini.

Astăzi însuși, atâta de desfigurată, poate cineva zice de dânsa ceea ce Milton zicea de Satan când se arată întâia dată asupra pământului, ațintând soarele cu orgoliu: «Disform în adevăr, oribil, plin de ură și de invidie, stins de orice lumină; se cunoștea însă că originea lui era de arhanghel...»

¹ Astfel, pitarului Giurescu, sărdarului N. Ipătescu, sărdarului Ion Ghica, paharnicului Gr. Zossima și celorlalți nu li se zicea însuși oficialmente decât *bei*, și emigraților nevoierii ca doi frați Golești, ca Simon, fiul lui Ișfan Croitorul, ca Nigulici etc., li se zicea *beizadele*; cu acest titlu fură calificați prin firmanul ce îi interna la Brusa și numiți *mosafiri* ai sultanului.

Astfel, până astăzi se cunoaște originea boieriei: instituția este tot aceea pentru că este tot egalitară și deschisă la toți fiii patriei. Boieria n-a fost o evghenie bizantină sau o aristocrație feudală și abuzivă, căci cine a avut și are încă păcatele să între odată ca domestic sau servitor în casa unui nobil englez, francez, german sau rus, îndată este și înfierat cu livreea de lacheu și condamnat a muri servitor. Când e cineva în lipsă sau orfan, e nevoit a servi spre a-și agonisi pâinea, nu e nici o rușine; însă trist și neomenos este într-o țară unde omul, spre a trăi onest, devenind servitor, e condamnat servitor a și muri!

Întrebați pe toți boierii și fiii lor de astăzi ce și-au început cariera servind în casele boierilor precedenți, bine le-ar fi părut să rămâie tot în condiția de servitori? (...) ¹ Bine le-ar fi părut a se naște în Franța, Anglita și Germania, unde fiului servitoriu i se închidea cariera ierarhilor, unde să-și fi văzut părinții albind în livree de lacheu? Aceasta dar le este grațitudinea către instituțiunile egalitari ale patriei, acesta respectul și venerația către memoria părinților legiuitorilor și apărătorilor României? ²

Să continuăm cu citația: „Noi nu ne plângem că instituția n-a fost cât se cuvenea de liberală, ci din contra, că nu s-au luat după timpî măsuri spre a nu se pune mărgăritarul înaintea și a rămătorilor încât, din cauza unor individe, să ajungă odioasă și o instituție atât de egalitară ce produse atâția eroi și apărători patriei cu brațul și cu mintea. Noi nu ne plângem că ierarhia funcțiunilor a fost închisă la filii patriei, ci din contra, că prea a fost deschisă de toate părțile, încât au putut a o asali și a o uzurpa atâția venetici fără nici un merit altul decât al intrigelor, spionagiului, trădărilor și cupidității (...)” ³

Până când țeara avea cu adevărat *boieri* (și cu boieri, am zis din capul locului) ³ că, istoricament, nu înțelegem decât

¹ Vezi continuația acestui pasagiu în *Conservator*, pagina 115 și 116.

² Vezi continuația în *Conservator*, de la pag. 117 până la 121.

³ Încă de la anul 1836. Vezi *Gazeta Teatrului*, pag. 61. Aceasta se poate afla în biblioteca din Sf. Sava.

oșteni), țeara era locuită numai de boieri și de boieribili, ce toți, de la ban până la opincă, purta sabie și știa a o mână. Atunci turcul nu cuteza a da la firmele ca astăzi și a convoca adunările noastre generale, numindu-le *Divanuri ad-hoc*, ci se stima ferici de a trata cu străbunii noștri și a înghiți la tractate ca ale lui Mircea, Vlad V, Petru Rareș și Bogdan (ce până astăzi le stau nemistuite în stomah), ce până astăzi învederează valoarea și prudența acelor boieri ce le dicta; atunci și până mai în urmă țarul, pe de altă parte, în loc de a-i protege, cum zice, se stima ferice de a tracta cu strămoșii noștri și d-a numi pe alesul țării *autocrat* (și de a chema pe înțelepții României de a fonda universități și a da educația politică și religioasă rușilor)...¹

Noi, ca și nația întreagă (și zicând nație nu înțelegem pui de fanarioți și de renegați, nici venetici aventurieri), departe de a striga «jos boieria!» simțim mare durere că nu avem putere, nici mijloace de a regenera această instituție. Dorul nostru este că nu mai are țara boieri, sau, de mai are, sunt din dizgrație foarte puțini și combătuți de uzurpători și de venetici (cât s-a arătat vreundeva vreun adevărat boier, acela a cătat a suferi persecuție, calomnie, exilul și moartea)².

II

„Sunt însă un fel de invidie care, când se trimitea, ca lepra, gunoaiile și urdorele Fanarului, acele individe se întrecea a le ieși înainte la Dunăre spre a le zice mai întâi *ἡ ὑψιλότης σας, ἡ πανεύγενεία σας*. De vin muscalii, ei aleargă a-i întâmpina

¹ Vezi cuvântarea d-lui Hâjdău la examenul de la Hotin, publicată în *Curierul român*, anul 1839, no. 10 și 11.

² Ienache Văcărescul, primul ce ne dete o gramatică, a murit avelinat, Brâncoveanul, Bălăceanul, Barbul Văcărescul, C. Câmpineanul muriră în șase luni (vezi *Protectoratul țarului*).

cu flori și cu urări; de vin turcii, ei aleargă mai întâi cu *peșcheșuri* și cu *sadacaturi* din fundul rărunchilor. De este să vie nemții, miros mai întâi, să simtă cum bate vântul politicei, și apucă mai nainte ca prin Viena să treacă în Țara Română, unde să prepare nemților o cale legală¹. Apoi, dacă ieri ieșiră cu flori înaintea turcilor, astăzi dacă vede că neamțul dictează politica, ei se întrec a numi pe turci barbari și *ciutaci*, individe cari, când vin muscali, nemți sau turci, să învețe și pe muscal, și pe neamț, și pe turc a scoate lapte din piatră.

De se face vreo mișcare ca cea de la '48, a nimului nu e cocarda mai mare decât a lor, nimeni nu strigă mai înfuriat decât dânșii „dreptate, frăție!“ (și fiindcă ghiarele le-au fost întotdeauna lungi, spre a sfâșia și pe frate-său, le vin de minune de bine întru a lua ale altuia). Programa lor este:

- uciderea domnului, alesul națiunii;
- spargerea caselor publice;
- ammuțarea la pradă;
- împărțirea moșiilor ce nu sunt ale lor;
- batjocorirea persoanelor.

De înecă apoi tunurile lui Fuad, aprinse de Duhamel, toată suflarea ce strigă autonomie și solidaritate cu turcii, ei dezertă mai întâi stindardul și strigă să se spânzure tâlharii ce au cerut autonomia și solidaritatea cu turcii; din ei unii, rămâind în țară, devin instrumentele muscalilor și alții, trăgându-se în străinătate, formă comitete *democratice* și *sociali* spre a compromite iar în folosul muscalilor cauza justă și legală a țarei. De e republică în Franța, ei ardică stindardul republican și zbiară între români vorbe ce nu le pricep: *Democrație!* *Socialism!* *Comunism!* De e la modă imperialismul, tot ei,

¹ Vezi *Suplimentul* la istoria d-lui Elias Regnault de d. N. Russo, pag. 162 până la 170.

democrații, socialiștii, cer un stăpân (sânge nu știu de care henger).

Se află un fel de individe sau creature ce n-au inventat din capul lor, au învățat de la părinți proverbi de ai dracului ca: „Mâna care n-o poți mușca, caută s-o lingi“; „Pupă pe român în bot și ia-i din pungă tot“; „Cine umblă cu crucea în sân, ca crucea se usucă“ etc. etc. Individe cu ochi de vulpe, cu ghiare de cotoi, daca nu pot avea de tigru, cu gesturi de momite (și de suitarii); de au limbă e ca să mință, să calomnie; de au inimă, e un fel de tăgârtă unde să-și ție tezaurul felonici și perfidiei, ce le face toată forța; de au minte, este spre a cugeta numai la interes, și tot la interesul cel mai mârșav (a ajunge la putere cu orice preț, cu minciuna, cu calomnia, cu răsturnarea ordinii, cu invitarea la prade, cu asasinatul, cu însuși vânzarea patriei).

Superbi, și neomenoși și cruzi cu cei debili și scăpătați; batjocoritori, insultători cu *stăpânirile* căzute; târători, curtezani ai domnilor până sunt tari și susținuți din afară; servili cu oricine de la cari așteaptă ceva; instrumente infame ale intrigelor străine. Când ești în putere, ei vin spre a-ți preînălța calități și virtuți ce nu le ai; când ai scăpătat, ei îți impută crime ce niciodată nu le-ai comis. Individe al căror princip este să nu aibă nici un princip, al căror jurământ este de a călca orice jurămintă vor face și al căror ochi și instinct este numai de a ochi pe cel mai cu putere și mai cu influință, spre a se oferi pe lângă dânsul ca ciacalul pe lângă leu.

Cu muscalii sunt mai furi decât cazacii; pe neamț îl fac a se mira de cupiditatea lor; pe fanariot îl fac a le invidia *tirtipurile* lor; pe turc îl fac a se înfiora de venalitatea lor, individe, în fine, capabili de toate, fără teamă de Dumnezeu, nici de dracul la care se închină. Stigmatizați, daca nu din naștere, din educație în școala particulară ce își fac, se cunosc de departe după fizionomie, după port, după îmblet, după gesturi.

De poartă vestminte large și ișlic, ei sunt mai gulerati decât toți, lor ișlicul le tremură și li se învârtește în cap; nimeni nu se rățoiește ca dâșii în danț, nimeni ca dâșii nu bosâmfleă buzele și nărele când fumă, nimeni ca dâșii nu se încoardă și se înțepă când îmblă. De scoate tabachera, de o ofer, de iau de la alții tabac, de apucă lingurița cu dulceață, paharul cu apă sau felegeanul cu cafea, au niște gesturi, niște *talâmuri* sau un fel de semne francmasonice particulare, ale lor. De salută, de îți surâd, te înfioară; de se înfățișează la cei mai mari sau la curte, le crapă *haina* ori *binișul* în spate. La biserică, dacă au vreo biserică, vai de crucea ce își fac, căci parcă ar zbârâi la o tambură pe piept; la mir să nu le treacă nimeni înainte, și paraua (sau gologanul) o pun cu pumnul în disc. De vin în casa egalului, sau mai vârtos a neavutului, parcă ar avea două piepturi unul peste altul; nu-i vezi încă chipul, și pieptul îi intră mai nainte d-a intra el pe ușă, căci nasul îi caută în sus. Vestmintele îi sunt așa de desfăcute, cât abia i se țin pe umeri; mâna lor pe mustață, înălțatul din umeri, fâțâitul și îngâmfatul din coate, mersul lor înțepat sau rățoit fac atâta rău cărui le vede încât nu se sufăr nici ei dintre dâșii.

De nu mai poartă large și iau vestminte europene, la nimeni ca la dâșii nu vezi crevata, când mai naltă și mai țeapănă, când mai înfioncată și mai dezmatată. Ei nu mai dau repaos uniformei (dacă au), ei se răstoarnă ca nimeni în trăsuri pe strade, ei se restrâng iar ca nimeni când văd că trece vodă sau vreun om de la care așteaptă ceva. Ei te salută cu mare respect când aud că s-a vorbit bine la curte de tine, ei își întorc nasul spre a nu răspunde la salutarea ta dacă aud că s-a vorbit rău de tine la curte.

Nimeni nu poartă capela mai într-o parte decât dâșii, nimeni nu ține sau nu învârtește bastonul mai deșănțat decât dâșii, al nimului aer și mers nu e mai impertinent decât al lor. Când intră în vreo casă, ei se răstoarnă fără rușine și nu mai

consideră nici cărunțete, nici mame de familie, nici vergini, nici copii inocenți; apoi să le vezi gesturile în vorbă, preîmbularea prin casă, sufisenta lor, surâsul lor sardonice și hidos! Apoi să-i mai vezi, dacă din păcatele lumii se mai duc și prin Paris; ei aduc în țară gesturile și costumele și cancanele și linguagiul de la *chaumière*. Unii din aceștia, de au vreun rang, spun că au altul, nu știu de câte palme mai sus, ș-apoi ei strigă „jos cu boieria!“ De au moșic, sătenii nimului nu sunt mai împilați și mai storși decât ai lor, ș-apoi pe ei îi apucă dorul de biata opincă. Malonești până la scelerateță, nimeni nu se înțeapă de onoare și de moralitate ca dâșii; imperioși și aroganți până la impertinență, neomenoși și cruzi până la crime, nimeni nu declară libertate ca dâșii: egalitatea e deviza lor, însă egalitate numai cu cei mari, nu însă și cu cei neavuți și scăpătați.

Nimeni nu înjură ca unii din aceștia, nimeni nu se jură ca dâșii: „Pe viul Dumnezeu!“, „Pe cel în troiță închinat și proslăvit!“; Să-și îngroape el nevasta și copiii! Să n-aibă parte de tineretele lui! Să-l scuipi în gură pe el, acolo! Să-l spoiești cu nu știu ce pe *obraz!* Să-i tai nasul, or o mustață! Să moară el turc sau *ovrei*, de nu sânt adevărate câte zice! Și toate sunt minciuni... Ș-apoi dulapuri, mahinațiuni, invențiuni care de care mai neomenoase și mai spurcate, amăgiri, *escrocherii*, cu un cuvânt predilecția de a mânca din spinarea altuia or ca lipitoare, or ca trântor, or ca parazit. Individe cari, de ies din opincă, devin carneficii laboratorului; de ies dintre călugări, aduc lumea la oroare despre tot ce poartă masca religiunii; de ies dintre neguțători, ei sunt tot ce este mai scârbos și mai înfiorător în trafic și în aroganță; de s-au născut din păcate, între boieri, ei se zic *evgheniși* și spurcă și depravă cea mai înțeleaptă și mai egalitară dintre instituțiuni: ei fac ca, cine este om, să dorească numai boier să nu fie.

Ș-apoi individe ca acestea se fac cenzori moravurilor, ei se țin ca nimeni cu dinții tot de onoare; ei republicanii cei mai

radicali, dacă e ceva de ros sau de sperat de la republicanism, ei patrioții cei mai turbați, ei exemple de viață nemaculată, ei partid național.

Hei bine! Dacă e vorba de astfel de individe despre cari poate scrie cineva nu pasage ca acestea, ci volume întregi, atunci se schimbă chestiunea: aceștia sunt plaga soțietăților pretutindeni, în toate națiunile și în toate condițiunile. În toate țările, în toate limbele au felurimi de nume după rolul ce joacă și după condiția în care se află: fanfaroni, *filoux*, cavaleri de industrie, ciarlatani, scelerați, sperjuri, speriați, *parvenus*, trântori, lipitori, vampiri, despuietori, mâncători, sugători de sânge și care de care mai înemerit.

Ia noi, cu o vorbă le zic *ciocoi*, și românul cu acest nume înțelege toate calitățile sus înșirate, și încă câte ar putea o imaginație fecundă a-și închipui despre felul acesta de lepră a soțietăților. Căci așa e românul: lui îi e deajuns o vorbă cu care să înfiere, să stigmatizeze orice viciu compus. Ciocoi dară sunt în toate țările și de toate națiunile și condițiunile, și să vă ferească Dumnezeu, românilor, de ciocoi europeni; ai noștri rămân cu gura căscată pe lângă dulapurile și dibăciile și mahinațiunile lor. Ca să vă faceți o mică idee de ciocoi europeni, uitați-vă la ai noștri ce au învățat ciocoisumul în Paris¹.

Ciocoi dară, din păcate, avem și noi și încă foarte mulți și mai dibaci cei de astăzi decât cei din timpii părinților și străbunilor noștri. Însă ce sunt acești ciocoi? Sunt ei o castă sau vreo stirpe separată? Nu, ei din dizgrație se află în toate stările sau condițiunile soțietății: între laici (mirenii) ca și între călugări, în sate ca și în capitale, în colibe ca și în palate, în *butegele* sau magazinele de comerț ca și în funcțiunile publice. Ce este oare dorobanțul or juratul, or pârcălabul satului ce se face una

¹ Mahina de mai d-alaltăieri nu e inventată, nici dusă la execuție de ciocoi cioflingari, este plan de ciocoi perfecționați în Franța, e mahina ce atacă îndoit: *au roi et à la reine*.

cu arendașul *cel neomenos* (nota bene) și cu zapciul *crunt* și *venal* (iar nota bene, pentru că sunt și arendași și subcârmuitori omenoși, cu rușine de oameni și frică de Dumnezeu), pârcălabul ce sugă pe vecinul și fratele său sătean?

Ce este neguțătorul ce adună capitalurile mari și devine strigoiiul micului comerț, storcând și sugând pe neguțătorii ce abia își scot pâinea cu amănuntul? Ce e neguțătorul ce se zice mare și care face din cei mai mici niște servi, tractându-i cum niciodată n-a tractat nici boierul, nici însuși ciocoiiul pe aceia ce, în îngâmfarea lor și învățând de la muscali, i-au numit *mojici*¹? Ce e cămătarul ce sugă și pe avut, și pe cel scăpătat, ștergându-i unuia moșia și altuia casa prin *dobânzele* mari și îmulțite? Ce este iar și acela dintre micii neguțători a căruia școală sau princip e minciunea, încărcătura la cont, jurămintele sistematice, și care atunci se crede că este capabil și că și-a împlinit datoria când poate încela sau a *pingeli*, după un limbajiu particular?

Ce este călugărul ce speculă cu cele sante, ce minte celui avut și amăgește pe credul și pe văduvă, ce în casa boierului devine parazit, adulator, tartuf; în egumenie, violator, inuman și crud, în episcopie despot și persecutor oricării calități eminenți? Călugărul ce smulse cu amăgirea cele mai frumoase moșii ale familiilor istorice spre ajutorirea scăpătatului, orfanului și văduvei și care le făcu proprietate din care se îmbuibă astăzi acești religioși satrapi de două ori renegați, o dată de lume și apoi de Crist, devenind idolatri închinători banilor sau vitelului de aur, proprietate din care se îmbuibă numai lăcomia și lenea lor? Ce este în fine și zisul boier și naționalist, care știe câte limbe toate, afară de limba patriei, ce știe câte istorii și romanțuri și drepturi toate, afară de istoria și drepturile patriei? Ce sunt, în fine, atâția literați, atâția burghezi, atâția

¹ Pentru că *mojic* nu e vorbă românească.

juni ce se zic liberali și cari, în libertatea lor, nu caută decât spre a-și schimba stăpânii, preferind jugul ciarlatanilor sau al adevăraților ciocoi?

Hai! Toți aceștia nu sunt ciocoi, luându-i din condițiunile cele mai de jos și până la cele mai de sus? Ciocoi, fără îndoială. Însă tot ce e mai de mirare este că noi îi cunoaștem și îi descriem aci, și cari îi cunoaștem așa de bine încât sacrificăm oarecum și arta, sau mai bine o respectăm și nu-i descriem în toate, ca să nu facem tabelul așa de hidos și de oribil ca suflatul lor, noi nu i-am numit *ciocoi* decât aci, unde suntem nevoiți a le da definiția și prin urmare a zice, în fine, lucrul pe numele lui; ce e de mirare, zic, este că tot ei între dânșii se apostrofă cu numele lor adevărat: în gura nimului n-auzi numele de *ciocoi* ca în gurile lor¹.

De este unul ca aceștia din boieria de sus, toți boierii de a doilea și a treilea clas, și însuși cei din prima clasă, după dânșul toți sunt ciocoi, hoți și tâlhari, afară de dumnealui și de cumetrii dumnealui din aceeași gașcă. De este din boieria a doilea, cei de sus și cei de jos nu mai scapă de gura lui: toți sunt ciocoi și tâlhari afară de dumnealui și cei din gașca dumnealui. De este din clasa a treilea și de va fi mai vârtos recrutat dintre neguțători și dintre săteni, să mai auzi la dânșul vociferări! Toată lumea e *mojiță*, toți sunt hoți și ciocoi și marțafoi, afară de dumnealui, de ai dumnealui și de *coconul*, pentru că de-alde aceștia au și câte un cocon.

Vedem dară că ciocoiul nu e, cum am zis, o castă sau o stirpe de oameni, ci o lepră, o nighină în toate condițiunile

¹ Astfel, omul onest nu zice nimului *hoț*, decât dacă îl prinde cu mâna în sac, când și atunci îi trece cu vederea adesea și îl iartă, unde furii între dânșii zic *hoți* și celor ce nu sunt furi. Astfel, femeile oneste nici celor păcătoase nu le zic acel nume comun și pălitor, unde păcătoasele se insultă pe numele cel mai umilitor și vulgar, și curcăză a da acest nume și însuși matroanelor celor mai virtuoaase.

societății; și pe cât e de dorit curățirea sau stârpirea acestor creature hidoase, pe atât este de absurd și nedrept de a dori cineva stingerea condițiilor sau stărilor pe unde se află niște asemenea leproși.

De se află mulți ciocoi între filii satelor, cu dreptul ar fi să ne punem cu toții spre a extermina pe săteni și condiția acestora? Pentru că se află ciocoi între neguțători, ce sug comerțul cel mic, să ne punem oare cu securea spre a desființa comerțul, dimpreună cu comercianții onești? Pentru că se află și în cler mulți călugări care întrec și pe ciocoi, să ne punem oare și pe bieții preoți, să ne punem și însuși pe biserice, spre a le dărâma, după cum strigă puii de renegați, ce își fac o glorie de a fi nendumnezeiți? Pentru că se află, iară, ciocoi cu sutele și cu miile între boierii, ciocoi de aceia, mai vârtos ce de la '48 încoia vor să smulgă de față câte mai nainte avea învățul d-a smulge pe ascuns, pentru aceea să ne punem a desființa cea mai înțeleaptă și mai egalitară dintre instituțiuni?

Aceasta n-a făcut-o nimeni și nici nația română n-a venit niciodată în asemenea absurdități. De s-a sculat câteodată să ceară îndreptări și dreptate, după niște lunge și varie împilări, ea totdeauna s-a pronunțat ca un singur om și și-a spus păsurile. Până acum nu s-a auzit în istoria noastră a se striga „jos cu boieria!“ Nici însuși în ziua de astăzi. Niște venetici numai, instrumente străine ce vor să ne aducă în starea transilvănenilor, basarabenilor, a bucovinenilor și a bulgarilor, aceia cu rea-credință își iau niște asemenea misiuni și o mică parte de juni creduli și necunoscători încă de istoria și drepturile patriei lor se iau după acești amăgitori, ce acum au început a-și scoate masca și a ține langagiul rușilor când vin ca cutropitori.

III

Acestea le ziceam în anul 1857, în *Conservator*, și încă mai multe ce se pot citi de la pagina 127 până la 137. Și din toate

încheiem întru a da definiția boierului și a ciocoiului: boierul este un funcționar public, militar și civil totdeodată; și fiind că vorba însemnează *bellator* sau oștean, este una cu *cavaler* și *Ritter*, minus dreptul de naștere. Când cineva a fost funcționar public și și-a împlinit cu conștiință datoria, și gradual cu onoarea și serviciul său a luat un grad în ierarhie sau a trecut prin toate gradele ei, după limba ce au avut românii până aci s-a zis *boier*, ca și la alte națiuni *cavaler*. Funcționarul public, ca să merite numele de boier, a cătat să aibă simțimente cavale-rești pentru cauzele juste, pentru cel scăpătat și debil, o purtare nobilă, o inimă generoasă și umană către cei mai jos decât dânsul; simțimentul onorii și al lealității a caracterizat întotdeauna pe adevărații boieri, ca și pe adevărații cavaleri.

Boierii cei adevărați în răzbel au fost ca lei și în societate ca mieii; s-au ferit de minciune, de felonie, de răpire, de orice faptă injustă și neonestă. Boierii cei adevărați s-au zis întotdeauna coloanele sau *stâlpii țării*, pentru că ei susțineau drepturile patriei în contra violărilor de dinafară și sugătorilor din întru. Boierii au fost cei cari, dinpreună cu Radul Negru, au fondat domniatul nostru pe niște instituțiuni atât de umane și egalitare, cu cari nu se pot compara legile lui Numa, lui Licurg și lui Solon; boierii au fost toți generalii, toți ofițerii superiori și subalterni ce au comandat și condus pe români pe câmpul onorii și gloriei sub Mircea, Vlad V, Ștefan, Mihai etc.; boieri au fost câți sub regimul fanariot apărarea autonomiei patriei astfel cum Regulamentul ne-au aflat autonomi; boieri au fost toți fondatorii atâtor mănăstiri și spitaluri și cari le dotară cu atâtea moșii încât astăzi, din fondurile mănăstirești ale casei centrale, se susțin școalele unde se instruiesc gratis filii și ai avuților, și ai scăpătaților.

Ciocoi însă nu va să zică *bellator*, nu cavaler, nu nobil, nu aristocrat, ci are cu totul altă origine. Despre derivația acestei vorbe se poate da mai multe păreri, căci așa este orice

minciune, orice nedreptate. Adevărul numai unul este sau numai într-un fel se poate zice. Două și două numai *patru* fac, când va să spuie cineva adevărul; cât însă va voi a zice minciunea, o poate spune în mii de chipuri în nemărginit. *Ciocoi* poate să vie de la cioc sau, pentru că ciocnește sau sfâșie ca corbii și vulturii, sau poate că s-ar putea ține de mână cu vorba italiană *codini*. Între italieni se zicea *codini* sau pentru că purta coade, ca toți ai secolului trecut (și coadă era cu cioc), sau pentru că se punea, după cum zic frații moldoveni, în *coada cocoanei*, adică în coada sau dindărăptul trăsurei.

Ciocoi poate să vie și de la vorba *jockey*, „jocheu“, ce însemnează servitor cu *livrée* ce se pune după trăsură înapoi. *Ciocoi* poate să derive și mai adevărat, și după sens, și după literă gramaticalmente, de la *cioclu*, ș-apoi în pegiorativ, ca de la muiere *muieroi*, sfânt *sfântoi*, cioclu *ciocloi*, și prin îmmuietura lui *l* *ciocoi* (*cl* și *gl* înmoaie adesea pe *l* în românește sau îl leapădă ca la *cheie*, *chiar*, *ghiată*). Noi credem – și putem pune mâna pe foc – că românului, în umoarea sa caustică, la *ciocli* i s-a dus mintea când a avut să numească speția aceasta de creature, ș-apoi nu *ciocli* ca fitece *cioclu*, ci odată *ciocloi*, pentru că ei întrec pe toți *cioclii* din lume; își pot da despre aceasta părerea și cititorii noștri, dacă nu ca niște filologi sau filosofi moralști, încai ca alde Stan Pățitul.

După aceste derivațiuni, fiecare poate vedea că originea *ciocoiului* nu e prea așa nici clasică, nici nobilă, după cum pretinde a o arăta ficcare *ciocoi*. Cât auzi *ciocoi*, îndată te duci cu mintea, binevoitorul meu cititor: sau la o *slugă* (nu zicem servitor) basă, intrigantă, demoralizantă, pișcătoare, mincinoasă, capabilă de toate, sau la un jocheu de dindărăptul trăsurei sau din coada cocoanei, capabil de toate infamiile; sau la un ciocnitor ce-și bagă nasul sau ciocul în toate și sfâșie, fără teamă nici de Dumnezeu, nici de dracul, orice îi iese înaintea ca să poată – cum zice singur – „scoate lapte din piatră“; sau

la un cioclu, care atunci e voios și în elementul său, când e asupra societății cea mai mare din calamități publice ca ciurma și care nu îngroapă decât ca să despoaie ciumații, ce depradă casele acestora, ce ucide amalații, ce batjocorește morții.

Acesta e ciocoiul după originea lui, acesta și mai rău decât acesta este ciocoiul după faptele lui: servil, târător, lingariț, mincinos, declamator, sofist, arogant, impertinent, batjocoritor, provocator cu injurele, calomniator, spion, trădător, rapace, despot, crud, cumplit etc. etc., și-apoi tot el tună și fulgeră asupra ciocoilor, tot el din partidul național până în vârful nasului. Nația are limba ei, și dumnealui numai limba românească nu știe; nația are istoria, datinele, drepturile ei, și dumnealui numai istoria, datinele, drepturile națiunii nu le cunoaște. Nația își are oamenii săi ce au servit-o, și dumnealui pe aceia se pune cu pietrele.

Ca în toate profesiunile însă, sunt ciocoi mici și ciocoi mari, ca tâlhari mici și tâlhari mari, ca autori mici și autori mari, ca boieri mici și boieri mari, ca neguțatori mici și neguțatori mari. Ciocoiul mic este cel ce ciocoieste cu amănuntul, ciupind, răpind de ici și de colo, împregiurul său, ca pasărea ce ciugulește ce poate și cât poate. Ciocoiul mic, de este între neguțatori, înceală, *pingelește* cu de-amănuntul; de este între funcționari, se mărginește împregiurul său spre a despuia cu de-amănuntul, a maltracta și a încela sau a trăda individe; iar de este între călugări, speculă și el cum poate cu amănuntul.

Ciocoiul mare ciocoieste în mare, cu ardicata sau, cum se zice, cu toptanul; acesta înceală o nație, vinde un popor, despoaie și tradă o țeară, speculă cu religia, cu sufletele unui popor întreg, perpetue întunecul, sclavia. Ciocoiul mic are a face cu superiorii lui din întru, din nația lui. Ciocoiul mare are a face cu puteri străine, devine agentul lor, instrumentul planurilor lor tenebroase, și e mai crud, mai cumplit decât inamicul străin. Ciocoiul mic devine instrumentul, sevitorul,

mijlocitorul, complicele *zapciului*, *ispravnicului*, și atâta tot; ciocoiul mare devine mijlocitorul, complicele, dascălul al muscalului, neamțului și a oricărui străin periculos.

Vorba *ciocoi* e vorbă românească ieșită din pieptul, din rărunchii românului ce a țipat, în durerile cele mai atroci și la spectacolele cele mai hidoase și înfiorătoare. Unii era însă ciocoi mari de altădată și alții sunt ciocoi mari din ziua de astăzi: s-au schimbat cu totul actorii dimpreună cu dramele și cu comediele și au naintat în felonie cu cât s-au iuțit timpii. Scena astăzi e foarte mare.

Ciocoi mari de mai nainte avea oarecare îngâmfare, ca să nu zicem gravitate, servea de față domnului sau puterii căria devenea agenți și servea de sus în cercurile cele mari ale societății. Ciocoi mari de astăzi își ascund domnul sau puterea căria se ofer spre a-i servi, căci își schimbă domnul după împregiurări și căci, ca să poată reuși mai bine, își ascund și domnii și planurile sub manta patriotismului. Ciocoi mari de astăzi declamă dezinteresare, naționalitate, concordie, uniune; fură ideile și principele altora, iau inițiativa în toate spre a parodia și paraliza tot, spre a întoarce orice idee salutarie în folosul politicei căria s-au vândut. Ciocoi mari d-odinioară, de era vreo luptă, se lupta de față și cu numele lor; ciocoi mari de astăzi, când se fac Șainoi, când lucrează fără nume, se pun la întunec, dau pe la spate, armează mâinile ucigătorilor de onori, inventă mahine infernali și armează brațe străine ca să asuprească ființe inocente și inofensive.

Ciocoi mari d-odinioară era mai mult niște oameni creduli ce, având o credință și o biserică, se oferea de bunăvoie celor ce credea că le apăra religia și biserica; ciocoi mari de astăzi, neavând nici o credință, nici o biserică, nu pot fi plătiți de din afară cu o monetă ce n-are nici un preț înaintea lor: „lăsați-ne, strigă către domnii lor de din afară, să ieșim în strade și în locurile publice, să vorbim românilor de tot ce au mai

scump și mai sacru; să ajungem a stinge românismul prin românii însuși, prin junimea generoasă; lăsați-ne să aprindem capetele, să amețim mințile, să turburăm, să turburăm și iar să mai turburăm; lăsați-ne să vorbim de naționalitate, de Românie mare, de uniune, ș-apoi de unitate; să putem recruta sub stindardul nostru pe toți vagabonzii, pe toți dezământații, pe toți înfierății din toate județele, din toate mahalalele, să devenim numeroși, tari, să speriem societatea, să o paralizăm, să aducem comerțul în agonie, satele în săpă de lemn, și atunci țara este a voastră, căci țara însăși vă va chema spre a o scăpa de bandele recrutate de noi; și atunci să văză naționalitate, atunci uniune, atunci principe străin!”

Pe de altă parte, iară, se știe că dacă zice cineva *ajutant*, cată a înțelege și *general*; dacă zice *slugă*, cată a înțelege și *stăpân*, și prin urmare dacă zici *ciocoi*, cată să înțelegi sau să cauți a ști al cui ciocoi este. Junele credul, prin exemplu, sau de la părinți, sau de la camarazi, devine ciocoiul cutăruia Sarsailă de profesor sau de publicist, ciocoi mai măricel; cutare profesor, cu figura de Iudă și cu sufletul și numele ca *cerneala*, sau cutare Sarsailă de poetoi sau de autoraș, este ciocoiul cutăruia aspirator la beilic sau la gospodărat; cutare aspirator este mai de mult și mai nainte decât toți ciocoiul ciocoilor ce și-a vândut și sufletul și țara la străinul ce simte că este mai tare.

Apoi, fiindcă timpii se schimbă și cu dânșii evenimentele se succed ca și figurele în caleidoscop, schimbă și ciocoi rolurile, schimbă și *stăpânii*, fără însă a-și schimba natura de ciocoi sau condiția de a rămânea fără stăpân: când zici ciocoi, cată să înțelegi și un stăpân, și când zici ciocoi, cată să înțelegi și o epocă de împilare, de despotism. Așa, de este despotismul monarhic, ca să ia ciocoi cu apalt tirania, nimeni ca dânșii nu știe a-și pleca capul sau genuchii înaintea monarhului, a-i adula și servi patimele, a-i ascuți sau întărâta instinctele, a-l împinge la orgie și la crime; ca șearpele se târâsc, se strecoară, se însânuic

în palate și acolo își varsă tot veninul corupțiunii; și când ajung a desnera pe monarh și a-l ține beat fără încetare de voluptate și de vițiuni, când ei ajung a conduce pe monarhul șovăind, nu de brațe, ci de nas, atunci țara e a lor, sudorile și sângele popoului sunt proprietatea lor. De tipă în fine și muge deodată leul popular de multă împilare, de se răscoală popoul și devine domn, alți ciocoi iar se rădică, educați în școala și după exemplul celor vechi, și aceștia devin lingariți, adulatori ai popoului spre a-l corupe: despotismul monarhic se schimbă, sub influința noilor ciocoi, în despotism *anarhic*.

Atunci oamenii păcii, oamenii onorii, boierii țarei, adevărații boieri, cu mintea luminată, cu experiență și cu dor de patrie, stau doparte sau, de se amestecă, e ca mama ce nu-și abandonează copilul pe patul convulsiunilor¹. Puii însă de fanarioți ce au fost dascălii ciocoismului, puii de curtezani vechi și de curtezane bătrâne, puii de ispravnici și de zapcii vechi, ce își strângea binișul la piept ieșind din beciurile boierilor mari, puii tuturilor celor ce au ținut cureaua, aspirătorii toți la *isprăvnicii* și la *zapcîlacuri*, toți ciocoi de profesie *halè* și *mazâli*, ei mai întâi dau cu piciorul despotului ce au fost adulat și aleargă spre a adula și a atâta patimele popoului despot. Și cu cât noul și colectivul tiran este mai tont și mai caprițios și mai întunecat de vițiuni și de inoranță, cu atâta ciocoi se întrec a se însânua în favoarea lui, spre a-l întuneca și corupe și mai mult și a specula anarhia mai cu folos decât precedentii lor speculaseră monarhia.

Răii consilieri din palate dispar și în locul lor apar ca furiele demagogii cu părul vâlvoi, cu torțele guerei civili în mână, cu turbarea în suflet. Bufonii de la curte devin măscăricii de strade, de cafeuri, de taverne, confidenții pasiunilor princieri dispar și în locul lor răsar cu miile rufianii orgiilor populației,

¹ Vezi câte se mai zic în *Mémoires*, pagina 392 și 393.

coruptoarele de vergini și spărgătoarele de case se pălesc de oroare înaintea coruptorilor junilor și spărgătorilor de biserice și de casele publice, răsturnătorilor soțietății. Ciocoi monarhiilor bagă mâna în miere și își ling și ei degitele; ciocoi anarhiilor iau mierea cu puțină cu tot. Ciocoi domniilor mai tund galbenii visteriei, ciocoi anarhiei iau galbenii cu totul, din visterie, din casele ținutale și însuși din cutiele satelor. Ciocoi vechi trăgea numai pe domn de nas și-l ducea la pieire; ciocoi de astăzi trag popoul, nația de nas și o duc la pieire.

Apoi, de se mai întâmplă vreun repaos, de n-a pierit încă nația și ca vie încă e stăută și sătulă și de despotismul monarhic, și de despotismul anarhic și cere, ajunge în fine a se pune pe un temei constituțional, de unde și guvernul, și popoul sunt considerați ca două persoane de aceeași greutate în echilibrul soțial, ciocoi atunci se despart în două câmpuri, sau mai bine își împart rolurile: unii se fac adulatorii guvernului și alții adulatorii popoului și, ca adulatori, niciodată nu spun adevărul, nici guvernului, nici popoului; forțurile lor sunt atunci de a rumpe echilibrul, îndemnând sau guvernul de a călca legea, sau popoul de a uzurpa atributele guvernului. Scopul lor este tot despotismul, sau d-o parte, sau de alta, ca să ia puterea în mâinile lor.

Una din primele caracteristice ale ciocoiului este de a te adula când ești în putere și de a-ți da cu piciorul când ai scăpătat. Sub regim constituțional, și guvernul, și popoul își are puterea sa legală. Republica literelor își are și ea ciocoi săi; aceștia sunt Sarsailii literaturii și științelor. Nimic nu știu, nimic n-au învățat și de toate zic că știu. Aceștia, de se pun pe jurnalistică, unii devin ciocoi popoului și alții ciocoi guvernului. Toți cu toții sunt ciocoi, numai dumnealor nu; dumnealor, unii se zic apărătorii popoului și alții apărătorii guvernului. Și-apoi ei sunt unii popoul sau țara, ei sunt de celalaltă parte guvernul. Să nu te atingi de sarsailismul dumnealor, sau de

interesele lor spurcate sau de intențiunile lor tenebroase, să nu faci nici însuși vreo aluzie indirectă, că îndată te acuză că te-ai atins de cele sante și atunci se îndrăcesc de legalitate, aduc înainte legile pe care în toată viața lor le-au disprețat și călcat și le întind astfel cum să învedereze că te-ai atins de guvern sau de popor, dacă ai vorbit de trecutul și de viața dumnealor. Mare mister e misterul conștiinței: nimeni nu se sperie de trecutul dumnealor ca domnia lor însuși. Amenință apoi pe oameni cu judecăți, cu pedepse severe, cu gloanțe, cu pietre, cu îngropări de viu, pentru că oamenii le sunt ca o vie remușcare înaintea ochilor.

Aceștia vor astăzi să facă din popor o populație desfrânată și din guvern o *stăpânire*. Jurnalele lor, unele se fac ciocoiul stăpânirii și altele ciocoiul anarhiei. Unde sunt rufiane multe, acolo e mare prostituție, și unde prostituția e generală, acolo fiecare își face singură *trebele*: vinde și se vinde singură, fără mijlocitoare (anarhia în prostituție!); unde iar sunt ciocoi mulți, acolo și tirania mare, și unde tirania e generală și în popor, și în guvern, acolo fiecare e și tiran și sclav, și ciocoi și victimă, și amăgitor și amăgit (anarhia în ciocoism!), până când vine amăgitorul amăgitorilor, ciocoiul ciocoiilor, tiranul tiranilor, și împilă pe toți.

Descrierea noastră nu e poezie, ci proză istorică scrisă din inima ce ne sângeră. Tabelele noastre nu sunt tabele alegorice, ci toate copiate după natură, și figurele noastre nu sunt copii, ci însuși ca figurele fotografice. Și fiindcă fotografiile arată totdeauna figurele mai bătrâne cu câțiva ani, cititorii noștri după doi și trei și cinci ani vor ajunge a cunoaște și mai bine identitatea figurelor noastre cu originalele lor.

IV

Vorba ciocoi n-a existat în limba latină, nici însuși în cea română până când străbunii noștri se afla încă în stare

primitivă sau patriarhală. Țeara toată era locuită la început numai de boieri și de boieribili, ce cu toții se zicea *români*, și de aceea se numea și coprinsul nostru Țara Românească, adică a românilor. De la Mihai-vodă încoace, de când acesta din boieribili făcu servi și apărarea țarei o dete pe mâna mercenarilor străini, începu a se auzi și vorba de *ciocoi*, pentru că se arătă obiectul mai hidos și mai înfiorător decât numele.

Primii mercenari fură bandele de arnăuți, de bulgari, de sârbi și însuși de *arvați* (horvați sau croați) ce, având instinctul și învățăturile tuturilor bandelor de sub stindardul condotierilor mediului ev de a prăda mai mult decât de a apăra cetățile de cari era salariați, mai adăogea în purtarea lor și barbaria și cruzimile și aroganța ianicerilor ce îi avea de model, din părțile de unde venea. Când apărură astfel de creature pe pământul României, „Nu e de vorbă!“, ziseră bieții români, „asta e cioclu“. „Ce *cioclu*, măre? Țsta e odată ciocloi!“¹

Când apărură fanarioții cu școala lor, cu dulapurile lor, cu minciunile lor, cu venalitatea lor și mai vârtos cu *evghenia* lor falită, cei dintâi ciocoi, firește, au cătat a se numi *evgheniși*; ei știură a se folosi și a se perfecționa în acea școală până ce, în cele din urmă, astăzi întrec și pe dascălii lor, pe fanarioți.

Veni odată, în timpul exilului meu, vorba cu un turc despre mincinoșii și dulapcii de toate națiunile și de toate religiunile. Turcul, în simplitatea lui primitivă, îmi zise:

– *Marafeturile*, bre! *Locmalele*, *caciarmalele*, *bitirmelele*, *șaitaneriele* (diavoliile), toate de la noi au venit la voi.

– Cum, zisei eu, turcul e prost și simplu, și omul prost nu este *șiret* și *dulapciu*.

– *Ahmacul* (prostul) divărat, om bun este; amă când nu este bun, ăla mai mincinos și mai *șiret* este, ăla mai mult fură.

¹ Astfel apostrofă mai deunăzi o persoană pe zișii de sine naționaliști: „Dumneavoastră sunteți mai răi decât tâlharii, dumneavoastră sunteți niște *tâlhăroi!*“

– Eu credeam că fanarioții au adus la noi *jafurile* și *chilipirurile* toate, cum și corupția.

– Asta divărat este, amă fanarioții de unde învățat, ha? Tiurcul este dascăl la fanariot, fanariot *cirac* (ucenic) este la tiurc, amă cirac al nostru trecut la noi mult nainte. Șaitanerii mai mult la dânsul este. Voi iar ciraci la fanarioți sunteți; amă voi trecut dascal al vostru. Voi alta ieșit la *boia*: la voi, bre, mult, mult *ciocoi* este!

– Și ciocoiii întrec oare pe fanarioți?

– Trec zaer! Când zis la tine *tiurc calemgi*, asta *una* este (și strânse pumnul, arătând degetul cel mare), când zis *fanariot*, asta alta este (și, pe lângă degetul cel mare, mai înălță și pe cel arătător). Amă când zis *ciocoi* ... Haaa! Asta alta, bre, este (și în exclamația lui, făcând ochii mari și învârtind mâna cu greutate, deodată îmi prezentă și degetul mare, și pe cel arătător și pe cel mijlociu la un loc, făcând cătetrele degete *puică*, ce la turci este semnul admirațiunii în superlativ).

Multe zice asiaticul prin semnele lui! Ceea ce știm bine, o exprimăm și lămurit, zice Boileau. Turcul știa ce zicea și de aceea se exprima cu atâta putere, cum să-l înțeleagă și surzii-muți. Turcul era convingător ca cifrele; el, cu degetele lui, adăogea felonie peste felonie, din pozitiv trecea la comparativ și-apoi la culmea, la *non plus ultra* a superlativului când pronunța vorba *ciocoi*. Am rămas mult pe cugete și de aci înainte studiai mult mecanismul guvernului turcesc, unde recunoscui prototipul agielor și spătăriilor noastre din epoca trecută, ocnele și vămele și moșiele mănăstirești vândute la mezat, *zapcilăcurile* și *isprăvniciele* vechi, polcovniciele și căpităniele de poteră, *narturile* tăiate la preturi prin agie etc. etc., și turcul meu avea mare dreptate: noi cu mult am întrecut și pe turci, și pe fanarioți. *Boiaua* ciocoiască este o culoare compusă de atâtea elemente ardicate la a doua, a treia și a patra... putere.

În ciocoi se vede mercenariul venetic, ce întrecea pe ianiciar, plus apoi fanariotismul rafinat, plus iudaismul și armenismul introdus de ovrei renegați ce s-au lepădat de legea lui Moise spre a putea specula pe Crist, și de armeni lepădați de religia lor primitivă și de naționalitatea lor; plus iezuitismul și machiavelismul european, adus de cei ce ne-au venit de la hagiâlăcul Parisului și inaugurat în piața Sorbonei, plus depravația și corupția condițiunilor celor mai degradate din marele Babel al Parisului; plus precupeția revoluțiunilor, a principelor, a ideilor, plus declamațiunile ce corump și orbesc și trag după dânsese junimea credulă și generoasă; plus și o mare doză de țigănistă încât despre ce se atinge de injurie, de servilitate și de rătănie.

Amicul meu din junete d. Aristia, cunoscător de multe prin pățirile sale, ce avea în oroare pe fanarioți încă de la anul 1821, ce știa ce era ciocoiul român încă de la anul 1825, când nu traduse, ci prefăcu pe Georges Dandin de la Molière după gesturile și datinele ciocoiești, ce le descrie așa de bine în coconul Crăcănescul și în cocoana Crăcăneasca, d. Aristia veni într-o zi speriat la mine în anul 1849, când eram mai mulți emigrați la Paris:

– Mă pedepsește Dumnezeu, îmi zise cu lacrimi în ochi, că mult am batjocorit pe bietii ciocoi primitivi din țara noastră. Eram profesor, cum știi, în Sf. Sava, și când eram supărat pe câte un biet copil sau de lenea, sau de purtarea, sau de vorbele lui, îi ziceam:

– Hei, băiete! Tu ai semne de ciocoi! Tu ai s-ajungi ori zapciu, ori căpitan de dorobanți la agie.

Nu știam ce zic! Mi se părea că umilesc până unde nu se mai poate acele inocente ființe, mi se părea că ciocoiul este tot ce se poate mai rău. Însă unde! A cătat să trăiesc și să văz și să simț în pielea mea, în fundul sufletului meu ce va să zică *frate*. Frații noștri m-au făcut să văz că ciocoi sunt niște îngeri pe

lângă dâșii. De voi mai fi vreodată profesor, am ce să spui copiilor, ce va să zică frate, și frate *căuzaș*; cauza și iar cauza!

– Nu-ți aduci aminte, îi zisei eu, de expresia ta cea veche, **φράγκικος φαναριώτης** (fanariot european)?

– Frate e mai mult și decât fanariot sau ciocoi european: frate *căuzaș* e ceva ce nici dracul n-ar fi putut inventa. Să-i mai vezi odată în țeară și atunci vei vedea ce sunt frații ăștia; și-apoi de unde a tunat de i-a adunat! Ți-aduci aminte când învățam carte pe puiul acela de fanariot, și când veneai la mine că îți ziceam: băiatul ăsta or a să moară în spânzurătoare, or a să se facă el gâde spre a spânzura pe alții. Îl vezi ce a ieșit?

Și ca să punem puncturile pe i, adăogim noi, acest sugrumător de ordinea publică, de onoarea persoanelor, de libertatea tiparului, acesta este disfaimosul numit *Berlicoco*.

V

Ceea ce au fost odată la greci fanarioții, aceea – și cu vorba, și cu fapta – la noi a fost și este ciocoiul, și încă cu mult mai mult, care astăzi se zice *frate căuzaș*, *partit național*. De la Ipsilante, 1821, ne-a rămas vorba *zavergiu*; de la frații din '48 ne-a rămas vorba *căuzaș*.

Fanariotul nu este o nație, o stirpe, o castă, ci o școală; ciocoiul iar, cum s-a văzut, nu este o stirpe sau o castă, ci o școală. Ciocoi este ca orice vorbă pălitoare și dezonorantă ce califică un om pervertit, depravat, malonest. Boier, pe limba română cea până în zilele noastre, este ca orice vorbă onorifică ce arată un om magnific, uman, generos, cu simțimente nobile și cavaleresti și pentru individe în parte, și pentru nație în genere. Pe limba română cea până în ziua de astăzi, și prin cctăți și prin sare, când zice cineva *boierule*, și cel ce apostrofă știe că onoră, și cel ce este apostrofat știe că se onoră; iar când zice *ciocoiule!*, nu sunt nicidecum semne bune, și cel ce aruncă vorba știe ce zice, și cel ce o ia îi simte toată valoarea. Până a vorbi

istorie, politică, filosofie, morală, înțelesul literal al vorbelor pune la loc pe fiecare om de bună-credință.

Însă cată să mai adăogim, ca să nu fim luați de părtinitori: *boier*, din capul locului, nu va să zică cel ce s-a întolat cu vreun caftan oarecare, sau cu vreun rang de al ierarhiei. Boier, știe deja tot cititorul nostru, că mai întâi va să zică *belator*, apoi om onest, cu inima generoasă, cu suflet nobil, cu simțimente cavalerești și, aibă ori nu aibă ranguri, el tot boier este pe limba română. Poate să fie iar un om încărcat ca o camilă de caftane și cu pieptul plin de cruci, și tot ciocoi să fie, dacă simțirile, vorbele, purtarea și faptele mai vârtos îi sunt de ciocoi. Precum nu este tot vlădica sânt, asemenea nu tot caftanlăul sau graduatul om de omenie sau boier. Iată o formulă clară și pricepută de toți: „Nu toți boierii sunt oameni onești, nici luminați, nici distinși în vreo șpețialitate; ci tot omul onest, cu științe și calități a avut cariera boieririi deschisă“.

Și precum boieria nu este ereditară, asemenea nici ciocoiia nu se lasă de moștenire la copii. Nu se văd nici într-o țeară, și cu atât mai vârtos la noi linii neîntrerupte genealogice de boieri și de ciocoi, ci, precum din părinți buni ies ca o excepție câteodată copii răi, asemenea din părinți boieri ies câteodată cei mai afurisiți ciocoi. Și precum iară, din părinți răi, ies prin excepție câteodată copii buni, asemenea din părinți ciocoi se întâmplă a ieși, ca fluturii din omide¹, niște boieri admirabili. Boierul și ciocoiul este ca binele și răul, ca justul și injustul, ca virtutea și viciul, ca curăția și păcatul, în toate condițiunile și însuși în toate individele. Nici o familie nu poate avea de privilegiu al său exclusiv virtutea sau curăția, precum iară pe nici o familie nu poate fi ca un blestem exclusiv viciul sau păcatul.

¹ Trist este însă când se știe că fluturile ce iese din omidă depune sămânță tot de omide, palătoare de arhuri și stingătoare de fructe.

Cu un cuvânt, nici un individ nu e pe lume care, având mințile întregi, să poată ieși fără rușine și a zice: „Eu sunt virtutea incarnată, eu omul nemaculat și neapropiat de păcat, eu bărbatul infailibil“. Din contra, am auzit cu toții că bărbații cei mai eminenți și mai virtuoși, sântii cei mai mari s-au declarat, în modestia lor, de oameni cu defecte, de păcătoși. Fiecare familie în linie dreaptă, se vede după toate istoriile, că adesea a avut în sânul și în capul său, boieri sau bărbați respectabili, precum și foarte adesea ciocoi neomenoși. Același individ, uitându-ne la toți oamenii și la noi înșine, fiecare se vede când împlinind fapte mari și generoase și profesând cele mai nobile și salutare principie, când iarăși scăpătând ca om în faptele și simțimentele și principele sale; același om, uneori lucrează și se poartă boierește, și alteori lucrează și se poartă cu totul ciocoiește.

Vorba *ciocoi* se auzi în orizontele României cu apariția veneticilor de tot felul; de multe ori românii se sculară asupra acestora spre a-i alunga din țară și a mântui pe creștini de dânsii. Atunci fanarioții, spre a nu fi luați în numărul veneticilor, își da singuri numele de români, bunioară ca și cei din ziua de astăzi. Deprinși însă a ne tot zice *vlahi*, nu înemerea vorba bine și se zicea *mârmâni*. Românașii însă, spre a-i cunoaște mai bine, îi punea să zică: „Retevei de tei pe miriște de mei“.

Astăzi, când se numește cineva român, întreabă cum îl cheamă că îl cunoști după nume, până să-i mai cercetezi faptele. Și-apoi ce români, ucigă-i toaca! Că au luat cu apalt și românismul, și naționalitatea: „Toți boierii să moară, numai ei, Manea, să trăiască...“

Lupta fu mare și lungă între români și ciocoi; românii aveau în capul lor de căpitani pe boieri, și ciocoi totdeauna au fost conduși de puteri străine de dinafară. Peste o sută de ani tot se înmulțiră ciocoi în țară, propagându-se între sine și recrutându-se din adunături de străini, până ajunseră a

învenina tot sângele românului, a-l face a i se înegri ochii și a nu mai ști singur dacă e voios sau turbat de durere, dacă cânta sau se văita când, în doinele sale, așa se exprima:

*Frunză verde usturoi,
 Legea ta, că n-ai, ciocoi!
 De te-oi prinde-n sat la noi,
 Ca pe lup la vaci, la oi,
 Cu măciuci a să te-mmoi,
 Să te-mmoi, să te jupoi,
 Și cu pielea de ciocoi
 Am să-mi fac opinca mea;
 Căci doamna lui Caragea
 Și-a făcut o malotea
 Și-o blănește al păgân,
 Tot cu piele de român.
 Legea ta, spurcat, ciocoi!
 Uite-n sat la noi te-astept,
 Mă lovesc cu pumnu-n piept,
 Ca p-un lup să te jupoi,
 Să se ducă pomina,
 Din Cerneți la Slatina,
 Și din Slatina-n Focșani,
 Și d-acolo-n Botoșani,
 De la baltă pân' la munte,
 Să picnim ciocoiu-n frunte.*

Românul firește că e beat când își exprimă astfel aspirațiunile și bucuria, și nu beat de vin, ci de amaruri, beat de chinuri și de dureri; singur o spune, singur o mărturisește când singur luge și se vaietă, zicând iarăși că cântă:

*Pelin beau, pelin mănânc,
 Cu pelin seara mă culc,*

*Dimineata când mă scol,
Cu pelin pe ochi mă spal;
De amar și de pelin,
Al meu suflet este plin.*

E beat românul de amar și de durere, și când ajunge a cânta cântecul ciocoiului, sângele lui e plin de fiere și de venin; sângele lui nu mai este al acelui român primitiv, ce n-avea ura decât asupra inamicului de dinafară; din contra, străinul e adesea așteptat spre a-l mântui de frații din întru. În disperția sa, românul de pe la capătul seculului trecut începu a arde de tentația de a deveni tâlhar, ca și grecul ce, de împilarea turcului, devenise clept: cântecele clepților și cântecele Jienilor au aceleași cauze. Sângele grecului era plin de veninul ienicearului și al spahiului, sângele românului era plin de veninul veneticului mercenariu, de virus al fanariotului, și de la mare până la mic era prada ciocoismului, unul devenea ciocoiul altuia, totul era ciocoi; toți cu toții ardeau de răzbunare, de turbarea de a despuia și d-a beli unii pe alții. Dumnezeu însă, în marea sa bunătate și în nemărginita sa preștiință, a provăzut că însuși din excesul răului să iasă binele: clepții Greciei devin soldații și eroii *agonului* independinței, tâlharii Olteniei devin soldații lui Tudor.

Și pe de altă parte, acolo unde se văd vițiurile mari, acolo spre recompensă Dumnezeu a făcut ca tot ce lipsește în genere la ceilalți locuitori despre virtuți, capacitate și geniu, să se adune în inima unui singur individ ca într-un cămin înflăcărat de focul divin. D-alătura vițiurilor și crimelor mari apar virtuțile cele mai sublime; în gerul egoismului general se vede lucind și încălzind ca soarele câte o abnegație și devotament ce împlinește la toate.

Pe când începe Grecia a exila Aristizi și Temistocli, atunci apar Socratii și Platonii; când Grecia e dispusă a deveni prada tarismului macedon, atunci apar Demostenii. Când Palestina

devine Iudee, adică proprietate a dinastiei lui Iuda, atunci se înmulțesc profeții. Când tot corpul soțial e plin de ulcere și nu mai e loc sănătos, atunci apare un Isaia. Când nu mai e nimic de sperat în Iudeea, atunci toate schinteiele focului divin se adună, se concentrează în sânul unei vergini, verbul se încarcă și iese în lume din mijlocul unui staul spre a regenera și mântui lumea ce nu era Iudee și care gemea ca și Iudeea, sub dreptul păgân ce se numea *drept roman*.

Când crimele se înmulțesc în Grecia modernă, atunci apar Rigii, Lambrii, Coraii, Canarii, Bociarii, atunci cleptul devine erou:

*Se pietrifică brațul la bendele metalici
Și când într-însul bate oțelul tiranidei,
Răscapără schinteia divin-a libertății,
Ș-aprinde inimi, suflet, erou devine sclavul*

(Mihaida, cântul II)

Anul 1821 apare și de atunci lupta latentă între românism și ciocoism se dă pe față; de atunci e o luptă de moarte între boieri și ciocoi. Ciocoi inspirati, comandați de străini, au desființat unul câte unul pe boieri, pe capii României. Astăzi țara e condusă de ciocoi, de toți câți au adus țara în sapă de lemn. Funcțiunile toate ale țării sunt prețul Iuzilor patentati, perturbatorilor de meserie.

Voi încerca, cu istoria în mână, a face descrierea acestei lupte, latentă la început în originea ei, foarte înverșunată de la 1821 și mai vârtos de la 1848 încoace. Leg ca un testament discepolilor mei, de nu voi putea eu întreprinde și termina această mare și alegorică epopoe, să o întreprinză ei; vor avea a pune pe scenă toate *duhorile* infernali, răsculându-se asupra geniurilor și virtuților cerești, și vor face o comedie în adevăr *divină* flagelând vițiurile și regenerând pe român. Oasele mele

vor tresări din mormânt la versurile lor și sufletul meu plin de urgia divină va deveni muza lor inspirătoare.

LUPȚA ÎNTRE BOIERI ȘI CIOCOI

(citește paragrafele în paralel fiecare urmat de cel din contra corespunzător)

1. Boieri la început era mulți, căci toată țara era, cum am zis, locuită de boieri și de boieribili.

2. Boierii la început, ieșiți din sânul popoului, comanda popoul în timp de răzbel și îl administra în timp de pace.

3. Boier era numele venerabil, creștinesc, magnific, cavaleresc ce se da omului onest și servitor patriei.

4. Boierii mai târziu, ca și la început, alegea pe domnul țării dintre dâștii și fîndcă alegea, descindea adesea până la condițiunile cele mai de jos, ca să poată alege tot ce era mai bun spre a guverna țara.

5. Boierii de consiliuri bunc domnului, apăra țara dimpreună cu dânsul în contra turcilor, tătarilor, ungurilor, polonilor, făcea opoziție domnului când se abătea din legi, mântuia țara de dânsul când devenea tiran.

1. Ciocoi la început era puțini, și nu cuteza a ciocoi cu steagul, căci toată țara era locuită de boieri și de boieribili.

2. Ciocoi la început nu fură decât primii ciupitori și pișcători, primii spioni, primii trădători, primii turburători ai ordinii și păcii publice. De nu își afla pedeapsa după legi, o afla în disprețul și execratia generală.

3. Ciocoi și până astăzi însemnează, tot ce e mai imoral, mai degradat, mai păgân și mai cumplit.

4. Ciocoi când se înmulțiră și începură și ei a avea putere, se sforța și intriga a alege de domn pe cel care le-ar fi dat țeara pe mână ca să o poată ei stoarce nepedepsit. Când ciocoi predomină, cel mai afurisit ciocoi era ales de domn.

5. Ciocoi devenea adulatorii lingariți ai domnului, ei îl îndemna la cele rele, ei devenea instrumentele spurcate ale tiraniei, ei delatorii oamenilor onești; ei susținea despotismul în întru, ei spionii și agenții inamicului dinafară.

6. În zilele lui Mihai Bravul, boierii îl însoțiră în toate campaniile; ei își vărsa sângele și repurta victoriile, ei îi da consiliurile cele bune, ei îl apăra și veghea asupra vieții lui.

7. De când pierdu țara brațele române de apărare, boierii se mai încercară sub Șerban și următorii acestuia a restabili oștirile naționali spre a susține drepturile patriei și a nu da țara pe mâini de domni străini.

8. În zilele lui Matei Basarab boierii, văzându-se în preziua de a pierde dimpreună cu drepturi și arme și însuși naționalitatea, pierzând limba, se puseră a traduce Biblia și toate cărțile bisericești în limba patriei de atunci.

9. Boierii ce știa în răzbel mânău sabia, ei se ocupa în timp de pace cu literele, cu științele, cu limbe; ei onora patria în străinătate ca ambasadori, ei stabilea școale în Rusia spre civilizația muscalilor, ei se puseră din elenica și latina a traduce cărțile bisericești¹.

6. Ciocoi în același timp îndemna pe Mihai spre a face pe români servi, ca să-și piarză țeara și domnul apărătorii; ei era în relațiuni cu inemicii din afară, ei devenea instrumentele când ale Turciei, când ale Austriei, ei se înțeleseră cu Basta ce ucise pe erou în câmpul Turdei.

7. Ciocoi din acea epocă, ei striga că le rămân moșiile nelucrate de se vor libera românii; ei stăruia de a se lăsa țara pe mâinile mercenarilor, ei vindea țara la străini, ei susținea că nu se mai poate governa țara cu domnii pământeni, până ce se văzură cu bei fanarioți ce îi făcură complici la despuicerea țarei și la degradarea națiunii.

8. Ciocoi din contra, striga că era o profanație, o erezie de se auzi scripturile sante în limba vulgară, ei devenea instrumentele teocapililor ce voia a ține popoul în orbie și întunec; ei făcea ceea ce fac astăzi vlădicii fanarioți bulgarilor când se încearcă a introduce limba lor în biserică și în școale.

9. Ciocoi în timp de răzbel era codaci, înțeleși cu străinii; în timp de pace *feneani*, inoranți ca toți ciarlatanii, paralizători, batjocoritori, mușcători, calomniatori însuși ai celor ce își consacra zilele și nopțile spre studiu și luminarea popoului prin morala evanghelică.

¹ Vezi anexul de la capătul acestui articol, no. 1.

10. Cei cu sentimente *nobili, generoase*, care pe limba de arunci se zicea *simțire de boier*, onora crucea prin devotamentul către nație și către cel scăpătat.

11. Boierii, în pietatea lor, își lasară descendenții fără *averi fondând mănăstiri* și dotându-le cu moșii spre lauda lui Dumnezeu, spre refugiu și apărare în timp de răzbel, spre ajutorul văduvei și orfanului, spre creșterea și dotarea fetelor scăpătate, spre căutarea amalatiilor, spre instrucția și luminarea popoului.

12. Boierii, în toți timpii, cu sacrificiu însuși voiră a descurca compturile mănăstirilor, a le îndrepta veniturile după dorințele pietoase ale legatarilor prin testamente.

13. Boierul, dacă vine într-o mănăstire, mai dă ceva; de are a-i servi, o serve cu tot devotamentul și din toată inima; de are a o dirige, îi înmulțește veniturile și o face a străluci de mare cuviință ca o *adevărată casă* a lui Dumnezeu.

14. Mănăstirea pe mâna episcopului și egumenului cu simțimente boierești (adică *nobili, umane, creștine*), prosperă, se înfrumusețează, se înavuțește. Mănăstirea devine casă de

10. Ciocoiii își făcea alte maxime: „Cine îmblă cu crucea în sân, ca crucea se usucă“, „pupă pe român în bot și-i ia din pungă tot“ era maximele favorite ale ciocoiilor.

11. Se amestecară și ciocoiii și la mănăstiri, cum se amestecă în toate lucrurile spre a le parodia și a le specula. Ei din mănăstiri își făcură o *țâță de unde să-și mărească* veniturile și să lase *averi mari* copiilor lor. Ciocoiii înstrăinară din veniturile mănăstirilor, ei le ascunseră din documente și pe altele le falsificară; ei speculară cu văduva, cu orfanul, cu amalatul, cu morții și însuși oasele sântilor.

12. Ciocoiii, în toți timpii, nu făcură decât cum să încurce compturile, cum să scamote veniturile, cum să ajute pe călugării greci în dezonoarea grecilor, precum se zic creștini în batjocura cristianismului.

13. Ciocoiului, de îi cade vreo mănăstire pe mână, atunci zice că i-a pus Dumnezeu mâna în cap. De ajunge ciocoiul ca servitor al mănăstirii, îi speculă nu numai moșiile, ci și oliul, și făclia, și tămâia și însuși salariul preoților, cântăreților și al altor servitori până la argat.

14. De intră pe mâna călugărului cu inima și mîntea de ciocoi, mănăstirea devine un cuib de depravație; de a fost frumoasă și splendidă, se dărăpână; de este dărăpănată, nu se repară decât spre a costa înzecit și

oaspeți, școală de morală și de creștinătate, nu cu teoria, ci în fapte.

15. Cum veniră beii din Fanar, de la cel dintâi, de la Mavrocordat însuși, boierii nu mai pierdură timpul și, dimpreună cu mitropolitul și cu episcopii țării, în generala adunare emancipară pe săteni, dându-le antica lor libertate în numele religiei și al națiunii.

16. Boierul zicea că e român și țara o numea Țară Românească și stăruia ca în biserică să se mărească Dumnezeu în limba popoului.

17. În timp de una sută și zece ani, boierii și nu alții susținură drepturile țării, ei se opunea la abuzurile fanarioților, ei stăruia a ușura pe creștinii ce cu bucurie îi numea *stâlpi* ai țării; ei își sacrifică cariera și își expunea libertatea și își pierdea și viața în exiluri prin Turcia și airea; ei susținură drepturile țării astfel cum Regulamentul o află autonomă.

18. Boierii ca Ienache Văcărescul, Filaret, Fonseca, G. Slătineanu, I. Văcărescul făcea gramatică română, poezii române și poezii patriotice destinate spre a inaugura o literatură națională și a da românului conștiința de sine.

a împli pungele călugărului ciocoi și a complicilor lui.

15. La emanciparea sătenilor ciocoi striga în numele religiei că Dumnezeu a lăsat domni și sclavi și că a pierit dreptatea de pe pământ dacă moșiele lor vor rămânea fără *români*, și cu *români* înțelegem laboratorii sclavi, iloti.

16. Ciocoiul pretindea că boierul e *boier* și românul *român*, adică sclav, și că în biserică boierească să se cânte slavonește și grecește.

17. Sub fanarioți, până la 1821, ciocoi devenea lingariți adulatori ai beilor, ai puilor și consânginilor și sateliților acestora; ei vindea drepturile țării, ei le da consiliuri cum să stoarcă și să deprave pe român, ei imita smorfurile și porturile și gestele Fanarului, ei făcea *progresuri în școala fanariotă*, ei servea pe fanarioți în toate nelegiurile.

18. Ciocoi nu vrea să mai vorbească românește; se zicea că sunt greci când îi chema Radu; batjocorea gramatica și poeziile românești; susținea școalele grecești, supunea preoții români la birul cu care susținea școalele ce deznaționaliza pe români.

19. Ienache Văcărescul, când era vorba de îngâmfare, de fe-lonie, de malonestitate, ca poet zicea:

*Aib-o cine-o vrea s-o aibă,
Cu boierii treabă n-aibă.*

20. I. Văcărescul, când era vorba de acvila română ce fanario-ții o prefăcuseră în corb, în ardoarea sa patriotică și în cunoștințele despre istoria națiunii cânta:

*Ah, d-am putea ne dobândi
Și câte-aveam pierdute,
Atunci ce duhuri n-ar gândi,
Ce guri ar mai fi mute?
Atunci ș-acest corb sărman
Iar acvilă s-ar face
Ș-orice rumân ar fi roman,
Mare-n război și pace.*

Și când suspina în „primăvara amorurilor“ sale, și atunci însuși își aduce aminte că e român:

*Se deschide o câmpie
De sub poale de Carpați
Câmp deschis de vitejie
La români lăudați.*

Și când protesta în contra violării autonomiei, în contra articolului fraudulos al Regulamentului, vocea lui poetică deștepta junimea prin *Târgoviștea* (ca *Marșezeza*):
*Ia rând românilor ieșiți,
Mergeți pe calea dreaptă,*

19. Ciocoi din contra: „Nu se poate băga mâinile în miere și a nu linge degitele“; „Boierul e spre a stăpâni/ Și mojiul spre a sluji“, „boierul își vinde iscălitura ca și cizmarul cizmele“.

20. Ciocoilor le venea mult mai bine ca patria să aibă drept emble-mă corbul, căci acesta era simbo-lul lor și când istoria începu a în-vedera că niciodată corbul n-a re-prezentat România, atunci le veniră și mai bine ca *acvila* română să se numească iarăși pe limba cioco-iască *vultur*, adică o pasăre tot răpitoare. Cât pentru *ruman* și ro-mân, făcea și ciocoi versuri:

*Turcul turcos,
Românul fricos,
Nici salcia pom,
Nici românul om.*

Și când avea și ciocoiul momente de aspirațiuni, de afecțiuni și mai vrea să-și exprime dorurile, iacă cum și le exprima:

*Mai bine azi un bou
Decât mâine un ou.
Căci ce e în mână
Nu e minciună.
E vorbă proastă
Dar foarte bună¹.*

Ciocoiul când protesta asupra Re-gulamentului, nu-l durea ca pe I. Văcărescul că generala adunare era prezidată de un consul rus, nu că se răpea națiunii autonomia, ci că i

¹ Aceste versuri ciocoiești sunt recitate de d. Văcărescul, ca și de noi, nu însă ca autor al lor.

*Slava strămoșilor vestiți,
În cale vă așteaptă.*

21. După anul *cel mare*, după 1793, când Franța ca un singur om dădea jos dreptul numit *divin* și cu dânsul împreună drepturile sau mai bine *nedrepturile* romane și feudale, mai marii Franței se băteau în contra popoului și, învinși, nu se astâmpărară în străinătate până ce nu restaurară în Franța iarăși drepturile păgâne. Iar mai marii Țării Române, boierii ei, nefiind forțați de nimeni, având înaintea un popor adormit ce nici nu știa ce se petrecea prin Franța, boierii României singuri se determinară a profita de evenimente spre a se lepăda ca de Satana de privilegiile cu care beii din Țănar profanaseră boieria, boierii țării zice se adunară¹ și trimiseră la primul consul, la Bunăparte, a lor decizie prin care propunea d-a se forma o republică română sau danubiană.

22. În timpul lui Caragea, Bălăceanul Constantin (banul)

se lua *scutelnicii* și *poslušnicii*. Iar *Marseieza* ciocoiului este de a uidei o companie de soldați când se duc a ocupa o parte a Basarabiei luată cu sângele altora. Nici un străin n-ar fi putut batjocori mai amar stindardul și armele române.

21. În aceeași epocă ca și acum, când boierii voia a se lepăda de niște drepturi abuzive, ciocoiii complota a stabili în țară o evghenic cu drepturi de naștere însușindu-le în familiile lor și mirosând, ca toți ciocoiii, cum și de unde bate vântul, pricepură mai dinainte aspirațiunile la imperiu ale lui Bunăparte. Făcură dar cauză comună cu Ipsilante, tatăl celui de la 1821, ca să ceară la Franța imperială de a se forma un regat Moldo-valac, cu magnații sau *evghenisii* săi, cu privilegiații săi și cu un rege străin carele trebuia să fie Ipsilante și căruia să-i dea ambele țare, lui și familiei lui, drept apanagiu sau moșii, cu condițiuni de a legitima în familiile acestor ziși de sine patrioți nedreptățile și abuzurile lor și de a-i lăsa a uzurpa boierismul ca o moștenire exclusivă în familiile lor. Numele acestora le tăcem; din dizgrație însă, au lăsat ciocoisumul de moștenire la fiii și nepoții lor.

22. Iar ciocoiii persecuta și batjocorea pe Lazăr și școala română; ei,

¹ Între cari figura în frunte Brâncovenii, Văcăreștii, Bălenii, Câmpinenii, Goleștii, Cretuleștii, Racoviții, Banul Ghica, Grădiștenii etc. Vezi Anexul no. 2.

ce nu voise nici a învăța grecește, încuscrit cu Văcăreștii în a cărora familie limba patriei și cultura ei era o ereditate sacră¹, Bălăceanul zic deveni protectorul lui Lazăr, adus în țară de familia Bărcăneștilor; și Bălăceanului e țara datoare începutul școalelor naționale și învățătura științelor în limba patriei.

23. Bălăceanul atunci ca boier striga în divan că de nu se vor face școale române, nici preoții nu vor mai da contribuția lor. „Cum! Preoții români să plătească și copiii lor să nu învețe nimic ca să învețe străinii? Cum! Preoții români să plătească spre a ține școale unde să se dezromânească românii?“

24. Bălăceanul, în fine, reuși sub Caragea a așeza pe Lazăr în Sf. Sava și a-l susține până ce făcu în vreo trei-patru ani un curs de matematică și de filosofie. Boierii țării atunci ca niciodată avură curajul, ca să zic așa, de a se revesti cu numele de român ce până atunci însemna *mojic* de la țară. Boierii se făcea români și ciocoi cum se vede, din contra, se făcea boieri.

cum zisei, supuseseră la bir pe preoții săteni spre a ține școale grecești; ei devenea apărătorii inginerilor și arhitecților străini și ajuta cu tărie intrigelor acestora spre a depărta pe Lazăr din țară, ca nu cumva elevii acestuia în matematică sau inginerie să ajungă a face concurență străinilor².

23. Iar ciocoi striga cu un răs sardonice: δέν γίνονται αὐθέντα (nu se poate), limba *vlahică* este săracă, e limba *mojicilor* și n-are vorbele științelor. „Preoții să plătească, vezi bine, striga ciocoi, căci preoții sunt datorii de a susține religia, și limba elenică este limba bisericii“. Aci îi apuca și pe dâștii toanele despre ale credinței, aci se îndrăcea de ortodoxie.

24. Ciocoi sub Sutu reușiră a reduce venitul școalelor române numai la 6 000 lei pe an și a și tăia salariul lui Lazăr, dându-l la *ceaslovari* și strigând că, de vor învăța mojicii carte, ce se mai fac ei, boierii? Ei, ciocoi, se poroclea singuri că sunt boieri, pe cum se poroclesc astăzi că sunt partid național.

¹ „Urmașilor mei Văcărești/ Las vouă moștenire/ Creșterea limbei românești/ Și-a patriei cinstire.“

² Vezi *Viata lui George Lazăr, Curierul român*, anul 1839.

25. Primii din filii de boieri ce începură mai întâi de la românește a învăța carte fură nepoții Bălăceanului și Văcărescului, poetul.

26. Când Regulamentul organic elaborat de boierii români în comitetul format de vodă Grigoriu Ghica, în anul 1830, fu împănăt de articole străine ce răpea autonomia țării, sub prezidența unui *consol rus*, boieri ca banul Brâncoveanul, banul Bălăceanul (fondatorul școalelor române), banul Barbu Văcărescul, Constantin Cămpineanu, Scarlat Grădișteanul, determinați a nu recunoaște articolele împănate de străini și încurajând pe cel mai june dintre dâșii, pe Iancul Văcărescul spre a protesta de față în colegiul electoral al boierilor capitalei, patru, cei dintâi pierdură viața unul după altul în mai puțin de șase luni, iar cel mai june, Văcărescul, pierdu libertatea prin exil, calificat de *poet*, adică de excentric.

27. Iancul Văcărescul, încă de pe când scria *Primăvara amorului*, încă poate de pe la anul 1816, moștenind de la moșu-său *lenache cheia lîmbei române*,

25. Nici un pui de ciocoi nu se văzu a învăța românește¹ decât după 1821, când era deja desființate școalele grecești. Căci așa e ciocoiul: el și de face ceva, de nevoie o face, învățat tot a distruge.

26. În zilele acelea și încă mai înainte, ciocoiii își făcea stările înzecind și însutind cererile rușilor², își decora piepturile cu prețul serviciului lor, dând musicalilor științe despre caracterul, viața și principiile fiecărui român, procurând materialul unui dicționar de nume proprii române, propriu de a instrui poliția secretă a Rusiei și de a facilita calea planurilor politice Petreburgului; ciocoi se oferea în rolurile cele mai dibace și cu totul nouă spre a deznationaliza pe român și spre a persecuta orice scriere ce avea de scop a deștepta naționalitatea română; boierii murea spre a face loc ciocoiilor.

27. Ciocoi, pe atunci ca și astăzi, susținea că în slovele cirilice stă ortodoxia, juca rolul teocapililor de dincolo de Carpați, se îndrăcea de fervoarea ipocriziei, strecura

¹ Vezi discipolii lui Lazăr în viața acestuia, *Curierul român*, anul 1839, no. 64.

² Vezi anexul no. 3.

își scria versurile cu litere străbune. După anul 1828, aflând generalul Kiseleff despre aceasta, îl califică de emisar al catolicismului.

28. După stabilirea școalelor române cu drept de cetate de la Grigoriu Ghica, când discepolii lui Lazăr începură a aspira la formarea unei literatură române prin teatru național, prin stabilirea de tipografie cu misiune de a fonda jurnale, de a publica cărți destinate spre a începe o eră nouă, *Curierul român* făcu apel la o formare de Societate filarmonică. Peste o sută de boieri deveniră membri contribuitori ai acestei societăți din care ieși Teatrul Național și atâtea scrieri dramatice, traducțiuni conștiințioase, compozițiuni originale. Stau încă de față în *Curierul român* și în *Gazeta Teatrului Național* sumele cu cât contribuiră arăția boieri calificați astăzi de retrograzi. Numele calomniatorilor de retrograzi se văd la toate întreprinderile regeneratoare¹.

29. Barbatul gelos ce fără cuvânt își teme femeia, devine o cobe

tântarul după ce înghițea cămila; despuind bisericile, profesând cel mai sfruntat ateism, se făcea că apără religia, perpetuând inoranța în *pocoi lude: plăcintă*.

28. Ciocoi nu făcură decât a combate *Curierul român* și a-l ucide însuși de la începutul său, a calomnia în atâtea și atâtea moduri Soțietatea filarmonică, a barjocori Teatrul Național. Niciodată n-au contribuit la nimic; de venea vreo dată pe la reprezentațiuni române, se strecura ca toți ciocoi cu forță și fără plată spre a critica cu patimă dramele, spre a fluiera și descuragea pe studenții diletanți, spre a corumpe fetele orfane adoptate de Societatea filarmonică, spre a pune divizia între diletanți și a-i răscula în contra profesoriilor. Și când teatrul român, trecând peste toate persecuțiunile, începu a se ține de sine pe o cale clasică, ciocoi, văzând că nu-l pot dărâpăna, alergară pe de o parte spre a-l specula și pe de alta a-l degenera prin scrieri imorali, prin farse, prin sarsailismul cel mai sfruntat și mai deplorabil². Numele celor ce făcură monopol pe naționalism și pe liberalism nu se văd nicăiri, sau de se văd este spre a paraliza bunele întreprinderi.

29. Ciocoi fură primii calomniatori, primii asupritori ai Soțietății

¹ Vezi anexul no. 4.

² Probă este frumoasa protestație a dlui Barbu Catargiu. Vezi anexul no. 6 sau *Gazeta Teatrului român*, pagina 95.

ce mai curând ori mai târziu îi ia de cap. Guvernele ce își prepun supușii fideli și protegiații creduli nu fac decât a împinge evenimentele și a le da o direcție cum să le realizeze prepusurile. Societatea filarmonică, presupusă sau calomniată de curtea protectoare și persecutată *de porunceală* prin guvernul pasiv al României, nu întârzie de a se vedea forțată spre a lua măsuri în apărarea și susținerea sa, nu întârzie de a-și recruta din sânul său câțiva membri și a forma o societate secretă spre susținerea celor începute și propagarea unor idei și principii proprii de a prepara un viitor mai demn de România. Principele acestei societăți fură:

I. Căderea protectoratului exclusiv al Rusiei; garanția colectivă a puterilor Europei;

II. Egalitatea tuturor românilor înaintea legii;

III. Emanciparea țiganilor²;

IV. Contribuție generală;

filarmonice și când, prin invențiunile lor, prin cabale și mahinațiuni de aceeași natură cu invenția mahinei de mai deunăzi și prin calomniile lor reușiră întru a inspira temeri guvernului și a i se oferi de agenți provocatori și de instrumente de persecuție și paralizare, ciocoi asociindu-se sau întâmpinându-se cu câțiva venetici străini și cu filii d-ai piericiunii, reușiră spre a se introduce ca membri în societatea secretă, unii spre a o spiona și a o trăda afară, alții spre a introduce divizia în întru și a o paraliza în fine prin faptele cele mai imorale, parodiind și degenerând toate principiele ei. Până ce, pe la anul 1837, membrii fondatori se văzură nevoiți de a-și trage înapoi jurămintele și de a desface societatea, continuând însă în parte a profesa aceleași principie¹. Partea eterogenă se organizează din contra, într-o societate rodiniană și principiele ei fură:

I. De a se oferi spre serviciu oricării puteri din afară ce va avea mai mare influență în România, și se puse a combate româanismul prin susținerea slavonismului;

II. Egalitate cu cei mari până la impertinență, dispreț către cei mici și debili până la violentă și împilare;

III. Parodiarea tuturor principelilor prin exces;

IV. Libertinagiul tiparului până la calomnie;

¹ Vezi anexul no. 6.

² Vezi anexul no. 5.

V. Responsabilitatea miniștrilor;

VI. Libertatea tiparului;

VII. Regenerarea și respectul tratatelor României cu Turcia;

VIII. Instrucție generală gratuită și integrală a fiilor României;

IX. Emanciparea mănăstirilor închinat sau executarea testamentelor fondatorilor;

X. Confederație sau *uniune* iat nu *unitate* cu moldovenii și alți popoli vecini, respectându-se autonomia fiecăruia;

XI. Articol pivotal spre punerea în lucrare a acestor principie: ordine, tact, timpul necesariu și prudență.

Ce fură membrii acestei societăți? Toți, boieri după limba și drepturile de atunci, unii au răposat, ca Iancu Filipescu și Grigore Cantacozino. Tăcem numele celor ce trăiesc încă și sunt calomniati de retrograzi, căci nu avem înputer-nicirea de a le divulga numele.

V. Intruducerea afidaților lor ca profesori în școalele publice și particulari, pervertirea junimii;

VI. Intruducția prozeliților lor în toate funcțiunile publice, până și ca servitori în casele particulare;

VII. Persecuția tuturilor celor ce nu vor fi din *încărdosirea* acestui Pandemoniu, mascat cu nume de *societăți literare, de partid național, de propășire* etc.;

VIII. Articol pivotal: spre punere în lucrare acestor principie, toate mijloacele, îndoita lovirură, spionagiul, asuprirea, calomnia, asasinatul însuși, distrucția în toate: „Turbură, turbură și iar turbură, să încurcăm, să amețim mințile și victoria va fi sigură“.

Ciocoi rodiniani făcură dar apel și recrutară sub stindardul lor: pe câți scăpați din ocne și de la alte închisori pentru crime; pe câți cu viața depravată și cu instincte d-a muri prin închisori; pe câți risipitori de averea paternă;

pe câți au ajuns întru a-și trăda pe făcătorii lor de bine și întru a-și batjocori și bate părinții; pe câți cunoscuți de furi de cele umane și de cele sante; pe câți batjocoritori de morală și de religie;

pe câți încumetrați spre a despuia lumea cu cărțile și pe câți cavaleri de industrie;

pe câți traficători în eteriele cu scop de a subjuga din nou popolii

Aceștia era boieri, aveau privilegii și drepturi nu de naștere, ci agonisite cu serviciu de mulți ani, trecând gradual prin gradele ierarhiei; aveau țigani, era chemați la ministere și cu toate acestea jura, prin teribil și solemnul jurământ, de a se lepăda de dânsle, susemna niște asemenea principe, contribuia cu sume însemnate spre propagarea lor, își libera țigani mai înainte de a veni ziua regenerării și mântuirii, se expunea de a fi persecutați, își sacrifică cariera, căci rămăseră înapoi și le trecură veneticii înaintea, ajunseră până a fi calificați de *iacobini*.

30. Din sânul societății române se organiză pe de o parte o opoziție de principe în contra abaterilor guvernului din datoriile sale, și pe de alta susținerea iarăși a guvernului în cele *juste, folositoare și patriotice* încât, după o opoziție legală și conștiințioasă în generala adunare, când veni timpul, la 1836, spre a protesta formal în contra articolului fraudulos al Regulamentului ce răpea autonomia patriei, acești opozanți însuși făcură cauză comună cu domnitorul ce se determină a scăpa țara și pe sine de influința fatală ce apăsa și domn și nație.

31. Din sânul societății române se aflară oameni spre a

Orientului;

pe câți asasini cunoscuți și dipuși spre asasinat.

Și în fine, și care e și mai criminal din toate, ochiul lor fu pe junimea inocentă și credulă, acolo să introducă aluatul corupțiunii și al fanatismului politic, ca la ora regenerării și mântuirii să degenerere tot, să distrugă tot, să facă a pierde nația tot ce i-a mai rămas din datine, din drepturi, să aducă, cu un cuvânt, teara în ceca ce se află astăzi și unde cugetă încă a o mai duce.

30. Din sânul acelei adunături de oameni fără principe se formă o opoziție nu conștiințioasă, ci din sistemă; se rupse o bandă cu misiune de a adula, corumpe, întuneca și specula pe domnitor, cât era în putere sau susținut de influința fatală de dinafară, de a-l compromite în ochii națiunii și de a-l răsturna îndată ce se va determina a apăra autonomia țării. Adulători și părășiți în casa domnului până fu instrument străin, batjocoritori ai lui până la calomnie, îndată ce se puse pe clina căderii, determinat de a susține drepturile țării.

31. Din sânul societății rodiniane se aflară inemici declarați ai

îndemna pe domnul emancipat întru a fonda școalele lancasteriane prin sate și a trecea la apariția literelor străbune și la curățirea limbii de slavonism. Aceștia, fără a declama și a compromite uniunea, prepara mijloacele cele mai proprie și mai sigure ale uniunii popoilor români printr-o limbă unitară.

32. Din sânul societății române se aflară oameni întru a se expune spre a susține un domn persecutat de curtea protectoare pentru crima că s-a fost întors la românism.

33. În fine, când anul 1848 apărură, când din sorgința de unde ieșise *zavera* lui Ipsilante și rebelia din Brăila, prin căi cabalistice și tenebroase se prepara în Iași și în București catastrofe nouă, din sânul societății române începătorul și fondatorul ei, continuitorul principelor ei¹ conjură pericolul prin: respect la proprietate și la persoane, prin proclamația dată în Islaz la 9 iunie 1848, prin chemarea la susținerea ordinii cu susținerea alesului țarei, trădat de

școalelor, persecutori ai literelor străbune, batjocoritori încercărilor de cultură a limbii, defensori turbați ai slavonismului. Ciocoi, mascându-se cu numele de unioniști, își luară misia de a compromite uniunea prin excese, de a combate toate mijloacele spre a ajunge la împlinirea acestei dorințe generale, de a nu lăsa a se forma o limbă unitară, menținând diviziunea între popoli prin diversele geruri provinciale.

32. Din sânul pandemoniului rodinian se expediară capii și propagatorii și împlinitorii revoltei de la Brăila, și calomniatorii și delatoriții oamenilor inocenți.

33. Când anul '48 apare, societatea rodiniană, concepută de paralizatorii și trădătorii celei române, societatea stabilită în piața Sorbonei și întinsă deja în Iași și București, aceasta își oferă capii spre executarea planurilor tenebroase ale curții de sine numită protectoare, aceștia conspiră în Iași și București în contra ordinii și proprietății². Programul facțiunii din București fu: uciderea alesului națiunii, împărțirea sau deprădarea averilor, spargerea caselor publice, nici un princip decât turburarea minților, parodiarea

¹ Vezi anexul no. 7.

² Vezi memoriul răposatului domn Grig. Ghica din Iași, edat la Paris, anul 1856, anexul no. 8.

comandații oștirii, prin toate principele, cu un cuvânt, jurate cu 16 ani mai înainte, puse în constituția de la '48 și recunoscute astăzi cu drept de cetate.

34. Boierii țarei, unii luară parte la mișcarea regeneratoare, alții se spăimântară la excesurile descleierărilor sistematice și, în uimirea lor, confundară pe oamenii ordinii cu oamenii sângiurilor. Nația toată susținu trei luni cauza dreaptă și legală și pe capii ei.

35. Când veni timpul de emanciparea țiganilor, boierii trimeau pe aceștia spre a-și lua bilete de liberare la comisia numită înadins spre aceasta. Boierii libera țigani renunțând la un drept inuman și când auziră că frații căuzași le cerea bani ca să le dea bilete, boierii deteră și bani țiganilor spre a-și cumpăra libertatea.

Cu un cuvânt, '48, străinătatea, timpul a două ocupațiuni, 1857 și 1859, și-au avut oamenii lor cu devotament, aspirând și lucrând numai românește, sacrificând tot, bravând toate persecuțiunile, toate calomniile, decizi a suferi tot, neadulând nici un partit, combătând cu aceeași vigoare și tirania și anarhia, susținând până la unul drepturile națiunii și dăruindu-le ei și nepierzând niciodată din vedere

tuturor principurilor prin excese, uciderea oamenilor ce vor lua inițiativa spre a susține ordinea, anarhia complectă cu orice preț, crearea unui pretext legal de a ocupa țara oștirile străine.

34. Ciocoi, cei mai mulți, se înrolară sub stindardul perturbatorilor de meserie și alții luară misiunea de a amăgi și perverti junimea generoasă și credulă, și alții se întruduseră în câmpul cauzei cei drepte spre a o paraliza și a-i ucide capii.

35. Când veni timpul de emanciparea țiganilor, ciocoi cei mai mulți se opuseră și cei mai dibaci, adică mai ciocoi, alergară peste cap spre a se întrudece și în acea comisie spre a vinde pe bani biletele de liberare. Ciocoi neavând țigani, acum aflară timpul de a specula și cu acești dizgrățiați; ciocoi lua bani țiganilor și își împlă pungele.

Anii aceștia își avură mai mult decât toți și ciocoi lor, mai numeroși și mai potenți, mai susținuți de dinafară, mai astuțioși, mai îndemânatici, mai trecuți prin toate școalele, fanariotă, machiavelică, iezuitică și prin școalele tuturor cavalerilor de industrie, tuturor felonilor, ciocoi organizați în bande, violenți, aroganți, impertinenți ca niciodată, recrutați din toate națiunile, din câte trele principatele, din toate

marele ideal la care mai de un secol aspiră tot românul. Aceștia fură persecutați și în întru și afară, plini de cicatrice morale, bătuti în sufletul lor, uimiți nu de spaimă, ci de oroire la spectacolul hidos al pervertirii generali, văzând felonia trecând de capacitate, minciuna drept adevăr, tirania uzurpând atributele libertății.

Boieri vechi nu mai sunt; tradițiunile datinele lor s-au stins.

Un țipăt general iese din sânul popoului, din sânul laboratorului, din sânul lui Isahar pe care ciocoi Iudeei îl numea *Asin robust*; țipă Isahar, nația română, modernul Israel, țipă laboratorul văzând cerul de aramă asupra capului său și pământul devenind fier înaintea aratrului său; țipă neguțătorul cu săteanul dimpreună, căci vampirii le-au supt, cu capitalul dimpreună, însuși sorgintea capitalelor. „Nu mai are țara capii săi!” țipă cu toții, „unde sunt boierii ei?”

judetele, din toate mahalalele, toți dispuși a servi cabalelor de din-afară și a distruge tot ce a mai rămas român, și drepturi și datine și limbă și nume istorice, să nu rămâie nimic de generos, nimic de nobil, nimic de *boier*, după cum se zicea pe limba veche.

Luptă de moarte dau ciocoi, cu arme străine și ascunse, cu nume ascunse, cu mahini infernali, cu venin, cu calomnia, cu toate mijloacele și însuși cu țântării.

Țipă și *ciocoi*, și nu de durere, ci în saturnalele lor, țipăt de orgie nerușinată; bande sordide și hidoase străbat capitalele și orașele județelor, amenințând cetățile cu foc și cu măcel, blestemând corpuri și suflete; satrapii religioși, nebuni și îndrăciți, s-au pus în capul lor și zbiară anateme peste corpurile și sufletele oamenilor. „Victorie!” strigă *ciocoi*, „la noi cine e pui de lele și știe scoate lapte din piatră! La noi cine n-a abandonat niciodată stindardul feloniei! La noi câți sunteți furi și de cele umane și cele sante; țara e a noastră! Acum e timpul: ora a venit. Țara nu mai are capi; boierii, de au mai rămas, toți au căzut sub loviturele calomniei noastre.”

Ce! Țara nu mai are capi? Țara nu mai are boieri? Însă:

Voi toți, mii și mii de proprietari ce, cu moșiile voastre, ați moștenit și numele vostru în *-eni* și în *-ești* de la străbunii voștri și datinele lor patriarhali, și spiritul ordinii și al carității, și limba lor; voi, de nu mai sunteți boieri, nu mai aveți nimic

de nobil în inima voastră, nimic de generos, nimic de român? Voi ciocoi sunteți, sau oi înaintea lupilor anarhiei?

Voi, mii și mii de preoți, de la chiriarh până la ultimul preot de sat, voi nu sunteți oare capi, sau mai bine păstori ai turmelor voastre? Voi ciocoi sunteți de stați cu mâinile în sân când lupii anarhiei și ai ateismului sfășie atât de cumplit turmele voastre?

Voi, profesori, conducătorii junimii, voi preparatorii viitorului patriei, voi ce explicați Scripturile, ce profesati morala, ce dați definiția istoriei, naționalității, a omului, a științei, a justiției, voi ce v-ați instruit în țară și în străinătate, susținuți din fondurile publice ce vin în casa școalelor de la mănăstirile fondate de boierii țarei, voi de sunteți revestiti cu vreun titlu al ierarhiei patriei, sau de aveți cele mai cuvinoase și mai nobile din funcțiunile patriei, voi ciocoi sunteți ca, de unde erați în capul instrucțiunii, să treceți sub stindardul ciocoismului întortolat cu despuierile naționalității?

Voi, ofițeri ai oștirilor, de la spătar până la sublocotenent, voi soldați, fii ai vechilor dorobanți, ai ferentarilor, verzișorilor, roșiorilor, fii ai pităreilor, căminăreilor, sătrăreilor etc. etc., filii ai tuturilor ce întâmpina pe turc și pe tătar la frontierele patriei, voi ciocoi sunteți dacă aveți vreun rang milităresc? Ce! Voi nu mai sunteți *belatori*, oșteni, voi nu mai sunteți boieri? Boieria prin excelență nu mai e profesia voastră, nu vă mai inspiră nimic de nobil, nimic de generos, nimic de patriotic, ca să lăsați bandelor ianiciarilor și tătarilor travestiți în români a vă sfășia patria în rărunchii ei, în sânurile capitalelor? Voi să vă puneți sub stindardul puilor de fanarioți, puilor de renegați, furilor patentati, turburătorilor de meserie?

Voi, toți funcționarii publici, administratori, prezidenți, secretari, judecători, procurori, până la ultimul scriitor, voi toți cu toții, ciocoi sunteți, sau voi ați mai rămas resturile acelora ce se zicea odată boieri ai țarei? În contra cui v-ați sculat și alergați când la mama capitalei, când în grădinele publice, când

În cafeuri și în teatre? Nu vedeți că vă sculați în contra voastră însuși, în contra părinților voștri, în contra celor ce v-au dat instrucția, v-au conservat naționalitatea și autonomia, v-au dat conștiința de sine-vă? Cum de nu vedeți cum îi cheamă pe cei cari vă conduc? Care le este trecutul, care faptele, care intențiunile?

Țară întrecagă, patria mea, de cine mai ești locuită? Au nu de boieri și de boieribili, chemați cu toții de a fi în adevăr români cu drepturi egali înaintea legii? Au sunteți niște venetici toți românii, de la avut până la cel scăpătat, de la bătrân până la june, ca să vă luați după venetici și avânturieri ce vă duc la pierzare? Cu mâna voastră să scoață ciocoi castanele din foc, cu mâna voastră șcarpele din gaură, voi să vă puneți piua ca să încalice ciocoi pe patria voastră? Nu vedeți că astăzi țara e pe mâna ciocoilor, ciarlatanilor, criminalilor patentati și furilor, că ei o conduc, că ei zic că fac opinia publică?

Și de nu mai este nici în proprietar, nici în preot, nici în profesor, nici în ofițerii armatei, nici în funcționarii civili, nici în filii satelor, nici în filii orașelor, nici o schinteie din focul acela ce încălzea și aprindea inimile vechilor apărători ai patriei și ai drepturilor ei, vedeți că lupta e mare, supremă, în ultima oră; aventurierii conduși de ciocoi strigă „victorie“! De nu mai sunteți români, de nu mai sunteți capi ai națiunii, de nu mai sunteți belatori sau boieri, sculați-vă cu toții, țara întreagă, faceți cauză comună cu ciocoi vîngători, dați de omorâți, să nu mai rămâie nici unul din familiile ce au făcut vreodată vreun bine țarei și vouă înșivă;

să nu mai rămâie nici numele de Brâncoveni, fondatorii atâtor mănăstiri și spitaluri, nici unul din câți au fondat spitalurile Colței, Pantelimonului, Filantropiei; jos cu descendenții lor!

să nu se mai auză nici nume de Fărcășeni, și de Bărcănești, ce era mintea și brațul lui Mihai Bravul;

să nu se mai auză nici nume de Greceni, ce au tradus cărțile bisericești pe limba patriei;

să nu se mai auză nici nume de Văcărești, ce v-au conservat naționalitatea;

să nu se mai auză nici nume de Băleni, de Câmpineni, de Bălăceni, dați în numele lor, în onoarea familiilor lor, în a copiilor lor, dărâmați casele, aruncați-le pulberea la vânturi, precum vă învață zisul de sine *Român*, precum vă țiuie tântarul; ieșiți ca furiele pe ulițe, armați-vă cu cuțite ascunse, cu pietre, ucideți tot, stingeți tot ce este istoric, național, că e demn de voi dacă până la unul țara astăzi nu mai e locuită decât de ciocoi; să nu mai rămâie până la unul din câți v-au făcut vreun bine, sau v-a dat vreodată vreun pahar de apă pe patul frigurilor. Începeți de la mine, ce de patruzeci de ani am avut păcatele de a apăra limba și naționalitatea românului și drepturile lui. Ruine au rămas casele de unde a ieșit constituția de la 1848. Duceți-vă de luați și pietrele de acolo și veniți de mă lapidați dimpreună cu copiii mei, ce n-avem unde ne pleca capul; veniți de mă îngropați de viu, împleți galeriile Camerei, curțile mitropoliei, urlați și băteți în palme tuturilor oratorilor ce vă dau niște asemenea precepte, desființați toate familiile române și puneți în locul lor tot ce e veneric, tot ce n-are nici numele de român.

E demn de voi, ciocoiilor, câți sunteți pui de renegați, câți sunteți pui de viperă, câți îmblați ca turbați după chivernisele, câți sunteți blestemați de părinți pe patul morții, câți v-ați batjocorit și bătut părinții, câți aveți setea și turbarea de a ucide la ebrei, câți vreți să moară alții ca să trăiți voi, câți ca strigoii n-aflați nutriment decât din sângele și însuși al morților.

Însă v-o cam fi, fii ai piericiunii, pui de viperă! Țara nu sunteți voi, parte cangrenată ce vă numiți totul. Țara suferă în adevăr, ci vă așteaptă în tăcere solemnă. Voi însuși vă sunați ora pentru că fără a vă moraliza și omenî, mai nainte vreți să

vă puneți voi, minciuna în locul adevărului, voi neființa în locul ființei. Puțin dară și nu veți mai fi.

Postscriptum

Isahar e o persoană biblică colectivă, el reprezintă poporul, el e laboratorul în genere. Ca să vorbim dar în limba lui figurată, în limbajul lui biblic, nația întreagă e turma, individele sunt oile, boierii *adevărați* sau funcționarii publici civili, militari și bisericești, de la ban și până la ultimul scriitor, de la spătar și până la soldat, de la metropolit până la preot, sunt păstorii, gardianii, câinii custozi ai turmei, iar ciocoi mici sunt lupii ce sfășie oile una câte una; ciocoi mari sunt din zișii de sine păstori, ce trădau turma cu totul la tâlharii de dinafară, sau ca epizootia, ca gălbeaza ce ucide turma cu totul.

Pe lângă acestea, iar o mai repet și ținem mult de a ne înțelege fiecare, că țara n-a avut și nici nu are încă niște familie boierești d-o parte și alte familie ciocoiești de alta, nici că cutare sau cutare e neîncetat boier, sau că cutare și cutare e neîncetat ciocoi. Ciocoiul nostru este o personificație ce rezumă în sine cele mai multe viciuri ale ciocoismului; ciocoiul nostru este ca Demos al lui Aristofane, ca Arpagon și Tartuf al lui Molière, ca Sarsailă și coconul Drăgan al nostru.

Tot omul are și bune și rele; tot românul, când se înalță, când scapătă, când lucrează boierește, când ciocoiește; și până când nu vom recunoaște cu toții adevărul acesta, nu e semn de îndreptare, nu e semn de unire. Intenția noastră nu e de a demonstra că se află caste sau clase în sânul patriei și de a pune discordia între dânsese și de a le scula una în contra alteia, ci din contra, de a învedera tutulor condițiunilor societății, că toți cu toții am făcut și binele și răul țării. Binele ce ne-am făcut noi înșine nu-l poate întrece toate ajutoarele la un loc ce ne-au făcut străinii, și răul ce ne-am făcut noi înșine întrece toate relele ce ne-au venit de la străini.

Tot românul, încă din opincă, are ceva și de boier într-însul pentru că e născut boieribil, și are și o mare doză de ciocoi, pentru că se trage din străbuni romani. Ciocoismul, de voiți adevărul, dată de mult, deși sub alte denumiri, încă de la romani, încă de la Romul, de la acei romani ce nu considera nimic decât sabia și aratrul, și cari, disprețând științele, artele, industria, le impunea ca o sarcină dezonorantă asupra sclavilor; de la acei pretorieni ce, după capriciul lor, turbura societatea și destrona și înălța imperatorii ca să poată ei stoarce popoulul.

Aci nu e vorba de a ne apostrofa unii pe alții de *ciocoi*, nici de a ne îngâmfa fiecare cu numele de *boier*. Vorba este de a căuta faptele fiecăruia și, unde vom vedea bune mai multe, să trecem cu vederea puținele defecte. Uite-se cineva la sensul comun al popoului: românul în genere nu zice *ciocoi* fiecăruia om, dacă fiecare om are și defecte în viața sa; el stigmatiză cu numele acesta numai pe acela a căruia toată viața sau toate apucăturile și faptele i-au fost ciocoiești. Una e ciocoi din scăpătate sau de nevoie și alta e ciocoi de meserie. Noi zicem să tăcem defectele și le-am și tăcut totdeauna, pentru că Dumnezeu este numai judecătorul suprem al oamenilor; ne-am făcut însă o datorie de a lăuda faptele bune¹.

Când însă oameni cunoscuți de toți că au ieșit din părinți cu adevărat ciocoi, malonești, calpuzani, cunoscuți de toți în viața lor dezordonată, și de junete, și de maturitate, oameni cu fapte în adevăr ciocoiești în toate împregiurările, se prezintă fără teamă de conștiința lor, fără rușine de lume și cutează iarăși ciocoiește, cu o frunte de aramă, a face un monopol pe naționalitate, pe progres, pe dreptate, pe morală, pe libertate și pe tot ce are România mai respectabil și sacru și se declară, în contra oricărei logice, de *partit național*, și prin mijloacele cele mai infame declară răzbel de moarte, ca toți tâlharii, celor

¹ Vezi anexul no. 9.

ce le-au furat ideile și le-au parodiat astfel cum nu se mai cunosc; aceasta strânge de gât și revoltă opinia publică, aceasta în adevăr va să zică *ciocoismul împielit* în vreo zece omuleți. N-au dreptul de a tuna în contra hoțiilor până ce nu vor da înapoi banii visteriei și diamantele ce au furat; n-au dreptul d-a profana numele libertății până când sunt sclavi patimilor și infami calomniatori; n-au dreptul d-a vorbi în numele națiunii până când nu vor avea naturalizația cea mare.

Noi nu acuzăm, ci faptele strigă și acuză pe fiecare și le tăcem numele: noi ne uităm cu aceeași nepărtinire la contemporanii noștri ca și la cei ce nu mai sunt. Spre exemplu, uitându-ne la Mihai Bravul, îl vedem că în campaniile sale a fost boierul boierilor, adică oșteanul oștenilor; când însă dăm peste decretul prin care dezmoștenește pe săteni de la drepturile patriei, făcându-i servi sau iloți, că răpește patriei brațele de apărare ale fiiiilor săi și o lasă pe mâna mercenarilor, în acel decret vedem cu durere că a fost el, același Mihai, ciocoiful ciocoilor. Noi suntem istorici și ca judecători nu ne uităm în fața persoanelor și nu putem avea de marturi decât faptele. În principele noastre de a nu căuta decât la fapte, nu ne schimbăm noi, ci pe Mihai îl aflăm schimbat, lucrând o dată ca un erou, și în urmă ca vânzător de corpuri și de suflete.

Când, mai înainte cu treizeci de ani, toată țara aștepta mântuire de la campania rusească de la 1828, când tot românul numea pe muscali frați și oameni pe care îi stimam în junetele mele erau cu totul devotați muscalilor, din impulsia generală, din sentimentul pentru binele națiunii, ca un începător în poezie, am cântat campania rusească, în mulțumirea și aplauzele generali. Când însă junele deschise ochii la lumină, când văzu articolul ce ne răpește autonomia¹, când văzui că e vorba de a fi exilat pentru articolul *Răpede aruncătură de ochi asupra originii și limbei românilor*, când văzui că mi se face o

¹ Vezi anexul no. 9.

crimă de a scrie românește și de a arăta românilor ceea ce sunt și ceea ce ar fi, atunci, precum muscalii și-au făcut datoria de a fi în adevăr muscali, mi-am făcut și eu datoria de român. De la 1830 până la 1856 ne-am luptat față în față. Astăzi nu-mi pare rău că am făcut acea odă de la 1828, ci durerea mea este că politica Petreburgului n-a fost demnă de acea odă, durerea mea este că o putere așa de mare ca a Rusiei s-a pus și cu forța, și cu ipocrizia, și prin toate mijloacele de a înghiți niște popoli ca ai noștri și ai țărelor vecine. Nu ne-am schimbat noi în sentimentele de naționalitate și în principiile de a judeca faptele, ci politica Petreburgului nu s-a purtat după cum i-a fost vorba.

Când, mai înainte iar cu vreo douăzeci de ani, de la aceleași principie plecând, ne uitam la unele persoane și vedeam că devenea victime susținând drepturile patriei, ne stimam fericiți a le lua partea (nu când era în putere, ci în căderea lor) și a suferi persecuția mai mult decât acele persoane; când însă, după douăzeci de ani, aceleași indivizi și-au schimbat principiile și faptele, făcând cauză comună cu turburătorii de meserie și cu toți stigmatizații ce au adus țara în imoralitate și pe râpa pieirii, e o prea mare pretenție din parte-le de a cere să le încuviințăm faptele actuali și de a ne acuza pentru aceasta de neconstanți. Nu ne-am schimbat noi, ci oamenii noștri și-au schimbat faptele; nu noi, ci ei sunt inconsecuenți.

Când, de la '48 până la '56, turcii aveau aceeași inemici cu noi, când toată România pentru aceasta întâmpina pe turci cu urări și cu flori, eu, ca avocat al ei, nu eram decât ca un eco al strigărilor și politiceii ei. De când însă turcii, invitați de alte puteri și împuterniciți de dânsule, începură a da firmane și a-și aroga drepturi ca de suverani, de a convoca adunarea generală numind-o *divan ad-hoc*, singur am arătat și românilor, și turcilor și Europei întregi, că turcii nu numai că nu au dreptul acesta, ci n-au nici prerogativele ebreilor în țările noastre¹. Nu

¹ Vezi *Conservator* și în dosarul dat la Londra, articolul *Turcii și românii*.

ne-am schimbat noi, ci turcii au început a pretinde o suveranitate imaginară și ridicolă. Ceea ce, înaintea conștiinței noastre și a oamenilor judicioși și drepecți, credem că a fost și este o calitate în noi, de a fi constanți adică cu adevărul, iar nu cu oamenii schimbători, de a nu fi niciodată om de partit, ci de principe, aceea adversarii noștri ne-o impută ca o crimă. Imputarea lor ne face onoare.

Care însă e diferența între noi și între adversarii noștri? Noi am lăudat pe ruși și pe turci când i-a lăudat toată România și i-am combătut atunci când s-au învedecat de uzurpatori. Adversarii noștri s-au oferit d-a fi instrumentele și agenții ai inamicilor patriei după ce s-au învederat de astfel. Adversarii noștri de la 1836 încoa, de la protestația adunării generali în contra răpirii autonomiei, de atunci se oferiră și deveniră servitorii politicei moscovite. Când turcii deteră firmame în paguba autonomiei noastre, eu le-am combătut; adversarii noștri s-au dus să le sărute și să le puie în lucrare. Cine a fost servitorul politicei nouă a turcilor, eu sau calomniatorii mei?

Când un domn al țarei apăra drepturile patriei, adversarii mei era în contra lui și îl combătură de la 1836 până la 1856; când însă acesta abandonă calea de atunci, adversarii mei se puseră sub stindardul lui, sau mai bine alergară de a-l înrola sub stindardul lor și de a-l degrada. A cui e culpa, a începătorului *Mihaidei*, sau a lui Mihai ce, apărând patria de inamicii din afară, subjugă apoi pe fiii patriei și îi lasă în prada ciocoilor din întru? A cui e culpa, a noastră ce, de la 1836 până la 1848, aveam onoare de a fi persecutat și de a suferi pentru cel ce apărase drepturile țarei în cele din afară, sau a lui ce, de la 1856, pactiză cu turburătorii de meserie și aduse țara în starea deplorabilă de astăzi? Niște asemenea fapte, și însuși de la părinții noștri de ar veni, ca român și istoric nu le-am putea încuviința.

Partea din care ar putea cineva să ne acuze nu este neconsecuința, ci prea multă consecuință ce se poate lua ca un defect. Și religia însuși ne zice: μήν ἔσω πολλά δίκαιος ἵνα

μὴν ἀμαρτάνης („Nu fi atât de mult drept ca să nu păcătuiești“). Aceste precepte însă sunt adresate la capii guvernelor, la judecători, la domnii de case, la tot ce este căpetenie, exortându-i ca, pe lângă dreptate sau consecuință, să aibă și blândete și iertare, de a mai trece cu vederea celui umil și scăpat ce sunt sub judecata lor, de a trece cu vederea subalternilor lor în serviciu, fiilor și servitorilor unei familii. Aci e vorba de purtarea celor mari și potenți către cei mici și debili. A ierta însă, a încuviința, a lăuda și preînălța faptele necuvioase ale celor mari și în putere, aceasta nu e calitate decât a adulților. Istoricul ce preînălța defectele e un istoric părtinitor, dacă nu e cumpărat.

Ducă-se ciocoii a lăuda pe domni când ei sunt în putere pe tron și a le întoarce spatele și a le da cu piciorul când stau să cadă, sau după ce au căzut; revie iar spre a-i lăuda din nou când iarăși ajung la putere, sau când le promit a le da țara pe mână. Zică cine va voi să zică că aceasta este faptă și purtare onorabile; noi însă zicem dimpreună cu părintele gramaticii românești, Ienache Văcărescu:

*Aib-o cine-o vrea s-o aibă,
Cu-nțelepții treabă n-aibă.*

ANEXE ISTORICE

Boierismul și ciocoismul, înțelegi după limba românească cea până în zilele noastre, au fost și sunt ca principele binelui și răului, ca principele vieții și al morții în corpul colectiv al națiunii. De cum se naște omul, principul vieții neîncetat este în luptă cu al morții și în ultima oră lupta e și mai mare, căci de aceea s-a numit și *agonie*.

Din capul locului, de la descălicătoare, aceste două principe au fost în luptă în corpul națiunii române: boierismul i-a făcut tot binele și ciocoismul i-a făcut tot răul; boierismul

a susținut-o, a apărat-o, a mărit-o, a lumint-o; ciocoismul a dezmembrat-o, a corupt-o, a trădat-o, a umilit-o ciocoismul până, în fine, o va face să piară ca nație. În oricare popul român au pierit boierii, acolo au pierit și drepturile naționali, uitați-vă la bănățeni, la transilvăneni, la bucovineni, la basarabeni; uitați-vă și la bulgarii însuși. Sârbia are boieri, pentru că are capi funcționari publici civili și militari dintre sârbi însuși, iar nu dintre turci, și acei funcționari, dacă nu sunt ciocoi, neapărat că sunt boieri.

Poate că articolul acesta va fi de unii criticat că e prea lung, și noi îl aflăm că e foarte scurt, căci el descrie șirul vieții unei națiuni întrege ce a trecut prin atâția secolii. De ne repetăm adesea, sau frazile sau maximele, o facem într-adins; aceste sunt ca niște refrenuri ce s-ar cuveni mai mult a se întipări în mintea cititorului.

Prin notele noastre am promis câteva anexe istorice: unele le copiem din alte scrieri, și altele coprinzând întâmplări la cari am fost singuri marturi sau lucrători: le dăm ca o mărturie din partea noastră, cum și a celor ce le cunosc ca și noi.

No. 1

Cuvântul d-lui A. Hâjdău, efor basarabean, pronunțat la 25 iuliu 1837 la examenul școalei din Hotin, către elevii ruși și moldavi, și publicat în *Curierul român* din anul 1839, 21 ianuarie, no. 10 și 11 coprinde, după începutul său, cele următoare:

„Mă întorc mai ales către voi, nobili fii ai Moldaviei; voi mai de aproape, mai de rudă sunteți inimei mele... Vă arăt faptele strămoșilor noștri... Aduceți-vă aminte că fără istorie nu este patrie, și fără dragoste către istoria (patriei) nu poate fi dragoste către patrie¹.

¹ Particul zis de sine național susține din contra, pentru că face din contra. Limba și istoria și datinele patriei nu va să le cunoască, numele istorice ale patriei va să le stingă.

Noi n-am apucat să ajungem la acea treaptă de civilizație pe care stă astăzi cealaltă Europă, dar istoria noastră învederează cu râvna de a ne lumina nu ne-a lăsat (în timpii trecuți) mai jos decât alții și însuși în vremile cele mai turburate ale țarei noastre. Prințul Alexandru cel Bun, primind împărăteasca diademă de la împăratul grecesc Andronic Paleologul, au întemeiat în Suceava școala juridicească după modelul celei din Tarigrad, întru care învățați aduși din Bizantia tâlcuiră pravilele numite *Basilicale*, precum și școala greco-latino-slavonă pentru clerul bisericesc, în care mitropolitul Teoctist singur tâlcuia învățătura bisericeii pravoslavnice.

Prințul Iacob Despotul a întemeiat în Cotnar o universitate cu bibliotecă publică sub direcția panegiristului său, vice-scriitorului Sommer, și a doi bărbați învățați, cunoscuți pe vremea aceea, Caspar Peucer, ginerele vestitului Melanchton din Würtemberg, și Ioachim Petică, profesor de matematice din Cracovia.

Prințul Basilie Lupu. După mărturisirea P.S. Macarie, patriarhul Antiohiei, a fost cel mai învățat dintre toți prinții și împărăteștii bărbați din câți numitul patriarh s-a întâmplat să cunoască în îndelungata vreme ce a călătorit prin pravoslavnică Europă. Acest prinț a lătit școala juridică a lui Alexandru cel Bun, mutând-o din Suceava în Iași sub numele de Basiliană. Au întemeiat patru școale de teologie lângă catedrele arhieresti și două școale grămăticești, slavono-românești, lângă mitropolia din Iași.

Prințul Constantin Duca, în vremea sa se proslăvește în lumea învățată de cel întâi elenist și cel mai adânc cunoscător al filosofiei lui Aristotel, au așezat cele mai întâi școale pentru norod pe lângă bisericile de sobor în toate orașele ținuturilor, dintre care școala Hotinului au înflorit mai mult decât celelalte până și sub stăpânirea cârmuirii turcești. Cel după urmă al ei efor a fost episcopul Amfilohie, ce au dat la lumina

în limba românească *Universala geografie* și prescrierea hronologică a domnilor moldoveni. La noi au ajuns în copie câteva povătuiri după care se învăța în școalele Moldaviei în veacurile XV și XVI, și ele slujesc de lăudătoare pomenire a procopsirii profesorilor moldavi de atunci. Acestea sunt: *Zaconicul* sau prescrierea pravilei bisericești, scris slavonește de grămăticul Damian, și *Sinopsul* de istorii începute de la zidirea lumii, aflat în scrierile ieromonahului Ieremia.

Eu las vremile acestea vechi... În istoria noastră găsim pilde și de alt soi, pilde cu totul private, precum că strămoșii noștri în calea politicirii norodului au dezlegat oarecare gâciture a minții și a științei numai după a lor înțelegere, cu a lor numai îndeletnicire, iar nu în oarecare privințe ale politicirii au întrecut pe cealaltă Europă, mai vârtos pe cea megiașă¹ (vecină). Aceasta nu au fost fapta vreunui mare cârmuitor; nu, aceasta au fost o vedenie (inspirație sau intuiție) ce de la sine au luminat mintea norodului, au fost lucrarea unei adânce obștești simțiri, dreaptă a lui, firească, și nu împrumutată de la străini, adică:

1. În Rusia, tipărirea cărților se socotea încă lucru necurat, *meșteșug dievolesc* după spusa mărturiilor contimporane. Iar în Moldova se tipărea Sf. Scriptură și cărți de rugăciune în limba slavonească. Cel mai rar monument a celei mai vechi slavonești tipăriri în Moldova au rămas *Evanghelia* slavonă tipărită în anul 1512 de ieromonahul Macarie, când dimpotrivă, cea dântâi probă a cărturăriei în Rusia se socotește a fi pe la anul 1594².

2. Încă în Europa ardea cumplită luptă pentru înaltul adevăr ce abia rostise marele Luther, că limba bisericască trebuie să fie limba cea în ființă a norodului, al căruia sunet îl

¹ Cu Rusia, Polonia etc.

² Pentru toate exemplele ce aduce și cărțile sau scrierile de care pomeneste autorul se găsesc dovezi în biblioteca lui, una din cele mai rare și mai frumoase ce sunt în Basarabia (N.T.).

înțelege mintea și inima închinătorilor precum înțelege copilul glasul maicei sale și muma gănguritul pruncului său; pe atunci în Moldavia cuvântul lui Dumnezeu se propovăduia în pace în limba țării. Până la noi (în ziua de astăzi) au ajuns propovăduiri tipărite în limba moldovenească la anul 1590 și 1641, *Legea nouă* la 1634, *Molitvenic* la 1649, *Pravila* sf. soboare la 1652 și alte vechi tipărite memoaruri. Pe nedrept socotesc unii că domnul Transilvaniei George Rakoczi I în 1643 au hotărât pentru întâia dată în a sa oblăduire să se slujească liturghia și toate celelalte bisericesti trebi în limba rumânească (nu e adevăr). În Moldavia, la anul 1636, în zilele domnului Basilie Lupu, numai în mitropolie se mai auzea limba slavonească în biserică, iar norodul pretutindeni în toată țara asculta rugăciunile și singur se închina în limba lui.

3. În Europa încă se socotea neiertat păcat a cugeta măcar la îndreptarea traducerilor Vulgatelor sau a Celor șaptezeci tâlcuitori, când în Moldavia s-au apucat de traducerea Bibliei din originalul ebreesc, găsindu-se mult nepricepute, întunecate și cu două simțuri înțelegeri în traducerile sfințelor cărți în limba grecească și latinească. Cea mai veche mărturie a acestei mari trude este psaltirea românească tipărită în Bălgrad la 1651. Unde în Rusia, precum este știut, au început cu dinadinsul a băga seama la deosebirea traducerii grecești de originalul ebreesc mai întâi în tâlcuirea asupra psaltirii scoase la lumină cu voia P.S. sinod la 1814.

4. Când în Europa abia unde și unde venise ideea de neapărată trebuință a învățături limbilor răsăritene, când orientalistul învățat se socotea de o raritate și de om mare ca un geniu, în Moldavia, în orașul Hotinului era foarte bună școală de limbele arăpească și turcească, în care au învățat Sobietki, fratele slăvitului Ioan III, craiul Poloniei. Noi găsim mărturii diplomaticești că Rusia de multe ori au chemat din Moldavia în slujba sa dieci luminați sau scriitori de hrisoave domnești, doctori și preoți; ba găsim încă dovezi că țarul rusesc Alexie Mihailovici, puind în gând să organizească pravilele țării sale,

au cerut de la Moldavia copie de pe ale noastre pravile și obiceiuri ale poporului spre a se închipui cu dânsese la scopul său, care pravile ale noastre el le numește *înțelepte și creștinești*.”¹

Trecem peste câteva paragrafe și continuăm:

„Petru Movilă, fiul prințului Simcon Movilă, care fu mai întâi oștean vestit și după vreme mitropolit Kievului, neuitat în istoria ierarhiei rusești, el cel dântâi au întemeiat în Rusia academie, lumina celor mai nalte științe *Collegium unicum pignus suum*. Acest așezământ înflorește și în zilele noastre sub numire de Duhovnicească academie a Kievului, care cu studioasă și creștinească a sa îndeletnicire recomandă bine *pravățul* (scopul) întemeietorului.

Monahul Pavel Berinda, nepotul unui pretendent al tronului Moldaviei, alcătuitorul slavono-rusescului lexicon cunoscut sub numele de *Kutinski*, au pus cea dântâi temelie slavoneștei lexicografie, care chiar nici cu o zi mai naintea lui n-au fost înființată. Moldavul spătar Niculae Milescu Cârnuț, rar în vremea sa *filhistor* și poliglot, care au fost sol din partea țarului Alexie Mihailovici la China, a dascălit copilăria fiului acestuia, (copilăria) marelui Petru; și daca acest învățator, pe care Petru atâta l-a iubit, a isprăvit a întipări în inima împărătescului său ucenic o adâncă simțire, daca au semănat în mintea lui o înaltă idee, noi avem a ne fâli (că român a fost învățatorul lui Petru cel Mare).

Prințul Dimitrie Cantemir, favoritul și prietenul marelui Petru, au fost și osârdnic și folositor sfetnic al său în trebile politicirii Rusiei; pentru aceasta fu numit de Petru I prezident Academiei învățăturelor, a căria întemeiere a fost pregătită de Cantemir după planul marelui Leibniz. Fiul acestuia, Antioh Cantemir, întâiul poet al vremii sale (zice Șafarik, cel mai adânc știitor al cărturăriei slavonești), originalnic și generalnic, au fost

¹ De aci înainte d. Hăjdeu, ca supus al Rusiei, își arată politica sa sau principele sale.

cel mai dântâi și mai adevărat întemeietor al versurilor rusești. Fără de A. Cantemir, cu îndrăzneală putem zice că nu ar fi nici Lomonosov (faimosul poet satiric). Până și Herascov (Herescul) bărbat neuitat în istoria luminării Rusiei și ca autor și ca întâiul curator al Universității Moscovei, cea întâi răsadniță a înaltelor învățături din Rusia, vița acestui neam a fost din nația noastră română“.

Acest cuvânt s-a compus și s-a pronunțat în limba rusă și s-a tradus în românește de d. C. S. În multe locuri traducția ajunge cam neînțeleasă din cauza vorbelor cu îndoite însemnări sau cari au însemnări foarte vage și neprecise, cum *tâlcuire*, ce nu se știe dacă traducătorul o ia drept *explicație* sau *traducție*, sau *prelecție*, ca *ghicitură* dacă o ia drept *enigmă*, sau *problemă*, ca *vedenie* etc.

Spre a împlini anexul acesta, mai aducem înaintea din memorialele principelui Transilvaniei Ioan Kémeny. Acesta, în junetea sa, a servit ca pagiu, ca ministru și ca oștean sub G. Rakoczi. Căzând prizonier la tatari, își scrie acolo memorialele sale, începând încă de la întâmplările narate de tatăl său, și prin urmare vorbește și de Mihai Bravul. Manuscrisul său, aflându-se în familia sa, s-a tipărit în anii trecuți în ungurește. Iată ce zice acesta la pagina 419:

„Pe la capătul anului 1644 fui trimis în Moldova ca reprezentant al domnului meu (Rakoczi) la nunta duchiilor de Lituania Radziwil cu fiia lui Lupu-vodă. Afară de această misiune de curtezie, eram însărcinat și cu niște afaceri mai serioase, căci guvernul meu avea a se plânge de purtarea lui Lupu, ce se abătuse din îndatoririle sale ce avea cu noi. Era dator (după tractate de ajutoare reciproce) a trimite și el 1 000 de curteni¹

¹ *Curteni* se zicea oștirea Curții, care se ținea cu spezele domnului și la care nația nu contribuia cu nimic. Zice principele Kémeny că dacă tractatele se făcea între reprezentanții țării de ambele părți, nația era datoare a le împlini îndatoririle. Tractatele acestea de ajutoare reciproce fuseseră între principii, adică între Rakoczi, Matei Basarab și Lupul și prin urmare ajutoarele trimise căta să fie de *curteni*, iar nu din oștirile patriei.

în armata noastră, precum o făcuse Matei din Țara Română¹, și afară de acestea, nu numai că nu ne trimise ajutorul ce era dator, ci se și înțelese cu inamicul, intrigând cu neamțul în contra noastră. Căta dară a ne explica asupra acestor fapte și eu aveam cu mine două din scrisorile lui (secrete, ce învedera a lui purtare), una era în latinește și alta în românește, ce îl compromitea deajuns, și eu aveam și misia și intenția de a i le pune înaintea nasului.

Plecai dar cu o scortă considerabilă de nobili cavaleri spre a asista la nuntă și a reprezenta cu demnitate pe domnul meu. Nunta aceasta fu celebrată cu o mare solemnitate. Din Polonia veniră mulți și mulți nobili, cum și trimiși din partea regelui, și mulți magnați; toți cu toții era lume aleasă și echipată foarte cum se cade și cu mare paradă: era peste tot mai la 2 000 călăreți și pedestri. Căta însă a nu uita nici curtea lui Lupu-vodă, ce nu era în nimic mai pe jos în magnificență și în luxul boierilor țării, nuntași: samururile și erminele cele mai fine, vestmintele de mătase de la mare până la mic. Masa era servită cu profuzie și bucatele toate preparate *à la polonaise*: toate mesele era pline de vase și de plate de argint. Muzică, danțuri frumoase și încă tot felul de saltimbanci. Într-un cuvânt, o mare pompă preparată și împlinită ca la orice curte regală.

Locul d-onoare la masă era dat ambasadorului regelui Poloniei; cu dânsul d-alăturea, d-o parte, era vodă, după care urma oaspeții poloni, și de cealaltă parte ginerele Radziwil, apoi venea îndată mitropolitul Kiovilui, de familia Movilă (în original Moghilă), frate al voievozilor Gavrilă, Ivan și Moiszin. Mare latinist era mitropolitul, precum și ceilalți eclesiastici din scorta lui. Am rămas în adevăr în uimire văzând în clerul

¹ Matei, după cum arată airea principele Kémeny, trimisese 6 000 curteni sub comanda spătarului Miai, în dreptul ce avea de a declara răzbel și d-a încheia pace; și cu toate că Poarta nu ar fi vrut a bate pe nemți, domnul României trimise spre a-i bate în puterea suveranității națiunii.

(român) atâta erudiție. Mitropolitul însuși a binecuvântat cununiele după ritul grec și, cu toate că Radziwil era luteran, nu s-a văzut nici un scrupul, nici de o parte, nici de alta¹.

Așezându-ne la masă, vodă îmi ceru scuze că a fost pus pe mitropolitul înaintea mea, și mă rugă de a-i cede primul loc, care o și făcui din toată inima. În această sală nu era dame, nici însuși mireasa. Însă mai nainte de a ne pune la masă, în curtea (bătătura) castelului traseră (damele) un danț foarte curios. Vreo cincizeci sau șaizeci de dame și damicele, ținându-se de mână, forma când un cerc (horă), când niște figure mai ovali, se legăna și bătea cu piciorul după cadența ce bătea cu bastonul său un boier bătrân, maestru de ceremonii, singurul bărbat ce luase parte în acel danț și care se pusese în mijlocul cercului. Aceste dame intrară după danț în alte apartamente și se pusură la o altă masă.

La mesele principale, ospățul a fost foarte omenos și cum se cade: fiecare mânca și bea cât cerea buna-cuviință. Ambasadorul regelui Poloniei și principele Radziwil se sculară mai întâi de la masă. După dâșii urmără polonii, ce nu se putură ține de a mătura de pe masă toate cofetele și zaharatele ce rămăseseră². Vodă îi reconduse afară din sală și, renturnându-se, întinse cupa spre a ciocni cu noi în sănătate. Se arătă foarte afabil cu mine și, când îmi luai concediu după masă, vru să mă petreacă până jos, în capul scării. Eu nu mă învoii la aceasta și declarai că mă culc mai bucuros pe treptele de sus

¹ Se vede că pe airea, în Europa, lumea era mai puțin tolerantă, adică mai barbară, dacă autorul observă aceasta.

² *Vasmi* și iar *vasmi*, pe orice va pune ochii stirpea aceasta de oameni. La '49, în Paris, ne îndemna să facem cauză comună cu dâșii spre a restabili regatul Poloniei, cu hotarele lui până la Olt! O parte din frații căuzași (tot din partidul național) se învoiră la 1853 într-o anexa Bucovina, Basarabia, Moldova și Valahia mare la noul regat al Poloniei. Olenia o lăsa la nemți, ca să-i lase și ei a veni prin Viena, pe la Vidin, și a le prepara calea.

decât a suferi să-l văd descinzând dimpreună cu mine, iar el îmi răspunse că, de va fi așa, se culcă și el dimpreună cu mine (amicii buni, sau sus, sau jos, cată a fi împreună). În fine, după atâtea protestațiuni și complimente, care mai de care, ne despărțirăm. Când a fost ajuns cortegiul nupțial, vodă a ieșit călare spre a-l întâmpina într-o distanță de o leghe. Calul lui era înfrânat și înșelat de minune. Pietrele nestimate ce avea pe vestmintele sale și pe harșele prețuia peste 40.000 talere. Când se întâmpinară ambele cortege, descălicară de amândouă părțile, se salutară și astfel fu recepția.

Nunta ținu trei zile. După aceasta începurăm (eu și vodă) a tracta cauza despre care aveam a mă înțelege în parte. La împutările ce îi făcui și la scrisorile ce îi arătai, nu putu nimic denega, căci era scriptura lui, sigiliul lui. Îmi zise numai că e în uimire: nu știe de a fost nebun sau beat când le-a scris, pentru că el este dispus, adaoșe, de a conserva pacea și amicia cu noi și însuși când ar avea ordine de la Poartă de a fi în contra noastră. Atunci (mai adaoșe) voi face ca ogarul ce e dus cu forța la vânătoare și care, amuțat asupra vânatului, se răpede și, cotind, își ia drumul înapoi către casă. Într-un cuvânt, prin toate mijloacele vrea să ne asigure de amicia sa, ce rămase tot echivocă. Prezentai apoi mirilor darurile trimise de domnul meu și nu întârzi ai a-i aduce răspunsul. Înturnându-mă, îl aflai la Muncaci...“

Din aceste notițe istorice, fiecare poate vedea că ce fel de bărbați era capii ambilor popoli. Aceștia, și pe limba de atunci, și pe cea din ziua de astăzi, se zicea și se zic *boieri*. Această vorbă, și de va lipsi din nouăle instituțiuni, sau din vocabularul modern, din istoria țarei însă nu va lipsi; de câte ori poezia va cânta faptele străbunilor noștri, cu numele de *boieri* va califica pe eroii și înțelepții națiunii, toate ilustrațiunile ei trecute. A căzut boieria, a murit, și noi îi facem biografia ca oricărui mare și ilustru răposat și ciocoii n-ar fi putut încă a o ucide de nu

s-ar fi ucis singură. Astăzi nu mai are rărunchi pentru că și i-a vărsat singură, ca un alt Caton. O, de ar succede nația întreagă în locul ei! De-ar fi chemați din toate condițiunile ei spre a o reprezenta, spre a alege pe capul națiunii și spre a-i da legile! Înșă vai! nația s-a dezmoștenit pentru că numai proprietarii sunt chemați spre a o reprezenta și fiindcă moșiele se vând și se risipesc de la fiii patriei; peste cincizeci de ani, nația va fi reprezentată mai mult de venetici și străini.

A căzut boieria și, dimpreună cu dânsa, și autonomia țării, căci convenția nu purcede de la aleșii națiunii, ci ne ese impusă de la străini. A căzut boieria și cine se înalță în locul ei? Ce au de nobil, de generos, de uman, de moral, de spețial, de capabil, de înțelept cei ce au combătut-o și o combat? Care le este trecutul și faptele? Care le este numele de român? Dacă țeara a fost împărțită între boieri și boieribili d-o parte și între ciocoi de alta, dacă ciocoi au învins pe boieri, ce au mai rămas decât ciocoi? Au vreo capacitate aceștia? Au vreo instrucție? Dat-au vreo probă de știință, de morală, de devotament, de prudență, de probitate?

No. 2

De câte ori s-a întâmplat a se scrie sau a se vorbi despre adresa boierilor țării și cererea lor la capul republicii Franței de a se forma o republică danubiană, mi s-a opus de la unii alții zicând că această decizie și faptă n-a provenit din cunoștința despre un guvern republican, ci dintr-un spirit de imitație, pentru că boierii era inoranți și nu știa ce cer. Se amăgesc cei ce, din sistemă, vor a desființa meritul acelor capi ai națiunii dacă cred că pot amăgi astfel pe români. Din vechime, nimeni nu putea străbate rangurile ierarhiei, nimeni adică nu putea deveni boier și mai vârtos boier mare dacă nu excela în

calități eminente de instrucție, de prudentă, de purtare și de serviciu îndelung, care da o mare experiență.

Străini ca principele Kémeny mărturisesc erudiția capilor națiunii; câte s-au văzut în cuvântarea d-lui Hâjdău sunt probe învederate despre erudiția domnilor și boierilor ambilor popoli. Boierii contimporani ai părinților noștri însuși era foarte instruiți în limba elenică, latină, italiană (ce era atunci limba diplomatică) și însuși în limba franceză. Încă am apucat din acei boieri pe răposatul Iordache Drăgănescul, ce vorbea latinește mai bine decât românește și grecește. Când însă va fi vorba de boierii citați ce au cerut înființarea republicei danubiene, trăiesc nepoții și din fiii lor, stau de față faptele lor.

În familia Brâncovenilor, erudiția a fost de moștenire. Răposatul banul Brâncoveanu a tradus din limba latină în cea elenă antică și a publicat cursul de filosofie al lui Ainecciu ce răposatul Eufrosin Poteca l-a tradus în românește. Văcăreștii sunt cunoscuți de erudiția lor și de predilecția pentru cultura limbei române. Răposatul banul Grigoriu Băleanul a lăsat multe manuscrise traduse din limba elenică, a figurat în cercul unei societăți formate spre facerea unui dicționar român. Câmpinenii sunt încuscriți cu Cantemirii și au fost din cei mai instruiți boieri ai țării. Toți cunosc erudiția, probitatea și patriotismul răposatului Constantin Câmpineanu și câte a putut și a făcut fratele acestuia, I. Câmpineanu, ce din familie a moștenit și erudiția, și simțimentele patriotice. Banul Radul Golescul a fost dintre boierii cei mai aprețuitori ai învățăturii; fiii săi Nicolae, George și Constantin aveau învățători la limbele elenă, latină, italiană și franceză. George s-a distins în științele matematice. George Slătineanu era emule în poezie Văcăreștilor; *Ahile în Sciro*, tradus de la Metastasio în versuri române, atestă erudiția acestui boier. Crețuleștii era încuscriți cu Câmpinenii, și cine se aseamănă, se adună. Racoviții se văd fondatori de spitaluri și stabilirea unor asemenea așezămături

nu vin de la oameni de rând. Ghicii, deși mai noi între pământeni, însă istoria are mult a vorbi de binefacerile a multor bărbați din această familie. Grădiștenii era încuscriți cu Ghiculeștii; răposatul Scarlat Grădișteanul era elenist și atât de patriot și drept încât a murit sărac, rămânându-i manuscrise în limba română. Fratele acestuia, Șerban, era cunoscut de erudit. Între alte traducțiuni ale sale a rămas și remarcabila scriere *Principe filosofice, politice și morali*, de colonelul de Weiss.

Afară de aceasta, și de am presupune o inoranță din cele mai primitive la boierii citați, și de n-ar fi cunoscut ei nici însuși ce va să zică vorba *republică* sau *democrație*, vedea însă cu ochii fapte. Iată ce spunea într-o zi răposatul clucerul Ștefănescul, ginerele unuia din Cretuleștii republicani:

„Consolul republicei franceze avea misiunea, între altele, de a face propaganda ideilor republicane. Neîncetat avea la masa sa invitați din românii eminenți și mai vărtos din boieri. Feciorii domestici ai consulului se zicea *citoyens* (cetățeni). Ei iară zicea domnului lor tot *citoyen*. Feciorii domestici ședea jos înaintea domnului lor și înaintea boierilor vizitatori. Când consulul cerea să aducă feciorii ciubuc, cafea, apă, striga:

– Jacques!

Feciorul se scula și întreba:

– Plaît-il, citoyen? (ce poștești, cetățene?)

I se cerea apoi a face aceea ce era de făcut și, după ce își împlinea feciorul serviciul, se așeza iar pe scaun“.

Boierii, prin acestea, vedea cu ochii ce va să zică republica; până una-alta vedea că feciorii lor din casă își vor avea dreptul de a ședea jos înaintea lor.

Apoi, pentru ce să nu luăm evenimentele și faptele și toate obiectele după natura lor? Nici o ființă, nici un animal nu se sperie de semenii săi. Guvernul român, instituțiunile române de la începutul lor au fost egalitare, republicane; de n-a fost numele sau vorba în vocabularul român, a fost fapta în viața românilor, în tradițiunile lor. Primii români au fost fii ai Italiei

republicane. Boieria instituită de la Radul Negru nu a fost ereditară, ci deschisă la toți fiii patriei. Domnia țarei însuși n-a fost ereditară: pe tronul ei se punea aleși din toate condițiunile. Guvernul constituțional și electiv a fost condiția legală, starea normală acestor doi popoli. Beilicul fanariot, ce data abia de vreo 70 de ani pe atunci, era o impunere cu forță, nu era starea normală a ambelor țare. Boierismul vechi nu se speria de republica franceză ce punea feciorii domestici jos, căci boierii vechi crea din feciorii lor domestici alți boieri și îi făcea membri ai familiei, dându-le fetele și nepoatele de soție.

Republica apoi, unde va fi să fie, din sine nu va să zică decât *Res publica*, adică lucru sau averea publicului care este patria și instituțiunile și guvernul ei. Apoi republica poate fi *monarhică*, ca în Englitera, ca sub imperatorii romani și Napoleon I; republica poate fi *democratică*, ca în Israel sau Palestina antică și în Atena; republica poate fi democratică *creștină*, ca în Elveția și Statele Unite și ca la noi, de la Radu Negru până la Mihai Bravul, și spartană sau păgână cu iloții săi, de la Mihai până la Mavrocordat. Republica poate fi încă, din dizgrație câteodată, și *ohlocratică*, ca în Atena și Iudeea de multe ori, ca în Franța de două ori; atunci nu dură, pentru că degenerază în anarhie.

Boierii români de la 1793 erau filii acelor boieri ce pierduseră republica română cu impunerea regimului fanariot. Părinții celor ce au susemnat actul pentru republica danubiană fuseseră marturi la călcarea în picioare a drepturilor patriei cu trimiterea lui Mavrocordat.

No. 3

Sub fanarioți, sub regimurile ocupațiunilor muscălești și austriace era niște bărbați ca Dudeștii, Brâncovenii, Văcăreștii, Câmpinenii, Bălenii, Bălăcenii etc. etc., ce susținea drepturile țarei, făcea opoziție beilor, nelăsându-i a despuia țeara, se opunea muscalilor și nemților la cereri nedrepte, expuindu-se

la exiluri, compătimea cu cei scăpătați și îi ajuta. Era însă, cum se știe deja de toți, un altfel de oameni ce devenea curtezanii beilor, instrumentele lor, spionii lor, complicii lor, învățătorii lor la sarcine și impozituni asupra popoului: aceștia, dacă venea muscalii sau nemții, se știe de toți cum deprăda țeara, pe când boierii țarei și mitropolitul era exilați.

Iată cum despuia aceștia țeara: dacă muscalii cerea, spre exemplu, 1000 de care pentru transporturi, curtezanii muscalilor ce era la putere puneau peste popol cel puțin 2 000 de care, împărțindu-le pe județe, bunioară câte 100 de care de județ. Dacă județul avea cinci plase și s-ar fi convenit a se cere câte 20 de care de plasă, ispravnicul cerea 40 de care și prin urmare suma peste tot a carelor se suia la 4 000; zapciul atunci puneau a împlini 80 de care din plasă, adică 10 în natură și 70 în bani. Astfel, mia de care cerute de muscali se suia la 8 000, ce se lua din spinarea săracilor. Astfel se suia și mia de kile de grâu, și mia de kile de orz, și mia de salahori etc. etc., plus vămuitul banilor din vistierie, plus cioplitura galbenilor vistieriei.

Acestor fel de oameni firește că nu le zicea lumea boieri, ci de la un cap al țarei până la celalalt, și mare și mic le zicea ciocoi. Aceștia și-au făcut stări și o mare parte din fiii lor, și în Moldova și în țeara noastră, contractând învățăturile părinților într-un stil cu totul mai nou și mai dibeci, se zic astăzi partit liberal, progresiv etc. etc., numai ca să ajungă la putere, spre a despuia din nou lumea și a ruina țeara cu totul.

No. 4

Numele Brâncovenilor, Bălenilor, Câmpinenilor, Văcăreștilor, Goleștilor, Bălăcenilor se văd la opozițiunile în contra beilor din Fanar, la gramatica română, la întemeierea școalelor române, la formarea de fonduri spre a se trimite junci spre învățături în Europa, la protestarea în contra Regulamentului.

Numele Emanuel Băleanu, I. Câmpineanul, Scarlat Crețulescul, I. Russet, Grigore Cantacozino, Iancu Filipescul, I. Oteteșanul, Constantin Manu, Barbul Catargiu etc. etc. se văd la formarea Societății filarmonice, la crearea Teatrului Național, la tipărirea de cărți, la o opoziție de principie și patriotică în contra abaterilor din legi ale guvernului.

Vorbind de *Societatea filarmonică*, câtă a vorbi câte ne iartă cadrul acestui anex și împregiurările despre începutul și durata ei, despre cauzele ce au înființat-o și au desfăcut-o, despre rezultatele ce au dat, despre fondatorii ei, cum și despre persecutorii și destructorii ei.

Societățile de față și secrete dată de mult în țeara noastră, dodată cu începutul împilării căci, după cum s-au zis, unde este împilare, acolo și protestație, unde este atac acolo și măsuri spre a se apăra. Vedem din istorie că, la împregiurări de împilări mari și de abuzuri din partea beilor din Fanar, era de ajuns a se înțelege doi-trei capi ai familiilor de boieri mari ca, spre exemplu, un Brâncovean, un Dudescu, un Văcărescu sau un Crețulescu și clienții și consângii acestora, ce era răspândiți în toate județele ca ispravnici, vatași de plaiuri, zapcii, pocovnici de județe, căpitani de plase, proprietari, boieri de neamuri, mazili, ce erau solidari fiecare cu capul lor din București, toți cu toții făcea un corp compact; petiții la Poartă se făcea, se susemna de mii de nume și se trimitea pe ascuns și beiful era răsturnat, și adesea și *descăpătânat* (cum se zicea pe atunci).

Lăsăm acei timpi și începem din câte știm, anume din zilele noastre. Scularea lui Tudor a fost produsă din sânul unei societăți secrete afiliate cu societățile grecilor ce aspira la liberarea patriei lor. În emigrarea boierilor în Brașov, unii dintre dâșii formară o societate nouă, secretă, și capii și fondatorii ei fură: Nicolae Văcărescul, tatăl Mariei doamnei Bibescu, socrul acestuia, Grigore Băleanul și Constantin Câmpineanu; afiliați pe lângă această societate fură Ilarion al Argeșului, Constantin Goleșcul, I. Câmpineanul, Emanuil Băleanul,

Emanuil Florescul, R. Voinescul și pare-mi-se și bătrânul Giani. Cei mai bătrâni cunoștea secretele politice, cei mai tineri sau cei mai neîncercați încă era invitați spre traduceri de cărți din limba elenică, mai familiară pe atunci, și spre formarea unui dicționar român. Spre aceasta lucrase deja mai înainte George Golescul, cum și la o gramatică română. D. I. Câmpineanul conserva încă până mai deunăzi statutele acestei societăți secrete, încredințate de răposatul fratele său.

Restabilindu-se domnia română, mulți din boieri se înturnară în țară. Niculae Văcărescul, unul din capi, muti în Brașov; Const. Câmpineanu fu onorat de vodă Grigoriu Ghica, ce îl avea ca primul și cel mai intim al său consilier. Timpul venise de a lucra de față și legalemente câte, sub beii de Fanar și în Brașov, boierii era nevoiți a lucra în societăți secrete. La înturnarea din călătoriile sale din Europa a răposatului Constantin Golescu nu întârziarăm de a ne cunoaște. La emigrarea boierilor din țară eram prea june; la renturnarea Golescului eram și eu deja în bărbăție. Eu succedeam lui Lazăr, Golescul își căuta un soț. Din ideile noastre puse la un loc și din neputința de a se pune în lucrare ieși necesitatea de a se forma o nouă societate secretă. Statutele și principele ei le așezai eu, în anul 1827.

Iată acele principe:

1. Școala din Sf. Sava să se împlinescă și să se înalțe la gradul de colegiu; după modelul acesteia să se creeze alta în Craiova¹.

¹ Succedând lui Georgiu Lazăr după departul lui din București, didei singur lecțiuni de gramatică, geografie și de matimatică. După vreo doi ani mai fură numiți d. I. Pop, profesor de gramatică, și răposatul Teodor Paladi, de clasile începătoare după metoda lancasteriană. Mai la urmă se înturnară din Italia și Paris Eufrosin Poteca, C. Moroi și d. Marcovici, când se mai împărțiră și mai împliniră clasile. Atunci mă trăsai spre a-mi împlini altă misiune.

2. Crearea școalelor normale în capitala fiecăruia județ prin elevii ieșiți din colege;
3. Crearea școalelor primare în fiecare sat;
4. Fondare de jurnale sau gazete în limba română;
5. Aboliția monopolului tipografic¹;
6. Încurajarea spre traducțiuni în limba patriei și tipărirea acestora²;
7. Formarea unui teatru național;
8. Stăruire spre ieșirea din regimul fanariot prin reforme înțelepte sau renoirea primelor instituțiuni ale țării.

Spre propaganda acestor principie pe o cale legală se formă o societate de față sub numele *Societate literară* și luară parte la dânsa mai toți boierii din capitală, cum și cătetrei frați ai domnitorului Grigoriu Ghica, adică Mihalache, Alexandru și Constantin. Adunările se făcea în casele lui Constantin Golescul, unde este astăzi palatul domnesc. Aci se formă un fel de cazin. Scrierile ce s-au citit mai întâi în acele adunări fură gramatica lui Heliade, tipărită în anul următor la Sibiu și adresată către membrii acestei societăți, cum și gramatica lui George Golescul, tipărită mai târziu în tipografia lui Heliade, la anul 1840. Pe atunci se traduseseră din Lamartine *Disperația*, *Providința la om*, *Lacul*, *Ruga de seara* și *Arta poetică* de la Boileau. Acestea se citiră d-a rândul în mai multe seanțe literare. Câți trăiesc din acei membri și își aduc aminte de acele serate

¹ Tipografia încerase de mult din România. Sub Caragea, doctorul Caracaș, însoțindu-se cu Clinceanul și D. Topliceanul, așezară o tipografie afară din bariera Mogoșoaiei, în locul numit cișmeaua lui Mavroghene. Spre încurajarea întreprinzătorilor, li se didese un drept de monopol pe 20 de ani. Mai avea în această epocă dreptul monopolului pe 7 ani. Acel drept l-am cumpărat eu spre a putea pune în lucrare programa noastră.

² N-am dori să venim la nevoia d-a ne număra câte scrieri am tipărit gratis, încurajând junii și corigându-le stilul. Știu aceasta câți au aflat ospitaliare teascurile tipografiei mele.

pot spune mulțumirea generală ce producea acele poezie ce, pentru prima oară, învedera românilor de cât ar fi capabilă limba română, condamnată până atunci d-a fi limba celor ziși *vlahi* sau *mojici*.

În sânul acestei societăți începu a se forma o opinie națională asupra celor necesare acestor popoli spre a forma în adevăr o nație și, sub influința acestei societăți, Grigoriu Ghica avu mulțumirea de a numi un comitet de reforme care compuse Regulamentul organic pe datine române, minus articolele ce le împreună mai târziu muscalii. Membrii acelu comitet fură banul Brâncoveanul, banul Grig. Băleanul, banul Alexandru Filipescu, banul George Filipescu, vornicul Ștefan Bălăceanul, și secretari A. Villara și I. Cătuneanul. Pe atunci, primul efor al școalelor era banul Const. Bălăceanul și după dânsul, gînerle său, George Goleșcul, fratele lui Constantin. Prin mijlocirea acestor trei se mai adaoseră catedre în școala din Sf. Sava; se creă și o școală la Craiova, pentru prima oară de a se preda gramatica, literatura și științe în limba patriei. Primii profesori fură numiți doi din elevii mei, Stanciul Căpățineanul și Grigorie Pleșoianul. Primul fu numit și inspector.

Când Căpățineanul era să plece la Craiova, fu inițiat de mine ca al treilea membru al societății secrete, începute de Constantin Goleșcul și mine. În toamna anului 1827, ivindu-se ciumă în București, plecai dimpreună cu Căpățineanul și steterăm la moșia Golești, unde după vreo câteva zile veni și proprietarul ei, Constantin Goleșcul. Acolo, în altarul bisericii, Constantin Goleșcul, Heliade și Căpățineanul susemnară jurământul secret de a propaga și împlini condițiunile sau articolii sus-arătați. N-avem la-ndemână originalul acelu jurământ; poate mai târziu îl vom publica. Tot ce este mai însemnător și care va învedera scopul și inima semnatarilor lui înaintea lui Dumnezeu este în articolul din urmă, în termenii următori: „Jurăm în cele după urmă că nici o pată de

sânge, nici o violare nu va întina împlinirea îndatoririlor noastre“.

Căpățineanul se duse la Craiova spre a stabili acolo școala, dimpreună cu Grigoriu Pleșoianul. Eu petrecui iarna la Golești; acolo Constantin Golescul întemeie o școală și pensionat de creștere de băieți din cele trei județe dimpregiur, Muscel, Argeș și Dâmbovița; școala fu încredințată sub direcția d-lui Florian Aaron, pe care îl învățai metoda lancasterian.

În primăvara anului 1828 mă dusei la Sibii, unde pusei a tipări gramatica. Câte ne îndatorasem cu Const. Golescul spre a pune în lucrare, pe de o parte împregiurările politice nu ar fi iertat domniei lui Grig. Ghica a le permite și, pe de alta, materialemente timpul nu ne iertase a întreprinde ceva. Aflându-mă la Sibii, veniră muscalii de cari era bine văzut C. Golescul. Necesitatea cartierului general de a publica buletinele de răzbel făcu pe Golescul a vedea că ocazia este favorabilă de a da un început gazetelor române; îmi scrise dar să mă întorc în București: ceruse în numele meu voia spre începerea *Curierului român*.

Spre a putea executa mai departe cele opt articole ale programei sus-arătate, cumpărai tipografia stabilită la Mavroghene ce mai avea dreptul de monopol încă pe șapte ani și oferii, pe cât ierta timpul și mijloacele, teascurile la junimea de atunci laborioasă. Toți românii de atunci, numiți liberali, reformiști, progresiști, era rusofili pentru că de la ruși aștepta toate reformele. *Curierul român* începuse; după aceasta se mai creă o foaie sub nume de *Adaos literar* la *Curierul român*, ce ieșea în broșure pe toată luna. Regule de stil, traducțiuni din lord Byron fură materia primelor broșure.

După un an muri Constantin Golescul. Cuvântul pus de mine la înmormântarea lui și publicat prin *Curierul român* și în *Colecția de proză și de poezii* arată viața acestui boier și simțimentele mele către dânsul. N-a fost o capacitate, o virtute,

o inteligență despre care nu-mi făcusem o sacră datorie de a-i recomanda memoria la contemporani și la posteritate.

No. 5

După moartea lui Const. Golescul am rămas singur spre a împlini programa și a continua propaganda principiilor adoptate, căci Căpățineanul se afla în Craiova. Cunosându-mă după vreo doi ani mai deaproape cu d. I. Cămpineanul, având amândoi mai aceeași etate, îi comunicai programa societății secrete, jurământul ce făcusem cu Const. Golescul și îi arătai părerea de rău despre desființarea sau risipirea, din evenimentele răzbelului, a societății literare. D. I. Cămpineanu pierduse atunci, de curând, pe fratele său cel mare, Constantin, și îmi comunică asemenea începutul societății secrete din Brașov, căriia începători fuseseră Nicolae Văcărescul și Constantin Cămpineanul, adăogând că depozitarul statutelor acelei societăți a fost el însuși, I. Cămpineanu.

Două ramure, plecând din aceeași sorginte din Brașov, se întâlniră iară: I. Cămpineanul, depozitarul unor statute, și eu, depozitarul altora, deși diverse, însă având același scop național, ne învoirăm a ne da mâna și a continua mai departe fapta. Mă încărcai de a face statutele unei însoțiri nouă, numită Societate filarmonică și destinată de a lucra pe față și a împlini câteva articole din programa încheiată cu Golescul, adică a articolului 6 și 7, ce până aci nu se putuse pune în lucrare. Statutele Societății filarmonice sunt publicate în no. 77 al *Curierului român* din anul 1835. Cu altă ocazie se vor reproduce spre știința cititorilor. Acum ne mărginim a arăta pe fondatorii ei, cum și numele soților și ai comitetului filarmonic.

După lista publicată în no. 78 al *Curierului român* (1835), iată numele soților și sumele cu care contribuia; lista este după ordinea alfabetică, pe anul 1834:

Aristia Constantin, pe ani galbeni	12
Banul Băleanul Grigorie	24
Bellu Alexandru	12
Brăiloiul Const.	12
Bărcănescul Scarlat	12
Bibescu George, mare postelnic	24
Brătianul, stolnicul	12
Budişteanul Ioan	12
Vilara Alexandru	12
Vlădoianul Ioan	12
Vilie Dumitru	12
Voinescul Ioan II	12
Vrana Hristodor	12
Ghica Costache	24
Ghica Tache	12
Golescul Niculae	12
Dădulescul	12
Danielopolu Nicolae	6
Eliade	36
Ionescul Niculae, vistier	10
Cantacozino, Constantin	6
Cantacozino, Matei	12
Cantacozino, Grigore	12
Câmpineanul, Ioan	48
Cornescu, căpitanul	12
Costescu, căpitanul	6
Creţulescul, Scarlat	12
Lahovari, M.	12
Manu Constantin	12
Manu Ioan	12
Mihalescul, Ioan	24
Nenciulescul, Alexandru	25
Nojin, colonelul	12
Oteteleşanul, Ioan	24

Opranul, George	24
Popescul, maior	6
Poienarul, Petrache	12
Paladi, Teodor	10
Roset, Ioan	12
Roset, Scarlat	12
Roset, Alexandru	6
Racoviță, Grigore	6
Roșianul, sluger	6
Slătineanul, Ioan	24
Socolescu, căpitan	12
Stoica, Ștefan	6
Trăsnea, Ioan	24
Facà, Const.	12
Filipescul, Alexandru	36
Filipescul, Constantin colonelul	36
Filipescul, Emanoel	12
Florescul, Emanuel	12
Ciocârdia, căpitanul	12
	<hr/>
	801

Peste aceștia se mai văd adăogiți în anul al doilea, 183
persoanele următoare:

Androneasca, Marița	6
Alexandrescul, Grigore	6
Băleanul, Emanuel	12
Văcărescul, Iorgu	12
Văcărescul, Iancu	12
Văcăreasca, Irina	6
Vlădoianul, clucerul	12
Dădulescul, Atanasie	12
Iorgulescul, Scarlat	12
Cocoana Castrișina	6
Cornescul, Costache	12

Câmpineanul, Demetrie	24
Odobescul, Ioan	12
Oteteleşanul, Grigoriu	12
Olănescul, paharnicul	12
Ralea, vornicul	24
Fălcoianu, Tache	12
Filipescul, George	36
	<u>240</u>

Mai adăogiți:

Cornescul, Răducanul	4
Mănescul	24
Sandulache	2
Bălăceanul Manolache, praporcicul	<u>6</u>
Peste tot, galbini pe an	1077

Cheltuielile pe lună era:

Profesorului de declamație	lei 441
Celui de limba franceză	189
Celui de muzică	630
Celui de limba română pentru fete	100
Salariul pentru patru fete în pensionat	440
Salariul pentru 16 școlari	1100
Profesorul pentru danț și scrim	300
Chiria salei pentru lecțiuni	530
Speze întâmplătoare precum lemne, lumină, tipăriri etc.	<u>1000</u>
	4730

Aceste cheltuielile și altele cu reprezentațiunile gratis, cele dântâi spre examen, covârșea veniturile; prin urmare se mai făcură donațiuni: răposatul C. Manu, la moartea sa lăsă prin testament, pentru Teatrul Național și edificarea lui, 2 000 galbeni, a cărora dobândă se da prin fratele său, d. Ioan

Manu, la școală; d. Costache Rasti dăruie spre tipărire de piese dramatice lei una mie; d. Câmpineanul, preste acei 48 de galbeni pe an, mai dete în câteva rânduri, o dată 60 și altă dată 50 galbeni, afară de sume mai însemnătoare, până la 18 000 lei, cu care a plătit mai târziu deficitul școlaei; d. Danielopol Nicolae a dăruit la mai multe reprezentațiuni stofele pentru garderobă. Eliade, peste cei regulați 36 galbeni pe an, mai dete pe trei ani banii ce se aduna după anunțuri de mezaturi prin *Curierul român*, sumă peste 40 000 lei.

Încheindu-se soțietatea aceasta, îmi încredință direcția și formându-se școala, după un curs de șapte luni în care junii școlari se ocupară cu literatura, cu declamația și cu muzica, și în care spre exercițiu fură încercați la arta dramatică după două opere clasice, *Fanatismul* de la Voltaire și *Amphytrion* de la Molière, la 29 aug. 1834 fură invitați toți soții și din notabilii capitalei câți putea încăpea în sala teatrului de atunci și se dete examen prin reprezentația *Fanatismului*.

Vrând a comunica cititorilor câteva acte ale societății, reproducem câteva pasaje din cuvântul ce am pus la deschiderea aceluia examen și care s-a publicat prin *Curierul român* din 1834, no. 39. După expunerea începutului și continuării societății, iată cele ce ziceam adunării, mai nainte de deschiderea scenei:

„În vreme de șapte luni, domnii mei, s-a făcut un mic curs de literatură spre a pregăti pe școlari întru a simți frumusețile poezilor dramatici. S-au exercitat școlarii la declamație, dându-li-se înainte mai multe scrieri în proză și în versuri, s-au deprins pe cât a iertat vremea în muzica vocală și au început, spre grațioasa mlădiere a trupului, exercițiurile danțului.

Prin începuturile d-lui Bongianini (profesorul de muzică), dumneaei Caliope, una din școlarele școlaei dv. cutează a debuta astă-seară prin cavatina lui Bellini numită *Piratul*. D. Dupor, în toată vremea cât școlarele au fost încredințate dumnealui și madamei, soției dumisale, s-a arătat către dânselca un părinte, însuflându-le moralul și buna-cuviință și

deprinzându-le la bunele maniere ce se cer de la o femeie destinată a juca diferite roluri de persoane de calitate.

.....

În vremea aceasta de șapte luni, ca prin minune s-au săvârșit atâtea lucruri ce n-ar fi cutezat cineva să aștepte. Râvna și întrecerea dumneavoastră spre ajutorul acestui început a făcut un mare efect și între străinii ce veniră a contribui cu ajutorul lor. D. Dimitrie Vilie, carele cel dântâi a introdus în Țara Românească metoda lancasterian prin care se învață tinerimea în toate școlile principatului, n-a putut rămânea străin în această societate.

Iertați, domnii mei, această mică abatere ce nu provine decât din caracterul românilor ce niciodată n-au fost străini de recunoștință¹. Am zis că în timp de șapte luni ca prin minune s-au săvârșit atâtea lucruri. Poate că zelul meu, domnii mei, mă face a mări lucrurile... Dd. profesori însă, mai modești decât mine, vă înfățișază școlarii dumnealor nu cu trufia de formatori ai unui teatru, ci numai ca să arate dumneavoastră rodul ce au putut aduce... Cercetarea de astăzi va da semne și pentru viitor; vă recomand pe acești tineri școlari ce cutezară a brava prejudcățele epocii și a se face obiectul criticei limbilor veninoase.

Sunt încredințat, domnii mei, că precum ați cunoscut cât este de trebuință un teatru național, asemenea cunoașteți și câte trebuie unui june ca să poată cuteza a se numi un bun artist sau actor: un chip interesant, un corp bine crescut și mlădios, un glas sonor și plăcut, un suflet trufaș și îndrăzneț, o inimă de flacăra, o creștere îngrijită, într-un cuvânt, o cunoștință foarte cu scumpătate a artelor celor frumoase. Și niște asemenea oameni, domnii mei, sunt foarte rari în societate, cari să unească întru sine darurile firești cu mijloacele învățătorei. Prin urmare, nici Europa întreagă nu se va putea fâli adesea cu artiști

¹ Excepțiuni de ingratitude sunt, însă mulțumită lui Dumnezeu ca nu se văd în adevărații români, decât la puii de fanarioți și la filii clococismului și ai piericiunii.

buni și mult va mai trece până să mai aibă un al doilea Talma, dacă teatrul nu se va face o carieră (onorabilă) pentru tinerime și dacă junele ce se hotărăște a înfrunta prejudecățile (ce există despre scenă) va fi socotit (de concetățenii și părinții săi) ca un paria politic, ca un comediant lăsat în voia întâmplării și nădăjduind a-și scoate hrana, așteptând de la buna voință a privitorilor. De se va face însă o direcție subț ingrijirea guvernului și dacă actorii se vor socoti ca niște slujbași ai statului spre formarea năravurilor și a limbei naționali, atunci în adevăr juni cu talente, cu învățatură (și bine crescuți) vom vedea că fără teamă de critica limbelor veninoase se vor sui pe scenă și vor forma teatrul național astfel cum să fie pildă și la alte noroade.

La această școală, domnii mei, ce dumneavoastră ați întemeiat, nu sunteți numai *fondatori* ai teatrului național, ci și literatura română vă va fi în mai mare parte datoare... O mulțime de juni se întrec a traduce bucăți dramatice¹. Pentru

¹ Cu începerea Societății, începură a se traduce atâtea scrieri dramatice. Enumerăm aci pe cele din primul an și începem după ordinea cronologică de la cele mai vechi:

Regulu și Hermiona era deja traduse de d. I. Văcărescul încă din anul 1818. *Aloiul înflorit și Britanicu* se traduseră mai încoia.

Fanatismul, Zaira (ce s-a pierdut în evenimentele de la 1848), *Amphytrion, Marino Faliero, Ambii Foscari* de I. Heliade.

Alzira, de d. Grig. Alexandrescul.

Heracliu, de la Corneille, *Harpagon* de la Molière, *Cina între amici* de d. I. Roset.

Saul și Virginia de la Alfieri, de d. C. Aristia.

Intriga și amorul de d. I. Câmpineanul.

Bădăranul boierit (Le Bourgeois gentilhomme), Mizantropia și pocăința, Junia lui Carol II, de I. Voinescul II.

Amalatul imaginar de d. Gr. Grădișteanul.

Vicleniele lui Scapin și Amanții magnefici de d. C. Rasti.

Amorul doctor de Em. Florescul.

Gemenii din Bergam de d. I. Florescul.

După acestea se mai adăosară în doi ani câte se enumeră în *Gazeta Teatrului*, la pag. 32, cum și frumoasele traducțiuni ale d. C. Negruzzi, ca *Angelo și Maria Tudor*.

rodul ce s-a făcut în vremea aceasta de șapte luni, astă-seară se poate vedea înaintea dv., iar pentru întrebuintărea sumelor ce ați binevoit a mi le încredința, numindu-mă director al Soțietății filarmonice, sunt gata, domnii mei, a înfățișa socotelele; și de veți afla cu cale, cutez a vă propune ca sau însuși toți soții să binevoiți a vă aduna la un loc, sau să numiți din sânul Soțietății o comisie de câțiva bărbați care va priimi această socoteală, o va cerceta și o va face cunoscută dv.“ (vezi *Curierul român*, anul 1834, no. 39).

Cu ocazia aceasta, nu putem trece cu vederea și a nu recomanda posterității pe junii ce, primii pe orizontele României, încălțară pentru prima oară coturnul și reprezentară o tragedie clasică. Aceștia sunt:

Andronescu Nicu, a debutat în Mahomet;

Curie Ioan, în Zopir;

Diamant Nicolae, în Seid;

Ralița Mihăileanu, în Palmira;

Costache Mihăileanu, în Omar;

Costache Dimitriu, în Phanor;

Caliope a debutat, cum am zis, cu cavatina *Il Pirata*.

„La 7 septemb. (același an, zice *Curierul român*) soții, adunându-se în generală adunare, au numit o comisie de trei membri spre a cerceta socotelele și a da proiecte de ameliorație. Membrii acestei comisii fură dd. colonelul Nojin, I. Manu și P. Poienarul. Aceștia, la 27 oct., își făcură raportul următor la adunarea generală a Soțietății, pe lângă care alăturară și regulamentul Soțietății după cum era a se cârmui pe viitor.

«Domnilor,

Mădularele comisiei ce dumneavoastră ați numit pentru cercetarea socotelelor și pentru a se chibzui despre lucrările ce au a se urma în vremea viitoare, adunându-se în câteva seanțe, au văzut cu de-amănuntul mai întâi toate socotelele de venit și cheltuielile acestei societăți de la 1 decembrie 1833 până la sfârșitul lui august al anului curgător (1835). După

aceea, au cercetat lucrările ce s-au urmat până acum în scopul ce soțietatea și-a propus. Dintr-această cercetare, comisia are mulțumirea a pune astăzi înaintea cinstitei adunări cele mai favorabili rezultate, atât cheltuielile, cât și lucrările ce s-au urmat cu cea mai bună măsură, potrivit întru toate cu circumstanțele.

Domnii Aristia, Heliade și Câmpineanu, fondatorii acestei soțietăți, au îmbrățișat ale ei interese cu cea mai fierbinte râvnă și cu multă jertfă de odihnă și de interes particular au așezat-o pe temeiuri care asigurază a ei înaintare. D. Heliade, pe lângă direcția cu care a binevoit a se însărcina de la întâia formare a acestei soțietăți, s-a străduit și prin dare de lecții gratis de literatură în școala filarmonică a dezvolta înțelegerea școlarilor actori. D. Aristia, printr-o nepregetată sârguință în lecțiile de declamație, a deprins pe școlari în puțină vreme a se identifica cu rolul lor așa de bine încât la cea dântâi suire pe scenă, tot publicul s-a electrizat de mulțumire. D. Câmpineanul, străduindu-se într-această întreprindere cu cea mai călduroasă râvnă, a sprijinit soțietatea nu numai cu un ajutor simțitor ce dumnealui dă regulat pe fiecare lună, ci și cu alte deosebite jertfe de bani în trebuințele școlii filarmonice, și cu îndemnare înduplecătoare pentru întinderea soțietății prin adăogarea soților ajutători. În sfârșit, râvna și strădania d-lor Aristia, Heliade și Câmpineanul pentru întinderea acestei soțietăți merită toată lauda.

De aceea, comisia numită de dv. socotește de a sa datorie a propune să voteze toată adunarea mulțumire acestor onor. persoane și să dea voie a se face aceasta cunoscută prin foile publice ca să se încredințeze obștea că soțietatea sporește neîncetat în dobândirea scopului ce și-a propus și că ea va fi totdeauna recunoscătoare către acele persoane care, cu deosebită jertfă, înlesnește această înaintare. Cu această ocazie, se va publica și lista de toți soții ajutători, însemnându-se suma ce

a făgăduit a da fiecare după alăturata socoteală ce a dat d. Heliade, directorul școalei. Dintr-această socoteală s-a văzut că venitul societății, până la sfârșitul lui august pe anul curgător (1835), a fost de lei 16 518, din cari s-au cheltuit 15 771 și au mai rămas în casă lei 546. Pe numărul soților de acum, venitul se suie la lei 25 600 pe an.

Comisia, chibzuind și de lucrările ce au a se urma de acum înainte, a întocmit un regulament care se supune astăzi adunării. Printr-acest regulament, toată lucrarea se încredințează de acum înainte unui comitet, ale căruia mădulare se vor alege astăzi de obștea acestei societăți, afară de mădularul director, pentru care comisia socotește că este de neapărată trebuință a fi poftit de această societate d. Heliade să binevoiască a lua tot asupra dumnealui direcția școalei filarmonice, pentru că dumnealui cunoaște șirul lucrărilor de mai nainte, de la începutul acestei societăți, și a dat dovadă de cea mai bună îngrijire pentru înaintarea acestui așezământ.

În sfârșit, comisia, luând în băgare de seamă râvna cu care școlarii diletanți înaintează la învățătura dramatică și având dintr-aceasta bună nădejde că o trupă bine deprinsă se va pregăti în puțină vreme, a socotit de neapărată trebuință a se chibzui despre zidirea unui teatru național... (se vorbește de proiect)»

Iscăliți, polcovnicul Nojin, I. Manu, P. Poienarul.“

Jurnal al Adunării mădularelor Societății

„Astăzi, octombrie 27 (1835), adunându-se mădulările societății, s-a citit:

1. Raportul comisiei ce a fost însărcinată cu cercetarea lucrurilor trecute și cu chibzuirea despre cele viitoare și s-a văzut că de la început până acum, lucrările societății s-au urmat toate cu cea mai bună orânduială, pentru care societatea se cunoaște datoare a mulțumi domnilor Heliade, Aristia și Câmpineanul,

cu a căroro generoasă jertfă de odihnă și de interes particular s-a întocmit și s-a sprijinită școala filarmonică;

2. S-a cercetat regulamentul ce s-a alcătuit pentru lucrările pe viitor ale societății și, după dezbaterea și amendamentele ce s-au făcut, s-a iscălit de toți mădularii;

3. Asemenea s-a cercetat și un proiect arătător de privilegiate ce este trebuință d-a se cere de la stăpânire pentru a se înlesni ținerea unui teatru național. Acest proiect, găsindu-se întru toate bine chibzuit, s-a întărit de societate și pe lângă acestea s-a iscălit și o jalbă către M.S. vodă pentru a se da societății înalta măriei-sale protecție și privilegiile ce se cer în proiect.

După aceasta, societatea a procedat la alegerea mădularilor comitetului ce se însărcinează cu lucrările societății pe un an de acum înainte. Numărul votătorilor a fost de 32 și din a acestora votajie, prin majoritatea glasurilor, s-au ales:

1. Prezident, d. marele vornic G. Filipescu, cu 23 de glasuri;
2. Vice-prezident, d. colonelul I. Câmpineanu, cu 21 glasuri;
3. Director, d. I. Heliade, într-o glăsuire;
4. Secretar, d. P. Poienaru, cu 23 glasuri;
5. Mădulari: d. colonelul Nojin, cu 16 glasuri;
d. căpitan I. Voinescu II, cu 10 glasuri;
d. I. Manu, cu 11 glasuri;
d. I. Ruset, cu 8 glasuri.

Acest comitet va urma în lucrările sale întocmai după cum se coprinde în regulamentul societății iar dacă, prin experiență, se va cunoaște că va trebui a se face vreun amendament la vreunele din articolele acestui regulament, va întocmi acele articole și le va propune la următoarea obștească adunare a societății. Asemenea, când comitetul va cunoaște că mai înainte de seanta anului va fi trebuință d-a se aduna mădularile societății în seantă extraordinară, va convoca pe toți mădularii,

înștiințându-se fiecare prin bileteri date în mână, cel puțin cu trei zile înainte. Acestea s-au hotărât într-o glăsuire de toți măduarii ce s-au aflat de față în seanta de astăzi. Dacă măduarii ce nu s-au aflat față vor primi aceste dispoziții, vor binevoi a iscăli acest jurnal“ (urmează cele 32 de iscălituri).

Urmează după aceasta regulamentul Societății, cum și două alte jurnale ale comitetului, sub no. 2 și 3, ce hotărăsc salariul profesorilor și al elevilor (acestea, cum și toate câte le reproducem, sunt publicate în *Curierul român* din anul 1835, no. 77 și 78, a cărui colecție se află în Biblioteca Națională din Sf. Sava. Mai reproducem aci jurnalul sub no. 4).

Jurnalul nr. 4

„Astăzi, martie 25, adunându-se măduările comitetului Societății filarmonice, au chibzuit cele următoare:

1. Să se așeze o școală publică de muzică vocală și instrumentală, în care tinerimea de amândouă sexurile va fi primită fără plată. Cu darea aceștii învățături să se însărcineze prin contract pe un an d. Wahmann care, împreună cu un ajutor ce-și va lua, să aibă leafă din casa societății douăzeci galbeni pe lună, și să dea lecție de muzică atât vocală, cât și instrumentală, în toate zilele câte patru ceasuri pe zi;

2. Să se facă tocmeală cu d. Momulo ca să închirieze Societății filarmonice sala teatrului pentru serele de reprezentație și pentru zilele de lecție;

3. Pentru daniile ce s-au făcut Societății de răposatul aga C. Manu și de d. I. Heliade să se facă un adres din partea comitetului către cinstitul Secretariat al Statului.“

Răposatul C. Manu lasă în testamentul său 2000 de galbeni ca primul fond despre edificarea teatrului. Fratele său, d. I. Manu, ca executor al testamentului, spre a nu se risipi acest fond, văzând că se întârzie zidirea teatrului, cumpără doi muniți destinați de a fi ca un venit al teatrului și îi dete guvernului spre

a dispune de dâșșii. La 1853, când teatrul se termină, și neajungând banii, guvernul provizoriu de atunci puse a vinde acei munți cu prețul cărora se termină teatrul.

No. 6 și 7

S-a urmat astfel soțietatea și teatrul național vreo doi ani, deprinzându-se junii diletanți în scrieri dramatice clasice ca *Mohamet*, *Alzira*, *Saul*, *Virginia*, ca *Amphytrion*, *Harpagon*, *Burghezul gentilom* etc. Fu calomniată soțietatea de conspiratoare și, cu cât de la începutul său fu persecutată, cu atâta membrii ei era solidari și teatrul nainta. Când persecutorii văzură că nu o pot desface cu forța, se încercară cu corupția. Când prin calomniatorii mei de astăzi fu introdus aluatul corupțiunii, când după doi ani reușiră, în locul scrierilor clasice destinate de a cultiva limba, de a mări virtutea și de a flagela viciul, fără a atace persoanele, fură intruduse farse, satire personale, scrieri monstruoase în privința limbei, artei și moralei, mușcăture; după o asemenea degradare, mai arătându-se pe scenă o scriere clasică, *Mizantropia și pocăința*, tradusă de răposatul Ioan Voinescul II, iată ce scrise a doua zi unul din membrii societății, care atestă cele ce arătăm aci:

„Trei ani sunt de când voința unui om, voință însă de acelea ce nu o oprește nici o stavilă, nu se cleatăna de nici o izbire, făcu pentru întâia oară ca românul să încalțe coturnul, să ia masca comică și să facă să răsune pe scenă limba aceasta ce, mai nainte cu cincisprezece ani, socotea cineva că nu este în stare decât să exprime numai cunoștințele muncitorului sau cel mult (care era și mai rău) rătăcitele idei ale logofeților vremii.

De atunci, tinerii actori români se încercară mai la toate ramurile dramatice și, cu toate că astă grabă de a coprinde deodată mai multe talente de naturi deosebite se păru un fel de împiedicare în înaintarea lor, un ochi însă încercat trebuia să vază în acea grabă și nesațiu un entuziasm de a săvârși un

om singur ceea ce în alte părți săvârșesc mai mulți; și entuziasmul totdeauna a făcut minuni. Un asemenea ochi, în loc de a se posomorî la acel fel de neorânduială, zâmbea înaintea nădejzii și aștepta cu încredințare minunile. Acești noi actori luară d-a rândul toate felurile dramatice și încercară și opera, și vodevilul, și tragedia, și drama, și comedia și, potrivit cu vremea și mijloacele, la toate se arătară mai presus de nădejdlile chiar ale fondatorilor teatrului național. Bine ar fi fost însă ca dreptul entuziasm ce auditoriul simți atunci să fi fost mai mărginit, căci aplauzele lui cele fără vreme făcură pe neîncercații actori a se crede desăvârșiți artiști și, în locul grijei de a se perfecționa, le intră o mândrie oarecum și o încredințare că, orice fac, place și că parterul e dator să bată în palme. După aceasta apoi afectații, lipsa bunei orânduiele ș.c.l.

Două spițe din toate ramurile dramatice, deși se arătară la început, se uitară apoi cu totul: tragedia adică și drama. Abia Melpomene își arătă sângerosul pumnal pe scena românească și numaidcât, peste sângele tragic, Terpsichore începu a trage danțuri burlești; și toată iluzia românului se strică. Nimic mai mult de sublim, nimic de simțire nu se mai văzu, nimic nu mai făcu să vărsăm o lacrămă: cântecul și râsul, satira și ridicolul. Românul însă s-a văzut că nu este făcut pentru acestea, căci pe de o parte privitorul se ostenea d-a râde, și pe de alta actorul, cu cântecul său, pătea ca bietul Sosia cu Mercur, căci publicului nu-i plăcea muzica (lui Sosia). Satira mai mult mușcă decât face bine și românul a fost și a tot fost până la os mușcat; acum cere folos și va să se vindece. Destul i-a fost inima rece, acum va să i se încălzească. N-are trebuință de cântare pentru că n-are poftă de joc.

O nouă schinteie electrică era trebuincioasă ca să-l deștepte din trista amortire și să arate actorului drumul pe care să apuce, încât el să simtă plăcere în profesia sa și privitorului să însufle și mulțumire, și lacrimi, și recunoștință, și binecuvântare.

Mizantropia și pocăința fu a doilea piatră de încercare românului. Actorul român, la glasul autorului german, se strămută, plin de lacrimi, își învătă rolul și, cu lacrimi adevărate, vine pe scenă și tot parterul este stropit cu lacrimi...

Mizantropia și pocăința se puse, zic, pe scenă și toți înceară de a mai zice ca până acum: «Românii ar face ceva, dar le trebuie vreme și învățătură, exemple, modele, profesori» etc. (Din contra) un glas era acum în tot parterul și un glas se auzi a doua zi în tot orașul: «Actorii români simt, joacă, iar nu se joacă, actorii români au zugrăvit și au arătat în ființă simțitatea autorului german». Și adevărat, chiar autorul de ar fi fost de față la reprezentația românească s-ar fi văzut mai bine pe sine în oglinda inimei românilor.

De ce actorii români fură într-o zi ceea ce nu putură fi în trei ani? Pentru că trei ani au îmblat încercând, pentru că trei ani fură rățaciți în drumul lor și pentru că, într-o zi, se văzură la sine, se văzură la locul lor. Lăsați dar, voi fii ai acelor mari domnitori ai lumii, lăsați bufonăria și satira pe seama acelor suflete înghesuite, pe seama acelor duhuri sărace. Părinții voștri au fost mari și voi nu puteți fi mici. Vei ca actorul român să arate ceea ce este? Fă-l să trăiască în elementele strămoșilor săi: slava, amorul, generozitatea, patriotismul, răzbunarea, trufia, dreptatea, iată ce-i trebuie lui să fie mare. Dă-i tragedii sângeroase și dramă scrise cu lacrimi și le va juca bine. Nu îi da farsă, că el nu știe să fie bufon; el n-a știut a se slugări și a se maimuța. Nu l-ai vedea niciodată să-și știe rolul pentru că nu-i place nici în glumă a fi măscărici.

Priviți teatrul ca o școală de moral și veți afla pe actori mândri de a fi profesori norodului, și veți vedea și actori buni. Faceți pe actorul român să meargă, singur îmbulzit de sine, înecat în lacrimi, pe amvonul său, să învețe, să înduplece, să miște inimele, să pornească lacrămele, să se simță fericit și mândru de profesia sa. Nu-l târâți în silă a-i pune peruca

bufonului în cap, a-l face o caricatură și a-l umili spre a se scâlâmba înaintea unui public care și el e tot român, și singur nu știe pentru ce nu-i plac scâlâmbăturile.

Acesta este misterul teatrului, socotit în adevărata lui însemnare și astfel a fost socotit și între cei vechi.

1836, decembrie 1

B. Catargiu⁴

(*Gazeta Teatrului Național*, nr. 12, pag. 94)¹

Din cauza calomniilor și persecuțiilor ce suferea *Soțietatea filarmonică*, Câmpineanul și Heliade se învoiră a alege din sânul soțietății câțiva membri încercați și deciziși a se constitui într-o soțietate secretă, spre a forma o stângă în generala adunare, cu îndatorire de a susține guvernul în cele legali și patriotice și de a i se opune în orice abatere. Principurile acestei soțietăți fură cu mult mai progresive decât ale celor precedenți. Acestea se arată la pagina 63, coloana întâi, în număr de unsprezece. Fondatorii ei fură Câmpineanul și Heliade, pe lângă cari se mai adaosera dintre membrii *Soțietății filarmonice* alți șase. De la d. I. Câmpineanul am luat permisia a-i divulga numele. Grigorie Cantacozino a răposat și nu comitem nici o indiscreție a arăta că a fost unul din cei mai zeloși și liberali membri; Voinescul II asemenea au răposat. Pentru ceilalți patru membri rămâne la dumnealor daca voiesc singuri a-și divulga numele. Tot ce putem zice aci e că toți era boieri de primele familie, cu ranguri înaintate, cu țigani și cu toate acestea susemnară la emanciparea țiganilor și la toate celelalte zece articole.

Nu pierd, nu distrug însă cauzele cele mai juste și mai frumoase inenimici, cât de potenți, din afară, cât amicii lor

¹ Este o colecție din această foaie în Biblioteca Națională din Sf. Sava, de unde am și scos acest articol.

nebuni din întru. Se mai inițiară, voi să zic, vreo alți nouă membri, din cari cinci era străini. Aceștia paralizară și degenerară tot, ca să nu ne exprimăm de vorba *trădară*. Aducem aci vreo câteva episoade. Articolul 3 îndatora pe soți a lucra spre emanciparea țiganilor. Principele se luaseră încă din Regulamentul organic, dezbătut în generala adunare de revizie, compusă tot de boieri cu țigani. D. I. Câmpineanul încă din anul 1834 liberase pe ai săi, cu condițiunile următoare: 1. Cei neînsurați să nu se însoare cu femei sclave, ca să nu cază din nou în sclavie, sau ei, sau copiii lor¹; 2. Până va veni timpul unei reforme sau emancipări generali, să poarte numele tot de „oameni ai Câmpineanului“, ca să nu cază pe mâna zapciilor. Cărțile însă de librare li se dideseră în toate formele.

Unul din noii soți nu avea nici drepturi, nici țigani, un fel de Sarsailă între soți pentru păcatele lor, auzise adesea în seantele Societății că omul este liber de la Dumnezeu, că țiganul nu numai ca om, ci și ca creștin botezat și uns cu mirul ce în antichitate era prerogativa ponteficilor și suveranilor, țiganul nu poate fi lucru și sclav dacă este după chipul și asemănarea lui Dumnezeu. După una-alta și după câteva zile, d. Sarsailă nu se mai zicea decât apostol al liberării sclavilor. Într-o zi, auzi pe mamă-sa acasă, certând o țigancă.

– Cum insultă divinitatea în persoana acestei creature a mâinilor lui Dumnezeu? începu a striga d. Sarsailă asupra mame-si. Ești o ciocoaică, o impie, ce nu-mi mai faci onoare de a te avea de mamă!

O mamă, apostrofată astfel, firește că nu se crede ferică, poate și de unde era, sus în capul scării, certând pe țigancă; se

¹ Căci, pe de o parte, s-au mai văzut exemple de a recădea bărbatul în sclavie din cauza soției sclave și a copiilor și, de pe alta, condica lui Caragea, după dreptul păgân numit *drept roman*, zice că a cui este țigancă, ai aceluia sunt și copiii ce se nasc dintr-însa pentru că a cui este vaca, al aceluia este și vițelul!

întoarse către fiul său, despre care, din trecutul și prezentul lui, n-avea încă așa vro idee, că adică darul apostolatului ar fi pe un asemenea cap, destinat mai târziu de a purta și diamante strălucitoare; îi zise, firește, și dumneaei câte se cuvenea unui fiu pe care cu tot dreptul îl numi impertinent. Dominului Sarsailă însă i se aprinse toată mânia *sacră* de care era capabil, după cum singur o numea, și într-o fervoare mai înflăcărată decât a sfântului Niculac ce a pălmuit pe Ariu, tăbârî pe mama sa și, lovind-o, îi dete brânci pe scară cum se duse d-a rostogolul până jos, unde își sparse și capul!

Cu astfel de fapte, soții fondatori ai Societății nu-și mai cunoștea principiile. Niciodată nu le trecuse prin minte că vor fi așa de crud și de diabolic parodiate. Tot acest d. Sarsailă se apucase, fără știrea a nici uneia din cele nouă muze ale Heliconului, fără știrea nici însuși a dracului, a se face și poet, și încă deodată poet dramatic. Făcu o dramă în care un personajiu venea pe scenă și vorbea singur până să adoarmă pe spectatori și apoi, ieșind, venea altul tot cu asemenea misiune. Făcu cum să se impuie dlui Aristia spre a exercita în această dramă pe elevi și a o juca în teatru. D. Aristia, pe lângă altele, era însărcinat de a face și analiza literară dramelor în care se exercita elevii și a aduce înaintea toate criticele ce s-au scris de mari literatori, ca La Harpe, despre acele scrieri dramatice. O asemenea critică literară era în folosul elevilor. Așa d. Aristia urmase și cu *Mahomet*, și cu *Alzira* de la Voltaire, și cu *Amphytrion*, *Harpagon* și *Burghezul gentilom* de la Molière; își permise într-o zi, în lectie, d-a zice că drama dlui Sarsailă era prea monotona. D. Sarsailă se făcu foc și invită la duel pe d. Aristia, încât peste puțin se răspândi o vorbă în capitală, că pe la școala filarmonică sunt lucrurile pe ianicerie, *kes* și iar *kes*: „Zi c-am scris bine că te tai!“ D. Aristia, cum se vede, n-a putut zice că d. Sarsailă e mai mare poet decât Voltaire, Molière și Alfieri. De aci se înțelege că provocarea la duel fu acceptată în

termeni – din partea dlui Aristia – așa de pozitivi, cum provocatorul să nu-și mai poată lua vorba înapoi și cum să se învețe minte altă dată d-a se mai sfortăi cu duelul.

Membrii însă *Soțietății*, și mai vârtos Câmpineanul, Heliade și Voinescul II, știind că guvernul de atunci căuta înapoi pretexte de a acuza *Soțietatea*, se puseră cu dinadinsul a face pe d. Aristia să-și retracte termenii cu cari acceptase provocarea. Acesta nu voi și d. Sarsailă, văzând lucru serios, i se tăie pofta de a se bate și rămase tot Sarsailă și în această ocazie ca totdeauna. Acestea și alte asemenea acestora, și prin teatru și prin școală, și în demoralizarea elevilor de ambe sexe, făcură pe soți a se tot dezgusta din cauza străinilor și puilor de ciocoi ce se introduseseră în *Soțietate*, cu diferite scopuri și roluri, până când, într-o zi, se întâmplă scandalul următor.

Între îndatoririle membrilor *soțietății* secrete era ca nici un soț să nu poată trage pe alt soț, în orice fel de nevoie, la vreo judecată din afară, până ce nu se va judeca înaintea membrilor *Soțietății*, ca la niște arbitri. Unul din străinii ce fusese inițiat era și doctorul Tavernier. Acesta, într-o zi, în plină adunare a soților, până a nu începe lucrarea, zise că are a se plânge asupra dlui Sarsailă și a-l acuza ca un nedemn de a mai face parte într-o asemenea *Soțietate*. I se dete parola de a vorbi.

– Domnilor și frați, zise Tavernier. Acest domn Sarsailă a venit într-o zi la mine și mi-a cerut în numele frăției a-i da ceva tare cu care să aveline (otrăvească) pe un biet pictor polon refugiat, căruia părinții d-lui i-au dat ospitalitate. Eu, în calitate mea de doctor în medicină și de om onest, i-am refuzat una ca aceasta. După vreo câteva zile, bietul junc pictor a și murit de vărsătură și diaree, și d. Sarsailă a venit la mine, radios de bucurie și cu o rânjire sardonică, zicându-mi: «Ai văzut? Credeai că eu n-am să aflu mijloace ca să scap de rivalul meu? Iată că și fără dumneata mi l-am pus bine». Prin urmare, acuz pe d. Sarsailă de ucigaș și de nedemn de a mai fi soț al nostru.

D. Sarsailă se apără. Unul zicea *da*, altul *nu*, și unul pe altul se insulta cu vorbele cele mai *frățești* cum, de când e lumea, nu s-au mai auzit decât atunci și în zilele noastre în gura altui *frate căzuș*, ce se zice *Românul*. Membrii Soțietății, constituiți în tribunal, sta uimiți și muți la o asemenea acuzație și la un asemenea spectacol, până când răposatul Voinescul II luă parola și zise cele următoare:

— Domnilor, știți că eu sunt militar și legile nu mă iartă de a lua parte în soțietăți secrete; pe lângă acestea, culpa mea se agravă și mai mult, că fiind adjutant al lui vodă, mă aflu și soț dimpreună cu dumneavoastră. Am sărit peste toate legile numai din zelul de a lua parte într-o soțietate de frați, ale căror principie prepară un viitor mai demn de nația noastră. Când însă, în loc de rezultate bune, nu văd decât scandale, când în loc de morală sau onestitate nu văz decât fapte din cele mai condamnabili, atunci mă rog să-mi dați voia a-mi cere înapoi jurământul și a nu mă mai computa în numărul soților; căci dacă d. Sarsailă este în adevăr un asemenea de laș ucigător, singuri vedeți cu cine ne aflăm noi d-alătura; iar dacă este inocent și d. Tavernier are inima și cutează a forma o asemenea calomnie, atunci calomniatorul este asemenea de infam ca și un ucigător. Unul din două cazuri cată să fie aci, și ori în unul, ori în altul, bine vedeți dumneavoastră că ne aflăm, iertați-mi vorba, între *scelerați*. Eu îmi cer jurământul.

— Și eu cer pe al meu, adaoase altul.

— Și eu pe al meu, adaoase al treilea...

Și astfel până la cel după urmă. Și astfel se desfăcu soțietatea secretă, cum și cea filarmonică, începute atât de frumos și mergând atât de bine, până ce nu intraseră străinii și oameni fără nici un princip. Pe lângă acestea, se mai vorbea, pe ici, pe colo, că doi din soții străini ar fi trădat la curte societatea secretă. Din acea desfacere urmară și jocurile intriganților spre a răci între dâșii pe fondatorii Soțietății, Câmpineanul și

Heliade. Acesta din urmă, rămânând cu însărcinările ce-și impusese singur, continuând a le executa și cu fapta, și prin peană, lucră neîncetat până la 1848 când, în Proclamația de la Islaz, dete drept de cetate principelor în care el și Câmpineanu era îndatorați. Atunci Câmpineanu își recunosc pe vechiul său amic, căruia îi întinse mâna spre a mântui țara de anarhie și de cabalele intriganților. Astăzi, d. Sarsailă și compania trec de tari și mari în *partitul național*. Nimeni nu tună ca dumnealor în contra imoralității, nimeni ca dumnealor în contra hoțiilor.

O, Dumnezeu! Cât e de oribil viciul, că vicioșii însuși se sperie de dânsul! Și cât e de frumoasă virtutea, căci nimeni ca vicioșii nu aleargă a se ascunde sub manta ei! Nimeni astăzi ca hoții, înțolați cu manta patriotismului și probității, nu strigă asupra hoțiilor.

No. 8

Răposatul Grigorie Ghica, fostul bei și gospodar al Moldaviei, deși ieșit din Convenția de la Balta-Liman, însă ca român și om onest, când a fost a alege între adevăr și minciună, între mahinațiunile străine și susținerea cauzei române, preferă adevărul și demască mahinațiunile străine, formal și cu toată competența cu care îl revestea înalta sa poziție. Vorbind de atentatele ce, după timpi, suferiră generalile adunări ale reprezentanților ambilor popoli, iată ce zice el în memoriul său: „Al treilea atentat în contra adunărilor generali fu consumat în 1849, prin Convenția de la Balta-Liman, ce ziseră că s-a împlinit din cauza agitațiunilor din 1848, agitațiuni (turburări) ammuțate mai întâi în Moldavia printr-o *impulsie străină* ce, din norocire, nu s-a prea combinat bine, cu scopul de a aduce ocupația militară, și *dospită* apoi în Valahia unde, dintr-o norocire și mai mare, când a fost a se da pe față, a trecut peste

prevederile atât ale celor ce ordonaseră drama, cât și a celor ce se oferiseră spre a o pune pe scenă“.

Spre încredințare și mai mare a cititorilor, reproducem aici însuși textul originalului dat în limba franceză: „Le troisième attentat contre les assemblées fut consommé, en 1949, par la Convention de Balta-Liman, à laquelle on donna pour prétexte les agitations suscitées d'abord en Moldavie par une impulsion étrangère heureusement mal combinée, dans le but d'amener l'occupation militaire, et fomentée subséquemment en Valachie où, plus heureusement encore, le dénouement avait dépassé les prévisions tant des ordonnateurs de la pièce que de ceux qui s'étaient prêtés à la mise en scène“ (*Mémoire de Grégoire Ghica adressé aux Conférences de Vienne*, pag. 10).

Cine s-au fost, în Valahia sau în București, oferit spre a pune pe scenă acea dramă tragico-comică, ordonată de străini, mișcarea voi să zic de la 1848, începută în Moldova și dospită în București? Revoluționarii din Moldova, aceștia apoi fură recompensați pentru că împliniră programa străinilor, mâncară bunurile Moldovei de la 1848 până astăzi și prin niște farmece ce orbesc ochii națiunii, trec de patrioți, de liberali, de progresiști. Forța lor e mare pentru că, ajutați de din afară, se ajută și mai tare în întru cu calomnia. Consoții revoluționarilor Moldovei, consoții lor din București ce, după impulsia din afară, traseră programa d-a ucide pe alesul țării, de a da drumul forțaților din ocne, d-a prăda și împărți proprietățile, d-a viola persoanele, toți, cu un cuvânt, ce s-au oferit în București spre a pune drama ordonată de străini pe scenă după ce făcură pe comedienți prin străinătate, veni timpul de a-și lua recompensa: astăzi, ambele țări sunt pe mâinile lor.

Singurul om ce, văzând apropierea pericolului, strigă: „Urăsc tirania, mi-e frică de anarhie“ și acel om, când văzu pe alesul națiunii trădat și abandonat de soldații patriei, își lăsa în pradă toată averea sa și strigă: „Respect la proprietate, respect la persoane“, singurul om ce medită de la 1830 și elaboră cu mulți din capii națiunii o constituție conformă cu datinele și

drepturile țarei și posibilă, acela de la 1848 nu mai are unde să-și plece capul. Casele de unde a ieșit acea constituție astăzi sunt în ruine; Homer, Herodot, Dante, Byron etc. etc., ce au ieșit din acea tipografie de unde ieși și proclamația de la '48. fură vânduți de însuși comisarii poliției locale pe la tapițeri, pe la librari, pe la spîțeri, și mai mult de un an de zile, toată marfa se vindea în hîrtii din acea tipografie.

Dumnezeule! Mare este angelul conștiinței în inima oamenilor ce mai au simțimentul onorii într-însa! Grigorie Ghica, revoluționar de porunca al Moldaviei din 1848, *gospodar* și *bei* ieșit de la Balta-Liman, singur mărturisește că străinii au ordonat acea dramă și că cei ce se oferiseră spre a o pune în scenă nu se aștepta la cele ce ieșiră din tipografia de la Obor. Eternă să-ți fie memoria, Grigorie Ghica, că sufletul ți-a fost nobil și, când ai priceput că ai fost devenit instrument străin spre pierderea drepturilor patriei, când te-ai convins că ai tăi consoți și amăgitori au fost trădătorii patriei și ai tăi însuși, atunci n-ai mai suferit viața, atunci singur ai devenit executorul suprem al tău însuși: cu o singură detunătură de pistol ai spălat orice maculă a sufletului tău. Eternă să-ți fie memoria!

Luzii însă din Ieși și din București ce te-au trădat, și pe tine și patria, trăiesc și ambii popoli sunt astăzi în mâinile lor și nu se spînzură singuri, ca Iuda. Iuda avu un suflet mare; aceștia n-au nici suflet, nici Dumnezeu. La ștreangul care merită sunt departe de a cugeta. Blăstemul lui Dumnezeu și al națiunii martire peste voi, împlinitorilor programelor străine, filii cabalei de la 1848!

No. 9

De când am luat peana în mână spre a scrie, nimic nu m-a inspirat ca faptele de devotament, ca suferințele celor asupriți și împilați pentru dreptate, adevăr și pentru binele general al patriei; întotdeauna mi-am făcut o datorie sacră de a lăuda faptele bune și d-a recunoaște și încurajia meritul. Banul

Bălăceanul Constantin și familia lui, Iancul Văcărescul și moșii lui, Grigoriu Ghica fostul bei, Constantin Golescul, toți câți au protestat în contra articolelor împănate în Regulamentul numit organic, toți câți au contribuit spre formarea teatrului național, toți începătorii literaturii române ca P. Maior, Dim. Țichindeal, G. Lazăr, D. Vilie, Vaillant etc. și toți junii începători au figurat cu onoare și foarte des în scrierile mele, în *Curierul român*, în *Curierul de ambe-sexe*, în *Gazeta Teatrului*, în câte am publicat în străinătate în limba franceză. Bărbații căror le-am adus tributul recunoștinței și laudelor mele, cei mai mulți au fost răposați, alții juni și fără putere ca să pot fi taxat de adulare, alții iar din cei ce nu m-au amat și cari mi-au dat dreptul de a-i urî; însă meritul lor au fost mai presus de resentimentele mele. Și când a venit timpul d-a fi nevoit spre a mă apăra sau pe mine, sau pe alții, și mai vârtos ori știința, ori nația, m-am crezut, ca tot omul în momente critice, foarte neferice; am apărat însă din toată vârtutea și am ascuțit satira, ca tot bellatorul sabia, am dat cât am putut în viciu, iar nu în nume, afară de al tiranilor, în intrigă, în cabală, iar nu în oameni.

Aceasta mi-a fost regula generală și, de vor fi excepțiuni, sunt la nevoie, iar nu din mulțumire; și excepțiunile totdeauna afirmă regula generală.

No. 10

În *Protectoratul țarului* se vorbește, la paginile 23 până la 27, despre cum s-a elaborat Regulamentul organic și despre cum, după închiderea generalii adunări de revizie, s-a adaos articolul fraudulos ce ne răpește autonomia, fără știrea reprezentanților țarei.

Regulamentul căta să fie pus în lucrare încă sub generalul Kiseleff și căta, prin urmare, a se tipări și a se împărți pe la funcționarii publici. Altă tipografie nu era pe atunci decât

resturile tipografiei de la Cișmeaua lui Mavroghene, cumpărate de mine. Eram împieगत la postelnicie, ca redactor al *Buletinului oficial*. Domnul Știrbei era postelnic și fu însărcinat de generalul Kiseleff spre a prevedea pentru tipărirea Regula-mentului. Fui chemat de d. postelnicul și mi se propuse, dacă voiesc, a mă însărcina cu tipărirea acestei cărți, cu condiția însă de a nu costa nici un fel de speze pe visterie, ce era deja desecată și datoare vreo 17–18 milioane. Mi se propuse dar, dacă voiesc, a-l tipări ca *editor*, cu spezele mele, și pentru manuscrisul sau dreptul de editor ce mi se da, cu să dau guvernului 300 exem- plare gratis, spre a se împărți pe la ministere, în uzul funcționarilor respectivi.

Accepui propoziția, deși spezele era cam mari pentru situația mea, și mi se zise a face contractul pe temeiul acestei condițiuni. Când prezentai contractul, mi se zise de d. postel- nicul că, din ordinul generalului Kiseleff, să mai adaug clauza următoare: eu să dau statului acele 300 exemplare; însă pentru celelalte, ce voi tipări mai mult ca editor, să nu fiu liber a le da spre vânzare până când nu mi se va da voie de la guvern.

Această clauză n-ar fi putut fi acceptată de nici un editor și n-ar fi putut fi propusă de nimeni ce n-ar fi avut vreo precu- getare cu rea-credință. Cum? Și când era să reintre unui editor fondurile depuse? Nu putui accepe această clauză, ci adaosei că să mi se puie un termen până când să aștept cu exemplarele închise, și dacă la acel termen nu mi se va da voie a le da spre vânzare, guvernul atunci să-mi cumpere acele exemplare.

D. postelnicul îmi zise că propunerea mi-e dreaptă; însă să întrebe pe generalul. Până să am un răspuns la această propunere, eu și începusem deja a avea oarecare prepusuri și voiam a pătrunde și a explica cauza unei asemenea de strava- gante clauze din partea guvernului străin. Manuscrisul mi se didese ca să-mi pot face comptul despre timpul tipării și

despre spezele necesare. Îmi veni într-acestea curiozitatea de a confrunta manuscrisul cu originalul ce se dezbătuse în generala adunare și se susemnase de membri. Nu-mi fu anevoic de a face această comparație căci originalul atunci se afla în postelnicie, după care se trăgea câteva copii, atât în românește, cât și în franzozește; eu iară eram împiecat, cum zisei, în postelnicie. După una-alta, în fine, cu mirare văzui că în copia ce mi se didese mie nu se coprindea articolul fraudulos ce ne răpea sau ne scamota autonomia.

Această descoperire mă puse pe gânduri: ce interes este aci, îmi ziceam, sau care cuvânt este ca guvernul de astăzi să nu voiască a se publica acest articol? Cercetând, omul află. Întrebai pe câțiva din deputații ce fuseseră membrii acelei adunări de revizie a regulamentului și cari îl susemnaseră, îi întrebai dacă își aduc aminte de un asemenea articol și nici unul, nici însuși răposatul Ștefan Bălăceanul, ce fusese unul din secretarii adunării și care era pe atunci singurul jurisconsult al țării, nici el însuși nu avea știință de acel articol. Timpii era grei: Iancu Văcărescul, ce protestase, fusese exilat, cinci din boierii cei mai mari și mai bătrâni, ce fuseseră înțeleși cu Văcărescul, muriseră în șase luni. Eu nu puteam nici a mă deschide, nici a cerceta mai mult; pricepui însă fraudă. Acel articol, publicat atunci, era să facă mare uiet. Membrii adunării, în număr de 190, era să facă vorbă că nu-l cunosc, că nu li s-a dat în cercetare, consoliu puterilor străine era să rapoarte la cabinetele lor respective. Aflai dar toată cabala: mă încredințai că acel articol s-a fost adaos pe urmă, după închiderea adunării, în original, și că politicei Petreburgului nu-i venea bine a-l da atunci pe față. Iată cauza pentru care nu mi se didese mie spre a-l pune a-l tipări.

Va veni însă un timp – îmi ziceam – când acest articol va leși la lumină, pentru că muscalii nu l-au pus în Regulament

ca să rămâie ca o literă moartă. Când însă va veni timpul acela? După ce vor muri toți membrii adunării de revizie? E prea mult până atunci! Așteaptă Rusia până să moară 190 de oameni verzi încă și în vârtutea bărbăției? Sau că Dumnezeu va face vreo minune, de a-i spulbera pe toți în câteva luni, precum se duseseră și banii Brâncoveanul, Bălăceanul, B. Văcărescul și vornicul Câmpineanul? (căci tot Dumnezeu ajută, după zisa lor, pe cei ce iau drepturile și averea altora).

La ideea că dracul nu e așa de negru cum îl descriu unii-alții și că crimele oamenilor nu se pot întinde până unde prepun temătorii sau pățiții, îmi veni în minte că manevra aceasta era de a se publica acel articol nu sub baionetele rusești, ci sub domnie pământească, ca să semene adică lucrul ce a provenit de la sine, de la români prin spontanee voie. Atunci îmi veni o lumină de speranță. „Se dejucăm cabala, îmi zisei; Dumnezeu al celor împilați, Dumnezeu al lui Iazăr, ajută-mi!“ Când fui chemat de d. postelnicul spre a mi se da răspunsul, era deja și planul preparat.

Generalul Kiseleff își făcuse calculul. Un an căta să treacă până să se tipărească Regulamentul, după lipsele tipografiei de atunci; *îmi mai dete un termin de un an*, căci credea că după doi ani va fi domnie română și domn al țării va fi, firește, cel pe care va pune ochii Rusia. Așa, mi se zise că după tipărirea Regulamentului, eu dând 300 exemplare guvernului, pentru celelalte să mai le țiiu închise, sub a mea răspundere, un an, și dacă la împlinirea acestui termin nu mi se va da voie spre a le publica, guvernul să-mi cumpere exemplarele tipărite.

Bine! zisei în sine-mi, și adăogii d-lui postelnic:

– Eu sunt editor; cu 300 exemplare ce voi da gratis guvernului, eu cumpăr manuscrisul și poci tipări oricâte exemplare voi voi. Prin urmare, dacă îmi voi zice: aceasta este legea țării, nu e proprietar, nu e arendator de moșii, nu e avocat, nu e

neguțator, nu e om ce știe carte care să n-aibă necesitate de Regulamentul organic. Așa, dacă voi tipări o sută de mii de exemplare și dacă, după un an de la tipărire, guvernul nu-mi va da voie a le publica, guvernul prin urmare, comptând câte un galben prețul fiecăruia exemplar îmi va răspunde firește o sută mii galbeni și-și va lua cărțile.

– Cum, zise d. postelnicul, mai spune o dată că n-am priceput bine.

– Eu sunt editor, repetai. Cu 300 exemplare care voi da gratis guvernului, eu cumpăr manuscrisul și poci tipări oricâte exemplare voi voi (după copriinderea contractului, mai adaosei). Prin urmare, etc. etc., îmi va răspunde firește guvernul o sută de mii galbeni și-și va lua cărțile.

– O, bată-te să te bată! îmi zise d. postelnicul venind drept spre mine și puindu-mi mâinile pe umeri, iată ocazia să-ți fi făcut starea. Ce mai stai și mai descoși atâta lucrurile? Fiind, însă, că mi-o spui formal, în preseanță, eu cată să raport și îți voi da răspunsul cum să adaogi această clauză.

– Suntem bine, zisei în mine, la artă, artă să opunem.

Am aflat că generalul Kiseleff, când fu întrebat despre aceasta de d. postelnicul ce avea contractul în mână, ar fi zis: „Omul acesta este sau prea onest, sau prea nerod“.

Onest poată că eram, cât pentru cele ce era ale patriei mele, iar cât pentru scopurile Rusiei, nerozia mea a costat-o mult. După aceasta mai întrebă generalul, după ce cugetă câteva minute:

– Are stare omul acesta?

– Are industria lui, care îi dă cu ce să trăiască.

– Binc. Va să zică dar că nu poate expune capitaluri mari fără speranță d-a și le întoarce. Așa, să se adaoge în contract ca, la întâmplare de a nu i se da voie spre a publica Regulamentul, guvernul să-i cumpere numai 2000 exemplare.

Această clauză pe oricare econom l-ar fi mărginit a nu se întinde cu tipărirea peste 2000 exemplare, căci celelalte ar fi fost pierdute. Susemnai astfel contractul și începui tipărirea. Într-un an, Regulamentul se tipări și se da guvernului capitol cu capitol, câte 300 exemplare ce se împărțiră pe la ministere spre a se pune în lucrare. Atunci făcui cunoștință mai deaproape cu d. I. Câmpineanul, ce era însărcinat de la ministerul militar ce se numea „dejurstvă“ spre a face corectura capitolului despre miliție.

După tipărire mai așteptai un an și, nedându-mi-se voia a publica exemplarele câte tipărisem (căci muscalii încă nu se trăsese din țară), guvernul, după contract, ardică și închise la arhivă acele 2000 exemplare, răspunzându-mi 2000 galbeni. Eu însă aș fi fost în adevăr un nerod dacă aș fi tipărit numai 2000 exemplare, când contractul nu mă mărginea câte să tipăresc, ci numai îndatora guvernul câte să cumpere. Așa, eu puseseam a tipări 3800 exemplare, din care îmi mai rămăseseră alte 1500 destinate a împlini scopul meu și a dejuca planul inemicilor. Le ținui ascunse până se traseră muscalii. După instalarea în scaunul domniei a fostului *gospodar* A. Ghica, ministru al celor din întru fu numit fratele acestuia, răposatul Mihalache Ghica. Mă dusei la acesta și îi arătai că este o anomalie ca legea cu care se guverna țeara de doi ani deja să nu fie publicată.

Răposatul M. Ghica, cum se vede, nu era inițiat în cabala politicei Petreburgului și în adevăr află una din cele mai neuzite anomalii una ca aceasta; se miră când auzi că pe nicăieri prin țară nu se află Regulamentul, decât numai pe la tribunale și cârmuiri, din acele 300 ce didesem gratis. Îi spusei atunci că, după contract, ca editor, eu am fost tipărit 3800 exemplare, din care 2000 stau închise și pentru 1500 ce posed îl rog să dea ordine (porunci) pe la cârmuiri spre a face cunoscut la

amatori de a-și procura această carte, căci aș voi a trimite în depozit prin județe, pe la dd. profesori, câte exemplare aș crede că s-ar putea desface. Poruncile se făcură formal, cu numerele lor trecute în registru pe la toți cârmuitorii, și eu nu întârziai de a trimite câte 50 și 60 de exemplare de fiecare județ, rugând pe dd. profesori de a se înțelege cu dd. cârmuitori și a face ca într-o lună de zile să se desfacă toate, cu orice preț și însuși gratis la amatorii fără mijloace. Astfel, legea fu publicată formal mai nainte de timpul prescris de uzurpatori și fără articolul fraudulos, ferindu-mă d-a-i da o mare publicitate în capitală.

Consolul Rusiei, d. Minciaki, nu putea să nu afle, sau cel puțin să nu prepuie una ca aceasta, pentru că nu era consul a Rusiei numai așa, de florile mărilor. Într-o zi își arată mult dorința că voiește să mă vază; se înțelege că, ca un consul al Rusiei, n-a venit el la mine, ci m-am dus eu la dânsul. După una-alta, mă întreabă:

– Tipărit-ai dumneata mai multe exemplare decât 2 000?

– Am tipărit, firește, vreo mie cinci sute mai mult și-mi pare rău că mijloacele nu m-au iertat de a tipări mai multe.

– Însă dumneata mi se pare că ai un contract cu guvernul care te mărginește a nu te întinde mai mult de numărul de două mii?

– Nu m-a mărginit contractul, ci mijloacele pecuniare, pentru că nu puteam intra în mari speze. Guvernul n-a luat măsură, după litera și spiritul contractului, de a mă mărgini pe mine ca editor, ci de a apăra visteria de sumele ce s-ar fi cuvenit să verse la întâmplare de a nu-mi da voie de a publica Regulamentul; contractul este foarte clar: eu ca editor am fost liber d-a tipări oricâte exemplare aș fi voit și guvernul se rezervă de a nu intra în mari speze la întâmplare de a nu putea să-mi dea voia de publicare la termen.

– Și dumneata, din acele una mie cinci sute exemplare, ai dat pe la cineva p-afară?

– Am dat câteva.

– Fiindcă îți voiesc binele, îmi adaoșe d. consol al Rusiei după o pauză cam lungă, fiindcă îți voiesc binele, te consiliu să nu mai scoți nici unul afară și, de este cu putință, să le ascunzi pe toate, cum să nu mai vază lumina.

– Mulțumesc, domnule consol, de buna voință și dacă consiliul domniei-tale este așa de serios și binevoitor, e semn că și consecințele ce ar proveni din neascultarea mea ar fi grave.

– Foarte grave!

– În asemenea împregiurare, domnule consol, țara are astăzi un domnitor, acesta este capul guvernului; consoliile puterilor străine, consoliul puterii protectoare, sunt acreditați lângă dânsul și orice chestiuni sau consecuințe grave ar prevedea crez că domnitorul au d-a se înțelege, spre a nu se vedea afară mai multe voi, mai multe ordine ce ar paraliza drumul guvernării și s-ar degenera politica în anarhie. Nici dreptul, nici datoria mea nu este de a căuta să știu în care situație se află domnul țarei cu ficcare din puterile vecine. Eu atât sunt dator să știu că țara are numai un singur domn și eu câtă a mă supune legilor țarei, ordonanțelor domnitorului și îndatoririlor mele particulare. Orice ai a zice despre Regulament și altele, domnule consol, înțelegeți-vă cu vodă și consiliul sau ordonanța să iasă de la dânsul.

D. Minciaki își mușca buzele ascultându-mă. Mă despărții ca un om al ordinii și cu multă omenie. Aceasta fu prima și ultima vizită ce în viața mea făcui la consulatul Rusiei; ba mai făcui una acum în urmă, în iarna trecută. Acum suntem sub garanția Europei întregi, acum orice român e dator a considera toate puterile garante cu același respect. Acum, re'nturându-mă

din exilul meu, mi-am făcut vizita mea pe la toți consolii și, prin urmare, și la al Rusiei.

Să revenim la istoria Regulamentului. Nu mult după prima și ultima mea vizită la d. consulul protecțiunii exclusive, d. Minciaki fu rechemat și în locul lui fu trimis baronul Rückmann. La 1836 venise timpul spre a culege politica Petreburgului fructul celor semănate în timpul ocupațiunii de la 1828. Domnitorului țarei i se impusese un minister cu totul devot curții protectoare. Fostului postelnic din zilele generalului Kiseleff i se dete portofoliul justiției. Domnitorului, cum se vede, i se insuflă de a da în generala adunare proiecte de lege adoptate în anii 1833, 34 și 35, spre a le încorpora cu Regulamentul organic și a se publica într-o singură carte. Acum dară era să iasă la lumină articolul faimos, căci acum era a se mai arăta din nou originalul Regulamentului în plină generală adunare. Mulți muriseră din membrii adunării de revizie, alții rămăseseră nealeși în alegerile nouă; câți din cei vechi se afla membri și în adunarea aceasta de la 1836, poate că nu semăna atât de redutabili sau căinoși la inimă de a nu trece cu vederea un singur articol, mai vârtos când se vedea după dânsul semnătura sau numele a 190 de reprezentanți ai națiunii.

După cum a cerut d. consul, asemenea a făcut și măria-sa vodă. Printr-un ofis se trimite adunării generali Regulamentul dimpreună cu legiuirile mai nouă de trei ani spre a se întruni într-un singur corp de legi. Adunarea generală numește din sânul său o comisie spre a cerceta această faptă arât de simplă și mecanică. Membrii acestei comisii sunt: Ștefan Bălăceanul, Emanuel Bălăceanul, I. Câmpineanul, I. Otetelișanul, Grigore Cantacozino, I. Ruset și I. Filipescu. Cu toți acești membri eram în relațiuni intime încă de la Societatea filarmonică. În prima seară după numirea lor, ne adunarăm cu toții la d. I. Câmpineanul. Acolo le zisei:

– Domnilor, în cercetarea ce veți face veți afla în originalul Regulamentului susemnat de 190 membri ai adunării de revizie, veți afla un articol care zice că, de astăzi înainte, orice legiuire se va face de corpul legislativ al țării să nu mai aibă putere de lege până nu o va încuviința curtea protectoare și întări curtea suzerană. Cu acest articol, sub protecția binefăcătoare a Rusiei, suntem mai rău decât în zilele lui Caragea, când țara, din autonomia sa, își da singură legi și nu mai întreba pe nimeni.

– Nu se poate, răspuseră cei mai mulți din cei adunați. Noi am fost membri și în adunarea de revizie a Regulamentului și un asemenea articol nici nu s-a dat în dezbatere.

– S-a adaos însă pe urmă, zisei eu, după ce s-a susemnat Regulamentul de dumneavoastră.

– Nu se poate!

– Eu zic că se poate pentru că s-a făcut.

– Ștefan Bălăceanul, prorupseră câțiva, a fost unul din secretarii adunării de revizie; el cată să știe una ca aceasta mai bine. Haidem cu toții la dânsul să-l întrebăm.

Ne duserăm cu toții la Șt. Bălăceanul, ce locuia aproape de d. Câmpineanul.

– Auzi ce zice Heliade, îl întrebă câțiva; cunoști dumneata în Regulament un asemenea articol, care să ne șteargă din ochi autonomia?

– Nu, răspuse Bălăceanul, și nici nu poate exista.

– Dumneavoastră sunteți membrii comisiunii, zisei eu, și vă asigur că veți da peste articolul acesta. Atunci ce cugetați să faceți?

– Până nu-l voi vedea cu ochii, nu pot crede, adaose cu gravitate Șt. Bălăceanul.

– Nu putem decide nimic astă-seară, adaoseră ceilalți; mai târziu, văzând și făcând.

Ne înturnarăm la Câmpineanul înapoi. Acolo le spusei toată istoria, cum o scriu aci, și mai adăogii: de este adevărat că acest articol există, mai este prepus că nu s-a introdus prin fraudă? Și la asemenea caz, câți sunteți astăzi reprezentanți ai țării, puteți tăcea?

– Firește că nu; însă să vedem mai întâi.

Nu trecură trei zile și comisarii se convinseseră de adevăr. Articolul faimos sta în Regulament în toate literele. La prima adunare ce mai avurăm se propuse a se lua măsuri spre a protesta formal.

– Ce să facem? mă întrebară cu toții. Dă-ți și tu părerea ca unul ce cunoști aceasta mai de mult și poate că îți va fi venit vreo idee mai fericite decât ale noastre.

– După părerea mea, zisei eu, mi se pare că v-am preparat calea spre a nu întâmpina atâtea piedice; eu zic că, în loc de a acuza Rusia, din contra, să protestați în numele ei, ca al unei protectoare a drepturilor țării, să protestați simplu în contra acestuia articol ca în contra unei fapte de plastografie.

– Cum putem să demonstrăm aceasta?

– Iată cum. Întâi veți arăta cu toții că, în adunarea generală de revizie, nu vi s-a înfățișat articolul acesta și prin urmare nici nu l-ați dezbătut; drept probă la aceasta să aduceți înaintea Regulamentului cel tipărit sub generalul Kiseleff. Puneți dar înaintea că articolul scandalos s-a adăos în urmă, că de ar fi fost de la început s-ar fi tipărit și el dimpreună cu totul Regulamentului.

– Aceasta însă te compromite pe tine, îmi ziseră, căci ni se pare că tu ai un contract în care ai oarecari îndatoriri.

– Eu am prepus mai dinainte cele de astăzi și am luat măsuri spre a nu mă compromite după legi. Cât însă despre persecuția ascunsă, nu pot scăpa și aceea m-am determinat de mult a o suferi. M-am încredințat de intențiunile Rusiei încă

de la articolul ce am dat despre limba și originea românilor¹.
Sunteți determinați a lua cel mult câte un exil?

– Murim, ziseră unii, și aceasta nu o lăsăm jos.

– Nu crez să ajungă sacrificiul până la viață, ci numai la libertatea individuală pentru câteva luni. Dacă sunteți determinați a susține drepturile țării, eu aș zice că bine ar fi până să nu intrați în luptă să vă mai măriți puterile, adăogindu-vă aliați.

– Cum?

– Știți că, până acum, n-ați făcut decât opoziție domnitorului; știți că acesta, în multe rânduri, a scris la Petreburg în contra voastră, calificându-vă, după cum singuri mi-ați spus, de *iacobini*. Acum, opoziția oricât de indirectă ar fi, bine vedeți că este în contra planurilor și politiceii Rusiei, și de unde până acum ați avut numai guvernul local de adversari, de aci înainte veți avea a face cu Rusia, care va da putere domnitorului spre a vă strivi. Voi veți deveni victime, martiri poate, și din domnitor nu veți face decât un instrument al Rusiei, un trădător înaintea istoriei, fără a folosi în nimic patria.

– Ce să facem dară?

– Să vă înțelegeți, zic, mai nainte de a începe lupta cu vodă, să-l faceți aliat de se va putea. Protestația adunării generali, dimpreună cu a domnitorului, va face un mare răsunset în Europa și cu atâta mai vârtos că va fi în toate regulară și legală; unde almintrelea va fi poate acuzată ca un act de rebeliune. Acuzația domnitorului în contra voastră va fi o armă tare în mâna Rusiei.

– Și ce, Rusia nu ne poate învinge de vom fi împreună cu domnul?

¹ Vezi *Mémoires* asupra istoriei regenerațiunii române, pag. VIII până la XIII.

– Vă învinge materialemente, însă cădeți împreună cu domnitorul, cu adversariul vostru cel până acum; și atunci nu treceți înaintea lumii de rebeli în contra lui, ci de apărători legitimi ai drepturilor patriei. Triumful moral este sigur, însuși în căderea voastră materială.

– Însă știți că noi am fost capii opozițiunii și este foarte anevoie, atât noi d-a avea încredere în vodă, cât și el d-a avea încredere în noi. Mai întâi cată a încerca pe departe până a nu ne deschide. Fiind, dar, că ideea aceasta este a ta și tu ai maturit-o du-te tu mai nainte la vodă spre a vedea în ce ape s-adapă.

– Nu e vorba d-a ști în ce ape s-adapă, ci de a-l aduce d-a nu se mai adăpa decât din Dâmboviță, căci cine bea o dată dintr-însa, nu *se mai duce*, după proverb. Însă știți că eu nu prea cunosc nici scara curții cum este; știți că din cauza persecuțiunii teatrului național, și a toatei Societății filarmonice, eu de la întronare n-am mai vrut să văz pe vodă. Dacă el nu se încrede vouă, încrede-se-va oare mie?

– Cearcă, și apoi vom mai vedea. A ta este ideea, tu cată s-o pui în lucrare.

Iuai misiunea de la toți. D. Câmpineanul însă nu prea avea mari sperante; se învoii însă a adopta decizia celorlalți. A doua zi mă prezentai la curte. Când adjutantul mă anunță, se păru foarte nou lui vodă. Ordonă îndată să mă introducă.

– De unde mi-e aceasta? mă întrebă vodă cu ilaritate și surâzând. Spre ce să iau venirea dumatile?

– Spre bine, măria-ta, am venit a-ți servi, servind patriei.

– Ai început bine, îmi zise. Însă cum?

– Cunoști măria-ta cutare articol din Regulament?

– Nu-l cunosc și nici nu pot crede că ar exista, cu toate că, de câteva zile, s-au cam întins această vorbă. Eu mi-am dat ofițul meu la adunarea generală; este a ei datorie de a încorpora Regulamentul astfel cum este cu legiuirile mai nouă.

– Însă astfel cum este, ne răpește autonomia și măria-ta, de nu cunoști acest articol, se cuvine a te convinge de adevăr și, ca domn român, să te pui în capul adevăraților români!

– Carii sunt *adevărații* români?

– Toți câți astăzi vor protesta în contra violării drepturilor patriei.

– Cine sunt aceștia?

– Cutare și cutare, și enumerai numele de sus.

– Aceștia sunt capii opoziției, sunt inemicii mei.

– Și măria-ta ești amicul lor.

– Nu te pricep.

– Combătându-i în această faptă, vei mări numele lor în istorie și vei micșora pe al măriei-tale, puindu-l mai jos și decât al beilor fanarioți sub cari am trăit ca autonomi.

Vodă făcu ochii mari și, după o pauză, mă întrebă:

– Din partea cui ai venit la mine?

– Din partea mea.

– Te-ai înțeles cu dâșii? Pentru că știu că ești în dese relații cu dâșii.

– Am vrut mai întâi despre aceasta să mă înțeleg cu măria-ta.

– Dacă vrei în adevăr a servi patriei servindu-mi, câtă mai întâi a te înțelege cu dâșii, pentru că eu știu ce e boierul român, cu dâșii mi-am mâncat amarul, din rangurile lor am ieșit și m-am suit la tron. Tu ești june; după ce vei mai păți mult, atunci a să-ți aduci aminte de vorbele mele.

– Însă cum să mă înțeleg cu dâșii? Ce să le spui? De îi vei vedea dispuși a se înțelege cu măria-ta, îmi dai voie a le spune că pot spera și din partea măriei-tale un asemenea act de abnegație, de a face cauză comună cu apărătorii drepturilor patriei?

– Vezi mai întâi ce-ți zic ei. Fă-i să vie ei însuși a-mi propune intenția lor.

– Nu cred că pot reuși la aceasta. Ei sunt boieri, măria-ta ești domn; cel mare, făcând avante sau condescendențe, se mărește și mai mult, cel mic însă, cu atâta se umilește, cu cât condescinde. Din partea măriei-tale se cheamă generozitate, din partea lor se cheamă umilire, ca să nu zic târâre. Ca domn român, fă pe boieri să fie mari, devenind măria-ta și mai mare; înalță oamenii, iar nu-i umili. Măria-ta cată să le faci avante ca să le însuflă încrederea.

– Bine, dă-le speranțe că m-aș putea învoi cu dânșii. Du-te și adu-mi răspuns.

A doua zi îi adusei răspuns că toți sunt deciși a protesta în orice caz și că s-ar stima ferici de vor avea pe domn în capul lor.

– Heliade, îmi zise, voi fi în fruntea lor. Să știi însă că de astăzi dată căderea mea. Rusia mă va da jos de pe tron iarăși prin români, căroră m-am decis a le apăra autonomia. Rusia nu iartă românilor păcatul patriotismului. Să zici amicilor tăi să vie cu toții mâine, la unul după miezul nopții, la grădina lui Scufa, unde voi veni a mă întâlni, a mă înțelege cu dânșii de față cu tine. Țiu mult de a te avea de martur pentru că va fi o lecție pentru tine pe viitor.

A doua zi, la o oră după miezul nopții, eram cu toți la acea grădină. Vodă veni cu mult mai târziu.

– Domnilor, le zise, cu toți dumneavoastră am copilărit; mă știți și vă știu: aceeași instrucție, aceeași educație avem. Nu vă întrec la nimic. Din contra, cunosc între dumneavoastră calități, unele, și capacități mai presus de ale mele. Prin urmare n-am nici o pretenție de a vă impune părerile mele. Însă una este opinia, sau ceea ce se pare unui om, și alta ceea ce vede cu ochii. Un singur ochi de pe culmea unui munte vede mai departe decât doi ochi din vale. Poziția mea mă face să văz adesea lucruri ce nu le puteți vedea dumneavoastră. Tot ce vă cer dară, în pactul verbal ce avem a face pe singurul cuvântul de onoare, este ca nici o vorbă să nu mai faceți de articolul în

chestie; să vă urmați discușiunile cu sânge rece și cu ordine până ce veți veni cu cercetarea și veți da peste acela articol. Atunci sunt cu dumneavoastră, cu condiția de a nu-mi face nici o surpriză. Voi să știu totdeauna de cu seară ceea ce veți avea a face pe a doua zi. Noi nu ne vom mai vedea de azi înainte. Heliade va fi între mine și dumneavoastră, prin el îmi veți comunica câte aveți de făcut și prin el vă voi comunica și eu răspunsurile, deciziunile și părerile mele.

Astfel se făcu pactul între opozanți și între domnitor, astfel se învoiră și d-o parte, și de alta. Dezbaterile și discușiunile în generala adunare se urmară regulat și cu sânge rece, până ce ajunse pe tapet articolul de neagră memorie. Atunci se începu o luptă între minister și între generala adunare: aceasta zicea că nu cunoștea acel articol, că n-a figurat în dezbaterile extraordinarei adunări de revizie a Regulamentului.

Ministerul susținea, și mai vârtos d. Știrbei, că n-au temeuri membrii adunării de a opune niște asemenea cuvinte când originalul manuscris stă în față, cu numele susemnate ale tuturilor membrilor adunării. Opozanții susținea, din contra, că deși se văd semnăturile fiecăruia, însă acel articol s-a adaos în urmă, după închiderea adunării. De probă la aceasta aducea înainte Regulamentul tipărit însuși sub guvernul provizoriu al generalului Kiseleff: acea ediție nu cuprindea acel articol și, dacă se vede în manuscris, e învederată probă că s-a adaos în urmă. La aceasta, d. Știrbei susținea că Regulamentul, deși s-a tipărit, însă nu s-a publicat, ci a fost numai o măsură administrativă pentru cele de neapărată trebuință spre a se pune în lucrare reformele prescrise printr-însul, că guvernul, în loc de a copia capitol cu capitol și de a le da spre normă pe la ministere, ce avea a le împărți pe la ai lor funcționari, a crezut că facilită mai mult lucrarea de a avea 300 de copii coprinzătoare toate de câte se ating de atribuțiunile tuturilor ministerelor, lăsând afară articolele de natura celui despre care era dezbateră, ce nu era

relativ la mașina guvernamentală și că, în fine, oricâte exemplare s-au tipărit mai mult de cele 300, guvernul cumpărându-le, le-a depus la arhivă. Regulamentul dară nu e publicat, nu e promulgat.

– Nu, adaoseră opozanții: guvernul a depus în arhivă numai 2000 exemplare, iar celelalte s-au publicat în primul an al domniei actuali, prin ordinul ministerului din întru cu numărul cutare.

D. Știrbei rămase în uimire:

– Nu se poate, zise, și de va fi una ca aceasta, tipograful este responsabil căci există un contract între guvern și dânsul despre aceasta.

– Să se cheme semnatarul contractului, strigară cu toții, și să dea cuvânt. Noi avem astăzi cenzură și nu se poate tipări nici un afiș fără a fi recunoscut de guvern. Cum de putut a se tipări și publica legiuirile după care astăzi se guvernă țara? Și dacă acestea unele lipsea sau altele era preschimbate, cum de le-a tolerat guvernul?

Mă chemară. Eu știam pentru ce, căci singur preparasem aceste evenimente, și luai cu mine contractul.

– Domnule Heliade, îmi zise d. Știrbei, tipărit-ai dumncata mai mult de două mii exemplare?

– Firește mai mult.

– Și le-ai publicat?

– Nu eu, ci guvernul prin ordinul dat cu no. cutare.

– Însă cum ai cutezat dumneata a tipări mai multe, când ai avut un contract ce te îndatora a tipări numai două mii?

– Pe guvern îndatorează acel contract despre câte să mă despăgubească, iar nu pe mine despre câte să tipăresc. Eu, ca editor, am avut dreptul după contract a tipări oricâte aș fi voit în acea ediție, și dacă visteria nu m-a despăgubit pentru celelalte, pentru cuvânt de economie, eu am cătat a le desface,

cerând voie de la guvern. Iată cuprinsul contractului, iată și ordinul guvernului către cârmuiri.

Din toate părțile fui susținut de membrii adunării. Din toate părțile începură a striga:

– Nu cunoaștem acel articol și însuși în numele Rusiei, ce se zice protectoare drepturilor patriei noastre, protestăm în contra acestei anomalii atentatorice autonomiei noastre.

Ministerul rămase fără cuvânt și se făcu o pauză după o dezbatere foarte animată. Atunci d. Știrbei, ieșind din cercul adunării, veni la mine și, luându-mă de mână, intră cu mine într-o cameră d-alătura. Acolo se afla din întâmplare d. Constantin Cantacozino. D. Știrbei se retrase cum îl văzu, apoi luându-și altă decizie:

– Să intrăm, îmi zise, și după ce intrarăm, închise ușa pe din întru. Și d. Cantacozino este român, adaoșe, n-avem de ce să ne ferim. Domnule Heliade, câte am făcut sub generalul Kiseleff ca postelnic, câte vorbesc aci în adunare ca minister, sunt *ale slujbei*, ale datoriei. Aci în cameră, între patru ochi, cu cuconul Costache de față, te întreb ca român. Spune-mi, întâmplarea a adus ca deznodământul acestei chestiuni să fie astfel și dumneata să fii afară de orice răspundere, sau dumneata ai cunoscut la facerea contractului acest articol ascuns și te-ai preparat astfel cum să pui pe fiecare din noi în această situație, ce la toți ne dă o tărie morală?

– Am cunoscut articolul, am prevăzut, ca să zic așa, deznodământul și am netezit calea la cine va voi să fie român.

Atunci îmi puse amândouă mâinile pe umerii mei și, întorcându-se către d. Cantacozino, îi zise:

– De veți putea, frate, protesta și susține autonomia, uite dumnealui, lui Heliade acesta suntem datori această frumoasă și tare situație.

Mișcat până la lacreme pronunță d. Știrbei aceste cuvinte. Trăiesc aceste două persoane; singuri sunt competenți de a judeca de adevărul celor relatate aci.

În ziua aceea, baronul Rückmann, printr-o notă foarte tare, ceru de la domn să închiză adunarea, calificându-o de turburătoare și rebelă în contra curții protectoare. Vodă mă chemă și, arătându-mi nota, îmi zise:

– Du-te la amicii tăi, spune-le coprinsul acestei note, spune-le iară că, priimindu-o eu, am zis baronului: Dau îndată ofițiu spre a închide sau risipi adunarea, însă până acum ea n-a votat pentru acest articol ca să știm dacă minoritatea sau majoritatea este pentru dânsul. Dacă dar, după închidere, membrii adunării se vor disculpa zicând: «dezbaterea, în adevăr, a fost animată, ca despre orice chestie gravă; speram a avea majoritatea la votare în favoarea articolului, însă domnul nu ne-a lăsat a vota și a închis adunarea»? La asemenea caz, domnule baron, eu voi pune înaintea nota domniei-tale. Domnia-ta ce cuvânt vei da? De aceea cred că se cuvine mai întâi a lăsa adunarea a se pronunța și în ultima oră, de va fi contrarie, atunci postelnicul să scoată ofițul și să închiză adunarea.

Baronul a băgat-o pe mânică și s-a văzut forțat a aștepta. Așa, du-te, adună-i pe toți la un loc și spune-le toate. Mai spune-le încă că mâine, când vor veni în adunare, în loc de a intra din nou în dezbatere pentru acel articol, să aibă o adresă preparată în sensul următor: că, auzind adică de nota d-lui baron Rückmann (să nu adaoge în adresă și calificația de „consol al Rusiei“, ci simplu numai „a d-lui baron Rückmann“), ei nu mai pot continua lucrările adunării și că cerându-și onoarea despre numele de „turburătoare și rebelă“ cu care califică adunarea, ei se retrag și o închid de sine-le. Cu aceasta, d. Rückmann se compromite: consolii putrilor au aflat cabala și-și vor face raporturile la cabinetele respective, Rusia se deoache și nu mai atinge această coardă mai mulți ani, ș-apoi

Dumnezeu e bun; astfel trecem impasul acesta fără a compromite formal pe nimeni.

Precum mi s-a zis, așa am făcut. Membrii adunării seara s-au adunat în casele răposatului Grigore Cantacozino. Acolo s-au despărțit părerile; unii au priimit adresa ce o compusesem eu în sensul arătat mai sus, alții o aflară că prea era diplomatică și că dacă odată s-a adus lucrul până aci, încai să se facă o protestatie formală și eroică. Această părere predomină și a doua zi vodă fu surprins cu un protest din cele mai vîguroase d-a dreptul în contra Rusiei. Atunci baronul Rückmann strimtoră pe domnitor a da afară ofițul preparat, a închide generala adunare, a destitua pe capul poliției (I. Filipescu), asupra astfel adunarea reprezentanților națiunii cu o intenție adică de a ardica Capitala și țara. Aceasta a fost întotdeauna tactica politicii Petreburgului, sau mai bine a tuturilor cabinetelor.

Diverse opinii era atunci asupra preparării și deznodământului acestor evenimente. Unii acuza pe vodă că ar fi amăgit pe membrii adunării, alții afla în protestul acestora multă vehemență sau eroism, puțin tact însă, puțină politică. Alții susținea că însuși baronul Rückmann, văzând că nu poate reuși spre a avea adunarea generală în favoarea planului său, pe sub mână inspiră acea opoziție directă și violentă ca să poată avea apoi cuvinte d-a face câte a făcut, cu acuzarea adunării, cu închiderea ei, cu aducerea firmanului de a exila pe capii opozițiunii, cu impunerea cu forța a acelu articol¹; căci politica moscovită, ca mai toate, totdeauna împinge pe acela pe care a pus ochii de a-l ataca și de a-i lua al său, îl împinge de a ataca el înainte ca să aibă pretext legal adică, de a da și ea ultima lovitură; sau, dacă nu poate reuși spre a te scoate afară din măsura, de vede că are a face cu oameni prudenți sau timizi, atunci face d-a dreptul ceea ce făcu lupul fabulei cu mielul: ba

¹ Vezi *Protectoratul țarului*, paginile 23 și 25.

că îmi turburi apa, ba că m-ai înjurat acum un an, ba că m-a înjurat tată-tău, dăca tu, cum zici, nu erai acum un an pe lume – și te mănâncă numai pentru cuvântul că te aperi ca mielul în numele dreptății și al drepturilor tale.

Care va fi fost cauza de n-a ascultat adunarea consiliul domnitorului nu o pot încă afirma. Timpul, ce descoperă atâtea adevăruri, va descoperi și pe acesta și istoria va da fiecăruia ceea ce este al său. Capii opozițiunii singuri sunt competenți de a lumina într-o zi istoria, ei singuri, în momente divine și supreme ca ale răposatului Grigoriu Ghica, domnitorul Moldovei, pot adevări de au fost sau nu tentați de baronul Rückmann de a se purta atât de eroic și atât de puțin politic.

Fu atât pot zice, că nația, oricum, s-a folosit de acca presăție solemnă, deși violentă, dată de însuși d. I. Câmpineanul. Dacă până în momentele din urmă vodă cu generala adunare au mers tot pe un drum și, la capătul căii, se despărțiră apucând două drumuri, și o parte însă, și alta au făcut sacrificiuri. Pe domnitor l-a costat domnia, pe membrii opozițiunii libertatea: Emanuel Bălăceanul fu exilat, I. Câmpineanul exilat asemenea și pot zice martirizat, I. Filipescu destituit din postul său de cap al poliției, Grig. Cantacozino, deziluzionat, turburat în sufletul său vehement până la a-și pierde mințile și viața, I. Otetilișanul, I. Ruset persecutați cât nu mai văzură zi albă până ce nu căzu Ghica și nu-și ziseră *mea culpa* la Rusia. Toți sacrificară, însă de atunci, de la 1836, deși dată căderea lui A. Ghica, deși atâția și atâția deveniră victime, dată însă și declinul protectoratului exclusiv al Rusiei, atacat în fața lumii la Izlaz, în 9 iunie 1848, și desființat formal prin tractatul din Paris, 1856, martiu 20.

Sacrificară toți, iar o mai repet; însă când e pierdere într-o companie, atunci se nasc și procesuri. Când se întâmplă disfată într-o luptă, atunci se atâță și ceartă între frații de arme; într-un cuvânt, unde neaverea intră pe ușă, acolo amorul iese pe fereastră. Unire nu mai fu între capii opozițiunii și între A. Ghica,

iar eu ajunsei a mă pune între trei focuri: al Rusiei d-o parte, de alta al familiei Ghiculeștilor, ce se uita la mine ca la o fatalitate, căci le-am compromis pe capul familiei, și apoi și al însuși amicilor mei, între cari intriga de dinafară avea un mare joc. O răcire lungă fu de amândouă părțile; toți rupseră relația cu mine, afară de d. I. Ruset. D. Câmpineanul pățise mai mult decât toți și bietul pățit devine adesea și prepunător. Toți abandonară șirul lucrărilor Societății filarmonice și al societății secrete; în locul celei din urmă veni asupra mea înadins a-și întinde rădăcine și ramure lunge societatea rodiniană de la piața Sorbona. Viața mea de curte, ca să zic așa, dură vreo nouă luni, și în aceasta avui ocazia d-a vedea că guvernele, astfel cum au fost și mai sunt încă, sunt ca focul: de departe te încălzesc și sunt necesarie, de aproape însă te ard și cată a te feri de dânsle.

Din toate acestea nu uitai a trage și un folos, a pune adică în lucrare articolul trei al programei sau îndatoririi încheiate în biserica de la Golești, înființarea adică a școalelor lancasteriane prin sate. În înțelegere cu d. Poenarul, făcurăm pe domnitor a crea aceste școale, al cărora principiu sta deja latent în Regulamentul organic, introdus tot de membrii opozițiunii. Primele table lancasteriane pentru sate, unele cu literele apropiate de cele străbune și altele cu totul străbune, fură tipărite în tipografia mea. Eu îmi continuai în tăcere și izolat îndatoririle ce singur îmi impusesem. Inimicul meu nu era nici un român din întru, „Cartago delenda“ a mea era slavonismul; neputând face politică, făceam literatură. Nimeni nu mă pricepea ca inimicul din afară.

Când 1848 apăru, mă dusei să prinz pe inimicul cu mâna în sac. „Respect la persoane și la proprietate“ fu deviza mea, și cu dânsa didei proclamația din care dată căderea protectoratului exclusiv al Rusiei. Rusia o știe aceasta și de aceea m-a persecutat. Instrumentele Rusiei ce aștepta, ca cei de la Iași, domnia și ministere după căderea alesului națiunii, agenții zic ai Rusiei o știu aceasta și de aceea m-au numit și mă numesc *fatalitate*. Rea fatalitate le-am fost, în adevăr! Plăcinta o avea,

ca și revoluționarii Moldovei, înaintea gurei. Toți aventurierii, toți golanii, toți puii de fanarioți au strigat și strigă asupra-mi, toți agenții secreți și de față ai Rusiei au strigat și strigă asupra mea, și aceasta este în adevăr toată mulțumirea mea, toată recompensa vegherilor și sacrificiurilor mele. Până mă persecută străinii, până mă persecută fanarioții și puii lor, până mă înjură furii și asasinii, până când vociferă asupra-mi oamenii fără nici o știință, fără nici un princip, până atunci e semn că nu e nimic d-amestic între mine și dânșii și că, nefiind al lor, sunt al națiunii. Acesta a fost scopul meu, aceasta cugetarea mea neîntreruptă, aceasta toată gloria mea, aceasta toată consolația mea și pe lumea aceasta, și pe cealaltă: de a nu fi avut, de a nu avea nimic d-amestic cu felul acesta de creature, d-a fi insultat, calomniat, ucis însuși de dânșii.

*

Din acestea se văd că toți apărătorii patriei, cu brațul și cu mîntea, toate ilustrațiunile ei au fost boieri, și toți făcătorii ei de rău s-au zis și se zic, încă până astăzi, ciocoi, de România întreagă. Vorbind dar românește, în orice luptă s-ar începe între boieri și ciocoi, noi, ca român, am fost și vom fi cu boierii și vom da luptă ciocoilor din toate condițiunile societății, iar dacă, din dizgrație, se va începe vreo luptă între boieri și popol, noi nu putem lua parte decât cu cei învinși, cu cei împilați, și vom predica pacea și învoirea ca între elemente de aceeași stirpe, sau de aceeași origine.

Am arătat, cu istoria în mână, că boierii împreună cu popolul au apărat și au mântuit întotdeauna patria și că ciocoi întotdeauna au supt-o în întru și au vândut-o afară. Cei cari sunt astăzi insultați, batjocoriți, mușcați de scorpii, de viespi și de țânțari, acuzați ca oameni ai trecutului, ca retrograzi când ei au purtat cu victorie stindardul progresului, când sunt plini de cicatrice luate tot în piept, în școala din Sf. Sava, în *Societatea filarmonică*, pe arena parlamentară de la 1836, în elaborarea

și proclamarea constituțiunii de la 1848, în protestația contra firmanului ce convoca divanul *ad-hoc*, aceștia au făcut ceva și știe astăzi nația întreagă ceea ce au făcut și câte au suferit.

Voi însă, zbierătorilor, voi ce insultați și persoanele în parte, și familiile în bloc, voi ce distrugeți cea mai egalitară din instituțiunile patriei, instituțiunea ce a produs eroii și înțelepții națiunii, voi ce faceți apel la pradă, ce batjocoriți religia, voi uzurpatorii oricărei proprietăți, și materiale și ideale, voi ce ați făcut? Oriunde e vorba de o intrigă, de o corupție, de o infamie, de hoții disfaimoase ce maculă numele națiunii, de vreo crimă de lèse-majestate națională, de corupția junimii, de diatribe în contra scrierilor celor mai sănătoase, acolo e numele vostru. Traducția lui Homer apăru și dintre ai voștri s-au aflat spre a o batjocori, pe când cei cari port nume și inimă de boier o susținea cu magnefice ajutoare; teatrul român apăru, și voi veniți cu scrieri imorali și monstruoase spre a-l degenera, puind farsele în locul capetelor d-operă dramatice; voi l-ați batjocorit și voi veniți astăzi spre a-l specula o, *precupeți* de cele umane și de cele divine, plagiari, nerușinați furi de principe și de idei. Au furat, în adevăr, romanii pe sabine, însă ca să le fecunde, ca să le facă mame și matroane, consorti legitime. Voi furați ideile ca să le faceți sterpe, ca să le batjocoriți, ca să le prostituati, să le faceți hidoase și oribili.

Apăru *Biblia celor șaptezeci*, adevărata Biblie a ortodoxiei, vorbind o limbă pură română, revestită în adevăratele vestminte străbune și toți pe cari voi îi batjocoriți alergară spre a se suscrie între ajutătorii ei; iar numele vostru nu se vede, a voastră voce nu se aude decât acolo unde este a se batjocori Biblia. Voi vă aflați a batjocori și *Biblicele*, voi a vă șperia de vocea lui Isahar ca de vocea popoului, ce vă va condamna într-o zi foarte aspru, voi capre din stânga, din sinistra, ce zbierați asupra oilor și păstorilor lor.

Apăru înștiințarea despre Asociația agricolă, despre susținerea agriculturii și dezvoltarea ei, ce singură ne va putea scăpa și de străini, și de turburări, și toți pe cari voi îi combateți atât de neomenos susciseră sume până la 60 000 galbeni; numele vostru nici aci nu se vede decât ca să puneți piedice. Ați corupt și pervertit junimea, ați profanat și pervertit limba română, ați făcut din literatura ei născândă un monstru, ați furat toate ideile și principiile ca să le disformați și să le faceți oribili, ați paralizat toate drepturile și datinele patriei ca să faceți să nu mai avem nici drepturi, nici datine, nici patria mai târziu; v-ați încercat să ne răpiți și numele de *roman*, vrând a ne preface în daci, ca să ne prefăceți apoi în slavoni, v-ați pus în calea progresului ca să împiedicați orice progres, ați pus o mână sacrilege și pe stindardul lui numai ca să-l maculați cu faptele voastre cele mai degradătoare și, când a venit timpul de a cere Europa întreagă spre a-și exprima nația dorințele sale, ce ați făcut?

Iată comparația între aceia pe cari voi îi numiți retrograzi și codaci (sau *lași*, după limba voastră macaronică), iată comparația între ei și voi: pe când Europa nu voia să știe nimic despre ale țarelor române și nici nu voia a supăra pe Rusia, pe când Rusia era singură nu *protectoare*, cum se zicea, ci uzurpătoare a țarelor noastre, pe când nu domnii țarelor, ci consolii Rusiei domnea ca Pilat, ca proconsolii Romei în București și în Iași, pe când românii nu era întrebați de nimeni și n-avea nici o speranță de nicăiri, românii aceia pe cari voi, în batjocură, îi numiți boieri, avură dorul de patrie și curajul de a protesta de două ori în contra răpirii autonomiei: o dată la deschiderea adunării generale de revizie și o dată, solemnel și în fața lumii, la 1836. Cei dântâi își sacrificară viața, cei d-ai doilea cariera, libertatea.

Când însă protectoratul exclusiv al Rusiei căzu, în urma atâtor protestațiuni curagioase, când Europa întreagă se decisese d-a întreba pe români despre păsurile și dorințele lor, când

românii nu mai era subțea mână de fier ce se zicea protecătoare, ci subțea egida garanției colective a Europei, voi, ce înadins vă oferirăți spre a lua inițiativa de a agita mulțimile, voi, *porocliților de curagioși*, ce făcurăți? Nu știati adică că numele de *divan ad-hoc* și convocarea lui prin firman era o lovitură de moarte a autonomiei națiunii? Nu știati oare că aceasta avea să aducă consecuințe grave și dezastroase națiunii române? Voi, *curagioșilor*, n-ați cutezat nici să stați p-acasă și să arătați de acolo cu pace și cu gravitate lumii că nu pricepeți ce va să zică trageleful de „divan ad-hoc“, ieșit din mocirla Baltalimanului. Unde a fost o muzică, unde o beție populară, unde zbierete și torțe lugubre, unde vociferății, unde târări și adulări înaintea trimișilor celor mai potenți, acolo și răcnetele voastre provocătoare. Aceasta, pe limba românului, nu s-a zis întotdeauna ciocoism? Mare impertinență aveți de a distruge și de a ucide nația în drepturile ei și în reprezentanții ei, și nici un curagiu spre a o susține! Și-au înnemerit instrumentele inamiciei seculare ai naționalității noastre.

Cu toate acestea, fie-vă iertate cele trecute și spălați-vă de urdori, curățiți-vă de crime și infamii, repentiți-vă de relele ce ați adus peste țeară, instruiți-vă, luminați-vă, moralizați-vă, omeniți-vă, dați fiecăruia ce este al său, aveți pietate de orfan și de văduvă, ca și cei cari fondară mănăstirile spre a dota astăzi școalele; dați banii ce ați furat din visterie înapoi, căci au fost obolul săracului, lăsați injurele și cabalele și puneți-vă pe lucru, faceți ceva, faceți înca a suta parte din câte au făcut aceia asupra cărora vociferăți și veniți apoi și vom vorbi, zice nația, ce nu adoră decât pe Dumnezeu profetilor, pe Dumnezeu ce vorbește prin Isaia.

La începutul acestei scrieri, în programa ce ne-am tras sau în profesia noastră de credință am făcut cunoscut că *la violență de injure vom opune vehemență de cuvânt*, la calomni

vom opune faptele adversariilor noștri. Programa noastră era trasă cu totul altfel, după tărâmul adică al științei sau al adevărului istoric a contribui și noi spre a lumina opinia publică despre datinele și drepturile patriei, a vorbi cu totul în abstract și în general, fără a intra în particularități contemporane. Inemicii însă binelui public și ai ordinii, perturbatorii de meserie, susținuți sau mai bine ammuțați de inemicii neîmpăcați ai drepturilor națiunii, se alarmară ca niciodată la apariția lui Isahar, la profesia lui de credință. Atacele lor fură atât de violenți, încât și însuși consoții sau complicii lor le dezaprobară tactica; toți strigară „că nu era timpul de atac“, căci se temea de a nu se demasca și a le vedea nația faptele. Noi, deși steterăm puțin din drumul nostru spre a riposta la atacuri, n-am uitat însă cugetul nostru principal. Loviturile noastre sunt încă în vânt și nu în carne vie, nu în numele cuiva. Am dori să nu fim nevoiți până a le da toate pe față, și fapte, și nume și scrisese lor autografe.

Reîncepem cu dualitățile noastre sau cu duelele între antitezi ce singure, de mai mult de patru mii de ani, au amestecat și au aservit popoli. Noi nu urâm oamenii, fie și însuși inemicii noștri, pe cât urâm viciurile, pe cât urâm și mai mult lupta între antitezi, lupta între principe, lupta între elemente, ce nu aduce decât calamități, catastrofe, haosul. Oamenii sunt mai mult demni de plâns decât de condamnat și, cu cât sunt mai imorali și mai răi, cu atâta sunt mai mult demni de plâns, pentru că ura și invidia le rod rărunchii, pentru că, în loc de a fi în iad, iadul este în rărunchii lor. Una din cele mai creștine sante ale bisericii lui Crist, nu-mi aduc aminte numele bine, de nu va fi fost sânta Irina, sânta Pace, venind vorba de diavol, a zis: „Nu-l mai combateți, dizgrățiatul, pentru că nimeni ca dânsul nu este demn de atâta lacrimi: e tare nefericit pentru că niciodată n-a cunoscut amorul“.

Să continuăm cu dualitățile sau cu duelurile noastre.

DOI 1821, DOI 1848, DOI 1859

Sunt oameni ce binecuvântă anii aceștia și au aspirat la dânși; sunt iară oameni ce îi blăstemă și cu oroare își aduc aminte de dânșii. Amândouă părțile, fără a ști poate cauza afecțiunii sau aversiunii lor, își au cuvintele foarte mari. Cauza e foarte simplă: cauza este că au fost doi 1821 și doi 1848. Obiectul acestui articol este de a descurca pe unul din altul și d-a-i arăta despărțiți spre a-i cunoaște bine și curat fiecare.

1821

Așa, doi 1821 fură: unul venea de unde și-a fost întărcat dracul fanarioții¹, în capul căruia era Ipsilante, și altul de unde

¹ Solicismul este un păcat literariu sau gramatical, și precum adesea păcătuiește cineva din multă ardoare sau din multul zel, făcui și eu un solicism, vrând a face un serviciu românilor. Românul, în genere, zice: „Unde și-a-nțarcat dracul copiii”. Eu zisei: „unde și-a-nțarcat dracul fanarioții”. Suntem într-o epocă în care mari și multe sunt păcatele literare, ca și cele morali, religioase și politice. Treacă-mi-se și mie cu vederea păcatul limbei mele, căci se știe înțelepciunea antică care zice: Ἡ γλῶσσος ἀμαρτάνουσα τ' ἀληθῆ λέγει (limba păcătuitoare adevărul zice). Așa, „unde și-a-nțarcat dracul fanarioții”, iarăși o mai repet, pentru că persist și eu adesea în ideile mele: fanarioții sunt niște ființe cari, când apărea sau mai apar încă, sunt așa de pipernicite și lovite de atrofie, încât nu pot îmbla nici d-a bușelea; sunt numai pielea fără oase, ca un fel de cartilage, și fiindcă acest fel de ființe dracul scuipă și le face, cum dară apărea creaturele acestea, dracul îi lua și îi aducea la *doică*, în Țeara Română și în Moldova, ca să-i alapte. Din sudorile și sângele românului sugea fanarioții până ce mi-i punea dracul *copăcel* pe picioare apoi, când venea timpul spre a-i înțarca, atunci ți-i lua pe aripele tenebroase de șoarice aripat și ți-i ducea la locul unde îi întrema, deprinzându-i a mânca *subari* și a roade oase; îi trecea prin ciur și prin dârmon, ca să-i cerce și să-i alegă tot unul și unul, și apoi ți-i făcea generali și diplomați mari ca să-i aibă la-ndemână la toate felurile de *zavere*.

Nu mă judicați dară așa de aspru, scumpii mei români, căci îmi am și eu cuvintele mele, când zic câte o vorbă ce n-a mai zis-o alții.

se mai afla încă, dacă nu vână și sânge, oase încai și tot oase de român ce mai pot învia ca însuși oasele peste care profetiză Ezechiel. De peste Olt venea 1821 cel românesc; de la apus, de unde vin uraganele ce curăță aerul de morburii sau de ciume și răstoarnă și casele ce nu stau pe temelie *bune*¹, oltenii venea cu acel 1821 și în capul lor era Tudor Vladimirescul. Cu un '21 venea Ipsilante, cu o adunătură de străini de toate culorile și după cari, ca toți junii creduli și generoși, se luară, amăgiți, o multitudine de elevi greci, plini de ardoarea celor ce știură a muri la Termopile. Cu cel românesc '21 venea Vladimirescul cu 16 000 de panduri, toți români, toți oltenași ce mirosea pe cel cu vestminte albastre la ceafă, ca să-l cunoască dacă era boier sau ciocoi. Pe boier și-l făcea căpitan și pe ciocoi *il cinstea cu bragă* și iar îl mai cinstea cu două, trei, patru, cinci... tinichele cu bragă, până când îl înfla bine cu *cinstea* ce i se cuvenea: „Bea, neică, îi zicea, că mult îmi mai știai să aduci bine din condei lucrurile și să scoți lapte din piatră!“

Un '21 venea din Moldova, și încă și mai de departe, și stete la Colintina, pe unde trec muscalii când vin și se duc, și se puse *grecește* în casele Ghicilor; cel adevărat '21 venea de peste Olt și stete la mama capitalei, la metropolie voi să zic, și se puse *românește* în casele Brâncovenilor. Unul la Colintina și altul la metropolie steteră și, spre a se cunoaște, se măsurară unul pe altul de sus până jos. Se cunoscură și după poziția ce luară, și după gesturi și fapte, și după cugete, și după *stăpâni*: unul

¹ Casa pe temelie putredă se surpă singură, dacă nu o dau uraganele jos. Soțietatea, ale căria legi n-au de princip sau de temelie dreptatea, piere de sine dacă nu o spulberă uraganele revoluționare. În Imperiul roman, unde drepturi aveau numai patricii și cetățenii romani, și ceilalți era toți sclavi sau cel mult plebei, unde omul științelor, artistul, artizanul era sclav și se vindea și se cumpăra ca vitele, unde era dreptatea? Și ce-i mai făcură pretorienii, sau *ianiciarii* timpului, când îl asaliră de toate părțile barbarii? De la Mihai Bravul încoace, unde mai fură brațele de apărare când „românul“ era sinonim cu „sclav“?

venise a servi românilor și altul străinilor. Unul aduse prade, despuieri, ucideri, incendiuri de case, spargeri de biserice, măcelul celor fără putere, dezonorări de familie, violări de vergini, devastația țării dintr-un cap până în altul și nici un princip. Altul, cel adevărat românesc, semăna cu mâini pline de semintele naționalității și striga: „Jos fanarioții, jos cu ciocoi! Să strivim capul șerpilor!“

Unul, cel fanariotic, cânta:

*Aideți, frați, să trăim bine
Să trăim tot pentru noi,
Că iată, vremea ne vine,
Cea-ncărcată de nevoi.*

Altul, cel românesc, cânta ca toți eroii moderni ai tuturilor națiunilor în servitute, ca toți eroii Greciei, cântecul clepților, cântecul Jâienilor:

.....
*Toate plugurile împlă,
Numai plugulețul meu
L-a-nțelenit Dumnezeu:
Dar a dat și Dumnezeu
Că împlă și plugul meu,
Să trag brazda dracului
La ușa spurcatului,
O brăzduță d-alea sante,
Să ție ciocoiul minte.
Să-ți arunc un semănat,
Cu sângele meu udat:
Ploaie, măre, d-apă vie,
Ce sămânța ți-o învie;
Să mi-ți dau un semănat
Ce de mult nu s-a mai dat,*

*Semănat de potecași,
Să răsaiie rumânași,
Sămincioară d-alea, nene,
Tot cu ochi și cu sprâncene;
Sământă de plumb, de fier,
Ce mi-ți crește pân' la cer.
Mi-am vândut și cămeșoara
Și-mi cumpărai săbioara.*

*Plugulețul meu nebun,
Cum te prefăcuși în tun!
Vezi, așa mai poți ara,
Și mă scapi de angara...*

*Nu mai plânge, Măriuță,
Vezi de Ion și de căsuță,
Și de bietele copile
C-am ajuns în rele zile.
Să nu plângeți moartea mea,
Că-i la țeară piază-rea!
Uite, mergem să arăm,
Telina să despicăm,
Că avem să semănăm.
Voi aveți să ne urmați,
Și-nsutit să secerăți.
Nu plângeți, nu vă-ntristați
Domnul Tudor e cu noi;
Dumnezeu fie cu voi!*

Capitala atunci sta între doi '21: între cel al lui Ipsilante, ce rezida la Colintina, și între al lui Tudor, ce rezida în casele Basarabilor. Boierii atunci, câți mai era boieri, trecură la Tudor și ciocoii făcuseră mai dinainte cauză comună cu Ipsilante. Haralambii, Izvorenii, Poienarii etc. era deja în rangurile lui

Tudor, căpitani ai pandurilor, ajutanți, secretari; Grădișteni, Ilarion, Giani etc. i se oferiră spre serviciu. Ipsilante venise proclamând prada și incendiul; ciocoi, dimpreună cu toată adunătura de străini, îl recunoscură de cap și începură prada și violarea. Tudor proclamă drepturile patriei și domnia română și ciocoi nu-l iertară. Tudor fu trădat la Golești de doi luzi venetici și ucis prin ordinul lui Ipsilante, la Târgoviște, în aplauzul trântorilor și lipitorilor, vampirilor României.

Cei cari au trădat și ucis pe Tudor au fost totdeauna bine văzuți la curtea numită „protectoare“, înscriși în cartea de aur, și urmașii lor împinși înainte și foarte larg recompensați. Cei cari au urmat pe Tudor fură înscriși în cartea neagră, de au fost oameni maturi; prevegheați de aproape, de au fost junii, și fură alungați, batjocoriți, și vor mai fi poate, încă până la a șaptea generație. Scarlat Grădișteanul a murit într-o neavere din cele mai clasice și fiii lui le-au trecut înainte toți veneticii, filii lui fură persecutați și însuși de consângii lor. De la un 1821, de la al lui Ipsilante, avem suvenirea de tot ce este mai național, mai batjocoritor, mai oribil, iar de la 1821 al lui Tudor începe regenerarea românului. Unul, cel de peste Prut, aducea distrucția și o adevărată *stăpânire*¹, cel de peste Olt aduse o creație nouă, domnitor român, reforme, școale naționale etc.

Acum, după ce se descurcără și se distinseră doi 1821, știe fiecare, după doctrinele și politica sa, ce are de a blestema și ce are de a binecuvânta. Dacă adevărații români blăstemă pe cel de peste Prut, este în adevăr una din simptomele cele mai fericite, este semn că au început a se emancipa de acea influință fatală ce îi făcea a batjocori și a persecuta tot ce era național și a binecuvânta, în neștiință, toate pieirile ce ne venea de la nord. De binecuvântă iară puii de fanarioți și veneticii toți pe 1821 al lui Tudor, și de-l binecuvântă din inimă, iar nu cu

¹ Vezi articolul ce va urma, *Guvernul și poporul*.

rea-credință, mulțumesc lui Dumnezeu că mi-a ieșit și aci dreptatea în cele ce ziceam la 1856 și încă de mai nainte: „Fanarioții, mâncând și tot mâncând la carne de român, sugând și tot sugând ca vampirii din sângele românului, începură, dacă nu a simți și a lucra ca românul, cel puțin a vorbi ca dânsul. Ciocoi, tot mâncând din laboarea săteanului, tot bând din sudorile și din sângele lui, începură a se face avocații lui“ (vezi pag. 31).

De-ar fi încai niște avocați cu rărunchi (căci de toate au avocații, numai rărunchi și principe nu au), de-ar fi niște avocați onești! Ați auzit? Ciocoi au ajuns a se face avocații sătenilor! Bucurați-vă, frații mei de suferințe! Eu însă cată să vă spui ce va să zică când ciocoiul devine avocat. Vrând oarecine a arăta ce este judicata, adică ce este avocatul și judecătorul, reprezintă o vacă. Dintre cei ce se judecă sau se ceartă, unul o întinde de coarne și altul de coadă, iar avocații, din ambele părți, o mulg sau îi iau laptele în timpul certeii sau judecății; iar până la urmă, vaca rămâne cu totul, mai des a judecătorului și câteodată a domnilor avocați.

O ceartă mare sau o judecată dintre cele mai ruinoase au aprins veneticii între membrii națiunii noastre de toate condițiunile, între popul și capii lui de același sânge. Cari sunt judecătorii? Puteri străine de dinafară. Cari avocații popoului? Pui de fanarioți și de renegați, venetici și aventurieri străini, ciocoi înfierăți de viciu. Drum bun, ciocoilor, că boierii s-au învins, boierii nu mai sunt! Dumnezeu numai de v-ar face pe voi oameni.

Au murit boierii, și complotul asupra lor dată de la 1821. Zavera fu dejucată de boieri; Tudor era sluger și căpitanii lui toți, și pandurii lui toți, nu era ciocoi, că mirosea pe cel în vestminte albastre la ceafă, să știe dacă mirosea a ciocoi! Cei din București ce nu făcură cauză comună cu Ipsilante nu era ciocoi. Boierii și popoul, românii adevărați, dejucară planurile curții protectoare ce se servise cu fanarioți și cu ciocoi. Zavera

fu risipită. Tudor își vărsă sângele și din sângele lui ieși domnia pământeană și multe dintre drepturile patriei. Curtea protectoare de atunci jură a desființa această instituție ierarhică din care ieșea apărătorii țării, odată cu brațul și apoi cu mintea și experiența¹.

1848

Precum văzurăm doi 1821, asemenea apărură mai deodată pe orizontele României doi 1848; și duclul de ambele părți fu de moarte, ca și între boieri și ciocoi, ca și între viață și moarte.

Nu vă mirați, cititori, căci situația geografică și politică a țărelor noastre e tot aceea și intențiunile și interesele vecinilor noștri nu s-au schimbat: cabinetul Petreburgului nu poate renunța la programa ce i-a tras-o Petru I. Clima, elementele, situația, natura popoarelor ce guvernă nu-l lasă a face altfel. Până când dar există aceleași principie, nu vor ieși decât aceleași consecințe; din aceleași cauze, aceleași rezultate ies. Evenimentele la noi se vor succede ca și edițiunile prin stereotipic. Orice idee se va naște în rărunchii României, va avea întotdeauna alta de adversarie din partea Rusiei care, de nu va putea combate de față, se va cerca să-i semene spre a o parodia și distruge apoi. Și din contra iară: orice idee, orice cuget, fie cât de ascuns și de tenebros va ieși din cabinetul Petreburgului, totdeauna va întâmpina în vreun colț al României un alt cuget, un simțiment oarecare, un instinct cel puțin de apărare; și se luptă pe cât poate și tot se luptă biata țară, până când va mai exista picior de român sau mai bine limba română în bela Românie. Se luptă dizgrațiată Românie, pentru că e belă, e jună încă, cu brațele viguroase de munteană, cu picioarele răpezi de olteană, cu gesturile grațioase de bucureșteană sau de moldoveană, în genere cu statura clasică de romană; e jună încă și n-a

¹ Vezi anexul următor no. 1.

trăit dizgrațiata filie a Romei, și va și ea să trăiască, să aibă un loc la soarele ce încălzește și luminează popoli: se luptă filia Bruților în contra servituii și a morții. Când Rusia îi dă o lovitură, România, dacă nu mai mult, ca prin instinct cată a se apăra; dacă nu mai mult, cată a se acoperi sub scutul drepturilor sale, și Rusia acel scut se încearcă cu orice mijloc spre a-l desființa. Când, iară, Rusiei îi vine un cuget, România pune înaintea altul, și Rusia se încearcă cu orice mijloc ca România să nu mai aibe capete, să nu mai aibe cugete¹ pentru că nu face Rusia o mișcare să nu facă și România, prin filii săi, alta.

Așa, când de peste Prut vine un Ipsilante, am văzut că de peste Olt vine un Tudor; când iară România, în legitimul său amor, concepe și e să nască un prunc ce se numește *Uniune*, țarismul, printr-un amor adulteriu și contranatural, face Franței ofițiali un pui monstruos și îi dă numele tot de Uniune. Moașele sunt cumpărate și dibaci, moașele își dau nume de „Stele“, de „Partite naționali“, de „Români“, și pruncul conceput nu din florile, ci din bălăriele diplomației, cum apăru, îndată fu și dresuit, încondeiat astfel cum să semene cu legitima filie a României și întortolat astfel cum să uimească mințile românilor. Pruncii se aseamănă și, prin urmare, se scamotă: bastardul ia locul celui legitim.

Sunt însă voci cari strigă, și acele voci Rusia va să le astupe, va să le înecce. Nu vă mirați dar când auziți că doi 1848 au fost, și dacă, comparându-i, veți vedea că atât de simetric se aseamănă cu cei doi 1821: aceeași cauză, aceleași efecte. Un 1848 vine de peste Prut și se *dospește* în Iași de fanarioți, de filii desnatuțați ai Moldovei, și se *dospește*, ca și mișcarea de la Brăila, în casele agenților Rusiei², și vine apoi a se fermenta și mai mult

¹ Vezi anexul următor no. 1.

² Vezi *Mémoires* asupra istoriei regenerațiunii, pag. 43 până la 61 și cele date spre a se publica în dosarul d-lui N. Russo, pag. 23 până la 38, precum și *Memoriul* lui Gr. Ghica, pag. 10.

în București, în casele unui general rus, de însuși membrii cabalei de la Brăila.

Aceștia formară comitetul revoluționar din București, aceștia comisia executivă de trei. Programa acestei comisiuni fu d-a ucide pe alesul națiunii, de a da țării foc de trei părți, de la Ocnele Mari, de la Telega și de la Izlaz, de a deprăda averile împărțind proprietățile, de a viola persoanele, de a lovi în onoarea familiilor (vezi foaia numită *Pruncul*, vezi pe *Fanariotul* și pe *Țânțarul*), de a se desnatura și distruge drepturile patriei¹ și nici un princip decât a degenera și distruge toate principele.

La ivirea pericolului, un alt 1848 apare, cu totul român, ieșit din soțietatea secretă; și acesta strigă mai întâi: „Urască tirania, mi-e frică de anarhie!“ Duhamel, trimisul Rusiei, îi astupă gura pentru că prin anarhie se încerca să deschiză drum ocupațiunii. 1848 ce venea de peste Prut, cu venirea lui Duhamel ia puteri nouă, se organizează sub protecție potentă, seantele comisiunii revoluționare se ținură prin locuri unde poliția locală nu putea și nici nu voia a străbate. Pe aceeași proporție se organizează și cel adevărat român 1848, cu „Respect la persoane, respect la proprietate“, „Foloase generali fără paguba nimului“, și când țara era să ia foc de trei părți, principele adevărului 1848 conjurără pericolul la Izlaz și fură proclamate la 9 iuniu acolo, și tot de acolo trimise la alesul națiunii, în București.

Ca de un trăsnet fu lovit cel care venea de peste Prut 1848, dospit însă în Iași, fermentat în București, nu întârzie de a izbucni în 11 iuniu, precedut de șase descărcări de pistoale în contra alesului națiunii. Ipsilanții din 1848 (pentru că avu și anul acesta Ipsilanții săi) fură fanarioții din Iași și din București: ginerele unui fanariot înțolat cu mantă și numele de român, iar Tudorii din 1848 fură tâlharii de Heliade, Magheru și Tell; și aceștia vin iar de peste Olt, de acolo de unde mai sunt încă

¹ Vezi anexul no. 1.

oase de român, peste cari se mai pot încă întinde vine și piele și peste cari preotul Șapcă luă din mâinile lui Heliade, spre a citi, profeția lui Ezechiel și chemă spiritul Domnului spre a le învia¹. În 1848, ca și în 1821, capii României, boierii, inteligența ei toată, popoul ei întreg se sculară ca un singur om la vocea ce ieși din Izlaz și trei luni de zile susținură cele 21 de articole ale constituțiunii și ordinea amenințată de *Pruncu*-monstru. Iar ciocoi, ca și la 1821, unii făcură cauză comună cu fanariotii și cu agenții străinului și alții, cei mai dibaci, cei mai ciocoi, se strecurară și întrară în câmpul român spre a-l vinde și desființa, ucizându-i capii.

Dacă 1848 își avu Tudorii și Ipsilanții săi, își avu aemenea și pe Macedonski și Prodanii săi. Aceștia fură Rusetache și I. Brătianul². Macedonski și Prodan vândură pe Tudor la Golești și îl predară în mâinile lui Ipsilante, servitorului Rusiei, spre a-l ucide. Rusetache și I. Brătianul vândură pe Heliade, Magheru și Tell în casele Goleștilor și îi predară la 19 iunie în mâinile lui Odobescul³, servitorului Rusiei spre a-i ucide.

¹ Vezi anexul no. 2.

² Vezi *Mémoires sur la Régénération*, pagina 108 până la 124 și de la 198 până la 203, cum și dosarul dlui N. Russo, nota de la pagina 70, reproduse în anexul no. 3.

³ Am vorbit de multe ori de răposatul I. Odobescul, însă cară a ne explica odară. Odobescul își avea principele sale, doctrinele sale politice, cu totul contra de ale noastre; își avea iară îndatoririle și datoriile sale: se afla într-un câmp cu totul opus. Era însă om leal și onest. În convicțiunile sau în interesele câmpului său își făcea datoriile, ca și noi pe ale noastre, ne băteam și ne băteam curat, în față; spunea tutulor sincer că e muscal și că a mâncat pâinea muscalului. Ca răposatul Odobescul au mai fost și mai sunt și alții, servitori de față ai politicei Petreburgului. Una este a fi adversari și alta ipocrit, malonest, Iudă. Rusetache însă, I. Brătianul și compania, în câmpul român întocmai ca Macedonski și Prodan, era înțeleși pe ascuns cu Odobescul. Astăzi iară, de au adus țara în starea în care se află, ale cui instrucțiuni împlinesc? Odobescul, iar o mai repet, fu un soldat brav și onest din câmpul opus, iar Rusetache și compania fură ce fură Macedonski și Prodan.

Însă 1848 era cu 27 de ani mai mare decât 1821; era mai mare și în număr, și în experiență, și în evenimente, și în idei, și în naționalism. Popolul român își cunoscuse deja oamenii săi și nu-i lăsa pradă în mâna ucizătorilor. Capii popoulului la 1848 nu se afla ca Tudor, la Golești, ci în mijlocul capitalei pline de inteligență, de prudență și de energie; atunci popoul nu era condus de puii de fanarioți și de renegați ca astăzi. Nu vă mirați – iar o mai repet, cititorii mei – de multa asemănare a lui 1821 cu 1848, când vedeți și în unul, și în altul, și Ipsilanti, și Tudori, și Macedonski, și Prodani, și numele de Golești; aceasta nu e faptă a hazardului, nu e un întâmpin de asemănări, ci una și aceeași dramă sau comedie sângeroasă. Personajele sunt tot acelea, autorul sau suflătorul tot acela; actorii numai și spectatorii sunt alții. În 1821 era alți actori, alți spectatori, alte victime, și în 1848 alții; drama însă e tot aceea în altă ediție, revăzută și mai corectată.

1848 am zis că fu cu 27 de ani mai matur și mai naintat decât 1821. Fanarioții și ciocoi nu putură nici trăda, nici ucide ca pe Tudor, pe Heliade, Tell și Magheru; se puseră dar a-i ucide ca pe Tudor, pe Heliade, Tell și Magheru; se puseră dar a-i ucide moralemente. Heliade fu ruinat, casele lui devastate, tipografia lui – din care ieși constituția – desființată. Omul fu bătut în sufletul său, în onoarea sa; de unsprezece ani ar fi avut de ce muri de zeci de ori pe zi, de amaruri, de cabale, de neavere, de calomnii, ar fi avut de ce înebuni pe tot momentul. De nu ar fi avut adevărul spre a-l consola și până spre a-și răsufla dorurile și a se apăra, astăzi ar fi reușit fanarioții și toți perturbatorii de meserie întru a-l tracta de nebun (precum s-au și fost încercat). Adevărul însă este viguros și etern; cine e cu dânsul, are și mintea, și corpul viguroase.

Pe Magheru, în loc de a-l bate cu violența, cu injurele în față, îl bătura și mai crud, și mai diabolic, cu ironia, cu adularea batjocoritoare, până îl copilăriră. Pe Tell, neputând a-l bate nici cu adularea, nici cu ironia, îl deslocară, îl *scrântiră* din locul

său, îl luară dintre oștenii cei mai buni ce aveam și-l făcură legiuitor! Grigore Grădișteanul vegetă în străinătate, G. Zalic, ce își uni compania cu dorobanții lui Magheru, nu mai văzu zi albă, frații Racoți, ce își aduseră diviziunea de călăreți la Craiova în orele cele mai critice¹, vegetă uitați de toți și amenințați de ruină. Pe C. Alexandrescul, ce îndocrină compania lui Zalic spre a susține ordinea și pe alesul națiunii, nu-l cunoaște nimeni. Grigore Zossima, ce rămase fedel constituțiunii sau principelor proclamate în Islaz, fu întotdeauna tractat de retrograd și insultat cu numele de „boier“; pe răposatul Negulici, pentru că fusese inițiat întru a susține ordinea și nu abandona principele sale în contra anarhiei, nu-l mai iertară până nu muri: din „suflet negru“ nu-l mai scotea puii de viperă. N. Russo ce, în capul a sute de săteni, întâmpină pe oștenii regenerațiunii între Caracal și Craiova spre a da o putere morală lui Heliade și Magheru, în contra încercărilor de anarhie, și care, dimpreună cu sătenii săi și cu preotul Șapcă, susținură pe Heliade și Magherul de a se opune decretului scandalos și fatal din Craiova² și care conservă atâtea ducumente și le edită spre a lumina opiniunile românilor, fu mai întâi criticat aspru de *Steaua Dunării*: hoții recunoscuți și privilegiați în hoție strigă turbați asupra lui.

Romanescul, ce fu secretarul Câmpului regenerațiunii și care în Craiova contrasemnă decretul apărător drepturilor proprietății după legile în ființă până la nouăle legiuiri, întâmpină două descărcături de pistoale la '48, în strada Colegiului, și astăzi zisul de sine *Român* îi face onoarea de a-l acuza, de a-l calomnia în public pentru că a cutezat a dejuca cabala de peste Olt, din 1854, pentru că a cutezat să ardice un colț al vălului

¹ Vezi, din *Memoriurile intime* publicate în dosarul editat de d. N. Russo, pag. 60 până la 64.

² Vezi aceleași *Memoriuri*, pag. 60 până la 64.

ce acoperirea mașinațiunile străine, vâl ce astăzi deveni foarte transparent.

Cu un cuvânt, Ipăteștii, din cari unul muri în străinătate, toți câți mai țiiu la principele lui 1848 din 9 iunie, toți amicii – nu ai lui Heliade, ci ai Adevărului istoric, ai drepturilor Patriei – sunt persecutați și batjocoriți de ciocoi ciocoilor, de furii patentati, sunt amenințați prin toate mijloacele și însuși cu incendiul (întrebați pe târgovișteni).

Unde, din contra, toți actorii dramei din Ieși și din București (după cum o numește răposatul Grigoriu Ghica), al căruia suflător era Puterea străină și ocultă ce ne-a dospit toate *zavererele*, toți complicii lor, unii avură domnia și ministerele Moldovei, alții fură protegiați în străinătate spre a degenera cauza justă și a face de a se lua un '48 drept altul, fură acreditați spre a spiona ministerele, spre a amăgi junimea generoasă și oamenii creduli, spre a-și însuși toate principele, toate ideile ce au ieșit din sânul societății secrete de români, spre a descredita pe autorii lor și spre a turbura astfel mințile cum să se încurce orice șir istoric și să fac a pieri orice adevăr.

Decizia ce a fost luat Rusia după *sfatul* unui fanariot de a desființa ierarhia boieriei, ce i s-a opus întotdeauna planurilor de uzurpare, și mai vârtos la 1821, la revizia Regulamentului, la 1836 și la prepararea unui 1848 cu totul românesc, fu în fine consomată cu cea mai mare abilitate. Scopul i s-a împlinit. De astăzi nu mai sunt chemați a guverna țeara cei ce cunosc ale țarei, cei ce au trecut prin toate gradele ierarhiei, împlinind ani îndelungați diverse funcțiuni. Junii neîncercați pot cu mult mai facil fi tentați și amăgiți, și împinși spre a comite erori nereparabili.

Ș-apoi ce vendictă neauzită! Stăi! Parcă ar fi zis fostului Domnitor Alexandru Ghica: „Tu te-ai aflat spre a susține atât de decis drepturile României? Pe tine dar te voi alege spre a le da cea după urmă lovitură!”

Astăzi veni timpul spre recompense tuturilor acestor turburători de idei și de principie, tuturilor celor ce cred că uciseră moralmente pe oamenii Națiunii; astăzi pe mâna lor se deteră amândouă țările; ei se înțoală astăzi cu manta patriotismului, ei singuri își pun, ca niște coarne, torțele guerrei civili ce le numesc razele geniului, ei au încălicat pe trestie și cred că zboară pe aripele Progresului.

Turburați și mâncați țările, luați-vă salariul, puilor de ciocoi ce ați adus ciocoismul în culmea lui de sfrunterie, că mult ați servit și în cele de la Brăila și în cele de la 1848, și în străinătate Doamnei ce v-a recrutat și v-a protegiat: ați adus, cum astăzi sub mâna ei de plumb și de fier, să geamă ca niciodată, strivită, România.

*

Așa, doi 1848 fură ca doi 1821, unul se începe din 9 iunie și vine de peste Olt, și altul din 11 iunie și venea de peste Prut. Până a-i distinge noi, i-au distins încă de la început filii piericiunii: unul fu al regenerării și altul al pieirii. Un duel de moarte este între dâșii. Care din amândoi va învinge? Acela, firește, în partea căruia vor trece românii. Pe care din doi ai blestemat, domnule I. Oteteleşene? Pe cel din 9 iunie? Însă la principele lui ai contribuit mult și ca membru al Societății filarmonice, și ca unul din protagoniștii opozițiunii de la 1836, ce va face epocă în analele patriei. Însă cel din 9 iunie își avu leagănul pe marginile Oltului și îți e frate (pentru că tot fiu al Oltului ești), și frate mai june, pentru că la conceperea lui ai fost unul din cei ce s-au oferit spre a-i fi nași la baptesma lui în apele Oltului.

Pe care din doi '48 binecuvântați, o, pui de vipere, voi, puilor de fanarioți și de renegați, voi, ciocoilor ce iar ați rămas cu buzele înflăte și îmblați turbați ca să ajungeți la putere? Pe cel din 9 iunie? Însă ce a fost d-amestic între el și voi, decât

ca să omorâți pe oamenii lui? Ce a fost d-amestic între părinții voștri și Tudor decât ca să-l uciză și să persecute pe credincioșii lui? Care principe de la '48 susțineți și profesati? Pe cele din Constituția proclamată în Islaz? Însă când ați lucrat la dânsule? Când nu le-ați combătut, parodiat, paralizat și degenerat și în țeară, și în străinătate? Când ați fost amici celor ce le-au elaborat, le-au profesat, le-au proclamat și susținut și conservat, în toată curăția lor?

Iar de binecuvântați și plângeți pe cel din 11 iunie, al căruia semnal fură șase descărcări de pistoale în alesul națiunii, atunci Dumnezeu să vă ierte păcatele, că furăți și voi o dată sinceri. Pe acesta, pe cel din 11 iunie binecuvântați și plângeți în fața lumii când vă scoaserăți, în fine, masca fără nici o teamă; acestuia îi celebrați aniversarea, din an în an, și în numele lui înjurați pe toți câți nu v-au lăsat a vă realiza *zavera* și a mânca bunul țării ca cei din Moldova consorți ai voștri.

Românilor toți, câți ați susținut ordinea și Constituția din 1848 al vostru, și voi mai vârtos, câți ați fost persecutați și închiși prin Colțea, prin Văcărești, prin Snagov, Turnaviți și Aricești, voi amicii și discepolii mei, care 1848 ați ajuns a susține, pe cel din 9 sau pe cel din 11 iunie? Nu-i vedeți acum distinși și în duel de moarte? Nu vi s-a luat vălul de la ochi? Ce căutați între Prodanii de la 1848?

Bărbați ai legilor, nu știți că patria noastră nu e nici păgână, nici judană, ca să aibă *dreaptă* și *stângă* pentru filii săi, că patria noastră e o mamă creștină, ai căria filii cată a-i precede și a-i urma, ai căria filii cată a o încongiura? E vreo diferență astăzi de principe între filii patriei? Au doară nu toți au adoptat principele Constituțiunii de la 1848 și le susțin cu aceeași abnegație?

Cine mai este astăzi pentru servitutea Țiganilor?

Cine pentru cenzură?

Cine pentru protectoratul exclusiv al țarului?

Cine pentru neresponsabilitatea miniștrilor?

Cine pentru neegalitatea înaintea legii?

Cine în contra contribuțiunii generali?

Cine în favoarea călugărilor greci?

Cine în contra instrucțiunii generali și sănătoase?

Cine în favoarea sumelor luate pe nedrept de la 1847 încoace?

Nu vedeți că cearta nu e pentru principe (căci, de câte ori a fost vorba de principe, toți au votat în favoarea lor), ci pentru persoane, că cearta este pentru cine să ajungă la ministere și la putere, că cearta e păgână, și de aceea formă dreaptă și stângă?

Veniți, voi, toți oamenii legilor, toți oamenii științei, voi profesorilor toți, voi, preoți luminați, capule al religiunii, chiriarihule, și, cu Evangheliile și cu istoria în mână, arătați că Patria e creștină și n-are dreaptă și stângă pentru filii ei; înfrățiți condițiunile, arătați lumii pe ciarlatanii ce zbiară nepedepsiți, cu torțele guerrei civile în mână, mântuiți țara de ciocoi ce știu franțuzește, mântuiți-vă pe voi înșivă.

1859

N-a trecut încă anul acesta și abia l-am putea descrie pe jumătate; și a-l devanța cu șase luni ne e teamă că nu vom fi înțeleși decât numai de cei ce l-au preparat și l-au rasolit, nu în apă, ci în lături.

De multe ori v-am spus, românilor, cu doi și cu trei, și cu zece ani mai înainte, cu cine era să aveți d-a face și că vă preparați singuri a vă veni pe cap, și m-ați considerat, m-ați tractat cum niciodată n-ați tractat pe voitorii voștri de rău. Ce ți-am făcut, o, popole și domn al meu? Acum nu-ți mai pot spune nici câte pot vedea că ți se va întâmpla mâine; să dai singur cu capul de idoli tăi și, când îți vei sparge capul de picioarele lor de aramă, și de mâinile lor de fier, când în loc de balsam ți se va turna pe cap oțet, atunci, cu pățirea, vei învăța minte. Acum atâta îți pot spune, că ne aflăm în doi 1859. Junii din Paris,

ce în iarna anului 1858 ascultară lecțiunile mele de literatură română, vă vor încredința, românilor, că altul era 1859 ce se prepara în sânul României, și altul cel preparat în căldarea farmecelor diplomației, și aclamat de complicitii cabalelor din 1821 și din 1848. Drama e tot aceea, autorul și suflerul tot acela; victimele însă mai numeroase, spectatorii mai speriați, pentru că văd un Ipsilante iar, minus gradele și talentele aceluia.

*

După acestea toate, parcă ar ajunge cineva a zice: „Spre ce dar atâtea lupte și sacrificiuri căci, până în fine, tot voia inemicilor naționalității noastre se împlinește. Tudor fu ucis și credincioșii lui persecutați. Câți s-au opus la articolele contra-naționali ale Regulamentului, nu mai sunt; câți au protestat la 1836 formal în contra uzurpării autonomiei au fost persecutați până au zis *mea culpa*; câți au ieșit cu alt 1848, spre a se opune celui din Moldova, au devenit victime și nu vor mai vedea zi albă până ce nu vor deveni renegați și nu se vor pune sub stindardul *Steauiei Dunării*, al căruia general e un împielit Rodin? Dacă așa ne-a fost soarta, mai bine să plecăm capul și să ne supunem ei.“

Această judicăată coprinde o mare parte de adevăr, însă nu adevărul întreg, nu adevărul de amândouă părțile. Puterea materială, unită cu puterea intrigelor și cabalelor, e o putere formidabilă în contra căreia cel mic și debil nu poate sta; însă și puterea morală, puterea Dreptului devine cu atâtea mai tare și mai învingătoare cu cât va fi mai împilat cel drept; porțile și țăriile iadului nu pot nimic în contra ei.

A murit asasinat Tudor, în adevăr; însă din sângele lui a renviat ca din mormânt domnia pământeană și, cu emanciparea de fanarioți, se mai ușură nația de cabalele diplomației din afară. Au căzut boierii ce au protestat în contra articolului fraudulos al Regulamentului, însă de la 1836 dată declinul

protectoratului exclusiv. S-au sacrificat ca nimeni și materialemente și moralemente Heliade, Magheru și Tell, opunându-se lui 1848 ce venea de peste Prut, însă politica ce au inaugurat ei la 9 iuniu, în Islaz, fu adoptată de Europa întreagă, aduse răzbelul din Crimcea și căderea protectoratului exclusiv.

Puterea materială e ca și securea ce se rumpe tăind arburii și rumpând oase. Victimele ce s-au pus înaintea securei moscovite, prin decizia și devotamentul lor, prin corpurile și sufletele lor au făcut a se mai fatiga cel puțin brațul ce, mai mult de un secul, neîncetat bate asupra drepturilor noastre. Rusia a triumfat întotdeauna; însă și românii nu mai sunt astăzi ceea ce era la 1820. Fără victimele ce s-au sacrificat, ei astăzi n-ar fi avut conștiința de sinele, n-ar fi știut ca și la 1820 ceea ce au fost și ce ar fi.

Vocea ce cânta dimpreună cu junimea:

*Din gloria străbună
De am căzut, ne-naltă.
De am uitat unirea
Ce-i întărea-ntru toate,
Acum ne fă uniți!*

*Să știm c-avem dreptate,
Să știm ce, cine suntem;
Ș-așa să nu se uite
O nație mărită
Ce-am fost și ce-am fi noi.*

Vocea aceea, deși astupată adesea, n-a strigat însă în deșert. Nația întreagă astăzi e deșteaptă, știe cine a fost și ce ar putea deveni; se agită până la unul, aspiră la un viitor demn de dânsa; de se rătăcește, culpa nu e a ei, ci a celor ce au luat inițiativa a o conduce; în credulitatea ei de a se încrede însuși puilor de

fanarioți ce vin sub mantă de românism, în acea credulitate însuși stă tot meritul ei de popul bun, mlădios și energic.

Securea moscovită s-a rupt lovind în atâtea victime române și acele victime ar fi fost cu mult mai puține și sângele lor ar fi fost cu mult mai fecund dacă la acea secure nu s-ar fi oferit filii piericiunii, ce se zic *Partit național*, nu s-ar fi oferit – zic – drept coadă la secure. Prin români astăzi Rusia bate pe românii adversari ei¹.

ANEXE

No. 1

După mai multe campanie trecute, Rusia spera, în fine, că cu răzbelul ce declară Turciei la începutul acestui secol, venise și ora de a incorpora în statele sale Moldo-valahia, după care dorea atâta. Răzbelul însă ce îi declară Napoleon I o nevoi să încheie o pace cu Turcia, și cu toate că acea pace ar fi acceptat-o Rusia cu orice preț, dibăcia însă a ei, secundată de trădarea lui Moruz, o făcu să se aleagă cu Basarabia, de unde se aștepta a pierde tot fructul acelei campanie.

După tractatele de la 1815, Rusia puse la cale și nu uită nimic de a se recompensa ca niciodată de tot ce pierduse în Principate și în Turcia la 1812. Eteriele greco-slave lucra cu energie sub egida ocultă a Rusiei și pretutindeni, și mai vârtos în Principate, făcea propagandă mare.

Timpul izbucnirii veni la 1821 și, de unde se aștepta ca Tudor cu boierii țării noastre să facă cauză comună cu Ipsilante, trimisul ei spre a deschide drum neted priu mijlocul revoluțiunilor, oștilor Rusiei; de unde credea că, de astă dată, nu-i mai scapă Principatele pe care le credea adormite și oarbe în amorul ortodoxiei lor, Tudor cu boierii țării îi dejucă planul.

¹ Vezi și anexul no. 4.

Principatele, în loc de a cădea sub Rusia, din contra, își deteră domni pământeni și se puseră pe reforme regeneratoare.

Ciocoi și fanarioții, ce fugiseră la venirea turcilor, nu cutezară a mai reintra în țeară și mult steteră prin străinătate. Unul dintre fanarioți, ce fusese ca o mână dreaptă muscalilor în eteriile greco-slave, fugind din țeară, se dusesse drept la Petreburg. Acolo, când fu întrebat asupra celor întâmplăte în țeara noastră, asupra surprizei ce Tudor și boierii făcură Rusiei, acesta, ca vechi în Țara Română, ca știitor de toată puterea și defectele ei, zise la ministerul Rusiei și dete și un memoriu prin care se arătă:

„Până când în ambele Principate va exista instituția boieriei, Rusia totdeauna va afla o opoziție dintre boierii bătrâni, cel puțin ascunsă dacă nu de față, la împlinirea planurilor sale“.

Cabinetul Petreburgului pricepu aceasta din experiență și de atunci proiectă a desființa această instituție. În adevăr, cunoscuse fanariotul cine era accia cari susținuseră prin atâtea nevoi existența acestor țare. De la un timp încoa, conchistele cu forța nu mai era facili, și oricâte se mai fac, nu pot fără a se prezenta cu nume onorabili de civilizătoare popolilor, de umanitate, de supunere de bunăvoie și spontanee; la acestea se cer propagande, înmulțirea prozelitilor, promiteri mari, ajutoare ale capilor țarei și semnăturile lor.

Un ofițer vechi, ce prin serviciu de mai mulți ani a ajuns la gradul de major, și e deja major vechi, anevoie se vinde pentru gradul de colonel, oricât de mlădios ar fi, când știe că numai un pas mai are de a face până a avea rangul propus; unde un sublocotenent, oricât de onest ar fi, este de două ori tentat spre a fi amăgit, întâi din neexperiență ca june, și al doilea de rangul naintat ce i se propune. Asemenea, un logofăt mare, un vornic (și logofăt, și vornic, nu ajungea cineva facil de june, căta se cărunți în serviciurile țarei), un logofăt zic și vornic nu-și pune atât de facil numele sau semnătura pentru un rang sau

post ce așteaptă deja din dreptul său, unde un logofețel, un funcționar subaltern se poate cumpăra pe nimic.

Cu masca egalității se întruduse dar în Regulament ca boiernașul de județ să aibă același vot cu banul și vornicul învechit în servițiurile țarei. Într-o adunare generală dar, compusă de 80 sau de 190 de deputați, putea o putere ce influența în țările noastre a-și face o majoritate cu sacrificiuri foarte mici: promite zapciului isprăvnicia, promite unui Sarsailă ce n-a fost în nici un serviciu, promite-i un minister, că-ți vinde și pe Dumnezeu ce nu-l are. Promite însă unui vornic rangul de ban, sau unui logofăt rangul de vornic, că vei afla dacă nu într-unul, în altul, dificultăți. În generala adunare dar, de revizie a Regulamentului, trei bani, doi vornici și doi logofeți se aflară cari să zică *nu* când a fost vorba de pierderea autonomiei; și din atâția deputați ce veniseră d-afară nu se aflară nici unul.

Când bătrânii au prestigiu și sunt ascultați într-o nație (și cu bătrânii în politică se înțelege funcționarii vechi, ce au trecut prin toate gradele și fazile ierarhiei), când aceștia sunt onorați și ascultați, acea nație cade mai anevoie în erori. Rusia de acei bătrâni se puse cu dinadinsul a ne lipsi, ca să dea țara pe mâna neîncercaților spre a o da de mal, amăgindu-i.

În toată lumea, fiecare om, fiecare familie, fiecare nație e geloasă de drepturile sale, dacă are drepturi: nimeni nu le sacrifică facil. Și dacă cuiva îi este iertat de a-și apăra drepturile sale particulare, cât oare nu e de iertat și de onorabil de a-și apăra drepturile comune ce sunt nu ale unor familii, ci ale filiiilor patriei în genere. Boierii vechi era cu atât mai onorabili cu cât că fiecare, apărând drepturile bănicii, vorniciei, logofeției etc. etc., ei nu apăra niște drepturi ale lor din naștere, sau ale familiei lor, ci ale acelor ranguri la care astăzi era unul și mâine ajungea altul, tot dintre români, fără excepție de condiție socială. Un mitropolit, un episcop, când apăra drepturile arhieratice, nu-și apăra drepturile sale, ci ale postului arhipăstoral la care astăzi

este el, și mâine poți fi tu. Este rău când la arhipăstorie nu mai pot ajunge filii patriei, cum ajunseserăm sub fanarioți și precum au ajuns bulgarii. Este rea starea în care au ajuns basarabeni, bucovinenii, transilvanii și bănățenii, unde la primele posturi nu mai pot ajunge românii.

De nu era boieri români, când intră Ipsilante, Rusia n-ar fi întâmpinat pe Tudor în contra planurilor sale. Complotul ei dară de aci înainte fu în contra acestei rămășițe a boieriei, ce a produs întotdeauna pe apărătorii decizi și experimentați. Instituția aceasta fu așa de înțeleaptă, încât și străinii, de ajungea a străbate rangurile sale, ajungea să aibă același zel și, de multe ori, mai mult decât mulți pământeni. Cine nu cunoaște devotamentul faimosului în dreptate și în faceri de bine banului Ghica ce susemna cu boierii pământeni la înființarea republicei danubiene? Îmi plac mulți din junii de astăzi și le laud mult generoasele aspirațiuni; le doresc înaintarea; doresc a-i vedea, de aș trăi, pe dânsii ocupând locurile celor bătrâni: însă nu astăzi, să ferească Dumnezeu! Ci încet-încet, din grad în grad, peste zece ani. Vai de oștire ar fi când, d-odată, un sublocotenent s-ar face colonel, și vai de țară ar fi, precum și este, când pe unul care n-a fost subadministrator, l-ai vedea d-odată administrator, director de minister și însuși și ministru. Nu, ci îndărăt la locurile voastre, junime ammuțată de străini.

No. 2

Programa mișcării adevărate române, sau *contrazaverii* de la Izlaz, era deja preparată cu proclamația cunoscută, cu scrisoarea adresată către domnitor, alesul națiunii, și cu ruga ce o didei de cu seara preotului Șapcă spre a o citi după sanctificarea apei și după profetia lui Iezechiel, cap. XXXVII.

Reproducem aci scrisoarea către domnitorul George Bibescu, astfel cum s-a publicat în francezește în *Mémoires*, pag. 80 și 81, cum și ruga recitată de preotul Șapcă. Măria sa

domnul Bibescu, de va avea originalul în românește, cum și peotul Șapcă, de mai conservă originalul, vor face un serviciu istoriei de le vor da publicității. Noi le-am pierdut; căci frații căzuși ni le-au furat la 19 iuniu, dimpreună cu tot ce am avut în cameră, și vestminte și arme, când Prodanii din 1848 se înțeleseseră cu Odobescul să ne omoare.

Scrisoare către Domnitor

În numele popolului român

Măria Ta!

Mișcarea ce agită pe Franța și Germania se simți în toată Europa și nu întârzie de a pune în neastâmpăr România.

Popolul român, disperat de lungele-i suferințe, locuitorii Capitalei, speriați de venirea comisarului rus ce totdeauna a fost înaintemergător de turburări, speriați încă de un complot străin diabolic, urzit spre a turbura pacea publică prin beția patimelor, se văzură nevoiți a lua parte la o mișcare națională de *apărare* și de *principe*. Întreprinderea fu improvizată și spontanee; căci Măria-Ta nu mai fuși în stare de a opune forța și energia necesarie la intrigele străine¹.

Jos însemnații, temându-se ca mișcarea să nu degenereze în anarhie, văzând că opinia publică se concentrează împregiurul lor, se determinară a se pune în capul unei mișcări regeneratoare, al căria scop este de a menține ordinea, proclamând dorințele popolului prin proclamația ce se alătură aci. Aceasta cheamă pe tot românul de a lua parte la fapta regenerațiunii, și mai vârtos pe Măria-Ta.

Considerând că mâinile Măriei-Tale (prin trădarea oștirii din Capitală) nu sunt în stare de a ține frânele guvernului, jos însemnații, spre a-și putea împlini misiunea, se văzură în

¹ Aluzie la neascultarea oștirii la cazarmă.

inevitabila necesitate de a lua, prin interim, o sarcină foarte grea și se constituie în Guvern provizoriu.

În numele dar al popoului român, ei au onoare de a comunica Măriei-Tale manifestația națională și Constituția ce este bazată pe vechile noastre legi și datine; și invită pe Măria-Ta, ca pe un ales al națiunii, de a asculta vocea Patriei și de a te pune în capul acestei mari întreprinderi.

Prin consimțământul Măriei-Tale, prin semnătura Măriei-Tale pusă asupra Constituțiunii, popoul va fi rasigurat, creditul Măriei-Tale va fi restabilit, și prin urmare puterile Măriei-Tale vor fi restaurate.

Jos însemnații n-așteaptă decât răspunsul Măriei-Tale și îndată ce vor avea fericita și mult dorita știre despre consimțimentul Măriei-Tale și vor fi convinși prin probe de ajuns despre sinceritatea inimei Voastre, îndată vor înceta de la a lor sarcină și se vor stima fericiți de a avea și a împlini ordinele Măriei-Tale.

Membrii Guvernului provizoriu: Hierul Șapcă, I. Heliade, Chr. Tell, Ștefan Golescul, N. Pleșoianul.

Islaz, din Câmpul Regenerațiunii, 9 iunie 1848, no.1.

Ruga recitată de preotul Șapcă

Dumnezeule al puterii și al dreptății! Ochiul tău este asupra noastră; caută și vezi popoul tău în genuche înaintea Evangheliei și Crucii Tale. Dumnezeiasca Ta dreptate o cerem cu toții. Auzi și binecuvântează ruga noastră. Dă popoului român tăria în brațele lui, și inemicii tăi vor fi învinși. Revarsă în sânul lui curagiul, în inima lui blândețea și în mintea lui spiritul înțelepciunii și al ordinii.

Dumnezeule al luminilor, tu ai înălțat odinioară coloana de foc spre a conduce pe Moise în deșert. Fă, Doamne, ca angelul bunelor consiliuri să descinză în mijlocul acestui popol și să ne conducă pe căile tale. Binecuvântă din înălțimea cerurilor

stindardele noastre coronate de crucea Filiului Tău prea dilect; fă-le a vântula pe calea ordinii și a adevăratei glorii.

Doamne Dumnezeu, Fiul tău prea dilect fu trimis în sacrificiu pentru mântuirea oamenilor; în marea sa dragoste pentru cei scăpați, deveni însuși anatemă spre a îndumnezei pâinea și vinul ce se fac prin travaliul neavuților; deveni prada morții ca să dea viață și libertate oamenilor. Același ești, Dumnezeu: la tine sunt victoria și libertatea; scapă și mântuie pe tot omul ce suferă; reală și vivifică pe acest popor ce moare ca să dea nutriment și viață împilătorilor săi; mântuiește-l de abuzurile ce au tras împilătorii și din însuși virtuțile lui; scapă-l de *abuzurile* clăcei, din noua și infama *iobăgie* necunoscută părinților noștri, de angaria drumurilor, de toate impunerea faraonice și de oricare împilare, violanță și nedreptate. Dă-i înapoi timpul și locul cu care tu ai dotat pe om; fă-l a se bucura de dreptul travaliului său.

Ușurează, Dumnezeu, un popor strivit de suferințe; scoală-te, Doamne, și fă să te cunoască în adevăr lumea că tu ești Dumnezeu laborioșilor, și al tot omului ce se apropie de tine prin travaliu; căci tu ești Creatorul și prin travaliu ai dat ca să devenim și noi creatori; travaliul e adevărata rugă ce tu exauzi și binecuvinți, făcând-o a spori. Arată-te că tu ești părintele scăpaților, orfanilor și văduvelor, consolator al celor împilați. Nu chemăm decât numele Tău, nu cerem altă lege decât Evangheliile Tale. Fiul Tău a promis celor împilați dreptatea, celor flămânzi pâinea, celor contristați consolația; dă fiilor bunurile lor, pâinea lor, după dreptatea Ta, și fie ca spiritul consolațiunii și al adevărului să lumineze mințile lor.

Bucurându-ne de lumina și de dragostea Ta, de dreptatea și de puterea Ta, te vom glorifica, o, de trei ori sânt; căci a Ta este împărăția și puterea și gloria, a Tatălui, și a Fiului și a Sântului Spirit, acum și totdeauna și în secolul secolilor, amin.

No. 3

Despre cum s-a format Comitetul revoluționar la 1848, cum dintr-însul s-a ales comisia executivă de trei membri: Ion Ghica, A. G. Golescul și N. Bălcescul, despre planul și instrucțiunile comisiunii, despre câte s-au întâmplat la Izlaz, Caracal și Craiova, citească-se-n *Mémoires sur l'histoire de la Régénération Roumaine* de la pagina 29 până la 108, cum și în dosariul publicat de d. N. Russo, de la pag. 16 până la 64. Reproducem aci cele ce se întâmplară după ajungerea de peste Olt a lui Heliade, Tell și Maghieru ca membri ai Guvernului provizoriu:

În seara (a ajungerii lor în București, la 16 iunie), membrii Guvernului se adunară dimpreună cu miniștrii la palatul administrativ spre a se ocupa despre măsurile ce era a se lua spre asigurarea ordinii și păcii publice. Prima hârtie care li să înfățișă fu demisia lui C. Rusetache și I. Brătianu, ce era deja numiți ca secretari ai Guvernului (cu vot deliberativ). Această purtare neașteptată produse o impresie nemulțumitoare întru toți membrii, ce se deciseră a nu accepta această demisie. Fu însărcinat d. Tell a se înțelege cu dânșii.

Odobescu împlinea funcțiunile de cap al oștirii; între măsurile ce se luaseră, se propuse de a se uni toată oștirea în Capitală. Odobescu se opuse la aceasta, zicând că frontierele și carantinele nu puteau să rămâie dezgarnite. I se dete mijloace de a întâmpina provizoriu această necuviință (prin dorobanți); el însă avu atunci sinceritatea de a spune pe față că niște asemenea măsuri ar desplăcea Rusiei, și că el, vechi ofițer din armata Rusiei, nu putea face să supere întru nimic această putere. Atunci i se făcu observația că vorbele sale nu sunt ale unui bărbat al mișcării și al Constituțiunii, și că, prin urmare, ar fi și mai onest din partea sa de a se trage din serviciul unei asemenea mișcări ce în general nu poate plăcea Rusiei. El însă răspunse că demisia nu și-o dă, și postul său îl va susține cu sabia.

A doua zi, 17 iunie, Tell văzu pe C. Rusetache și pe I. Brătianul, și le aduse aminte că, după îndatoririle luate, membrii Comitetului revoluționar nu putea să-și dea demisia până ce nu va conduce mișcarea la capătul său. Apoi, întrebându-i despre motivele ce îi făcu a se retrage din Guvern, răspunsul tot le fu că nu putea să fie la un loc cu membrii din cari se compunea Guvernul. Tell le zise iară că n-au despre aceasta cuvânt, căci toți membrii era dintre consoții lor, din același comitet format înainte de revoluție, și că membrii aceștia n-au ajuns la putere nici prin forță, nici prin intrige, căci ei era peste Olt pe când Guvernul fu aclamat; și că, fiind venit în Capitală abia de o zi, nu au avut timpul de a face nici un act, bun sau rău, ca să atragă sau să piardă opinia publică și că, prin urmare, Rusetache și Brătianu rău fac de se retrag din Guvern când odată își avea îndatoririle lor mai nainte de mișcare, cu aceleași persoane ce se afla atunci la putere. În fine, le zise că acela nu e un cuvânt de ajuns de a zice că nu pot să fie la un loc cu niște oameni căror, până aci, n-avea nimeni a le împuta nimic, cari fuseseră aclamați spontan prin opinia publică, cari fuseseră ieșiți din sânul aceluiași Comitet revoluționar și cari profesă aceleași principie și era cunoscuți din viața lor trecută.

Rusetache și Brătianul rămaseră în decizia lor¹ și trăgându-se, ziseră lui Tell cu un aer profetic și adică amical: „Noi îți dăm consiliul nostru să nu mai dormi de astă-seară la palat“. Tell nu putea nici într-un chip să-și explice acel consiliu din partea unor amici atât de reci.

Nu trecu o zi și reacționarii formară un club ce se zicea că era al proprietarilor și care era a se aduna în sala lui Momulo, la 19 iunie. Seara, la 18 iunie, cincisprezece indivizi se prezentară la palatul administrativ; aceștia veniră în numele proprietarilor

¹ Nu era vorba că s-ar fi schimbat Heliade, Tell și Maghieru, ci că aceștia nu împliniseră programa, dată de comisia executivă de trei, de a începe mișcarea prin prade și violațiuni.

cu niște reclamațiuni de tot sofisticate, acuzând Guvernul că ar fi inamic al proprietății.¹ Odobescul era de față și schimba la semne de înțelegere cu acei cinci mandatarî. În van câțiva din membrii Guvernului (și mai vârtos Heliade și Maghieru) își puna toate puterile d-a le demonstra că sunt amăgiți dumnealor și că nouăle reforme n-avea de baze decât respectul către proprietate. Mandatarîi cunoștea foarte bine adevărul, ei înadins se făcea că nu-l pricep (căci căuta înadins cearta). Când se retraseră, unuia dintr-înșii îi scăpă din gură amenințarea: „Măine, domnilor, vom veni cu o deputăție *mai numeroasă*“.

Pe când era a se retrage p-acasă membrii Guvernului, Odobescul propuse că a doua zi, duminică, voiște a prezenta la Guvern pe statul major și pe ofițerii ce se afla în garnizoană în Capitală. Spuse că această înfățișare se va face la 12 ore și adaoșe că guvernele trecute avea învățul d-a face pe ofițerii s-aștepte în antecameră, ce umilea foarte mult oștirea. *Rugă* dar pe membrii *Guvernului celui nou* să binevoiască (propriele lui cuvinte) a se afla la ora arătată în sala cea mare a palatului spre a *priimi omagele și felicitățiunile ofițerilor și spre a da probă de regenerație în toate lucrurile*.

A doua zi, la 19, Heliade se duse mai nainte de ora 12 la d. Câmpineanul. Când se apropie ora aceasta, Heliade căta a se duce la palat. Toți ofițerii era deja și adunați, cu Odobescul în capul lor, mai nainte de ora arătată.

Trecem câteva amănunte ce se pot citi în text. Venim la ceremonia ce se prepara lui Heliade, Tell și Maghieru. Înfațișarea ofițerilor se termină într-o dispută provocată înadins ca să amâne timpul, până când o voce se auzi:

¹ Cei acuzați de inenimici ai proprietății era Heliade ce singur a strigat „respect la proprietate și la persoane“ și Maghieru care ajuta pe Heliade la Craiova de a se pune în contra decretului scandalos despre care vom vorbi.

– Vin proprietarii!

Atunci Odobescul, schimbându-și tonul ce până acum avea ca un oștean către capii Guvernului, își dete un aer impozant și, apropiindu-se de Heliade:

– În numele proprietarilor – îi zise, apucându-l de braț – te arest, domnule... , cum și dumneavoastră, domnilor membri ai Guvernului...

Heliade se uită la Odobescul, luându-l de sus până jos, și-l împilă cu a sa căutătură, aducându-i aminte numai cu un gest întâmpinarea ipocrită și servilă ce-i făcuse cu o jumătate de oră în capul de jos al scării:

– Ce era acea căciulă în mână și capul gol și plecat d-adi-neaoarea, și ce sunt gesturile acestea și acel piept înflat d-acum?

Atât putu să pronunțe Heliade și fu împresurat și asalit de ofițerii ce se încârcaseră spre a-l ține prins; Tell fu dezarmat și luat de a fi și dus la cazarmă. Maghieru, trăgând sabia, își deschise drum printre ofițeri și se duse a se închide cu doi din dorobanții săi într-o cameră.

Două companie sub comanda colonelului Solomon, ce veniseră și sta în pândă în strada din dos, veniră repede (la semnal) și se suiră în palat cu baioneta înainte. Zece din acești soldați fură pe dată puși în camera unde era arestat Heliade (și unde se afla și Ștefan și Nicolae Goleștii). Heliade încă nu-și pierduse sângele său rece și se puse a haranga pe soldați. Solomon străbătea prin toate salele, căutând pe Maghieru și dând ordine soldaților. Cum auzi pe Heliade vorbind soldaților, deveni furios. Nu se putea scrie în franțozeste expresiunile colonelului Solomon, aci însă le dăm fedel din vorbă în vorbă:

– Nu mai sporovi din gură, Heliade, zise colonelul, că pui de te leagă cobză. Puștele la ochi, copii!

Atunci auzii cocoșurile „crrrâk!“ Și, de unde eram în picioare, înaintea unei canapele, mă pusei jos, între ambii Golești. Puștele era toate la ochi și îndreptate în mine... Ce

s-a mai întâmplat nu-mi aduc aminte: când s-au retras soldații, când și cum am fost scos din acea cameră, nu știu. Memoria îmi revine; și văzui că sunt în sala mare ce căuta spre curte. Să continuăm cu textul:

Câțiva din amicii Constituțiunii, ce veniseră spre a asista la ceremonie (cum se zicea), scăpară pe ferestrele din planul de jos; alergară a trage clopotele, a da alarma și a da de știre popoului despre arestarea membrilor Guvernului său. În câteva minute, curtea palatului era plină: popoul aflua, alergând de toate părțile. Tell, liberat în drum prin multitudine din mâinile celor ce îl ducea la cazarmă, suia dimpreună cu cei mai cutezători cetățeni scara palatului. Într-o clipă, soldații fură scoși și alungați din apartamente, prizonierii eliberați, și Maghieru ieși din camera unde se închisese.

Trimitem pe cititor la paginile de la 113 până la 119 ale *Memoriurilor despre istoria regenerațiunii române*, unde se coprinde uciderea de către soldați [a] celor nouă martiri, înmormântarea lor, arestarea lui Odobescul și a lui Solomon, darea lor în judică, cererea morții lor de la popol, și iertarea lor. Continuăm de la pagina 119:

Se știe deja că C. Rusetache și I. Brătianul, neînduplecați, își dideseră demisia însuși din prima zi a ajungerii din Craiova a membrilor Guvernului prozivoriu; însă îndată cum Odobescul și Solomon fură arestați, C. Rusetache și I. Brătianul veniră de sinele, fără a fi invitați de nimeni, spre a-și lua funcțiunile de secretari ce, cu trei zile mai înainte, le lepădaseră singuri. Guvernul îi îmbrățișă cu mulțumire, crezând că ar fi fost amăgiți și că, întorcându-se de la eroarea lor, cu aceasta da o probă de al lor zel pentru cauza publică.

Rusetache, în aceeași zi, se puse a redige un act din partea Guvernului prin care justifica pe Odobescul către popol. Foaia sa numită *Pruncul* își punea asemenea toate puterile spre același scop. I. Brătianul își îndoia iar puterile și cutezarea de a vedea

ziua și noaptea pe Odobescul și de a se consulta cu dânsul, oferindu-i serviții în contra tuturilor regulelor de arestare. Această purtare începu a deveni scandaloașă pentru publicul supărat deja. Poporul începuse a murmura; și când Guvernul le făcu oarecare observațiuni asupra purtării lor către Odobescul, ei ziseră că aceasta o fac printr-un sentiment de generozitate ca către niște inenimici învinși.

Se numi o comisie de ofițeri spre a judica pe Odobescul și pe Solomon, acuzați din partea popoului și a părinților [celor] uciși la 19 iunie. Membrii Guvernului provizoriu și mai vârtos Heliade, Tell și Maghieru, fiind condamnați încă mai dinainte de agenții cabalelor străine, fuseseră amăgiți de a lăsa dincolo de Olt pe toți voluntarii, pe sătenii ce îi urma, cum și cele două companii de soldați, cum și diviziunea fraților Racotă și dorobanții lui Maghieru, și de a veni singuri în București. Încrezându-se în scrisoarea lui N. Golescul, veniseră a da de sine-le în cursă.¹

A doua zi, după atentat în contra membrilor Guvernului și arestarea lui Odobescu și Solomon, cele două companii ajunseră în București și se cazernară, ca mai fedele, în palat, spre a preveni de aci înainte la orice tentativă din partea conspiratorilor. Era de remarcat că C. Rusetache și I. Brătianul se tot formaliza și făcea observațiuni despre aceste semne de priveghere: nu le plăcea nicidecum să vază acei soldați împregiurul lui Heliade, Tell și Maghieru. Într-o seară, pentru nimic ajunseră și la ceartă cu Tell, ce nu-și putea explica acea purtare a lor.

Într-aceasta, cercetarea sau judicata lui Odobescu și a lui Solomon se urma. Solomon se și înfățișase de două ori înaintea judecătorilor și, după semne, începuse a se teme sau de o condamnare, sau de furoarea populară. Într-o zi, ceru să

¹ Vezi paginile 95, 96 și 97 din aceleași *Memoriuri*.

cheme pe Maghieru a veni să-l vadă în camera unde era arestat. Acesta se duse spre a-l consola și a vedea ce avea a-i zice. În aceeași zi chemă și pe Heliade și, după ce termină cu dânsul, chemă și pe Tell. Când aceștia, ieșind de la Solomon, se întâlneau, cu neastâmpăr se întrebară unul pe altul ce le-a zis Solomon. Același secret le încredințase la câte trei, declarându-le cu jurământ că el, fedel Constituției, n-ar fi făcut niciodată cauză comună cu Odobescul dacă acesta nu l-ar fi încredințat că în conspirația în contra lui Heliade, Tell și Maghieru se afla mai mulți dintre oamenii mișcării, și din aceștia numi pe Rusetache și I. Brătianul.

Acum, o altă acuzație veni la lumină, alte arestațiuni căta a se face. Popolul credea că acești doi oameni, Rusetache și Brătianu, sunt în bună înțelegere cu membrii Guvernului. Spre a se depărta dară de scandal, spre a nu da motive publicului de a prepune că se află dezbinări în Guvern, câte trei colegii se deciseră a tăcea și a priveghea de aci înainte la mișcările celor doi acuzați și astfel să apercă populul de a cunoaște o asemenea dezbinare.¹

Pe toată ziua, reacția se organiza din ce în ce mai mult. Odobescul, prin mijlocirea lui I. Brătianul, se afla în relație cu ofiterii regimentului lui Solomon. În cazarmă se urzea un nou complot spre a ucide pe membrii Guvernului și a scăpa pe Odobescul. Însă două companii ce ardicaseră stindardul regenerației la Islaz se afla cazernate, cum am zis, la palat și trecea de fedele și decise de a apăra Constituția și pe oamenii săi; cel puțin de ast fel le credea reacționarii. Și pe de altă parte, tunurile transportate de popol la palat îi ținea în loc, cum să nu cuteze a mai cerca ceva în contra Guvernului popular.

Reacționarii dar inventară cabala de a scoate afară știrea mincinoasă că muscalii au trecut de la Focșani încoă, în țară.

¹ S-a văzut în căimăcămia din urmă câtă dezordine și dezastre a produs dezbinarea între membrii ei.

Guvernul, deși era informat prin raporturile administratorilor de Buzău, de Brăila și de Râmnic, și cu toate că nu credea aceste știri, trimise însă curieri înapoi spre a se convinge de adevăr. Brătianul ceru să se ducă el singur cu o misiune la Focșani și se prefăcu că pleacă; Rusetache, pe de altă parte, veni cu o altă nuvelă pe care o califica el însuși de *pozitivă*, că adică consulul englez din București¹ priimise de curând *proaspătă* stafetă din partea vice-consulului său, că rușii au și intrat în țară. Mai toți membrii Guvernului crezură pe Rusetache sau se făcură că îl cred, afară de Heliade, Tell și Maghieru, ce auziseră pe Solomon.

Nu întârzie a se întinde falsă nuvelă prin toată Capitala și cei ce o propaga înapoi (din partea lui Rusetache și Brătianu) zicea că vine de la Guvern. Locuitorii se alarmară. Constituționalii pierdea curajul și conspiratorii devenea mai cutezători; aceștia mai inventară înapoi și propagară știrea că membrii Guvernului se prepara spre a fugi și a lăsa Capitala. Publicul o știa deja aceasta, când între membrii Guvernului nici nu fusese încă vorbă dacă adică s-ar fi convenit sau nu a lăsa Capitala. Către seară, curtea palatului era plină de popul ce venea spre a nu lăsa adică pe membrii Guvernului de a pleca. În deșert unii dintr-înșii se încercară a încredința popoul că nici n-a fost vorba de vreo plecare a cuiva și că Guvernul era decis a aștepta orice i s-ar întâmpla și a menține ordinea, stând împreună cu cetățenii. Popoul întărâtat de conspiratori nu voia nici s-auză, nici să priceapă nimic.

Era zece ore din noapte și mulțimea încă nu se retrăsese de la palat și câți se retrăgea, amenința că se vor returna armați; pe de altă parte, conspiratorii se prepara ca, dimpreună cu soldații de la cazarmă, să vie spre a asali palatul și a libera de acolo

¹ Consulatul englez a și protestat mai târziu formal despre această nuvelă ce Rosetache o împrăștie în numele consulatului.

pe Odobescul. Atunci, membrii Guvernului începură a vedea necesitatea sau de a rezista, apărându-se în contra celor ce se prepara a veni asupra palatului (care ar fi adus o guerră civilă), sau de a se retrage și a paraliza astfel cabala preparată. Palatul era bine apărat cu două companii și cu tunurile și victoria ar fi fost a Guvernului în contra conspiratorilor; însă în cazul acesta, Guvernul ar fi căzut în aceeași necuviință în care căzuse Solomon la 19, făcând foc asupra cetățenilor. Se determinară deci membrii Guvernului (mai vârtos după insinuațiunile lui Rusetache și Brătianu) a se retrage la Târgoviște și a aștepta acolo evenimentele. În întâmplarea aceasta, Guvernul păți ca Don Basilio, din bun sănătos, îi scorniră că are friguri și-l trimiseră să se culce la pat spre a se curăți de dânsul.

Ia 29 iuniu, în revărsatul ziorilor, membrii Guvernului cu vreo cincizeci din funcționarii publici și cu cele două companii, plecând la Târgoviște, luară drumul spre Câmpulung.¹

*

Rusetache și Brătianu, reușind a li se crede invenția despre venirea muscalilor și a aduce întru nevoie pe Guvern de a se retrage din Capitală, își împărțiră rolurile; Brătianul rămase în București, Rusetache se prefăcu că se retrage și el cu Guvernul. După ce, de lângă Târgoviște, luară drumul spre Câmpulung și naintând în munți către Rucăr, C. Rusetache care știa că nu era picior de muscal în țară, pentru că el inventase nuvela falsă, se puse a vorbi cu N. Bălcescul spre a-i cerca părerile și a-l iniția oarecum în intrigă.

— Hei, Bălcescule! îi zise; s-a dus cu întreprinderea noastră. Ia București s-a numit și s-a instalat o cămăcămie de oameni ce nu sunt d-ai noștri; nu mai e nimic de sperat. Însă ia să zicem

¹ Câte li s-au întâmplat pe drum și cele întâmplate în București, unde rămăsese D. Brătianu spre a scăpa pe Odobescul, se pot citi de la pagina 125 până la 198.

că visăm: să ne închipuim că popoul din Capitală se scoală din nou (ei puseseră la cale prin Brătianul, ce rămăsese în București spre a răscula popoul și a-l face să aleagă pe Odobescu în capul Guvernului, incriminând pe cel retras de nevoie și că au lăsat Capitala în orele cele mai critice), să ne închipuim că popoul se scoală din nou spre a răsturna căimăcămia și a numi un nou Guvern provizoriu; cari ar fi atunci oamenii ce s-ar cuveni a-l compune? Eu, de aș fi la asemenea întâmplare în București, mi-aș pune toate puterile spre a pune pe Odobescu și pe Crețulescu în locul lui Tell și Maghieru; iar cât pentru Heliade, câtă să-l mai lăsăm încă vreo câteva zile în Guvern, că ne temem de popol deocamdată. Câtă să amăgim popoul, iar după câteva zile vom putea mai facil a ne curăți și de Heliade.

Bălcescul, ce credea ca și ceilalți că muscalii sunt deja în țară, tractă pe Rusetache ca pe un visător și care, visând ceea ce-i place, își dă pe față resimțimentele sau cugetele secrete.

Se știi cele întâmplare în București. Căimăcămia nu ținu decât douăzeci și patru ore. Popoul, aflând că știrea despre intrarea muscalilor la Focșani a fost falsă, se sculă din nou; Căimăcămia căzu. Brătianul se încercă a acuza pe Guvernul retras și a face a se aclama un nou Guvern, în capul căruia să puie pe Odobescu; popoul ceru cu stăruință a se înturna la postul lor membrii retrași ai Guvernului lui. Aceștia se afla la Rucăr.

Să continuăm cu citația:

„Fugitivii era chieși în Capitală. Cetățeni mulți din Câmpulung alerară la Rucăr spre a-și împărți bucuria cu membrii Guvernului. În bucuria generală și în prepararea de a se returna în București, numai Tell sta la o parte, în tăcere și pe cugete.

– Ce stai acolo, amice? îl întrebară unii. Pentru ce nu-ți ici uniformă militară și șarpa? Aide mai curând, aide să plecăm; nu vezi că ne înturnăm înapoi?

Tell sta tot nemișcat și în tăcere și când îl tot întetiră cu întrebările, și camarazii lui îl trăgea de mână, să se scoale și să se prepare de drum, el se văzu nevoit a zice:

– Puteți, cari voțiți, a vă înturna înapoi, unde vocea popolului, cum ziceți, vă cheamă; eu însă sunt decis a trece în Transilvania.

– Însă ai uitat, pesemne, îndatoririle noastre? Nimeni nu poate dintre noi a se retrage și a abandona cauza până când nu ne va abandona ea pe noi.

– Însă, pe lângă altele, ne-am îndatorat – adaoase Tell – de a fi și sinceri unul către altul și de a fi fedeli la această cauză comună. Eu unul nu mai pot a mă afla în contact cu oamenii neconsecinți, cu... vicleni.

– Ce vrei să zici? Explică-te curat.

– Rosetache și Brătianul, strigă Tell, membrii Guvernului provizoriu, au conspirat în contra vieții camarazilor lor: au făcut cauză comună cu Odobescu și cu toți reacționarii.

Toți cei de față rămaseră îmmărmuriți și exortară pe acuzator să probeze ceea ce zisese. Tell aduse atunci aminte demisia acestor doi oameni însuși în ziua ajungerii Guvernului provizoriu din Oltenia, refuzul lor de a-și mai lua funcțiunile, și-apoi îndesarea lor de a se instala de sine-le ca secretari, după ce văzură pe Odobescul arestat; primul lor act, prin care se încercară de a disculpa pe Odobescul înaintea popolului; relațiunile lor dese cu acesta când era sub arest, închietudinea lor și observațiunile despre orice măsură ce lor li se părea că se făcea spre a preveghia pe arestat, acuzația sau mărturisirea lui Solomon, care îi comunicase lui, cum și lui Heliade și Maghieru, că acești doi oameni fuseseră în înțelegere cu conspiratorii de la 19 iuniu. Le aduse încă aminte că știrea falsă despre intrarea rușilor fu adusă ca oficială de Rusetache; returnarea lui Brătianul, de unde zicea că se ducea la Focșani, și bravada de a veni cu atâta curagiu în București, în mijlocul reacționarilor,

și d-a se înțelege cu Odobescu; în fine, enumără toate amănunțele, toate nuanțele neexplicabile ale purtării acestor doi oameni, de la 16 iunie până în acea zi. Nu știa încă câte se mai întâmplaseră de curând în București, nici tentativele lui I. Brătianul. Maghiero își adaoșe și el supărările și spuse și el ce îi mărturisise Solomon despre înțelegerea lui Rusetache și Brătianul cu dânsul.

Între apărătorii lui Rusetache și Brătianu, N. Bălcescu se arăta cel mai înfocat și se sforța a convinge pe Tell și Maghiero că sunt prea mult prepunători. Discuția fu întreruptă prin ajungerea deputaților ce venea din București, F. Aron și G. Nițescu. Aceștia aducea scrisori oficiale și intime. Tell luă și el o scrisoare din partea metropolitului, ce îl exorta pe el și pe Maghiero de a-și da demisia din Guvern acești doi oameni în favoarea – după cum zicea Eminentă Sa – a păcii și ordinii publice.

N. Bălcescu avu și el o scrisoare ce îl informa despre evenimentele din urmă și despre rolul lui Brătianu pe când, în urmă, fu aclamat Guvernul din nou, adică despre eforturile lui de a face a ajunge la Guvern consorții lui Odobescu. Nuvela aceasta se asemăna mult cu vorbele ce le comunicase în secret, pe drum, Rusetache lui Bălcescu (vezi pag. 116). Mirându-se de această culpabilă asemănare de cugete între Rusetache și Brătianu, încă până a nu termina scrisoarea de citit, Bălcescul reîntră în cameră cu totul furios și însuși cu spume la gură se răpezi asupra lui Rusetache, fără a putea pronunța nici o vorbă, ca și cum ar fi vrut a-l strânge de gât. Când Bălcescul putu a se exprima, în marea sa furoare, prima-i vorbă fu: *Trădătorule!*, strigând asupra lui Rusetache cu un gest ca și cum ar fi voit să-l spargă. Cei de față nu putea pricepe nimic din această schimbare deodată. Bălcescul, până aci apărător al lui Rusetache în disputa ce s-a văzut mai sus, și acum să-i zică *trădător*, calificatie ce Tell încă n-o pronunțase! Toți crezură că a înnebunit

Bălcescul și se-ncerca să-l împace și să-l facă a-și veni în simțiri. Toți îl întreba: «Ce este? Ce ai, Bălcescule?»

El, atunci, începu a citi scrisoarea ce îi venise din București și spuse apoi toate câte Rusetache îi spusese pe drum; prin urmare, acuză pe Rusetache că a fost înțeles cu Brătianul. Atunci Tell comunică și el scrisoarea ce luase de la metropolitul. Acum dar nu mai fu nici o îndoială despre înțelegerea ce se afla între Rusetache și Brătianu cu partitul rus și al rumano-fanariotilor, ai căror agenți secreți era metropolitul și consorți. Rusetache zisese pe drum Bălcescului ca să alunge docamdată din Guvern pe Tell și pe Maghieru, și după câteva zile și pe Heliade. Brătianul se încercase în București să facă a se depărta acești trei oameni; și văzând că nu s-a putut, metropolitul acum da adică consiliuri lui Tell și Maghieru de a se trage singuri, puind înaintea că adică publicul n-ar fi mulțumit de dânșii.

Rusetache, văzându-se fără nici unul de a-i mai ține partea, mai cercă de a se apăra și începu a cam îngâna:

– Văz, zise, că toate aparințele sunt în contra mea și a lui Brătianu; nu mă mai pot apăra. Însă cu timpul vă voi demonstra că nu sunt culpabil.

Langagiul acesta mielos și fanariotic începu a dezarma mânia celor de față, fiind mai vârtos sub impresia bucuriei de cele întâmplare la București. Toți, voioși și cu inima bună, începură a invita și a jura pe Tell ca să uite cele trecute și să vie cu toții în București spre a-și lua din nou sarcina. Tell le mai arătă scrisoarea metropolitului și, în fine, le declară că se simte foarte dezgustat și faticat de intrige și că nu mai putea fi în nimic folositor cauzei dumnealor. Văzându-l neînduplecat, camarazii săi îi declarară că de nu se va înturna el în Capitală spre a risipi și desființa intrigele, atunci și ei sunt determinați a-l urma în Transilvania și astfel toată întreprinderea va rămânea pe mâna adversarilor.

Tell, în fine, se determină a-și înneca toate suvenirile neplăcute și a urma pe colegii săi:

– Spre a mântui aparințele, zise el, spre a nu aduce popoulul a vedea că se află dezbinări între oamenii mișcării, vă urmez în București și mă decid întru a tăcea și a suferi până în capăt. Ajungând însă la capătul carierei noastre, bine sau rău, vă promit de a-mi regula compturile cu Rusetache și Brătianu. Și întinse mâna lui Rusetache:

– Ține, domnule, îi zise, îți dau cuvântul meu că îmi voi plăti datoria.

Așa pleacă cu toții din Rucăr la București, unde era chemați.“

Aceste amănunte le avem de la toți câți s-au aflat la Rucăr. Spre împlinire la cele sus-arătate, adăogim și nota dlui N. Russo de la pagina 70 și 71:

„Într-o zi, la Brusa, în anul 1849, câțiva români, cei mai mulți din coteria rodiniană, se afla cu toții la preîmplare; între dâșii figura și frații Golești, Alexandru și Radu. Din întâmplare, eram și eu (zice d. Russo) între dâșii. Luându-se după vorbă, poate că și uitaseră că eu mă aflam acolo. Veni vorba despre complotul și arestarea de la 19 iunie a lui Heliade, Tell și Magheru. Alexandru Goleșcu comise imprudinta de a mărturisi că acea conspirație era urzită cu știrea multora din membrii Comitetului revoluționar, și că Goleștii cu toții era înțeleși și în învoire cu Rusetache și Brătianu spre a răsturna *cu orice preț* pe Heliade, Magheru și Tell, și spre a încredința guvernul în mâinile lui Odobescu și amicilor acestuia.

– Odobescu însă și consorții săi era instrumente muscălești, îi zisei eu de la spate; și dumneavoastră, domnilor, ce vă tot spargeți spuind că sunteți patrioți, cum de ați consimțit a aresta și a ucide pe oamenii națiunii și a încredința guvernul la niște individe ce îndată, a doua zi, ar fi chemat pe ruși?

A. Golescu rămase ca lovit de fulger, auzind vocea mea. Mai târziu, la 1853, preotul Anastase, unul din oamenii mișcării, mărturisii, fiind la Brusa, la toți compatrioții săi români ce se afla acolo, că Alex. Golescul, cu care se afla la 1848 în intimitate, îl însărcinase de cu seara, în preziua lui 19 iuniu, adică a arestării, de a face propaganda între popul în contra lui Heliade, Maghieru și Tell și d-a preînălța calitățile lui Odobescul și compania. Acum iar în urmă (la 1854), venind în București mai multe persoane, mă asigură că Golești cunoștea complotul și că tot ce dorea era de a se putea curăți de Heliade, de Maghieru și de Tell, ce dejucaseră planul zaverei și prin urmare compromiseseră pe noii aspiratori la domnie și la ministere în ochii Rusiei.“

*

Am tot vorbit de decretul scandalos de la Craiova și am promis de a introduce pe cititori și în cabala aceasta. S-a vorbit în multe rânduri că d.Tell, fiind în relație încă mai dinainte de 1848 cu societatea rodiniană din piața Sorbona, fiind inițiat de membrii ei în ale comitetului compus de Ion Ghica și luând instrucțiunile cele mai antinaționale și dezaastroase de la comisia de trei spre a le executa în Oltenia, începând de la Izlaz, avu bunul-simț de a pricepe consecuințele acelor instrucțiuni și se determină a lua o cale mai conformă cu caracterul său și cu foloasele țării. Însă facil nu se poate cineva dezbara de îndatoriri și influințe vechi, mai vârtos când nu era singur în câmp. Să continuăm cu memoriurile intime ale mele, date spre a se publica în dosarul dlui Russo:

Se știe entuziasmul cu care locuitorii din Caracal întâmpinara pe oamenii regenerațiunii. Această manifestație publică făcu un mare efect în sufletul lui Tell și îi mai schimbă cugetele ce i le împrumutase comisia de trei. Ajungând în Craiova, oamenii mișcării fură întâmpinați cu un entuziasm și mai mare

și acum, când Heliade credea pe Tell cu totul scăpat de influința fatală și de inspirațiunile lui Ion Ghica, iată-l dimpreună cu Ștefan Golescul că a doua zi după ajungerea în Craiova îi prezentă un decret ce desființa claca din ziua de 9 iunie, cerând aprobarea și semnătura și a lui, cum și a celorlalți membri ai Guvernului proclamat la Izlaz (adică a lui Maghiero și preotul Șapcă).

Heliade văzu aci o nouă tentație mai noduroasă și mai grea decât cea cu violația casei publice din Izlaz, căci aceea cel puțin se prezenta însuși prin formele sale cu un caracter violent și repumnător; însă decretul acesta, sub masca unei filantropie, ascundea și aducea după sine calamitățile cele mai deplorabili pentru țară, guera civilă adică, pierderea întregă a averilor particulare și foametea generală, impusă prin cel mai arbitrar din absolutism. Heliade se punea prin acest decret într-o dilemă din care n-ar fi putut ieși fără a se compromite. De-ar fi aprobat și susemnat decretul; ar fi făcut cu aceasta a reuși planul sau instrucțiunile lui Ion Ghica și ar fi oferit el însuși rușilor un pretext legal ca să intre, ca niște mântuitori adică, în țară. Rempingând decretul, și-ar fi pierdut popularitatea între cei ce de atâția ani gema nu din cauza clăcei, ci din cauza abuzurilor clăcei.

Heliade, după o matură cugetare, își puse toate puterile de a învedera că acel decret era curat un act arbitrar, neuman și în contradicție cu proclamația și cu jurământul solemn ce făcuseră cu toții la Izlaz, după sanctificarea apei și a stindardelor, arătând că a desființa legile vechi și a da altele nouă este un drept numai al unui corp legislativ de reprezentanți ai națiunii. Pe lângă aceasta, adaoase el, noua Constituție, însuși după litera și spiritul proclamațiunii, nu era încă decât un proiect, și că o adunată generală era chemată, prin articolul 22, spre a dezbate și sancționa legile propuse și că, în fine, ei, membri ai unui Guvern provizoriu și problematic încă, nu putea decât a

propune reprezentanților națiunii proiectele de legiuiri, iar nu de a oferi și de a da ceea ce nu este al lor.

– Credeți, mai adăose, că sunteți apărători ai sătenilor prin decretul acesta? Însă ce le dați printr-însul? Un repaos de trei zile în această stagiune a seceratului și de agitație publică; trei zile luate de la lucrările de pe câmp și petrecute apoi, poate, în excese fără număr ce nu le veți putea întâmpina sau reține. Cu aceste trei zile de fiecare sătean se vor aduna bucatele de pe câmp unde, abandonate pe câmpuri putrezirii, lipsa lor va produce foamete ale căria prime victime vor fi săracii, acești săteni însuși pe care ziceți că-i protegiați. Le faceți astăzi un dar de trei zile spre a-i face apoi, în iarnă și în primăvara viitoare, a plăti cu modesta lor avere și cu vitele lor fatalul acesta repaos, propriu numai de a naște crime în circumstanțele dificili în care ne aflăm. Și apoi, unde va fi să fie, în ce este culpabil comerciantul agricol spre a fi condamnat a-și pierde averea ce și-a depus-o cu laboare în brazdele pământului numai pe credința legilor ce am avut până acum? Nouăle legiuiri nu pot să fie în vigoare decât după aprobația unui corp legislativ. Îmi place a crede, domnilor, că actul dumneavoastră provine dintr-un nobil avânt; însă e foarte arbitrar și n-ați cugetat matur când vi l-ați propus: eu nu pot a-l suscrie, nici aproba.

Maghieru și preotul Șapcă fură de opinia lui Heliade; Tell, Goleșcu și Pleșoianu era contrarii. Preotul Șapcă adăose atunci:

– Domnilor, credeți-mă că și însuși sătenii vor fi de părerea domnului Heliade și a noastră, căci după credința lor, ei cred că e mare păcat de a abandona bucatele pe câmp.

Heliade nu întârzie de a lua acest argument ca o armă tare la cuvintele lui și propuse de a consulta însuși opinia sătenilor. Această propunere termină disputa și începură a procedea spre compunerea unui alt decret, conform cu principiile de ordine ce adoptaseră cu toții. Decretul acesta invita și îndatora pe

săteni a-și recunoaște încă vechile lor datorii până la întrunirea la un loc a adunării reprezentanților națiunii.

Bunul-simț al lui Tell de a abandona din ce în ce instrucțiunile comisiunii de trei și de a adopta niște principie și o politică cu totul naționale și salutare, fu aspru criticat la București în gașca zavergiilor; Tell din ziua aceasta, când abandonează dreptul fatal, fu condamnat și proscris la București, dimpreună cu Heliade și Maghieru, întocmai ca și Tudor de zavergii. Romanescul ce, ca secretar al Guvernului provizoriu, contrasemna decretul ce pune țara și satele în ordinea legală, fu mai la urmă atacat cu două descărcături de pistoale în strada ce se zice astăzi a Colegiului. Fanariotul ce se zice „Românul“ îl sfășie astăzi foarte aspru.

No. 4

Spre a completa fizionomia acestor doi 1848, alăturăm aci tabelul ce am înfățișat la mai mulți bărbați de stat de la diferinți cabinete și care fu publicat în dosariul ce se edită de d. N. Russo (vezi pag. 174).

SITUAȚIA MOLDO-VALAHIEI ÎN 1848

1. Europa era agitată din cauza deplorabilă a uvrierilor (sau lucrătorilor) fără lucru și din cauza ideilor socialismului rău înțeles și rău aplicat.

2. Pentru scopurile sale particulare, în Austria și în Turcia,

1. Moldo-Valahia nu era locuită decât de laboratorii (de pământ) ce n-avea nici o știință de ideile socialismului și prin urmare se bucura de o liniște perfectă; căci, nefiind aceleași cauze, nu putea să iasă efectele ce se văzură în Europa.

2. Sturza și Bibescu, geloși firește de a lor putere, nu prea o

Rusia voia cu orice preț să ocupe ambele domniate.

3. Spre a aduce pe Sturza la nevoie de a cere ajutorul rușilor în Moldo-Valahia, cabinetul Petreburgului află cu cale de a-i turbura ordinea. Complotul fu urzit în consulatul Rusiei.¹ Capii îi fură amicii și aliații consulului, după cari se luară o minoritate de juni amăgiți.²

4. Spre a pune în nevoie pe Bibescu de a cere adică ajutorul rușilor, Rusia își transportă scena cabalelor în Țara Română. Planul rebeliei fu tras ca și în Moldova, conspiratorii lucra în umbră în casa unui general rus.

Capii oculte era acest general cu cumetrii săi și câțiva din nemulțumiți (mécontents) și aspiratori la tron. Cu toții expediară afară

luară așa de repede de a împlini voința țarului, adică de a chema pe ruși.

3. Sturza, ascultat de soldații săi, comandați de fiii săi, nu avu greutate de a astupa rebelia, și arestă și alungă pe rebeli. Popolul moldav³, străin de intrigele Rusiei, rămase ca simplu spectator; nu putu să aibă simpatii nici pentru principiele⁴, nici pentru persoana turburătorilor. Sturza, prin urmare, stabili ordinea; aceasta însă îl costă tronul.⁵

4. Bibescu, din dizgrație, nu avea în dispoziția sa nici poliția, nici oștirea. Poliția își executa funcțiunile sub dictatura consulatului și prin urmare nu putea fi favorabilă domnitorului.⁶ Oștirea, sau mai vârtos garnizoana din Capitală, era sub comanda și ordinea creaturilor rusești. Soldații harangați de domnitor la cazarmă nu se supuseră, numind

¹ Ca și cel din 1821, ca și cel din Brăila și Galați.

² Și cari mână bunurile Moldovei de la 1848 încă și cari astăzi își au patenta, de unde se cuvine, de patrioți, de *partit național*.

³ Neavând așa multă bulgărimă.

⁴ Vezi proclamația din Iași.

⁵ Ca și pe A. Ghica ce se amestecă întru a restabili ordinea la Brăila în 1840.

⁶ Capii complotului, toți cei înrolați de dânsii, toți câți propaga anarhia, fiind sub o egidă ocultă, poliția nu putea nici a-i supăra, unde *Curierul român* fu închis pentru că a strigat că îi e frică de anarhie.

din toții expediară afară din sânul complotului pe Ion Ghica, care, dresuit bine cu culorile unui patriotism și cu ale ideilor epocii¹, făcu apel mai întâi la oamenii amestecați și compromiși în cele de la Brăila, ca Bălceștii, Marinică, Telegescul etc. și apoi² la membrii unei societăți ce formase el însuși cu doi ani mai înainte³, precum Brătienii, Rusetache etc. Toți aceștia luară roluri de actori și Ion Ghica de sufler în comedia sângenerică ce era să se joace și al căria autor era ministerul rus.⁴

5. Locuitorii Moldovei, protegiați de o poliție credincioasă și de soldați ascultători la vocea domnitorului, întemeindu-se pe apărarea legitimă a capului statului, nu simțiră nevoia de a alerga ei singuri la mijloace de apărare, și prin urmare de a căuta alți capi decât pe cei legitimi.

frați pe turburătorii de meserie și pe mercenarii adunați de agenții ruși. Popolul român, văzând pe domn fără nici o forță, nici morală, nici materială, abandonat de cei ce se cuvenea de a susține ordinea, îngrijat la aceste simptome de rebelie, se sperie de spectacolul scandalos de la cazarmă. Locuitorii Capitalei se prepara spre a se apăra, susținând pe capul statului (pe alesul națiunii).

5. Locuitorii Țării Române, văzând neputința domnitorului și pericolul public, alergară la alți capi. Heliade și Maghieru luară inițiativa de a apăra ordinea⁵, exortând pe domnitor de a nu abandona țara în prăda perturbatorilor și a anarhiei.

¹ De socialism până la comunism.

² Sau mai bine mai înainte de toate.

³ Societatea ordinară de la piața Sorbonei, ai căria fondatori fură dd. Ion Ghica și A. G. Goleșcul.

⁴ Ca la 1821 și la Brăila.

⁵ Și de a-l face pe Tell de a abandona instrucțiunile ce luase de la comisia de trei ce-și ținuse seanțele în casele dlui Mavros. Dlui Tell nu i s-a iertat culpa că s-a decis a trece în partea ordinei, lăsând câmpul anarhiștilor.

6. În Moldova apărarea venind din partea domnitorului legitim, acesta putea din drept alerga la mijloacele severe sau pedepesitoare, căci câmpurile era distinse: domnitoriul cu soldații săi d-o parte, și de cealaltă tot civilul ce, neavând drept de a se arma, cuteză să ia armele. Sturza fiind, ca domn, stindardul ordinii, avea și prestigiul, și puterea.

7. Sturza avu dreptul d-a aresta și d-a alunga din țară pe oricare ce, nefiind soldat, cuteza în acea epocă de a se arma.

8. Sturza, ordonând d-a face foc asupra rebelilor, se întemeia pe dreptul său legitim: pedepsea pe turburători și restabilea ordinea.

9. Sturza, ca un cap al statului ascultat de ai săi, ordona.

6. În Țara Română, apărarea venind din partea unor oameni ce vorbea în numele popolului speriat, acești oameni sau capi n-avea dreptul de a alerga la mijloace severe sau pedepesitoare, și pe de altă parte, câmpurile nu era distinse la început; căci la spectacolul de a vedea pe soldați că nu se supun domnitorului, fiecare se văzuse nevoit de a se arma singur spre apărare. Heliade și Maghieru, și apoi Tell, n-avea iară, în partea lor, nici puterea, nici prestigiul legitimității.

7. Heliade și Maghieru nu putea aresta pe oamenii armați căci aceștia, la vederea soldaților indiferenți și perfizi, avea dreptul natural d-a se arma. Rolul lui Heliade era de a lumina mințile și d-a le abate din drumul exceselor.

8. Heliade și Maghieru, de ar fi ordonat focul, n-ar fi făcut decât a scula pe civili în contra altor civili, a provoca o luptă civilă și a da nutriment anarhiei începute.

9. Heliade, Tell și Maghieru, în lipsa unui cap legitim, nu putea decât a menagia mințile, a lumina opiniunile și a împăca interesele.

10. În Moldova, anarhiștii începuseră prin acte scandaloase, fără a promite nimic popoului și Sturza nu află nici o greutate de a le desființa planurile: îi răsturna fără a fi nevoit d-a face concesii.

11. În Moldova, Rusia, favorizând pe turburători, fu contrarie lui Sturza și oamenilor săi.

12. În Moldova fură persecutați numai partizanii lui Sturza.

13. În Moldova, turburătorii fiind protegiați ca niște oameni onești iar patrioții, apărătorii ordinii, fură alungați din țară ca niște furi, antinaționalști.

10. În Țara Română, anarhiștii – văzând ce pățiseră cumerții sau complicitii lor din Moldova – spre a trage popoul de partea lor, se puseră spre a încurajia prada prin lipiciul împărțirii moșiilor. Heliade, neavând mijloacele de a-i pedepsi, se văzu nevoit de a le dejuca cugetele prin niște mici concesii. Și apoi era și foarte urgent de a promite ceea ce era drept.

11. În Țara Română Rusia, favorizând pe cei ce se sculară în contra lui Bibescu, persecută pe Heliade, Tell și Maghieru, precum și pe toți amicii ordinii ce făcuseră cauză comună cu dânsii și contribuira de a dejuca planurile dezastroase ale lui Duhamel.

12. În Țara Română, tot popoul fu persecutat, închisorile fură pline de boieri și feciori de boieri, de neguțători, de meșteri, de săteni, pentru că toți aceștia, vrând a apăra ordinea, contribuiseră a dejuca – ca și Sturza cu ai săi – planurile de dinafară.

13. În Țara Română, capii primitivi ai complotului rămăseră în țară și, puși de ruși în ministere, cei mai cutezători, ce trecură adică de revoluționari, fură protegiați în străinătate, iar apărătorii ordinii, de la capi până la popol,

14. Apărătorii ordinii în Moldova fură puțini și prin urmărire și victimele puține.

15. Cu căderea lui Sturza, rebelii din Moldova triumfând în întreprinderea lor și constanți în implinirea ai programei ce li se dădese, fideli adică politicii moscovite, își împărțiră (grație protecțiunii oculte) bunurile țării: gospodăratul, ministerele, funcțiunile publice fură ale lor. Rebelii Moldovei nu numai că răsturnară pe Sturza, ci putură a reține poporul în același respect către protectoratul exclusiv; una ca aceasta merita o mare recompensă.

fură calificați ca și Sturza de furi (și scoși din partitul zis, de sine, național).

14. Apărătorii ordinii în Țara Română îi fură mai toți locuitorii și prin urmărire poporul întreg a cătat să sufere martiriul.

15. Rebelii Țării Române (înțelegem cu rebeli pe cei în contra domnitorului), după căderea lui Bibescu, paralizați prin națiunea întreagă ce, prin toate forțele, susținea ordinea, certându-se între dânzii ca toți speculatorii ce pierd, demascați în intențiunile lor anarhice, fură firește disprețiați de cabinetul Rusiei ca niște *nedăstoinici* (incapabili), rămaseră fără domniat, fără ministere (Rusia nu mai cunoaște pe agenții săi ce se compromit). Rebelii din București ajunseră, prin amuțările lor spre prada averilor, a dezgusta țara și a o scula în contra protectoratului autor de *zavere*. Ion Ghica dară, dimpreună cu consortii săi, căta a fi oropsit de domnul cărui se oferise spre *slujbă* (ca să nu zicem serviciu), să fie alungat din raiul pământesc al României și să caute în purgatoriul străinătății a-și spăla păcatele prin serviciuri demne de tot omul ce intră la niște asemenea stăpâni.

16. Perturbatorii Moldovei, fiind uniți și convergenți în opiniunile și actele lor, nu lipsiră, de la 1848 până astăzi, d-a fi lângă ruși și d-a executa voințele lor, aflându-se în administrație.

17. Moldova, neavând afară nici un emigrat după instalația lui Grigoriu Ghica, Rusia prin urmare n-avu nevoie de emisari secreți printre moldovenii din străinătate (nefiind emigrați, nu era nevoie nici de emisari spre a-i spiona).

16. Dintre toți complotiștii din București, nu putură rămâne pe lângă ruși decât numai cei ce, oferindu-se în serviciul Rusiei, știură a nu se expune publicamente în fapte și vorbe anarhice. Demagogii sistematici, cum și cei ce avură dizgrația de a trece din câmpul anarhiștilor spre a face cauză comună cu Heliade, Tell și Maghieru în favoarea ordinii, fură cu toții expulsi din țară, unii pentru că prea mult compromiseseră politica rusă, și alții ca foarte necesarii de a compromite în străinătate și d-a degenera principiile popoului român. Aceștia din urmă avură pretutindeni protecția ascunsă a domnului căruia servea.

17. Țara Română având emigranți, Rusia luă măsuri spre a pune în aceeași categorie și mai vârtos pe demagogii ce masca mai bine politica. Ion Ghica fu capul acestora și reușiră prin ideile lor înadins extreme a paraliza actele adevăraților oameni ai ordinii și a-i compromite înaintea Turciei și Austriei (sau a Europei oficiale) pe mai mulți din oamenii ce nu îmblaseră decât pe calea legalității. Forturile pseudo-emigraților fură de a deznatura politica legală a popoului român.

Heliade le combătu neîncetat prin toate mijloacele toate încercările și prin aceasta își trase ura și persecuția nu numai a Rusiei, ci și a tuturilor românilor amăgiți și amețiți de cabalele agenților ei secreți și ascunși sub o mantie de naționalism.

Cu ocazia atâtor citări ce aduserăm din dosarul editat de domnul N. Russo, terminăm aceste anexe cum și prima parte a lui *Issachar* prin însemnarea următoare:

Mulți, în adevăr, nu s-au simțit bine când a apărut acest dosar, pentru că într-însul nu scrie un om, ci ies la lumină atâtea acte prin care mulți se văzură demascați mai înainte de timp. Atâtea zbierete se auziră din toate părțile asupra acestei colecțiuni de acte și de mărturii competente și, neavând ce face scrierii, începură a ataca pe editor. Crezând a amăgi opinia publică, sicofanții se prefăcură a fi cei mai simpli și mai proști dintre cărturari. Cum văzură o carte, să-i dăm – ziseră – și un autor: autorul văzut este N. Russo și cel ascuns este Heliade, și aide să batem – își ziseră cu toții – pe acesta, bătând pe celălalt. D. N. Russo spune singur că nu este autor, ci un fel de grefier sau registrator ce coase act lângă act și mărturie lângă mărturie și face un dosar.

Iacă istoria acestui dosar. Din românii internați în Brusa, partea ce nu abandonase principiile române de la 1848, precum Gr. Zosima, I. Negulici, N. Russo etc., în număr de vreo zece, numiră un fel de arhivar spre a aduna și conserva orice acte și hârtii atingătoare de ale țării și ale mișcării ei. Acesta fu răposatul I. Negulici, care în adevăr și conservă toată corespondența între emigrați, jurnalele încheiate între dânsii și oricâte se scria și de străini despre ale mișcării din 1848. După moartea răposatului Negulici, aceste hârtii trecură la

dd. Gr. Zosima și N. Russo, oameni de aceeași principie cu Negulici, Heliade, Grigore Grădișteanu, Tell și Pleșoianu până la un timp. Din aceste hârtii, d. Russo alege și încheie un dosar, alăturând pe lângă dânsul și cele citate din memoriurile mele asupra istoriei regenerațiunii române, cum și dintr-o broșură a dlui Eugène Carpentier.

Când am publicat în franțuzește memoriurile mele și când viu cu dânsule la scena scandaloaasă din Izlaz, am crezut de cuviință, pentru multe cuvinte, să tac împregiurarea cu tentativa de a se sparge lada subadministrațiunii cu bani publici și mă mărginesc a zice printr-o notă cele următoare: „Conservăm suvenirea unor fapte importante ce țin de capitolul acesta. Deocamdată însă le tăcem, rezervându-ne, după împregiurări, de a le publica sau între notele ce vom da la capătul acestei cărți, sau în niște *memoriuri intime*, ce se vor da la lumină mai târziu“.

Nu apucă să iasă afară cartea aceasta, sau mai bine această notă, că unul din ofițerii ce se aflase față la Izlaz și știa toate, îmi scrisese o scrisoare din cele mai triviale, criticându-mă foarte aspru că de ce tac *suvenirele acelor fapte* și mă provocă a le da afară.¹ De ar fi fost acest ofițer inamic al dlui Tell, aș fi crezut că ura îl făcea să judece atât de ușurel și că îl împinge ca, cu orice preț, să denigre pe inamicul său; însă acest ofițer era și este amic al dlui Tell și nu-mi puteam explica care era motivul ce îl împingea să mă provoace, cu niște înjurături atât de *frățești* și atât de *căuzase* spre a da la lumină acele fapte.

Când dar se determină d. N. Russo spre a fi editorul aceluia dosar, căta firește a-l complecta cu tot ce ar fi putut a-l face mai înțeles cititorilor, cu mărturii oculare și cu tot ce ar fi putut explica și iniția pe oricine în înțelesul atâtor cabale. Atunci, spre a satisface dorința anuicilor dlui Tell, didei dlui N. Russo și o

¹ Conservăm acea scrisoare.

mare parte din memoriurile mele intime și inedite. Sunt aspru cu d. Tell în acele memoriuri și nu cu persoana d-lui, ci cu fapta ce era a se comite în Izlaz și prin care se zicea că avea să inaugureze revoluția. Iată însă cauza asprimii mele: la încercarea de a se sparge lada cu banii publici a subadministrațiunii au fost atâția și atâția marturi, veniți de pe dinafară, lăsăm pe cei din sat. Lada, în vederea tuturilor, s-a adus în bătătură de soldați și un terofiterul, din ordin capului său superior, a luat securea și o spargă. Cine a dat acest ordin? D. Tell și îl judic aspru și l-aș condamna și mai aspru ca judecător. Ca avocat însă, cu cât mi-aș pune toate puterile de a arăta înaintea judecării fapta în adevărul și aspectul său cel mai oribil și mai hidos, cu atâta aș pleda mai bine cauza dlui Tell și i-aș arăta calitățile de oștean, supus și disciplinat; pentru că cu cât fapta era mai oribilă, cu atâta nu era o invenție ieșită din mintea și inima unui ofițer de prudenta dlui Tell. D. Tell o singură culpă avu, culpa de a se determina a se pune între capii unei revoluțiuni, când odată era oștean jurat, disciplinat și ofițer superior. Aceasta, de este o culpă, au comis-o și alții însuși dintr-un suflet generos și umanitar. Culpă e în sine un sacrificiu, dacă întreprinderea a căzut; este însă un merit de a triumfat cauza și aduce după sine atâtea laude și recompense în recunoștința publică, cu cât sacrificiul este mai mare. Revoluționarii, când cad, sunt în adevăr condamnați ca niște criminali politici: justiția poate înfinge mâna pe corpul lor, niciodată însă pe sufletul, pe onoarea lor.

Aceasta este culpa sau meritul dlui Tell. De aci înainte toate sunt consecințe: ca un oștean, îndată ce s-a determinat a nu mai asculta de comănde de foștilor săi superiori, după regimul vechi, căta și era dator a executa ordinele și instrucțiunile noilor săi capi. Nu era d. Tell ce spărgea lada la Izlaz, ci instrucțiunile comisiei de trei, al căria cap era Ion Ghica. În ce poate fi culpabil un maior, în oricare țară, dacă împlinește comanda sau instrucțiunile capului său? Condamnai pe d. Tell ca jude foarte

aspru și spre a-l apăra ca avocat, judic fapta și mai aspru, ca să arăt mai întâi, cum am zis, că acea faptă nu era de caracterul dlui Tell, și a doilea ca să-l aduc a mărturisi franc ceea ce oricare soldat leal nu se sfiște a zice însuși din meritul profesiei sale: „M-am încercat a pune să spargă lada ca să împlinesc ordinul Guvernului ocult cărui atunci serveam: și când vreodată ascultarea a fost o crimă la un oștean?”

Acum dară vine timpul de a se aduce înaintea judecării membrii acelei comisii de trei și care era guvernul ocult al revoluționarilor. Aceștia acum se judecă și se condamnă și mai aspru, întocmai ca niște capi de bandiți ce dau niște asemenea ordine la niște oameni ce niciodată n-au avut nici învățăturile, nici instinctul bandiților. Acum iar vine timpul spre a mărturisi și acești trei membri de unde le venea sau li se impunea acele instrucțiuni, ce nu era conforme cu viața lor trecută? Instrucțiuni de aceeași origine și de aceeași natură cu cele ce Ipsilante la 1821 veni spre a executa, devastând țările noastre. Iată de unde provine atâta asprime a mea: voi să judic aspru pe apărăuții criminali spre a putea condamna pe cei adevărați și privilegiați criminali. Inimicul meu nu e nimeni în țară, ci afară din țară. Eu afară bat, iar nu în întru.

Când dar ofițerul, amicul dlui Tell, mă provocă spre a publica acele suveniri, oricare i-ar fi fost scopul, și oricât de *căzușă* i-a fost limbajul și stilul, eu, din punctul meu de vedere, am zis și zic că nu i-a făcut rău, ci bine dlui Tell. D. Tell nu e considerat de către frații căzuși de culpabil, căci s-a încercat după instrucțiuni a inaugura revoluția prin fapte de natura spargerii lăzei, ci din contra, a fost judecat și condamnat de culpabil pentru că n-a executat instrucțiunile comisiei de trei, cum să ia țara foc de trei părți. Culpă aceasta nu i s-a iertat și nu i se va ierta de către cei ce servea planurilor străine de atunci, de aceea fu considerat între Heliade și Tell ca un *contrazavergiu* și predat în mâinile Odobescului spre a-l ucide. Eu însă, care

am fost și sunt contrazavergiu, care în contra pradelor am opus principe și în contra anarhiei ordinea, eu care am aflat în d. Tell un om dispus de a abandona instrucțiunile dezastroase ce i se dăduseră, în aceleași memoriuri intime, la pag.203 zic, și eram dator a zice: „Tell, știind a judica și a se reține de a nu începe rău la Izlaz, știu a termina și mai bine“.¹ Tell era, din dizgrație, să înceapă rău și a terminat bine; unde Maghieru a început bine și s-a lăsat până în fine a deveni jucăria adevăraților zavergii, susemnând la *memorandumuri* ce i le compunea ei și prin care compromitca și pe sine, și cauza.

Din acestea toate se vede și mai vârtos, de la prima vedere, că dosarul publicat de d. N. Russo nu este o compoziție sau o operă a sa, după cum singur o mărturisește și în prefață, și mai la fiecare pagină prin *ghilimele* sau semnele de mărturie, și prin numele autorului ce se vede la fiecare citație. D. Russo, în acea carte, e și mai puțin și decât un jurnalist ce dă loc în coloanele foii sale unor articole ce poartă numele autorului lor. Vin apoi unii ce se zic autori, profesori, publiciști, și se pun a descoperi un mister mare, o aflare mare, și mândri de aflarea lor, sună cum să-i audă toată România că acea carte nu e scrisă de d. Russo! Mare *treabă*, mare aflare! Editorul o spune singur, ca și cei cari zic că spun câte o ghicitoare: „Pepene cu coadă, aripe pe pepene, creastă peste cap, cucurigu gagu: cocoșul, boule! Ghici ghicitoarea mea, ce este?“ Sunt unii cari tot mai rămân cu gura căscată și-și bat capul ca să afle ghicitoarea. Nu credeți însă că acuzatorii dlui Russo sunt așa de proști, ci așa le vine bine de a se preface proști.

Până a nu termina partea întâi, a lui Isachar, a acestui laborator român, care este popoulul adevărat, nația întreagă, ca

¹ Vezi câte se zic despre întâmpinarea unui masacru ce Rusetache și I. Brătianul proiecta la intrarea lui Fuad-Effendi și care se arată la pagina 73 a aceluiași *Memoriuri*.

o protestație din partea lui dăm cântul al doilea al *Mihaiidei*. Nația își adoară eroii săi ce se numea boieri, nația conservă suvenirea lor, cântă dimpreună cu mine faptele lor, recheamă acei timpi de glorie; nația dorește astăzi nu de a stinge boierismul, ci de a face, de ar fi cu putință, din tot românul un boier, pentru că boieribil a fost întotdeauna. Oșteni, ofițeri, toți români, fraților soldați, vouă vă dedic cânturile mele. Intre spiritul Domnului ce s-a pus peste mine și mă devoră, între în inimile voastre. Ca un bard bătrân voi cânta în mijlocul vostru faptele eroilor noștri, faptele voastre însuși.

Spre a introduce pe cititor în cântul al doilea, arătăm comprinsul celui dântâi. Acolo se arată abuzurile turcilor, starea țării de împilare și de umilire la suirea lui Mihai pe tron; decretul ascuns ale prevedinței în stil epic și după doctrinele creștine; visul lui Mihai, sau mai bine ideea lui fixă de a libera țara; decizia lui, înțelegerea lui cu metropolitul, căruia îi dă însărcinarea de a face propaganda între boieri, de a-i întruni într-o societate secretă cu scop de a scutura jugul turcesc și cu recomandare înadins de a nu arăta încă boierilor că el, domnitorul, este inițiatorul acestei fapte sau că are vreo știre de dânsa. După întâlnirea și înțelegerea cu metropolitul, poetul lasă un interval de treizeci de zile spre a iniția chiriarhul pe capii țării în întreprinderea glorioasă și, cu adunarea boierilor în casele lui Banu Manta, începe cântul ce comunicăm cititorilor¹.

¹ Vezi Cântul II din *Mihaida* în vol. I, pp. 178–194 (*n. ed.*).

ISAHAR SAU LABORATORUL

PARTEA a II-a

[INTRODUCȚIE]

În prima parte a acestei scrieri, s-a tratat mai mult despre cele trecute ale României, ca o introduție și normă la chestiunile de față ce agită de câțiva ani toate mințile.

S-a văzut și s-a învederat că poporul român a fost întotdeauna și este încă materia din care s-au recrutat, sau mai bine s-au format funcționarii publici, militari și civili, religioși și ai Instrucțiunii publice; sau că toate carierele au fost deschise de amândouă părțile la toți filii patriei și însuși la străini. S-a mai văzut încă că funcționarii publici, sau aceia ce forma inteligența după timpi a țării, când au fost oameni de omenie, devotați binelui public, apărători patriei în genere și ai scăpatului în parte, înțelepți în consiliuri, drepți pe scaunul judeului, blânzi și modeste în vorbe și în fapte, s-au zis și se zic încă pe limba cea până acum română *boieri*. Iar când s-au arătat inumani, voritori de rău la cele de folos public, trădători în genere, împilători în parte, amăgitori în consiliuri, furbi adulători și servili împregiurul tronului, părtinitori mituiți pe scaunul judecării, rapaci și violenți în administrație, declamatori când se află pe dinafară, aroganți și împilători cu cei mici și debili, verpi târători cu cei mari și potenți, mincinoși și ipocriți, cu un

cuvânt s-au zis și se zic *ciocoi*, de la vodă până la cel din urmă *sindie și pârcălab* și până la cel din urmă *slujitor de zapciu*. Cu un cuvânt, inteligența ambelor țări s-a împărțit întotdeauna în *boieri și ciocoi*, în onești și malonești, în creatori și destructori, în apărători și împilători, în progresiști conservatori și în risipitori, în laborioși tăcuți și în declamatori trândavi.

La început, boierii de toate spețiile era mulți și ciocii foarte puțini. De la regimul fanariot încoace se înmulțiră ciocii în toate ramurile societății și se împuținară boierii; iar de la 1848, câți mai rămaseră boieri n-avură a se aștepta decât la soarta lui Tudor Vladimirescul și a celor ce urmau acestuia. Toți, într-o unire, strigă și afirmă, unii cu durere, și alții cu bucurie: „au murit boierii!“ Se amăgesc însă și unii, și alții, pentru că, de ar fi adevăr una ca aceasta, ar fi una cu „au murit românii“, a murit *nația română*, și că țările noastre de astăzi sunt ale străinilor ce, prin pacturi ascunse, și le împărțiră lorși ca cămașa lui Crist. Mor oamenii ca individe, se succed generațiile; simțimentele însă generoase și nobile, amorul patriei și al omenirii, emulația spre bine, tendința către perfecție și tot ce este spiritual, divin și *în adevăr uman*, ca nematerial, nu vor pieri până este timp și Dumnezeu.

Boieria a fost una din instituțiunile cele mai glorioase și mai egalitate ale țărelor noastre și meritul ei este cu atâta mai mare cu cât că fu fondată și trăi atâția secolii însuși în mediul cv, luptându-se pe de o parte cu barbaria despre răsărit și pe de alta cu feodalitatea despre apus. Boieria, ca un ce nematerial, nu poate muri; istoria este aci și fiecăruia român îi spune că eroii și înțelepții și toate celebritățile țărelor noastre s-au numit boieri și că împilătorii și trădătorii ei s-au numit ciocoi. „Au murit boierii“ ar fi una ca și când ar afirma cineva că nu mai este nici o tendință spre bine, nici un simțiment spre apărarea onorii și proprietății generale și particulare: că toată țara e dispusă a aplaudi celor ce o vor da ca avere și proprietate publică în prada străinilor și celor ce vor da moșiele și averile și onoarea familiilor

În prada veneticilor și filiiilor corupțiunii și ai păcatului. „Au murit boierii“ este una ca și când ar zice cineva că țara nu mai are oștenii și ofițerii săi; că biserica nu mai are nici capi, nici preoți în sânul ei, și că religia este în prada eresurilor și a materialismului celui mai grosier; că școalele nu mai au profesori, ci capi de bandiți; că satele nu mai au laboratorii; că comerțul și industria nu mai posedă nici un om onest și că jumimea toată este compusă numai de pui de vipere, cu un cuvânt că țara e plină peste tot de ciocoi și că domnitorul este mai marele ciocoilor.

De ar fi aceasta, din dizgrație, un adevăr, unde ar fi triumful după atâtea lupte? Unde folosul după atâtea sacrificiuri? Unde bucuria după atâtea speranțe pline de suspinuri? Și ce am avea să așteptăm pe viitor? Timp de entuziasm și de bucurii frenetice ar fi acesta, sau de doliu general? Adevărul însă nu e acesta: un ochi pătrunzător, o minte analitică, o judicătură matură nicidecum nu s-ar despera înaintea tuturilor acestora căci boieria, ce-a produs toți eroii și înțelepții țarelor noastre nu numai că nu s-a stins, ci din contra, din zi în zi se întinde și își promite un viitor mai glorios. Pentru că, la 1848, când o mișcare anarhică, preparată de dinafară și în întunec cu o mână lungă și potentă, venea de unde și-a întărcat dracul fanarioții, cu torțele guerei civile în mână, cu prada și devastarea, ce fură atâtea sute de mii ce, ca un singur om, se sculară din toate cetățile și din toate satele spre a conjura pericolul cu o singură strigare:

Pace vouă! Libertate vouă!

Respect la proprietate! Respect la persoană!

Foloase generale fără paguba nimului!

și

Jos odată cu protectoratul exclusiv?

Niște asemenea strigări nu putea să iasă din niște inimi de mișei și codaci ciocoi! Nu era o mare doză de boierism sau de simțimente nobile ce electriza pe filii patriei dintr-un cap la

altul al țării mai mult poate și decât în timpii lui Mihai, ce avea a face cu cei de la răsărit, iar nu cu cei de la nord, și cu politica acestora, atât de tortuoasă? Ce fură atâtea sute de mii ce, în numele acestor devize sau principie, alergară spre a susține ordinea trei luni, impuind respect demagogilor perturbatori de meserie și salariați de străini: atâtea sute de mii ce adoptară cu entuziasm și susținură douăzeci și una de articole ale Constituțiunii și știură pentru dânsa a suferi persecuțiuni, exiluri și închisori, a brava desprețul și împilarea străinului și a tot striga neîncetat, până când Europa întregă auzi și pricepu dreptele lor strigări, recunoscă toate articolele Constituțiunii ce își deteră români singuri și cu atâta solemnitate le dete drept de cetate? Nu era nobile acele inimi generoase, nu era boieri și cu numele, și cu sufletul, și cu fapta, toți filii României ce știură și putură cuteza atâta în contra dorințelor și puterii unui imperiu ca al Rusiei? Au doară ciocoismul predomina în acele inimi?

Apoi, aspirațiunile și stăruințele neconținute de atunci până astăzi, agitațiunile și ezitațiunile din *divanul ad-hoc*, stăruințele curagioase în alegeri, tendințele salutare către uniune, personificația acesteia într-un singur ales, agitațiunile și dezbaterile actuale spre a se stabili un echilibru între Guvern și popol¹, acestea toate și consecințele lor nu pot proveni și nu sunt mișcate decât de o facultate internă a sufletului ce, pe limba română, s-a zis până acuma *boierism*, iar pe ale Europei, ca cea franceză și altele, se zice *spirit de eroism, simtimente nobile și generoase, spirit de libertate*. Și *adevăratul boier* am zis de-ajuns că va să zică om liber, om al răzbelului și al păcii, om cu suflet nobil, om ce a apărât țara și a dotat-o cu binefaceri.

Până când dar se mai află la români niște asemenea simtimente și mai vârtos până când acestea din zi în zi cresc, se înmulțesc și pătrund masele, eu unul, prin tot ciocoismul ce

¹ Vezi următorul articol *Guvernul și popolul*.

de la 1848 încoace se încearcă cu atâta sfrunterie când a înfri-coşa masele, când a le amăgi, prin tot sarsailismul și ciarlataneria politică ce se încearcă a orbi și conduce mulțimile prin demagogie, prin tiparul frenetic și nerușinat, eu unul, în însuși eroarea în care cu atâta încredere s-au aruncat românii de la un timp încoace, în însuși acea eroare oarbă în care au dat cu cap cu tot, văz o mare și foarte mare și foarte prețioasă doză de boierism; pentru că boieria adevărată, între alte bune calități, are și calitatea de a fi foarte încrezătoare. Pe lângă acestea, un om cu o minte și mai pătrunzătoare străbate și mai departe și află adevărul acesta: când vede că fiecare ciocoi urăște pe alt ciocoi, în însuși acel ciocoi aude pe tăcute vocea lui Dumnezeu, în acea ură sinceră vede o mare doză de boierism. Nimeni astăzi nu urăște pe ciocoi ca însuși ciocoiul, ciocoi pe ciocoi nu se suferă și strigă și cere stingerea lor; pentru că boierul adevărat nu urăște atâta, ci voiește și lasă toată lumea să trăiască. În inima lui, pisma și invidia nu au loc; el totdeauna a vrut să creeze oameni. N-au murit dară boierii, ci, din contra, din toate părțile e o mare tendință de a se regenera, de a deveni toți boieri, toți adică oameni liberi, toți cu drepturile și datoriile egali, toți nobili și cu nașterea, și cu inima, și cu fața.

Am zis-o în proclamația de la 1848 și întotdeauna, și o repetăm și acum: „Tot românul se naște oștean sau soldat, tot românul s-a născut boieribil...”¹ Convenția, deși în multe în contra drepturilor românului, și însuși convenția recunosc dreptul acesta; Constituția în fine, elaborată de reprezentanții națiunii, rennoi dreptul acesta, legiuind egalitatea tuturilor înaintea legii. Și au doară, când a zis cineva *egalitate*, a înțeles egalitate înaintea mizeriei generale? egalitate înaintea neaverii

¹ „Boier e meserie de apărarea țării,
Iar nu nobilitate, căci nobil tot românul
A fost întotdeauna ca cetățean al Romei“

și a discreditului? egalitatea înaintea inoranței și a betiei populare? egalitate pe de o parte înaintea demagogilor, și pe de alta înaintea biciurilor și a paturilor de puște? egalitatea înaintea înjurăturilor până în sanctuarul familielor? înaintea tântărilor, înaintea diavolului? egalitate înaintea imoralității și orgiilor de la palat până la colibă? egalitate înaintea servilismului și târârei celei mai neomenoase, înaintea unor ființe inobile și criminale, unor figuri oribile și hidoase ce străbat Capitala și țara, unii ca demagogi și alții ca sbiri? Cu *egalitate* și popoul, și legiuitorii au înțeles o egalitate înaintea dreptății, înaintea prosperității generale și proporționate după condițiuni sau stări, înaintea instrucțiunii și luminării generale, înaintea fericirii, a mântuirii, cu un cuvânt, a patriei; și când toți înțeleg aceasta, când toți strigă asupra stării de acum a oamenilor și a lucrurilor, n-au murit boierii ambelor țări, ci tot românul a reconstituit drepturile adevăratului boier, sau ale omului nobil și liber.

Iată însă ce a murit sau ceea ce a încetat de a se mai auzi în gurele generațiunii actuale. Numele *zapciu* nu se mai aude și i-a luat locul numele de *sub-cârmuitor* sau *subt-administrator*; *ispravnicului* i-a luat locul *administratorul*, *dorobanțul* s-a regenerat și a luat locul *slujitorului* și *arnășelului*, *agia* a răposat și i-a luat locul *prefectura*, *vătașilor* le-au luat locul *directorii* sau *ajutorii*. În locul *buiurdimei* se aude *rezoluție*; *locmalele*, *cacirmalele*, *bitirmelele* atăzi se zic *dezinteresare*, *devotament*, *patriotism* și câte frumuseți toate! Ei bine! Dacă *vodă* astăzi se zice, nu știu pentru ce, *prinț* sau *principe*, sau *princip*; dacă mâine, cu drept cuvânt se va zice *ducă*; dacă ca prefecti, ca directori, ca generali, ca administratori, ca secretari, ca subadministratori sau ca însuși jurați și dorobanți ne vom purta și vom lucra fără conștiință, fără teamă de Dumnezeu, de legi și de oameni, credeți oare că oamenii ne vor zice boieri, sau bărbați integri? Din contra, și de am striga noi, spărgându-ne

cu anii, că suntem partid național, liberali și progresiști, și de ne-am da nume de sânti, de martiri, de eroi sau de zei însuși, lumea tot *ciocoi* ne va zice, pe numele cel adevărat ce ni l-ar da faptele noastre însuși. Lumea e sătulă de vorbe și de nume: lumea cere, mai nainte și de reforme, *fapte*.

Toată lumea ce știe din limbele slavone, cunoaște că *za-vera* va să zică *pentru lege, pentru veritate*. Zavergiii însă de la 1821, pentru că numai de lege și de veritate nu s-au ocupat, pentru că fură numai niște tâlhari patentati și organizați în bande, reușiră întru a-și degenera singuri numele ce își dideseră și de care astăzi istoria nu se serve decât spre a califica faptele oribile ale acelor bandiți. Să nu facem dar cum urmașii noștri să-și aducă aminte cu oroare de numele cele mai cuvioase cu care ne întortolăm; să nu zică lumea mâine-poimâine: „de când cu uniunea“ precum zice „de când cu zavera“, și „de când cu martirii“ precum zice „de când cu zavergiii“.

Dar va veni sau va fi venit timpul ca numele de *boier* să se schimbe ca cele înșirate mai sus, în *ofițer civil și militar* sau în *funcționar public*, sau în *proprietar*¹, de nu se va stinge ciocoismul de la palat până la colibă, funcționarului prevaricator, proprietarului inuman tot *ciocoi* îi va zice românul, că așa e el.

Vrem unii să facem a nu se mai auzi în limba română numele de boier, vrem adică, cum zic unii, să ucidem boieria? Aceasta, ca obiect abstract și nematerial, nu se ucide altfel decât prin emulație. Să ne punem dar cu toții spre a întrece pe boierii vechi în faptele lor de devotament și de eroism; să ne punem cu toții astfel cum intrigele și cabalele străinilor ce au făcut pact ascuns de a ne desființa ca nație prin însuși turburările noastre din întru, cabalele lor să nu mai afle loc între noi. Nume mari

¹ Cum acum nu mai auzi decât: „Sunt proprietar mare!“ și cu un ton parcă cine știe ce-ar fi d. Sarsailă.

și fapte mari istorice nu seucid, nu se uită decât numai prin întrecere. În toată lumea literară, oricine ajungea la poezie știa că Aristofane era tatăl dramei comice și tip de imitație în aceasta; nimeni n-a putut face a se cam uita numele lui, decât Molière, căci acesta nu numai l-a furat, ci și l-a ucis, ca să zică așa, întrecându-l. Zișii de sine *naționali și progresiști și liberali* să întrecă dar pe boieri, dacă voiesc a-i crede lumea când zic că „au murit boierii“, și aceastăucidere morală, prin întrecerea în fapte mari, va fi o onoare însuși și adorație ce am oferi în memoria străbunilor și părinților noștri; însuși o bucurie a bătrânilor actuali, căror cu atâta turbare voim a le lua locul, zburând din ghioace la minister. Boierii vechi s-au luptat cu turci, cu tatari, cu huni, cu domni imorali, corupți și corupători, cu machiavelismul din Fanar și cu machiavelismul de la nord. Elita națiunii de astăzi, inteligența ei are a se lupta cu diavolul, cu un ce nematerial, cu innoanța și corupția generală, cu ciocoismul Ipsilanților de la 1848, cu ciocoismul ce astăzi nu mai vorbește grecește, ci îți dă *bon jour* pe franțozește prin toate cafeurile și casele de joc, cu ciocoismul spoit din *chaumières* și bulevardele Parisului, cu ciocoismul în ochelari de nas și cu părul vâlvoi, cu ciocoismul ce, nepedepsit, dă palme bătrânilor prin locurile publice, cu ciocoismul ce zbiară ca Satana și pișcă ca tântarul. Mare în adevăr și spinoasă expediție! Căci depravația și nerușinarea sunt la modă, au ardicat steagul și cu cea mai mare sfrunterie în amăgirea mulțimilor îl numesc stindard al libertății și al progresului.

Expediția mai vârtos e mare și spinoasă pentru că ciocoismul vechi, de băga mâinile în miere, își lîngea și el degitele, când mai rotunzind *galbăni* vistieriei, expuindu-se a se înscrie în condica neagră și a sta în fiare, când schimbându-i în altă monetă, când aducând lucrurile *din condei* și făcând la cercetare să iasă sumele tot acelea și să stea pe loc la vedere, când – ce era mai rău – făcând câte o *cacirna* și înghițind la

locmale, pentru care se expunea a fi ținut de ureche pe la Zlătar. Iar ciocoismul de astăzi și mai vârtos cel de la 1848 încoace, îți șterge, uite, din ochi mierea cu puțină cu tot, și sub numele de *dezinteresare*, de *devotament* și de *martir*, înghite la *locmale* și-ți face niște *cacirmale* cum să rămâie cu gura căscată toți ciocoii vechi. Galbenii publici și particulari ți-și șterge cu un *talâm* din cele mai progresive și fără teamă de nici o pedeapsă, și te omoară cu franțozeștele și *el*, și *madama* dumnealui, și *demoiselele* dumnealui. Cine e mai patriot și liberal ca dumnealui? Pentru că dumnealui nu mai fură ca la Fanar, ci ca la Paris; dumnealui nu mai aspiră la *agie*, ci la *prefectură*, nu mai va să fie *spătar*, ci *general*, nu mai aspiră la *vornicie* și *logofetie*, ci la *minister*, nu mai e *calemgiu*, ci *secretar*. Nu vă e de-ajuns, românilor, că s-au schimbat numele de pe turcie și slavonie pe franțozie? Nu e progres mare că poți să iei banii publici și să faci toate infamiile și crimele, să ieși însuși din ocnă și toate acestea să-ți fie niște calități, cum să ți se încrează apoi țara pe mână? Mare, în adevăr, și spinoasă expediție! Avem să ne luptăm cu ciocoismul franțez, ce deveni cumătru și organul tutulor absolutismilor din lume.

De vom repurta victoria, în adevăr întrecem pe boierii vechi ce s-au luptat cu turcii, cu tătarii, cu fanarioții și cari, din starea lor, fonda așezăminte publice spre susținerea religiei, spre creșterea orfanului și ajutorul scăpătatului și al văduvei. Ei se lupta în cele materiale; elita națiunii de astăzi are a se lupta ca *angelii* pe un câmp cu totul moral. Misiunea noastră cu atât este de grea și periculoasă, cu atâta este mai stăruitoare și mai înțestată, ca să zic așa; cu cât ni se înmulțesc și se întăresc *inimiciile*, cu atâta ni se adaogă și ni se mărește curagiul. De bunăvoie ne punem între două focuri:

Între despotismul monarhic și între despotismul anarhic;

Între superstiție și ateie;

Între tirania cenzurei și între tirania abuzului și nerușinării tiparului;

Între proprietarii inumani și între proletarii imorali și atentatori la proprietate.

Toate chestiunile de față ce se vor tracta în această a doua parte, vor avea și termenii opuși, și între dualitățile simpatice și corelative vom stabili echilibrul și pacea; iar între dualitățile monstruoase vom da luptă și unei părți, și alteia, și vom lua plage morale și de o parte și de alta, și de la despoți, și de la ciarlatanii demagogi. Nu vom lipsi însă și noi a le întoarce înapoi cu aceeași măsură: ochi pentru ochi, dinte pentru dinte, mână pentru mână, picior pentru picior, arsură pentru arsură. Iar din contra, când va fi vorba de dualitățile naturale, ai căror termeni sunt corelativi și simpatici, din cari unul fără altul nu poate, precum spre exemplu de *guvern* și de *popol*, de *propriu* și de *comun*, de *bărbat* și de *femeie*, de *suflet* și de *corp*, de *maestru* și de *discipol* etc.; și când mai vârtos va fi discordie și dezbinare între acești doi termeni, ne vom pune toate puterile spre a restabili pacea. Și de la niște oameni ca noi, alt mijloc nu este spre restabilirea păcii decât – cu tot devotamentul și cu tot respectul – a arăta adevărurile cele mai tari și înaintea popoului de unde porcede suveranitatea la noi și înaintea atributelor alesului său.

Adevărul este adesea foarte aspru și niciodată binevenit; când însă se pune în mijlocul consortilor, părinților, fraților și amicilor în ceartă, când de amândouă părțile îl simte că vine dintr-o inimă sinceră, când cel care îl spune își simte misiunea, când popoul se convinge că nu este speculat numai cu vorbe, când guvernul se încredințează că nu se urzește nimic în contra lui, când – cu un cuvânt – adevărul este *adevăr* iar nu declamațiuni, cum se zice, „pentru plapămă“, atunci și o parte și alta se decide a înghiți adevărul ca niște hapuri salutarii. Atunci numai ne vom teme de a spune adevărul când împregiurul

nostru ne vom încerca să formăm coterii sau gaște, or când ne vom amesteca în gaștele altora.

Din izolarea noastră de bunăvoie ne vom duce singuri carcina; nici nu vom invita pe alții spre a ne înmulți numărul, nici vom contribui spre a înmulți numărul altora. Noi nu vom a fi încongiurați de nimeni: ne adresăm însă în genere la nație, ce se compune de guvern și de popul. Cele scrise de noi sunt adresate la mase, și aceasta cernând și discernând, mai curând sau mai târziu știu a destinge adevărul, din minciune. Întotdeauna am zis cu dinadinsul și cu stăruire, nu numai amicilor, ci și însuși copiilor noștri că în atât să fie cu noi în cele ce le-am scris despre limbă și origine, în istorie, științe, morală și politică, pe cât am fost și noi cu adevărul, pe cât, cum am zis airca, vom fi noi în adevăr sau adevărul, în noi. Noi nu vom a fanatiza nici însuși a îndoctrina lumea, ci a o lumina în proporția putințelor noastre.

*

Până a începe articolul promis *Guvernul și poporul*, ne areștăm puțin spre a întreține pe cititorii noștri despre sărbătoarea ce dete colonia germană din București spre celebrarea, după o sută de ani, a zilei de naștere la 10 noiembrie a marelui poet sau vat al Germaniei, Fr. Schiller.

Joi, la 10 noiembrie sau 28 octombrie s-a încorunat în București, precum în toată Germania și Englitera și în America și pe oriunde se află o colonie germană, bustul lui Schiller cu mare solemnitate și pietate. Spre onoarea poetului s-a declamat din operele sale:

în onoarea libertății, actul I din *Guilelm Tell*;

în onoarea dreptății divine, poezia *Ibycus*;

spre adorarea lui Dumnezeu ce mântuie inocența și pedepsește pe adevăratul culpabil și furb, *Ducerea sau calea la Făurărie*;

și *Împărțirea pământului*, unde poetul se alege cu partea sa numai în cer.

Milioane s-au cheltuit în ziua aceasta în Europa și America, celebrând nașterea lui Schiller, milioane după moarte; iar cât trăi, omul n-avu nici o parte pe pământ decât privația sau neaverea, amarurile ce îi aduseseră Lenta, sau ofica și care foarte prematur îl luară dintre cei vii, sau mai bine dintre cei *morți*.

Cu ocazia aceasta oferirăm și noi tributul nostru prin liniile următoare:

10 noiem. 1851

LA F. SCHILLER¹

.....

*

Cu părere de rău vedem că, reproducându-se această poezie în câteva jurnale, s-a strecurat o eroare foarte gravă. Către fine, strofa rimată unde se zice:

*Cântați, vergini, dreptatea
Și-a terrei împărțire,
Dați partea la poet;*

S-a zis *țarei* în loc de *terrei* și diferența e mare. Aci este aluzie la poezia lui Schiller când a împărțit divinitatea pământul sau terra la oameni, după profesiuni, și poetului ce veni mai la urmă, după ce se împărțise tot pământul, neavând ce să-i mai dea, îi dete partea în cer a se înălța oricând va voi, că porțile ei sunt deschise. Cine știe ce va mai scoate de aici calumnia, acățându-se de vorba *țară* în loc de *terra*? Și în adevăr, ce este d-amestec între vergini și între împărțirea țarei, sau a patriei?

¹ Vezi textul poeziei în vol. I, p. 228 (n. ed.).

La o asemenea împregiurare n-ar avea verginile decât a plânge. Expresia *împărțirea țării* se oferă mai repede la sofisme; calumnia își are aci a-și încura calul și a-și face jocurile cu mai mare dibăcie decât acum câțiva ani, când mă asuprea că aș fi în contra uniunii, când ziceam că aceasta nu se cerșaste prin antecamererele comisarilor ce ne-au crucificat țara, ci se împlinește în plină generală adunare de reprezentanți ai națiunii.

GUVERNUL ȘI POPOLUL

Dualitate ai căria termeni sunt corelativi și simpatici: unul fără altul nu poate, unul fără altul nu este întreg. Unde nu e popol, nu poate să existe guvern și unde nu e guvern, nu poate exista popol sau societate.

Să ne explicăm mai bine: unde, într-o casă, se află numai o singură persoană, acolo numai o singură voce se află, și acea persoană este liberă d-a trăi cum va voi și d-a face orice va voi în casa sa. De are femeie și prunci, și servitori sau sclavi, aceștia nu pot avea voce decât numai până unde, sau pe cât le acordă legea. Când însă sunt două sau mai multe persoane în aceeași casă și toate libere și independenți, atunci, de nu va fi învoire de voințe, dacă unul pretinde a se face numai după voia sa, atunci, absorbind unul voile și persoanele celorlalți, acesta devine împilător și ceilalți împilați; unul despot și ceilalți sclavi: atunci nu e mulțumire, nu e uniune sau unire, ci *unitate* sau despotism. Uniune sau unire este numai acolo unde este învoire de voințe, acolo unde fiecare respectă voia sau libertatea celorlalți.

Sunt staturi, iară, unde locuitorii lor sunt încă în stare de *norod*, sau cum am zice de *nerod*, acolo fiindcă nimeni n-are voie și drepturi decât numai datorii, acolo neaflându-se *popol*, *guvernul* se zice și este în adevăr *stăpânire*. Unde nu e popol dară, acolo nu este nici guvern, și unde este norod, acolo

fatalmente sau neapărat câtă a fi stăpânire.¹ Iar stăpânirea este mai ades personificată într-un singur individ, ce se zice *monarh*. Acolo, fiind numai o *persoană*, și ceilalți fiind ca servi sau lucruri, acolo este numai o singură voce și monarhul absolut face orice voiește; acolo fiind unitate, afacerile pot merge de minune după acea sistemă, sau fără împiedicare, până când lumea tace și se supune ducelui. Acolo nu este de competența nici unui străin d-a se amesteca spre a turbura pacea între monarh și servii lui, precum nu este de competența nimului d-a turbura pacea domestică a cuiva, dacă femeea și toți ai casei se simt ferici întru a nu avea altă voce decât a bărbatului sau a părintelui de familie.

Unde însă este stăpânire, acolo oamenii nu sunt persoane, ci lucruri, acolo țeara toată este proprietatea sau moșie a monarhului, apanagiul al familiei lui, și din acea mare proprietate poate el dărui părți servitorilor săi, și poate iar a le lua înapoi dacă aceștia sau descendenții lor se arată ingrăți sau rebeli; acolo, voi să zic, poate avea loc aceea ce se zice *confiscație* de averi. Fiind dară că țeara se zice că este proprietate a monarhului, de aceea acestuia i se da și titlu în consecință, spre exemplu: mai nainte, domnitorul galilor se zicea *rege al Franței*; până astăzi iară auzim zicându-se: *rege al Prusiei, imperator al tuturor Rusiilor, imperator al Austriei* etc. Când însă noroadele se deșteaptă, și deșteptarea lor e maturitate, când încep a avea conștiință de sine, și încep *de sinele*² a striga: „și noi suntem

¹ Această vorbă este slavonă; românul, de n-a avut-o în vocabularul său primitiv este semn că n-a avut nici lucrul și că dimpreună cu lucrul, și numele lui a venit de la străini (vezi denumirile sclavilor în limbile antice).

² Apăsărăm asupra vorbeii *de sine*, pentru că numai când noroadele se deșteaptă *de sine* și strigă spontan, numai atunci e semn că a sunat ora mântuirii lor; iar când le îmboldesc străinii sau demagogii, deșteptarea lor este ca a oricărui ce nu și-a făcut somnul și în deșteptarea sa de altul este sau amețit, sau cu *artaș*. Atunci, neștiind ce face, nu se agită spre mântuirea sa ci, ca orbul, dă în groape sau din lacuri în puțuri. Astfel spre

persoane ca tot omul", atunci *norodul* începe a deveni *popol* și pace nu mai e până când *stăpânirea* nu începe a deveni *guvern*; atunci afacerile nu mai pot merge după *sistema* de mai înainte a absolutismului, atunci mai curând sau mai târziu cată a se face un pact nou, o bună învoire, pentru că toți strigă: *bună țară, rea tocmeală*.

Tocmeala cea bună atunci, așezământul cel nou, contractul social, se numește *Constituție*, și de aci înainte toți locuitorii

exemplu, de câte ori italienii fură împunși de alții spre a se deștepta și agita, n-avură de rezultat în urmă decât dezbinări, suspinuri și gemete sub nouăle juguri străine; Crimeea, împunsă de dinafară spre a se dezlipi de Turcia, n-avu de rezultat decât a se lipi de Rusia. Dacă Polonia este astăzi împărțită, cauza este că nici până acum niciodată nu s-a sculat sau agitat de la sine ci împunsă sau de ambițioși intriganți din întru, sau de puteri de dinafară pentru interesele lor; bulgarii, de câte ori fură împunși prin alții de a se scula, nu s-au ales cu nimic decât au servit întru a împlini interesele altora căroră le-au deschis drum către Orient cu un jug nou și mai greu. Nu mai vorbim de Galiția; ea fu adăpată înadins cum să turbeze astfel încât membrii corpului soțial să ucidă capetele și ajunse până întru a-și pierde nu numai viața politică, ci și numele național: astăzi galițianul nu se mai zice *polon*, ci *om împărătesc* (cezarcky). Unde Elveția, ce se sculă de la sine și America septentrională nu fură ameteite în deșteptarea lor și știură și a-și înființa drepturi, și a le apăra, și a le conserva și a progresa apoi. Grecia iară se regeneră pentru că singură se sculă, pentru că nu era adormită, ci de trei seculi era deșteaptă înaintea puntei și tăișului iataganului ianicearului, pentru că vocea ce o chema la arme nu era de străini, ci a unui martir al ei ca Riga, a înțelepților ei ca Lambru, Corai, Vardalah, Ghenadiu, Neofit, Beniamin etc., a eroilor ei ca Boccari, Canari etc. și tot ce era străin, tot ce mirosea a străin, nu putu face sat între dânșii. Fanarioții n-avură drept de cetate decât între noi și în Moldova mai vârtos. Despre români nu mai zic nimic, căci suntem cu toții la fața locului și fiecăruia i-a dat Dumnezeu ochi să vadă, urechi să auză și minte să judece. Să se uite numai la câți i-au îmboldit și îi îmboldesc, să se uite numai la câți au vrut să-i conducă în gropi, la originea lor, la numele lor, la viața lor trecută, la relațiunile și afecțiunile lor, la faptele lor, la oamenii și cabinetele care îi susțin și fiecare va pricepe. De câte ori veți fi agitați prin străini sau agenți ai străinilor, niciodată, românilor, nu vă veți alege decât cu a da din lac în puț.

țarei, legați și solidari unul cu altul prin acel pact, se pot numi *în adevăr* soțietate; pentru că atunci, în adevăr, județ cu județ, sat cu sat, familie cu familie și om cu om, este în asociație bazată pe drepturi și datorii egali și reciproce. Atunci iară domnitorul țarei nu se mai poate zice, spre exemplu, *rege al Franței* pentru că Franța nu mai e apanagiul sau moșia familiei lui; atunci regele sau domnitorul, fiind numai cap al statului, cetățeanul ce reprezintă pe toți cetățenii neapărat cată a se zice *rege* sau imperator *al francezilor*.

Pentru că *guvern* va să zică *cârmuire* iar nu *stăpânire*; și cel de la cârma unei nave, sau comandantul ei, nu este și proprietar al ei, cum și cel de la cârma unei țări sau cârmuitorul ei nu este și proprietar al țarei, ci duce sau conducător al locuitorilor cu condițiuni și răspunderi.

Însă care sunt semnele ce ne arată că *norodul* se deșteaptă *de sine* și începe a deveni *popol*? Când norodul pe de o parte nu mai suferă jugul și pe de alta nu se mai lasă a fi condus nici de intriganți ipocriți, nici de nebuni, când norodul începe a pretui și stima pe făcătorii săi de bine și se ferește și de cel ce îl împilă și de cel ce îl amăgește; când norodul începe a vedea cu ochii săi și a judeca cu capul său, și a vorbi cu gura sa; atunci sunt semnele cele bune, atunci cuvântul se răpede ca fulgerul de la apus până la răsărit, de la Cerneți până la Focșani. Atunci, în adevăr, norodul devine o persoană colectivă compusă de bărbați trezi și maturi, căci copiii și nebunii și cei beți nu sunt persoane după nici o doctrină, după nici o lege, și când cineva se ia după nebuni, învederează că e mai degradat și decât nebunul.

Norodul, devenind în adevăr *popol*, devine o persoană colectivă și atunci stăpânirea neapărat cată a deveni guvern, și de sine, din natura sa, fiind asemenea o persoană, iată două persoane, și fiecare cată a avea și drepturi și datorii; în pactul soțial, atunci se prescrie unul câte unul drepturile fiecăruia și una câte una datoriile fiecăruia. Atunci, pe de o parte, de nu vor fi respectate drepturile fiecăruia, și pe de alta de a nu-și va împlini fiecare datoriile, învoire nu e, pace nu e. De ajunge

popolul a călca drepturile și a uzurpa atributele guvernului, atunci singur se degradă din starea de persoană și, ce se va întâmpla, culpa este a lui. De va ajunge iar guvernul a nu respecta drepturile popoului și a-i uzurpa voia și libertățile *prescrise de legi*, atunci singur se degradă în starea de stăpânire și orice se va întâmpla, culpa a lui este. Din acestea se vede că cine se mulțumește cu stăpânirea, mulțumească-se sănătos, că merită soarta sa și vai de intrigantul sau imprudentul ce cutează a-l îmboldi spre a se deștepta. Să știe însă și acel *cine*, oricare va fi, că până când se mulțumește cu stăpânirea, el persoană nu e, popul nu e: e din cap până-n picioare *norod*. Care popul iară cutează a uzurpa atributele guvernului, acela nu mai e popul în starea normală: e coprins de friguri și de convulsioni, e nebun sau cel puțin e amăgit de intriganți voitori de rău. Acel popul se degradă mai jos decât norodul și, devenind *fiară*, gardianii publici sunt nevoiți neapărat de a deveni vânători.

Ambele domniate sau ducate¹, de la fondarea lor, fură constituate pe un pact soțial, luară adică de la începutul lor o

¹ Am zis și altă dată de-ajuns că *vodă* sau *voievod* nu va să zică *principe*, ci *ducă* sau *ducător*; că Ἡγεμῶν nu va să zică nici ἄρχων (*principe*), nici ἄναξ, ci iar *ducător* sau *ducă*. Voievodat, dar și Ἡγεμῶν ἐταῖοι va să zică ducac. Principii sau capii ai țarelor noastre au fost și sunt numai arhonții lor, de la caporal până la spătar și de la pitar al doilea până la ban (arhon pitar, arhon ban). Vodă e ducă. Cel care zice domnitorului pe românește *print* este sau un inorant de drepturile patriei, sau un batjocoritor. Și domnitorul care singur se zice *principe* e un om ce se degradă singur, și atunci își poate lua și nădragii în baston, ca prințipul Zamfir, sau perna în cap, ca Bulețul. Reprezentanții națiunii sunt rugați a se ocupa de această chestie gravă, încurcată cu atâta străuintă pe de o parte de străinii cu rea-credință, și pe de alta de niște români maimuțari, ce au mania sau mândărimea de a face ca toate să miroasă a franțozește.

Reprezentanții națiunii sunt rugați asemenea de a prevedea și asupra titlurilor și decorațiunilor străine, proprii numai spre a corumpce o nație mică și începătoare ca a noastră. Corupția cată a o stinge de la rădăcina sau de la cap.

formă de guvern constituțional. Răzbelele însă ce avură până la un timp și neconținut cu turci, cu tătari, cu poloni și cu unguri cam deprinseră pe români de mare necesitate într-o stare de dictatură. Domnului ales, ca unui cap al armatei sau duce, i se da toată puterea și atributele unui dictator. De aci înainte, de unde la început, după gergul de atunci, i se zicea *oblăduitor*, adică „cârmuitor“ sau „guvernator“, începu a i se zice *stăpânitor*. Români, fără a schimba pactul soțial, căta firește a suferi sau a *îngădui* acel regim, pentru că aflându-se mai totdeauna pe picior de răzbel și cu mâna pe sabie, răzbelul cere fatalmente (neapărat) o severă disciplină, o supunere oarbă. Astăzi, acea disciplină se cere numai de la partea soțietății ce se numește oștire; pe atunci însă tot românul se năștea boieribil, adică chemat la oștire, tot românul era soldat și țările de la un cap la altul căta a se supune la aceeași disciplină și supunere oarbă, consimțită însă de bunăvoie, pentru că legea sau pactul soțial primitiv exista și există încă (dictatura era provizorie și evenimentele de dinafară prelungiră îndelung provizoriul acela).

Am zis că pactul primitiv exista și există încă în toată vigoarea, căci domnul a fost tot ales și țeara nu deveni moșia lui; el singur n-avea dreptul de a da legi, voia lui nu era lege, ci avea cameră de reprezentanți ai țarei ce se numea când *obștească adunare*¹, când divan, unde domnitorul însuși prezida, iar metropolitul era ca al doilea după dânsul. Domnitorul iară, ca jude suprem, nu putea da de sine sentințele, ci avea drept numai cât un prezident în înalta curte judecătorească. Până când dară domnitorului, după legi, i se acorda numai niște asemenea prerogative sau drepturi, pactul soțial era constituțional; domnitorul pe de o parte era o persoană, și nația pe de alta, prin reprezentanții săi, era o altă persoană de aceeași valoare,

¹ Obștească adunare s-a zis, și ca să fie obștească, nu era numai a unei condițiuni de oameni.

cu aceleași drepturi și datorii. Suveranitatea purcedea nu din drept de naștere, ci de la aleșii națiunii ce alegea pe domnitor și prin urmare suveranitatea era latentă în sânul națiunii, de unde, ca dintr-o sorginte, se împărțea în toate ramurile statului și ca o aureolă se concentra spre a încinge capul alesului suprem.

Cum se luară armele din mâinile românilor, întâi prin dizgrațiatul decret al lui Mihai Bravul ce făcu pe români, din soldați, *iobagi* sau servi, și apoi prin lovitura cea după urmă a regimului fanariot prin Mavrocordat, popoul român începu a pierde conștiința de sine, nu mai simți, nu mai pricepu că era și el o *persoană* (pentru că decretul lui Mihai îl adusese deja în stare de *lucru*, ca serv). Vorba *popor*, deși mai exista pe unde și unde, nu mai avea nicidecum înțelesul de *popol*: ajunsese și vorba aceasta în starea numelui sau vorbei de *român*, ce nu mai însemna *nație*, ci serv sau *mojic*. Popoul dar deveni *norod*. Boierii, deși pierduseră armele, conserva însă singuri numele profesiei lor primitive de *belatori* (căci boier, belator va să zică) și, prin urmare, nu putea pierde ca și popoul conștiința de sine: ei singuri forma o persoană colectivă și contrabalanta tendințele de absolutism ale domnitorului fanariot care se numea *domn și stăpânitor* al Țării Românești și Moldovei (parcă țările le-ar fi luat ca moșie a lui în punta sabiei).

Țările însă, deși în faptă era despuiate de drepturi, după legi însă nu era încă moșiele nimului. Domnitorul fanariot nu era proprietar al țării, ci un fel de arendaș sau cumpărător ce cumpăra clopotul Colței de la cei ce n-avea nici un drept legal spre a-l vinde. „Apa trece și pietrele rămân“ zicea boierii pământeni tutulor fanarioților. Titlul lor de domn stăpânitor al țării era abuziv, uzurpat, și unde era să fie, în fond nu era decât un fel de aburi sau fumuri ieșite din smorfurile bizantine sau fanariote, un fel de titlu Πάσης Ξυροκαμπίας, un fel de titlu ca al unor generali muscălești, fără regimente: domn al țării care, adesea, îi pica ca nasul de ceară dimpreună cu capul cu tot. De aci dară, ducce sau vodă al românilor, fără știre

nimului, fără știrea nici însuși a românilor, rămase pe nesimțite cu titlu de *domn și stăpânitor* (ca sabia și cu topuz dumnealui) al țării! Însă în vorbă numai (cum am zice: γέλα με νὰ σὲ γελῶ νὰ περνοῦμεν τὸν καιρὸ, „râzi de mine, râd de tine că ne merg treburile bine“), în vorbă sau în răs era titlurile acestea cu cari și fanarioții își râdea de români și românii de fanarioți, și când era la faptă, puțin și se duce p-aci-ncolo, de unde au fost venit, lăsându-ne însă ca o lepră smorfurile lor și balele și lăturele lor cari astăzi deveniră unii demagogi și alții sbiri ai țării și o aduseră în starea actuală ce fără rușine o numesc *împlinirea scopului, realizarea speranțelor*. Domnitorul dar era numit „stăpânitor al țării“ și locuitorii ei „norod“; iar numele de *soțietate* nici nu exista în gergul popular, nici însuși în limba cancelariilor și a bisericii.

Un om singur începu a striga de la căderea fanarioților încoă, adică de la 1822: nu *stăpânire*, ci *guvern*, nu *norod* ci *popol*, nu *cinste* ci *onoare*, nu *slavă* ci *glorie* etc. Nici într-o carte mai înainte de scrierile lui nu se văz figurând vorbele *guvern*, *popol*, *soțietate*, *onoare*, *glorie*¹ etc. Drăganii și Voinii toți la

¹ Vorbele cu care se serve o limbă învederează foarte des instituțiunile națiunii ce vorbește acea limbă și starea libertăților și drepturilor ei. Din vorbele numai *boier* și *vodă* și *cocon* se trage sau iese din haos o mare parte a istoriei noastre. Când zici *slobozenie* este un fel de permisie (a dat stăpânul slobozenie robului să se mai preimble și el), și când *libertatea* îi ia locul este cu totul altceva, departe cât cerul de iad. La grecii moderni, după ce se liberară, în timpul agonului, pe când guvernul avea o formă democratică, ministrul de zicea *grammateu γραμματεὺς* (ca un fel de bărbat cu portofoliu sau secretar de stat). Vorba n-arăta încă umilință sau servitute; cum li se dete însă un rege, ministrul fu numit ὑπουργός (adică „sub-lucrător“): aci se vede un ὑπό (sub) și învederează capul jos sau sub comandele cuiva. În timpul acelei democrații de palicari, capul poliției se zicea *astinomu* („veghețor asupra legilor cetății“); de la regalitate încoă se zice *politarh* („capul sau mai marele cetățenilor“), un fel de *vataf*, de *zabet*, un fel de ciocan peste cetățeni. Când zici *agă* presupune un regim de spahii și când zici *prefect* presupune cu totul alta etc.

început și mai târziu toți Sarsailii striga că strică limba. Teocapilii striga și strigă încă că, stricând limba bisericească, atacă religia.¹ Norodul, în fine, începu a-și reconchista conștiința despre sine, datinele străbune sta încă de față: nici un drept de naștere, și țara era încă scutită de Dumnezeu, pentru că nu devenise încă apanagiul sau moșia a nici unei familie²; legile țarei se făcea încă după formele constituționale și în puterea autonomiei, fără a fi controlate de nimeni.³ Norodul, în fine, începu a se numi *popol* și prin urmare nu mai putea suferi *stăpânirea*; pentru că sclavii numai au stăpâni sau stăpânire: liberi cer guvern.

În cele după urmă, strigările legali și drepte de la 1848 ale popoului român ce știu a impune demagogilor și a susține ordinea ca nicăiri în Europa, deșteptară puterile europene despre planurile Nordului ce striga că ni se pierde originea în întunerecul seculilor și pe care astăzi l-a apucat sentimentalismul despre naționalitatea noastră *romană*, și despre câte frumusețile toate. Și puterile Europei nu fură deșteptate,

¹ „Câți feciori ai, moșule?“ întrebă cineva pe un bătrân. „Atâți“ răspunde el. „Însurați sau nensurați sunt?“ „Toți sunt însurați“ răspunde el. *Fecior* dar, ca și fecior în casă, însemnează făt, fetiol, fecior, παις sau mascul, iar nu *vergină*. Femininul făcând *fecioară*, însemnează παιδίσκη, adică feată, fetiolă, fecioară, iar nu *vergină*; căci poate fi cineva fecior și fecioară și să fie însurat sau măritat. Mama însă a Domnului și Dumnezeului nostru, după dogmele credinței noastre, a fost și este *vergină*. *Trup* e vorba slavonă și însemnează *mortăciune*, iar nu *corp*; și eroarca e mare de se va lua un termen drept altul (regulile estetice le lăsăm la o parte că teocapeliu nu le pricep); una e *trupul* sau *cadaverul* Domnului, τὸ πῶμα τοῦ Κυρίου, și alta *corpul* Domnului, τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου. În unele ca acestea, teocapeliu striga și strigă că li se strică limba fără judicată și fără gust. Tu vrei să le dai o limbă creștină și ei susțin o limbă de materialști idolatri.

² Confiscația averilor, prin urmare, la noi nu putu avea loc.

³ Condica din timpul lui Caragea e dezbătută și aprobată în corpul legislativ de atunci, fără a fi întrebată nici o putere de dinafară.

luminate despre ale noastre nici de Sarsaili, nici de puii de fanarioți, nici de demagogi, nici de anarhiști; scrierile și faptele fiecăruia stau de față. Europa se convinge că românii n-au fost nici comuniști, nici socialiști, după cum voia să învedereze sau să justifice calomniile inamicilor noștri toți câți se *încârdoșaseră* la Paris în *Comitet democratic și social*; Europa se convinge că românii n-au fost rebeli, ci conservatori.¹

Anul 1848 (nu cel din Moldova sau de peste Prut, ci cel de peste Olt) aduse apoi răzbelul din Crimeea; acesta aduse tractatul și convenția din Paris și convenția aduse starea de astăzi a ambelor ducate: bună, de vom ști a ne folosi de dânsa, și foarte rea de nu-și va cunoaște fiecare datoriele sale; bună de vom fi în adevăr *popol* și foarte rea de ne vom degrada mai jos decât *norodul*.

Guvernul constituțional, după vechile noastre datine și instituțiuni, este condiția noastră recunoscută și garantită de Europa întregă. Convenția, deși în contradicție în multe, deși contrarie la multe din drepturile necontestabile ale României, nu putu însă refuza românilor guvernul lor primitiv, guvernul lor constituțional în care trăiră atâția secoli. Astăzi dar avem *guvern* pe de o parte și *popol* pe de alta; astăzi suntem doi: câtă s-o știm cu toții, și guvernul și popoul *mai vârtos*. Astăzi nu mai e unul singur care să îmble și să facă oricum îi va plesni prin cap. Guvernul este o persoană și popoul alta; libertate absolută nu e nici d-o parte, ca la despoți, nici de alta, ca la demagogi sau la fiarele populare: astăzi sunt legăminte sacre între membrii societății, astăzi fiecare e dator a respecta drepturile altuia și a-și împlini datoriele, pentru că *suntem doi*, iar o mai reperăm. Doi suntem; ș-apoi nu e unul mai greu și altul mai ușor, nu unul mai mare și altul mai mic. În persoana

¹ Vezi *Suvenirele și impresiunile unui proscris*, pag. 218 la 222, reproduse în anexul următor, cum și *Memoriurile asupra istoriei regenerațiunii românilor*, de la un cap până la altul.

capului statului, fiecare este dator a vedea astăzi nu un uzurpator, ci peste cinci milioane de suflete de români personificate la un loc. Cât are cineva a se teme de cinci milioane de oameni la un loc și a-i respecta, atâta e dator a respecta și a venera persoana capului națiunii, în care se reprezintă toată suveranitatea ce în adevăr purcede la noi de la popor, prin aleșii săi; și respectul și venerația nu i se poate oferi decât cu adevărul drept omagiu: minciuna, adularca, intriga nu poate veni împregiurul domnitorului constituțional decât ca să-l răstoarne.

Pe lângă aceasta, dacă nu din datoria în care ne obligă pactul soțial, încai din interes personal, fiecare e dator a susține și venera *prin adevăr* pe capul statului, a-l lumina prin lumina focului sacru, pentru că fiecare își vede persoana sa individuală, existența sa națională și privată, în persoana și existența ducelui general. Poate-se onoare mai mare și venerație mai legitimă? Domnul și guvernul lui împreună să prețuiască cât cinci milioane de români! Și încă, să fie activul, superiorul în această dualitate naturală și simpatică!

Așa dară, guvernul, dacă este guvern și nu stăpânire, el are și dreptul, și datoria de a veghea spre a nu se rumpe echilibrul în care stă și viază existența sa și a națiunii; și el iară este și în drept, și în datorie de a lua inițiativa spre a restabili echilibrul îndată ce se va rumpe, căci fără echilibru între guvern și popor, nici unul, nici altul nu mai există: atunci e or tiranie d-o parte, or anarhie de alta, și cel care mântuie soțietatea și de una și de alta, acela este mântuitorul, și vai de națiunea unde străinul i se oferă de mântuitor! Guvernul fiind activul și poporul fiind pasivul în această diadă sau nuntă soțială, guvernul este ca mirele mistic și nația sau poporul ca mireasa mistică.

Să luăm însă bine aminte că guvernul, pentru că este activul, de va avea numai drepturi și datorii nu, devine de două ori activ, și poporul, fiind pasivul, de va avea numai datorii și drepturi nu, devine de două ori pasiv și echilibrul este rupt cu

totul: atunci e unitate, atunci unul e totul și altul nimica. Guvernul dar, ca activ sau căruia i se dă puterea, câtă să aibă mai multe datorii, și popoul, ca pasiv, câtă să aibă mai multe drepturi ca să se poată susține echilibrul sau dreptatea, sau ca să poată exista și guvern, și popol. Pentru că Dumnezeu, activul activilor, ca Atotpotent, în nemărginita sa dreptate și-a impus datoria datoriilor (vezi articolul *Monada, diada și triada*, pag. 15 și 16, cum și *Progresul și conservarea*, precum și *Dreptul și datoria*). Popolului i s-a dat ca instinct să-și adoare libertatea și să fie gelos de dânsa, și guvernului i s-a impus ca să adoare egalitatea tuturilor înaintea legii și să fie gelos de dânsa, să fie adică nepărtinitor.

Din acestea urmează că popoul ce s-a mântuit de stăpânire e dator să știe că nu e singur. Nația câtă a se pătrunde că nu e ca o femeie emancipată, ca o prostituată, spre a se lăsa a fi batjocorită de oricare venit și venetic, și însuși de oamenii sânghiurilor și ai corupțiunii, ci că este mireasă, consoarta legitimă cu alesul său, cu mirele său; popoul câtă să știe că are *guvern* garantit de Europa întreagă și că popoul nu mai e popol fără guvern, ci populată, un ce mai jos și decât norodul. Ohlocrația e una cu anarhia, și anarhia este cea mai oribilă și mai hidoasă din tiranii. Guvernul iar, din partea sa, e mai mult decât dator să știe, să se pătrunză bine, că capul statului nu mai e domn stăpânitor al țării, că ambele ducate nici cu vorba, nici cu fapta nu sunt moșiele familiei sale, ci dote sau zestre a națiunii, proprietatea ei neatinsă și sântă. *Guvernul* nu e *stăpânire*, cu un cuvânt câtă să știe că nu e singur *persoană* ca să facă orice va voi, ci suntem două persoane de aceeași greutate în balanța dreptății sau a pactului soțial. Câtă să știe că, dacă prețuiește cât cinci milioane de români, și românii sunt toți atâția la număr și toți geloși de drepturile lor, de libertățile lor; în acest echilibru, nici o parte nu poate trage mai mult decât ceealaltă, afară numai dacă din dizgrație va adaoge ceva

străini: spre exemplu un muscal sau un neamț sau un francez, sau un turc mai mult, rumpe echilibrul.

Nici popoulul dară nu se cuvine a deveni instrumentul sau jucăria agenților intrigelor și intereselor străine, nici guvernul, ca mire, nu-și poate duce consoarta de urechi spre a o prostitua înaintea străinilor: vorbă curată, clară și pricepută de toți, afară de surzii și orbii din sistemă. Nația iar ce începe a zice: „cutare străin sau cabinet ne-a făcut bine, sau ne poate face bine, sau are cutare daruri“, e ca și femeia cochetă ce începe a-i scăpăra ochii în dreapta și în stânga, cochetând și provocând curtezani. Nici un cabinet nu ne-a făcut bine și nici nu ne poate face nici un bine, ca nație, de nu ni-l vom face noi înșine. Iată însă misterul acestei aparințe:

Din legile prevedinței, din legile dinamice sau mecanice este prescris ca dacă două sau mai multe puteri împing sau trag la sinele cu aceeași forță un obiect, acesta stă pe loc și se conservă; iar dacă o putere împinge mai tare sau trage mai cu forță, atunci obiectul se mișcă sau svolă din loc în partea celui ce trage mai cu forță. Binele ce ne pot face cabinetele străine este, când acestea vor fi de aceeași putere, ca, trăgând fiecare, nu pentru binele nostru, ci pentru interesul său, trăgând cu aceeași forță, noi să rămânem conservându-ne și progresând de sine-ne. Noi, convinși de legile acestea, dorim ca fiecare putere garantă să aibă aceeași forță ca să ne împingă sau să ne tragă astfel cum să nu ne poată absorbi; când se împuternicează sau influe una mai mult, suntem datori, în vârtutea însuși a legilor sau a pactului european, a ne deveni partizanii ei, și când va deveni mai debilă, atunci pentru binele nostru propriu vom fi nevoiți a ne face avocatul ei.

Ne place să vedem pe Rusia atât tare cât este fiecare din puterile garante: ne ferim însă de dânsa când se face mai tare. Să ferească iar Dumnezeu de a deveni o putere mică, că atunci suntem duși: ceilalți vecini ne înghit. Când Turcia era mai tare

decât statele vecine, atunci eram amenințați de soarta Greciei și a Bulgariei, reduși într-o neapăra numai în vârtutea brațului nostru. Când însă Turcia începu a scădea și cestelalte puteri deveniră mai tari, de atunci începurăm a fi amenințați de soarta Crimeei, a Poloniei și a Ungariei. Iar când puterile vecine vor fi de aceeași forță și vor avea aceeași influință între noi, atunci rivalitatea lor ne mântuie; întinzându-ne sau împingându-ne fiecare cu aceeași forță, rămânem locului ca români, cu guvernul și popoul nostru.

Facem aceleași urări pentru toate puterile garante și același linguagiu ținem către toate; și ne ținem atât de tare de a nu ieși din făgașul legilor, pe cât nu voim să știm de coalițiuni și pacturi ascunse, nici de vorbe consulare pe la urechi, după sistema de mai înainte. Guvernele ce voiesc a li se respecta legile și pactele cată a și le promulga mai întâi, a le da adică pe față; noi nu putem și nici nu voim a fi *ghicitori*, ca să știm care din puteri este mai mare sau pe ce fel de promisiuni ascunse se fac păcile. Noi suntem datori a ne uita numai la litera și spiritul tractatelor și legilor. Vorbă iar clară și curată. Cată să începem și noi odată a vedea cu ochii noștri și judeca cu capul nostru însuși, a imita cel puțin pe sârbi, vecinii noștri, ce sunt o mână de oameni.

*

– Toate sunt bune și foarte adevărate, îmi zise un român într-o zi, ascultându-mă; însă ce faci ciocoismului, ce s-a întins în toate condițiunile societății.

– Hei! Hei! Dumnezeu să-ți ierte păcatele, că-mi apucași înainte, prorupsei eu; aci iarăși vream să te aduc și aci vream să ajung. Ciocoiul e răul relelor! Ciocoi s-au împărțit în două părți astăzi, pentru că văd două puteri egali, una a guvernului și alta a popoului; unii se făcură ciocoi guvernului și alții

ciocoiu populului. De amândouă părțile, adularea și minciuna, traficul material și moral cel mai sordid.

De amândouă părțile, stăruințele cele mai mari spre a nu lăsa a se apropia adevărul nici de guvern, nici de popor; declamațiunile, intrigele și mașinațiunile cele mai neuzite în țeara noastră. De amândouă părțile, ciocoiu s-au pus spre a orbi și paraliza și pe guvern, și pe popor, spre a specula și pe unul și pe altul, fiecare în scopurile sale sau și ale străinilor căror s-au oferit de instrumente. Amăgitorii, uzurpând unii atributele populului, alții atributele guvernului, sunt astăzi capii și conducătorii țarei și străbat țeara și Capitala mâncându-se între sine, ca lupii asupra vacii. Lupii, când pleacă la vânat, se adună în cârd, merg în unire și în tăcere ca toți furii și brigantii. Asupra pradei însă să-i vezi! Ciocoiu când se adună și se fac *căuzași*, nimeni nu sunt mai frați decât dâșșii; când însă biata țeară ajunge pe mâinile lor, atunci să-i vezi cum se bat pe ministere și pe bietul popor.

Te uită pe de altă parte la unele din foile publice: una minte populului și alta minte guvernului, una lingărește pe unul și alta pe altul; una se face că susține poporul ca să-l aducă în sapă de lemn și alta se face că susține ministerul ca să ațâțe și mai mult patimele și să-l răstoarne mai târziu în folosul suflorului ei. Ia-le însă începutul redactorilor lor încă de mai nainte de '48 și vino cu dâșșii până pe dealul Mitropoliei și vei vedea că o gașcă era cu toții, toți era *partit național* și *cârdășie* mare, până aujunseră la biata *vacă*. Ce este astăzi nu e bine, își zic toți cu toții, că nu e nici *stăpânire*, nici *guvern* de o parte, nu e iar, de altă parte, nici *norod*, nici *popol*; pe amândouă părțile le-a împresurat și le-au paralizat ciocoiu bonjuriști.

Cine se cuvine a lua inițiativa spre a restabili ordinea, asigurând viața, onoarea și proprietatea fiecăruia, a stabili – cu alte vorbe – echilibrul între guvern și popor? Firește că partea cea activă, partea ce se zice guvern. Lui îi impune legea și

dreptul și datoria de a începe; și guvernul, ca să înceapă, cata să înceapă de la capul suprem al statului. Capul statului sperăm că se va pătrunde bine de misiunea sa, de sarcina sa cea mare, căci domnitorul astăzi nu mai e nici *bei*, nici *gospodar*, nici *prinț* sau *principe*, ci vodă sau ducă, domn constituțional, domn conducător. Pricepând aceasta bine, natural va zice celor ce îl încongiură: „Domnilor, eu sunt alesul ambelor țare; între dânsele și între mine este un pact solemn și garantat de Europa întreagă. Între mine și nație sunt niște legăminte ce nu se pot rumpe nepedepsit nici de o parte, nici de alta; e un fel de căsătorie ce cată a fi respectată de amândouă părțile. Și, precum într-o căsătorie bine condiționată și serioasă, bărbatul, din punctul său de onoare, veghează și-și ferește soția de a nu fi încongiurată de oameni malonești ce o ar putea amăgi și dezonora, precum iară, din partea sa, și femeia e geloasă și are drept de a fi tristă când vede pe bărbatul său în companie de oameni cu viață urâtă, ce pot aduce dezonoare familiei și ruină casei, asemenea și un domnitor constituțional și mai vârtos ales, e dator a fi gelos și a veghea ca nația să nu cadă pe mâini de amăgitori ce o pot duce la pieire. Însă pentru că sunt gelos de conduita națiunii mele, sunt dator a judica că și ea are dreptul de a fi geloasă de conduita mea, de a veghea asupra oamenilor ce mă încongiură și mă serv. Precum eu nu sufăr ca nația să contracte relațiuni cu oameni ce o amăgesc și învățături ce o degradează, asemenea și nația nu suferă oameni pătați și de viață desfrânată pe lângă mine.

Eu sunt încă nou aci; nu cunosc bine oamenii ce mă împresurată de toate părțile și prin urmare nu pot încă arăta pe nimeni cu degitul. Cine dar se știe că a scăpat din ocnă, cine se știe spadasin și cavalier de industrie, cine a comis vreo crimă și n-a trecut prin purgatoriul tribunalelor și al penitenței, cine a fugit cu bani publici și nu i-a dat înapoi, să nu mai calce prin palatul meu, care este al patriei. Eu nu pot oferi scandal

Înaintea Europei, ce nu poate suferi nepedepsite nelegiuirile, nici da niște asemenea exemple românilor, încurajând viciul și nelegiuirea. Pentru că ceea ce aș suferi a se comite în contra altora, mâine, mai cu cuvânt și mai pe dasupra, se va comite în contra mea. Să mi se curețe dar casa de furi de timp, de paraziți și mai vârtos de cei de cari vorbii mai sus. Să nu cuteze nimeni a crede că palatul, unde este tronul națiunii, poate deveni o casă de orgii. Să mi se curețe palatul de asemenea ființe; să se curețe toate funcțiunile publice de toți câți vor fi stigmatizați de crimă. Nația, domnilor, e în drept de a fi geloasă de relațiunile și afecțiunile mele, precum și eu sunt în drept de a fi gelos de ale ei, de a preveghea cum să nu fie amăgită și condusă de ființe ce o dezonoară și o degradează.“

Va chema apoi pe dd. miniștri, unul câte unul, și va începe de la al celor din întru: „Domnule – îi va zice – fiindcă stăpânirea astăzi se zice și cată să fie *guvern*, află că dumneata nu mai ești *dvornic* sau *perdegiu* al domniei mele, ci ministru secretar de stat *responsabil*; și *ministru*, cred că știi că va să zică *servitor* al națiunii sau al guvernului și al popoului totdeodată (căci nația se compune de guvern și de popol). Prin urmare, în timpul serviciului, ca parte activă, cată să te dezbraci de drepturi, căci ai numai datorii spre a respecta și apăra drepturile celor ce contribuiesc spre a ține statul, datorii de a asigura viața, proprietatea și onoarea fiecăruia, de a menține, cu un cuvânt, ordinea și pacea ce stă în echilibrarea cea mai exactă între guvern și popol. Caută ca administratorii să nu fie mai răi decât ispravnicii, nici cei de sub aceștia mai răi decât *zapcii*. Caută, cu un cuvânt, ca ceea ce zic oamenii *guvern* să nu fie mai rău decât ceea ce se zicea odată *stăpânire*.

– Dumneata iară, domnule, sunt sigur că știi ca și mine că nu mai ești *logofăt*, pentru că nici n-ai făcut, nici n-ai pus vreodată la cuvinte, și nici nu-ți este aceasta meseria. Ești ministru secretar de stat spre a preveghea și servi spre a se ține dreptatea. Vă spui la toți miniștrii și mai vârtos dumitale că,

în calea ce avem a străbate cu toții, trasă de Europa întreaga după cererea patriei, ca să ajungem la capul dorit, nu putem începe, după toate legile naturii, decât din punctul de unde ne aflăm, din punctul în care am aflat teara.

Regimul consular există, l-am aflat aci și aduce poate nemulțumiri dese și de o parte, și de alta; nimeni n-ar dori mai bine decât a ne afla și noi, într-o zi, pe piciorul pe care se afla și celelalte staturi ale Europei în relațiunile lor respective. Dacă regimul consular este o stare anormală, răul cată a-l stârpi de la rădăcină, de la cauza lui. Cauza lui, domnilor, este starea neregulată și foarte puțin scrupuloasă în care s-au aflat judecătoriele în Orient. Voiți dară să scăpăm de regimul consular? Să moralizăm judecătoriele că și puterile garante nu cer mai bine (cel puțin, eu așa cred). Până când judecătoriele vor fi tot în starea trecută, guvernului nostru i se astupă gura cu atâta mai mult cu cât a altora ar fi în drept de a se deschide asupra tribunalelor noastre. Cată să fim drepti și prin urmare încă muți în chestia aceasta, căci fiecare consol, până când sa ne aducă de mărturie pe ai săi, ne scoate înainte pe noi înșine, pe români voi să zic, că ne plângem cu toții în contra judecătorielor și le acuzăm de atâția ani, și între noi, și la străini, le acuzăm că am fost victimele lor. Cum vrem noi ca acci consoli să tacă și să-și lase supușii respectivi a deveni victime ca pământeni noștri?

Misia dar a Ministerului Justiției, serviciul cel mai mare ce poate face națiunii este de a face ca dreptatea să fie *dreptate*, de a însufla încrederea și respectul mai întâi pământenilor, de a da probe de exactitudinea și integritatea judecătorielor noastre. Prin dreptate numai putem asigura și pe pământeni, și pe străini, prin adevărata dreptate numai ne putem scăpa de regimul consular, iar nu prin note și prin frazi ce nu fac decât a învenina relațiunile de vecinătate. Sunt puteri ce, în adevăr, ne voiesc binele și doresc îndreptarea și ameliorarea alor noastre; însă, ce să zic? Dumnezeu să mă ierte, că *păgubașul* e cu mii

de prepusuri sau păcate! Poate că păcătuiesc și eu. De unde știu noi că n-ar fi și puteri ce, în ascuns, nu stăruiesc ca să ne facă cum să nu mai putem ieși din starea în care ne-am aflat, ca să aibă pretext întru a ne acuza și a se amesteca în ale noastre?

Vrem, domnule ministre, să nu mai vedem dragomani prin tribunalele noastre? Moralizați, moralizați judecătoriele, și apoi puterile Europei, unele ne vor mulțumi că le-am mai împuținat și descurcat afacerile și spezele consulare, și altele nu vor mai avea pretexte de a se mai amesteca în ale noastre, acuzându-ne.

Am a vorbi mult și cu dumneata, domnule, și foarte mult. Despre logofetic, s-o lăsăm în pace, pentru că și dumneata știi că nu mai ești logofăt, ci, ca toți colegii d-tale, ești tot ministru secretar de stat. Și pentru că în sarcina d-tale sunt cele ale culturilor sau religiunilor, cum și cele ale instrucțiunii publice, de la dumneata se cuvenea să încep, pentru că aceste două chestiuni sunt din cele mai vitale, prin care viază și crește o nație: acestea sunt bazele de unde se începe edificiul soțial. Religia ce profesă un popor și felul instrucțiunii ce i se dă singure deseamnă și prelungesc sau prescurtă viața sau viitorul lui.

Religia părinților noștri, domnule ministre, a fost și este divină pentru că a fost și este tolerantă. În țările noastre au aflat refugiu toate credințele persecutate, afară de ale împilătorilor, căci aceștia au fost tari la sinele și n-au avut nevoie de a căuta loc de scăpare. Bisericile catolice au fost tolerate și susținute și dotate în ambele domniate încă de la fondarea lor; cele din Câmpulung, din Argeș, și d-aira sunt monumente ce învederează toleranța părinților noștri. Israeliții, persecutați pe aira, au aflat refugiu în țările noastre, circulare ale patriarhilor Constantinopolii sunt marture de spiritul Mântuitorului lumii ce întotdeauna a viat în marea Biserică a Răsăritului.¹ Când protestantismul apărură în Europa și fu persecutat în lumea

¹ Cu altă ocazie vom comunica niște asemenea documente de binecuvântată memorie.

catolică, aci la noi, templurile protestanților se înalța către ceruri cu ajutoare și contribuțiuni de la români. Bisericele catolice, sub numele de *bărășii* (adică „frății“), templele protestanților, sinagogele israeliților, se bucura de prerogativele celor mai distinși capi și servitori ai națiunii noastre; voi să zic că avea *scutelnici și poslušnici* români ce servea acelor biserice ca unor case ale aceluiași Dumnezeu.

Cei vii și onești ai diferitelor confesiuni religioase afla ospitalitate și omenie între noi, împieguri* în ale statului, comerț liber, liber exercițiu de profesiuni; cei morți află loc de înmormântare și repaos și onori și salutări la trecerea lor din lumea aceasta în cealaltă: clopotele bisericelor noastre ortodoxe sună în onoarea catolicului și protestantului ce se desparte de ai săi pentru totdeauna; luge sau plânge glasul de aramă al ortodoxilor, căci un om, un frate, un amic, un necunoscut însuși a fost între noi și nu va mai fi. Istoria țărelor noastre nu este maculată de închizițiunii, de răzbele sau certe religioase, unde Europa s-a sfâșiat și s-a măcelat foarte neomeneste, și unde în Franța se comitea Sânt Barthelemy. Aceasta este în adevăr doctrina Mântuitorului lumii, a Fiului lui Dumnezeu și Dumnezeu adevărat; părinții noștri s-au pătruns de dânsa și ne-a lăsat de moștenire, din generație în alta, în adevăr creștina lor tolerantă. Nu de mult, așezăminte de instrucție se fondară pentru catolici și protestanți și sume însemnătoare se oferă și din fonduri publice și de la particulari și însuși din obolul văduvei ortodoxe, și capul statului ortodox încinse fora și luă mistria spre a pune piatra de temelie a edificiului de altă confesie.

Nouă însă nu ni s-a întors înapoi cu aceeași măsură. Noi am numit pe fiecare cu numele ce singur și l-a dat: catolicul singur s-a numit catolic și noi îl numim tot așa; protestantului îi zicem, după cum singur se numește, tot protestant unde, în

* Hal. *impiego*, funcțiune (*n. ed.*)

toate statele papali, pe oriunde se profesă credința catolică, nouă ce ne numim creștini ortodoxi ni se zice *schismatici*, și protestanților *eretici*. În toată Italia, ce este surora noastră după sânge și origine, morții noștri n-au loc de îngropare. Fiilia unuia din capii României, murind în anii trecuți la Neapole, nu putu afla loc de înmormântare și desfigurată, descompusă, a cătat să fie strămutată peste mări, ca să afle înmormântare la Malta, pe locul ospitalier al englezului protestant. Fiul unuia din domnitorii țării murind la Pisa, nu putu fi dus la Livorn, unde este o capelă ortodoxă cu nume de *greacă schismatică*, decât noaptea, într-o trăsură din cele mai impure, căci nimeni nu cuteza a se atinge de un *schismatic!*

Acestea sunt fapte ce repumnă omenirea oricând, și mai vârtos în al XIX-lea secol. În care stat catolic s-a putut fonda vreo biserică ortodoxă, vreun așezământ de instrucție cu asistența, cu ajutorul sau contribuție catolică? Unde preoții noștri au putut avea vreo prerogativă în statele catolice? Însă trecă: căci tot meritul creștinului este de a face bine și însuși celui ce îl uraște. Binecuvântat fie numele Dumnezeului ce ne învață aceasta și binecuvântat fie numele părinților noștri ce ne lăsară de moștenire această cerească toleranță! Toleranța însă stă întru a lăsa pe tot omul să trăiască cu credințele sale, dându-i ospitalitate și întru a-i respecta convicțiunile: întru a nu ataca religia nimului. Când însă altul te atacă în casa ta, se schimbă chestia. Însuși Mântuitorul lumii ne zice: fiți blânzi ca columbii și înțelepți ca șerpii. Cată să te aperi, bădiță, când altul te lovește sau va să te lovească la cap.

Aud de niște *propagande*, și acolo voiam să ajung. Propaganda, mai vârtos în cele religioase, este un atac, o lovitură în inima națiunii. Noi nu facem propagande nicăiri; să ne ierte dar oricine că nu putem suferi nici o propagandă în mijlocul nostru, și mai vârtos spre a ne smulge de la credința și datinele părinților noștri, ca să ne tragă acolo unde nici morții noștri nu află îngropare. Murmura e mare în țeară, prepusurile sunt

varii și foarte mari; și acestea, de nu se vor întâmpina de la început, sunt în stare să aducă mari calamități între români. Românii au pus în mirare pe toți călătorii străini ce i-au vizitat după timpi, pe toți autorii străini, despre tenacitatea lor în religia lor primitivă a Răsăritului. Tot ce i-a distins întotdeauna mai mult decât pe alții, cum zic atâția autori celebri străini, a fost că „pentru moșie (patrie) și pentru lege știu muri până la unul“. Prin urmare, nu vă jucați cu focul.

Prepusurile cată a se risipi din capul locului. Se zice că unii din români sunt în relațiuni cu ieziții și că ar fi dat acestora mari promisiuni (dumnearea cată s-o cunoști aceasta, domnule ministre?). Se vede iar (și aceasta cam bate mult la ochi) că românii ortodoxi, mai vârtos cei literați ce trecură din Transilvania la noi, nu prea își aflară bine capului, ca Lazăr spre exemplu, ca Nistorescul, Murgul etc.etc. și că cei uniți cu Roma au fost totdeauna împinși înainte și bine susținuți. Fie aceasta o sistemă, fie hazard sau întâmplare, treacă-meargă și aceasta. Dee-se, de se află, și uniților impieguri ca și celor neuniți; însă nu mai mult, și mai vârtos nu în cele biserici și în instrucțiunea publică, și mai vârtos iară, nu în școlile primare, nu în seminarii, nici în eforia sau în direcția școalelor. M-ai priceput?

Junimea totdeauna se cuvine a fi ferită, și mai vârtos în această epocă de tranziție. Cată să luăm bine aminte la prepusurile și temerile generale, căci adesea din prepusuri vin cele mai mari rele, pentru că acolo intrigele se insinuă cu mai mare artă și tărie. Într-un cuvânt, propagande nu sufăr; fumul lor începe a se simți și focul cată să fie undeva, căci până nu e foc, fum nu iese. Să ne lase fiecare în pace, precum noi îi lăsăm pe toți. Și voința stăruitoare ce vezi în mine nu este voință de despot, ci voința națiunii: eu sunt alesul și reprezentantul ei permanent.

Atât mă ocupai întru a conserva, încât uitai progresul în aceste momente critice. Despre progres în religia noastră, el se

afică în germine de la începutul ei; este însuși misiunea cristianismului și progresul înaintea sau stă în proporție cu zelul ce pun cei cari sunt capii religiunii de a nu sta lumina sub obroc. Progresul dar se așteaptă de la arhipăstori și episcopi, iar misia d-tale în aceasta este a te înțelege cu capii religiunii, a le aduce aminte datoriile întru a merge pe calea părinților bisericei, a nu ieși adică din calea ce le-o prescriu evangheliile și legile țării, ce toate purced de acolo. Biserica, de la începutul ei, este casa de oaspeți unde s-a depus cei doi dinari spre însănătoșirea sau mântuirea celui căzut în tâlhari și căria i s-a zis că, cu ce va mai adăogi de la dânsa, i se va da înapoi. Cei doi dinari sunt tezaurul Testamentelor vechi și nou, ca conservăție a progreselor trecute, și ceea ce se va mai adăogi este progresul pe viitor. Din zioa dar de când biserica a lăsat a se face un progres afară din sânul său, din zioa de când capii ei au uitat progresul și s-au mărginit numai într-o conservăție nepricepută și oțioasă, într-o conservăție – voi să zic – ca a talantului îngropat și ros de rugină, de atunci s-a abătut din calea ce le-a tras-o Fiul omului și al lui Dumnezeu. Arhieriei și preoții cată a merge în paralel cu ceilalți cetățeni pe calea progresului. Preoți luminați dar, domnul ministru al religiunii, și arhieriei mai vârtos și mai luminați. Și pentru aceasta școale, școale pretutindeni și seminare, căci acolo sunt și câmpurile, și instrumentele aratorie, și semințele intelectuale și morale, de acolo fructe însutite ce așteaptă nația spre mântuirea sa.

Însă nu se cuvine a uita că ceea ce seamănă cineva, aceea și răsare, aceea și culege. Cei după sistema veche au lucrat în consecință: logofeți s-au zis, logofeți au scos; logofeție au semănat, logofeți au răsărit, cu sutele de mii, și toți flămânzi, toți neavând cu ce trăi decât cu *condeiul*, toți alegând la guvern și împresurându-l pentru chivernisele, toți căzând pe biata țeară ca lăcustele, toți declamatori și limbuți, firește ca niște logofeți

ce era și sunt. Unde a avut statul atâtea funcțiuni pe câți logofeți au scos școalele? Iată cauza turburărilor neconținute: pentru că omului, dacă nu i se dă a mânca ca om, cată a mânca ca lup. Dumneavoastră nu vă mai ziceți logofeți și prin urmare ar fi o anomalie din cele mai neuzitate de veți apuca a logofeți dreptatea, religia și școalele.

Cetățile și burgurile noastre sunt neregulate, sordide și izolate. Între dânsle comunicația e tare împiedicată, drumurile noastre sunt nepracticabile, râurile neplutoare, câmpurile cele mai multe nelucrate și cele puține foarte rău cultivate, pădurile noastre devastate pe mici foloase, munții noștri așteaptă să li se deschidă pânțele ca să ne dea aurul, argintul și toate metalele; vitele noastre, rău crescute, ca și oamenii. Oștirile noastre sunt comandate de ofițeri ce n-au nici o idee de artele și științele tributare la arta militară; ministerele, cancelariile, judecătoriele noastre sunt pline toate de logofeți. Comerțul nostru este în langoare, industria nici în concepția ei. Patria dar are nevoie de matematici, ingineri, arhitecți, mecanici etc.; de mineralogi sau de geologi, de chimiști și fizici, de agronomi, de ofițeri de toate armele, de comercianți luminați, de economiști politici, de oameni ai legilor, de bărbați de stat, de medici.¹ Scoateți dar de aceștia, că aceștia nu aleargă leșinați după chivernisele, nu sunt lipitorile țarei, ci mântuitorii ei; aceștia folosesc pe alții, folosindu-se pe sine.

Faceți dar a se *instrui* junimea, iar nu a se *indoctrina*. Ce mi-ați pus limbele vechi sau clasice, ca latina, în primele clase gimnaziale? Ce să facă cu dânsle jumătate copiii neavuți, ce sunt nevoiți a lăsa școalele mai de timpuriu? Faceți cum fiecare june, ieșind din școală, din academie, din universități, să iasă cu specialități prin care să poată trăi și fi independent: școală,

¹ Tare s-a mai ferit Regulamentul zis *organic* de a face să ne dea școalele niște asemenea bărbați, ci logofeți și tot logofeți; căci aceștia, unii prostituă țeara și alții o turbură.

mai vârtos tehnice, prin toate județele, căci numai acestea creează burghezia națională, și nația ce n-are meșteri, artiști, comercianți dintre ai săi, acea nație piere. Burghezul e vârtutea națiunii, și noi n-avem burghezi români.

Faceți cum junii să iasă fiecare cu meseria sa din școale, căci aceea este puterea independenței individuale. În deșert tot declamă lumea libertate până când nu se va libera fiecare individ, căci libertatea publică se compune de libertățile individuale. Cată să liberăm individele din sclavia neaverii și a patimilor innobile. Libertatea se susține și se conservă numai de oameni liberi: sclavii de sub jugul material își pot foarte facil scutura jugul daca voiesc. Sclavii însă ai patimelor lor, sclavii viciului și corupțiunii nu știu prețui și susține libertatea căci, de sunt subalterni, se târăsc ca șerpții, de sunt capi, devin despoți. Sclavii patimelor, domnule ministre al instrucțiunii publice, ucid libertatea și a lor proprie, și a altora. Industrie dar, arte, bele-arte, științe exacte; prin acestea numai se învață adevărul și adevărul, singurul adevărul numai mântuie. Instrucție, cu un cuvânt, iar nu *indoctrinare*. Limbe cât se poate mai puține în clasele primare; științe speculative cât se poate și mai puține. Nu dați junimii decât idei exacte.

Iată ceea ce cere patria de la mine și iată ce sunt și eu dator a cere de la ministrul instrucțiunii publice, și o cerui prin atâtea moduri, sub atâtea forme, numai ca să mă pricepi mai bine.

Iar cât pentru dumneata, domnule, căta să o știi de mult că nu mai ești agă sau vrun spahiu, zabet sau ciocan al capitalei, ci prefect al poliției. Dumneata și ministrul celor din întru cată să știți mai nainte de toți că guvern nu va să zică stăpânire. Cătați dară spre a vă purta în consecuență. Nu mă încerc a-ți vorbi de poliția Statelor Unite că este prea departe de noi. Ai fost, crez, prin Londra și prin Paris, unde popolii sunt cu mult mai cerbicoși și mai violenți decât popolul blând și mlădios al României. Cum de ne aduserăți atâtea mode de p-acolo, căți

vizitați acele locuri? Cum de îmi tot puneți înaintea atâtea uniforme, atâtea feluri de chipiuri și de ciocuri în barbă, când de modul polițielor de pe acolo, și de instrucția ce se cere de la cei ce comandă oștirile nu-mi vorbirăți nimeni până acum? Uniforma și chipiurile sunt niște semne ce arată că ce este sub acel chipiu, câtă să fie un cap plin de prudență și de idei, nu barbare și asiatică, ci europene; că ce bate sub acea uniformă câtă să fie o inimă de un adevărat oștean, curajos și teribil pe câmpul bătăliei și blând și modest în cetate, și însuși cu inamicul învins.

P-acolo pe unde ați îmblat dumneavoastră și de unde ne aduserăți atâtea mode, oamenii poliției sunt oamenii ordinii și ai păcii: ei îndreptează pe străinii și pe pământeni ce nu cunosc stradele și adresele; ei adună de pe strade pe oamenii căzuți de fatică și însuși de băutură, și îi duc spre trezire în case dinadins de repaos și de azil; ei închid noaptea porțile și ușele uitate neînchise, ei fac a se stinge focurile și lumenele uitate nestinse; ei, cu un cuvânt, sunt ca niște angeli custozi ai cetățenilor pacifici și însuși ai celor căzuți sub greutatea viciului sau a patimilor degradatoare.

Poliția, domnule prefect, în adevărata ei însemnare și destinată, câtă să fie ca prevedința, pretutindeni, știitoare de toate, și iarăși ca prevedința, nesimțită materialmente, nesupărătoare nimului, preurmătoare însă a crimei și mai vârtos neprovocatoare, m-ai priceput? Liberă dar voce din partea poliției de vorbe, liberă voce de adunări; asupra faptei însă, asupra călcării legilor, mână de fier. Culpabilul să nu scape: victima câtă a se mântui și criminalul a se înfrâna. Ce sunt uniformele acestea de zbiri de tot felul? Ce este marțialismul acesta în poliție, unde nu-și are nici un loc? Ce sunt acele tropote de cai ai dorobanților, ce fac a schintea pardoseala stradelor? Ce este acel zornet de săbii și darea peste oameni, când cu caii, când cu tina din copitele lor? Ce! Cu asalt am luat

eu aceste două țări? Ce! Sub legea marțială se află capitalele și burgurile lor? Mai dezbrăcați acele uniforme; dorobanții și gvardianii să se prefacă, dacă nu în *polițmani*, încăi în sergenți de cetate, și să se aleagă dintre oamenii păciuitori, moderați și onești: nici unul să nu se poată înrola fără o garanție de la un cetățean onest sau proprietar. Oamenii acum contribuiesc spre a fi mântuiți de făcătorii de rele, iar nu spre a fi maltracțați de servitorii publici.

De spioni mai vârtos și de fonduri secrete să nu mai aud. Eu n-am luat țările în punta sabiei; eu nu sunt uzurpatorul, ci alesul lor. Nu mă tem de nimeni ca să pot suferi ca poliția să demoralize lumea cu spionagiul. Statul nostru nu se compune din naționalități diverse și antipatice, ca să știm că conspiră una în contra alteia: toți suntem români ortodoxi și egalitatea înaintea legii a nivelat condițiunile. Să nu mai aud de datinele și învățăturile agielor. Ce este acea mașină, pe atât de ridiculă, pe cât de meschină și cabalistică, acea comedie deplorabilă ce făcu a se compromite și guvernul, și popoul român? Cine sunt acei mizerabili aventurieri ce inventară acea mașină și o puseră a se fabrica? Sub a căror comande era ei și cine i-a adus în țară? Apoi, de la un timp încoace, văd că administrația, poliția și oștirea închid ochii la fapte în adevăr turburătoare și criminale și îi află bărbăția și eroismul la fapte mai neînsemnătoare: înghit, cum zice Scriptura, cămila cătu-i de mare și noduroasă, și strecoară țânțarul ca să nu se înece cu dânsul. Ce atâta nevoie și uiet spre a strecura țânțarii? Vedeți să nu se mai înghită cămilele.

Cu un cuvânt, domnilor miniștri toți, aflați că sunteți *responsabili* de orice act mi-aduceți a suscrie; nu mă faceți a suscrie decrete ce compromit popoul înaintea Europei, nu compromiteți guvernul prin faptele, nici însuși prin vorbele și purtările dumneavoastră. Țineți un linguagiu demn de un guvern constituțional și de datinele țării; nu suferiți pe

nimeni ca să vă mai zică «excelență» pentru că unii sunt simpli și îi umiliți cu aceasta, și alții vin a vă batjocori cu titlul acesta. Pe unde sunt excelențele și în limbă, și în drepturi, sunt pentru totdeauna, pe viață: la noi n-au fost nici în limbă, nici în drepturi. Și ca să vă vorbesc mai pe românește, feriți-vă de excelenții ce tin *cât cioara-n par*. Nu batjocoriți pe nimeni și mai vârtos nu lăsați de a fi batjocoriți cu titluri ce nu le aveți.

Termin, domnilor, cu a vă arăta că suntem într-un timp de tranziție, trecând de la o epocă la alta și fiecare avem încă multe din învățăturile trecutului. Cată să mărturisim ca fiecare începe a-și face educația respectivă a stării sau condițiunii sale. Și guvernul adică acum își face educația sa de guvern, și nu poate lipsi de a-și da adesea în petic, crezând că este tot stăpânire (și această educație se face pe capul bietului popor), și poporul iar, din partea sa, acum începe a-și face educația de popor adevărat și cam adesea dumnealui își dă în petic, crezând că este tot norod (și această educație și-o face pe capul guvernului). Una dar pentru alta, domnilor, și prin urmare cată să fim mai indulgenți fiecare. Nu putem cere deodată de la un popor nou virtuțile și experiența popoilor bătrâni, și din partea sa, poporul nu poate cere de la guvern deodată toate, și mai vârtos câte materialmente cer timp. Nu seceră cineva îndată cum seamănă; seceră însă neapărat ceca ce a semănat.

Ccea ce veți semăna, domnilor, aceea și veți secera, înzecit și însutit. Blândete veți semăna, blândete veți secera însutit. Violență veți semăna, violență veți culege, iarăși însutit. Omenie veți semăna, omenie veți culege. Insulte veți semăna, insulte veți culege. Dreptate veți semăna, dreptate veți culege. Intrigă și calomnii veți semăna, tot intrige și calomnii veți culege.

Și tot însutit, tot însutit, domnilor, să vă așteptați la toate ce veți semăna în ministerele dumneavoastră, căci așa sunt legile divine și eterne ale Provedinței.“

De va ține capul guvernului numai o singură dată linguagiul acesta, sau altul asemenea acestuia, toate reintră în starea normală: oamenii guvernului d-o parte și popoul de alta își vin în simțiri, își vede fiecare calea ce e dator să ție; echilibrul adică se așează ordinea și pacea publică se alină, creditul general se rensuflește. Proprietatea, onoarea și viața ficcăruia se întemeie pe baze solide. Ține domnitorul linguagiul acesta? Aspirațiunile, speranțele ficcăruia se realizează.

Ce zic, speranțele noastre sunt cu mult mai modeste și însuși fără a ține acest linguagiu, fără a fi profesate aceste adevăruri, e de ajuns a le suferi numai guvernul spre a circula, e de ajuns de a le înghiți fiecare, că ar produce o însemnătoare simptomă, ar aduce un mare folos. Tăcerea, de ar fi din partea guvernului, după cum se vede și din partea popoului, ar fi un semn de consimțiment și atunci oamenii, ce unii au împresurat pe alesul națiunii și alții declamă popoului spre a specula și minți și pe unul, și pe altul, nu s-ar mai putea ține: peste curând am vedea și tronul, și țeara întreagă libere de perturbatorii de meserie. Și atunci îndreptarea ar fi foarte vecină. Iar de va zice fiecare: „bune sunt toate câte se zic părții celeilalte, numai cele ce se zic nouă nu se pot înghiți“, atunci iată Isahar, iată laboratorul între două focuri: și când acesta și-a luat misia și sarcina sa, s-a decis și la aceasta.

Noi suntem datori a spune adevărurile ce cu atât sunt de salutare, cu cât sunt de tari și eroice, a le spune și la oamenii guvernului, și la oamenii popoului. De la popol, în loc de a afla ură, aflarăm simpatii și recunoștință: toți oamenii ordinii și însuși amăgiții din toate condițiunile și stările societății deveniră amicii noștri. Dacă dar popoul, ce se compune de cinci milioane de români, recunoaște adevărul și iartă crorile ce s-ar strecura din marele zel, plecat ne rugăm să binevoiască a-l recunoaște și guvernul, ce nu reprezintă mai mult decât tot cinci milioane de români, și mai vârtos că popoului i se

prezentă adevărul cu un aer mai familiar și drept consiliu unde guvernului i se oferă drept omagiu.

Iar dacă, din dizgrație, ar fi undeva (precum și este pe alocurea) guvern ce lasă a fi muștrat popoul de erorile sale și împregiurul tronului nu toleră decât adulara, minciuna și corupția, atunci și popoul este în drept a zice: „Că lasă-ne, jupâne, cu adevărurile dumitale; de-ajuns ne sunt noua nevoile noastre, contribuțiunile înmulțite și mai necontrolate, străini de toate limbele și interesele, ospete și îmbuibarea lor ca să-și bată joc de speranțele noastre, ocupațiuni străine, impozițiuni spre a da și susține oameni ca să nu facă nimic decât ca să ne lege și să ne areste. Mai veniși acum și dumneata să ne izbesci cu adevărurile în cap; le știm toate, cum știm că avem să și murim într-o zi. Însă nu ne place în amarurile noastre să ne console cineva cu moartea, vrem și noi să ne mai petrecem, să ne mai uităm amarurile. Dacă guvernul adună pe lângă sine adulatori și mășcărici, vrem s-avem și noi adulatorii și mășcăricii noștri; dacă guvernul se serve cu oameni ce insultă și maltractă lumea, ne servim și noi tot cu asemenea oameni. Dacă guvernul voiește să-și aibă ciocoi și nebunii săi, noi de ce să n-avem ciocoi și nebunii noștri?”

Iată cauza din care pretutindenii ies și sunt bineveniți demagogii. Guvernul ce suferă zbirii, să se aștepte mai curând sau mai târziu la demagogi.

ANEXE

I

În *Suvenirile și impresiunile unui proscris*, făcând o comparație între România și Franța, vorbind de egalitatea materială, egalitatea intelectuală, egalitatea morală, egalitatea politică, cum și de regalitate, de drepturile de naștere, de bisericească în România, de taxe și de dreptul de viață și de dreptate;

În concluzia despre acestea, iată cum se exprimă Proscrisul român:

„Apoi, recapitulând, începui a mă întreba: pentru ce se agită și se zburcă lumea mai mult de o jumătate de secol? Pentru ce atâta măcel și atâta sânge?

– Pentru a desființa dreptul celui mai furb și dreptul celui mai tare, ce vânzătorii de corpuri și de suflete umane avură sfrunteria și impietatea de a-l numi *drept divin*;

Însă România niciodată n-a cunoscut niște asemenea drepturi!

– Spre a desființa toate drepturile de naștere și orice a mai rămas de la feudalitate (se zburcă Europa);

Noi însă n-am simțit niciodată nevoia de a desființa niște asemenea drepturi pentru că niciodată n-au existat între noi!

– Spre a proclama și a realiza egalitatea înaintea legii (mi se adăose);

Însă această egalitate întotdeauna a fost între noi mai mult decât în vorbe, căci egalitatea materială, intelectuală, morală și politică au fost întotdeauna mai bine practicate la noi decât airea.¹

Mă mai întrebai încă: spre ce se agită și se zburcă popoli de la 1848 încoace?

– Spre a răsturna tronurile și a converti pe regi și pe principii în cetățeni buni, în adevărați creștini;

Însă, încât pentru aceasta România, fără a vărsa nici o picătură de sânge, a mers cu șase seculi înaintea Europei, căci ea de cincisute de ani nu avu nici regi, nici principii!

– Spre a proclama și stabili republica democratică (mi se adăose);

¹ Vezi pag. 159 la 213.

Noi însă am avut un ce mai bun, mai progresiv decât republica, căci capul statului nostru nu s-a zis niciodată prezident (ci duce)!

Prezident, adaosci eu, însemnează ceva mai pretențios și mai despotic decât *rege*, căci vorba *rege*, venind de la *regere-diregere*, n-are nici o prerogativă în sine; și dacă regii mai târziu își detra prerogative, acestea nu le avură de la numele lor, ci prin abuz din uzurpare: prerogativele lor nu vin din *sufragiu universal*. Din contra, *prezident* venind de la vorba *presidere, președere*, prerogativele lui sunt în principiu, în însuși vorbă. A *presede* va să zică nu a *direge*, ci a fi mai cocotat decât ceilalți. Pune acum că prerogativele unui prezident, nefiind uzurpate, ca să se poată zice o nelegiuire, sunt recunoscute, aclamate, sancționate prin sufragiul universal! Acum nu mai rămâne decât a i se acorda prezidenția pe viață sau de moștenire, și iacă tirania legitimată prin sufragiul universal! Iacă-mi-ți progres!¹

Ce mai este iar agitația aceasta, mă mai întrebai, aceste împingeri și respingeri, aceste acțiuni și reacțiuni, răzbelul acesta fratricid? Pentru ce popoli nu se mai astâmpără? Pentru ce n-au ei nici pace, nici repaos? Pentru ce despoții s-au ligat între sine? Pentru ce popoli țipă și pretutîndeni sunt striviți de împilători?

– Popoli se agită pentru că mor de foame și cer egalitatea înaintea dreptului d-a trăi; cer a se desființa monopolele, taxele și vamele (ce scumpesc ale vieții); cer ca să trăiască laborând, cer dreptul la travaliu; cer ca fiecare să poată travalia pentru sine, iar nu pentru bancheri și samsari, cer spre a se asocia;

Însă în România, tot cel ce vine în lume are dreptul d-a trăi, pământean și străin, avut și neavut; monopolul e o vorbă nouă, abia s-a arătat între noi, e ca un fel de prunc monstruos și costeliv; niște asemenea prunci vin în lume cu moartea în rărunchii lor: nu duc mult. În România iară, taxele nu sunt

¹ Acestea se scria la 1849.

cunoscute, viața a fost întotdeauna facilă, voioasă, și pământul ospitaliar, copios și larg!

– Dacă este așa, îmi ziseră unii, voi sunteți mai naintați decât ceilalți; instituțiunile și datinele voastre sunt mai democratice, mai umane. Pentru ce dară vă scularăți acum în urmă?

Spre a susține aceste instituțiuni sfâșiate de vreo optsprezece ani, ca niciodată, de un protectorat inuman și uzurpator;

spre a restabili sau a pune pe calea lor legală salutarie aceste instituțiuni, a le face folositoare, descurcându-le de abuzuri și de orice intrigă din întru și din afară;

spre a restabili la locul său fiecare din aceste elemente civile, politice și soțiale, atât de frumoase fiecare și atât de răsturnate și deplasate prin forța și astuția străinului fără lege;

spre a reconchista bunurile publice ale mănăstirilor, ce de vreo doi ani deveniseră cu totul prada străinului;

spre a asigura proprietatea privată și publică, amenințată din întunec de acel Regulament cu nerușinare *organic* și impus prin baionete străine;

spre a pune un termin abuzurilor și vexațiunilor încurajate de un protectorat abuziv, cu scop de a putea apoi acesta avea pretextul d-a se amesteca în ale noastre și d-a deschide calea la abuzuri nouă, fără a desființa pe cele vechi;

spre a deschide și a oferi, pe de o parte, azil la orice străin onest și laborios ce ar voi să devină concetățean al nostru, fără distincție de religie;

și spre a asigura, pe de altă parte, țeara despre acei străini trândavi și intriganți ce deveniră instrumentele protectoratului, ca să devie apoi uzurpatorii moșiilor și drepturilor noastre;

spre a restabili țeara în vechile sale relațiuni cu Turcia, bazate pe tractate și paralizate prin amestecul străinului și prin Regulamentul uzurpator al autonomiei noastre;

spre a întâmpina și a înneca o rebelie urzită în Iași de sateliții străinului, rebelie ce ne prepara guerra civilă, împărțirea

averilor, anarhia cea mai sângeroasă ca să poată oferi pretext de invazie armatelor rusești, ce din țările noastre se postară spre a amenința totodată Orientele și Occidentele;

spre a susține ordinea amenințată, a mântui proprietățile și viețile în pericol și a ține astfel în respect intervenirea unui protectorat provocator;

spre a mântui averile în contra unui comunism de la nord ce vine ca un diluviu spre a uzurpa toate proprietățile în favoarea unuia singur;

în fine, spre a ne apăra și asigura drepturile, instituțiunile, proprietățile materiale, intelectuale, morale, politice și religioase;

într-un cuvânt, spre a *conserva* ca să putem *progresă*.

Iată mișcarea noastră, ce nu seamănă cu a nici unui alt popol, care n-avu nimic de plagiar. Mișcare de principie, de conservare, de ordine: mișcare în contra tiraniei și a pasiunilor anarhiei.

Comisarul străin puse îndată de a înneca vocea foaiei publice ce striga: «Urăsc tirania, mi-e frică de anarhie» etc.“ (pag. 215 la 222).

II

Știam și eu, încă mai înainte de 1848, până a nu mă duce în Franța, atâta franțozește cât să pricep însemnarea fiecăria vorbe în diferințele ei sensuri, și atâta gramatică și derivația vorbelor încât să pot scrie *throne* și nu *trone*, *symmetrie* și nu *șymetrie*, *antichrist* și nu *Antechrist*, *antechambre* și nu *antichambre*, după cum scriu păcătoșaste mai toți autorii francezi și însuși dicționarul Academiei. Probă despre aceasta sunt toate traducțiunile mele încă de pe la 1822, ca *Arta poetică* a lui Boileau, ca din poeziile dlui de Lamartine și altele.

La 1848, venind câțiva din români de la *hașgalâcul* Parisului unde, neînvățând franțozește, își uitaseră limba lor

proprie și n-avuseseră timp d-a se ocupa de datinele și instituțiunile patriei lor, venind câțiva români, se puseră a organiza o revoluție de porunca de dimpreună cu Ipsilanții de pe atunci. Între altele, tot auzeam de la dâșii pronunțând des vorbele *soțial*, *soțialism*. Eu știam însemnarea acestor vorbe, însă nu puteam pricepe ce relație pot avea dâșele cu principele ce auzeam că profesa aceștia. Întrebai pe mai mulți să-mi spuie ce înțeleg cu aceste vorbe. Unul îmi spuse că înțeleg a face pe sătean, din clăcaș, chiriaș. „Rău“, zisei eu. Altul îmi spuse că soțialismul este să dea drumul arestanților din ocne, spre a începe prada. „Și mai rău“, zisei eu în sine-mi.

În fine, cel mai mare peste comisia naltă de trei îmi zise într-o zi: „Ăștia ai noștri cam dau mult în soțialism, căci vor să dea câte 15 pogoane de fiecare clăcaș; însă nu strică, lasă că cu acestea, sculăm lumea și ajungem la scopul nostru“. Știindu-l mai instruit sau mai bătut la minte decât pe ceilalți, văzui că aceștia cu soțialismul înțeleg 15 pogoane la cei ce n-au, luate de la cei ce au! „Mare minune“, îmi ziceam, „de când naiba s-a schimbat limba franceză și s-a prefăcut așa de pocit însemnarea sau originea vorbelor!“

Eram acum prea bătrân ca să mai pot învăța altă carte și mai vârtos o carte care să mă învețe că *soț* va să zică 15 pogoane; că *soțietate* va să zică a lua ale altuia; și că *soțialism* prin urmare va să zică tâlhărie. Neputând învăța această carte, mă ținui tot de ce știam eu și când mă dusei la Izlaz, făcui o surpriză tutulor căuzașilor, strigând cum să m-audă toată țeara: „Respect la persoane, respect la proprietate!“ Țeara văzui că mă pricepu și se sculă toată ca un singur om spre a face a se respecta proprietatea și a-mi da ajutor d-a trimite peste hotare pe un domnișor trimis de peste Milcov ca să invite pe deputații săteni d-a da în capul oricăruia va zice că are moșie sau pământ. Nentelegeri fură multe, intrigele și calomniile își juca calul ca niciodată; catastrofa de la 13 sept. căta să vie neapărat. Nu e

locul aci de a vorbi sau de a face istoria acelor evenimente. Vorba e de *soțialism*. Cum zisei, eu nu mai puteam învăța altă carte și însuși după ce trecui hotarele țării; eu *soțului* și *soției* tot *soț* îi ziceam, când ziceam *soțietate* eu nu puteam înțelege *tâlăhărie*, și când ziceam *soțial*, după toate gramaticile și dicționarele, nu puteam înțelege decât un ce care este al soțietății sau care este relativ la soțietate.¹

Ajungând cu d. Tell la Bruxelles, fuserăm recomandați și intraduși la un bărbat matur, prudent și foarte respectabil. Venind vorba despre mișcarea noastră, „n-ați făcut bine“ ne zise „de a vă scula tocmai acum în contra Turciei...“

– Din contra, domnule, prorupsei eu; mă iartă, că ești rău informat. Românii nu fură decât contra-revoluționari. Scularea lor nu fu decât spre a întâmpina o rebelie ce se urzea într-ascuns; și în loc de a se rebela în contra Turciei, nu cerură decât a rennoi vechile lor relațiuni cu Turcia, paralizate de puteri străine. Românii n-au declarat răzbel nimului, n-au provocat pe nimeni; mișcarea lor n-a fost politică ci, în puterea autonomiei lor cu totul și cu totul *soțială*, după vechile lor datine.

– Nu mai pronunța, pentru Dumnezeu, vorba *soțială*, mă prorupse respectabilul bătrân, că face urât efect. Vorba aceasta sună foarte rău la oamenii înțelepți, la oamenii de stat.

Îi mulțumii de observația ce îmi făcu, aducându-mi mai vârtos aminte de proiectul de descatenarea celor din ocne, de 15 pogoane etc. Însă ce naiba, iarăși îmi zisei, ce are d-a face însoțirea, soțietatea, cu 15 pogoane! Eram pe acest fel de cugete când ne luarăm ziua bună și ieșirăm.

– O pățiși? îmi zise d. Tell când eram deja afară. Se cuvenea să-i răspunzi că nu prea știi încă bine franțozește și că ai făcut greșeală de limbă.

¹ Cum *virtuți soțiale, vicini soțiale*.

– Eu nu pretind că sunt maestru de limba franceză, îi zisei; poate să pronunț rău, poate să fac frazile după românie pe franțozic: însă păcat de gramatică sau de logică n-am făcut cu aceasta vorbă. Aci cată să fie ceva politic, poate că de la un timp încoia, această vorbă să fi luat vreo însemnare cu totul contrarie de ceea ce arată originea ei și dicționarele.

Cu cât ne apropiam de Franța, cu atâta vedeam că vorba aceasta nu era binevenită la oameni ce însufla oarecare stimă. Mai luai dicționarul Academiei, mai citii, și tot ce știam eu îmi explica și dicționarul. Atunci îmi zisei: vorba aceasta cată să fi pățit ca și la noi dizgrațiata expresie *za-vera*. Nu e popul slav care acasă la el, în țeara lui, cu *zavera* să nu înțeleagă *pentru lege* sau *veritate*; însă ia să vie la noi, în țeara română, să vază ce înțelegem noi cu dânsa? Vor fi făcut nebulii Franței cu *socialismul* ceea ce au făcut *zavergii* la noi cu *zavera*.

Ajungând în Paris, își poate cineva închipui impresiunile mele citind pe ale „proscrisului” român. Vorbele însă *soțial*, *soțialism* mă intrigă tare, mai vârtos că nu era o foaie publică care să nu apere sau să nu combată aceste vorbe. Vream să știu ce înțeles le dau unii și ce înțeles le dau alții. Întrebam pe mulți francezi și mai toți știa și mai puțin decât mine. Unii îmi zicea: „Eu sunt pentru *republica democratică și soțială*”, și când întrebam pe cei mai instruiți, îmi spunea curat: „Nici o definiție exactă nu e încă pentru aceasta, e un fel de *mot d'ordre*. Când s-a proclamat republica, a ieșit o voce ce adaoase *democratică și soțială*. Și strigând unii *bravo!*, în entuziasmul general, se repetară mii și mii de *bravo frenetice*”.

Alții, mai inocenți sau mai neștiutori d-ale limbei și d-ale cărților, îmi zicea:

– Eu, *sacrestii!*, nu voi republica daca nu va fi *democratică și...*

– Însă ce înțelegeți voi cu *soțiale*? întrebai eu.

– Soțiale, îmi răspunse el, va să zică *coziale*.

Coziale va să zică să-mi dea *caution* (cauție), să-mi dea garanție că va ține și că va aduce vreun bine celor neavuți și scăpătați; să asigure popoul. De nu va fi așa, să se ducă republica dracului.

Mă uitam la bunul-simt, la judicata dreaptă a oamenilor simpli din popor: ei, nepricepând vorbele, le pronunță într-un chip sau le schimonosiă să le dea un înțeles după impresiunea ce le făcea. Din *soțiale*, ei pronunța *coziale* că așa le plăcea să fie felul guvernului. Astfel, la noi, oamenii simpli pe ministrii prin *interim* îi numesc *țintirim*, logofetei îi zicea odată *gologefie* (că acolo se golea oamenii).

Cu toate acestea, eu vream să știu lucrul în adevăratul său sens. Începui a căuta cărți cari tracta de socialism și pe atunci de acestea era foarte multe. Cea dântâi ce cumpărai tracta de bucătărie, arătând cum trebuie a să asocia obiectele din care se fac bucatele; spre exemplu, lăptucele cu oțetul, cu oliul, cu ouă coapte, cu raci, cu sardele, cu pui rece fript, cu sfeclă etc., acolo se zicea că este un socialism bine sau rău combinat. Aruncaii cartea din mână, crezând că își râde de cititori. Într-altă zi văzui în librării o carte cu titlul *Socialisme universel*. Aceasta e ce caut, îmi zisei. Cumpărai cartea și, venind acasă, văzui că tracta despre molecule, cum s-au însoțit și au format globurile și astrele; cum acestea în însoțire formă sistemele solare sau planetare; vorbea despre crearea lumii, despre geologie, despre diluviu, despre istoria naturală, despre fizică, despre chimie, despre astronomie, despre societăți și guverne și alte asemenea. Terminând această carte, îmi zisei: „autorul e francez și văz că și el a înțeles ca și mine vorbele *soț*, *însoțire*, *soțietate*; *soțial*, *soțialism*; însă ce i-a venit lui, să dea un asemenea titlu unei cărți ce tractă de niște științe ce își au deja fiecare numele său, precum fizica, chimia, astronomia, geologia etc.?”

— Acesta este secretul autorilor, îmi zise într-o zi un francez, spre a li se trece cărțile. Titlul unei cărți este ca și eticheta pe

sticlele cu vin, pe borcanele cu pomadă, ca eticheta pe toate marfele. Când pune cineva pe un borcan cu pomadă vorba sau numele *philocom* (amicul coamei sau părului), aceasta vinde de minune marfa; când pune la ușa unui cabinet public titlul *inodor* (adică *nemiroșitor*), intră cu nasul închis și lasă să miroasă oricât de rău, că nu-ți pasă. Acum e la modă vorba *socialism*, toate cărțile și însuși cele de bucătărie se zic socialiste. Dumnezeu însuși nu cumpărai atâtea cărți dacă n-avea titlul de *socialism*. Mă disperai din acestea toate de a mai afla vreodată înțelesul cabalistic al acestei vorbe.

Într-altă zi aflai altă carte ce se intitula: *Le vrai socialism* (Adevăratul socialism). O cumpărai, o citii și de aci înainte începui oarecum a mă mai orienta spre a dezlega eu singur enigma. Autorul vorbea despre împărțirea și subîmpărțirea pământurilor în Franța, încât astăzi un țăran, când are un pogon de loc, e ca un lucru mare; că astfel, dacă are o vacă sau o oaie sau o capră, n-are unde s-o pască și cată, pentru fiecare vitișoară, să-și piardă timp un om, un copil, o copilă spre a o duce pe marginea cărărilor să pască, cu lacătul de țate, și a preveghea să n-apuice cu botul în dreapta sau în stânga, pe locul cuiva. Plângea autorul starea aceasta și-și da părerea, zicând că știința științelor, știința nouă a socialismului cere ca toate casele dintr-un sat să se asoțieze spre a avea numai un singur păstor sau văcar pentru toate vitele satului, sau cel mult doi; căci mizeria cea mare de aci vine, căci 300 de vaci sau 300 de capre cer 300 de oameni și smulg de la lucru 600 de brațe. „Dacă aceasta este știința științelor, îmi ziceam eu, să vie socialiștii la noi și vor vedea că românii, până și însuși țiganii sunt dascăli lumii în socialismul dumnealor.“

Se mai zicea în acea carte, descriindu-se starea a vreo 16 milioane de proletari ai Franței, că n-au unde să-și plece capul, că dorm pe sub poduri, cari cer de lucru și nu află, căci mașinele cu vapor i-au scos afară de prin fabrici, și că

asemenea zvânturați, numai de se vor asocia spre a-și cumpăra singuri prin companii mașine, se pot mântui, căci almintrelea, după doctrina lui Malthus, guvernul cată a provedea spre a se ucide încă din copilărie oamenii neavuți sau proletari. „Noi n-avem, îmi ziceam în sine-mi, nici locul atât de strimt, nici mașine cari să dea pe lucrători afară, pe pardoseala stradelor, nici oameni cari să doarmă pe sub poduri, nici cari să moară de foame, nici filosofi și moralști cari să îndemne guvernul spre a ucide, ca Erod, pe proletari din fașe.“

În fine, acea carte conchidea că adevăratul soțialism este întru a aduce ca tot locuitorul Franței să aibă oala la foc, o găină și o capră cel puțin în băătăură, daca nu și o vacă. „Hei, minunea ta, Doamne! îmi ziceam, noi românii am fost socialiști de atâția seculi și nici n-am știut. Bietul coconul Jourdain nu s-a mirat mai mult decât mine când striga: uite, frate, de treizeci de ani fac la proză și nici n-am știut-o! Să vie la noi toți soțiaștii să vadă că cel mai după urmă sătean are oala lui la foc și căldarea de mămăligă, găinele lui, vaca lui, rămătorii lui. Ce zic! Țiganiii însuși cu corturile era în stare să facă a li se scurge ochii la dânsii toți golaniii Franței: era un ce epic să-i fi văzut cineva când se mută de la un loc în altul. Carul lor, tras de atâția cai, asinii lor încărcati, ursul lor ce urmează cu pas greu guitatul rămătorilor, căldari, dichise, scule, velințe și capul familiei, meșterul cu cisme roșii, cu anteriu de dimie vârgată sau în furculițe de mătăasă, și căciula lui la o parte, capul sus și semet și pieptul înainte“. Soțialismul, cu un cuvânt, se zicea că este știința care dă omului dreptul la travaliu, dreptul la viață, dreptul de a travalia și a trăi. „Însă la noi, îmi mai ziceam eu, tot omul are dreptul de a travalia, numai să voiască; nevoia cea mare este că arăt e pământul de larg și copios, încât oamenii s-au învățat a le da pământul mai de sine toate, fără a travalia; la noi, tot omul ce vine în lume are dreptul de a trăi. Știința

aceasta și în teorie, și în practică o cunosc românii de la descălciătoare!“

Din toate acestea mă orientai și văzui că știința soțialismului își avea originea în economia politică și că tatăl ei, ca să zic așa, a fost Carol Fourier, ale cărui opere le citisem și le studiasem încă de la 1832. Acesta fu maestrul soțialismului, însă pe nicăiri el nu dete doctrinele sale un asemenea nume. Francezii îl cunoscură mai puțin decât alte națiuni; câțiva din Sarsailii Franței, pricepându-l pe jumătate și mai nicidecum, își imaginară a zbura... unde credeți? Ia nemurire? Ferească Dumnezeu! Ia tronul Franței, la prezidenția republicei, dându-i nume și de *soțiale*. Plagiarii aceștia, furând pe Fourier, îl parodiară mai rău decât teocapilii pe Crist; nici apostolii nu și-ar mai cunoaște doctrinele văzând pe teocapili, nici Fourier nu și-ar mai cunoaște pe ale sale de ar mai veni odată pe lume. De unde dar să-mi poată mie trece prin mințe că soțialismul avea vreun început în doctrinele lui Fourier? Și cum bieții francezi, ce văd atât de superficial lucrurile și își cunosc așa de rău oamenii, putea să-mi spuie ce este soțialismul? Nici adepții lui îl pricepea, nici adversarii lui știa de ce îl combătea.

Soțialismul e de o dată cu omul pentru că omul este cel mai soțiabil din toate animalele. Care din legiuitorii antichității a cunoscut mai bine natura umană sau legile ce Dumnezeu a impus în inima omului, acela a fost în stare mai bine de a crea societăți. Mozaismul, cristianismul și însuși islamismul n-avură alt scop decât a apropia pe om de om, a-i asocia și înfrăți ca să poată avea fiecare oala la foc. Europa s-a pervertit mult în aceasta, iar popolii orientali sunt mai aproape de omul primitiv. De are tot românul la noi oala la foc, este că România e mai aproape nu numai de Orient, ci și de practicarea preceptelor cristianismului.

Ce făcură însă Sarsailii noștri politici și literari? Ceea ce făcea și cavalerul de la Mancha, faimosul Don Quichotte. Îi

plăcea lui viața avânturoasă, lupte și nevoi, visa la a mântui la vergini, la văduve, la oameni împilați, și ca să poată a se bate cu lumea, unde vedea o turmă de oi, după pulberea ce făcea în drumul lor, își închipuia că vine o oaste formidabilă; nu era berbece care să nu fie asuprit cu vreun nume de căpitan de inemici: unul i se părea că e nelegiuitul Paris ce a răpit pe Elena, violând ospitalitatea, altul zicea că e Ector, altul că e cutare sau cutare tiran și violator. Și trăgea eroul de la Mancha sabia sau *lataierul*, după limba răposatului Pralea, și străbătea turma de oi dintr-un cap până într-altul și iar se întorcea înapoi, tăind în dreapta și în stânga până ți-l prindea păstorii și ți-l deștepta din visările de nebun, târnuindu-l și descântându-i bine de trântitură. Se înțeleptea însă nebunul? Unde! De vedea altă dată mori de vânt, i se părea uriași și îi sfida la băraie; nu se lăsa până ce vreo aripă a morii nu-l răpezea peste cap, cum să vadă că uriașii, de frica lui, aruncaseră via dincolo de gard.

Astfel și cu Sarsailii noștri: aide să zicem, își ziseră, că s-a îngustat și la noi ca pe airea pământul, că sunt și pe la noi milioane de proletari, că n-au unde locui, că dorm pe sub poduri, că n-au ce travalia, că mor cu sutele pe zi de foame, că își abandonă copiii încă de prunci în brațele corupțiunii, păcatului și morții și că filosoffii moderni și umani, aflând știința asociației, consilie satele să n-aibă câte trei sute de văcari, ci numai unul sau doi; aide să zicem că și la noi e Franța și să ieșim și noi, ca Louis Blanc, ca Proudhon, ca Ledru Rollin, cu soțialismul, ca Michelet cu revoluția și umanitatea. Aide să zicem că și noi avem burgrafi, baroni, conți, marchizi ca niște cătcăuni și că belesc lumea și că pe cea nebelită o pun de bat lacurile să tacă broaștele, ca să poată dormi domnii sau mag-nații; aide să zicem că la noi e leit Franța din al XVIII-lea secol, să mi-ți facem o revoluție, să stingem pe spurcații de baroni, să formăm o a treia stare de burghezi! Tu să zicem că ești Louis

Blanc, eu să fiu Michelet, astălalt, Ledru Rollin, cestălalt etc.etc.
O dizgrațiate creature de momițe răutăcioase și turbate!

III

Cine a îmblat prin Germania, Franța și Englitera, își poate face o idee despre starea aceloră ce se zic proletari, adică a oamenilor ce n-au pământ, n-au casă, n-au – cum se zice – nici unde să-și plece capul. Aceștia dorm pe sub poduri, pe sub galerii, unde bate vântul de toate părțile și însuși pe strade, neavând nici cu ce se acoperi. Aceștia, se-ntâmplă câteodată într-o singură capitală și într-o singură zi, d-a niuri de foame câte 120 până la 150 de inși pe zi, cum la noi n-au murit niciodată nici de ciură atâția. În Londra se adună cu miile de aceștia sub niște boltiture susținute de coloane, bărbați, femei, mame cu copiii lor, tremurând de frig, neavând nici paie cum să-și facă un culcuș cel puțin, ca rămătorii la noi. Acolo să se ducă cineva, în mijlocul iernei, de la opt și nouă ore în sus, acolo s-audă tremurat de frig, suspine, gemete până la muget de dureri și de foame, acolo țipete, acolo valea lacremelor, acolo grîntarea dinților.

Nu trece mult și câte un judan-doi, cu câte o lanternă în mână, se preîmblă pe sub acele *atre caverne* (peșteri neguroase), strigând: „Domnii mei, doamnele mele, cine poștește câte un pat, foarte *confortabl* și numai un șeling (ca la 3 lei) pentru o noapte...” Nimic mai oribil decât a se auzi expresia *domnii mei și doamnele mele* în asemenea loc și adresată către asemenea zvânturați; i se pare cuiva că aude pe însuși Satana batjocorind omenirea prin cea mai oribilă ironie. Și cu toate acestea, judanul nu-și bate joc de nimeni, el își face meseria și pot zice că ajută oarecum omenirea: oamenii către cari se adresă el, o mare parte sunt artiști, oameni de litere, oameni ce și-au pierdut junetea în studiuri mari, oamenii cătră cari se adresă el sunt cea mai mare parte artizani, meșteri pe cari vaporul și mașinele,

venind spre a le libera brațele, i-a scos afară din fabrice liberi, cu totul și cu totul liberi absoluți de a muri de frig și de foame și, tot ce este mai rău, liberi de a se arunca – mai rău decât în foc – în brațele vitiului. Judanul în adevăr la domni proletari și la doamne proletare se adresa.

Atunci vezi că din acele mii de oameni încep unii a se scula și alții, sculați din capul locului, a urma ca oile după cel ce îi conduce a-și putea pleca capul pentru o noapte dând un șeling. Cine are șelingul nu mai stă, căci frigul nu-i mai dă pas. După un quart d-oră, strigătorii cu lanterna în mână iar apar: „Domnii mei și doamnele mele! încep a striga din nou, cine pofteste un pat foarte *confortabl* pe o jumătate de șeling pe noapte?” Acum și mai mulți se pot lua după dânsii și dacă urmezi și tu, a vedea ce fel sunt acele paturi câte o jumătate de șeling, paturile sau culcușele țiganilor deodată de laie, ce avea scoarțe, velințe, păture spre a așterne și a înveli, și se par sofale pe lângă acele paturi *confortable*.

După un quart d-oră iar apar strigătorii și iar încep: „Domnii mei și doamnele mele! Cine pofteste câte un pat pe cinci penți (niște crăitari englezi) pe o noapte?” Iume și mai multă se ia după dânsii și dacă ai inimă spre a mai urma, fericești și însuși pe netoții deodată din țările noastre. Strigătorii mai vin și se mai duc și iar mai vin și iarăși mai prepun câte un pat pe un crăitar. Cine se știe că are crăitarul, prinde picioare și-l urmează. Apoi o cam răresc strigătorii și, când vin, propun câte un pat pentru două persoane pe un crăitar, apoi câte un pat pentru trei și patru persoane pe un crăitar.

Se mai adună mulți, ce abia pot merge de neavere, de bătrânețe și de friguri. Rămân însă mulți, cu sutele încă, ce nu pot realiza nici patru, nici cinci, nici zece la un loc crăitarul, și atunci de viu să vezi iadul asupra pământului în prima din capitalele lumii! Acolo, mulți până a doua zi mor în chinurile gerului și ale foamei. Dacă ai inimă să urmezi după cei care au

închiriat câte trei și patru un pat, acolo nu mai e pudoare, nu mai e distincție între sexe, nu mai e însă nici simțire de sexe, pentru că omul nu mai simte decât frigul și foamea. Aceștia sunt proletarii Engliterei și ai Irlandei, aceștia formă gloatele sau popolul, și de aceștia, sau asemenea acestora, proletari adică, în anii trecuți se afla 16 milioane în Franța. Starea aceasta de oameni, viața aceasta, sau mai bine iadul acesta, n-au fost cunoscute pe la noi. Niște asemenea oameni se pot scula pentru a cere dreptul de a trăi și a striga: „Vrem să trăim travaliând sau să murim luptându-ne“, *vivre en travaillant ou mourir en combattant*.

Unde a fost vreodată necesitatea la noi de asemenea agitațiuni? Unde a fost vreodată la noi cunoscut ce va să zică proletar? Niște Sarsaili însă ce au văzut sau au auzit de pe airea că se fac niște asemenea agitațiuni, de cari știu a se folosi ciarlatanii politici și a se glorifica demagogii, niște sarsaili însă se puseră a-și închipui turmele de oi pacefice că sunt niște tabere de cătcăuni, și se încercară a agita masele. Mi-aduc aminte la 1848, când comisia executivă de trei trimise pe unii la Ocnele Mari, pe alții la cele de la Telega, ca să libere pe criminali (căci numai aceia s-ar fi putut lua după niște pierduți ca emisarii comisiunii de trei), mi-aduc aminte că pe la Filipeștii de Târg se puse un demagog a aranga sătenilor și când un boier trecea pe acolo cu trăsura și caii săi, demagogul comisiunii de trei se suise pe un butoi, dinaintea hanului, și striga:

– Fraților, vedeți pe acela ce vine în trăsura lui și care mai are nu știu câte acasă?

– Îl vedem, domnișorule.

– Hei, ca mâine voi a s-aveți și trăsurile și caii voștri...

– Să dea Dumnezeu, domnișorule!

– Îl vedeți însă cum vine, răsturnat și întolat?

– Îl vedem, domnișorule.

– Hei! Ca mâine a să-l vedeți gol și zdrențaros, și încins cu tei...

– Ba l-a feri Dumnezeu, jupâne! L-a feri Dumnezeu!

Și bieții oameni, bieții creștini (căci asta e atributul cel adevărat al săteanului român) începură a se rări și a se duce fiecare spre a-și căuta de lucru.

– Haideți, hei! începură a striga unii, ce stăm noi de ascultăm cu gura căscată la fleandorul ăsta? Nu vedeți voi că ăsta nu e om curat?

Ar avea cineva cu ce să împle volume întregi de ar descrie scenele din preziua lui '48 și cele după 9 iunie încoa, în care să se mire de bunul-simț și de prudența săteanului român. Când însă ieși o voce din Izlaz ce striga: „Respect la persoane și la proprietate!“, toată teara se sculă ca un singur om spre a impune respect demagogilor. D. Ionescul poate mărturisii ce i-au răspuns deputații sătenilor când îi îndemna să dea și să omoare pe cine zice că are pământ.

IV

Să vorbim acum și de starea săteanului român, după ce arătarăm ce este proletarul pe airea. Mă înturnam acum două luni de la Paris; la Pesta se îmbărcară mai mulți pasageri pe Dunăre în jos, între cari se afla și un doctor în medicină german și un neguțător italian. Primul se ducea la Leși, al doilea la Galați pentru prima oară. Auzind după o zi că sunt român, vrură a face cunoștință mai d-aproape cu mine, mai vârtos doctorul german. Mă întrebă în două-trei zile despre multe, îmi ceru să-i explic multe.

– N-a ieșit carte, îmi zise el, care să tracte despre Principatele voastre și să n-o citesc, orice s-a scris de străini și de români însuși, de cei dinainte și de contemporani, tot am citit, căci mult m-au interesat locurile acestea, însă aflu o mulțime de contradicțiuni: un autor cu altul nu se învoiește.

După unii, ți se pare că la voi este țara promisă; după alții, că la voi este sclavia și mizeria. Am citit o broșură intitulată *Question économique des Principautés Danubiennes*: începe prin un tabel foarte trist al stării locuitorilor. Pe cât îmi aduc aminte, zice că străinul, cum pune piciorul pe pământul țarei române, dezbarcând de pe Dunăre, așteaptă după aspectul ce îi oferă natura în aceste țare, după clima sau cerul sub care ele se află, să vadă oameni mai ferici decât airea, și nu vede decât niște ființe necunoscute științei, ce n-au nici figură de om, niște fantasme schidoale, costelive, pipernicite, abia acoperite de niște zdrențe, ce ies din niște moșoroaie sau găure ce se zic locuințe, și alte asemenea. Spune-mi, rogu-te, mă mai întrebă doctorul, sunt adevărate acestea? Sunt adevărate ale celorlalți ce spun câte bunuri și câte frumuseți toate despre patria d-tale?

— Ce să-ți spui, domnule? Îți răspunsei eu. Sunt multe adevăruri și de o parte și de alta; sunt însă și mai multe neadevăruri de amândouă părțile, pentru că fiecare scriitor a scris cu patimă, însuflat sau de un amor peste măsură, sau de o ură și mai dezmăsurată, și știi că și amorul, și ura orbesc. Numai indiferenții sunt judicători fără părtinire. Tu ești indiferent, cunoști alte țare: vei vedea și pe ale noastre și de le vei vedea mai îndelung în toate amănuntele, vei putea judica sau vedea ce este și ce nu este adevăr în câte ai citit...

În zioa aceea, seara pe la zece ore, am și ajuns la Giurgiu. Doctorul german, de unde era să se ducă pe la Galați la Leși, se determină a descinde la Giurgiu unde, fiind noapte, traserăm cu toții la aceeași locandă. A doua zi plecarăm spre București în aceeași deligență. Era duminică. Ajungând pe la amiezi la Călugăreni, acolo steterăm spre a schimba caii. Ca în toate duminicile, era horă dinaintea hanului. Străinul nostru era curios d-a observa pe sătenii români ce acum, pentru prima oară, avea ocazia de a-i vedea. Flăcăii și fetele era firește înduminicați, ca la horă; toți curați, fetele curate și multe frumoase,

ca toate vlășcencele. Nu era însă una care să aibă mai puțin de 30 și 40 de galbeni, salbe la gât; la unele, galbenii trecea și peste sută.

Eu tăceam și îmi mărturisesc debolețea sau vanitatea de român, eram mândru de flăcăii și fetele noastre, căci de 12 ani nu mai văzusem horă de sat și cunoșteam în ce stare sunt proletarii pe airea. Străinul tot da din cap și mai vârtos când înceta hora și fetele începea a fugi râzând și galbenii suna la gâtul lor.

Plecarăm din Călugăreni și, când trecurăm podul la Argeș, acolo iar stete diligența. Am uitat să spui că satul e pe culmea dealului, între Argeș și Călugăreni. Străinul nostru se uita cu mare curiozitate la casele pe linie, spoite bine, curate, cum și la bărbați și femei, ce era îmbrăcați ca în zi de duminică. Când ne deterăm jos după ce trecurăm Argeșul, acolo la han, iar era horă; fetele, ca mai aproape de București, era și mai bine înduminate, salbele lor era și mai grele de aur. Atunci nu mai putu străinul și d-odată se adresă către mine, zicându-mi:

– Pentru Dumnezeu! Cum pot oamenii să mință atâta? Ăștia sunt acele iesme, acele ființe schidoale, pipernicite și costelive, ce ies din niște moșoroaie sau găure? Eu n-am văzut pe nicăiri prin sate atâta aur, nici fețe mai vioase și mai ridente.

– De aceea ți-am zis, îi răspunsei eu, că un om indiferent judică mai bine. Dumneata vei vedea singur și partea cea bună, și partea cea rea, și vei judica ce este și ce nu este adevăr în câte ai citit. Unii din scriitori sunt plătiți de a desfigura adevărul, sau în bine sau în rău, pentru interesul celor ce le plătesc; alții scriu cu patimă. Autorul *Chestiunii economice* își avea interesele coteriei sale de a prezenta țara astfel. Noi suntem un popul primitiv încă și tot binele este afară, la sate, tot răul e prin cetăți. Scriitori ca autorul *Chestiunii economice* ies din capitalele noastre și fete cu galbeni la gât ies din aceste cășcioare ce, cum le vezi, nu sunt nicidecum moșoroaie sau gaure. Autori ca al *Chestiunii economice* agită țeara de vreo doisprezece ani ca să aducă pe țaran în starea irlandezilor și a proletarilor Englețerci

și Franței; și de ar fi încăi numai mania momităriei: din dizgrație, sunt niște instrumente condamnabile ale străinilor.

Am mai vorbit multe pe drum până să ajungem în București și care nu sunt de cadrul acestui articol.

CALITĂȚI ȘI DEFECTE SAU VIRTUȚI ȘI VICIURI

Toată lumea vorbește de sute de calități și virtuți, cum și de sute de defecte și viciuri, antitezile lor. Noi aci n-avem a le defini pentru că unii mai mult, alții mai puțin, le cunosc însemnarea și pentru că aci nu facem un tractat special de morală. Articolul acesta este destinat întru a clasifica, spre știința tuturilor, atât virtuțile, cât și viciurile.

Acestea sunt în genere de trei feluri:

1. Calități, adică virtuți și viciuri, individuale;
2. Calități domestice, și
3. Calități soțiale.

Virtuți și viciuri individuale

Calități sau virtuți individuale, cum și defecte ori viciuri individuale, sunt ca:

știința	innoranța
înfrânarea	desfrânarea
curagiul	împuținarea de inimă sau de suflet
activitatea	lenea
curăția	spurcăria etc.

Poate cineva să aibă una sau mai multe din aceste calități sau defecte, virtuți sau viciuri, le are însă pentru sine, pentru binele și răul său propriu mai mult. Omul cu știință, înfrânat,

curajos, activ, curat etc. e folosit pentru sine mai mult; și dacă n-are și virtuți domestice și soțiale, nu aduce nici un bine nici familiei, nici soțietății. Mulți criminali și tâlhari au fost curați în portul și locuința lor, activi, curajoși, înfrânați la poftă și de multe ori și instruiți.

Omul iar, cu defecte individuale, omul spurcâros sau îngălat sau sordid, leneș, codard, desfrânat, lacom sau bețiv, inorant, cu aceste defecte și viciuri, răul cel mai mare și-l face sieși. Adesea, oameni cu defecte și viciuri individuale au avut virtuți domestice și sociale. Mulți căpitani mari, mulți autori și artiști mari, mulți buni patrioți și buni bărbați și tați de familie și-au avut multe defecte individuale. A putut fi cineva căpitan mare, liberator patriei, și să fie desfrânat în patime, îngălat în portul sau vestmintele sale; a putut cineva fi artist mare, autor mare, și să fie fricos, să n-aibă curagiu, să n-aibă gustul de a fi curat.

Soțietatea dar n-are a se amesteca în defectele individuale ale nimului.

Virtuți și viciuri domestice

Aceste sunt calități ce pot fi folositoare sau pierzătoare în familie, precum:

economia	risipa
amorul patern sau matern	răsfățarea paternă
amorul conjugal	adulteriul
amorul filial	nerecunoștința filială
amorul fratern	discordia fraternă
bun domn or doamnă de casă	rău domn de casă
bun domestic	rău domestic

Economia este o virtute ce dacă e numai pentru binele celui ce o posedă sau a familiei lui numai, devine un viciu ce se

numește avariție. Economia cere virtuți soțiali. Risipa iar face rău numai risipitorului și familiei lui. Asemenea și celelalte calități, virtuți și viciuri domestice; pentru dânsule au a se mulțumi sau a se plânge numai ai casei sau ai familiei: bărbatul adică sau femeea, părintii sau fiii, frații între sine, domni de casă și domestici. Individul și soțietatea ce se amestică în ale casei, în ale familiei cuiva, e o soțietate imorală, despotă.

Scriitorii publici nu pot intra în personalități de individe sau de familii. Niște asemenea scriitori sunt ca violatorii de libertate, ca niște violatori de domiciliu, ca niște tâlhari morali. Unii ca aceștia se zic *diavoli* în limba elenică. Un Socrate a putut să aibă defecte individuale și domestice și mari calități sau virtuți soțiale sau publice; Socrate a putut fi necurat și neprimenit, a putut să trăiască rău cu soția lui, și să fie tipul virtuților soțiale. Un tâlhar iară, un tiran, un spion, un trădător, poate să aibă toate virtuțile individuale și domestice reunite la un loc și, cu toate acestea, să fie cum și este flagelul soțietății.

Poate fi tâlharul, furul, tiranul etc. curat în vestmintele sale, curajos, sapient, să știe toate ca și dracul, să-și ame soția și să-i fie credincios, să-și ame copiii și pentru folosul lor să despoaie și să fure, să spioneze și să trădea; soțietatea însă n-are a-i ține cont de acele virtuți.

Virtuți și viciuri soțiale

Virtuțile și viciurile soțiale sunt așa de numeroase și varii, pe cât sunt și faptele sau acțiunile folositoare sau vătămătoare soțietății; astfel sunt:

caritatea	cruzimea
probitatea	neprobitatea
umanitatea	ferocitatea
patriotismul	egoismul exclusiv
sinceritatea	ipocrizia

generozitatea	avariția
simplitatea moravurilor	luxul, cupiditatea
modestia	vanitatea etc.

Însă toate virtuțile, fie sute și mii, după binele ce fac soțietății, toate se reduc la una singură, sau toate emană dintr-una și singură virtute-mater, care este *justiția*. Omul drept cu inima posedă toate virtuțile soțiale, căci ai dreptatea în inimă și vei fi bun, caritabil, uman, vei fi bun cetățean, bun soț, bun amic, îți va fi rușine să fii ipocrit, vei fi generos, simplu, modest, vei fi bun administrator, bun jude. Omul drept cu inima e și mare cu sufletul, mare cu geniul; fii drept cu inima și vei fi și elocuent cu vorba: totdeauna vei învinge și vei convinge, căci nu vei susține niciodată o cauză nedreaptă.

Omul drept cu inima dezleagă cele mai dificile chestiuni soțiale; poate orice voiește pentru că nu voiește decât ce poate. Justiția, pe care se bază toate legile, e mater și suverana virtuților; fără dânsa, un autor mare al antichității a zis că nici divinitatea n-ar fi putut nici crea, nici conserva, nici conduce universul.

Nu face altuia ceea ce nu vrei să-ți faciă altul și fă altuia ceea ce vrei să-ți faciă și ție alții. Aceasta e legea legilor, aceasta e teoria și practica justiției, aceasta e norma sau îndreptarul prin care ajungem a posede toate virtuțile.

Justiția e dreptatea și emblema dreptății e echilibrul între antiteze. Precum toate virtuțile se rezumă în justiție, asemenea toate viciurile și crimele se rezumă în injustiție, în strâmbătate. Omul strâmb cu inima e capabil de toate viciile [scris: virtuțile], de toate crimele.

Din aceasta se vede că, ca să fie un om întreg sau integru, nu e de-ajuns să aibă virtuți individuale și domestice, cată că aibă virtuți soțiale, și acestea se rezumă în dreptate. Fără dreptate, nimeni nu e integru, fără dreptate omul nu e tot, omul e ne-tot.

ÎNCĂ O DATĂ PROGRESUL
ȘI CONSERVAȚIA

S-a publicat în anul 1856 o scriere intitulată *Conservatorul*. Mai toți românii cititori o cunosc. Mulți înrolați sub stindardul cabalelor de dinafară, vocifera atunci asupra *Conservatorului* pentru că cei ce ne-au pus la ochi să ne ia și țeara, și moșii, și tot ce ne-a mai rămas, se îndrăcesc când aud că am început a fi conservatori. Tot aceia, însă cu mai puțin curagiu, se încearcă și astăzi a încurca mințile asupra principiilor ce pot pune pe fiecare pe calea dreaptă.

În acea scriere se vorbea despre conservare și despre progres; acel articol s-a reprodus ca o introducere în *Isahar*. Într-însul, ca în orice tractat de știință, se copriind principiile și se dau definițiunile și a conservării, și a progresului; exemplele ce se aduc înainte sunt cam departe de noi. Astăzi veni timpul a se aplica și a se dezvolta mai pe înțelesul românilor, pentru că mulți de bună-credință se sperie de conservare. Cu apariția foaiei publice numită *Conservatorul progresist*, noi, după convicția noastră, n-am putut decât a ne bucura de un asemenea organ al publicității, necesar totdeauna și mai vârtos în zilele acestea, când lumea ce suferă, așteaptă adevărul de oriunde va răsări.

Cu întristare însă văzurăm că foile de mai nainte ale Capitalei, în loc de a cugeta și a judica bărbătește, se sculară mai cu toate spre a da luptă acestei foi încă de la începutul ei, când aceasta nu provocă pe nici una. Lupta, în loc de a înceta, din zi în zi deveni mai deplorabilă până când aduse în nevoie pe *Conservator* de a se apăra. Adversarii lui se armaseră până în dinți și lovea cu armele cele mai veninoase; iar *Conservatorul* se mărgini până la un timp numai întru a se feri, fără a riposta. Loviturile se înmulțiră din mai multe părți și el abia ardica mâna spre a se apăra, pentru că personalitățile, injurele,

asupririle, invențiunile și calomniile nu era, precum se vede, arme din arsenalul *Conservatorului*.

Noi, ca niște spectatori la această luptă nedreaptă, câtă să rumpem odată tăcerea, căci suntem datori însuși convicțiilor noastre de a apăra ce este adevărat și drept, de a apăra însuși aceea ce s-a întâmplat a recunoaște de adevăr: și apărarea noastră se mărginește în demonstrațiuni. Fără a intra în dezbateri, ne mărginim numai întru a demonstra *daca conservatorul poate fi și progresist*. Și luăm sarcina aceasta spre a pune ideile înaintea publicului, a le judica el și a alege dintre croare și adevăr.

Am arătat de-ajuns în articolul *Progresul și conservația* că nu numai se poate conservatorul de a fi progresist, ci este și dator a fi, căci conservatorul staționar pierde și ceea ce are (vezi *Isahar*, pag. 18). Nu ne așteptam însă că se vor afla oameni cari, văzând, nu vor să vadă și citind, nu vor să înțeleagă și că din sistemă vor să amestece mințile și să turbure situația cât se va putea mai mult. Nu ne așteptam că s-ar putea începe o luptă și asupra unor puncturi atât de învederate și însuși oamenilor celor mai simpli, și de aceea n-am dat lămuririle ce ne încercăm a da aci.

Progresul este o mișcare; însă iată, pe înțelesul tuturilor, legea sau natura mișcării. Când cineva stă în loc se zice *staționar* și își face mai rău sieși decât altora. Când se mișcă înainte, se zice *progresist*; când se mișcă înapoi, se zice *retrograd*. Prin urmare, a zice cineva că este *staționar progresist* este, în adevăr, nu numai ridicol, ci și absurd; a zice iară, că este *retrograd progresist* este și mai absurd. Acești trei termeni nu se poate zice că se pot însoți fără a prezenta o absurditate, o monstruoșitate, o imposibilitate. *Conservator*, iară, va să zică *păstrător* pe limba ce avurăm până acum de la moși, de la strămoși. Poate dar sta cineva în loc, conservând sau păstrând ceea ce are, și poate iar cineva, conservând cele avute, să sporească, să meargă înainte;

precum se poate iară, luându-și – cum se zice – catrafusele, adică tot conservând, să se ducă înapoi de unde a venit.

Vorba dar „conservator“ se poate însoți cu cătetrei termenii de sus. Se poate zice [de] cineva și *conservator progresist*, și *conservator staționar*, și *conservator retrograd*. Se poate zice, cum se zic multe absurdități, însă numai *conservatorul progresist* este cu adevărul, numai el în adevăr conservă; căci conservatorul staționar, stând locului, pierе dimpreună cu ceea ce voiește să conserve. Conservatorul staționar pate ca cel cu talantul evanghelic ce, vrând a-l conserva îngropându-l, a făcut să-l roadă rugina și el să fie condamnat. Despre conservatorul retrograd, fiecine poate vedea că totdauna e în pierdere, căci pe calea materială nu numai că stă locului, ci tot înapoiază, iar pe calea spirituală și morală tot înapoind cineva, ajunge până la punctul de unde a început când a venit pe lume și, prin urmare, ajunge la nimic.

Românului, în genere, îi e de-ajuns când aude vorba *păstrător* sau *conservator* să înțeleagă ceva bun, cuvios, lăudabil, și nu întreabă mai departe. Vrem însă, noi, unii, a ne arăta că știm mai multe și că am văzut dezvoltându-se mai multe doctrine și nu tăcem ca tot românul, ci vrem a investiga mai departe? Liber atunci la tot curiosul, cum aude pe cineva numindu-se conservator, de a-l întreba: „ce specie de conservator ești, domnule, ca să știm și noi?“ Și dacă îți răspunde, domnule curios, că este *conservator progresist*, dacă mai nainte de a-l întreba, el însuși își dă profesia de credință că este *conservator progresist*, lasă-l în pace, pentru Dumnezeu, dacă ești de bună-credință și dacă nu cauți cearta cu lumânarea, pentru că și el știe ce zice, și dumneata înțelegi, pricepi foarte bine ce zice el.

Ești însă, cine vei fi, progresist, și vrei să stingi pe conservatori de pe fața pământului, află atunci că cată să începi de la dumneata pentru că, cu cât vei fi progresist mai înfocat, cu atâta cată să fii conservatorul cel mai mare. Ia o pereche de

mucări și te înjunghie singur, să scapi lumea de cel mai mare conservator. Și de vei face vreo faptă lăudabilă cu aceasta sau vei comite vreo nebunie, va judica lumea; și noi, lăsându-te în pace, ne adresăm către bunul-simț, către judicata comună a oamenilor.

Am arătat, și fiecare pricepe, că progres fără conservare nu se poate pentru că nimeni nu poate avea sute de nu conservă zecile; nimeni nu poate înmulți ideile bune de nu va conserva pe cele bune ce avu mai dinainte: un școlar nu poate progresa dacă, trecând de la clasa întâia la a doua, a treia și celelalte, uită sau nu conservă cele ce a fost învățat în clasa întâia, a doua și a treia... Prin urmare, ca să fii progresist, câtă să fii și conservator totdeauna și câtă mai întâi de toate să începi de la conservare, pentru că progresul este pentru cei vii, iar nu pentru cei morți. Omul ce nu vrea să se conserve, acela se ucide și a se ucide cineva e una cu a zice noaptea bună pentru totdeauna progresului care își caută de cale.

Acestea le înțelege fiecare om dintr-un capăt la altul al țării, și am vorbit de-ajuns în articolul sus arătat (vezi *Isahar*, pag. 19), că progresiștii adevărați pe aceeași cale sunt cu conservatorii adevărați; scopul și al unora, și al altora este sporirea. Conservatorii sau bărbații maturi păstrează avuțiile materiale și morale și merg înainte cu timpul unde se duc și progresiștii de bună-credință; iar junii, începând ca tot omul ce vine în lume cu nimic sau de la nimic, își agonisesc cu timpul avuție și materială, și morală, de la părinții și instructorii lor, ce au conservat, sau de la propria lor laboare și experiență până în fine moștenesc toate progresele conservate; și le conservă și ei, de sunt înțelepți, spre a progresa și mai departe și a lăsa ale lor și ale generațiunilor trecute la generația care vine după dânșii.

Nu ne mirăm de popul în genere, de oamenii simpli și necitiți, că aceștia judecând cu capul lor ce li l-a dat Dumnezeu, au înțeles întotdeauna legea mișcării sau adevărata cale a

progresului, în care fiecare pas e o conservare și fiecare stație e o conservare; nu ne mirăm, zic, de oamenii simpli, căci aceștia, de când e lumea între toți popolii pământului au urmat, fără să-i învețe nimeni, întocmai cum arătăm și noi. Conservând cele agonisite, toți popolii lumii au înaintat cu dânsule împreună și făcură ca, din generație într-alta, a se transmite până la noi progresele conservate. Și, din câte cunoștințe avu antichitatea, numai acelea nu ajunseră până la noi câte, din dizgrație, nu se putură conserva prin atâția și varii vandalismi.

Oamenii simpli înțeleg câte zicem noi și le aprobă pentru că le-au înțeles de la sine și le-au practicat mai dinainte, încă când noi nici nu eram pe lume, și au urmat în consecință cu înțelegerea lor. Noi ne mirăm și ne crucim de cei ce se dau de erudiți, de oameni ai științei și ai dreptului și pretind a se pune în capul popolului, a-l conduce și a-l lumina. Aceștia se pun de a-și face spaimă de conservare și de a spăimânta lumea cu dânsa. Și-au făcut o idee, că conservatorii sunt niște canibali sau cătcăuni și se armară până în dinți în contra lor.

Însă de unde le vine și lor ideea de a se scula în contra conservațiunii? Mai întâi este că, din dizgrație, nu judică cu capul lor ca oamenii, ci cu mîntea fabricată din școalele și din cărțile Franței. Și al doilea, că și școlile și cărțile Franței nu fără cauză au ajuns de a fi prea multe în rătăcire. Și iată cauza (de care n-a putut scăpa nici un popol când a ajuns a fi în luptă de idei, de principie, de doctrine și de opiniuni): Am zis airea că, unde este împilare, acolo și protestațiuni, unde e despotism, acolo și revoluțiuni, unde e vîtiul întins și cu putere, acolo și virtutea, pe unde se mai află, devine și mai tare și ajunge până la eroism, până la a opera minuni. Apoi, nu e nici un tiran care, singur, să voiască a-și numi guvernul său tiranic sau despotic; din contra, și-l decoră singur cu nume de guvern patriarhal, părintesc etc. Vîtiul, asemenea, fuge, se ferește de numele său

propriu: zgârcitul se zice singur econom și însuși cel beat nu spune că e beat, ci se laudă că e cu chief.

Tot asemenea, cei cari voiesc să ție lumea în loc (parcă ar putea aresta timpul), cei cari vor să ție popoliî în orbire spre a le impune datoria, și ei a se bucura exclusivamente de drepturi, nu le place a se numi tirani, despoti, împilători, mâncători, sugători, nu le place a se numi nici însuși staționari, ci se înțoală cu numele de conservatori. Își mint însă loruși, vrând a minți lumii. Specia aceasta de oameni sunt pieirea lumii și inemicii cei mai mari ai însuși speciei lor. Sub niște asemenea oameni gemea Franța și Europa înainte de revoluția mare. Aceștia persecuta orice idee umanitară, pe orice om o ar fi practicat și profesat. Timpul însă nu stă și lumea, popoliî mergea înainte cu dânsul. Popolul Franței începu a țipa și cu dânsul împreună țipară și înșiși nobilii Franței luminați, ce începuseră înțelege legile mișcării, țipa mai vârtos că înțestarea staționarilor, ce se înțoala cu numele de conservatori, aducea pieirea generală și mai vârtos a inteligenței, a elitei Franței.

Iată dar două câmpuri, unul al staționarilor ce avea nerușinarea de a se numi conservatori, și altul al adevăraților conservatori ce voia și vedea că era datori de a merge în paralel cu timpul; aceștia dar, spre distincție, cătară a-și da numele de progresiști, nu că dară nu mai voia să conserve nimic, nici limbă, nici literatură, nici științe, nici arte, nici adevăr, nici dreptate, nici gloria națională, nici autonomia și independența Franței, ci pentru că voia să meargă dimpreună cu timpul, conservând toate progresele trecute. Când odată ajung capii doctrinelor sau principelor a se despărți în două câmpuri, atunci să se aștepte cineva să vază înrolându-se sub ambele stindarde tot ce este mai vițios, mai imoral, mai hidos în soțietate. Atunci să vezi că, precum vițiu și corupția de sus se decoară cu nume cuvioase, asemenea vițiu, corupția de jos se înțoală cu nume și mai cuvioase. Pe toți vagabonzii și

ștregarii, pe toți cavalerii de industrie, pe toți câți n-au avut nimic de sacru, pe toți spionii și trădătorii, pe toți filii păcatului și ai piericiunii, îi vezi cu câte o peană în căciulă și cu căciula laoparte, beți de crime și orgii strigând că sunt liberali, progresiști! Niciodată virtuțile nu sunt mai profanate ca în zilele când vitiurile se decoară cu numele lor. Niciodată libertatea nu e mai profanată ca în zilele când vicioșii se pun în rangurile ei, niciodată progresul nu e mai ținut în loc și mai înapoiat ca în zilele nefaste când risipitorii trec în câmpul lui.

Oroare și profanație în sus, oroare și profanație în jos. Despoții de sus profană numele conservățiunii și vagabonzii și desfrânații de jos, despoții din tină, profană numele progresului. În acel timp de oroare, mințile se sperie, se amestică, până ce cu toții, spectatori și actori, încep a striga, unii „nu mai voi conservăție!“ și alții „nu mai voi progres!“ Și pentru ce? Pentru că conservatorii adevărați se sperie de imoralitatea și de ipocrizia din câmpul lor; și progresiștii adevărați se sperie de imoralitatea și ipocrizia din câmpul lor: capii doctrinelor ajung a nu-și mai cunoaște doctrinele lor proprie. Astfel, trece apoi mult, după două și trei generațiuni, abia încep a se dezmetici mințile și a vedea din nou că nu se poate conservăție fără progres, nici progres fără conservăție, că lupta a fost vană, că lupta au provocat-o și au întărit-o ipocriții, ciarlatanii, intriganții din amândouă părțile. În niște asemenea zile se formară școalele contemporane ale Franței, când nici o parte, nici alta, nu fu în starea sa normală. Unele combătură pe conservatori, căci nu înțelegea cu numele acesta decât staționari, tirani ce se împut în desfrânarea și răutatea lor; și altele combătură pe progresiști, pentru că după fapte nu-i văzură decât risipitori, destructori, vandali, corupți și pervertiți.

Cele sacre însă nu se pot întina. Pentru că preotul e rău și corupt, omul cu mintea sănătoasă nu arde evangheliele;

pentru că staționarii ipocriți s-au zis conservatori, omul înțelept nu poate respinge binefacerile conservațiunii. Pentru că, iară, desfrânatul se înțoală cu numele de liberal, omul drept adoară libertatea și plânge pe desfrânat ca pe un profanator. Pentru că risipitorul și vitiosul se decoară cu numele de progresist, conservatorul adevărat recunoaște binefacerile progresului și fuge de adunarea celor ce, în numele progresului, se fac obstacol la orice înaintare. Cu un cuvânt, nu sunt adversarii unui princip inemicii de moarte ai aceluși princip, ci însuși partizanii lui imprudenți, ipocriți și neconsecuenți. Abuzurile călugărilor au făcut a-napoia cristianismul mai mult decât persecuțiunile Neronilor și Domițianilor. Zișii de sine liberali au adus a fi din nou sugrumată libertatea. Sub tirani tot te mai bucuri de oarecare libertăți, însă sub zișii de sine liberali, sub liberalii oficiali, ești calificat de rebel și însuși când voiești a te plânge prin vreo petiție. Zișii de sine progresiști au fost cel mai mare obstacol în calea progresului. Zișii de sine unioniști au paralizat uniunea și au făcut-o a se depărta cu un secol de noi, și vai! cine știe unde nu ne-au mai împins mincinoșii unioniști?

Școalele moderne ale Franței sunt născute nu în starea normală a soțietăților. Capii lor fură cei mai mulți capi de partite și, când nu se bat pe baricade cu pușca, se bat din casă cu peana. Franța e în revoluție permanentă de la 1790 și încă mai dinainte. Și noi, din starea normală, ne ducem spre a ne fabrica mintea după capete ce nu sunt în stare normală. În loc de a culege științe exacte acolo, ne ducem spre a ne îndoctrina și a veni înapoi spre a judica cu capul celor ce ne-au îndoctrinat. Ne-a spus profesorul, sau camaradul nostru din școală, sau cel de pe bulevard, am citit în vreo carte că conservația este principul tiranilor, despoților, oligarhilor? Aide și noi, începem a striga în contra conservațiunii și a conservatorilor și a întărâta popoliu asupra lor, a scula frate asupra fratelui, însuși în epocele de criză și de organizare și a face astfel *trebele* inemicilor din

afară și ale emisarilor lor dacă vom fi având inemici dinafară mai mari decât pe noi înșine: pentru că ce își face omul tont și viclean singur nu-i poate face nici dracul, zice proverbul.

Acestea le-am scris pentru lumea simplă și credulă ce, luându-se după alții, se lasă a se amăgi sau de emisari străini, sau de ambițioși din întru. Oamenii amăgiți și cu bună-credință ne pot judica și pricepe și a se folosi din câte scriem aci or airea. Noi facem știință, dăm definițiuni, spunem lucrurile pe numele lor, le explicăm după natura lor. În știință nu putem confunda lucrurile și când zicem *conservatori*, nu înțelegem *staționari*, precum și când zicem *progresiști* nu înțelegem *risipitori*, *destructori*, *vandali*. Când zicem *naționali* iară, nu înțelegem *dezbinători*, și când vedem *dezbinători* nu putem nici mort a le da nume de *naționali*. Când zicem *liberali*, nu înțelegem oameni fără lege și Dumnezeu pentru că, ca să fim filii libertății, câtă să fim filii lui Dumnezeu, căci „Eu sunt Domnul Dumnezeul tău, carele te-a exdus din casa sclaviei“ zice Dumnezeul nostru, și aceasta e libertatea libertăților. Sclavii vițurilor, filii păcatului nu pot niciodată ajunge la libertate.

Până aci ne încercărăm a pune principele unei științe, a face o teorie fără aplicație. Câtă însă a veni și la exemple și a le lua din mijlocul nostru, ca să fie mai înțelese. Cum apăru foaia numită *Conservatorul progresist*, oamenii de bună-credință, oamenii ce se bucură la orice scriere mai mult apare spre dotarea literaturii noastre și spre dezbaterea și dezvoltarea principelor ei, și spre luminarea minților, se bucurară și alergară a se suscrie de abonați, ca și la alte foi. De se arătară critice, ca la orice faptă, noi nu puturăm lua parte, ci încuviințărăm fapta pentru că, de o am fi criticat, ne-am fi criticat însuși principele, însuși convicțiunile noastre; ne-a părut bine a crede pe oameni după vorbele lor, după profesia lor de credință. De s-au aflat și sceptici și necrezători, noi ne așteptam ca aceștia să întrebe cu bună-credință, cu judicată, după regulele științei:

„ieșiși la lumină, frate *Conservator*, însă ia spune-mi, ce specie de conservator ești?“ Și dacă acesta ne răspunde, mai nainte de a-l întreba, „conservator progresist“, să-i fi dat pace, cum am zis mai sus, că și el știe ce zice, și noi îl pricepem.

Se mai putea încă a-l întreba oamenii cu experiență, Stani pățiți, cum zice românul: „Însă ia să-mi spui, nenisorule, ești cu adevărat conservator? Sau ești de aceia ce vor să stea locul și nu se mișcă nici spre a-și curăța de rugină cele conservate și, de rușine de a te numi *staționar*, ți-ai dat titlu de conservator?“ Și dacă iar, până a nu-l întreba nimeni, el ne-a răspuns singur mai dinainte că „sunt o specie de oameni ca niște plante parazite, ca bureții, ce mor nemișcați pe arburele pe care s-au acățat ca niște ulcere sau buboai ale bietului arbure, că sunt niște oameni ai trecutului, căror nu le mai place nimic din prezent și cari se sperie de un viitor mai bun pe care ei nu l-au preparat etc.etc. și că aceștia n-au nimic d-amestic cu noi, precum nici noi cu dânșii“ – lasă, domnule progresist, atunci în pace pe conservator, căci pe un drum merge cu dumneata: dumneata progresi conservând, și el conservă progresând. Iasă-l în pace și, de ești ca Stan Pătitul, așteaptă să vezi dacă faptele-i seamănă cu vorbele.

Nici una din acestea nu s-au întâmplat, ci văzurăm pe de o parte oameni fără nici un princip ce vor să-și facă un nume cu orice preț și pe de alta oameni îndoctrinați a căror minte s-a fasonat, din dizgrație, după școalele cele mai rătăcite ale Franței. Tot însă ce ni s-a părut mai straniu în această stranie polemică, nu de princip, ci de partite, este de a vedea pe *Naționalul* devenind ca un campion provocator și ieșind la luptă de tot dezarmat, sau armat cu niște arme proprii de a vulnera pe însuși cel care le poartă. Articolul său de provocare din 31 decembriu trecut ne arată și armele ce și-a ales, și locurile ce voiește să atace. Iată locurile acestea:

1. *Conservatorul progresist zice Naționalul* că este un titlu curios;

2. Începe a lovi în epigrafa *Conservatorului* ca să lovească în redactorii lui. Și epigrafa este „Toate politicile promit progresul, însă numai politica conservatoare vi-l poate da”. Și se supără *Naționalul* de această expresie pentru ce să uite pe unii-alții ce își atribuiesc și personifică într-înșii și cele de la 1848, și cele din tratatul de la Paris, și cele din Divanul ad-hoc, și cele din convenție, și cele de la 24 ianuarie etc.

Și forța sau armele cu care se servă sunt:

1. Doctrina ce zice că are că „priimește binele de oriunde va veni, fără deosebire de persoană și de clasă”;

2. Și cea mai înainte de toate, Convenția din Paris: pe aceasta o are și de scut sau egidă, și de sabie cu două ascuțișe.

Însă să începem a judeca fără părtinire:

I. Ce este mai curios, titlul de *Conservator progresist*, ce este foarte natural și logic după cele arătate mai sus, sau titlul de *Național convențional*? Poate fi cineva convențional cât voiește, cu corp, cu suflet, pentru că tot omul e liber de a-și avea gustul său și aplecările sale; atunci însă să ne ierte și să facă bine a se numi ceea ce este, adică *Convențional*, iar nu *Național*, căci convenția poate fi de toate, numai națională nu este. Putem să o laudăm, putem să o suferim noi, unii, nu însă și s-o avem drept obiectul nostru de predilecție, căci și noi suntem liberi, ca tot omul, de a avea gusturile și afecțiunile noastre. Mai înainte de convenție, cu tot respectul ce avem către dânsa, sau cu toată teama ce avem de dânsa, ne este scumpă nația; și dacă cutezăm a ne pune și noi între fiii toți ai patriei (unul adică din toți, iar nu unul singur și predilect, ca alții), dacă cutezăm, cu alte vorbe, a ne pune și noi între naționali sau ai națiunii (fără a monopoliza naționalitatea), ca să fim consecuenți, nu putem fi și *convenționali* tot deodată: câtă să fim sau una, sau alta, or una mai mult, or alta ceva mai puțin. Convenția poate

să fie excelentismă, suveranismă, însă faptele, istoria, sunt aci și ne învederează că e făcută de străini și prin urmare nu e națională; poată să miroasă a vanilie, a ambrozie ce dă nemurirea, nu miroase însă nicidecum a frunză de cer și a pin de pe munții Carpaților. Poate că comitem un păcat mare în politică profesând niște asemenea principe, însă păcatul e mărturisit ca să-l știe toți, și românii, și străinii.

Fiecine ne poate vedea după principele noastre că suntem și noi naționali, cu toate acestea n-am cutezat a ne da un asemenea nume sau titlu, pentru că naționalismul sau patriotismul presupune virtuți mari și devotament și mai mare. Patriotismul este amorul către patrie, și când amă cineva, amă și însuși cu defectele sale un obiect. Filiul, de își amă părinții, sau părinții de își amă fiiliul, îl amă cu defectele sale și sacrifică tot pentru dânsul și însuși viața.

Au aceste calități, aceste virtuți cei ce se zic patrioți și naționali? Și, de la au, cum pot a se zice și convenționali, totdeauna? Și, de se zic convenționali, cum de calcă convenția de câte ori le vine bine?

II. Locul în care *Naționalul* dă cu ce apucă și cu însuși convenția, este la cap, în frunte, în epigrafa *Conservatorului*. Însă acea epigrafă este invulnerabilă.

1. Pentru că este de domeniul științei și a ajuns ca o maximă.

2. Pentru că, dacă mai târziu, cu timpul, va ieși vreo politică care să ne poată da progresul cu niște pași ceva mai răsăcărati decât ai politicii conservatoare, atunci știința o va recunoaște pe aceea, și această maximă va rămâne, ca multe altele, numai înregistrată în analele naintării minții umane; atunci criticele ce i-ar putea cineva face nu le merită nicidecum *Conservatorul progresist*, ci bărbații științei ca d. Guizot, ce au observat și au exprimat această axiomă pe care *Conservatorul* și-a pus-o în frunte ca o epigrafă. *Naționalul*, în specialitatea sa, se cuvenea

Știe cine a fost zis că numai politica conservatoare ne poate da progresul, și să se fi sculat asupra aceluia, iar nu asupra *Conservatorului*. Apoi și d. Guizot a putut să fie în eroare în observațiunile sale, în studiul istoriei progresului, a putut să nu aibă lumina și erudiția *Naționalului* nostru, însă nicidecum nu i-a venit în minte ca să atingă pe conducătorii României de la 1848, 1853, 1856 și 1859. De unde știa bietul om pe la 1845 că ce bărbați or Mesii vor da României anii aceștia? Prin urmare, rău se leagă *Naționalul* de acea epigrafă.

Apoi și epigrafa are și ea un loc, un rol, un sex în republica literelor, ca toate epigrafele, e și ea o damicelă bine crescută și nu se lasă nici moartă a-i pune cineva barbă și mustăți și a o scoate ca pe o bacantă în saturnalele de astăzi ale anarhiei noastre literare. Până a da *Naționalul*, acea epigrafă sare ea de-și reclamă onoarea în numele tuturilor legilor: cu drept *Naționalul* o face epigraf?

III. Doctrina cu care *Naționalul* se serve drept armă, că adică priimește binele de oriunde va veni, fără deosebire de persoană sau de clasă, e o armă fără putere căci, dacă în țeara noastră ne-a ferit Dumnezeu până acum de n-am avut clasi și dacă *Naționalul* combate toate persoanele afară de aceia ce îi încuviințează părerile, va să zică că nu priimește binele mai de nicăiri. Cu părere de rău văzurăm că *Naționalul*, de unde era mai moderat decât alții, intră într-o luptă atât de nedreaptă și atât de nepreparat spre băraie. Locurile unde a ochit să dea sunt, cum am zis, invulnerabile și armele ce și-a ales se întorc însuși asupra lui; epigrafa țipă și nu se lasă a-i pune nimeni mustăți și barbă. Progresul nu suferă de a fi susținut ca paralizicii de nimeni, ci merge cu vigoare și drept, dimpreună cu timpul și ne târaște pe toți, vrând-nevrând, acolo unde degetul lui Dumnezeu conduce umanitatea întregă; și, ca să ajungă mai curând acolo, conservă, ca un înțestat, toate progresele trecute. Nația iar își reclamă și ea atributele și drepturile sale, pentru

că nimeni nu poate servi la doi domni, și lui Dumnezeu, și lui Mamona.

Acestea toate, adică și teoria și exemplele, le-am pus înainte pentru cei amăgiți, pentru oamenii de bună-credință ce au comis erori, crezând că vorbesc drept, că fac bine; în numărul acestora ne place a crede că s-a aflat și se află și *Naționalul*. De a păcătuit vreodată, va fi păcătuit ca și noi, cu mintea, iar nu cu inima; atâta l-a dus capul, ca și pe noi, atâta a vorbit și a făcut, crezând că face bine. Iăsăm pe *Național* pentru că sperăm că va avea odată conștiința de numele ce și l-a dat și va urma în consecuință.

Ce facem însă celor ce au o mâncărime de a-și face un nume cu orice preț, cu zbiețete, cu injure, cu crime și însuși cu excesul de nebunie și de tontie; ce facem acelor ce întreabă: „Ce are de gând să conserve *Conservatorul*? Ișlicele, ciacșirii? Falanga? Regulamentul?” etc. Ce facem mai vârtos ambițioșilor intriganți ce cunosc, ca și diavolul, adevărul și cari, prin minciuni și asupriri vor să ajungă la scopurile lor condamnabile? Pe aceștia nu ne încercăm a-i convinge; ci lupta care ne-o dau, le-o întoarcem înapoi nu servindu-ne de armele lor, ci demascându-i și lăsându-i în judicata victimelor lor, celor amăgiți de dânșii.

Pentru oameni de condiția dântâi ce vor să-și facă un nume cu orice preț și pentru intriganții din sistemă destinăm deocamdată rândurile următoare scrise cu altă ocazie, tot apărând și progresul, și conservația, cu aceeași credință sau ardoare. Ziceam atunci: „A nu ști cineva și a crede este o simplitate ce nu e dată fiecăruia om; a ști însă și a nu voi să crează, aceasta, în adevăr, este o monstruoșitate din cele mai rare. Dacă mulți din ai noștri, ducându-se prin străinătate, au uitat limba română, sunt liberi după paradoxalele dumnealor doctrine de a se zice naționaliști, să le fie de bine cu naționalitatea dumnealor; iar dacă venind înapoi de la Paris au uitat și

frânzozestele, e o pretenție foarte cutezătoare de a se zice progresiști când uită tot ce au învățat.

Daca știi frânzozeste, a conserva va să zică a păstra, și când zice cineva: *om păstrător, femeie păstrătoare*, de când e lumea română nu s-a înțeles că păstrează molema ciumei, nici gunoaietele, nici urdorile, nici fiarele pădurilor, nici șerpilii mo-cirlelor, nici ouăle locustelor etc. *Femeia păstrătoare* se înțelege aceea care păstrează tot ce face averea și fericirea casei. *Păstrarea* în adevăratul ei sens este mama *sporirii*. Ce se tot fac oamenii de rea-credință atât de simpli, prefăcându-se că nu înțeleg că se poate însoți conservăția cu progresul? Ce tot întreabă ce are d-a conserva conservătorul, crezând a-l lua în răs, și nu văd că ei însuși se fac de batjocura lumii? Cei amăgiți de acești *bairactari* ai ianicearismului progresului, toți câți n-au nimic nici în cap, nici în pungă, pot să le vie bine a crede că se poate progres fără conservăție, pentru că n-au avut niciodată nimic de a conserva și pentru că le vine neted de a progresa, luând ale altora. Dd. redăctori de jurnale însă și tipografi sântem siguri că n-ar voi să piarză, nici să dăruiască nici o machină, nici o literă din câte au apucat să-și facă, ci din contra, prin conservăția acestora, speră a spori și, prin averea ce posedă și conservă, vin a se înscrie în listele de alegători și de eligibili: dumnealor știu că numai conservând pot progresa.

Ne pare rău din inimă când unii din românii din sistemă se prefac că nu pricep vorbele și că și-au uitat limba părintilor, numai ca să amăgească și să încurce mințile junilor. Le aducem însă aminte să-și ia bine măsurile căci au d-a face cu românii, și românii au fost foarte dibaci și de a scoate arama fiecărui, și de a aduce în simțiri pe toate loazele îmbăierate“.

Progresul și conservăția, cum am arătat, fac o diadă simpatică și creatoare. Unul este mirele și alta mireasa: unul fără alta nu poate. Conservăția fără progres e stearpă; progresul fără conservăție e imposibil.

CENZURA. ABUZUL. TIPARULUI. LIBERTATEA TIPARULUI

Cenzura și abuzul tiparului sunt două contraste ce formă o diadă sau o dualitate monstruoasă; între acești doi termeni nu e însoțire, nu e simpatie spre a crea ceva, ca în diadele corelative și simpatice. Însoțirea lor e spre a distruge; însoțirea lor e mai sinistă decât a doi lupi ce pleacă și vin a se disputa pe aceeași vacă. Omul nu se poate însoți nici cu unul, nici cu altul, nici cu amândoi. Omul cată a da în capul și unuia, și altuia, spre a mântui victima. Victima, între cenzură și licență sau abuzul tiparului, este libertatea tiparului. Încercarea noastră aci este de a combate și pe una, și pe alta, de a mântui libertatea, *vera* libertate a tiparului.

Acești doi lupi, unul îndrăcit și altul turbat, se pun a ucide tiparul și, pe ruinele lui, au a se disputa, a se bate, a se mânca până ce va desființa unul pe altul și va rămâne unul domn peste osemintele libertății. Vă este scumpă libertatea, români? Sunteți sinceri când invocați acest nume? Armați-vă cu armele științei și moralei în contra acestor doi neîmpăcați lupi; la cap, repetați-vă loviturile morale, să nu vă scape înemicii și să mântuiți libertatea voastră.

Am zis airea că despotismul pretutindeni face a se naște revoluțiunile, căci unde este împilare, acolo și gemăt, acolo și protestațiuni. Revoluția este țipătul spontan în contra despotilor; și aceștia n-ar mai exista după revoluție dacă anarhia n-ar veni în ajutorul lor, luându-le locul. Cenzura iar este despotismul, împilarea tiparului; și după desființarea cenzurei, tiparul ar fi liber și am putea a ne folosi de binefacerile lui nemărginite, dacă n-ar veni în ajutorul cenzurei destonate libertinagiul, desfrâul, abuzul tiparului, spre a domina în locul ei și a-i restabili din nou scaunul de fier.

Tiparul este o machină, un instrument ca și tunul, ce dă și în tirani, și în popor, după vocea care comandă și după mâna

care îi dă foc. Tiparul este o mașină ca și aratul, ce poate trage sulcul sau brazda și în țearina fecundă, și prin mijlocul cerăților luate cu asalt și incendiate. Tiparul este o mașină ca și cele aplicate la nave și la drumurile ferate: condusă locomotiva de minte cunoscătoare și de mână expertă, apropie distanțele și iutește mersul progresului; condusă însă de mână inexpertă, produce catastrofe. A confisca mașinile sau a le aresta mișcarea este un despotism; a le da însă pe mâini inexperte, conduse de capete smintite sau necunoscătoare, este ceva mai mult decât despotismul, este a expune capitaluri și vieți a mii de oameni, este a întârzia progresul cu secolii, este o rafinație mai mult decât diabolică, este iezuitismul ajuns în culmea lui.

Despotismul ține popoli în loc, anarhia îi repinge înapoi. Cenzura acoperă luminele, abuzul tiparului le stinge; una întârzie mersul progresului, altul îl înapoiază, căci una ține popoli în adormire și altul deșteaptă mințile, îndemnându-le la distrucție. Cenzura, dar, este un rău; desfrâul sau abuzul tiparului este un rău și mai mare, este un îndoit rău, pentru că sunt doi lupi asupra aceleiași vace, pentru că, fără abuzul tiparului, cenzura ar fi fost de mult desființată. Abuzul tiparului dă din nou viață cenzurei, încuviințându-i existența.

Ca să scăpăm de cenzură, câtă să ne ferim mai întâi de abuzul, de desfrâul tiparului precum, ca să scăpăm de tiranie, câtă să ne ferim de anarhie. Unde e anarhie, acolo și abuzul de tipar și unde e abuz de tipar, acolo nu e guvern, ci anarhie. Numai *stăpânirile* anarhice încuviințază și sufăr abuzul tiparului, ca să poată avea cuvânt de a deveni *stăpânire monarhică*, satrapie, pašalâc, han-tătărie. Uitați-vă în sus și în jos, românilor, și luați aminte la câte vă zic. Suntem în prezioa unui jug de fier preparat de abuzul tiparului și încurajat de filii despotismului.

Știm cu toții ce este cenzura pentru că cu toții am gemut sub mâna ei de fier, pentru că cu toții am strigat ca un singur om, la 1848, în contra ei. Însă ce am cerut atunci? Ce au cerut de atunci încoace toți românii, neconțenit? Ca să scăpăm adică de dânsa și să cădem subț jugul de mii de ori mai oribil și mai împilator al abuzului tiparului? Ca să avem, în loc de un tirau decent, mii de tirani, cu toții filii ai păcatului și ai corupțiunii? Nimeni n-a dorit anarhia când a strigat asupra tiraniei, nimeni n-a dorit abuzul tiparului când a strigat asupra cenzurii. Cenzura astupă gura bărbaților luminați și onești; abuzul tiparului deschide gura înnoranților și tutulor sclerațiilor spre a încurca situația, a turbura mințile ca să putem fi vânați de vânătorii de dinafară ca pești în apă turbure.

Cenzura acoperă lumina și nu lasă a se cunoaște adevărul; abuzul tiparului descatenă, din fundul Tartarului, minciuna, calomnia, asuprirea, demonul urei și al invidiei, discordia între familii, guera civilă, batjocura celor mai sacre societăți, orbirea minților. Cenzura acoperă lumina, abuzul tiparului aduce întunecul. Cenzura e doamnă, abuzul tiparului este servitorul, ministrul ei cel mai îndemânat și mai potent. În monstruosul lor amor, cenzura naște licența și aceasta renaște cenzura. Una născând din cealaltă, îndată își devoră pe născătoarea sa; însuși din concepția sa își devoră pânțele unde s-a conceput.

Știm ce este cenzură; văzurăm și ce este licența sau desfrâu tiparului. Ce este însă libertatea, vera libertate a tiparului? Vera libertate a tiparului este victima între aceste două contraste extreme.

Cenzura acoperă lumina – licența tiparului o stinge.

Libertatea tiparului produce și întreține lumina, cenzura acoperă adevărul, licența tiparului proclamă minciuna.

Libertatea tiparului învederează adevărul. Cenzura e staționară, licența tiparului retrogradă.

Libertatea tiparului e progresistă. Cenzura adoarme, licența ucide, libertatea vivifică.

Cenzura abrutiză, licența distruge, libertatea creează.

Cenzura e invenția diavolului, licența e invenția lezuitismului, libertatea e atributul lui Dumnezeu.

Libertatea tiparului dar deșteaptă mințile adormite spre creare, învederează adevărul spre mântuire, încurajă virtutea, combate viciul, adoară justiția, fulgeră nelegiuirea, face a se bucura dreptii și a se păli și a se converti fiii păcatului. Libertatea tiparului este vigoarea și putința de a apăra religia și convicțiunile națiunii, drepturile ei și particulare, familia, proprietatea, onoarea. Libertatea tiparului n-duce înainte decât fapte; inemică vitiului și crimei, e foarte compătimitoare și plânge pe vicios și criminal. Libertatea tiparului combate totdeauna răul în genere, în abstract, și niciodată în concret: lovind vitiul, respectă persoana. Libertatea tiparului niciodată nu e provocătoare, nu atacă ea mai întâi; știe însă a se apăra cu vigoare pentru că știe și a suferi, și iartă adesea.

Omul în adevăr liber trece cu vederea și iartă atace și nedreptăți asupra persoanei sale; nu suferă însă, nu iartă împilarea, nedreptatea comisă asupra altei persoane și mai vârtos asupra celui fără putere. Libertatea tiparului iartă a păcătui cineva cu mintea (cât îl duce capul), nu însă și cu inima; iartă neputințele și greutatele corpului, niciodată însă atacul în contra adevărului.

Când geme popoul și individul scăpătat, când religia părinților e atacată prin propagande și machinațiuni străine, când drepturile patriei sunt atacate, violate sau vândute, când limba națiunii este sau împiedicată în mersul culturii sale, sau batjocorită din sistemă, când adevăruri științifice, istorice și morale, știința cu un cuvânt, arta, industria, verul și frumosul sunt acoperite, suprimate, persecutate în cei ce le profesă și le proclamă, atunci libertatea tiparului e „Mihael arhanghel ce cu

Satan se luptă și curățește Cerul⁶; atunci se scoală ea și se armă spre a apăra religia, drepturi publice și particulare, limbă, naționalitate, știință și arta, și apărarea nu e niciodată provocare, nu e atac. Provocatorul e cel ce s-a atins de cele mai sacre ale omenirii, ale societății, ale patriei.

Când libertatea tiparului se armă spre apărare, cu atât armele îi sunt mai tari și mai nenvinse, cu cât expresiunile ei vor fi mai decente, cu cât scopul ei va fi de a lovi viciul, violarea, nedreptatea, innoanța despotă, iar nu omul dominat de aceste păcate. Arma libertății tiparului este adevărul iar nu minciuna, și cu atât mai puțin asuprirea și calomnia. Precum răzbelul cere eroi deprinși a purta și mânuși armele, a da planul răzbelului, a comanda și conduce armate, asemenea libertatea tiparului cere pe atleții săi a fi luminați în cele despre care vorbesc și scriu, bărbați ai adevărului, ai științei, ai moralei, ai virtuții, bărbați drepti cu inima. Căci numai dreptatea inimii naște puterea cuvântului. Libertatea tiparului, când iese la luptă, arenei pe care se luptă îi înseamnă margini, îi pune bariere, căci un pas, o linie afară din barieră e licență, e abuz de tipar.

Însă cum se pot cunoaște acele margini, sau cum se pot observa spre a nu fi călcate? Sau care lege ar putea să facă spre a fi respectate? Când omul e binecrescut, când, pe lângă creșterea și deprinderea cu buna-cuviință și cu morale, când, adică, pe lângă cultura inimii vine și cultura minții prin studiul științelor, când omul care scrie și tipărește liber este un bărbat competent și special în ceea ce vorbește or scrie și tipărește în specialitatea sa, acela combate eroarea și minciuna, învederează adevărul și, spre a-și umili adversarii, spre a-i răzbuna mai teribil, nu face decât a-l lumina și a-l învinge convingându-l. Răutatea cea mai mare a eroului (daca se poate numi răutate) stă în generozitatea către cel învins. Răutatea cea mai mare a celui ce scrie, profitând de libertatea tiparului, stă întru a lumina pe inamicul său de moarte. Vreți să pedepsiți pe cei ce

combat și batjocură limba română? Faceți-i a o cunoaște. Vreți să pedepsiți pe cei ce combat și disprețuiește științele și artele? Luminați pe filii lor și faceți-i bărbați speciali, dacă nu puteți lumina pe cei învechiți în răutate. Iezuiții, organe ale despotismului, fac răul începând de la copii, încercându-se cu educația lor; și voi, o, filii ai libertății, pentru ce să nu faceți binele începând de la copii?

Ca să știe omul a pune bariere arenei pe care se luptă libertatea tiparului, câtă să cunoască mai întâi calea progresului ce făcu omenirea și punctul unde ajunse în zilele noastre, câtă să cunoască științele și artele în tot adevărul lor, câtă cel puțin să fie competent în cele ce vorbește. Omul în adevăr liber știe să vorbească în câte este competent, știe însă și mai bine să tacă și să asculte în câte nu cunoaște. Ca să știe omul pune bariere arenei pe care se luptă libertatea tiparului, câtă să cunoască adevărul, câtă să aibă mintea luminată de făclia științelor, inima miruită de oliul blândeții. „Fii ager și vehement cu mintea, fii însă blând și drept cu inima, și ieșind pe arena libertății tiparului, te vei bate și vei învinge da prode“, aceasta cerea psalmistul când invoca pe Domnul, pe Domnul ce mântuise un popol întreg din casa servituii de sub jugul lui Faraon: aceasta cerea când, în ardoarea rugei sale, cânta: „Inimă curată edifică întru mine, Dumnezeule!“, căci din inimă spurcată nu putea ieși nici adevărul, nici cuvântul. Acestea mai cerea regele profet când, la cele ce avea să vorbească și să scrie, ruga pe Domnul, zicând: „Pune, Doamne, strajă gurii mele și uză de îngrădire împregiurul buzelor mele“, și acestea sunt barierele arenei libertății tiparului.

Psalmistul nu le cerea acestea de la oameni, nu de la potenți, nici însuși de la legi, ci de la Domnul Iehova, de la cei ce scapă popoliile din servitute, de la vera libertate, de la libertatea libertăților. Iehova va să zică *Cel ce este și Ceea ce este*, și cel ce este va să zică adevărul, și ceea ce nu este va să zică minciuna. De la adevăr (căci Dumnezeu *adevăr și agape este*), de la adevăr

dar regele profet cerea ca în vorba-i și în scrisul său să se puie ușă de îngrădire buzelor sale. Numai adevărul deseamna hotarele libertății, căci vera libertate a fiecăruia om nu se întinde în hotarele libertății altuia: a trece în libertatea altuia va să zică tiranie, despotism, iar nu libertate.

Iată dar libertatea tiparului: știință despre cele ce vorbim și scriem; imparțialitate înaintea adevărului; ură și mânie sacră împotriva cupidității, împilării, minciunii, calomniei, ipocriziei, vițiului; compătimire însă pentru omul posedat de demonii acestor păcate.

Ca să asigure libertatea tiparului de a nu degenera în licență, în abuz, au propus unii prin multe locuri și au reușit de a stabili legi coercitive sau pedepsitoare pentru abuzul tiparului. De a pedepsi adică cu cutare pedeapsă sau amendă cel ce atacă religia și morala publică; cu cutare pedeapsă iar cel ce atacă legile sau persoana domnitorului; cu cutare pedeapsă și amendă cel ce atacă onoarea familiilor și persoanelor etc. Nu sunt însă atâtea și atâtea legi în contra ucizătorilor, tâlharilor, furilor, plastrografilor, *calpuzanilor*, marturilor mincinoși, insultătorilor, ciomăgașilor etc. etc.? Și cu toate acestea totdeauna sunt călcate. Și cine le calcă? Sântii? Oamenii virtuoși? Tot oamenii cei corupți și depravați, filii dezordinii. Auzitu-s-a de un om de omenie că a ieșit în codru sau că a spart vreo boltă sau vreo casă? Auzitu-s-a de vreun neguțător de omenie că și-a lăsat negoțul și s-a apucat de a fabrica monedă falsă, sau a comite plastrografie? Auzitu-s-a de vreun om căruia în adevăr îi e scumpă onoarea sa să atace onoarea altuia? Auzitu-s-a de vreun om în adevăr liber să devie tiran când ajunge la putere?

Tiranul e sau uzurpatorul tuturilor libertăților, sau sclavul ce ajunge la putere.¹ Omul onest și virtuos nu face ceea ce nu se cuvine și însuși de ar lipsi legile coercitive. Prin urmare, în

¹ Zicătoarea românului este: „Țiganul când a ajuns împărat, întâi pe tată-său l-a spânzurat“.

van tot faceți, o, oameni, la legi coercitive spre a pedepsi pe făcătorii de rele, căci aceștia tot vă calcă legile; vedeți mai bine de a împruțina pe făcătorii de rele. Creați școli tehnice și de specialități de unde junii să iasă cu mijloacele de a-și procura cele spre existență, de a avea independență, și materială, și morală, iar nu de a aștepta la chivernisele.

Unde oameni au cele spre existența lor, acolo și făcătorii de rele sunt mai puțini. Împruținați dar pe făcătorii de rele, înmulțind școalele tehnice, îngrijind de junime în genere, de la nașterea ei; și, precum nu se lasă a se naște și a viețui un prunc nebotezat, asemenea să nu se lase a crește fără a se instrui și lumina prin întreitul botez al științelor, artelor și moralei, cum am mai zis-o acum douăzeci de ani în *Curierul de ambe-sexe*. Luminați omenirea prin întreita sau integrala educație, și făcătorii de rele vor pieri, și legile coercitive se vor mai împruțina, și patria se va ușura din spezele la atâția armășei, la atâtea temnițe și temniceri, la atâția capi de sbiri, complici mai criminali decât tâlharii codrilor, la atâtea judecătorii nu criminalice, ci criminali, după cum singuri se numesc etc. etc.

Vreți să nu se mai auză de abuzul tiparului? Moralizați junimea și veți avea mai puțini îmbătrâniți sau învechiți în rele. Și ca s-o moralizați, dați-i științe exacte și specialități, iar nu școale în care se îndoctrină spre a apăra eroarea și minciuna, iar nu școale de unde să ia armele în contra reprezentanților națiunii însuși din mâinile profesorilor.

Am vorbit de libertatea tiparului ce e în fundul inimei omului de omenie, omului luminat cu mintea și curat și drept cu inima; mai este însă una care se acordă fiecărui cetățean de la stat, de la guvern, de la patrie, prin vocea legilor. A fost odată un timp, în mediul ev, când guvernele, ca și domniile feudale, își făcea un monopol din toate meseriile. Și, ca să poată cineva a-și exercita profesia sau meseria, căta să-și cumpere de la guvern dreptul sau voia sau privilegiul. Nimeni nu putea fi

măsură nu spre a restabili cenzura, nu spre a turna sau rasoli la legi coercitive, ci spre a perfecționa libertatea tiparului, făcând-o salutarie.

Liber este orice medic a-și exercita profesia, numai să dea probe că cunoaște în adevăr medicina; liber este orice om de a face pe profesor, numai să înfățișeze atestate că are cunoștințele necesare la școala ce va deschide, sau la științele or lectiunile ce voiește a comunica. Liber asemenea este oricine să scrie și să tipărească; însă unde a învățat, ce știe d. autor, d. publicist? Dacă nu lăsați, o, ministere ale instrucțiunii publice, o, onorabili eforie, pe fitecine a deschide o școală și a-și comunica ideile la câteva zecimi de elevi, cum de lăsați pe fitecine a se face dascăli ai unei națiuni întrege? Dacă nu tolerați, o, prea altissime și prea serenissime guverne, fitecăruiă de a face pe medic și pe spîter, temându-vă ca nu cumva, din neștiință, să învenine și să ucidă materialmente câteva individe, cum de tolerați fitecăruiă venit de a învenina și ucide nu din neștiință, ci din sistemă, din reaoa deprindere, ca agenți ai minciunii, de a ucide moralmente sufletele unei națiuni întrege, lăsându-i a se face dascăli și conductorii popoului, a batjocori credințele și religia, a ataca și paraliza drepturile patriei, a intra până în sanctuariul familielor, a da prin tină pe capii de familie, anume și pe însuși chiriarihul religiunii, în răsul și batjocura străinilor?

Ce? Era anevoie de a cugeta că numai medicul poate face pe medicul și că numai cei competenți de a scrie pot scrie și tipări? Nu era nicidecum anevoie, ci aveți necesitate de licența și abuzul tiparului ca să aveți apoi cuvânt d-a restabili din nou cenzura. Când oamenii absolutismului cad sau sunt amenințați, șovăie de a cădea, aleargă la frații lor, la oamenii anarhiei (căci și despoții, și anarhiștii au aceeași sorginte, și unii, și alții sunt filii lui Belial, ai dezordinii, și unii, și alții sunt scrementele păcatului), aleargă dar la oamenii anarhiei spre a

peria soțierata și a o face a dori din nou despotismul. Vă sunt necesarie dezordinile ca să vă puteți legitima *colpurile* de stat, invaziunile, legile coercitive, armăseii, temnicerii, legile marțiali, depărtațiunile etc. Și toate machinațiunile voastre n-ar leși la capăt după cugetele voastre condamnabili, daca popoli ar fi maturi, daca popoli nu s-ar lăsa a se amăgi de agenții voștri provocatori pe cari îi revestiți cu nume de *liberali* și de *naționali*, ca să atâte guerele civili, să despartă nația în *clasi*, să vă prepare tărâmul spre împlinirea machinațiunilor voastre, și când vine timpul, atunci să-și scoată masca și, cu un răs sardonice, să-și bată joc de speranțele popolului.

Popoli zvânturați, cum de nu vă mai convingeți că de unde iese cenzura, d-acolo iese și abuzul tiparului? Ca să ne mântuim dară de tiranie, cată să ne ferim ca de focul Gheenei de anarhie; și, ca să ne mântuim de cenzura ce acopere adevărul, cată să ne mântuim de abuzul tiparului ce face a triumfa minciuna. Iar ca să putem scăpa de abuzul tiparului, remediul nu stă în legi coercitive, căci acestea totdeauna sunt călcate de inoranța imorală și despotă; remediul stă întru a pune pe tot omul la locul său, întru a nu mai lăsa adică publicitatea pe mâna oame-nilor necompetenți, pe mâna înfierăților prin sigiliul păcatului.

Libertate dar absolută tiparului, fără nici o lege alta, specială, decât cele ce există deja pentru delict. Libertate absolută! Însă ce ai învățat, băiete, și unde ai învățat? Care îți sunt probele de cunoștințele necesare spre a lumina și conduce opinia publică? Prin ce te-ai distins în servițiurile patriei? Care îți sunt cunoștințele și experința în ale țarei? Care îți este studiul despre datinele națiunii și caracterul ei, ca să vii a te face avocatul popolului? Și cine ți-a dat dreptul acesta de a-i pleda cauzele pe care nu le cunoști? De unde ai venit și cu ce patentă mi-ai venit ca să te pui a încurca mințile și situația? Nimeni nu-ți cunoaște trecutul, sau ți-l cunoaște: foarte trist și mizerabil.

„Du-te de învață, zice libertatea meserielor, fă-te artizan și artist și fii apoi liber a-ți exercita profesiunea. Du-te de te luminează, instruindu-te, zice de asemenea și libertatea tiparului, cu niște drepturi și mai cuvioase; du-te de învață câte se cer de la un publicist, de la un moralist, de la un instructor, de la un conducător de opinie publică, și vino de scrie și publică ca *om liber*, pentru că numele meu libertate este. Nu profana însă numele meu, sclavule al tuturilor păcatelor... Tu, cangrena societății, să vii în numele meu a te arăta drept remediu de sănătate morală? Tu, care ți-ai batjocorit părinții și i-ai amărât până pe patul lor de moarte, tu care, conceput în corupția din sânul *ciocoismului* și care ți-ai petrecut copilăria și junetea în tina desfrânării și orgielor; tu care ai bătrânit în cele rele, devenind veteranul feloniei și infamiilor, tu, lepra societății în hotarele patriei și rușinea, oprobriul națiunii în străinătate, tu să vii să pui mâna-ți sacrilege pe libertatea tiparului și să vinzi ca un telal pe stradele publice onoarea familiilor? Înapoi, Satana! Prefer de mii de ori călușul și fiarele cenzurei ce mă asigură de stâlparea și aureola martirilor, decât de a fi profanată în brațele fiilor dezordinii și păcatului ca cea mai după urmă prostituată, ca cea mai după urmă bacantă în saturnalele voastre... Înapoi, Satan!“

Pe cât este de severă libertatea tiparului, pe atâta este de candidă și castă. Luând-o din punctul de vedere cel mai nalt și divin, din punctul de vedere religios, ea este filia, sau mai bine fiulul însuși al lui Dumnezeu. Libertatea tiparului este incarnația Cuvântului, ce se concepe numai în curăția și verginitatea inimii, și numai prin spiritul sânt al verității¹ Fiulul și cuvântul lui Dumnezeu încarnându-se, veni spre a consola pe cei ce plâng, a bucura pe cei drepti, a ferici pe cei ce înseră de dreptate, a promite împărăția cerurilor celor făcători de pace.

¹ Vezi anexul II.

Și pe cât fu de blând cu cei împilați și suferitori, pe atâta fu de sever și aspru cu cei împilători și mai vârtos cu ipocriții de farisei și cu avocații de cărturari. A bătut și fulgerat vițiul și împilarea; n-a pronunțat însă nici un nume. El, Domnul și împăratul lumii, a respectat onoarea familiilor și persoanelor, cum și proprietatea, căci n-a sculat pe scăpătați în contra avuțiilor, ci pe aceștia îndemna de a compătimi cu cel scăpătat și de a-l protege. Iată tip de libertate a cuvântului sau a tiparului. Nimic d-amestec între dânsa și între filii nelegiurii; ea n-are nimic d-amestec nici cu Herod și fariseii și zbirii acestora, ce vin să o lege în grădina olivilor, nici cu Iuda ce o vinde, nici cu populația imondă și hidoasă ce strigă: „să se crucifice!“, nimic d-amestec cu aceștia, decât d-a se ruga pentru dânsii: „iartă-le lor, Părinte, că nu știu ce fac!“

Închidem articolul nostru repetând: libertatea tiparului este ca libertatea tuturilor măiestriilor. Fie liber oricine de a scrie și a tipări, numai să arate că posedă cunoștințele cerute. Legile coercitive nu aduc nici un folos, pentru că tot le calcă innoranții și depravații, după cum le calcă și furii și tâlharii. În loc de cenzură și de legi coercitive, faceți a nu se mai da publicitatea în mâinile innoranților, desfrânaților, nici însuși a celor neexperimentați. Cum nu poate ficine a face pe medicul în neputințele corpului, asemenea și încă mai dificil nu poate face ficine pe medicul în cele morali. Până să ia inițiativa guvernul sau reprezentanții națiunii spre a stabili vera libertate a tiparului, suntem și noi datori ficare a contribui spre aceasta și a da adevărata impulsie și direcție tuturilor libertăților.

Am vorbit de-ajuns în contra cenzurei și abuzului tiparului, în contra despoților și anarhiștilor, în contra tâlharilor și furilor și în contra sbirilor și executorilor carnefici; însă tot atât de criminali și poate și mai spurcați sunt încuragietorii păcatelor și nelegiurilor. Cată să stăm strâmb și să vorbim drept, o, fraților mei în durerea ce aveți a vă plânge și de tiranie și de

anarhie, și de cenzură și de licența tiparului; cată să stăm strâmb și să vorbim drept câte ceva și de noi înșine, ce suntem datori de a contribui și noi, fiecare, spre stabilirea libertăților noastre, spre mântuirea noastră proprie.

De n-ar fi mijlocitoare prostituția, n-ar avea atâtea mijloace sau atâtea facilități de a se întinde;

De n-ar fi cumpărători de oameni, traficul cu sclavi ar înceta;

De n-ar fi gazde de hoți, furii și tâlharii nu ar avea atâtea curajiu de a ieși în codru: și care era odată curajul lor *când dregătoriele devenea complicitii și patronii lor?*

Tot asemenea dar aceste cărți scandaloase, aceste foi sordide și îngălate nici lumina n-ar mai vedea de n-ar afla cumpărători. Noi, cumpărătorii de niște asemenea cărți și foi publice, noi încurajăm continuarea și înmulțirea lor, noi suntem gazdele de hoți ale acestor furi și tâlhari morali ce ne batjocoresc părinții și filii, ce calcă casele spre a fura onorile familiilor, ce vin spre a ne ucide sufletele, ce, ca niște sacrilegi, intră pâna în altar, în sântele sântelor, ce se cearcă a surpa tronul și drepturile patriei cu lovituri de secure; noi suntem gazde acestor ucizători de suflete, de naționalitate, de cele mai scumpe ale națiunii. Noi le încurajăm cutezanța, noi le dăm ospitalitate în casele noastre, pe mesele noastre, noi le aducem și le dăm în mâinile copiilor noștri și facem din acești înveninători de suflete nutrimentul moral din toate zilele al junimii.

Nu vedeți cine sunt cei ce scriu niște asemenea cărți și foi? Nu le cunoașteți viața și trecutul, nu vedeți că orice au făcut în viața lor, n-au făcut-o decât pentru un interes sordid, și totdeauna pentru bani? Nu vedeți că le scapără ochii după argint, aur și diamante? Văd bieții mizerabili că li se trece marfa injurelor și calomniilor, scriu dară la injure, la calomnie, se măscăresc pe sine când n-au pe cine mai măscări, se dau în spectacol lumii cu ipocrizia, cu declamațiunile, cu zbierețele;

Își pun coadă și coarne, își dau nume infernali, numai ca să-și poară duce o viață mizerabilă de păcate. Ia să văză însă că le aruncați din mâinile voastre cărțile ce ies din sordidele lor butege, din inimile lor și mai spurcate și din descrieratele lor capete, ia să vă audă că nu mai vreți astfel de marfă; că vreți să cumpărați morală, bună-cuviință, respect către persoane și proprietate, stil, producțiuni al geniului și ale talentului, științe, arte. Și veți vedea cum se schimbă, cum, ca prin miracul, se metamorfoză oamenii aceștia numai pentru interes, și veți vedea că își iau măsurile, că se pun a-și lumina mintea cu științe exacte, cu idei pozitive și cuvioase și că ajung a-și dota butega cu marfa ce le cereți, cu marfa ce căutați!

Nici o lege coercitivă, nici o măciucă de Hercule, nici o armă nu e în stare de a zdrobi capetele acestei hidre moderne și turbate. Singura armă este disprețul către orice carte scandaloasă, către orice foaie immorală ce nu respectă persoana și numele altuia. Opinia publică formă autorii și publiciștii. Cine pretinde a forma el opinia publică, acela e un arogant uzurpator; acela, și de-a ajunge a face ceva, nu face decât a îndoctrina popoulul, adică a-l perverti și a-l încurca. Vreți dar să aveți scriitori buni, cătați cărțile cele bune și veți face astfel a nu se mai lăsa publicitatea în mâinile ciarlatanilor.

Nici un om instruit și sigur de cunoștințele sale, nici un om binecrescut și onest, nici un om al adevăratului progres, nici un filiu al libertății, nici cu vorba, nici cu scrisul nu se atinge de libertatea altuia, nici de voia lui, nici de credințele lui, nici de opinia lui, și cu atâta mai vârtos de onoarea lui, de familia lui, de proprietatea lui, de persoana lui, cu un cuvânt. Nici un filiu al adevărului nu se serve cu minciuna, nici un drept cu inima nu se armă cu calomnia, nici un adorator al justiției nu comite nelegiuirea, nici un adevărat proprietar nu atacă proprietatea altuia, nici un adevărat tată de familie nu

atacă familia altuia, nici un *adevărat* pietos în religia sa nu ataca religia altuia, nici nu se amestecă a face propagandă într-însa.

Prin urmare, cine insultă persoanele anume, cine și-a făcut din minciune și din calomnie o profesie, cine batjocorește cele sacre, cine vorbește ceea ce nu știe, acela nu numai că este un om rău crescut, înnorant, ci, precum n-are nimic în cap, asemenea n-are mai nimic în casă și în pungă și face abuz cu tiparul după cum face și cu gura și cu brațele; acela e ca furul ce sparge casele noaptea, ca tâlharul ce iese în codru și la drumurile mari, acela din abuzul tiparului își face o meserie de la care îndată ar și înceta dacă ar vedea că din toate casele i se alungă producțiunile abuzului său, dacă ar vedea că nu-i produce nimic mizerabila sa meserie.

Încetați dar de a mai da bani pe niște asemenea scrieri, închideți ușa și celor ce vi le aduc și vi le arată și veți vedea minunea, veți vedea pe acești apostoli ai minciunii devenind numai din interes apostoli ai adevărului. Iar de nu facem așa, să nu ne mai plângem în contra nimului: căci fiecare cum își așterne, așa se culcă. Mărăcini punem în pat, pe mărăcini ne vom culca.

ANEXE

Am promis câteva anexe. Acestea sunt:

I. Un articol ce am fost scris pe la 1845 despre cenzură și libertatea tiparului. Situația țărelor noastre pe atunci era cu totul altfel, nimeni nu-și putea arăta cugetările liber, pentru că unde e împilare, sclavul cel mai împilat și mai timid este domnitorul. Când țărele noastre era sub opresia de dinafară, cel mai puțin liber din cetățeni era cel ce se afla în capul guvernului. Acel articol dară e scris cum se putea scrie pe atunci și îl comunicăm ca un document ce va putea învedera nu atât curagiul scriitorului, cât curagiul celor de la capul guvernului.

II. Pentru că arătarăm ce este libertatea tiparului sau care este tipul or norma ei, luându-se din punctul de vedere religios, reproducem spre dezvoltarea acestei aserțiuni un capitol întreg din *Suvenirile și impresiunile unui proscris*.

III. Abuzul tiparului provenind din cauză că se lasă publicitatea pe mână de oameni necompetenți, publicul vede nu numai o neștiință în cele ce se scriu și se publică, în chestiuni de politică, de morală, de științe, ci o necunoștință totală și de primele noțiuni ale limbei, ale stilului și ale regulilor fiecăria forme de scris. Toată forma are regulile sale ieșite din sânul naturei; până va veni timpul de a vorbi de cele mai principali, câtă a vorbi câte ceva despre satiră, cu care cred unii că se pot arma spre a ucide vițiul și, pentru că nu o cunosc, n-ajung decât a ucide virtutea. Vom vorbi dar, în al treilea anex, despre satiră: ce este și care sunt regulile ei? Și ce scop au? Și ce a făcut mărirea și gloria autorilor satirici?

I

CÂTEVA ÎNSEMNĂRI DESPRE CENZURĂ (1845)

Când oamenii n-ar fi făcut abuz cu facultățile lor fizice și intelectuali, când ar fi fost buni și drepti între sine, nu s-ar fi prezentat nicăiri necesitatea despre legile penale. Oamenii însă, liberi de a face și binele, și răul, abătându-se din calea dreaptă a binelui, asuprindu-se și nedreptățindu-se unul pe altul, societatea văzu necesitatea legilor pedepsitoare; niciodată însă nu s-a înființat o lege fără să o ceară necesitatea.

Mai nainte de invenția tiparului și de abuzul ce făcu omul și cu dânsul, ficine știe că n-a putut exista cenzura. Fiind însă că și tiparul, ca un instrument, fu și rău întrebuințat de când în când de oameni, și se făcu și cu dânsul unde și unde rău, pe lângă nemărginitul bine ce aduse și va aduce lumii, și fiind că relele ce pot proveni din acest abuz sunt pe atâta mai grele, pe cât facerile de bine sunt mai mari și nemărginite, se înfățișă

necesitatea în unele țări de a înființa o priveghiere. *Cenzura dar este un fel de poliție a cuvântului scris.*

Însă nici o poliție din lume, cu scop de a asigura adică și mai bine viața, averea și onoarea cetățenilor, n-avu ideea atât de stravagantă de a lua măsuri și de a supune pe fiecare cetățean întru a sta în casă și de a nu putea ieși afară până când nu i se va da un zbir sau un geandarm sau armășel spre a-l urmări, a-l priveghea oriunde se va duce și ori la ce ar voi să facă, sau (care se aseamănă și mai mult cu misia deplorabilă a cenzurei) a-i lega mâinile și a-i pune un căluș în gură, ca să nu poată supăra viața, averea și onoarea cuiva. Niște asemenea măsuri de poliție firește că ar fi mai asigurătoare, după părerea domnului polițai, pentru că dumnealui ar crede că întâmpină cu dânsle mulțime de rele. „Când ai vedea pe tot omul legat pe strade și pe drumuri, și cu un căluș de gură, și cu câte un zbir după dânsul, ar fi o frumusețe de siguranță publică!”, zice d. polițai cu această invenție cu totul nouă; însă unde ar mai fi libertatea publică și individuale? Mulți maestri de poliție vor fi dorit și le vor fi scăpărând ochii după niște asemenea măsuri; însă, din dizgrația lor și din fericirea luminei, nu s-au pus încă în lucrare pe nicăiri, ci pretutindeni oamenii sunt mai mult sau mai puțin liberi și au legile înainte, în care, pentru orice abuz, este prescrisă și o pedeapsă, și prin urmare oamenii au a alege. Legile dar, pe de o parte, pe de alta o educație bună, un naturel bun și neofensiv, teama de opinia lumii pun fiecăruia un frâu prin care se întâmpină multe și foarte multe nelegiuiri ce ar proveni sau din răzbunare, sau din disperatie, sau dintr-o strictă necesitate, sau din cupiditate ori poftă de a avea ale altuia. Iar când, din dizgrație, cu toate câte arătarăm, tot se comite vreo abatere sau nelegiuire, atunci numai individul ce a comis-o își pierde libertatea și așteaptă toată rigoarea dreptății, iar ceilalți rămân liberi, după cum au fost și mai înainte.

Am zis că abuzul tiparului a adus adică necesitatea de a se înființa cenzura, și îmi place a crede că la început nu s-a înființat această poliție a cuvântului scris decât spre a întâmpina relele ce ar proveni din acest abuz, iar nu spre a acoperi adevărurile salutare populilor, și guvernelor încă și mai mult. Însă precum omul aduse toate la abuz și însuși și cele mai sacre, precum făcu abuz cu tiparul, asemenea făcu un abuz și mai mare cu cenzura, pentru că mai pretutindeni unde fu înființată, nu se văzu acest gardian ce veni cu nume de custode al moralei decât ca un înger căzut și prefăcut în demon; în loc de a apăra morala, nu făcu decât a persecuta și a ascunde adevărul. Cenzura nu deveni decât un spăimântaliu al cugetării, un carnefice (gâde) al cuvântului, spre a-l înneca mai înainte de a se concepe. Iată dar că ceea ce ni se păru, cu câteva rânduri mai sus, straniu, paradox, imposibil, iat-o în ființă, iată poliția că leagă mâinile fiecăruia și îi pune un căluș la gură, și însuși în casele sale.

Va zice însă cineva: „Relele ce vin peste materie ca tâlhăriile, fururile, bătăile și alte asemenea, nu pot fi atât de distructoare societății ca cele ce vin și atacă spiritul, mintea, inima omului, pentru că cele dintâi sunt păgubitoare numai în parte la individe, iar cele de al doilea, răul îl fac în genere, peste toată societatea și îl întind din generație în alta. Prin urmare s-a convenit a se lua măsuri de o preveghiere mai riguroasă asupra tot răului ce poate învenina și corupe sufletele oamenilor, spre a-l preîntâmpina mai înainte de a veni. Tiparul poate aduce erezii, perturbațiuni, răsculări, guere civili, anarhie, corupție în genere și prin urmare măsurile ce se cuvin a se lua despre dânsul nu sunt spre a pedepsi răul, căci nu mai are reparație după ce vine, ci spre a-l preîntâmpina de a nu se comite.“

Foarte bine; însă, când avem exemplu în istorie că ereziile le-a adus în religiuni libertatea tiparului? Când s-au sculat popoli invitați numai și numai prin libertatea tiparului?

Ereziele în religie au provenit din cu totul alte cauze, pe când tiparul nici nu exista, din dizgrație, căci adevărul propagat și învederat prin tipar, în loc de a dezbiina lumea în erezii, din contra, o unește, căci numai adevărul unește și mântuie oamenii. A zice că tiparul a produs erezii ar fi mai sălbatic și mai crud decât limbajul lupului fabulei către mielul ce era născut în acea primăveră:

– Ba că îmi turburi apa (și mielul era din josul apei);

– Ba că m-ai înjurat an (și bietul miel era născut din primăvera aceea);

– Ba că m-a înjurat tată-tău, și alte asemenea, până ce l-a mâncat, pretextând că prea e al dracului și limbuto de gură, că știe să se apere.

În adevăr că mielul de libertate a tiparului știe să se apere și lupii cuvântului vor s-o mănânce, pretextând că prea este a naibei.

Nu s-au sculat niciodată popolii când au fost liberi de a cugeta, a vorbi și a scrie, când adică au avut libertatea tiparului; pentru că popolii, când se află bine, bucurându-se de bunurile lor materiale și morali, de dreptate și de libertate, nici un inamic al ordinii nu e în stare de a-i răscula. Unde e libertate, acolo abuzul tiparului este pedepsit de opinia publică cu mult mai aspru decât de legile coercitive.

Tiparul nu este aflat decât de vreo câteva sute de ani și rebelii, erezii, vărsări de sânge s-au văzut cu mult mai crude și mai cumplite în antichitate și în mediul ev, pe când oamenii nici nu știa ce este tiparul. Cauza revoluțiunilor și a rebelielor n-a fost niciodată libertatea tiparului, libertatea de a spune adevărul: cauza a fost excesul împilărilor. Popoarele nu se scoala facil și de fi-te ce spre a-și compromite repaosul și averea, a-și vărsa sângele și a-și pierde familiile, susținerea, capii lor și speranțele lor. Fiecărui îi e scumpă viața și până la viață, îi e scump repaosul; și ca să se scoale e semn că e în ultima

disperație, că *cuțitul a ajuns la os*, și când zice românul aceasta, e una ca și când ar zice că omul suferă cu răbdare cuțitul până în vestmânt, până în piele, până în carne, când va fi să fie; la os însă... A! Atunci fie țipar sau nu, că un țipăt scot oamenii cu toții, de la mare până la mic, și cei ce suferă n-au nevoie de vorbe și de frazi, că se înțeleg cu toții din ochi. Cauza revoluțiilor dar, iar o mai repet, este tirania, nu libertatea țiparului.¹

N-avem exemplu ca țiparul să fi răsculat vreun popor, unde înființarea cenzurii în Franța destronă pe Carol X. De când e libertatea țiparului în Anglîtera, de atunci teara aceasta se bucură de ordinea și tranchilitatea ce nu se vede în alte locuri și care nu s-a văzut nici în Anglîtera mai înainte de constituție și de avenimentul libertății. Când poporul e împilat până la cea din urmă răbdare, fie împiedicat oricât țiparul, fie desființat însuși, înmulțescă-se preveghierile oricât, căci toate sunt în van, tirania singură prepară revoluția și matornește planul libertății; faptele tiraniei vorbesc ochilor cu mai mare elocință decât frazile celor mai potente filipice: schinteie ochii oamenilor de o mânie sacră și scuturarea jugului se efectuează spontan. Prin urmare, dacă guvernele ar avea în adevăr o înțeleaptă prevedere, după cum zic, de a întâmpina răul din concepția lui mai înainte de a se comite, și-ar pune mai bine toate puterile de a-și întemeia legile pe *justiție*.

Nu vine din libertatea țiparului nici o dizgrație, nici o calamitate publică; din contra, ea arată adevărurile ce sunt mai salutare guvernelor decât popolilor; prin libertatea țiparului, guvernele cunosc opiniunile și păsurile popolilor, ea preîntâmpină totdeauna relele ce pot proveni din disperația de a nu putea răsufla cel ce suferă. Omul supărat, omul ce crede

¹ Aceste sunt scrise acum 15 ani și parcă ar fi scrise în ziua de astăzi, căci două și două tot patru fac, în tot timpul și în tot locul.

că e nedreptătit, de este liber de a vorbi și a-și scoate, cum se zice, focul, mânia i se svaporă și răsufală și a doua zi își ia din nou sarcina, cu aceeași răbdare. Libertatea tiparului e ca lacrima ce ușurează inima și prin urmare este un scut tare de apărare guvernelor și preîntâmpină mari calamități. Carol X, de n-ar fi atins tiparul, n-ar fi căzut de pe tronul Franței și poate până astăzi dinastia lui ar fi domnit în acea țară. Nu au guvernele și popolii inenimici mai fatali decât pe cei ce dau consiliuri spre a se înființa cenzura sau a se da ordonanțe în contra tiparului. Nici un inenimic n-a avut Carol X mai mare decât Polignac. Pentru mine este o problemă și întreb: cine a făcut revoluția în Franța la 1830? Lafayette cu partizanii săi, sau Polignac, cu ordonanțele sale în contra tiparului? Revoluționarii din sistemă n-ar putea scula popolii dacă tiranii n-ar împila popolii.

Acestea sunt niște observațiuni relative la țările în care a existat cenzura. Cât pentru noi, n-avem nevoie deocamdată de nici o observație ca aceasta pentru că, glorificat fie numele Domnului, până acum n-am avut *legea cenzurei*, și nici că apărut nevoia de a se înființa. Noi n-am avut încă nici însuși aceea ce se poate numi *tipar*, în semnificația sa întinsă și progresivă. La noi, abia se naște această industrie și a se înființa cenzura ar fi una ca și când s-ar înființa funcția unui carnefice (gâde) ca să schilăvească sau să ucidă pruncul mai înainte de a se naște¹ sub cuvânt că luminatul și provăzătorul guvern se teme ca nu cumva acest copil în fașe, ce se numește tipar, să nu cumva să se facă vreun om rău.

Nouă, acest modest și umil tipar ce avurăm nu ne aduce nici un rău, nici o răscoală, nici o erezie. Pe Vladimirescul nu l-a sculat tiparul, ci împingerile abuzurilor fanarioților; opoziția din 1836 a Generalei Adunări n-a format-o tiparul,

¹ Vezi anexul II.

ci încercările Rusiei de a ne smulge autonomia; opoziția în contra domnitorului din anul 1841 n-a format-o tiparul, ci alte machinațiuni de dinafară, ce putea afla pretext pe abuzurile din întru; opoziția Adunării Generali în contra încercărilor lui Trandafirof n-a format-o tiparul, ci reaua-credință cu care era să se înfigă în țeară minorii străini.

Din cele zise dar se vede că cenzura pretudindeni este o absurditate din cele mai mari, și la noi ar fi un ce mai mult și decât o absurditate, pentru că nu numai că ar acoperi adevărul înaintea și a popolului, și a guvernului, ci ar fi o tentație din cele mai supărătoare însuși domnitorului, o sarcină, un jug din cele mai apăsătoare; căci se știe că a avea o cenzură va să zică a trece prin cercetarea ei tot ce se tipărește și că, prin urmare, orice se tipărește este cu voia sau consimțământul guvernului. Și domnitorul, fiind solidar, are o mare răspundere: când, odată, nu este independent se expune a avea pe toată ziua note de la consulate. Unde de asemenea supărări domnitorul este cu totul ferit când este libertate de tipar. În cazul acesta, orice se tipărește este expresia principelor și opiniunilor unui particular, a autorului, și el este responsabil de câte a scris și a publicat. Pe lângă acestea, un domnitor, și de-ar împărți toate funcțiunile statului cu cea mai luminată și strictă justiție și însuși de ar deseca toate averile sale și tezaurul public în faceri de bine și în gratificațiuni, tot nu ar putea ajunge la toate nevoile, tot nu ar putea mulțumi pe toți. Problema mulțumirii generali nu se poate dezlega prin acte de mizericordie, căci acestea pe unii face ingrati și pe cea mai mare parte nemulțumiți.

Omul întreg și sănătos n-are nevoie de mizericordia altuia pentru că prevedința a provăzut de fiecare, dându-i facultățile fizice, intelectuali și morali, încât de le va pune omul în lucrare este în stare d-a se nutri și pe sine, și pe alții, și d-a-și asigura viitorul. Muncitorul însuși cu sapa, și el este în stare de a se

nutri, căci Dumnezeu nu i-a dat două gure și un braț, ci două brațe și o gură. El e neavut și scăpătat numai atunci când îi ia cineva zilele și brațele în serviciul altuia. Prin urmare, guvernul drept nu se poate numi cel ce împarte mizericordia cu care încarcă pe unii și de care lipsește pe alții, nemulțumind și pe unii, și pe alții, ci acela care lasă omului câte i-a dat Dumnezeu, care lasă adică libere facultățile oamenilor, nepunându-le nici o piedică la exercițiul lor. Științele, artele, industria, timpul sau zilele, facultățile fizice sau intelectuale sunt adevărata proprietate a oamenilor, căci acestea sunt *proprie* ale noastre, acestea unele sunt averea cu care ne-a dotat Dumnezeu când am venit în lume, acestea altele sunt averea ce ne-am agonisit-o cu studiul și cu travaliul; acestea sunt adevărata proprietate, și cu atâta mai prețioasă cu cât că nu este supusă la nici o calamitate sau răpire. Poate cineva să ne răpească averea materială, nu însă și știința, nu și arta, nu și industria, nu și timpul ce curge neîntrerupt în abundență pentru toți, din nesecata sa sorginte. Bătrânii noștri numea măestria sau arta ori știința „brătară de aur“, ornamentul adică cel mai prețios al brațelor.

Nimic nu a fost mai scump în toate societățile ca proprietatea; toți se alarmă în zilele noastre pentru dânsa. Nici o lege ce ar ataca proprietatea nu ar putea fi binevenită în societate și nici n-ar putea să se propune sau înfățișa decât cu o mână armată tâlhărește. Dacă dar proprietatea materială ce este un rezultat al travaliului, al timpului, al industriei însoțită cu știința, al talentului, al tuturilor facultăților fizice și intelectuale; dacă proprietatea materială, ce este o vice-proprietate, nu se poate ataca, ce nume să dăm acelei societăți ce suferă legi ce vin a ataca vera proprietate, adică tot ce e propriu al omului?

Unde i s-ar părea că se află un maestru, un industrial, un artizan, un neguțator, când legea sau statul i-ar zice că este liber de a-și exercita meseria, numai consumatorii lui să vie mai întâi a se înfățișa la o autoritate oarecare ca să-i dea de știre despre

ce cumpără, și el pe de altă parte numai atunci să poată vinde sau labora obiectul comandat când consomatorul va avea voie de la acea autoritate să poată cumpăra sau comanda obiectul necesariu? Unde i s-ar părea că se află când, după o asemenea măsură sau lege, ar vedea că consomatorii i se împuțină sau că fiecare nu are voie de a consuma cât îi este necesariu? Unde i s-ar părea că este un proprietar de moșie când ar vedea o lege care i-ar zice: „În țările tale numai atâtea pluguri să scoți și numai cutare specie de sământă să semeni și din produsele tale numai atâta sumă ai voie să vinzi?” Sau, ce ar fi și mai rău, când legea i-ar zice: „Țearină ai, însă n-ai voie să ari, nici să sapi; de ai arat, n-ai voie să semeni; de ai semănat, n-ai voie să seceri; de ai secerat, n-ai voie să vinzi și nici să mănânci“?

Niște asemenea măsuri sau legi în contra proprietății materialii și pieritoare nu s-au văzut nicăiri; cum dar în contra proprietății celei mai sigure, în contra verei proprietăți ar crede cineva că ar putea să le propuie sau să le impuie nepedepsi? Cenzura atacă proprietatea geniului, talentului, autorului competent, îi împiedică facultățile, i le sugrumă, atacă proprietatea tipografului și uvrierilor tipografi; celor ce trăiesc cu comerțul libreriei, uvrierilor legători de cărți și însuși publicului ce are un drept la lumină, la adevăr, care este proprietatea tuturilor.

Va zice cineva însă: „Cenzura nu prohibă toate cărțile și din unele nu împiedică, nu trunchiază decât o parte, nu pune adică foarfeca decât pe ici, pe colo“. Aceasta este ca și când ar zice cineva: „Eu nu-ți iau moșia sau casa sau averea toată, ci numai o parte, pe ici, pe colo, coala îți rotunzesc hotarul, dincoaci nu-mi vine la calcul să aibi livede, ori fânețe, ori arătură, ori moară“. Tiparul dar, dacă e proprietatea publică, moara publică de unde iese făina sau nutrimentul moral al publicului, dacă e folositor, cată să fie liber; iar dacă se poate face abuz și cu dânsul, ca cu toate instrumentele și machinele cele mai

folositoare, facă-se legi în contra abuzurilor, să se ia măsuri a nu se da publicitatea pe mâna oamenilor necompetenți. Când morarul nu e bun, nu e meșter, nu arde cineva moara, ci schimbă morarul; când preotul e inorant și vițios, nu derapănă cineva biserica, ba nici nu o închide, ci schimbă preotul sau ia măsuri spre a se da preoția la oameni luminați și cuvioși. Publicitatea este un apostolat, o preoție, e ca o biserică și cenzura este ca și când ar închide cineva biserica.

Legea cenzurei niciodată n-a existat în legile părinților noștri și, ca amic și al guvernului și al națiunii, fierbinte rog pe unul de a nu propune niciodată un asemenea proiect de lege, și pe cealaltă de a nu-l suferi când i se va propune, și cu atâta mai mult de a nu-l provoca prin abuz și licență. O lege ce ar înființa cenzura ar fi fatale, ar fi de capul și celui ce o ar propune, și celui ce o ar suferi, căci ar fi atacul cel mai violent în contra proprietății. Carol X n-a mai domnit după o asemenea măsură, și toate guvernele în care se află cenzura sunt amenințate de revoluțiuni, de care libera Engliteră nu se teme.

II

ADORAȚIA MAGILOR

Magii era sapienții sau preoții religiunii lui Zoroastru. Ei adora lumina și o personifica sau localiza în soare și în astre. În evanghelistul Luca se văd asemenea păstorii celebrând dimpreună cu magii nașterea Cuvântului. Adoratorii luminei vin de la răsărit, din coprinsuri depărtate, spre a recunoaște Cuvântul de împărat și a se închina lui.

Oamenii necorupți, oamenii primitivi, păstorii sunt asemenea cei dintâi ce se unesc cu anghelii spre a întona imne la Cuvântul ce se naște. Spre a recunoaște dar cuvântul sau rația divină se cere sau o sapiență luminată, sau o natură simplă și primitivă. Oamenii ce-și află interesele în domnia răului, oamenii îmbuibăți de vechile prejudecări se sperie totdeauna

când apare adevărul, sunt în neastâmpăr când se arată Cuvântul spre a deschide gura la cei muți. Aceasta se împlinește la nașterea Cuvântului, Mântuitorului nostru și al lumii întregi. Oamenii ce adoară lumina vin spre a proclama Cuvântul sau Rația ca singura și adevărata putere ce se cuvine a governa lumea, ca singurul rege adevărat.

Oamenii simpli cu inima, poporul adevărat, sărbătorește cu bucurie apariția cuvântului. Regele trecutului și complicii lui, Herod, cărturarii sau doctorii în legi, avocații, sofistii, ipocriții¹, toți s-alarmă și par c-ar sta pe spini și cu toții conspiră în contra puterii justiției divine, ce vine spre a răsturna falsa lor putere. Aleargă mai întâi la minciune, la toate virtuțile vulpii, la astuție, și apoi, văzând că s-au încelat pre sine vrând a încela, aleargă la forță spre a îneca cuvântul însuși din leagănul lui.

În timpii noștri însă, răul creșcă și e cu mult mai mare. Herozii din zilele noastre au luat măsuri de a îneca cuvântul mai înainte și de a se naște. Înființează cenzura, fac legi în contra libertății tiparului, vor să uciză pruncul însuși din pânțele ce îl poartă. Aleargă adică mai întâi tot la minciune, tot la felonie, arătând că cenzura, acest carnefice al cuvântului, este singurul mijloc de a împiedica licența, că cenzura lor este ca un omagiu ce aduc ei înaintea moralei publice. Însă dacă cuvântul străbate prin toate obstacolele cenzurei, prin toate ordonanțele despre presă, dacă adevărurile încep a lumina multitudinea, Herozii aleargă la forță. Cel din timpul Mântuitorului nostru pune de înjunghie copiii, țipătul de sânge se înalță în Betlem peste tot, vocea Rașelei se aude plângându-și filii pentru că nu mai sunt în Israel oamenii casei sale, nu mai e adică acea generație predestinată spre a forma un popol model.

¹ Cum am zice tot *partitul national* al judanilor circonciși și necirconciși.

În zilele noastre, când luminele străbat, când adevărurile apar, potențații nu atacă pe sateliții lor, nu pe creaturile lor, nu pe cărturarii sau pe doctorii în legi, nu pe cei ce s-au învechii în reginul cabalelor și al minciunii, ci în oamenii cei noi bat cu furoare, în junime dau loviturele cele mai decisive. Herod va să extermină pe toți pruncii din Betleem; Herozii din zilele noastre cutează și mai mult, forțurile lor sunt spre a le ucide sufletele. Junimea noastră astăzi e toată înveninată, toată coruptă, toată ucisă moralmente. Herozii noștri sting de la ochii junimii lumina, le învenină educația, dându-i de instructori pe iezuiți. La nord naturalmente nu e lumină, nu e căldură, sufletul e amortit. În mijlocul Europei, în mijlocul însuși al Franței, sufletul e avilit și plânge avelinat de cărturarii și ferescii timpului.

Iată cea mai oribilă din înjunghieri, iată înjunghierea morală a pruncilor din Betleemele moderne.

*

*Sculându-se dar Iosef, luă pruncul și pe
mama sa noaptea și se retrase în Egipt.
Și stete acolo până muri Herod.*

(Matei, cap.II, v.14 și 15)

Omul ce devanță seculul său, omul înțelept și cuminte, ce face când se află singur, înaintea unor oameni fără credință, fără conștiință? Ce face când se află față în față cu niște tâlhari, numeroși și potenți? Cuvine-se a-și expune neputința înaintea forței, a-și expune viața nu numai a sa, ci și a semenilor săi, și a lipsi astfel epoca sa de cunoștințele lor? Nu mai nainte de timpul convenit. Se retrage dar și-și caută un azil spre a medita, a aștepta momentul favorabil de a-și răspândi doctrina, luminele și adevărul.

Tot asemenea se împlinesc evenimentele la nașterea cuvântului Mântuitorului lumii, căci el era ființa, Dumnezeu

și om totdeodată, și căta să reprezente umanitatea întreagă în toate fazile sale și drepturile sale. Înaintea unui Herod felon, impiu, tare, sanguinari, angelul Domnului, mintea zice lui Iosef de a căuta un refugiu; și dă de știre magilor, adoratorilor luminei și cuvântului d-a se retrage la sine-le (căci nu e nimic d-amestic între adoratorii luminei și între Herozi); prescrie lui Iosef angelul de a se refugia în Egipt dinpreună cu copilul.

Egiptul era p-atunci țeara unde Ptolomeii protegiaseră științele, unde sapientii din toate părțile își avea locul de întâlnire. Prin urmare, acolo Rația sau Cuvântul (λόγος) putea afla refugiu, acolo putea a se dezvolta, a se întări și crește. De acolo putea iar să vie înapoi spre a se răspândi în toată Iudeea și de acolo a-și întinde razele peste tot pământul. Și spre a mântui lumea, începe de la cea mai umilă din cetăți: începe de la Nazaret.

În zilele noastre începe-va cuvântul a mântui lumea de la Franța, de la acest Egipt al civilizațiunii moderne, sau de la o nație obscură? O, Românie! Văzu-te ca pe o altă Nazaret. Tu ești vergină încă, umilă; îți ai și tu Herozii tăi, proconsulii tăi, mâna Cezarului se apeasă pe tine. Crist este persecutat în filii tăi.

(Suvenirii și impresiuni ale unui proscris, p.240-243)

III

SATIRA

Satira este descripția or pictura viciului și a ridicolului, sau mai bine flagelarea corupțiunii. Din definiția ei dară urmează că satira nu-și poate avea loc unde nu e corupțiune. Satira, cu alte cuvinte, cată să fie ca un remediu eroic la malatiile morali, și unde nu e malatie, unde e sănătate, remediurile nu-și pot avea locul.

Să ne explicăm mai *dezvolt*, cu istoria popolilor în mână. Cel ce aspiră la ceva, își arată dorințele prin cerere, prin rugă.

Ruga e poezia popolilor primitivi ce așteaptă un organizator, ruga e poezia sclavului ce așteaptă un liberator. Ruga se vede la ebrei în timpii patriarhilor, ce încep a aspira la a deveni un Israel de unde era ebrei, a deveni adică o nație organizată, de unde era un popol nomad. Ruga se vede în tot timpul lor de rătăcire dintr-un loc în altul și în tot timpul lor de servitute în Egipt.

Cum ajunge omul la împlinirea speranțelor sale, cum scapa omul din sclavie sau dintr-un pericol, îndată, în momentele lui de bucurie, de exaltare sau, cu alte vorbe, de poezie, imnul de laudă iese din inima lui, expresia de recunoștință sau către Dumnezeu, sau către liberatorul, mântuitorul său. Cum trece popolul ebru Marea Roșie și se vede mântuit de Faraon, ce piere în fundul mării, după o consternație generală, prima lui exclamare se aude: „Să cântăm Domnului că cu victoria s-a glorificat!“.

După trecerea popolilor sau din barbarie la civilizare, sau din servitute la libertate, începând o epocă de organizare, de creare nouă, poezia popolilor în asemenea epoce organice este epopeea, care este expresia activității, energiei, zelului, devotamentului general, a luptelor din toate părțile și din toate *vârtuțile*. Epopeea este descrierea unei creațiuni, unei fapte generali, și dacă creația se operă și nu este nimeni ca să o descrie, epopeea atunci este în fapte, iar nu în vorbe.

După organizare, după victoria luptelor – sau materiali, sau morali – începe oarecare repaos, oarecare întrerumperi, și poezia atunci e în fragmente ce aduc aminte, una câte una, cele ce s-au întâmplat în timpul luptelor, în timpul organizării. Drama vine în urma epopeei, drama e un fragment al ei și fiind că epoca când începe drama este aproape de timpii eroismului ale căruia suvenirii sunt încă vii, în drama primitivă cată să domine sublimul, grandiosul, miraculosul, pateticul, teribilul și însuși oribilul; drama cată să fie tragedie. Thersiti, bufonii,

ce pot suferi în răzbel pe câmpul luptelor; de multe ori sunt și necesari spre a distra pe luptători. Când însă aspirațiunile unui popor se realizează și realizarea se simbolizează sau printr-un tabernacol, sau într-un templu unde se localizează marele ideal al atâtor generațiuni trecute, când în acel templu se celebră și se recomandă memoria eroilor, se nară sau se reprezintă faptele lor, se apoteoză numele lor, atunci burlescul sau bufonul, nici însuși râsul nu mai poate avea loc în Sânta Sântelor, nici însuși pe teatru. Comedia și încă și mai puțin farsa nu-și are locul pentru că nu e naturală nici la ocazie, nici în epoca ce nu e încă coruptă.

După fructele însă, bune sau rele, ce aduc legile organice nemerite sau neînmerite, după o prosperitate sau fericire neașteptată, sau după niște dizgrație și mai neașteptate, după îmbuibare sau gemete, soțietatea începe a se demoraliza sau a se corupe, or de multe îmbuibare, or de multele suferințe; și atunci, bărbații integri ce mai rămân sunt copleșiți de disperare la spectacolul general: poezii, oratorii publici n-au decât sau lacăramele elegiei, sau râsul sardonice al satirei. Faptele soțietății nemaivând șir sau unitate, nici poezia ei nu mai are unitatea epopeei și dramei, poezia se vede în fragmente elegiace sau satirice. Poezii devin profeti, adică bărbați ce critică, arată plagele soțietății și cari aspiră la un viitor mai fericit, așteaptă un mântuitor. Poezia unei asemenea epoci critice nu mai inventă nimic, căci nu e descrierea unei creațiuni, nici recomandarea unor fapte laudabile; poezia profetilor și satiristilor plânge sau regretă trecutul glorios, critică și blestemă și flagelă prezentul vicios și aspiră la un viitor mai fericit.

Atunci apar Isaii și Ieremii, atunci Hipponacii și Arhilocii, atunci Horatii și Juvenalii, după caracterul popoarelor, după credințele și legile lor, după modul lor de guvern. Dacă, spre exemplu, soțietatea a fost bazată pe principe de libertate și dacă, prin corupție, libertatea se degeneră în desfrâu, în libertinagiu

sau în anarhie, care este preziua unei tiranie, atunci apar și însuși Aristofani, ce își fac o profesie și o plăcere infernală de a batjocori talentul, meritul și virtutea. Atunci Socratii și Aristizii sunt victima sicofanților și jucăria bufonilor scelerati până ajung, după ce sunt denigrați și batjocoriți pe scenă și prin pamflete, să fie condamnați la cicută și la ostracism; atunci, în alte părți, profetii sunt lapidati, Crist expus la invidia juzilor și în prada marturilor mincinoși, atunci tâlharilor li se acordă grația și însuși posturi și onori și dreptul e condamnat la cruce. Atunci însă se apropie și căderea Atenelor și Ierusalimei; popoul pervertit, popoul ce ascultă de sicofanți și se lasă a se conduce de dânsii asteaptă un despot.

Satira dar presupune un timp de corupție între toți popolii, și scopul ei este moral, dacă e pedeapsa ridicolului și a vițiului; scopul ei este însă infernal dacă vine spre a batjocori și acuza talentul, virtutea. I-a împregiurarea din urmă, corupția e așa de generală, încât probitatea, meritul, virtutea, se par ca o anomalie. Satira infernală e o simptomă de smintire, de moarte națională: inamicul despot, ce aduce fiare pentru popoul îndrăcit, e la hotarele patriei, la porțile cetății.

Studiind istoria lumii, uitându-ne la viața individelor și a popolilor, vedem într-un capăt al vieții, la nașterea individelor, la începutul popolilor, ruga și imnul, iar în cel de pe urmă capăt, elegia mai mult, dacă popoul e pietos, și satira mai mult, dacă e sceptic sau cu credințe păgâne. Popolii primitivi sau în pruncia lor adoară și ajung până la a apoteoza pe legiuitorii, pe făcătorii lor de bine, iar popolii ce au trăit deja, popolii ce s-au învechit în rele, popolii corupți și pervertiti, batjocoresc și reneagă pe primii lor legiuitori, n-au nici o recunoștință către făcătorii lor de bine actuali, și răzbunarea lor ajunge până la turbare, nu pentru răul, ci pentru binele ce le-ai făcut. Popoul corupt e mai fatal decât mârtoaga cu învăț rău: se sperie de ceea ce nu există.

Imnul, ca poezie, e cântarea nașterii, nunții, liberării, creațiunii; elegia și satira e cântarea sau râsul sardonice al durerii, expresia disperățiunii, e gemătul agoniei. La agoniile viețelor mari – între cari primul loc ocupă viața națiunilor – sunt unii cari suspină și se lamentă și gem și critică cu durere cauzele malatiei și tratarea medicilor, și alții ce așteaptă cu impățiență a suna ora fatală pentru că așteaptă o mare moștenire. La agonia națiunilor asemenea, din partea celor ce critică cu durere, satira este morală și, din partea celor ce le precipită căderea, satira e infernală. Cea dintâi va să susție viața națională și combate cu vigoare răul, ori de unde vine; cea de al doilea așteaptă cu bucurie moartea și combate cu turbare binele ori de unde ar veni. Prima se armă în contra viciului ca să apere virtutea; cea de al doilea se armă în contra virtuții și propagă viciul ca un *virus* ucizător în tot corpul soțial. Fiind că e vorba de moarte, cată să ne împlinim parabola: poeții sau autorii satirici sunt ca angelii și diavolii ce zic că se arată în timpul agoniei. Unii vin spre a consola și apăra virtutea și alții spre a acuza și calomnia sufletul celui drept.

Să lășăm deocamdată satira infernală, căci nu e din regiunile pământești. Să vorbim tot de satira morală. Aceasta, uneori este politică, flagelând viciurile guvernului, și alteori este soțială, bătând defectele și viciurile soțietății sau ale popoului, nu în parte, în individe sau în concret, ci în general sau în abstract. După împregiurări atunci, după talente și dispozițiuni, reveste mai multe forme: când e în proză, când e în versuri; când e narăție simplă, când acție sau punere în scenă. Prin urmare, când reveste forma dramei, se zice comedie, fie în proză, fie în versuri; iar când comedia se mărginește numai întru a fi bufonă și a provoca râsul, fără nici un scop moral, atunci se zice farsă. Adevăratul satirist, orice formă va adopta, se ferește de minciune și prin urmare nu poate grămădi defecte și viciuri pe o persoană ce nu le are, căci comite un neadevăr,

ci adună defectele, ridicolele și oribilul unui viciu sau ale mai multor și le personifică într-un ideal. Astfel, spre exemplu, Molière, ca să arate sau ca să flagele ipocrizia, o personifică în Tartuf, personajiu ideal, fictiv; ca să arate ridicolul și hidosul avariției, o personifică în Harpagon. Fiecare ipocrit, fiecare avar se poate vedea singur în Tartuf, în Harpagon; nu se vede însă și arătat cu degetul, uideuit, flagelat în persoana sa, în numele său.

Satiristul fals, satiristul de școala infernală, din contra, joacă rolul de delator, de sicofant; adună toate defectele, toate viciurile și însuși crimele și asuprește cu dânsule pe inocent, pe omul drept. Diferința între satira proprie și între comedie este că satira spune sau nară faptele, purtările, gesturile, învățăturile și imită limbajul viciosului, unde comedia lasă pe vicios să vorbească singur, să se descrie, să se arate singur în toate faptele și momentele sale.

Noi nu facem aci un articol de literatură proprie, ci mai mult de morală, de filosofia și de istoria satirci în genere, și prin urmare nu ne întindem a enumera numele autorilor satirici de diferențe specie și ai diferenților națiunii, nici a analiza sau critica operele lor. Suntem poate cu totul originali în tractatul nostru și în modul nostru de împărțire, de comparațiuni și de paralelism. Am zis că malatiile morali ale societăților sau corupția lor provoacă or lacremele unora, or râsul și critica și batjocura altora. Însă lacremele nu sunt pentru fiecare om, nici râsul și batjocura pot deveni arma fiecăruia. Acestea au cauzele lor profunde și foarte îndepărtate, în individ spre exemplu, după temperamentul și umorile lui, după condițiunile, temperamentul și umorile părinților lui, după educația ce a luat, după împregiurările și tentațiunile prin care a trecut; iar în popoli, cauza este în clima în care trăiesc, în legile, credințele, religia cu care au crescut, în evenimentele de fericire sau de calamități prin care au trecut.

Spre exemplu, când se corupe societatea, din popoli pioși ca în al lui Israel, ies mai mult lacrimi decât râs și batjocură, lacrimi de durere și adesea lacrimi amare de critică; într-însul se înalță Isaii ce se plâng că n-a mai rămas sănătos nici cât să pui degetul pe corpul soțial: tot e plin de vinetele, de plage și de ulcere: vin Ieremii ce se lamentă pe ruinele cetății sânte. Și când poporul e în captivitate, disperția e mută, nu mai are nici lacrimi, nici suspine, harpele sunt suspendate pe salciele râului Babilonci. Domnul în Israel e domnul libertății și cântarea Domnului, cântarea libertății, nu se cântă în pământul străin al împilătorului. Scutură-ți jugul, liberă-te, o, sclavule, ca să poți cânta cântarea Domnului. În Israel, la apariția corupțiunii, idolatriei, servituii material sau morali, geniul se aprinde și raționă ca Isaia, se lamentă ca Ieremia, se înalță ca Ezechiel, stigmatiză crima ca Daniel, ce face a înmărmuri despotul; se răpește la ceruri pe car și prin cursieri de foc ca Elie.

În Grecia se vede un fenomen contrariu cu totul la asemenea epoce de crize. Elenii locuiră o altă climă, fură legănați în alte credințe, educați de altă religie, de alte legi. Elenii fură păgâni idolatri; Bacchus sau beția la dânsii avea templu și preoți și sărbători. Venere sau prostituția avea asemenea templuri și preotese și sărbători; orgiele la dânsii era prescrise de religie. Jupiter însuși la dânsii avea ospetie, se îmbăta de nectar, și adulterul divin încurajă și legitima pe cel uman. Clima însă era ageră și producea spirite răpezi, talente excelinți, gustul în arte și acestea curând contribuind întru a deznera și sfemeia cu totul virtutea primitivă; și când odată începu a lipsi simțimentul datoriei și al onorii, corupția fu generală.

Într-un asemenea popul corupt cu totul, apariția unor virtuoși ca Socrate și drepți ca Aristide se păru ca o anomalie, o crimă de lèse-religie și când legile antice și datinele primitive începură a fi criticate și disprețate, când scepticismul se

întinse peste tot, când tot popoul deveni epicurian, nici o lacrimă nu se mai văzu, nici o plângere ca în Israel; legămintele societății fiind toate rupte și egoismul desfrânării dominând pretutindeni, firește critica căută să ia forma satirei de școală infernală. Satira dar își puse coarne și coadă, împrumutând picioare de țap, deveni diavol sau satir în feminin, adică *satiră*. Primii satiriști luară rolul delatorului, acuzătorului, adică al diavolului, mai întâi de pe carul Tespidii, cu oarecare teamă, și apoi din teatru însuși oficialmente, căci teatrul era un minister public. Primii satiriști, ca și diavolii, începură a combate virtutea, a păli onoarea familiilor. Geniul în Elada coruptă era beat în orgiile lui Bacchu și ale Venerii.

Unul din primii satiriști, Arhiloc, își armă *iambul cu turbarea*, după expresia lui Horațiu. Satirele lui fură în contra unui zvânturat tată de familie, în contra lui Lycamb, pentru că acesta i-a fost refuzat pe fiia sa, și îl batjocori atâta cât îl aduse la ultima disperție și îl făcu a se ucide singur, dizgrațiatul. Nu întârzie însă sceleratul artist de a-și afla pedeapsă, pentru că fu înjunghiat de un pumnal răzbunător. După dânsul și după alții asemenea lui veni un satirist și mai infam, ce organiză oficialmente satira în comedie, dându-i formă de dramă. Acesta fu Aristofane, geniu în adevăr elenic, însă al Eladei bete, corupte în orgii.

Zisei și repetai „al Eladei bete“, căci mai înainte de Aristofane mai era încă în vigoare moravurile primitive ale timpilor eroici, și eroismul e foarte strâns legat cu onoarea, cu toate simțimentele cavaleresti. Mai înainte de Aristofane, licența și desfrâul nu era așa în ordinea zilei căci Arhiloc, cum arătarăm, află un pumnal răzbunător, și pe de altă parte, Aristofane o mărturisese singur că la începutul mizerabilei sale meserii, de delator bufon, avea mare frică; soarta predecesorilor săi Magnes, Cratin și Crates îl făcea să tremure, cum o zice singur. Mai înainte, niște asemenea scelerați nu prea putea fi

bineveniți în Atena. Când republica se corupse de tot, popoulul suveran ajunsese ca toți despoții ce, beți de orgii, se lasă să auză singuri cum îi iau în răs și-i batjocoresc bufonii lor. Personajul lui Aristofane *Demos*, prin care era reprezentat popoulul pe scenă, era tractat de Aristofane când ca un copil credul, ce se lasă a se amăgi și purta de nas de magistratii săi, când ca un bătrân dehulat, arțăgos, capricios, avar, tont și găman, îndopându-se de mâncări și de vin și ascultând cu plăcere la adulările oratorilor sau demagogilor și avocaților săi. De multe ori *Demos* sau popoulul era reprezentat surd, orb, ca unul ce nu auzea, nu vedea că adulatorii săi îl amăgesc, îl fură și îl trădau. Astfel, Aristofane arăta pe scenă pe popoul suveran, și popoul suveran râdea de nu mai putea. Se desfăta cu o nespusă plăcere când se vedea batjocorit, pentru că tot așa, și mai rău decât așa, se batjocorea și talentul, și meritul și virtutea, ce era ca niște spini în ochii popoulului invidios.

La romani, deși păgâni ca grecii, însă satira nu putu ajunge până la această licență. Misia ei nu mai fu a satirului sau, cum am zice noi astăzi, a diavolului. În republica romană, cetățenii sau popoulul avea un mare orgoliu, morga patriciană era geloasă de demnitatea sa și apoi despotismul imperial strânsese frâul tuturilor. Nimeni nu ar fi putut a-și bate joc nepedepsit de un cetățean, și cu atât mai vârtos de un patriciu, și încă și mai puțin de imperatori sau de corpuri întregi ale statului. Satira nu putu a se atinge de nimeni în concret sau în persoană, nu cuteză nici însuși de a face aluziuni; se mărgini a batjocori numai ridicolul în abstract și câteodată și vițiul, însă se feri tare de a face aluziuni. Speția aceasta de satiră se formă în Roma și aci se cultivă și se întinse, căci numai Roma în antichitate reună, după antecedentele sale, condițiunile și puterea de a înfrâna cuvântul până la cenzură. Roma, în cele mai după urmă ale sale, reprezintă despotismul și cenzura, unde Atena în ultimele sale reprezintă anarhia, demagogia și licența

cuvântului. De aceea, cred că Quintilian zise *Satira quidam tota nostra est*, adică „satira întreagă este a noastră (a romanilor)”; nu că doară un bărbat de erudiția lui n-ar fi știut că grecii au fost avut satiriști, ci vru să arate că această specie de satiră, de a nu ataca persoanele, este invenție romană.

Fără a enumera pe autorii satirici ai Romei, ne mărginim a zice că cei mai de frunte fură Horațiu și Juvenal. E de cadrul altui articol de a face comparația între acești doi poeți satirici și de a analiza scrierile lor. Doritorii de a se instrui în literatură vor putea citi pe La Harpe. Horațiu și Juvenal se ferira de a face satire politice, critica lor se mărgini întru a batjocori numai pe cei fără putere; cel din urmă pe femei le tractă foarte amar, uitând că mama sa a fost o femeie. Pe patricieni și pe imperatori nu numai nu i-au criticat, ci i-au și adulat. Satira romanilor, cu un cuvânt, fu păgână.

Veni însă și adevărata satiră, satira creștină ce avu cu totul altă misie. Începutul ei nu putea avea loc în antichitate, decât în Israel. Înaintea corupțiunii, profeții n-avură decât lacreme, elegii dureroase, aspirațiuni la mântuirea soțietății, critică din inimă de frați, de părinți; când însă fu de neapărată necesitate de a veni bătaia, pedeapsa, când cel așteptat, cel dorit de atâția secolii apăru cu putere de sus, acesta, ca adevăratul Cuvânt și Fiul al lui Dumnezeu, veni să consoale pe cei de plâng, să apere pe cei fără putere și împilați. Pentru dânsii numai avu lacreme și simți durere, pentru popoulul Lazăr ce zăcea pe gunoi se puse înaintea potenților, pe el îl trase afară din mormânt, la viață; iar pentru *precepeții* și tiranii popoulului, luă în adevăr biciul și-i scoase afară din templu, răsturnându-le mesele de trafic. Satira creștină de la Dânsul avu începutul: el spuse fariseilor potenți că înghit cămila și strecoară țânțarul, el îi asemenă cu mormintele spoite pe dinafară și pline de putrejune în întru, el cuteză a califica pe Herod, organul cezarului, cu numele de Vulpe, el protestă în contra patriciilor Romei, arătând că nu

sunt ei tați, ci unul singur, cel din ceruri, e Tată al tuturilor. Poți să combați, satiristule, pe potenți împilători și să aperi pe cei împilați? Armă-ți satira cu adevăruri, cu verul cuvânt, și satira ta nu va fi păgână. Află însă, sau poate că o știi ca și mine, că satira creștină într-un capăt al carierei sale n-are decât staulul drept leagăn, boul și asinul, simbolul laboarei, drept ajutoare părinților, și în cellalt capăt cununa de spini și până în urmă, Golgota și crucea. Și de aceea îți vine mai comod de a te arma cu satira păgână în contra celor fără putere și căzuți. Dă în contra inamicului secular ce stă la hotarele patriei, acolo răpede fulgerele cuvântului, iar nu în frații tăi, de aceeași nație cu tine. Ți-e frică, mizerabile păgân, să fii creștin, ți-e frică să fii apostol al adevăratului cuvânt, pentru că știi foarte bine că Cuvântul și Fiiiul lui Dumnezeu a zis-o curat, pe înțelesul tuturilor: „Cel ce va să vie după mine, să se lepede de sine și să-și ia crucea sa”. Crucea lui Crist adică, crucea dreptului, crucea martirului, iar nu aceea ce așteaptă pe scelerați și pe tâlhari. Vă e teamă de crucea lui Crist, și de aceea vă puserăți a vă face propagatori de alte doctrine, de alte religii, și de aceea vă armarăți cu calomniile, cu minciuna, în contra celor ce voiesc a-și apăra proprietatea, onoarea familiilor, religia și persoana.

Terminăm acest articol citând câte ceva și din Marmontel despre satiră. El mai împarte satira în alte două ramuri: în satiră de moravuri și în satiră de vițuiri, și iată cum se exprimă:

„Satira generală despre moravuri se apropie mai mult de comedie. Este însă această diferență: poetul, în cea dintâi, își descrie ca Juvenal și Horațiu, modelul ideal ce îi stă față în cugetarea sa, și îi face tabelul, unde în comedie poetul își personifică originalul și-l trimite pe teatru, spre a se anunța și a se descrie el însuși. Horațiu spune ce face avarul; Plaut și Molière încarcă pe avar de a ne arăta și a ne spune el însuși ceea ce face.

În satira personală, primul din oameni este, fără contestație, Aristofane; farsor nerușinat, grosolan și bas, este vehement, tare, energetic, plin de o sare acră și mușcătoare, de o fecunditate, d-o varietate și d-o rapiditate nespuse în săgetele ce răpede fără conștiință. Și de ar fi atacat numai felonia, insolența, aviditatea, răpirile funcționarilor, necredința lor, și oarba mlădiere a popoului de a se lăsa a se conduce de friponi și de furi, Aristofane ar fi meritat poate laudele ce singur își face¹, însă turbarea lui în delație îl împinse până la infamia caracterului de delator. Și cu aceeași impudentă și turbare să răpezi și asupra meritului, inocentei și virtuții: calomnie pe Socrate, persecută pe Cleon, și aceasta va fi în etern rușinea nu numai a lui, ci și a Atenci, ce l-a suferit.

Am zis-o în articolul *Allusio* și o mai repet, că și de am presupune că satira personală ar fi folositoare și justă, sau cuvenită, meseria de satiric personal este odioasă, căci satiricul atunci împlinește funcția de executor, de carnefice. Un fu merită de a fi pedepsit sau însemnat; mâna însă ce-i aplică fierul arzător cu care îl înfierează devine odioasă. Molière și a permis numai o dată satira personală în scena lui Trissotin și numai asupra unui simplu ridicol; se cuvine însă a ști că ideea acestei scene nu este a lui Molière, ci Despréaux i-a insuflat-o. De atunci încoa, își luară drum și alții de a-și permite, cu nerușinarea lui Aristofane și fără talentele acestuia, a pune satira personală și calomnioasă pe teatrul francez, însă totdeauna calomniatorul a fost pedepsit de opinia publică și oprobiul m s-a mai șters de pe numele lui. În cât pentru satira generală despre viciuri, nimic nu este mai inocent și mai iertat decât aceasta. Satira viciurilor nu face decât a ni le descrie și stă la noi de a ne feri și depărta, cum să nu semănăm lor. Aceasta se vede

¹ Până a-l lăuda alții se lăuda singur, după cum fac, bunioară, și ai noștri ce n-au nici un merit decât de a se lăuda singuri.

În toți timpii și pe la toți popolii. Poetii greci din periodul al treilea au pus-o pe scenă. Latinii îi imitară...“

Despre satira personală mai adăogim și noi ceva. Aceasta niciodată nu arată pe autor în starea normală. Omul este or nebun, or supărat când o face. Nebunii sau bufonii de pe la curțile suveranilor și mai marilor antici și de mediul ev au abundat întordăuna în satira personală și însuși în contra făcătorilor lor de bine, și când domnul e desfrânat, ia și nebunul patentă sau voie de satirist personal, sau satiristul personal ia patentă de nebun, de a bațjocori adică lumea nepedepsit. Astfel, s-au văzut niște asemenea nebuni sau bufoni și în republicele corupte, unde popoul corupt este suveranul, precum și în timpii de anarhie. Acestea pentru nebunii patentăți.

În cât pentru cei supărați, aceștia se judică după natura desdemnului sau supărării lor. Dacă autorul e supărat în persoana sa, în interesele sale, satira lui e o răzbunare personală și poate foarte adesea să fie nedreaptă, plină de patime, plină de trivialități; iar dacă supărarea lui provine din spectacolul nedreptății, împilării, vițjului, din spectacolul suferințelor generali, din dorul către popol, către nație, către omenirea suferitoare, atunci cât pentru satiristul ce cuteză a bate vițjil de pe tron și din templu, ce cuteză a înfiera în persoană pe împilătorul, pe cutrupitorul națiunii sale și a-și expune libertatea și viața, satira lui îl înalță până la eroism și la martiriu. Poți să bați pe Herod și pe Cezar și pe Caiafa în persoană? Fă-o, fratele meu, și atunci vei urma marelui și divinului maestru al satirei personale *creștine*. Armă-te cu biciul și dă afară pe speculatori din templu, armă-te și însuși cu ciomagul și pune lațul de botul ursului și nu-l lăsa să prepare anarhia în țară și să priimească pe chiriarhul și pe reprezentanții națiunii cu țigara în gură. La toate împregiurările însă fii just, nu calomnia nici însuși pe urs; spune adevărul și niciodată minciuna. Nu face

pe fur ucizător, zi ursului urs și vulpei vulpe și caprei capră; nu face pe capra nici lup, nici domn.

Bateți, spre exemplu, defectele morali, faptele oamenilor fortei, violării, cabalei, nu însă și defectele lor corporali, spuneti faptele vițiosului, intrigantului, ipocritului, sceleratului, ciarlatanului, impostorului, laoplanului, dați-le pe față, daca le știți, cu mâna pe inimă, spre a-i cunoaște lumea și a se feri de dânșii. Faceți-le rău, daca voiți, cât puteți, nu le faceți însă binele ce nu îl merită, asuprindu-i cu câte n-au făcut, sau legându-vă de defectele lor naturali, de care nu sunt ei solidari. Ce aveți cu ochii orbului, cu urechile surdului, cu limba mutului, cu chelia chelului sau cu cocoșa ghebosului? Sunt ei solidari cu defectele lor corporali? Ce aveți cu familia lor, cu copiii lor, cu casele lor? Pentru ce vă faceți mai răi și mai inuști decât dânșii?

Și tu, popole, oricare vei fi, ce te zici suveran, în oricare grad de corupție și de păgânătate vei cădea; oriunde te vor duce orgiile lui Bacchu și ale Venerii, adu-ți aminte că popoul Atenei în toată corupția lui din urmă și păgânătatea, permitea bufonilor săi de a-l batjocori, sau de a batjocori pe cetățenii virtuoși, numai pe la capătul toamnei, în sărbătorile leeneeue, când atenienii era singuri între dânșii, când porțile cetății era închise la străinii dinafară, iar nu și în sărbătorile dionisiali, când cetatea era plină de străini.

Și daca am zis că satira personală arată pe autorul ei că nu este în starea normală, că adică acesta este or nebun, or supărat, termin cu a ura pentru fiecare individ minte întreagă și demnitate, cum și fericirea de a nu cădea în tentațiuni și supărări ca să se afle în nevoie sau de a-și răzbuna, sau de a se apăra. Iar pentru popol fac urări de a nu cădea pe dânșii nici cutrupitori și uzurpatori, nici impostori, nici laoplani, nici demagogi, nici ciarlatani, nici împilători, ca să nu aibă nevoie sufletele drepte și eroice de a-i combate sau de a-i demasca.

DREAPTA ȘI STÂNGA

De unde vine că în toate statele constituționale, în adunările reprezentanților națiunii, unora din membri să li se dea numire de *dreapta* și altora de *stânga*? Noi credem că aceste denumiri sunt încă niște resturi ale pretinsului *drept divin*. Monarhii, în antichitate, pretindea că originea lor era divină; pe aceștia îi imitară și monarhii din mediul ev, și unii însuși până în zilele noastre. Lăsând guvernele pure teocratice, unde domnea preoții în numele divinității, de vom veni la Egipt, la faraoni, aceștia pretindea a fi strănepoți din tată în fiu în linie dreaptă de la zeul zeilor Osire. Iată *drept divin*, adică, cum am zice noi, *drept păgân*.

La greci, heraclizii se trăgea de la Hercule și acesta avu de tată pe Jupiter, sau Joe, din adulter: toți eroii sau regii anticei Elade era niște semizeii cari avură, sau de tată, sau de mamă, o divinitate, or prin fornicatie, or prin adulter: iată alt drept divin și, prin urmare, tot drept păgân. La romani, Romul se zicea că avu de tată pe Marte, și tot prin nuntă clandestină și ilegală. Imperatorii mai pe urmă nu era nici mai mult, nici mai puțin decât divini. Până și Caligula și Neron se zicea dumnezeescul sau divul Caligula. Mai iată și alt drept atât de monstruoazamente divin. Regalitatea în Israel, începând de la Moise până la Samuel, fu considerată ca guvernul sclavilor și ca un flagel al divinității pentru un popol corupt și pervertit. Saul fu primul flagel pentru acest popol, ce nu mai fu gelos de libertățile sale. Regalitatea electivă în Saul și în David, ca să devie ereditară în Sardanapalul judan, adică în Solomon, ce începu a întruze date și doctrine păgâne, uzurpă ungerea, ce era dreptul geniului sau al profeților și preoților științei, și de aci regele începu a fi sacrat și numit „uns al Domnului“. Iată și altfel de drept divin care, nedescinzând de la Moise, fiecine poate vedea că nu fu decât un drept al astuției și al uzurpațiunii.

La catolici, papa se zice vicarul lui Crist... Închipuiți-vă ce fel de vicar avu Crist în Borgii! În Franța, Bourbonii era descendenți ai sântului Ludovic. Fondatorul Ungariei fu Sântul Ștefan. În cristianism, imperatorii și regii, nemaifiind iertat de a se numi „dumnezei“, se făcură sânti, ca să proteje pe descendenții lor din înălțimea cerurilor. În islam, sultanul este locotentele lui Mahomet. Pretutindeni, până când popolii fură proști, guvernele avură naivitatea sau cutezanța de a zice că reprezintă divinitatea, puterea pe pământ.

Prin urmare, *dreapta* fu la toți popolii antici și moderni locul de onoare, iar *stânga* locul al doilea și adesea locul celor condamnați. După religia noastră iară, dreptii sau oile, la a doua venire, au să fie d-a dreapta puterii și păcătoșii sau caprele au să fie d-a stânga. De aci dară, celor guvernamentali sau ministeriali, ca unor curtezani sau favoriți, li se însemnă locul d-a dreapta în adunările generali, iar opozanților, ca unor păcătoși și dizgrățiați, li se însemnă locul din stânga.

Când trecură mulți popoli de la absolutism în guvernele constituționali, la început, când n-avea încă popolii întreagă conștiință de drepturile și de puterea lor, deprinși încă în datinele monarhiilor absolute, considerară ei singuri stânga, unde sta apărătorii lor, ca un loc de dizgrăție, ca locul oamenilor ce nu se bucură de favoarea monarhilor. Pe de altă parte iară, ca să împlinim ideea și mai bine, însuși de a presupune două puteri egali, una, d-o parte, a guvernului, și alta a popolului, de altă parte, se cuvine a recunoaște că guvernul este partea activă sau mirele¹ și prin urmare ai săi luără locul în dreapta și oamenii popolului luără locul din stânga. Mai târziu însă, cu cât popolii înaintară în educația lor constituțională, cu cât începură a avea întreagă conștiință de drepturile și puterea lor și prin urmare a fi geloși de libertățile lor, cu atâta

¹ Vezi *Isahar. Guvernul și poporul*.

cei din stânga începură a avea favoarea popoului, cu atât mai mult cu cât pierdea pe a guvernului. Dacă sunt două puteri în statele constituționale, a guvernului d-o parte și a popoului de alta, cei de la stânga guvernului firește că vin d-a dreapta popoului; și ca să cază d-a dreapta cesteilalte puteri, ce se numește popol, ca să fie favoriții lui, cată să-i susție drepturile, cată să fie avocați sinceri și devotați ai popoului.

De unde dar la început stânga era neconsiderată și dizgrățiată, de unde era piatra de împiedicare sau a scandalului, deveni piatra cardinală sau cea din unghi, pe care se întemeie edificiul soțial, și cu atâta mai mult stânga fu mai onorată de popoli, cu cât bărbații ei avea a se lupta cu toate nevoile și dizgrățiile. Stânga, de când se matoriră și se luminară popoli, începu a fi sinonimă cu libertate, progres, dezinteresare, devotament și însuși sacrificiu pentru ale națiunii; bărbații din stânga fură adesea calificați cu denumirile de speranțe, de coloane ale națiunii. Cu numele de coloane sau de stâlpi ai țării fură, de la fondarea acestor două domniate, numiți toți aceia din boierii țarelor ce au rezistat în contra arbitrariului și al domnilor pământeni, și al domnilor fanarioți, și al turcilor, și al armatelor de invaziuni. Boierii cei adevărați ai țarei și-au ales totdeauna locul din stânga, nu în material, nu prin vorbe, ci în moral și în fapte.

Stânga, deși nu mai avu favoarea domnitorilor, avu însă întotdeauna favoarea popolilor geloși de drepturile și de libertățile lor. Din acestea dar se înțelege că nu locul din stânga dă onoarea morală celor ce îl ocupă, ci faptele lor, dacă în adevăr sunt demne de a ocupa dreapta popoului și stânga guvernului. Când zicem *stângă* în zilele noastre, în termenii adevăratei științe politice și morali, astăzi nu mai înțelegem un loc, ci o misiune, un suflet mare și luminat, devotat cu totul la interesele națiunii.

În țările noastre însă se prezintă astăzi un fenomen cu totul contrariu. Vor, spre exemplu, unii să umilească nația română puindu-și *toate* puterile de a demonstra că nu se mai află pâna la unul, în 11 milioane de români, demn de a o governa și ca principii Europei ce sunt născuți în purpură, crescuți în adulara curtezanilor, oameni ce n-au cunoscut lipsa și durerea, străini datinelor noastre, fără cunoștință în ale țării, deprinși cu nepotismul și cu favoarea mai mult decât toate stările de oameni? Vor, zic, să demonstre în umilirea națiunii că aceștia sunt Mesii, destinați de a ne face oameni, adică fericiți? Vor ca, de unde aceste două țări fură atâția seculi țările sau moșia națiunii, să le facă apanagiul sau moșia curăria familiei? Aceștia însuși ce dau lovituri de moarte drepturilor și demnității națiunii și libertății ei, aceștia ce vor să-i ia proprietatea ei ca să o dea în mâini străine, aceștia ce au îngenuchiat patria și o dau cu capul de pământ înaintea străinilor, de cari Europa însuși, în al XIX-lea secul se dezbate spre a se desface, aceștia, ipocriții, în batjocura și mai mare a națiunii, se întoală cu numele de liberali, de naționali, de stânga.

Se propune în adunarea generală ca fostele guverne să dea cuvânt înaintea națiunii pe cât timp au domnit fără controlul reprezentanților ei și să răspundă înapoi banii publici ce și-au însușit arbitrar și în contra legilor. Cei cari propun și susțin această propoziție, în adevăr națională, cei cari, ca să susțină dreptul popoului, uită și însuși vocea naturei și votează spre a supune pe însuși părinții lor a da cuvânt, aceia sunt considerați de retrograzi, de oameni ai trecutului și ai favorii, și spre batjocură sunt condamnați a trece d-a dreapta guvernului; iar cei cari susțin guvernele trecute spre a nu întoarce publicului averea sa proprie, banii storși numai din sudoarea popoului, oamenii, zic, ai interesului, ai cabalei și ai violenței, cuteaza a se întoala cu numele de avocați ai acestui popol, aceia trec

d-a stânga puterii executive și d-a dreapta popoului, ca avocați ai lui!

Se încearcă miniștrii să împle adunarea generală de administratori, de funcționari ce depind de guvern, să rumpă adică printr-o majoritate echilibrul între guvern și popor? Cei cari susțin niște asemeni cugete și încercări condamnabili ale ministerului n-au rușine d-a se numi liberali, naționali, *stângă* din cap până-n picioare; iar cari se luptă ca adunarea generală să reprezinte în adevăr nația, să fie compusă numai de oameni ai națiunii, aceia sunt calificați cu numele de retrograzi, de antinaționali, de *dreaptă* din cap până-n picioare! Mai voiește ministerul, văzând că n-are majoritate în Cameră, și cunoscând că nici moralitatea, nici curagiul nu permite cuiva de a-și da totdeauna votul pe față, și cu aceasta se încercă a legiui votul pe față ca să fie sigur de majoritate, mai vârtos în timpii noștri, în starea nematură a națiunii? Cei cari susțin încercările ministerului se numesc oameni sinceri, bărbați de caracter, liberi în simțimentele lor, naționali, oameni ai stângei; și cei cari se luptă de a mântui patria de pericolul cel mare în care ar cădea printr-o asemenea lege, în asemenea timp și în asemenea loc, aceia sunt calificați de oameni fără curagiu, de ipocriti, de antinaționali, de oameni ai *dreptei*.

Nu este astăzi român care aspiră la funcțiuni, care se mlădie după dictatura ministerelor, care se întoarce după cum bate vântul, să nu-și dea numele de patriot devotat, de național, de liberal, și să nu se îndese în stânga, calificând pe oamenii cu principe și cu stăruință, pe oamenii dezinteresați, de oameni ai trecutului (ca și când cu trecutul ar dezonora pe cineva, ca și când trecutul n-ar fi al Razilor, al Mircilor, al Mihailor..., al celor ce au protestat la 1832, '36, '45 și '48, ca și al celor ce au vrut să ucidă oamenii popoului la 1848, după cum au ucis pe Tudor). Toate pe dos la noi, de la un timp încoace. Prin alte țare a ajuns, după împregiurări, ca stânga să ardice și stindardul

revoluțiunii. Un deputat mai deunăzi cuteză, în plină adunanța, a răpezi vorba, apostrofând pe cei condamnați d-a sta la dreapta și a-i califica de *revoluționari!* Ce a vrut să înțeleagă cu aceasta? Să-i ia adică în răs pe de o parte, arătând ceea ce nu sunt, și să-i stigmatize pe de alta în ochii Europei oficiali? Sau să-i onoare, vrând a înțelege că dintr-înșii au apărât drepturile patriei și la 1832, și la 1836, și la 1845, și în Divanul ad-hoc, și acum, în contra încercărilor și veleităților ministerelor succesive? De va fi cea din urmă, atunci, o, fieroșilor corifei din stânga, o, susținători ai tuturilor încercărilor de arbitrar, faceți bine de treceți la dreapta și lăsați celor ce au apărât și apăra drepturile națiunii, lăsați-le lor locul la stânga; treceți la minister și lăsați locul dizgrației acestora pe cari îi calificați de *revoluționari*. Lăsați popoului ce este al popoului, respectați starea lui de umilință, nu-l degradați mai jos și decât fiarele, aducându-l în stare de a-și batjocori și persecuta el însuși pe adevărații săi apărători, pe adevărații săi avocați, și de a se arunca ca orb în brațele celor ce, pe toate zilele, îl vând și-l duc la cea mai după urmă scăpătate și materială, și morală; cel puțin nu vă batjocoriți pe sine, dându-vă nume la care niciodată n-ați aspirat.

Nu știu de ce să mă mir mai mult, de ipocrizia celor ce speculă ca niște laoplani popoul, sau de ne logica or neconsecuința maselor? Mai este inimă sau rușine în cei ce speculă popoul? Mai este simț în acest popol, ce se lasă a se amăgi astfel? De câte ori văz și auz pe acești oameni cu proiecte mari și cu mijloace foarte mici, cărora le plac comoditatea și spiră la funcțiuni nalte fără nici un serviciu trecut, fără nici o experiență, fără nici un sacrificiu, curtezani ai puterii din dreapta, că vor să treacă de avocați, de apărători ai popoului și să pretinză a fi ei liberali, ei progresiști, ei independenți, ei sa forme stânga, mi-aduc aminte de expresia mea veche de acum treizeci de ani, când ziceam: „vezi, asta va să zică slava

chilipir!“ Mi-aduc aminte de versurile cântărețului lui Tântală și Păcală:

*Glorie de pe saltea,
Cu ciubuc și cu cafea!
Mă-nebunesc după tine,
Că ești și cum se cuvine,
Fără pic de osteneală,
Ai și bani, și pricopseală!*

Îmi mai aduc aminte de o istorioară ce am a vă spune, cititori, și despre care vă rog a-mi da voie a v-o nara în limbajul personajului despre care vă voi vorbi, sau în limbajul acelei epoci. Generația în vigoare pe la 1830 era mai toată elevă a școalelor grece, și cine n-apucase prin acele școli, trecuse însă *kata praxin* prin școala fanariotă și prin urmare se servea cu terminii ei, cu limbajul ei, adică cu jargonul ei greco-turc. Într-o zi veni la mine unul din foștii mei condisecepoli de prin vreo două-trei clase elenice. Acesta știa câteva grecești, știa însă și mai bine ale chiverniselilor din regimul de pe atunci, ce nu era așa nici de impertinent, nici de rafinat, nici de pretentios ca regimul zișilor *libertanți*.

– Musiu Heliade, îmi zise (eu eram *musiu* și el era *cocon*), cunoști dumneata *mythistoria* (romanțul, vrea să zică) numită *Aristomenis kai Gorgo*?

– O cunosc.

– Știi la ce m-am gândit, frățioare?

– Nu știu.

– M-am gândit, *afendi-mu*, s-o *metaphrasesc* pe limbă noastră proastă, vorbitoare.

– Însă care este limba cea neproastă și nevorbitoare?

– Hi, zău, și dumneata! Tot așa te-am pomenit, să întrebi pe om câte alea toate.

– Întreb, vezi bine, pentru că întrebând mai află omul câte nu știe; și eu unul zău, nu știu care este limba noastră cea neproastă și nevorbitoare.

– Vezi că m-am învățat de la elenește să zic: *eis ten kathomilumenen hymon aplen dialekton*.

– Acum am priceput unde ne aflăm, cu toate că n-am priceput bine ce vrei să zici.

– Iaca, m-am gândit să metaphrasesc pe *Aristomenis kai Gorgo* în românește.

– A! Acum am priceput foarte bine.

– Da știi de ce m-am gândit s-o metaphrasesc?

– Ba vezi, asta n-o știu.

– M-am gândit, nenisorule, că hem numele nemuritor mi-l fac, hem maicii noastre de obște patriii slujesc, hem poate să *kipisesc* și vreo mie de galbeni. De colea e, frățioare?!

– Apoi, ce mai stai? Eu mă mir de ce n-ai metaphrasit-o până acum. Auzi colea: o mie de galbeni! Apoi și maica noastră de obște, patriei, slujită, apoi și numele nemuritor! Aceste sunt trei lucruri foarte însemnătoare.

– Un lucru numai te rog, îmi mai adaose fiitorul autor și servitor al patriei, să mă ajuti și dumneata, să mă mai *diorthosești* pe ici-pe colo...

– Bucuros, îi zisei eu.

S-a dus omul, promițându-mi că a să metaphrasească pe *Aristumene și Gorgo*. Și, de câte ori mă vedea pe drum sau în vreo casă, mă saluta foarte afabil și semnificativ: se credea omul deja și autor și, pentru că îi promisesem de a-l mai *diorthosi* (corregi), semăna că parcă mă și îndatorasem de a-i fi *scutebnic* sau *poslušnic*, după drepturile chilipirgiilor de pe atunci și prin urmare că m-ar fi și luat sub protecția sa, de a nu mă lăsa să rămâi în tina ocupațiilor pământesti, când va zbura el la nemurire. Câteodată, strângându-mă de mână, îmi zicea cu un aer foarte protector:

– Autor la autor dă bună ziua!

A murit bietul om, Dumnezeu să-l ierte, și până la ora morții sale nu s-apucase încă a începe *metaphrasirea* lui Aristomene și Gurgo.

De câte ori văz și auz pe liberalii noștri stângăși, pe acești profanatori ai libertății și ai națiunii, și le citesc jargonul sau găscănăria plină de galicismi, mi-aduc aminte de răposatul metaphrasitor în imaginație al lui Aristomene și Gurgo. Hem numele nemuritor și-l fac, hem nici un sacrificiu nu depun, hem alții își depun *obolul pe altarul patriei* (și patria sunt dumncalor), hem patriei *slujesc* cu sudorile altuia, hem poate să ktipisească și vreun minister; de colea e, frățieoare? Apoi, fiindcă patriei n-au slujit (decât au de gând să-i slujească¹), îi vezi pe unii numai trăsnete și plesnete cu toții, considerând toată lumea ca o țărână din înălțimea nemuririi lor patriotice; iar pe alții, pentru că le-am dres adesea și stilul și limba, pentru că le-am dat și timpul ce singur m-a nutrit totdeauna, împlându-le coloanele gazetelor prin articolele mele proprii, îi vezi că și-au luat un aer de demonitori către tributari, un aer de protectori, că adică au binevoit să-și îmmulțească abonații, onorându-mi scrierile și dându-le câte un loc sub soare în prețioasele d-lor *ziare* subliniate.

Iată-vă, români, stângă; luați-i, unul câte unul, și nu veți afla excepțiuni nici unul la sută. Din cap până-n picioare vedeți pe metaphrasitorul lui Aristomene și Gurgo, cu diferență numai că acel răposat a trăit și n-a făcut nimica, iar ambidextrii noștri de stângăși vă făcură mai mult decât nimic, vă aduseră în starea în care sunteți. Și fiindcă este vorba de comparație, nici jargonul metaphrasitorului lui Aristomene și Gurgo nu le lipsește, nici de chilipiruri nu se feresc, nici mai jos decât autori și martiri nu rămân, deși înjură și batjocoresc pe adevărații martiri de pe

¹ Vezi anecdotul următor.

palcul ghilotinei; când carneficele face a le svola capul, martirii voștri cu patentă le mai dă și cu piciorul. Când, iara, *Curierul român* de a doua oară căzu susținând limba națiunii, drepturile și credințele ei, martirii voștri martirizatori, o, români, aplaudară mâna carneficelui.

Anecdote

Românii cei nesubliniați, adică cei neînsemnați, cei fără pene în căciulă sau fără clopoței la tichie, românii adevărați voi să zic, spun că vătaful peste toți găsilășii a murit odată; căci mor și vătafii, cu toată vătășia lor, și cu toate injurele și vociferatiunile lor și cu tot pilul lor sfârțuit cu plumb și cu toate pietrele lor din buzunar și cu toate pletele lor de lăieți, și cu toți ochii lor cei boboșați, a murit vătaful, acolo să-i fie umbrele, și vătășoia, demna sa consoartă, după datine, petrecându-i la groapă spre a-i face onorile cuvenite, se smulgea și se bătea cu pumii în piept, bocindu-i și cântându-i calitățile și descriindu-i averile materiale și morali.

– Aoleo! Aoleo! Că mult mai era dibaci, că n-apura să pice, și el pe loc găsea! Că-mi lua o cizmă de la un cizmar și alta de la altul, și-mi era totdeauna încălțat! Aoleo, că mult mi-l mai pizmuia și nu mi-l mai lăsa în pace hoții de păgubași! Aoleo, că mult mai era chipeș și mult îi mai ședea bine cu cizme roșii!

– Dar ce, își făcuse? o întrebă una din vecinele sale, ce o consola.

– Ba nu-și făcuseee, dar aveaaa de gând să-și facăăă!

Astfel poate vedea și auzi cineva pe toți consorții martirilor și poezilor și patriotilor și liberalilor și naționalilor și ambidextrilor noștri de stângăși: unul pe altul se cântă, unul pe altul se bocește încă de viu, unul altuia își dau talente și calități ce niciodată nu le-au avut, își atribuiesc fapte ce nu le-au făcut, dar au de gând să le facă... (1860, mai 4).

VOT UNIVERSAL – RĂZVOT UNIVERSAL

A

I

Vot însemnează dorință, decizie sau hotărâre, o voință întărită prin convicție. Și fiindcă voia, dorința, decizia... mai întâi se exprimă prin voce, prin vorbă, prin cuvânt, și apoi se execută, se realizează prin faptă; vot dară însemnează în genere a-și exprima, a-și declara *propria sa* părere, *propria sa* dorință, *propria sa* judicată sau decizie, iar nu părerea, dorința, judicata sau decizia *altuia* sau a *altora*.

Vot, mai înainte de toate, presupune minte, rație, știință, experiență și apoi voie liberă sau libertate. Nimeni nu are nici drept, nici datorie de a-și da votul pentru ceea ce nu știe, nici cunoaște, pentru că nimeni nu poate nici voi, nici dori ceea ce nu știe. Nimeni nu e liber a da sau a accepta votul altuia pentru că sau violă dreptul altuia, sau este violat. Nimeni n-are drept a tipări hârtii, a le face a circula și, influind sau cu forța, sau cu amenințări, să viole masele de a suscrie *da* sau *nu*, pentru că vot va să zică dorința proprie și spontană despre un obiect sau idee, când vine timpul acelei idei.

– Vreți principe străin sau nu?

– Vreți vot universal sau nu?

– Vreți dictatură sau nu?

– Vreți han-tătărie ereditară sau nu?

– Vreți să vă anexați la Rusia, precum s-a anexat Crimeea prin han-tătar, sau nu?

Și alte asemenea nu va să zică a chema lumea la vot universal, ci a impune lumii, prin amenințări, voia sa proprie, sau a chema lumea a vota despre ceea ce nu știe, nu cunoaște bine. Ești funcționar subaltern, ți se pune înainte a suscrie un *da* sau *nu*. De vei suscrie *da*, este în contra convicțiunii tale,

conștiinței tale; de vei scrie *nu*, ești pus la index și ești amenințat de a fi destituit.

Prin urmare, iar o mai repetăm: vot, mai înainte de toate, presupune minte, rație, știință, experiență, voie liberă sau plină și perfectă libertate.

II

Tot omul este dotat de la Dumnezeu cu liber-arbitru sau cu voie liberă și cu dreptul de a-și exprima prin vot voia *sa proprie*, părerea sa, judicata sa, dorința sa, decizia sa și nimeni n-are drept de a-i impune pe ale sale. Pentru dreptul acesta dar, tot omul după faptele sale se laudă, se recompensă, și tot după faptele sale se judecă, se condamnă: pentru că a avut voie liberă de a face binele sau de a comite răul.

Ca să putem însă a ne decide spre bine sau spre rău, ca să mai întâi să cunoaștem, să putem distinge binele din rău. De aceea dar am zis că, pe lângă minte sau rație, ca să ne putem decide se cere și știință, și experiență la cel chemat a-și da votul. Toți oamenii, fără distincție, sunt chemați de Dumnezeu la bine; nu însă toți oamenii se mișcă spre bine. Cauza este pentru că unii nu voiesc, alții nu știu și cei mai mulți sunt împiedicați de a ști și de a veni la bine. Tot asemenea, toți oamenii sunt chemați spre a deveni demni de a-și da votul; și unii nu voiesc, și cei mai mulți sunt împiedicați de a deveni demni.

Votul e rația. Rația este ca lumina: luminează foarte întins în departe și luminează în spațiu foarte mic când este mărginită și restrânsă de muri, de *obroc*. Întindeți mintea sau rația că veți întinde și votul, luminați masele ca să le puteți chema la consiliu, la părere. Altfel parodiați, batjocoriți *votul* și îl faceți *răzvot*. Pentru că nimeni nu poate da ceea ce nu are, nu cereți dar părere de la cel ce nu are nici minte.

III

Votul fiind manifestarea liberului-arbitru, votul este ca și libertatea: emană de la Dumnezeu și amândouă au aceeași natură divină, pot cum poate și Dumnezeu și nu pot ceea ce nici Dumnezeu nu poate.

La Dumnezeu, în omnipotența sa, sunt multe care sunt imposibile. Dumnezeu poate să fie atot-bun, pentru că este atot-potent; nu poate însă să facă ca să înceteze de a fi Dumnezeu, sempretern și atot-bun. Libertatea asemenea este liberă a face tot; nu însă și de a se sinucide ca libertate, degenerând în tiranie sau în anarhie. Precum Dumnezeu nu poate deveni diavol, asemenea și libertatea nu poate deveni despotism, nici monarhic, nici anarhic.

Votul adevărat este manifestarea adevăratei libertăți. Tot ce este spre binele public, pentru libertatea publică, putem vota, nu însă și ce aduce pieire, catastrofe, sclavie. De aceea, mai înainte de a vota, se cuvine a ști să cugetăm, să deliberăm. Votul este ca și *cuvântul*, și precum nu putem numi *cuvânt* (LOGOS) tot șirul de vorbe vage și necompatibile, precum nu putem zice că cel care minte are cuvânt, că cel care calomnie sau vorbește nebune sau răutăcioase are cuvânt, asemenea nici vot, în adevăratul său înțeles, nu poate fi expresia unei deciziuni nebune și dezastroase, unei judecăți strâmbe. Vot dară este expresia numai a părerilor raționabili, numai a dorințelor cunoscute, a judecăților drepte, numai a deciziunilor salutare. A vota orb, a vota cei incompetenți, a vota nebunii, copiii și junii minori, a vota masele neluminate, sau a vota olarul pentru oștean, oșteanul pentru cler, clerul pentru comercianți, cetățenii pentru săteni, sătenii pentru cetățeni, pentru științe și arte și însuși pentru politică, nu se cheamă vot, ci *răzvot*.

IV

Vom lăsa pentru un moment monotonia stilului didactic și vom alerga la bunul-simț al românului în genere, la anecdotile sau istorioarele lui caustice. Stilul caustic este mai propriu românului din cauze multe și îl înțelege mai bine (vezi *Isabar*, pag. 17 și cele precedente).

1

Păcală avea un fiu și fiul lui Păcală căzu greu amalat.

– Ai mânca ceva, Dănciucă, fătul meu? îl întrebă Păcală cu toată tandrețea paternă.

– Aș mânca stele fripte, răspunse fiul lui Păcală.

El firește că și-a dat votul pentru că și-a exprimat dorința întocmai după cum cer unii a și-o exprima, adresându-se la multitudini cari nu știu ce să dorească.

Păcală, după aceasta – și Păcală este tot cel ce întrebă pe nebuni și necompetenți – Păcală își exprimă și el dorința printr-un vot și mai deșănțat, strigând cu durere din fundul inimei:

– Doamne, Dumnezeu! Lungește boala băiatului până va putrezi cerul, să cază stelele ca să mi-i frig vreuna-două.

2

Niște Păcali din sistemă, adică cu inima plină de rea-credință, întrebare pe români în preziua divanului de porunceală ce-i zic și divan *ad-hoc*:

– Ce voiți voi?

Și nu-i lăsară a răspunde încai singuri, ca băiatul lui Păcală, ci puseră a tipări mii și mii de cărțuții pe cari era *cacografiat* franțozeste:

– Principe străin vrem.

Un alt român, ce era în străinătate, își dete și el votul sau își arată o dorință ce păcălea și pe acei Păcali din sistemă și pe amăgiții de dâșii și pe toți principii străini ce puseseră ochii pe țările noastre, zicând:

– Doamne, Dumnezeu! Lungește dorința impusă românilor până când va putezi Europa monarhică sau regală, să cază principii ca stelele, ca să pot și eu să dau românilor vrun principe străin, să-l mănânce fript!

Acestea pentru păreri sau dorințele deșănțate; să venim și la păreri sau urări și dorințe ce nu vin spontan eu din mintea și inima omului, ci sunt prescrise și impuse de alții.

3

Păcală se duse și el odată la anul nou, spre vizită, sau la nașu-său, sau la cumătru-său, și fiindcă nu știa ce să zică, instinctul sau și însuși mintea lui sănătoasă îl făcea să tacă și să auză numai.

– De ce ai stat mut? îi ziseră unii-alții după ce ieșiră afară; să fi zis și tu ceva.

– Ce eram să zic? întrebă și el, bietul Păcală.

– Ia, să fi zis: „Ia mulți ani, tot ca acum“ și îi deteră această urare s-o învețe pe dinafară, întocmai ca cele patru puncturi și ca niște bilete ce se văzură mai deunăzi circulând.

După mult timp, Păcală văzu lume adunată la un loc, intră în întru și, văzând un om mort întins pe masă și pe ai casei plângând, ca să nu stea mut, ca mai nainte, începu a ura sau a arăta dorința ce i-o spusese alții:

– Ia mulți ani, tot ca acum!

Toți alergară asupra lui; unii zic că l-ar fi și bătut și târnut cum să nu-i mai rămâie păr în cap.

– I.ăsați-mă, vai de mine! striga Păcală, ce am făcut? Ce am zis? Sau ce se cuvenea să zic?

– Să fi zis, îi striga toți, să fi zis, prostule: „Dumnezeu sa l ierte, și dumnevoastră să fiți sănătoși!“

– Așa oi zice de aci înainte, numai mă lăsați; și așa învăța bietul Păcală să zică, speriat în bățai.

Mult după aceasta, intră Păcală la Crăciun într-o casă și, văzând masa întinsă și un purcel fript pe masă, se adresă la comesenii cu urările ce i se întipăriseră atât de profund prin influința pumnilor:

– Dumnezeu să-l ierte, strigă Păcală, și dumnevoastră sa fiți sănătoși!

– Auzi, păgânul! strigară comesenii, parcă porcul ar fi suflat de om, suflăt de creștin! Auzi, Dumnezeu să-l ierte!

Și săriră cu toții asupra lui și îl înflară iar în bățai.

– Aoleo! striga Păcală, dar cum eram să zic?

– „Să-l mâncați sănătoși“, să fi zis, păgâne, iar nu „Dumnezeu să-l ierte“.

– Lăsați-mă, că tot așa oi zice de acum înainte; și așa învăța să zică, speriat iar în bățai.

Păcală se duse de aci înainte cu urarea sau votul nou, învățat pe dinafară; nu mai uita acum vorba sau urarea „să-l mâncați, sau să-l mănânci sănătos!“

Toți românii știu ce a pățit și cu această urare și de aceea o tăcem deocamdată. Istoria aceasta e veche și s-a conservat prin tradiție între români; tot adevărul ce este într-înșea e ca bunul-simț popular singur ne spune câte nevoi aduc toate ideile și toate urările impuse de alții, învățate pe dinafară și aplicate nici la timpul, nici la locul lor.

4

O altă împregiurare, care ține cu totul de domeniul istoriei patriei, ne dă o lecție foarte folositoare. O vom nara tot pe românește, în stilul său caustic:

Când Mihai Bravul se determină a susține drepturile patriei și tractatele călcate deja de Turcia ianiciară, se înțelese mai întâi și se legă în alianță ofensivă și defensivă cu Bathory al Transilvaniei și cu Aron al Moldaviei. Trase dar sabia și ardică stindardul în contra călcătoarei de tractate, întemeindu-se pe ajutorul ce îi vor trimite Aron și Bathory.

Sinan-pașa venea în contra României în capul a două sute de mii de ianiciari, de spahii și de manafi, și Mihai ieșea la Dunăre, în întâmpinarea inamicului, numai cu opt mii de români, așteptând contingentul moldav și transilvan. Lui Bathory atunci îi veni pofta de a se proclama rege și de a supune Moldavia și România sceptrului său cel fraged. Avea partizani mulți în Moldavia și toți zișii liberali și unitari de atunci striga „Să trăiască Bathory!“ Gloatele toate era conduse de cavaleri de industrie ce deveniseră demagogi și mercenari ai lui Bathory.

Ambițiosul Sigismund Bathory începu de la Moldova să paralize și să răstoarne, mai întâi pe Aron, ca să nu poată acesta trimite ajutorul promis lui Mihai, și apoi și acesta, constrâns de turci, să fie nevoit a se închina cu țeara dimpreună lui Bathory. Planul în folosul lui și în pieirea României fu îndemânatic. Se sculară gloatele conduse de demagogi salariați și, încurajate de oștiri transilvane ce era la hotare, răsturnară pe Aron, care fugi și dete în discreția transilvanilor. Aron muri apoi în Transilvania. Demagogii era liberali după zisa lor și propuseră gloatelor să aleagă un domn din clasele cele mai abjecte, sub cuvânt ca să puie nația pe tron, iar nu familii:

– Știți ce? le ziseră. Să alegem un țigan de domn, căci dacă țiganul se înalță atât, unde oare n-a să ajungă românul mai sus?

Gloatele fură supraprinse în credințele lor și, prin vot parodiat zis universal, proclamară un țigan de domn. Pe acest țigan îl chema poate Borcea sau Șolcan; poezii însă de ocazie, lingariții adulători nu știu alta în asemenea împregiurări de flaterie decât a da nume pompoase cumetrilor, complicilor lor

și stăpânilor noi. Îi auzi numai: Victor Hugo, Lamartine al României, Béranger, La Fontaine al Moldaviei, Cavour, Metternich, Napoleon al României! Le e rușine cu numele propriu al complicilor lor. Tot asemenea și atunci, pe baraonul de Șolcan îl supranumiră, nici mai mult, nici mai puțin decât Ștefan: rămase însă Ștefan, nu cel Mare, ci Ștefan Țiganul; cronicarii transilvăni contemporani îl numesc Răzvan, tot cam pe țigănie.¹ Ștefan Țiganul fu susținut de oștirile lui Bathory ce intraseră în Moldavia, sub condiție de a încorpora țeara cu Transilvania, și Ștefan Țiganul de a fi locotenentul sau vătaful lui Bathory.

Sunt multe anecdote sau zicătoare despre domnia sau vătășia de trei luni a lui Răzvan; le lăsăm de astă dată. Tot ce putem spune acum este că, după o vătășie foarte crudă și neomenoasă de trei luni, moldovenii disperati se sculară cu toții și-l prinseră și îl deteră altui țigan a-l spânzura, și astfel scăpa lumea de dânsul, după o calamitate de trei luni, produsă dintr-un răzvolt universal.

5

Să trecem la istoria serioasă și vom vedea ce rezultate ies când se cere vot de la cei ce n-au nici minte, când votul este parodiat și batjocorit prin răzvolt.

Cei răi din Arena nu putea suferi dreptatea și virtuțile lui Aristide; îl acuzară, și fiindcă nici o lege nu-l putea condamna la ostracism sau exil, făcură apel la multitudini, la toți câți nu știa nici ce este justiția sau dreptatea, ca să-și dea acele populate votul sau părerea dacă se cuvine a se exila Aristide cel just. Populațele, conduse și intrigate de demagogi, își deteră votul a se exila Aristide. Și dacă întreba cineva: „pentru ce vă dați

¹ *Cronica* lui Șincai, tom II, pag. 257.

votul a se exila omul acesta?" oamenii ce-și da nu părerea lor proprie, ci pe cea insinuată sau impusă de alții, răspundea:

– Pentru că este drept, și ni s-a urât cu atâta dreptate!

6

Ana și Caiafa voia să pierdă pe Iisus; puseră a-l acuza prin delatori, a-l prinde prin milițiani, conduși de Iuda, și a-l da judecării, care îl condamnă morții. Pilat, neaflând nici o culpă în cel just, voi să-l libere, referindu-se la multitudini sau, cum zic unii astăzi, la votul universal.

– Pe cine voiți să vă liber, întrebă Pilat, pe tâlharul Baraba sau pe Iisus?

Și multitudinile, conduse și intrigate de zbirii și servitorii lui Ana și Caiafa, capii cărturarilor și fariseilor, strigară frenetice:

– Tâlharul Baraba să se libere și Iisus să se crucifice!

V

Nu continuăm mai nainte, că ne sângeră inima de consecințele oribili parodiei și batjocurei votului, când se cere, înadîns spre a face rău, părere de la cei ce n-au nici minte ca să judece și să distingă. Unele ca acestea văzură tiranii căpuiți de putere și se bucurară căci le servea de pretext și își ziseră, și forțară lumea a se supune la zisa lor și a abdica la dreptul ce fiecare are de a-și exprima părerea proprie sau dorința.

Tiranul zice: „Numai eu să am voie și părere și dorințe; numai eu să am vot. Votul meu singur să fie lege, ceilalți toți să nu voiască decât ceea ce voiesc eu“. Tot tiranul zice așa și o și face din natura lui împie și uzurpătoare, îndată ce se vede cu putere; iar dacă vede atâtea exemple înainte, acestea îi servesc de pretext spre a-și legitima uzurparea.

Vin apoi oligarhii, când se văd la putere, și aceștia fiind de natura tiranului, nu pot fi decât rivali acestuia: vor ei să-și însușească uzurpările lui, și zic: „Nu e bine să aibă numai unul singur vot; însă e și mai rău când și popolii au vot“. Și cu toții împreună strigă: „Jos cu tiranul, ca să subjugăm noi popolii și să le uzurpăm drepturile! Vot dară să avem numai noi: nici tiranul, nici popoul să nu aibă vot!“

VI

Tiranul voiește să stingă votul însuși de la începutul său: e un Erod ce va să înjunghie cuvântul lui Dumnezeu, însuși din leagănul său; și ordonă să se înjunghie toți pruncii din Betleem, ca să nu-i scape Cuvântul-prunc.

Oligarhii sunt tot de natura tiranului și de instinctele lui uzurpătoare; pentru că oligarhia este tirania nu a unuia, ci a vreo câțiva complici. Tiranul e ca leul la o turmă, oligarhii sunt ca un cârd de lupi la aceeași turmă. Cu ce se folosesc oile de vor fi mâncate de un leu sau de lupi? Când însă văd tiranul și oligarhii că votul crește dimpreună cu mintea popoului și ajunge în vigoarea sa, precum al lui Dumnezeu cuvânt ajunge în toată vigoarea sa umană și în toată omnipotența sa divină, atunci prin fiii pieirii, prin demagogi cumpărați, cheamă, întărită multitudinile inculte și oarbe ca să paralizeze votul și atunci numai, în asemenea circumstanțe, au multitudinile vot, când strigă cum îi învață sateliții și zbirii tiraniei: „Să se crucifice cuvântul și libertatea!“ Au atunci multitudinile oarbe vot: dacă vin să parodie și să batjocure votul, să-l facă răzvolt.

Cu toate aceste încercări și machinațiuni diabolice, după ce tiranul și oligarhii se conving că timpul nu stă, ci pasă și tot pasă înainte și că multitudinile încep a se lumina și a-și cunoaște erorile, că încep a avea conștiință de sine și de drepturile lor la vot, atunci încep a cede; și ca să restrângă votul cât se va putea, dau drept numai averii să aibă vot (daca averea ca

pământ, ca metal, ca edificii, ca marfă poate să aibă dorință sau părere sau judicăta sau voie, și prin urmare vot)! Cheamă atunci tiranul și oligarhii și pe venetici la vot, dacă sunt proprietari, ca să-și mărească banda în contra inteligenței.

VII

Iar dacă și după aceste încercări vulpene, rația umană tot crește și se întinde și dezmoșteniții, încercați și luminați își cer drepturile lor și drepturile tuturilor, atunci să mai vezi! Atunci cavalerii de industrie, aventurierii și ciarlatanii toți sunt la căutare și unii devin mercenarii și instrumente unui singur tiran, și alții mercenari și instrumente oligarhilor.

Mercenarii și instrumentele oligarhilor, uitându-și originea, strigă: „Numai averea sau proprietatea poate avea vot!“ Mercenarii tiranului strigă în capul multitudinilor: „Opinca, opinca duce sarcinele, și ea mai mult se cuvine a avea vot!“ Pe tiran atunci îl apucă dorul de opinca.

„Însă averea și opinca este materie moartă; și una, și alta n-au minte, nici judicăta, nici părere“, le răspund oamenii raționabili și drepti cu inima. „Nu chemăm averea la vot, replică primii, ci pe cei avuți, pe proprietari în genere“, ca să înțeleagă și pe cumetrii venetici; „Nu chemăm opinca la vot, replică ceilalți, ci pe opincari în genere“ ca să înțeleagă și pe cumetrii ce n-au nici minte și pe cari îi pot încela și seduce.

Oamenii raționabili și drepti cu inima la răspund iară: „Însă între proprietari, unii sunt venetici incompetenți, și pe aceia îi căutați, fiind mai îndemânațici complici; alții sunt orbi de îngâmfare și de interese innobili, beți de îmbuibare și de desfrânări, și pe aceia vă place să-i recrutați; alții știu de toate, numai de ale țării nu știu nimic, nici datine, nici instituțiuni, și cu dânșii puteți introduce cele străine în folosul vostru propriu. Iar dacă între proprietari sunt mulți și foarte mulți buni, și luminați, și cu zel pentru binele public, pe aceia, cât

puteți, îi depărtați cu intrige, corumpând alegerile cu bani, ca să nu se auză părerea lor nicăiri“.

Și întorcându-se către mercenarii și lingăriții tiranului, le răspund iară: „Însă între săteni, cei mai mulți sunt orbi de innoanță, beți de suferințe, uimiți de dureri; și pe aceștia nu-i chemați la vot să-și exprime cel puțin păsul lor, dorința lor proprie, ci ca să le însânuati și să le impuneți părerea, voia, votul despotului vostru și tiranului patriei. Și cutezați voi, fii ai pieirii, a numi vot universal un singur vot, o singură dorință, dictată de despotul vostru, tipărită pe hârtie maculată în sute de mii de exemplare și impusă prin dol (vulpenie) sau terorism maselor seduse de voi, a o accepe ca propria lor părere, prin zbierete frenetice? Și cutezați și voi, tot fii ai pieirii, câți vă puneți sub solda oligarhiei, a numi vot părerea dată de venetici și de innoanți, superbi în păcatele lor, când depărtați toată inteligența, toată știința și toată experiența?

În van însă conspirați asupra votului și cuvântului și libertății tiparului, unii prin restrângere, alții prin parodie. Nu aveți nici un șir în vorbele și faptele voastre, pentru că nu vorbiți, nici nu faceți nimica din inimă și din convicție, ci după cum vă dictă interesele innoabili ale zilei. Din auzite, din citit, amestecați principie eterogene, sisteme diametralmente contrarie, parcă sistemele ar fi ca metalele, să se poată topi la un loc. Azi democrați soțialiști, mâine imperialiști; astăzi cu *unirea*, ca să o degenerați în *unitate*, mâine separatiști dezbinători; astăzi cu libertatea, mâine cu tirania sau cu anarhia, și totdeauna cu toate la un loc, confuze: ideile, principiele, sistemele în capetele voastre fac un *tohu-bohu*, un haos.

Și, după cum vă sunt capetele în confuzie, așa vă este și limba de coruptă în gergul sau în găscănăria voastră. În toate limbele de familia *romană*, omul liber și colectiv se zice *popol*: voi îl corupeteți în *popor*. Popoarele sunt popoli decăzuți sau stricați, și voi popoarele le chemați la vot, ca să le puteți arma

sau rima cu poezia voastră, stropiată și frenetică, cu *topoare*. După ce părinții voștri au supt popolii și i-au adus în starea în care îi descrieți singuri, voi conspirați ca să-i degradați mai jos și decât fiarele. Numai popolii, în toate națiunile, au putut a-și da adevăratul vot; și ca să poată niște multitudini deveni popoli, mai nainte de toate cată a se lumina, a învăța carte cel puțin.

Sau, dacă aveți dor de multitudini și le chemați, cu carte-fără carte, la vot, întrebați de păsul lor propriu, că știu ce să vă răspundă și ce să ceară, și însuși dacă nu ar ști carte. Nu le întrebați însă de ceea ce nici voi însuși nu știți, nu le adunați ca să le îndoctrinați prin hanuri și prin cârciume.

VIII

În contra doctrinelor, sau mai bine intereselor innobili ale unui tiran și ale oligarhilor, anarhiștilor și ohlocrațiilor, în contra feloniei cavalerilor de industrie, condotierilor demagogi ce devin instrumentele când ale unora, când ale altora, vin niște doctrine demne de studiat, mai juste, mai liberali, mai umane, mai salutare, cu un cuvânt. Aceste doctrine caută cu bună-credință și cu toată ardoarea votul adevărat și îl cheamă de pretutindeni, din toate stările și condițiunile soțietății, de oriunde este minte, rație, judicată, știință, experiență, de oriunde, în fine, este o dorință cuvioasă, o convicție tare.

După epoce dar, după progresul ce văd în popoli, ca să nu cadă în eroare, exclud de la vot pe copii și pe junii minori, a căror rație nu e încă formată; mai exclud deocamdată de la vot femeile, a căror rație este reputată de debilă sau ușoară; mai exclud pe smintiți, pe idioti, pe risipitori, pe criminali și pe toți cei necompetenți. Mai exclud, înainte de toate, pe străini sau venetici, pentru că nu pot avea nici interesele, nici știința pământenilor. Și chemând restul la vot, numesc acel vot universal, pentru că în acel rest se află în adevăr și universalitatea rațiunii, cuvântului, a votului.

Când a zecea sau cel mult a opta parte din locuitorii unei țări sunt chemați la vot, este tot ce pot dori în secolul nostru acele doctrine umanitare, și aceasta numesc ele vot universal. Spre exemplu: dacă într-o țară sunt 10 milioane de locuitori, 5 milioane sunt femeile, alte 3 milioane sunt copiii masculi și junii minori, 1 milion sunt toți cei incompetenți, adică smințiții, idioții, risipitorii, criminalii, toți cei stigmatizați de viciu, dimpreună cu străinii și veneticii, ce sunt asemenea incompetenți. Universalitatea dar a rațiunii sănătoase și a științei abia se află la un milion între zece milioane de locuitori. Tot asemenea, unde sunt 5 milioane de locuitori, universalitatea rațiunii sănătoase și a adevăratului vot abia se află între cinci sute de mii.

Astfel e, în țara noastră, în epoca actuală, de ar fi – după zisa românului – cu judicata, iar nu cu lopata.

IX

Tirania însă și oligarhia îmblă cu lopata și, din aceste cinci sute de mii, exclude o mare și foarte mare parte ce au fost și sunt funcționari publici și cunosc ale țării; o mare și foarte mare parte, cari sunt profesori, artiști, toți cei de profesii libere, artizani, micul comerț, preoți, militari ce știu carte, sub cuvânt că nu sunt proprietari îi dă afară din ecclesia lui Crist, și în locul lor cheamă pe venetici, vânzându-le dreptul pământurilor. Ohlocrația sau demagogia, de altă parte, vrând să armeze poporul cu toporul, fuge ca dracul de tămâie de inteligență, de oameni ca aceștia, ce pot avea votul lor propriu; pe salariați îi apucă toanele dorului de opincă, numind-o *popor*, pentru că numai opinca se lasă a se amăgi a i se impune vot străin și a se conduce spre excese.

Această ardoare ipocrită, această chemare de porunceala, deși place tiraniei, ce se serve de extreme, sperie însă pe oligarhic și o face a alerga și ea la demagogi, la condotieri, și cu toții

aleargă la sofisme, la niște zise convențiuni, și strigă că acestea nu iartă opincarului ca să-și dea votul și, ca să poată a-și da și al părerea, cată mai întâi a se împrorietări – parcă n-ar avea el o avere; îi apucă o ardoare pentru împrorietărirea sâteanului și arată niște tendințe umanitare ca să poată temporiza. Nu împrorietărirea, ci instrucția, cartea poate da minte sănătoasă sâteanului, conștiință de sine și cunoștința mai clară de bameni și de fapte. Și aceasta nu place servitorilor nici tiraniei, nici oligarhiei, căci atunci n-ar mai avea pe cine încela, n-ar mai avea pentru ce să le mai plătească nici tiranii, de o parte, nici oligarhii de alta.

X

Până aci vorbirăm în genere și câte am zis, se pot aplica în toți timpii trecuți și în toate locurile. Până aci am făcut numai un studiu despre știința votului, despre istoria lui, despre inemicii lui din două câmpuri, și l-am apărat, după cum am apărat libertatea tiparului (vezi *Isahar*, pag. 172, 173, 174).

Văzurăm că votul universal are două mari câmpuri inemice, neîmpăcate, ca și libertatea tiparului: de o parte tirania cu oligarhia, sub diverse stindarde, și de alta, anarhia și ohlocrația, sub diverse baiarace. Votul stă între focurile convergenți ale acestor hoarde. Sau votul universal stă ca un miel între patru lupi și cată a-l apăra ca să-l mântuim de aceste fiare, de aceste monstruri, de aceste hidre.

Ca să-l apăram însă mai bine și cu toată tăria, venim a aplica câte am zis anume la țarele noastre și ne adresăm la toți românii, în genere. Să căutăm cu toții în tabelul ce am tras, și dacă unii sau cu toții împreună, și eu, și tu, și el, și noi, și voi, și ei, ne vedem chipul și rolul ce am jucat și partea ce am luat fiecare, sau amăgiți, sau de nevoie, sau forțați de împregiurări, sau deprinși în ale trecutului, sau învățați rău din creștere și din contactul ce am avut, sau din neștiință de oamenii și de fapte

și de diplomația străină, acum, când se face lumină din pătire și din experiență, să ne dăm mâna cu toții spre a mântui patria, mântuind votul universal. Toți, cu toții, astăzi urâm tirania; despre oligarhie, ea nu a fost în instituțiunile părinților noștri și, de s-a întrudus de la Mavrocordat încoace, a fost numai un abuz, o monițarie.

Vom da și o răpede aruncătură de ochi asupra instituțiilor patriei, de la Traian până în zilele noastre. Toți urând tirania, cată cu toții, mari și mici, avuți și neavuți, familii istorice și ilustre, familii umile și oneste și suferitoare, cu toții, cu toții cată să urâm și oligarhia, și cu toții împreună să combatem și tirania, și toți îngerii ei, și toată trufia ei, și toate machinațiunile ei, și toți cavalerii ei de industrie, și tot refugiul ei din urmă, care este ohlocrația.

Nu vă speriați nimeni de adevăratul vot universal, ci cu toții să-l apăram și să-l îmbrățișăm ca o ancoră de mântuire în tempesta ce se prepară; printr-însul numai vom dejuca planurile tiraniei și vom avea victorie deplină și durabilă. Dacă voim să facem o cură radicală freneticilor ce cheamă multitudinile la răzvot, să chemăm și noi, inteligența toată universală, pe tot românul ce știe carte și își poate da singur votul. Cartea este un remediu, un exorcism ce alungă dracii din cei înfuriați sau îndrăciți; să punem cartea drept princip, iar nu averea, și vom vedea cu toții că amuțesc îndrăciții și li se dejoacă tot planul de răzvot la care aleargă.

XI

Până să intrăm în istoria anticelor instituțiuni ale patriei, să vorbim ceva și despre răzvot, care este parodia și adversariul diametralmente opus al votului. Cu istoria instituțiilor noastre se va distinge și mai bine unul din altul.

Luptei leale, bătăliei, guerei regulate și eroice, slavii îi zic *boi*; când însă vor să arate un măcal de brigantă, o tâlhărie,

atunci îi zic *război*. Slavii pe belatori în numesc *boinici* sau *boieri*, și pe tâlhari *războinici*. Astfel ne servim și noi adesea cu prepoziția *răs*, când voim să arătăm un exces al unei idei sau un ce cu totul opus și contrariu al primei idei, ce stă înainte, ca teză. Când zicem *buzat* este una, și când se zice *răsbuzat*, orice român pricepe că va să zică cu totul alta. Una este *turnat* și alta *răsturnat*; una este *popă* și alta *răspopă*. Câtă diferență este de la o bătălie eroică până la tâlhărie, sau de la *boi* la *război*, atâta este și de la *vot* la *răzvot*. Sau câtă diferență este de la un *popă* curios până la un *răspopă* desfrânat, atâta, și de șapte ori atâta, este diferența între votul universal și răzvotul universal. Sau, ca să mă exprim după cum odinioară mă exprimam, descriind *Căderea dracilor*:

*Pe cât este din centru al centrelor Tăriei,
Și până peste polul acel mai depărtat,
De șapte ori atâta părintele veciei
A-mpins răul din ceruri osândelor păstrat.*

Votul este menit spre o creație și liberare, răzvotul este menit spre distrucție și sclavie; votul presupune un drept fiecărui individ de a-și da propria sa părere, răzvotul este uzurparea acestui drept de către cei necompetenți; votul universal este ca un angel custode și mântuitor al națiunilor, răzvotul este ca un diavol parodiator și făcător de rele. Diavol, în limba elenică, va să zică acuzator, delator, calomniator (pârâș). Zbirii și servitorii, sateliții tiraniei, sunt niște diavoli încarnați, împielitați; aceștia acuză pe drepti și virtuosi, aceștia tortură pe martiri, aceștia batjocoresc pe sâniți, aceștia parodie virtuțile și persecută talentele, aceștia alungă capacitățile.

Sateliții tiraniei devin modele de corupție; ei degeneră virtutea în ipocrizie, religia în superstiție, libertatea în anarhie, și tot acești diavoli (delatori) se sforță a preface votul universal în răzvot universal, spre a discredita în ochii lumii și virtute,

și sapiență, și libertate, și vot și tot ce este salutar. Ei împiedică libertatea și, când văd că nu o mai pot ține în bende și în fiare, o prefac în anarhie ca să facă lumea simplă și onestă a crede că libertatea este una cu anarhia și să se înfioare de numele ei. Ei împiedică votul și, când văd că popolii își cer drepturile de a vota, ei îl prefac în răzvot și bucină că acela este vot universal. Lumea apoi simplă și onestă vede ororile și rezultatele sinistre ale răzvotului și asuprește cu dânsule votul și ajunge a numi epoca de libertate și de vot universal epocă de neagră și de sinistră memorie! Acesta este un martiriu mai presus de toate martiriurile, pentru că dacă martirii prin torture au pierdut viața, le-a rămas însă onoarea, numele bun. Libertatea și votul universal, parodiate de sateliții ascunși și de față ai tiranilor, de la oplani demagogi, pierd, dimpreună cu existența pentru un timp îndelungat, și numele cel bun, sau numele lor propriu ajunge a fi sinonim cu al adversarilor lor mortali, cu al anarhiei și al răzvotului.

XII

Ca să mă rezum dară, eu cu vot universal am înțeles la 1848, și înțeleg până astăzi, dreptul universal de a-și exprima fiecare *competent* dorința, părerea, voia și dicizia sa proprie, iar nu a altuia¹. Și am zis că numai fiii păcatului pot fi în contra acestui drept.

Măsurile ce s-au luat apoi la 1848, a se convoca Generala Adunare după art. 22 al constituțiunii, cheamă la vot pentru alegerea reprezentanților *tuturilor* stărilor societății pe toți *pământeni* (iar nu și venetici) câți știu carte sau cel puțin a scrie, ca să-și dea părerea sa proprie, iar nu a intriganților (dosarele

¹ Iar nu adică „fă-mă dictator ereditar că te tai“!

poate că se conservă încă, de nu le va fi răpus vandalismul rus).

Prin această măsură era dar chemați la vot:

- toți vechii funcționari ai statului, civili și militari;
- toți profesorii în genere și toți învățătorii din sate;
- toți artiștii și bărbații de profesiuni libere;
- toți preoții în genere, din urbe și din sate, fără a exclude pe monahi sau călugării ce știu carte;
- toți comercianții și toți artizanii ce știu carte;
- toți fiii satelor cari știu carte să vie a-și da d-a dreptul votul, iar nu prin delegați, prin al doilea grad;

Cu un cuvânt, toți câți pot avea un vot al lor propriu să vie să și-l dea, de vor avea condițiunile următoare:

I. De a fi pământeni sau și fiii de străini născuți în țeară, de orice nație și orice religie, de nu vor fi suditi vreunei puteri străine;

II. De a avea etatea de la 25 ani în sus;

III. De a avea mințile în starea normală și viața nemaculată de crime.

Acest vot universal nu l-am inventat eu, ci cu dânsul au trăit românii de la Aurelian până la Radu Negru, și de la acesta până la Mavrocordat; și în drept există până astăzi, după cum se va vedea în tabelul istoric al instituțiilor noastre ce ne vom încerca a trage. În virtutea acestui drept de a vota se alegea domnia și chiriarhia ecclesiei, în virtutea lui se alegea toți funcționarii statului, până la egumenul monastirii și până la pârgălabul satului. În virtutea lui se încheia *soboarele* sau obșteștile adunări, și de aceea se zicea obștești, pentru că reprezenta toate stările, toate condițiunile soțietății.

N-am inventat eu, iar o mai repet, acest vot, ci a existat din antichitate; și de voi avea vreun merit oarecare înaintea națiunii, nu este altul decât că am deschis ochii și l-am văzut. Nu mi-a plăcut niciodată să iau rolul de inovator, și cu atât mai puțin de plagiar și de imitator de la străini. În toate n-am vrut

decât să fiu un narator și n-am spus decât ceea ce am văzut în istoria națiunii, în istoria ecclesiei, în istoria limbei.

Luați aminte, însă, românilor, că vot, vot universal am proclamat la 1848, iar nu răzvot, paralizie, frenezie universală. Votul presupune, cum am zis, o minte sănătoasă, și răzvotul o minte bolnavă sau boliacă, după cum zic muscalii, de la cari indirect vin și acum ideile de răzvot. E mult la modă acum muscălișmul sub mască franțuzească. Agenții Rusiei se zic astăzi imitatori ai unei Franțe eteroclitice și pline de galicismi barbari; să mi se ierte dar a mă servi, terminând iar cu o vorbă slavonă, dând înapoi ale lor dintru ale lor. Slavii amalatuului îi zic boliacă, și eu am proclamat și profesez până astăzi vot universal, iar nu boliacă universală. Toate am suferit și sufăr, numai a mi se parodia ideile și principiile cărora am sacrificat tot pentru binele general, nu pot tolera; și când văd că fiii păcatului, cu recredință, se servesc cu dânsese în pieirea țarei, atunci nu pot suferi. Atunci protest.

*

Terminăm această parte destinată pentru teoria sau cunoștința adevăratului vot, cu a da din nou definiția lui. Votul adevărat este expresia unei păreri raționabile, unei dorințe cunvioase, unei judecăți drepte, unei deciziuni salutarie.

Tot ce este în contra acestei definițiuni este răzvot. A exprima o părere demnă de descreerați, o dorință deșăntată, o judică strâmbă, o decizie dezastroasă, este răzvot. A însinua sau a impune maselor, supraprinzându-le în credința lor, părerea unui individ sau a unui partid, este abuzul sau violarea votului și prin urmare răzvot. A vota asemenea cei necompetenți este în contra bunului-simț popular, ce înfruntă răzvotul prin expresia „nu-ți băga lingura unde nu-ți fierbe oala!”

Am fost dară și sunt pentru adevăratul vot universal, după doctrinele cele mai umanitare și progresive și după drepturile

ab antiquo ale țarelor noastre. Aceasta este părerea, convicția și dorința mea pentru epoca actuală. De la dorință însă până la realizare este mare distanță și cu atâta mai anevoie de sărit, cu cât se vede o convenție impusă de dinafară.

Spre a se realiza o asemenea dorință, sau alta și mai progresivă, și mai salutarie, nu este decât un singur drum, care cu atâta e mai drept și mai facil, cu cât este de legal. Avem un corp legislativ compus de reprezentanții națiunii. Nimeni, când e vorba de legiuiri, nu se poate adresa decât la aceștia, căci ei sunt împuterniciți de a legiui. Este, voi să zic, chestie parlamentară, iar nu de cafeuri, nici de dorobanți ai poliției. Reprezentanții națiunii au și dreptul, și puterea a face să iasă din rărunchii autonomiei noastre o lege electorală și aceasta, ca să fie românească, cată să fie după datinele țarei, după cum se va vedea în partea a doua; cată a se chema adică din toate stările oameni competenți, cari știu carte, a vota și a-și trimite reprezentanții lor în Generala Adunare.

A ieși însă care cum se scoală, când câte un comitet ad-hoc și numit de sine, când câte un individ, și a împărți bilete *ex officium* ca să adune semnături, care forțate, care smulse prin amăgire, care fără voia și știrea celor susemnați, care de nume necunoscute, și a crede apoi că, cu înmulțirea unor semnături, se poate realiza nu întinderea votului la cei competenți, ci violarea votului prin chemarea la vot a celor incompetenți, și această chemare pentru o singură ocazie, un asemenea individ sau că nu este în mințile sale, sau că se întemeiază pe vreo putere oarecare. De este nebun, nu merită nici un răspuns, căci lumea îl va pune la locul lui, căci lumea nu se lasă a fi insultată până acolo încât să fie considerată că nu știe cum se fac legile. Iar de se întemeiază pe vreo putere, acea putere, oricare va fi, nu poate fi considerată decât ca o donchișonadă conspiratoare în contra ordinii legali. O vom tracta cum se cuvine la locul ei, în partea a doua.

Vom bate pe al cui e cânele, fără a ne pune mintea cu javre ce latră la lună. Putem avea mulți adversari și multe critice la această opusculă; știm însă mai dinainte că adversarii noștri vor fi:

tot ce este tiran;

toți oligarhii, de va mai fi vreunul;

și toți zbirii și sateliții tiranici și oligarhiei ce astăzi se fac demagogi laoplani. N-am ambiționat niciodată laudele acestora. Injurile lor ne aduc mulțumire, laudele lor ne înfioară, ca netezirea unui șoarece plouat ce ni s-ar sui pe piele.

Toți câți sunt, în adevăr, pentru adevăratul vot universal vor fi cu noi. Și de nu va fi nici unul, sau vor fi foarte puțini, atunci, rămânând singuri, vom zice că n-a venit încă timpul sau epoca adevăratului vot universal și atunci cei ce îmbla cu hârtii n-au de scop decât un răzvot de porunceală, ca să comită o nelegiuire de lèse-naționalitate.

B

I

În această parte avem a vorbi de instituțiunile Românicii, de la Traian până în zilele noastre. Cadrul ne este îngust și nu ne putem întinde cât în tractatul de istorie ce elaborăm mai pe larg și unde citațiunile pot fi dese.

Romanii, ca vîngători și colonizați în Dacia, veniră sub Traian cu datinele, costumele, credințele lor vechi și nouă, și organizară țeara ca o provincie romană. Legile, foarte firește, au cătat să și le dea singuri, iar nu să se lase a li le impune cei învinși sau alții de dinafară pe acei timpi. Primele instituțiuni au cătat să fie pure romane.

Romanii așezați în Dacia au venit de la Roma, în adevăr, sau din Italia; se cuvine însă a ști că au fost mai multe Rome, considerându-le după modul de a se guverna:

I. O Romă regală, ce a ținut 244 de ani. Aceasta era detestată mai înainte și mai uitată în zilele lui Traian.

II. O Romă republicană, ce a durat 476 de ani. În aceasta se formaseră romanii și aceasta era încă vie în moravurile, caracterul, memoria cetățenilor, în gesturile și limbajul lor.

III. O Romă, în fine, imperială ce nu se putea stabili încă și care era uricioasă fiilor căzutei republice. Toți sclavii și dezmoșteniții, toți împilații și toată lumea suferitoare se înfiora de dânsa.

Despre Roma papală nu mai vorbim, căci aceea nu putea fi cunoscută contimpuranilor lui Traian și succesorilor acestora; cu aceasta n-am avut niciodată nimic d-amestec.

Străbunii românilor, venind cu Traian în Dacia, nu putea fi decât fiii ai căzutei republice romane, legionari recrutați cei mai mulți nu din capitala coruptă și imperială. Imperialiști dintre romani, după August, sub Tiberii, Caliguli, Claudii și Messaline, sub Neroni, Vespasiani și Domițiani, imperialiști zic pe acei timpi nu mai putea fi decât niște curtizani intriganți și adulători, căzătorele Romei, și toți câți era cruzi și păgâni cu inima și cu sufletul, ce se dilecta în spectacole sângeroase, unde victime era toți dezmoșteniții, toți împilații. Restul Imperiului roman sau mai bine totalitatea oamenilor, romani, greci, ebrei, regreta republicele lor, drepturile lor, libertățile lor antice; dezmoșteniții aștepta o mântuire.

II

Din timpul lui Tiberiu deja apăruseră doctrinele liberatoare și egalitare ale lui Crist. Propăgându-se acestea în tot imperiul, făcură înaintări mari în primul secol, de la Tiberiu până la Traian. Ebrei, romani, greci sub numire de corintieni, efeseni, coloseni, galati, toți dezmoșteniții pământului alerga și adopta cristianismul din vocea și mâinile apostolilor, se revestea cu *omul nou* și jura a susține și întinde cu cuvântul și cu fapta

doctrina salutarie. Rămânea, în adevăr, mulți nebaptezați: aceștia auzea însă de drepturile omului, de o *mântuire* (ce este libertatea integrală), de frăție, de egalitate, de solidaritate între om și om, auzea despre o viață mai fericită și aceștia, nefiind inițiați în dogme, pricepea poate și mai bine vorbele după înțelesul lor comun și își forma niște speranțe de prefacere, de o mântuire de jugul tiraniei. Toată lumea dezmoștenită, desi nu era încă baptezată, în inimă însă, în speranțe pe viitor era creștină, căci toți aștepta a scăpa de fiare și de jug.

Străbunii noștri ce veniră cu Traian în Dacia fură, cei mai mulți, putem zice creștini, unii baptezati d-a dreptul de apostoli, alții de adeptii apostolilor, și cei mai mulți îndoctrinați din auzite în credințele într-un viitor mai fericite. Putem zice că fură creștini primii coloni din Dacia pentru că nu era din lupanarele de patricieni deznervați ci, parte, fii ai vechilor republicani, parte dezmoșteniți din popul ce totdeauna se recrută la oaste și toți împreună, bravi legionari ce știa să moară pentru capii lor, iar nu pretorienii, lipitoare ale populului (după cum fură ianicearii în Turcia) și totdeauna rebeli în contra capilor. Fură creștini pentru că pe acei timpi numai creștinii avea niște credințe și speranțe, ei numai știa a se bate eroic și a înfrunta moartea pe câmpul răzbelului, ca și pe cruce, pe rug și pe roată. Fură creștini pentru că Roma păgână și imperială înadins aduna pe vechii republicani și pe fiii acestora, și cu atâta mai vârtos pe noii creștini, și îi trimitea în răzbele ca să-i extermine acolo. Imperialismul e tot acela, în toți timpii și în toate locurile. Astfel văzurăm în două rânduri pe Franța imperială făcând cu resturile de republicani: pe aceștia cu dinadinsul în răzbele îi punea înainte, unde era focul și pericolul mai mare.

Dacia, pentru Roma imperială, era ceva mai mult decât Algeria și Crimeea pentru Franța. Dacia ajunsese a face Roma tributară ei. În Dacia căta a se trimite tot ce era mai brav, mai eroic, mai răpede a înfrunta martiriul, iar nu complici deznervați ai tiraniei. Mulți fură creștini din primii coloni și

cei mai mulți demni de a fi chemați la creștinătate. Traian însuși, după modestia, virtuțile și bunătățile lui, dacă nu fu îndoctrinat ca fiia sa Drosida în ale cristianismului, a fost cel puțin un model de stoic, demn de a fi imitat de Marcu-Aureliu.

III

Nu se cuvine însă a uita că, cu toată înmulțirea creștinilor din epoca lui Traian, religia domnitoare a statului era idolatria și că toate uzanțele și ceremoniele și etichetele și modul de monumente și de inscripțiuni căta a fi după datinele idolatriei și însuși între creștinii ce era sau funcționari civili, sau oșteni. Dacia fu guvernată mulți ani după legile romane, sau păgâne, cu tribuni, guvernatori, cu proconsoli, cu pretori și propretori etc.; cu toate acestea, doctrinele cristiane se întindea mult pentru că, fiind departe de Roma, nu era în ochii adversarilor libertății, în ochii spionilor cenzurei. Primii coloni din Dacia, fiind fiii vechei republice, deveniră, încetul cu încetul, și fii ai lui Dumnezeu, frați în Cristos cu toată umanitatea suferitoare. Dacia, mai târziu, deveni refugiul (după unii, locul de exil) tuturilor creștinilor persecutați și calificați de Roma imperială și păgână de perturbatori, de criminali de stat, de mâncători de copii, de incești, de impii, de atei.

Mulți vor să arate că Dacia, după conchistă, deveni un fel de Siberie a Romei, unde se trimetea criminalii de stat. Noi zicem că pe atunci cei mai mari criminali de stat era considerați creștinii (căci se ierta Barabi, Crist însă nu fu iertat). Mai multă onoare ne face a fi descendenți ai acelor martiri, decât ai ciocoilor sau patricienilor Romei, sau ai pretorienilor ei, cari se știe cum batjocoriră pe Crist când fu dus în cazarma lor, în pretoriu¹. Se văd în analele ecclesiei primitive, ca în Raynaldus,

¹ Acum, după pompoasele reforme, tribunalele și dregătoriele ajunseră fără rușine a se zice *pretorii*.

unde se vorbește despre înmulțirea creștinilor în Dacia, că adesea se declara legiuni întregi de creștine și că imperatorii și senatul, ca să nu extermină atâția bravi, îi trimitea în exil în Dacia, spre a apăra această provincă de barbari. I-a o ocazie de a se declara de creștini, legiuni întregi fură trimiși în Dacia preste cincisprezece mii, și tot se mai trimetea tot astfel.

Se întinse și se mări dar creștinătatea în Dacia prin toate modurile. Creștinii dintr-însa creștină pe goți, vecinii lor. Vechile doctrine republicane, baptezate în Dacia, fura evanghelizate, îmblânzite, unse prin doctrinele liberatoare și egalitare ale lui Crist. Ziserăm *evanghelizate* pentru că vechile republice nu cunoștea decât libertatea publică: despre libertatea individuală nici nu voia să știe. Publicul însă, fiind compus din individe, dacă nu exista libertatea individuală, unde mai putea fi libertatea publică? Diferința între monarhia și republica păgână era că în monarhie individul era sclav unui singur tiran, iar în republică era sclav la mii de tirani, popoului întreg.

Condamna, spre exemplu, cetatea pe virtuos la moarte, pe cel just la ostracism? Socrate căta să bea cicuta, Aristide căta să plece capul și să zică adio patriei sale. Condamna capitala oficială a Palestinei pe Fiiul omului și al lui Dumnezeu la Cruce? Striga populațele „să se crucifice“? Crist căta să plece capul ca un miel, să întinză mâinile pe cruce și cu sângele sau să răscumpere libertatea tuturilor individelor.

Până aci, când libertatea individuală era violată, mâna violătoare era mână divină, după acele credințe. Omul pierca ca din comanda lui Dumnezeu, căci comanda sau regele, imperatorul, cezarul, ce se califica de zei și avea dreptul de a-și zeifica și caii, sau cetatea suverană ce era protegiată de o divinitate și lovea în numele acelei divinități. Nici o lege nu exista care să cuteze a protesta în contra unei asemenea violări sau nelegiuiri legitimate, căci s-ar fi considerat că protestă în contra divinității.

Cristianismul nu putea să vie de la oameni, ci descindă din ceruri și spală și curăți individele de *omul vechi* prin baptesmă, îl revestă cu *omul nou*, îl sacră cu ungera și, proclamându-l de preot și rege, îi recunosc libertatea individuală neviolabilă ca a unui fiu d-a dreptul al lui Dumnezeu (Pavel, Galat. cap. IV, v.5). Până aci, violatorul de libertăți individuale se zicea serenissim, august, divin, era zeul însuși. De la cristianism încoace, ecclesia își dăte alte legi și era aci și protesta și protestă până astăzi numind orice violator, fie tâlhar, fie suveran, păgân, crud, barbar, tiran, omul sânghiurilor, fiul lui Cain, fiul păcatelor. Paradisul sau fericirea pe viitor fu destinată pentru popoul-Lazăr, ce zăcea pe gunoi. Roma păgână fu desemnată sub figura prostituatei ce se îmbată cu sânge uman, stând călare pe hidra cu șapte capete.

IV

Fiii republicei romane ce adoptaseră mai repede cristianismul, dimpreună cu dezmoșteniții lumii, cu niște asemenea doctrine salutare veniră în Dacia și astfel steteră de la Traian până la Aurelian. Roma păgână nu le mai putea fi decât ca o sarcină. De la Aurelian, când deveniseră mai toți creștini, o rupseră cu Roma întocmai după cum, mai târziu, descendenții colonilor Englițerei din America o rupseră cu London și, încă și mai înaspriti decât aceștia, se proclamară românii de autonomi.

Subt Aurelian trecură Dunărea în Moesia numai imperialiștii, numai cei cu datine și gesturi păgâne, iar părinții noștri rămaseră în Dacia autonomi, mai bucuroși d-a fi alătura cu finii lor, goții, pe cari îi creștinaseră, decât a avea d-a face cu Roma imperială și păgână, ce persecuta și martiriza pe creștini. Când Aurelian comanda ca cine e roman să treacă Dunărea în Moesia, Sabba Stratilatul (campoducele), dimpreună cu alți șaptezeci de frați de arme și de doctrine își aruncară cinturile, se lepădară

de rangurile lor militare și se declarară că vor să rămâie în Dacia, cu toți creștinii, frații lor. Aurelian, după mai multe torture, puse și-i înecă pe toți în Dunăre. Sabba campoducele fu de aci înainte adorat în Dacia, mai mult decât, mai târziu, în zilele noastre, Franklin și Washington în America: aceștia fură liberatorii Americii. Sabba deveni martirul cauzei pentru independența creștină în Dacia. În Dacia, la fața locului, a cătat să se conserve memoria lui Sabba și a martiriului său. Legenda ce i s-a scris apoi de greci, din părțile locului s-a adunat. Grecii traduseră titlul ce avusese martirul, de *campodux*, în *stratilat*. Memoria lui se serbează a doua zi de St. George, la 24 april. Titlul de campodux rămase sacru între români, cu acesta revestea pe capii lor generali și mai târziu se traduse pe slavonește în *voievod* și apoi *vodă*. Românii în Dacia, de atunci, fură supranumiți *goți* etc. și se mulțumiră singuri cu acest nume ce îi distingea de romanii păgâni, după cum englezii din Statele Unite își complac de a se numi americani.

Ura dintre romanii creștini și romanii păgâni era mai mare decât ceea ce văzurăm între americanii englezi și locuitorii Britaniei, cum și între francezii republicani și francezii legitimiști. Daca apoi s-ar putea crede că englezii din America, declarându-se și constituindu-se de autonomi, s-ar mai putea guverna după legile Engliterei; daca s-ar putea crede că grecii moderni, scuturând jugul Turciei sau al bizantinilor turciți, s-ar mai fi putut guverna cu legile și datinele Turciei, și mai puțin s-ar putea crede că primii creștini ce se văzură autonomi în Dacia și liberi de Roma păgână, au mai putut conserva ceva din legile păgânătății. Instituțiunile Daciei, de aci înainte, fură instituțiunile ecclesiei primitive a apostolilor.

Ar fi apoi mai mult decât absurd a crede că un popor, când se îndocrină în credințe nouă și liberatoare, să mai ție ceva din legile fărdelege ale absolutismului. Legile lui Moise nu putea să mai aibă nimic din cele faraonice; toate căta să fie conforme

și identice cu credințele ce stabilea. Legile lui Mahomet asemenea au cătat să fie conforme și identice cu credințele ce propaga: un singur codice se vede și pentru lege, și pentru relege. Cu atâta mai vârtos, legile primei ecclesie sau soțietăți creștine nu putea fi decât legile pure ale lui Crist, stabilite de apostoli. Relegea nu vine niciodată decât în urmă, ca o garanție a legii.

Tot teritoriul Daciei fusese coprins și repărțit între primii oșteni cari se stabiliseră ca să-l custodie și să-l cultive, adică ca colonie militară. Se știe că *colere* va să zică „a cultiva, a labora pământul“, și că *colon* va să zică „cultivator“, și *colonă* „femeie de cultivator“. Colonie militară dar, va să zică oșteni așezați a apăra și cultiva pământul. Primele dar soțietăți se constituiră în Dacia după conchistă, nu risipite și neîntărite, ci în cohorte (sau batalioane și companie), militărește, fiecare aproape sau în mijlocul lotului de pământ ce le căzuse în parte. Resturile de pământ era regiuni întinse și dezerte, ca niște dominiuri mari, căzute în partea căpitanilor ce conduseseră armatele, ca Nigeri Basarabi, ca Albini și alții.

Acele locuințe la un loc de oșteni și cavaleri, și mai vârtos mai târziu, de creștini, nu putea să aibă numele de *pagus*, nici de *villa*, căci atunci locuitorii dintr-însele s-ar fi zis *pagani* și *villani*. Nici cavalerii, nici creștinii n-ar fi suferit niște nume de *vilani* și de *păgâni*. Urbe, dar și castele întărite se înălțară pe pământul cucerit al Daciei. Locurile însă de arătură sau țearinile dimpregiurul urbelor și castelelor se numea *sata*, adică „locuri de semănătură“. Mai târziu, încoaci, dispărând castelele la invaziuni de barbari, locurile rămaseră și fiecare, după restabilirea păcii, se returna la *satele* sau țearinile sale.

V

De la Aurelian, de când romanii din Dacia rămaseră autonomi, acele urbe și castele deveniră republice, ai căror cetățeni, fiind creștini, nu mai suferea nici nomenclatura păgânătății.

Se știe că primii creștini, atât romani, cât și greci, de ură către păgânătate, abandonară și educația clasică: poeți, oratori, filosofi, fură proscrisi și nu începură a reveni la clasicitate decât foarte târziu. Ecclesia până astăzi, când zice *eleni*, înțelege idolatri.

Proscriseră dar romanii creștini și autonomi din Dacia multitudine de vorbe ca *patriciu*, *plebeu*, *senat*, *proconsul* etc. și însuși numele de *republică*. Avea înaintea fapte mai liberale, mai egalitare, mai perfecte, pentru ce să conserve un nume ce nu rechema decât sclavia individului la mai mulți tirani? Doctrinile cristiane le da o nomenclatură nouă. Ecclesia, despre care se va vorbi mai jos, era o perfecție de societate ce nu mai făcea pe nimeni a regreta nici republica, nici democrația. Cenobiul, mai târziu, făcea să ajungă frăția până la traiul în comun.

Templele la romani și la greci n-avea turnuri și când ecclesiele și societățile în Dacia începură a înălța temple înadins pentru serviciul divin, aceste se înălțară ca niște simboale, ca niște pavilioane, ca însuși tabernaculul în deșerturi, ce era stindardul general al popoului ebru, se ardicară ca niște stindarde durabili, li se înălțară turnuri ca la castele și aceste turnuri, în loc de a susține pe creștetul lor acvila, se încorunară de cruce. Asemenea temple pentru prima oară în Dacia apărură, căci airea era ascunse prin suterane. Doctrina lui Crist pretutindeni era persecutată, mult dacă era suferită. În Dacia pentru prima oară avu drept de cerate și fu proclamată și recunoscută de religie a statului. Mai târziu, cenobiile fură comunități destinate pentru monahi sau călugări; și mai târziu se ardicară și monastiri.

Sărim peste câteva epoce, ca să putem mai curând arăta în câte feluri fu locuit pământul Daciei. Vedem dară urbe și castele pentru laici și presbiterii lor, și cenobie și monastiri pentru partea monahală; unele și altele era organizate și administrate după același spirit și scop al cristianismului. Ecclesia va să zică

adunare, societate, și instituțiunile ecclesiei era instituțiunile societății întregi. Nimic în legile ecclesiei primitive nu putea fi din legile păgânătății sau ale dreptului roman. Să nu uităm însă că urbe, castele, monastiri, cenobie, toate ardica turnuri și era întărite; toate era ca niște citadele sau fortărețe și așa s-au urmat până în timpii cei mai de aproape.

Ca să fim mai înțeleși, repetăm că toate era niște mize republice; romanii creștini însă se ferea și nici nu voia să mai auză de asemenea numiri. Pentru noi, cei de astăzi ce nu putem avea atâta oroare ca primii creștini de divinitățile păgâne, nici de datinele și numirile de atunci, le putem numi republice ca să fim mai bine înțeleși, căci după sensul cel mistic sau mai bine material ce în urmă se dete ecclesiei, astăzi nu mai înțelegem decât sau niște pereti de piatră, sau călugărima toată condusă de niște satrapi.

VI

Daca după doctrinele sau credințele cristiane tot individul izolat era sacru și autonom, cu voia și libertatea sa proprie, neviolată de nimeni, cu atâta mai vârtos individul moral sau colectiv devenea și mai sacru: o ecclesie sau o aglomerație de o mie de individe sacre era de o mie de ori mai sacră. Castelele dar și urbele se constituiră autonome și independente, și capul lor fu numit *castilan*. Cenobiile și monastirile se constituiră autocefale, adică cu ducele sau egumenul lor propriu și independent.

Cine însă putea numi pe acei egumeni sau duci ai monastirilor? Cine pe acei castilani ai urbelor și castelelor? Vreun Cezar? Vreun consul? Vreun prezident general? Vreun dictator? Vreo putere superioară? Și însuși de n-ar fi instituțiunile ecclesici de față, ar fi absurd a presupune niște asemenea demnități ce mirosea a păgânătate, a dominație, într-o țeară ce scuturase jugul cezarului păgân. După ecclesia laică, care este mai veche

decât cea monahală, se constitui și aceasta, și precum cetățenii toți ai castelului alegea pe castelan și pe presbiterii lor, asemenea și monahii alegea și aleg până astăzi pe ducele sau egumenul lor. Unii revestea după alegere pe egumen cu suveranitatea colectivă a comunității monahale și primii revestea pe castelan cu suveranitatea colectivă a comunității laice (*laos* popul va sa zică). Și dacă toți cetățenii, din toate părțile, și toți monahii din toate monastirile își alegea pe conducătorii lor respectivi, votul dar era universal: întâi pentru că ar fi fost absurd de a sacra prin ungere sau baptesmă suveranitatea individuală, și apoi individul ajuns în etate matură să nu aibă drept de a vota. Și al doilea, pentru că Dacia sau *Terra Romana* nu mai avea altă speție de locuitori decât pe ai urbelor și castelelor, pe ai monastirilor și cenobielor. Altfel de locuințe era imposibili pe atunci: viața nomadă și vagabondă nu era în datințele romane, nici în doctrinele cristiane, viața iar în cătune neîntărite era imposibilă. Cât pentru restul dintre daci, aceștia or ca păstori, or așezați prin urbe și castele, devenind creștini, se revestea cu aceleași drepturi cu frații lor în Crist.

Votul era universal, însă votul ar fi devenit răzvot dacă cetățenii laici s-ar fi dus în monastiri spre a alege pe egumeni și dacă monahii ar fi venit prin urbe și castele ca să aleagă pe castelani. În asemenea caz răsturnător, votul ar fi fost dislocat sau scrintit și votanții s-ar fi numit răzvotanți sau răzvotatori, sau, prin asemănare de litere și de înțeles, *răzvertitori* sau, cum se zice astăzi, *răzvrățitori*.

VII

„De unde le știi acestea?“ ne va întreba cineva, „pe ce documente istorice te întemeiezi? Ce autori contemporani ne aduci de mărturie?“ Documente sunt de-ajuns în istoria ecclesiei Răsăritului, ce este identică cu istoria primilor creștini în parte, și a românilor din Dacia în genere. Multe documente

Iar se află risipite în fragmente, și apoi intuiția, inducția, deducția, analogia, fiziologia individelor și a popoarelor, studiul epocelor și al doctrinelor și credințelor din acele epoci ce au mișcat popoarele, cunoștința legilor aglomerațiunii, sunt niște științe mai presus de documente și de mărturii; căci, ca să se poată învedera dacă documentele și mărturiile sunt adevărate sau false, niște asemenea științe le judică.

Dacă, spre exemplu, viața lui Socrate ar fi fost scrisă de Melit și de Anit, acuzătorii lui, și s-ar fi conservat ca o mărturie, un asemenea document ar fi fost judicat de științele competente și s-ar fi recunoscut de mincinos. Dacă iar viața lui Iisus ar fi fost scrisă de Ana și de Caiafa, iar nu de apostoli, un asemenea document contemporan ar fi fost respins cu oroare înaintea tribunalului științei. Și, în cele după urmă, e de ajuns unui Cuvier o coastă, un os oarecare de mastodont ca să ne spuie mărimea, forma și construcția întregă a mastodontului.

Noi avem înaintea nu un os, ci scheletul întreg al anticilor noastre instituțiuni. Cenobiile, monastirile sunt de față și ne învederează că nimeni nu poate numi pe egumenul, ducele sau stăruțul, cum se zice astăzi, ci monahii toți îl aleg. Satele ce nu sunt decât țarinile anticilor castele sau scheletul acelor, satele stau de față și ne învederează că nimeni într-însele nu poate încă numi pe pârgălab, pe aleși și jurați, decât sătenii singuri au drept de a-i alege.

VIII

Principiul adevăratului cristianism a fost, cum s-a văzut, de a sacra individul (căci fără aceasta n-ar fi fost mântuire) și, din individe sacre și suverane¹, a forma turme cuvântătoare,

¹ „Nu mai ești sclav, ci fiu; iar de ești fiu, și moștenitor ești lui Dumnezeu prin Iisus Cristos“ (Pavel către galati, capul IV, verset.7).

libere, autocefale și autonome, și din turme mai mici a face o turmă și un păstor, Cuvântul lui Dumnezeu.

Spiritul cristianismului adevărat a fost federativ, trinitar, iar nu unitar. Trinitatea este o unitate veră, o unitate compusă de persoane de *aceeași ființă* (ὁμοουσία), iar nu o unitate simplă, care după știință e nulă și după minciuna dreptului celui mai potent, unul este totul și ceilalți nimic. Nu mai era alt spirit pe atunci ce însufla lumea creștină decât frăția, solidaritate între individ și individ cu scop de a forma comunitate, și frăție și solidaritate între popol și popol. Până astăzi ecclesia strigă: ἀγαπήσωμεν ἀλλήλους, ἵνα ἐν ὁμονοίᾳ ὁμολογήσωμεν („să ne iubim unul pe altul ca într-un cuget să mărturisim“): „să ne iubim...“, iată solidaritatea între individ și individ. Pentru ce? Pentru care scop? Ca într-un cuget să mărturisim; iată confederația cea mai presus de toată dorința, cea mai perfectă.

Creștinătatea pe atunci, cum am zis, avea drept de cetate numai în Dacia și aci se putea organiza liber după spiritul doctrinelor sale; airea era împiedicată. Monastiri dar și cenobie separate și autocefale, cu alte cenobie și monastiri autocefale, formară episcopate chiriarhe (suverane) și tot asemenea comunitate cu comunitate laică și autonomă, sau castel cu castel, formară căpitănatate. Și episcopii era aleși de tot clerul și de laici, iar căpitanul al mai multor castele era ales de cetățenii toți ai castelelor: votul și aci era universal. Episcopat apoi cu episcopat, chiriarhe (suverane¹) peste suflete libere și sacre, forma un arhiepiscopat sau metropolie (mater a cetățitor), cu eparhia sa proprie, în care metropolitul era chiriarh sau suveran. Și tot asemenea, căpitanat cu căpitanat forma o regie întinsă,

¹ Traducem vorba *chiriarh* pe limbajul păgân în „suveran“, căci nu avem alta spre a ne apropia de înțeles; iar vorba *chiriarh* în sine demonstrează confederația creștină, κύριος va să zică „domn“ și *chiriarh* „arhi-domn“. Egumenii dar, căpitanii, era domni autonomi.

condusă de un cap suprem ales care, după împregiurări, avea diverse nume; mai adesea, după împregiurările dese de răzbel, se numea campodux.

Arhiepiscopul sau metropolitul era ales pe viață de sinodul sau adunarea clerului întreg al mai multor episcopate. Capul suprem al unei regiuni iară era ales pe cinci ani de mandatarii tuturilor stărilor din urbe și castele: iară vot universal. Capul ecclesiei avea pe lângă sine un sinod local permanent spre a fi ajutat și controlat. Capului civil i se da iară un senat permanent spre a fi controlat de acesta. Și fiindcă numirea de *senat* (deși va să zică „bătrâni“) rechemă timpuri de republice păgâne, de patricieni privilegiați, proscriseră numele acesta, înlocuindu-l cu expresia *cu ochi vechi*, care va să zică tot bătrâni cu experiență, ce au văzut și pățit multe. Arhiepiscopat apoi cu arhiepiscopat, independente și chiriarhe, era predestinate a forma un patriarhat, precum regie cu regie era destinate a forma o Românie una și nedespărțită, după cum se spera a se forma o ecclesie una și nedespărțită, federativă și una, și alta, și compusă din părți autonome, din individe libere și sacre.

Astfel se guvernă românii din Dacia, de la Aurelian până la Constantin, fără nici o pretenție de a se mai zice *romani*, căci *eleni* și *romani*, după limba ecclesiei, era sinonime cu *idolatri*. De li s-a zis, de la Aurelian încoace, goți și geți, aceasta le aducea atâta mulțumire cât aduce astăzi cetățenilor din Statele Unite de a se numi americani, cu toate că sunt englezi de nație și cultivă limba engleză.

Ecclesia, sau societatea creștină în genere, până la Constantin fu persecutată de cezar și ecclesia nu putea să aibă nimic d-amestec cu cezarul. Mireasă pură a lui Crist, numai în Dacia se bucura de față de onorile de mater comună. În Dacia se constituiră patru episcopate în patru mari regiuni, ce forma o Dacie sau o Românie nouă, compuse aceste regiuni de căpitănatate autonome, compuse și acestea de comunități autonome, compuse și acestea de cetățeni liberi și sacri.

IX

Când Constantin își așază tronul în Bizanțiu și începu a protege pe creștini, românii din Dacia, sub nume de goți și de geti, fără a-l recunoaște de suveran, îl binecuvântară. La primul sinod convocat la Niceea, romanii din Dacia, ca creștini deja organizați mai de doi secolii după instituțiunile ecclesiei primitive, trimiseră patru arhiepiscopi.

Ecclesia în Dacia, având repaos mai mult decât în Imperiul roman, se organizase sub episcopi și metropoliți erudiți și virtuoși, și sub apărarea de guvernatori creștini, după tot spiritul ei federativ, încât deveni model celorlalte ecclesie, ce nu se putuseră încă organiza din cauza persecuțiunilor imperatorilor păgâni. Metropolitul Teofil al Goției se vede în acel sinod ca primul orator ce susține spiritul federativ al ecclesiei. Ursulla preotul, ce deveni după aceasta episcop al Argeșului (Daphnelor), se vede asemenea însuflat de același spirit ca discipol al lui Teofil. În acest sinod se recunoaște fiecare episcop chiriarhia sau suveranitatea sa în eparhia respectivă, confederându-se toate în cinci mari patriarhate, ce forma ecclesia ecumenică federativă. Teofil, pentru această exemplară organizare după adevăratul spirit ce însufla pe apostoli, se supranumește *apostol al Daciei*¹.

¹ Spiritul federativ nu era încă bine stabilit în alte ecclesie ca în Dacia; mulți din patriarhi și metropoliți călca în chiriarhia episcopilor și mulți din capii politici călca în prerogativele chiriarhilor. Aceasta făcu ca, în al treilea sinod adunat în Efes la anul 431, să legiuască definitiv ca tot episcopul și metropolitul să fie chiriarh, arhi-donn suveran în eparhia sa. Cuvântul pe care întemeia această sântă legiuire este „ca să nu piara, să se micșoreze libertatea nimului ce cu sângele său a dăruit-o tutulor listu. Cristos, *liberatorul* tutulor oamenilor“. Se vorbește apoi că această libertate și independință s-a consacrat cu timpul din canoanele apostolilor, iar dacă a vreo lege imperială sau alta va cuteza să calce această sântă legiuire, sinodul s-o declare de *όκυρος* (fără nici o putere) și, prin urmare, afurisită (vezi canonul VIII al Sinodului III). De acest canon avem să dăm cu nasul pe

După Constantin, fiii acestuia și mai vărtos imperatori ca Julian Parabatul și toți cei după dânsul, toți parabați canoanelor sau instituțiilor adevăratului cristianism, cari făcuseră o eccliesie oficială supusă cezarului și cari, cu toții, contribuira a stabili ca lege pozitivă tot dreptul păgân, numit drept roman, și instituțiunile eccliesiei să rămâie dimpreună cu evangheliul literă moartă, și altele asemenea acestora, cari aduseră lumea creștină către păgânism, făcură pe romanii din Dacia a rumpe cu totul cu Imperiul bizantin, după cum mai nainte o rupseră cu Imperiul roman; căci unde sunt tendințe către predominare, unde sunt vanitate și tiranie, după doctrina eccliesiei nu este adevărată creștinătate.

Daca n-am vorbit mai nainte, încai aci e locul de a vorbi anume despre eccliesia. Am zis că *eccliesia* va să zică mai mult decât ceea ce înțelegem astăzi cu vorba *soțietate*; ecclisia era o adunare de oameni aleși, și mai mult decât liberi, de individe sacre. Eccliesia nu vrea să zică ceea ce înțelegem astăzi prin *biserica*, căci primii cristiani nu avea templu înadins pentru serviciul divin. Templu la dânsii viu era tot creștinul, și inima lui altar. Eccliesia era o adunare de templuri vii. După exemplul primelor și micelor adunări de vase, ca să zică așa, ale alegerii, idealul cristianismului era de a converti toată lumea și a o preface într-o eccliesie ecumenică sau universală, și de aceea scopul său era o confederație universală de cetăți și popoli sacri, adică mai mult decât liberi.

Eccliesia primitivă o vorbă, un nume avea și pentru lege, și pentru *relege* sau religie. Nu cunoștea alte legi ale sale și altele politice; același codice avea să organize și să regule și să judece

patriarhii ce ne trimit pe acei egumeni, când vom tracta chestia monastirilor. Avem a-i întreba: de la care hahambașa au luat putere să impuie egumeni în eparhiile României? Sau care putere, din cele garante, își poate aroga dreptul de a ne încălca sânta religie în picioare? Ce ne-au garantit ele daca nu religia și autonomia?

soțietatea întreagă a creștinilor. Legi ce nu era ale ecclesiei era legi păgâne. Românii neîncetat asemenea o singură lege au avut în limba lor creștinată și când, mai târziu, cu limba slavonă și prin multe aberațiuni se întruduse vorba *pravilă*, ca să însemneze codice de legi politice, *legea* neîncetat a rămas să însemneze ceea ce astăzi înțelegem prin *religie*. Probe sunt expresiuni ca cele următoare: „De ce lege e?“, „De lege românească“, „Și-a schimbat legea“, „Om fără lege și fără Dumnezeu“ etc.

Ei dară la început n-au avut altă lege, nici alte instituțiuni decât ale ecclesiei primitive, și cu acestea au rămas până la Matei Basarab, având Pentateucul drept codice, ca să zicem așa, civil.

X

Când ecclesia oficială, atât în Roma creștinată, cât și în Bizanțiu, făcu un pact cu cezarul și recunoscă de lege pozitivă ce avea să administre și să judece soțietatea creștină, tot dreptul păgân numit *roman*¹, de atunci se făcu primul pas de dezbinare; de atunci relegea, în loc de a deveni garanția legii, era datoare de a combate legea. Căci ecclesia nu mai putea decât ca o renegată a mai garanti drepturi ca cel din naștere, și de putere de brațe, ca cel de a posede sclavi, ca dreptul uzurei sau cametei etc. Cu un cuvânt, nimic din dreptul păgân sau roman nu putea garanti ecclesia.

De aci înainte, în toate soțietățile creștine, și ale Răsăritului, și ale Apusului, ecclesia fu înlăturată, începu a suferi persecuțiuni indirecte, mai fatale decât ale păgânătății. Peste dreptul roman mai veni și dreptul feodal în statele apusului și ecclesia oficială, în loc de a protesta, tăcu și la răsărit, și la apus. Aceasta din urmă comise ceva și mai culpabil, pentru că era plină de vechii patricieni: încuviință dreptul roman și

¹ Ca și când, după eliberarea Eladei de sub turci, ar fi rămas aceasta a se administra și judica după dreptul ianicear.

binecuvântă dreptul feodal și deveni complice cezarului și baronilor ca să împartă cu dânsii despuierile popolilor.

Pasul dântâi e mai greu, cele următoare vin răpede: ecclesia oficială, ce făcuse pact cu cezarul și cu baronii, începu a pierde și a uita cu totul spiritul de confederație compusă de popoli liberi și începu a visa la o dominație catolică sau universală, cu un singur cap absolut. De unde în păgânism se știa numai de sclavia corpului, în ecclesie se intruduse și sclavia sufletului, și ca să poată reduce sufletele în sclavie, începu să le întunece. De unde, până aci, ecclesia era o școală de filosofie cea mai naltă și de luminare, se prefăcu într-o școală de întunecare, de superstițiuni mai groase decât ale idolatriei, un cuib de trafic spre a specula mințile și sufletele.

XI

Aluatul farisian de catolicism sau de reacție către o păgânătate mai fatală, către dominare peste suflete sclave, supuse orbește, se fermentase sau se dospise în Roma papală. Aceasta fu cauza că Răsăritul, sau mai ales grecii puri (iar nu bizantinii evgheniși) și românii din Dacia și Moesia nu putură încuviința tendințele antifederative și antiliberali ale papismului.

Despărțirea urmă foarte firește, pentru că popolii de origine lor liberi nu putea recunoaște pe papa de cap absolut, ci numai un prelat sau arhiereu al Romei, egal cu toți arhieriei sau chiriarhii. Și pentru că apusenii ajunseseră a schimba și simbolul credinței, adică *Credo*, în articolul despre purcederea Sfântului Spirit, grecii, în limba lor, ca să arate că nu sunt inovatori, ci constanți primului *Credo*, ce unea toată creștinătatea, îl conservară cum a fost, lăsând și articolul despre ecclesie cum fusese mai nainte: *εἰς μίαν ἁγίαν καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν* („într-una sântă catolică și apostolică ecclesie“).

Pe lângă acestea, cată a spune curat că poate și oarecare recredință a mijlocit de s-a lăsat vorba *catolică*, căci clerul bizantin nu era pur de stirpe elenică și liberală. Mulți din acest cler era dintre familiile patriciene sau *evghenise*, parte din clerul acesta își avea tendințele sale către predominare. În van nu era prelații aceștia pe lângă curtea Bizanțiului, vițios deja și corupt; în van nu săruta ei *pulberea picioarelor* autocratorului.

Românii din Dacia, deși ținură cu Răsăritul întreg, ca unii ce avea legea pură și primitivă cu grecii dimpreună, de la apostoli, nu putură însă suferi în credo expresia „*catolică ecclesie*”, ce era cu totul antifederativă și antiliberală. Protestară oarecum pe tăcute: nu *catolică* își ziseră românii, ci *sinodică* (mai târziu *sobornicească*), căci unde e sinod, e generală adunare, e vot universal, se consultă părerea tuturilor; iar în numele *catolicism* se prevedea, după cum s-a și realizat, autoritate absoluta. Sinoadele au constituit ecclesia sau soțietatea creștină, iar nu voia unui singur despot.

Bizantinii înghită această protestatie pentru că avea necesitate de români, ce îi ajutară în urmă. Metropoliților noștri, ca unor chiriarhi autocefali, li se conservară locul în sinoadele ecumenice. Numai românii din Dacia rămaseră ca legea la dânșii să fie și relege, instituțiunile lor toate fură instituțiunile ecclesiei primitive. Capii clerului fură aleși pe viață, ca și mai nainte, prin sinoade fără a recunoaște de domn nici un cezar; capii populilor, funcționarii castelelor, fură aleși, ca și mai nainte, la fiecare period de cinci ani, fără a cunoaște alta suveranitate decât a popolului ce îi revestea cu autoritatea. Pe când în Bizanțiu patriarhul și însuși papa de la Roma era supuși plecați cezarului autocrator și sărutau, în adresele lor în scris, *pulberea picioarelor* Seninătății Sale tempestoase (etichetă ce n-o cerură nici sultanii mai la urmă), în Dacia, arhieriei era venerați ca păstori, și toți diregătorii laici până astăzi, și domnii însuși le sărutară mâna. Metropoliții în Dacia rămaseră din drept

prezidenți ai adunărilor generali, pentru că relegea era lege la români, și legea le era lege.

Pe când la apus barbarii, fără nici o *lege*, răsturna arhieriei cu cele sante și vandaliza biserice, în Dacia casele lui Dumnezeu eraenerate, monastirele era niște întăriri sau citadele; barbarii nu se putură apropia de nici o biserică. Nici un răzbel ofensiv și de conchistă n-au făcut românii, ci toate defensive, după instituțiunile și cererile ecclesiei, toate pentru *lege și moșie*. În mediul ev, Dacia era reputată în toată Europa de disciplina ei ecclesiastică. Organizarea cenobiilor și monastirilor, organizarea civilă și militară în Dacia era exemplare. Ariosto, ce a stat în secolul XV, cântând cavalerii secolului VIII din imperiul lui Carol Magnul, când e vorba de eroi și eroine sație ale lumii, spune că venea în monastirile Daciei și se închina, devotându-se lui Dumnezeu:

Dalinda per voto, e perche molto sazia,
Era del mondi, a Dio volse la mente.
Monaca s'endò a render fin in Dazia
E si levo di Scozia immantamente¹.

(*Orlando furioso*, canto VII, sextina 16)

Este în uzul poeților a descrie când vorbesc de un ce nou și necunoscut. Aci Ariosto e așa de răpede, vorbind de monastirile din Dacia, ca și cum am vorbi noi de Pasărea sau de Viforâta. Parc-ar fi zis: se duse colo în Dacia, unde știți cu toții că cristianismul și pietatea sunt de exemplu. S-au tradus înadins încă din anul 1846 și s-au publicat în periodul VI al

¹ Era deja de mult în Italia întruduse maniere și moduri teđești sau germane: de mult începuse a se scrie în maniera tedesă cu *z: nazione* în loc de *națione*, și *ce, ci* latine a se pronunța ca pe nemție. Asa, se scrie *Dazia*, Dacia; și apoi cu *sazia* nu rimă *Dacia*, ci *Dația*.

Curierului de ambe-sexe, cântul IV, V, VI și până unde se arată că Dalinda veni în mănăstirile din Dacia.

XII

Centrul României și al creștinătății pure era în partea Daciei dintre Carpați și Dunăre. Românii mai depărtați de acest centru, atât dincolo de Dunăre, cât și dincolo de Carpați, se mai abătura cu timpul din principele pure, cristiane și egalitare. Unii, imitând Bizanțul, se încercară a forma un imperiu sau regat confederat romano-bulgar; și absolutismul și ereditatea la cele publice unde apare, libertatea individuală pierdută. Alții se încercară, dincolo de Carpați, imitând statele apusene, a forma un regat confederat și electiv al ungro-valahilor. Feodalismul aci răpea votul de la partea cea mai mare și dreptul de a vota îl da numai zișilor *nobili* sau *nemeși*. Românii dintre Carpați și Dunăre rămaseră tot cu instituțiunile ecclesiei primitive; nimic de ereditar la dânșii, toate demnitățile era ale patriei și la dânsele se alegea funcționarii după votul universal.

Am zis iară că la romanii antici, comunele compuse de colibe, ca satele de astăzi ale noastre, se numea *pagus*; prin urmare, săteanul se numea *paganus*, păgân, care apoi ajunsese a însemna neomenos, barbar, crunt, fieros. Romanii apoi se creștinară, nu mai ziseră păgâni țăranilor, ci imperatorilor, auguștilor cezari, patricienilor și sateliților lor, pentru că accia era în adevăr cruzi, barbari, neomenoși, crunți ca fiarele. Mai târziu, în Europa feudală, ce se creștinase adică, în Galii mai vârtos, *pagus* se prefăcu în *pays* și de la *villa* se făcu vorba *village*, și țăranului gal, despretuit de franci, rămase până astăzi a i se zice *paysan*, adică păgân, grosolan, și *vilain*.

S-ar fi făcut în România noastră pură cristiană o teribilă cruciată de ar fi cutezat cineva să zică țăranului *păgân*. Din contra, țăranul rămase până astăzi și știu a-și conserva numele de *creștin*. Dacă ciocoismul Dăneștilor și al lui Mihai se sfortară

a degrada numele de *român* până a însemna *serv*, țăranul, spre a se răscumpăra, își conservă numele de *creștin*.

– Ce vrei, *creștine*? întreba pe țăran și cel mai neomenos ciocoi.

– S-au adunat ciocoi la sfat, zicea adesea țăranii, cine mai știe ce foc a mai cădea pe bietii *creștini*!

Nu țăranii fură la noi arătați cu numele de păgâni, ci ciocoi, unde în Franța țăranilor până astăzi le rămase numele de *paysani*, păgâni.

XIII

Singur, centrul României țină instituțiunile ecclesiei primitive și acești români ajutară și pe ceilalți, *creștini ortodoxi*, de a nu cădea în păcate de absolutism. Dintre toți popolii ortodoxi, românii susținură Biserica Răsăritului (începem aci a zice biserica pentru că, în adevăr, devenise *basilică*, adică lucru împăratesc), apărând-o cu brațul și cu sângele, și o mântuiră de imperatorii catolici în timpul lui Ioan Asan, ce învinse și ucise pe Baldovin, pentru care patriarhia îl supranumi „Ioan cel Bun“, *Caloian*, și în memoria căruia mai târziu, toți domnii României lua supranumele de Ioan, ca imperatorii de „Cezar“.

Românii, după aceasta, se luptară în contra unguirilor și polonilor armați de papi spre a da răzbel ortodoxilor și a-i perverti în catolici (vezi *Istoria romanilor*, de la pagina 73 până la 98). Când apoi Bizanțiul căzu sub turci, când toată lepra *evghenișilor* se turci ca tot să predomine, când albanezi, bulgari, bosniaci, greci din Epir și din insule se turciră pe jumătate și Biserica Răsăritului, abia suferită, pierdea dimpreună cu fiii săi și mijloacele de a se susține, atunci românii începură cu donațiuni. Își lăsa românii copiii în neavere și moșiele lor le destina spre ținerea bisericei ortodoxe. Parcă ar fi zis: „Luați, fraților, din averile noastre, din viitorul, din răsufarea copiilor și descendenților noștri, numai nu vă

lăsați, susțineți-vă, susținând credința!“ Și moșiele românilor susținură Biserica Răsăritului de a nu deveni toată musulmană. Chestia aceasta o vom tracta airea, căci a devenit gravă pentru că inamicii au scrântit-o de pe tărâmul ei adevărat și natural și au făcut înadins a deveni o cauză de *ura* fatală între români și greci¹.

Acı nu e chestia de români și de greci, ci daca averile moșielor române este cu dreptul a le mânca zarafii armeni și judani din Stambul, dimpreună cu satrapii Turciei, ca să puie și să ție câte un călugăr fanariot vreun an sau șase luni în patriarhie. Părinții noștri au oferit venituri spre a susține creștinătatea, iar nu spre a îmbuibă pe inamicii creștinătății, nici spre a le înghiți trădătorii și tiranii patriei. Să lăsăm deocamdată acestea, sa intrăm în șirul narațiunii noastre.

România, în cele după urmă, deveni azilul creștinilor de sub jugul ianicerilor, după cum antica Dacie devenise azilul tutulor creștinilor persecutați de Roma păgână și imperială. Și nu încetă în toate mondurile și sub toate punturile de vedere România centrală de a ține instituțiunile ecclesiei primitive ale apostolilor, a crede, a practica, a se judica și a se governa după dănele, trăind în ecclesii sau republice confederate până la invazia tătarilor.

XIV

Atunci românii fură nevoiți a se retrage din toate părțile și a se concentra în țăriele Carpaților; și alegând cu toții pe duca de Amlaș și de Făgăraș de campodux generalisim, rezistară acolo cu victorie, rempingând pe barbari. Deprinși apoi din antichitate a alege adesea de căpitani și de campoduci din

¹ Vor pricepe mulți că trădătorii au luat bani ca să puie această chestie pe tărâm diplomatic, scrântindu-o din tărâmul religios și judiciar, și cer acum să le și mulțumim pentru această trădare.

familia bravilor Nigeri Basarabi, deprinși de astă dată în curs de 14 ani, de la 1228 până la 1242, a se lupta sub comanda lui Radu Negru, duca de Făgăraș, și temându-se de invaziuni nouă ale tătarilor, se deciseră cu toții a se întruni într-o disciplină permanentă, într-o speție de dictatură, ca să zic așa, fără a abdica nici o republică până la a castelului celui mai mic (al cărui schelet este astăzi satul) drepturile sale.

Numele însă de dictator nu se putea suferi și pe acela ce aleseră spre a-l revesti cu suveranitatea națională întregă a atâtor popoli îl numiră *domn*, după cum numea și pe mirele ecclesiei, *Domnul Cristos*¹. Acesta e un domn ce recunoaște libertatea individuală a fiecăria și și-a vărsat sângele pe cruce pentru dânsa. Și astfel rămaseră tot domni toți succesorii lui Radu Negru ce se aleseră în șir de cinci secolii, și republicele confederate și întrunite la un loc se numiră *domniate*, pentru că peste cinci seculi tot cu lancea în pumn steteră români, și avea necesitate de o speție de dictatură evanghelizată.

Domnului revestit cu suveranitatea națională i se dete titlu, ca la toți suveranii Europei și Bizanțiului, de *Μεγαλιότης*, de *majestate*, de *Mărie*, însă *Măria Ta*, iar nu smorfuri, *Măria Voastră*. Fiilor domnului li se dete supranumele sau titlul, ca la ai tutulor suveranilor Europei, de *infanți*, *coconi*². Se ziseră apoi cei impuși de la Stambul *bei*, și fiii lor *beizadele*. Se ziseră apoi „principi“, adică *arhoniți* și *înălțimi*. Se zic astăzi, după gergul moldav, *domnitori*; la aceasta nu strică vechile noastre instituțiuni, nici părinții noștri, nici popoul român până astăzi, căci el tot *domn zice*, tot cu *Măria Ta* se adresă. Pentru popol, *princip* e una cu principul Zamfir și principiele sunt una cu

¹ Căci Măria Ta Doamne se zice, iar nu Măria Ta Domnule.

² *Cocon*, πᾶϊσ, „infante“ va să zică. Așa, în limba ecclesiei se traduce „coconii din Babilon“, așa la cununii se cere a se da *coconi buni*, și pentru cei mari, și pentru țigani.

smorfurile; pentru el, când aude *domnitor*, începe a crede că va să zică „dormitor“.

XV

Așa se formară două mari domniiate, compuse din republice mai mari și mai mici, din căpitănatate, dintr-un Banat sau comitat, din ducatele Linoiului și Senescului, toate confederate și conservându-și drepturile din antichitate după primele instituțiuni creștine. Corupându-se încă de mai nainte limba populară și amestecându-se cu vorbe slavone, ungare și germane, castelelor încă de mai nainte începuse a se zice, după germani, *burguri*, de la *πύργος* („turn“), pentru că castelele, dimpreună cu bisericile lor, era ariciate de turnuri; iar cetătenilor, locuitori dintr-însele, începuse a se zice *burgari* sau, mai stricat, *purgari* și castelanilor *burgărabi*¹ și apoi, mai stricat, *pârgălabi*.

Cu cât se împuțina din cauza invaziunilor castelele mici de pe câmpiile României, cu atâta se ardica altele, mai mari și mai întărite la plaiuri, pe munți și la Dunăre, spre apărarea frontierelor, numite „pârgălabii mari“. Așa se formară, după pârgălabia de Dâmbovița, la Giurgiu, la Brăila, la Galați, la Chilia, la Focșani etc., cu pârgălabii sau castelanii lor. În 1376 se vede o pârgălabie a Dâmboviței și comisul Dragomir, ales de pârgălab, bate și ucide pe Nicoară, voivodul Transilvaniei, în răzbelul ce pierdu Ludovic, regele Ungariei, în contra românilor sau a lui Vladislav I Basarab. Autorii contemporani latiniști ai ungarilor numesc pe pârgălabul Dragomir, castelanul de Dâmbovița Dragomir². Mai târziu, când castelul deveni burz și burgurile abandonate începură a pieri din cauza invaziunilor barbarilor moderni, ca tătarii și turcii, rămaseră numai locurile

¹ Imitație poate după *Burgravi* sau *burgrafi*.

² După Thurutius, Șincai, tom I, pag. 336.

de semănături, adică *satele*¹ și pe dânsle nu se mai construira decât colibe și bordeie, mai facile spre a fi reduse în cenușă la intrarea inemicilor. Satele sau țearinile împlinind locul burgurilor, capii satelor rămaseră tot cu numele de pârgălabi, sau castelani, și locuitorii lor tot cu drepturile republicane și municipale de a-și alege singuri capii.

Nu se poate crede că vreun despot sau vreo signorie de mediul ev au putut da niște asemenea drepturi burgurilor reduse în sate, ci din contra, despoții după timp, cum și cei cu tendințe oligarhice au tot rupt, rupt și deșirat din întregul drepturilor, până ce rămase acest schelet ce ne arată forma corpului social întreagă. Nu știm dacă descoperirea originii și dreptului bârgălabilor nu va avea dizgrațiata soartă a descoperirii vorbelor *clacă* și *vecinătate*, care făcu pe cei din Moldova a schimba *vecinătatea* în *boieresc*, și pe cei de aci *claca* în *chirie*. Câți vor vedea că vorba *pârgălab* recheamă republicele vechi și că pe săteni îi cheamă la votul universal, își vor pune toate puterile a o franzozi sau nemțoi sau muscăli, ca să poată impune pe pârgălab d-a dreptul, după cum au schimbat și numele sub-cârmuitorilor în prefecti, ca să ardice dreptul locuitorilor de a-i alege.

XVI

De la Radu Negru până la Mavrocordat, republicele fiind confederate în domniat din cauza răzbelurilor neconținute, românii se deprinseră deja a-și sacrifica fiecare libertățile spre a-și putea apăra și conserva existența națională. Domnia electivă deveni, de nevoie, o dictatură și se născu din cauza invaziunilor, când a tătarilor, când a turcilor, când a ungarilor, când a polonilor. Votul universal însă se exercită neconținut,

¹ *Satum, sata*, în latinește va să zică țearine, semănături, holde. În cărțile vechi ale bisericeii, în rugele unde astăzi se zice „apără, păzește, Doamne, *holdele* noastre“, acolo se zice „apără, Doamne, *satele* noastre“.

și era elementul vital al guvernământului ambelor domniate, cu toate că, în paranteze, Moldavia a cam festelit-o de multe ori, când prin tendințe către catolicism și feudalism, când prin veleități către absolutism, când prin alegeri de țigani și de bagabonzi la domnie, când cu trădători ca Cantemir. N-avem însă a ne plânge de elementul pur român din Moldavia; aceste calamități au provenit din cauza elementelor eterogene de cumani, de poloni, de unguri, de fanarioti, de armeni, de judani, de cari a fost și este plină Moldavia.

Domnul se alegea după votul universal și era domn ales legalmente numai când, după sistema federativă, era recunoscut de toate județele ce era autonome, ca toate cantoanele Elveției. Banul Craiovei sau al Severinului se alegea asemenea, de cei din partea locului, cari singuri era competenți. Metropolitul și episcopii se alegea asemenea de *soboare*. Județii Câmpulungului, Curții de Argeș, al Târgoviștei și Roșiorilor de Vede se alegea de cetățenii respectivi. Funcționarii administrațiunii până la subcârmuitor și ai justiției era aleși. Pârgălabii și bătrânii satelor se aleg până astăzi de sătenii respectivi.

Obșteasca sau generala adunare era compusă după votul universal, nu cum să reprezinte fiecare deputat atâtea mii de suflete, ci cum să reprezinte toate stările și interesele societății. Am zis *stări* și *interese*, pentru că caste și clase n-au cunoscut instituțiunile evanghelice ale României; vorbele *caste* și *clasi* sau trepte sunt rezultate sau ale plinei de smorfuri momitării, sau ale inoranței.

XVII

De la Mavrocordat încoace, domnii nu mai fură aleși, ci impuși d-a dreptul sub nume de bei. Dacă sub acest regim de ianiceari¹ nu se mai exercită votul decât numai prin sate, la

¹ Fiecare fanariot numindu-se bei, intra ca membru în vreuna din ortatele ianicearilor și de aceea i se da *cuca*.

alegerea burgălabilor, și prin urmare toți funcționarii statului fură impuși, de la ban până la numiții *zapcii*, și însuși metropolitul și episcopii și egumenii, cu aceasta nu va să zică că s-a desființat legea veche, ci că a fost numai suspendată. Biserica apoi este aci, e vie încă și stă în picioare; canoanele ei sunt încă în vigoare, este tot biserică *sinodică* și apostolică. Și dacă spre exemplu Austria, după încorporația Transilvaniei cu imperiul său, pentru cuvinte particulare ale sale, nu mai convocă dieta mai multe zecimi de ani, dieta Transilvaniei în fine, când veni timpul de a se convoca, tot după legea ce existase fu convocată.

Regimul fanarioților a fost un regim de uzurpare, însă drepturile unei națiuni regenerate sunt neprescriptibile. Și apoi, când merge cineva pe o cale și este nevoit a sta locului, împiedicat de împregiurări, dacă acele împiedicări se ardică, nu își ia drumul decât de unde stătuse. Astfel românii, împiedicați în calea lor de șaisprezece seculi, cu venirea lui Mavrocordat, astăzi își iau drumul de acolo de unde s-au fost arestat: or înainte, or în laturi, or înapoi. Oricâte s-au comis de la Mavrocordat încoia și însuși Convenția neconvențională cu autonomia românilor, pentru orice român adevărat sunt ca *non avenues*.

Proba mai pricepută de toți românii este că, după evenimentul din nou al pământenilor la tronul patriei, sub Grigorie Ghica se numi un comitet înadins de boieri cunoscători de datinele patriei și de drepturile ei din antichitate, spre redacția unui proiect de regulament de reforme ce avea a se da în dezbaterea unei adunări generale extraordinare de revizie, după vechile datine. Regulamentul se elaboră consultându-se ducamentele vechi și tradiția, și acest regulament legiuiește, după vechile datine și după luminele epocii, două adunări generali: una ordinară, de toți anii, și alta extraordinară, pentru alegere de domn, pentru legiuiri sau reforme radicali, pentru înmulțirea impozitelor și a armatei etc.

Alegătorii deputaților acestor adunări era țeara întregă, adică: proprietarii, boierii, feciorii de boieri, neguțătorii și

meseriașii toți; și dacă și potcovarii, ca țiganii, își trimetea în adunare pe starostea lor ales de dâșșii, mai este prepus că sătenii nu era chemați în acel regulament făcut de români spre a-și alege și trimite reprezentanții lor?

Regulamentul însă, deși început și elaborat în domnia lui Grigorie Ghica, s-a terminat însă în timpul ocupațiunii și influinței baionetelor ruse și sub prezidența, în acel comitet cum și în prima generală adunare, a consulului rus Minciaki. Rușii dar nu putură tolera a se recunoaște sătenilor dreptul de a vota, căci la dâșșii sătenii era sclavi și ai noștri, ca votatori, ar fi fost un scandal la o întâmplare de încorporație a domniatelor cu Rusia. Sătenii români dară fură dați afară din ecclesia lui Crist de ortodoxa Rusie!

XVIII

Anul însă 1836, sau adunarea generală din anul acela, protestă în contra tuturilor celor împănate și impuse în Regulament de baionetele ruse. Anul 1848 protestă în contra Regulamentului întreg și chemă pe tot românul competent la votul universal, care fu proclamat în numele vechilor și neprescriptibilelor instituțiuni. Cei contrarii votului universal fură desemnați de fii ai păcatului.

Contrarie însă îi sunt amândouă câmpurile ce s-au văzut mai sus, și tirania cu oligarhia d-o parte, și anarhia cu ohlocratia de alta. Se speriară atunci fiii păcatului din toate părțile și când, după toate sfortările vane, veni timpul de un *sobor* după vechile datine, făcură a-l numi *divan ad-hoc* (pentru treaba acea a lor, de porunceală) și mai făcură a se convoca, ca niciodată, printr-un firman și a se aduna în batjocura tuturilor adunărilor spre a vota patru *punturi*, unul decât altul mai păcătos, dictate de dinafară ca urările lui Păcală (vezi *Votul...*, pag. 198 și 199). Nici un deputat din cei veniți spre a reprezenta pe țărani nu fu întrebat a spune păsurile sătenilor: toți vota din *porunca*

demagogilor cele patru puncturi ce nu le pricepea. Păcăliră țeara și pe bieții săteni, după cum și-au pus în cap să-i mai păcălească acum o dată și bine, tot printr-o adunare de porunceală și prin răzvodul universal.

Ca să fie mai siguri de reușită, fiii păcatului alergară apoi la Paris unde, subț insinuațiunile unui Mephistofeles trimis înadins din nord, făcură a se împăna convenția cu atâtea contradicțiuni. Vechile noastre tractate cu Turcia sunt recunoscute în Convenție, autonomia noastră e recunoscută asemenea și apoi autonomia toată e violată prin impunerea însuși a celei convențiuni! Și de unde, prin Regulament, numai sătenii era excluși de la vot, convenția exclude și inteligența și toată experiența, chemând la vot numai pe proprietari, ca să poată astfel întruduce ca niciodată în adunări și pe venetici (vezi anexele următoare). Prin venetici, astăzi Rusia ajunse ca garanția celorlalte puteri să fie numai o vorbă și politica ei numai să dicteze în toate ministerele ce se succedară de la 1859 încoace.

Și de unde de la străini fu exclusă toată inteligența și experiența de la vot, ministerele succesive, cu cumetrii lor, făcură ca nici clerul să nu mai fie reprezentat în adunare. Cum moare câte un metropolit și episcop, înadins nu se mai alege altul, ci se numește d-a dreptul câte un *locotenent* din cari unora le place a li se zice mai bine *locotiitor*! Aceștia n-au drept de a veni în adunare și metropolitul rămâind singur, clerul ajunse a fi despuiat de toate drepturile sale neprescriptibile. Sinoadele au dat drepturi și datorii clerului; sinoadele numai i le poate lua.

XIX

Apoi, după o reprezentatie a națiunii atât de ruptă și sfâșiată ca cămașa lui Crist, veniră și cei cu dreptul *păgân* din Paris și toți maimutarii, și adunarea generală o numiră *Cameră*, fără știrea nici a lui Dumnezeu, nici a Convențiunii (ca să nu zică dracului), o numiră cameră ca s-o poată deschide și închide oricând voiesc cei cari țin cheile.

Adunarea generală presupune oameni ce reprezintă *generalitatea*, adică toate stările; camera presupune păreți. Se tem mahinațiunile străine și tiraniștii din întru de *oameni* și le vine mai neted cu *păreții*. Fanarioților nu le-a plesnit aceasta prin cap și ar fi zis *aferim* celui ce ar fi inventat-o, căci i-ar fi scutit de sforțurile ce și-au dat de a suspende pe atâția ani adunările. Ia fanarioți, adunarea era adunare; și când, după capriciu, o convoca câteodată stropiată, era spre a delibera, iar nu cu același *pitac* să cheme și să dea oamenii afară:

– De ce ne-ai chemat, Măria Ta?

– V-am chemat ca să vă dau cu sictir afară!

Mai batjocură decât aceasta nu s-a mai auzit în analele României. „Guvern constituțional este“, zic unii, „așa sunt guvernele constituționale“. Dar unde vă este, pentru Dumnezeu, constituția ieșită din rărunchii autonomiei naționale? Ziceți mai bine *guvern convențional*, adică de *tocmeală* sau de *poruncea*, pentru că, de nu-i veți da înțelesul literal ca să însemneze *de tocmeală*, atunci guvern convențional știți că va să zică guvern de terorism, ce ni se prepară prin răzvot, și al căruia semn se dete prinuciderea lui Caragiu.

Ș-apoi, acolo unde sunt guverne constituționale, capul statului este ieșit dintr-o dinastie ce are suveranitatea de moștenire, iar nu e ales și revestit cu suveranitatea națiunii. Nu mai vă bateți dar joc de mandatarii națiunii, numindu-i păreți sau cameră, fără a vă întemeia pe nici o lege, decât pe fărădelegea voastră.

C

I

Acestea sunt instituțiunile din antichitate ale României:

I. De la Traian până la Aurelian, Dacia e provincie română și se guvernă după legile și instituțiunile Imperiului roman;

II. De la Aurelian până la al X-lea secol, Dacia este autonomă și creștină; organizată după instituțiunile ecclesiei primitive, se constituie și continuă a se governa în ecclesii sau democrații creștine autonome fiecare și confederate. Codicele lor civil este Pentateucul; nimic până aci nu sufăr ele din ale paganismului;

III. De la al X-lea secol până la al XIII-lea, ecclesiele sau democrațiile confederate încep a se întruni și a forma căpitanate sau județe, apoi bănate sau comitate, apoi ducate, două în centru și vreo șapte peste Carpați, apoi două regate: unul peste Dunăre, al romano-bulgarilor, despotic, și altul peste Carpați, al ungro-valahilor, feodal;

IV. De la al XIII-lea secol sau de la Radu Negru până la Dan, adică până la 1382, România centrală constituită în domniate, se compune sau se împarte după modelul Palestinei în douăsprezece democrații creștine sau *județe* autonome. Acestea, confederate sub un domn, stau neatrinse încă de erezii ale absolutismului și feudalității. Domniile guvernă după instituțiunile pure ale ecclesiei, nația posedă deplina suveranitate, și de aceea poate nu se vede până la Mircea nici un hrisobul în numele sau din partea domnului.

V. De la 1382, de la Dan I se intruduce cu minorității aluat catolic, tendințe către absolutism și feudalism; capii țării se despart în *boieri* și *ciocoi*. Dăneștii se sforță a intruduce doctrine străine, păgânismul feodal și papal; Mirceștii susțin datinele patriei și libertățile popoului, devenind victime ciocoilor ce era instrumentele propagandei. Cruzimile Dăneștilor sau ciocoilor provoc apărarea patrioților ce se zic Mircești, și vendicta lor sau apărarea lor se încarnă sau se personifică în Vlad V.

VI. Dăneștii, prin cumetrii lor Corvinii renegați și prin Ștefan al Moldaviei, răstoarnă pe Vlad V și cu dânsul împreună și speranțele patrioților liberali, și fac a se înmulți ciocoismul și tendințele către feudalitate până la Mihai Bătaiosul.

VII. Mihai, la 1598, legitimă păcatele feodali, și reducând pe români în *servi*, lasă teara fără defensori, pe mână de mercenari. Instituțiunile ecclesiei, fără a fi desființate, sunt împănate cu principe străine. Mihai, eroul și idolul ciocoilor, este pentru aceasta abandonat de restul boierilor. *Pravila* lui Matei Basarab află majoritate în ciocoi și intruce din dreptul păgân sau roman câte legitima drepturi feodali. Epoca aceasta prepară epoca fanariotilor, pentru că toți ciocoi cerea domni străini.

VIII. De la Mavrocordat până la Grigoriu Ghica, 1822, dictatură de bei străini, în cari ciocoi au câmp deschis de intrige și de împilare. *Pravila* lui Caragea uită cu totul dreptul mozaic și creștin și, intruducând dreptul roman, feodalismul face din *clacă* o datorie.

IX. De la Grigoriu Ghica până astăzi, principul libertății sau al ecclesiei primitive ia putere prin regenerația și cultura limbii și neconținut este în luptă cu al absolutismului sau catolicismului. Încarnația boierismului sau a eroismului primitiv bate cu vigoare ciocoismul nou.

II

În atâtea prefaceri, împregiurări și calamități, de șaptesprezece secolii tot ce rămâne constant și ca inherent cu natura românilor, tot ce traversează și predomină ca un fir roșu și neîntrerupt, este forma instituțiilor noastre, forma unei ecclesii sau democrații compuse din mai multe democrații, ce sunt județele, și satele și cenobiele.

Numele de *burgălab* demonstră ce a fost și ce se cuvine a fi satul; numele de județ demonstră ce a fost și ce se cuvine a fi ținutul sau districtul. Județul a fost un jude suprem, ce reprezenta autonomia ținutului. Numele de domn (κύριος) demonstră ce a fost și ce se cuvine a fi capul statului, ales și recunoscut de toate județele. Chiriaria metropolitului și

episcopilor demonstrează confederația ecclesiei din ecclesii mai mici, toate autocefale și doamne, pentru că *chiriarh* va să zică arhi-donn, sau domnul domnilor sufletești.

Tronul, unde rezidă suveranitatea națiunii, a ecclesiei sau a societății întregi, este încă al națiunii: nu s-a înstrăinat încă, n-a devenit proprietatea nici unei dinastii sau familie. Țeara se zice încă tot Țeara Românească, adică a romanilor: n-a devenit încă apanagiul sau moșie de moștenire a nici unei familie, ca s-o poată apoi închina țarului, sau Kaizerului, vreun Han-tătar, cum fu închinată Crimeea, Ungaria și Polonia. Domnul este încă electiv; suveranitatea nu e avere a lui, ci a națiunii ce îl revestă cu dânsa. Capii bisericii, revestiți cu *chiriarhia* clerului, n-au făcut încă pact cu nici un cezar, în bisericile noastre nu s-a *pomenit* nici un sultan, nici un țar, nici un kaizer. De se pomeneste *domnul*, se pomeneste nația, fiind ales de dânsa. Canoanele ecclesiei sunt încă în vigoare: prelații noștri se zic încă tot *chiriarhi*, mitropolitul este încă tot prezident din drept al corpului legislativ și, de li s-au uzurpat drepturile în zilele noastre, protestăm în numele canoanelor. Din uzurparea drepturilor *chiriarhilor* s-a încurcat și s-a compromis chestia monastirilor, scrintindu-se din tărâmul ei religios pe tărâm diplomatic. Monastirile și satele încă n-au pierdut dreptul de a-și alege capii respectivi.

Poate să fie hidos acest schelet, ca toate scheletele, este însă schelet de cristianism adevărat și primitiv, iar nu de papism. Dacă veni peste noi o convenție, aceasta nu e constituție definitivă și națională, ci o învoire provizorie, un punct de plecare pe calea autonomiei recunoscute de însuși această convenție. De n-ar fi convenția un punct de plecare pe calea autonomiei de a ne da noi înșine constituția, atunci convenția ar fi în contradicție cu sine și, ca să o respectăm, a căutat a se respecta mai întâi singură: dacă ne recunoaște autonomia, n-ar fi putut să ne viole însuși această autonomie, impunându-se pe

sine ca o lege definitivă și perpetuă. Putem dară, plecând de la convenție, să o prefacem, în virtutea autonomiei, articol cu articol, după datinele națiunii și după adevăratele necesități ce le prezintă împregiurările și seculul.

Cât pentru domn, fie unul, fie doi, în ambele domniate, în persoana lui se adună drepturile întregi *ab antiquo* ale ambelor domniate, iar nu sfâșierea lor, sacrificarea lor, batjocura lor. Și, fiindcă în seculul XIX nu mai sunt împregiurările din mediul cv, de a sta călare cu lancea și sabia în pumn, domnul nu-și mai poate aroga nimic de dictatorial. Nația revine în starea sa normală, compusă din ecclesii sau democrații creștine confederate, după cum este Elveția și Statele Unite din America.

Unirea este starea noastră normală, iar nu unitatea (vezi articolul *Unire și unitate*). Meritul românilor este că au devanțat pe elveți și pe englezii din America cu atâția seculi, constituindu-se încă din al doilea secul în ecclesii sau democrații federative, după spiritul adevăratului cristianism. Europa, în instituțiunile ce se ating de libertate, egalitate și fraternitate, în cele ce se ating de înfrățirea și solidaritatea popoarelor, n-a ajuns încă pe primii noștri străbuni. A fi dar conservatori anticelor noastre instituțiuni și curățitori ai lor de tot ce s-a intrudus de eterogen și parazit; a fi împlinatorii legii după progresele adevărate ale seculului, iar nu destructori, aceasta va să zică *adevărat progres* și cu această profesie de credință toată Europa ne poate suferi și ne întinde mâna spre a ne conserva, după cum suferă și conservă și pe Elveția.

Englitera, ce este una din puterile garante și care poate mult, nimic nu respectă până la venerație ca pe popoli și guvernele ce își conservă și își amelioră vechile instituțiuni, fie monarhice, fie democratice. Inovațiunile n-aduc decât dificultăți și neînvoiri între vecinii de dinafară, și obstacole și piciri în întru.

III

Toți se mișcă în numele patriotismului, cei mai mulți de bună-credință, și unii cu precauțare de a amăgi popoul sub masca acestui simțiment. Patriotismul însă este un amor ca și amorul filial; și precum fiul este dator a-și ama și respecta mama și înșiși cu defectele ei, asemenea și un adevărat patriot este dator a-și ama și respecta patria și însuși cu defectele ei.

Patria însă este un obiect moral, și cu patrie înțelegem instituțiunile țării, drepturile ei publice, datinele ei, religia ei, limba ei, bărbații ei eminenți și devotați, istoria ei. N-are omul patrie dacă n-are drepturi în țeara unde s-a născut, dacă acea țeară n-are instituțiuni sau dacă el n-are suveniruri pietoase în acea țeară, afecțiuni și admirațiuni pentru trecutul ei, pentru bărbații ei.

Unde dar este patriotismul acelora ce limba patriei n-au vrut s-o studie, ce istoria patriei nu vor s-o cunoască, căror datinele ei îi sunt urâte, cari instituțiunile ei au prețuit a le studia și se duc spre a se îndoctrina în drepturi păgâne și cari totdeauna, spre a se distinge adică, s-au făcut monițele și instrumentele când ale fanarioților, când ale muscalilor, când ale nemților, cari se leapădă de religia părinților lor și se unesc cu papismul, și cari acum nimic nu le miroase bine de nu va fi franțozesc?

Mi-au fost și îmi sunt scumpe și sacre ale patriei, și de aceea am studiat fără ajutorul nimului limba ei, istoria ei; de aceea religia ei mi-a fost sacră și sântă, de aceea instituțiunile ei au făcut deliciurile vieții mele. Eu nimic, cum am mai zis, n-am inventat, nimic n-am imitat de la străini, nici o inovație n-am voit să înțroduc; toate câte am spus, le-am aflat pentru că au existat de sine. Meritul meu – de va fi un merit – este, iar cum am mai zis, că am deschis ochii, m-am uitat, am văzut, m-am încântat și am căzut în genuchi. Mi-aș fi adorat instituțiunile patriei și însuși de ar fi avut defecte, și cu atâta mai vârtos sunt

adoratorul lor când mă conving că toate au fost divine într-însele, pentru că au fost instituțiunile ecclesiei primitive.

De am sacrificat până la 1848 și timp și repaos, de am sacrificat la 1848, și de atunci până astăzi, și avere adunată cu sudori, și libertate în unsprezece ani, și viitorul copiilor, de sum de la 1859 pus la index și în atâtea focuri convergenți, este numai și numai pentru că mi-au fost scumpe aceste instituțiuni și m-am determinat a mai sacrifica până voi trăi tot, numai ca să pot face a le vedea Europa întreagă și mai vârtos compatrioții mei, așa de pure și de divine, după cum le-am văzut eu și a se convinge că numai calca lor ne poate mântui.

N-am imitat nimic la 1848, ci am făcut să domine numai spiritul vechilor noastre instituțiuni în cele 22 de articole ale constituțiunii adevărat naționali. Adorația acestor instituțiuni m-a făcut a nu fi moderat sau încropit, nu – cum se zice – de *juste milieu*, ci totdeauna cu cea mai mare ardoare și curajiu a mă pune între atâtea focuri convergenți: între al tiraniei și al anarhiei; între al bigoteriei și al ateiei; între al pedantismului și al innoanței. Și astăzi mă azvârl cu aceeași ardoare între alte patru focuri convergenți: între al tiraniei și oligarhiei, de o parte, și între al anarhiei și ohlocrației de alta.

Soarta mea va fi soarta ce va avea și votul universal, dimpreună cu vechile noastre instituțiuni: or ucis de câte patru focuri, or triumfător cu nația întreagă, cu instituțiunile ei și cu adevăratul vot universal.

IV

„Ce atâta fanatism“, îmi zise într-o zi un cunoscut, „pentru aceste instituțiuni învechite și uitate? Cu ce ne-am folosit de la dânsle? Nu vezi că Europa, ce nu s-a organizat după instituțiunile sau utopiile ecclesiei primitive, unde a ajuns? Mai lasă-le; cată să mergem și noi înainte, cu seculul!“

„Până să-ți răspund“, îi zisei, „despre foloasele ce ne-au adus instituțiunile părinților noștri, te întreb mai întâi să-mi spui domnia-ta: cu ce s-au folosit Imperiul roman de la apus și Imperiul bizantin că nu s-au organizat amândouă după instituțiunile sau spiritul ecclesiei primitive, după ce se creștinară, ci, rămâind în legile păgânătății, au pervertit ecclesia? Căzură unul în mâinile barbarilor și altul în mâinile turcilor, pentru că, în loc de a uni individ cu individ, și cetate cu cetate, și popul cu popul, și nație cu nație, după spiritul federativ al ecclesiei, în loc de a se curăți și reforma după castitatea și moravurile pure ale primilor creștini, se întinără și mai mult în spurcările și vanitățile și neomeniile păgânismului, pervertind și pe creștini.

Cu ce s-a folosit regatul româno-bulgar că imită Bizanțul și nu se constituie după spiritul și speranțele ecclesiei primitive? Cu ce s-a folosit regatul ungro-valahilor că imită statele apusului, catolice și feudale, și se făcu organ papilor spre a extermina ortodoxia românilor noștri? (vezi răzbecele Ungariei în contra românilor, de la Radu Negru până la Vlad V). Cu ce s-a folosit regatul Poloniei în catolicismul și feudalismul său și cu răzbecele ce dete românilor, tot insuflat de anticristianismul papal? Cu ce s-a folosit Germania întreagă până stete supusă orbește papismului? Protestația singură o puse pe calea libertăților și a progresului și când protestară bărbații ei cei mari, cari după rug, cari victorioși, protestară în numele legii noastre, a ecclesiei primitive. Cu ce s-a folosit Englitera până se guvernă după doctrinele absolutismului catolic? Cu ce s-a folosit Franța în instituțiunile ei catolice și feudale? Progresul și foloasele Franței încep de la revoluția cea mare, care nu fu decât o protestație furioasă în contra catolicismului, în contra drepturilor de naștere anticristiane, și toate le distruse în numele libertății, egalității și fraternității ecclesiei primitive, toate le distruse ca să ajungă la legile noastre unde n-a ajuns încă.

N-a ajuns încă Franța la instituțiunile părinților noștri pentru că odată cu revoluția cea mare începu și reacția: proclamând republica, imită republica păgână, cu datinele și nomenclatura ei, stabili în teroare republica unitară, în loc de republica federativă, înapoind cu șaptesprezece secolii înapoi: calea republicei păgâne căta s-o ducă la imperiu. Cu ce s-a folosit Italia până ce stete supusă orbește papismului? Despre Spania și Portugalia nu-ți mai vorbesc: le știți cât de catolice sunt și de aceea stau locului, staționare. De a înaintat Europa, a împins-o timpul, iar nu instituțiunile ei vechi și anticristiane ce mi le lauzi. Și când a împins-o timpul, și și-a deschis ochii, Valdeșii, Albigenii, Abelarzii, Ioanii Huși, Lutherii etc. au făcut-o să vază frumosul și divinul instituțiilor ecclesiei primitive, ce dumneata le numești utopii; și acolo, spre acele instituțiuni a plecat Europa, de la Luther încoa, și nu se va aresta decât după ce va ajunge acolo. Acolo va mai răsufila din calea sa penibilă spre a-și lua drumul înainte, pe o cale mai puțin spinoasă. De a înaintat iar Europa este că acolo, după împregiurări, aglomerațiunile de popoli omogeni s-au făcut mai mari; și, materialmente vorbind, timp mult și brațe multe opera cu mult mai mult decât timp puțin și brațe puține.

Împregiurările noastre au fost cu totul altele: ne-am depărtat de popoli de familie sau stirpe romană; am rămas izolați și puțini, încongiurați de vecini tari. Nu se vede în istoria noastră de patru secolii încoa să fi avut treizeci de ani de repaos; și timp puțin și brațe puține nu pot, firește, produce cât timpul mult și brațele multe. Rămâind dar puțini și încongiurați de vecini tari, cari putea în adevăr să ne strivească sau să ne înghită, acum îmi vine rândul a-ți răspunde în ce ne-au folosit instituțiunile părinților noștri, sau ale ecclesiei primitive.

Ne-au folosit că, legându-ne de la început – iar o mai repet – om cu om și comunitate cu comunitate, și județ cu județ, sau ecclesie cu ecclesie în confederație sau unire strănsă,

ne-au conservat, de la Aurelian până la Radu Negru, de n-am devenit pradă barbarilor, mult mai numeroși decât noi, ci am creștinat pe barbari (pe goți, pe bulgari, pe unguri: vezi istoria românilor). Ne-au folosit că, de la formarea domniatelor, n-am căzut în mâinile turcilor, ca Bizanțul, că n-am devenit pașalâcuri ca regatul româno-bulgar, ca Epirul, Serbia și Bosna. Ne-au folosit în contra răzbeleurilor ce ne da turcii, pe de o parte, și papismul de alta, prin unguri și poloni: cum am rezistat în contra unora, am scăpat și de veleitățile altora. Ne-au folosit că ne-au ferit de «sântele Barthélemy», ca în Franța, de închișițiuni ca în Spania și Italia. Cauza că existăm până astăzi nu este că am fost tari și numeroși, și că vecinii noștri au fost puțini și debili, ci pentru că înștițuțiunile ne-au întărit cu *unirea* și ne-au ferit de *unitate*.

Astfel, când malatii tari și dese atacând un individ, el tot rezistă și se conservă, se miră cineva de constituția corpului lui; și tot astfel, după atâtea invaziuni și atacuri de barbari, după atâtea calamități publice de șaptesprezece seculi, după atâtea intrige tortuoase de dinafară, când vede cineva că România centrală tot a putut rezista și a se conserva încă, cată a se mira de constituția corpului ei soțial. Înștițuțiunile părinților noștri, domnule, ne-au mântuit și ne-au conservat, până le-am conservat și noi pure. Spiritul de solidaritate între individe și de confederație între cerăți și județe l-a paralizat, l-a desființat Mihai Bătaiosul, emule fatal al Dăneștilor și Corvinilor.

Domnia apoi electivă ne-a mântuit de a ne incorpora ca state mici, nici cu Turcia, nici cu Ungaria și apoi cu Austria, nici cu Polonia și apoi cu Rusia. De am fi avut domnie ereditară, în contra spiritului ecclesiei, de mult s-ar fi dus de țările noastre, căci cu același domn pe viață și cu aceeași familie domnitoare s-ar fi încuibat, ca în toate statele mici, și s-ar fi înrădăcinat aceeași politică de dinafară. O domnie ereditară s-ar fi încuscrit și s-ar fi aglomerat ca statele mici dimpregiurul

Austriei. Neereditatea la tron și religia pură creștină a Răsăritului ne-au ferit a nu ne încorpora nici cu Turcia, nici cu statele apusului.

Când Turcia se credea, de la Mircea încoă, că are în țările noastre de domn un om devotat politicei sale și se simțea deja în preziua de a face din domnie pașalăcuri, spiritul instituțiilor noastre ce trecuse în învățăturile și datinele românilor făcea să se aleagă alt domn care, schimbând politica predecesorului său, mântuia țara de veleitățile Turciei. Când apoi acest succesori continua îndelung o politică ungurească sau poloneză, schimbându-se domnul se *primenea* politica; nici o politică n-ajungea să prinză rădăcină și să se împruță, bunioară. Românul, ca tot omul, este curat când se *primește*, și primindu-ne de domni și de familia domnitoare, ne-am conservat curați.

De la un timp încoă ține cam de mult în țările noastre o politică exclusiv rusească. De la 1848 încoă, și mai vârtos de la 1859 se vede în toate guvernele succesive că ce voiește Rusia, aceea se face în țările noastre și numele *neutralitate* a ajuns nu o literă moartă, ci o mască. Cată să ne *primenim*, dacă vrei să-naintăm cu seculul, domnule“, terminai cu acel convorbitor, „cată să ne *primenim* căci altfel ne împruțăm de tot și înapoiem în timpii Crimeei independente pentru câțva, ca s-o închine apoi Tatar-Han Rusiei. Și nu putem veni în starea normală după datinele și deprinderile românilor de șaptesprezece secolii, nu vom putea nainta cu seculul decât dacă vom legiui din nou și definitiv alegerea domnului din cinci în cinci ani“ (vezi justificăția constituțiunii de la 1848, tipărită la Paris, și articolul *Unirea și unitatea*).

V

Ia această idee de a schimba domnul din cinci în cinci ani, interlocutorul meu sări în sus și strigă: „Ce vrei, domnule?

Republică? Și schimbare de domni la fiecare cinci ani? Să ne ferească Dumnezeu!”

Pregetai de a-l converti pentru că misiia mea, ca și a primilor creștini, nu este de a converti oamenii la republică. Eu fac istorie: arăt instituțiunile noastre, de la Aurelian până astăzi. Eu nu introduc doctrine nouă într-un guvern monarhic și ereditar: acolo fie ca la ei, și la noi fie ca la noi. De la Radu Negru până astăzi n-am avut ereditare nici domnia, nici rangurile ierarhiei. De n-a fost bine în acești șase seculi, cauza nu a fost instituțiunile țării, acelea ne-au conservat, cum am zis, cauza a fost evenimentele, vecinătățile și durata domnilor mai mult de cinci ani la domnie, evenimente ce au fost ca niște malatii. În seculii de la Aurelian până la Radu Negru, în timpii când nu exista dictatură domnială, armonia cristiană ne-a ferit de toate relele. Se poate vedea și din micul manuscris ce ni s-a conservat de la Huru, cancelierul lui Dragoș¹, cât de bine și de tari s-au ținut românii în interval de zece secolii aproape. În acest interval, toate dregătoriale se alegea prin vot universal la fiecare cinci ani. Scopul meu de astă dată nu este de a îndoctrina oamenii, ci de a nara și a arăta cu degetul faptele.

Apoi dacă astăzi corpul soțial se zbuclină și muge, dacă nația geme de durerile și plagele sale, ce i-au venit mai mult de dinafară, la aspectul acestui mare amalal în agonie cutez a zice atâtor medici, ciarlatani politici ce s-au adunat împregiurul lui și vor, ca și medicii lui Molière, mai bine să moară amalatul ținând regula sistemii lor, decât să se scoale, călcând regula. „Domnilor, le zic și eu, până să-i aplicați remediul, luați în considerație și viața și datinele și deprinderile lui de șaptesprezece secolii; nu-l scoateți răpede din elementul lui vital, dați-i medicamente după constituția și natura lui.” Interlocutorul meu era, cum se vede, din cei ce, la divanul ad-hoc, au cerut

¹ A cărui publicare, pe lângă alte multe, suntem datori dlui G. Asachi.

principe străin, sau din cei ce se mulțumesc astăzi cu un principe... nu Zamfir, ci ereditar și adică pământean.

Se mulțumesc dumnealor așa; de ce însă puterile garante nu le-au dat nici una, nici alta? Se poate crede oare că principele străin era să fie vreo fericire mare pentru români și puterile garante, de mare invidie sau răutate, nu le-a iertat să se bucure de această fericire? Sau că principele străin, prevăzându-se că ar fi o mare calamitate, puterile, din marea lor mizericordie, i-au ferit de răul în care românii, cu ochii închiși, alergau a se dărâpa? Nici una, nici alta ci, după cum am auzit-o de la un mare om de stat și mult voitor de bine românilor, cauza a fost și este că Europa întregă, după cum n-ar ajuta, nici suferi astăzi ca Belgia sau un alt stat monarhic să devie republică, tot asemenea n-ar ajuta, nici suferi ca Elveția să se transforme în regat sau ohlocrație. Și una, și alta ar fi o inovație și guvernelor conservative nu le plac inovațiunile. Demagogii și intriganții de la divanul ad-hoc au cerut inovațiuni, iar nu ameliorațiuni în speția lor de guvernământ, nici asigurarea drepturilor *ab antiquo* nu se cuprindea în acele păcătoase de patru puncturi, în loc de a cere santificarea sau respectarea tratatelor noastre, în care se coprinde:

I. Integritatea teritoriului ce n-a avut drept Turcia a-l înstrăina, ca Bucovina și Basarabia;

II. Dreptul de a încheia tractate și de a declara răzbel;

III. Dreptul de a bate monetă;

IV. Dreptul de a-și alege domnii din pământeni;

V. Dreptul autonomiei de a-și da românii singuri legi (iar nu datorită de a accepe convențiuni impuse).

Demagogii și intriganții din contra, făcură masele a abdica la cele de sus patru mari drepturi, a se legitima prin pact european uzurparea Basarabiei și a Bucovinei și a cere numai autonomia, cu o inovație de principe străin! Nu plac cabinetelor Europei inovațiunile, căci interesele puterilor nefiind tot

acelea, prin inovațiuni se ardică neînvoiri și dificultăți. Voiți îndreptări, românilor? Nu vă schimbați numele, nici modul guvernului, ci schimbați-vă, ameliorați-vă voi înșivă, deschideți-vă ochii când vă alegeți domni. În Elveția și Statele Unite se schimbă domnia sau prezidenția la fiecare cinci ani, și însuși pentru aceasta este armonie și bine. Durata domnilor pe mai mulți ani aduce lumea la disperare: pe ambițioși la intrige mari și pe nemulțumiți la *complot*e (vezi explicația constituțiunii de la 1848).

VI

Am zis că misia mea, ca și a primilor creștini, nu este de a îndoctrina pe nimini, nici de a-l converti spre republică. Republica și democrația îmi recheamă pe ale Spartei, Atenei, Romei, Veneției etc. N-am nici o tendință către păgânism și de aceea nu-mi place nici despotismul unuia, nici al mai multora. Am trăit însă și trăim în *ecclesii confederate* în două domniate: domnia are tron, a avut coroană și sceptru. Republica n-are aceste semne, și domnia cu tronul și coroana au fost și sunt ale națiunii, iar nu ale unei familie. Sunt gelos de suveranitatea națiunii. Aceasta e legea și relegea părinților noștri și a mea. Cui îi place a se lepăda de legea părinților săi nu-i voi zice cu renegat, ci posteritatea va decide.

Ca istoric, am arătat că numai instituțiunile ecclesiei primitive ne-au conservat prin atâția secolii și prin atâtea nevoi, de am existat până astăzi ca popoli autonomi și că totdeauna inovațiunile și momităriile de la străini ne-au făcut a pierde multe. Cată însă a zice ceva și despre împregiurările ce au contribuit în timpii cei mai grei, de decadință, ca să nu pierdem de tot acele instituțiuni și cel puțin să le cunoaștem forma după restul sau scheletul ce ne-a mai rămas.

Până la Mihai Bătaiosul, acele instituțiuni ne-au conservat, pentru că partea cea mai mare din români au știut a le conserva

și apăra în contra ciocoismului catolico-feodal, intrudus de Dănești și de Corvini. Mihai le dete o lovițură fatală care, făcând a pierde patria pe apărătorii ei naturali, prefăcuți în servi, domnii ce mai urmau rămaseră a se apăra pe sine prin mercenarii străini, prin *lefecii*. Puțini de aci înainte rămaseră a se mai bate pentru lege și moșie. Legea era sfâșiată de sabia lui Mihai și sătenilor, descendenți ai colonilor militari cu burgălabii și castelanii lor, li se legiuise servitutea drept moșie. De aci pâna la Constantin Brâncoveanu, Turcia putu face orice voia cu țările noastre, până ne impuse beii fanarioți din ortalele ianiciarilor.

Nu se cuvine însă a uita că islamismul este o inspirație sau operă a unui călugăr creștin din secta nestorienilor, căruia Mahomet îi fu discipol, și că islamismul, ca o continuare a cristianismului primitiv altoit, ca să zic așa, în popoli arabii, veni ca o protestatie cu mâna armată în contra dreptului păgân și a dreptului feodal, și poate în contra ecclesiei oficiali ce devenise complice cezarului și baronilor. Papa și baronii cunoscură aceasta mai bine și de aceea ardicară cruciate. Islamismul nu cunoștea serviul sau iobăgia, nici drepturile de naștere.

În timpii lui Matei Basarab se comise și un codice în care se întruduse, pe lângă dreptul impus de Mihai, și parte din aluatul dreptului roman sau păgân, deși multe rămaseră din Pentateuc. Partea liberală (și partea liberală pe atunci era boierii conservatori, reduși în puțin număr, și clerul întreg), partea liberală zic, se folosi din avenimentul beilor sau al beilicului (pentru că prevedința a făcut, în marea sa bunătate, să iasă binele și din însuși excesul răului). Partea liberală își alie spiritul cel bun al islamismului încât, pentru ceea ce se atingea de abolirea iobăgiei și a drepturilor de naștere, își ziseră: dacă turcul și fanariotul s-au pus a ne desființa oștirea de mercenari, încai să ne folosim cu emanciparea românului căci, ca liber, devine el iar oștean odată. Și metropolitul, episcopii, clerul întreg, cu

boierii ce mai rămăseseră, triumfară în contra ciocoilor susținuți până aci de influințe și de smorfuri ungurești și poloneze. Prin adunarea generală de eternă memorie se dete din nou libertatea țăranilor. Cuvintele ce se pun înaintea în hrisobul liberator sunt că „*ecclesia nu iartă ca creștinii bapuzauți, unși și frați în Cristos, să fie sclavi*“. Adunarea generală de atunci fulgeră cu anateme pe cine va mai cuteza să aserve din nou pe românul sătean (vezi acel hrisobul).

Tot influința ecclesiei făcu, în zilele noastre, a se aboli servitutea în Rusia. Ia apus, toate progresele s-au făcut în contra legii, revoltându-se popolii în contra papismului. În ecclesia răsăritului, toate progresele și liberările s-au operat în numele legii. „Jos cu legea!“ la apus, „sus cu legea!“ la noi, daca voim progres și libertate.

VII

Preponderința turcilor prin fanarioții ce ne-au despuiat de multe drepturi contribui, pe de altă parte, foarte spre a ne face a mântui multe din instituțiunile ecclesiei, între cari libertatea individuală este cea mai principală, e punctul de plecare către progres și mântuire.

Ne mai feri încă de lepra ce se mai putea întinde de la unguri și poloni spre a se introduce drepturi de naștere, titluri ereditare de comție, baronie și nemeșie, precum se creaseră boierii de neamuri în contra spiritului ecclesiei. Momitării ce vor să treacă de modă își întoarseră ochii de la poloni și unguri și începură a imita mai mult ale turcilor. Prin această momitărie, vechii liberali și conservatori datinelor străbune se întăriră prin aliați noi spre a mai conserva viața patriarhală. Dezbinarea și intrigele ce le întindea ciocoi, de la Mihai până la Mavrocordat, amuțiră înaintea jugului celor străini; și câți mai rămăseseră boieri se unea întru a face opoziție tiranilor.

Când, apoi, această imitație exclusivă de la turci, și în cele bune, și în cele rele, ne amenința cu a deveni raiele sau pašalâcuri, atunci rivalitatea Rusiei și a Austriei, ce puseseră ochii pe țările noastre, ne scăpă de acest pericol, cu scop de a ne prepara altul în care căzu Bucovina și Basarabia și în care tot speră încă și Rusia, și Austria, să ne împingă și pe noi.

VIII

Și când, în fine, eram aproape de a ne încorpora cu Rusia, în prețuia ajutorului ce aceasta se prepara a da Austriei la 1848 și când Austria nu putea decât să tacă la orice ar fi făcut Rusia din noi, atunci, de acel mare pericol nu ne mântui decât iar spiritul ecclesiei primitive, căci din rărunchii ei ieși vocea: „Dumnezeu e domn și s-a arătat nouă, bine este cuvântat cel ce vine în numele Domnului!“ Din sânul ecclesiei ieșea vocea: „Respect la persoane, respect la proprietate!“, pentru că persoanele, individele, era sacre pentru dânsa. Din inima ei ieșea vocea: „Pace vouă, libertate vouă! Foloase generale fără paguba nimului!“, pentru că ea era mater comună la toți. Singură, această mater comună urăște tirania și are frică de anarhie. Din tezaurul inimei ei ieșea ruge ca a preotului Șapcă, care sanctifică stindardul regenerațiunii la Islaz (vezi acea rugă în *Memoriurile regenerațiunii*, tipărite la Paris, pagina 63). Și toate cele 22 de articole ale constituțiunii, toate fură proclamate în numele vechelor noastre instituțiuni.

Acest spirit al ecclesiei se puse peste țeara întregă ca spiritul lui Dumnezeu odinioară peste profeti și țeara îi cunoscă vocea, căci era deprinsă de secolii cu dânsa. Și țeara se sculă în picioare ca un singur om și clerul întreg luă partea cea mai activă. Metropolitul, când susemnă constituția și jură credință ei, jurământul lui fu: „Jur, pentru că constituția este după spiritul evangheliilor!“ Iată cauza acelei minuni de trei luni de entuziasm, de frăție și de ordine: era mater ecclesia ce vorbea

fiilor ei și fiii ei îi cunoștea și îi pricepea vocea. De ce nu se mai operă și acum asemenea minuni? Pentru că popolii sunt conduși de doctrine străine, necunoscute lor, pentru că popolii sunt uimiți, amețiți, confuziați, nimic nu pricep; și țeara toată e un Babel, o confuzie.

Popolii români au trecut prin atâtea prefaceri, au putut înceta de a mai fi coloni militari, au putut deveni servi, apoi clăcași, apoi chiriași sau proletari, n-au încetat însă de la Aurelian până astăzi de a fi tot *creștini*. Acesta e firul roșu ca sângele lui Crist, care traversă fără întrerupere prin șaptesprezece secolii. Presbiterii sau preoții românilor nu știu altă carte, nici altă lege decât evangheliul și Biblia. Ei sunt inteligența satelor și de la 1848 încoace, toți câți frământă masele sunt nepricepuți de această inteligență. Tot ce nu e din sorgința Biblicii și evangheliului e nepriceput la români, e străin, e păgân, e *latin* și, la nevoie, la o forță majoră, mai curând s-ar face românul turc decât lătin; s-au ținut însă de a nu deveni nici una, nici alta, afară de uniții ce se uniră cu Roma papală, cu care n-am avut nimic d-amestic decât a ne apăra când arma mâna ungarilor și polonilor și de când, acum, ne trimit legiuni de propagandiști spre a pune mâna pe instrucția publică.

Acesta e românul; învățați a-l cunoaște dacă voți a vă asculta, dacă voți a-l conduce. Nu-i dați legi și reforme ce nu sunt de natura lui.

IX

Mulți amici, spre a mă convinge, mi-au făcut obiecțiuni ca cele următoare: „Nu dorim mai mult decât ca România să fi avut în adevăr aceste instituțiuni, căci n-am mai trece de inovatori la reformele ce am dori a se introduce după spiritul secolului și după necesitățile ce ni se prezentă. Vrem să ne convingem; și, pe lângă cele în care ne ajută inducția și deducția, arată-ne ceva probe, vreun codice cât de mic, vreo colecție de

legiuiri și instituțiuni scrise și rămase ca un document istoric, căci alt codice mai vechi decât al lui Matei Basarab n-avem, și domnia-ta te sui până în timpii lui Aurelian și Traian. Tot este obscur de la Radu Negru înainte!“

Răspunzând acelor amici, crez că voi mulțumi pe toți cititorii, cu toate că în multe mă cam repet, spre a face a se întipări mai mult chestiunile principali. Am arătat, cred, de-ajuns că instituțiunile ecclesiei primitive parte sunt adunate în corp de lege, parte au trecut în uz prin tradiție. Care sunt mai nepieritoare și mai nenfrânte din legi? Cele ce stau scrise, sau cele ce au trecut în uz și au devenit, cum se zice, ca o a doilea natură? Am arătat iară că Pentateucul a fost și este un codice de-ajuns pentru orice societate sau ecclesie ce, lepădând idolatria, a voit să treacă la creștinătate. Acest codice guverna, administra și judeca poporul Israel, și Crist singur a zis: „N-am venit să stric, ci să împlinesc legea“. Iară dar codicele scris, cu mult mai vechi decât al lui Matei, și dăca de la Matei Basarab în sus nu mai există altul, decât niște hrisoave ca al lui Mihai, este proba că nu s-a elaborat altul, ci până la Mihai cu Pentateucul s-au păscut românii (zic *păscut* pentru că νόμος – ce s-a tradus prin „lege“, *pășune* va să zică; vezi art. *Lege și fărădelege*).

Am spus încă că, oriunde s-a constituit o ecclesie, n-a putut să se organize, să se guverne, să se administre, să se judece decât după legea ce a împlinit-o Crist, adică după Vechiul Testament, pe lângă care se adaogă cel nou¹. Încetar-am noi de la Aurelian de a fi creștini de ecclesia Răsăritului? Ce lege dar sau codice s-ar mai fi cerut să aibă românii, trecând de la idolatrie la creștinătate, decât legea împlinită de Crist, adică Pentateucul, și instituțiunile primelor societăți sau ecclesie creștine? De nu se vede alt codice până la Matei Basarab se învederează că numai românii au rămas până la Mihai Bătăiosul cu a nu

¹ Vezi canonul 85 al Apostolilor.

introduce în legile lor fărdelegi străine. Capul religiunii de aceea a fost și este până astăzi prezident al corpului legislativ.

Mai vine în ajutorul meu manuscrisul tradus din latinește de Huru, cancelierul lui Dragoș. Acesta învederează că ambele domniate, mai nainte de Radu Negru și Dragoș, s-au guvernat în formă de republice federative. Mulți din propagandiștii papismului, bazându-se pe sofisme, declară acest manuscris de apocrif. Ce fac însă burgălăbielor mari din Moldova și burgălăbielor tuturilor satelor noastre? Cetiți acel manuscris publicat întâi în Iași și apoi în București, în *Revista română*. Acela arată că toți funcționarii locali și generali se alegea la fiecare cinci ani, după vot universal. Nu vede cineva în acea organizare decât niște descendenți ai Romei republicane deveniți creștini.

Pe lângă acestea, ca să închei, mai adaog: moravurile, deprinderile, uzantele, datinele ce se văd la popoli nu sunt decât niște legi foarte antice, ce au trecut în uz; și când nu mai e necesitate de a fi adunate ca într-un codice, e de-ajuns a le studia și a le descrie numai cineva. Se conservă din legile cele mai antice ale romanilor, mai vechi poate și decât Numa Pompiliu, unde se vede aplicându-se pedeapsa cu moartea la oricine cuteza a-și tăia sau mânca boul or vaca. Pentru ce atâta cruzime la legiuitor ca să ceară a se omori un om pentru uciderea unei vite? Oamenii era ca și sălbatici și-și mânca vitele fără a ști să cugete mai nainte. Legiuitorii voia să-i facă, ca agricultori, a trăi și a-și asigura și mai bine existența, prin conservarea sau laboarea și productul vitei. Până dar a-i deprinde cu această viață și a-i face a vedea singuri foloasele și interesele din conservarea și uzul vitelor, legea a căutat să fie foarte aspră și să facă a pieri mulți călcători.

Astăzi, românul nu mai are nevoie de asemenea legi scrise, căci au rămas în uz, scrise în inima lui. El știe astăzi foloasele ce are de la vită și săteanul o consideră ca și un membru al familiei. I-a întâmplare de a fi nevoit a tăia vreo vită, o plânge; și are de păcat a mânca din carnea vitei cu care s-a

legiuiri și instituțiuni scrise și rămase ca un document istoric, căci alt codice mai vechi decât al lui Matei Basarab n-avem, și domnia-ta te sui până în timpii lui Aurelian și Traian. Tot este obscur de la Radu Negru înainte!“

Răspunzând acelor amici, crez că voi mulțumi pe toți cititorii, cu toate că în multe mă cam repet, spre a face a se întipări mai mult chestiunile principale. Am arătat, cred, de-ajuns ca instituțiunile ecclesiei primitive parte sunt adunate în corp de lege, parte au trecut în uz prin tradiție. Care sunt mai nepieritoare și mai nenfrânte din legi? Cele ce strau scrise, sau cele ce au trecut în uz și au devenit, cum se zice, ca o a doilea natură? Am arătat iară că Pentateucul a fost și este un codice de-ajuns pentru orice societate sau ecclesie ce, lepădând idolatria, a voit să treacă la creștinătate. Acest codice guverna, administra și judeca popoul Israel, și Crist singur a zis: „N-am venit să stric, ci să împlinesc legea“. Iată dar codicele scris, cu mult mai vechi decât al lui Matei, și daca de la Matei Basarab în sus nu mai există altul, decât niște hrisoave ca al lui Mihai, este proba că nu s-a elaborat altul, ci până la Mihai cu Pentateucul s-au păscut românii (zic *păscut* pentru că νόμος – ce s-a tradus prin „lege“, *pășune* va să zică; vezi art. *Lege și fărădelege*).

Am spus încă că, oriunde s-a constituit o ecclesie, n-a putut să se organize, să se guverne, să se administre, să se judece decât după legea ce a împlinit-o Crist, adică după Vechiul Testament, pe lângă care se adaogă cel nou¹. Încetat-am noi de la Aurelian de a fi creștini de ecclesia Răsăritului? Ce lege dar sau codice s-ar mai fi cerut să aibă românii, trecând de la idolatrie la creștinătate, decât legea împlinită de Crist, adică Pentateucul, și instituțiunile primelor societăți sau ecclesie creștine? De nu se vede alt codice până la Matei Basarab se învedereaza că numai românii au rămas până la Mihai Bătăiosul cu a nu

¹ Vezi canonul 85 al Apostolilor.

introduce în legile lor fărdelegi străine. Capul religiunii de aceea a fost și este până astăzi prezident al corpului legislativ.

Mai vine în ajutorul meu manuscrisul tradus din latinește de Huru, cancelierul lui Dragoș. Acesta învederează că ambele domnii, mai înainte de Radu Negru și Dragoș, s-au guvernat în formă de republice federative. Mulți din propagandiștii papismului, bazându-se pe sofisme, declară acest manuscris de apocrif. Ce fac însă burgălăbiilor mari din Moldova și burgălăbiilor tuturilor satelor noastre? Cetiți acel manuscris publicat întâi în Iași și apoi în București, în *Revista română*. Acela arată că toți funcționarii locali și generali se alegea la fiecare cinci ani, după vot universal. Nu vede cineva în acea organizare decât niște descendenți ai Romei republicane deveniți creștini.

Pe lângă acestea, ca să închei, mai adaog: moravurile, deprinderile, uzanțele, datinele ce se văd la popoli nu sunt decât niște legi foarte antice, ce au trecut în uz; și când nu mai e necesitate de a fi adunate ca într-un codice, e de-ajuns a le studia și a le descrie numai cineva. Se conservă din legile cele mai antice ale romanilor, mai vechi poate și decât Numa Pompiliu, unde se vede aplicându-se pedeapsa cu moartea la oricine cuteza a-și tăia sau mânca boul or vaca. Pentru ce atâta cruzime la legiuitor ca să ceară a se omori un om pentru uciderea unei vite? Oamenii era ca și sălbatici și-și mânca vitele fără a ști să cugete mai înainte. Legiuitorii voia să-i facă, ca agricultori, a trăi și a-și asigura și mai bine existența, prin conservarea sau laboarea și productul vitei. Până dar a-i deprinde cu această viață și a-i face a vedea singuri foloasele și interesele din conservarea și uzul vitelor, legea a căutat să fie foarte aspră și să facă a pieri mulți călcători.

Astăzi, românul nu mai are nevoie de asemenea legi scrise, căci au rămas în uz, scrise în inima lui. El știe astăzi foloasele ce are de la vită și săteanul o consideră ca și un membru al familiei. La întâmplare de a fi nevoit a tăia vreo vită, o plânge; și are de păcat a mânca din carnea vitei cu care s-a

ajutat și nutrit. Carnea o vinde la alții. Legile stau scrise până când se mai află călcători; îndată însă ce devin uzuri, cartea se poate și pierde, mai vârtos pe timpii când nu exista tipografia. Putem să avem înaintea noastră legiuiri ca Regulamentul, Codicele lui Caragea, *pravila* lui Matei Basarab, pentru că sunt legiuiri nouă și n-au putut deveni uzuri; iar cele de șaptesprezece secoli și ale republicii romane, ce sunt și mai vechi, acelea e de-ajuns când le vedem că au devenit uzuri, deprinderi, datine, sau al doilea natură.

Când avem înaintea un fier fasonat, acesta presupune foc, ciocan, nicovană, pile etc. și un maestru; când avem înaintea marmură fasonată în statuie sau sub altă formă, aceasta presupune dalta și toate cele necesare unui statuar. Pentru ce, când avem înaintea niște popoli fasonați cu uzurile, cu datinele, moravurile lor, să nu presupunem instrumentele ce i-au fasonat, adică doctrinele, credințele, legile și legiuitorii? Și când marmura e pentelică, când statua ne reprezintă o Diană în formele cele mai clasice, în proporțiunile cele mai juste, și este aflată în teritoriul Aticeii, atunci știm să spunem că statua e de școala elenică, din cutare epocă, a lui Pericle de exemplu. Iar când avem un popor înaintea, cu nici un titlu ereditar, cu un metropolit de prezident al generalilor adunări, cu capul statului ales și cu numire nici de imperator, nici de rege, nici de prezident, ci cu numele de domn (κύριος), când în acest popor, sătenii își aleg pe burgălab și monahii pe *stariț* sau egumen, să nu știm a spune că acest popor este fasonat astfel după școala lui Crist și după instituțiunile ecclesiei?

Metropolitul și episcopii sunt chiriarii sau arhidomni; voiți a-i despuia de chiriarchie? Atunci călcați canoanele ecclesiei ce sunt și lege scrisă, și trecute în uz. Atunci sunteți parabați, apostatați, renegați. Capul statului se zice domn. Vreți să-i luați prerogativele adevărate *ab antiquo*, sau să-i dați și mai multe, numindu-l principe ereditar sau rege? Atunci sunteți inovatori și voiți a desființa legile și uzanțele *ab antiquo*; iar parabați, iar

renegați. Eu unul însă nici voi provoca niște asemenea inovațiuni, nici mă voi pune în câmpul celor ce le provoacă și le susțin.

Foncționarii statului, civili și militari, s-au zis după limba-giul vechi boieri, ca *gloria* slavă și alte asemenea; de s-a schimbat acum *slava* în *glorie* și *boierul* în *foncționar*, nu s-a făcut decât numai o traducție; faptele însă există, căci țara nu poate rămâne fără foncționari civili și militari. Știut-au românii vreodată sau știu până astăzi ce va să zică *dinastia*? Știut-au ei ce va să zică *nobil* sau *princip*, până învățară franzozește? Boierii la dâșii era *arhontii*, după limba greacă, adică „capi” sau „principi”, iar nu domnul, și boieria a fost o meserie, iar nu o nobilitate ereditară¹. Avut-au vreodată românii alt cezar decât pe ei însuși, adică nația ce este fiie a ecclesiei? Făcut-a vreodată ecclesia română pact cu cezarul, ca să se lase a-i impune el, din drept, foncționarii? Să nu mi se ceară dar corpuri de legi mai vechi decât ale ecclesiei ce există și cari au trecut și în uzuri și datine între români.

Din contra, noi avem dreptul a cere probe și documente când se încearcă unii a introduce inovațiuni. Pe ce se întemeiază dumnealor când ne vin cu nobleți ereditare, cu principii străini sau cu principii ereditari pământeni? Când n-are cineva drepturi istorice, nu poate veni decât cu dreptul sabiei sau brațelor, și când sabie și brațe n-au, vor să alerge la sabie și brațe străine, să vândă țeara.

X

Suntem aproape de a termina această mică operă și cată a-mi da cuvântul pentru ce am scris-o cum se vede. Mulți din amici, văzând scrierea pe când se elabora, îmi ziseră: „Iar te poi

¹ *Boier* e meserie de apărarea țarei, / Iar nu nobilitate; căci nobil tot românul / A fost întotdeauna... (*Mihaiida*, cântul II, vezi *Isahar*, pag. 128)

între două focuri, vezi că nația este împărțită în diverse partide și că momentele sunt critice. Mai bine era să scrii în favoarea unui singur partid, pentru că ai mai fi avut aliați“.

Ceea ce am zis amicilor mei, zic și publicului întreg: „Cu un individ mai mult, nu e nici un folos pentru nici un partid; partidele pot foarte bine, sau foarte rău, exista și fără mine. Scopul meu, sau mai bine ambiția mea, n-a fost niciodată să plac în prezent. Puțin îmi pasă de ceea ce pot zice sau face oamenii astăzi despre mine. Ambiția mea a fost totdeauna să nu-mi fie rușine în viitor de câte zic și fac astăzi. De aceea, câte am scris, totdeauna s-au recunoscut după cinci și zece ani de adevărate, și multe se vor recunoaște când nu voi mai fi între români. Iar dacă momentele sunt critice, atunci sunt dator mie însumi și națiunii să observ malatiile și ulcerele corpului social ce l-au adus la crize și să numesc tot răul pe numele lui, ca să-l cunoaștem cu toții și să i se poată afla remediul și aplica, de vor voi celelalte partide.

Am scris acest articol și cele următoare nu cu scop de a ataca oameni sau partide, ci de a combate cu vigoare malatiile sociale în folosul oamenilor. Și dacă arăt că inamicii adevăratului vor universal sunt tirania, oligarhia și sateliții acestora, ce se pun în capul anarhiei și ohloerației, nu lovesc oameni, ci aceste plăgi ce chinuie în adevăr popoli, ating însă numai pe cei ce se revest cu dânsule ca cu o piele. Tirania și oligarhia împielitându-se în tirani, nu atinge decât pe tirani și pe oligarhi, sunt ca tunica sau cămașa Dejanirei, ce arde pe cei ce se revest cu dânsa.

În această scriere, cum și în altele, nu e nici o răutate în contra vreunui partid. Pentru mine, și zișii albi, și zișii roșii, și moderații, și votatorii din sesia trecută, și abținuuții, toți sunt români și la toți le-am voit binele, dacă doresc binele comun. Iar dacă în adevăr am și eu vreo răutate sau îmi este permis a avea, răutatea mea este numai asupra tiraniei și a anarhiei; și fiindcă aceste două extremități se ating, voi fi totdeauna cu cei

adevărați adversari ai tiraniei unui singur, ce prin anarhie și prin răzvot se încearcă a-și legitima crimele.

XI

Să venim în fine la speția aceasta de omuleți ce ne-au dat ocazia de a face pe români să destingă votul universal din răzvotul infernal. Această speție de creature innobili și vile, nefiind în stare de a crea sau inventa ceva, nici însuși d-a imita sau copia, nu cugetă decât la crime și atentate și se pun a parodia bărbații cei mari, a le profana numele și faptele prin donchișonade, ce n-au nici meritul d-a fi ridicole. Sateliți apoi malonești și infami, vin a-și oferi abominabilele servituri și

La domni fără de lege devin spurcați carnefici,

și până a ajunge la a ucide drepturile și libertățile națiunii, se pun ca niște pristavi ai fărdelegii și strigă: „Noi nu infectăm multitudinile, ci bucinăm spre a le deștepta din somn, ca să le facem a se mișca și a cere *votul universal* (citiți: *răzvotul*), a arăta lumii că știu și românii a se mișca ca francezii. Vrem a face multitudinile să înțeleagă că Napoleon III a mântuit Franța printr-o lovitură de stat și prin votul universal“.

Acest galimatias de limbaj nu face a numi niște asemenea criminale încercări parodie și profanație, pentru că diferența ce există între vot și răzvot, aceeași există și între împregiurările Franței și cavalerii de industrie ce căzură ca păcatele peste ambele domniate. Napoleon III, când adveni la prezidenția republicei, află votul universal înființat deja și legitimat de oamenii revoluțiunii din februarie 1848. Napoleon III nu s-a înjosit a crede că l-ar fi putut realiza prin hârtii maculate și păcătoase, împărțite prin zbirii poliției. Iar când, după o prezidenție de cinci ani, veni timpul a întreba opinia și dorința în genere a fiilor Franței despre modul de guvern ce prefer ei,

Napoleon III știa că se adresează către francezi, cari toți era competenți a-și da votul încât pentru aceasta.

Era competenți, zic, pentru că nu era francez, burghez sau țăran și însuși proletar, care să nu fi fost fiu vreunui veteran ce făcuse gloria Franței, purtând armele d-alătura și sub comanda gloriosului martir de la Sânta Elena. Nu era iară nici o casă în capitală, în cetăți, în burguri, în cătunele cele mai depărtate în care să nu se fi aflat chipul lui Napoleon cel mare, ca al unci divinități populare, în aur, în argint, în bronz, în marmură, în porțelană, pe telă și pe hârtie, spre satisfacția atât a luxului celui mai grandios, cât și a pietății celei mai modeste și umile. Pe ce puneai ochii în ale casei, vedeai pe Napoleon I: pe mobile, pe candelabre, pe sigiliuri, pe călimări; pe masa de scris îl vedeai ca un geniu al inspirațiunii, asupra orelor veghea ca zeul timpului ce destină un moment oarecare și îl așteapta în tăcere. Vasele de lux și ale uzului de tot momentul parcă ar fi pierdut din valoare de nu ar fi prezentat pe Napoleon I, sau ceva din ale lui. Pipele însuși, or de reprezenta capela sau clapa marelui căpitan, or de reprezenta capul vreunui veteran, parcă ar fi fost un volcan ce fumega și amenința de un cutremur ce zbućină tronuri. Nimic mai prozaic decât o tabacheră; și era toate poetizate îndată ce purta chipul lui, și el, la strănutare, parcă ar fi strigat adorațiilor lui: „vivat Franța!“

Tabelele saloanelor, murii capitalei și burgurilor, monumentele cele mai admirabili, toate reprezenta pe omul mare și rechema zilele de glorie ale Franței. În case era ca zeul penat, asupra individelor ce îl purta la piept era ca un talisman sau ca un angel custode; de pe coloana Vendôme veghea cu brațele încrucișate și cu ochiul de achilă peste Franța întregă și cerea de la fiii ei reparație celor de la Moscva și de la Waterloo. Numele lui Napoleon era cunoscut nu numai de toți francezii, până la copil, ci de universul întreg, până în fundul Asiei, Africei și Americi:

*Du bord du Tanais au sommet du Cédar;
Sur le bronze et le marbre, et sur le sein des braves,
Et jusque dans le coeur de ces troupeaux d'esclaves
Qu'il foulait tremblans sous son char¹.*

Acestea le ştia Franţa întreagă mai nainte de 1848 şi dacă o mare parte din francezi era şi sunt încă republicani, majoritatea însă, popoulul întreg era napoleonişti: toţi visa la imperiu pentru că visa la glorie.

Organul revoluţionarilor mai nainte de 1848 era jurnalul numit *La Colonne*, ce da tutulor să înţeleagă coloana Vendôme: şi cei mai mulţi au luat parte la revoluţia de la 1848 ca prin republică să ajungă la imperiu. Republica, pentru majoritatea Franţei, n-a fost un scop, ci un mijloc, un drum de a ajunge la imperiu. Şi la 1852, Napoleon III la aceşti francezi s-a adresat, ce ei mai dinainte preparaseră şi înfiinţaseră votul universal.

Toţi dar era competiţi de a vota despre imperiu pentru că ştia ce dorea şi ce decide, pentru că momentul de a li se realiza speranţele venise. Numele lui Napoleon atunci era o programă şi ceea ce făcea pe oamenii Europei de la 1815 să tremure la 1848 şi în urmă, aceea însuşi deştepta speranţele şi curagiul francezilor geloşi de glorie şi cari avea necesitate de un cap. Franţa, pe lângă acestea, la 1852 era satie de consecinţele intrigelor şi exageraţiunilor, de încercările dizgratiate ale utopiilor, şi nimeni n-ar fi dorit să mai revie la scenele sângeroase ale revoluţiunii celei mari.

Întrebarea, în asemenea circumstanţe, era facilă de a se pune înaintea votului universal al naţiunii, înfiinţat şi legitimat deja: „Ce voiţi, francezilor? Starea de paralizie, guvern de oameni incompetenţi, sau al lui Napoleon? Voiţi republica sau imperiul?” Şi fiecare vota, pentru că ştia ce votează; ştia atunci şi ororile republicei de la '93, şi piedicile, cum şi ameninţările

¹ Lamartine, *Mediuţiuni*, tomul II: *Bonaparte*.

republicei de la 1848, de o parte, și gloria imperiului de altă. Pe lângă acestea, ce sunt foarte de ajuns, nu știu ce este în inima oamenilor că, precum le place frumosul și sublimul, le plac asemenea și numele ce au ceva de sonor și profetic în sine, nume ce le au unii oameni fără știrea lor, din naștere, iar nu uzurpate și trase de urechi, bunioară. În numele NAPOLEON, fiecare francez și străin simte, aude ceva de *leon* sau de leu...

Hei acum, domnilor Sarsaili, ce după ce ați profanat și limbă, și literatură, și patriotism, și familie, și religie, și tot ce are omul mai sacru, veniți în fine a vă băga nasul și în politică și în reforme soțiali, spuneți singuri cine este acel impertinent, mai vârtos dintre curciturile voastre de venetici, care să cuteze a profana prin cea mai sordidă din donchisonade epopeea glorioasă a Franței napoleoniene, și a spune că părinții lui și-au vărsat sângele pentru patrie? Ciocoi și tâlharii n-au sânge de a și-l vărsa: lor mâna justiției le varsă sângele.

Faceți singuri comparație între împregiurările și oamenii Franței și între atentatele și bandiții voștri. Care vă este speția de guvern ce aveți a pune înaintea românilor spre a opta între trecutul lor și viitorul vostru? Proiectul oare de dictatură ce se văzu prin jurnalele Europei și cele pământene? Credeti că românii or să aprobe o crimă de lèse-naționalitate, de înaltă trădare? Nu mai profanați dar faptele mari ale istoriei cu bufonăriile voastre, nu mai batjocoriți speranțele românilor insultând astfel plagele și suferințele lor, căci nu le vine nicidecum a râde de donchisonadele voastre atât de sordide, când țeara este îngenuchiată și când inteligența ei geme de acuzările Europei, făcând-o solidară de faptele voastre.

Ați văzut singuri în cele după urmă că lumea v-a aflat cugetul și că ați ajuns de răs prin declamațiunile voastre grotesti, atât în România, cât și în străinătate, și începeți acum a vă trage vorba, a vă dezavoca singuri proiectele ce ați avut sfrunteria a le publica, și protestați acum singuri că n-ați avut nici un cuget de *lovitură de stat*. Nu vă mai pierdeți timpul a încredința

lumea despre una ca aceasta, căci vă asigurăm și noi că lovitura ce ați fost proiectat, în loc să fie *de stat*, era să vă fie *de cap* (*un coup de tête et jamais un coup d'état*).

Vă lăsăm dar în partea și rolul ce v-ați ales și vă urăm de anul nou: vouă să vă dea Dumnezeu minte, iar românilor unirea vieții!

UNIRE ȘI UNITATE

*Din gloria străbună
De am căzut, ne-nalță,
De am uitat unirea
Ce-i întărea-ntru toate,
Acum ne fă uniți.¹*

I

Tragem din tabelul istoric al instituțiilor României centrale, de șaptesprezece secol, articolele următoare:

Articolul 1. Libertatea individului și inviolabilitatea domiciliului, spre a forma comune și suburbiuri libere.

¹ Să nu se bucure propagandiștii papismului, căci n-am înțeles, nici înțelegem *uniatii* cu Roma papală și dezbinătoare, ci uniți în sânta unire a fiecărui român cu altul.

Mai adăogim spre știință iară că nu prea este în uz a lua autorii drept epigrafe în capul scrierilor versete sau pasage din însuși scrierile lor proprie, aducându-se pe sine de mărturie. Aci sunt însă niște cazuri cu totul excepționali: Heliade R. din anul 1863 aduce de mărturie pe Heliade R. din anul 1822. Toți câți trăiesc știu că a dimineții cântare, *Cântarea dimineții* sau deșteptării românilor în revoluția lui Tudor este scrisă pentru prunci în anul 1822, când s-a și intrudus metoda lancasterian. Patru generațiuni de prunci au cântat neîncetat și cântă această cântare și au cerut și cer de la Dumnezeu câte s-au înființat deja. Câte zic astăzi nu sunt dicrate de pasiuni, nici imitațiuni de la străini, ci din capul locului, de la debutul meu, au fost o programă.

Art. 2. Libertatea colectivă a comunei și a suburbiului cu drepturile municipale de a-și alege, ca și până acum, castilanul sau burgălabul, deputatul și juriu sau jurații.

Art. 3. Reîntregirea săteanului în colon militar, așezat pe domeniurile statului sau ale monastirilor. Reîntregirea cetățeanului din urbe și sate de moșneni și de arendatori în gardii municipale.

Art. 4. Suburbiele formă cetate liberă, comunele forma plase și județe libere.

Art. 5. Autonomia fiecăruia județ, cu tezaurul și bugetul său particular, cu adunarea locală a deputaților săi, cu dreptul de a-și alege diregătorii, judecătorii, magisterii săi, cu armata sa județială.

Art. 6. Confederația tuturilor județelor astfel cum cele cinci județe ale Olteniei să forme, ca din antichitate, Bănatul Severinului; douăsprezece județe ale Țării Române să forme un domniat, și județele Moldaviei alt domniat; și aceste trei mari regiuni să forme o Românie, UNA ȘI NEDESPĂRȚITĂ.

Art. 7. Spre înflorirea tuturilor cetățitorilor și capitalelor, Bănatul Severinului va avea adunarea generală a deputaților celor cinci județe în Craiova, tezaurul său central, bugetul său separat, banul său ales la fiecare cinci ani, diregătorii și judecătorii aleși în adunarea sa generală la fiecare cinci ani; magisterii săi aleși la fiecare an, armata sa, școalele sale.

Art. 8. Domniatul Țării Române va avea adunarea sa generală în București, compusă de deputații județelor sale, tezaurul său cu diregătorii și judecătorii săi superiori aleși pe cinci ani, magisterii săi, armata sa, școalele sale.

Art. 9. Domniatul Moldaviei va avea asemenea ca din antichitate adunarea generală a deputaților județelor sale în Iași, tezaurul și bugetul său separat, diregătorii și judecătorii săi superiori, aleși pe cinci ani, magisterii săi, armata sa, școalele sale.

Art. 10. Confederația sau UNIREA Bănatului Severinului cu ambele domniate, formând o Românie UNA și NEDESPĂRȚITĂ, va avea un congres universal compus din câte trele adunările generali, un singur domn ca simbol al UNIUNII, tezaurul și bugetul său central pentru spezele generali, oștirea sa UNITARĂ.

Art. 11. Bănatul Severinului își va restabili curtea sa, coroana sa de comite sau de ban, vearga sau toiagul său de argint cu toate însemnele; domniatele amândouă își vor conserva și respecta ca un paladiu tronul, coroana, sceptrul aureu, purpura și toate însemnele respective, curțile și palatele respective.

Art. 12. Domnul unitar se alege pe cinci ani în toate adunările județelor României întregi, și numele celor aleși în fiecare județ se trimite congresului spre a proclama pe cel ce are majoritatea¹. Nu se cere altă calitate decât a fi român ortodox și în etate de la treizeci și cinci de ani în sus.

Art. 13. Proclamându-se domnul, congresul procede la alegerea a doi locotenenți, unul pentru București și altul pentru Iași, la alegerea miniștrilor. Locotenenții sunt dintre miniștri,

¹ Grație luminelor secolului sau experienței, alegerea se poate face în aceeași zi și oră în adunările tuturor județelor. Fiecare membru scrie două nume, după dorința, convicția sau alegerea sa. Aceste două persoane – una este dintre pământeni județului și alta din altă parte a Uniunii române (spre exemplu, în Caracal se scrie Petre din Romanați și Pavel din Craiova, București, Iași, Brăila, Buzău etc.). Două nume ce vor avea majoritatea alegerii județiale se sigilă de secretăria adunării, de față cu alegătorii, și pe dată se trimite la congres cu adresă specială, susemnată de alegători. În congres se deschid adresele, se citesc numele și se înscamnă. Cel care adună majoritatea județelor, acela se proclamă de domn ales după opinia și dorința județelor federative. Astfel, intrigele și tentațiunile ce se întâmplă la asemenea alegeri dispar, căci un pretendent nu poate fi în aceeași zi și oră la toate județele. Opinia este în adevăr generală, pentru că, de poate influența județeanul de față, cel d-al doilea nu are decât numele lui, trecutul lui, faptele lui, considerația generală de care se bucură și cari singure sunt de față la alegere.

prezidă ministerul sau țin locul domnului în Iași, în București, în lipsa domnului.

Art. 14. Domnul ales va revesti ambele porfire, se va întor-
na și unge pe rând, în ambele capitale, și va reprezenta suvera-
nitatea uniunii întrege.

Art. 15. România, revenind în starea sa normală, se
constituie după natura speciei sale de guvernământ nu în
republică, ci în domnie adevărată, în *monarhie națională* (airca,
monarhiile au fost și sunt monarhii *dinastice*, sau ale unei
singure familie).

Art. 16. Fiecare comună își va avea școala sa militară, fiecare
județ școala sa începătoare și militară, și un colegiu unit cu o
școală de arte și de agricultură. Fiecare capitală va avea școa-
lele sale începătoare, gimnaziile sale, școala sa de arte și agricul-
tură, iar Bucureștii și Iașii vor avea și câte o universitate, o școală
politehnică și diverse academii de științe, belle litere și arte.

Art. 17. Oștirea întregă a României, instrucția publică,
religia națională, duanele, administrația, legile civili, comerciale
și penali, vor fi de una și aceeași sistemă unitară.

Art. 18. Congresul universal se va ține alternativamente,
când în București, când în Iași.

Art. 19. Adunările generali reprezentând țările respective
în sesiunile de peste an, pentru restul anului, în lipsa lor, aceste
adunări vor fi reprezentate de un senat compus de membri aleși
pe viață de însuși aceste adunări. Fiecare senator ales va avea
etatea de cel puțin de patruzeci de ani și nu se va putea alege
decât dintre foștii domni și locotenenți, din foștii preșidenți
sau vice-preșidenți ai adunărilor, din preșidenții curților, din
membrii curților de casație și dintre celebritățile de specialități
științifice și comerciali¹. Banatul Severinului va da zece

¹ Acest corp ce reprezintă nația în permanență și prepară proiecte de
legi se cuvine a avea în sine membri de toate specialitățile: bărbați de stat,
oșteni, sapienți și crudți, doctori în medicină și legi, comercianți etc.

membri, domniatul Țării Române douăzeci și patru, al Moldaviei treizeci: peste tot, șaizeci și patru senatori ce vor împlini locul adunărilor peste an, vor ține consiliul cu domnul, vor observa guvernul miniștrilor și vor prepara proiecte de legi spre a se prezenta adunărilor și congresului.

Art. 20. Fiecare comună, fiind armată ca o colonie militară, cum a fost din antichitate, își va da contingentul pentru serviciul județului și va forma, cu toate împreună, armata județială ce va face parte din *oștirea unitară* a României.

Art. 21. Pe lângă colonii militare și guardii municipali, România va avea o armată mobilă și permanentă, în proporție cu populația sa și veniturile sale generali sau centrali. Se va observa cum să nu se suie spezele pe de o parte, și să nu se ardice pe de altă parte brațe multe de la cultura pământului și industrie.

Art. 22. Ducele suprem al oștirii întregi, atât al coloniilor militare, guardiilor municipali, cât și al armatei mobile, este din drept domnul; ministrul de răzbel, sau generalul locotenent ce îi ține locul, este ales sau înălțat de congres dintre generalii armatelor, respectându-se ierarhia și capacitatea.

Art. 23. Armata Severinului întreagă este comandată de un general de brigadă, a Țării Române de un general de divizie și de doi generali de brigadă, a Moldaviei asemenea de un general de divizie și de doi generali de brigadă, și cu toții împreună sunt sub comanda generalului de corp, care va fi și ministru de răzbel.

Art. 24. Precum sătenii se nasc coloni militari, asemenea toți cetățenii capitalelor, urbelor sau cetăților sunt din drept și din datorie înscrși sau înrolați în gardele municipali.

Art. 25. Singură gardia municipală dă și gardia de onoare a palatului sau a domnului, oriunde s-ar afla în România, și niciodată armata mobilă sau de garnizoană.

Art. 26. Domnul, în tot cursul domniei, are palatul sau locuința când în Ieși, când în București, și toate spezele curții și ale decorului sau reprezentanționii de la patrie. Iar după o domnie terminată cu bine, în cinci ani, i se va da drept recompensă ca listă civilă pe trecuții cinci ani câte douăzeci mii galbeni, adică una sută mii galbeni peste tot, prezentați după descinderea sa de pe tron drept omagiu.

Art. 27. Orice recompensă și promoție în gradele și ierarhia serviciului purcede numai de la nație, prin reprezentanții ei, când în adunările locali și generali, când în congres, după natura lor. Domnul întărește numai pe candidatul ales sau promutat și, spre abatere de orice abuz, niciodată nu i se va înfățișa mai mult de un singur ales la aceeași funcție.

Art. 28. Domnul, ca ales de reprezentanții națiunii în toate județele, prezidă din drept senatul, după cum a prezidat pe *cei c-ochii vechi*, și mai târziu naltul *divan*. Metropolitii prezidă din drept adunările generali din Ieși și București, a Severinului este prezidată de episcopul respectiv. Congresul universal este prezidat de *arhipăstorul*.

Art. 29. Adunările generali se adună în toți anii, congresul universal se adună ordinar la fiecare cinci ani, la alegerea domnului, fără să fie convocat, ci fiecare adunare generală în ultima lună a anului al cincilea se adună din drept a se întruni în una din capitale. Se convoacă însă congresul extraordinamente la întâmplare de a declara răzbel sau d-a încheia pace, de a vota la necesitate contribuțiunii extraordinare sau reforme fundamentali de principe, de va fi de urgență, și alte asemenea.

Art. 30. Domnul are titlu de „măria sa, domn al românilor¹, ducă al Țării Române și Moldaviei, comite sau ban al Severinului“ etc. Domnul reprezentând suveranitatea națională în tot cursul domniei, va avea numai numele său din baptesmar:

¹ Iar nu al României, căci România nu este proprietate a lui, sau a familiei din care a ieșit.

Ioan I, Radul II, Vlad al V-lea, și niciodată numele de familie. Domnește până în momentul când, după cinci ani, se aclamă în congres, după alegerea generală, succesorul său.

Art. 31. Domnul nu poate fi reales în două perioade, unul după altul. Se poate însă relege după încetare sau repaos de cinci ani. Cel care va persista prin conspirațiuni a mai sta pe tron după împlinirea de cinci ani și alegerea succesorului său, este proscris mai dinainte, de acum ca un *afară de lege* și culpabil de naltă trădare, de lèse-naționalitate.

Art. 32. Domnul ce în cursul vieții sale s-a putut alege alternativamente (domnind cinci ani și încetând alți cinci) de trei ori, în virtutea sapienței și faptelor sale laudabili, va avea supranumire după moarte de „cel Mare“, de „cel Bun“, și pentru descendenții lui se va vota de congres o recompensă națională, cum și onorile pentru memoria lui. La a treia alegere se și încoronează.

Art. 33. Guvern provizoriu nu poate avea loc decât numai la întâmplare de moarte a domnului pe tron sau de destituire mai nainte de cinci ani pentru crimă de lese-naționalitate. Atunci din drept îi ia locul până la noua alegere arhipăstorul. Acesta convoacă atunci adunările și congresul, acestuia i se supun toate autoritățile.

II

Aceste treizeci și trei articole nu sunt nouă în România, toate sunt trase din institutiunile românilor de șaptesprezece secol; unele se conservă până astăzi, altele s-au conservat până la 1859, și câte se par nouă, pentru să sunt scrise după spiritul secolului, au existat și există în ecclesia sau soțietatea României. Aceste treizeci și trei de articole, trase din propriile noastre institutiuni, s-au conservat de moșii noștri prin atâtea nevoi, ca niște seminte proprie a germina și a se dezvolta la căldura soarelui secolului XIX și al următorului său XX.

Din aceste treizeci și trei de principе ne putem da, din dreptul autonomiei noastre recunoscut printr-un pact european, prin convenția dintre puterile garante, ne putem da, zic, înșine o constituție în adevăr națională, demnă de luptele și sacrificiile părinților noștri, și proprie a forma din noi cetățeni ca în statele ce au abandonat dreptul păgân și feodal și s-au pus pe tărâmul dreptului cristian. Aceste treizeci și trei de articole sunt singurele legăminte naturali și naționali totdeodată ce ne pot strânge în adevărata UNIRE, în unirea vieții. Cu cât va lipsi unul sau mai multe dintr-însele, cu atâta mai mult tindem către ură, dezbinare și disoluție, și când în numele *unirii* se încearcă sau voiește cineva a rumpe sau desființa aceste noduri sacre, atunci în locul unirii ce naște tăria și libertatea nu ne aduce decât *unitatea*, ce este mama despotismului sau monarhic, sau anarhic.

Acum este timpul de a da definiția ce este *unirea* și ce este *unitatea*, cu toate că cititorii noștri credem că au și început a-și face o idee distinsă și despre una, și despre alta. Când zicem: „unu și cu unu, și cu unu...“, atunci ajungem la *unire*. Când zicem „unu, și cu nula, și cu nula...“, ajungem atunci la *unitate*. Prin urmare: unde este unire, toți sunt ceva, și unde este unitate, acolo unul este tot și ceilalți nula. Când zicem unire, înțelegem mai multe unități egali, o legătură de mai multe persoane sau obiecte, când egali, când simpatice. Unitatea, din contra, este *unul*, unde unirea este ca orice număr în nemărginit.

Când zicem unire între două, trei, patru, cinci... milioane de români, înțelegem o legătură strânsă între atâția români, iar nu un singur român, nici o adunătură de toate spețiile de străini. Unirea, ca și numărul, presupune persoane și obiecte egali sau simpatice: două mere și trei pere și patru gutui nu fac nouă mere... ci nouă fructe. Patruzeci și nouă de români,

șaiszeci și șase de ruși, șase sute șaiszeci și șase de austriaci nu fac 781 de români..., ci 781 de oameni.

Când românii ar fi împărțiți în liberi și sclavi, în privilegiați și dezmoșteniți, în caste sacre sau zise legiuite, și în *parii* sau *ciandala*, unire n-ar putea exista între români, ci împerechere în fiecare castă, contrarie una alteia. Unire nu poate exista între lupi și oi, între carnefice și victimă, între despot și sclav... Unire n-ar fi între români când unul ar fi tot și ceilalți cinci sau zece milioane nimica; atunci ar fi unul și cu nula, și cu nula..., adică unitatea absolutismului. Unire nu e într-o asociație sau companie când numai unul dintre soți este persoană și ceilalți coze, sau lucruri, când unul singur ar avea voie și părere și decizie și drepturi, și ceilalți nici voie, nici părere, nici decizie, nici drepturi, decât numai datorii. Unitatea dar este *unul* și nu număr, și când unul dintre toți își arogă dreptul de a fi totul, în persoana lui nu este principiul unirii și al tăriei, ci al despotismului, al urei și al desoluțiunii.

Și fiindcă despotismul a existat și există încă acolo unde oamenii sunt sclavi și vili, și voiesc a fi, cată să ținem compt despre despotism; este însă rezultatul unității și nu al unirii. Acolo pacea și răzbelul se fac când voiește și cum voiește unul, iar nu când și cum voiește nația.

Recunoaștem unitatea ca fapt; nu o putem însă confunda cu unirea, și când este vorba de principul unirii, nu-l putem personifica într-un despot, într-un dezbinător machiavelic, nici într-un Heliogabal, și cu atâta mai puțin într-un fanean de cafeuri. Aceasta ar fi ca și când grecii ar personifica principul virtuții în Melit și Anit, și nu în Socrate, ca și când principul cristianismului s-ar personifica într-un Ana și Caiafa sau într-un papă Borgia, iar nu în Crist; ca și când principul virginității s-ar personifica într-o Marion de Lorme, ca și când principul castității s-ar personifica în Don Juan sau în cavalerul de Faublas.

Cine voințe unire și principul unirii îl personifică într-un om de nimic, într-un dezbinător de meserie, într-un adunător de ștrengari ce n-au valoarea nici a ștrengului cu care să fie spânzurați, acela sau că este un ciarlatan laoplan (amăgitor de popoli), sau că este un guguman neconsecuent cu gura căscată.

Pot fi oameni partizani ai unității și ai absolutismului, după gusturile sau interesele lor; aceia însă sunt sinceri și credincioși în doctrinele lor, apără de față tot ce este al unității și al absolutismului și combat tot ce este al uniunii individelor și popoilor, tot ce produce libertatea individuală și publică. Nu pricep însă cum oameni, ce se zic liberali și naționali, să susție tot ce tinde către absolutism, tot ce este antinațional, tot ce a devenit instrument pasiv al iuemicului natural și secular. Nu pricep cum oameni ce se zic zelatori înfocați ai unirii sau uniunii să apere cu atâta ardoare unitatea. Zică-se absolutiști și atunci, de vor fi străini, le respectăm doctrinele, iar de vor fi români, nu-i putem califica decât între conspiratorii în contra ordinii noastre legali.

Unitate este în Rusia: acolo unul este tot și ceilalți nula. Unitate este în Franța, și când este teroare anarhică în Paris, teroarea și anarhia este în toată Franța; când este despotism în capitală, despotismul e și mai greu în provincie. Unitatea, pe unde este, nu a adus-o decât conchista și nu o poate închea decât seculii. S-a absorbit sau a pierit Basarabia în Rusia, însă aceasta este uzurparea tractatului de la 1812, și nu credem că s-a putut închea în cincizeci de ani numai. Și mai este încă mult până să se muscălească toți basarabeni și să se legitime această uzurpare.

S-a unit Banatul Severinului cu Muntenia noastră în confederație de popoli omogeni și au dus împreună aceeași soartă sau aceleași nevoi peste șase seculi și am fi ajuns cu toții departe de azi înainte, dacă nu venea Regulamentul zis

organic, ajutat de două sute de mii baionete muscălești să-i desființeze individualitatea colectivă și morală, să degrade antica capitală Craiova sub un „căpitan ispravnic“ ce acum se numește prefect al Doljului, și s-o reducă în văduvie de fiii săi cei mai buni, de inteligențele și capacitățile sale ce vin în București ca să se îndoctrine în școala servilismului. Românii ce mai rămaseră în Craiova sunt astăzi sufocați de venetici străini. Cu ce s-a folosit Oltenia din unitatea în care a împins-o Regulamentul destructor de individualități morali? Acolo are să ajungă și Moldavia dimpreună cu capitala sa Iași, și mai rău încă decât acolo, pentru că este mai aproape de Rusia.

Mesagiul domnesc cu care s-a deschis Adunarea generală de estimp aduce aminte de starea deplorabilă în care ajunsese Iași în cinci ani și cere mijloace de a-l realța din această scăpătate. Dați înapoi ceea ce s-a uzurpat de la Oltenia și de la Moldavia, dați fiecăruia județ¹ ce este al său, dacă voiți afecție reciprocă și unire. Dați Iașilor și Moldaviei ceea ce a fost propriu al lor și iată mijloace și măsuri spre a le realța din scăpătate și a le pune pe calea înfloririi și prosperității unirii generale.

III

La început, în toate solemnitățile, în toate scrierile, tablele de pictori și litografiile, în toate transparentele, figura două surori, Muntenia și Moldavia, când dându-și mâna cu afecție, când strâns îmbrățișate. Aceste table alegorice nu exprima decât speranțele, aspirațiunile tuturilor la unirea adevărată a două surori gemene, vii și doamne fiecare, iar nu desființarea lor în unitate. Unde sunt astăzi aceste două surori? Unde drepturile și atributele lor? Unde taurul și zimbrul uneia

¹ Vor să-l prefacă în *district* ca să-i refuze drepturile și autonomia.

și acvila celeilalte, reprezentate pe două scuturi unite? S-a înghițit oare zimbrul Moldaviei de acvila noastră, transfigurata în vultur rapace?

Văzurăm în vara trecută dispărând însemnele Moldaviei de pe drapelele uniunii, fără să fi precedut vreo decizie sau lege votată de reprezentanții ambelor regiuni române. Văzurăm în fine prin gazetele străine și pământene un proiect de o dictatură permanentă, de un absolutism ce nu s-ar suferi astăzi nici în Turcia, și adunarea generală redusă în Cameră tace ca păreții și nu declară pe autor de criminal de lèse-naționalitate.

Știm cu toții că cei cari împart astăzi puște prin sate cunosc mai bine decât toți că puștele au, mai mult decât orice, regula și ordinea lor, că însuși soldaților destinați a fi de linie nu se dau îndată cum se recrută puște pe mână, până când nu se împart sub disciplină și se supun la capi și instructori. Când dară știu acestea cei cari împart puște prin sate, ce cuvânt îi împinge a călca regula și a da deodată sătenilor nedisciplinai puște în dispoziția lor? Aceasta este oare armarea țării contra inamicilor dinafară, sau o provocare către guera civilă? Auzim (și să dea Dumnezeu să fie neadevărate câte auzim) că aceste puște le plătesc satele în preț mai mult decât valoarea lor și că sătenii, murmurând că li se îngreuie impozitele, demagogii le spun la ureche: „Dați, fraților, bani, cumpărați puște, căci cu acestea o să vă duceți la București să luați moșiele proprietarilor!“

Acestea sunt de una și aceeași natură cu faptele ce citarăm, și tromba dătătoare de semnal este răzvotul universal, și toate tind la unitate și absolutism, la calamități publice, la catastrofe, la provocări de invaziuni, la uciderea naționalității; și Adunarea generală tot tace. Moldavia a avut drept din antichitate de-a încheia tractate, precum și Țara Română. Auzim că acum în urmă s-ar fi încheiat un tractat secret între cneazul Serbiei și între domnul zis de sine al României. Principele Miloș poate

să fie sub condițiuni ce îi dau dreptul de a tracta în numele său propriu, fără știrea națiunii; iar domnul Țărelor sau Domniatelor Unite, de unde are dreptul acesta d-a încheia tractate de alianță ofensivă și defensivă fără știrea reprezentanților Moldaviei și Țărei Române, fără știrea națiunii ce ea are a-și trimite fiii la răzbel și a suporta spezele și consachițele răzbelului? Și de unde știm noi că un asemenea răzbel nu va fi în folosul țarului și în picirea națiunii noastre?

Adunarea generală, tăcând la toate acestea, face nația toată responsabilă către puterile garante ce știu că n-au garantat nicidecum o asemenea stare anormală și eteroclită. Dacă tace Adunarea generală sub impresia unui terorism, amenințată oficiozamente de a fi trimisă la Arnota, nu tăcem noi românii, oricare ne-ar fi soarta: un gemet se simte de la Prut până la Puntea lui Traian. Toți cu toții strigăm înaintea pericolului eminent ce ne amenință până la frontiere, până la porțile capitalei, până în incinta metropoliei, până la ușele caselor noastre, și o voce singură se împrumută cu vocile tuturilor și protestă și întreabă: „Ce însemnează această înarmare fără să preceadă nici o disciplină, nici o regulă? Unde sunt milioanele de care s-a stors în cinci ani țara? Cum de se uită cu totuluciderea lui Catargiu și se închiseră toate dosarele, fără a se mai urmări ucizătorul? Ce sunt aceste bande de tâlhari organizați ce sparg casele șiucid oameni?”

IV

Mai repetăm, ca să nu se uite: unde este unire, toți sunt ceva, toți sunt persoane. Unde este unitate, unul este tot și ceilalți nula și amenințați de a fi reduși întru nimic.

Să lăsăm persoanele individuali, să venim la persoanele colective sau morali, sau la regiunile României autonome, la județele ei, la capitalele și urbele ei. Când una din capitale, când fiia lui Bucur, Bucureștii voi să zic, s-ar adresa la celelalte

capitale, la Craiova, la Ieși și la toate urbele din județe și la toate satele, și ar zice: „Dați, că eu vă comand, dați contribuție, individe, comerțiu, industrie, proprietate; dați pentru școale, pentru drumuri, pentru oștire, pentru curți de judicată, pentru administrație; aduceți toate casele voastre publice, toate donațiunile părinților voștri, trimiteți-vă sudorile din sudorile voastre aci, în tezaurul meu ca în tonelul fără fund al danaidelor, fără să aveți drept întru nimic de a vă controla propriile voastre fonduri, dați pentru drumuri, și voi să n-aveți drumuri; plătiți patente pentru comerțiu și industrie, și comerțul și industria voastră să n-aibă căi de comunicație, sa moară de langoare; dați pentru oștire, și oștirea compusă din fiii și frații voștri, în loc de a stârpi tâlhăriele sau de a fi atât de numeroasă ca să ție în respect pe străini la invaziuni, în loc de a combate cel puțin, ca armata romană, înemicii morali cari sunt drumurile și râurile nepracticabili, mocirlele, toate obstacolele etc., are să fie constrânsă cum să vă împuște pe voi înșivă, ca la Craiova și la Bolgrad.

Dați bani de șosele, de ameliorațiuni materiale, de școale, că am să-mi fac șoselele mele, teatrele mele, academiile și gimnaziile mele, cum să vă apese și să vă stoarcă înzecit de ceea ce ar costa, și voi să rămâneți fără căi, fără grădine, fără colegiuri: eu cu luxul și orgiile, voi cu neaverea și inoranța; cu în danturi, cu curtezanii mei, voi în gemete sub proconsulii ce vă vor trimite curtezanii mei de venetici și cavalerii mei de industrie! Plătiți voi administrația, judecătoriale și poliția înzecit și sa n-aveți drept a vă alege servitorii publici, adică administratorii și judicătorii, căci eu, Bucureștii, am câteva legiuni înadins compuse: de coconăși ce și-au ruinat starea și simt nevoie a și-o pune la loc din spînarea voastră; de golani ce n-au avut stare defel și le cere și lor inima a-și face stări mari din sudorile și sângele vostru; de feneani servili, ce se înrolă sub stindardul unui partit ca să poată, dimpreună cu partitul său, pune mâna

pe putere ca să vă stoarcă pe voi. Am, cu un cuvânt, legiuni de ciocoi noi ce au rafinat școala fanarioților și a *cinovnicilor muscali* prin gesturi și declamațiuni și vorbe pompoase de naționalitate, de democrație și patriotism profanate.

Dați pentru toți aceștia să le faceți stările, să nu cumva să vă alegeți voi administratorii, dintre voi, ca să-i moralizați și cari, respectându-vă, să aibă de onoare a se alia sau încuscri cu voi; am să vă trimit și să vă impui eu, din legiunile mele de cavaleri de industrie cari să nu fie servitori publici, ci stăpâni, și cari, în loc de a se încuscri cu voi, să vă batjocorească femeile și fetele și să vă insulte flăcăii. Dați, iar o mai repet, pentru școale, și școale să n-aveți decât de începători, ce sunt mai facili din copilărie de a fi îndoctrinați în iezuitism de uniții ce vin să puie mâna pe instrucția primară. Dați pentru școalele mele, ce mi le fac înadins spre a nu produce oameni speciali, demni a se nutri din sudorile și capacitatea lor, ci numai o pepinieră de pețitori la chivernisele, demni de a fi recrutați în legiunile mele ce vi le trimit, spre a se nutri ca lipitori din sângele vostru și a reveni ca lingariți în București.

Voi mai vârtos, Craiovo și Ieșilor, dați mai mult decât ați dat până acum, că aveți să ajungeți curând, curând, în starea vechilor capitale, a Târgoviștei și a Curții de Argeș. Dați, cu un cuvânt, că eu, sau mai bine curtezanii și rufianii mei, sunt tot și voi nimic. Iar dacă credeți că sunteți ceva, pentru că vă trimiteți reprezentanții voștri spre a controla banii voștri proprii și a cere ameliorațiuni și pentru căile și starea voastră, vă amăgiți, pentru că reprezentanții voștri vor lua răspunsul ce au luat și ai Mușcelului în atâtea rânduri. Reprezentanții voștri au să vie numai spre a vota ca să dați și iar să mai dați, ca să dea adevărînță că toate merg bine, căci altfel sunt dați afară după cum au venit; iar de vor cuteza să vă susține drepturile, să vă arate păsurile, atunci... hei, atunci știu ei ce a pățit Catargiu, și mi-ți vine un minister care nu spune nici de unde vine, nici

unde se duce, și atunci să fie mulțumiți de se vor alege numai cu Arnota...

Să nu cumva să vă treacă prin minte să faceți să se adune deputații județului în urbele voastre respective, ci să-i trimiteți cu grămada aci la mine, în București, unde e oștire multă ca să poată a-i amenința curtezanii și oaspeții mei venetici că pun tunul într-înșii de vor arăta vreo plângere. Astăzi e unire, și așa știu lingăii și curtezanii mei să vă unească, pe unii în tăcerea morții, de nu vor primi proiectul de dictatură al lui Mamamuși. De vă place o astfel de unire, bine; de unde nu, favoritul meu cel prea dilect cheamă și pe muscali să vă unească, legându-vă cot la cot“.

La un asemenea limbajiu, toate regiunile României autonome, toate capitalele, urbele și comunele ar răspunde: „Ba mulțumim dumitale, surioară, dacă tu te-ai deprins cu prostituția când la fanarioți, când la muscali, când la nemți, și ți-ai lepădat legea părinților, și, beată de orgii, numești acestea *unire*, noi suntem deștepte și o numim cauze nestinse de ură, distrucție, nimicie, unitate fatală, despotism neauzit părinților noștri. Bine că unitatea curtezanilor tăi nu s-o amesteca și în casele noastre particulare, ca să adune veniturile fiecăruia în tezaurul tău fără fund, și să se încarce cu a ne organiza și administra ci casele. Fiecare individ cu averea și casa sa și libertatea sa, și fiecare județ cu bugetul și autonomia sa de acum înainte, și accasta numim noi princip de unire. Nu tindem noi la separatism, când reclamăm autonomia fiecăruia județ, după cum nimeni n-are asemenea tendințe când voiește și cere să-și aibă libertatea proprie, să-și regule singur veniturile și să-și organize și administre casa, fără să se amestece altul în ale sale proprii. Tu și ai tăi tindeți la separatism, la ură și dezbinare când vorbiți și faceți astfel!“

Un asemenea răspuns ar veni spontanu tutulor numai la limbajiu ce ar cuteza Bucureștii să adrese celorlalte capitale, urbe și județe întregi; iar când, pe lângă limbajiu, ar veni și

fapta și cu toții ar vedea că dau și tot dau, și nu se aleg cu nimic, și nu se bucură de nici un drept, și că copiii lor sunt împușcați ca la Craiova și Bolgrad, și pentru cei cari rămân sunt nevoiți a-i trimite în București cu alte speze, spre a-i ține în gimnazie și, departe de ochii lor, în loc să învețe ceva, să se reoarne corupți; atunci, dacă ar tăcea, sunt sigur că disperăția mută e cu mult mai lugubră decât gemetul agoniei. Tăcerea popolilor în disperăție este o cobă fatală pentru tiranie.

Am pus o ipoteză și, cu un *daca*, văzurăm la ce rezultate am ajunge; însă scopul nostru nu este de a face la ipotezi ci, printr-însele, a ajunge la convicție. Scopul nostru principal în scrierea ce tractăm este a ajunge cu toții a forma o Românie una și nedespărțită, liberă, demnă de sine, fără a fi proprietatea nimului și cu un singur domn, unitar și ales ca simbol al unirii și al suveranității naționali. Prin urmare, dacă voim pace și unire adevărată și apoi tărie și prosperitate, să se dea înapoi Moldaviei și Olteniei ceea ce a fost al lor; să se dea iar înapoi Țării Române ceea ce este propriu al său, să se dea fiecăruia județ și fiecărui comune și fiecărui individ ceea ce este propriu al său. Fără aceasta nu e unire.

Accastă unire adevărată sau legămintele ce ajung la dânsa din dizgrație n-o aștept de la locuitorii Bucureștilor și Ieșilor pentru că parte sunt interesați la starea actuală și tind la unitate de a nimici totul în folosul lor propriu, și parte mi-au venit cu doctrine de centralizare, cu o sistemă ce nu se poate aplica la învățăturile, datinele și natura românului, cu o sistemă ce pentru aceea o apără cu fanatism, pentru că nu o cunosc: căci fanatismul provine din înnoranță.

Când ar ști în adevăr ce este *centru* și *centralizația*, n-ar ținde către unitate. Materialmente vorbind, a centraliza sau a aduce la centru toate părțile sau atomele din care se compune un corp sau o sistemă, ar fi ca și când ar reduce totul într-un punct. A sta însă toată partea și tot atomul întreg și sănătos la locul său respectiv, aceea va să zică centralizare. Ce ar fi de

sistema solară când toți planeteii și steliții s-ar absorbi și s-ar încetra numai prin puterea atracțiunii în soare, sau într-un singur punct al centrului soarelui? Ar fi aceea însuși ce s-ar întâmpla când toate moșiele României s-ar absorbi în București, sau în palatul cuiva, și averile tuturilor s-ar încasa în punga lui și toți românii ar deveni nulă ca să forme un singur punct matematic.

A centraliza dară va să zică a conserva toată partea întreagă și sănătoasă la locul său respectiv și a le uni pe toate prin atracția ce tinde către centru care, moralmente vorbind, este simpatia, afecția, amoroarea, instituțiunile ce nasc aceste afecțiuni reciproce¹. Respectați dar individele și comunele și județele întrege și sănătoase la locul lor respectiv, adică libere și autonome, și unirea vine de sine în instituțiunile proprie de a susține echilibrul între egoism și abnegație, între instinctul de a conserva și între tinderea de a face cu toții un tot.

N-am nici o speranță la interesanții și sofisții și semidoctii și amăgiții din București; speranțele mele sunt la bunul-simț popular, la toți cei din județe ce, pe lângă interesele lor locali, unesc și deprinderea de a judica cu propria lor minte ce au de la Dumnezeu, și n-au învățat a judica cu mintea străinilor și a francezilor mai vârtos, nici a se momități după alții, nici a spune vorbe pe dinafară din cărțile și sistemele ce au citit sau văzut, și n-au fost în stare a le pricepe.

V

Astăzi, veniturile statului se suie până la 150 milioane și tot nu ajung, în tezaur e deficit, țara se îngreue din zi în zi de datorii și deputații tot sunt nevoiți să voteze la credite, căci

¹ Principele ce propunem ca bazi de o constituție națională și unitoară ne dau materie de a mai elabora și promite alte două articole, adică: 1. *Domnul și domnișorul* și 2. *Încentrarea, descentrarea și concentrarea*. Vom combate *încentrarea și descentrarea* și vom susține *concentrarea*.

ministerele „n-au nici hârtie“, săracele. După atâtea speze neuzite în țările noastre, încăi de ar fi lumea mulțumită; ci funcționarii nu își iau salariile cu lunea, individele sunt îngreioate până la disperatie, Iași și Craiova scad din zi în zi, județele n-au școale, n-au drumuri de comunicație, nu află dreptate, nici garanție la cele propriu. Pentru ce? Pentru că aceasta este natura unității, să nu fie decât unul și ceilalți să se reducă la nula; și de s-ar înzeci și însuti acele 150 de milioane, tot mai rău ar merge, pentru că toți ar ajunge în sapă de lemn fără să știe ce s-au făcut averile lor stoarse.

De vom face un calcul după sistema federativă ce e proprie la datinele și învățăturile românilor, după sistema adevăratei uniri, vedem că pentru fiecare județ este de ajuns 1.300.000 ca să-și ție administrația, justiția, instrucția locală, ca să-și facă în zece ani cel mult drumurile de comunicație, ca să opere ameliorațiunile materiali analoage și posibili, ca să-și întreție miliția sau armata locală și să se bucure în pace de sacrificiile sale, ardicănd toată greutatea și complicațiunile guvernului central. Iată un tabel de spezele necesarie fiecăruia județ pe un an¹:

Prefectura pe an	90.000
Subprefecturile	100.000
Tribunalul	120.000
Politia	30.000
Școala primară de băieți	24.000
Școala de fete	20.000
Șase clase colegiale	50.000
Școala de agricultură și arte	50.000
Spitalul	30.000

¹ Acest tabel de speze s-a făcut aproximativ după salariile și personalul de mulți paraziți de astăzi. Adunarea locală, din autonomia sa, poate face mari economii reducând funcționarii și utilizând fondurile spre a dota județul cu multe instituțiuni utile.

Diurna deputaților pe trei luni, a 1000 lei pe lună, câte cinci de plasă, până la	75.000
Spezele Adunării locale	10.000
Milizia locală	200.000
Artileria locală	100.000
Pentru șosele	200.000
Un arhitect	12.000
Un inginer	12.000
Un medic primar	12.000
Patru medici pentru plase, a 6000 lei	28.800
Un veterinar	7200
Rezervă pe tot anul	100.000
	1.271.000

Sunt județe ale căror contribuțiuni pe an se suie cu mult mai sus de un milion două sute mii. Spre exemplu, județul Mehedinților în ultimul trimestru contribuie cu 501.417 lei și prin urmare în anul întreg până la două milioane trei sute șase sute șazeci și opt, din cari pentru punți și șosele s-au dat pe un trimestru 116.424 și pe un an 465.696. În al Dâmbovitei se vede contribuind până la 350.000 pentru punți și șosele, afară de un milion patru sute, și n-are nimic. Al Buzăului contribuie într-un an cu un milion opt sute treizeci și nouă de mii circa, din care pentru punți și șosele se suie până la 338.588. Al Putnei contribuie cu un milion cinci sute de mii circa, din cari pentru punți și șosele se suie până la trei sute de mii.

Și au oare aceste județe și celelalte drumuri, au ceva din câte s-ar putea crea numai cu jumătate din contribuțiunile lor și le-ar putea pune pe calea progresului material, intelectual și moral? Se înghit în București, delapidându-se de șaptesprezece ministere ce se succedură în cinci ani, și miniștrii tot cer la credite, adică adaos de impozite, îngreuieri de debite. „Unire este aceasta?” pot întreba județele, „sau voi Bucureștilor, cu

curtezanii voștri tot și noi nula? De azi înainte ne vom organiza noi înșine și ne vom administra singuri proprietățile noastre fonduri. De-ajuns cu o asemenea epitropie spoliatoare!”

Declarându-se și constituindu-se fiecare județ de autonom, cu restul din venituri ce trece peste 1.300.000 în sus, se pot ardeca până la un timp edificii publice precum ospelul cetății sau al municipalității, colegiul și celelalte școli, curtea adunării locale, a administrației și a judecătorecii, spitalul, cazarma și alte ameliorațiuni, precum și sale de azil și școlile centrale ale fiecăria plase și casa de administrație a plasei etc. Cu patruzeci de milioane se organizează toată țara, milioane ce provin din fiecare județ numai din contribuțiunile sale proprie.

Celelalte 110 milioane, restul din 150, provin din restul contribuțiilor, din saline, din vame, domeniurile statului și se pot împărți pentru guvernul central, pentru al Moldaviei și Olteniei, pentru armata mobilă, pentru academiile și universitățile din București și din Iași, și pentru edificii publice și ameliorațiunile din județe. Și fiindcă toate județele cuprind în sine domeniuri mănăstirești sau ale statului, fiindcă toate județele contribuiesc la veniturile vămii prin producție și consumație sau prin importare și exportare, ofiterii miliției sau armatei fiecăruia județ, de la colonel la caporal, vor fi salariați de guvernul central, care va mai da și câte o subvenție analoagă județelor cu mai puține venituri decât spezele necesare la întreținerea școlilor.

Armata iar a fiecăruia județ nu este mobilă decât numai în cuprinsul județului: armata mobilă a Olteniei, a Țării Române și a Moldaviei nu de strămută decât până la hotarele regiunii respective. Adunarea oștii la un loc pentru manopere generali, pentru necesități urgenți ca turburări, sau la apropiere de inemici, nu se poate efectua decât prin deciziuni sau ale Congresului, sau ale Adunărilor generali. Ministrul de răzbel sau mareșalul execută întrunirea oștirii după niște asemenea

deciziuni sau, la caz urgent, în a sa proprie responsabilitate. Dislocarea armatelor necontenit ocazională atâtea speze nefolositoare, provoacă atâtea malatii, rumpe și tocește atâtea încălțăminte, vesminte, care de transport și ruină atâtea vite, toate în greutatea țării. Dislocarea oștirii este favorabilă tiraniei și folositoare unității; acolo își are cuvântul unde guvernul central, spre exemplu, are necesitate de italieni, nemți și unguri și croați, spre a arăta dinții la români și a-i împila, și vice-versa, unde trimite pe români, croați etc. spre a împila pe unguri și pe italieni.

La noi, unde este unire și confederație de popoli egali la drepturi și omogeni, ce necesitate este de atâtea zbucinare neconținută ca în timp de răzbel, în mijlocul păcii, spre a trimite pe olteni și munteni a arăta dinții la moldoveni, și a aduce pe moldoveni spre a arăta dinții la munteni? Negreșit, spre semn de afecție și spre a întări unitatea! Spezele dar provenite din dislocări sau scrântiri ale armatei devin capitale mari, economisindu-se.

Ce necesitate iar este de a trimite în cele civile pe munteni în Moldavia spre a lua, ca funcționari, pâinea de la gura copiilor moldovenilor, și spre compensație a aduce pe moldoveni aci, cu speze și zbucinări de transporturi, spre a lua funcțiunile și pâinea alor noștri? Neapărat că tot spre a întări *dragostea* și nodurile unirii! Mai bine o inerție fără judică a gunoiului ce îngrașă pământul decât o asemenea logică ieșită din creieri de aventurieri de cafeuri ce au ajuns la putere și trafică cu transportul armatei și oamenilor. Rezerva iar de a zecea parte din veniturile fiecăruia județ capitalizându-se din an în an, va forma fondurile unei bănci județene sau unei case de credit reciproc.

Pe lângă aceasta, se va mai alătura și a zecea parte ce fiecărui funcționar se reține din salariile sale spre a i se asigura dreptul la ceea ce astăzi se zice pensie și când atunci fiecăruia i se va reda ale sale din ale sale. Pe temeiul acestor două case reunite

se vor întreprinde drumuri și toate ameliorațiunile decise în adunarea locală și executate d-a dreptul la fața locului, prin ingineri, arhitecți și întreprinzători locali, iar nu din mână în mână și prin atâția ordonatori, curtieri și funcționari paraziti.

Aveți a opta, români, de oriunde sunteți: vreți unirea sau unitatea? Optați între proiectul pe care vi-l ofer ca un testament ce vă pot lăsa după atâtea labori, și între proiectul de dictatură ce îl văzurăți prin gazete. Eu vă suscriu pe al meu. Autorul celuilalt, infam și codace urzitor de complot, n-avu curajul a-și da numele la lumină ci, demn complice al ucizătorului lui Catargiu, lovește, mizerabilul, de la întunec. Dacă ați știut, toți cei de dincoaci de Milcov, a susține trei luni constituția de la 1848 și ați vărsat sudori și sânge și ați sacrificat averi și libertate individuală ca să faceți să ajungă ca astăzi să aibă drept de cetate, veți ști și acum a opta între unire și unitate, între proiectul ce vi-l ofer de față, la lumina zilei, și între proiectul acelu infam ce vine să-și bată joc de speranțele voastre legitime și să se suie ca o pasăre de noapte peste ruinele voastre.

Prin ipoteza ce am făcut, am arătat că dacă Bucureștii s-ar adresa la celelalte capitale, urbe și județe, și ar ține limbajul de sus, firește că acestea ar pune pe fiecare la locul său și l-ar face a-și cunoaște lungul nasului prin răspunsul ce i-ar da. Iar dacă s-ar întâmpla și altfel, dacă oamenii uimiți de interese particulare și cei mai mulți de dureri și suferințe au pierdut, dimpreună cu mințile, și toate speranțele legitime, au ajuns a fi jucăria ciarlatanilor speculatori de corpuri și de suflete, au ajuns a fi, după expresia răposatului George Lazăr, „de tot căzuți în prăpastia orbirii, bine gătiți spre *slujba* vrăjmașului omenirii, răpitorului casei părintești“, de au ajuns a opta și a lăsa a se realiza acel proiect de dictatură, atunci cu durere îi vom plânge ca pe niște sclavi și vile creature, repetându-le ceea ce ziceam acum treizeci și patru de ani:

*Voi din Râmnicul Sărat
 Ce cazaci ați botezat,
 Nași de muc lui Suvarof,
 Barzii lui Trandafirof,
 Argeseni, câmpulungeni,
 Voi, leventii mei olteni,
 Strănepoți de roșiori,
 De fustași și verzișori,
 Voi, bădită moldoveni,
 Scumpii mei basarabeni,
 Ai Sirecului copii,
 Călărași de bidivii,
 Moșoroi ce vă culcați
 Și Movilă vă sculați,
 Ai să tragem din vioară
 Ca moșii d-odinioară,
 Să-ntindem pe Românie
 A coardă de istorie

 Voi ați fost muzele mele,
 Voi conducătoare stele.*

Așa, voi ați fost speranțele mele, inspiratorii mei și precum totdeauna ați fost prudenți și v-ați conservat avutul părintesc, și material și moral, veți fi și acum asemenea de înțelepți. Citiți cu luare-aminte câte vă scriu despre autonomia județelor, faceți-vă calcul de câte ați dat și veți mai da fără să vă alegeți cu nimica și când vă veți decide a ieși de sub epitropia spoliatoare și umilantă, fiți serioși și gravi. Strigările, declamațiunile și gesturile sunt pentru șireți și amăgitori, fapte violente sunt pentru despoți și pentru câți vor a uzurpa ale altora; voi sunteți cu fondurile, fiți dar gravi ca toți comercianții ce își depun fondurile lor propriie. Nici o vorbă, nici o faptă mai mult după decizie, decât mandatul la deputații voștri: să nu se retoarne

din București fără dreptul de a-și administra fiecare județ veniturile din contribuțiunile sale. Aci e toată mântuirea, căci aci stă adevărata unire și tărie.

ANEXE

No. 1

CONSTITUȚIA ROMÂNĂ DE LA 1848 EXPLICATĂ DUPĂ ADEVĂRATELE SALE PRINCIPE

Însemnare

Fiind acuzați de imitatori ai ideilor ce zburcă Europa la 1848, și prin urmare de inovatori și introducători între români de principe ultra-liberali, am fost nevoiți la 1849 a explica constituția ce și-au dat-o românii la 1848 și au apărut-o în timp de trei luni, și ale căria principe sau articole au ajuns a fi recunoscute mai peste tot de puterile garante și astăzi a avea drept de cetate. Această explicație, în limba franceză, după ce s-a dat unde s-a convenit atât în Paris, cât și în Londra, la 1850 s-a publicat în Paris, în tipografia d. de Soye și compania, rue de Seine no. 36.

Cu această ocazie, o traducem publicând-o pentru români ca anex la articolele precedente. Nu retragem din original decât numai câteva nume proprii. Iată acea explicație sau justificare ce am promis în *Instituțiunile României*, p.225:

Credem a împlini o faptă necesară și de datorie dând analiza și justificarea principelor Constituțiunii ce românii din autonomia lor și-au propus în anul 1848. Această Constituție fu acuzată de idei nouă și că ar fi imitat principele ce zburcinară acum în urmă Europa. Iată cele 22 de articole sau cereri ale românilor.

„1. Independință administrativă și legislativă, întemeiată pe tractatele lui Mircea și Vlad V și nici o intervenire a puterilor străine în ale țării.“

Acest articol n-are nevoie de nici un comentariu. Românii au vrut să conserve printr-însul ceea ce totdeauna au avut până la 1828 și ceea ce însuși tratatul din Adrianopole a respectat.

„2. Egalitate de drepturi politice și civili.“

Egalitatea politică și civilă a existat întotdeauna din drept și din fapt în Moldo-Valahia. Carierele civili, militare și judiciare au fost totdeauna deschise la tot românul, ca și cariera sacerdotală. Ce alt a deschis drumul și a împins pe cei mai mulți a străbate prin gradele ierarhiei decât această egalitate? Cea mai mare parte din boierii actuali se compune sau din domestici ori feciori în casă ce au devenit boieri în virtutea drepturilor publice, sau din străini ce au aflat azil și drepturi în țară. Dacă țeara n-ar fi fost guvernată după egalitatea politică, doi domni din zilele noastre n-ar fi putut străbate prin toate rangurile ierarhiei până la tron și atâția străini, atâția fanarioți n-ar fi fost astăzi boieri, ca să devie un câmp de adversari în contra egalității cu niște principe străine de instituțiile *ab antiquo* ale românilor. Românii n-au inventat nimic nou prin acest articol; au vrut numai să consacre un drept antic și prin articolele ce urmează a-l aduce să fie folositor și salutar, descurcându-l de abuzurile ce îl făcuseră prejudicial și funest.

„3. Contribuție generală.“

Aceasta este o consecință a egalității politice și civile. S-a văzut în câte s-au zis în opuscula ce deterăm¹ că boier va să zică *belator*, *ofțiter* și apoi *funcționar public*. Tot românul, mai înainte de regimul fanariot, se năștea soldat și prin urmare belator și boieribil. Când era în funcție sau la răzbel, era scutit de

¹ *Protectoratul*.

contribuție. De la Mavrocordat încoace, beii, desființând oștirile române și vrând să dea un aer de nobilitate rudelor lor și tuturilor aventurierilor ce venea cu dânsii, dimpreună cu titlurile sau caftanele ce le acorda, îi revestea și cu dreptul de a nu da contribuția într-o țeară ce nu era a lor. Apoi, ca să astupe gura boierilor pământeni sau ca să-i corumpă, începură a-i adula dându-le și lor aceleași privilegii, îndată ce îi revestea cu caftan. Pe lângă acestea, în care parte a Europei, sub care sistemă de guvern nu dau locuitorii contribuție spre a susține spezele statului?

„4. Adunare generală compusă de reprezentanții aleși din toate stările societății.“

De va lua cineva în considerație istoria acestor două țări, dacă va vedea la alegerea domnilor adunându-se reprezentanți din toate stările și oștirea întreagă – iar oștire era țeara întreagă – de va examina actul zis de reforme al lui Mavrocordat ce a fost discutat și adoptat de generala adunare, de va examina un asemenea act promulgat în Moldavia la anul 1740, de va arunca o căutătură asupra semnăturilor puse pe aceste două acte solemnele, probe pipăite despre anticele noastre assemblee generale sau *soboare*, va vedea că adunarea generală a românilor întotdeauna a fost compusă de reprezentanți aleși din toate stările societății. Denominația însuși de a se zice „generală“ îi demonstră natura. Români dar nu cer a aduce inovațiuni, ci a conserva.

„5. Capul statului responsabil, ales pe cinci ani, și eligibil din toate stările societății.“

Anticii domni, ca niște aleși, nu putea fi decât responsabili înaintea alegătorilor lor. Și mai târziu, când beii din Fanar plătea cu capul actele lor arbitrare, responsabilitatea lor înaintea Porții și pedeapsa le venea după acuzația boierilor sau reprezentanților țării. Români în zilele noastre nu cer o asemenea responsabilitate. Timpii aceia, din norocire, au trecut; și Poarta ce a respectat, în modul regimului său de atunci,

drepturile acestor doi popoli, refuza-va oare a le respecta conform cu civilizația în care se vede că a intrat?

De când oare, să ne spuie cineva, începură domnii a se lua sau alege numai dintre cei ce au devenit boieri mari? De nouăsprezece ani, de la Regulamentul zis organic. Până să vorbim de timpî mai vechi, de datinele românilor, Poarta însuși când ne impunea beii săi de sinistă memorie, din care clasă a soțietății îi recruta? Cine nu cunoaște originea obscură a celor mai mulți din acești aventurieri sclavi? Pe lângă acestea, dacă ierarhia a fost și este deschisă la tot românul, dacă doi din domnii din zilele noastre, din origine foarte umilă, putură prinveni până la cea mai naltă magistratură a statului, în virtutea cărui drept putură a se sui până la gradul acesta? Articolul din Regulamentul zis organic despre alegerea domnului este o uzurpare a acestor drepturi de egalitate ce deschid capacităților cariera și lasă mai liberă opinia și alegerea, și o uzurpare mai abominabilă decât impunerea beilor din Fanar; și una, și alta a fost o inovație prejudiciabilă anticelor și neprescriptibilelor drepturi publice. Politica rusă a știut în modul său trage folos din egalitatea drepturilor publice: a împins și a făcut să ajungă la primele grade ale ierarhiei creaturele și zbirii săi și apoi, prin articolul din Regulament impus prin baionete, monopoliză domniatul numai pentru această pepinieră de oameni vili și corupți, recrutați spre a-i servi de instrumente la planurile sale.

Să ne suim la timpîi antici: Radu de la Afumați, mai înainte de a fi ales domn, era un simplu particular onest, fără nici un titlu și de o familie foarte umilă. Când opinia publică cădea pe vreun preot, nici o lege nu împiedica alegerea la domniat; nici o stare sau profesie nu era exclusă de la alegerea la domnie. Petru Rareș al Moldaviei, simplu pescar, lăsă plasa și se sui la tron după ce vocea patriei îl alese în unanimitate. Constantin Cantemir, când fu ales domn, abia avea gradul de sărdar. Iar

În cât durată de cinci ani, aceasta este un rezultat al experienței (ca să ne aducem aminte de timpii mai dinainte de Radu Negru, când capii statului era aleși numai pe cinci ani): românii, după atâtea pățiri, văzură că un domn nu poate governa în pace, suferit fără nici o opoziție tempestoasă, decât numai în primii ani ai domniei, până se înmulțesc nemulțumiții. Pentru ce să se perpetue o stare de neastâmpăr, de pasiuni, de disperatie generală din care Rusia profită spre a-și exercita intrigele, dezbinând pe boieri și umilind sau încurajând pe domn, după împregiurări și după planurile sale?¹ Regulamentul organic fixă domnia pe viață; Regulamentul însă nu e legea țării, este expresia forței. Și apoi, pentru ce Rusia însuși n-a lăsat pe A. Ghica să domnească pe viață, după litera Regulamentului acesta? Acesta e caracterul forței și al nelegiurii, ele nu pot să-și recunoască și să-și tie nici propriile lor legi.

Responsabilitatea capului statului și alegerea dintre toate stările societății nu sunt dară nici imitație de la străini, nici tendințe către niște idei ce nu pot să fie azi nouă în Europa, ci un drept atât de vechi al țării încât a ajuns datină între români. Iar dacă cineva numește una ca aceasta democrație, nu sunt românii care o zic. Pilat întreabă pe Crist dacă e rege: „Tu zici“, îi răspunse Mântuitorul.

Românii vor să conserve; însă, vai! nu li se acordă nici dreptul de a fi conservatori.

„6. Împuținarea listei civili; toate mijloacele de a corumpe să se desființeze.“

Venitul anual al Țării Române se urcă până la 17 milioane lei² și Regulamentul acordă domnului o listă civilă ce se suie

¹ Este domnul de politica Rusiei? Ea îl încoragie și susține, umilind reprezentanții țării. Începe domnul a-și aduce aminte că e român? Rusia amuță atunci pe ambițioși și nemulțumiți spre a-l răsturna.

² Acestea se zicea atunci, la 1849.

peste tot până la două milioane. În care stat s-ar putea afla proporția aceasta (ca la noi la niminea)? Pe lângă aceasta, fost-a vreodată fixată prin vreo lege lista civilă mai înainte de 1830, ca s-o respectăm astăzi numai pentru cuvântul că a fost impusă de niște baionete atât de protectoare ca ale Rusiei? Pentru ce cabinetul moscovit a voit a împuțina veniturile statului și mări lista civilă? Ca să ție neîncetat țara înapoi, ca să-i taie orice mijloc de progres material și intelectual, ca să corumpă pe boieri prin cursa sau atracția unei liste civili, târându-i către a-și uita orice datorie națională și a nu mai aspira decât tot la tron, prin basetă și trădare.

„7. Responsabilitatea miniștrilor și a tuturilor funcționarilor publici“.

Daca capul statului a fost totdeauna responsabil, cu atâta mai vărtos au cătat să fie miniștrii și ceilalți funcționari. În timpii mai vechi, popoul român cerea adesea destituția și însuși capul miniștrilor. Timpii aceia au trecut; românii astăzi cer numai, ca în toate țările constituționali, responsabilitatea funcționarilor publici înaintea Adunării generali a reprezentanților națiunii.

„8. Libertate absolută a tiparului.“

Niciodată în Moldo-Valahia n-a existat vreo lege în contra tiparului, nici vreo cenzură. Nici însuși Regulamentul organic n-a putut avea sfrunteria ca să cuteze a viola această libertate. Nu se vede într-însul nici un articol, nici o aluzie relativă la cenzură. Generalul Kiseleff a întreat în anul 1830 cari sunt legile Moldovei despre cenzură, și Divanul executiv i-a răspuns că tiparul n-a avut niciodată vreo cenzură decât opinia publică; opinia singură nu suferă ca să se atace religia și morala. Daca dar țara n-a cunoscut niciodată această politică a cugetării și a cuvântului, daca și însuși Regulamentul zis organic nu cuteză a o introduce, era oare datori românii să suferă acum în urmă o cenzură ce nu dată decât de câțiva ani,

împusă arbitrarmente de Kiseleff și conservată de domn, constrâns printr-un ordin verbal al consulului rus?

„9. Orice recompensă să vie de la patrie prin reprezentanții ei, iar nu de la domn.“

Moldo-Valahia n-a avut niciodată decorațiuni sau titluri ereditare. Recompensele în aceste două țări nu se pot acorda sau oferi decât în numerariu sau în pensii. Prin urmare, fiind chestie de bani publici, nu pot fi obiectul decât al decretelor Adunării generalei ce regulă bugetul.

„10. Dreptul pentru fiecare județ de a-și alege funcționarii, drept ce emană din dreptul popoului de a alege și însuși pe domn.“

Articolul acesta se explică de sine și a fost în parte respectat și însuși de Regulamentul zis organic. De i-am dat o extensie mai întinsă, a fost ca să se ardice orice responsabilitate ce apasă asupra domnului și ca să se stirpească mijloacele de corupție altoite în acest Regulament.

„11. Gardie națională.“

Daca s-a tradus numele *pităriei*, *căminăriei* etc. prin „gardie națională“, culpa nu este a românilor, ci a celor ce n-au voit să cunoască istoria Țării Române. Noi nu ne putem însărcina și cu a face educația unora ca aceștia ce pretind a fi oameni de stat și se amestică a critica constituția română, zicând că este prea liberală. Nu ne putem însărcina încă și mai puțin cu a converti pe Dracul care, după cum se zice, cunoaște mai bine decât oricine adevărul și nu voiește niciodată a-l recunoaște. Cu istoria în mână, noi ne adresăm la Poartă (atunci, la 1848); Rusia, inspirată de marea și căzăceasca sa *cârdășie* către guvernul turcesc, îl făcu să intre în prepusuri și să se teamă pe nedrept de acest articol. Însă când toată țara era plină de coloni militari¹, de *pităriei*, *căminăriei*, *păhărniceii*,

¹ Vezi *Anexul III*, de la capătul acestui articol, pag. 154.

postelniceii... Turcia pe atunci era cu mult mai tare decât astăzi, și simpatiele ce și le atrage (de când s-a pus pe calea civilizațiunii) o pot face mai tare decât atunci, ca să nu se teamă întru nimic de ceea ce se atinge de dreptul românilor, reclamat de dânșii numai spre a putea garanti legile în contra arbitrarului interior.

„12. Emanciparea mănăstirilor închinat la Locurile Sante.“

Clauza aceasta nu este un articol de constituție: este o chestie judiciară. Părinții noștri au fondat mănăstiri și stabilimente publice ca să fie azil scăpătatului, bătrânului, orfanului și ca să asigure santitatea, cum și practica acestor simtimente și a ultimilor lor vointe, fondatorii și donatorii le-au pus sub patronagiul locurilor sante. Cupiditatea însă sacerdotală, uitând din zi în zi scopul pentru care s-au ardicat aceste stabilimente, împinse pe acești epitropi ai lor până la a cuteza a-și aroga titlul și dreptul de proprietari. Apoi, aceștia, ca să-și asigure niște asemenea titluri și drepturi, se puseră acum în urmă sub protecția țarului. Consolul rus deveni în cele după urmă un al doilea ministru de culte și complice tutulor spoliațiunilor și tutulor abuzurilor egumenali.

„13. Emancipația țăranilor (și proprietarilor) de *clacă*, devenind, unii, proprietari prin indemnizație și alții reintrând în drepturile lor de proprietari adevărați.“

Am dat explicația clacei (vezi *Protectoratul*, pag.12). Claca a fost și este un travaliu pietos și gratuit, e un fel de ajutor ce dă sateanul tare și avut celui mai debil și neavut. Am arătat cum și de când claca s-a impus ca o datorie (și la clăcași, și la proprietari) de vreo douăzeci de zile pe an. Zilele acestea însă, din cauza spiritului speculator și rapace al arendașilor și unor funcționari publici, ajunseră a trece peste numărul de șazeci, cari iau de la satean zilele cele mai bune de lucru ale fiecăria stagiuni sau timp al anului. Expresia „emancipație de clacă“ este ca și când ar fi zis „emancipație de ajutor“. Cu ce drept

Regulamentul zis organic și *Condica* lui Caragea, ce recunosc libertatea țaranului, făcură din clacă o datorie de servagiu, împozând niște legi fără știrea și în dauna acestor oameni liberi? Numele de *serv*, de *vasal*, de *corvee*, n-au existat niciodată în Moldo-Valahia. Niciodată aceste vorbe n-au fost cunoscute în vocabularul românilor. Au făcut din *clacă* în Țeara Română, după cum făcură și în Moldavia din *vecinătate*, o vorbă echivalentă sau de aceeași valoare cu vorba *servagiu*. Nu, ci *claca* în Țeara Română și *vecinătate* în Moldavia, iată datoriile reciproce între cei avuți și neavuți spre a se ajuta între sine, și iată cum se încercară a le transforma în drept al celui mai tare, fără însă a putea rade sau șterge aceste vorbe. Până când vorbele *ajutor* și *vecin* n-au însemnare se „serv“, până atunci *claca* și *vecinătatea* nu vor avea însemnare de „servagiu“.

Prin articolul acesta, românii, fără a imita pe nimeni, au voit a stabili pe țărani în drepturile ce totdeauna le-au avut până la Caragea și însuși până la 1830. Au acuzat mulți articolul acesta de tendințe către socialism sau comunism; coprinsul lui însă se mărginește numai a da țaranului ceea ce totdeauna a avut până la 1815, o mică parte de pământ, căci raza satului a fost întotdeauna proprietate a comunei. Această mică parte, uzurpată prin *Condica lui Caragea* și prin Regulamentul zis organic, dată înapoi țaranului, e spre a forma comuna; s-a și propus îndemnizarea proprietarului pentru aceasta, spre a lipsi orice fel de rele interpretațiuni și a rasicura mințile. Prin acest articol, am voit și mai mult: am voit să asigurăm proprietățile mari, amenințate de comunismul moscovit ce stă ascuns în Regulamentul zis organic (vezi *Protectoratul țarului*, pag. 55-57, reproduse în al doilea anex, ce urmează); claca devenind o datorie și pentru sătean, și pentru proprietar, pentru scopuri ale Rusiei, vom să se desființeze în folosul ambelor părți. Actele din trei luni ale Guvernului provizoriu, comisarii trimiși înapoi în toate plasele, convocăția unei Adunări generale spre a discuta

douăzeci și unul articole ale acestei constituțiuni, numirea unei comisiuni compuse de membri egali, cari să reprezente și pe proprietari, și pe țărani, la un travaliu preparatoriu la această chestie, toate învederează lealitatea mișcării și buna-credință a acestui articol. Guvernul provizoriu fu compus de oameni ce totdeauna au profesat simțimente progresive și echitabili; acest guvern a fost, ca să zic așa, sufletul mișcării. Care act, care mișcare, care vorbă au putut să dea a se prepune vreo cugetare atentatorie la proprietate? Comisarii nu se trimiseră prin toate satele? Instrucțiuni nu li s-au dat de la guvern spre a îndemna pe săteni la ordine și la respectul către proprietate, explicându-le proclamația constituțională și invitând pe săteni a-și împlini datoriile laborii și pentru ei, și pentru proprietar?

Cu toate acestea, câtă a spune, s-au auzit adesea niște exaltați pronunțând și strigând vorbe foarte incendiare ce alarma pe proprietari; însă cine era acești exaltați? Cari era și cari sunt până astăzi relațiunile lor? Aceștia sunt astăzi protegiați și recompensați de ruși: unii au fost creature ruse, alții creature ale agenților Rusiei (alții trimiși înadins de la Iași). Toți acești agenți provocatori se bucură astăzi de libertatea lor între cazaci, alții s-au și pus în funcțiuni lucrative. Și cari sunt proscrisii? Amicii ordinii, oamenii ce au sacrificat tot spre a mântui țeara de anarhie.

„14. Abolirea servituții țiganilor printr-o indemnitate.“

Singur articolul acesta n-a existat în vechile noastre legi. Dacă este o crimă a declara liberi, în al XIX-lea secol, oameni ce au aceeași religie cu noi, oameni ce au luat baptesma și ungerea ca preotul și împăratul biblic, atunci, nevoiți, vom șterge acest articol din Constituția noastră, vom face cum sa complăcem acelora ce, în pietatea lor, au conștiința atât de elastică a se consola singuri, zicând că țiganul se cuvine a fi sclav, căci un țigan a fost cel ce a făurit cuiele cu au pironit pe

Crist pe cruce! Nu știi dacă acest articol miroase a socialism, pentru că miroase a cristianism și a umanitate.

„15. Un reprezentant la Constantinopole, ales dintre români.“

Prin articolul acesta, românii au vrut a înnoi cu Poarta adevăratele lor relații și a dezbăra Divanul Turciei de un spion rus, luat dintre fanarioti.

„16. Instrucție egală, integrală și gratuită pentru toți românii de amândouă sexele.“

Articolul acesta emană din dreptul egalității politice și civile. De n-am avut până acum instrucția răspândită între toate stările, și aceasta s-ar părea o inovație; răspundem atunci că nici inoranța și obscurantismul n-au fost vreodată sancționate prin legile noastre, ca să fim obligați a le respecta.

„17. Aboliția titlurilor fără funcțiuni.“

Vechile funcțiuni abolite de beii din Fanar li s-a conservat de dâșii, cum am zic (în *Protectorat*) titlurile și numele. Grigore Ghica, propunându-și a face reforme, nu uită abuzul acesta; în Regulamentul însă zis organic, se află cu cale de muscali a se conserva niște asemenea titluri absurde, pentru că Regulamentul nu conservă înadins decât tot ce rămăsese mai rău din acel regim destructor al fanariotilor. Unde s-a mai văzut niște absurdități asemenea celor următoare: este cineva cap al unei mese sau cancelerie, și după serviciu de trei sau mai mulți ani, i se dă, drept recompensă, titlul sau rangul de brutar sau *pitar* (funcție ce nu mai există)! Este cap al unei secțiuni și i se dă titlul sau rangul de sofragiu, *paharnic*! Este jude sau prezident la vreun tribunal și i se dă titlul sau rangul militar turcesc de *sărdar*. Este director la un minister? I se dă titlul de temnicer (clucer). Este director al instrucțiunii publice sau la culturi? I se dă titlu de un ianicer sau spahiu ce nu știe carte,

titlul de *agă* (Osman-aga, Iusuf-aga¹)! Este ministru al celor din întru? I se dă titlu de uşar (*dvornic*, care stă la uşă sau la perdea). Este ministru al finanţelor? I se dă titlul de garderobier, care păstrează vestimintele domnului (*vestiar*)! Este spătar sau cap al oştirii? Ca să-l mai înalţe în rang, i se dă titlul de autor, de compozitor de cuvinte (*logothet*)! Este, în fine, lacheu al domnului sau al vreunui boier, ajunge de aci în vreo funcţie de subcomisar de poliţie sau de căpitan de barieră? Ca să fie recompensat de serviţiul de trei sau mai mulţi ani, i se dă titlul de profesor de stil (*conciplist*)! Şi toate consecinţele acestea, din Regulamentul zis tot organic, suntem datori marei dibăcii a prezidentului rus Minciaki, a domnilor Villara şi compania.

Se află pe lume ceva mai absurd decât acest galimatias din toate limbile ce nu atestă nici un drept, nici o nobilitate decât o stare de domestici ai vechilor domni şi mai vârtos ai beilor din Fanar? Cine nu poate vedea simţul comun al acestui articol 17? Are el vreo tendinţă către dezordine sau ultra-liberalism, dacă voieşte a onora după cuviinţă pe funcţionarii statului şi a-i mântui de ciocoismul sau servilismul ce le stă în frunte cu titlul ce îl poartă cu atâta orgoliu şi fără conştiinţă de sine? Au doară funcţiunile ce ocupă nu sunt de-ajuns de onorabili ca să le poarte numele? Pentru ce oare, domnule *uşar* sau *vornic*, domnule *garderobier* sau *vestier*, domnule *ciutac* sau *agă*, să li se pară mai onorabili decât *domnule ministre*? Pentru ce, domnule *brutar*, domnule *sofragiu* sau *paharnic*, domnule *temnicer* sau *armaş*, domnule *logofăt* sau *compunător de discursuri*, să li se pară mai onorabil decât domnule *jude*, domnule *prezident*,

¹ Turcii ce nu ştiu carte, din drept se zic *aga*. Dacă ştiu carte, se zic *efendi*; de ajung până la gradul de maior sau de subprefect, se zic *bei*. Astfel sunt bei de Chio, de Samos etc. Paşalâcurile cu trei coade sau tuiuri sunt vechi regate; paşalâcurile cu două coade sau tuiuri sunt provincii; paşalâcurile cu un tui sunt prefecture, beilicurile sunt subprefecture. Vom da poate mai târziu un articol de ierarhia turcilor sau de titlurile lor.

domnule *director*, domnule *spătar* sau *general*? Este vreo aristocrație sau nobilitate, sau însuși boierie¹ în aceste titluri de *ușar*, de *sofragiu*, de *brutar* etc.? Sau este ceva de democratic în titlurile de *prezident*, de *secretar*, de *director*, de *ministru*, de *general*, de *colonel*, de *maior* etc.?

„18. Aboliția pedepselor corporali și degradante (adică aboliția bătaii).“

Pe baza egalității politice, beii din Fanar nivela toate clasile: ei puneau la falangă și pe săteni, și pe boieri. Un boier din primele familii a fost bătut la falangă în zilele lui Grigorie Ghica. Regulamentul organic abolise pedeapsa cu bătaia pentru boieri și ofițeri, Constituția, pe baza egalității politice, desființează bătaia pentru toți, adică și pentru săteni, și pentru soldați (oamenii mișcării au fost restul din boieri; reacționarii ce ținea la bătaie era ciocoi).

„19. Aboliția pedepsei cu moartea, după cum e în faptă să fie și în sentință.“

Legea în adevăr condamnă la moarte (când criminalul nu merită a mai trăi), însă din zilele lui Grigorie Ghica, de la 1822, nu s-a mai putut afla vreun om să se facă carnefice sau gâde, pentru că țara se curățise de străini vagabonzi și mercenari. De atunci se căută și tot se căută în van între pământeni vreunul care să primească sarcina de executor al legii sau gâde (nici unul

¹ Mulți au vrut să ne asuprească că, cu abolirea titlurilor fără funcțiuni, am abolit boieria. Aboliția boierismului vine de la fanarioți și de la Rusia, făcând să piară boierii și să le ia locul ciocoi, cu cari se pot servi mai bine. Noi totdeauna am fost panegeristul boierismului pentru că în boierism a existat eroismul, patriotismul, tot ce a avut teara de ilustru, de erudit, de nobil și generos (vezi *Mihaida*, vezi articolul *Boierii și ciocoi*, vezi *Aristocrația și evghenia*). Am avut vorbă și cu un diplomat mare la 1836 despre aceasta și câte i-am răspuns se pun în anexul IV, ce urmează. Noi n-am fost adversarii boierismului, ci ai ciocoismului, și numai rămași boieri au fost cu noi la 1848. Ciocoi au fost cu rușii. De ar mai fi astăzi boieri în țeară, aceștia ar fi cu noi. Am rămas însă singur, ca istoric al celor trecute.

până astăzi nu s-a aflat, cu toate că apunamentele îi sunt de-ajuns de mari). Moravurile s-au îmblânzit și nu sufer nici execuțiuni, nici carnefici. Pedepsa cu moartea dar este *în faptă* abolită de douăzeci și opt de ani¹, constituția o desființează și din sentință, în onoarea națiunii și a moravurilor.

„20. Stabilimente penitenciare.“

„21. Emancipația israeliților și egalitate politică pentru toți pământeni de orice religie.“

Aceste două articole n-au nevoie de vreo analiză sau justificare; spiritul progresului și al fraternizării a străbătut și în inima românilor, dacă au adoptat și au susținut trei luni cu atâta entuziasm și devotament aceste 21 de articole. Pentru cei ce au coragiul și reaua-voință de a le combate, le lăsăm pâlita glorie de a fi învingători. Țarul îi va recompensa foarte bine.

„22. Convocația îndată a unei adunări generali constituante aleasă cum să reprezente toate stările societății și care va fi însărcinată a legiui o constituție pe temeiul acestor 22 de articole, decretate de popolul român.“

Se vede toată lealitatea și toată buna-credință a mișcării în acest din urmă articol. Unde este arbitrariul? Unde e comunismul? Unde sunt simptomele de dezordine când se proclamă niște principie ce totdeauna au condus și administrat țeara și când acestea sunt supuse la discuția și aprobarea reprezentanților tuturilor condițiunilor și tuturilor intereselor².

(1849, iunie 9)

¹ În momentul d-acum, când traducem, sunt 42 de ani de când nu s-a auzit de execuție, afară de asasinat plătite. Nu mai avem găzi, ci bravi de Veneția sub comanda...

² În proclamație chemam pe toți prozelitii de orice religie la egalitate de drepturi, la aceeași masă ce întinde patria la toți. Dumnealor au înțeles să se puie ei la masă și pe noi, românii, să ne puie sub masă. Nu ne căim de ce am făcut. Este însă o dreptate și o răsplată și pentru puii de judaii renegați, și pentru puii de calpuzani spânzurați.

II

PROPRIETATEA ȘI COMUNISMUL ȚĂRIAN

*Al meu să fie al meu,
Și al tău să fie tot al meu.*

În articolul 13 al constituțiunii de la 1848 se coprinde: „Emancipația țăranilor de clacă și împrăprietărea lor prin indemnizare“.

În anexul I ce deterăm, se dezvoltă și se justifică acest articol cum să nu mai rămâie nici un prepus despre buna-credință cu care s-a scris și s-a publicat într-un timp când zavera urzită de o mână din afară se prepara a proclama împărțirea cu forța a moșielor fără nici o îndemnizare. Claca, care își are originea într-un simțiment pietos de o viață patriarhală, cu atâta fu parodiată mai în urmă, încât devenise o sarcină pentru țăran și un mijloc sau drum de a dezmoșteni mai târziu pe proprietari de moșiele lor.

La 1848, *emanciparea de clacă* nu era atât de mântuitoare pentru țăran, cât pentru proprietar, amenințat de a-și înstrăina cu totul moșia. Într-un guvern de trei luni, compus de părți eterogene și zbucinat de intrige de dinafară, n-a fost cu putință a se explica acest articol. În cele trei luni, tot ce era de urgență era susținerea ordinii. Îndată cum am trecut în Paris și am dat afară mica mea scriere intitulată *Protectoratul țarului*, am crezut de datorie a explica prin toate modurile cugetul adevărat al acestui articol. Iată ce se zicea în apendice la capătul acelei opusculi:

„Regulamentul organic început sub domnirea lui Gr. Ghica în înțelesul național, se termină prin ruși răsturnându-se în înțelesul și scopurile cabinetului din Petreburg. Gr. Ghica înțelese libertatea țaranului în sensul național; cabinetul moscovit o lăsă și o recunoscu în Regulament după un sens al său particular care s-a văzut în Basarabia și care se va vedea de

orice român ce va citi aceste rânduri. Unul (Gr. Ghica) voia să facă o nație prin libertatea țaranului, altul (țarismul) voia să disipe niște popoli ce începuseră a aspira la o naționalitate. Țăranul fu recunoscut prin Regulament de om liber, după cum a și fost, a se duce a locui unde îi va plăcea sau cumpărându-și a sa proprietate, sau trecând pe o altă moșie, după a sa alegere.

Zisul de sine protectorat rus, puind mâna, după cum am arătat-o, pe acest proiect de reforme, nu întârzie a trage folos în partea sa din fiecare articol, parodiind orice princip bun sau abuzând de dânsul. Declară dar, pe de o parte, pe țaran liber prin Regulament și îndatorează pe de alta pe proprietar a-i da neapărat nouă pogoane a le cultiva pentru sine, și autoriză pe țaran a nu plăti pentru aceste nouă pogoane decât o clacă în travaliu ce nu valora decât mult până la trei galbeni pe an... Cu ce scop însă? Îndată se va vedea.

Rusia considera Moldo-Valahia ca două țări chemate a deveni două guberniuri moscovite și se și credea în prețuia de a-și realiza acest cuget prin actul separat și secret al tractatului din Adrianopole. Într-un asemenea caz, ca să assoarbă și să desființeze cu totul naționalitatea română, îi era de mare necesitate de a-și prepara drumul pentru schimbarea locuitorilor sau strămutarea lor din aceste două țări. Recunosc libertatea țăranilor noștri de a se strămuta oriunde vor voi, mai vârtos când ei de fel era lăsați să n-aibă nici loc, nici casă în țeara părinților lor. Astfel voia zisul protectorat să-i afle când era să devie, cum spera, și domn, și stăpân al acestor țări. Peste trei sau patru ani apoi, mișcat acest protectorat de un simțiment cu totul patern în maniera sa moscovită, la aspectul țăranilor români reduși în scăpătate din cauza zapciilor fasonați după modelul cinovnicilor ruși, avea apoi să proclame, după cum a făcut-o și în Basarabia, că după Regulament câte doi țărani pe an de pe fiecare moșie pot afla la mila împărătească spezele drumului până în Rusia și pământ acolo de ajuns, și ajutor în

bani spre a se stabili acolo și a-și cumpăra vite și instrumente aratorie.

Apoi, tot printr-o solitudine părintească, țăranii români nu era să fie aruncați toți deodată, ci încetul cu încetul, câte două familie din sat, cum am zis, pe fiecare an, încât strămutarea totală să se opere în mai mulți ani. În Rusia iară nu era să fie aruncați așa, în deserturi, ci diseminați printre populadele moscovite încât, fiind de aceeași religie cu dânsele, la a doua sau – mult – a treia generație, naționalitatea românilor să fie absorbită de număr și uitată cu totul.

După aceasta, Moldo-Valahia era să rămâie oare despopulată de țărani? Nu, ferească Dumnezeu! Pentru că tot solitudinea paternă a țarului, în interesul proprietarilor români, încă era să propuie a se repopula țărele de țărani muscali ce, după spusa cinovnicilor ruși, era să fie mai laborioși și mai ascultători. Nu poate nimeni nega această extremă bunătate a țarului pentru că s-au văzut probe învederate și palpabile în Basarabia. Această parte a Moldaviei, smulsă de puterea protectoare (pentru că toți protectorii smulg), fu despopulată peste curând de la 1812 încoace și repopulată de țărani muscali. Aceștia, cum se așezară pe moșiele boierilor Basarabiei, avură drept la pogoanele zise legiuite, cu mica plată de clacă sau vecinătate, cum se zicea pe acolo. Făcură la început cu supunere un an-doi claca, forțați însuși de cinovnicii împărăției (pentru că împăratul se zice că respectă foarte mult proprietatea într-un mod al său particular, cum se va vedea).

După al treilea an, nu știu cine le suflă la ureche muscalilor țărani să nu mai fie așa de supuși; le veni mai bine să nu mai facă nici o *robotă* pentru pământul ce ocupa și se făcură că nu pricep deloc românește când îi chema la *clacă* sau *vecinătate*: „Ia ni znai“ se auzea din gură în gură și din sat în sat. De aci înainte să mai vezi discordii, lupte și procese între proprietari și țăranii muscali. Ia aceste neînvoiri, cinovnicii împărătești,

autoritățile, era poruncite să pedepsească aspru până la disperatie pe moșcii de muscali în favoarea boierilor români (ce dreptate și milostivire moscovită!). Cu toate acestea însă, nu se cuvine a uita că în Rusia nu se suferă scandale de a se scula gloatele, și gloatele moscovite, cu toate bătăile la spate, pare că le suflă dracul la ureche să brave tot și să se răscoale și să strige cu toții: „cazaci ne facem și claca nu mai dăm!”

La această strigare, cată să amuțească toți cinovnicii și să încremenească cu cnutul în mână. Există o lege în Rusia că satul care se înscrie la cazaci, are să dea împăratului în timp de răzbel câte patru voinici, cu arme, cai și toate spezele, de suta de familii, și tot legea aceea scrie că satul înscris la cazaci are drept pe moșia pe care șade să și-o facă proprietate a sa. Toate satele de muscali strigară că se fac cazaci, însă toate satele nu putură fi ascultate deodată, căci prea sărea fapta în ochi, ci încetul cu încetul: în numele legii existente, azi un sat, mâine altul, începură a da *jalobe* că doresc să devină oameni împărătești. În virtutea acestei legi apoi, gospodin proprietarul n-are ce face, cată să fie desproprietărit în utilitate publică (și publicul este țarul acolo), cată să mi-ți lase moșia să devie proprietate a coroanei (căci coroana e lucru mare, se preferă înaintea tuturilor drepturilor), prin urmare este dator proprietarul a-si vinde moșia. Însă prețul s-a prevăzut cu mult mai înainte, prin lege în asemenea cazuri, să fie fixat așa de jos, încât abia să poată lua proprietarul a zecea parte din valoarea moșiei. Tot omul e dator să lase cât de jos când este vorba de coroană.

Astfel, în ziua de azi, Basarabia este mai toată locuită de cazaci sau de moldoveni căzăciți, și astfel mai toți proprietarii Basarabiei și-au pierdut moșiile, ajungând – după zisa lor – a fi încinși cu tei. Tot această soartă amenința și pe proprietarii Țării Române și ai restului din Moldavia, preparată prin Regulamentul organic; și iată că noi numim comunismul țarian sau țaresc. Probe de această bună intenție a țarismului sunt.

cum se zice pe românește, cu carul și fel de fel. Între altele, vom relata o împregiurare ce s-a întâmplat în zilele noastre în Țara Română.

Sub guvernul lui Alexandru Ghica, un boier român îndemnat de filantropie sau sau de propriul său interes aflat în interesul comun, își propuse a-și despărți o parte din moșie și a o vinde în bucăți la țărani. Peste 1500 de familii veniră a-și cumpăra câte un petic de loc și a se stabili pe legitima sau cumpărata lor proprietate. Consolul rus însă atâtă sau încurajie câțiva proprietari a reclama sub diverse pretexte sau sofisme în contra acestei *noi speculațiuni* ce deschidea la mai mulți țărani mijlocul de a deveni proprietari (faptă ce ar fi împiedicat mai târziu drumul Rusiei de a strămuta pe români, așa de facil cum își pusese în minte). Reclamațiile acelor boieri deveniră serioase și consulul le susținea pe sub mână. A. Ghica stăruie întru a protege libertatea boierului de a vinde din moșia sa și a țăranilor de a cumpăra locuri. Vânzarea se urmă neîncetat până la avinimentul lui Bibescu la domnie. Acesta, intimidat de consul, fu nevoit a face să nu se mai întinză vânzarea, ce era peste puțin – după zisa consulului rus – a se întinde ca o cangrenă, iar după noi ca un drum liberator la toți câți ar fi voit a-și vinde în modul acesta din moșii, și la toți câți din țărani ar fi putut și voit a se face proprietari, cumpărându-și locuri. Își puseră toate puterile a explica litera Regulamentului în modul următor, ce ne lasă loc a întrevedea foarte limpede scopurile cabinetului moscovit: că adică țăranul este liber, poate a se duce oriunde va voi; nu are însă dreptul de a-și cumpăra un loc sau o „casă“, că are adică drept de a fi neîncetat proletar și străin în țara moșilor și părinților săi.

Ce interes are țarul de a vedea sau a avea pe țăranul român liber în modul acesta particular, liber fără proprietate, fără nici un colț de pământ unde să-și plece capul? Pentru ce în Moldo-Valahia grecii, sârbii, bulgarii, ebreii pot să-și cumpere

locuri și case și țăranul român să fie condamnat a rătăci pe pământul străbunilor săi, apărat de sabia sa, adăpat de sângele său, fecundat de sudorile sale? Știți pentru ce? Pentru ca să fie *gatova* după predestinația moscovită a se duce a popula desertele Siberiei și a lăsa pământul român în pășune cazacilor uzurpatori.

Vedeți, de felul acesta de comunism Constituția din 1848 a voit a mântui vechea *Terra romana* și moșiele particularilor. Furii însă au datina lor proprie de a numi „tâlhari” pe victimele lor. Românii, ca niște hoți de păgubași, n-au tăcu *molcum*, ci au strigat prin articolul 13 „Emancipare de claca țăranilor și proprietarilor”. Și majestatea sa cazacă nu întârzie a numi pe acești tâlhari de păgubași „comuniști”. Adevărații conservatori ai proprietății publice și private fură asupriți cu numele de „comuniști!”

Acestea scriam și publicam la 1849 în Paris. Astăzi, aflându-ne sub alte condițiuni, ne putem cu toții grăbi spre a da marilor proprietari pe cât se va putea mai mulți aliați, formând comune libere și liberând proprietățile mari de orice îndatorire. Se pot vedea și câte am scris în articolul intitulat *Propriul și comunul* (vezi *Diversele. Biblioteca porativă*).

III

PROPRIETARI ȘI SĂTENII ÎN BUCOVINA

Arătarăm prin anexul al doilea că, după cum s-a despropriat basarabeni și s-au ocupat moșiele române de muscali, asemenea se prepara și la noi prin articolele strecurate în Regulament. De acestea am scăpat mulțumită principelor proclamate la 9 iunie 1848, la Izlaz. Spre a complecta darea noastră de știre, cată să arătăm cum s-a urmat și în Bucovina spre a expropria pe proprietarii români și a aduce pe săteni în stare de proletari vagabonzi.

După luarea Bucovinei de Austria, măsura cea dântâi fu de a arunca bunioară cât de mult impozite pe țărani, cu capitația, cu impozite pe produse, pe vii, pe vite, pe râmători, oi, pasări, până la ouă. Spre a consola apoi pe săteni și a-i face a suferi sarcinile cu oarecare speranțe, se puse la cale a-i împroprietări, forțând pe proprietari — ca și la noi astăzi — a-și ceda sătenilor, prin despăgubire, atâtea și atâtea pogoane. Spre a se realiza sumele necesare la răscumpărarea pogoanelor vândute, se supraimpuseră: întâi, un impozit anual țăranilor, în parte spre răscumpărarea pământurilor, capete și dobândă; al doilea, un impozit general și adică filantropic peste toți, proprietari, neguțători, meseriași și însuși săteni, spre ajutorul zișilor emancipați; al treilea, spre împlinirea milioanei necesare la răscumpărare, se mai impuse un împrumut forțat, câte atâtea la sută din venitul fiecăruia. Cu sumele adunate după aceste trei impozite se plătiră proprietarii ce, după datinele boierești, nu întârziară a le cheltui și a-și vinde apoi și resturile din pogoanele ce le mai rămăseseră.

Țăranii însă, cu impozitele pentru coroană, cu cel pentru răscumpărarea pământurilor și cu cel filantropic pe dasupra, ca fuiorul popii, se încărcară în atâtea datorii, încât fură nevoiți a-și lăsa miclele moșii la creditorii nemți ce îi împrumutaseră. Astfel, astăzi, pământul Bucovinei îl posed nemții, ca și în Transilvania; iar elementul român se desproprie, ajungând cei din orașe ca lepra societății, a trăi cu toate faptele rușinoase, iar cei din sate proletari vagabonzi. Și noii proprietari străini, ca economi, cupizi și solidari între dânșii, spre a-și cultiva moșiele, se legară strâns a nu da mai mult decât o jumătate de sfanțig prețul lucrului mâinilor pe zi. Astfel, astăzi, sătenii români din Bucovina, din cauza sărăciei, umplu de cu primăvară Moldavia a căuta de lucru cu prețuri mai bune.

Proiectul de lege rurală ce propune astăzi guvernul, același viitor ne prepară: îmbucătățește mai întâi dominiurile mari,

dându-le la săteni, ce de la aceștia să le ia apoi creditorii străini. Frământă adică mai întâi țara întreagă, paralizând agricultura, impune sătenilor în timp de douăzeci de ani biruri până la 500 lei¹ pe an ca să-i înneces în datorii și ca să-i aducă, în fine, după o servitute sau muncă de faraoni în libertatea de a muri de foame.

IV

PROPRIETARIII ȘI SĂTENII ÎN ROMÂNIA

Pe când aceste anexe, dimpreună cu o părere despre chestia rurală, se afla, după promisiune, în tipar, apărură și proiectul de legiuire rurală ce se prezentă înaintea Adunării generali a deputaților națiunii, și se publică, nu știm cu ce intențiune, în toata țeara cu atâta rapiditate. Fiind contrariu datinelor națiunii și doctrinelor ce totdeauna am profesat, fiind contrariu principiilor noastre „Respect la proprietate, respect la persoane; foloase generale fără paguba nimului“; venind acest proiect a ataca și averea proprietarilor, și persoana sătenilor; având de rezultat până, în fine, ruina generală (a proprietarilor pământurilor și a proprietarilor laborii) în folosul numai al unor făcători de rele, ne vedem forțați, ca român și ca om de la 1848, a ne pune pe tărâmul dreptului și a apăra toate proprietățile, adică și a pământului și laborii, cu un cuvânt pe toți românii în genere.

Am arătat, în *Instituțiunile României*, fazile prin cari a trecut poporul român optsprezece secolii, de la Traian până în zilele noastre:

I. Țăranul a fost, de la Traian până la Mihai Bătăiosul, colon militar, adică proprietar agricultor cu arma în mână.

¹ 72 lei impozitele actuali, alți 160 impozitul răscumpărării, apoi impozitele comunei, apoi fonciera, apoi chiria pogoanelor când nu le ajunge, mai vârtos când se va osteni pământul lor.

II. De la Mihai Bătăiosul până la Mavrocordat, redus ca serv în stare de sclavie, lipit cu forța de pământul altuia.

III. De la Mavrocordat se liberă și, pe un timp de câțiva ani, se rătăci vagabond ca toți libertii în stare de proletar.

IV. În aceasta a patra epocă i se oferă ospitalitate pe moșiele altora, cu condițiune de clacă și, din liberat profetar, devine liber clăcaș sau oaspe, fără a fi sigur de productul laborii sale, sub regimul fanariot până la 1822.

V. De la 1822, prin Regulamentul elaborat sub Gr. Ghica și terminat la 1832, devine liber, oaspe sau clăcaș, însă mic proprietar pe mișcătoare sau asigurat de productul averii sale.

VI. De la 1848 devine liber, mic proprietar și chiriaș, nemaiaivând necesitate de ospitalitatea altuia, scăpând de clacă și el, și proprietarul moșiei. Din epoca a patra însă până astăzi să se observe că întotdeauna săteanul a fost în relațiune cu proprietarul moșiei pe niște învoiri de asociațiune sau tovărășie, unul puind pământul la mijloc și altul laboarea.

VII. Timpul astăzi a venit, epoca, necesitatea din ambele părți o cer ca să devie liber, proprietar și el pe casă în comună, aliat proprietarilor mari întru apărarea generală a proprietății. Timpul, voi să zic, a venit ca să facem a apăra cu toții proprietatea, iar nu să aprindem guere civile, sculând român asupra românului în epoca de unire.

Proiectul, proiectat cu cea mai condamnabilă rea-credință și răspândit în țeară ca să răscoale satele, nu corespunde cu doctrinele noastre, nici cu speranțele sătenilor de a li se îmbunătăți soarta; din contră, despoaie pe unii și degradă pe alții mai jos și decât vitele, după cum o vom învedera îndată. Iată critica noastră în parte, împrumutându-ne vocea tutului, și a proprietarilor, și a sătenilor.

De optsprezece seculi, pactul social în țările române a fost bazat pe respectul la proprietate, de orice natură; proprietatea, mai vârtos materială, a pământului, a caselor, a brațelor, a

instrumentelor de laboare, cu atâta a fost mai respectată, cu cât a fost mai simțită și mai pricepută decât proprietățile intelectuali și morali. Mai mult de o sută douăzeci de ani, proprietatea de pământ se oferi spre a se asocia cu proprietatea brațelor, vitelor și altor instrumente de laboare. Pe temeiul respectului reciproc către proprietate, din ce în ce se regulară și mai bine condițiunile acestei asociațiuni, pe atât de naturali, pe cât o parte avu necesitate de cealaltă, căci una căuta pământ și cealaltă brațe sau laboare.

Până astăzi bazile noastre soțiali sunt profund stabilite pe această asociațiune între proprietarii pământurilor și între proprietarii laborii. Prin agricultură, această însoțire făcu din zi în zi mai mult a progresa prosperitatea materială. A rumpe această asociațiune este una cu a răsturna din temelie soțietatea română. A ataca iară proprietatea ambelor părți tot într-un timp cu aceeași lovitură este una cu a înapoia în starca sălbaticilor celor mai lipsiți de instinctul dreptului, este și mai mult, este una cu a ne degrada în starea fiarelor.

Când cineva își propune a rumpe pactul cel vechi de asociațiune ce a existat între ambele proprietăți și cutează și poate a face una ca aceasta, atunci soțietatea, țeara întregă este nevoită a-l întreba: „Vii, domnule, ca turburător de meserie sau ca un Attila, sau legiuitor?“ Suntem siguri, mulțumită situațiunii actuali, în plină constituțiune, în plină convențiune între puterile Europei de a ne garanti drepturile, în plin secol al XIX-lea, că va fi și el nevoit a ne răspunde: „Mă prezint ca legiuitor înaintea unui corp legislativ“.

Ca legiuitor dară, nu poate vorbi, nici gesticula decât de pe tărâmul dreptului, este dator – dacă voiește și poate sparge asociațiunea – este dator mai nainte de toate a pune ambele părți de asociați în pozițiune cum au fost în preziua închierii primului pact de asociațiune, a despărți adică fiecare parte cu averea sa proprie, făcând pe fiecare a rămâne cum au fost la

Început, una proprietară absolută pe pământul său și alta proprietară absolută pe timpul său, brațele sale, vitele sale, instrumentele sale de laboare, pe tot ce posedă astăzi. Din această pozițiune apoi, sau atitudine, cată să urmeze sau o întreagă și nerevocată despărțire, ce nu credem a o voi nimeni, sau o învoire din nou, conformă cu epoca și cu necesitățile actuali.

Care este dar întrebarea astăzi? A rumpe, a sparge *tovărășia* între domnii moșielor și domnii laborii? Aceasta nu o voiesc nici unii, nici alții, având unii necesitate de pământ și alții de laboare. Sau a procede la un pact nou de învoire? Aceasta o doresc poate amândouă părțile dacă este vorba de îmbunătățirea tutulor stărilor. Țăranii, după cum știm, cer spre îmbunătățirea stării lor a scăpa de dorobanții guvernelor succesive pe de o parte și pe de alta de arendașii cupizi, susținuți de școala zapciilor regimelor trecute, a li se elibera adică timpul și brațele de paralizia în care le aducea și le aduc abuzurile.

A veni însă un proiect de legiuire rurală, a ataca de moarte și în același timp drepturile și ale proprietății, și ale libertății, forțând pe unii a vinde ceea ce n-au de vânzare și pe alții a cumpăra aceea ce nu voiesc și nu pot încă să cumpere, încercându-se cu datorii și cu dobânda lor, ruinând pe unii și preparând altora starea cea mai deplorabilă de proletari, un asemenea proiect pretutindeni este reprob și de cei mai de rând oameni, necum de un corp legislativ ce este chemat spre a dota țara cu legiuri echitabili și a pune nația în genere pe calea prosperității materiale și morali. Proiectul de legiuire rurală ce se propuse Adunării generale, reprezentanților națiunii, cum se făcu cunoscut, împlu lumea română de fiori, prepusul și spaima puse în inimele și ale proprietarilor de pământ, și ale asociaților lor săteni. Pe unii amenință cu a fi desproprietăriți și pe alții cu a-și îndoi și întrei chinurile prin impozite mai grele pentru speranța ca să ajungă după douăzeci de ani (câți vor mai trăi până atunci), constrânși ca într-un cerc de fier și reduși, cum

se zice, în săpă de lemn, cu pământurile împărțite și subțim-părțite la copii sau luate de creditori după datoriile ce vor li contractat în acești douăzeci de ani și rămâind nici încai cu perspectiva de a se mai reîntregi în starea de oaspeți sau clăcași: căci cu cât se înmulțește populația, cu atâta ospitalitatea devine mai imposibilă.

Fiind dar că se declară astăzi, în plină Adunare generală a reprezentanților, de către M. Kogălniceanul, că acest proiect violator de drepturi este conform cu articolul 13 al Constituțiunii de la 1848 și fiindcă acea constituție este operă a mea, pentru care am suferit atâta și mai mult decât toți, sunt dator a spune domnului acestuia că nu are dreptul de a-mi parodia și explica de la sine astfel intențiunile ce le-am explicat cu însumi atunci, în trei luni cât am fost la putere, prin expresiunile de „respect la proprietate și foloase generali fără paguba nimului”¹. Toată Constituția de la 1848 este bazată pe aceste două mari principie; motivele celor 22 de articole sunt expuse în proclamațiune. În toate articolele, în puterea suveranității ce totdeauna a emanat în țările noastre de la popor, se văd expresiunile foarte clare și precise ca cele următoare:

Popolul român *respinge* Regulamentul;

Popolul român *decretă* independență administrativă și legislativă;

Popolul român *voiește și decretă* egalitatea la drepturi și datorii, contribuțiune generale, drepturi la vot, adunare legislativă compusă de reprezentanți ai tuturilor stărilor soțietății;

¹ Să se vadă și discursul cu care am deschis comisia compusă de proprietari și săteni, în care mă exprim: „Libertatea este pentru cei vii, iar nu pentru cei morți; a exista este mai întâi decât a fi liber. Cată să existăm, cată să avem al nostru, cu ce exista; așadar, proprietatea înaintea libertății”.

Popolul român *decretă* responsabilitatea capului statului, alegerea lui din toate condițiunile, domnirea lui pe cinci ani și împuținarea listei civile, responsabilitatea miniștrilor etc.;

Popolul român *decretă* libertatea tiparului, a vorbei și a adunărilor; armarea națiunii (colonii militare), instituirea de bance, emanciparea monastirilor;

Popolul român *decretă* ca tot județul să-și aleagă singur funcționarii publici etc.

Iar când vine la art. 13 (număr totdeauna fatal), popoul român n-are drept a decreta; popoul român zicem că *împarte dreptatea*. Să se vadă dar că am știut a pune puncturile pe I, și vie astăzi oamenii cu dreptatea, vie cu judicata, iar nu cu lopata, nu cu spolierea, nu cu stângacea *ghibăcie* de se rezema pe articolul 13 al Constituțiunii, căci dau peste cap nu ca un martir, ci ca paiată. Cum de fură unii la toate articolele constituțiunii târziu și îndărătnici și numai la al treisprezecelea să fie așa de răpezi a se revesti cu dânsul? Le va fi însă ca cămașa Dejanirei.

După acestea, adică după 21 de articole, acea proclamație sau constituție chema mai întâi o adunare generală constituantă, aleasă cum să reprezente toate interesele și toate stările societății, spre a delibera toate articolele și mai vârtos pe acesta, al treisprezecelea. Făcut-au așa cei cari invocă acea constituție? Dat-au mai întâi un proiect de lărgirea raționabilă a votului, cum să fie în adunare reprezentanți ai sătenilor? Sau veni cu un proiect ce mai întâi se publică în țeară, să amăgească mulțimile, și apoi prin terorism să facă cum, despuindu-se proprietarii, sătenii mai târziu să ajungă ca în Bucovina, în sapă de lemn? În fine, liberi era domnia lor a-și justifica proiectul în numele broșurelor sale, în numele anarhiștilor or zavergiilor de la 1848, între cari au luat și domnia lor parte la Iași, iar nu în numele constituțiunii de atunci, ce a fost contra-zavera. În cazul acesta, de a vorbi în numele său propriu și al cumetrilor

săi, se poate face pe străde, cu stindardul roșu în cafeuri, iar nu în asemblee legislativă, nu de ministru al unui guvern regular. Cine nu știe că zaverile sunt niște beții populare și că un minister regular nu le poate lua de exemplu? Proiectul ce astăzi, în 1864, zic că l-au comis în numele art.13 al constituțiunii de la 1848 este o cutezanță necalificabilă, demnă numai de autorul său și de cumetrii săi.

Eu mi-am explicat de ajuns intențiunile și la 1848, și mai târziu la 1849 și de atunci până astăzi în toate scrierile mele. Protest dară și nu dau nimului dreptul d-a mă comenta. Iar proprietatea ce am apărât-o în contra zaverii ce se prepara dinafară, la 1848 ca și astăzi, viu a o apăra și acum, când se ataca întreit. Întâi, pentru că proiectul numit cutează din știință și din sistemă a constrânge pe proprietari a-și vinde cu forța moșiile ca la Bucovina; al doilea, pentru că proprietarilor li se fixa arbitraru prețul pogonului, fără a se lua în considerațiune calitatea și localitatea pământurilor; al treilea, pentru că acest preț impus arbitrar, în loc de a li se oferi în numerar, li se impune în hârtii ce nu coprind în sine nici o garanție decât temerea ce inspiră toate adăstările îndelungi, supuse la atâtea eventualități și fluctuațiuni.

Unele ca acestea nu pot veni din articolul 13 al Constituțiunii și cu atâta mai vârtos din principele proclamațiunii pe care se bazează constituțiunea întregă în care se zicea: „a se sacrifica cei mai mulți în folosul celor mai puțini este nedrept; a fi sacrificați iară cei mai puțini de cei mai mulți este o violare“. Și daca am mai zis „foloase generali fără paguba nimului“ sunt dator, precum am susținut și susțiu cauza proprietății de pământ, asemenea și poate cu mai multă ardoare să susțiu și cauza proprietății sau averii sătenilor.

Prin acest proiect văz: mai întâi, că sătenii sunt atacați în libertățile lor, îndatorați cu forța a cumpăra pe datorie și cu dobândă, cu voie-fără voie, cu timp-fără timp, și nu cât pot,

nu cât le ajunge. Al doilea pentru că, după ce li s-au întreit impozitele, ca în Bucovina, li se mai impune pe tot anul un impozit cu atâta mai greu, cu cât este executabil fără adăstare la termine fixe, și cu cât este mai mare decât chiria ce da până acum pentru aceeași cantitate de pogoane ce le putea schimba, după ce se *ostenea* locul, cum zic ei, și a lua alte atâtea pogoane la loc *odinit* sau productiv, chirie ce o plătea și cu laboare, și cu produse, când nu o putea plăti în bani și o plătea iară cu îndelunge adăstări, după cum o învederează pretutindeni *rămășițele*. Execuția la termen fixat ruinează și pe oameni cu averi mari, necum pe săteni.

A treia pentru că, plătind prin execuțiuni în termen de douăzeci de ani, vânzându-și vitele și intrând în datorii, când vor rămânea pe deplin proprietari pe pogoanele plătite, vor veni creditorii a le vinde sau a le lua pământul pentru datoriile contractate cu altă dobândă în acești douăzeci de ani de execuțiuni, iar cum s-a întâmplat în Bucovina. A patra, pentru că la împărțirea de pământ ce sunt forțați a cumpăra, în loc de a se considera familiile sau persoanele ca în toate locurile constituționali, din contră, sunt luate în considerațiune vitele ce se pot adăogi sau scădea, după timp, că vita adică este persoană după autorii acestui proiect și omul nimic. A cincea, care este și mai spăimântător, pentru că se prepară prin acest proiect un viitor foarte negru însuși sătenilor de astăzi, viitor ce va deveni și mai nesuferit fiilor și nepoților lor după subîmpărțirea sau vinderea pogoanelor plătite în douăzeci de ani, cu sudori de strămtorări pungătoare și cu vinderea vitelor.

Aducem aminte, pe lângă aceasta, atât guvernului actual, cât și corpului legislativ că fiecare nu se află astăzi în locul ce ocupă decât în virtutea sau în urma convențiunii între puterile ce ne-au garantit drepturile. Această convenție, în art.46, alinea a treia, asicură proprietatea garantind că „nimeni nu va putea fi expropriat decât legemente pentru cauză de interes public

și prin despăgubire“. Iar în alinea a cincea a aceleiași articol cere nu *desființarea* totală, ci „*revizuirea* fără întârziere a legii ce regulează raporturile proprietarilor pământului cu cultivatorii spre a se *îmbunătăți* starea țăranilor“. Exproprierea nu este iertată decât după lege. Legea aceasta nu s-a făcut. Despre țărani iară se cere după drept cuvânt numai *îmbunătățirea* stării lor, iar nu *împroprietărirea* cu forța și exproprierea proprietarilor, amenințându-i cu rebeliuni. A ataca convențiunea și bazile societății totdeodată este una cu a răsturna însuși bazile pe care stă guvernul dimpreună cu capul său.

Proiectul nou de legiuire rurală, aruncat ca o bombă în mijlocul națiunii întrege departe și de spiritul, și de litera Convențiunii, departe de așteptările țăranilor de a li se *îmbunătăți* starea, vine din contra în explozia și spargerea sa, a răsturna orbește, lipsit de minte și judică, tont și fatal ca toate bombele, a nimicîi toate stările. Regulați raporturile între proprietari și cultivatori îmbunătățind starea celor din urmă prin stărpirea abuzurilor, dați sătenilor conștiința de sine și a dreptului și datoriei prin luminare; dați-le școale de agricultură și meserii; construiți drumurile, lăsați-i liberi, precum a și fost, de a cumpăra de bunăvoie când poate și cât poate, unde va afla de vânzare, iar de bunăvoie, și iată îmbunătățirea soartei lui, iată iar ceea ce cere țăranul: scăpați-l de dorobanți și de arendașii cupizi, iar nu de asociații lor proprietari, cari totdeauna le-au depus capitalul sau pământ și i-au ajutat cu împrumutări și daruri și-au adăstat. Relele ce au venit și sătenilor, și proprietarilor au fost tot din partea guvernelor și acum, până sa geamă boii, țipă carul!

Nu este alt mijloc spre a îmbunătăți starea țăranului decât numai de vom progresa pe drumul justiției ce pe atâta este mai românesc, pe cât este mai echitabil și mai creștinesc decât al altor popoli și nu putem ține drumul acesta decât de vom urma șirul sau genealogia legiuirilor succesive ale României și care

au respectat și au făcut să prospere din ce în ce mai mult proprietățile de orice natură.

Aveam preparate niște păreri despre drumul ce am putea ține încât pentru regularea raporturilor între proprietari și cultivatori și pentru îmbunătățirea stării acestora materială. Această părere fiind sub tipar, fu întreruptă de apărarea ce ne văzurăm nevoiți a face în contra acuzării ce ni se făcu că proiectul fatal este repezit în numele articolului 13 din Constituția de la 1848. Iată că, după critica aceasta, oferim și noi în public părerile noastre, conforme cu doctrinele noastre bazate pe respectul la proprietate și pe foloase generali, fără paguba nimului. Despre acestea am vorbit foarte pe larg în *Biblioteca portativă*, de la pag. 289 până la 504. Aci, ca să nu ne mai repețim, ne mărginim în câteva articole ce credem că vor fi simțite și de proprietari, și de către sătenii înțelepți și prevăzători.

S-a văzut prin câte fazi a trecut popoul laborator român până să ajungă astăzi liber și chiriaș. Astăzi se cere în genere, progresând cu timpul, de a i se îmbunătăți starea. Părinții averii sunt timpul și travaliul. Cauzele sărăciei sunt lenea sau despotismul. Spre a îmbunătăți starea săteanului este dar de necesitate mai întâi a-l face domn absolut pe timpul său și pe laboarea sa, a-i libera adică zilele de clacă sau chirie, a-l libera de abuzurile ocazionate prin această învoire sau instituțiune; și, al doilea, a-i da gustul laborii sau travaliului. Spre a-îmbunătăți starea este dar necesitatea a-l mântui de despotism și de lene.

Ca să procedăm spre acest scop, vom avea de busolă în acest mic articol vechile noastre principie: proprietatea și libertatea să se respecte până în ultima consecință; toate stările să fie folosite și nici una să nu piarză nimic. Și în fine, apoi: fiecăruia după faptele sale. Câtetrele aceste principie sunt sinonime cu justiția.

Părerere

Așadară:

Art. 1. Fiindcă toți proprietarii de moșii cunoaștem că de bunăvoia lor voiesc a vinde în fracțiuni de 400 stânjeni pătrati coprinsul comunei, sătenii – câți vor voi și vor putea – cumpere-și căminul casei și curții sau acei 400 stânjeni. Mai vârtos că nu intră în datorii. Prin modul acesta, fără a se ataca proprietatea, nici libertatea, săteanul liber din drept cum a fost și până acum devine mic proprietar de nemisțătoare și își eliberă timpul, laboarea și vitele, rămâind de aci înainte acestea în a sa proprie și absolută dispozițiune, scăpând de dorobanți și de abuzurile ce le ocaziona claca sau chiria. Săteanul astfel se pune pe calea progresului sau ameliorării și face primul pas către înavuțire; devine proprietar fără a ataca proprietatea altuia, se folosește fără a face pe nimeni a pierde decât numai ciocoismul, care vine acum a despuia pe unii și împila pe alții.

Art. 2. Fiindcă satul devine comună, pusă pe calea de a se întinde sau mări și a se ameliora din ce în ce mai mult, proprietarul în folosul său propriu și în folosul comunei va prevedea de la sine, fără a fi forțat, spre a lăsa împregiurul comunei câteva pogoane pe cât îl iartă întinderea sau mărimea moșiei și interesele sale.

Aceste pogoane ale razei comunei vor servi acum la început pentru izlaz sau pășune a vitelor; acestea, ca avere proprie a proprietarului, vor putea fi, după voința sa, or închiriate, or vândute comunei sau în parte locuitorilor la necesitățile lor sau pentru locuri de case nouă la înmulțirea familiilor, sau pentru pietre de târg or obor, sau pentru fabrici și alte așezăminte de comerț, industrie și agricultură. Prin articolul acesta, proprietatea nu se atacă întru nimic și comuna nu întâmpină obstacol spre a se întinde și înflori.

Art. 3. Săteanul, devenind mic proprietar absolut pe casa și cele mișcătoare, vechiul și marele proprietar al moșiei sau

al dominiului rămâne asemenea precum a fost proprietar absolut pe tot dominiul său, afară din comună și pe toate stabilimentele sale din întru, și astfel ambele părți se pun în pozițiune de a contracta o nouă învoire pe baza-i de libertate: nu de drepturi și datorii reciproce, ci de foloase reciproce.

Art. 4. Locuitorii comunei, cei mai mulți fiind de meserie agricultori, se constituiesc astfel și se declară de arendatori sau fermieri mai mici sau mai mari și pentru comerțul lor își caută, ca toți arendații mari, locuri sau pogoane câte le sunt necesare spre a le lua în arendă sau cu chirie, care este tot una.

Art. 5. Proprietariul dominiului sau moșiei, ca domn absolut pe averea sa de pământ, își împarte moșia în țearine ce le va numi ferme sau arenda sau sate (saduri) și le va declara că le are de dat cu arendă sau cu chirie nu mai puțin decât pe cinci ani. De aci înainte începe o eră nouă de învoiri între oameni în adevăr liberi și de relațiuni folositoare pentru amândouă părțile. Fostul sătean se prezintă de aci înainte ca arendator și se învoiește a lua cu arendă oricâte pogoane îi trebuie pentru nutrimentul său și al vitelor și pentru comerțul său agricol; și astfel continuă a schimba pogoanele după ce se *osteneste* pământul, și a-și îmbunătăți starea fără a fi constrâns în puținele pogoane ce este forțat a cumpăra pe datorie și cu uzură sau dobândă.

Art. 6. Prețul pogoanelor cu arendă după învoire liberă, sau în bani sau în produse din atâtea unul, sau și în laboare¹. Prețul iar va putea fi după timpi, după localități sau după starea agriculturii care, cu cât va înainta, cu atâtea va fi mai folositoare pentru amândouă părțile. Și fiindcă astăzi pământ este mai mult și brațe mai puține, concurența între proprietari va apăra

¹ A se plăti omul și cu laboarea sau cu productul imediat al laborii este o dătină sau instituție din cele mai folositoare când nu poate plăti în bani.

pe locuitorii comunei despre preturile peste măsură ce s-ar presupune a li se cere din partea unora.

Art.7. Săteanul arendator nu e dator a lua cu arendă decât numai câte pogoane voiește. Proprietarul moșiei iară nu e dator a da cu arendă decât atâtea pogoane câte comerțul agricol îi permite. La întâmplare când locuitorul comunei nu poate afla țearine sau pogoane a lua cu arendă pe moșia de care este încongiurat, își caută ca și până acum a avea după cum îi vine mai bine. Fiecare își consultă interesele proprie și urmează după dânselc.

Art.8. Satul devenind comună, fostul proprietar al satului devine cel mai notabil locuitor al comunei prin casele sale, prin locurile ce îi va conserva, prin hanuri și alte stabilimente ce posedă, ca tot locuitorul burgurilor și cetăților. Și fiindcă tot omul, pe locul și în casa sa, este liber a face orice comerț iertat de legi, comerțul vinului, al rachiului și altor băuturi necesare și rămâne un drept al proprietarului pe locurile sale proprie, adică la moară, la pădure... de va plăti statului patenta pentru acest comerț. Și fiindcă iar că privilegiile și monopolurile sunt abolite, liberi sunt toți locuitorii comunei, cum și fostul proprietar, de vor voi și vor putea a face pe locurile lor acest comerț, plătind comunei dreptul ce avea până acum proprietarul, și statului patenta cuvenită.

Această aboliție de monopol este opera legii ce s-a sancționat în satisfacțiunea tuturilor. Proprietarul, de va voi prin oamenii săi a continua și în comună (ca la moară și la pădure) acest comerț, cu acesta va ține concurență celorlalți în folosul comunei și în folosul său propriu.

Art.9. Prin precedentele opt articole, săteanul actual se constituie mic proprietar și se pune pe cale, scăpând de doro-banți și de arendașii cupizi, liberându-și timpul și brațele; a putea deveni proprietar și mai mare, pe temeiul că tot proprietarul de moșie este liber a-și vinde când voiește din moșia

sa și că tot săteanul este liber a cumpăra când voiește și cât poate, locuitorii comunei ca arendatori mici vor putea de aci înainte face pe *îndelete* cum făcură și arendatorii mari: când vor avea adică stare de ajuns și voie, vor putea cumpăra unde vor afla de vânzare, oricâte țearine sau pogoane le va plăcea și așa din mici proprietari de case și mici arendatori vor deveni, neforțați de nimeni, și proprietari de țearine după puterea fiecăruia¹.

Spre îmbunătățirea stării săteanului, primul pas este a-l mântui de abuzuri ce sunt ocazionate din cauza paraliziei timpului și laborii sale, a-l face adică liber în adevăr sau proprietar absolut pe căminul său, pe timpul său, pe brațele sale, pe vitele sale. Astfel sunt astăzi toți mărginașii dimpregiurul Bucureștilor și altor urbe sau cetăți, sunt foarte avuți; și astfel locuitorii comunelor, pentru alte avantaje vor fi și mai bine. De aci înainte, aplicând preceptul „fiecăruia după faptele sale“, fiecare va înainta nemaivând nici un obstacol sau piedică, după activitatea, inteligența, capacitatea și măsurile sale de economie, atât a timpului, cât și a produselor laborii sale și toți vor prospera mulțumită întinderii și fertilității pământului României.

Iată dar respectul în genere și la proprietate, și la persoane. Iată foloase pentru toți fără să pierză nimeni nici din dreptul său, nici din proprietatea sa, mare sau mică, nici din timpul sau din libertatea sa.

Însemnare

Păreră noastră se mărginește numai până în limitele dreptului sau ale libertății fiecăruia. Păreră unuia nu poate fi

¹ Spre aceasta poate guvernul, spre știință, ordona prefecturilor ca prin suprefecture să se facă liste de câți proprietari au pogoane de vânzare, de câți săteni voiesc să cumpere țearine pe bani numărați, de câți pe parte din bani și restul pe așteptare, fără însă să se înecă în datorii mari și uzure.

generoasă din averea și libertatea altuia. Religia poate face apel la inima celor avuți în favoarea celor scăpătați. Ceea ce am putut zice la 1848, și de atunci până astăzi, aceea zic și acum. Vează-se câte am zis în proclamațiune despre art.13 al Constituțiunii. Acolo nu promit, nu invit la violarea dreptului¹ și mă adres, în numele religiei, la generozitatea proprietarilor. Liberi dar aceștia, de vor voi, să facă și mai mult decât părerea ce mi-o pot da; aceasta ar trece în bucuria generală peste speranțele mele. Orice vor face însă mai mult proprietarii sau reprezentanții lor, să se ferească de a îneca în datorii pe săteni, căci aceasta ar aduce un mare rău și pentru unii, și pentru alții.

*

Zic mulți că, după proiectul dat de ministerul actual sau după modificățiunile lui, triumfă principul de a *împroprietări țăranul*. Însă când principul acesta n-a fost în vigoare? Când săteanul, ca om liber, n-a avut voie sau libertate de a cumpăra orice îi place și ce poate? Chestia nu este de a întemeia acest princip, căci acesta a domnit în România cu mult mai înainte și de nașterea acestora ce sunt astăzi la putere: chestia este de a da mijloace săteanului de a deveni proprietar de imobile cât mai curând și cât mai ușor și fără a se îngropa sau îneca în datorii și dobânzi. Casă și curte fiecare poate cumpăra astăzi, pe ieftin și fără a intra în datorii; cu casa sau cu căminul său scapă de violarea zilelor ce i se iau pentru alții, în timpul când

¹ Mai înainte de proclamarea constituțiunii, la sancționarea apei, în ruga ce preparasem pentru preotul Șapcă, se văd principiile și intențiunile mele. Iată ce ziceam: „Dumnezeule al puterii și al justiției, caută asupra popoului tău... Auzi și binecuvântă ruga lui; varsă în sânul lui curajul, în inima lui blândetea, în mințea lui spiritul ordinii...” Câte s-au zis atunci pare că s-ar fi zis pentru împregiurările de față și vor fi zise pentru toți timpii. Pe atât am cerut ca spiritul meu să fie în inimile românilor, pe cât inima mea va fi în adevăr și dreptate.

tearina sa are necesitate de aceleași zile și de aceeași laboare. Îi promiteți împrumutul, fericirea, și îi împiedicați apoi drumul, făcându-l a-și răscumpăra libertatea deplină prin sume ce nu le poate plăti îndată, ci în douăzeci de ani, și supuindu-l a răspunde peste tot până la 500 lei pe an, ca să-l aduceți în starea bucovinenilor.

Iată ce auzii și din gura unui fiu de săteni ce reprezenta în Divanul ad-hoc cauza acestora și care până astăzi nu încetează a le pleda cauza prin atâtea sacrificiuri. El îmi zise că poate vorbi în numele a patruzeci de sate și a le spune păsurile și dorința. Îmi arată că sătenii nu sunt nicidecum mulțumiți de proiectul ce li s-a citit prin sate și că s-au speriat de moarte, văzându-se amenințați cu a fi închiși în douăsprezece pogoane, din cari numai trei de arătură, și apoi înecați în datorii și *siluiți* a plăti în douăzeci de ani capete și dobânde:

– Îmbunătățirea cată să ne-o dea, adaoase el, că ne-au dat-o șapte împărății; însă ce îmbunătățire este aceea când pâinea care îmi trebuie o plătesc la brutar? Pentru ce adică am să mulțumesc brutarului când îi plătesc pâinea, și nu cât îmi trebuie și cât i-a plesnit lui în cap ca să-mi dea, adică când mai mult, când mai puțin decât îmi trebuie. Nu ne mai trebuie astfel de îmbunătățire: mai bine să ne lase pe cum am fost.

De voiesc într-adevăr îmbunătățirea stării noastre, să ne întrebe pe noi. Noi cerem să ne scăpăm de dorobanți, să ne mântuim brațele și zilele; cerem adică să ne răscumpărăm cu bani gata casele sau vatra satului și de aci înainte să ne lase după datina și orânda veche, a lua cu învoire oricâte pogoane vom putea fiecare a munci; să nu ni se adaoge însă prețurile pogoaanelor închiriate. De aci înainte, chivernisindu-ne cum vom putea și agonisind încetul cu încetul, vom putea mai cumpăra unde vom afla după trebuință și după putere, cu bună învoire și cu bani gata, iar nu pe datorii, că datoria e scaiul sau

pecinginea dracului. Cine are stare și avere, poate cumpăra pământ cât voiește, că în toate zilele se vând moșii. Eu aș zice însă o vorbă: că bine ar fi să avem o cutie în sat, să dăm fiecăruia câte un ce pe an și din banii ce se vor strânge să cumpărăm, când va fi de vânzare pogoanele statului, cât de mult vom putea, care să fie ale statului, și să nu le poate vinde nimeni, nici înstrăina, ca să nu ni le ia străinii bucățică cu bucățică, după cum s-au despuiat mulți din moșneni. De aci înainte, cui îi da mâna și are bani să dea peste aceea ce dă la cutie, cumpere-și pe seama sa oricâte locuri sau moșii va putea!

– Și nu vă place, îi zisei, proiectul guvernului?

– Nu, ferească Dumnezeu! Să nu ne ducă păcatele să cază și sataraua asta peste noi, destule avem pe cap.

– Dar unii-alții ce vin prin sate, ce vă spun?

– Ei spun multe și de toate: spun să luăm deocamdată fiecare pogoanele legiuite, alții zic să luăm fiecare câte douăsprezece pogoane și, dacă vom vedea că nu ne ajung, să mai cerem și altele. Mult luăm, am zis noi unora, mult o să și plătim. Voi luați acuma, luați și mai târziu, iar cât pentru plată, când v-o cere bani, să nu dați, că n-or să aibe ce să vă facă.

– Și v-a plăcut vorba asta? mai întrebai eu.

– Le place la câți cred că numai așa se poate lua ale altuia. Iar câți știu că dacă iau eu de la altul, [ia] și altul de la mine, că treaba e pe jaf și pe ciomag, cine are pumnii mai țepeni, ăia își fac cruce și scuipă în sân de astfel de îmbunătățire. Noi n-am avut până acum parte nici de munca și agonisirea noastră, darămite să ne mai bizuim pe ce vom lua de la alții! De ne-ar zice încai: „Creștini, cumpărați voi vatra satului, că noi va dăruim fără nici o plată pogoanele dimpregiurul satului, să fie ale comunei, să nu le poată vinde nimeni, tot am crede că proprietarii încep a face ca părinții lor, mănăstiri ce le înzestrea cu moșii. Dar nici atunci nu ne-am ține cu pământ, că mi ț

vine într-o zi un guvern ce despoaie la mănăstiri și le ia moșiile: și atunci să mai vezi robie!...“

Din toată întrevorbirea cu acest om a naturii ce vorbea cu limba lui proprie, am văzut că părerea ce ne dăm noi a putut ghici dorințele sătenilor pe atâta pe cât n-am voit a ieși din datinele țării, din șirul legiurilor succesive. Și aceste legiuri nu le-au făcut nici doctori în legi, nici ceva filantropi de meserie, ci au fost dictate de trebuințele timpilor și de foloasele sau interesele reciproce. Faceți dar legi dictate de timp și de interese sau foloase reciproce, iar nu momițându-vă, nici devenind instrument politicelor străine.

Pe lângă acestea, instinctul de a cere ca locul sau pogoanele de dinafară să fie ale comunei, iar nu ale individelor, nu învederează decât tradițiunea coloniilor militare. Sătenii până astăzi sunt deprinși a zice: „la noi“ iar nu „la mine“, „locul ăsta este al nostru“, iar nu „al meu“. Săteanul nu este încă învățat a se vedea limitat în hotare proprie ale sale. Nu-l scoateți din datinele lui, nu-l înecați în datorii; faceți-l a cumpăra pe bani gata. Dea statul mai întâi din dominiurile mănăstirilor pogoane comunelor de pe dânsule și formeze colonie militare; și încetul cu încetul, toată lumea începe a-și îmbunătăți starea materială și morală.

CUM OMUL DEVINE PROPRIETAR

Sunt două căi:

1. Pe calea legală (a lui Dumnezeu)

Omul este dotat de la Dumnezeu cu simțire, minte, judecată, voie; cu brațe spre travaliu, cu picioare spre a se mișca după voie, cu toate facultățile sale fizice și intelectuali. Cu această dotă sau avere vine el în lume. Acestea sunt primordiala

lui proprietate, principul tuturilor averilor. De la naștere dar, omul vine în lume proprietar pe ale sale proprie. Aceste proprietăți singure îl pot face cu timpul avut și fericit, însă toate i-ar fi în van de nu ar avea și libertate: libertatea este sufletul, viața tuturilor proprietăților cu care se naște omul. Toate ar fi ca moarte sau inutile pentru dânsul dacă picioarele și mâinile i-ar fi în catene, dacă timpul și travaliul i s-ar lua pentru folosul altuia.

Prima cerere dar este să se nască omul întreg, cu toate proprietățile fizice și morali. A doua cerere este ca legile să-i recunoască libertatea. Cu timpul apoi și cu travaliul, devine proprietar mai avut în modul următor:

I. Învață o artă, o meserie, o specialitate oarecare;

II. Se procură sau își cumpără instrumentele de travaliu;

III. Își închiriază o casă, un lucrătoriu, o magazie, un loc cu un cuvânt;

IV. Cu timpul și cu travaliul își procură cele spre trai și adună prin economie până își cumpără casă sau locul de travaliu, ca să scape de chirie;

V. Apoi tot mai adună, dacă are măsură și este econom, tot mai adună până devine proprietar mai mare și tot mai mare în capital, în mișcătoare și nemișcătoare.

Lenea însă, tot vițiul, despotismul, îl desproprietăresc și de facultățile sale, și de producțiunile travaliului său.

Așa poate și săteanul deveni în adevăr proprietar.

I. Meseria o are: este cultivator de pământ;

II. Instrumentele de laboare le are, car, vite, plug etc.;

III. Pe casă și pe locul necesar este astăzi chirie, însă timpul și brațele și instrumentele îi sunt paralizate de abuzuri;

IV. Casa o poate cumpăra astăzi fără să intre în datorii și a plăti dobânde; locurile necesarii le poate închiria mai cu folos,

pentru că timpul și brațele și instrumentele i se eliberă prin cumpărarea casei;

V. În primul an se pot înscrie câți săteni vor să cumpere și pământuri cu bani numărați, fără să se robească în datorii, și câți proprietari vor să vândă pământuri. În anul al doilea, se înscriu alții, în al treilea alții... și așa mai încolo, până când toți pot deveni proprietari de pământ în mai puțin de zece ani, fără să se zbucline țeara, fără să iasă țăranul din datinele lui, fără să devie, din cauza datoriilor, proletar ca în Bucovina.

II. Pe calea ilegală (a dracului)

I. Nu învață omul nici o artă, nici o specialitate, nu se apucă de nici o meserie;

II. Nu se îngrijaște de nici un instrument de travaliu, de nici un instrument creator; se procură de tot ce poate distruge, de un pistol, de o pușcă, de un stilet, de o armă oarecare, de măciucă, de o bătă, de o cheie ce deschide toate broaștele, și își caută complicit;

III. În loc să iasă la lucru, din contra, iese la drumurile mari sau noaptea în strade ascunse; despoaie, se introduce în case, sparge ușe, sparge lade și cufere, ucide și fură;

IV. Până se alege cu ceva, își pune în pericol viața, libertatea. De ajunge a-și mântui și una, și alta, nu se alege nici cu cele furate, căci dreptatea îl urmărește (daca dreptatea nu e agie, bunioară), și averea ce crede că este a lui este averea altuia.

Este și alt mijloc:

1. Neînvățând nimic, sau învățând din toate câte nimic, se face ciocoi, adulător al guvernelor spurcate și despotice, cavalier de industrie;

2. Intră în chiverniseală, fură, fură nepedepsit, fără a risca nici viața, nici libertatea ca tâlharii, se însotește cu dâștii spre a-i proteje și a le lua cele furate; și adaogă avere peste avere,

până le ia dracul pe toate, căci dreptatea lui Dumnezeu nu e agie, ci urmărește neîncetat cu legea eternă a compensațiunii.

Oamenii drepti cu inima și cu mintea doresc din suflet și însuși cu sacrificiuri mari a pune pe săteni pe calea de a deveni proprietari de averi cât de multe, atât material, cât și moral (căci ei sunt fondul națiunii), a-i îndrepta adică pe calea cea dântâi, legală sau a lui Dumnezeu, și a le ardica toate obstacolele, toate pîdicile. Cavalerii însă de industrie, oamenii îmbătrâniți în rele, craii de cafeuri, aceștia vor să puie pe săteni pe calea a doua, ilegală, pe calea dracului: nu vor să-i facă proprietari, ci tâlhari de astă dată, și mai târziu să-i aducă în starea bucovinilor. Nu credem însă că sătenii români se vor lua după povețele celor ce despoaie mănăstiri și biserice, celor ce duc între puști pe miniștrii lui Dumnezeu.

ZAVERA ȘI CONTRA-ZAVERA

Unde este o revoluțiune, bună sau rea, este și o contra-revoluțiune de aceeași natură; unde este o rebeliune, este și o contra-rebeliune, unde este o tâlhărie, este și o contra-tâlhărie sau poteră; unde este o zaveră este și o contra-zaveră, precum unde este o acțiune, bună sau rea, este și o reacțiune. Noi avem a vorbi de zaveră și contra-zaveră, și înadins alegem vorba slavonă, ca să dăm ideii noastre o culoare locală.

În limbile slave, *vera* va să zică religie, credință, lege, și *za-vera* va să zică „pentru lege sau credință“. În politicile ipocrite, cele mai mari rele s-au comis în numele legii sau relegiunii. Vorba *zavera* ne-a venit la 1821 de peste Prut și în numele ei s-au violat vergini, s-au ucis părinți de familie, s-au prădat și ars case, s-au spart și despuiat biserice; ambele Români s-au împlut de oroare. Români dar nu înțeleg cu *za-veră* decât despuiere, măcal, incendiuri, orori de toate

spețiile, tâlhărie în mare și patentată, cobe de invaziuni străine; înțeleg, cu un cuvânt, o tactică a fostelor cabinete moscovite.

Când apare undeva o rebeliune sau zaveră, este din dreptul și din datoria guvernului a o combate și a o stinge, și când guvernul nu poate sau nu voințe a o face, atunci în contra atacului se scoală om cu om, familie cu familie, cetate cu cetate, se scoală nația spre a se apăra. La 1840, apărură o zaveră la Brăila; Alexandru Ghica, ca domn, o stinse și țeara rămase în pace. La 1848 apărură o zaveră la Iași și Mihael Sturza făcu să lege pe zaveră și îi tractă astfel ca niște instrumente străine, încât până astăzi li se cunosc semnele pe spate¹ și Moldavia rămase cât se putu în pace. Alexandru Ghica, Mihael Sturza putură stinge zavera și întâmpina consecuințele ei, pentru că unul avea în capul oștirii pe frate-său și altul pe fiii săi. La 1821, A. Suțul era mort și, spre a întâmpina zavera ce venea de peste Prut, se sculă o contra-zaveră de peste Olt. Timpii era mai înapoiată și n-avem nici un princip din acea contra-zaveră decât apărare la atac, pradă în contra pradei, oroare contra orori.

La 1848, la zavera ce veni de peste Prut la Iași, și de la Iași la București, George Bibescu n-avu în capul oștirii fiii lui M. Sturza. Bibescu fu trădat de capii oștirii, abandonat [de] soldați. Zavera se prepara cu principele: „Jaf sau pradă la proprietate, pagube generali în folosul unei mici adunătore de zaveră”. Bibescu nu putu stinge zavera. La atac căta dară a se apăra nația. La zavera ce venea de peste Prut cu „jaf la proprietate”, contra-zavera veni de peste Olt cu „respect la proprietate”.

Cine se puseră în capul acestei mișcări de apărare? Eu cu ai mei, Magheru cu 200 dorobanți, frații Racotă cu 200 de lăncieri, G. Zalic cu compania de 200 pedestri de la Celei. Aceștia chemară nația la pace și la libertate. Aceștia conjurară

¹ Cuza încă conservă semnele biciului ca zaveră din 1848.

pe domn să nu se descurage și să nu lase țeara pe râpa anarhiei, aceștia făcură nația a se scula ca un singur om spre a stinge contra-zavera. Aceștia apoi fură persecutați până la moarte de zaverii, aceștia până astăzi sunt persecutați prin tot felul de piedice, de pierderi și de calomnii¹. Proclamația, constituția, spiritul dintr-însa sunt opera mea: mi-am expus viața să scap viața celorlalți, mi-am lăsat pradă averile să scap averile celorlalți. Constituția nu e opera zaveriiilor, e *coșmarul*, spaima lor; până astăzi ei visează la dictatură, la nouă zaveră.

Cele din anul 1864 sunt o nouă ediție a zaveriiilor de la 1848. Atunci s-a amenințat proprietatea, astăzi mai mult decât atunci se amenință și proprietatea și libertatea; atunci, zavera o făcea niște adunături de oameni fără principe, astăzi, ca să nu fie fiasco ca atunci, o face... guvernul! Unde suntem? Ce timp am ajuns? Datoria ce mi-[am] împlinit la 1848 apărând proprietatea și proclamând libertatea, acea datorie mi-o împlinesc și astăzi. Sunt la postul meu. Oamenii libertății, oamenii ordinii sunt nevoiți spre apărare a face o cauză comună. La atac vom fi nevoiți a răspunde cu apărarea și, precum la 1848 în contra protectoratului exclusiv am chemat garanția Europei, asemenea astăzi toți oamenii ordinii, ai dreptății, suntem nevoiți a chema atențiunea puterilor garante. Fac ele această zaveră? Atunci protestăm, nu ne trebuie garanția lor. Sunt ele în adevăr garante? Atunci pentru ce tac la un asemenea spectacol?

¹ Ce ar fi făcut însă oamenii aceștia fără ajutorul a șase corporațiuni brave din capitală, ce susținură, dinpreună cu suburbia armenilor, trei luni ordinea și pe capii guvernului? Suntem nevoiți a tăcea de astă dată numele capilor acestor corporațiuni, pentru că în plină zaveră de astăzi, ar fi una cu a-i denunța că au fost oameni ai ordinii. De-ajuns este ca, de la 1848 până astăzi, au fost puși la index și alungați și însuși persecutați prin toate modurile spre a nu înainta la nimic și a li se uita și numele.

Iată în ce stare aduce pe sătean proiectul ce n-a putut veni decât de peste graniță, de la străini. Pe lângă 72 lei dările sau contribuțiunile de peste an, i se adaog acum și cele pentru ținerea comunei; apoi se mai adaoge și răscumpărarea pogoanelor impuse a le cumpăra cu forța fără timp, cum și dobânda acestei datorii; i se mai adaoge încă de aci înainte și contribuția foncieră ca proprietar pe pogoanele cumpărate pe datorie cu dobândă, i se mai adaoge încă și plata pogoanelor ce nu-i ajung și este nevoit a lua pe dasupra cu chirie, peste tot până la 500 lei pe an, cu neputința de a-i plăti sătenii în genere, în starea lor de astăzi de agricultură. Acești bani, de aci înainte, cată a le răspunde din trimestru în trimestru prin execuțiune fără adăstare. În primul și al doilea an vor vinde din vite spre a se plăti; în anii următori, neguțători stabiliți prin comune cu cârciume, hanuri, străngeri de bucate, se vor oferi a-i împrumuta, le vor da spre exemplu 100 lei și în înscris vor pune 150 cu dobânda lor. Apoi, din an în an crescând nouăle împrumuturi și dobânzile, în anul al douăzecilea petecul de pogoane răscumpărat va fi luat de împrumutători și iată-i proletari în sapă de lemn, iată iar dominiuri mari compuse din petice mici.

Cine vor fi atunci proprietarii noi ai acelor dominiuri? Străini trimiși înadins de cei ce astăzi trimiseră faimosul proiect care fu dat înaintea Adunării generală. Bateți în palme, domnilor liberali, domnilor naționaliști, că s-a luat de princip împrumutarea cu forța a săteanului pe datorie. Bateți în palme că inteligența României este forțată a-și vinde două părți din trei deocamdată din moșie și săteanul este forțat a plăti pe tot anul câte cinci sute de lei, ca după douăzeci de ani să se uite la altul cum îi ia și stăpânește pământul ce credea că avea să fie al său.

Cine va trăi atunci va vedea cu ochii câte din dizgrație prevedem. Să de Dumnezeu însă mai bine să se realizeze speranțele celor cu bună-credință decât temerile noastre. Eu nu mă pot împărtăși de bucuria unora, ci plâng viitorul și al proprietarilor forțați în dreptul lor, și al sătenilor forțați în libertatea lor. Eu tot ce doresc astăzi, continuând calea progresului și a datinelor și legiuirilor succesive ale României, este să văz pe săteni liberi în adevăr și domni sau proprietari pe căminul și curtea lor, pe timpul și brațele lor, pe vitele lor, pe toată averea lor și puși astfel pe cale după meseria și activitatea lor a-și înmulți fiecare averea și în țărâne și în alte posesiuni cât vor putea, ca toți locuitorii din urbe și capitale.

Spre asigurarea însă a libertăților publice și individuale, spre apărarea și a proprietăților particulare și ale patriei în genere, în virtutea drepturilor din antichitate și în numele conveniunii ce ne-a garantit stipulațiunile încheiate cu Turcia sub Mircea și Vlad V, să ne punem toți în situațiunea cum am fost înaintea și după închierea acestor tractate, adică ne vom arma cu toții sub numele de *coloni militari*, nume ce, pe cât este de antic, pe atâta astăzi este mai înțeles în toate limbele și la toate cabinetele.

NICI ARMAREA GLOATELOR, NICI GARDIA ORĂȘENEASCĂ, CI COLONIE MILITARĂ

Reproduserăm justificația Constituțiunii de la 1848, publicată în 1849. Atât se putea zice atunci despre drepturile românilor neprescriptibili, și mai vârtos în îngustul cadru de câteva pagini. Astăzi, când românii sunt mai luminați în istoria

drepturilor lor și datinelor națiunii, trimitem pe fiecare la *Încercarea despre istoria instituțiunilor României* ce publicarăm.

Romanii, îndată după venirea lor în Dacia, se așezară și se constituiră în coloni militari, adică în laboratori sau cultivatori de pământ cu arma în mână, stabiliți în castele diverse cu satele sau țearinele lor și sub comanda unui castelan ales, ce mai târziu se traduse în *burgraf*, apoi în *fugărab*, și în fine se jergoniză în *pârcălab*, ca deputatul *liputat* și pe airea *lepădat*, ca tipografia în *potigrafie*, ca exemplarul în *jimblar*.

S-a văzut iară că datinele și deprinderile lor republicane nu întârziară a se bapteză sau umaniza și perfecționa prin doctrinele cristiane ce se adoptară în genere în antica Dacie, devenită *terra romana*. Iată două mari instituțiuni ce făcură educația *romanilor* deveniți români în atâția secoli: instituția de coloni militari și instituția ecclesiei primitive. Acestea deveniră datine, uzuri, al doilea natură. A ieși românii dintr-însele este una cu a înceta de a mai fi români. Cine deneagă că românul a fost colon militar, deneagă însuși originea lui. Cine încearcă a-l face altceva decât colon militar, acela îi rumpe firul vieții naționali. Numele „român“ este echivalent cu colon militar și creștin ortodox de ecclesia primitivă. Nu dați în aceste două instituțiuni că dați în viața națiunii române. Amândouă aceste instituțiuni sunt astăzi în pericol.

Ca instrumente, pe de o parte, ale politicei străine de dinafară, și pe de alta ale propagandei papali, s-au pus unii a face să dispară orice instituțiune politică ieșită din sânul bisericii ortodoxe. Oameni mediocri, orbiți de interese personali, vânduți străinilor, sarsaili politici, donchișoți militari, conspiratori asupra libertăților publice și credințelor naționali, bat pe de o parte în capii bisericii, forțându-i a se apropia de papism, bat pe de alta și tot într-un timp în ostirea legitimă

și egalitară a națiunii. După ce voia să schimbe călindarul și a ne dezbrăca de Biserica Răsăritului, ai căria au fost fondatori și ajutători primii noștri străbuni, acum deteră un proiect în Adunarea reprezentanților națiunii cu scop de a dezarma România sub pomposul pretext de a arma țara, proiect ce înadins n-are nimic de românesc, nimic de just, nimic de logic.

Pe cât au fost de proști scriitorii acești datători de proiecte (căci se văd că nici carte nu știu), pe atâta se învederează cât au fost și sunt de răuvoitori. Împărțirea însuși și nomenclatura din acest proiect face pe oricine a se înfiora de spaimă, sau de multă greață a striga cu Aristofan: **Φέρετε λεκάνην**. Auzind cineva expresia „armarea gloatelor“, i se pare că vede niște populate hidoase de ostrogoți sau de netoți, armate cu bâte, cu secure, dând cu copiii de picioare, incendiind și devastând tot. Unde aflară această denumire atât de ignobilă, de hidoasă și degradătoare pentru multul, pentru fondul României întregi? „Armarea gloatelor“ va să zică „armarea calicimii“ sau, de s-ar traduce pe franțozeste, va să zică „armement des populaces!“ Ceea ce au în inimă despre nația română, aceea și exprimă mizerabilii: „Limba păcătuind, adevărul spune“. Cu gloate (de vor mai fi gloate decât bandiții tolerați înadins) și-au fost pus în cap să facă o lovitură de stat!

Aceasta sperie nația întreagă și mai vârtos pe reprezentanții națiunii. Ca antidot dară la această instituțiune nouă de bande nedisciplinate și descatenate în contra ordinii și Convențiunii puterilor garante, Adunarea legislativă fu nevoită a propune și a legiui gardia națională, inovație blândă și de apărare la o inovațiune cruntă și ofensivă. Aceasta fu combătută de datătorii proiectului până când, neputând face mai mult, o parodiară în *gardia orășânească*, galimatias, tragelaf compus de o vorbă de familie latină (garda) și de alta, de familie și gesturi

hune. De ar fi aceasta din innoanță, de ar fi încăi ieșită din tina ciocoismului sau din deprinderi *a la soldatesca*, am trece cu vederea această lipsă de estetică, de gust și de limbă parlamentară; răul însă este că toate provin din rea-credință, din planuri tenebroase spre a comite răul, a-l legitima, și spre a parodia binele dacă nu-l poate desființa.

Veniră apoi alții, sau unul singur, d. G. Foru, și se opuse și armării gloatelor, ca unei conspirațiuni, și gardiei orășenești, ca unui ostrogotism fără gust și fără temeii. Nu cunoșteam intenția dlui Foru, sântem însă datori a-i lauda cuvântarea și curajul de a se arunca și a se expune între două spurcăciuni, una decât alta mai scârboase, ieșind din aceeași sorginte. Adunarea generală s-a luptat cu demnitate în contra proiectelor tenebroase și îi exprimăm recunoștința noastră: a combătut cu energie și cu prudență și proiectul conspirator în contra libertăților publice, și parodierea gardiei naționali prin gardia orășănească: a vorbit și a făcut, voi să zic, cum se cuvenea în incinta unui parlament.

Noi însă, ca om privat, ca omul de la 1848, ca autorul proclamațiunii regeneratoare, al constituțiunii de atunci, noi ce vorbim publicului întreg, suntem datori a ne explica clar, cu istoria în mână. Puterile garante au garantit prin convențiunea dintre dânsle drepturile și datoriele stipulate în tractatele lui Mircea, Vlad V, Petre Rareș și Bogdan. Cum era țeara atunci? Dezarmată sau armată? Ce era țaranul? Gloată sau colon militar? Ce era acci douăsprezece mii de dorobanți? Gendarmi? Miliție? Sau oaste mobilă ce venea a-și face rândul din totul națiunii, ce era întreagă coloni militari de la citadini până la cel din urmă locuitor din cătune?

Vreți, domnilor, să regenerați pe români, să-i armați și să respectați convenția în același timp? Nu-i pervertiți prin

inovațiuni criminali și călcătoare convențiunii, ci armați-i românește: reîntregiți pe români în drepturile și datoriele lor de coloni militari și atunci, cu istoria și cu tractatele lui Mircea și Vlad V în mână, în numele convențiunii ce a garantat solemn cele stipulate într-însele, vom putea face după țărâmul dreptului a tăcea și țarul, și oricare putere din cele garante.

Toată nația se compune și cată a se compune, după tractate, de coloni militari, de bărbați armați, de la cetățeni până la săteni, stabili și nemutați de la locuințele lor. Apoi, fiecare român, ca egal înaintea legii, cată să-și facă rânduială spre a se duce la timp în armata mobilă. Armata mobilă apoi nu se poate mări mai mult fără a arunca pe de o parte brațe de la laboare, fără a îngreua țara, pe de altă parte, cu speze și fără a ne expune la observațiuni din partea puterilor garante, ce în folosul nostru au prevăzut primele de sus două cazuri. N-avem nevoie a sărăci țara cu înmulțirea armatei mobile, când șapte puteri ne-au garantat pacea și respectarea drepturilor.

Este în drept de a purta arme și de a-și apăra fiecare legea și moșia, după expresia părinților noștri? Este iară o datorie, o sarcină de a purta arme? Pentru ce dară, o! armatori numai de gloate, voiți a privilegia adică pe unii și a împila pe alții? Toți românii sunt egali înaintea legii; toți românii s-au născut boieribili, adică coloni militari.

Iată armarea națiunii, fără a cuteza nimeni a ne face observațiuni, iată reîntregirea românului, iată termeni proprii naționali. De unde ați venit și cu ce drept ați venit cu acea nomenclatură ostrogotă, cu acea clasificățiune atentatorie egalității ce înalță pe unii și prostește pe alții: I. cu „armată regulată“; II. cu „miliție“; III. cu „gloate armate“; IV. cu „gardie orășânească“? Ne dezbrăcați nația în întru, ne compromiteți țara afară și, în numele drepturilor naționali, în numele

convențiilor ce ne-a garantit aceste drepturi, înaintea națiunii și a Europei întregi, vă spui că n-aveți dreptul de a despărți națiunea în clase, de a înființa privilegii noi, de a compromite țara provocând observații și invazii străine. Cu asemenea intenții și proiecte meritați a vă țintuiți posteritatea de stâlpul istoriei.

ISAHAR SAU LABORATORUL PARTEA a III-a

TIMPUL ȘI LOCUL.

I

Metafizicii se ocupă mai întins despre asemenea obiecte intelectuali sau imateriali, din cari Timpul și Locul sunt în prima linie. A le înțelege sau percepe este de-ajuns mîntea fiecărui om. Fiecare percepe de la sine și prin sine ce este *timpul și locul* sau *spațiul*. De n-am fi venit pe lume cu facultatea de a percepe și distinge prin noi înșine obiectele imateriali, nici un instructor, nici un metafizic n-ar fi fost în stare de a ne face să le cunoaștem și să le distingem.

Toate cele eterne au fost de la început totdeauna; mîntea umană însă are oarecare ordine de la care începe și după dînsa îi vine mai bine a pune Timpul și Locul ca o diadă primordială. Sunt oameni care deneagă Timpul, zicînd că timpul nu este decât mișcarea locului sau a spațiului; instinctul însă al omului, bunul-simț general pot distinge unul din altul. Toate limbile posed aceste două numiri, cum și atribute distincte pentru amîndoi termenii, după cum vom vedea. Una este a întreba cei cari deneagă Timpul: „*cînd* s-a întîmplat cutare eveniment?” și alta a întreba „*unde* s-a întîmplat?” A confunda pe *cînd* cu *unde* este semn nu de erudiție, ci de idiotism.

Timpul și Locul au existat din eternitate, există și vor exista. *Ieri, azi și mâine* în toate limbile arată timpul, precum *înapoi, aci, înaintea*, arată locul. Termenii însă acestei diade sunt așa de corelativi, paraleli și simpatici, încât unul presupune pe celălalt, unul este împlinirea celuilalt; și astfel este natura tuturilor diadelor simpatice.

Când zice cineva *fiu*, înțelege părinte; când zice școlar, înțelege și profesor, când zice mire înțelege și mireasă și cu toate acestea, una este fiul și alta părinții. Când zicem Timp, cata să presupunem și Loc; și cu toate acestea, ambele obiecte sunt cu totul distincte unul de altul și fiecare își are atributele sale distincte, proprietățile sale, terminii sau vocabularul său:

Despre Timp zicem *când*, despre Loc *unde*;

Timpul *pasă*, Locul *stă*;

Timpul se *mișcă*, Locul se *măsoară*;

Timpul se compune din *durate*, Locul se compune din *extensiuni* sau *distanțe*;

Timpul este *etern*, Locul este *nemărginit* etc.

În această diadă corelativă, Timpul este termen activ, pentru că neîncetat *pasă* sau *trece*, și Locul este termen pasiv pentru că neîncetat *stă*. Locul sau Spațiul este necesariu Timpului, pentru că, de n-ar fi spațiul, peste ce ar *trece* timpul? Timpul iar este necesariu Locului pentru că, de n-ar fi Timpul, ce s-ar ști despre durata locului și despre distanțele lui?

II

Când voim a studia, analizând ca să *zic* așa Timpul, începem de la o clipă sau moment; și moment lângă altul face o durată de o secundă. Mai multe secunde dau un minut, mai multe minute o oră și zicem: 24 de ore fac o zi și o noapte. Din zile ajungem la săptămâni, luni, ani, lustri, epocă, secol.

Și dacă ne întoarcem cu mintea în trecut, din secol în secol, până la începutul creațiunii (daca poate avea început), ne

putem întreba: ce a fost înainte creațiunii? Nu știm! Dar timp a mai fost? Despre aceasta, mintea ne asigură că timpul tot a existat. Și de ne vom sui cu mintea oricât, până când am pierde și numărul întunerecelor de seculi, tot n-am putea afla începutul sau capătul primar al Timpului.

Plecăm iară cu mintea din clipa de acum în viitor, și din mâine în alt mâine, din săptămână în alta, din an în an, din secol în secolii fiitori, timpul tot va fi; și de s-ar distruge pământul și universul întreg, secolii tot se vor succede cu miile, cu milioanele și bilioanele, până la întunerece nenumărate de secolii, fără capăt în viitor ca și în trecut. Această infinitate sau nemărginire a Timpului se zice *eternitate*, și prin urmare Timpul este etern.

Tot asemenea, ca să ne facem o idee despre loc sau spațiu, ne imaginăm un punct unde suntem, și din punct în punct formăm o linie până la alt punct, până la cea mai depărtată stea ce mai putem vedea în spațiu. Asemenea linii ne putem imagina în toate părțile împregiurului nostru până unde poate ajunge vederea. De ne-am strămuta cu mintea în cea mai depărtată stea, de acolo iar ni s-ar descoperi împregiurul nostru o asemenea întindere. De aci, strămutați iară în cel mai depărtat punct al firmamentului, ni s-ar descoperi iar împregiur o asemenea întindere, și dacă ni s-ar fatică mintea străbătând din întindere în întindere, tot n-am mai descoperi o margine și dincolo de nemărginire tot ar mai fi o întindere sau spațiu. Locul dar sau Spațiul, neavând margini, este infinit, nemărginit. Spațiul sau Locul este, după cum a zis Pascal, o sferă nemărginită, al căruia centru este pretutindeni și circumferința sau marginile nicăieri.

Eternitatea este proprietate a Spiritului. Infinitatea sau nemărginirea este proprietate a Locului. Timpul împrumută Locului eternitatea și Locul împrumută Timpului infinitatea sau nemărginirea, încât putem zice: Timpul este etern și infinit,

Spațiul este infinit și etern. Timpul, după natura lui, este un șir infinit de durate al căruia atom intelectual este clipa sau momentul; Locul, după natura lui, este un șir nemărginit de extensiuni sau distanțe, al cărora atom este punctul. Clipă lângă clipă, cum am zis, compune durată, punct lângă punct formează linie sau extensie. Timpul se are către Loc ca durată către distanță.

Timpul am zis că pasă și Locul că stă; însă dacă Locul este o sferă al cărei centru e pretutindeni și circumferința nicăieri, a se mișca Timpul va să zică a trece despre centru către circumferință și prin urmare a nainta neîncetat. A ne mișca ca materie din loc în loc vedem că facem, spre exemplu, o oră; de ne înturnăm înapoi cu aceeași iuteală facem altă oră. Locul ce l-am lăsat iar îl avem, căci venim de unde am plecat; orele însă ce au trecut nu le mai avem. Distanța de la un punct la altul a fost de o oră, în loc ne-am înturnat, iar în timp am înaintat, în timp am făcut două ore. Fiecare dar se convinge că Timpul și Locul există fiecare cu o natură distinctă de a celuilalt. Timpul este intelectual și Locul material; Timpul activ și Locul pasiv.

Atât suntem convinși că Timpul și Locul există și că fiecare, de distincte nature, unul întregește pe celălalt, încât fiecare îi percepe de sine; și că oamenii simpli mai mult se întunecă decât să se lumineze prin explicațiunile ce le fac metafizicii de o parte, și materialistii pe de alta. Spune unui om al naturei, unui copil, că timpul nu există, ci este numai mișcarea locului, că l-ai confundat de tot. Mai toți preinșii erudiți sunt uricioși vulgului pentru că, în loc de a le ajuta și dirige judicata, mai mult voiesc a i-o perverti, a i-o întoarce pe dos cum ar întoarce un ciorap. Încercarea este audacioasă și penibilă și de aceea bieții oameni, mai vârtos copiii, nu vor să se lase pe mâna pedanților. Să spunem curat oamenilor că Timpul e timp și Locul e loc, sau că ce e timp nu e loc și ce e loc nu e timp.

Unui medic naturalist i s-a întâmplat un neajuns cu un român. După câțiva ani, întâlnindu-se cu românul tot în locul unde o pățise, îi zise:

– Știi tu una, Stane? *Aci și acum* este tot una.

Stan se uită mult la dânsul și, după ce îl cunoscuse, îi zise:

– Ba nu, jupâne! *Aci* mi-aduc aminte că te-am târnut odată... și *acum* văz că îți lipsește binișor din togă.

SPIRITUL ȘI MATERIA

I

Dacă ne-am imagina Timpul și Locul, de sine nu sunt decât niște viduri, deșerturi. Însă nimic nu este vid în natură. Locul sau Spațiul este plin, și împlinirea lui este Materia. Timpul asemenea câtă să fie plin, și împlinirea lui este Spiritul sau Mîntea. Locul este domiciliul Materiei și Timpul domiciliul Spiritului, sau: Materia este locuitorul Locului și Spiritul este locuitorul Timpului. Cu materia sau cu corpul, spre exemplu, suntem în loc; în Timp nu putem fi decât cu spiritul sau cu mîntea. Și fiindcă Timpul străbate Locul, Spiritul străbate și Timpul, și Locul.

Homer, Pindar, ca oameni, ca materie existară într-un loc oarecare, în Grecia; ca spirit, ca idei, ca întreg al ideilor lor, străbat toate locurile și ca spirit dură cât și Timpul. Precum Timpul este corelativ cu Locul, asemenea și Spiritul este corelativ cu Materia, unul este necesariu altuia, unul presupune pe altul, unul este complinirea celuilalt.

Spiritul însă este activ pentru că posedă mișcarea, și Materia este pasivă pentru că posedă inerția. Timpul trece, însă trece peste tot spațiul, pretutindeni totdeauna; asemenea, Spiritul se mișcă și pune în mișcare toată materia. Tot ce este materie, fie oricât de fluidă și imponderabilă, fie ca lumina, ca

electricitatea, ca căldura, nu poate fi spirit, pentru că acestea se află numai unde se află, iar nu pretudindeni. Unde nu e lumină, e întunec, unde nu e cald este rece, pe când, spre exemplu, mintea este și aci și în Pekin, și în ziua de azi, și în 1848.

Spiritul se are către Materie ca Timpul către Loc, și precum ce este Timp nu este loc, asemenea, ce este Spirit nu este Materie; cu toate acestea, unul prin altul se întregește. De n-ar fi Materia, Spiritul n-ar avea pe ce să se manifeste, ci în etern ar rămânea necunoscut. Căci cine ar cunoaște geniul, idealul unui artist, de n-ar avea această materie necesară spre a-și realiza idealul său? De n-ar fi iară Spiritul ce posedă mișcarea, Materia în etern ar rămâne inertă și informă.

II

Ca activ, Spiritul se poate compara cu mirele universal; ca pasiv, Materia se poate compara cu mireasa universală. Unul pe altul se caută, se cere, și între ambii termeni este o nuntă perpetuă. Spiritul, ca mire, este adorator, Materia, ca mireasă, este adorabilă; unul este fecundator și alta fecundabilă și fecundată.

Mulți artiști, de orice genere, mulți statuari s-au văzut căzând în genuchi spre a-și adora idealul realizat prin materie. Simpatia ce există între Spirit și Materie, între activ și pasiv, se zice *amor*. Și amorul toate egaliză, toate nivilează; amorul n-are orgoliu, nu pretențiuni, nu mânia, nu rancună, toate le iartă și le suportă; amorul este întreg bunăătate.

Acest amor singur a făcut ca Activul să se considere singur echivalent Pasivului, și Binele să nu poată exista decât în stabilitatea și menținerea acestui echilibru. Spre a se menține echilibru între Spirit și Materie, Spiritul, ca activ și în etern bun, și-a împus datorii și Materiei, concedând, a prescris drepturi. Căci dacă Spiritul, ca activ, și-ar fi arogat drepturi, ar fi fost de mai multe ori activ și prin urmare ar fi fost nedrept, despoi.

Și dacă Materiei, ca pasive, i s-ar fi prescris datorii, Materia ar fi devenit de mai multe ori pasivă și prin urmare nedreptătită; echilibrul prin urmare ar fi fost rupt, dreptate n-ar fi existat. Și fără acest echilibru, fără dreptate, universul ar fi fost Haos.

Astfel, tinerețea mirelui înamorat își impune datorii și concede tinerei sale mirese drepturi. Astfel, amoroasa consoartă, singură își impune datorii, pe cât predomină spiritul într-însa și recunoaște consortului său drepturi, și astfel echilibrul conjugal realizează armonia domestică. Tot astfel, părinții ce sunt activi, în carii spiritul sau mintea viază și predomină, își impun de bunăvoie datorii și de bunăvoie conced pruncilor lor drepturi, pentru că în acestia domină mai mult materia, spiritul nefiind încă manifestat atâta.

Prin amorul divin, Pasivului, Materiei, i s-au prescris drepturi și aceste drepturi s-au stabilit prin legi eterne, nemutabili. Instinctul, bunul-simț popular între toate gintele aceste legi prescrie Materiei, le-au numit *scrisul, ursită, destin, făcut, fatum, fatalitate*.

III

Proprietățile Spiritului sunt puterea, voia liberă sau libertatea, mișcarea, progresul, amorul. Spre a se conserva echilibrul, spre a-și afla fiecare termin din aceste proprietăți ale Spiritului contragreutatea sa, Materia posedă:

- corelativ puterii Spiritului, Forța;
- corelativ libertății, Destinul sau Fatalitatea¹;
- corelativ mișcării, Inerția sau nemișcarea;
- corelativ progresului, Conservația;

¹ Vorba fatalitate, din cauza înnoanței și abuzului, a căzut mult în limba vorbitoare din însemnarea ei adevărată; mai de multe ori se ia spre rău, pe când în adevăr nu este decât destinul, legile scrise, Materia, *ananga* a grecilor, *nevoia* a românilor: spiritul are *voie*, materia *nevoie*.

corelativ amorului, Atracția materială ce stă locului spre a conserva amorul Spiritului.

De n-ar fi fost puterea Spiritului, forța latentă a Materiei în etern ar fi stat adormită în sânul ei; și de n-ar fi fost forța Materiei, pe ce s-ar fi manifestat puterea Spiritului? De n-ar fi existat inerția Materiei, mișcarea exclusivă a Spiritului ar fi fost o singură clipă de la un cap fără început al Timpului sempitern până la celălalt: durată, repaos, viață n-ar mai fi existat; pe ce s-ar fi pus Spiritul spre a cultiva și fecunda Materia?

De n-ar fi fost conservarea Materiei, cum am mai fi cunoscut Progresul? Pentru că progresul născut nu este decât o conservare de mai multe progrese. De n-ar fi fost atracția Materiei, amorul Spiritului n-ar fi aflat, ca să zicem așa, brațele deschise, unde să-și producă prodigele Creațiunii. De n-ar fi fost Scrisul sau fatalitatea Materiei, pe ce ar fi fost sigure mișcarea și libertatea Spiritului?

Numai pentru că Materia își are legile sale, drepturile sale, scrisese sau prescrisele sale, fatalitatea sa, din care nu poate ieși sau scăpa, numai pentru aceea Spiritul sau mintea umană a putut inventa și stabili științele exacte și artele. Pentru că, fără fatalitate, când ar fi fost mintea sigură că, puind grâu, n-ar culege spini sau nisip? De n-ar fi fost metalelor prescris de a se topi totdeauna în foc, la cutare sau cutare grad de căldură, cum s-ar fi stabilit măiestriile fierăriei, bronzăriei și altor metale?

Fără fatalitatea materiei, nimic n-ar fi sigur, toate ar fi hazard: astăzi, din hidrogen și oxigen s-ar produce apă, mâine foc, altă dată altceva, altă dată nimic. Astăzi, din leșic sau potasa și din grăsimi s-ar produce săpun, mâine piatră, altă dată altceva sau nimic. Fără fatalitate sau legi prescrise Materiei, generii, speciile nu s-ar propaga: astăzi taurul și juninca ar produce vițel, mâine alt animal.

Cu un cuvânt, fără fatalitate, nici o știință pozitivă sau exactă n-ar exista.

IV

Prin urmare, Binele stă în echilibru între Putere și Forță, între Mișcare și Inertie, între Progres și Conservație, între Amor și Atracție, între Libertate și Fatalitate, între Drept și Datorie. Răul este lipsa Binelui, lipsa acestui echilibru; răul stă sau în predominarea unui termen, sau în anularea cu totul a unuia prin altul. Binele, cu un cuvânt, stă în echilibrul antitezilor și Răul în rumperea echilibrului antitezilor.

Timpul și Locul, Spiritul și Materia, Sufletul și Corpul, Puterea și Forta, Libertatea și Fatalitatea, Mișcarea și Inertia, Progresul și Conservația..., cu un cuvânt Activul și Pasivul sunt niște antitezi sau antinomii ce formă niște diade sau dualități simpatice, corelative, paralele, foarte aproape una de alta, încât un termen presupune pe altul, unul întregeste pe celalalt; între dânsii nu începe luptă, ci nuntă. Din Teze și Antiteze iese Sinteză; din Activ și Pasiv iese Rezultat.

Când zicem Spirit, cată să înțelegem și Putere, și Libertate, și Mișcare, și Progres, și prin urmare și inteligență. Când zicem Materie, cată să înțelegem și Forță, și Fatalitate, și Inertie, și Conservație, și inoranță. Unde predomină Spiritul, acolo predomină Putere cu puțină forță, mișcare răpede cu puțin răpaos, Progres sau naintare fără folos, Libertate cu puțină știință exactă, datorii cu puține drepturi, abnegație cu puțin egoism (vezi articolul *Egoismul și Abnegația*), prin urmare rău mai mare sau mai mic.

Unde predomină Materia, acolo se vede Forță cu puțină putere, Inertie cu puțină mișcare, conservație cu puțin progres, fatalitate cu puțină libertate, adică sclavie mai mult și mai puțin, inoranță, drepturi cu puține datorii, egoism cu puțină abnegație. Și cu cât Materia predomină mai mult, cu atât

predomină forța, inerția, stagnația, innoanța, fatalitatea, egoismul, despotismul.

Amorul sau caritatea, fiind proprietate a Spiritului, acesta nu poate fi decât în etern bun. Și Spiritul, fiind bun, este liber numai de a opera binele, căci un minut de va opera răul, încetează de a mai fi spirit. Omul, fiind compus și din Spirit, și din Materie, când este potent și tare numai ca să opere binele, când este liber numai spre a face bine, atunci într-însul proprietățile spiritului sunt în echilibru cu proprietățile materiei: atunci devine omul moral, iar omul moral dar câtă să fie atâta forță cât și putere, atâta libertate cât și supunere la fatalitate sau la legile materiei, atâtea datorii cât și drepturi, atâta abnegație cât și egoism.

Spiritul, ca liber și bun ce își impune datorii, ca inteligent, are responsabilitatea despre câte operă. Materia, ca fatală, ca privilegiată numai cu drepturi, ca inară, n-are nici o responsabilitate despre câte îi sunt scrise. Piatra, spre exemplu, despărțindu-se și căzând de pe culmea unei înălțimi, după legea greutateii, câtă fatalmente (neapărat) să cază pe pământ. Vai de capul dar ce s-ar afla în calea ei. Piatra nu e responsabilă; așa îi este scris, voie liberă n-are spre a se da înlături.

Bomba sau gloanțul, ca materie repezită din teava unui tun sau a unei puște, câtă a-și urma fatalmente calea sau linia, formând o curbă după legile-i prescrise odată; tot ce întâmpină în cale, câtă a distruge după forța ce i s-a dat; în dreapta sau în stânga nu știe a se abate, de nimic nu este responsabilă. Responsabilă este mîntea ce a îndreptat teava, ce a făcut a se întinde mîna și a da foc pulberii din teavă. Când săgeata se răpede de mîna unui tată, vai de fiul ce stă în calea ei. Materia este fatală, nu știe a se abate din legile ei ce i s-au prescris.

Lancea, ca materie, având punta sau fierul ascuțit, străbate prin tot ce este mai moale decât fierul, după forța cu care este împinsă. Omul, ca materie, se poate răpezi ca și săgeata; ca

minte însă, cu voie liberă se poate aresta, se poate abate în dreapta sau în stânga, și când dă înainte cu lancea întinsă, străbătând și distrugând tot ce întâmpină, atunci cu atâta este mai responsabil cu cât răul ce a comis este mai mare. Și când omul devine numai pasiv sau subaltern, supuindu-se comandelor altora, responsabilitatea cade asupra activului ce a dat comanda. Unde libertatea lipsește, acolo și responsabilitatea lipsește.

Corpul omului iară, ca materie, după legile nemutabili, este mai greu decât aerul. Omul ce le cunoaște, să nu încerce a călca aceste legi, că pedeapsa este imediată, adică numaidecât. Nici Papa, nici Cezarul să nu cerce, suindu-se pe creștetul cupolei de la San Petru să se avânte de acolo spre a zbură sau înota în aer, că nu va scăpa de pedeapsa ce îl așteaptă.

Unde nu e inteligență și echilibru sau dreptate, voia liberă nu e libertate, ci e forță, o mișcare brutală și toantă. Libertatea spiritului universal este inteligență și făcătoare de bine. Individul, cu atâta este mai liber cu cât este mai bun, mai drept, mai inteligent. Libertatea individului fiind o proprietate, roate proprietățile au margini sau hotare. Libertatea fiecăruia câtă să înceteze acolo unde începe libertatea altuia. Omul numai cu drepturi, fără datorii, omul cu o libertate absolută și exclusivă este un despot din cei mai tonți, este o forță brutală, este o fiară turbată fără nici o schinteie de inteligență.

Ca să împlinim ideea despre Spirit și Materie, închiam arătând că tot ce este materie câtă fatalmente, mai curând sau mai târziu, a-și schimba forma prin mișcarea spiritului. Tot ce începe sau se naște sub o formă, neapărat sau fatalmente câtă să moară spre a trece sau a rencepe sunt altă formă.

V

Libertatea este nu numai proprietate, ci însuși lege a spiritului ce îl mărginește în natura lui de etern, de infinit și

de bun sau caritabil, lege ce îi regulează omniputerea ce îi impune dreptul și datoria de a fi în etern și în nemărginit bun. Legea ce este prescrisă odată Spiritului, este prescrisă în același timp tuturilor faptelor spirituale, ce emană dintr-însul. Spiritul este liber de a fi tezaurul bunătăților.

În prima sa definiție sau însemnare, Libertatea este facultatea ce are o ființă activă de a se mișca în toate părțile sau în tot coprinsul naturii sale. Însă libertatea, cum s-a zis, fiind o lege, nu este în sine alta decât un drept și o datorie totdeodată, și vice-versa. Spiritul dar are și dreptul, și datoria de a fi întotdeauna și pretutindeni bun. Libertatea dar, fiind legea Spiritului, definiția ei se poate traduce în frazele următoare:

Libertatea este facultatea de a face binele; libertatea este dreptul de a face binele, cu datoria de a face binele.

Dreptul și datoria, fiind legea libertății Spiritului, sunt prin urmare lege și a libertății tuturilor oamenilor. Prin urmare, dreptul și datoria este numai la bine; căci a avea drept la a face rău, dreptul n-ar mai fi decât strâmb. Avem dar dreptul și datoria la bine, la ameliorare, la progresare. Tot ce este perfectibil și progresibil, acela este și liber. Libertate, cu un cuvânt, va să zică *caritate*. „Libeo“ va să zică „îmi place“, *libesc* sau iubesc, de unde și *libov* slavon. Spiritul ar fi inert ca materia dacă caritatea sau libertatea n-ar fi legea lui. Motivul sau mișcătorul la toate este amorul, plăcerea. Prin urmare, omul rău nu poate fi niciodată liber; este un sclav când nu poate fi tiran.

„Libertate spre rău“, dacă n-ar însemna abuz al libertății, ar fi una cu expresia „caritate spre rău“. Liber, bun, caritabil, drept sau just sunt sinonime atributuri ale spiritului. Ce mai putem zice noiăștia, domnii liberali? Suntem buni, suntem caritabili, suntem drepti cu inima și cu mintea ca să avem puterea și știința de a fi liberi? Și, fiind că nu suntem buni și drepti, suntem sclavi după cum suntem, când suntem supuși, și suntem tirani când suntem domni.

Isaia, când spiritul lui Dumnezeu se pune peste dânsul, iată cum se exprimă: „Spălați-vă, curățiți-vă, ștergeți răutățile din sufletele voastre, să nu le mai văză ochii mei; încetați de la răutățile voastre, învățați a face bine, căutați dreptatea, mântuiți pe nedreptătit, judecați orfanului, faceți dreptate văduvei. Și veniți apoi și vom vorbi împreună“, zice Domnul.

Cine e Domnul? Cel ce a scos din casa servituții libertatea libertăților.

VI

Când de pe tărâmul material se pune cineva a studia legile materiei sub orice formă se prezentă ea, fiecare lege descoperită este o știință exactă. Și legile eterne ale materiei nu se inventă, pentru că au existat din toată eternitatea: ele se află.

Însă și spiritul își are, dimpreună cu proprietățile sale, și legile sale asemenea de eterne, asemenea de fatali sau neevitabili. Spiritul se distinge din materie ca și timpul din spațiu; nu se poate însă percepe ca materia ce cade în simțirile noastre. Spiritul nu se lasă a fi studiat decât numai când, prin prodigele creațiunii sale se manifestă asupra materiei. Și fiindcă materia este nemărginită ca și spațiul, și fiindcă spiritul este infinit și etern ca și timpul, studiul legilor materiei și spiritului este nemărginit.

Legile materiei în genere și ale spiritului se zic cu un cuvânt *natură*. Cine însă este legiuitorul?¹ Tot ce am putut studia și percepe din acest mare și nemărginit condice, aceea știm și exact. Mare parte din naturaliști, printr-un studiu îndelung și monoton, ajung ca într-o stare de monomanie și, devenind unitari, nu recunosc decât un singur termin, un singur princip: materia.

¹ Vezi *Isahar*, pagina 14.

Acești materialiști deneagă spiritul, sufletul, inteligența, ideile înăscute, voie liberă, puterea morală și însuși divinitatea. Pentru ei, tot e materie și proprietăți ale materiei, totul posedă numai forță, totul este fatalitate. Acești oameni, studînd mult, fac ca și călătorii ce, în toată viața lor călătorind, se întîmplă să uite cu totul punctul de unde au plecat. Materialiștii vorbesc mult de spațiu, de toate câte sunt în spațiu, și timpul îl uita cu totul sau se fac că îl uită. Și dacă nu-l uită, timpul poate rămînea vid? Cu ce îl reîmplu? Cum pot a-și imagina legi ce le recunosc fără a recunoaște un legiuitor? Unde ar ajunge universul numai prin forța materială ce posedă, fără puterea spirituală?

Tot ce este materie este supus la adăogire și la scădere, la mărire și la îpușinare. Materia luată dintr-un loc și pusă în altul este în locul în care s-a pus și nu mai este în locul de unde s-a luat. Spre exemplu, cine adună banii din pungele tuturilor îi grămădește în pungele și casele sale și pungele tuturilor rămân vide, deserte. Materia are a face cu locul.

Cu spiritul nu este așa. Poate cineva să adune, să culegă ideile tuturilor să le rezume în sine, să-și înavuțească mintea și fiecare ce și-a dat ideile să rămîie tot cu dănsule înavuțite și îmulțite prin travaliul minții rezumătoare. Ce zic materialiștii la acest fenomen necontestabil? Cine ia cele materiale ale altuia, se zice fur, răpitor, pretutîndeni este temut și persecutat; cine adună ideile contimporanilor și predecesorilor săi se zice rezumator, redemptor, incarnarea cuvîntului, omul oamenilor, mintea minților, lumea îi binecuvîntă și îi înalță altare. Alta este spiritul și alta materia. Naturalizații uită de unde au plecat. Cunosc multe, numai pe sine nu se cunosc.

Inteligența umană parțială se poate aresta pe tot ce este material, a studia proprietățile și legile materiei îndelung și din toate puncturile de vedere, cum și manifestările spiritului. Când însă inteligența se avîntă exclusivamente în nemărginitele

dominii ale spiritului, inteligența în domeniul nematerial nu află nici un punct de susținere, nici un punct de care se poate aresta; mintea plană numai în vag, nu poate decât numai specula, și orice știință concere este numai speculativă, n-are nimic de pozitiv, nimic de exact, pentru că partea nu poate cuprinde sau percepe totul.

Despre cele spirituale, nu putem percepe decât acolo unde spiritul se manifestă ca materie. Ca om, ca materie, cuget, așadar exist, vieț, și viața nu e materie, nici proprietate a materiei, ca forța, și forța nu e inteligență. Om și viu, este una plus una, adică două. Om mort este două minus una, adică numai una, numai corp, numai materie.

VII

Spiritul, posedând mișcarea și inteligența și fiind imaterial, nu poate veni în contact cu materia decât prin tot ce este mai puțin material, prin părțile sau formele materiei cele mai fluide, cele mai sublimite, prin părțile ei cele mai imponderabili, cu un cuvânt prin esenția sau – cum se zice pe românește – prin spiritul materiei, dacă este iertat a se zice așa.

Mișcarea sau puterea spiritului se adresează la forța materiei, care stă latentă, și o deșteaptă prin magnetism, prin electricitate, prin caloare sau căldură, prin lumină. În grâne și în sâmburi, spiritul dă viață germenului prin căldură, prin lumină, prin electricitate, și face a crește și a prospera prin umiditate sau ploaie. În tot ce este animal, spiritul vine în contact cu materia, prin atracția masculului către femine, prin magnetism și electricitate, prin esenția materiei corporale în părțile cele mai simțibili. Fluidele, materia imponderabilă, sunt agenții prin care spiritul vine în contact cu materia, îi comunică viața și inteligența și îi deșteaptă forța.

Astfel s-a creat universul, deșteptându-se forțele din materia universală prin fluidele ei cele mai imponderabili, și

tot astfel, printr-un etern și tot june amor, universul este într-o perpetuă nuntă, perpetuă creație și perpetuă generare, fie în tot, fie în parte.

Ne rezumăm dară: spiritul fiind etern și nemărginit, ca și timpul, materia fiind eternă și nemărginită ca și locul, materia este echivalentă spiritului și echilibrul cată să fie recunoscut, constatat. Proprietățile spiritului împreună sunt echivalente proprietăților materiei împreună. Fiecare proprietate în parte a spiritului este echivalentă proprietății corelative a materiei. Mișcarea și puterea spirituală este echivalentă inerției și forței materiale. Libertatea este echivalentă destinului sau fatalității. Cât e de mare *inteligenta spiritului*, pe atât e de mare *innoranța și brutalitatea materiei*. Și toate aceste proprietăți sunt niște *contra-peze* în echilibrul universal.

Materia, ca *inertă, este gravidă, stabilă, forte, tare, innață și brută*. Spiritul, ca *imaterial, este mobil de sine și răpede, caritabil, și ca inteligent și potent, în locul forței sau tăriei, posedă puterea sau convingerea*. Spiritul, iar o mai repetăm, de bunăvoie își impune datorii, recunoscând drepturile materiei. Datoria, rolul spiritului, este de a *cultiva, de a adora, de a fecunda materia, de a o aduce din perfect în mai perfect, în nemărginit*. El poate, iar nu forță; convinge, iar nu violă.

Egiptenii, ca mai grosolani, avea de simbol al amorului generator al spiritului pe cel mai *afrodisiac din animale*: pe țapul, și grecii mai estetici îl prefăcură în Pan. Iar drept simbol al fecundității spiritului luară apa, și totdeauna și vasul ce coprinde apa, adică *canop*, ciup sau cupă. Grecii, mai târziu, în filocalia sau în gustul lor exquis, luară columba drept simbol al amorului spiritului. Creștinii, în *cuvioșia și filocalia lor*, luara de simbol al spiritului tot columba. Spiritul se *consideră în toți timpii* că este în mare relație cu apele, adică cu gazele. Căci apele în plural are altă semnificație în limbele antice. De aci expresiunile: *spiritul Domnului preste ape, Naraiana peste ape,*

cum și simbolurile spiritului țapului și canop, columba și *colymbithra* sau scâldătoarea.

PROGRESUL ȘI CONSERVAȚIA

I

În *Isahar*, pagina 17, am vorbit despre progres și conservare, despre natura lor, despre necesitatea unuia de alta, despre complinirea sau întregirea unuia prin alta. Acest articol suplimentar este spre a arăta cum își operă spiritul prin materie, progresul asupra materiei.

Mișcarea, după cum s-a văzut, este proprietate a spiritului și inerția proprietate a materiei. A se mișca însă în van, fără a produce nimic bun sau mai bun, nu poate fi în legile sau în natura spiritului. Spiritul nu se mișcă decât spre bine sau din bine spre mai bine, din perfect în mai perfect. Această mișcare sau năinare se numește *progres*.

Materia având proprietatea inerției, de sine n-ar putea nici a se mișca, nici a produce ceva, de n-ar veni spiritul spre a o mișca și a o fecunda. Dacă materia, ca instrument, produce ceva și dacă ceea ce produce mai rămâne nepierdut, acea proprietate de a menține cele produse se numește *conservare*. Conservarea dar este o pauză, un repaos în cursul progresului. Noi nu putem da conservării un înțeles excepțional de circumstanțe, când oamenii interesați la abuzuri și la niște fărădelegi ce le numesc privilegii se luptă a conserva tot ce nu este progres, sau a pune obstacole progresului. O asemenea stăruință de a menține răul se numește conservare negativă.

Noi vorbim de cele în adevăr pozitive, de conservarea binelui. Ce este în istoria întregă a lumii și în limbele tuturilor populilor o mică epocă din istoria Franței și un abuz, ca să nu zicem profanație, a unei vorbe ce totdeauna și-a avut locul cel

mai onorabil în toate moralele sănătoase? În românește, niciodată omul risipitor n-a avut un nume așa de bun ca omul păstrător sau conservator. Noi zicem că precum a se mișca fără a produce nimica bun nu va să zică progres, asemenea a sta locului fără a menține cele bune și folositoare nu va să zică conservatie.

Spiritul dară este principul progresului și materia este principul conservării. Și precum se are spiritul către materie, așa se are progresul către conservatie. Unul altuia este complinire și progres fără conservatie nu poate exista, nici conservatie fără progres. Progresul este un bine pentru că, de ar fi un rău, răul este lipsa binelui. Răul este un ce negativ și spiritul fiind pozitiv, nu poate face nici o mișcare negativă. Apoi, fiecare știe că o mișcare negativă va să zică încetare, stare în loc, inerție, și aceste proprietăți sunt ale materiei, iar nu ale spiritului.

II

Progresul fiind un efect al mișcării spiritului, este bun și nemărginit ca și dânsul. Ca să ne facem o idee mai clară despre nemărginirea progresului, să punem înaintea un exemplu de niște programe mărginite și cunoscute ce se pot înțelege de oricine.

Să ne imaginăm că un maestru inginer și mecanic, un matematic întreg, un Arhimed modern care, precum știe a-și desemna planurile sau modelele, știe asemenea, trăvându singur lemnul, fierul și arama, a-și executa sau realiza idealul. Să zicem iară că acest maestru este aruncat din întâmplare, ca un Robinson, într-o insulă oarecare deșertă și care, cu toate acestea, posedă și lemne, și fier și aramă de ajuns, cum și alte materiale. Maestrul în singurătatea sa inventă o mașină, o locomotivă cu vapor și își propune a o executa singur spre a

face un bine sieși și altora, și cu acel bine a mai face și alt bine, și așa mai încolo. N-are însă nici un instrument, nici un loc unde să poată sta.

Mișcarea lui cea dântâi este spre a-și construi din materialul ce află un acoperământ, o casă spre a avea unde se alberga. Iată un progres ce îl conservă. Se mișcă apoi, caută cele necesare spre a-și construi un cămin sau un focar: din pielea fiarelor ce a ucis ca vânător spre a se nutri își fabrică niște foi. Iată alte progrese pe care le conservă. Din lemnele pădurilor își face o provizie de cărbuni, își alege un trunchi de arbure sau o buturugă mare, proprie a-i servi de temei la o bucată mare de fier bun de a-i servi drept năcovană. Își mai alege din fierul ce are înainte o altă bucată ce i-ar putea servi drept bătător sau ciocan; apoi, alte fiare mai subțiri ce, încovoindu-se sau legându-se, le poate da forma unui fel de clește. Iată alte progrese pe care le conservă.

Materie, am zis, are de-ajuns înainte, un fel de instrumente a ajuns a-și forma, prin care nu va putea fazona decât niște obiecte foarte imperfecte. Se pune dar à travalia din fierul ce nu cere nici atâta forță, nici atâta bătătură spre a deveni un nou instrument. Fapta cea mai facilă și mai întâi necesarie este a-și fabrica un fel de cuiie sau piroane sau găuritori ce, cu puțin foc, cu puțină bătătură, se pot forma pe acea năcovană și cu acel bătător sau fel de ciocan. Cu acești găuritori de diverse grosimi și prin ajutorul bătătorului își poate găuri prin mijloc două petice de fier roșite și amolate în foc, pe care, mai lățindu-le prin bătător la un capăt, unindu-le printr-un cui ce petrece prin gaurele date la mijloc, le aduce în stare de a putea ține mai bine decât cel dântâi. Iată alt progres și altă conservatie.

Cu acest clește poate ajunge a ține o bucată de fier mai groasă, scurtă cât se poate mai mult. Dintr-aceasta, supuind-o la un foc mai iute, își face un ciocan mai perfect decât bătătorul cu care se servea. Iată alt progres și altă conservatie. Cleștele

nou și ciocanul făcu a nu se mai servi cu bucățile de fier de mai înainte, ce cu atâta dificultate împlinea locul unor asemenea instrumente. De aci înainte, traviul se facilitează și maestrul se pune a-și fabrica mai mulți clești, mai multe ciocane de diverse mărimi și forme, care din care mai perfect. Cu aceste instrumente, începe a cugeta la a-și schimba năcovana ce îi servea așa de neîndemânatic până aci. Ia alt fier, propriu spre a deveni o năcovănă, îl bate și îl ascute de ambele părți ca niște brațe, îi dă forma unui T solid, îi ascute bine capătul liniei verticale spre a se putea înfînge cu tărie în buturugă, îi dă găurele necesare unde să se poată forma cuie de diverse grosimi. Iată alte progrese, alte conservațiuni și înmulțire de forțe proprie spre a mai accelera sau iuți traviul și a fabrica mai cu perfecție.

De aci înainte, prin conservația progreselor ce a făcut, maestrul se pune a-și fabrica toate instrumentele, procedând astfel cum prin unul să poată fabrica pe altul, prin aceste două pe cel d-al treilea și așa mai înainte; și, trecând din progres în progres, din perfecție în perfecție, ajunge a-și dota fărâria de toate instrumentele bătătoare, găuritoare, tăietoare, pilitoare, poleitoare etc. Aci ajunge la capătul unui period al îndelungului său traviu. Cu aceste instrumente ale fărâriei este în stare a-și fabrica cele necesare pentru lemnărie, secure, barde, tesle, fierăstraie, rânzile, dalte, burghie etc. Alte progrese, alte conservațiuni.

De aci înainte începe a-și fabrica instrumentele strungăriei și arămăriei, până își dotează toate officinele necesare spre a-și putea fabrica sau realiza idealul, mașina ce și-a propus. Nu se cuvine însă a uita să observăm că acum, în punctul de progrese unde a ajuns, prin instrumentele ce posedă și conservă cu mare luare-amînte, maestrul poate fabrica într-o zi ceea ce mai înainte fără dănsule n-ar fi putut produce în luni, ani sau poate nicidecum.

Începe dar la cele necesarie pentru mașină: face spițe, obede, întregeste roate, rotile, formă osii, drugi, vârteje, bende, trece din parte în parte, din amănunt în amănunt, din progres în progres, ce fiecare în rându-i devine o conservatie, până când mașina încheindu-se, este terminată după plan.

III

Până aci, mașina a fost un scop; terminată însă, devine un mediu, un instrument spre a ajunge cu dânsa la alt scop mai înalt pentru care a fost predestinată.

Să zicem că mașina este o locomotivă cu vapor care, aplicată la vasele, la drumuri de fier, la fabrici, nu-și poate cineva închipui progresele ce va produce prin facilitarea comerțului și industriei, prin apropierea popoarelor, comunicația lor deasă, schimbul produselor și ideilor etc. Luând calea progresului de la primul ciocan și clește ce și-a putut face maestrul până la realizarea instrumentului numit mașină, și de aci înainte pe viitor, vede cineva că orice obiect realizat mai în urmă, de același maestru, cu aceeași programă și cu același scop, este mai perfect decât cele ce au contribuit spre realizarea lui și că progresul cel nou poate lua mai cu folos locul progreselor celor vechi și că ceea ce a fost odată un instrument, în urmă nu mai poate servi decât ca o materie destinată a lua altă formă.

Mai vedem iară că, cu cât mai naștează progresul, cu atâtea forțele se mai înmulțesc, mișcarea și travaliul devin mai răpezi și că, din progres în progres, producțiunile materiale și spirituale cresc cu progresie geometrică. Se mai vede încă că maestrul e tot acela, cu același geniu și știință, atât când se servea cu două bucăți de fier în loc de ciocan și necovană ca să ajungă la realizarea unei mașine, cât și când se serve cu mașina ca să ajungă la alte progrese, mai nalte și mai înmulțite. Geniul și talentul și știința era tot acelea, instrumentele însă îi lipsea.

Este necesitate de a compara în miniatură pe acest maestru, pe acest Arhimed modern, cu spiritul universal, cu marele maestru demiurg al universului? Comparația este debilă, însă facilitează mai mult înțelegerea. Maestrul nostru este un individ, un atom; înaintea lui n-are decât o foarte mică parte din materie, un foarte mărginit loc, și un timp nici cât viața lui întreagă, și o forță cât a unui individ, înmulțită prin mari greutatea, prin instrumentele ce și-a creat singur, pe când spiritul universal are înaintea spațiului nemărginit, materia nemărginită și eternitatea, și dispune de omnipotența sa și de toate forțele materiei universale. Maestrul nostru, în sine, este un rezultat al altor progrese de dinaintea lui, și materia ce are înaintea, fier, aramă etc., nu e în starea primitivă cum se află în rărunchii munților și cu atât mai puțin cum ar fi fost în starea haotică de amestecul elementelor. Materia lui este un product al altor progrese mai dinainte, și fierăria, arămăria, lemnăria, naupigia își au o cale lungă înapoi prin care au trecut din progres în progres, până să ajungă în starea de progres în care se află; și încă știința mecanicii și altele au căutat să-și facă calea lor până să poată facilita unui inginer mecanic executarea planului său.

Din aceste observațiuni asupra unui șir foarte mărginit de progrese în curs de câțiva ani operate prin stăruința unui singur individ, ne putem face idee de calea nemărginită a progresului universal care este fără capăt, nici de unde vine, nici unde se duce. Prin aceste observațiuni, putem asemenea deduce că spiritul n-a putut debuta decât cu materia informă sau haotică și că începutul său a fost fără început.

Progresul dar, în genere, este nemărginit și etern, ca și timpul, ca și spiritul. Și dacă progresul, fiind bun ca spiritul, trece din bine în mai bine, din perfect în mai perfect, scopul progresului dar este perfecția. Însă unde este perfecția perfecțiunilor, perfecția absolută? În capătul capetelor unde va

ajunge progresul, adică în nemărginit. Perfectia dar este un ideal, un scop de care, cu cât ne apropiem, cu atâta ne încredințăm că suntem mai departe de dânsa. Gradul de perfecție în care ajungem trecând din progres în progres este o perfecție relativă pe care o putem numi *perfectibilitate*. Tot dară ce este progresibil este și perfectibil, și viceversa.

IV

Toată ființa liberă nu poate fi condamnată nici la o mișcare continuă, fără repaos, nici la o inerție eternă, ci are libertatea de a sta când voințe și cât voințe, și de a se mișca oriunde și oricând voințe. De ar fi fost condamnată tot întru a se mișca, atunci n-ar mai fi liberă și nici n-ar cunoaște ce este conservația. De ar fi fost condamnată a tot sta în etern în ceea ce se află, pe lângă pierderea libertății, n-ar mai cunoaște ce este progresul. Din libertate dar emană și progresul, și conservația, din a căror unire sau echilibrare iese perfectibilitatea. Perfectibilitatea iar desemnă sau reprezintă repaosul, stațiunile, etapele progresului, și perfecția, cum s-a mai zis, este scopul unde merge progresul.

Umanitatea, fiind perfectibilă, se naște, viețuiește, se succede din generație în generație, începe de unde a lăsat generația precedentă. În această mișcare dar va să zică că fiecare generație în calea ei ascendentă și descendentă face o curbă sau un cerc ce, la fiecare rotire, se mai lărgeste pentru că generația ce vine începe cu toate progresele generațiunii ce se duce.

Cercul dar al cunoștințelor, al progresului material și spiritual, cercul perfectibilității fiecăria generațiunii e tot mai spațios. D. Michelet, vorbind despre mișcarea umanității, a zis: „Umanitatea se învârtește într-un cerc care neîncetat se tot lărgeste în spirală“. Noi, când vorbim despre mișcarea umanității și descoperind în viața individelor și în istoria popoarelor

ascinderea și descinderea, zicem: Umanitatea în calea sa înaintează prin curbe ondulate: ascinde și descinde astfel cum generația viitoare să ascindă mai mult și cum mai multe generațiuni formând un period, al doilea period să devie mai vast. Astfel dară, rotirea în spiraliu este formată de atâtea curbe câte și generațiuni și individe.

Ascinde sau se înalță adică o generație și descinde; a doua se înalță iar mai sus decât cea trecută, și descinde; a treia se nalta și mai sus etc., până când aceste formă împreună un period, spre exemplu al ascinderii și descinderii Egiptului. Vine apoi Grecia, cu ascinderile și descinderile generațiunilor sale și ascinderea și descinderea sa generală ca nație, formă un period cu atâta mai mare, cu cât progresele operate în acest period sunt mai vaste. De unde descinde Grecia, ascinde Roma prin atâtea curbe câte și generațiuni și în descinderea sa generală, de unde progresele Greciei era mărginite numai în Ahaia, Roma le întinde dimpreună cu progresele sale proprii în tot Imperiul roman, adică în toată Europa. Descinde Roma, încep a ascinde stirpele mai nouă, goții sau germanii, francii, englezii; periodul progreselor ce aceste stirpe fac din generație în alta încinge în spiraliu toate perioadele lumii antice și așa mai încolo.

Aceste progrese n-ar fi fost cunoscute din generație în alta dacă nu s-ar fi conservat. Conservația dar este punctul de plecare al cunoscutului, de unde ne mișcăm în fiecare generație spre progres sau perfectibilitate, care este necunoscutul sau idealul dorit.

Conservația, fiind o stație, nu poate servi drept repaos decât până când se prepară, se elaboră alt progres nou. Noul progres îi ia locul și dură în stare de conservatie până când vine alt progres. Progresul, fiind proprietate a spiritului, nu se poate face cunoscut de nu se va manifesta prin ameliorația materială ce cade în simțiri. Progresul este idealul, conservația este realul.

PARTEA ISTORICĂ

PERIODUL I

I

Încetăm din partea teoriei asupra spiritului și materiei. Să intrăm în partea practică, în istoria lumii. Să urmăm cu spiritul generator, comparându-l cu un mire universal, plin de amor, sau cu un artist inteligent, genial, demiurg totdeauna omnipotent și niciodată forte sau violator: pentru că una este a putea și alta a forța.

Un artist niciodată nu-și începe opera decât de la început; mai întâi își trage planul idealului său, desemnându-i conturul, și apoi vine la fiecare parte, la fiecare amănunt. Perfectibilitatea amănuntelor este perfectibilitatea operei, terminarea părților este terminarea totului. Artistul însă are înainte, pe de o parte drept spațiu, micul loc în care travalie, pe de alta drept materie un bloc de marmură, sau o telă, și culori, iar drept timp cel mult durată vieții sale. Spiritul are înainte spațiul nemărginit, materia infinită și eternitatea.

În primele perioade ale creațiunii, toate forțele latente din materia informă și în amestec fură deșteptate prin puterea și mișcarea spre bine sau libertatea suavă și dătătoare de viață a spiritului. În inerția universală, toate forțele universale au căutat să se pue în mișcare; ca schinteia ce iese din sânul pietrei, lumina ieși din întunec, lumină, electricitate, caloare fură primele forțe ce fură atinse și deșteptate de puterea spiritului, și acestea deșeptară toate forțele latenți ale materiei universale.

„Spiritul Domnului¹ plană peste ape.”²

¹ *Spiritul Domnului* în ebraică înseamnă „spiritul mare, spiritul universal”; astfel este și expresia *muntele Domnului*, adică „muntele cel mare”. Superlativul adesea se exprimă poeticamente prin „divin”, „al lui Dumnezeu”, tot ce este demn de divinitate. Astfel, românii se exprimă și cu vorbele *împărătesc, domnesc* ca să arate „mare”: *palate împărătești, mere domnești*.

² Ape, la plural, înseamnă elemente, acre sau gazuri, eter, lumină; verbul *plană* înseamnă mișcare neviolatoare.

Primul echilibru se stabili în tot planul nemărginit al universului în nenumăratele sisteme de centre parțiale împregiunul centrului centrelor firmamentului. Mișcarea mare comunicată forțelor mari stabiliră echilibrul universal. Planul universal fu tras și stabilit. Spiritul ce plana putu afla repaos. Demiurgul Arhimed putu zice ἔλω πᾶ στω̃ („am unde să stau“). Zi una, periodul unu. Așa vorbește Biblia sau Cartea creațiunii; așa poate vorbi știința.

În paranteze să arătăm și cum spune Pimander că vorbește Tot sau Hermes Trismegistul, în ale căruia științe și mistere fusese inițiat și Moise:

– Aveam înaintea ochilor un mare spectacol. Totul devenise lumină, lumină atât de blândă și de suavă, încât mă împlă de deliciuri pe mine ce mă uitam (lumină lină și dulce). Această lumină era Kneph (spiritul) voind a se manifesta prin creație.

Peste puțin, o negură deasă și spăimântătoare se răspândi și această negură deveni o natură umidă, agitată printr-un neexprimabil tumult. O mare vapoare scăpă dintr-însa cu uiet și din acel uiet ieși o voce ce credeam că e vocea luminei. Din vocea luminei ieși verbul sau Logos.

Logos, cuvântul stând peste natura umidă, o reîncălzea, Kneph (spiritul) transformase acea masă apoasă într-o singură masă sferică, într-un ou imens ce-l ținea în gură și din rărunchii sferei apoase ieșea un foc subtil (caloarea) și se suia în înălțimile cerurilor.

Un aer ușor supuindu-se spiritului se așază în același timp în regia intermediară, între caloare și apă. Însă țara și apa era atât în amestec, încât fața țării, acoperită de apă, nu se arăta nicăiri. Verbul spiritual ce se purta peste ape despărți țeara de ape. Zeul Mens (minte) produse cu verbul său un alt Mens, al treilea demiurg. Acest zeu-foc, această divinitate spirit crea apoi șapte rectori ce îmbrățișară în cercurile lor lumea văzută.

Zeul demiurg și Logos procedară apoi la creație. Din elementele interioare fură create animalele ce nu au rație. Aerul produse pasărele și apa peștii; pământul produse animalele ce avea în sânul său, patrupelele, târâtoarele, bestiele feroci și domestice.

Zeul pater creă în fine pe om după imaginea sa. Îndelung și foarte îndelung travaliu a cătat să puie spiritul cu materia inertă și informă. În nemărginita, necontenita și eterna sa creație, câtă luptă de forțe universali până să-și ia stelele formele, locul și echilibrul lor, până când terra să-și ia locul și misia în numărul nenumărat de legiuni de sori și de planete! Câte perioade de secolii apoi în cursul său regular această terră n-a făcut până să se despartă apele de uscat și acest pământ să ajungă în stare de a-și putea deschide sânul spre a prepara nutrimentul la orice vietate, astfel cum cele din urmă să se forme și să se nutrească din cele de mai nainte!

Omul veni în urma tuturilor și prin urmare avu dreptul peste toate, cum peste dânsul avură dreptul fiii lui, și tot astfel cum fiecare generația ce vine are dreptul de a moșteni și posedea toate câte au aflat și posedat generațiile trecute. Omul ca rezumat al tuturilor animalelor rezumă în sine toate facultățile, gesturile și înclinările și pasiunile tuturilor.

Omul deveni instrumentul cel mai perfectibil, mai apt al acestui mare artist și poet¹ al spiritului universal, voi să zic prin care avu a realiza prodigele progresului material, spiritual și moral. În om se vor dompta toate virtualitățile ce produsură toate animalele, prin om se vor dompta și conduce toate forțele materiali. Acest instrument a cătat, după legile prescrise în calea progresului, din etapă în etapă a deveni din perfectibil în mai perfectibil.

¹ Poet va să zică *creator*.

II

Între primii oameni și ultimele animale, nuanțele nu era prea mult distincte. Herodot vorbește de niște ființe sau oameni pe cari îi numește aegopozi, troglodiți, ihtiofagi, ce nu se distingea de urangutani decât prin articulațiunile de vorbe cu o voce ca a nyhteridelor sau liliecilor, ce se aseamănă cu a momitelor. Etiopienii sau negrii ce veniră după aceștia, deși mai perfectibili, avură și au încă multe din imperfecțiunile aegopozilor, troglodiților și ihtiofagilor¹. Stirpea mongolă sau a arămiilor sau a indochinezilor conservă încă mult din imperfecțiunile negrilor și se mai depărtează de a troglodiților. În fine, stirpea caucaziană apăru cu toată inteligența de a distinge binele din rău și deveni punctul de plecare al progresului spiritual și moral.

În această stirpe se văd figurând întâi cei mai oacheși, după cari urmează tot mai albi, până ajung la cei mai blonzi. În stirpea caucaziană se văd întâi arabii, armenii, babilonienii, ebreii sau fenicienii, elenii sau grecii, romanii și galii, apoi franco-germanii sau gotii și în fine slavii, din care cei mai blonzi, rușii. De vom ține cont de aegopozii lui Herodot, ei reprezenta niște abia oameni sau stârpitura umanității. Negrii reprezenta pruncia, leagănul umanității; ei n-au tradițiuni, n-au istorie de la dânsii: alții au vorbit și au scris despre ei. Omul nu-și aduce aminte de cele din leagănul său.

Indienii reprezintă copilăria umanității. Copilului îi plac fabulele, miraculosul; istoria antică a indienilor toată este narată în mitii cei mai supranaturali, toți actorii istoriei lor sunt maharhi, ce sunt divinități mai mari decât universul. Spre exemplu, de la creație până la deluviu ei numără zece maharhi, din cari al șaptele este extraordinar.

¹ Herodot nu prea e crezut despre câte spune de această specie de oameni imperfecti. În seria animalelor însă ea împlie o lacună, care va fi și mai mare când negrii vor fi absorbiți de cei albi și vor dispărea.

Chinezii reprezintă adolescența umanității, istoria lor este romanțul plin de miracole; actorii, eroii antichității lor nu mai sunt zei, ci imperatori în relație cu divinitatea. Ei, de la creație până la deluviu numără zece imperatori, din cari al șaptelea tot extraordinar. Babilonienii, stirpe arabă, între cari se vede și Thare, tatăl lui Abraham, reprezintă junețea umanității. Istoria lor este romanțul istoric pe sistemă regalistă, dezbărat mai mult de cele miraculoase: tot mitul coprinde o alegere, un adevăr avelat. Ei numără zece regi de la creație până la deluviu. Egiptenii sunt rămășițele etiopienilor dominați de stirpea arabă. Sistema Egiptului nu este, cum se va vedea, nici teocrația indienilor, nici imperialismul patriarhal al chinezilor, ci absolutismul cel mai împilător.

Am arătat că al șaptelea personagiu de la creație până la deluviu se distinge din toate: el reprezenta geniul. Ca să fie geniul, indienii, după sistema lor teocratică, zicea că nu putea fi altceva decât zeu. Chinezii zicea că geniul căta să fie imperator, babilonienii spunea că e rege. După egipteni, geniul nu putea fi decât un ministru, un servitor al lui Faraon, al despotismului. Acesta fu Thot sau Hermes.

Moise nară aceeași miti; îi preface însă după sistema lui umanitară și egalitară. După dânsul, de la creație până la deluviu se numără zece patriarhi, toți oameni, păstori. După dânsul, patriarhul al șaptelea, Enoch, inventătorul științelor și astronomiei, omul care de viu fu răpit la cer, fiind în relație cu astrele, omul ce împărți anul în 365 de zile, nu fu nici zeu, nici imperator, nici rege, și cu atât mai puțin un Hermes sau un servitor al unui despot, ci un om simplu, primitiv, un patriarh. După Moise, geniul, ca să fie adevărat geniul, căta să se facă om, să trăiască între semenii săi, să-i lumineze, să-i folosească, și după natura lui să se înalțe de viu la cer.

III

Să revenim la egipteni. Arătarăm că ei fură rămășițele etio-pienilor dominați de stirpea mai inteligentă a arabilor. În Egipt, activul arab, în loc de a-și impune datorii după legile spiritului, își arogă drepturi și deveni despot, iar pasivului etiopian nu-i căzu în parte decât datorii, și deveni sclav. Și despoții știu că sclavul nu se poate ține în servitute de nu va fi speriat, de nu i de va deseca orice putere spirituală, ce singură este în stare de a deștepta și dirige forța materială.

Stirpea arabă organizează despotismul în Europa, introducând teocrația indienilor, cu mult mai centralizată și prin urmare mai anulătoare (vezi *Încentrarea și descentrarea*). Drepturile sacerdotale ale brahmanilor, drepturile nobilitare ale oștenilor, drepturile comerciali ale cetățenilor din Indii, în Egipt toate se încentrară într-un singur individ și toate și le însuși regele. Regele în Egipt deveni mai mult decât marele preot, cu toți preoții la un loc, el singur mai mult decât toți oștenii sau semizeii (nobilii) la un loc: el deveni domn absolut și al comer-ciului, industriei și al pământurilor. Biblia ne spune că un om de stirpe arabă, un descendent al lui Abraham, Iosef voi să zică, veni și învătă pe rege a face monopol pe grâne ca printr-însele, în timp de foamete, să ia țearinele popoului.

Regele deveni în Egipt faraon și faraon va să zică revărsător de lumină, soare, fiu al lui Osiris, al însuși divinității. El, prin ajutorul castei sacerdotale, își însuși dreptul divin asupra pământului, totul căta să fie al lui și singur împărți locuitorii Egiptului în caste, unele împilătoare, altele împilate, și toate împreună slave divinității sale. Tot ce fu activ în Egipt își arogă drepturi și iar drepturi, și la tot ce fu pasiv i se impuse datorii și iar datorii. Echilibrul fu rupt cu totul. În locul puterii sufletului nu domină decât forța materială ce pretutindenii își imprimă timbrul și însuși în monumente în care nu se vede decât *laboare* și forța materială. Laboarea este o operare fără voce

liberă; travaliul presupune inteligență, putere a sufletului. Dominația forței se consolidează ca nicăiri și se încentă într-un singur individ.

În Indii, toți locuitorii era de aceeași stirpe, de același grad de inteligență. Oștenii nu putură lăsa pe mult timp dominarea ca un privilegiu exclusiv al popilor. Popii, ca să se susție, cătară a cede și a împărți frățește; cetățenii și câmpenii se sculară și, după lungi lupte în contra popilor și bătaioșilor de oșteni, își achistară și ei drepturi și deveniră cu toții patru caste legitime. În China, imperialismul se baza pe paternitate, imperatorul nu putea domni de nu domina ca un pater patriarhamente; stirpea era tot aceea. În Babilonia, regele era un patriarh și un căpitan totdeodată al sementiei sale și al altor sementii consanguine, ieșite din aceeași coapsă.

În Egipt fu din contra, o stirpe arabă și mai inteliginte cuceri și domină o stirpe domoală și pasivă. Regele se incongiură de oșteni de stirpea lui, de arabi, fanatici din natură, cu mare inteligință, atât spre a domni, cât și spre a servi, cu mare devotament către despotul său spre a putea și el fi, la rândul său, despot subalternilor săi. Sacerdoții, etiopieni la început, cătară să devie servitorii forței, ca toată inteligența fără putere și adevăr. În Etiopia era deja de mult întrunite și stabilite credințele false ale brahmanilor Indielor, despărțirea oamenilor în caste. Când sacerdoțiul deveni proprietate stirpei arabe, rafinat și organizat după o mare astuție, deveni fulgere în mâna faraonismului. Faraon deveni, cum se va vedea, divinitate încarnată, cu totul și cu totul forță și fără putere pentru că nu își luă de bază decât minciuna.

Iată o regalitate cum să li se scurgă ochii la toți regii trecuți și viitori, iată adică umanitatea nu staționară, nu coruptă, ci pervertită. Confuzia din Babel veni spre a se întrona pe piramide și de acolo a se întinde peste tot pământul. Mișcarea libertății fu anulată cu totul înaintea forței exclusive. Libertatea, în

adevăr, își avu și-și va avea încă mult martirii săi. Însă și regea litatea sau despotismul a cătat să-și aibă și mai mult devotații și martirii săi. Primul despot a fost prima victimă pe altarul libertății.

Cât timp s-a luptat lumea sălbatică și lumea barbară pâna să se supuie nu legilor, ci fărădelegilor despotismului! Pentru că despotismul singur, puindu-se mai presus de legi, singur se pune afară din lege (hors la loi): cine a voit, a putut ucide un despot ca pe orice fiară. Toți despoții antichității, toți câți se încearcă până astăzi a întinde curse sălbaticilor și, în numele unei credințe, a le pune fiare, au căzut victimă; întrebați pe iezuiți câte pat pântre hoardele de sălbatici și între popoli barbari, adică cei mai apropiați de natură!

Să continuăm cu istoria în mână. Osiris, primul rege organizator al Egiptului după maniera sa particulară, primul faraon, când se încercă a încatena voia liberă, libertățile locuitorilor, deodată cu conceperea despotismului se concepu și conspirația. În capul a șaptezeci și doi de eroi se puse un conspirator, un apărător al libertății anume Typhon sau Țiphon. Aceștia, fiindcă era tari și audaci, se supranumiră giganti. De ce stirpe a putut fi Typhon? De stirpe etiopiană sau arabă? Întrebați Europa din ce castă fu Luther, gigantele liberei conștiințe, laic sau călugăr catolic? Cui pe cui se scoate afară...

Pe lângă acestea, Osiris ca mascul își avea femina sa ce se numea Isis sau Iside. Typhon își avea el pe asa ce se numea Nephte, frumoasă de minune. Cronica scandalosă de p-atunci mai spune multe și despre Iside cu Typhon, și despre Osiris cu Nephte. Reginelor le plac adesea câte un ministru și regilor le plac câte o ministroaică și ce făcură, ce dreseră, că după aceste reguli ieșiră și câțiva copii din flori. Stirpea etiopiană nu prea era așa frumoasă. Pe ce era să puie ochii Iside daca Thyphon ar fi fost etiopian? Pe ce era să puie ochii Osiris daca Nephte ar fi fost etiopiană?

Typhon revoluționarul fu dar pur sânge arab și, nici mai mult, nici mai puțin, într-o noapte ucise pe Osiris. Însă știți cum este datina: „Regele a murit, să trăiască regele!“ Și lupta fu mare între văduva Iside și între giganții de revoluționari. Alergă și ea, ca toate reginele, la toți giganții de braț și de cap, la Joi, la Hermeseși, la toți generalii sau căpitanii, la toți miniștrii și la toți cuvioșii de hierofanți. Având pe aceștia, gloatele căta să fie cu dânsa.

Și cu cine a fost întotdeauna opinca? Materia este una cu forța. Typhon cu ai săi fu învins; Iside cu ai săi fu vingătoare și stabili pe tron pe fiul său Horus. Și spre a întrona cu dânsul și faraonismul, făcu pe toți cuvioșii hierofanți a mărturi și a afirma că Osiris a fost însuși divinitatea ce s-a fost încarnat și s-a făcut rege spre a da umanității un model de guvernare.

IV

Iată acum cum dintr-un princip, după toate logicele din lume, iese o sistemă. Când bărbatul unei femei este un jupân, femeia firește căta să fie o jupâneasă; când bărbatul este un domn, femeia este o doamnă; când bărbatul este rege, femeia este regină; când bărbatul este zeu, femeia este zeie. Și dacă zeul este declarat, recunoscut, probat de zeul zeilor, femeia lui este neapărat, fatalmente, zeia zeilor.

Însă dacă Osiris și Iside sunt monarhii cerului și ai pământului, ce căta să fie generalii și miniștrii lor? Firește, fatalmente, tot divinități, geniuri cerești, angeli, arhangeli, Joi, Herculi, domni ai forțelor, Hermeseși, Thoți trismegiști. Și prin urmare Horus, fiul lui Osiris și Isidei, succesorul lor, căta să fie iar o divinitate pe pământ și așa, din tată în fiu, tot zei și tot zec. Și de aci înainte noroc și tot noroc: Osiris fu în adevăr ucis de Typhon și de ai săi, aceasta nu se putea ascunde sau nega, pentru că toată lumea o văzuse cu ochii. Însă Osiris, ca

zeu, s-a făcut că moare și s-a suit la cer, unde era locul lui; pe pământ nu descinduse decât provizoriu, până una-alta.

Iside, după întronarea lui Horus, fiul său, mai purcese gravidă și făcă un copil, și apoi câți a mai dat Dumnezeu. Cu cine făcea acei copilași? Tot cu răposatul Osiris, pentru că el, ca zeu, se știa de toți că nu murise. Vedeți cum în toate vine norocul când adopți odată din capul locului o sistema cumsecade! Iside apoi, ca zeie, căta să se sature odată în străinătate cu pământul, căta să se ducă odată în patria ei, în cer; și fiul său Horus, mai curând sau mai târziu căta și el să facă această călătorie. Iuară dar de mai nainte măsura dimpreună cu eminențele, cu toate preasfințeniile hierofanților să se decidă odată toate, ca să puie, cum zicem noi, modernii, punturile pe toți *i*. Dacă adică Osiris este probat și știut de toți că este zeul mare, Iside zeia mare, descendenții lor toți, unul după altul, tot zei, tot faraoni, și miniștrii lor tot agatodemoni, geniuri bune, tot angeli, tot arhangeli după limbele noastre, ce căta să fie Typhon și femeia sa Naphte, și soții lui cei 72, și descendenții lor, și imitatorii lor?

Aceia, firește, s-a aflat cu cale de toate cuvioșiele sacerdotale a fi și ei tot Baali, adică tot nemuritori în alt mod. Giganții dar, ce s-au luptat pentru libertate, căta să devie din cap până-n picioare titani, sau țitani, sau satani, spirite făcătoare de rău, inemici ai cerului. Iată dar o sistemă întreagă, cu toate consecințele trase dintr-un singur princip: că adică Osiris, primul violator, uzurpator de libertăți, este însuși Dumnezeu, că forța este divinitate și că apărătorul libertăților este dracul. De aci se divinizară toate forțele, toate elementele, tot ce distruge și e teribil, tot ce e materie: vera dualitate deveni unitate, monadă. Dimpreună cu spiritul fu anulată și libertatea, iată răul din rumperea cu totul a echilibrului.

Și acestui rău *i* se dete numele de bine, de divinitate, în contra căruia se inventă principul răului; Typhon: adică

materia și forța să fie binele, și spiritul și puterea să fie răul! Despotismul să fie divinitatea și libertatea să fie dracul! Cum se împacă cu acestea toți papetii... După aceștia, binele faraonic nu era decât răul, și răul este lipsa binelui, un termen negativ. Unde poate ajunge lumea cu niște asemenea doctrine, dacă acestui rău, numit bine, i se dă alt princip al răului, alt termen negativ?

V

Însă toată lumea nu era numai etiopiană, stirpea arabă era multă, și faraon fiind divinitate, nu mai lăsa nici un drept, nici o libertate de conștiința himei, viermilor de oameni, decât celor ce avea onoarea de a fi servitorii, miniștrii, zbirii, carneficii, preoții altarului lui. Stirpea arabă se încuscrise, se încrucisase cu stirpea etiopiană. Dascălul, având relațiuni cu dascălii, devine și mai dascăl; având relațiuni cu copiii, cu școlarii, rămâne tot dascăl, cum a fost, se mai copilărește și el, dar maturește, luminează pe școlari. Stirpea arabă în Egipt rămase staționară, însă făcu a mai progresa cea etiopiană și materialmente, în culoare și gesturi, și spiritualmente: humele și viermii de sclavi începură a cugeta și pe lângă dâșii mai veniră după Josef atâția ebrei cu tatăl lui Iacob, toți tot din stirpe primitivă arabă și nepervertită, și aceștia ajunseră și ei sclavi. Și sclavii cugeta ca dracul, ca maestrul lor Typhon.

Și sistema faraonică nu se mărgini numai asupra celor vii; asupra celor morți se întinse cu mai mare vigoare și în eternitate. Vai de liberalul chinuit de viu, de se întâmpla să moară. Temnițele, torturele, suferințele cugetătorilor vii nu era nimic pe lângă torturele și suferințele ce îi aștepta după moarte. Domnul și monarhul și judele suprem al iadului era tot Osiris; zbirii și carneficii infernali era tot miniștrii lui Osiris. Acolo n-avea nici o parte adversariul acestuia Typhon, că tot ar mai fi dat oarecare repaos unui păcătos ce ar fi cutezat în viață să

cugere că e om și că s-ar fi convenit să aibă și el o parte din drepturi și din libertate.

Osiris nu era Jupiter, să lase iadul pe mâna fratelui său Pluton și cu atât mai vârtos ca Dumnezeu catolicismului ce, în pizma lui Crist ce zdrobise dracii, să lase iadul tot pe mâna dracilor. Osiris nu lăsă nimic adversariului său, nimic nu împărți cu nimeni. În iad ca și în cer, dominația căta să fie a lui, pedeapsa pretutindenii căta să fie a lui. Osiris fu tipul tuturilor Cezarilor, tuturilor despotilor și de aceea tot un domn căta să fie și în Petreburg și în Siberia, și în Paris și în Caiana, și în palat și în pușcărie. Ca să se știe că cine va cuteza să păcătuiască a se lua după spurcatul de Typhon n-are mântuire și scăpare nici mort!

Odată sistemă! Imperatori și domnitori creștini știu ei de ce le cere inima să fie mai bine catolici decât ortodoxi și protestanți, pentru că bietul catolicism, cu dreptul său divin, cu închizițiunile sale, cu aservirea conștiinței și cu atâtea multe este un leit faraonism măscat. Păcat numai că, de când au ieșit erezile, oamenii nu mai au credință și i-a cam trecut moda și catolicismului, sub orice formă s-ar arăta. Pe această sistemă dar adevărul fu ascuns, știința prohibită, ascunsă sub mistere, privilegiu numai al adoratorilor divinității pământești, al preoților voi să zic. Un preot anume Prometeu, ce cuteză a divulga știința, fu condamnat a i se zdrumica ficății de viu. Știința, artele, medicina, arta de a scrie, era privilegiu al castei sacerdotale; până și meseria lucrativă de rufiani era tot a hierofanților: ați văzut cum știură să aducă din condei pe copilașii din văduvie ai Isidei!

Artele celelalte, măiestriile, ca să nu se propage mai mult, se deteră de moștenire din tată în fiu prin caste. Omul fu condamnat a trăi într-o monotonie perpetuă; catena științelor și artelor era ruptă: fiecare familie n-avea decât o singură toartă. Astfel, în faraonismul modern al fabricelor, proletarul nu învăta

decât numai a da cu ciocanul, numai a pili sau polei, și numai a pili cutare sau cutare părticică și numai astfel își petrece toată viața, abrutizându-se.

VI

Pe când Egiptul, discipol al teocrației Indiilor, poza deja de maestru, brahmanii de partea lor se sforța să-l întrecă prin legile lui Manu, Asiria lua cu toptanul și divinitățile, și sistemele Egiptului și Indiilor, imperatorii patriarhali ai Chinei începuseră a nu se lăsa mai jos decât faraonii Egiptului, Persia era deja îmbuibată de dualitatea himerică a principului binelui și al răului: și binele lor nu era decât lipsa adevărată a binelui, era forța materială.

În toată Asia, forța materială, elementele – focul, apa, aerul, pământul – era divinități, și divinități tari cât elementele, fatali și toante, inexorabili ca materia, rele ca toate muierile urâte și fără bărbat, divinități setoase de sânge uman. Însă unde este împilare, acolo și gemet, unde e durere, acolo și țipet: unde e nedreptate, acolo și protestatie.

Injustiția, strâmbătatea, pe lângă altele, are și darul de a fi strâmbă, adică de a se nedreptăți, de a se strâmba însuși pe sine, de a da răul însuși celui ce îi face bine, de a pedepsi și sacrifica pe însuși servitorii săi. Miniștrii nedreptății ajung până în fine a se face demagogii celor împilați. Gemea umanitatea pretutindeni, pe oriunde era cetăți și templuri și turnuri și carcere. De mai era vreo libertate, era numai între popolii nomazi și păstori. Zeul vechi al păgânătății era forțele și umăuitatea împilată, începând a cugeta, începu a se lupta în contra forței. Toți împilații de pretutindeni aștepta un mântuitor și fiindcă acest liberator se aștepta pretutindeni, pretutindeni se aflară inteliginți spre a se pune în capul popolilor. În Indii apăru Sakia sau Buddha, în China Con-Cong, și unde nu se arată nimeni, toți dezmoșteniții, toți paria, toți ciandala, își luară lumea în

cap: străbătură pelagurile, mările și se răspândiră în Europa ca pelasgi, spre a forma societăți nouă, staturi nouă.

Despotismul asiatic era deja vechi; i se desecase forțele și când e cineva tare, este mai generos, mai sincer. Despotismul desecat de forțe aleargă la dol, la astuție, este crud, este capricios, artăgos ca toate cotoroanțele cicălitoare. Despotismul în tăria sa este audace, omoară pe față, se serve de securea carnei celui în piețele publice. Despotismul mătufit, desecat de forțe, este codaci, ucide pe la spate prin mâna plătită a zbirilor și bravilor de meserie. Despotismul desecat, de are armată, o ține de lux: angeli lui gardieni sunt tâlharii și pe mâna lor abandonă țeara: nici proprietate, nici onoare, nici viață nu mai sunt în siguranță. Iată cauza primelor emigrațiuni asiatice.

În Egipt, fiind despotismul mai mare, împilații începura a fi altoiți de doctrinele arabilor primitivi, care deja începusera a se lupta cu forța. O figură mare se vede în Biblie. Un Iacob, nepot al arabului Abraham, o noapte întregă se luptă până dimineța, se luptă de moarte și, când se luminează de ziua, umbra era răsturnată la pământ, genuchele lui Iacob era pe pieptul ei, umbra abia răsufila:

– Basta! îi zise umbra, și umbra era Dumnezeu! forței, Dumnezeu vechi. Basta! S-a făcut lumină, ai învins; de azi înainte nu vei mai fi numit Iacob, ci Israel, adică vîngător al divinității și solidar cu oamenii. (O! Ce noapte lungă, câți secolii de întunec în care numai forța fu Dumnezeu! Spuntă în fine autora, ardică capul, omule, îndreptează-te în picioare, căci Israel a rămas șchiop¹. Brote al Greciei, devină Anthrop, sclavule al antichității, așteaptă că ai să devii Crist, uns preot și rege adevărat totdeauna, fiu al adevăratului Dumnezeu.)

Descendenții acestui Israel, acestui vîngător al forței brutale, acestui solidar cu oamenii, veniră în Egipt și fură

¹ *Biblia, Geneza, cap. XXXII, verset 31.*

confundați cu toți sclavii și mai abjecți decât dâșii, până când, cu toții împreună, începură a zice: „După moarte, rău în eternitate sub prevegherea și torturile lui Osiris, în viață rău sub jugul descendenților lui; încăi cât trăim, să cugetăm și să facem ca Typhon. Typhon revoluționarul să fie domnul și patronul nostru“.

Și de aci iată începutul revoluțiilor, iată și emigrațiunile din Egipt până când, unul după altul ieșiră Inachi, Cecropi, Moisi, Cadmi, mai în același secol. „Jos cu forța ce se zice autoritate!“ se auzea din gură în gură, în societăți secrete, de față în piețele publice, pe drumul emigraților.

Dar ce să se puie în loc? Aci era diferența de opinii și de sisteme.

VII

Inach și Cecrop veniră în Grecia la oameni primitivi și mai sălbatici și veniră cu tradițiunile egiptene, cu zeii Egiptului și schimbându-le numele după limba locală, le schimbă sau răsturnară și sistema: „Jos cu doamna autoritate care este numai forță! N-a învins Osiris, ci Typhon; n-a învins Saturn, ci revoluționarul Jupiter. Jos din cer și de pe pământ forța!“ Revoluția deveni divinitatea grecilor.

Nephte, adversaria Isidii, Nephte natura stearpă și femină, la greci deveni masculă și fecundătoare, deveni Neptun și frate al divinității supreme, frate al lui Jupiter. Sais egipteana deveni Pallas Minerva întotdeauna castă, Isis luxurioasă deveni casta Diană. Divinitățile luară forme umane și deveniră tipul frumosului. Atât s-au priceput, atât au făcut pe de o parte Inach și Cecrop, revoluționarii din Egipt, și pe de alta Cadmus, emigrat din Fenicia ce divulgă și populariză alfabetul, de unde era numai un mister al preoților. Atât s-au priceput, o repetăm, atât au făcut; dar avură înaintea lor un popor primitiv, vivace ca un sălbatic, iute ca și căpriorile munților. Fu de-ajuns

să le spuie că omul nu mai este *brotos*, ci *anthropos*, și că cei dilecți înaintea cerului nu mai sunt decât fiii revoluțiunii, fiii lui Jupiter Pater. Forța începu a deveni putere și o adevărată autoritate, bazată pe libertate, pe Logos.

VIII

Cu Moise nu fu așa; în planul său cel nou, în principele sale, în evenimentele sale fu mai fericit decât Inach și Cecrop. În popoul înșă ce avu înainte fu cu totul dizgrațiat; el avu un popol învechit în sclavie, învechit în rele.

Moise, ca inițiat în toate misterele, crescut la Curte, fu mai instruit. Moise fu pe de o parte unul din elita Egiptului, sapientissim cu erudiția, altissim prin creșterea sa, iar pe de alta descendent al lui Iacob, care terasase forța. Moise ucise un curtean din camarilă, un zbir al poliției ce maltacta pe naționali săi, și fusese nevoit a se refugia în deșerturi și a cere ospitalitate la Iothor, preot poate al dogmelor lui Sakia sau Buddha ce se răspândea în toată Asia, neavând scăpare în Indii, sau preot poate al cultului primitiv.

Moise își medită planul optzeci de ani și când văzu pe adevăratul Dumnezeu, nu-l văzu în forță, nu în elemente, nu în soare, nu în stele, ci în lumina ce ieșea dintr-un rug, lumină suavă ce luminează fără a arde sau a consuma, lumină dătătoare de viață ce viază în toate și însuși într-un măcăcine de rug. Moise, când se returnă în Egipt, propaganda era făcută de ai săi, societățile secrete încinseseră tot Egiptul; toți dezmosteniții din toate gintele era cu dânsul, ebrei, egipteni, arabi din alte sementii. Două milioane cinci sute de mii era cu dânsul și îl aștepta mușcându-și unghiile.

El se prezentă înaintea lui faraon în numele adevăratei divinități, ca o altă divinitate. Într-o noapte, toți fiii primogeniți, toți moștenitorii privilegiurilor Egiptului fură uciși. Angelul exterminator zdrobi toate capetele hidrei. Toiațul în

mână, sacul în spinare și drum din cetatea păcatului, drum din lumea veche, drum spre o societate nouă.

El nu vorbea mult, el făcea mult, limbajul lui era semnele; și semnele lui era elementele, catastrofele, plagele Egiptului pentru despoți, marea, uraganele, norii, fulgerele, tunetele, apele vii, apele moarte. Drum către teara promisă, către societatea model, și drum prin Marea Roșie: prin undă de sânge trece Revoluția. Faraon vine! Treci mai curând, Israele, că te înghit undele, sau rămâi tot în cetatea păcatului; în lumea veche nu te așteaptă decât servitutea. Popolul ales trece, și Moise și ai săi în urma lui; și acesta, cum ajunge dincolo în deșert, tace, și țintă se duce la templul lui Baal Typhon ce se ardica pe un promontoriu în deșert.

La templul dracului lui faraon, la templul patronului și tipului antic al revoluționarilor și din pragul acestui templu, drept în picioare, cu brațele încrucișate pe piept, cu degetul cel mare al dreptei la gură, mut ca statua tăcerii, contemplă cum se îneacă toată autoritatea falsă, toată forța faraonică: care de gheră, cal și călăreț dispărură ca plumbul în apele vehemente. Imnul apoi: „Să cântăm Domnului căci prin victorie s-a glori-ficat! Repezit-a urgia sa și i-a devorat ca paie. La suflarea narelor mâniei sale despărțitu-s-au apele și i-au acoperit pe dânșii“ etc.

Cine însă este Domnul acela? Numele lui este inefabil, gura omului să nu-l profane, el este *Cel ce este*. El nu e zeu, este *Ființă*, viața viețelor. Tot ce este, este adevăr, tot ce nu este, este minciună; păgâni, nu profanați numele adevărului prin erorile voastre!

Dar ce este acest adevăr, această ființă? Ascultă-l cum singur își dă definiția: „Eu sunt Domnul Dumnezeuul tău care te-a exdus din casa servituții; să nu ai Dumnezei¹ afară de mine!“

¹ Zeu, în limba ebraică, însemnează *potent, domn, stăpân, ciocoli*.

N-auziți, sclavilor, că acest Domn Dumnezeu este libertatea libertăților? Și că alt Dumnezeu nu e decât libertatea? Moise în cer nu vede revoluția ca Cecrop, el vede libertatea, vede spiritul liber, atot bun și atot potent, spiritul ce mântuie sclavi din servitute, spiritul ce plană peste elemente. Revoluția nu e în cer, ci un arhangel al acestui spirit pe pământ care aprinde inimele celor ce cu mâna înaltă să scoală să scuture jugul.

PERIODUL AL DOILEA

I

Unde e materie nu e decât forța, unde e spirit acolo este putere. Unde predomină materia, acolo predomină forța și prin urmare dreptul celui mai tare, fără datorii. Unde predomină spiritul, acolo predomină puterea și prin urmare dreptul celui mai debil.

Doctrinile Indiilor, Egiptului, era bazate pe forță, toate divinitățile era forțe, elemente, materie. Dogmele religioase, credințele insinuate popoilor, nu serveau decât spre consolidarea sau perpetuarea despotismului. Umanitatea era stătută de suferințe și de dureri; omul însă avea instinctul sinelui, fiecare simțea că este într-însul un Eu și acel *eu* cugetă, și acel *eu* are o origină cu totul distinsă de a materiei. Și după atâția secol, acel *eu* a cătat să proteste odată.

Când omul protestă în cetăți, a cătat să cază victimă atât a despoților, cât și a sclavilor. Despoții prin sclavi și-au terasat adversarii. Când atâția Prometei se încercase a arăta rătăciților adevărul, orbilor lumina, crierilor și inimelor înghețate a le comunica căldura vieței și știința, Prometeii fură condamnați ca furi de cele divine, ca furi ai focului din cer și condamnați a li se roade ficații de vultur.

A fi condamnat la moarte, a muri nu este nimic când moare cineva împăcat cu conștiința. Pentru liberatori se inventă alt chin, cu chinul morții și tortura remușcării. Iată cum: a se

perverti cuiva conștiința, a se fasona mintea omului astfel încât să creadă că comite răul când face binele, a-l face să nu cuteze niciodată a face binele, că va trece de fur de cele divine, de apostat, aceasta va să zică a face din conștiință o remușcare, este vulturul ce de viu roade ficații cuiva.

Mulți au sacrificat viața cu bucurie; a-și sacrifica însă dimpreună cu viața și onoarea, aceasta este eroismul eroismilor, egal cu puterea divinității. Un Prometeu născut fără scutece, în iesle, avu această putere: se decise a muri pe lemn, între doi ladri. Vulturul remușcării de El nu se apropie.

Atâția și atâția secoli, dogma că omul este după imaginea divinității fu persecutată prin toate cetățile, prin toate societățile umane ca o profanație, și nu se putea profesa decât pântre popolii nomazi. Omul cată să fie huma, vierme: sacerdotele numai era ceva, și despoții numai era fiii și delegații divinităților. Arburele științei era condamnat de dogmele Indiilor și ale Egiptului să-și ascunză rădăcinile, să și le întinză până în fundul iadului și de acolo să-și tragă suc: „Cu moarte să moară cine va gusta din fructele lui!“

Sakia în Indii, cu brațu-i titanian zmulse arburele științei și discepolii lui, transplantându-l în China, răsturnară și dogma, și sistema. Arburele științei fu arătat, demonstrat că își are rădăcinile în cer și ramurile lui cad ca niște raze pe pământ. Cine gustă din fructele lui, ia viață nouă și vede lumina vie¹.

II

Tot era materie și forță și fatalitate în Indii și în Egipt și în toată Asia; pentru că spiritul și puterea și voia liberă nu era recunoscute, n-aveau drept de cetate. Echilibrul nu numai că

¹ Vezi *Istoria universală*, tomul I.

era rupt, ci un termen era cu totul anulat. Dogma unității materiei domnea în toată inerta ei.

Primii rebeli, primii apostatați cunoscuți în contra acestei dogme fatali fură Prometeu, Sakia, Moise, Inach, Cecrop și Cadmus. Moise și Cadmus mai furară și alt foc din cer și îl divulgă ră viermilor, humelor, broșilor de oameni. Divulgă ră alfabetul! Cum să nu turbeze forța faraonilor antici și moderni? Două soțietăți, nouă modele se stabilizează în fire: una în Palestina, în terra promisă, și alta în Elada. China rămase izolată, necunoscută de lumea antică și prea puțin cunoscută de lumea modernă.

În Terra promisă, fu recunoscut de Dumnezeu liberatorul sau libertatea Iehova; în Elada revoluționarul, revoluția-Jupiter. În Palestina se stabilește o republică democratică federativă pentru că capul statului, Domnul-libertatea, domnea nevăzut în ceruri: „Să n-ai ție alți zei“, adică domni. În Elada, pentru că revoluționarul se dogmatiză că a fost zeu, pui de zeu, se stabilizează regaturi cari, până în fine, se confederază. Zeul însă mai avu frați și copii și consânghi divini; aceștia după dreptate căta să fie egali, căci spiritul se manifestase deja și se agita ca activ. În cer, prin dodecada zeilor se dogmatiză o republică de zei. Pe pământ, prin urmare, regatele au cătat neapărat să se transforme în republice aristocratice și federative. Pentru că credințele, idealurile ce își fac oamenii despre cer și le realizează pe pământ.

Moise, ca să desființeze temințele și torturele, renegă, desființă mai întâi iadul. Iehova al lui nu are rival, nu are adversariu. Moise nu vorbește nicăiri de dracul, dracul este o invenție sau o imitație a regalității ereditare a lui Solomon. Iadul la ebrei nu înseamnă decât moartea, întunecul. Răul pentru Moise nu era decât lipsa binelui, adică sau rumperea echilibrului între activ și pasiv, sau dislocarea lor.

Șarpele pasiv devine activ și amăgește pe femeie, și femeia pasivă devine activă și seduce pe bărbat, iată pierderea binelui, iată răul în mitul lui. Acest mit exista deja în tot Orientul, Moise nu putea face să-l uite oamenii. Omul era deja condamnat de mult la moarte de va gusta din fructele arborelui științei. Nară dar și el acest mit, însă afirmă că femeia este destinată de a sfârâma capul șarpelui: ea va civiliza sau mai bine va moraliza pe om.

Instituția carcerelor și a carneficilor nu fu cunoscută în Palestina până la regalitate, pentru că nu fu cunoscut nici iadul, nici dracul. Pentru criminali sau ucizători, Moise institui patru cetăți inviolabili de refugiu sau penitențiar. Acolo se refugie culpabilul și statul fu scutit de a salaria carnefici. Consângii ucisului singuri cu dorul lor avea dreptul de a pedepsi pe ucizător, iar nu niște judici salariați, cu tot sângele rece. Criminalul refugiat în cetățile de azil scăpau din mâna celui cu drept de răzbunare; după ani putea să fie iertat. Crima de lèse-maiestate nu este cunoscută în noua societate-model. Crima de lèse-divinitate era foarte sever pedepsită pentru că era crimă de lèse-libertate.

În Moise se văd niște reforme putem zice cu totul radicali. El o rumpe cu totul cu trecutul nu numai în instituțiuni, ci și în termeni sau denumiri. La el sacrificatorii, servitorii altarului, nu se mai zic hierofanți, ierei, sacerdoți, adică sacri sau sânti, ci simplu, cu un nume istoric de leviți, după numele străbunului lor, ca toate celelalte sementii. În limbajul lui nu se mai aud vorbele de miracole sau mimuni, ci *semne*, simboluri; mitul, fabula, alegoria, după Moise se zice avelație, apocalipsă. Termenii de *auguri*, *devini*, *ghicitori*, ce presupun fraudă, ciarlatanerie, fură aboliti. Cei cari văd bine, bazați pe experiență, pe adevăr, pe știință, fură numiți *văzători*, *oratori publici*, *profeti*, adică *predicatori* (profet „predicator“ va să zică: *phao dico*, și *pro* sau *pre*, „predic“, predicator). Tot ce se zicea zeu în Egipt și

în toată Asia, pentru Moise însemna materie, forță brutala, forță fatală, ciocoi cum am zice noi, despot.

Moise făcu și mai mult: nimic nu mai nară despre datinele și cotumele Egiptului ca să nu-și mai aducă aminte posteritatea de dânsule. Ce bine ar fi fost dacă evangeliștii n-ar mai fi descris datinele și ipocrizia fariseilor! Călugării creștini n-ar fi avut pe cine imita. Cel puțin ar fi inventat altceva...

III

Reformele acestea radicali nu se văd în Elada pentru că Înach, Cecrop și Cadmus vin pe rărâmul ei cu toate tradițiunile, preținerile și prejudețiurile Egiptului și Feniciei. Vin cu toți zeii păgânătății, cu toate inegalitățile sau inferioritățile zeilor subalterni, cu toți fiii de zei sau semizeii lor. Un om de rând s-ar fi considerat de eretic, de apostat, de ar fi cutezat a zice că este egal unui Cecropide, unui Heraclide, unui Ahile, unor descendenți ai lui Castor și Poluce.

Oamenii de rând ce avea sânge prin vine nu putea în Elada fi egali eroilor, principii lor avea icor, adică mai mult decât ambrozie divină, care circula prin vinele lor. Sacerdoșii Eladei nu era niște cetățeni de rând, însărcinați cu depozitul legii ca leviții lui Israel, ci niște favoriți ai zeilor, niște mijlocitori între oameni și zei. Ei legitima fiii bastarzi, ei adeverea cum au născut Danaele și Ledele. Elada nu fu decât Egiptul răsturnat, cu aceleași elemente; Palestina fu Egiptul denegat, abandonat cu totul.

Palestina însă fu plină de fiii sclavilor din Egipt, idei noua cu totul nalte și divine, altoite în tulpină veche. Elada fusese plină de vechi pelasgi, de vechi protestatori, de un fel de barbari ca gotii, ostrogotii, normanzii, francii Europei, stirpe inculta dar viguroasă, dar necoruptă, neperversă, câmp primitiv de orice sămânță. În Palestina conducea un Moise, un Iosua al lui

Navi, câțiva pontefici succesivi și judici și în fine foarte rari câțiva profeti protestatori ce ajungea a fi condamnați la moarte.

În Elada din contra, era o stirpe de oameni toți capabili de a deveni Moși, și Iosue, și profeti, toți capabili d-a se arma cu junghiul lui Aod și al lui Iehoiada. Acestor popoli fu de-ajuns a li se înrădăcina credința că cel mai mare zeu, domn al cerului și al pământului, este revoluția, că fructele sapienței sau științei nu sunt prohibite, ci că știința este fiia semprevergină, născută din creștetul divinității supreme; le fu de-ajuns să știe că în cer este republică. Prin aceste principie, mintea oamenilor naturei își luă avântul spre a domta și cultiva materia. Și de unde în Palestina, cu niște popoli de sclavi, republica democratică degeneră în monarhie absolută, în iudaism, farisaism, contra tuturilor protestațiunilor depozitarilor legii, în Grecia regalitățile cătară să facă loc până în fine republicelor democratice și federative. Credințele până în fine aduc la fapte.

Forța materiei câtă să ceadă înaintea puterii spiritului. Divinitățile monstruoase ale Egiptului luară forme umane. Forța stâncelor de piatră, forța metalelor câtă a se mlădia sub puterea spiritului împrumutată daltei artiștilor. Și fiindcă spiritul este caritabil, delicat, curtez, spiritul înnobilă materia, îi dete formele cele mai delicate, cele mai perfecte. Gustul deveni un cult. *Brotul* ardică capul în sus și deveni *anthrop*. Puterea gustului, frumosului, sublimului, învinse sau convinse forța materiei. Artele, științele, fură divinizate, avură altare; vârtutea deveni virtute, cultul pentru libertate ardică la rangul de zei pe toți apărătorii patriei, pe toți tiranoctonii și, o! minune, regicidul fu înălțat la rangul de zei.

Singură credința că Dumnezeu e revoluția, singură această credință produse Soloni și Licurgi, Harmodii și Aristogitoni, Leonizi și Temistocli cu soldații lor, Aristizi și Timoleoni; Homeri, Pindari, Sapphe, Eschili, Sofocli și Euripizi; Herodoți,

Tucidizi și Xenofonți; Isocrați și Demosteni; Pitagori, Socrati, Aristoteli și Platonii; Appeli și Fidii.

Până când mai există timpul, până când mai este un mâine, tot mai e un progres; și fără mișcare, fără naintare, fără reforme salutarii, fără revoluție nu e progres. Primeniți-vă, primeniți-va, oameni, că almintrelea vă împruțiți de necurăție și de langoare. Primeniți domnitorii ca să nu devie tirani. Forța materiei singură e o besniță fatală, o durdă ce strivește și distruge cu greutatea. Numai agera putere a spiritului o poate dirige și utiliza.

IV

În Palestina, multul era materie pasivă, oameni învechiiți în relele Egiptului, fiii și nepoții acestora, cu aceleași înclinări și datine, cu aceleași erori; și inteligența spiritului era între puțini. Sclavul inoranței era o regulă generală; omul liber cu mintea și cu inima era o excepție. În Elada din contra, multul era om al naturei, descendent de protestatori în grămadă de emigrați, multul era liber; și puținul conserva erorile și prejudițiile Egiptului. Semizei, Heraclizii prin urmare au cătat să dispară. Servitutea fu o excepție.

În Palestina, sclavii nu putură fără stăpân și până în fine cerură un rege. Mai marele preot le dete în fine un rege; le spuse însă că nu e grația lui Dumnezeu, ci pedeapsa, biciul lui pentru cererea și faptele lor. Iată originea regalității pentru creștini, ce sunt continuatorii mozaismului; regele e flagelul, iar nu voia și cu atât mai puțin grația celui ce mântuie din casa servituteii. Sclavii abdicară și la dreptul de alegere. Le-au fost mult că au și ales pe Saul și pe David. Israel deveni iudeu sau judan, adică partizan al dinastiei lui Iuda.

Două semeniții întemeiară o dinastie. Solomon, ca să poată domni, se încercă a introduce idolatria, adorația materiei sau a fortei; neputând însă a o stabili, introduse dogma binelui și a răului, dete, după doctrinele Persiei și ale Egiptului, lui

Dumnezeu un adversariu, inventă pe Satan, cu alte cuvinte introduse faraonismul; rennoi pe Osiris și pe Typhon prin Sabaoth al lui și prin Satan.

Zece sementii protestară și se despărțiră în stat separat în care se mai conservară legile lui Moise. Iudeii prefăcură aceste legi din verset în verset ca să-și poată legitima abuzurile și privilegiile, și iată două versiuni de Biblie, a iudeilor ebraică și a israeliților, dintre cari fură și cei șaptezeci, ce o traduseră sub Ptolemei în elenește. Din dezbinarea în iudei sau judani și israeliți urmară servitute în Babilonia, doctrine antiliberali, datine și credințe antimozaiice, aduse din cetatea confuziunii, aristocrație de naștere, farisaism, servilism înaintea succesorilor faraonismului, perșilor, Ptolemeilor, Cezarilor, catastrofe, disoluție; și printre acestea, protestațiuni perpetue din partea conservatorilor de libertăți, de doctrine salutarie, de eroism, protestațiuni și aspirațiuni nalte și nobili ale profetilor, eroism de Iudite, de Macabei: micul, meschinul, hidosul, servilul în genere și marele, frumosul și liberalul în excepție.

Cu toate acestea, faraonismul de oriunde era, de oriunde se adoptă, de oricari succesor al lui, faraonismul avea ochii puși pe aceste două tere, pe aceste două cuiburi unde spiritul se agită să domoale materia, să stabile echilibrul între forță și putere: Grecia și Palestina sta în ochii faraonismului. Și cu Grecia împreună am uitat să spunem că mergea în paralel și Roma republicană, pentru că avea tot credințele Eladei. Zeul ei era tot Jupiter, tot revoluția, cu diferență numai că originea elenilor era din emigrați protestatari și a romanilor de principii, ca Eneea, și de tâlhari, ca Romul și consortii.

Faraonismul transplantat în Persia nu lăsă repaos Palestinei și Eladei. Faraonismul imitat de Filip și Alexandru nu lăsă repaos Eladei și Palestinei. Rennoit prin Prolemei, corupse de tot Palestina și Grecia; altoit în Roma prin misterele și cultul Isidei, întemeiat de Cezar și August, nu mai dete pace, nici nu

mai lăsă viață nici Palestinei, nici Eladei, ca și republicei Romei. Tiberii și ceilalți Cezari, succesori adevărați ai faraonilor, împliniră restul.

Faraonismul nu-și sătură turbarea decât când distruse republica Romei și reduse țările libertății, Palestina și Elada, în provinciile ale imperiului păgân, ca să nu zicem roman; pentru că tot mai era un mare număr de republicani, ce deveniră primii martiri ai cristianismului. Un singur despot, faraon divinizat în Roma, proconsoli în Palestina și Elada, sub numele de Ahaia.

PERIODUL AL TREILEA

I

Elada însă, prin Socrații și Platonii săi, aflaseră cuvântul Logos, și profetii Palestinci, văzătorii ei, îl văzuseră mai dinainte și aspiraseră la avènementul lui. Cuvântul este principul tuturilor legilor eterne ale naturii materiale și naturii spirituale. Cuvântul era la Dumnezeu și Dumnezeu este cuvântul. Cuvântul este focarul tuturilor schinteilor divine ale rațiunii universale, repărțite cu justiție și economie divină peste tot ce viază. Cuvântul este expresia inteligenței spiritului și cu cât predomină materia și prin urmare forța, cu atâta puterea cuvântului se împuținează. Unde este exclusivamente materia, acolo cuvântul dispare cu totul.

Tot omul își are partea sa, schinteia de cuvânt. Omul corupt n-ascultă de cuvânt. Omul pervertit nu numai n-ascultă, dar nici nu știe de cuvânt. Unde societatea este coruptă și pervertită, unde – după zisa profetului – n-a mai rămas până la unul, unde toți s-au abătut, toți împreună s-au înrăutățit, unde n-a mai rămas nici cât să pui degetul de sănătos pe corpul colectiv al societății, acolo ce se făcu atâtea miliarde de schinteie ale cuvântului universal? Toate acele schinteie, ca să zicem așa, se retrag și se adună ca într-un focar într-un singur

individ. El singur cugetă și raționă cât toți. Și acel mare fenomen se numește *incarnarea cuvântului*.

De aceea, pretutindeni unde sunt mari vițiuni într-o societate, acolo d-alături cu dânsle sunt și mari virtuți în alte individe, spre a nu se rumpe echilibrul. Varii și multe geniuri se văz în societatea antică a Eladei, virtute însă mare la un loc nu se vede decât în Socrate, când se corupe societatea elenă. Și fiindcă nici o societate nu se degradase, nici se corupsese ca în Palestina devenită iudee, aci incarnația cuvântului după toate legile eterne cată a-și avea locul spre mântuirea umanității. Acolo corupția era mai mare, acolo și tradițiunile, credințele despre avinimentul unui redemptor, unui liberator, era înrădăcinate.

Omul căzut s-a fost numit Adam, după tradițiunile abramiene, omul regenerator, cuvântul incarnat a cătat a fi numit Adam cel nou. Omul prin om a cătat să fie regenerat, pentru că s-a văzut că instrumentul cel mai perfect al spiritului prin care își operă progresele sale este omul.

Faraonismul roman al Cezarilor își avea originea în faraonismul Egiptului, tot adică acolo unde, ca o protestație, și principele libertății își avură începutul și se transplantaseră în Elada și Italia, precum și în Palestina. Cuvântul, recunoscut de eleni, văzut de văzătorii Palestinei, se incarnă în Berhleem, de la spiritul cel mai curat și sânt, din sânul verginității, și se născu în presepiu ca ultimul din proletarii spre a realța și regenera umanitatea de la picioare, de la părțile ei cele mai suferinde și mai abjecte.

Sus, umanitate! Dumnezeu este om și omul e Dumnezeu: sus, sclavule! Ungere s-a pus pe capul tău și te-ai sacrat preot și rege totdeodată. Cuvântul etern, cuvântul demiurg își recunoaște persoana de sacră și inviolabilă. Toți fiii laborii și ai durerii, toți pescarii și dezmoșteniții, veniți la dânsul, sus la

Golgota și de acolo la victorie. Spargeți porțile temnitelor, căci Domnul vostru a spart porțile iadului.

Luată cu toții spirit sânt și în toate limbile spuneți până la marginile lumii nuvela cea bună. Câți sunteți orbi, deschideți ochii la lumină și la puterea cuvântului și vedeți că nu mai puteți fi sclavi, averea altuia. Câți sunteți surzi, auziți odată ca Dumnezeu-libertatea este Dumnezeu-cuvântul. Câți sunteți muți, câți aveți gura astupată de călușul Cezarului, noului faraon, destupați-vă gurile, dezlegați-vă limbele și strigați de pe acoperișele caselor că sunteți toți liberi, preoți și fiii ai lui Dumnezeu, frați în cuvânt și în torturile crucii. Popole-Iazăr, scoală din gunoi, scoală însuși din mormânt și ia-ți drepturile, locul tău în soarele dreptății.

Ecclesie prostituată, ecclesie-Magdalina, ce îți dezvelei carmenii numai înaintea celor tari și avuți, ce îți prodigai profumele pe capul Cezarilor și fariseilor, ale cărui cugetări era numai pentru desfătarea domnilor lumii. Ecclesie prostituată, depozitara *legii*, vino-ți în sine, Magdalino, ascultă cuvântul; mult ai iubit, mult ți se vor ierta păcatele. Popolul-Iazăr, fratele tău, nu mai zace în gunoi, nu mai e mort; a scuturat de pe dânsul lințoliul. Mirul tău, de unde era pentru capul regiilor și preoților, varsă-l tot pe picioarele fiiului omului, pe picioarele umanității, peste popul ce suportă toate greutățile.

Perii capului tău, toate cugetările adică ce ies din capul tău, vie toate și acopere aceste picioare, acest popul îngreuiat de atâtea sarcine; cugetă, cugetă, Magdalino-ecclesie, cugetă numai la popul până se va ridica, crește-l și fă-i educația. Magdalino reîntregită, de unde ai fost curvă și rufiană domnilor, de azi înainte ești mireasă, *uxor*, consoartă legitimă a cuvântului.

Popole, mirul tot, până la ultima picătură, este pe capul tău, mort ai fost și ai înviat, și ai înviat Crist, adică uns preot și rege, persoana ta este sacră. Ca preot singur ai dreptul, fără intervenirea nimului, a te ruga lui Dumnezeu în spirit și în

adevăr în tot locul și în tot timpul. Nu localiza divinitatea în Ierusalim.

Omule nou, după cum este sacră persoana ta, așa este și a aproapelui tău. Prin urmare, iubeste pe aproapele ca însuși pe sine-ți. Ce nu-ți place să-ți facă altul, nu face nici tu altuia. Ceea ce-ți place să-ți facă altul, fă și tu altuia. A iubi pe cei ce te iubesc, o fac și păgânii. Tu iubeste și pe cei ce te urăsc, dorește repentirea și îndreptarea lor, binele lor, pentru că în îndreptarea comună, în binele comun stă și binele tău. Iată împlinirea, iată continuarea legii.

II

Ideile, doctrinele nouă, protestațiunile, tot progresul moral ieșit din sânul Egiptului nu-și putuseră afla loc nici în Egipt, nici oriunde doctrinele și sistema faraonismului se întemeiasă. Inach și Cecrop le duseră la descendenții emigraților pelasgi, la fiii naturei. Moise le duse, dimpreună cu un popol învechit în servitute, în mijlocul deșertului și de acolo succesorul său în terra promisă.

Ce este în material, aceea este și în spiritual, pentru că spiritul am zis că este corelativ și paralel cu materia. Frunza de calitate bună n-are viitor, n-are viață în trunchiul învechit și vermulos. Progresul, doctrinele salutarii ieșite dintr-un popol în elita lui de oameni, n-au viitor, n-au viață, nu pot avea drept de cetate în același popol.

Incarnarea cuvântului se operă în Palestina pentru că acolo era și tradițiunile, doctrinele lui Moise, conservate, înaintate, propagate prin profeti. Primii creștini se recrutară din elita israeliților, adversarilor continuatori ai mozaismului. Iudeii sau judanii nu putea fi apți spre a adopta niște principie și doctrine ce le renegaseră deja de mult și în care nu-și vedea decât pierderea intereselor și predominării lor asupra popolului. Pe când faraonismul Cezarilor, după ce reduse în provincie romană

Elada întreagă, reduse în ruine și Ierusalima și credea că libertatea s-a stins pretutindeni ca și în toată Italia, din acele ruine ale Ierusalimei, din acele familii fugare de iudei și de israeliți ieșiră și câteva familii de creștini, ce se risipiră în Asia Mică, în Grecia, și ajunseră până în cetatea Cezarilor.

Primii ce veniră la cristianism fură grecii platonieni, ce cunoaște de cuvânt, de logos, parte mare din stoici, atât greci, cât și romani, restul republicanilor din Roma și din Italia, toți sclavii, toți dezmoșteniții, toate victimele imperialismului, faraonismului Cezarilor și patricienilor.

Cu cât se întinseră și se înmulțiră creștinii, cu atât începură a deveni redutabili oamenii forței, lumii vechi și păgâne. Patricienii, comercianții, toți precupeții de corpuri și de suflete umane, toți cămătarii, proprietarii de sclavi, toți agenții și zbirii forței, despotismului universal, deșteptară prepusurile Cezarilor și începură a persecuta pe creștinii din tot imperiul ca pe niște inemici ai ordinii, ca pe niște destructori ai tuturilor bazilor pe care se întemeia societatea.

III

Spre a-și face cineva o idee de societatea romană, se cuvine a-și face alt studiu, special. În câteva linii vom arăta aici câteva puncturi principale.

Sub imperiu, cezarul, imperatorul, era Dumnezeu; calul imperatorului însuși era adesea divinizat. Concubina cezarului era o divinitate, junele ce ar fi avut onoare de a fi răpit ca un Ganimede în regiunile eteriene de cezarul-Jupiter, a doua zi avea altare din partea cetății întregi. Liberatii favoriți ai patricienilor, toată partea comerciantă trafica cu vânzare și cumpărare de oameni. Patricienele, curtezanele, auzind că băile în sânge uman țin pielea fragedă și frescă și fac fața frumoasă, înjunghea pe toată ziua oameni cumpărați și în sângele lor proaspăt își făcea băile.

Precupeții de corpuri și de suflete umane cumpăra de la căpitanii ce se întorcea de la răzbel oameni de științe și de arte, captivați din cetățile învinse, retori, filosofi, matematici, artiști; cu dâșii forma colegiuri de băieți și de fete cumpărate, învăța pe unii științe și arte, și îi vinde ca bărbați instruiți cu prețuri foarte scumpe. Din fetele instruite stabilea case de prostituție, făcea actrițe, istrioane. Prin sclavi arhitecți se construia edificiurile colosali, punți, monumente. Apollodor arhitectul ce a construit puntea lui Traian a fost un sclav, instruit și educat astfel.

Artizanii și meseriașii era mai toți sclavi; oameni, geniuri ca Talma, ca Paganini, în acei timpi ar fi fost niște sclavi sau niște istrioni. Oameni ca Franklin, ca Arago, ca Michel Angel și Rafael, ca Rossini și Mozart, ar fi fost niște sclavi. Oameni ca eu care scriu, ca voi cât mă citiți, am fi fost mai rău decât sclavii, am fi fost niște liberați. Liberații era mai răi decât lacheii ciocoi.

Ei bine, oameni ca cei enumerați, cum suntem toți românii și cum am fost întotdeauna fără a fi patricieni din naștere, alergau firește a îmbrățișa dogmele și credințele salutare ale primilor creștini, căci adesea sclavul din societatea romană era arhieru în societatea secretă a creștinilor. Acolo afla egalitatea, înfrățirea, acolo ungera prin baptesmă, acolo ajutorul reciproc, acolo consolația, toate virtuțile lumii antice și mai mult decât toate, o virtute nouă, [ne]cunoscută până atunci, caritatea.

Virtuțile stoice era o umbră pe lângă virtuțile creștine, eroismul grecilor și romanilor nu se putea compara pe lângă eroismul martirilor creștini. De la tată până la prunc, de la bărbatul cel mai viguros până la muma cea mai călduroasă și până la verginea cea mai timidă întrecea tot eroismul antic. Curagiul și răbdarea martirilor puna în admirație și uimire pe însuși carneficii lor, ce lepăda instrumentele torturei și alerga

să moară și ei așa de frumos, invocând numele celui crucificat pentru mântuirea sclavilor cezarismului, sclavilor păcatului.

Primele persecuțiuni ale israeliților creștinați fură numai în Palestina de la judani. Autoritățile romane era indiferenți la incriminările judanilor, căci nu considera cristianismul decât ca o sectă din Iudeea. În primul secol avură timp creștinii de a se înmulți și organiza sub indiferința imperiului. De la Domițian încoace, doctrinele lor și numărul lor începu a însufla prepus despotismului. Unsprezece mari și oficiali persecuțiuni avură în tot imperiul.

Răul creștinismului tot veni de la faraonismul Romei; sântul Ioan filosoful și evangelistul ne descrie sub vălul apocalipsei toată corupția Romei deznervate, noii Babilonie, și prevede toate persecuțiunile din partea acestei prostituate ce, stând pe hidra cu șapte capete, soarbe din cupa de aur sângele uman și se îmbară de sânge uman. Sântul Ioan uită, ca să zică așa, relele Romei cezarilor când prevede relele ce au să vie peste societatea sau ecclesia creștinilor de la Roma papală, și atunci prostituatei îi dă numele cel mai teribil, cel mai blestemat, numele de 666¹.

IV

Pe la începutul secolului IV, creștinii era deja întinși în toate părțile imperiului, în toate ramurile guvernului. Păgânismul era deznervat, batjocorit de sceptici ca Lucian și însuși de imperatori, ce își numea caii membri ai sinodului sau congregațiunii sacerdoțiului păgân.

Numai în creștini se vedea suc de viață fizică și morală, apatia stoică, răbdarea cea mai exemplară, probitatea, blândețea, caritatea, solidaritatea visată de Israel, eroismul, toate virtuțile în fine aduse la perfecție. Viitorul era al creștinilor, al omului

¹ Ce însemnează *latinos* după sântul Irineu. Vezi nota acestui număr.

nou, peste lumea veche ce sta să cază în ruine. În administrație și în tribunale creștinii era cei mai integri și mai drepti. În armată, creștinii era cei mai fideli și mai eroi pentru că cu toții, la orice împregiurare, era închinați crucii, adică morții celei mai cumplite.

Constantin, ce aspira la tron, văzu în creștini un mare element de speculație și deveni protectorul lor, ca să fie susținut și înălțat de dânșii. Prin creștini, Constantin se sui la imperiu și nu văzu siguranță decât în părțile Orientului, unde Dacia deja era toată creștină, și în Elada și Asia Mică păgânismul scăzuse cu totul. Își mută reședința în Bizanțiu, numindu-l Constantinopole și Roma nouă, Roma creștină. Creștinii, ardicând crucea în locul acvilei asupra stindardelor, crezură că creștinismul a triumfat.

Însă vai! de aci înainte începe adevărata și serioasa reacție, adică idolatria mascată, parodia cristianismului. Încă mai dinainte, papii Romei, văzând deznevrea și corupția romanilor, începuseră a aspira la dominația peste spiritul umanității. Istoria ecclesiei vorbește de papa Ștefan I pe cari mai mulți arhieriei îl declară de Anticrist. Eugene Sue vorbește, în *Misterele popolului*, de Titric, agentul lui Ștefan I în Galii și dezvăluie planurile Romei papale. Acest Titric se făcuse creștin cu condiție de la papa Ștefan de a-l ajuta să vie la imperiu și a realiza planurile sale anticristiane¹. Cine ne asigură că Constantin n-avu asemenea tentațiuni, sau că ambiția lui nu le-a căutat, cum se zice, cu lumânarea, când faptele lui învederează o reacție și o parodie totală a cristianismului?

V

Aci este timpul de a vorbi că una este cristianismul ca doctrină, ca un întreg de dogme salutarie, ca *lege* sau religie,

¹ Vezi *Misterele popolului*, vol.VI și VII.

și alta este ecclesia. Ecclesia, după unii, va să zică adunare, ca și *sinagogă*, ce în adevăr va să zică „adunare”. După cum se vede însă în primul secol, ecclesie va să zică „societate”, adică toți creștinii câți se afla într-o cetate oarecare, cu toții la un loc forma o ecclesie, o congregație și prin urmare și locul lor de adunare în care se concerta despre ale comunei și se ruga lui Dumnezeu. Ecclesia nu era templu.

Ecclesiele, până la Constantin, de nicăiri n-avea drept de cetate decât numai în Dacia, care se emancipase de Roma păgână și imperială încă de la Aurelian, și până când fură persecutate, era constituite în toată curăția și simplitatea lor de apostoli. De la Constantin, ecclesiele toate sau toate congregațiunile or comunitățile de creștini au cătat să devie o singură soțietate sau ecclesie ecumenică, adică universală și federativă, la care de la început aspira toate, rămâind fiecare ecclesie sau coprins autocefală, adică de sine¹. În sinodul de la Niceea, unde prezida Constantin (să luăm bine aminte, unde prezida cezarul Constantin), acolo se și constitui *una sântă catolică*² (citește ecumenică sau sinodică, pe românește) și apostolică ecclesie. De aci înainte, ecclesia deveni oficială, și instituțiunile, ierarhia, regulele cum să se administre soțietatea creștină, drepturile și datoriele ei se numiră ecclesie.

Alta fu ecclesia primitivă, instituită de apostoli, și alta ecclesia oficială. Ecclesia primitivă fu numită mireasa lui Crist și prin urmare mater a creștinilor. Spiritul ce via într-însa era sufletul marelui corp colectiv al creștinătății. Ecclesia primitivă era școala și focarul progresului. Toate ilustrațiunile secolului se adunaseră în sânul ei. Lumea veche era retrogradă, staționară, păgână; tot progresul se opera în ecclesie.

Ce se făcu cu ecclesia oficială? Ecclesia oficială deveni concubina cezarului, fu toată la comandele și la capriciurile lui;

¹ Vezi *Instituțiunile României*.

² Catolicismul d-atunci dată.

vitrigă a creștinilor, nu mai cugetă decât ca toate concubinele la toalera sa, la ierarhia sa, la drepturi fără datorii. Lăcomia o făcu să nu mai invite popoul decât la răbdare, la suferință, la privațiuni, la lepădare de toate bunurile de pe pământ. Nuvela cea bună, ce se tot da de trei sute de ani, nu mai fu pentru viața aceasta, ci după moarte în cer. Și iadul păgânilor pe care îl zdrobise Crist, redemptorul umanității întregi, ecclesia oficială iar îl reînființă pentru toate cuvintele vechiului faraonism. Crist venise ca să anunțe un sempiternu an al Domnului, adică să distrugă toate carcerile, toate închisorile de datorii, toate constrângerile corpului. Cum putea cezarul și cămătarii fără aceasta? Ecclesia reînființă iadul ca să legitime puscăriile și torturile.

Papii, prelații făcură pact cu cezarul și ziseră popolilor:

„Fericiți cei săraci de duh sau de minte¹;

Fericiți cei ce plâng (fără să le mai promită vreo consolatie decât după moarte);

Dați-ne, o popoli, toate averile, toate pământurile, tot ce aveți a lăsa copiilor voștri, tot ce este pe pământ să fie al cezarului și al nostru, al patricienilor, și mai târziu al principilor și al baronilor (de la dânsii apoi le lua tot ei și cei despuieți de averile lor se alegea cu comorile din cer);

Respectați dreptul păgân sau roman. Domnii să rămâie cu sclavii lor, cu dreptul de viață și de moarte asupra lor, cămătarii cu cămăta lor și cu dreptul de a-și vinde pe debitorii lor, precupeții de corpurile și de sufletele umane fie cu precupeția lor;

Legea romană sau păgână să fie legea voastră pozitivă pe pământ; legea lui Crist să fie o lege ideală, o utopie demnă de lumea cealaltă.“

¹ Una este τῷ πνεύματι ortodox și alta τοῦ πνεύματος catolic; una este *modesți, umili cu mintea*, și alta *săraci de minte*.

Și ecclesia oficială, prelații ținând limbajul acesta, făcură și mai mult, sărutară pulberea picioarelor seninătății sale cezarului. Cezarul le dete coroane imperiale (mitre) și tiare, mantii imperiale, titluri de prea sânti, pământuri, sclavi etc. Ecclesia primitivă era sufletul societății. Legea ei era Pentateucul și ea deveni garanția legii, adică *relege*. Ecclesia oficială fu ca sufletul ce iese din corp când se lasă a se despărți de stat. Dacă legea statului era dreptul roman, cum putea legea lui Crist să fie relegea sau garanția acestui drept păgân? Și dacă era garanția acestui drept barbar, cum mai putea fi legea lui Crist?

A despărți ecclesia de stat, a zice: puterea spirituală d-o parte și puterea temporală de alta este una cu a despărți sufletul de corp. Și această absurditate, această violare ce făcu să domine tot păgânismul, tot idolatria, se numi marea dezlegare a problemei soțiali.

Singură ecclesia federativă a Daciei rămase credincioasă mireasă a lui Crist, constituită după canoanele apostolilor, pentru că se emancipase de Roma păgână încă de la Aurelian. Nimic nu fu d-amestec între ea și cezar. Ea prezidă neîncetat șaptesprezece secolii toate corpurile legislative ca relegea să poată garanti legea. Ea prezidă la alegerea domnilor, ea până astăzi ne fu adevărată mater, iar nu vitrigă; ea ne conservă numele de romani, căci ne cultivă și ne conservă limba, ea singură vorbește și se roagă lui Dumnezeu în limba fiilor ei. De când te-au batjocorit zbirii cezarilor, o sântă și preacurata noastră mater? De când ponteficii tăi deveniră sclavii desfrânaților? De când noi, fiii tăi, suferim cu apatie martiriul tău, despuierea ta?

VI

Ecclesia oficială și la răsărit, și mai vârtos la apus, întrona și consolida din nou faraonismul și aservi spiritul. De unde ecclesia lui Crist fu atâția secolii sanctuariul și focarul progresului, ecclesia oficială nu numai stete staționară, ci

retrogradă în păgânism. Toate progresele de aci înainte se operară afară de sânul ei și ea le persecută.

Spiritul lui Crist, alungat din altar, se puse peste laici, peste cei drepti cu inima. De aci apoi protestațiuni în toate părțile. Primele protestațiuni fură la apus, în contra lui Ștefan I, papa Romei din partea arhierilor. Și fiindcă cezarul p-atunci n-avea nimic d-amestic cu ecclesia, Ștefan, neprotegiat de tiranie, rămase cu numele de Anticrist. Protestațiunile de la răsărit fură învinse de fulgerile anatemei ecclesiei oficiali, protegiate de cezar.

Primii protestatori ai răsăritului fură nevoiți a se refugia la barbari, la păgâni. Nestorienii alergară la arabi și îndoctinară pe Mahomet a veni să proteste cu sabia în mână. Cu sabia în mână să proclame egalitatea, cu mână înaltă să dea oamenilor câte a fost promis Crist. Cuteză să spuie popolilor că el este spiritul consolator ce a promis Crist că va trimite după dânsul. Însă vai! Spirit consolator, spirit de libertate și egalitate propagat în stirpe arabă, în stirpe deja foarte veche, stirpe aptă spre a servi despotului ca să poată domina ca tiran, în huzur. Frunză de arbure delicios altoită în tulpină veche și vermuloasă; vin nou și generos în butie veche și dogită, după expresia evangelistului.

Islamismul nu făcu decât să areste corupția în Bizanțiu, a mântui ecclesia de a deveni concubina cezarului. Sultanii n-avură nimic d-amestic cu ecclesia. Islamismul, ca o protestație armată, încuragie și sustinu toate protestațiunile. În Occident, protestațiunile Valdeșilor și Albinesilor fură înecate în sânge și reduse în cenușă pe rugurile papilor. Libertatea conștiinței, dimpreună cu Abelarzii, Ioanii Huși, dimpreună cu hughenoții, avură milioane de martiri. Analele inchizițiunii fac lumea a se spăimânta de torturele papalității. Luther și Calvin apar ca protestație incarnată și triumfătoare și liberă jumătate Europa de faraonismul papal. Libertatea conștiinței devine o dogmă

mai în toată Germania, în Ungaria, în Elveția, în Anglia și mai târziu în America. Această libertate a minții inventa constituția și smulse varga de fier din mâna absolutismului.

Și protestanții Europei totdeauna au simpatizat cu protestanții Asiei. Anglia a susținut totdeauna Turcia; de câte ori au intrat turcii în Austria papală, totdeauna s-au bucurat ungerii și Germania protestantă. Revoluția religioasă aduse revoluția politică pentru că ceea ce credea omul, am mai zis-o, aceea și realizează în faptele sale, în modul relațiilor sale soțiale și politice.

Franța catolică prin protestațiunile sale preferă a deveni sceptică și atee decât să rămâie papistă, și când văzu că nu poate altfel a se mântui de jugul faraonic al dreptului divin, sperie lumea, zburcă tronurile prin protestația ei armată, prin revoluția cea mare voi să zic. „Jos cu tronul și altarul!“ fu țipătul cel mare, „jos cu regea“, și ardica statua rațiunii. Rația fu divinitatea Franței. Însă ce este rația decât logos, cuvântul? „Cuvântul era la Dumnezeu și Dumnezeu era cuvântul“.

Avea conștiință acel popol revoltat de ce zicea și ce făcea când proclama pe Dumnezeul lor cel nou? Era o renturnare sistematică precugetată de la ateismul enciclopediștilor, de la scepticismul voltairian la vera și primitiva creștinătate, la vera liberare a umanității? Sau un instinct, o lege eternă a omului de a căuta lumina când e la întunec, de a alerga la rație când se vede victima erorii, de a cere libertate când se vede în servitute?

Când francezii strigară „Jos cu regea!“ era un semn că simțiseră până în oase că regea catolică nu mai era garanția legii, adică a rațiunii.

VII

Omul are, în adevăr, instinctul sau legea înscrisă să ceară apă când are sete, când îi e frig să caute căldură și când e victima eroarei să caute a-l mântui adevărul sau rația, să sfarme altarele minciunei și să alerge la cultul rațiunii. Însă învățul sau

deprinderea cu trecutul, preținerile și prejudițele cu care s-a crescut îl fac foarte adesea, când va să iasă dintr-o eroare, să dea în alta; când va să abandone o sistemă, să cază în alta, cu totul contrarie și tot atât de pernicioasă.

Revoluția mare a Franței distruse și tronul, și altarul trecutului, desființă și regalitatea, și sacerdoțiul. Însă ce puse în loc? Republica. Și după datinele rămase din istorie, după educația ce avusese Franța, revoluționarii nu putură decât a imita pe Brutii ce alungaseră pe Tarquini și înființară o republică unitară, centralizată, cu toate dregătoriele, cu toată nomenclatura republicei romane. În locul despotismului unui rege, înființară despotismul capitalei. De n-ar fi fost preținuți, ar fi inventat, ca stirpea germană, iar n-ar fi imitat.

Nu luară lecție din istorie, că unitatea este mama despotismului, fie regal, fie republican, și că republica unitară sau încentrată aduce fatalmente la imperiu și de la imperiu la tiranie nouă, la disoluție, la starea unui bas imperiu, unui imperiu bizantin. Despotismul unei capitale, despotismul a mii de despoți e cu mult mai împilător decât despotismul unui singur om; și republica încentrată, nemaiputând a se reîntoarce la regalitate, cade fatalmente sub dictatura unuia din republicani, unui imperator.

Republica și tot guvernul constituțional este cel mai nesuferit și cel mai detestabil din guverne dacă nu asigură mai întâi inviolabilitatea individuală și inviolabilitatea colectivă, dacă nu respectă libertatea persoanei și cu atâta mai mult a comunei, și cu atâta mai mult a județului ce se compune de mai multe persoane.

Prima republică model ce apăru în lume după legile eterne ale naturei fu republica soțietăților sau ecclesielor creștine. Ecclesia primitivă sacră mai întâi prin baptesmă și ungere individul, persoana, și comunitatea sau comuna compunându-se de persoane inviolabili și libere, sacrate, ecclesia sau comuna

deveni și mai sacră, și mai inviolabilă, autocefală sau independentă de sine. Și în fine, ecclesie cu ecclesie independente formară episcopate chiriarhe, adică suverane, apoi arhiepiscopate, apoi patriarhate, și toate împreună o ecclesie ecumenică sau universală, cu un cap nevăzut: Crist. Ecclesia creștină primitivă dete mai întâi un model de o republică federativă care singură este după legile lui Dumnezeu¹. Ecclesia apusului apoi, după sistema faraonică, deveni despotă absolută, cu un singur centru. Iată cauza protestațiunilor și a dezbinărilor și a căderii mai târziu a papalității.

Ecclesia Răsăritului conservând sistema federativă și naturală, încetară protestațiunile în sânul ei și va avea înaintea seculi de durată, ca și sistemele planetare. După sistema federativă a ecclesiei răsăritului sau după un instinct natural al oamenilor, republica Elveției, creată de germani, departe de a fi unitară sau încetrată, se constituie în republică federativă și va dura secolii pentru că respectă libertățile și individuali, și colective. Pentru același cuvânt putu să se consolide și să dure și să prospere republica Americii septentrionali, pentru că se constituie în democrație federativă. Franța de două ori proclamă republica și de două ori căzu sub dictatura imperialismului, pentru că de două ori imită republica unitară încetrată, despotică, a Romei. Aceasta e natura republicei unitare: când este anarhie în Capitală, anarhie să fie în toate provinciile și când este despotism în Capitală, despotismul să domine peste tot.

Oricine a luat sistema faraonică, ca faraonii a pățit mai curând sau mai târziu; cine s-a opus și s-a luptat în contra naturei până în fine a cătat să cază pentru că, până în fine, tot natura învinge. Și natura nu este decât legile împreună și ale materiei, și ale spiritului, ce neîncetat tind spre a stabili și

¹ Vezi *Instituțiunile României* și articolul următor: *Nici încetrare, nici descentrare, ci concentrarea.*

menține echilibrul între putere și forță. Nimeni să nu brave nici fatalitatea, nici libertatea.

VIII

Iată cauza pentru care nu dură prima republică a Franței și căzu sub dictatura imperialismului și apoi sub restaurația burboniană și apoi, ca să cerce, se sculă cu altă revoluție orleanistă la 1830. Cu a treia revoluție, la 1848, proclamă iar republica unitară. Sații, oamenii de atâtea sisteme mai mult și mai puțin faraonice, în a doua republică se arătară Cecropi și Moși noi, spre a propune remedieri radicale multe și varii. Una din vocile cele mai mari fu și a lui Proudhon, cari fu cu atâtea mai mare, cu cât se păru mai paradoxală. Însă ce a zis el mai mult, sau ce a zis mai puțin decât Cecrop și decât Moise?

De a zis Moise că Osiris nu e Dumnezeu, ci Satan, tot așa a zis și Proudhon, că Dumnezeu e Satan, că adică Dumnezeu care susține pe despoți nu poate fi decât dracul gol; sau că Dumnezeu, care ar susține faraonismul papal, nu e decât protectorul despotismului. Și când a zis că „Dumnezeu a murit“, n-a înțeles oare că protectorul despoților neputând fi Dumnezeu, decât o ficțiune ca Osiris, nu mai poate exista înaintea luminei sau adevărului?

Când Proudhon a zis că a murit Dumnezeu-Satan, adică divinitatea satanică, și că Dumnezeu cel nou și cel adevărat este omul sau umanitatea, în ce-a fost contrariu doctrinelor lui Crist, carele a fost expresia, cuvântul lui Dumnezeu? Doctrina lui Crist nu ne asigură tot așa, că Dumnezeu s-a făcut om ca să facă pe om Dumnezeu? Când Proudhon zice, ca și revoluția cea mare, că rația este Dumnezeu, au nu și cristianismul a zis că Dumnezeu este cuvântul? Pentru ce unul să paie oamenilor paradoxal, și cristianismul și mozaismul nu? Pentru că ne-a orbit faraonismul nou (cât pentru ideile soțiali ale lui Proudhon vom vorbi cu altă ocazie, vezi *Biblicele*, pagina 109-118).

Mozaismul a fost protestația în contra faraonismului egiptean; cristianismul, protestația în contra faraonismului roman; islamismul, protestația în contra faraonismului bizantin și revoluțiunile Franței protestațiunii în contra faraonismului papal și regal. Însă tot ce n-au propus oamenii Franței este sistemul federativ și libertatea nu poate avea viață în sistemul unitar. Franța se compune de o stirpe galică veche care, crescută în datori, care a fost pasivă, și de o stirpe francă mai nouă care, venind cu dreptul sabiei, a fost activă. Sistemul unitar fatalmente va domina mult într-însa, ca și în Egipt, și pentru popoli ce doresc în adevăr libertatea, Franța nu poate fi luată de model. Locul libertății este America. Acolo, în tulpina sălbatică s-au altoit ideile celor ce au voit și n-au putut libera Europa, acolo acele idei pot să aibă viață și viitor.

IX

Fiindcă vorbităm mai sus de mozaism, cristianism etc., ne aduserăm aminte a arăta și punctul de plecare și calea progresului credințelor sau religiunilor. Punctul de plecare al simțimentului religios la sălbatici este fetișismul. În prima lui etapă la barbari este teocrația. În a doua etapă, la civilizați sau cetățeniți, sau poleiți, ca să nu zicem spoiți, este idolatria. Cu cât omul se mai îmblânzește, se mai moraliză sau se armoniză, cu atâta iese din idolatrie și religia lui devine antropolatrie, adică adorarea omului.

Cristianismul, care este religia viitorului enunțată ca o bună năvălă de acum două mii de ani aproape, năvălă și mai departe cu facultatea de a adora. Religia lui Crist este ptoholatrie, adică adorația proletarului, a săracului. Ptoholatria este religia omului întregit, omului în adevăr liber, religia spiritului atotbun:

„Am fost gol și nu m-ați îmbrăcat.

Am fost flămând și nu mi-ați dat să mănânc.

Am fost setos și nu m-ați adăpat.

Am fost pe patul lîngoarei și nu m-ați căutat.

Am fost în temniță și nu m-ați cercetat.

– Când, Doamne?

– A fost fratele meu, săracul“.

Iată cultul ce voiește Crist-logos, Crist-rația de la omul cel nou. Înnoitu-ne-am sau am rămas tot în omul vechi? Ajuns-am în era carității, sau suntem încă tot în civilizație, în idolatria patimilor, ca elenii lui Pericle și ca romanii lui August?

Câțiva oameni noi și caritabili, câțiva adevărați creștini din secol în secol nu pot încă înființa creștinătatea, reacția idolatriei moderne dată de la începutul secolului IV. S-au numit oamenii creștini cu milioanele, dar pentru ce mai sacrifică mii și milioane de hecatombe zeului Marte, zeului răzbel? Pentru ce cultul vițelului de aur este cultul cel mai mare și cel mai întins? Templurile Venerii au schimbat numai numele, templurile lui Bachu au schimbat numai numele; preotesele Venerii și ale lui Bachu nu sunt în ființă? Ce schimbare s-a făcut dacă lui Pluton i s-a schimbat numele în Satan și iadul, după ce l-a surpat Crist, s-a reedificat, s-a restaurat și mai teribil de papi?

Papii, prelații, toți călugării, citind Evangeliul imitat-au pe Crist, sau au îmulțit și rafinat ipocrizia și răutatea fariseilor și și-au făcut dintr-însele virtuțile cele mai principale? Nu suntem încă creștini, ci tot civilizați idolatri, cu multe resturi încă din teocrația barbarilor și din fetișismul sălbaticilor. Mai are mult spiritul până să cultive materia, s-o armonize și să stabile echilibrul între puterea lui și forța materiei. Tot forța predomină.

X

Consultând cineva istoria, luând d-a rândul stirpele umane și popolii lor unul după altul, începând de la negri până la cei

mai albi, nu vede decât un progres continuu, din perfect în mai perfect; un progres, voi să zic, al puterii spiritului asupra forței materiei.

Calea acestui progres se pare lungă, însă materia fiind nemărginită ca și spațiul, și spiritul fiind nemărginit ca și timpul, prin urmare și progresul câtă să fie nemărginit și infinit ca și spațiul și timpul. Lungă dar e calea progresului pentru că lung și lung e travaliul spiritului până să învingă inerția materiei ce este nemărginită, până să ajungă a stabili echilibrul între putere și forță, între libertate și fatalitate.

Teoria ce am stabilit despre natura libertății și a fatalității am probat-o cu istoria pașilor sau etăților umanității și fiecare cititor se poate convinge că oriunde a predominat materia, acolo a predominat fatalitatea și forța. Cu cât omul este mai innoțant, mai aproape de bestie, mai aproape de asprimea pietrei, cu atâta este mai fatal, patimele lui mai violente și egale forțelor materiei. Omul ce se aseamănă bestiei devine mai fatal decât avalanșa ce cade din munți, mai fatal decât bomba ce scapă din țeava tunului.

Omul, cu cât este mai mult materie, cu atâta, când este domn, devine despot; când este sclav, n-are decât inerția materiei zdrobită de ciocanul forței, și când se revoltă de multe suferințe, nu mai deșteaptă în el decât forța materiei, forța salpetrei, forța vapoarelor ce sparge și zdrobește, forța leului împuns, forța elefantului turbat. Omul materie nu este decât or sclav, or despot; nu cunoaște decât dreptul celui mai tare. Despre dreptul celui mai debil n-are altă cunoștință decât simțirea ce i-a dat natura, ca tutulor animalelor pentru puții lor, o simțire periodică.

Oriunde și oricând spiritul n-a ajuns încă a cultiva, a înobiliza și armoniza materia, acolo oamenii nu sunt decât unii despoti și alții sclavi, și tot acolo ies și protestatarii și reformatorii cei mari. Și mințea acestora, fiind echivalentă minților ce s-au

cuvini să aibă toți contimporanii lor, mintea lor colectivă ce prevede pentru toți devanță epoca lor cu zecimi de secol. Pentru că spiritul în mișcarea sa continuă neputând a se aresta, cu cât îl comprimă mai îndelung, cu atât în explozia lui, ca să zicem așa, se răpede mai departe în viitor decât unde era să ajungă prin mersul său regular. De aceea revoluțiunile se avântă prin mari bonduri, încât oamenii nu mai cunosc tărâmul politic și soțial de care sunt avântați.

Iată cauza acțiunilor și reacțiunilor în popoli, și iară pentru ce erorile, prejudețiurile, preținerile se succed din generație în alta. Sclavii nu știu să fie liberi și despoții nu știu să fie domni, precum *innoranța nu poate fi știință*. Și când știința se constituie, când adevărul se manifestă, mai are nevoie încă de secol până să pătrunză masele pentru că masele, din trecutul lor sunt mai mult decât corupte, sunt pervertite¹. De aceea Bacon a zis că de ar fi cu puțință să piară toate științele, să piarză omul cu totul memoria trecutului, toată această rație umană fasonată sau pervertită, și să înceapă din nou calea progresului.

Când o dată se rumpe echilibrul, când o balanță stând în cumpănă se mișcă printr-o forță oarecare și apucă o parte la vale, echilibrul nu se stabilește numaidecât. Ceealaltă parte trage mai cu aceeași forță la vale și așa, când în sus, când jos, abia după mai multe legănări sau zbuclinări se restabilește echilibrul.

Din faraonismul Egiptului avântându-se spiritul în idealul lui Moise, lui Cecrop și lui Sakia, faraonismul, prin reacția sa își ia forțe nouă în Persia, în Palestina prin iudaism și solomonism, în Grecia prin filipism, alexandristm și epicurianism, în Roma prin imperialism. Din această situație, spiritul s-agită

¹ A fi un om sau un popor stricat, rupt, plin de plage și de ulcere materiali sau morali, tot este speranță de a se drege, de a se repara, a fi însă pervertit sau întors pe dos ca un ciorap... Ce poate face cu dânsul un Moise sau un Socrate, or Luther?

prin platonism și cristianism și devanță secolii, materia prin greutatea sa trage în cealaltă parte, până când își restabilă cultul prin noua idolatrie a papalității și a noului drept zis tot divin.

Spiritul s-agită prin protestațiuni și revoluțiuni nouă, din ce în ce cu atât mai puțin violenți, cu cât predomină spiritul sau știința, până când îmulțindu-se, popularizându-se știința, matorindu-se popoli, se va stabili echilibrul între spirit și materie și prin urmare între libertate și fatalitate, între putere și forță. Cu cât un popol sau un stat iese din acest timp de tranziție ce se zice civilizație, poleire sau spoitură, cu atâta vedem că se îmulține forța și se mărește puterea. În Europa, englezii sunt mai naintați pe calea progresului și acolo cu atât despotismul este mai domol, cu cât spiritul este mai convingător. În America, unde în arbure nou s-au altoit liberalismul englez, libertatea este elementul de viață fără de care n-ar putea trăi oamenii și guvernul, fiind potent, n-are necesitate de forță. În America și Elveția, guvernul are puterea adevărului iar nu forța hidrei cu mii de capete, adică a minciunei. Guvernele caută a convinge, iar nu a învinge.

Legitime Domn al cerurilor, consolatorule spirit al adevărului,

Carele pretutindenea ești și toate le împlinești;

Tezaurul bunătăților și dătătorule de viață!

Vino și-ți pune tabernacolul în mijlocul nostru și ne curățește de toată macula și de toată tribulația; și salvă, Bunule, sufletelele noastre.

Însemnare

Câte am zis în treizeci și nouă de pagine in extenso se copriind în zece rânduri ale acestei ruge.

EGOISMUL ȘI ABNEGATIA

I

Egoismul știm toți că derivă de la vorba *ego*, adică *eu*. Însă ce este acel *ego* sau *eu* pentru toți oamenii ce raționează? Ca să zicem *eu*, câtă să existăm, să fim vii, să percepem cele de dinafară de noi, să raționăm. *Ego* dar, sau *eu*, este o proprietate, un atribut al părții inteligente din noi, este o proprietate a sufletului iar nu a corpului, o proprietate a spiritului, iar nu a materiei. Spiritul, ca activ și atotbun, a cărui misie este spre a cultiva materia (căci nimeni nu-și urăște corpul său, ci îl nutrește și-l încălzește), spiritul de bunăvoie concede această proprietate ca un drept corpului sau materiei, fiind pasivă (vezi *Spiritul și materia*). Plecând de la acest punct, fiecare vede că egoismul este simțimentul ce are fiecare individ pentru conservarea, prosperarea sinelui și a speciei sale.

Dacă spiritul și-ar fi rezervat pentru sine egoismul său, ca drept al său, și ar fi lăsat materiei abnegațiunea ca o datorie, echilibrul s-ar fi rupt pentru că de o parte ar fi fost numai dreptul exclusiv și de alta numai datoria exclusivă. Răul ar fi fost în nemărginit de mare. Ca bun dar, spiritul concede întotdeauna egoismul său ca un drept materiei spre conservare și de bunăvoie se încarcă cu abnegațiunea ca cu o datorie. Materia, neposedând inteligența și după legile eterne neputând crește decât numai când i se adaogă, în dreptul ce posedă dar trage sau atrage la sine, fără să știe și își asimilă materia necesară spre conservare, alimentare sau creștere spre a fi bine în condițiunile în care se află ca element, ca mineral, ca vegetal, ca animal, ca om.

Când corpului îi e foame, egoismul – ce este proprietate a sufletului – se simte dator a-i da impulsțiunea necesară spre a se nutri. Când corpului îi este sete, egoismul îndată îl împinge spre a-și satisface cererea. La oricare necesitate sau pericol al corpului, egoismul este ca un angel custode spre a-l apăra de

pericol și a-i satisface cererile. Are corpul necesitate de căldură pentru că l-a pătruns frigul? Egoismul face tot spre a nu îngheța corpul. Egoismul, ca proprietate a sufletului, face și mai mult decât a întâmpina cererile corpului în toate ocaziunile. Egoismul prevede și provede. Egoismul ne face a ne aproviziona de cu vara despre cele necesare iarna, a ne provedea din junetă despre cele necesare la cărunțetă. Egoismul ne face a dori să ne satisfacem simțimântele, câte cele cinci dorințe ale simțurilor materiali, ale văzului, auzului, gustului, odoratului și tactului, cum și dorințele simțurilor afective sau morali care sunt amorul, amicia, familismul și ambiția.

A satisface însă simțurile noastre afective este una cu a provedea despre ființele ce amăm și adorăm. Fără egoism n-am provedea pentru obiectele scumpe inimei noastre, pentru consorți, pentru fiii, pentru părinți și frați, pentru amici, pentru compatrioți, pentru omenirea întreagă. Fără egoism n-am provedea pentru cei de aproape ai noștri, pentru consorții, fiii și frații, atât în prezent, cât și în viitor (familism). Fără egoism adevărat ne-am purta către amicii noștri astfel cum să ne devie inamici, căci am avea numai instinctul fiarei (amicie). Fără egoismul adevărat, ambiția nu ar mai fi decât o morgă toantă, o fudulie stupidă, o detestabilă vanitate. Egoismul adevărat face pe capul unui stat a deveni om mare în interesul propriu, dorind a-și lăsa numele în inimile celor după dânsul. Egoismul adevărat face pe general a se purta cum să fie amat de soldații săi, ca cu dânsii să repoarte victoria. Egoismul adevărat face a se dezvolta geniurile și talentele în perspectiva de a deveni celebre (ambiția). Cu un cuvânt, din egoism emană amorul, familismul, amicia, ambiția.

De n-ar fi fost sufletul bun, n-ar fi conces corpului ca un drept această proprietate a sa, egoismul. Sufletul s-a uitat pe sine, pe *ego* al său și și-a impus abnegațiunea ca o datorie.

II

Materia însă, ca inertă, ca neinteligentă, neposedând decât fatalitatea sau legile care îi sunt prescrise ca niște privilegii, a căutat ca în toate plantele și animalele să ceară și neîncetat să ceară tot ce îi este necesariu spre a deveni arbure sau animal, a crește și a-și propaga specia.

Omul, în aparițiunea lui pe pământ, a făcut – ca toate animalele – ceea ce face și astăzi când este prunc, a cerut și a tot cerut și căutat să ia spre nutrimentul și necesariile sale cu orice preț. Pruncul nu va să știe de au sau nu părinții săi, el cere și plânge pentru că de nu va mânca și bea, el moare și instinctul conservățiunii, care este egoismul în germine, nedezvoltat încă, îl împinge a cere sau a căuta. Omul primitiv a fost ziserăm ca orice animal sau ca orice prunc, corpul i-a cerut tot de care a avut necesitate și sufletul prin egoism l-a făcut să ia de oriunde a aflat și l-a lăsat și natura. De la părinți s-a permis a se lua și a se da la copii, iar părinților nu s-a permis de la natură a lua bucătura de la gura pruncilor.

Cu cât omul fu la început mai mult corp, mai multă materie decât spirit, mai mult material decât moral, cu atât egoismul lui, fiind foarte excesiv, semăna cu instinctul fiarei; și când, din selbe se stabili în societate, acest egoism exclusiv al fiecăruia deveni un rău pentru ceilalți. Nevoia, necesitatea forță mai curând sau mai târziu pe oameni a se învoi între sine spre a-și pune oarecari condițiuni sau regule ca să mai domoale egoismul însuși în favoarea altruismului. Fiecare adică își mai sacrifică din drepturile egosimului său ca să-și mai sacrifice și ceilalți și astfel toți să fie sicuri de ale sale și de viața sa. De n-ar fi fost oamenii egoiști, s-ar fi lăsat prada primului venit sau primei venite fiare. Egoismul a împins pe fiecare să ceară asigurare în contra egoismului altuia. Din egoismul dar individual al fiecăruia emană solidaritatea generală a tuturilor.

Cine însă s-a simțit mai tare în egoismul său fără a-l și domoli a făcut și face cu semenele său ceea ce face lupul cu oaia. Acest abuz al materiei ce posedă forța a cătat până în fine ca spiritul prin a sa putere să-l reție, să-l domoale, cultivând materia. Primii legiuitori, primii moraliști, cum se formara societățile, fură nevoiți a combate egoismul ca un rău (după cum și este în adevăr, când este exclusiv). Combătura năncetat egoismul cu ce putură inventa oamenii, cu divinități, cu iadul după moarte, cu pedepse corporali, cu viața exemplară, și recomandară în locul lui abnegațiunea. La egoism exclusiv opuseră abnegațiunea exclusivă până când ajunseră a crede și a predica că binele suprem, perfecția cea mai înaltă stă în abnegațiune.

Nu fu nici o religie, nici o morală care să nu puie înainte abnegațiunea sau lepădarea de sine ca virtutea cea mai înaltă. Pe altarele abnegațiunei nu fură aduse drept victime nici tauri, nici țapi, ci hecatombe și hecatombe de oameni. Dintr-o margine, moraliștii trecură la alta, dintr-un neadevăr la alt neadevăr, dintr-un rău la alt rău, pentru că, de unde egoismul exclusiv rumpea echilibrul între drepturile corpului și proprietățile sufletului, abnegația exclusivă, după morala acestora, rumpea echilibrul de cealaltă parte, între drepturile spiritului și proprietățile corpului. Pentru că, dacă egoismul exclusiv este în adevăr un rău, ce ar fi oare când doctrina unei abnegațiuni exclusive ar cuprinde inimile tutulor oamenilor și cu toții s-ar determina o singură săptămână a nu se mai nutri și adăpa, a abnega la toate?

III

Nu credem însă că primii legiuitori și primii moraliști, sau capii și inițiatorii moralei, au putut fi în eroarea aceasta de a combate exclusivamente egoismul ca un rău absolut și de a pune în locul lui exclusivamente abnegațiunea, ca un bine

absolut. Oamenii ca Moise, Sakia, Confuciu, Zoroastru, Pitagora, Socrate, Platon, ca Omul-Dumnezeu, Crist, își întemeiază morala pe binele comun. Moise zice că fiecare să-și aibe ale sale neatinse de nimeni și țearina sa, și animalul său, și toată averea sa. Prin aceasta dară apără și încuviință egoismul fiecăruia.

A amă pe aproapele său ca însuși pe sine nu va să zică a se urî pe sineși, a cădea în abnegațiune pentru alții ei, fiindcă pe sine ne amăm din drept și din faptă, să amăm și pe aproapele nostru. Culmea de aur a moraliștilor Chinei nu era decât punctul cel mai culminant al echilibrului. Se suie omul până la un punct de virtute ca pe un munte; de acolo, din punctul cel mai nalt, cât va pași mai nainte nu face decât a descinde. *Pan metron ariston*, „măsura în toate“ este cel mai perfect bine; *miden agan*, „nimic peste măsură“ al moraliștilor greci, și *nici prea-prea, nici foarte-foarte* al moralei populare a românilor învederează că toți înțelepții națiunilor și însuși instinctul popular au recunoscut binele în echilibrul antitezilor. Nici egoism mai mult, nici abnegațiune mai multă. Pentru că omul este și spirit, și materie și pentru că am demonstrat că sufletul este echivalent corpului și ca activ se cuvine a-și alege datoria, lăsând materiei dreptul ca la una ce este pasivă.

Însă o, minune! Oriunde egoismul devine normă și conductorul exclusiv al oamenilor sau al celor mai mulți, acolo în compensațiune legile eterne ale providenței, spre a restabili echilibrul, pun atâta caritate sau abnegațiune în înima celor mai puțini sau celor mai rari, încât acestea să echivale egoismul celor mai mulți. Pe lângă acestea, primii legiuitori și începători ai moralei, de n-ar fi trăit în epocă de egoism absolut, în epocă sau de barbarie, sau de corupțiune, n-ar fi avut de ce să recomande abnegațiunea dacă și dânsa ar fi fost simțită și practică între oameni ca și egoismul. Scopul lor a fost spre a stabili echilibrul între cerințele sufletului și ale corpului, spre a deștepta în oameni simțirile afective. Corpul, ca materie ce

posedă forța, sufletul ca spirit ce posedă puterea, au cătat să fie într-o îndelungată luptă și travaliul spiritului a cătat să fie foarte îndelung în luptă spre a restabili echilibrul ca din omul material și din omul intelectual să rezulte omul moral.

Primii legiuitori și moralști în timpii primitivi de egoism exclusiv, au cătat să fie din aceia ce au avut o mare și foarte mare doză de filantropie și unica lor pasiune a fost întru a se uita pe sine, a se lupta în toată viața lor spre a învinge obstacolele; pentru binele altora, s-au abandonat într-o întregă abnegațiune spre a deveni exemplu. Când cineva se află în luptă, se cuvine să știm că se află într-o stare excepțională: instinctul de apărare, devotamentul pentru alții, entuziasmul înaintea idealului tău îl fac a opera prodige de eroism și de abnegațiune. Când are cineva a se lupta cu egoismul exclusiv, este nevoit ca să devie el însuși abnegația exclusivă spre a stabili echilibrul; și apoi spiritul nu în van și-a impus datoria abnegațiunii cedând materiei dreptul egoismului.

Moise a arătat el singur atâta abnegațiune pe cât egoism și ingraturdine a arătat poporul său întreg. Abnegația lui a cumpănit sau a tras cât egoismul celorlalți toți. Socrate arată asemenea atâta abnegațiune pe cât aceasta lipsea cu totul din concetățenii săi. Crist, ca om și reprezentant al umanității întregi, și Dumnezeu totdeodată, ca reprezentant al spiritului universal și demiurg, a arătat atâta abnegațiune pentru sine pe cât egoism a încuibat, încuibă și va încuibă omenirea întregă; fără această mare și nemărginită abnegațiune nu s-ar fi putut echilibra egoismul întregi umanități. S-a făcut om ca să facă pe om Dumnezeu. Probă că abnegațiunea lui n-a fost de om, ci de Dumnezeu-cuvânt, de rațiune divină și universală, este între altele că a abnegat și până la onoare.

Moise a murit fără a i se ști unde i-a fost mormântul, Socrate s-a lăsat să-l omoare când putea să scape după propunerea discipolilor săi; a murit însă cu onoarea sa. Crist, într-o

abnegațiune totală în viața sa, s-a lăsat să-și dea sufletul prin supliciul cel mai neomenos, s-a lăsat să fie condamnat și ucis ca un scelerat, să fie pus în rândul ladronilor. Făcutu-o-a vreun om aceasta? Lăsatu-s-a de bunăvoie să fie ucis și dezonorat totdeodată pentru binele altora, pentru binele însuși acelora cari striga să se *crucifice*. Și de a făcut-o cineva, sufletul lui a cătat să fie o divinitate întregă. Puterea aceasta nu o are omul.

Imitatorii lui Moise, profeții, au făcut ca maestrul lor. Imitatorii lui Crist, apostolii și martirii, au făcut ca Crist, s-au luptat prin abnegațiune în ale traiului în contra egoismului epicurianilor, prin abnegațiunea vieții în contra cruzimii păgânilor, cu puterea sufletului lor în contra forței faraonismului Romei, și totdeauna spre a convinge, iar nu a învinge. Câți, în timp de egoism general, au imitat pe Moise, pe Socrate, pe apostoli și pe martiri, puind abnegațiune totală în contra egoismului total, au făcut ceea ce fac toți oștenii, toți luptătorii carii în câmpul răzbelului se luptă atâta în contra inamicului, pe cât cei ce au rămas p-acasă își caută în repaos și plăcere de câte le dictează egoismul lor; și acolo, cei cari mor în luptă sânt cei cari au ieșit în frunte, lăsând în urma lor să ia premiile și cununele cei cari vor supraviețui, din cari cei mai mulți sunt cei cari au rămas în coadă.

IV

Atâta abnegație din partea unor asemenea oameni rumpe în adevăr echilibrul în existența lor proprie; și aci este tot sacrificiul ce în toți timpii și în toate locurile li s-a recunoscut. Noi n-am vorbit de aceștia la finele paragrafului II al acestui tractat; nu sunt ei cari prin doctrinele lor au combătut egoismul și au preainălțat abnegațiunea. Ei au făcut mai mult și au vorbit mai puțin; au adaos de la dânșii ceea ce lipsea de la alții și au rumpt echilibrul în sinele lor propriu spre a-l restabili între oameni.

Răul nu vine de la dânsii vrând a se lupta prin abnegațiune în contra egoismului. Răul vine de la aceia ce nici n-au inventat abnegațiunea ca o contra-peză egoismului, nici nu sunt în stare de a o practica ci, învățând niște regule de morală pe dinafară, au luat drept exemplare pe toți bărbații abnegațiunii nu spre a-i imita, ci spre a specula în numele lor credulitatea multitudinii. Acești ipocriți, văzând abnegațiunea generală pentru bărbații cei mari, știură a se folosi declamând abnegațiune și făcându-și o meserie iar nu o practică din morală. Spetia aceasta de ipocriți și însuși când au ajuns a cunoaște că binele stă în echilibru între abnegațiune și egoism, și atunci însuși își formară o morală numai pentru auditorii și adepții lor creduli. Unul din aceștia a fost și Seneca. El spunea că tot răul vine de la aur sau de la bani și în toată morală lui îndeamnă pe toți, zicând că cine are aur și argint să-l arunce în mare. Când a murit însă i s-a aflat o mulțime de talanți de aur! Dumnealui nu i-a fost aruncat în mare...

Spetia aceasta de oameni în morală lor pare că ar zice: „ca să fie cu dreptate, ca să fie cumpănă dreaptă, aidem să stabilim echilibrul: eu să fiu cu egoismul într-o parte și tu cu abnegațiunea într-alta. Tu să-mi dai neîncetat și eu să iau neîncetat. Tu să fii desculț, dezbrăcat, nemâncat, pălit, să ajungi piele și oase, și eu să fiu încălțat, învulpat, îmbuibat, rumen, bucăliu și pântecos“. De este dascăl de morală sau scriitor de morală, pe tine te îndeamnă la abnegațiune și el strânge la avere. De este călugăr, abate sau prelat și de predică morală, religia lui, morală lui se întemeiază pe abnegațiune; sătul, îmbuibat, asigurat despre viitor, de pe amvon predică celor dascăli și flămânzi abnegațiunea, iar celor avuți le zice: „avuțiile lumii acesteia sunt vanitate, lipsiți-vă de avere, lăsați-vă pe voi și pe copiii voștri săraci, dați-ne nouă moșiele voastre, averile voastre, ca să vă adunați comori în cer“.

Iar de sunt suverani, specia aceasta de oameni, dau onori și ranguri unor asemenea moralști ce învață și deprind popoli la sărăcie, la suferințe, la a da tot fără murmură, la abnegațiune cu un cuvânt și pare că le-ar zice: „Îndemnați populi la abnegațiune ca să dea tot, să luăm și noi, să luați și voi; popoul cu abnegațiunea și noi cu egoismul, el cu ce este greu și spinos, noi cu ce este ușure și neted“.

V

De s-ar mărgini încai în modul acesta de morală a lor particulară! Nu le este de-ajuns ușurele și netedul pentru dânșii iar greul și spinosul pentru alții și să-i lase în pace a-și duce sarcina suferințelor și durerilor ce le-a căzut în parte. Pe lângă sarcină și critică și batjocură și persecuțiuni. Pentru că au preferit unii de sine și alții pentru că le-au căzut în parte de a fi ca niște oi și ca niște vite de laboare, cei ce s-au făcut lupi nu le mai iartă până când nu le va mânca, mâncându-se între ei.

Tot însă ce este mai hidos și mai revoltant din toate este spectacolul moralștilor salariați și al prelaților ce îndeamnă popoul la pacientă, la suferințe, la martiriu și a binecuvânta jugul care îi împilă și îi degradă. Modul acesta de dreptate, de morală sau de echilibru este mare în speția sa, mare cât toate fărădelegile la un loc. Ca să facem a-l pricepe toți, și cei cari nu cunosc istoria, suntem nevoiți a aduce înainte din cele contimporane care deși nu atât de grave ca cele din secolii antici și ai meziului ev, se pot înțelege însă pentru că s-au văzut toți căți trăiesc.

Voi să vorbesc în parenteze de oamenii de la 1848 (aceste parenteze s-a publicat dimpreună cu întregul acestui articol în *Trompeta Carpaților* din 27 februarie, anul 1866. Nu mai credem acum necesariu de a întreține pe cititori despre faptele și oamenii pe cari îi cunosc și despre cari istoria nepărtinitoare îi va pune la locul lor).

VI

Din câte s-au zis, din câte poate observa cineva studiînd istoria lumii, nu vede decît o stăruință continuă, amoroasă și caritabilă a puterii spiritului spre a domoli, modula, forța materiei, stabilind echilibrul între libertate și fatalitate, între abnegațiune și egoism. Acest echilibru a cătat să existe în tot pentru că fără dînsul n-ar mai exista totul, nici material, nici moral.

Cînd au fost popolii pe de o parte sclavi, tiranii lor pe de alta și-au însușit pentru dînșii exclusiv atîta libertate cît s-ar fi convenit a se repărți tutulor indivizilor din servitute. Cînd multul oamenilor iară a avut atîta egoism, puținul sau excepțiunile și-au impus atîta abnegațiune cît să echivale egoismul celorlalți. Însă perfecția unei opere nu stă în desenul conturilor, ci din perfecționarea amănunțelor. Echilibrul stă în tot ca un model pentru părți și scopul spiritului, ca artist demiurg, este spre a perfecționa părțile, amănunțele, a perfecționa individele.

Acest echilibru între egoism și abnegațiune cată prin urmare a se stabili în fiecare individ. Aceeași persoană, precum se cuvine să aibă și drepturi și datorii totdeodată, asemenea se cuvine să aibă atîta doză de abnegațiune pe cît arc de egoism, pentru că este și suflet și corp totdeodată. Spre a fi tot omul în starea normală se cuvine să-și conserve echilibrul de amîndouă aceste părți, să nu fie – cum zice românul – „nea-ntr-o parte“, să nu dea moralmente, cum am zice, nici pe spate, nici pe brînci, nici în dreapta, nici în stînga. Atîta cată să avem fiecare aceeași doză de abnegație și de egoism și să stabilim fiecare echilibrul în noi înșine, încât, vorbind tot moralmente, să nu cădem nici pe spate în abnegațiune întreagă cu cel cu egoismul întreg peste noi, nici înainte, beți de egoism și cu genuchii pe pieptul celui ce a abnegat la drepturile sale. Să nu ne facem nici oi, nici lupi, să fim oameni cu toții, de la capul statului pînă la cel din urmă cetățean. Nici să mîncăm pe alții, nici să lăsăm să ne mînânce alții.

Morala cea adevărată stă întru a armoniza fiecare în noi înșine egoismul cu abnegațiunea; între acești doi termeni nu încapă luptă, ci nunta, unul este necesariu celuilalt, unul complinește pe celalalt. Zișii moralști, de n-au fost ipocriți, au avut cel puțin o mare doză de nepricepere; n-au înțeles nici pe Moise, nici pe Crist când au combătut egoismul ca un viciu și au preainălțat abnegațiunea ca o virtute. Binele, virtutea, stă în echilibru în acești doi termeni, între aceste două antiteze. Moise și toți legistatorii și moralștii adevărați, Crist mai pe sus de toți pe acest echilibru și-au stabilit morala când au zis: „amă pe aproapele tău ca însuși pe tine“ (n-au zis „mai mult decât pe tine“); și iar când a zis: „nimeni nu-și uraște corpul său, ci și-l nutrește și încălzește“, n-a putut pune abnegațiunea drept culme a perfecțiunii.

Când însă se cuvine să avem abnegațiune în faptele noastre, și când egoism? va întreba cineva; cum să stabilim acest echilibru intim în toate împregiurările ce ni se întâmplă în viață? Pentru aceasta, mintea omului singură îi poate servi de normă și de conductor. Echilibru nu va să zică decât cumpănă dreaptă, dreptate: ce nu vrei să-ți faci altul, nu face nici tu altuia; ce vrei să-ți faci altul, fă și tu altuia; nu-ți urî corpul, ci nutrește-l și încălzește-l din ale tale proprie, iar nu din ale altuia; fiecare cu ale sale; caută-ți neîncetat foloasele și interesele, caută-le însă în foloasele și interesele publice, iar nu în dauna publică sau a aproapelui tău; caută-ți interesele, achistându-ți științe exacte, arte, măiestrie necesarie publicului și care te pot face avut și independent, folosind soțietatea.

Comerțul, industria, agricultura te pot înavuți; aleargă la dânsle, însă caută: fă comerț omenesc iar nu faraonic, judănesc¹, folosindu-se pe sine în dauna altora; caută industria creștină, iar nu faraonică, servindu-te cu sclavii în fabrici; reaceară agricultura liberă și soțietară, iar nu prin laboare

¹ Vezi *Comerțul antic și comerțul modern*.

faraonică de sclavi, de iloți, de iobagi. Am zis și iar o mai repet că se pot între oameni foloase generali fără dauna nimului. Numai între fiare nu se poate; ele numai se nutresc prin devorare și destrucțiune, ele numai sunt fatali, fiind mai mult materie. Fii în adevăr egoist pentru sine-ți, pentru ai tăi, pentru ale tale proprie; abnegă însă cu totul de a atinge ale altuia.

Sacrificiul, abnegațiunea nu sunt necesarie decât la împiegiurări grave și mari: când vine străinul a-ți lua averile și drepturile, și libertățile, și ale tale și ale fraților tăi, a-ți domina țeara, a-ți subjugă rațiunea, atunci e timp de sacrificiu și de abnegațiune și acest sacrificiu nu se face decât în favoarea egoismului celui mai sublim, atât individual, cât și colectiv. Niciodată ca atunci popoul, nația întreagă este datoare a strigi ca un singur om: sunt și voi să fiu *ego*. Patriotismul este cel mai sublim și cel mai divin egoism.

Sacrifică sau abnegă de bunăvoie întotdeauna o mică parte de ale tale în favoarea binelui sau egoismului general. Contribuiește din tot sufletul pentru serviciurile statului, pentru armată, căci libertatea are necesitate de putere; pentru instrucțiunea publică, căci de acolo te-ai instruit, de acolo se vor instrui fiii și descendenții tăi spre a deveni cetățeni și a fi onoarea patriei. Una însă este a contribui, și alta a arunca în mare și în foc; una este a sacrifica toți câte ceva pentru binele public, și alta a sacrifica pentru a satisface rapacitatea, a îmbuibă lenea, a da pușca în mâna celor ce omoară cetățenii în strade și violă libertățile și domiciliurile. În asemenea cazuri, egoismul exclusiv al celor ce se opun la asemenea contribuțiuni este una din cele mai nalte virtuți.

Fii mare egoist pentru libertatea și onoarea ta și a concetățenilor tăi. Când este bătut, când este ucis un reprezentant al națiunii și al tău la poartea generalei adunări¹, crede și simte că ești tu însuși bătut și ucis, fii egoistul cel mai mare. Când

¹ Aluziune la asasinatul lui Barbu Catargiu în poarta Adunării reprezentanților națiunii.

se violă domiciliul oricărui cetățean, fie acesta și însuși inamic al tău, crede că s-a violat domiciliul tău propriu; apără-l și protestă, căci a abnega în asemenea cazuri este una cu a renega. Palma ce se da peste fața concetățeanului tău consider-o că este dată de însuși peste fața ta. În asemenea cazuri, de este cu putință, împrumută-te cu egoismul tuturilor, devino egoismul colectiv și incarnat, pe cât n-au alții egoism la un asemenea ultragiu restabilă tu echilibrul prin marele tău egoism.

Devino om liber, apără-ți și conservă libertatea individuală și libertățile publice, fii liber cu spiritul și atunci rația sau mintea îți va spune cum să îți echilibrezi între egoism și abnegațiune, când să fii egoist și când să abneghi sau la parte din ale tale, sau la toate și însuși la viață. Unde sunt popoli barbari, abnegația consistă numai în credință; iar în practică, în fapte, pretutindeni egoismul, pe când morala lor nu declamă decât abnegațiune. Cu cât popoli se luminează, cu atâta și abnegația și egoismul devin o credință și o practică totdeauna, și cu atâta unirea la un loc a acestora devine o adevărată morală.

Să zicem ceva și despre noi români. La noi, spre exemplu, credința și practica atât a egoismului cât și a abnegațiunii în echilibru a fost mai mult la indivizi în parte decât în genere peste toți: când a fost să se facă ceva pentru binele publicului, vreo contribuțiune de bunăvoie se văd în adevăr unii cari sacrifică sume mari (și în vechime moșii noștri își sacrifică toată averea, abnega la tot, își lăsa descendenții săraci spre a dota monastiri și spităluri); iar totul în genere era în cea mai mare parte indiferent. Între popoli luminați nimeni nu abneagă până acolo, nimeni nu sacrifică mult; toți însă dau câte ceva. Treizeci și șase milioane de francezi, contribuind cu câte un franc la o binefacere publică, la un monument național, realizează 36 milioane de franci; între rumâni pot și vor până la o sută de inși a contribui la o faptă mare și dau cu generozitate până la zece mii franci fiecare și nu realizează decât abia un milion de franci. Și dacă unul singur ar sacrifică acest milion de franci,

el pe sine s-ar sărăci și n-ar realiza aceea ce nația franceză ar înființa, puind fiecare obolul său.

Astfel spre exemplu când carul este înțepenit în nomol, de vor pune doi și trei inși umărul spre a-l scoate, ei se spetește și carul rămâne tot în loc. Iar de vor pune sute și mii numai mâna, carul iese și nimeni nu pate nimic.

1865, decembrie 20

LEGEA ȘI FĂRĂDELEGEA

I

Se știe, credem, de cititorii noștri că mai adesea când tractăm despre un subiect sau obiect oarecare, începem mai întâi de la definițiunea lui, îl cercetăm adică din toate părțile, din toate puncturile de vedere, ca să-i aflăm natura, originea lui de se poate. A da însă o definițiune exactă sau justă este una din cele mai serioase și mai dificili ocupațiuni ale filosofului. A defini, după noi, va să zică a *ști* în adevăr.

Platon se zice că, voind a da definițiunea omului, voind adică a arăta ce este omul, zice că omul este un animal cu două picioare și fără aripe. Cercetat-a oare Platon bine ce este omul? Diogene, ca să-și rândă de definițiunea lui Platon, luă un cocos și, tăindu-i aripele, intră cu dânsul în școala lui Platon și zise: „iată omul lui Platon“.

Sapientții mai târziu, care de care, ca să nu pată ca filosoful Atenei, deteră atâtea și atâtea definițiuni mai exacte și mai destingătoare generelui uman. Unii ziseră că omul este un animal raționabil: parcă celelalte animale ar fi nebune sau descricerate, parcă nu și-ar avea dozea lor de rațiune ce li se cuvine în starea lor normală. Alții ziseră că omul este o ființă inteligentă și morală. Aci lipsește animalul. Aristotele zise ca omul este un animal politic, ζῷον πολιτικόν. Un naturalist

zise: planta viază, animalul viază și simte, omul viază, simte și cugetă. Și animalele însă cugetă! Franklin zise că omul, este un animal ce își fabrică singur uneltele sau instrumentele; cu această definițiune se arată numai partea inteligentă a omului, nu și cea morală. Alții adaosera că inteligența omului este mai presus decât a celorlalte animale prin facultatea specială de a face abstracțiuni.

Ca să complectăm însă definițiunea, noi adăogim că tot ce distinge pe om din celelalte animale este numai facultatea de a-și comunica ideile, și prin urmare zicem: omul este un animal sociabil, comunicativ și cel mai raționabil și perfectibil (am putea zice în nemărginit) din toate animalele. Unde sociabilitatea sau spiritul de asociațiune lipsește, unde comunicația căilor materială și intelectuală nu este deschisă spre a ne schimba produsele travaliului și minții, acolo locuitorii, deși vor fi raționabili și inteligenți, sunt încă foarte departe de a se numi oameni.

Γνώθη σε αὐτὸν, „cunoaște-te pe tine“ este una ce caută de a-ți da adevărata definițiune. Lupul de astăzi n-are nici o diferență de străbunii săi din timpul lui Malteisala sau ai lui Adam. Leul din zilele noastre nu este nici mai blând, nici mai cultivat decât leiul din cea mai naltă antichitate. Toate animalele afară de om stau în primitiva lor stare, fără să fi făcut vreun progres. Pentru ce? Pentru că, deși toate își au porțiunea lor de inteligență și de rațiune, deși unele sunt cam sociabili, trăind unele și îmblând în turme, laborând altele împreună ca albinele și castorii, nu sunt însă și comunicative, n-au facultatea de a-și comunica cugetarea, de a-și transmite cunoștințele și păririle sau experiența, nici de la una la alta, nici din generațiune în alta.

Platon ar fi dat mai bine definițiunea omului dacă ca elen s-ar fi exprimat în limbajul contimporanilor săi, zicând: „ceea ce mai înainte se zicea *brotos*, astăzi se zice *anthrop*“, și câte n-ar

mai fi dat să înțeleagă! S-au dus timpii de pe când omul era considerat de *brut* păsător, rumegător, un animal ce căta numai a-și împlă foalele cum putea și de unde putea. *Anthrop* va să zică „căutător în sus, atingător către cele înalte”, ființa liberă ce stă față în față cu divinitatea. Ce este dară sau ce voim a fi omul? Un *brotos*, un brut, sau un *anthrop*?

Pe Platon l-ar fi înțeles oamenii mai bine de ar fi zis: *antropul* este *anthrop* și nu mai este nici *humă*, nici *brut*, precum ne înțeleg pe noi când zicem „omul este om și asinul asin”. Când zicem „dă-mi făină amestecată cu sare și dimpreună cu apă făcută cocă și apoi coaptă”, i se pare cuiva că spunem o ghicitoare. E mai facil și mai pe înțeles când zicem simplu și curat: „dă-mi pâine”. Un român simplu zise într-o zi unui țăran ce intră la dânsul: „șezi Stanc pe ăl scaun”, și Stan îl pricepu numaidecât. Mai târziu, pe omul simplu îl duse bunioară păcatele învățând *carte* să învețe și câte ceva din gramatică. Atunci mai întâlnindu-se cu Stan, nu-i mai zise: „Stanc, șezi pe ăl scaun”, ci „substantive propriu, de genere masculin, de numărul singular, de cazul numinativ, șezi pe ăl substantiv comun, de genere neutru” etc. Bietul Stan atunci nu-l mai pricepu deloc.

Cele mai bune și mai clare definițiuni sunt adesea însuși numele cu care sunt numite obiectele. În limbele primitive, ieșite din sânul naturii, vorbele sau numele obiectelor era totdeauna și cele mai exacte definițiuni. Pentru cine știe, spre exemplu, grecește, poate vedea că niște vorbe ca *geografie*, *geometrie*, *geologie*, *astronomie* și altele asemenea, dimpreună cu vorba este și definiția. Grecul când zice *ecclesia* înțelege „congregație, adunare, societate de oameni de elită”, când zice *syneleusis* înțelege „venire la un loc”.

Tot astfel și românul, când zicea *obșteasca adunare* înțelegea „adunare generală” și presupunea oameni și că cei adunați căta să fie tractați de oameni: astăzi însă, când fără știrea nici a

datinelor, nici a legilor, aude *cameră*, popoul în genere nu înțelege decât păreți și ușă care se deschide și se închide de cei ce posed cheia; mai înțelege la *cameră*, firește, și ferestre peste care sunt nevoiți a sări cei cari nu pot apuca să iasă pe ușă. Expresia *obșteasca adunare* este nu numai o exactă definiție a instituțiunii reprezentățiunii naționali, ci și o programă despre drepturile unui popol, pe când *camera* din contra, este vorbă cabalistică înțeasă figurat numai de cei ce uzurpă sau de cei ce abdică la acele drepturi. N-am termina cu exemplele dacă nu ne-am aduce aminte că am promis a vorbi despre *lege* și despre *fărădelege*.

A vorbi despre aceste două obiecte avem mai întâi după datina noastră sau după un învăț ce am apucat a începe de la început, adică de la originea lor, care ne va da cea mai bună și mai exactă definițiune.

II

Văzurăm că numele cele mai bune și cele mai proprie ale obiectelor sunt acelea ce de sine sunt cea mai adevărată definiție, acelea ce totdeauna sunt și princip și programă elaborării ce am avea a face despre acel obiect.

Vorba sau numele *lege* este din acele fericite nume și nici într-o limbă ca în cea română n-am putea vorbi sau scrie mai bine și mai clar despre *lege*, pentru că singură din limbile de familia latină își conservă încă vigoarea și verginitatea limbilor ieșite din sânul naturei. Vorbind de literatură, se știe de toți că literatura tractă despre toate; în dominiul ei intră și proză, și poezie, și științe, și arte, și măiestrie, și cele politice și cele sociali, și legislatură, și strategică etc. Se știe iară că *literatură* derivă de la *litere*. Să începem dar de la litere.

Semnele sau literele cu care scriem astăzi, fiind romane, se știe că sunt elenice modificate și, fiind elenice, sunt feniciene sau ebraice, întoarse de la dreapta spre stânga. Ca ebraice, ele,

ca și Moise, și-au luat începutul în Egipt ca un rezultat al stenografiei hieroglifelor și semnelor ideografiei. Hieroglifele era un alfabet înmulțit, reprezentat prin animale sau alte obiecte. Spre exemplu, litera A se arăta prin pasărea Ibis, B sau *beth* era reprezentată prin casă, cu fereastra ei la mijloc, consoana G se reprezenta printr-o cămilă, *ghimel* sau *gamma*, consoana *l* se reprezenta printr-un leu, *lambda* (lup, lepure...), prin mai multe obiecte al cărora nume monosilabe începea cu sonul *l*.

Ideografia, din contra, nu era un alfabet prin care s-ar fi putut forma silabe și articula vorbe, era o reprezentare simbolică din care ne-au rămas semne ca cifrele arabice 1, 2, 3, 4, 5... ce, fără silabe, arată o vorbă sau o idee ce prin alfabet se scrie: *una, două, trei...* Astfel sunt și semnele zodiacului: ♋ ce imită curgerea apei însemnează vărsătorul, ♊ însemnează gemeni, ♉ însemnează taur etc., ☷ pământul. Astfel sunt și semnele algebrice: + plus, - minus, = egal, > < inegal, adică mai mare sau mai mic și altele asemenea, ce în fiecare limbă arată aceeași idee cu alte nume sau vorbe. Alfabetul fu o compilație din câteva semne ideografice și din câteva ieroglife semnificate, fu o combinație ce aplană și dificultățile ideografice, care cerea atâtea semne sau litere câte și vorbe într-o limbă, și dificultățile întâzierii hieroglifelor, până să se desemne case, cămile, lei, lupi etc.

Limba egipteană se compunea de vorbe mai monosilabe ca și chineza; spre exemplu, pasărea Ibis se zicea *a* și putea să arate vocala *a* printr-o Ibis. Ca să dăm o idee în limba română despre hieroglife, am putea arăta litera *b* printr-un bou, pe *o* printr-un ou, pe *l* printr-un leu, pe *c* printr-un cal sau corb, sau cuc; pe *g* printr-o găită, pe *r* printr-o roată, pe *s* printr-un șarpe etc. Am desemna dară un cal și un șarpe în loc de *c-s*, după care, puind pasărea Ibis sau *a*, am putea citi *casă*. Dacă, luându-ne după limbajul domnilor ablativi, am voi a zice în loc de regisor *regisoare*, și dacă am voi a-l reprezenta prin alfabetul hieroglific,

am desemna doi sau mai mulți *regi*, cu coroanele lor pe cap, cu vearga lor de fier sau de aur în mână, cu purpura lor pe umeri, cum să se cunoască de departe, și după dânsii am mai desemna și un *soare* cu razele lui cu tot; atunci lumea, copiii cari nu știu citi, nici n-au auzit de litere și de carte, văzându-i, ar zice: *regi-soare*. Asemenea, dacă profetul s-ar zice *profet*, desemnând un profet, fie în toanele lui, fie în catalipsie, și lângă dânsul un *soare*, și fiecare văzându-l ar citi în marea satisfacțiune a tuturilor domnilor ablativi *profet* sau *profet-soare*, scamotând un *s* în loc de *profesor*.

Dacă s-ar întinde cineva mai mult decât egiptenii, desemnând obiecte exprimate prin nume polisilabe, din hieroglife, ar ajunge la rebusuri, în care limba franceză își dă cu atâta profuziune coastele. Când ar desemna cineva un *pui* oarecare, fie de columbă, fie de cioară, și l-ar pune prin *soare*, apoi ar desemna niște *cai*, un *pat*, pronumele *îmi*, un *Amor* ș-apoi niște oase, cine le-ar vedea ar zice: *Pui prin-soare c-ai patimi amor-oase*.

În genere, hieroglifele era un alfabet, fiind limba egipteană, cum am zis, monosilabă. Adesea însă trecea când în regiunea ideografică, când în cea emblematică. Astfel, în loc de a desingea două semne ca să arate *om*, desemna un om; când vrea să se exprime în plural, desemna doi oameni¹. Dacă omul era de genere masculin, i se punea articolul masculin, de era femine i se punea articolul feminin în toată evidența, ca să se cunoască, căci fără această condițiune cacografia n-ar fi fost în stare de a exprima adevărata cugetare a desemnatorului. Dacă forma de om reprezenta o divinitate, articolul, ca simbol al forței și al creațiunii, i se punea drept sceptor în mână și mai târziu, pentru buna-cuviință, i se dete forma de o cheie. Încheiem dară că din hieroglife parte era fonetice ca un alfabet, și parte

¹ În limbile primitive, de multe ori *om-om* însemna *oameni*, precum în limba română *pui-pui* însemnează *puiilor*.

ideografice, ca embleme. Din cele fonetice ca *lepure*, *leu*, *lup*, ce reprezintă sonul sau consoana *l*, spre a scrie mai răpede se preferă partea cea mai caracteristică a lepurelui, adică urechile: *ll*, și mai târziu o singură ureche: *l*; așa și abreviațiunea leului deveni *l*, de unde *lambda* elenic.

Din aceste semne abreviate ieși modul scrierii hieratice și demotice egiptene, de unde emană și alfabetul siriac, fenician, grec, latin. Acest alfabet, ce se ținea ca un secret între ierofanți, se divulgă și se populariză mai târziu de bărbați ca Moise. În arta ideografiei, justiția sau dreptatea se reprezenta printr-o balanță ca *T* și acest semn deveni rădăcina lui *Tao* al chinezilor, ce însemnează „dreptate, divinitate“, *Tora* ebraică ce însemnează „lege“, *Themis* la greci. Însă *T* reprezintă două unghiuri drepte ce sunt egale unui triunghi Δ , și triunghiul este egal unui semicerc *D*, ce este egal unui cerc împărțit în două prin diametrul Θ . Așadară, ca figure matematice $T = \Delta = D = \Theta$; iată dără rădăcinile lui *Tao*, *Tora*, $\Delta\epsilon\tilde{\upsilon}\varsigma$, $\Delta\iota\omicron\varsigma$, *Deus*, *Deu*, $\Theta\epsilon\omicron\varsigma$.

După ideografi iară, lumina se reprezenta prin două raze și când voia să arate lumina că venea de sus în jos o reprezenta așa Λ , când voia să arate lumina ce de jos se suie la ceruri o reprezenta așa *V*; primul semn dete originea lui Λ maiuscul elenic, de unde rădăcina lui $\lambda\acute{\omicron}\mu\pi\epsilon\iota\nu$, $\lambda\upsilon\kappa\alpha\upsilon\gamma\epsilon\varsigma$, *lux*, *luce*, *lucire*, *lumină* etc. Λ , lumina materială, începu a însemna și lumina intelectuală și morală ce de sus vine peste om spre a i lumina mintea și inima, iar facultatea de a-și înălța omul mintea până la cele mai înalte, până la divinitate, se reprezintă prin două raze nu care descind, ci care se înalță, adică astfel: *v*, care dete originea lui *v* al grecilor, lui *n* al nostru, lui *nun* ebraic, de unde apoi rădăcina lui $\nu\tilde{\omicron}\tilde{\upsilon}\varsigma$, *nosco*, *cu-nosc*, precum și rădăcina sau emblema γ sau *g*, de unde $\gamma\iota\nu\nu\omicron\sigma\kappa\omega$, *geniu*.

În matematică, semnul \pm va să zică *plus* și *minus*; în ideografie, $\Lambda\nu$ vrea să zică lumina de sus unită cu mintea omului, lumina divină d-alătura cu geniul uman. Aceste două

semne la un loc înscamnă rație luminată, justiție, adevăr. Prin urmare, λγ este nu numai rădăcina, ci emblema însuși a lui λογος; cât pentru vocali, fie e, fie o, n-avem a zice nimic căci ele se schimbă una în alta: λεγω, lego, λογος, λέγεις sau λέξις, *legs* sau *lex*, sau *lege* român și italian.

III

Iată dar ce însemnează *lege*: justiție, adevăr, rație luminată, rație divină. De aceea, primele legi ce cunoaștem din cea mai naltă antichitate, prima cartă sau constituție în zece articole ce se dete de pe muntele Sinai fu numită *decalog*, zece rațiuni sau raționamente, iar nu zece comandamente sau porunce. Pentru că Divinitatea, ca rație supremă, convinge iar nu comandă. Sistema despotică, faraonică sau papală, profană mai târziu decalogul prin denumirea de *zece comandamente*, denumire cu totul anti-ievovaică, anti-cristiană și de les-divinitate.

„Eu sunt Domul Dumnezeuul tău carele te exduse din casa servituții; să n-ai ție alți zei, afară de mine“. Când acest Ων, accastă ființă supremă se declară, se define singură că scoate, exduce pe sclavi din servitute, va să zică că este libertatea libertăților iar nu idolul Osiris, străbunul faraonilor. Și când zice să nu avem alți zei¹, regi, despoți sau domni decât pe cel ce mântuie din servitute, aceasta nu este o comandă, o poruncă faraonică, cezariană sau imperială, ci un adevăr ce pătrunde până în fundul inimei și ne face a tresări de convicțiune.

„Onoară pe tatăl tău și pe muma ta ca să-ți fie ție bine“ etc., adică ca să te onoare și pe tine fiii tăi; aceasta nu este o comandă, ci un raționament care, de nu l-ar fi exprimat Moise, l-ar fi produs spontan eu pretutindenți mintea umană, după cum îl și cunoștea oamenii mai înainte de Moise. „De patru ori patru

¹ Zeu în ebraică însemnează *rege, despot, tiran, ciocoi* sau *ciocan*.

fac șeaisprezece“ este un adevăr etern care și fără Pitagora a existat mai înainte de creațiune și va exista în toată eternitatea. „Trei unghiuri ale unui triunghi fac cât două unghiuri drepte“ este o lege, un adevăr etern și nemutabil.

Nu înmulțim niște asemenea exemple temându-ne de a cădea prea mult în gergul științific și a fi apoi neînțeleși. Matematicii, mecanicii, astronomii, naturaliștii, toți bărbații științelor exacte știu în adevăr ce se înțelege când pronunță vorba *lege*. Legea este mai mult decât o axiomă, este un adevăr, o justiție de sine și în sine, este expresia rațiunii supreme. Ioan, cel mai filosof și cel mai poet dintre evangheliști, divinității încarnate în Fiul omului îi dăte numele de *Logos*.

Când oamenii fac legi, acestea, dacă nu pot avea eternitatea legilor naturei, câtă cel puțin să fie niște regule sau niște învoiri cari să convingă, să ușureze, să satisfacă pe cei ce sufer. Când însă, spre exemplu, se comit niște învoiri după cari toți se obligă ca să-și descopere capul înaintea unui om, care își arogă dreptul d-a sta singur acoperit ca un idol înaintea unui popol întreg, prosternat, dacă oamenii ar consimți și ar suscrie însuși de bunăvoie o asemenea învoire sau pact, ce cuvânt oare ar putea da despre o asemenea consimțire, decât singurul cuvânt al sclavilor Romei imperiali și pontificali, cuvântul iloșilor Spartei, anaternelor faraoniene și babiloniene, pariilor și ceandalilor Indiilor?

Pentru asemenea ființe ce ajung în atâtea degradare de a numi legi niște asemenea păcătoase învoiri, vin adesea niște oameni inspirați la durerile și împilarea umanității căzute și în numele ei proclamă niște regule, niște legăminte, și prescriu să le observe, să le ție cu jurământ popolul întreg. În asemenea cazuri, numai atunci acele regule sau legăminte provenite din partea unui singur individ sau unei minorități oarecare, numai atunci pot să ia numele de *legi* sau de *logi*, când lumea

se convinge că au în sinele adevărul etern, justiția divină, rațiunea nemutabilă.

Oamenii de bună-credință, când s-au sacrificat pe sine spre a mântui omenirea căzută și s-au hotărât a da în adevăr niște legi ca inspirate din ceruri, și atunci însuși nu le-au impus cu forța fără consimțământul popoului adunat la un loc, pentru că natura legii ca și a rațiunii este de a convinge, iar nu de a învinge.

IV

Moise, când în numele lui Iehova se prezentă a mântui din servitute un popol decăzut și a-i da legi regeneratoare și salutare, adună popoulul întreg, bătrâni și juni, bărbați și femei, și ca să se întinză suvenirea mai departe în generațiunile fiitoare, adună și însuși pruncii și copiii; istoria nu ne arată un vot universal mai antic decât acesta. Acestui popol adunat nu-i prezentă niște vorbe cabalistice nepricepute de nimeni, ci îi vorbi de interesele lui, de drepturile lui, de averea lui, de tot ce simțea și pricepea el mai mult.

Le zise: „Israel, sau israeliți, acestea zice Domnul: Eu sunt Domnul Dumnezeu vostru, carele v-am exdus din casa servitului. De acum înainte nu mai sunteți sclavi, să nu mai aveți alți domni sau zei. Țărânele voastre de azi înainte să fie ale voastre, iar nu ca în Egipt, ale lui faraon. Voiți?”

– Voim! răspunseră cu toții, bărbați, femei, juni și bătrâni, și copilașii după dânșii strigară: voim, voim.

– Familiile voastre, casele voastre, vitele voastre, toate câte aveți, să fie ale voastre, asicurate în etern fără să se atingă faraon sau altcineva de dânsele. Voiți?

– Voim, voim; cum să nu voim?

– De acum înainte voi singuri să vă alegeți dintre zeci, dintre sute, dintre mii cari să vă judece, să vă administre, să vă conducă spre a întâmpina pe inamicii voștri și a vă apăra

familiele și averile. Auziți? Singuri să vă alegeți pe dregătorii voștri, iar nu să vi-i impuie faraon sau altul ca dânsul. Voiți?

– Voim! Voim! răspuseră cu toții, și copiii repetară: voim!

Pentru ce oare voiră cu toții în unanimitate? Pentru că tot ce li se zise în numele lui Dumnezeu era just, era adevăr, și prin urmare era *legi* sau *logi*. Cine vorbește adevăr, dreptate, cuvânt sau *logos*, poate și are dreptul și datoria să cuteze a zice că vorbește în numele lui Dumnezeu.

De le-ar fi zis însă: „Israel, acestea zice Domnul: Aici și oriunde vă voi duce, să știți că nu aveți nici voie liberă, nici proprietate; aveți să fiți după cum ați fost în Misraim (Egipt) sub faraon. Cu diferență numai că țearinile voastre, familiile voastre, averile voastre, brațele voastre, timpul vostru, de unde era ale lui faraon, au să fie ale lui Moise și Aron și ale descendenților lui. Țeara voastră să fie a lui, armatele voastre să fie ale lui, să jure în numele lui. Adunările bătrânilor voștri să jure lui credință, iar nu lui Dumnezeu și națiunii. Dregătorii ce au să vă judece, să vă administre, să vă conducă, să nu-i alegeți voi; ci Moise și sământa lui are să vi-i impuie spre a vă conduce cu vargă de fier și a vă sfarma ca pe vasele olarului... Voiți?“

Ce credeți că ar fi răspuns acei ebrei, acei popoli eranți, stătuți de fatică, uimiți de fulgerile și sunetele ce nu mai văzuseră, nu mai auziseră până atunci? În loc de a se entuziasma și extazia la acele fulgere și trăznete, în loc de a le numi gloria Domnului, s-ar fi spăimântat cu toții, plini de disperatiune și de cel mai sacru din desdemne s-ar fi sculat cu toții de unde era cu fața la pământ și ar fi strigat ca un singur om:

– Ba mulțumim dumitale, jupân Moise! Aceste vorbe nu sunt legi, n-au dreptate, n-au adevăr, acestea sunt *fărădelegi*, vorbe adică fără adevăr, fără cuvânt, fără *logos* sau rațiune. Minti, jupâne, că acestea vin de la Dumnezeu, ce ne-ai spus că ne-a scos din casa servituții ca să ne dea pe mâinile tale și în moștenire seminției tale de vipere. Minti că ne-ai chemat

la vot universal și la libertate; câte ne spui n-aduc decât la servitute universală, la faraonism universal. Titanul sau Satanul de Osiris, străbunul faraonilor, n-a mințit ca tine.

V

Iată pentru ce am zis că numai în limba română putem vorbi și scrie despre *lege* și *fărădelege* pentru că numai românul conservă adevărata însemnare a vorbei *lege* și când faptele sunt fără cuvânt, sau logos, fără adevăr, fără dreptate, numai românul le numește *fărădelege*. Domnilor, câți sunteți sapienți și filosofi, câți sunteți doctori în legi, câți sunteți poligloți spuneți dacă cunoașteți vreo limbă, antică sau modernă, care inichității și oricărui pact fără dreptate să-i zică *fărădelege*?

Românul nu înțelege cu vorba *lege* ceea ce francezul s-a deprins a înțelege prin vorba *loi* și ceea ce latinul imperiului din mediul ev, îndoctrinat de faraonismul papal, începu a înțelege prin vorba *lex*. Românul înțelege însuși aceea ce străbunii săi din timpii lui Numa Pompiliu înțelegea prin *Lex*, adică ceva ce vine de sus, de la o divinitate oarecare spre a mântui pe oameni și care, însemnând „adevăr, dreptate venită de sus“, cată să fie discutată de popoul întreg, de la Brut întâiul până la ultimul Brut.

Subt imperiu, când Tiberii, Neronii, Domițianii, Commodii și Heliogabalii se deifica singuri și zicea că voințele, capricele lor sunt legi, se știe ce pățiră înaintea unui popol ce de atâția seculi cunoștea cât va să zică legea. Și pe atunci românii ce locuiseră Dacia și ai căror părinți fuseseră mulți creștinați de Petru și Pavel în Roma, și alții creștinați în Dacia de Clemente ce fusese exilat în Dacia, și de discepolii lui, românii zic din Dacia nu mai știa și nici nu mai vrea să știe despre ce înțelegea păgânii cu vorba *lex*; acești români nici până astăzi nu știu ce înțeleg francezii cu vorba *loi*. Românii, când

zic *lege*, înțeleg veritatea supremă, justiția divină, Dumnezeu; în vocabularul lor neexistând vorba *religie*, n-avea altă vorba decât *lege* spre a exprima aceea ce Europa întregă și inteligența română de astăzi înțeleg cu *religie*. Românii, când văd un om pierdut cu inima și cu sufletul, încă zic despre dânsul: „om fără lege și fără Dumnezeu“. Legea românilor, de la Aurelian de când s-au emancipat de dominația păgână a Romei și până la Matei Basarab a fost, în cele lumestei Pentateucul, iar în cele sufletesti sau ale ecclesiei Evangheliul, actele apostolilor și canoanele acestora și ale sinoadelor.

Ceea ce Europa catolică, îmbuibată de tradițiunile Imperiului roman, înțelege până astăzi prin vorba *lege*, românii au numit-o *învoire*, *tocmeală* („bună țară, au zis, rea tocmeală“) și când mai târziu în tocmeală începu a se amesteca aluat roman sau păgân, zis *bazilicale*, ca în timpii lui Matei Basarab, Ipsilante și Caragea, acelei tocmele le care ei n-au fost întrebați ca s-o numească pe limba lor proprie, îi ziseră după limba scribilor de atunci *pravilă*; i-a ferit Dumnezeu de a o numi *lege*. Ei au putut numi *tocmeală*, *învoire*, *legătură* orice așezare, fie între două individe, fie în genere pentru toată societatea, și s-au supus cum au putut, de voie-de nevoie, la acea *învoire*, fără însă a o numi vreodată *lege*. Și apoi, când cele coprinsă în tocmeală n-avea nici dreptate, nici adevăr, nici cuvânt sau rațiune, atunci întotdeauna au numit-o *fărădelege*, adică ceva fără dreptate, fără *cuvânt*.

Ca românii nimeni nu se poate exprima mai bine să arate întregul legii, natura și originea ei. Câte fac oamenii ieșind din legile naturii sau mai bine zis ale lui Dumnezeu, după geniul limbei române se pot numi, în limbajul timpului nostru mai înavușit, *pacte*, *contracte sociale*, *instituțiuni*, *regulamente*, *statute*, *constituție*, *convenție* etc.etc., nu însă și *lege*; o asemenea denumire pentru asemenea învoiri s-ar părea un solicism, un

barbarism la adevărata ureche română. Lege, înaintea românului, este numai aceea ce este divin, nemutabil, și pe care nimeni n-o poate schimba fără a deveni renegat.

Șapte puteri garante drepturilor românilor ne însemnă în timpii din urmă un punct de plecare pe calea autonomiei noastre recunoscute și avură lealitatea, simțimentul justiției, de numi acel pact *convenție*, iar nu lege. Și noi, niște pigmei să cutezăm a numi legi toate fărădelegile comise de ministerele succesive de la un timp încoa, revestite cu încuviințarea unor adunări recrutate înadins și de un plebiscit răpit de la plebea ce n-are nici părere, nici vot?

„Respect și supunere la legi“ am zis întotdeauna. La fărădelegi însă... Ho! Până aci. Jos cu fărădelegile! Pentru dânsule ne putem avea decât ură și dispreț și nu putem convoca decât dezdemnul general și gladiul justiției. Fărădelegile nu pot fi respectate de nimeni și oricine are dreptate de a le călca și proba învederată este că le calcă și însuși cei cari le fac.

VI

Am vorbit de pactele sau contractele sociali după cari se învoiesc locuitorii unei țări a se regula, a se governa și a trăi între sine. Să lăsam Europa, peste care a trecut Imperiul roman, feudalitatea și civilizația, a-și despărți legile după Montesquieu, în religioase, morale, politice și civili etc. S-o lăsam să sufere a se contrazice unele cu altele și să admită că în unele legi poate să existe adevărul etern și în altele minciuna și dreptul celui mai tare, celui mai vulpean.

Noi, precum știm a zice că omul este om fără a-l despărți, ca Aristotele, în liberi și sclavi, asemenea știm că legea pretutindeni – și în credință, și în morală, și în politică, și în societate – cată să fie tot *lege*, adică *logos*. Vom face poate un alt

tractat în care vom discuta câte se zic de domni ca Odilon Barrot și alții. Acum zicem numai că nu putem aștepta mai mult de la niște oameni ce prin tradițiuni eronee din copilăria și junetea lor n-au învățat alta decât că legile sunt ca oalele necoapte la care guvernele, judecătorii și avocații pot să le puie mânușa oriunde voiesc. Dacă legea este un adevăr, o dreptate, *două și două* cată să facă *patru* și în sanctuarium, și în cetate, și în colibă, și în palat; dreptul nu poate fi strâmb niciodată decât după ce se va strâmba, și atunci nu mai este drept. Vom vorbi despre aceasta airea mai pe larg.

Ceea ce Europa de astăzi înțelege prin vorba *lege*, adică instituțiuni umane, bune sau rele, grecii antici o numea $\nu\omicron\mu\omicron\varsigma$. Să cercetăm și originea acestui nume. Am zis că *mintea* umană era reprezentată prin semnul ν sau *n*, de unde, cum am zis, $\nu\omicron\upsilon\varsigma$ (minte), *nosco*. Când sapientilor, marilor cugetători, le veni *ideea* că omul este o ființă îndoită, compusă din minte și materie sau corp, atunci începură a reprezenta această ființă prin 1 plus ν sau *n*, adică materie plus minte, făcând semnul acesta: $\iota\nu$ sau *in*, adică μ sau *m*. Semnul *m* dară, în cele mai multe limbe este emblema sau rădăcina lui $\mu\epsilon$, $\mu\epsilon\gamma\alpha$, *me*, *mine*, *moi*, *mih*, *moia* etc. *M* dară înseamnă acel *eu* filosofic și prin urmare *om*: *m* însă, fiind $1 + n$, $m + n$ este egal lui $1 + n + n =$ lui $1 + 2n$; și iar $mn = 1 + n$. $n = 1 + n$ ardicat la a doua putere.

MN, prin urmare, era formula sau atributul sau numele omului, cu îndoita minte sau cu mintea ardicată la a doua, a treia putere. Precum coarnele era atributul lui Ammon, precum fulgerul era atributul lui Jupiter, asemenea *MN* era atributul primilor legislatori. Primul legislator al Indiilor, oricare ar fi fost numele lui propriu, fu calificat cu numele de *Ma Nu*, altul al egiptenilor cu numele de *MeNes*, altul al grecilor sau al Cretei cu numele de *MeNos*, pe care îl dotara și cu o pereche de coarne, ca și pe Moise, până când și însuși

Pompiliu al romanilor, când deveni legiuitor, fu gratificat cu supranumele de NuMa. Legiuitorul germanilor asemenea nu lipsi de a fi revestit cu numele de MaN.

Lui Moise, având la începutul numelui litera M, i se mai adaoase și simbolul geniului V care modernii, poate și contemporanii lui după datinele din Egipt, ziseră că sunt coarne pentru că coarnele la ebrei era simbolul forței și al orgoliului. În van n-or fi zicând și românii că „a scos coarne” pentru cel care se îngâmfa de mândrie. În Egipt coarnele era simbolul însuși al divinității. Pe zeul Ammon nici l-ar fi cunoscut cineva de nu ar fi avut coarne; despre bou Apis nici nu mai vorbim dacă era o dată bou.

Iată, din cele de sus, din simbolul sau formula *mn* cum grecii numiră nomoi legămintele sau regulile de purtare între oameni și cum romanii nomodotului lor îi deteră numele de Numa. Cel care dotează dar societățile cu instituțiuni umane cată să aibă minte și minte cât se poate mai multă și mai mare și minte care să înceapă de la a se regula pe sine până să pretinză a regula pe alții. Mn se vede în vorbele *mens, minte, Minerva, Memnon, Mnemosyne* și în toți *nomii* Greciei. Așadar și din punctul acesta de vedere, veritatea cată să existe totdeauna în legi; nu este iertat dară ca în legile zise pozitive să intre *strâmbul* în locul *dreptului*.

Să n-asteptăm dară de la inoranță coruptă, de la viciuri, nici de la însuși sapienta celor rău îndoctrinați și învățați a ieși vreodată adevărați *nomi* și cu atâta mai puțin *legi* sau *logi*... Logos, după divina noastră credință, nu s-a conceput decât în sânul verginității, curăției celei mai perfecte.

(Scris după plebiscitul lui Cuza,
publicat în *Revista Dunării*,
în 19 decembr. 1865)

LEGEA ȘI RELEGEA

I

S-a văzut ceea ce oamenii primitivi și toți sapienții lumii din toți timpii și din toate locurile, au înțeles cu vorba *lege*. Fiind dară legea o rație absolută, eternă și nemutabilă, un adevăr neconstestabil și recunoscut de toți, în antichitate oricine, convins de binefacerile unor adevăruri salutare, s-a prezentat înaintea unui popor cu o lege oarecare sau cu un codice coprinzător de mai multe legi, a putut după tot cuvântul a se prezenta cu dânsule în numele unei divinități.

Astfel vedem pe Moise în deșert, de pe muntele Sinai, a se prezenta cu legile sale. Astfel mai târziu Pompiliu, ce fu supranumit NM, adică Numa, își dete legile din partea divinității Egeria. Tot astfel evanghelistul Ioan ne asigură că Logos sau legea era la Dumnezeu și Dumnezeu era logos. Astfel iar Mahomet dă o carte (Coran carte va să zică, ca Biblia) și spune că tot versetul dintr-însa îi venea de la Dumnezeu, prin arhanghelul Gabriel. Și tot astfel și cu mai mare cuvânt pot toți oamenii științelor, când descopăr câte o lege din marele codice al naturei, pot spune în toată convicțiunea și în tot adevărul că acea lege vine de la Dumnezeu, de mai presus de toți oamenii și de tot universul ce se supune în etern la acele legi nemutabili, ce toate concură spre a stabili și manține echilibrul universal, adică pe românește *dreptatea* universală (nu zicem justiția).

Primii legislatori, spre a-și garanti legile, le supunea la convicțiunea și aprobațiunea publică și, spunind că vin de la Dumnezeu (după cum în adevăr și vin când sunt în adevăr legi) făcea apel la credința celor ce nu putea să aibă convicția sau știința, făcea niște dogme din principele de unde emana acele legi ca niște consecințe, după acele dogme făcea educațiunea publicului, instituia datine, sărbători, ceremonii solemne,

culturi, și astfel legea ca să fie garantită din generațiune în alta, legea devenea *relege*.

Relegea dar este garanția legii și astfel în aceeași carte, în Testamentul Vechi, se coprinde și legea, și relegea. Tot astfel și Testamentul Nou se coprinde împlinirea și a legei, și a relegii. Tot astfel, în Coran este și legea, și relegea islamului.

II

Când însă imperatorii romani se învoiră cu papii, cu ecclesia, ca legea zisă pozitivă a creștinilor să rămâie tot fărădelegile păgânismului și când mai târziu papii încuviințară fărădelegile feodalității, atunci relegea lui Crist cum mai putea garanti fărădelegile păgâne și feodali? Dacă legea lui Crist unge sau sacră pe tot omul ce vine în lume de orice condițiune, cum relegea mai poate încuviința sclavia? Dacă legea lui Moise sau a lui Crist nu iartă camăta, nici constrângerea corporală sau vinderea debitorului, cum relegea poate garanti acest drept păgân? Când legea pozitivă este în sine o fărădelege, și relegea sau religia este o credință, o aspirație către dreptate și mântuire din fărădelegi, atunci cum mai pot sta una înaintea alteia sau împreună, decât spre a se distruge mai curând sau mai târziu între sine.

În Indii, fărădelegea numită lege împărțea oamenii mai întâi în patru caste zise legitime: în brahmani, în eroi sau oșteni, în comercianți și laboratorii sau agricultori, și apoi în mai multe caste care de care mai puțin legitime și mai abjecte, ieșite din amestecul acestor caste și din cele ieșite dintr-însele. Relegea acolo, ca din rele principie rele rezultate, venea să confirme, să legitime această inumană împărțire, arătând că la început zeul Brahma a creat patru Adami. Pe unul l-a scos din capul său și l-a destinat a fi brahman sau preot, el și descendenții săi. Pe al doilea l-a scos din brațele sale și l-a destinat a fi, el și descendenții lui, oșteni, eroi, semizei, nobili din tată în fiu. Pe al treilea

l-a scos din... coapsă (ca să nu spunem cum se exprimă textul) și l-a destinat din tată în fiu să fie comerciant. Pe al patrulea l-a scos din talpă și l-a destinat din tată în fiu să fie laborator sau plugar. Ce mai timp! Ce mai credințe! După lege și relege; însă era solidară una altele.

În Egipt, după fărădelegile numite legi, faraon era domn absolut al pământului și al oamenilor. Relegea avea misiunea de a întemeia prin credință și a perpetua aceste drepturi lui faraon, arătând că el se trage din tată în fiu din divinitate, că este el singur divinitatea absolută pe pământ (vezi articolul *Spiritul și materia*). Relegea falsă consolida și garanta legea falsă; sistemul era consecvent.

Moise, ce protestă cu mâna înaltă în contra fărădelegilor faraonice, își bază și perpetuă legea egalitară pe credințele umanitare ce dete popoului. După el, un singur Adam fu creat la început și toți oamenii având aceeași origină sunt egali și frați. Libertatea oamenilor o întemeiază pe însuși ființa lui Dumnezeu ce ordonă să nu cunoască oamenii alt zeu sau domn decât pe cel ce mântuie din casa servitului. Ca să legiuiască ca funcționarii publici nu sunt domni, ci servitori aleși, asigură popoul că acestea zice Dumnezeu: „să vă alegeți vouă dintre zeci, dintre sute, dintre mii ca să vă conducă, să vă administreze, să vă judece”. Relegea în Israel este confirmarea și garanția legii.

Grecia la început se constituie în regate federative, cu regi și aristocrați; relegea întemeiază credințe de o dodecadă de zei mari în cer și o multitudine de divinități de a doua și a treia mână; ca să legitime aristocrația, recunoaște niște semizeii sau fii și descendenți ai zeilor. Și astfel se urmă și în Italia. Hercule, Castor și Poluce, după afirmarea relegii, fură fiii ai lui Jupiter; Ahile fiu al Thetidii etc. Și apoi dacă relegea s-a întemeiat bine și s-a popularizat peste tot, încredințând că este republică în cer, a căutat să schimbe după credințe și legea ce forma republice în toată Grecia.

Cristianismul nu fu decât împlinirea legii date de Moise, perfecționarea ei, pentru că însuși Crist zice: „N-am venit a aboli, ci a împlini legea“. Primii creștini, abjurând la iudaism și la păgânism, se constituiră în societăți nouă. Acestea nu fură numite nici regate, nici republice, nici democrație, ca să n-aibă nimic de asemănare cu societățile lumii vechi sau cu păgânismul, fură numite *ecclesie*, societăți de oameni de elită.

Primii creștini au fugit și de vorba *democrație*, ce însemnează „domnire a popoului“; acel verb *crato* mirosea a despotism. Primii creștini nu voia despotismul nici din partea unuia, nici din partea multora; avea de exemplu democrația Atenci ce condamnă pe Socrate la cicută, și republica aristocratică a fariseilor, ce condamnă Cuvântul la cruce. Vorba *libertate* prea puțin se aude între primii creștini; mai totdeauna această vorbă este exprimată prin termenul *mântuire*, pentru că mântuirea este o libertate perfectă, integrală, și a corpului, și a sufletului; în societățile păgâne și în societățile civilizate, oamenii au fost mai mult liberi de a muri de foame, de durere. A fi mântuit sau salvat este mai mult decât liber. Moise a fost un liberator; Crist a fost mai mult a fost Salvatorul.

Primele societăți creștine se constituiră dar nu în democrație, unde fiecare individ era sclav cetății (luați aminte la verbul *crato*), ci în *ecclesie* compuse de individe mai mult decât libere, de individe sacrate. Și aceste *ecclesie* autocefale deveniră federative, solidare una cu alta. Legea acestor societăți nu putea fi nici păgână sau romană, nici iudaică; legea lor, codicele lor politic fu Pentateucul israelit, pur și primitiv, adăogit sau perfecționat după necesitățile timpului prin canoanele apostolilor.

Relegea apoi sau credințele primilor creștini venea spre a garanta legea. Dacă crezi într-unul Dumnezeu părintele tuturilor, fraternitatea, egalitatea și libertatea sau mântuirea sunt garantite. Dacă acest Dumnezeu este crezut în unitate simplă, unitatea simplă este nula. Ca să fie ființă adevărată iar nu fictivă,

cată să fie trinitate¹. Tatăl reprezenta începutul tuturor, fiul este logos, reprezentând materia universală, Sântul spirit, *spiritul universal*. A adora această ființă ce nu o vedem este a o adora în imaginea sa care este omul, a o cultiva întreit, în omul material, în omul intelectual și în omul moral. Mântuire sau libertate perfectă nu e fără educațiune întreită a științelor, măiestriilor și artelor. A crede că Crist, reprezentantul umanității, este fiul lui Dumnezeu și însuși Dumnezeu este una cu a garanta mântuirea umanității, inviolabilitatea persoanei, apoteoza omului: pentru că Dumnezeu s-a făcut om, ca să facă pe om Dumnezeu. Iată societatea model, cetatea apocaliptică, visată de profeti, văzută de evanghelistul

Inamicul, adversariul acestei societăți fu Roma. Evanghelistul Ioan o numește 666, ce însemnează *Latinos, Romă, Papalitate*. „răul reilor de rele“². Imperatorii Romei deveniră creștini spre a parodia sau perverti *cristianismul*, spre a perpetua păgânismul sub altă formă. Impuseră „omului nou“, societăților creștine, legea păgânismului, dreptul zis roman și le lăsară relegea ca niște credințe fără nici un rezultat altul decât a suferi cu o răbdare ce nu se putea afla la păgâni. Papii și prelații renegară legea lui Crist și cu relegea nu se serviră decât spre a face din popoli supuși mai ducili și mai muți decât vitele fără cuvânt. Spre acest scop se află marea și atât de pronată sau cocotată ideea de a despărți *ecclesia* de stat, ale sufletului de ale corpului!

Însă ce este *ecclesia* decât societatea și cum putem despărți societatea sau poporul de stat sau de guvern? Ce să facă guvernul fără societate sau *ecclesia* și ce să facă societatea fără guvern? Ce să facă corpul fără suflet și sufletul fără corp? A despărți ale sufletului de ale corpului este una cu a ucide pe om. Înaintea unei asemenea sisteme ieșiră *protestațiuni* și de la

¹ Vezi *Unitatea, dualitatea și trinitatea*.

² Vezi nota numărului 666.

răsărit, și de la apus. Nestorienii se duseră a în-doctrina pe arabii ce conserva tradițiunii abramiene. Islamismul lui Mahomet nu fu decât o mare protestatie asiatică cu mâna armată, ca și revoluția Franței de la '89. Legea lui Mahomet fu garantită prin relege. Aceeași carte, Coranul, coprinde și una, și alta.

III

A fi administrați și judicați după dreptul păgân sau roman și mai târziu după dreptul feudal și a avea credința sau relegea lui Crist este, sau pe de o parte a batjocori relegea, sau pe de alta mai curând or mai târziu relegea a desființa fărădelegea și a o reforma în lege.

Imperatorii și regii toți, papii și patriarhii, prelații și baronii toți ai basului imperiu și ai feudalității, decât să fi despărțit ecclesia de stat, mai bine ar fi lăsat pe creștini cu legea și relegea lor și ei, dimpreună cu legea păgână, s-ar fi înțestat să rămâie tot păgâni cu relegea lor ce le garanta drepturile, privilegele. Păgâni au fost și au rămas; însă, de unde era păgâni sinceri și onești, au devenit păgâni ipocriți, de unde era persecutori ai cristianismului, au devenit batjocoritorii lui. Romanii și grecii cu păgânismul antic, când legea le era uniformă cu relegea, prin unirea societății cu statul au operat minuni de eroism și de sapiență. De când au abandonat legea și au batjocorit relegea nouă, ca să devie parodiatorii cristianismului, de când au dezbinat societatea de guvern, ecclesia de stat, de atunci *nemai-fiind suflet în corpul cel mare soțial*, de atunci la răsărit veniră saracinii și la apus barbarii și le luară moștenirea.

Câți sunteți astăzi capi ai națiunilor or deveniți păgâni, după cum vă sunt legile de păgâne, ca să vi se asemene credințele cu faptele; or, după relegea mântuitoare a lui Crist, schimbați-vă și legea ca să vi se asemene faptele cu credința. Imperatorii Romei era mai consecuenți, imperatorul roman era cap și al relegii, și al legii; de când se despărți una de alta, de

atunci începu disoluția. Ați crezut să abateți lumea, umanitatea, din calea progresului; însă dacă va sta timpul, va sta și progresul. Relegea lui Crist este a rațiunii, a cuvântului, este adevăr, și adevărul este etern. Cât va exista rația, adevărul, va exista și relegea libertății integrale, a mântuirii voi să zic.

Ioanii Huși, Lutherii, revoluția și republica Elveției, revoluțiunile Franței, republica federativă a Americii, nu sunt decât niște protestațiuni mari în numele rațiunii și libertății integrale, niște încercări mari spre a face ca legile adevărate, legile liberatoare să devie dogme și dogmele cristiane să devie legi pozitive. Toate reformele în Rusia provin de sus, de la inteligență, de la imperatorii ce, fiind creștini ortodoxi, ei pricep mai bine Evangeliul și ei au dat probe că voiesc a libera popoulul ca să confirme legea cu relegea. Dacă de la începutul cristianismului a rămas undeva ca ecclesiele sau soțietățile să fie tot federative, ca legea să fie tot una cu relegea, întrebând istoria ne spune că nicăiri puritatea cristianismului nu s-a conservat și menținut decât la noi, în Dacia emancipată de la Aurelian de imperialism și de dreptul păgân.

La noi neîncetat legea a fost relege, soțietatea a fost una cu ecclesia și precum ecclesiele au fost federative și solidar, asemenea și comunele sau pârgălăbiele au fost federative și solidar. Această sistemă cristiană a făcut să dure România peste șaptesprezece secolii, să reziste în contra tuturilor barbarilor ce au devastat ambele imperiuri de la apus și răsărit. Și de când pericolul fu mai mare, de la apariția turcilor și tătarilor, republicele noastre federative fiind nevoite a fi neîncetat cu mâna pe sabie, cu toate drepturile lor, fără a abdica la nici unul, neîncetat se lăsară a fi guvernate de un campodux sau voivod ales în comun, și aceste domniate sau voivodate există până acum pentru că una le-a fost și statul, și ecclesia. Dreptul acestor republice a fost de a alege și pe capul statului, și pe capul

religiunii. Și capul religiunii întotdeauna a prezidat corpurile legiuitoare ca legea întotdeauna să fie conformă cu relegea.

De când s-a introdus în legile noastre aluat de drept păgân, de *bazilicale*, de când s-a introdus aluat de drepturi feudali, de când s-a început după imitațiune de la păgâni a distinge dintre ecclesie și stat, de când s-a uitat mai mult sau mai puțin dreptul republicelor federative ale României de a-și alege ele însuși pe capii bisericeii și ai statului, de atunci suntem pe calea disoluțiunii, ca tot corpul ce îl abandonează sufletul.

Creștinătorii goților, încă din timpii lui Aurelian, fură români; creștinătorii slavilor fură români Metodiu și Chiril. Primii combătători și protestatori contra catolicismului sau despotismului papal se văd români, sub frații Asani, ce liberară Bizanțul de imperatorii catolici; primii luptători cu turcii, primele bulevarde ale Europei în contra acestui torent fură români. Țările noastre au fost singurele țare model în confederațiunea creștină. Țările noastre în mediul ev au fost și mai organizate, și mai instruite, și mai civilizate decât toată Europa feudală. Prima ecclesie creștină ce-și traduse biblioteca sa în limba vorbitoare fu ecclesia română, ce poate deșteptă și pe Luther la aceasta. Primele școale în limbele orientali se stabiliră în România; instructorul lui Petru cel Mare al Rusiei fu spătarul Cârnuț, moldavul.

De am rămas apoi în urma Europei, n-am rămas nici cu credințele, nici cu dogmele, nici cu instituțiunile liberali în urma ei, ci numai cu cantitatea sau cu numărul, cu forța materială. Nobilitate ereditară n-am avut de fel, și Franța liberală a trecut prin torente de sânge până să ajungă (și n-a ajuns încă) la egalitatea noastră; duci, marchezi, comiți ereditari tot mai are. Europa, când cere libertăți, strigă „jos cu legea!"; noi am conservat libertățile în numele legii și le cerem în numele legii. Dacă Elveția și America mai târziu au devenit republice

federative după tipul eccleziilor primitive, România a fost instituită astfel de la al treilea secol.

Europa ne-a întrecut numai cu forța materială, cu măiestriile, cu științele, cu artele, pentru că a avut mai multe brațe, mai mult repaos; însă cu repărțirea mai dreaptă a averilor, cu dreptul la travaliu și la viață, va avea încă mult până să ne ajungă. Și cu cât ne vom depărta de instituțiunile ecclesiei primitive de care se apropie America, cu cât vom imita Europa papală și feodală, cu atât ne vom pierde ca nație.

Vedeți ce ne-au adus toate câte am imitat din Franța unitară, din Franța ce poate fi egalitară, însă foarte târziu liberală și liberatoare. Franța nu va fi liberă decât când o va libera exemplul Germaniei și Americii federative. Franța catolică va fi liberată de Franța protestatoare, și însuși de Franța atee. Curând și va veni timpul a arăta Franței de la '89, de la 1830 și 1848 că n-a făcut, nici proclamat ceea ce a proclamat România din 1848.

1866, ianuarie 10

NICI ÎNCENTRAREA, NICI DESCENTRAREA: CONCENTRAREA

I

Ca să fim înțeleși de toți, să lăsăm pentru un moment gergul sau jargonul științific și să vorbim pe limba primitivă a românului. Țăranii în genere, țepii sau parului ce este bătut în mijlocul ariei îi zic *țef*; geometrii îi zic *centru*. Când treiera românii, petrec o funie lungă cu un ochi sau laț peste acel par și de dânsa leagă caii ce, fiecare la locul său, aleargă împregiurul parului sau centrului.

Du-te oricare ești unitar sau în sistemele politice, sau în cele religioase, du-te la oricare sătean, fie cel mai simplu din lume, când treieră și întreabă-l:

– Ce vrei tu, măi Stane: vrei să-ți iau caii și să ți-i trag unul câte unul, după cum se trag puii jumuliți prin frigare, să ți-i trag prin parul acela ce l-ai bătut în mijlocul ariei, sau să le tai funia și să le dau drumul pe câmp?

Românul ar sta și, după ce s-ar uita mult la dumneata, și-ar face cruce și ți-ar răspunde:

– Dar năzdrăvan ești, domnule! Când te apucă mult te ține? De l-ai apuca mai răstit și i-ai adăogi:

– Nu, spune că nu te las: caii în țepă sau risipiți pe câmp?

– Ci lasă-mă, omule, să-mi caut de treierat; ce mă tot întrebi ce voi? Iaca, asta voi: voi să treier, să-mi alerge cășorii fiecare la locul său, legați de funie, să-mi alerge peste spicele de grâu împregiurul țefului. Asta voi și lasă-mă în pace, c-apoi îmi sare și mie țăndăra și...

Pune-i atunci, bunioară, pistolul în piept sau baioneta în coastă și întreabă-l, cum să vază că nu e de glumă:

– Ce vrei, române? Funia tăiată sau caii colo, în țepă? Spune, că te culc la pământ.

Bietul om, de va ști că e singur și că n-are la cine striga și cere ajutor, îți va răspunde plin de spaimă și scărpinându-se în cap:

– Știi ce, jupâne? Dacă a ajuns treaba p-atât, dacă suntem ca în codru, mai rău decât pe mâfnele hoților, și nu vrei să-mi lași caii la locul lor, taie-le mai bine funia să-și ia câmpii, că tot i-oî mai găsi; dar de pus în țepă! Ai parte că ești mai tare decât mine, c-ai vedea apoi pe dracul.

II

Văzuși, domnule centralizator sau unitar, cum judică cu capul lui, cu mîntea lui dată de la Dumnezeu tot românul ce

nu știe nici carte, nici ce este *centru*, nici ce este *încentrarea*, *descentrarea* și *concentrarea*?

A lua caii unul câte unul și a-i trece ca prin frigare prin parul din mijlocul ariei este a-i încentra sau centraliza, fapta ce nicidecum nu e în gustul românului. Iar dacă domnia ta, domnule de sistema centralizării, vrei să-ți faci cineva așa cu caii dumitale, cu averea dumitale, atunci altă vorbă, cu unul respect gustul și libertatea tuturilor, fă cum îți place, cu toate că îmi pare rău de bieții cai. A desface și a tăia funia ce ține caii în arie treierând, și a-i lăsa s-o ia peste câmp, care încotro va apuca, va să zică a descentra sau descentraliza.

Românul nu voiește nici una, nici alta, dar la nevoie prefera mai bine ceea ce zicem descentrare; iar încât pentru ceea ce zici dumneata centralizare, l-ai auzit cum îi sare țandăra. Însă ce voiește el când cere să-l lași să treiere, adică caii să fie prinși de funie și fiecare la locul lor respectiv să alerge împregiurul țefului, dacă și-a prins funia cu un lat larg? El bine vezi că cere concentrarea, adică toți caii să grave împregiurul aceluiași centru și de l-ai învăța și pe el limba noastră, a procopsiților, ți-ar zice: „nici încentrarea, nici descentrarea, domnule, ci concentrarea”.

Cine l-a învățat pe dânsul să judece așa fără să știe, nu sistemele din lume, ci nici vorba *sistemă* ce va să zică? Firește că Dumnezeu, logica universală, natura ce coprinde toate legile lui Dumnezeu. În aceste legi, nimic nu este încentrat, nici descentrat în univers, ci toate sunt concentrate. Sistema lui Dumnezeu prin care ține universul este concentrativă sau federativă. Mii și milioane de centre, cu sistema lor parțială, gravită împregiurul unui centru universal.

Să luăm, spre exemplu, unul din aceste centre, să luăm soarele cu sistema lui. Ce ar fi de sistema solară când acest soare ar absorbi toți planeteii lui dimpreună cu pământul nostru și ar face una cu dânsul? Sau ce ar mai fi când ar încentra pe toți dimpreună cu volumul său propriu și toată sistema ar reduce o

Într-un singur punct matematic, cât îi e și adevăratul centru? N-ar deveni sistema solară un punct, un nimic? Și ce-ar mai fi iară când din contra, ar lăsa ca toți planeteii nu numai să se descentre de la centrul lui, ci fiecare atom sau particulă a fiecăruia planit să se mai descentre din centrul său propriu și parțial? Fîrește, o disoluție.

Și una, și alta ar fi rău, cu diferența însă că din încentrare, ce este una cu nula, nu s-ar mai putea crea nimic, pe când din descentrarea sau disoluția atomelor s-ar putea crea lumea din nou, sub alte forme poate. Însă sistema naturii sau a lui Dumnezeu, în marea sa bunătate și înțelepciune, s-a aflat cu cale să fie sistema concentrării sau a echilibrului universal. Dumnezeu, ca ființa cea mai liberală, n-a tolerat sau n-a binecuvântat decât sistema federativă; așa s-a făcut și a zis Dumnezeu că *este bine foarte*. Și atîta de liberală este această sistemă federativă încât orice planet la locul său și orice este în oricare planet la locul său, se bucură de autonomia sa, deși gravită în giurul aceluiași centru. Spre exemplu, pămîntul, fără a se încentra cu soarele, fără a se descentra de dînsul, se bucură de legile sale propriie, de autonomia sa.

Și orice e viu asupra pămîntului, om și animal, gravită în adevăr împregiurul centrului acestui glob fără a cădea în lună sau în soare, sau a se prăvăli în spațiu; se bucură însă de voia sa, de libertatea sa, fără a fi tras în centrul sau buricul pămîntului, sau a fi lipit, pironit, înfipt ca arborele în locul unde s-a născut. Tot ce are mișcare are și oarecare doză de voie liberă.

III

De n-am fi văzut sistema federativă peste tot, în universul întreg, tot am fi descoperit-o în parte în oameni, studiind natura umană. Omul, ca soțabil, comunicativ și raționabil, nu poate sta izolat și însuși în starea sa de sălbăticie. Și precum om cu om se adună și formă o comună sau o cetate, asemenea

popol cu popul se adună și formă o națiune. Aceasta e o lege nemutabilă; dintr-însa nu poate să iasă nici omul, nici planctiții, fără a suferi niște grave consecințe.

Până când oamenii au fost conduși de legile lui Dumnezeu ce sunt, ca să zicem așa, înscrise de la naștere în inimele lor, prin instinct așa s-au adunat, așa s-au asociat. Societățile Grecici, de la care avem mai multe cunoștințe istorice, de la începutul lor prin instinctul natural se formară în cetăți sau rigate mici independente și apoi aceste coprinsuri, fie ca regate, fie ca republice, se uniră împreună în confederațiune.

Primii creștini ce veniră să se dezbrace cu totul de omul cel vechi, să puie o linie de demarcațiune între el și lumea veche, lumea faraonică și romană, cu un cuvânt lumea păgână, prin confederațiune își constituiră ecclesiele sau șotietățile lor. Germanii mai târziu, ca stirpe mai nouă și nepervertită de doctrine faraonice, fără cunoștințe de drepturi romane, prin instinctul lor propriu, învățați, luminați – cum se zice – numai de la Dumnezeu, oricum ajunseră a se organiza în parte, împreună însă ajunseră la o confederațiune.

De unde a ieșit sistema unitară, sistema încentrării sau centralizării exclusive? Unde o vedem mai întâi apărând în istoria lumii sau a omului? Nu la sălbatici, nu la popoli nomazi, ci la barbari, acolo unde omul deveni lupul omului, la ciomagași, acolo unde în puterea brațului și a măciucei începură unii să ia ale altora: și pământuri, și drepturi, și libertăți; la descendenții lui Cain, după expresia biblică, cu un cuvânt acolo unde oamenii s-au abătut de la legile lui Dumnezeu sau ale naturii, la fratricizi. Biblia ne spune că Cain, fratricidul, a apucat spre răsărit de la Eufrat și acolo a construit Enochiele, adică cetățile crimelor și păcatelor. Părțile despre răsărit ale Eufratului, părțile Gangelui sunt Indiele; și în Indii se vede mai întâi sistema unitară a centralizării, sistema despotismului, întemeiată, consolidată, susținută de teocrație, de dreptul zis divin.

Stirpea arabă, discipol al școalei teocratice din Indii, întrecu pe maestrul său, întemeind dreptul divin în Egipt peste stirpea pasivă, etiopiană. Conchista, adică sabia și lancea, fondă sistema contranaturală a centralizării, unde unul este totul și ceilalți nula. Astfel se vede despotismul și în Babilonia, și în Persia și mai târziu în Roma imperială.

Sistema unității, sistema încentrării este identică cu faraonismul, ce perverti umanitatea întregă și din ale căruia prețineri încă nu poate scăpa lumea de patru mii de ani. Această sistemă nu face decât a-și schimba numele și câteodată și forma; în sine însă este tot aceea și se perpetuă sub diverse nume și forme. Teocrație, faraonism, regalitate, imperialism, oligarhie, ohlocrație, republică unitară, catolicism, este unul și același obiect ce are unul și același scop, un centru general care să asoarbă toate centrele parțiale, toate persoanele individuale și colective, în care un singur om sau o singură cetate să fie tot, și ceilalți oameni, pe cât se poate, aproape de nimic. Un om, o cetate, o castă să posede tot, și avere și materie și drepturi și știință; monopolul comerțului, industriei, artelor, să se dea numai servitorilor, susținătorilor, apărătorilor acestei sisteme unitare. Cu un cuvânt, unitatea este mama despotismului.

Cine a voit să scuture jugul despotismului, ca prin instinct s-au mântuit mai întâi de dogma *unității* și a alergat la *unire*. Unitatea, după cum am mai zis și altă dată, este monadă, adică unul și cu nula și cu nula... Unirea, din contră, arată că toți suntem ceva și că să fim ceva, pentru că unirea este unul și cu unul și cu unul. Unirea este om liber cu om liber, popul liber și cu popul liber, nație liberă și cu națiune liberă: „Dă-mi, jupâne, boii și carul ce mi-ai luat – zice românul – dă-mi drepturile ce mi-ai luat, dă-mi scula mea înapoi, și apoi să vorbim de unire. Până când mă uit la toate ce mi le-ai luat și te bucuri numai tu de dânsule, nu-mi mai vorbi de unire, nu-mi mai spune că ești un princip împielit“.

Unirea este una din miracolele amorului carității și dragoste nu există când unul sau unii vor să fie tot și alții nimic, unii să posede toate și alții nimic¹. Unirea este când fiecare își are ale sale. Se poate uni toată lumea în adevăr și prin justiție sau dreptate se menține și se perpetuă unirea. Și unde nu e caritate, nu este nici dreptate, nici adevăr.

Unitatea este o invenție a eroarei sau a minciunii, pentru că unitate nu există. Unitatea simplă este nulă, un nimic, și la nimic, la disoluțiune aduce dogma ei. Tot este compus în univers și însuși atomul cel mai nedivizibil. Pentru că tot atomul, tot punctul este un cerc și tot cercul este egal sau echivalent unui triunghi, prin urmare toată unitatea părută este o trinitate.

IV

De la dogma falsă a unității simple au ieșit toate erorile, toți despotismii religioși și politici, toate suferințele, toată stagnația umanității. Unitatea simplă să zicem că este un punct matematic. Ce poate face un geometru, un matematic, un om de rând cu un singur punct? Nu poate trage sau forma nici o linie.

De aceea, toți popolii ce s-au crescut și s-au format după dogma unității au rămas staționari, pentru că după cum le-a fost credința, așa s-au nevoit să-și urmeze în viața practică, în viața politică și socială. Avem de exemplu pe chinezi, pe ebrei, pe musulmani... Toți cu unitatea stau pe loc, toți cu unitatea în cer vor să se supui unui singur monarh pe pământ, care mai curând sau mai târziu devine un despot.

Dualitatea este ceva, este doi termeni, două puncturi din care se poate trage o linie, o mișcare înainte sau înapoi. Și dacă acești doi termeni sunt pozitivi, adică dacă există amândoi, și unul este împlinirea altuia, atunci linia, calea se face înainte, adică

¹ Vezi *Unirea și unitatea*.

această diadă produce ceva: din spirit și materie iese creația sau universul; din mire și mireasă iese familia; din operatori și material iese edificiul; din maestru și discipoli iese o școală sau o doctrină oarecare etc. Prin urmare, iese o trinitate, un triunghi care este măsura prin care se măsoară universul (vezi *Isahar*, pag. 13 și 14).

Dacă însă din acești doi termeni unul este pozitiv, ca averea care este ceva, și celalalt este negativ, ca neaverea sau sărăcia care este lipsa averii, sau nimicul, atunci dualitatea este părută, căci în realitate nu e decât unitatea compusă. Astfel este dualitatea bine și rău: binele este pozitiv, răul este lipsa binelui și nu e decât nimicul, este negativ.

Niște asemenea dualiști în părere, ca niște unitari, nu numai că au rămas staționari, ci au și retrogradat, s-au pervertit din starea primitivă a naturei. Astfel se văd mai multe secte în Indii și în China, astfel caldeii, persii, babilonenii, egiptenii cu Osiris și Typhon. Astfel, uniteismul ebreilor degeneră în sabeismul solomonic, în Sabaoth și Satan, și tot astfel zeismul islamului, îmbuibat de sabeismul persan și de judaismul ieșit din Babilonia, degeneră într-un părut dualism cu un singur termin, ce mai mult perverti umanitatea decât s-o ție staționară.

Dualitatea cu doi termeni pozitivi și egali și de aceeași natură este dualitatea cea mai monstruoasă: doi bărbați în maritagiu între sine sau pe aceeași femeie; două femei măritate între sine sau pe același bărbat; doi flecari la un loc; doi lacomi la un loc; doi lupi p-o vacă; doi regi pe același tron; rivalii de astăzi pe tronul României. Sunt niște dualități din cele mai monstruoase, din cele mai sterpe, din cele mai pernicioase, pervertitoare, înapoitoare soțietăților umane.

V

Când umanitatea, prin dogme și credințe false, se abate din calea legilor naturei și consecuințele rele se înmulțesc din

generațiune în generațiune, încât nu mai este speranță de nici un bine, de nici o ușurare de la palat și altar până la coliba, atunci cine credeți că ia inițiativa spre regenerare? Erudiții? Îndoctrinații în doctrinele vechi și false? Oamenii rutinei, vreun om din popol mai luminar decât ceilalți? Nu. Natura este maestrul primordial, natura este depozitarul înaltului legîslator universal și când dascălii au pervertit lumea, natura singură a luat inițiativa a pune lumea iar pe calea naturei.

Atunci, oamenii cei mai puțin instruiți, cei mai puțin duși la nici o biserică, popolul ce este mai apropiat de natură, acela începe mai întâi a țipa și la țipătul lui află ocaziune a se scula și câteva inteliginți sau mai puțin corupte ori pervertite, sau mecontante or paraponisite, sau ambițioase, și vin a se pune în capul popolilor spre a-i conduce (de nu sunt învechite în rele) sau spre a-i specula. Atunci, câte idei ies din sânul popolului, acelea ies din sânul naturei, atunci vocea popolului este vocea lui Dumnezeu. Atunci lumea strigă „jos cu Osiris, jos cu Saturn, sus cu Typhon, sus cu Jupiter“, adică jos cu zeul ficțiunii, sus cu realitatea! sau jos faraonismul, sus cu revoluțiunea! Unitatea atunci vezi că dispare; toată sistema unitară a centralizațiunii se desface, în agitația revoluțiunii toate legămintele sociali sunt rupte, tot individul e de capul său, tot individul devine un *eu*, o persoană independentă până la un timp. Și atunci, dintr-un *eu* și alt *eu*, dintr-un *îns* și alt *îns*, din unul și alt unul începe a se forma unirea, soțietatea nouă.

În soțietatea nouă ce ieși din Egipt, în soțietatea lui Israil, individele declarate, recunoscute de libere și fiecare cu al său, se formă doisprezece popoli sau sementii, liberi, independenți, fiecare cu coprinul sau pământul său separat, fiecare cu capii săi aleși și toți împreună autonomi, formând o confederațiune. Iată o unire care, de s-ar putea numi unitate: însă acea unitate nu este materială, care nu poate să existe, ci o unitate morală, colectivă, compusă de atâtea individe, de atâți popoli diferenti

și autonomi, de atâtea instituțiuni locale și adesea de atâtea limbe și doctrine diverse.

De vom trece în Grecia, regenerarea n-o vedem ieșită decât tot din sânul naturei, tot din elemente pelasge de emigrați. Instinctul lor către organizare fu tot sistema federativă între diverse elemente autonome. În Italia sau Ausonia nu fu așa, pentru că acolo nu se vede la început decât pe de o parte popul adus de puilul de zei (și zeu va să zică ciocoi), de principele Enea. Îndoctrinat, acest popul și învechit în principul unității sau centralizării, și pe de altă parte tâlhar, până în fine își află un cap ca Romul. Tâlharul nu este decât un centralizator de meserie; el are o mâncărime ca averile tutulor să le puie într-un singur loc, în punga sa. Astea fură elemente principali din cari se forma locuitorii Ausoniei. Și religia sau credințele lor fiind bazate pe republica politeismului din cer, cătară în fine să ajungă ca și grecii la republică; de fel însă, fiind puil de principi și de tâlhari, republica lor deveni nu numai aristocratică, ci și unitară. Roma, capitala, să fie tot și restul nimic: Roma despotă.

Sistema unitară, sistema centralizării a cătat să fete ca pretutindenii despotismul mai întâi patrician, și apoi imperial, apoi papal. Căci daca patricienii n-ar fi fost despoti, popoliu i-ar fi susținut să nu cază. Popoliu prefer firește despotismul unuia din despotismul a mii de tirani. Uniteismul sau unitarismul aduce fatalmente la imperialism sau, cu o vorbă mai puțin clasică dar mai bine înțeleasă, la *poruncism*.

Când apoi umanitatea întreagă începu să geamă din nou subt acest faraonism nou, altoit din Egipt de stirpea romană, bazat pe o forță formidabilă și întins peste tot, cum peste tot să ajungă cutitul la os, atunci tot natura veni să repare natura. Atunci, țipetele se auziră ieșind din sânul popoliilor, atunci ideile salutare, principele trinității liberatoare nu fură pricepute decât de pescarii din Palestina, de resturile de republicani ai Greciei și Italiei. Și prima soțietate a ecclesiei nu fu decât

federativă. Tot individul liber, toată ecclesia autocefală, toată episcopia chiriarhă și independentă, cu supremația unui patriarhat, și toate patriarhatele împreună formând o singură ecclesie ecumenică sau universală, federativă, iată iar o unitate morală, iar nu materială.

Acest model de societate nouă, ca un adevăr al sistemii naturei, al legilor eterne ale lui Dumnezeu, deveni neapărat și cu drept cuvânt o dogmă. Însă popoli învechiți în dogmele false ale unității, deși se creștinară, politicamente rămăseră tot unitari, tot sub despotismul unui singur despot, și cei interesați a menține această sistemă preînnoiră faraonismul sub o formă nouă. Primii cari pricepură mai bine dogma trinitară, dogma federativă, nu fură romanii, grecii și gali, stirpele învechite în doctrine false; primii fură barbarii, sălbaticii noi, goții, ostrogotii, germanii, francii etc., oamenii naturei. Speția aceasta de oameni, speția aceasta de barbari sălbatici neîndoctrinați în nici o credință unitară, nestabiliți încă și alungați poate de toate societățile învechite în dogmele faraonice, speția aceasta de oameni zic, și de nu le-ar fi vorbit nimeni de sistemă federativă a primilor creștini, ar fi inventat-o singuri pentru că le-a dictat-o natura.

Lumea veche era fasonată toată după dogma datoriei exclusive, fără drepturi; drepturile era ale monarhului sau ale oligarhilor. Barbarii de stirpe germană apărură cu drepturi. Fiecare barbar primitiv, necorupt, nu știe decât să se apere și să se susție: „Nu pune mâna pe mine că dau!“, și dă și însuși în căpitanul lui. Și speția aceasta de căpitani nu putea sta unul lângă altul decât fiecare cu drepturile sale, decât în confederațiune spre a-și putea face și ei un loc la soare în lumea veche, în lumea romană sau faraonică. Imperialismul și patriciatul roman devenind detestabil, insuportabil tutulor popoilor și mai vârtos creștinilor primitivi, nu mai avu nici o susținere, căta să cază înaintea invaziunii acestor barbari și să se dezmembre.

Dezmoșteniților lumii le venea mai bine cu barbarii, cel puțin ei era pedepsitorii despoților. Astfel totdeauna românilor le venea mai bine de câte ori venea turcii, decât când era cu fanarioții și ciocoiți pe spinarea lor.

Barbarii dominară Europa și se constituiră într-o sistemă federativă incultă, imperfectă la început, care este feodalitatea, adică o confederație sălbatică, păgână. Cum se creștină această stirpe de barbari, de oameni primitivi și noi, plini de vigoare și de viitor, doctrinele cristianismului primitiv aflară viață și viitor, altoite în această tulpină sălbatică. Stirpea germană ungându-se, îmblânzindu-se, în loc de a trece sau a întârzia prin civilizația păgână, prin acest interval de tranzițiune al tradițiilor clasice, în loc de a se îmbuiba de modele elenice și romane, trecură prin cristianismul pur sau se grăbiră a trece în era garantismului, al căria început fu confederația creștină, eră de solidaritate reciprocă ce prepară era armonică, care singură fu scopul lui Crist (acea eră armonică, vorbind în paranteze, este era promisă de Cuvântul-jude și repărtător universal, domnirea paracletului, a spiritului consolator, a spiritului verității).

Stirpea germană fu care mai întâi se constitui în confederațiune bine înțeleasă sau creștină. Ea protestă în contra faraonismului papal și proclamă libertatea conștiinței. Din elementul ei ieși republica federativă a Elveției. Din ea ieșiră guvernele constituționali al Engliterei și ale Germaniei. De la englezi, ce sunt tot de stirpe germană, se coloniză America și până în fine se realiză idealul elitei englezilor, republica federativă sau în adevăr creștină. Și când unii din această stirpe se îndoctinară în principele faraonismului papal, în principele unitare de monarhie, și atunci vedem că învățul din fire n-are lecuire, germanul catolic în federatism cată să revie. Austria, spre exemplu, deși imperialistă, deși cu imperatorul romanilor

în capul ei, a fugit însă întotdeauna de sistema absorbirii, de sistema încentralizării. Fiecare nație de sub dominiul ei, unguri, boemi, italieni, sași, fură respectați mai mult sau mai puțin, în datinele, în legile, în drepturile, în limba ei.

Daca românii au rămas mai pe jos, este că au fost și sunt stirpe veche, stirpe crescută în datorii fără drepturi, stirpe învechită în sistemă de unitarism. De s-au agitat și ei vrodată, a fost sau ca să se unească cu faraonismul papal, sau ca să combată libertățile în favoarea imperatorului. Însă acest imperator, fiind de stirpe germană, nu i-a absorbit în germanism, tot le-a octroiât oarecare drepturi.

VI

Aproposito de stirpi vechi și unitariste. Ebreii, ca unitari, din democrație căzură în regalitate absolută și de aci în servitute, în risipire, și de aci pretutindenii tot servitori faraonismului sub toate formele: farisei, precupeți, spioni, zbiri ai polițielor, toate lipitorile, plagele soțietăților. Romanii, scuturând jugul regalității, nu-și formară decât republică unitară din care căzură în imperialism, în faraonism papal, în disoluțiune și la răsărit, și la apus. Când veni peste dânșii la apus stirpea germană, sau geniul acestei stirpe, se încercară a se constitui în republice federative, geniul nou îi făcu a mai pricepe geniul cristianismului, dar catolicismul a cătat să predomine. Republicele federative de oameni pasivi în datorie exclusivă au cătat să se transforme în regate cu capi sau regi de stirpe germană, stirpe activă a dreptului. Astăzi, luminele secolului îi mai deșteptară și, în agitația lor, nu cerură decât unitatea Italiei, ci nu pot pricepe încă unirea sau confederația unei Italie libere.

Elenii, dominați de Filipii și Alexandri, uimiți de victoriile acestuia, dominați de romani, creștinați, educați în nouăle doctrine de pontefici ce deveniseră organele cezarului, abjurând

și la numele de eleni, pe care ecclesia oficială îl fulgera ca pe un nume de idolatru, prefăcându-se în romani, deprinși, fasonați în unitarismul bizantin și apoi al islamismului, când vrură a scutura jugul de la unitarismul islamului, nu vrea să cază decât în unitarismul țarismului. Grecii au uitat cu totul că sunt descendenții acelor democrați federativi, au uitat că sunt și creștini trinitari, ortodoxia lor nu se poate mântui de aspirațiunii *catolice*, de doctrine romane d-ale lui Constantin; ecclesia lor vor să fie tot *catolică*, absolută, iar nu sinodică sau constituțională. Pretențiunile oamenilor ei sunt să domine în contra canoanelor asupra ecclesiei autocefale a românilor. Grecii, regenerați, alergară tot la o regalitate unitară. Nu știu cum se vor mulțumi locuitorii din Eptanez.

Galii și iberienii (spaniolii și portughezii), stirpe învechită în dogmele exclusive ale datoriei, în druidism, care cerea sângele unei vergine și tatăl căta s-o ducă singur spre a o junghia la altar; galii, stirpe pasivă, subjugată de romani, condusă cu vargă de fier și mai mult pe calea datoriei fără drepturi, subjugată apoi cu romanii dimpreună de franci, nu se învechi decât tot în doctrine unitare. Unitarismul roman, dimpreună cu unitarismul papal, cutrupiră și abrutizară pe gali.

Venind francii, subjugară și elementul galic, și elementul roman. Acesta din urmă, locuind mai mult prin cetăți și nemai-putând a fi domn, deveni ciocoiul elementului franc, instrumentul lui, curtierul sau samsarul lui, cu un cuvânt: care din romani nu deveni popă catolic, deveni burghez, spre a exploata și pe domnii franci, și pe popoul gal. Popii înnemeriră mai bine, că luară moșiele domnilor, burghezii fură tractați de marțafoi, până când, în cele din urmă, cătară a face cauză comună cu popoul. Când se operă fuziunea și cu toții împreună formară o singură națiune franceză din trei elemente, ideile, simțimentele unora se comunicară altora; faraonismul

Însă roman se dă în moștenire de către pași principilor feudali și apoi unora dintre dânșii și dreptul divin, și drepturile patricienilor. Jugul acesta împilând și elementul roman, și elementul galic, protestațiunile Hussilor, Lutherilor, Calvinilor deșteptând popoli de stirpea germană, englezii spre exemplu, aceste protestațiuni, contagioase de natura lor, se întinseră și în Franța. După un mare scepticism despre credințele catolicismului, după un travaliu mare al filosofilor sau enciclopediștilor, izbucni în fine revoluția mare, care surpă și tron și altare, și coroane și tiare. Și când se proclamă republica, doctrinele vechi, unitare, ce făcuse educația popoului și burgheziei, școala clasică făcură să ia de model republica unitară a Romei.

După republica unitară veni, fatalmente, tot ca în Roma, dictatura și imperiul. După imperiu, restaurația tot cu sistema unitară. Această sistemă era veche, lumea era sație de dansa, ura despotismul imperial, ura însă și dreptul divin; era însă speriată și de excesele republicei, fără a pricepe că acele excese provenea nu de la republica simplă, ci de la republica unitară, de la republica despotică, de la republica păgână. Când supărările se sparseră într-o a doua revoluțiune, fugind și de republică, și de dreptul divin, alergară la o regalitate constituțională, la un rege al burgheziei. În adevăr, libertatea deveni un fapt ca niciodată în Franța, dreptul omului visat de filosofi fu recunoscut și avu drept de cetate. Însă ce faci unui popor deprins cu egalitatea ca într-un aer sau element de viață, deprins atâția secolii cu datoria fără drept, fasonat după dogmele catolice a abdica totdeauna la libertate?

Libertatea pentru francezi este numai un ideal, o teorie fără practică: este ca credința în abnegațiune a călugărilor, ce în faptă nu e decât egoismul *burtoș*, împielit și pântecos. Francezul strigă „libertate“ și fatalmente, fără a ști, cade tot în egalitate, fie însuși înaintea ghilotinei. Revoluție apoi din nou,

republică unitară, imperiul, egalitatea înaintea jugului, egalitatea fără libertate, centralizare.

Secolii sunt însă prea înaintați, federatismul se întinde între germani și englezi, Elveția este aci, America s-a apropiat cu vaporul și cu electricitatea. Dacă nu Franța întregă, elita Franței a început a cugeta că imperialismul, centralizația nu duce decât la disoluțiune. Imperatorul actual declară acum doi ani înaintea corpurilor legislative că unitarismul, centralizarea nu duce decât la disoluțiune, și propuse că să înceapă a mai *descentraliza*.

Limba franceză fiind săracă, n-a fost în stare să exprime ideea întregă a imperatorului. Francezii n-au fost deprinși a se exprima cu vorba *concentralizare*. Nu credem ca imperatorul să fi voit să treacă dintr-un rău la altul, de la încentralizare la descentralizare. Ideea imperatorului a fost, credem, să facă o Franță *concentralizată* sau *federativă*, dând fiecăruia departament libertățile sale, autonomia sa. De n-ar fi târziu însă, de n-ar fi o idee ca și a imperatorilor romani ce, devenind creștini și văzând centrifugismul provinciilor, disoluțiunea, și vrând a imita constituirea federativă a ecclesiei, voră și ei a concede fiecăria provincie libertăți și drepturi municipale.

De ar fi proclamat elementul german republica, republica Germaniei ar fi fost de la începutul ei, din fazele ei, *federativă*, republică de protestanți. Oriunde domină catolicismul nu e confederație, nu e libertate, nu e constituție. Să ne uităm la Spania, la Italia, la Franța, la Austria. Dacă Belgia, pentru cuvinte mari, face o excepțiune, excepția totdeauna nu este decât ca să confirme regula. Mi-aduc aminte: la 1848 toți preoții catolici predica popolilor peste tot în imperiul Austriei că, și de ar voi imperatorul să le dea constituțiune, ei popolii, turma cea credincioasă să nu primească, căci constituțiunea nu e decât fata Sataniei, invenție a ereziei lui Luther și Calvin.

VII

Este timp să venim și la românii noștri, la romanii ortodoxi în adevăr, iar nu la romanii nici catolici ca grecii, nici uniți ca cei îndoctrinați de Roma papală. Românii din Dacia sunt niște resturi de republicani (de originea lor însă, în parenteze, toți descendenți sau ai romanilor lui Romulus, sau ai părții pasive or subjugate a anticei Ausonii), niște republicani amortiți în cristianismul primitiv și pur, izolați de Roma imperială și emancipați de dânsa ca și englezii din America de dominația Engliterei. Ca creștini emancipați în Dacia, se constituiră în ecclesii sau republice independente și federative. Când Roma imperială se transformă în Roma papală, adică într-un faraonism modern mai rafinat, într-un despotism asupra spiritului ce este mai mare decât despotismul asupra corpului, românii cu credințele cristianismului primitiv considerarea catolicismul după justa lui valoare mai rău decât păgânismul.

Românii au rupt-o întru toate cu Roma papală, mai mult decât cu Roma imperială. S-au luptat cu catolicii susținând pe bizantini până alungară pe imperatorii latini. S-au luptat neîncetat asupra propagandei catolice după alungarea tătarilor. Au abandonat mulți Transilvania, cu Radu Negru și cu Dragoș spre a forma, dimpreună cu cei de dincoaci de Carpați, domniate federative, compuse din republice federative, spre a mântui țările de cavaleri templieri sau ioaniți. Făcură mai târziu să dispară Dan, fratele lui Mircea, ce introdusese propaganda călugărilor catolici minoriți. Puseră mai în urmă în capul lor pe Vlad V, victima catolicismului, ca să-i mântuie de inchizițiunile catolice și de intruducția feudalității complice papilor. Preferiră mai bine confederația cu sultanii decât cu principii catolici. Ajutară ecclesia răsăritului după ce căzu, săracă, sub jugul musulman. Trăiră într-o dictatură perpetuă de domniat peste patru secolii, fără a desființa pârcălabiele sau

republicele federative, fără a introduce drepturi de naștere sau ereditare. Și în fine, aluatul mai întâi de dreptul roman, de bazilica, nu-l introduseră decât străinii.

Și când începură a visa la o unire adevărată, la o confederațiune creștină de români, demnă de secolul XIX, cine credeți că i-a îndoctrinat sau i-a indus în eroarea când a unității sau încentrării, credeți oare că român pe român s-a încelat? Nu, pentru că de i-ar fi întrebat cineva sincer și pe limba lor: „Vreți voi ca pungele tuturilor să se deșerte în pungele derbedeilor din toate limbele din București?“, ei ar fi răspuns un NU cât toate zilele de mare sau de lung. De i-ar fi întrebat cineva „Vreare-ați voi câte cetăți și urbe sunteți să se pustieze toate în folosul Bucureștilor stăpâniți de străini și de vagabonzi de prin cafeuri?“, ei ar fi răspuns: Nu.

Și dacă s-ar fi întors la bucureșteni și i-ar fi întrebat: „Dar voi, vrear-ați să vie să vă cucerească nu moldovenii, ci lepădăturile Moldovei, dimpreună cu toți jidanii circumțaiți și necircumțaiți?“, ei ar fi răspuns tot Nu, și iar nu. De ar fi întrebat toate județele, toate satele, unul câte unul: „Vrear-ați să dați bani de șosele și să n-aveți nici drumuri? Vrear-ați să vi se îmulțească birurile în nemărginit și să fiți mai rău decât înainte? Vrear-ați să vă ia copiii îndoit și împătrit la oștire și prin urmare să dați împătrit ca să-i hrăniți fără să producă nimic, fără să apere țara de străini, fără s-o apere nici de tâlhari, ci numai copiii voștri să ne omoare copiii noștri și mamele noastre, când le vor *porunci harambași și tâlharii?*“ Cu toții ar fi răspuns: Nu, nu, nu!

Întrebați-i așa verde pe românește, să vă priceapă bine, dacă vreți și să aflați adevărata opiniune și s-o comunicați și Europei. Și cari sunt aceia ce veniră cu niște întrebări cabalistice, pricepute numai de Europa veche, și neînțelese de români? Credeți că sunt români curați cei cari cu unirea au

înțeles unitatea? Nici unul n-a fost român curat, ci or din rămășițele fanarioților, evghenișii din București și din Iași, ori discipolii sau ciracii acestora; or români din cei uniți cu doctrinele Romei catolice. Luați-i unul câte unul și veți vedea că aceștia sunt astăzi storcătorii voștri, din aceștia au de gând să vă stoarcă pe viitor. Și de veți da cu toții în doctrinele lor, de veți cere unitatea, este semn că mai aveți din restul sângelui tâlharului de Romul și din al republicanilor unitari ce fatalmente căzu în faraonismul modern, în *poruncialismul* ce este una cu imperialismul.

Acesta va să zică păcatul originar și la ebrei, și la greci, și la romani, și la gali. De am fi fost de stirpe germană, n-am fi făcut așa; am fi făcut ca elvețianii, ca englezii, ca americanii. Cel puțin am fi dat noi capi sau principii altor națiuni, iar nu am fi luat de la alții.

VIII

N-au fost români cei cari au dospit întrebările ce zburcă România de zece ani încoace. De ar fi fost români, ar fi întrebat românește:

– Vrei să-ți trag caii ca prin frigare în parul acela din mijloc, sau să le tai funia, s-apuce câmpii?

Și românul ar fi răspuns:

– Ba eu voi să treier și dacă nu mă lași să fac de ce m-am apucat, să produc ceva, mai bine taie funia cailor, că tot i-oi mai găsi.

Omul naturei, omul lui Dumnezeu nu va nici încentrarea, nici descentrarea, ci concentrarea, fără a cunoaște termenii, fără a ști că încentrarea este faraonism și că descentrarea este desoluție, anarhie. Românul nu știe nici ce este puterea *centripetă*, nici ce este puterea *centrifugă*, nici ce este fizica și mehanica, ci numai așa, din instinct, după cum îl lumina

pe el Dumnezeu, după cum legile lui Dumnezeu sunt neevitabili și nemutabili, spune că va să treiere. Adică caii lui nici să se mai apropie de țef, sau centru, nici să se mai depărteze, ci după cum i-a pus el, să dea roată împregiurul țefului.

Omul simplu din toate națiunile și din toți secolii a voit și voiește concentrarea, adică echilibrul între puterea centripetă și puterea centrifugă. Omul pervertit, omul îndochinat în sisteme nu știe să mai spuie decât câte a învățat pe dinafară din cărțile faraonice, imperialiste, papale, regale. În știință are un adevăr, în dogme altul. În știință recunoaște concentrarea, în politică propagă încentrarea. Omul simplu n-are nici știință, nici doctrine; el un adevăr are:

Roată va să fie roata;

Caii va să-i treiere;

Când este pe marginea unui puț, unei groape sau pe vârful Colței, nu va nicidecum să se încentre cu buricul pământului;

Când îmblă, caută cât poate să nu-și piarză ceea ce procopsiții numesc echilibru, și când și-l pierde, zice că a căzut iar nu că s-a înălțat, și-l auzi: „Bine că nu mi-am frânt piciorul, or că nu mi-am spart capul!“

Spuneți românilor că centru e una cu buricul pământului și veți vedea dacă vor să se încentre sau să se centralize, ca dumneavoastră, cei procopsiți. Dar ce? Dumneavoastră oare cereți? Nu vă mai faceți așa proști, nu vreți nici dumneavoastră, dar îndemnați pe alții să se centralize și dumneavoastră să fiți sau centru, sau la centru, unde intră averile tuturilor ca în tonelul Danaidelor. Spetia centralizatorilor, dacă nu poate deveni Cezar, va să fie încai servul Cezarului.

COMERCIUL ANTIC ȘI COMERCIUL MODERN

PRIMA EPOCĂ

I

Comerțul, ca multe specialități și meserii, își are originea în Asia. Popolii primitivi fură mai întâi vânători, ca toți sălbaticii, apoi păstori, ca nomazii, și apoi, stabilindu-se; deveniră agricultori. Ca mijlocitori între aceste stări de oameni ieșiră neguțătorii sau comercianții, spre a facilita schimbul produselor unor popoli la alții. La această meserie nu se putea apleca decât oameni mai apti spre speculațiune; și cupiditatea, ce întotdeauna și mai vârtos în starea de barbarie predomină ca prin instinct, făcu pe neguțători a crede că această meserie de schimb se bază pe *lucru* sau *câștig*, cum se zice dincolo de Milcov, că cu atât, adică, prosperă mai mult cu cât va da cineva mai puțin pe un obiect sau un produs și îl va vinde apoi pe mai mult. „Ieftin să cumperi și scump să vinzi“, iată maxima comerțului primitiv. De aci, iată o meserie ce vine a se folosi din pierderea și a producătorilor, și a consumătorilor.

Cupiditatea sau lăcomia de câștig împinse apoi această meserie fatalmente în multe *vițiuni* proprie de a amăgi lumea: minciune, fraude, dol sau vulpenie, jurăminte și însuși furare, fură binevenite la primii comercianți, dacă îi ajută spre a-și mări foloasele. Descendenții sau discepolii primilor comercianți până astăzi prin tradiție conservă aceleași gesturi, țin același limbajiu pretutindeni: „Zău, pe legea mea dacă nu păgubesc!“, „Să mă bată Dumnezeu dacă nu mă ține pe mine mai mult!“, „Pentru dumneata am hotărât să păgubesc, numai să te fac mușteriu!“, „Haide, dar crede-mă că nu-mi dai nici pe jumătate din cât mă ține“, și alte asemenea. Și când zice că păgubește pe jumătate, se simte cel mai mulțumit în sine dacă îți va lua două sau trei prețuri din valoarea cuvenită.

Să mai vorbim și despre darea cu cotul? Despre lipsa la dramuri? Schimbarea mărfii? Încărcarea la *compt*? Rivalitatea și lupta fiecăruia de a-și stinge, dacă s-ar putea, pe concurentul său? Tendința fiecăruia la monopol? Inventarea cametei ce ruină pe oricine are nevoia de a se împrumuta? Din cea mai naltă antichitate iară, toți câți începură a se specula cu cumpărătoarea și vinderea de vite și însuși de oameni, nu li s-au părut așa de greu, nici așa de scrupulos a alerga și la furat. Până astăzi, câți sânt neguțători de cai, cei mai mulți sânt și hoți sau gazde de hoți de cai. Ba au încă și ingenioasa zicătoare care o spun cu mare plăcere: „Oricine fură ceva, cată să-l ducă la spinare; bietul cal însă te duce el pe tine!“

Astăzi, traficul cu oameni nu este iertat. Mai nainte se vindea și se cumpăra bietii țigani; astăzi, fetele românilor numai au împlut Alexandria în Egipt și Constantinopole, furate de niște ziși negustori și vândute acolo spre prostituțiune. Și apoi, precum de la negoțul de cai ajunge cineva la furt de cai, asemenea, de la furt fatalmente ajunge și la omor, spre a-și asigura cele furate.

II

Toate acestea și altele ce s-au practicat și se practică încă pe oriunde lumea e barbară, aduseră pe oameni din cea mai naltă antichitate și până la noi a nu avea o bună idee despre tot ce este *bazârghian* sau *pragmateft*, sau *cupeț*, sau și *negustor*. În antichitatea ajungea oamenii a avea scârbă de această meserie ca de cea mai innobilă.

În Indii se credea că Brahma a creat la început patru Adami: pe primul l-a scos din cap, și dintr-însul se trag preoții; pe al doilea din brațe, și dintr-însul ieșiră oștenii, cavalerii, nobilii; pe al treilea l-a scos din talpe, și dintr-însul au ieșit laboratorii; pe al patrulea l-a scos din părțile cele mai rușinoase, din scrementele sale, și dintr-însul se trag negustorii. Iată originea

comercianților la Indii, din cauza faptelor acestei caste (pentru că comercianții aparține era o castă ce nu se putea însura decât cu fete d-ale lor sau d-ale laboratorilor; de s-ar fi întâmplat a ieși vreun copil dintr-un negustor și fată sau de nobil, sau de popă, acela, săracul, era afurisit, era *paria*).

Precum apoi *cesta* nu de supără când devine *acesta*, nici *lăuta* când devine *alăută* și nici *lămâia* când devine *alămâie*, asemenea credem că nici Brahma nu s-ar fi cuvenit să se supere când, la ebrei, deveni Abraham. Brahma, la indieni, avu de consoartă sau soție pe scumpa sa surioară ce o chema Sarra-suaty. După aceeași datină, și străbunul ebreilor Abraham își luă de soție pe suroara patriarhiei sale, Sara; se disculpă însă înaintea lui Abimeleh zicând că nu îi este suror din mămă (că atunci ar fi fost păcatul, pesemne, mai mare), ci din tată¹. Abraham avea și un nepot, anume Lot, care se știe că după arderea Sodomelor și Gomorei, îmbătându-l fetele, se întâmplă să aibe de la dânsule doi filii, Moab, din care ieșiră moabiții, și Aman, din care ieșiră amanitanii (*Geneza*, cap. XIX, v. 37 și 38). Abraham avu încă și un fiu, făcut cu sclava sa Agar, ce se numi Ismael. Și apoi alt fiu legitim, Isac, ce l-a făcut cu femeia sa Sara. De aci se vede că din familia lui Abraham ieșiră două stirpe de oameni, una legitimă sau pură, din Isac, din care ieșiră ebreii, și alta impură, ce ieși din adulteriu, ca ismaeliții, și din incest, ca moabiții și amanitiții.

Așa ebreii, ca oameni de omenie, ca păstori, se cutremura când auzea de cetăți, de turnuri sau închisori; p-acolo nu locuia decât strănepoți tot d-ai lui Cain: se cutremura mai vârtos când auzea de negustori. După credințele sau convicțiunile lor, speția aceasta de oameni nu putea să fie vreo semenție legitimă, cata să fie product sau al adulterului, sau al incestului. Pe negustori

¹ „Și apoi, în sdevăr, suror îmi și este din tată, iar nu din mamă; mi se făcu dar mie soție“ (*Geneza*, cap. XX, v. 12).

dară îi numea ismaeliți¹, moabiți, amaniți ce speculă cu sudorile oamenilor simpli și drepți cu inima, și pe atunci, a zice cineva ismaelit, moabit, era vai de om! Era ceva mai teribel decât a zice astăzi *marțafoi* sau, fercască Dumnezeu, *burtă-verde*! Iată dar, și după ebrei, originea negustorilor tot origine despre care nu prea se aude de bine.

La eleni și la romani, oameni mai cu gust, mai estetici sau cum am zice mai drepți, toți muritorii avea aceeași origine numai că, după stare, după meserie, după sex, fiecare își avea câte un zeu în Olimp de protector. Jupiter sau Joe era zeul suveranilor și părintele celor vii. Morții se da pe mâna lui Pluton. Neptun era cu mult mai mare decât englezii de astăzi, era zeul și suveranul tutulor mărilor, dimpreună cu Amphitrite, demna sa consoartă. Marte era zeul răzbelurilor sau al oștenilor. Apolon era zeul științelor și artelor și cu un cuvânt, ca prezident al muzelor și ca un soare radios ce era, mai era și patronul tutulor sapienților și tutulor artiștilor. Diana, ca o castă divă, era zeia virginității și cu atâta mai vârtos a tutulor verginilor.

Mai elegantă și mai grațioasă decât Diana, luxurioasa Venus era mama și zeia amorurilor. Străbunele noastre romanele o adora din toată inima și din tot sufletul; strănepoatele lor până astăzi nu pun mâna nici pe fus, nici pe ac, nici pe ghem, nici numără la gerbe în zioa vineri, ca să nu li se întâmple vreun pocinog sau în căsătorie, sau în amor. Femeile geloase alerga cu ruge la Junona, regina Olimpului, ca să le facă vendicta, ca una ce era mai mult decât Stana pățita. Vulcan era zeul tutulor făurarilor ce își scot pâine cu ciocanul. De agricultori, de păstori etc. nu mai vorbim, că aceștia trăia din laboarea lor proprie, cu ale lor proprie: n-avea nevoie de protecțiuni mari. Avea și ei zei, dar mai mici.

¹ Când frații lui Iosef, ca niște frați buni, hotărâră a-l vinde la niște ismaeliți, ca niște madianiți ce era, îl cumpărară pe 20 auree (*Geneză*, cap. XXXII, v. 28).

Mai era niște oameni căror le plăcea mai bine a munca, cum se zice, „d-a gata“ din averile altora. Credințele populare și oficiali prevăzuseră să dea și acestora un protector. Furi, ladrii, minciñoșii, mijlocitorii la fapte galante nu putea să rămâie afară din lege, fără nici un zeu, și dacă Radu Angel avu cât trăi atâția patroni și protectori, de ce în antichitate toți furii și ladrii la un loc să nu aibă nici încai un patron pe culmea Olimpului. Elenii îmbla cu judicata, iar nu cu lopata; le dete și lor un zeu și pe cine să aleagă de a-i protege din tot cugetul decât pe olimpianul Figaro, pe Mercur, ce de fel era și cam bun de mână: n-apuca să pice și el găsea! Ce credeți însă, că după o enumerațiune atât de lungă, negustorii la eleni au rămas fără zeu, fără protector? Nicidecum, li se dete și lor unul, li se dete... cu iertăciune... tot îndemânaticul Mercur, ce protegia pe minciñoși și pe furii!

Vedeți dară că parcă a fost un făcut în antichitate: nu e popul, nu e credință să zică vreo vorbă bună și de bieții negustori! Eu, credeți-mă că mă supăr de aceasta și îmi pare rău când aud și pe români că țin tot una cu vorbe ca *marțafoi*, *burtă-verde* și câte și mai câte. Să fie oare răutatea în genere a oamenilor ce dete negoțului aceste origini care de care mai injurioase? Sau faptele, gesturile, apucăturile la care era nevoită să alerge această meserie? Sau fatalitatea că în epoca în care s-a născut, în loc de a fi condus de rațiune, ce a dominat la dezvoltarea sau educația tutulor științelor și artelor, bietul comert, ca prunc în mijlocul barbariei, avu drept guvernantă sau pedagogă cupiditatea? Noi credem ipoteza din urmă și ne vom explica când vom vorbi de comerțul modern.

III

În istorie, ca popul exclusiv comerciant nu se vede altul mai antic decât fenicienii, cu porturile, cu cetățile lor, Tir și Sidon, și cu flotele lor. Dacă se cuvîne să credem Biblîa, fenicienii, ca

stirpe tot arabă sau siriacă, era o aglomerație – ca la toate porturile – de ismaeliți, madianiți, moabiți și amaniți etc.etc., ce vorbea aceeași limbă cu ebreii, ce avea aceleași tradițiuni, cu diferență că, după spusa ebreilor, fenicienii era niște filistini, era empia filistă, căci pe de o parte era sau barbari, cum s-a arătat, sau fii ai păcatului or incestului, și pe de alta era păgâni idolatri, sacrifica copii la Moloh și se furnica în templuri și prin păduri.

Între filistenii se vede iar că locui și Abraham, cu toată sementia sa ca străin zile multe (*Geneza*, cap.XXI, vers.34). Cu alte cuvinte, ebreii cu fenicienii avură multe relațiuni și până în fine îi avură în multe de maestri, și spre a se închina la idoli, și întru ale comerțului. Spune-mi cu cine trăiești ca să spui cine ești! Și iară, cu cine trăiești, cu acela te și asemeni. Nu știm bine, fenicienii fură dascali ai ebreilor, sau ebreii dascali ai fenicienilor. Pictorilor știm însă că le place să depingă pe Didona în costum d-o frumoasă judană. Știți apoi că cetatea Cartagina nu fu decât o colonie de fenicieni, cu portul ei, cu traficul ei, cu sacrificiurile de copii la altare, și prin urmare cu comerțul ei, bazat tot pe fraudă și camătă.

Romanii la început nu fură decât mai întâi păstori. Tata Romulus și frățiorul său Remus fură alăptați de o lupă, cărui îi place mult să dea ocol pe lângă turme; apoi, după ce se așezară și ei, cu casele lor, cu cetatea lor... deveniră laboratorii de pământ și oșteni foarte bătaioși. Cetățenii Romei se uita la comerț sau la trafic cu mare dispreț; pesemne că auziseră de la străbunul lor Enea cam multe despre fenicianii de Didona. Meseria de schimbători de produse, meseria de trafic între dânșii, nu o făcea decât sclavii sau liberații, ce era mai scârboși decât sclavii. Semăna mult cu ciocoi noștri.

Până în epoca primului răzbel punic, romanii se servea cu vasele insularilor. De aci înainte, începură și ei a-și construi o flotă și ajunseră cu dânșii până a-și arăta acvilele înaintea

Cartagininii. Răzbecele romanilor cu rivalii lor făcură a se dezvolta și comerțul roman, însă tot după datinele și maximele măștrilor de fenicieni și cartaginezi, tot în folosul comercianților și dauna producătorilor și consumătorilor; și închipuiți-va apoi ca acest comerț să fie pe mână de liberați, ce au fost odată sclavi, și pus apoi sub protecția acvilelor romane!

IV

Cartagina nu putea să vază cu ochi buni dezvoltarea comerțului în republica romană, sub un patronaj atât de tare: ostilitățile începură. În porturile Italiei se formă o marină romană, peste 120 de nave fură construite după modelul unei triride, cu trei rânduri de rame, pe care o aruncaseră vânturile pe țărmurile Italiei. Prin această flotă fură dominate cetățile Siciliei și apoi, după luarea Sardiniei și Spaniei, tot această flotă veni a disputa Cartaginii imperiul mărilor.

În cele din urmă, după răzbele multe, Cartagina distrusă o dată, romanii deveniră domnii Mediteranei și apoi flotele lor putură ajunge, fără împiedecare, în Grecia, la Orient și la Egipt. Comerțul Romei se întinse peste tot pământul cunoscut, ca și armele ei.

Vânătorii Cartaginii, prin libertăți lor, deveniră comercianți unind, pe lângă maximele vechi, și forța armelor. Nu întârziară dară a trece în ochii celorlalte națiuni ca niște tirani cupizi și nesățioși. Egiptul se scoală, popolii se întarătă, Cilicia și Iliria împlu mărire de pirăți până când și însuși coloniile romane se revoltă în contra Romei, cum și acum, în urmă, colonii englezi din America se revoltară în contra Englițerei. Pompei curată mărire de pirăți și își trage afecția comercianților. Cezar, ca să nu rămâie fără susținere, își pune toate puterile spre a-și trage afecția oștenilor. Fiecare își avea cugetele sale.

Victoriile, pe de o parte, și pe de alta comerțul roman întins pretutindeni împlură Roma și cetățile Italiei de averile

lumii. Avuțiile Cartagininii răpite, aurul Spaniei, aromatele, profumele și mătăsăriile Orientului țesute cu aur și argint, nestimatele Indiilor, fructele din toate climatele, vinuri, oliu, sclavi din toate națiunile, nu întârziară de a face din acei cumpătați agricultori, din acei soldați robuști, activi și determinați, din acei republicani austeri și plini de virtuți stoice, oamenii cei mai sfecmeiați.

Exemplele că oamenii se înavuțesc cu dolul, fraudă și camăta, din care comerțul trăgea mare folos, făcură pe cetățenii republicei a se împărți în două clase, una decât alta mai desfrânate: pe de o parte patricienii deznervați, molatici și plini de morgă, și pe de alta comercianții egoiști, lacomi de avere și fără nici o conștiință, toți sibațiți, cu un cuvânt, îmbuibându-se din dezmoștenirea celorlalte stări. Această stare prepara fatalmente calea către pierderea tuturilor libertăților, către imperiu. În van nu s-a dat lui Mercur misiunea de a fi mijlocitorul lui Joe. Figarilor, după urma Almavivilor, le merge bine.

EPOCA A DOUA

I

De la dictatura lui Cezar, sub imperatori, luxul se încuibă în Roma și o împlu de toate câte producea Indiele, China și Egiptul. În porturile Italiei abia putea să încapă multitudinea navelor ce din toate părțile lumii aducea luxul, opulența, superfluitatea și în fine, cea mai după urmă corupțiune. Comerțul antic, după principiile pe care se baza, era cu un cuvânt sorgința corupțiunii națiunilor ce s-au ocupat exclusivamente și s-au dat la dânsul.

Astfel se stinse Fenicia, astfel dispăru Cartagina, astfel începu a declina Roma, a se dezbiina și a pieri. Astfel, după cum vom arăta îndată, Palestina sau Israel, devenind iudee, dispăru înaintea lui Tit și locuitorii ei se răspândiră peste tot pământul. Astfel iară mai încoa republicele Genovei și Veneției dispărură,

și această soartă ar aștepta și pe Engliera și alte țare dacă, în cele după marea revoluțiune a Franței, n-ar fi apărut comerțul adevărat, comerțul modern.

Vorbirăm de israeliți și de judani; și cătă să ne întoarcem înapoi spre a stabili diferența între aceste două fracțiuni. Să lăsăm pe fenicieni la o parte, ce se compunea din diverse colonii; să venim la ebrei, ce pretindea a se trage din Isac, fiulul legitim al lui Abraham. Ce făcură, ce dreseră și acești ebrei, ca până a nu ajunge în țara promisă și a se constitui în Israel, se aflară mulți dintre dânșii ce s-apucară a-și turna *vițelul de aur* și a-i stabili cultul din capul locului, ca o divinitate ce era a traficului.

Partea cea mai înțelegătoare reuși a distruge acest idol și urmă după legile lui Moise. Nu întârziară însă, după vreo trei seculi, a se mai corumpe și ei cu popoli vecini cu care era în contact. Începură a cam trage către idolatrie, a li se scurge ochii după vițelul de aur, a voi și ei un rege și, după alegerea celui dântâi, a stabili o dinastie cu cel d-al doilea. Cei din semenția lui Iuda, până în fine reușisă, dimpreună cu cei din semenția lui Beniamin, a-și stabili dinastia lor și își deteră numele de *judani* sau *iudei*, adică partizani ai Iudei. Judanii, sub Solomon, se încercară a introduce idolatria, inventară pe draci și îi puseră în opozițiune cu Dumnezeu, ca să zic adică că Dumnezeu este suveranul și dracii revoluționarii, istorie veche de când cu faraonul lui Osiris și cu rebelii de titani, țitani sau satani, le poate zice cineva și *saitani*, ca turcii.

Judanii, cu mintea lor de speculatori, alergă și la falsificare, își făcură o versiune a lor, aparte, din Pentateuc, schimbând la virgule, la prepozițiuni, la cazuri, la persoanele și timpii verbilor, cum putură și ei ca toți falsificatorii spre a-și legitima privilegii și ținerea de sclavi etc.etc. După moartea lui Solomon, sub Roboam fiul acestuia, toți căți nu le plăcea a fi judani, și a ține legile curate ale lui Moise și a se numi cu numele național

de israeliți, nu întârziară a li se urî cu toate solomoniile judanești și formară un regat federativ și constituțional de zece sementii, despărțindu-se de judani și de beniaminiști. Regatul constituțional și conservator se numi al lui Israel, și regatul dinastic se numi al Iudei.

De aci înainte, ca să poată domina judanii, ce nu făcură? Deveniră organele servile influinței puterilor vecine, ca toți ciocoi se făcură adulatorii și servii când ai faraonilor, când ai Babiloniei, când ai Persiei; Cyrus și Alexandru înaintea lor nu era nici mai mult, nici mai puțin decât Mesia din cap până-n picioare; sub Tiberiu deveniră mai cezariști decât Pilat, numai să se crucifice Crist, mântuitorul lor și al lumii. Israeliții – continuatori ai mozaismului adevărat, până în fine adoptară cristianismul ca o continuare, ca o împlinire a legii. Judanii rămaseră sclavi prejudeciilor lor, păgânătății din care gustaseră mult, și cu meseria de a se strecura pentru ca nu cumva să distrugă o musculită, și cu marele apetit de a înghiți cămila sau casa văduvei, și cu patriotismul de a-și vinde și patria la romani, numai cu condiția de a-i lăsa a-și trafica și stoarce pe compatrioții lor, căci se zicea și *ortodoxi*.

Însă romanii, în lăcomia în care ajunseseră sub imperatori, nu prea vrea să lase pe alții să mai stoarcă; vrea să stoarcă și să sugă numai ei. Și apoi se întâmplă și judanilor farisei ceea ce se întâmplă la toți ciocoi din lume: le veni și lor și începură, bunioară, a fi în contra cezarului, îndată ce acesta nu-i mai lăsa a stoarce numai ei; atunci îi apucă dorul de țară. Cezarul, pe atunci, nu prea știa multe, era Tit în persoană, ce nu putea să sufere nici un ciocoi din lume, fie însuși și judan. După câteva turburări, Tit apăru înaintea Ierusalimei, incendie cetatea și pe judani, câți mai rămaseră, îi răspândi pe fața pământului.

De ce să se apuce acum? Felul ăsta de oameni când nu mai poate fi ciocoi, devin firește traficatori sau negustori. Pretutindeni se acătară de trafic și, ca o stirpe de sirieni, își făcură o

școală particulară a lor, cu atât mai innobilă decât a fenicienilor și cartaginezilor, cu cât că nu se negocia în țeara lor proprie și deveniră maestri tuturilor națiunilor falite și nefalite încă.

II

Imperatorii romani mai duseră apoi cât pot duce toți imperatorii uzurpatori, cât pot duce fiii republicei când vin a-și ucide republica, muma lor. Imperiul roman se împărți în doua imperiuri, unul la Orient și altul rămase la Occident, amândouă flagele umanității. Fiii naturei, barbarii veniră și la Orient, și la Occident spre a răzbuna natura și a o face să înceapă din nou. Stirpea germană la apus, și stirpea arabă la răsărit, pline de vigoare amândouă și de viitor, veniră a spulbera toate mijloacele de corupțiune, toate privilegiile și ale patriциatului roman, și ale evgheniei bizantine. Astfel, tempestele și uraganele, tunetele și trăznetele curăță atmosfera de miasme, distrug ca să dea viață nouă.

Lumea rămase în amortire după acest mare deluviu și după ce se nivalară clasile la apus, după Renaștere, inițiativa progresului nou se luă sub protecția și dominarea stripei celei nouă, a germanilor, normanzilor, bretonilor, francilor. Grecii la răsărit, romanii la apus, deznervați, desprețuitori virtuților și sapienței străbunilor, fără putere intelectuale de a le mai pricepe, fără forță materială de a le apăra, apărându-se pe sine, nu aflară altă cale decât sau de a deveni instrumentele domnilor noi, sau alergând la trafic, a se deprinde în școala de comerț a judanilor.

Elementul grec și roman din Bizanțiu, pierzând evghenia, parte se turci, parte deveni ciocoiul turcilor, parte deveni *bazârghian*, pragmateft, negustor. Elementul roman exclusiv la apus, în loc d-a se păgâni, creștină pe barbari și nemaiputând spre exemplu în Galii – fi domnul aborigenilor gali, se făcu sau ciocoiul francilor, sau comerciant prin cetățile ce locuia.

Europa, prin urmare, se împlu de atâția comercianți din toate națiunile decăzute, de judani, greci, romani, ilirieni.

III

În mediul ev, Europa era iară plină de principii și baroni cucerători și feudali cu servii lor aborigeni. Partea cuceritoare, partea armată, era doamnă în castelele sale; partea laboratoare și aborigenă, partea cucerită, era servă la câmpie; partea decăzută, partea falită, deveni traficatoare și se aglomeră prin cetăți sau porturi. În Germania câtă să punem că aborigenii era tot de o stirpe cu capii lor, deprinși a trăi în clanuri; capii considera pe vasalii lor nu ca niște servi, ci ca niște camarazi de arme.

Pântre aceste elemente era și clerul recrutat din toate națiunile, între care predomina elementul roman. Cu cât ne suim la *ecclesia primitivă* și la răsărit, și la apus, cu atât vedem bărbați mari, erudiți, plini de virtuți, ce propaga *evangeliul* și îl explica. *Ecclesia* ungând individele, le constituia sacre și le apăra de servitutea materială, de servitutea patimilor și a viciurilor; ea singură coprindea în sine, dîmpreună cu doctrinele mântuitoare ale cristianismului, și toate ideile mari ale antichității clasice care pieriseră sub jugul faraonismului imperial. Ea tuna asupra tiranilor, ipocriților, avuților fără rărunchi, asupra îmbuibării sibiariților, asupra amfiteatrelor unde oamenii se arunca înaintea fiarelor spre petrecerea patricienilor și Messalinelor; ea tuna asupra neguțătorilor de corpuri și de suflete umane, de profumuri și arome, de stofe, de aur și argint, de porfir și bison, de nestimate, de vinuri, de tot ce desfătează și îmbuibă pe cei tari din sudorile și sângele celor debili și scăpătați; ea, în fine, tuna și asupra cămătarilor.

Rolul *ecclesiei* fu mare și sublim; sub păgânism își împlinea misia ca mireasă a lui Crist. Cum însă oamenii ei deteră mâna cu *cezarul* și se încercară a o face servitoarea lui, îndată din toate părțile apărură protestațiuni. *Ecclesia*, devenind oficială,

numaidecât califică prin fulgere de anateme, cu numele de apostazii, de erezii, aceste cutezătoare protestațiuni.

Prima protestație cu mâna armată se vede în Arabia unde un protestator nestorian se duse și îndoctrină pe Mahomet a veni ca un consolator spre a da câte a promis Crist și au fost răpit cezarii, a desființa fastul bizantin și a aresta corupțiunea. Jugul islamului neaflând nici o tendință spre bine între bizantini, arestă orice mișcare mai nainte spre rău. Mișcarea spre bine defel nu era; mișcarea spre rău fu arestată de barbari, prin urmare inerție complectă. Era necesitate în Orient de o inerție, de un somn lung, după o orgie atât de lungă a imperatorilor și evghenișilor bizantini, spre a lua puteri nouă omenirea decăzută.

Inteligența, pe unde mai era, în adevăr nu mai putu vorbi, dar și foștii privilegiați, evgheniși, nu mai avură de unde a se mai îmbuiba și desfrâna. Iataganul egaliză clasile. Tot ce nu era musulman, fie grec, fie bulgar, fie sârb, fie armean, fie judan, căta sau a se turci, sau a deveni *bazârghian*. Știința antică, suvenirul de glorie ale vechilor eleni, limba Homerilor și Demostenilor, sapiența Platonilor, dimpreună cu verele principie ale cristianismului, nu putea fi de ocupația bazârghenilor sau pragmatefților, nici de a părinților de familie ce abia își putea duce sarcina sub jugul osmanlâului, și cu atâta mai puțin de a palicarilor *clefți* ce, de pe crestele munților, își conserva independența cu arma în mână.

Ecclesia încetă de a mai fi oficială, ca ecclesie suferită, din contra, persecutată de cezarul nou și cucerător, încetă de a fi instrumentul lui; acesta, în fanatismul său, i-ar fi refuzat orice serviciu de școala ei bizantină. Primii osmanlâi, cu cât era de barbari, cu atâta era de primitivi și li se părea corupți toți ghiariții. Ecclesia dar, ca o altă Magdalină repentită, se resemnă și din sânul ei, sau mai bine din sânul cenobiilor primitive începură a ieși predicatori ca Miniatiți, dascăli ce inițiară pe laici

în frumusețile clasicității antice, în virtuțile părinților ecclesiei. Acei laici, elevi ai monahilor cuvioși și instruiți, se determinară cei mai mulți a rămânea neînsurați ca să poată servi în lume ca dascăli conaționalilor și coreligionarilor lor.

Și așa, acești dascăli, laici și monahi, ca Iambriu, Vamva, Corai, Neofit, Economul, Vardalah, Ghenadiu, nu lăsară a se stinge schinteia sacră a Cuvântului, a mântuirii, aflând cei mai mulți ospitalitate și onori și recunoștință în România. Aceștia tuna asupra împilării turcilor, ca și asupra servilismului fanarioților, ca și asupra apatiei marțafoilor de școala judană, ce exploata și turc, și creștin.

IV

Câte se întâmplară la răsărit, aceleași aveniseră și la apus, încă de mai nainte și încă cu catastrofe și mai însemnătoare. Peste elementul deznervat, de stirpe romană, veniseră barbari de o stirpe mai viguroasă, mai inteligente decât a saracinilor. În Italia predomină elementul german. În Galii veniseră francii, de aceeași stirpe cu a germanilor, ce supuseră elementul roman la același jug cu elementul aborigen galic: serv și comerciant fu tot una înaintea nobilului feudal.

Ecclesia, la apus, unde era focarul cuvântului, al inteligenței, învățată de mai nainte de a fi instrumentul cezarilor, nu întârzie de a creștina pe barbari și, în loc de a le înfrâna fuga feroasă a barbarismului, le recunoscă privilegiile ce își însușiseră, binecuvântă drepturile feudale ca să împartă cu dânșii despuierile de la popoli. Recunoscă suveranitatea barbarilor, spre a lua și papa locul cezarului în Roma. Drepturile principilor și baronilor fură binecuvântate ca și cardinalii săi să aibe prerogativele principilor, ca și prelații săi să aibă drepturile baronilor în moșiele de care despuiaseră pe despuietori. Episcop și baron deveniră împreună despoții aborigenilor din toată Europa.

Aceste apucături, aceste gesturi, această tendință de reacție către păgânătate sunt alte forme, atâtea încântece și descântece sacerdotale nu le putură pricepe nici principii feudali, nici popoli dezmoșteniți, și cu atât mai vartos comercianții ce exploata și pe unii, și pe alții: precupeții sunt rivali între sine. Între aceste trei feluri de trafic, de o parte al prelaților cu sufletele oamenilor și cu averile lor, de alta al principilor feudali cu corpurile și cu averile lor, și de altă parte al negustorilor ce trafica cu toți, inteligența se afla tot în partea cea pură a ecclesiei. Protestația începe din sânul ecclesiei, Abelarzii, Ioanii Husi sunt premergătorii Lutherilor și Calvinilor. Ecclesia oficială îi declară deeretici, precum odinioară cea din Orient declara deeretici pe toți protestatorii.

Protestantismul veni naturalmente în Occident ca și islamismul în Orient, cu același scop, însă cu împregiurări cu totul altele. Islamismul în Occident nu veni din partea aborigenilor greci, ci din partea unor barbari fără cunoștință; islamismul veni numai spre a întâmpina corupțiunea. Protestantismul în Occident veni din sânul însuși al ecclesiei, din partea pământenilor, din elementul german, din partea inteligenței pure și conștiințioase; veni, cu un cuvânt, spre a lumina. Islamismul adormi lumea spre a lua puteri nouă; protestantismul o deșteptă.

V

Pe de altă parte, protestantismul adresându-se la inteligența, făcu apel la cavalerismul nobililor Germaniei centrale, ai căror vasali, fiind de aceeași stirpe cu dâșșii, le era, cum am mai zis, mai mult camarazi de arme; îi invită ca fiecare familie să-și ia înapoi moșiele de cari abuza călugării de la Roma, ca și călugării fanarioți de moșiele părinților noștri; făcu apel la sapienții Germaniei, la burghezia cetăților ce se ocupau cu industria și cu comerțul propriu al lor, iar nu ca niște venetici de școala

judană. Ritter, sapient, burghez, sătean în Germania, cu toții făcură cauză comună cu compatriotul lor Luther și protestară în contra abuzurilor de la Roma. În Germania nu putea avea loc nici o speție de Saint-Barthelemy.

În Galii din contra, francii, fiind cutrupitori ca turcii în Orient, protestantismul nu putea fi ascultat decât de elementele dezmoștenite, de cel galic și cel roman, ce se și contopiseră. Forța ce era în mâna domnitorilor franci făcu să dispară orice protestație, de la început, de la Valdeși încă și Albigenzi, cum și hughenoți, până la disfaîmoasa St.Barthelemy. Aceste măsuri severe, aceste neomenii ale despotismului feudal din Franța, această înțestare a catolicismului, nu putea până în fine să nu aducă burghezia cetăților întru a-și da mâna într-o zi cu popoulul întreg de la câmpuri și a înființa revoluția preparată de inteligența cea mare a Franței.

Pe atunci, Englitera ca și Germania era în liniște pentru că, cu mult mai înainte, ca protestante, apucaseră a face un pact între toate stările soțietății și a recunoaște drepturile și datoriele fiecăria stări. Stările soțietății ca protestante deja era în armonie în Englitera, pe când în Franța ghilotina vindicței nivila clasile; și cetățenii Franței, neputând deveni protestanți, deveniră cu toții atei.

COMERCIUL MODERN

I

De la Revoluția mare nivelându-se clasile, stabilindu-se egalitatea tuturilor înaintea legilor, conchistându-și burghezii aceleași drepturi cu foștii și actuali duci și marchezi, instrucția, adevărul, averea, confortabilul își făcură loc și se apropiară de toate stările; științele și artele se răspândiră mai vârtos în starea de mijloc, în starea burghezilor. Fostul roturier de neguțător începu a raționa; fiul lui deveni profesor, avocat, medic,

sapient, artist, mare celebritate europeană, onoarea patriei sale, deputat, general, ministru, negociant. Comerțul în mâinile lui și numai în mâinile lui deveni o știință pozitivă, exactă; inima lui se înnobilă, sufletul lui se înalță și luă inițiativa spre a regenera lumea, a o mântui.

Profeții și martirii redempțiunii comerțului-paria de patru mii de ani ieșiră din fiu comercianților: știința asociațiilor și legea seriilor ieși de la foști comercianți ca Fourier Carol sau Proudhon. Fariseii timpului au putut striga: „poate ieși ceva bun de la Burtă-verde?“, cum striga odinioara: „Poate ieși ceva bun din Nazaret?“ Redempția radicală, perfectă, câtă să se nască în presepiu (staul). Fourier, Proudhon au putut să aibă toate aberațiunile, inerante la toate începuturile, neapărate la fuga geniurilor căror li se dă luptă din toate părțile; tot însă ce este adevăr la aceste două mari geniuri aparține astăzi la știința pozitivă a comerțului.

Acești profeți și martiri ai redempțiunii comerciale veniră spre a regenera lumea, ca și cristianismul la începutul lui, a face din comerciant un adevărat creștin. Teocapilii au pervertit cristianismul, comerțul nou îl va regenera, dând pâinea spre ființă la toată suflarea. Ei strigară mai întâi cum să-i auză lumea: Jos cu vitelul de aur! Halt cu toate holocaustele cerute de acest idol! Jos cu vampirul cametei ce sugă lumea prin milioane și miliarde de gure! Jos cu minciunile și fraudă! Jos cu samsarii ce storc și pe producători, și pe consumatori, și pe împrumutători, și pe împrumutați!

Englezii și germanii pricepură mai bine și mai întâi pe acești martiri; olandezii, belgii, elveții nu se lăsară mai jos, francezii nu întârziară a-și recunoaște profeții ca să poată merge în paralel cu comerțul englez și german.

II

Camăta scăzu în Europa până la a se desființa cu totul, rămânând numai ca o remunerație a schimbului. Comerțul

începu a se adresa nu la camătă și la trafic, ci la adevăratele sorginți ale avuției, la natură, ce neîncetat și în nedesecat produce, și la travaliul ce împreună cu natura ar putea nutri cu abondanța pe toți oamenii și însuși de ar fi de 50 de ori mai mulți decât cei de astăzi pe fața pământului.

Comerțul antic, stupid, nu putea să aibă nici o știință despre puterile prodigioase ale naturii, pentru că tot ce era mai innoțant și mai vulpean nu alerga decât la comerț, spre a-l compromite cu fraudă, a-l ruina cu camătă și a paraliza cu totul travaliul ce este părintele, iar nu sclavul comerțului. Comerțul modern, comerțul-știință ieșind din sânul burgheziei, de la geniurile ce studiază natura, popoli pământului și prodigele travaliului, va ajunge în adevăr a face pe om după imaginea lui Dumnezeu numai prin travaliu: căci numai prin travaliu devine omul creator. Comerțul nou este singura speranță a popoșilor, este politica adevărată a staturilor. Politica Englițerei nu există decât în dezvoltarea și avantajele comerțului, staturile ce îl înțeleg și îl practică, acelea vor domina universul. Englițera va fi ruinată ca Fenicia, Cartagina și Venetia... de se va ține de comerțul vechi, de comerțul egoist; va fi însă regina lumii de va deveni școala comerțului-știință.

Capitalurile până acum n-au așteptat decât răzbele, famete, calamități publice spre a dezvolta o activitate și a crede că se măresc când oamenii gem, când travaliul e împiedecat; și când calamitățile publice nu le venea în ajutor, speranța le era la camătă ce ruina și pe proprietarii de pământuri, și pe neguțătorii însuși. Aștepta a se mări prin camătă, parcă ar făta banii ca vitele! Parcă ar germina banii ca plantele!

Astăzi, precum din aburi se fac picături sau ploaie, precum din picăturile de ploaie se fac sorginți și pâraie; din acestea, râuri și fluviuri, și acestea toate fac mările ce cu toate dimpreună răcoresc și fecundă pământul; asemenea din sumele cele mai mici, reunite în acțiuni prin asociațiuni se formă capitaluri

prodigioase ce vin a opera miracole necunoscute în lumea antică și în mediul ev. Asemenea capitaluri reunite prin acțiuni vin a încurajia travaliul, iar nu a-l aservi și exploata, se adresează la natură spre a dezvolta agricultura și a o face a prospera, spre a face a se înmulți și nainta industria, a facilita transportul și pe mare și pe uscat, a construi căi ferate și batele cu vapor, a apropia popoli și națiunile spre înavuțire reciprocă și înfrățire.

Vasele, dimpreună cu produsele ce transportă, se pot îneca; prin ajutorul însă al asociațiunilor, oamenii nu rămân ruinați. Incendiul poate consuma case, stabilimente, produsele naturii și travaliului; asociațiunile însă vin în ajutorul oamenilor, restituindu-le averile la loc. Ceea ce odinioară nu putea, și de ar fi voit, executa suveranii mari, ca Alexandri și Cezarii, cu sute de mii de armată și cu miliarde de arginți, astăzi le executa comerțul fără a sacrifica nici un individ. Alexandru cel Mare a voit, dar n-a putut deschide istmul de Suez; comerțul modern l-a deschis în folosul tuturilor.

Comerțul, prin asociațiuni, a pus mâna pe forțele naturii și, de unde acestea mai adesea era în dauna oamenilor, el le-a organizat spre înfrumusețarea naturii și folosul oamenilor; el împlineste astăzi văile și găurește munții, aplană căile, descacă paludele, însănătoșează locurile morboase, unește Asia, Africa și America cu Europa, dă pâinea din toate zilele și confortabilul la milioane de individe, le moraliză în loc de a le corumpere. Comerțul modern va ajunge până întru a asocia travaliul și moșiile cu capitalurile de unde până astăzi și moșii, și travaliu era aservite capitalului.

Tot ce era mai inobil, mai inuman și prin utmare mai execrabil în antichitate era un comerciant; tot ce este mai nobil și mai moral astăzi este un comerciant englez și german. Ce sunt eroii ca anticii Herculi, Tezei și alții pe lângă comercianții moderni? Ce sunt cavalerii de mediul ev pe lângă principii comerțului modern, pe lângă cruciatele acestora? O asociație

prin acțiuni operă astăzi mai multe decât toate expedițiunile din lume adunate la un loc. Acele distrugea mai mult, despuia popolii, nu numai cei învinși, ci și pe cei pe unde trecea, spre îmbuibarea vingătorilor; asociațiunile, pe unde își fac expedițiunile lor, aduc avuția și civilizația. Castelele principilor feudali sta peste crestele munților ca niște arie de vulturi și palida lor strălucire provenea din averile răpitate ale laboratorilor și burghezilor. Palatele principilor comerziului modern sunt în mijlocul cetăților, în mijlocul câmpierilor și tot decorul, toată magnificența lor regală provine numai din folosul comun. Câți din aceștia se mai țin încă de datinele comerziului judan, nu-i așteaptă decât falita, ruina.

Comerziul nou este încă prunc; dezvoltarea, creșterea sau educația lui este în viitor. Misia, predestinația lui este într-o a mântui omenirea, a o armoniza în adevăr. El va stabili echilibrul între toate antitezile; misia lui este de a face bilanțul activelor și pasivelor popoțiilor.

III

Oricine ne-a auzit sau ne-a citit în prima parte a acestui tractat al nostru, suntem siguri că a crezut că noi venim spre a combate și a umili comerziul, asemănându-ne sau păgânilor cu credințele or fabulele lor, sau principilor și baronilor feudali, a căror morgă nu putea ști să rațione. Noi făcurăm istoricul acestei specialități sau ramure ce a fost întotdeauna o parte însemnătoare în toate societățile umane. Prin istoricul nostru n-am avut înainte decât a arăta reaua soartă în care s-a conceput această specialitate în acei timpi de barbarie, a arăta calamitățile prin care a trecut din cauza principilor pe cari se baza, deriderile și ultragele ce a cătat să sufere.

Comerziul, ca oricare știință, este tot acela, fie în lumea antică, fie în lumea modernă. El, din natura lui, căta să ajungă unde a ajuns astăzi; căci *comerziul*, va să zică *relația*, și prima

calitate a omului ce îl distinge de celelalte animale, este de a fi *comunicativ*; s-a conceput însă într-o epocă tristă de inoranță și de barbarie și a pățit mai mult decât filosofia căzând în mâinile ciarlatanilor, decât retorica căzând în mâinile sofștilor, decât religia căzând în mâinile teocapililor. Comerțul, la începutul său, a avut dizgrațiată soartă ce avu și libertatea în țările noastre, ajungând pe mâna oamenilor inoranți, cupizi și în al căror cap a fost un amestec, un haos de toate principiile, încât au înspăimântat toate sufletele pure, pe toți oamenii binclui.

Oamenii corupți și coruptori au comis toate abuzurile în comerț; acesta însă din predestinația, din natura lui, a cătat cât de târziu să ajungă acolo unde se află astăzi. Oamenii corupți, inoranți, fiii perdițiunii, au comis pretutindenă abuzurile, parodiind libertatea; aceasta însă, până în fine, a scăpat prin toate persecuțiunile din partea despotismului și parodiile din partea ciarlatanilor și n-a lipsit nicăiri de a se distinge din libertinagiu sau desfrâu și a învedera lumii că este fiia cerului și mântuitoarea lumii.

Comerțul, ca și libertatea, este tot acela; oamenii păgânis mului însă n-au fost oamenii libertății și ai științei. Relele ce am semnalat n-au venit de la comerț, ci de la oamenii păcatului și ai inoranței.

IV

Vorbind despre redempțiunea comerțului din ghiarele judanismului, suntem datori câteva linie ca să ne înțeleagă și alții, așa precum am cugetat și cugetăm scriind acest tractat. Noi am făcut întotdeauna o mare distincție între israeliți și judani. Israelit pentru noi și istorie este un nume al unei națiuni ce și-a avut un mare rol în lume, cu instituțiunile și cu geniurile ce au ieșit dintr-însa. Judan nu este un nume național, ci o calificăție, o denumire a unui partit, al unei dinastie, ca burboniștii în Franța, carliștii în Spania etc.

Judanii, până când au avut un regat, o parte era amatorii privilegiilor și ai tutulor speculațiilor, ce nu le putea suferi popoul sau nația Israel. Precum grecii au avut pe fanarioti, precum românii avură pe ciocoi, asemenea și israeliții avură pe judani. Vom vorbi mai pe larg despre aceasta în articolul special intitulat *Israeliții și judanii*.

Judanismul, după risipirea judanilor de Titus în lume, deveni o școală, ca și farisaimul, ca și machiavelismul, ca și fanariotismul. La școala aceasta învățară toate națiunile decăzute, romani, italieni, greci, armeni, iliri sau slavi etc.etc. Noi, români în Țara Românească, n-am zis niciodată israeliților judani, ci ebrei, numele de israeliți întâia dată s-a publicat de mine, în scrisile cu mult mai înainte de 1848.

V

Puțin ne-ar folosi însă acest paralel sau comparație între comerțul antic și comerțul modern, care după apretiațiunile noastre mai bucuos le-am numi comerțul judan și comerțul adevărat creștin, în folosul tutulor și în dauna nimului; spre ce ne-ar folosi mai mult decât a petrece o oară cu istoricul pe scurt al acestei specialități? Noi am avut un scop pentru folosul general al României; propuindu-ne a face o mică tractație de istorie sau de literatură, ne-am propus a face în adevăr politică, așa cum înțelegem noi politica.

Am vorbit și am scris atâta ca să putem apoi a ne adresa la români și să ne poată și ei înțelege când îi vom întreba: „Noi, românii, ce fel de comerț am cunoscut și cunoaștem, ce fel de comerț am avut și avem? Comerțul modern și creștin, sau comerțul antic și judan? Comerțul nostru a fost o relație de la om către om, ca să ne folosim reciprocamente, sau relații de rea-credință, spre a ne încela unul pe altul și a ne folosi unul din pierderea altuia?” Cari sunt apoi neguțătorii din țările

noastre? Sunt ei români sau niște străini din diverse naționale, discepoli ai școlii jude, continuatori ai comerțului fenician, cartaginez, păgân, ce nu-și poate afla folosul decât în pieirea comună, și ai căruia conducători sunt numai reaua-credință, minciuna și fraudă?

Aceste principie n-au fost niciodată de natura românilor, și când, după timpi, s-au dat și ei la comerț, în cea mai mare parte n-au putut urma după discepolii lor în școala jude, și-au făcut un comerț în parte, ca și agricultorii, românesc, căutând a-și desface produsele sau marfa cu omenie.

VI

Comerț modern devenind o știință, are nevoie încă de dezvoltare și de perfecțiune: volume întrege s-ar putea scrie de mulți bărbați, și în multe ramuri ale lui. Și ca să devie în adevăr o știință pozitivă, câtă să abandone toate principiele pe cari se întemeia cei din antichitate și din mediul ev. Acele principie fiind minciuna, reaua-credință, fraudă și câte am mai spus la început, nu putea avea de rezultat decât fatalmente pierderi și ale producătorilor, și ale consumătorilor, și până în fine și comercianților, ca toate jocurile la noroc conduse de rea-credință: din rele principie, și mai rele rezultate.

Comerțul nou, ca să devie știință, câtă să plece – ca de la un princip – de la un adevăr necontestabil. Este vorba de a înmulți averea, fie individuală, fie domestică, fie publică? Nimeni nu se poate adresa decât la adevăratele sorginți ale averii. Aceste sunt, pe de o parte, natura ce neîncetat și în nedeseceat produce, și pe de alta travaliul. Cultul vițelului de aur, toate maximele acestui cult, camăta și altele nu au făcut de 4000 de ani decât, disprețând și una și alta, a stoarce omenirea, luând pâinea de la gura săracului.

Ar crede cineva că noi, vorbind de știința comerțului modern, am voi să înțelegem *economia politică*. Cam seamănă, după cum zice românul, dar nu răsare. Când economia politică s-ar fi numit *ctematonomie politică* sau știința averilor, ne-am fi îndemnat a ne da mâna cu domnii economiști pentru că am fi văzut că au cel puțin conștiință despre știința lor și de numele ce îi dau. Când zice cineva *astronomie*, înțelege știința ce ne vorbește de legile nestrămutate ale astrelor. Când zice *agronomie*, înțelege legile despre cum să se cultive țarinele. Tot asemenea, când s-a zis întâia dată *economie*, s-a înțeles legile după care se administră o casă. Primul tractat ce cunoaștem despre economie este al lui Xenofonte. Acolo nu se vorbește decât despre cum să-și facă cine casa, cum s-o împartă, în care partea ei să locuiască, în care părți să-și conserve proviziunile etc. etc. și aci în adevăr nu vede cineva decât niște teorie și reguli despre administrația casei.

Însă ce este al casei nu este al politiei sau al publicului și a zice cineva economie politică este tot una ca și când ar zice că ce este *propriu* este și *comun*! Sunt multe calități ce nu se pot concorda cu unele substanțe și precum nu putem zice *santitate diabolică*, *diavolie divină*, *monarhie anarhică*, asemenea nu putem zice nici *economie politică*. Ce este al casei, nu este și al publicului: *economie politică* pentru noi ni se pare ceva absurd.

Aci nu era chestia de a face economiștii niște maritagiiuri monstruoase, ci de a ne arăta cum se înmulțesc averile, fie ale individelor, fie ale cetății. Averile se zic *ctemata* sau și *chremata*, și precum zicem *agronomie*, zicând *ctematonomie* am putea zice *ctematonomie politică* sau *domestică* și celelalte, sau știința despre prosperarea avuției particulare și publice. Noi dară am putea numi știința comerțului adevărat, a relațiilor utili între oameni, *ctematonomie*, sau știința de a înavuți toți oamenii fără dauna nimului, adresându-se fiecare la sorginții avuției cari sunt natura și travaliul, secundate de asociațiune.

VII

Să punem în paralel câteva exemple:

A

Să punem două părți în relație oarecare. Unul sau mai mulți împreună au zece mii galbeni, altul are o moșie sau o proprietate de douăzeci mii galbeni. După relațiunile sau comerțul între păgâni, dacă cel cu moșia are necesitate de bani și se împrumută cu zece mii galbeni, împrumutătorul îi cere, drept sigurantă ca ipotecă, moșia de valoare îndoită de douăzeci mii galbeni, cu condiția de a-i da, *după lege (păgânii)* dobândă câte zece la sută.

Împrumutatul, dacă în cincisprezece ani îi dă regulat câte zece la sută pe an, răspunde în acest interval cincisprezece mii galbeni, și capetele de zece mii tot este dator. Iar dacă nu poate răspunde dobânda regulat, și aceasta din an în an trecându-se la capete și cerând altă dobândă, în cinci ani proprietarul împrumutat cată să pierză moșia, pentru că banii nu fată ca animalele, nici nu germină ca plantele. Mai târziu ajung și împrumutătorii a pierde și capitalele în speranța dobândelor, pentru că dobânda unui singur leu, într-o mie de ani se suie mai mult de 15 milioane de miliarde de kilometre cubice de aur. Nici de s-ar preface globul pământului întreg în aur n-ar fi în stare de a răspunde dobânda unui leu. Iată cauza falimentelor.

Să ne adresăm însă la sorginții averii, la natură și la travaliu prin asociațiune. Să punem moșia despre care vorbirăm mai sus drept valoarea de douăzeci mii galbeni ca fond asicator, și alți zece mii galbeni ai unui capitalist ce până acum aștepta de la dobândă spre a-și înmulți capitalul, să le punem în asociație. Pentru acest treizeci mii galbeni se pot emite bonuri sau polițe de jumătatea valorii fondului întreg, adică de cincisprezece mii galbeni. Aceste hârtii sau bonuri pot circula ca moneta, întâi pentru că reprezintă valoare îndoită și al doilea

pentru că se pot schimba la minut pe bani, din numerarul de zece mii galbeni.

Capitalistul și proprietarul, după sistema veche a vițelului de aur, era unul activ și altul pasiv; după sistema nouă devin asociați, unul își asigură banii și celalalt își face circulabilă jumătate din averea sa. Proprietarul își cultivă moșia prin sumele de care dispune, sau își liberă moșia de dobânzile ce i-o amenință; iar capitalistul, după ce că își asigură capitalul, are foloase cu mult mai mari decât ale dobânzei. Iată avantaje în folosul amândurora și în paguba nimului.

Acest mecanism suntem preparați sau a-l arăta într-o scriere separată, sau a-l explica celor ce s-ar adresa la noi într-adins spre aceasta.

B

După această sistemă s-ar putea plăti datoriile statului și în cinci ani să se mântuie de atâtea milioane de anuități. Ministerele noastre însă fug și însuși de a auzi niște asemenea teorie, de a vedea niște asemenea proiecte. Au treabă bietii oameni cu marea ocupație de a afunda țara în datorii, de a face împrumuturi ca al lui Oppenheim și cel din Constantinople; nu-și mai văd capul de atâtea *treburi*.

Numai cu reținerea de zece la sută din apunamentele funcționarilor s-ar putea face o casă de credit reciproc între moșii și capitaluri adunate pentru dreptul la pensuni. Dacă din reținerea câte zece la sută s-ar pune câte un milion în casa de credit reciproc și s-ar asocia cu moșii, după modul arătat sub litera A, în 24 de ani, în casă capitalizându-se acele rețineri, ar ajunge până la cifra de 300 milioane, ale căror procente ar ajunge cu prisos pentru darea pensiunilor și capitalul, din tot dreptul, ar fi al pensionarilor pentru care l-a și depus.

Suntem dispuși a da toate explicațiunile asupra acestui sujet. Dar n-au timp bietii miniștri să se ocupe de asemenea utopii.

A se despuia văduvele și orfanii de depunerile în 24 și 30 de ani ale părinților lor se pare mult mai practic.

C

O asemenea asociație a pământului cu capitalurile mari o ar putea face statul pe o scară mai mare; ar putea pune din dominiurile statului drept fond, spre exemplu, la început de 200 milioane, cu alte 100 milioane din numerarul ce intră pe fiecare an în visterie și din acțiuni. Fiind un fond de 300 milioane asicator înaintea publicului, statul ar putea emite bonuri de 150 milioane, schimbabile la minut.

Nu ne încape cadrul acestui tractat spre a pune într-însul tractate separate. Am vorbit de-ajuns în scrierea intitulată *Casă de credit reciproc*. Explicațiunile se dau mai pe larg în exemple din partea a doua și practică [a] acelei scrieri. De vom fi căutați sau de guvern, sau de particulari a da explicațiunile necesare, vom satisface, credem, pe toți câți se vor adresa serios la noi. Suntem încă foarte voioși a da și lecțiuni asupra acestei științe pozitive.

D

Îndată ce guvernul ar emite bonuri pe temeiul dominiurilor sale și al veniturilor anuali, pe loc s-ar putea pune în execuție și drumurile de fier cu banii noștri proprii, cu bani ai românilor.

Din toate ofertele ce ni se propun de la străini nu vedem decât ruina pentru țară și aservirea ei la străini pe zecimi de ani. Numai propunerea dlui Offenheim ni se pare mai avantajoasă, căci invită statul de a se asocia cu a treia parte. Sistemele de asociațiuni țin de comerțul-știință, de comerțul modern. Foloase pentru ambele părți fără pierderi ale publicului. Pe lângă acestea, pentru stat nu va fi nici o dificultate de a lua acțiuni pentru a treia parte când pe tot anul va dispune de la 150 până la 200 milioane în bonurile emise. Guvernul, luând

parte în asociatie, va avea parte precum la folos, asemenea și la controlul continuu ce va asigura folosul.

În momentul când scriem, auzim că guvernul a luat dispozițiuni de a se efectua drumurile ferate în România cu bani românești prin acțiuni realizate dintr-un procent de 6 la sută din veniturile fonciare. Și n-avem decât urări pentru reușita acestui proiect.

E

Asociațiunile pot ajunge până întru a se nutri oamenii, a locui, încălzi, revesti și avea confortabilul gratis, pentru că sorgințile avuției sunt natura și travaliul și acestea ar putea nutri de 50 de ori mai mulți de ar fi oamenii pe fața pământului.

De la acest început plecând, mulți comercianți din Paris au stabilit, la începutul anului trecut, în cartierul Templului, *Magazinele Unite*, de unde prețul de orice cumpără cineva, după câțiva ani, se dă înapoi după o obligațiune garantă. Reușita acestui stabiliment va impulsiona și altele, până când va ajunge ca toată lumea să poată trăi după travaliul său, în largul său, cu toate cele necesare la viața, educația și perfecționarea sa.

NICI CENTRALIZAREA, NICI DESCENTRALIZAREA, CI CONCENTRALIZAREA

Sub toate tonurile ne-am încercat a vorbi despre centralizare și descentralizare, despre tiranie și anarhie, și am spus că nu ne place nici una, nici alta, că ne luptăm și în contra uneia, și în contra alteia.

Centralizarea este a se sforța spre a aduce toate la centru, într-un singur punct; și fiindcă aceasta nu se poate, este a disloca toate, a le scrânti, a le paraliza, a face ceea ce face oricare despot, a zice: „eu sunt tot și voi sunteți nimic, sunteți jucăria

capriciurilor mele“. Centralizarea este o luptă spre a distruge tot și a distruge până în cele din urmă pe sine. Astfel a făcut faraonismul, astfel Filip și Alexandru, astfel republica centralizatoare a Romei și apoi imperiul ei, până ce ajunse în totală descentralizare sau disoluțiune.

Sub toate tonurile am zis, am combătut, și centralizarea și descentralizarea. Cunosce cititorii noștri câte am zis în *Unirea și unitatea*, și apoi în articolul *Concentrarea*, cu un cuvânt în toate capitolele din această operă ce tind spre echilibrarea antitezilor. Ca să putem fi înțeleși de toți, am luat de exemplu caii dintr-o arie ce sunt puși ca să treiere. Nici un român nu credem că se va afla care ar priimi, când se duce să treiere, nici să-i tragă cineva caii prin parul din mijloc ca puii printr-o frigare, să-i *încentralize*, nici să le taie funia și să-i lase a lua peste câmpii în toate părțile, să-i *descentralize*. Fiecare voiește să treiere, adică fiecare cal să fie la locul său respectiv, mai mult sau mai puțin depărtat de par sau de centru, și să dea ocol sau să gravite împregiurul aceluiași centru, adică să fie *concentrați* spre treierare. Cu un cuvânt, iar o mai repetăm, a centraliza va să zică „a anula“ (daca se poate), a descentraliza va să zică „a dizolva“, a concentriza va să zică a face să existe, a conserva și a face a progresa.

Fiecare atom își are centrul său și mai multe atome concentrate într-un centru general formă un tot. Astfel tot ce este animal, vegetal și mineral asupra pământului gravită împregiurul centrului acestei sfere și formă un planet dimpreună cu satelitul său luna; și astfel, toți planetei dimpreună cu sateliții lor gravită împregiurul altui centru, mai general, care este soarele și formă sistema solară, și tot astfel, poate, mai mulți sori dimpreună cu planetei și sateliții planeteilor lor gravită sau se concentrează cu un centru universal, și astfel se conservă, dură și progresă universal. Legea concentrării este universală, nemutabilă, eternă, este legea vietci. Mai înainte de creațiune

a fost elementele în confuziune, în amestec, în haos a fost disoluția. Creația a început odată cu centralizarea și unde centralizarea încetează, acolo încetează și viața, acolo începe moartea, începe disoluția.

Legea centralizării fiind legea naturii, nemutabilă și eternă, este prin urmare și înscrisă în inima fiecăruia om și unde nu e inteligență ca s-o priceapă, este instinct; și unde nu este nici instinct, acolo natura de sine își conservă legile sale și materia fatalmente se supune fără abatere. Nici un om, nici un popor, nici o nație, nici un stat n-a putut călca nepedepsit această lege. Centralizarea și descentralizarea mai curând sau mai târziu și-au avut efectele sale dezastruoase.

Să venim la sistemele de guvernamente. Cele centralizatoare s-au pierdut cu regii și popolii lor, ca Egiptul, ca Persia veche, ca Roma și altele, prin excesul de a tot centraliza sau de a tot împila, prin excesul de a putea zice „eu sunt tot, restul nimic“ au adus oamenii a se descentraliza, din tiranie la anarhie și din anarhie la disoluțiune. De atâtea ori am mai zis-o și iarăși o mai repetim. Primii ce apărură în istorie cu sistema centralizării fură revoluționarii din Egipt: Moise și Cecrope. De la mozaism avem o carte scrisă, cele cinci cărți din Biblie, și aci vedem organizându-se o societate centralizată, o națiune compusă din doisprezece popoli sau sementii, fiecare autonom, cu toate cele necesare spre traiul său, material, moral și politic, cu pământurile sale, cu judicii săi respectivi, cu administratorii sau dirigătorii săi, cu ducii săi, cu instructorii săi; și toate aceste sementii cu centrul lor parțial, formând o singură națiune cu centrul său general, cu guvernul său, și așa prosperă această nație până trăi centralizată.

De când începu centralizarea dimpreună cu despotismul regal, de atunci începură și protestațiuni, tendințe spre descentralizare, până se dezbină nația în două centre separate, în două regate, în regatul partizanilor dinastiei lui Iuda sau a judanilor,

și în regatul lui Israel. De aci înainte, alte subt-dezbinări, pâna pieri orice putere morală, orice forță materială, și apoi servitute din nou, disoluție, descentralizare totală.

De la cecropism n-avem nimic scris, avem fapte. Grecia antică se vede organizată în societăți mici, independenți, autonome, unite însă împreună prin aceleași credințe și poate și speranțe, prin sărbători, prin legăminte de alianță ofensivă și defensivă; vedem adică societăți autonome confederate, popoli independenți concentrați spre a forma o singură națiune din mai multe centre parțiali. Viața politică a Greciei fu toată în această confederațiune, tot progresul ei, material și moral, se operă în această viață de concentrizare a mai multor popoli autonomi. Filip și fiul acestuia, Alexandru, centralizară Grecia prin conchistă, prin despotism, și o prepară spre a deveni prada despotismului roman.

Subt acest despotism, subt această concentrizare a Imperiului roman, lumea din toate părțile se zbuclină spre a descentraliza, până ajunse la o disoluțiune totală și prada barbarilor. În acel haos de disoluțiune, o lume nouă apăru, ieșită din elita lui Israel și a Eladei, din cristianism și platonism, „omul nou“ fu sacrat prin ungere și baptesmă. Și așa, din individe sacre se formară comune sau ecclesie și mai sacre. Din comune sau ecclesie se formară episcopate autonome și independenți. Din episcopate chiriarhe sau suverane se formară arhiepiscopate și patriarhate care, concentrizându-se într-o confederațiune strânsă, formară o ecclesie una și nedespărțită, ecumenică sau universală, după tipul sistemii solare.

Acastă organizare, deși naturală, deși eternă ca lumea, nu putea încă servi de exemplu popolilor vechi, greci, romani, gali, ebrei, *învățați*, deprinși deja sub jugul exclusiv al datoriei sau al centralizării. Acești popoli învățați cu jugul despărțirii ecclesia de stat, lăsară numai ecclesia în confederațiune sau în concentrizare și ei rămaseră, tot cum au fost, a se organiza

și la răsărit, și la apus, după voia domnilor noi, adică domnul a fi totul și popoli nimica, capitala a fi totul și celelalte urbe nimica. Centralizarea domină din nou pretutindeni în lumea profană. Numai barbarii când se creștinară, numai popoli din stirpea germană, fiind ieșiți din sânul naturei, nu se putea centraliza ca grecii și romanii: ei începură a se concentra, a se confedera.

În popoli de stirpea aceasta se putu realiza o concentrare, ca în republica federativă a Elveției, ca în confederația germană, ca în Statele Unite ale Americii. Popoli învățați din lumea veche rămaseră în „omul vechi“; popoli neînvațați, popoli naturei, se revestiră cu mai mare facilitățe sau mai răpede în „omul nou“. Noi românii, creștinându-ne de la început, furăm organizați în comune și staturi mici, confederate după tipul ecclesiei; să se observe câte am zis în micul istoric despre instituțiunile României.

Aceste comune și mici staturi s-au confederat în județe și județele în domniate sub Radu Negru și sub Dragoș, și au rămas în burgălăbie autonome până la 2 mai 1864. Spiritul federativ sau concentrator al ecclesiei răsăritului a predominat întotdeauna în organizarea domniatelor noastre; spiritul concentrator nu s-a introdus în țările noastre decât de la apus, ce fără greotățe s-a putut altoi, ca să zicem așa, în inteligența românilor, fiind de origine romană, în care a dominat spiritul unității, spiritul centralizării sau al despotismului.

Tot românul neînvațat nu voiește nici să-i pui cai de la arie în țepă sau în centru, nici să le tai funia și să-i lași a-și lua câmpii; el va să treiere. Un amic din cei învățați ne întrebă că ce s-ar întâmpla când treizeci și trei de cai s-ar înșira împrejurul a trei pari, câte 11 de fiecare țef sau centru, spre a treiera? S-ar întâmpla aceea ce se întâmplă când din 33 de cai se formă trei arie și la fiecare treierând câte unsprezece cai, se pot mâna de aproape mai cu facilitățe, pe când puși toți la o arie și mânați

toți de departe s-ar încurca și ar produce niște inconveniente ce fiecare român le poate prevedea când ar pune 33 de cai la o singură arie.

Acest amic știe foarte bine ce este centru matematic și ceea ce prin analogie sau figurat se zice centru politic sau centru guvernamental. Când caii se despart în mai multe părți spre a se pune la mai multe arie, nimeni nu bate parii atât de aproape încât periferiele sau ariele să se taie între sine și caii să se încurce. Și când mai multe județe, ca niște centre parțiale ale comunelor, se întrunesc spre a se concentra într-un singur stat, cu un singur guvern, care este centrul general al centrelor, atunci judică ca un om de stat, ca un reformator, ca întemeietorii confederațiunii germane, ca Franklinii și Washingtonii, organizatorii Staturilor Unite.

Centralizarea este un rezultat al conchistelor. Cutrupitorul, cu armele în mână, zice: „eu sunt totul, voi nimica, eu și ai mei suntem centru, prin urmare drepturile voastre se centraliză în dreptul meu, voi n-aveți decât datorii, averile voastre se centraliză în averea mea; viețile voastre sunt pentru viața mea“. Nu mai pot rămâne centralizați pe viitor decât popoli concheruți, popoli *învățați* cu despotismul. Libertatea individuală, comunală, publică, nu se poate stabili, garanti, nici însuși cunoaște decât acolo unde individul este liber, comuna sau județul autonom și nația prin asemenea noduri unită. „Ca să mă unesc cu tine, zice fiecare individ ca prin instinct, dă-mi ce este al meu, dă-mi ce mi-ai luat.“ „Ca să ne unim împreună, zice fiecare popul, fiecare județ, fiecare provincie, dă-mi cele necesare spre a mă administra și judica și prevedea de aproape. Cât pentru guvernare, putem fi guvernați oricât de departe.“

Să zicem că într-o singură urbă ar veni un centralizator și, cu armele în mână, ar zice tuturilor familiilor: „Aduceți în casa mea, în punga mea, toate veniturile voastre până la obol și eu vă voi plăti cum știu chiria caselor, eu vă voi da servitorii

necesarii și îi voi plăti, eu – prin oamenii mei – vă voi ține cuhnia și masa, eu vă voi da toate cele necesare etc. Centralizați în casa mea toate averile voastre; toată economia și administrația voastră domestică se va căta după plăcul sau capriciul meu.“ Ce s-ar întâmpla după o asemenea centralizare? Cine ar avea un venit al său propriu de 3000 galbeni, spre exemplu, n-ar vedea în casa și la masa sa nici îndestularea celui ce trăiește cu 1000 galbeni, făcându-și bugetul după plăcul și economia sa; servitorii casei sale, impuși de la guvernul centralizator, nu i-ar fi în casă decât mai rău decât niște domni, ar fi niște zbiri, niște spioni; casa și cele de prin pregiur i s-ar dărăpăna, curtea, grădina, i s-ar părăgini, mobilele i-ar fi delabrate, mizeria cea mai mare s-ar vedea pretutindeni.

Astfel se întâmplă și cu centralizarea administrativă, judiciară și economică. Guvernul centralizator zice tuturilor județelor: dați capitația, dați patru la sută din venitul proprietății, dați pentru punți și șosele, dați, dați și tot dați, și venitul tot al județului până la opt și douăsprezece milioane pe an, trimiteți-l în visterie și eu vă voi trimite servitorii sau *slujbașii* vostri, administratorii, polițaii, judecătorii, să vă mai stoarcă; eu vă voi face punți și șosele, eu vă voi face școale etc. etc. Cât se cheltuiește pentru aceasta din opt până la douăsprezece milioane pe an? Nici două milioane, și nici tu drumuri, nici punți, nici administrație, nici dreptate, nici instrucție publică (vezi *Unirea și unitatea*).

Amicul este județean din Câmpul Lung și poate face un compt despre câte milioane a contribuit în vreo zece ani acest județ pentru punți și șosele; și încă până acum n-are nici zece stânjeni de drum. Iată efectele centralizării. Instinctul fiecăruia județ, ca și fiecăria familie, este de a zice: lasă-mă pe mine cu veniturile și spezele mele să-mi fac eu bugetul după necesitățile mele, să-mi fac eu economia mea, cum îmi va veni mai bine, să mă judic și să mă administru conform cu legile generali care

ne unesc într-un singur stat: una este instrucția, și se poate împărți la toți egalmente, pentru că toți contribuiesc egalmente; una este armata, și se împarte în proporțiune spre apărarea și a părților, și a totului; una este justiția și se poate împărți asemenea la toți, ca fiecare să aibă la sine tot ce este necesariu ca să existe ca mic stat concentrat, ca celelalte state, gravitând împregiurul aceluiași centru care este guvernul unitar.

Lumea veche însă, lumea păgână perpetuată prin tradițiuni, nu poate pricepe aceste centre parțiali cum se pot concentra la un centru general.

LITERATURA = POLITICA

I

Suindu-ne în cea mai naltă antichitate, vedem că oamenii cunoștea atâtea științe, arte și măiestrie, fără să știe carte, pentru că alfabetul sau cărți nu existau. Ruinele atâtor cetăți antice ca Babilonia, ca piramidele Egiptului, ne învederează o cunoștință întregă despre arhitectură, mecanică sau știința dinamicii, cunoștințe întregi de matematici aplicate la astronomie, de pe când nici urme de litere sau alfabet nu se văd.

Geometria, arhitectura, mecanica, astronomia, fizica, medicina, științele naturali, atâtea arte și măiestrii, voi să zic, se cultiva în Egipt din cea mai naltă antichitate, fără a fi cunoscut alfabetul sau literele. Științele toate se comunica inițiaților sau elevilor prin voce vie, prin practică, astfel cum se înveată până astăzi multe arte și măiestrie, desenul sau pictura spre exemplu, muzica și sculptura și multe noțiuni însuși de științe. Științele se comunica prin via voce sau cel mult prin alte semne ca ale ideografiei, ca ale hieroglifelor, ce servea mai mult spre aducerea aminte și nicidecum spre a putea face vreun tractat de științe.

De aci se învederează că una sunt științele, artele și măiestriile, și alta sunt literele sau cărțile până în zilele noastre. Se poate un om să știe multe și multe ca anticii sapienți, și carte să nu știe, și neștiind carte, să nu-și poată comunica la cei ce nu sunt de față cunoștințele sale. De când se inventă alfabetul sau literele ce singure pot traduce mai fidel și reprezenta rațiunea umană, de atunci studiul științelor se facilitează și în toate progresul deveni mai răpede; științele, de unde era ascunse sau oculate, se divulgără și deveniră mai apropiabili, și cu cât arta uzului literelor naintă prin scriere, de la papir, pergam până la hârtia și până la tipărire, cu atâta științele nu numai că înaintară, ci deveniră mai populare și soțietatea sau omenirea se folosi și înaintă întru toate.

Fără litere, naintarea ar fi fost foarte târzie. Științele, istoria, dintr-o generațiune în alta, ar fi riscat a se pierde; cu moartea unui sapient s-ar fi pierdut și sapiența lui.

II

Se poate într-o țară, ca și în Egiptul antic, să se afle multe geniuri, mulți bărbați speciali în toate științele, artele și măiestriile și cu toate acestea, acea țară, de nu va avea cărți care să întindă știința și s-o transmită de la o generațiune la alta, acea țară zic va fi tot în stare de barbarie. Dacă Elada antică ne este mai cunoscută decât Egiptul, dacă s-a zis civilizată, este că de la bărbații ei speciali, prin litere, ne-au rămas moștenire cunoștințele, științele lor, capetele lor d-operă.

Civilizat nu este cel ce știe multe numai pentru sine și pentru epoca sa, ci acela care își comunică cunoștințele și le lasă de moștenire la posteritate, spre a se folosi și a ajunge mai departe cu dânsele. Dacă Europa de la Renaștere este mai înaintată decât Grecia antică, cauza [este] că literele sunt într-o stare cu mult mai înaintată. Ceea ce se sculpa în antichitate

pe table de metal atâtea zile și luni, astăzi se scrie într-o ora și ceea ce s-ar scrie cu zecimile de ani se tipărește într-o săptămână. După perfecțiunea tipografiei prin vapor, astăzi se tipărește și se răspânde într-o zi în Europa întregă câte altădată nu se putea răspândi cu seculii. Egiptul a fost barbar cu toți sapienții lui pentru că n-a avut cărți, n-a fost comunicativ; Turcia și Rusia de astăzi sunt barbare pe lângă celelalte țări ale Europei pentru că, deși au oameni speciali foarte mulți, n-au însă cărți ce tractă de acele specialități.

Căutând la noi, făcând cineva comparațiune între starea de la 1820 și cea de astăzi, vedem că avem cu sutele și cu miile bărbați ce au studiat în țară și în străinătate și dacă acești bărbați speciali nu înavutesc limba cu cărți ce tractă despre acele specialități, să nu ne facem iluziuni, sunt niște barbari acei sapienți pentru că nu sunt comunicativi. Nația ce posedă mai multe și mai bune asemenea cărți ce înalță sufletul, ce pot dezlega problemele cele mai dificile ale unumanității, ce preîntâmpină nevoile societății, ce pot libera pe om de sclavia înorantei, de sclavia sărăciei materială și spirituală, acea nație este cea mai civilizată și se află în civilizațiunea cea mai durabilă.

Cărțile ce tractă despre științe, arte și măiestrie, despre toate ce pot folosi și face a înainta societatea, de la cele mai utili până la cele mai frumoase și mai sublime, acele cărți, toate la un loc se numesc *literatura* unei limbe, unei națiuni, și cu cât acele cărți vor fi mai multe, mai clare, mai utili, scrise mai cu artă și cunoștință, cu atâta acea literatură este mai amplă și mai sublimă. Și pentru ce însă cărțile unei limbe sunt identice cu literatura ei? Pentru cuvântul cel mai natural din toate, pentru că numai literele sau alfabetul putură traduce cuvântul sau rațiunea umană și a o comunica așa de fidel; ideografia și hieroglifile n-ar fi fost în stare de a înființa o literatură. De la aparițiunea literelor se înființară și cărțile.

III

Nici o limbă nu se exprimă așa de natural ca cea română când este vorba de un om instruit, sapient, cu minte și întreg întru toate. Românul zice: „Omul ăsta *știe* carte“; nu zice *a învățat*, ci *știe* carte; învățul este o deprindere, iar nu *știința*. De aceea se și zice „învăță pe dinafară“. Scăpați-ne de învățământul public, domnilor miniștri, și dați-ne instrucțiune, sapientă publică.

Mai zice românul: „om cu carte multă“. Auziți, domnii mei? *Multă*, iar nu *puțină*, și cu atât mai rău când nu e nicidecum. Mai auzeam încă în copilărie că cartea nu are margini: sute și mii de ani de ar trăi omul, tot nu poate ști cartea toată. Oamenilor iar ce știu oricât de multe, și nu știu carte, grecii le zic „agrammatos philosophos“, filosofi fără carte, filosofi neliterați. Omul, în adevăr, nu poate să știe una și să nu știe alta, și precum se poate zice unui medic: „Cunoști, domnule, medicina, dar nu cunoști și muzica“, asemenea i se poate zice: „Ești bun medic, dar carte nu știi“, și nu se supără dacă este așa.

De aceea, să nu fie supărare, dacă am zice în față fiecăruia din bărbații noștri speciali:

Vei fi, domnule, bun inginer, bun arhitect, bun mehanic, bun avocat; dar, cu iertăciune, carte nu prea știi;

Vei fi bun muzic, bun pictor, bun sculptor; dar carte nu știi;

Vei fi știind, coconașule, toate limbele, toate istoriile, numai carte și istorie românească nu știi, și nu e culpa noastră dacă românii n-au nici o nevoie astăzi de dumneata;

Vei fi, domnule doctor, mare filosof, mare teolog, filosof și teolog absolut, mare avocat, dar ce păcat că carte nu știi, că ne-am fi bucurat și noi!

Și iarăși, viceversa, ca să nu fie supărare: vei fi știind, domnule, carte multă, dar științe și arte nu cunoști; și crede-ne că ne pare rău din suflet, pentru că ai fi putut face mare bine națiunii.

Am vrut a stabili un adevăr, că adică una sunt științele și alta este cartea, astfel precum fiecare specialitate diferă de alta și toate împreună fac un întreg. Voi să constat că literatura sau cartea este o specialitate aparte, și cine nu s-a ocupat de dânsa nu poate s-o cunoască.

IV

Până când dară nu ne vom aplica întru ști și carte, și mai vârtos carte românească, și nu ne vom scrie câte știm și cunoaștem în limba națională, rațională și corectă, până când nu vom împla bibliotecile române cu cărțile noastre ca să le lăsăm la posteritate, să nu ne facem iluziuni, iar o mai repet, tot barbari vom fi. De am fi, dimpreună cu toți românii din Capitală și din toate părțile României, de am fi toți cu toții, fiecare câte un *panepistimion*, adică știutor de toate științele, și nu am ști carte, sau nu am voi a ne comunica prin scris sau prin cărți la națiunea întreagă și la posteritate cunoștințele, capitalul nostru intelectual și moral, toți noi acești angeli, toate aceste geniuri de sapientă, toți cu toții n-am fi decât niște barbari, cu atâta mai cumpliti decât barbarii primitivi, cu cât am ști mai multe decât dânșii. Posteritatea n-ar avea decât a ne critica pentru că nu i-am lăsat nimic din științele noastre.

Pe lângă acestea, fără cărți naționali, fără literatura națională, nu poate exista nici patrie, nici patriotism, nici naționalitate; și iată cauza pentru ce părinții noștri avea mai mult dor de ale patriei, pentru că avea fapta patriotismului fără a cunoaște numele sau vorba cu care ne decorăm noi în toate ocaziunile, cunoștea numai ale țarei lor; și ceea ce cunoaște omul, aceea și poate iubi, dacă merită iubire. Noi însă cum putem iubi țara dacă nu cunoaștem nici istoria ei, nici instituțiunile ei, nici limba ei?

De la un timp încoa, stările avute și-au crescut copiii prin profesori străini, în limbe străine, și trimitându-i apoi de mici

în străinătate, acei copii se reurna în țară fără nici o cunoștință de ale ei; superbi de câte știa, era indiferenți de câte nu cunoștea. N-au vrut să cunoască țara; nici țara astăzi nu voiește a-i cunoaște. Iată cauza scăderii familiilor istorice. Stările de mijloc și cele neavute își dau copiii a trece prin colegiuri și facultăți (de când avem colegiuri și facultăți), cu profesori ce n-au nici o unitate între dâșii, fiecare cu sistema lui. Acești copii trec toate clasele începătoare, gimnaziali și de facultăți, mai mult se îndoctrină de cât se instruie; câte aud sau învată într-o clasă, în cealaltă profesorul se încearcă a-i dezvăța, și așa, în 14 și 16 ani de studiu trec din școalele noastre în cele din Franca sau Germania fără a ști românește; fiecare își are o manieră a sa de a scrie, după cât mai mult sau mai puțin l-a îndoctrinat dascălul ce l-a fost acaparat. Fiecare înșiră la litere, la vorbe, fără a-și da nici un cuvânt de câte scrie, și într-o limbă care numai românească nu este, plină de solicismi și de străinismi.

În Franța apoi sau în Germania, de se duc, și acolo de se apucă de vreo specialitate, prea puțină carte franceză sau germană cunosc, căci foarte puțini vin înapoi în stare cum să scrie bine în limba franceză sau germană, cum să poată trece de autori în acele limbe; vin, voi să zic, în țară nici români, nici francezi, fără nici un legământ de unitate care să-i lege între dâșii și cu națiunea întreagă.

Cei din stările avute, din familiile istorice, necunoscând nici istoria, nici instituțiunile națiunii, au început a crede, după câte au văzut în istoria Germaniei și Franței, că sunt nobili ereditari, că funcțiunile mari ale țării au fost ale lor de moștenire. Cei de stările de mijloc, necunoscând iară instituțiunile egalitari ale României, crezură pe cei din stările avute că sunt, nici mai mult, nici mai puțin, decât niște baroni și comiți feudali, niște cătecăuni de burgrafi și margrafi, buni de dus la ghilotină. Dacă am fi știut cu toții că nația română de la început

n-a cunoscut niciodată titluri și drepturi ereditari, ci totdeauna și-a recrutat capacitățile din toate străile societății și când s-a învechit o generație, a venit cea nouă a-i lua locul din toate stările, n-am fi ajuns în această confuziune și luptă absurdă. Cad Negruleștii și vin Mirciuleștii; cad aceștia și vin domni, bani, din toate stările societății; se sting Buzeștii și Calofireștii, Leurdenii, și vin Filipeștii, Lenși, Nestori, se duc aceștia și vine generația actuală, cu aceleași drepturi egalitare.

Cine n-a mai vrut să fie boier ca Ianache Văcărescul, a se ocupa cu limba patriei, a încetat de sine de a mai fi boier sau cap al națiunii, și au venit alți fii ai patriei a-i lua locul.

V

Am zis în adevăr că literatura unei limbe există în cărțile ce posedă acea limbă; însă despre ce tractă acele cărți, acca literatură?

Ia oricare națiune ne-am uita, cărțile sunt considerate ca cel mai prețios al lor tezaur intelectual și moral, și această venerațiune spontanee n-ar putea veni dacă cărțile n-ar tracta despre cele de folos societății; toată cartea ce ar tinde spre a distruge, iar nu spre a crea, spre a perverti oamenii, n-ar aduce decât oroare și, departe de a intra în literatura unei națiuni, n-ar fi decât o pagină neagră în istoria limbei în care s-a scris, scornul autorului ei și al epocii acestui autor.

Să luăm d-a rândul mai multe specialități despre care, prin scrierile lor, se ocupă bărbații în folosul societății și omenirii. Cărțile de agricultură, de mineralogie, despre canalizarea râurilor, despre construirea căilor, despre navigațiune; cărțile ce tractă despre științe, arte, măiestrie, despre comerț și industrie și înflorirea lor, cărțile despre educațiune, morală și istorie, istoria universală în genere și a popoarelor în parte, biografiile oamenilor mari, istoria artei militare și a tuturilor expedițiilor, de la Xenofonte până astăzi; cărțile de călătorii,

romanțele însuși istorice, ce ne arată societatea în toate mizeriile ei, unde vedem cu ochii și pipăim cu degetul toate plagele omenirii și care ne fac a simți durerile și suferințele celor dezmoșteniți; toate poemele mari, în fine, unde se creă idealele cele mai sublime, cari ne fac a visa perfecțiunea și până în fine a o și realiza; acele cărți, de la invențiunea alfabetului până astăzi, nu au tractat și nu tractă decât despre binele și mulțumirea societății, spre ameliorarea ei, spre perfecționarea omului în cele soțiali și în cele guvernamentali.

Știți însă, domnii mei, cum se zice în limba în care s-a tractat pentru prima oară despre științe și arte, în limba elenică voi să zic, cum se numesc *urbea*, *cetatea*, *societatea*? Aceste obiecte se numesc *polis*, *politia*, și prin urmare *politică* va să zică știința care se ocupă despre binele material și moral al soțietății. Cine se ocupă de agricultură, de comerț, de industrie și le face a prospera; cine se ocupă de științe, de arte și măiestrii, despre tot ce poate da cetățenilor pâinea spre ființă, atât materială cât și morală, independința lor individuală și colectivă; cine se ocupă despre a asigura prezentele și viitorul națiunii, despre a libera pe oameni de jugul neaverii, de jugul inoranței, de jugul famei și al imoralității, de jugul din întru și din afară; cine se ocupă, pe lângă acestea, de fericirea cetățenilor întru a le înfrumuseța toate câte văd și aud; aceia nu se ocupă decât de *adevărata politică*. Iată dar că adevărata literatură a unei națiuni este adevărata ei politică.

Diferința dintre politică și literatură nu este decât că literatura coprinde în sine politica, unde politica propriu-zisă nu coprinde literatura întregă. Literatura și politica însă, spre a mântui soțietatea, spre a corespunde scopului său, are de datorie a fi totdeauna în adevăr; căci erorile, și cele fără voie, fac a înapoia popolii și îi ruină. O greșală în politică și prin urmare în literatură, la cei ce sunt capi ai politicei sau literaturii unei epoeche, e mai mult decât o crimă, decât un rău; este crima

ardicată la a șaptea putere, ca să mă exprim printr-un termen biblic. Crima stinge un individ sau o familie; eroarea în doctrine ține popoliile cu miile de ani în întunec și sclavic, greșala în literatură sau în politică stinge națiunii întrege.

VI

Ocupați-vă, vorbiți și scrieți, junilor, de limba națională; ocupați-vă a o studia, a o cultiva, și a cultiva o limbă va să zică a scrie într-însa despre toate științele și artele, despre toate epocele și toți popoliile. Limba singură unește, întărește și definește națiunea; ocupați-vă de dânsa mai nainte de toate și nu veți face prin aceasta decât cea mai fundamentală politică, veți pune fundamentele naționalității.

Câți studiați matematicile, aplecați-le la inginerie, la arhitectură, la mecanică, la construirea de drumuri, la căi ferate, la plutirea râurilor, la arta militară, și nu veți face decât politica cea mai sănătoasă; câți sunteți filosofi, faceți ca sapiența voastră să afluze cauzele tuturilor relelor ce chinuie societatea; mai descindeți din regiunile supranaturale, mai descindeți pe pământ, până în colibe mizerabililor; mai lăsați sistemele și vă ocupați numai de om și veți face cea mai sublimă din politice. Ocupați-vă de agricultură, câți sunteți proprietari mici și mari; ocupați-vă de industrie și de industria națională, de comerțul -- nu cel antic, că e bazat pe trafic și fraudă -- ci de comerțul modern, ce a ajuns a fi o știință. Ocupă-te, adevăratule popole, de agricultură, de comerț și de industrie și vei întrece pe toți Talleyranzii și Metternichii în politică.

Juni oficeri, toți câți încingeți sabia spre apărarea patriei, studiați cu stăruință matematicile, toate științele tributare la arta militară, studiați istoria acestei arte și a tuturilor războaielor sau campaniilor, aveți conștiința de frumoasa voastră specialitate; fiți credincioși națiunii și tronului, apărați și susțineți ordinea, preparați-vă a apăra patria în tot momentul și veți face

politica cea mai salutarie. Cântați, poeți, pe Dumnezeu, natura întregă, amorurile cele sacre, înălțați pe femeie la gradul ei predestinat de la început, cântați pe toți bărbații cei mari, înălțați-i de model înaintea posterității; înălțați virtutea prin tragediile voastre și flagelați numai și numai viciul, iar nu pe om, în comediele și satirele voastre, și veți deveni suveranii tuturilor politicilor.

Ocupați-vă, câți simțiți în voi darul de sus, vocațiunea preoției, ocupați-vă de vera teologie, de vera morală, de știința educațiunii; însurați-vă și deveniți părinți de familie, simțiți amorul conjugal și patern în inimile voastre; simțiți durerea părinților când își pierd copiii, și a copiilor când își pierd părinții, simțiți suferințele și jugul fiecăria familie prin suferințele voastre proprii și prin jugul ce îl purtați singuri, și fiți siguri că, prin științele tributare la vocațiunea voastră de preoți, prin ocupațiunile demne de înalta voastră misiune, veți face politica cea mai divină.

VII

Până acum nu mă adresai decât la o singură jumătate a umanității, la bărbați. Nu credeți însă că am putut vreodată uita pe cealaltă jumătate, care este mama noastră, consoarta noastră, surora noastră, fiia noastră. Să mi se ierta o mică abatere ca să pot mai bine intra în subiectul nostru, care este literatura sau adevărata politică.

În cartea cărților care se numește *Vechiul Testament*, în capitolele creațiunii se văd în limbele ce pot traduce sau exprima rațiunea, trei verbi activi: *creare*, *plasmare* sau *formare*, și *edificare*. Când universul se face, ca să zicem așa, din *nimic*, versetul I de la capul I se exprimă: „În principiu *creă* Dumnezeu cerul și pământul“. Materia există acum și cată a lua forme atâtea și varie, a se forma plantele, animalele uscatului, peștii mării, pasările aerului. Aci nu mai e vorba de creare, ci de

plasmare sau *formare*: tot este plasmă, de la firul de iarba până la om.

Când apare femeia, nu se aude nici de creare, nici de plasmare, pentru că este vorba de un edificiu. Iată cum se exprimă versetul 22 al capitolului II: „Și a *edificat* Domnul Dumnezeu coasta ce luă din Adam în femeie“. Edificiu nici în marmură, nici în porfir, ci în femeie, iată primul templu viu ce adoră omul și *adoră* în adevăr până astăzi. Primul obiect ce adoră omul ca prunc, când vine în lume, este mama; amorul lui, fericirea, beatitudinea lui este la sânul mamei. Cine a putut adora în pruncie, în copilărie și însuși până în adolescența sa ceva mai mult decât pe mama sa, pe surora sa? June, obiectul său de predilecțiune este femeia; sufletul lui în cea mai ferventă adorațiune se adresează la dilecta inimii sale, fie amantă, fie promisă sau fidanțată, fie mireasă sau consoartă. Vin copiii în bărbăție, vine fiia; și ce avem mai adorabil, câți suntem părinți, decât fiiele noastre?

Iată primul templu viu, primul edificiu, prima casă vie ce edifică Domnul Dumnezeu din coasta omului, din rărunchii lui. Și iată partea din noi înșine ce fu destinată spre a zdrobi capul balaurului-barbarie, balaurului-innoranță, balaurului-despotism, destinată spre a ne îmblânzi, a ne civiliza, cu un cuvânt, spre a libera pe om.

VIII

Îndată ce căzu omul, îndată ce se degradă în stare de barbar, primul semn după care se cunosc barbaria, grosolănia lui, fu disprețul către femeie, subjugarea ei. Între popolii barbari, antici și moderni, femeia este sclavă. Și ca barbar noi nu înțelegem nici pe săteni, nici însuși pe sălbatici; aceștia au pe femeie de consoartă, de soție, iar nu sclavă. Barbari sunt cei din cetăți ce legiuiesc și mențin sclavia femeii.

În primul popol cărui se dă primele legi umane și divine, în Israel voi să zic, femeia se vede cântând imnul libertății. Mariam, surora lui Aaron, ia timpanul și cântă: „Să cântăm Domnului, căci cu victorie s-a glorificat: cal și calar i-a dărâpat în Marea Roșie“. În Israel, până când femeia se vede liberă, ieșiră Debore, Judite, profetese și toate în genere năștea fii liberi. Din una ca aceste femei se născu și însuși Fiul lui Dumnezeu.

În primul popol ce începe a se civiliza, între eleni voi să zic, bărbatul Orfeu descinde până în infern după consoarta sa Euridice. Femeia este preoteasă la altar; femeia mamă își trimetea fiii la răzbel și dându-i pavăza, ea îi comanda: „Sau cu dânsa, sau pe dânsa“, căci pe pavăza lor proprie se aducea cci morți în bătăie la caminul lor, înaintea ochilor mamei lor. Între eleni ies Sappho, ce dispută coroana Pindarilor și reportă victoria în concursuri; între creștinii primitivi, femeile asistă în agonia Dumnezeu-omului Ele sunt mai nainte la învierea lui, ele mai întâi mărturisesc că a înviat Crist. Femeile, între primii creștini, se văd diaconese, pretoase oficiante, profetese, prezicătoare, martire ce știa și avea dreptul a mărturi. Adevărații creștini da drepturi egali femeilor; falșii creștini, creștini numai cu numele, reîncepură a tracta pe femeie ca toți barbarii.

În Dacia, între romani, unde pentru prima oară eclesia lui Crist avu nu numai ospitalitate, ci și drept de cetate, între românii ce ei mai întâi s-au emancipat de Roma păgână și imperială, între români pentru prima oară femeia deveni persoană și cetățeană cu sufletul său, cu numele său propriu, cu drepturile sale. În toată Europa civilizată, până astăzi femeia încă nu este din drept o persoană, femeii i s-a refuzat și i se refuză până astăzi numele său propriu, numai reginele domnitoare se bucură de acest prerogativ. Ele numai se pot numi pe nume, Tereza, Ecaterina, Victoria, Isabela. Celelalte femei

sunt averea bărbatului, nu poartă decât numele bărbatului ca să poată însemna ceva.

După instituțiunile, legile și datinele Europei civilizate, femeii, ca să fie ceva, i se zice spre exemplu: Madame Brâncoveanu, Madame Băleanu etc., pe când în România femeii i s-ar fi părut o insultă a i se zice în față „cucoană Brâncoveanco, cucoană Băleanco“. Femeile noastre, ca și reginele, au numele lor cu care se onoară: *cucoana Safta, cucoana Maria, Catinca, Pulcheria* etc. Femeia este unsă de la baptesmă regină, cu numele său propriu. Și dacă femeia nu și-a exercitat drepturile de cetățeană, cauza n-a fost legile, ce i-a cunoscut și i-a sacrat drepturile, ci innoanța în care s-au aflat și femeile, și bărbații. Femeia română, emancipată, liberă din drept, nu avea lipsă decât de instrucțiune, luminare, în paralel cu a bărbaților. Spre a trece la adevărata emancipare a femeii între români, n-ar fi fost nevoie de prefacerea legilor, ca în Europa, ci numai de o educațiune integrală.

Legiuirile nouă, imitate din Europa și mai puțin creștine, veniră a degrada pe femeie foarte mult înaintea dreptului, și cu legiuirile imitarăm și smorfurile; femeile abdicară singure la numele lor propriu și începură a se crede onorate când stângacii noștri de domnișori începură a le zice, ca la dumnealor în Franța, „Madame“: deveniră de bunăvoie captive. Sclavia este un rău, are însă ceva de gravid; jugul ce-l suportă omul cu resignațiune, și n-așteaptă decât momentul spre a-l scutura. Sclavul ni se pare un martir; tot însă ce este mai trist și mai lamentabil este când sclavul ajunge a se degrada până acolo încât să se crează onorat când poartă numele stăpânului ca un sigiliu în fața lui, ca un colan împregiurul gâtului. Tot ce era mai lamentabil pentru bietii țigani înainte de 1848 era că i-am auzit eu cu urechile mele, când era supărați de oarecare vexațiuni, zicând:

– Vai de noi, coconașule, parcă n-am mai fi țigani boierești!
Am ajuns mai rău decât românii!

Iată răul relelor, iată răul ardicat la a doua și a treia putere. Cu smorfurile de la străini am adus pe femeile, surorile și fiicele noastre, când poartă numele bărbaților, a se crede mai onorate decât mamele și bunele noastre ce, ca orice regină, își purta numele său propriu.

IX

Să revenim la literatura ce este relativă în parte pentru ceealaltă jumătate a omenirii, pentru surorile, consortiile, fiilele noastre. Vorbiți, scrieți, ocupați-vă, juri și bărbați, juri studiosi câți mă citiți, câți sunteți în România întreagă, ocupați-vă serios cu cea mai mare fervoare întru a înmulți și răspândi cărți pentru educațiunea și luminarea femeii. Puneți-vă cu toții întru a o înălța la predestinațiunea ei de a strivi în adevăr capul balaurului. Oricât de sus vom înălța pe femeia cu inima și cu sufletul, cu atâta mai sus ne înălțăm pe noi înșine; și oricât de jos o degradă legile pe care le facem noi, bărbații, pe atâta și încă și mai jos ne degradăm pe noi înșine.

Să facem din literatură puțină etimologie. Literele sunt adesea în etimologie și algebră fatale ca și cifrele în calcul. Din doi și doi, orice vom face, nu pot ieși nici cinci, nici trei, ci fatalmente tot patru. În limbele antice, *puiul asinei* însemna fatalmente *asin* curat, cu ambele lui ureche; *puiul vacii* însemna vițel sau bou. În limbele antice, omul era calificat după muma lui; barbarii, popolii primitivi, până astăzi când vor să insulte un om se leagă de biata mama lui. În Egipt însă, când vrea să zică *morar*, zice *puiul morăresei*; când vrea să zică *cerșetor*, zice *puiul cerșetoarei*, ca și *puiul asinei*. Și de aci, la poporul ce ieși din sânul Egiptului, când vrea să zică „odată om“, tipul oamenilor, omul-Dumnezeu, zicea *Fiul omului*; și tot

asemenea, în tot Orientele, când voiesc a zice sclav, zic *puiul slavei*.

Așa, pe oriunde femeia este mai mult și mai puțin sclavă, bărbații sunt puii mamei lor, puii slavei; nu putem ieși din această fatalitate. Câtă mamele noastre să fie libere, adică luminate, ca să putem zice că suntem liberi, pui de libertate. În țările unde oamenii se insultă de mamă, unde femeia este tractată numai de „lele“, fiecare este puiul mamei sale. Când se va emancipa femeia după natura sa, după cerințele sale, după sexul său, atunci se va emancipa și bărbatul în adevăr, după sexul său.

În van oamenii declamă în Europa și pretutindeni, în locurile publice, și strigă în împregiurări grave și câteodată și ridicole, că mor până la unul; cei mai sinceri dintr-înșii se duc să moară și, când văd nevoia, aleargă la o onestă retiradă. Ne doare și când ne zgâriem, și de mor puii slavei Orientului și puii slavei Occidentului, sunt legile aspre, disciplina severă, gura tunurilor ce îi așteaptă și înapoi ca și înainte, ce îi împinge a muri. Nu vom ști *în adevăr* să murim până nu ne vor comanda muma sau soția noastră: „Du-te să mori!“ Spartanii de aceea știa să moară și trei sute de inși se luptară cu două sute de mii de barbari, fără a alerga la retrageri oneste: pentru că mamele lor le zicea ἡ τὰν, ἡ ἐπὶ τὰν! Guilelm Tell de aceea a știut a învinge și a-și libera patria, pentru că femeia lui i-a zis: „Du-te și mori! Din pânțelele meu nu voi să iasă un pui de sclavă!“

Inițiativa la liberarea Americii au luat-o femeile pentru că s-au decis de la una până la alta a nu mai purta decât manufacture de mâinele lor propriie, fără a cumpăra nici o manufactură engleză. Pe englez cu nimica nu-l bați decât cu a nu-i cumpăra marfa; și l-au bătut de moarte femeile Americii. Ștefan al nostru de aceea a știut a învinge după o retragere, pentru că mama lui i-a închis portile cetății și i-a zis:

„Du-te să mori!“ Ocupați-vă toți câți sunteți bărbați de literatura ce înalță pe femeie la predestinațiunea ei. Ocupați-vă, femei, și grăbiți întru a ajunge la predestinațiunea voastră, să împlânziți adică, să umanizați, să dezgrosolanizați pe om, să dați patriei cetățeni liberi din fiii voștri și cetățene serioase din fiicele voastre; suflați în sufletele noastre amorul patriei, amorul acela de care voi sunteți capabili când iubiți ceva, faceți din noi eroi demni de secolul XIX și veți face din noi niște zei mai presus de zeii antichității și toate veți fi surori născătoarei de Dumnezeu, ce vă reprezintă în ceruri.

Ocupația bărbaților întru a înalța pe femeie și a femeii întru a perfecționa pe bărbat va fi politica lui Dumnezeu, ce a zis femeii a strivi capul balaurului.

X

Arătarăm, demonstrarăm, că literatura *adevărată* este cea mai adevărată politică. Însă dacă este așa, ce este aceea ce oamenii, fără a-și da cuvânt de vorbele ce pronunță, numesc *politică* și care n-are nimic de comun cu știința ce se ocupă de binele comun?

Nu vă mirați de paradoxul acesta. Vitiul cel puțin are pudoarea de a nu se numi singur vitiu, îi e rușine cu numele său propriu și își împinge cutezanța până la a-și da numele de virtute, de calitate bună. Ciarlatanii în Oriente își dau numele de *kalos hiatros*. Teocapelia sau precupeția cu divinitatea se întoală cu titlul de *santitate*. Fărădelegea, sub diverse forme, își dă nume de lege, și încă de *lege pozitivă*. Discordia vine în numele concordiei spre a dezbină oamenii și popolii. Strâmbul de la Balta-Liman vine în numele dreptului și al ordinii spre a dezordina societatea, zicând că stabilă ordinea legală. Venim noi la putere? (pentru că, ca să nu fie mânia, cată să vorbim și noi de:) Venim noi la putere? Deh! N-ai ce zice, vedem și noi că e cu frica lui Dumnezeu. Vin alții la putere? Atunci vai de

lume! A lipsit dreptatea de pe pământ! Cu un cuvânt, minciuna zbiară de se sparge că este adevărul întreg.

Pentru ce dară ciarlatania, or de sus, or de jos, a celor ce speculă cu popoli, a celor ce aduc atâtea calamități pe societate, pentru ce să nu se numească și ea politică? Adică știința ce se ocupă de binele societății? Și nu strică ea; strică cei ce nu înțeleg vorbele și crezându-i, dau ca orbii în cursele ei. Numai vulpenia ciarlatanilor, pe de o parte, și înorțanța popoilor pe de alta zic că această desfruntată meserie este politică.

Depart de noi, departe de locul acesta această iasmă ce, fără știrea nici a lui Dumnezeu, nici a dracului, se numește politică! I-a intrat cuiva în cap a ajunge la minister, sau la tron, sau cel puțin a acapara pe suveran și a-l încongiura ca într-un cerc de fier? Nici mai mult, nici mai puțin, de politică se ocupă dumnealui, el acolo, toate cabalele, toate întrigele, toate ipocriziile, toate calomniile și însuși toate crimele ce este capabil a comite, cu numele de politică sunt scuzate, și apoi s-au inventat și expresiunile: „suveranitatea scopului“, „scopul scuză mijloacele“. Însă ce au de comun acele neomenii cu binele societății, cu știința politiceii?

Își aleg unii meseria de a trăi din spinarea altora, fără a produce nimic? Devin pentru aceasta adulatorii când ai tiranici, când ai anarhiei? Basetele lor pe de o parte, demagogiile lor pe de alta, în ce au d-a face cu politica sau cu știința pentru binele societății? Să cuteze însă cineva a-i numi pe nume și va vedea ce pate, căci ei tot cu dinții de politică și de onoare se țin bieții oameni. Își aleg alții meseria de a deveni instrumentele străinilor, tocmeșc și vând drepturile și pământurile patriei lor respective? Din oricare țară și din oricare epocă ar fi oamenii aceștia, pare că și-ar fi dat mâna, pare că și-ar fi dat cuvântul cu toții de a-și numi a lor meserie tot politică.

Apoi „scoală-te tu să mă pui eu“, alergările după funcțiuni, samsarlăcul la concesiuni, partituri ce frământă țara pentru

interesele a vreo două sute de individe dintr-o parte și din alta, intrigele și calomniile în alegeri, ca să fim numai noi și ai noștri, or într-o parte, or și dintr-alta, toate acestea mai au alt nume decât politică? Să mai vorbim și de mercenarii sau neferii unor asemenea campanii de cavaleri de industrie? De căteii unor asemenea vânători în care vânatul sau prada sunt națiuni întregi? Aceștia, în înnoanța lor, cred că fac politică; comercianții, meșterii, își abandonă comerțul și industria până ajung în săpă de lemn, crezând că intră în politică tocmai când ies din meseria lor proprie.

Când vom căuta la cabinete, vedem tractate de eternă amicie, de eternă pace, ce în germine n-au decât un răzbel vecin, tractate ce asigură neutralitatea unor țare și cei ce le suscriu n-au alt cuget decât care de care să-i calce teritoriul mai întâi. Apoi atâtea manopere, atâtea jocuri, atâtea invitări spre a scula popoarele vecinilor căror au jurat eternă amicie și apoi a lăsa acele popoare victimă vindictei suveranului lor etc. etc. Când va ști cineva în ce stă adevărul cabinetelor, nu vede decât că minciuna este ardicată până la dogmă. Cu toate acestea, de la faraoni până astăzi, popolii tot politică cred că sunt aceste dulapuri, aceste neomenii; pentru că așa le spune și dascălul și vlădica, și jurnalele, și teatrele. Cine nu voiește a numi pe numele său propriu această înaltă ciarlatanie, îi pot zice cel puțin *diplomație*, sau mai pe românește: taler cu două fețe.

XI

Biata minciună! Îi place și ei a se da de adevăr, și jură săraca pe onoare, pe Dumnezeu ce nu-l are, că este numai adevăr. Biata ciarlatanie! Îi place și ei să zică că e politică, că este știința pentru binele comun, și nu strică ea: strică cine crede. Eu unul însă n-am crezut-o ori de unde a venit, de la tronuri sau de la altare, de la tiranie sau de la anarhie, de sus sau de jos, din dreapta sau din stânga. Și de aceea spui că minciuna nu este

adevăr, că ciarlatania, prefăcătoria nu este politică și că politica adevărată este literatura adevărată.

Mie mi s-a zis și în parte, și oficial, că nu sunt bun de politică, ci numai de literatură. Este foarte adevărat că nu mă pricep întru nimic în pretinsa dumnealor politică și nici nu mă pot... amesteca într-însa. Necapacitatea despre aceasta ce se află în mine îmi face onoare, pe atât cât îmi face onoare de a fi numai român și de a vorbi românilor numai de literatură. Pentru că politica cea mai mare ce s-a făcut vreodată în țeara română a fost în epoca de literatură ecclesiei române, când de la Matei Basarab până la Constantin Brâncoveanu s-au tradus în limba română cărțile ecclesiei, în preziua regimului fanariot. Acele cărți ne-au conservat limba și naționalitatea, căci altfel rămâneam mai rău decât românii din Macedonia.

Politică mare s-a făcut de Șincai, de Văcărescu, de Ienache, de P. Maior, de Georgie Lazăr, de banul Bălăceanul, ce a făcut a se da științele în limba română, de Societatea filarmonică ce înființă teatrul român; politică mare au făcut toți autorii și poeții României ce au scris și tipărit de la 1832 până la 1848 pentru că au făcut numai literatură: și puterile vecine știa mai bine decât noi că facem adevărată politică și de aceea persecutată faptele noastre. De la 1859 până astăzi în toate părțile tot politica s-a declamat și nicăiri nu s-a făcut adevărată politică ca în Ateneul român, pentru că numai literatură s-a făcut.

În periodul acestui an s-a vorbit:

- despre resurecțiunea poeziei păgâne în secolul XIX;
 - despre cum se critică operele de artă;
 - despre răsetele române sau caracterul caustic al românilor;
 - despre misiunea guvernului, ingerența guvernamentală și inițiativa privată;
 - despre teatru;
 - despre destrucțiunea și reînnoirea ființelor vii pe pământ.
- Se va mai vorbi:

- despre instrucțiunea română în Transilvania;
- despre expozițiunea universală;
- despre rolul românismului în chestiunea orientală;
- despre scrierea română cu litere latine;
- despre istoria instituțiilor țării;
- despre poezia populară;
- despre pictorii români înainte de 1848;
- despre teoria impozitelor;
- despre antichitatea omului în creațiune;
- despre Goethe;
- despre mărimea, scăderea și rezultatele domniei române;
- despre creditul public;
- despre familie, rolul și influența ei în societate;
- despre unde își culegeau poeții români coloritul de stil;
- despre organizațiunea societății;
- despre educațiune și politică și oamenii de stat.

Ei bine, domnii mei! Iată adevărată politică într-un stadiu de cinci luni; și laudă și glorie bărbaților ce au luat inițiativa spre a face a se deschide această sală înaintea publicului serios ca să poată auzi, în orele sale de petrecere, cele ce pot fi spre folosul și înaintarea soțietății.

Nu putem abandona sujetul despre care tractăm fără a atrage atențiunea cititorilor noștri asupra laborioaselor veghieri ale dlui I. Râureanu. Nobila însărcinare ce de june încă își impuse spre a se ocupa despre a conduce junimea pe calea frumosului sau a virtuții îl împinse, fără știrea sa poate, pe tărâmul celei mai fundamentali politice; în ultimii trei ani, începând de la 1867, publică până la patrusprezece elaborate destinate spre a forma o mică *biblioteca pentru junimea de ambele sexe*. După noi, o politică veră cată să înceapă de la dezvoltarea minții și formarea inimii junimii. Elaborările acestui bărbat conștiincios, prin veghieri îndelungate și speze însemnătoare fac onoare profesiunii sale și atrag din zi în zi

atențiunea bărbaților serioși, atât pentru alegerea sujetelor ce a tractat, cât și a limbei corecte și a modului de scriere atât de gramaticale.

Terminăm repetând că toți câți se ocupă de știință spre a ameliora soțietatea sau politica, studiind trecutul ei, conducând prezentul spre a prepara un viitor mai ferice și provăzând astfel pentru educațiunea junimii, aceștia în adevăr pot zice că fac adevărată politică, iar nu cei cari se pun în capul partiturilor și mai vârtos împregiurul sau în coada acestora spre a secunda veleitățile ambițioșilor intriganți, sbucinând mințile și dezbinând soțietatea pentru interese condemnabili. Și daca, în regiunea literaturii, am putea zice că intră și foile publice, daca și acestea apoi ca literatură ar pretinde că fac politică, atunci cu părere de rău și din experiență vedem că nu fac decât cea mai dizgrațiată și cea mai deplorabilă din literatură¹.

(Pronunțat în Ateneul român, în conferința
din 10 decembrie 1868)

ISRAELIȚII ȘI JUDANII

I

După Biblie, Abram a fost fiul al lui Thare, originar din Caldeea, cu patru generațiuni în jos strănepot al lui Heber, care era din descendenții lui Sem. Abram cu ai săi, toți de stirpe arabă, trăind o viață nomadă cu armentele și turmele sale, se distingea din ceilalți popoli circumvecini prin numele de *heberi*

¹ În *Biblioteca portativă* s-a mai publicat câteva din colecțiunea diadelor noastre, între care intră și *Politica și diplomația*, cum și *Propriul și comunul*. De vom apuca a da o a doua edițiune, acolo se vor adăogi și aceste dualități, dimpreună cu altele ce ne vor fi ocazionate din circumstanțe.

sau *hebrei*, sau după numele zisului lor străbun Heber, sau din cauza vieții lor erante și nomade, nefiind încă stabiliți.

Când intră și între popolii aceștia eranți ideea de a se stabili undeva și de a forma o națiune sau un stat, atunci, ca să-și dea o origine ilustră, înălțară la un grad mai mare după datinile de atunci numele moșului Abram și ziseră că Dumnezeu i-a zis să se numească Abraham. Se știe că pe atunci divinitatea cea mai înaltă și cea mai în credit în tot Orientul era Brahma. Ebreii dar ziseră că cu voia și știrea lui Dumnezeu Brahma sau Abraham este însuși străbunul lor, sau mai bine deteră numelui străbunului lor o splendoare oarecum divină. După credințele Indielor și însuși după ale caldeilor la început, zeul Brahma neputând face o mezalianță, își luă ca și Jupiter de soție pe însuși scumpa sa surioară. Această surioară și consoarte totdeodată a lui Braham se numea Sarrah-suary. Deteră dar ebreii și ei soției lui Abram numele de Sara, care după ce Abram deveni Abraham, deveni neapărat și Sara Sarrah. Și mai pe urmă, ca să semene străbunul lor întru toate cu Brahma, puseră în gura lui Abraham că a zis regelui Abimeleh că soția sau consoarta Sarrah îi era suror.

Legenda încetul cu încetul se complectă de ici-de colo, și originea ebreilor ajunse în linie dreaptă, dacă nu divină întru toate, cel puțin de la un tată celebru ce vorbea gură în gură cu Dumnezeu și cu anghelii săi. N-avem să zicem nimic despre aceasta. Toți popolii au voit și voiesc să zică că au o origine cât s-a putut mai naltă, mai veche și mai ilustră; pentru ce ebreilor să le ia cineva dreptul acesta? Faraonii zicea că sunt descendenți ai suveranului cerului și pământului, Osire, romanii asicurară că pater Enea era filiu al Venerei și că străbunul Romul a fost filiu al lui Marte, Burbonii făcură sânt din cap până-n picioare pe străbunul lor Ludovic, ungurii făcură sânt pe întemeietorul feodalității, Ștefan; și de ce adică bieții ebrei să n-aibă și ei un străbun care să semene întru toate cu zeul Brahma?

Ideea este legitimă, ingenioasă și laudabilă; tot însă ce este admirabil și care nu se vede la nici un popor este că pe timpul lui Iacob, nepotul lui Abraham, când se înrădăcinase și mai mult din tată în fiu ideea de a forma din acești popoli erați o națiune care, ca un singur corp sau individ, să facă un stat-model, se inventă, ca nicăiri, o figură din cele mai grandioase ce au mai apărut pe fața pământului. Pe atunci și încă și mai încoaci, forța sau tăria și prin urmare despotismul era singura divinitate ce se putea ține în credit. Omul a căutat să se lupte până astăzi cu forța, a căutat să îmblânzească fiarele, să module materia după a sa voie și necesitate, să străbată și să domine mările, să invente și să utilize focul, să topească metalele, să împle văile, să spargă munții, să captive și să conducă fulgerul, să ia, cu un cuvânt, locul divinităților antice: Neptun, Vulcan, Jupiter să rămâie jos pe lângă om, care domină toate elementele ce trecea drept divinități. Ei bine, acest Iacob, ca nepot al lui Abraham, își luă frumosul și admirabilul rol de a reprezenta pe omul viitorului și ca acesta a căutat să aibe o noapte lungă și întreagă, o luptă formidabilă, corp la corp cu o umbră, cu divinitatea acelor timpuri, cu forța voi să zic, și când se reversă de zori, în primele alburi, omul era vîngător, terasase divinitatea-umbră; era cu genuchii pe pieptul ei, cu pumnii în grunajii ei, abia gâfâia biata forță sub puterea spiritului uman.

De aci înainte, omul triumfător, acel Iacob ce reprezenta pe „omul nou“, a căutat să fie numit Israel, adică vîngător al *eloimilor*, adică forțelor și solidar cu omul. Misia omului nu se mai cuvenea a fi de aci înainte d-a se mai lupta și bate ca fiarele cu semenele său, ci de a fi solidar cu dânsul, de a-și afla fiecare siguranță și folos în siguranța și folosul altuia.

II

De la idee însă până la realitate este un mare și mare interval; toată ideea până nu devine o faptă este tot în stare de ideal. Studiînd cineva istoria și logica sau șirul evenimentelor

ce se succed, vede că toate ideile mari și salutare, emanând din mințile cele mai eminenti, își au pe aspiratorii la dânsle ce se numiră văzători, prooroci sau profeti, propagatori și preparatori, pe executorul sau împlinitorul lor, pe Mesia al lor, și după aceasta pe luptătorii sau martirii ce se luptă, se sacrifică spre susținerea și stabilirea acestor idei. Mai vede încă, pe de altă parte, că – afară de adversarii sau inenicii lor – aceste idei își au și pe falșii lor profeti, pe speculatorii lor, pe falșii lor apărători ce se decoară încă de vii din mijlocul orgielor cu numele de martiri și cari, speculând tot, degeneră și răstoarnă toate câte au fost preparat adevărații aspiratori și executori.

Aceștia, văzând că timpii se apropie spre realizarea speranțelor oamenilor de elită, își zic: „Foarte bine! Însă alții cu invențiunea, noi cu foloasele dintr-însa; alții cu laborile preparative, noi cu produsele din sudorile lor; alții cu execuțiunea sau împlinirea lor, noi cu domnia; alții cu sacrificiurile, noi cu beneficiurile“.

Fie Iacob care începu această idee mare a solidarității între oameni sau popoli, fie altul mai nainte de dânsul, sau fie mai mulți oameni de elită, nu intrăm în această cercetare; ideea însă se vede în marea figură biblică, când omul viitorului se numi *Israel*, vingător al forței și solidar cu oamenii. De aci apoi aspirația, credința de a se forma și organiza o națiune sau un stat model care, din mai mulți popoli să devie ca un singur corp, un singur individ; și personificarea acestui ideal se numi *Israel*. Ce s-a întâmplat însă? Realizatu-s-a îndată această mare idee, ieșită din sânul stirpei ce se numea *semitică* și din care se trag toți popolii albi ai Asiei și Europei, iar nu numai ebreii?

Nicidecum, căci realizarea unei asemenea idee cere, cum am zis, secolii și secolii de preparare, secolii și secolii de lupte, în contra și a inenicilor, și a falșilor amici; cere sute și mii de profeti, înalte și devotate minți de executare și mii și mii de adevărați martiri și geniuri încă și mai agere, inime și mai devotate, energie fără preget spre a repara erorile provenite din

reava execuțiune, din reacțiunea mișcărilor, spre a întâmpina rătăcirea din urmă ce este totdeauna mai rea decât cea dintâi... Compare cineva faraonismul Egiptului cu faraonismul Romei.

Ideea de un Israel este mare cât umanitatea întregă, trecută, prezentă și viitoare; și de la un Iacob, ce după Biblic trecu cu doisprezece filii ai săi în Misraim sau Egipt, nu putea nici să germine, nici să se dezvolte și cu atâta mai puțin să-și dea fructele sale o idee atât de grandioasă, inoculată în acci unsprezece fii ce, până a deveni solidari, nu om cu om, ci încai frate cu frate, vânduseră pe fratele lor propriu la niște cumpărători de oameni, la niște negocianți de ismaeliți; și cu atât mai puțin putea germina această idee de la sclavul Iosef care, ajungând unul din satrapii lui faraon, îi dăde consiliul – prevăzând fametea – să adune toate grânele sau bucatele și cu acestea, la timp de nevoie, să cumpere pământurile și însuși corpurile popoului flămând, dezmoștenindu-l de averile și de libertățile sale.

Această idee și mai puțin încă putea germina și a-și da fructele sale în mijlocul descendenților lui Iacob, ce nu se înmulțiră în Egipt decât spre a înmulți numărul sclavilor și spre a se corumpere în tina servituii după exemplul și capriciul despoților lor. Această idee nu putu afla loc decât în capetele de elită, în inteligențele eminente ce putea să iasă din antica civilizațiune a Egiptului care, precum produse Prometei ce fură focul din cer spre a lumina pe oameni, precum produse Orfei, Inahî și Cecropi ce veniră a civiliza pe eleni, produse și pe Moise ce își făcuse educațiunea în sanctuariul tutulor științelor oculte. Precum civilizația modernă a Europei produse Abelarzi, Ioani Huși, Guilelmi Telli, Lutheri, Franklini, Washingtoni, asemenea și civilizația antică își produse oameni ce frunzele Arburelui științei ce era deja vermulos, avea să le altoiască în tulpinile sălbatice și viguroase ale popoilor mai noi.

Un exemplu asemenea vedem în timpii părinților noștri. Englezii cei mai liberali și progresiști nu putură altoi ideile mari ale filiiilor Albioniei decât peste oceane, în America.

III

Moise, mai dizgrățiat decât toți, crezu să facă un popul liber și model dintr-o adunătură de sclavi învechiți în servitute, în corupțiune și vițiuni. Având nevoie de brațe, se adresă la toți paria și ciandalii Egiptului, la toate anatemele lui de orice stirpe, și mai vârtos la descendenții lui Iacob. Din capul locului văzu că îi este în pericol și pielea, și capul când, muștrând pe unul din acești sclavi despre urâta lui viață și dându-i consiliuri de a se purta mai bine către semenii săi, acesta, ca toți agenții polițielor, îl amenință că a fost ucis un zbir al faraonismului.

A cătat să-și ia lumea în cap și să se rătăcească prin munți zeci și zeci de ani, a medita și a se consulta cu un sapient anume Iothor, care îl făcu și ginere. Cine sau ce era acest Iothor? Firește că numai sclav nu era, pentru că era sacerdote al științei. După atâția zeci de ani, după ce exploră dezertele și studie fluxele și refluxele Mării Roșie, se returnă în Egipt adresându-se din nou la descendenții lui Iacob, spuindu-le că ei sunt predestinați spre a deveni popul model, ca popul ales, că Dumnezeu a fost încheiat un pact de alianță cu străbunul lor Abraham (de le va fi fost străbun) și le promise o țeară cu mai multă sinceritate și zel, după cum astăzi niște falși Moși le promite drept Palestină nouă țeara romanilor; și tot în numele lui Dumnezeu le promise toate bunurile de pe fața pământului.

Toate însă era în van; urechile lor era surde, mințile tâmpite; când însă se adresă la cupiditatea, la lăcomia lor, dibăcia căpitanului operă minuni. Le zise: „Fiecare să-și ucidă pe primogenitul domnului său, să prade fără nici un scrupul pe vecinul său și cu braț înalt să iasă din Egipt“. Nimic nu împunse și electriză pe toți golaniii până la unul ca această

ammuțare la pradă și ucidere! Tristă și deplorabilă situație și încă și mai teribilă *ananga* sau nevoia de a alerga cineva la asemenea espediente spre a-și realiza marele ideal.

Îndemnarea la pradă și la ucidere fu mai elocventă decât toate cuvintele. Spun mulți că suveranitatea scopului scuza mijloacele; însă care fură rezultatele unui asemenea început? Acest popor de sclavi proclamat de suveran, de popor ales al lui Dumnezeu, cu vorba numai, cu proclamațiunea numai nu se putea dezvăța de câte învățase în Egipt ca toți servii; acest popor, când nu mai fu sclav, deveni despot în toată oroarea rebeliunii. La toată lipsa, la tot capriciul se revolta spre a-și ucide pe capii săi, pentru că li se spusese că Dumnezeu le-a comandat încă din Egipt spre a-și ucide domnii și deprăda vecinii, pentru că li se spusese că ei sunt aleșii și favoriții celui Preaînalt. Ce mai face cineva cu asemenea gloate?

Pe când li se prepara decalogul sau admirabila constituțiune în zece raționamente care le asigura familia, libertatea și proprietatea, pe când li se proclama un domn nevăzut, o divinitate nouă și salvatoarea ce îi sacra de liberi, scoțându-i din casa servituii, lor le era mîntea tot la boul Apis și își fabricară din averile furate vițelul de aur. Idolul, zeul lor era aurul, doctrina lor traficul și specula, dogma lor era camăta și fraudă. A cătat ducele lor să-i poarte prin dezerturi patruzeci de ani, până să-și lase acolo oasele toți câți își mai aducea aminte de Egipt și de toate datinele și învățăturile de acolo. A cutezat să crează, sa spere că, cu o generațiune nouă, va putea să-și realizeze idealul spre a forma un *Israel*, un popor model.

Viața lui Moise fu plină de dureri și turmente, calea lui plină de obstacole; pe tot momentul se despera înaintea ingraturii și neînțelegerii unui popor *cerbicos*, după cum îl numea el, până în fine își luă lumea în cap și se duse a muri așa cum nimeni să nu-l mai îngroape, nimeni să nu știe nici unde i-au rămas oasele. Scriptura zice că niște străini, niște trimiși – cum se zice – de la Dumnezeu avură pietatea spre a-i

lua corpul, ferindu-l de a deveni prada corbilor. Trimișii în limbele antice se numesc *angeli*. Angelii lui Dumnezeu provăzură spre înmormântarea acestui dizgrațiat.

IV

Abia Jesue al lui Navi, cu a doua și a treia generațiune ieșite din acest popol cerbicos de sclavi, putu veni ca prin tăria brațului, în punta lăncii și gura gladiului, să cuceară pământul filisteilor sau Palestina și să-i stabile pe dânsul, după legile lui Moise. Niște asemenea principe și legi de cea mai întreagă libertate nu putea să nu producă niște generațiuni mai inteligenti, mai energice, mai geloase de libertățile proclamate. Perfectiunea însă cere nu numai cale deschisă și infinită a progresului, ci și sute și mii de generațiuni tot mai perfectibili, ce tind înainte și nu se abat din această cale. Și cată să nu uităm iară că fiii, oricât vor progresa, totdeauna moștenesc și din vitiurile părinților lor.

Democrația federativă de douăsprezece sementie cu coprinsele sau județele lor autonome, instituită de Jesue după legile lui Moise, putu în adevăr produce excelenți sacerdoți, mari judici, bravi căpitani, distinși, devotați oratori publici sau profeti, eminenti cetățeni și cetățene: Aodi, Debore, Samueli. Calea progresului e lungă și precum în cele fizice, asemenea și în cele morali este necesitate de o neconținută încrucișare de individe în mai multe generațiuni până să se curețe și să ameliore o stirpe oarecare, o specie oarecare fie de oameni, fie de alte animale, fie însuși de plante. Atavismul tot apare și după mai multe generațiuni¹. Fiecare ebru era foarte firește filiu al

¹ Cavala ce în prima ei nuntă s-a măritat cu un asin produce mânzi cu urechile mari și din maritagiul cu un armăsar. Acest fenomen se numește *atavism*. Sclavele din Egipt, din mamă în fată până astăzi ne produc oameni ai servituții, instrumente ale despotismului.

tatălui său și fiii, moștenind și din viciurile părinților lor, oricât ar nainta spre bine, ajung a le și mări, înmulți, când apuca înapoi spre scădere sau degenerare.

Legile lui Moise le zic neîncetat: „Fiți liberi“, și nu le permite nici cumpărarea, nici vânzarea de corpuri sau suflete umane decât servițiul omului pe șapte ani. Ei, din natura lor, ca pui ai sclavilor din Egipt, tot spre servitudine au tins și tind. Legile lui Moise le zic: „Fiți curați, deveniți sânti prin puritatea voastră!“ Și nici un popol ca dânșii nu s-a distins în traiul cel mai îngălat; urdorii și vermina în care își complac a victui provocară până și lepra.

După ce se văzură puii sclavilor și ei cu țearine, cu cetăți, cu legi și cu libertăți, ochii lor era atințați la vecinii lor idolatri ce își avea pe de o parte satrapii, despoții și regii lor, și pe de alta sclavii lor, concubinele și meretricile lor, ce se dilecta în sărbătorile veneriane, ce se tăvălea în orgiele silvestre și care își sacrifica copiii; Nephtae ajunse până întru a considera pe cel Preaînalt de egal al lui Moloh, sacrificându-i pe unica sa fiu. Când se îmbuibară și se depravară și mai mult, libertățile le era ca o sarcină, nu le mai venea nicidecum bine cu democrația lor, care n-avea alt cap sau domn decât pe cel nevăzut din ceruri, care nu le putea cere nici vergini la pat, nici juni la oaste și la orgie, nici produsele travaliului, nici contribuțiuni și angarie. Puilor de sclavi li se scurgea ochii după fastele păgânilor, le cerea inima să aibă și ei un despot, un rege.

În van primul sacerdote, depozitarul și explicatorul legii, îi exorta către propriul lor bine, în van le spunea că regele, după legea lui Moise, nu este după voia celui Preaînalt, că regele, având a le cere femeile, și fetele, și junii, și averile, nu este decât un flagel, o calamitate pe popol. Ei nu: rege și rege voia. Ce să mai facă și acest gelos sapient și bătrân? Omului poți să-i iei, nu poți însă să-i dai cu forța. „Daca este așa, popol gros în cerbice, popol îndărătnic care vrei să mergi tot înapoi spre

servitutea de unde ai ieșit, fii dar cu rege, zise Samuel; să știi însă că aceasta nu va fi grația, ci flagelul lui Dumnezeu peste tine“.

Își aleseră un rege, pe cel mai bătaios și mai măciucar dintre dâșii, pe Saul. Unde mai fu Israel, popoul ales de aci înainte? Unde aleșii lui Dumnezeu ca națiune? Unde zilele trecute de glorie când popoul întreg, ca un singur om, n-avea de inemici decât pe alienigeni*, când la vocea ducilor și profetilor opera prodige de curagiu, de valoare și de eroism? Ca religie iară, ca lege, mozaști mai fură acești ebrei când, abandonând legea lui Moise ce îi constituia în democrație federativă, se luară după instituțiunile păgânilor sub jugul despotismului?

Pe cât admirăm geniul egipteanului Moise între toți legislatorii națiunilor pământului, legile lui liberali și liberatoare, principele lui din care emană cristianismul, pe atâta – plângând pe acest om mare – deplorăm umanitatea întregă că aduse fatalitatea ca germenii unor asemenea principe să fie semănați sau aruncați fără prevedere într-un popor atâta de cerbicos, atâta de îndărătnic, atât de apt a servi numai despotismului și spre a nu profesa decât fraudă și traficul. Până astăzi descendenții acestui popor susțin absolutismul, devenind organele tuturilor despoților, tuturilor polițielor. Trăiră cu năpruiul de Saul care, oricum, fiind mai innoant și mai neprițcut la rele, nu se atinse de dreptul electiv al popoulului. Aleseră mai târziu pe David, din sementia sau familia lui Iuda. Acesta, mai instruit, mai îndemânic, putea ca om privat și păstor de a fi un mare poet sau profet, apărând și cântând cauza popoulului, preînălțând pe Domnul ca singurul cap al națiunii; devenind însă rege, începu a visa la o regalitate ereditară. De aci înainte nu se mai ruga celui Preînalt pentru prosperitatea popoulului, ci pentru binele exclusiv al familiei sale, îi plăcea

* Din it. *alieno*, „străin“ (n.ed.).

să cânte în psalmii săi: „Doamne, scutește pe rege și pe fiiliul regelui“.

V

Toți câți mai ținea încă legile lui Moise, toți câți se mai încerca a regenera pe Israel sau a-l mai conserva să mai existe încăi ca o umbră, fie oricât de degenerat, toți câți era geloși de drepturile și libertățile națiunii, suspinând după vechea democrație, toți câți dorea ca țeara promisă să fie precum a fost, averea națiunii iar nu moșia familiei lui Iuda, ca din Palestina să devie Iudcea, nu putea auzi cu voie bună niște asemenea psalmi, nici vedea cu bucurie niște asemenea semne de uzurpare. Oamenii începură a murmura și a se prepara spre apărare când văzură că se înmulțea partizanii lui Iuda. Nația se împărți în două partite: liberalii, naționaliștii își păstrară numele de Israel; uzurpatorii, oamenii dinastiei lui Iuda se numiră iudei sau judani. Iudeu sau judan nu este prin urmare nume de națiune, nici care să distingă pe adeptii vreunei religii, ci nume de partid sau de facțiune, de partizan al Iudei.

Aceste două partituri ajunseră și până la mâini^{*}: unii își apăra libertățile și alții pe noul dinast; valoarea, eroismul, de unde până aci se dezvoltă spre apărare în contra alienigenilor, degenerară într-o susținere despotismului. Cauza popoului fiind justă, în câmpul liberalilor se puse și însuși Absalon, fiiliul lui David, care își pierdu viața în această gueră fratricidă. Învinse, în fine, partitul lui Iuda pentru că spiritul lui Iehova, celui ce mântuise din casa servituții, se depărtase de la poporul ce abandonase instituțiunile lui Moise. Păgânismul se înmulțise între ebrei; Israel avea puțini apărători. Se stabili cu victoria judanilor regalitatea ereditară; vîngătorii nu întârziară

^{*} Traducerea expresiei franceze *en venir* (sau *arriver*) *aux mains*, „a ajunge la lupră, la bătaie“ (*n.ed.*).

de a da numele de Iudeea regatului stabilit de dânsii. David lăasă de succesori la tron pe Solomon. Ca culme însă la toate păcatele de unde se putea derâpa în abisul corupțiunii și ipocriziei fu că toate aceste fărădelegi se legitimară în numele celui etern. De aci începutul farisaismului, după al căruia tip se perfecționă mai târziu și școala lui Loyola.

Solomon nu fusese născut și crescut la stână, ca tatăl său David; născut în purpură, crescut încungiurat de curtizani, se instrui în adevăr în multe, știind câte se putea învăța pe atunci, și de față și oculte, cunoscând și cele faraonice, și cele babilonice, și cele persane, talentul poeziei sau profetiei îl putea avea de la tatăl său. Dacă tuturilor poezilor le plac să aibă a face cu ficțiuni și le vin atât de bine, și cu muzele și cu satirii și cu zeii și cu titanii și cu angeli și cu satanii, Solomon, ca poet și rege totdeodată, în regala sa imaginațiune și vervă stabili creditul lui Saran în toată Iudeea și dete celui Preaînalt un adversariu atât de teribil și etern ca toate revoluțiunile la un loc.

Fabula faraonică a lui Osire și Typhon, doctrinele persanilor despre Ormuz și Ariman era necesarie despotismului stabilit în Iudeea, pentru că nici un rege n-ar fi putut domni după legile lui Moise. Solomon se alie cu faraon luând de soție pe fiia acestuia, se alie cu toți regii păgâni din locurile circumvecine, luându-le câte o fiie; legitimă poligamia: gineceul lui se compunea de șapte sute de femei legitime și de alte trei sute concubine; introduce idolatria ce singură putea legitima și susține regalitatea; dă privilegie semenței lui Benjamin; pune impozite și angarie pe popul, ardică luxul și corupțiunea până la culme. Judanii, înclinați din capul locului către idolatrie, speculă și trafic, îmbuibăți de favori și privilegie, ajungând a egaliza cu toți satrapii Asiei, nu putea decât a încuviința abaterile lui Solomon din legile și preceptele lui Moise și a se întrece întru a imita pe domnul lor.

Ieroboam, ce deplângea această abatere, nu întârzie de a fi suspect partizanilor lui Iuda. Solomon puse să-l caute și să-lucidă. Ieroboam se refugie în Egipt. După niște asemenea fapte și exemple, ce putea deveni Roboam, fiul acestui Sardanapal al iudaismului?

VI

După moartea lui Solomon, advenind la tron demnul său fiu Roboam, popoliul alergară ca la toți regii cei noi și cerură cu plângeri a li se ușura impozitele și angariile ce îi îngenucheaseră sub domnia tatălui său. Roboam nu întârzie a răspunde la aceste plângeri și zise pe față cum să auză toți:

– În adevăr, tatăl meu a pus peste voi un jug foarte greu; eu însă îl voi face și mai apăsător. Tatăl meu v-a bătut cu verge de lemn; eu însă vă voi bate cu veargă de fier: plumb voi adăogi la bicele tatălui meu!

Ce mai faci, popole, de aci înainte? Unde mai este Israel, idealul acela visat de atâtea geniuri de elită și pentru care elaborară, se sacrificară atâția profeti și eroi? Unde este împilare, acolo și geamăt; unde este bătaie, acolo și țipete. Veargă de fier, bice cu puntele de plumb sunt acelea!

Se sculară toți popoliul federativi, zece sementii de dezmoșteniți, a se apăra în contra privelegiatelor două sementie de împilatori și proclamară un regat al lui Israel, despărțindu-se de regatul lui Iuda. Liberalii, constituționali, cum am zice în zilele noastre, d-o parte, cu județele sau sementiile lor, cu nume de israeliți, și dinasticii sau judanii de alta, emuli ai tuturilor păgânilor. La vocea israeliților alergă Ieroboam din Egipt și venind în mijlocul fraților săi în împilare și persecuțiuni, fu proclamat de rege al lui Israel: „Și astfel Israel se răsculă în contra casei (dinastiei) lui Iuda, faptă care dură până astăzi“ (vezi *Cartea cronicelor*, II, cap. XI, vers.19).

Israel însă și rege era două contrarie diametralmente opuse. Israel nu putea proclama un rege dacă voia să existe ca Israel. Ieroboam, prin urmare, nu întârzie de a introduce și el idolatria și puse a turna doi viței d-aur, înălțând altare unuia la Beth-el și altuia la Dan, aducând aminte popoului că vitelul de aur a fost divinitatea străbunilor săi în Egipt. Idolatria se întinse în ambele regate ca în toate regatele.

VII

De aci înainte, câți mai putură continua după legile și instituțiunile lui Moise, nu încetară a se lupta în contra inamicilor și din afară, și din întru. Când dintre ebrei se mai scula bărbați inspirați de spiritul verității ce inspirase și pe Moise și aducea aminte de vechile instituțiuni, de abaterea de la dânsese spre a susține dreptatea, a protege pe cel asuprit, pe orfan și pe văduvă, și a flagela viciul și ipocrizia, când, într-un cuvânt, se ardea câte un profet, judanii era în contra lui, acuzându-l, condamnându-l, întărâtând poporul a-l ucide cu pietre.

Cei dintre continuatorii lui Moise conservară Scriptura după vechile ei texte; judanii nu încetară de a preschimba redacțiunea versetelor în cazuri, în timp, în persoanele verbilor, în permutarea punctuațiunii, oriunde prin asemenea subtilități s-ar fi putut susține și legitima nouăle doctrine și privilegii spre a se întări dinastia lui Iuda.

Privilegiații sau oligarhia ce se crease în această națiune dezbinată nu lipsiră în orice ocaziune de a adula pe cucerători în toate modurile, de a deveni instrumentele staturilor potenți. Înaintea Cirilor, Alexandrilor, Ptolemeilor, ei era înainte prosternându-se și proclamându-i de Mesii, văzând drepturile popoilor spre a domina asupra lor. Judanii deznervați și corupți, nefiind în stare de a rezista, fură duși în servitute în Babilonia și de aci se returnară cu atâtea învățături păgâne. Câți putură sta în contra inamicilor, trași la munți și împărțind

frățește ultimele averi și pâine în toate zilele, rămaseră mai puini de doctrine străine și nu încetară de la aspirațiunile către realizarea unui adevărat Israel.

Cu un cuvânt, între ebrei, ca între toți popoli, de la început nu întârziară a se arăta și împilatori, și împilați; de la început libertatea avu neconținute lupte cu depotermul, democrația cu monarhia, oligarhia și ohlocrația. Toți protestatorii, toți profetii vorbea în numele lui Israel; iar în numele ludei nu vorbea decât partizanii dinastiei lui Iuda. Toți eroii se lupta pentru independența, existența lui Israel. Profeti, arhieriei, bărbați mari n-avea a se lupta decât în contra inamicilor din afară și a instrumentelor acestora din întru, cari era dintre judani.

Israel producea profeti și eroi; judanii era pepiniera din cari ieșea scribii, fariseii, toți speculatorii, storcătorii populului, toți câți strecura țânțarul (ca nu cumva să desființeze insectul), dar înghițea cămila și casa văduvei.

VIII

Din școala profetilor, care era școala principelor și doctrianelor lui Moise, căta să apară mai curând sau mai târziu așteptatul Mesia; din legea veche căta să emane împlinirea ei, perfecțiunea ei, legea nouă.

Crist, împlinitorul legii, care vine cu Noul Testament a proclama pe oameni în genere de fiii ai lui Dumnezeu și moșteni adevărați, Crist nu se vede născând nici în cetatea Iudii, în Ierusalem, nici în scutecele palatului vreunui rege ca Erod, nici în domele satrapiene ale vreunui doctor în legi sau vreunui fariseu. Crist se vede născând în cea mai umilă burgadă, în stalul sau presepiul vitelor, având drept marturi taurul și asinul, emblemele laborii. Crist se naște și crește între popul, între continuatorii legii mozaice, între fracțiunea cea mai democratică a esenienilor; și cu toate că suntem pe tărâmul

istoriei, nu al teologiei, cată să adăogim câteva cuvinte despre dogma cea mai principală a cristianismului.

Fură oameni ce nu voiră a recunoaște divinitatea Mântuitorului lumii; au fost însă alții cari, de multul lor entuziasm la doctrina lui divină, ajunseră a nu-i recunoaște umanitatea, zicând că viața lui între oameni și suferințele lui n-au fost decât ca o vizie în ochii oamenilor, ca o părere. Dreptcredincioșii însă îl recunoscără și îl adorară și ca adevărat om, și ca adevărat Dumnezeu.

Despre umanitatea lui Crist, evanghelistul Matei, arătând genealogia celui născut în presepiu, arată că este descendent al lui David și că prin urmare a fost din sementia lui Iuda. Matei se vede în adevăr un continuator al doctrinelor lui Moise, după care cei căzuți și păcătoși se regenerară prin travaliu, după care industria și artele își au începutul între descendenții lui Cain, Tobelcain și Iubel. În Matei mai vedem un adevăr ce s-a văzut între toate națiunile degradate și căzute. Adam a căzut; prin alt Adam se regeneră. Păcatele lui David vine a le șterge și a le curăți un descendent al lui David.

Când națiunile se degeneră până în fine popoli ajung a se corumpe de la mare până la mic, când – după expresiunea lui Isaia – pe corpul soțial nu mai este nici unde să pui degitul pe loc sănătos, atunci foarte des suvenirea străbunilor deșteaptă mai întâi pe descendenții familiilor ilustre. Germenii libertății și independenții în Polonia astăzi se dezvoltă mai mult în inimile descendenților familiilor ilustre; deși acestea și-au avut păcatele lor, aceștia astăzi sunt mai devotați spre a face orice sacrificiu pentru liberarea popolului împilat odinioară de părinții lor. Fie dar Crist, în partea sa umană, filiu al lui David din familia lui Iuda, căci prin acesta se vede mai perfect și mai sublim dacă se devotă pentru mântuirea lui Israel și combate ipocrizia fariseilor și stigmatiză cu numele de vulpe stirpea regală a lui Erod.

Ioan însă, cel mai cordial și mai dilect dintre discipoli, filosoful profet dintre evangheliști, dându-i originea divină, ne strămută cu mult mai nalt decât timpii lui David; ne face a străbate secolii mai înainte de creațiune, recunoscându-l de Rațiunea divină, zicând: „În principiu era cuvântul, și cuvântul era la Dumnezeu, și *Dumnezeu* era cuvântul“. Apasă foarte tare asupra vorbeii *Dumnezeu*, zicând καὶ Θεὸς ἦν ὁ λόγος; ca și când ar zice că Dumnezeu, iar nu altceva era cuvântul. Ioan, ce era israelit ca toți esenienii, ne spune că apostolii era înclși de frica *iudeilor, judanilor, judovilor*. Iată învederare necontestabilă că judanii era o fracțiune aparte în națiunea ebreă, ce persecuta orice princip și orice aspirațiune care tindea spre regenerarea lui Israel. Judanii, cu alte cuvinte, deși din națiunea ebreă, era însă aceea ce în limba română s-ar zice ciocoi ebreilor, coruptorii și storcătorii lor, era renegații din Israel, ca magnații români de peste Carpați ce, renegând la naționalitatea lor, s-au zis unguri spre a putea stoarce pe frații lor.

Iată prima bună nuvelă ce, după Matei, Isus anunță popoului adunat:

Fericiți cei ce plâng, că aceia se vor consola;

Fericiți cei blânzi, că aceia vor moșteni pământul;

Fericiți cei flămânzi și însetați de dreptate, că aceia se vor sătura;

Fericiți cei mizericordioși, că aceia mizericordie vor afla;

Fericiți cei cu inima curată, că aceia vor vedea pe Dumnezeu;

Fericiți cei făcători de pace, că aceia fiii lui Dumnezeu se vor chema;

Fericiți câți vor fi persecutați pentru dreptate, că acela este împărăția cerurilor.

Tot popoul, Israel întreg asculta prosternat și plin de speranță cuvintele acestea; judanii numai se spăimântară că vor ajunge flămânzii și însetații a-și avea pâinea și dreptatea. Dacă

judanii ar fi ținut legea lui Moise, de ar fi fost în adevăr mozaști, pentru ce se speriară de atâtea fericiri ce însuși Moise le promisese celor blânzi, mizericordioși, cu inima curată și făcători de pace?

În ce era contrarie nuvela cea bună preceptelor și doctri- nelor lui Moise? În ce Testamentul Nou venea spre a se opune Testamentului Vechi? Pentru ce se turburară judanii când însuși unul din familia lui Iuda veni a anunța lui Israel că ora venise de a posede câte Moise le promisese?

IX

Toți câți mai continuaseră de a respecta și ține legile lui Moise, toți câți mai rămăseseră israeliți, urmașii lui Isus și îl supranumiră Crist. Cei surzi înaintea cuvântului începură a auzi adevărul. Cei orbi cu mintea începură a vedea înaintea luminii rațiunii. Cei debili cu corpul și cu sufletul se împlură de tărie a se lupta pentru dreptate. Cei amalați și paralitici se împlură de vigoare și d-o energie creatoare. Toți dezmoșteniți, până la samariteni, se simțiră de fiii ai lui Dumnezeu și moșteni ai pământului. Vameși, păcătoși și prostituate, fariseii însuși, Pauli, se luară după Crist și crezură lui spre a se revesti cu omul nou și a regenera pe Israel.

Primii creștini înființară idealul lui Iacob, lui Moise și al profetilor; ei formară primele societăți ale adevăratului Israel și nu blestamară pe Crist decât cei ce se înțestară a rămânea judani. Aceștia îl persecutară, îl calomniară, îl condamnară, îl crucificară între doi ladroni. Descendenții acestora rămăseră până astăzi judanii, cu legea nu a lui Moise, ci a Talmudului. Toți mozaștii, ca niște continuatori, au devenit creștini, toți talmudiștii au devenit judani. După israeliții deveniți creștini, urmând lui Crist și apostolilor săi, se luară cei mai eminenti din sapienții Asiei, Egiptului, Greciei și Romei și cu toții propagară Evangheliul în Dacia, în Galia, în Britania, în Europa

toată. Grecii, romanii, gali, englezii, germanii, slavii, Europa întreagă se pot da astăzi de popoli-model, de israeliți în realitate, iar nu iudeii cari se întestă încă a rămâne în omul cel vecliu și vermulos, și cari n-au vrut și nu vor încă, continuând a merge în paralel cu primii și modernii israeliți pe calea progresului. Conchidem dară că între națiunile antichității istoria, precum cunoaște arabi, egipteni, fenicieni, persi, armeni, eleni, romani, de asemenea cunoaște și pe ebrei, ca variante din stirpea caucaziană sau semetică.

Denumirea de Israel nu este un nume de o națiune oarecare, ci numele unui ideal, al unui popor-model și când vreodată iudeii au înființat pe acel popor-model? Executat-au ei vreodată acea doctrină înaltă și progresistă ce prevedea despre destinatele omului și care indica cu degetul viitorul umanității? Toți popolii ce s-au pus pe calea progresului și, luptându-se cu zeul-fortă, s-au apropiat de a deveni solidari între sine, accia numai, vorbind noi în limbajiu biblic și după aspirațiile lui Moise, s-ar putea numi Israel. Crist însuși a prevăzut că popolii pământului de la răsărit și apusuri se vor întrece a îmbrățișa doctrina salutarie revestindu-se cu omul cel nou și că mulți din descendenții lui Abraham vor rămâne, ca niște cerbicoși ce sunt, în carnea vermuloasă a omului celui vechi. Apostolii lui, lăsând pe iudei, se duseră a propaga evangheliul la gentili și barbari.

De la creștinarea Europei încoace, toate asociațiunile de creștini în adunările lor rituale și solemne, fie englezi sau germani, fie însuși poloni, n-au încetat de a se numi pe sine între confrăți cu numele de *Israel* și de a distinge pe profani sau pe adversarii lor cu numele de *filistei*. Templierii, liberi teutoni, n-avură înainte decât, ca niște adevărați israeliți, unii spre a crige și a realiza Ierusalima ideală și alții spre a se lupta pentru dânsa și a o susține. În România însuși am apucat de la moșii noștri, a căror educație era numai evanghelică, a căror

biblioteca consta numai în cărțile ecclesiei, am apucat, zic, numindu-mi moșia sau patria lor „pământul făgăduinței” și rugându-se lui Dumnezeu spre a protege pe Israel (neamul lor) și spre a risipi planurile filisteilor (inamicilor patriei).

Ecclesia întregă și ecumenică a creștinilor cântă întotdeauna „Lumină-te, lumină-te, nouă Ierusalem, și te bucură, Sion”. Cine și a cui este acea *nouă* Ierusalem? Au doară a judanilor? Au nu a creștinătății întregi? Israel dară, după termenii biblici, este umanitatea întregă pe calea progresului, în care judanii întotdeauna s-au ferit d-a intra. Iar în timpii de demult, judanii nu fură, după cum am zis, decât ciocoi ebreilor. Iată dar pe scurt numele sau termenii despre cari tractăm în acest articol:

ebrei, numele unei națiuni de stirpea semetică;

Israel, numele unui ideal, la care a avut dreptul d-a aspira umanitatea întregă;

judani, numele unui partid, unei facțiuni speculatoare a popoului, ciocoi națiunii ebrei și care, când nu mai avură pe cine specula și stoarce în Palestina ce devenise a lor, Judeea, cucerită de Titu, se răspândiră peste tot pământul spre a susține cu traficul, cu fraudă, cu spionagiul, cu toate meseriile abjecte și infame, ca toți ciocoi scăpătați.

Departate de a ne pune pe tărâmul religios, și cu atâta mai vârtos departe de orice tentațiune de fanatism, nu facem decât istorie și când vom cerceta de care religii sunt judanii, îi vedem cu totul depărtați, mai depărtați și decât mahometanii de legile lui Moise și de morele arabice ale lui Abraham. Descendenții lui Ismael țin cu mult mai mult datinele patriarcali. În religia lor, judanii sunt talmudiști. Fie-le de bine credințele sau religia. Aci nu e vorba de persecuțiuni sau de ură religioasă, puțin ne pasă dacă au continuat sau nu legile lui Moise, dacă au realizat sau nu speranțele lui; studiem numai istoria mediului ev și a timpilor moderni și între toți popoli

Europei nu vedem altă națiune mai tolerantă și mai ospitalieră decât cea română.

Pe când judanii era persecutați, masacrați și puși pe foc în Spania, Italia și airea, în România afla refugiu și ospitalitate și drepturi mai multe decât turcii, căci judanilor li s-a tolerat întotdeauna a-și avea case și sinagoge în România, pe când turcilor nu li s-a iertat a-și ardica gcamii pe pământul sanctificat cu sângele părinților noștri.

X

Să venim în epoca în care trăim, să venim la judanii ce, de mai multe generațiuni, au aflat ospitalitate în România liberă și la câți de vreo treizeci de ani, incurseră ca o invazie din toate părțile Europei, de pe unde fură alungați, și mai vârtos din Polonia sau din statele Rusiei.

Toleranța ce s-a acordat în România la toate religiunile a fost acordată și judanilor. Pe când în statele papali și însuși în regatul Neapolii, ortodoxii nu avea dreptul nici de a se îngropa, în România templele catolice sau bărățiile avea drepturile sau prerogativele băniilor (*optzeci de scutehnici și poslușnici ad libitum*). Cum apăru protestantismul, și în Europa se comitea Saint-Barthelemy și curgea sângele francezilor pe stradele Parisului, în România deodată cu aparițiunea lui, avu și drept de cetate; păstorii protestanților în ierarhia ecleziastică fură considerați ca niște arhimandriți¹. Între arhimandriți sau păstori fură considerați întotdeauna pe pământul României și rabinii și hahamii.

Pe când toate națiunile disting pe desindenții lui Abraham cu numele de *iudei*, *judani*, *juif*, *iahudi*, și pe când ei însuși se numesc în gergul lor cu numele de *jud*, românii i-au onorat

¹ „Capul mandrei sau a stânei“, capul păstoriei, adică păstor.

cu numele național de ebrei. Încât pentru libera viețuire, dreptul de a-și cumpăra și construi case ca toți pământenii, încât pentru considerațiunea între oameni, ebreii (nu le mai zicem de aci înainte judani), ebreii zic, s-au bucurat în România mai mult decât sătenii români, coreligionarii și conaționali noștri, încât pentru industrie și comerț au putut a se întinde mai mult decât până la uzurpare. Pe când era titluri sau ranguri de boierie, câțiva din notabilii ebrei au devenit boieri și daca n-au luat ranguri de boierie din cei notabili este că în demnitatea lor n-au brigat asemenea titluri.

Dintre profesorii Capitalei, Baraș, ebru de națiune, se bucura de onorile cele mai distinse, de afecțiunea elevilor săi și la moartea lui Capitala întregă îl petrecu până la mormânt, unde unul din cei mai distinși și curioși arhimandriți, în orațiunea sa funebră îi făcu panegiricul. Văduva lui, ca toate matroanele României, se bucură de o pensiune pentru servițiurile sotului său. La 1848, când se proclamă constituțiunea ce poporul român își dăde singur, fură chemați și ebreii pământeniți la aceleași drepturi ca și românii, zicându-le că „o masă întinde patria la toți“. Nu i-a chemat însă și la votul universal, pentru că nimeni nu poate oferi, nici promite ceea ce singur nu are.

De unde dară și pentru ce în zilele de față ieși o voce și se răspândi în toată Europa că guvernele ei sunt dezdemnate și că conștiința lor este revoltată (parcă ar fi avut conștiința pe când punea pe ebrei pe foc și în betia de sânge sărbătorea sântele Barthelemy), că conștiința lor este înfiorată înaintea purtării românilor către descendenții lui Iuda? Îndată vom vedea și aceasta.

XI

De când, grație simțimentului caritabil de ospitalitate și de toleranță al românilor, se împlu România întregă și mai vârtos

Moldova de toți alungații fără căpătâi ebrei și se înmulțiră aceștia până la 700.000 indivizi înaintea a vreo patru milioane de români; de când aceștia prin spiritul de speculă și de trafic acaparară industria și comerțul, mare și mic, al României până la birturi, hanuri, cârciume, până la pâine și carne, până la legume și poame și până la cărătura din porturi; de când deveniră samsarii și revânzătorii produselor de orice travalu în marea daună și a producătorilor, și a consumatorilor; de atunci se deșteptară câțiva din capii adoratorilor vitelului de aur, din adoratorii lui Mamona, și își ziseră: „Iată țeara promisă! Nimic mai facil și mai plăcut decât să facem din România o Iudee! Coreligionarii noștri au coprins toate meseriile, întinzându-se în toate unghiurile țării, fortând pe indigeni a ni le vinde. S-a desființat boieria pământurilor; noi să devenim proprietarii și domnii pământurilor, și românii să devie servii noștri! La faptă! Acum e timpul! Să dăm, să lovim și să țipăm tot noi!“

Nu întârziară apoi a-și trimite agenții lor în ambele Principate spre a încuragia pe de o parte pe coreligionarii lor cu pretențiuni la drepturi ce nu le posed nici pământeni, iar pe de alta a propaga și a susține ideile cele mai absurde. De la un timp încoa, mulți din ebrei începură a se numi „români de ritul israelit“, expresie neauzită încă pe fața pământului. Din religiunile cunoscute s-a auzit până acum de bahmism, budism, mozaism, cristianism, mahometanism, despre vreo religiune însă care să se zică israelitism nu s-a mai auzit încă.

Daca iar, în religiunile existenți se află și oarecari rituri diverse, se poate zice între creștini ritul răsăritean, ritul apusean, ritul reformiștilor, luterani, calvini etc., ce rit însă este acela ce se zică israelit? De vom vorbi de ebrei încât pentru religiune, ei n-au fost decât mozaști, precum turcii sunt mahometani, precum adoratorii lui Crist sunt cristiani; când însă au încetat d-a mai fi mozaști, când deveniră partizani ai lui Iuda,

se putură numi judani, adversarii și persecutori ai israeliților și profetilor: se pot astăzi numi talmudiști. Cu românii însă ce pot avea de comun? De unde ei români? Și de unde românii vreodată de la descălăcătoare au fost altceva decât creștini de ritul Răsăritului? Ce galimatias este acesta „român de rit israelit”? De unde judanul este israelit și de unde poate fi român? Cu limba? Cu legea? Cu religia? Cu credințele? Cu datinele? Cu luptele ce au dus spre apărarea acestui pământ? În adevăr n-a putut să iasă o asemenea espresiune decât din capetele pervertite ale comisarilor târtanilor din Franța și Englitera.

Toți cunosc până unde noi, cari scriem aceste pagini, ne-am arătat cu toată ocaziunea simțimentele noastre umanitare de câte ori s-au putut ardica niște acușări asupra ebreilor, acușări ce totdeauna le-am considerat ca niște calomnie. Încă mai înainte de 1848, pagini multe ale *Curierului român* sunt pline de apărări ale acestei stirpe decăzute și învechite în prejudețuri ce nu mai sunt de secolul XIX. De câte ori s-au ardăcat asupra ebreilor calomniile ce își au originea în părțile apusului, că adică ebreii mănâncă la copii, noi cei dântâi am fost ce am combătut cu tărie asemenea calomnie, de cari au fost asupriți și creștinii primitivi, tot în Roma păgână. În principele noastre de a susține cauza asupriților și împilaților, am susținut pe ebrei când era asupriți, împilați și batjocoriți, și dacă nu putem abnega acele principe ce învederează o viață de o jumătate de secol, cum putem închide ochii astăzi, când vedem pe frații noștri, pe conaționali și coreligionarii noștri, românii cei mai toleranți între popoli Europei, calomniați, insultați de agenții Alianței zise de sine israelită, fără știrca rațiunii umane?

Suntem atacați în numele nostru național, în onoarea noastră, în existența noastră națională, și cată să ne apărăm. Tăcerea noastră ar fi o crimă de lese-naționalitate și dacă pentru puțin descindem din gravitatea filosofiei istorice nu este decât a surăde cu pietate înaintea mizeriei unei porțiuni a

omenirei ce și-a bătut cu pietre pe toți profetii ce le-a dorit numai binele. N-am pronunțat nici un nume, n-am să mă cert cu nimeni pentru că numai egalii se ceartă. Noi românii, în demnitatea și bună-cuviința noastră, am numit, după cum am zis, pe acești străini cu numele ce l-am crezut de național, cu numele de ebrei. Să ne fie permis însă astăzi a distinge pe intriganții din Engiltera și Franța, pe levitii vitelului de aur cu însuși numele cu care își complac a se numi ei singuri în toată Europa și Asia, cu numele de judani¹, adică de ciocoi ai ebreilor.

Lăsăm dară la o parte pe ebreii născuți și crescuți de două și trei generațiuni în România și cari, mai mult sau mai puțin, s-au dedat cu ale noastre și cari, mulțumiți de ospitalitatea ce le-au dat părinții noștri, nu i-am auzit cu vreo pretențiune în pământul ospitalier; cu aceia nu avem nimic. Biciul sarcasmului indignațiunii noastre ce ne încercăm a lua este biciul lui Crist prin care flagelă pe toți câți făcură din casa Domnului o tavernă de trafic, îi vom numi ceea ce au vrut și voiesc să fie, îi vom numi mai puțin decât judani: le vom zice *ciufuți*, cum le zic musulmanii. Numele lor propriu de scârbă nu-l vom pronunța și nici cu dânsii nu ne vom măsura, îi vom tracta pe cei din Engiltera ca pe niște sperveniti târtani și pe cei din Franța ca pe niște cavaleri de industrie, ca pe niște aventurieri de tristă figură.

În lupta noastră supremă, avem a ne lua corp la corp cu potentati de regiuni cu totul înalte și le spunem: „Niște târtani, în toată hidoasa lor idolatrie, niște imonde hahamie ale orgielor lui Mamona își imaginară în *sabatele* lor – să ni se permită expresiunea fiindcă este tot apuseană – își imaginară să facă din pământul României o nouă Iudee a descendenților lui Iuda Iscariotul și a tutulor judilor vânzători de frați, și în nelegiuitele lor veleități își trimiseră, ca niște îngeri ai Satanii,

¹ Cei din Franța se numesc *juiși*, cei din Engiltera și Germania se numesc *iudi*, cei din Italia *giudei*, cei din Turcia *iabudi*.

misionarii lor spre a pune discordie între români și ebreii din România. Înflară capul ebreilor cu cele mai stranie idei și-i împinseră până la cele mai strâmbe pretențiuni străvestite cu numele de *drepturi*.

Însă când ebreii au fost vreodată lipsiți de drepturi în patria noastră? Li s-a recunoscut întotdeauna drepturile omului și, de n-au avut întru toate drepturile românului, este pentru că n-au vrut niciodată a fi români. Care lege i-a împiedicat, pe când exista boierie, de a se revesti cei mai luminați și capabili cu titlu de *boieri*, atât oficialmente de către guvern, cât și în casele lor, din partea domesticilor ce le servea? Servitoarea română zicea capului casei «boierul» și copiilor «coconașii». Pe când singuri, după meseria lor, vrea să fie *jupâni*, se bucura de toată jupânia; astăzi toată lumea le zice «domni».

Care lege astăzi îi împiedică de a intra în oștire și de a deveni ofițeri după merite? Care lege împiedică pe doctorii în medicină dintre dâșii, împiegați sau în oștire, sau în gardia națională, de a îndosa uniforma și de a încinge spada? Care lege împiedică pe fiii ebreilor de a deveni bursieri ai statului și de a studia și în patrie, și în străinătate cu spezele României, când filii celor mai devotați și scăpătați români sunt lăsați în sarcina părinților? Cari drepturi mai voiesc? Dreptul de a fi alegători și aleși? Dreptul de a fi deputați și senatori? Dreptul de a fi judecători și administratori? Însă dreptul acesta îl are poporul României în genere ca să-l poată da târtanilor din Franța și Englitera și amăgiților de dâșii ebrei din România? Sătenii români votează prin delegați și ebreilor, fiind comercianți și industriali, să le dăm dreptul de a avea votul direct, încât în colegiurile electorale să avem câte cincizeci de români și sute de ebrei?

Însă ca să poată un filiu al patriei deveni deputat, jude, prefect, general, i se cere să depuie jurământ pe Evangheliu că va fi credincios patriei și tronului, și această îndatorire neevitabilă o poate contracta un turc sau un ebreu sau oricine

nu este creștin? Sau de o va contracta, îl putem crede când el nu crede în Evangheliu? La această din urmă întrebare ni s-a răspuns, nu din partea ebreilor, ci din partea unor ziși români, zicând: «Aceasta nu este nimic, căci fiecare își va pune jurământul după religiuinea sa: creștinul va jura pe Evangheliu, musulmanul pe Coran și judanul pe legea lui Iuda.»

Oameni ai legii cari numai aci vă prefaceti că nu pricepeți ce este legea pozitivă, care cere să i se respecte și litera, și spiritul! Au doară constituția nu cere clar și pozitiv ca jurământul să se facă pe Evangheliu, și nu pe Coran? Au doară spiritul legiuitorului, când a cerut jurământul numai pe Evangheliu, a înțeles că va avea să dea drepturi de cetățean și muftiilor și hahamilor? Și dacă a cerut jurământul numai pe Evangheliu, este acum timpul de a călca sau de a schimba constituțiunea numai ca să complacem târtanilor din Anglîtera și Franța, sub a cărora soldă și discrețiune v-ați pus și dumneavoastră, sperând a ajunge la minister, vânzând România? Nu vedeți dumneavoastră că târtanii din Anglîtera și Franța nu cer drepturi de cetățeni în România, ci privilegii, supremația, vor a fonda o aristocrație a banilor, a vițelului de aur? Cer aceea ce noi nu putem da, până la ultimul român.

Nația română, geloasă ca toate națiunile Europei de libertățile sale și de dreptul egalității, s-a sculat la 1848 ca un singur om și de atunci până astăzi s-a agitat, s-a luptat, a sacrificat spre a abolii orice privilegii, fie însuși d-ale gloriei naționale, spre a pune în respect oricare veleitate către crearea vreunei aristocrație, fie mai legitimă și însuși decât a familiilor istorice ale fiilor unei țări. Cred oare târtanii din Anglîtera și din Franța, credeți oare și dumneavoastră dimpreună cu dâșșii că românii se vor uita cu sânge rece la a se stabili între dâșșii cea mai sordidă și mai imondă, cea mai bătădărană dintre aristocrație, dominația de marțafoi, de judani, de rufiani ai lui Mamona?

Pe ce cuvânt însă, și pe ce drept se va putea stabili o asemenea abominabilă dominație înaintea atriului, înaintea

porților seculului douăzeci, unde umanitatea întregă, afară de fiii pieirii, se va prezenta ca o mireasă înaintea divinului său mire? Vin târtanii din Engllitera și Franța cu dreptul omului, bazat pe egalitate, să pretindă numai ei privilegii și supremație? Și fiindcă nu pot invoca dreptul acesta, cutează, după cum le-a plesnit în cap paradoxul de «român de ritul israelit», să-și împingă cutezanta și mai judănească de a ne amenința cu numele suveranilor Europei, sperându-ne că conștiința adică a unui monarh ne-a urgisit în naiva și virginala sa candoare! Auzi minciune și cutezanță! Auzi profanațiune a aceluia mai suprem și evident adevăr! Un monarh care este dator coroana cea mai splendidă a Europei numai principiului egalității, el să vie să impuie o aristocrație de marțafoi peste un popor român, în plin secol al nouăsprezecelea!

Ci ca lăsați-ne în pace, domnilor miniștri, cu niște temeri atât de eteroclitice și absurde, sperându-vă de niște minciuni, de care nici un monarh n-a putut nici visa. România are o providență care o protege de șaptesprezece secolii și monarhului ce ar visa să improvizeze o aristocrație de judani în România, un asemenea vis nu va fi decât cea mai stranie aiurare pe patul morții; nu va trăi să vadă și paradoxul acesta, i-a sunat ora precum îi suna și scândura.

Mai este un drept prin care se stabilesc aristocrațiile și privilegiile mai în toate părțile lumii păgâne și barbare, dreptul măciucei și al gladiului, dreptul ce își deteră oarecând și golaniile ce ieșiră din Egipt, și în tăria brațului cuceriră Palestina, ucizând și risipind, dezmoștenind pe pământeniile ei. Aceia însă și-au expus viața și au răscumpărat pământul cucerit cu sângele lor. Cu ce oare ne vor cucerii judanii, întrebăm pe toți monarhii ce ne spun că li s-a înfiorat conștiința, ca s-auză toți agenții târtanilor din Engllitera și Franța ce vin a ne da lecțiuni de umanitate până în fața adunărilor noastre legislative? Cu cantitatea? Cu numărul? Cu forța?

Pentru binele ce le dorim și le-am dorit, în numele regenerării popoarelor și însuși a ebreilor pe pământul Palestinei, îi plângem de pietate și le dăm tot consiliul ce le poate da un creștin gelos de mântuirea umanității întregi, pe plagele lui Crist ce din înălțimea crucii iartă și pe însuși carneficii săi, să nu cumva să se încerce la una ca aceasta și nici să cuteze nici a cugeta, necum a pretinde ceva în această epocă de agitațiune provocată de îngerii Sataniei ce i-au indus în tentațiune, să nu se cerce la una ca aceasta, că Dumnezeu știe unde vor ajunge românii în legitima lor și cea mai sacră din toate urgile, apărându-și drepturile lor ca orice națiune ce își are instinctul de conservare. Tot ce mai putem zice ebreilor celor din București, care ne cunosc și pe cari îi cunoaștem și pe cari i-am auzit adesea raționând omenește și blestemând pe emisarii ciocoilor târtănești din Anglita și Franța este că stă la dânsii să dejoace toate planurile dezastroase ale celor ce și-au pus în cap să-i ducă pe calea pieirii. La ei stă de a cere să se curețe România de emisarii acelor ciocoi ai curții vițelului de aur⁴.

Unul din ebreii din București îmi zise într-o zi:

– Părinții voștri au fost mai ospitalieri cu părinții noștri.
Și eu le-am răspuns:

– Fiți și voi ca părinții voștri și vom fi și noi ca părinții noștri. Când suntem atacați, cată să ne apărăm. Ați crezut că există un Dumnezeu care, urgisind umanitatea întregă, voiește să constituie un singur popor privilegiat. Nu mai este acela Dumnezeu secului nouăsprezece; fără plagele pironirii celui născut în staul, fără plagele lui în care îmi simț durerile din toate zilele, aș fi fost, cum am zis-o totdeauna, cel mai teribil din atei. Credeți însă în care Dumnezeu vă place, fie acesta Sabaot, Domnul forțelor, fie vițelul de aur, că aveți toată libertatea; israelizați-vă însă, civilizați-vă adică. Dacă vreți a fi din Israel, încetați de a mai fi judani.

Auzii într-o zi în atrium Adunării legislative, pe un misionar al târtanilor din Anglîtera și Franța apostrofând pe un reprezentant al națiunii române, zicând:

– Ce vreți să înțelegeți cu expresiunea „la noi” sau „în țara noastră”? Și ce va să zică „la noi”? Au nu acolo unde s-a crescut cineva și unde îi sunt îngropate oasele părinților săi? Și prin urmare nu și *les Juifs* (vorbea francezește) sunt la dânsii, în țeara aceasta când într-însa își au îngropate oasele părinților lor?

Mi-adusei atunci aminte din zilele ciumei lui Caragea. Eram copil și părinții mei încă de mai nainte, din timpul răzbelului muscalilor, dăduseră ospitalitate la una din familiile de bulgari refugiate la noi de frica turcilor. Copiii bulgari născuți în casa noastră, crescând împreună cu mine, își făcea jocurile dimpreună cu mine și când, după ducerea muscalilor, veni Caragea cu ciuma dimpreună, bietul bulgar cu femeia lui rămași în casa părinților mei, trăgându-ne noi la țară, muriră amândoi de ciumă și, din pietatea părintelui meu, fură îngropați în grădina noastră ca să nu-i dea pe mâna cioclilor. Acolo până astăzi se repaoză oasele lor; și copiii lor fură crescuți și căpătuți de părinții mei. Unde ne-am afla astăzi când acei copii ar veni să pretinză că casa părinților mei este casa lor proprie, pentru că oasele părinților lor sunt în grădina noastră paternă? Iacă argument, iacă logică, iacă veritate, iacă dreptate judană! Și în pragul Adunării noastre legislative!

AVEREA STABILĂ – AVEREA INSTABILĂ

Casa pensiunilor. Casa de credit reciproc

Pensie la un servitor se zice când acesta, servind cu devotament și credință mai mulți ani și luându-și salariul pe deplin, i se face, de la domnul său sau de la casa în care a servit, un ajutor drept recompensă pentru repausul cărunțetelor sale, sau pentru susținerea descendenților săi. Când acestui servitor i se

reține oarecare parte din salariul său pe fiecare lună spre a lui proprie economie, și la ieșirea sa din serviciu i se dă înapoi reținerile cu procentele sumelor adunate din fiecare lună, atunci nu i se dă nimic mai mult decât dreptul său, i se restituie adică ale sale din ale sale.

Regulamentul organic la începutul său considerând pe funcționarii publici ca pe niște servitori ai statului, a prevăzut ca să se depuie pe tot anul câte o sumă oarecare și să fie destinate mai târziu, după un serviciu de ani determinați, pentru pensiunea acestor funcționari. Aceste sume adunate, după opt ani, începură a se împărți funcționarilor ce au servit 8, 16, 24 de ani. Înmulțindu-se, după trecere de mai mulți ani, pensiunile și nefiind de ajuns sumele destinate la început, se luară măsuri și se legiuiră reținerile de câte zece la sută atât de la apunțamentele funcționarilor, cât și de la însuși sumele pensiunilor. De aci înainte condițiunile pactului primitiv se văzu schimbate și numele de pensiune nu-și mai putea avea loc; de aci înainte fiecare funcționar deveni un creditor al statului cu sumele ce i se reținură pe fiecare an și cu procentele lor.

Să facem, spre exemplu, comptul reținerilor de zece la sută ale unui funcționar ce a servit 24 de ani cu salariu de 500 lei vechi pe lună. Acestea depuind câte 600 lei pe fiecare an, aceștia capitalizându-se, în 24 ani s-ar sui la cifra 60.000, care i-ar da un procent de 6.000, fără a fi dezmoștenit de capitalul de care astăzi statul dezmoștenește pe descendenții lui ce rămân în adevăr creditori ai statului. Astăzi pensionarii, după ce li s-a absorbit capitalul depus, după ce li se dezmoștenesc fiii de sumele depuse, după ce li se mai reține câte o zecimă din zisa pensiune, sunt amenințați a li se mai scădea câte un necunoscut la sută.

Care însă este cauza acestei anomalie? Ce s-au făcut fondurile capitalurilor depuse de 40 de ani aproape și procentele lor? Și pentru ce statul este nevoit a veni cu o subvențiune de

cinci milioane pe tot anul, ce abia ajung spre a răspunde zisele pensiuni?

Iată câteva din cauze:

1. Pentru că, din capul locului, nu s-a creat o casă spre administrarea și capitalizarea fondurilor depuse, care s-au vărsat în visterie ca în tonelul Danaidelor;

2. Pentru că, de la 1859 încoace, sărind guvernele succesive peste gradele ierarhiei, și dând la mulți funcționari ce 23 de ani au depus câte 600 lei, o funcțiune înaltă cu apunamente de 2.000 lei pe lună, de unde s-ar fi convenit a ieși la pensiuine cu suma de 6.000 lei pe an, după dreptul ce li se cuvenea la capitalele depuse, ieșiră cu pensiuine împătrită de 24.000 lei pe an, și din aceasta începu a se împutina capitalele restului pensionarilor ce nu se bucurară de această favoare;

3. Se adaoseră apoi diurne funcționarilor pe lângă apunamentele legiuite; la mulți din funcționari, ieșiți la pensiuine, li s-a considerat și diurnele din care n-a fost depus a zecea parte și așa, de unde se cuvenea a li se da 6.000 lei pe an pensie, se retraseră din serviciu cu câte douăsprezece, optsprezece, douăzeci și patru mii lei drept pensiuine, care împutină și mai mult capitalele restului dintre funcționari;

4. Pe lângă acestea, se mai adaoseră în sarcina casei pensiunilor și recompensele naționali. Libere era guvernele succesive și corpurile legiuitoare a lua în considerațiune serviciurile extraordinare ale multora din cetățeni și, în generozitatea lor, să acorde recompense naționali; nu era drept însă ca aceste recompense să se dea din obolul anual al foștilor funcționari, depus înadins pentru anii căruntețelor și pentru văduvele și orfanii lor. Pentru aceste recompense se cuvenea a se destina și legiui alte fonduri, după cum în urmă, însă foarte târziu, se făcu prin legiuirea din 186...

Acestea sunt cauzele nu numai ale lipsei de care sufer astăzi pensionarii, ci și a pierderii de orice perspectivă pe viitor a

funcționarilor actuali. Răul însă s-a comis și astăzi este în culmea lui și pensionarii sunt amenințați la o reducere din ce în ce mai mare, și funcționarii actuali sunt condamnați d-a nu avea nici o perspectivă pentru bătrânețele lor; toți sunt victimați, fără a putea numi pe nimeni anume de împilător. Răul s-a comis, ca toate erorile ce provin în timpuri de tranziționi, de reforme intruduse de oameni fără experiență și prevedere în timpuri de agitațiuni politice și soțiali. Nu putem acuza pe nimeni în parte, afară numai decât dacă vom intra fiecare în sine înșine și vom vedea cu toții erorile prin cari am trecut cu toții. N-avem dară acum decât, cu maturitate, cu spiritul blândetei și al echității, a căta cu toții un remediu posibil, o reparațiune ce se poate împlini.

Propui dară să alergăm la crearea unei case bine administrate în folosul nu numai a fondatorilor ei, ci și al României, după cum se va vedea în câte avem a vorbi îndată. Vom numi această instituțiune *Casa de credit reciproc* și scopul ei va fi ca, unind sau însoțind averea nemișcătoare cu capitalele în numerar, pe de o parte statul să poată a se ușura cu încetul de răspunderea acelor cinci milioane de subvențiune pentru pensionari și pe de alta funcționarii publici și pensionarii să recouchiste cu încetul iară drepturile pierdute din cauza neprovederii. Până a intra în teorie, vom începe de la fapte, de la practică, ce singură ne va dicta și regulile ce vom avea a ne pune și observa. Începutul se poate face pe o scară oricât de mică și de la tot ce este mai posibil în țeara noastră.

Începem de la a zecea parte ce toți funcționarii sunt deprinși de atâția zeci de ani a lăsa în casa visteriei din salariile lor legiuite și însuși pensionarii din pensiunile lor, fără murmură și însuși când li s-a cerut mai mult. Am zis că zecima din salariu de 500 lei pe lună, sau de 6.000 lei pe an, dând pe tot anul câte 600 lei, aceștia, capitalizându-se nu la fiecare trei și șase luni, ci la capătul fiecărui an, ajung în 24 de ani la cifra de 60.000 lei

aproape și dau un procent de 6.000 lei și, prin urmare, în treizeci de ani – după ultima legiuire relativă la pensiuni – ajung la cifra de un capital de 100.000 lei.

Ceea ce vine la fiecare, vine prin urmare la toți funcționarii împreună. Cifra d-un milion dară, capitalizată în treizeci de ani, ar ajunge la un capital de 200 milioane și prin urmare cifra de 6 milioane ce s-ar reține pe fiecare an de la 60 milioane ale salariilor funcționarilor unui stat oarecare ar ajunge la un capital de un miliard și jumătate, care ar da un procent de 150 milioane ca venit, sau drept al funcționarilor fondatori ce au fost depus în acea casă câte zece la sută pe tot anul; și acest fond și venit dimpreună, fiind proprietatea funcționarilor în perpetuu, cum și descendenților lor, unde ar mai fi atunci necesitate de subvențiuni din visterie și unde ar mai fi necesitate de aceste zise pensiuni? Căci fiecare și-ar avea ale sale dintr-ale sale.

Răul însă este consomat; astăzi nu putem începe de unde ar fi putut începe Regulamentul organic acum petruzeci de ani, nu putem adică să dăm reținerilor destinațiunea de a se capitaliza pe contul adevăraților lor proprietari. Astăzi, funcționarii în activitate depun câte zece la sută spre a susține pe vechii funcționari ieșiți la pensiuni și ale căror capitaluri depuse pe anii trecuți au dispărut din visterie din cauza neprovederii. Să începem dară de unde se poate ca, fără zbucinare, încetul cu încetul, să ajungem la starea normală și echitabilă; să începem nu de la suma întregă a tuturilor reținerilor ce își au destinata lor spre răspunderea anuală pensiunilor, ci de la un capital improvizat de un milion de *romanați*¹ sau lei noi.

¹ După cum se zice *franc*, nu putem zice *român*, căci auzul românului nu suferă a se zice „s-a dat o sută de *români* (ca o sută de franci) pe un bou“. Zicem dară *romanat*, cum se zice *constantinat*, *colomat*, *ducat* etc. *Leul* a rămas de la monetele Banatului, pe a cărui armă era *leul*; banii iar avea figura banului.

De unde să improvizăm acest milion? Din acele 14 milioane lei vechi ce se dau pe tot anul pentru pensuni, tot în folosul pensionarilor, după cum se va vedea, și cu condițiune de a li se restitui în urmă în modul cel mai simplu și facil. Să ne explicăm: din 14 milioane ce se iau pe an pentru răspunderea pensiunilor, se vor reține în primul și în al doilea an câte zece la sută, adică câte un milion patru sute de mii, peste tot în doi ani 2 milioane opt sute de mii lei noi, și pentru aceste rețineri se va da fiecăruia pensionar câte un bon echivalent sumei reținerilor, care bonuri apoi se vor stinge sau plăti în termen de câțiva ani.

Fără această măsură pensionarii sunt amenințați la o reduțiune în perpetuu de alți zece sau cincisprezece la sută, peste zecima ce dau; pe când acești zece la sută pentru doi ani numai li se va restitui la termenul fixat. Pe lângă milionul de lei noi improvizat în primii doi ani și pe lângă procentele lui, să se mai adauge pe tot anul câte cincizeci de mii lei noi din pensiunile stinse, care să se scază din subvențiunea de cinci milioane pe tot anul, cu care visteria vine în ajutorul casei pensiunilor, urmând înainte până la stingerea totală a tuturilor pensiunilor actuali care neapărat va adveni în curs de 25 până la 30 de ani.

Atunci, ajungând astfel la starea normală în casa de credit reciproc, se va depune pe tot anul suma reținerilor întreagă care din an în an va însuma averea sau proprietatea pecuniară a fiecăruia depunător, fie funcționar, fie însuși și pensionar, despre a cărui depunere se va vorbi la locul său: pentru că de la începutul acestei instituțiuni sau case reținerea de la pensionari nu va mai fi pierdută, ci se va capitaliza pentru descendenții lor. Până să venim la a doua parte a acestei scrieri, ce va tracta despre crearea, asigurarea și administrarea acestei case, să facem un tabel despre creșterea din an în an al capitalului de un milion romanați și de cei cincizeci mii pe fiecare an.

Iată acest tabel *aproximativ*:

<i>Anul I</i>	<i>romanați:</i>
Fondul primitiv	1.000.000
Procentele lui sau anuitatea	100.000
Pensiunile stinse	50.000
	<u>1.150.000</u>
<i>Anul II</i>	
Fondul de sus	1.150.000
Procentele sau anuitatea	115.000
Pensiunile stinse	100.000
	<u>1.365.000</u>
<i>Anul III</i>	
Fondul de sus	1.365.000
Procentele sau anuitatea	136.500
Pensiunile stinse	150.000
	<u>1.651.500</u>
<i>Anul IV</i>	
Fondul de sus	1.651.500
Procentele sau anuitatea	165.150
Pensiunile stinse	200.000
	<u>2.016.650</u>
<i>Anul V</i>	
Fondul de sus	2.016.650
Procentele sau anuitatea	201.665
Pensiunile stinse	250.000
	<u>2.468.315</u>
<i>Anul VI</i>	
Fondul de sus	2.468.315
Procentele sau anuitatea	246.831
Pensiunile stinse ¹	400.000
	<u>3.115.146</u>

¹ Stingerile, cu cât trec anii, câtă să prezente o cifră mai mare.

Anul VII

Fondul de sus	3.115.146
Procentele sau anuitatea	311.514
Pensiunile stinse	500.000
	<hr/> 3.926.660

Anul VIII

Fondul de sus	3.926.660
Procentele sau anuitatea	392.666
Pensiunile stinse	600.000
	<hr/> 4.919.326

Anul IX

Fondul de sus	4.919.326
Procentele sau anuitatea	491.932
Pensiunile stinse	700.000
	<hr/> 6.111.258

Anul X

Fondul de sus	6.111.258
Procente sau anuitatea	611.125
Pensiunile stinse	800.000
	<hr/> 7.522.383

Anul XI

Fondul de sus	7.522.383
Procente sau anuitatea	752.238
Pensiunile stinse ¹	1.000.000
	<hr/> 9.274.621

¹ Stingerile se înmulțesc cu câte 200.000 pe tot anul.

Anul XII

Fondul de sus	9.274.621
Procente sau anuitatea	927.462
Pensiunile stinse	1.200.000
	<hr/>
	11.402.083

Anul XIII

Fondul de sus	11.402.083
Procente sau anuitatea	1.140.208
Pensiunile stinse	1.400.000
	<hr/>
	13.942.291

Anul XIV

Fondul de sus	13.942.291
Procente sau anuitatea	1.394.229
Pensiunile stinse	1.600.000
	<hr/>
	16.936.520

Anul XV

Fondul de sus	16.936.520
Procente sau anuitatea	1.693.652
Pensiunile stinse	1.800.000
	<hr/>
	20.430.172

Anul XVI

Fondul de sus	20.430.172
Procente sau anuitatea	2.043.017
Pensiunile stinse	2.000.000
	<hr/>
	24.473.189

Anul XVII

Fondul de sus	24.473.189
Procente sau anuitatea	2.447.318
Pensiunile stinse	2.200.000
	<hr/>
	29.120.507

Anul XVIII

Fondul de sus	29.120.507
Procente sau anuitatea	2.912.050
Pensiunile stinse ¹	2.500.000
	<u>34.532.557</u>

Anul XIX

Fondul de sus	34.532.557
Procente sau anuitatea	3.453.255
Pensiunile stinse	2.800.000
	<u>40.785.812</u>

Anul XX

Fondul de sus	40.785.812
Procente sau anuitatea	4.078.581
Pensiunile stinse	3.100.000
	<u>47.964.393</u>

Anul XXI

Fondul de sus	47.964.393
Procente sau anuitatea	4.796.439
Pensiunile stinse	3.400.000
	<u>56.160.832</u>

Anul XXII

Fondul de sus	56.160.832
Procente sau anuitatea	5.616.083
Pensiunile stinse	3.700.000
	<u>65.476.915</u>

Anul XXIII

Fondul de sus	65.476.915
Procente sau anuitatea	6.547.691
Pensiunile stinse	4.000.000
	<u>76.024.606</u>

¹ Stingerile ajung la trei sute mii lei pe an.

Anul XXIV

Fondul de sus	76.024.606
Procente sau anuitatea	7.602.460
Pensiunile stinse	4.300.000
	<u>87.927.066</u>

De la începutul anului douăzeci și cinci, guvernul încetează de la darea subvențiunii și în casă începe a se vărsa reținerea câte zece la sută, atât de la funcționari, cât și de la restul pensionarilor.

Anul XXV

Fondul de sus	87.927.066
Procente sau anuitatea	8.792.706
Zecima apunamentelor și pensiunilor	6.000.000
	<u>102.719.772</u>

Anul XXVI

Fondul de sus	102.719.772
Procente sau anuitatea	10.271.977
Zecima apunamentelor și pensiunilor	6.000.000
	<u>118.991.749</u>

Anul XXVII

Fondul de sus	118.991.749
Procente sau anuitatea	11.899.174
Zecima apunt. și pensiunilor	6.000.000
	<u>136.890.923</u>

Anul XXVIII

Fondul de sus	136.890.923
Procente sau anuitatea	13.689.092
Zecima apunt. și pensiunilor	6.000.000
	<u>156.580.015</u>

Anul XXIX

Fondul de sus	156.580.015
Procente sau anuitatea	15.658.001
Zecima apunt. și pensiunilor	6.000.000
	<u>178.238.016</u>

Anul XXX

Fondul de sus	178.238.016
Procente sau anuitatea	17.823.801
Zecima apunt. și pensiunilor	6.000.000
	<u>202.061.817</u>

Anul XXXI

Fondul de sus	202.061.817
Procente sau anuitatea	20.206.181
Zecima apunt. și pensiunilor	6.000.000
	<u>228.267.998</u>

Anul XXXII

Fondul de sus	228.267.998
Procente sau anuitatea	22.826.799
Zecima apunt. și pensiunilor	6.000.000
	<u>257.094.797</u>

Anul XXXIII

Fondul de sus	257.094.797
Procente sau anuitatea	25.709.479
Zecima apunt. și pensiunilor	6.000.000
	<u>288.804.276</u>

De aci înainte, acest fond rămâne proprietate a pensionarilor și funcționarilor ce, de la 1870 au depus câte zece la sută pe fiecare an sau din apunțamentele, sau din pensiunile lor. Procentele sau venitul acestui fond ce trecu peste cifra de 28 milioane șapte sute mii romanati sau franci, devin anual

venit pentru familiile depunătorilor sau fondatorilor după proporțiunea sumei zecimelor depuse. La întâmplare de încetare din viață a vreunui funcționar sau pensionar care și-a vărsat neîncetat zecimile sale mensuali sau anuali, sumele depuse se vor capitaliza neîncetat în casă și la timpul convenit moștenitorii vor avea dreptul la fondul capitalizat și la procentele lui.

După instituirea acestei case se poate vedea pe de o parte că pensionarii actuali de la primul an al acestei instituțiuni încep a avea dreptul asupra zecimelor ce li se rețin și cari au a se capitaliza pe contul lor, iar pe de altă parte, funcționarilor actuali li se prepară un viitor cu mult mai avantajos, mântuindu-se de tristele consecințe ale legiurii de la 1868...

Prin această instituțiune se împiedică toate dificultățile în care astăzi se află și guvernul și pensionarii, din cauza neprevederii de a se institui o asemenea casă încă din anul când s-au legiuit reținerile. De s-ar fi prevăzut spre a crea o asemenea casă și de ar fi capitalizat acele rețineri, această casă ar fi avut astăzi un fond prin aproximație de 600 milioane lei vechi, cari ar fi dat un procent de 60 milioane lei vechi în dispozițiunea pensionarilor în locul celor 14 milioane ce îi împart astăzi în sarcina statului.

PARTEA A DOUA

Însă cum se asigură aceste rețineri și cum se administrează însumarea lor, încât începând de la improvizarea unui milion de romani sau lei noi, să ajungă în timp de treizeci de ani la cifra de peste 27 milioane, fără a se împuțina fondurile sau fără a se înstrăina or dispărea ca în trecut?

În adevăr, fondurile și veniturile sau procentele lor vor fi totdeauna în mare pericol îndată ce vor fi lăsate spre a se administra de cei ce nu sunt proprietarii lor, adică de străini de orice natură, fie aceștia oameni ai guvernului, ca visterii după timp,

cu casierii și sateliții lor, fie alți impiegați însărcinați sau aleși spre a administra fără controlul atât al proprietarilor, pe de o parte, cât și al guvernului pe de alta, control simplificat și perfecționat astfel încât pe toată luna, pe toată săptămâna și însuși pe fiecare zi, starea casei să fie ca o oglindă la vederea publicului întreg. Despre această asigurare și administrare avem a ne ocupa în această a doua parte.

Fiindcă primul fond de milionul realizat în primul an provine din partea pensionarilor actuali, acești pensionari dară ca fondatori și proprietari ai acestei case vor alege un comitet sau consiliu de supraveghere de paisprezece membri aleși dintre dâșii, dimpreună cu un director și casier. La această primă alegere, ca să se opere cu mai mare facilitate și ordine, alegătorii vor fi toți pensionarii ce se bucură de o pensiune de la 500 lei vechi în sus pe lună. La o alegere după trei ani vor lua parte dimpreună cu pensionarii și toți funcționarii actuali ce se bucură de apunamente de la 500 lei vechi în sus.

Fiecare pensionar alegător la timpul alegerii, după o prealabilă cugetare despre persoanele ce va alege, își va forma un buletin care va cuprinde numele membrilor Consiliului, al directorului și al casierului, și acest buletin îl va trimite sau se va depune sub semnătura sa și sigilat la comitetul actual al Casei pensiunilor. În ziua deschiderii scrutinului, vor fi de față membrii comitetului actual al Casei pensiunilor, cu alți zece sau douăzeci de delegați din partea pensionarilor din Capitală, cum și unul sau doi însărcinați înadins din partea guvernului (ca procurorul general și directorul Ministerului de Finanțe, de exemplu). Alegându-se acest comitet, va fi însărcinat cu realizarea primului milion, cu capitalizarea lui în primul an și cu încasarea de la visterie a celor cincizeci mii romanați din stingerea anuală a pensiunilor. Suma de un milion, prin stăruirea și măsurile luate de comitet, spre asigurarea lui se va asocia în moșii sau averi nemișcătoare de valoare întreită, sau

și îndoită mai târziu, când casa instituită își va avea un credit ce va merita.

Așa, în primul an, la suma de 1.000.000 romanați se vor asocia moșii a căror valoare adevărată să fie de 3.000.000. Foloasele ce vor avea proprietarii moșiilor asociați se vor vedea peste curând în toată evidența lor. Acești proprietari societari ale căror moșii vor fi estimate la trei milioane vor avea credit la casă de o a treia parte a valorii moșiei asociate și prin urmare toți împreună, după un pact încheiat în toate formele legale, vor putea emite hârtii în valoare de un milion, care se pot schimba la casă la vedere, din numerarul de un milion ce se află deja într-însa. Fiecare vede că noi nici propunem, nici recomandăm bani de hârtie, ce circulă airea în societate și publicul le ia orbește, fără să știe ce valori există în casa de unde se emit; niște asemenea hârtie sau bonuri vor reprezenta înaintea publicului o împărțită valoare de suma care poartă, căci un bon spre exemplu de 100 romanați reprezintă valoare de 300 în valoarea moșiei, și de 100 în numerar, ce se află în casă, așteptând schimbul. Niște asemenea bonuri prin urmare sunt mai asigurătoare și mai valabili decât argintul și aurul, pentru că oricine dă product sau travaliu de 32 lei vechi, spre exemplu, și pentru dânsul ia un ducat, nu ia în adevăr decât valoare ca de 27 lei, pe când hârtia sau cambiala ce vine la casa de credit reciproc reprezintă valoare 128 lei vechi. Pe lângă aceasta, casa care răspunde în numerar 100 romanați, în locul lor încasează hârtie în valoare de 300.

În momentul, spre exemplu, când ies din casă primele sume în numărare, în acel moment câtă a le lua locul atâtea bonuri ce asigurând valoarea ieșită reprezintă o avere de întrecută valoare. Când bonurile de un milion emise din partea proprietarilor s-au prezentat la casă și s-au schimbat în numerar de aceeași valoare, în locul numerarului intră bonuri de valoare

de trei milioane, plus procentele milionului pe șase luni și operația este terminată și încheiată pentru semestrul întreg.

Daca iar (după cum va avea să se întâmple) vor veni particulari spre a-și schimba aurul și argintul pe bonuri pentru calitățile lor ce vor fi recunoscute și despre care vom vorbi în urmă, în locul bonurilor cată să intre și să rămâie în casă numerarul vărsat sau depus, încât pe toată ziua și pe tot minutul bilanțul este efectuat de sine, dimpreună cu operațiunea momentului și la vederea oricăruia. În anul al doilea, procentele la 1.150.000, unite cu 100.000 romanați a pensiunilor stinse, dă formă sume de 215.000, cu aceștia se însotesc alte imobili după rândul cum s-au prezentat, în valoare întreită adică 6.450.000, și din partea noilor soțietari se emit bonuri de 215.000 romanați ce așteaptă schimbul la prezentarea lor la casă. Operațiunile anului acesta sunt cu atâta simplitate și claritate ca și ale primului an.

Astfel se va urma mai încolo, din an în an, până când se va deprinde și se va asigura lumea și până când pe rând vor intra ca fonduri asigurătoare în aceasta casă toate dominiurile, toate proprietățile imobili ale României și până când, după sistema descentralizării pe care noi o numim a centralizării, fiecare județiu își va crea casa de credit reciproc. Nici un ban nu va ieși din această casă fără să fie asigurat pe imobilă de valoare întreită. Nici un dominiu, moșie sau orice imobil nu va intra ca fond în această casă fără să fie asigurat că se va libera de orice debit, că va deveni mai productiv și prosper și că, pentru a treia parte din valoarea sa, devenind circulabil ca orice monetă, va aduce un nou profit necunoscut până acum proprietarilor de moșii și case, a căror valoare sta până acum în capitalul mort.

Un proprietar de moșie în valoare de treizeci mii ducați până acum, dacă ar fi avut necesitate de 10.000 ducați, se știe că ar fi recurs să-și ipotece moșia. Din momentul ipotecării, se știe că situația lui era pasivă, pentru că se da debitor către

creditorul său de 10.000 ducați, cu dobânda lor anuală cel puțin de 1.000. În zece ani spre exemplu, după cele mai favorabile condițiuni ar fi cătat să răspundă câte 1.000 ducați, dobândă adică 10 mii peste tot, și tot să rămâie debitor de capitalul de 10.000. Când, după crearea acestei case de credit reciproc, același proprietar ar veni cu aceeași moșie a o depune într-însa ca fond, situația lui devine activă căci, de unde după sistema sau cultul vițelului de aur al cămătarilor era debitor, aci devine soțietar.

Până aci proprietarul, împrumutându-se cu zece mii ducați, căra a da din mână-i o obligațiune prin care se îndatora a-i vinde proprietatea ipotecată la caz de nerăspunderea la termen a capitalului și dobândelor. Ca societar însă în casa de credit reciproc, pentru zece mii ducați, în loc de obligațiune emite bonuri și, răspunzând pe tot anul câte zece la sută, adică câte 1.000 ducați, în doisprezece ani bonurile emise reintră în casa lui și creditul ce i s-a fost dat făcându-se circulabil, după ce aduce profitul legitim și nemancabil, atât proprietarilor, cât și creditorilor nevăzuți ce compun publicul, îi mai aduce și alt folos de zece mii ducați ce ar fi fost dator după doisprece ani la orice cămătar la care și-ar fi ipotecat proprietatea. Iată dar pentru orice proprietate imobilă un al doilea venit: pe de o parte al productelor ei sau cel de la arendă și pe de alta al procentelor din a treia parte a valorii moșiei ce devine circulabilă și mai târziu din a doua parte.

Să venim pe de altă parte la membrii asociațiunii cari, sau ca pensionari, sau ca funcționari, au depus zecimile lor ca fonduri. Aceștia au aceleași drepturi și credit ca și proprietarii de moșii. Pentru că, dacă proprietarul în imobile asociat la casa de credit reciproc are dreptul sau creditul de a emite bonuri echivalente cu a treia sau a doua parte a valorii sale, pentru același cuvânt și acționarul ce a depus în numerar o sumă de două, patru, șase, opt, zece... acțiuni are dreptul și creditul de

a emite și el bonuri echivalente cu jumătatea sumelor depuse, cu condițiune de a răspunde aceleași anuități ca și proprietarii asociați. Spre exemplu, cine are fonduri în Casă de zece acțiuni, poate emite bonuri în valoarea a cinci. Iată dar și pentru capitaliști un profit nou. Acestea se pot învedera mai bine atât în dezvoltările făcute în partea a treia a acestei scrieri, cât și în manipulațiunea și operațiunile Casei.

Să spunem câteva și din foloasele ce poate trage guvernul dintr-o asemenea instituțiune. În atâtea rânduri guvernul a fost nevoit a contracta împrumute cu procente mari și a se decide de a-și da spre vânzare din moșiile statului. Creându-se această casă de credit reciproc, guvernul are mijloace a reuni în această casă și alte capitaluri, afară de primul milion improvizat din partea pensionarilor, și atunci la orice nevoie nu va avea decât a-și asocia din moșiile sale și, emitând bonuri echivalente cu a treia sau a doua parte a valorii acelor moșii, să realizeze sume mai mari decât poate realiza prin vânzarea acelor moșii. Pe lângă aceasta, guvernul, interesându-se de a da valoarea ce merită niște asemenea bonuri și putând a le da tot cursul și creditul, va putea printr-însele răspunde la toate cerințele căci, din natura lor prezentând toate garanțiile, se dau la moment ca orice monedă și se primesc cu aceeași valoare.

Casa de credit reciproc este destinată, începând însuși cu un milion, a aduce peste puțini ani cele mai mari foloase atât guvernului, cât și publicului. Secretul și reușita acestei mari și generale binefaceri stă în adevărul de care se vor pătrunde atât pensionarii, cât și funcționarii statului ce își depun decimele lor, cum și guvernul dimpreună cu publicul întreg; și acest adevăr este că sorgințile nedesecabili ale averii sunt întâi natura cu producțiunile sale și al doilea industria și travaliul, conduse de lumina științei.

Natura globului pe care locuim produce pe tot anul cât să poată nutri, revesti și încălzi peste zece miliarde de oameni,

afară de producțiunile științei și industriei. Care dar este cauza că un singur miliard de oameni ce abia sunt pe fața pământului nu este sigur de ale existenței sale pe mâine? Cauza este că aurul și argintul devenind reprezentantul averii, nu e de-ajuns spre a cumpăra producțiunile naturii și industriei din fiecare an și a realiza schimbul necesariu între producători și consumatori. Abondanța naturii e mare și lipsa între oameni se aseamănă cu setea fabulei lui Tantal. Îndată ce se va afla un alt reprezentant al averii mai capabil, mai suficient decât aurul, cum să reprezente averea întrecăgă, problema binelui general este dezlegată. Și hârtiele sau bonurile ce propunem noi vor fi cel mai copios și cel mai potent și cel mai multiplu mijloc de a facilita schimbul.

Noi nu vrem, iar o mai repetăm, bani de hârtie, ci vrem ca aurul să fie aur, argintul argint și toată averea să fie avere în toată puterea cuvântului; vrem ca egalitatea înaintea legii, precum s-a recunoscut între oameni, să fie recunoscută și între averi de orice natură și precum nu vrem bani de hârtie ca în alte state, asemenea nu voim nici despotismul aurului și argintului. Este timpul d-a termina oamenii odată cu cultul vițelului de aur. Hârtiele noastre nu sunt de natura banilor de hârtie ce se emit sau din partea guvernelor, sau din partea bancherilor în valori de zeci și sute de milioane pe când, de sigur, în casă n-au nici a zecea parte. Noi emitem unul pe când în casă sunt fonduri asicurate de patru. Hârtiele noastre sunt cambiale schimbabili la vedere, lumea știe că sunt cambiale și nu s-a speriat de dânsle de când au apărut în lume; tot ce nu știa însă era averea adevărată a persoanelor și caselor ce le emitea.

Noi astăzi vrem să știe lumea ce are în mână și din care și din câtă avere porcede acel reprezentant al averii. Reprezentanții averilor ce propunem sunt mai potenți și mai neatacabili decât aurul și argintul. Aurul și argintul se poate fura și deveni nevăzut. Reprezentanții averilor noastre, ieșind din matricula

lor, sunt numerotați și în mâna furului devin un corp de delict. Ducății și napoleonii fiind semenii, n-au note caracteristice spre a se distinge în mâna furului. Romanaii noștri își au culoarea distinsă a fiecăria proprietăți ce reprezintă: poartă în cap numele acelei proprietăți, sunt revestiți cu semnătura proprietarului care îi emite și cu a directorului casei care este preparată de a le face onoarea.

Până acum, când se fura sau se pierdea banii cuiva, proprietarul lor se plângea zicând: „Mi s-a furat sau am pierdut atâția bani“. De aci înainte poate striga prin toate modurile publicității: „Atâția romanai, cu numele și cu numărul cutare și cutare, mi s-au furat!“ Unde se va duce furul să schimbe și să nu fie înhățat? Aurul și argintul se poate răpi din tezaurul public și de tătari, și de turci, și de muscali, și de nemți, și de miniștri, și de casieri, să ferească Dumnezeu! Și de câte marafeturi toate.

Cu romanaii noștri este cu totul altfel: ei sunt neatacabili și impumnabili. Natura lor este de a face să treacă aurul și argintul din orice casă de credit reciproc în mâinile proprietarilor cu întreite averi, și la întâmplare de tătari, de turci, de muscali, de nemți, de miniștri, de casieri, de logofeți și oricari marafetlii, romanaii noștri devin hârtii de nici o valoare în mâna răpitorilor; afară numai dacă proprietarii de la cari a fost emanat nu vor ajunge printr-un paradox de luarea minților să-i apuce vreun simțiment de generozitate și de binevoință de a întola pe acești despuietori, răspunzând în mâinile lor capetele și procentele sumelor răpitate. Din ziua, din momentul când Casa va fi deprădată de romanaii ce posedă, din același moment acei reprezentanți ai averii devin, ca prin miracol, hârtie albă fără nici o valoare. Aurul și argintul se mai pierd încă și la împregiurări de incendiu sau de foc: romanaii noștri sunt invulnerabili și nu-i poate atinge nici focul. Din cenușa lor renasc și-și reclamă valoarea lor în registrele casei și în matriculele de unde au fost emiși.

O! Mare putere a adevăraților reprezentanți ai averii! Cât va stă pământul, cât vor exista dominiurile, moșiele, proprietățile ce vor fi reprezentate prin romanații noștri, atâta va dura și valoarea lor nestrucabilă și nepieritoare. Romanații noștri în casele publice și ale particularilor sunt custozii și apărătorii și însuși ai aurului și argintului mai mult decât sute și mii de soldați ce-i vor custodi.

PARTEA A TREIA

PROIECT DE STATUTE

I

Dispozițiuni generali

1. Prin instituțiunea Casei de credit reciproc averile nemîșcătoare se asociază cu averile în numerar, asicurându-se și ajutându-se unele prin altele.

2. Asociația între proprietari de moșii și între capitaluri se încheie pe termen de 33 de ani.

3. Proprietarul ce voiește a-și face circulabilă o parte din averea sa nemîșcătoare, depuind-o ca fond în Casa de credit reciproc, se numește *soțietar fondator*.

4. Pensionarul sau funcționarul ce își depune în Casa de credit reciproc decima din pensiunea sau din apunamentele sale se numește *acționar fondator*.

5. Proprietarii ce depun, pe lângă averi nemîșcătoare, și fonduri în numărar se numesc *proprietari acționari*.

6. Sunt bineveniți la Casă și particularii de orice stare de vor voi să depuie, sau deodată sau în mai multe rânduri, din capitalul lor spre a lua acțiuni și spre a-l asicura și înmulți în asociațiunea de credit reciproc. Aceștia se numesc *acționari simpli*.

7. Fiecare acție este de 1.200 romanați.

8. Pensionarul sau orice funcționar public, care depune în Casă decima din pensiunea sa sau din apunamentele sale până la 1.200 romanați, având câte 1.000 romanați pe lună, posedă titlul unei acțiuni.

9. Cei care depun decima anuală de 600 romanați, având câte 500 pe lună, posedă titlul unei acțiuni la capătul anului al doilea.

10. Cei cari depun decima anuală de 300 romanați, având câte 250 pe lună, ajung la titlul de o acțiune după al patrulea an, și așa mai departe.

11. Deși asociația este pe termen de 33 de ani, se respectă însă dreptul atât proprietarilor de moșii, cât și acționarilor, de a-și vinde sau da în dote sau de a lăsa în moștenire averile depuse, transmitând, se înțelege, celor ce li iau locul aceleași datorii când li se recunosc aceleași drepturi. Cu un cuvânt, persoanele se pot schimba, averile însă depuse rămân în asociațiune până la termenul fixat.

12. Capitalurile fiind asicurate prin averile nemiscătoare, cu tot dreptul și aceste proprietăți imobili și asicuratore cată să fie respectate și asicurate prin capitaluri pentru că ajutorul este reciproc din ambele părți și pentru că atât moșiele, cât și capitalurile depuindu-se în casă, sunt considerate sub acoperământ de orice pericol.

13. Scopul acestei asociațiuni este:

I. Creditul și ajutorul reciproc al societarilor între sine;

II. Folosul general al publicului prin scăderea dobândelor la un maximum de șase la sută pe an, sub nume de drept al schimbului;

III. Încurajarea travaliului și dezvoltarea industriei, comerțului, agriculturii, artelor și profesiunilor.

14. Direcția Asociațiunii va prevedea prin a sa stăruință și bună administrațiune, prosperând să creeze, cât se va putea, mai multe asemenea case de credit reciproc, atât în Capitală cât și

prin județe, carii, independenți de sine, vor opera după sistemul centralizării sau a confederațiunii, ca să zicem așa.

II

Societarii fondatori

15. Societarii fondatori nu pot depune în Casă decât proprietăți nemișcătoare, nesupuse la ipotecă, libere de orice datorie sau împregiurare de dote sau de procese și prețuite după toate formele legale despre adevărata lor valoare și despre adevăratul lor venit anual.

16. Fiecare proprietar de imobile se constituie soțietar fondator după depunerea în Casă ca fond proprietățile sale în toate condițiunile și formele cerute de lege și îndată i se acordă un credit la început de a treia parte a valorii acelei proprietăți; emite apoi hârtii sau bonuri în formă de cambiale de valoarea sumei creditului ce i s-a acordat și aceste cambiale se schimbă la vedere, înfățișându-se la casă. Spre exemplu, pentru proprietate în valoare de 300.000 romaniți emite bonuri de 100.000; pentru proprietate de 90.000 romaniți emite bonuri de 30.000.

17. Societarii fondatori emitând bonuri acreditate și răspunzându-i-se pentru dânsese în numerar sume echivalente cu sumele coprinse într-însele, este obligat a răspunde la Casă câte 10 la sută la începutul fiecăruia semestru în timp de 14 ani, când și devine posesor al titlului de acționar pentru sumele ce a răspuns în anul al treisprezecilea și al patrusprezecelea. Din acești zece la sută, patru vor fi pentru amortizarea capetelor ce a fost ardicat din casă și restul de șase pentru dreptul schimbului.

18. Jumătatea anuității la fiecare trimestru se încasează din venitul proprietății depuse. Direcția Casei prevede încă de la încheierea pactului spre a lua această măsură.

19. Societarul fondator ce depune drept avere nemișcătoare casă sau orice edificiu, pe lângă condițiunile din art. 16, este încă obligat a-și asigura imobilul de incendiu. Constituindu-se

societar, i se dă credit de zece ori cât jumătatea chiriei sau venitului anual al acestui edificiu. Spre exemplu, dacă venitul anual al proprietății este de 200 romani, i se acordă credit de 1.000 a căror anuitate la care se obligă a răspunde este de 100.

20. Fiecare societar fondator, având credit după valoarea proprietății depuse, este prin urmare numai pentru sine: nu trage adică, nici nu este tras în vreo răspundere.

21. Această casă fiind instituită spre credit și ajutor reciproc al societarilor, după cum aceștia nu pot aduce vreo daună sau împiedicare casei în operațiunile sale, asemenea și casa nu poate ruina sau dezmoșteni pe vreunul din societari.

22. La caz prin urmare de a nu putea vreun societar fondator a-și răspunde la termen anuitatea la care s-a obligat, Casa are dreptul d-a-i ataca numai venitul anual, conform cu art. 18.

23. Casa, prin urmare, nu va putea pune în vânzare sau înstrăina nici într-un mod proprietățile depuse; căci pe de o parte lupta cea până acum între capitaluri și între averi nemișcătoare nu mai poate avea nici un cuvânt și pentru că, pe de altă parte, tot ce intră în casă este depus ca într-un azil.

24. La caz extraordinar de neputință spre a împlini răspunderea anuității, societarul fondator se poate prevedea cu o poliță revestită cu girul unuia din societarii solvabil de suma datorită.

III

Acționarii fondatori

25. Acționarul fondator, fiind creditor al casei cu capitalul ce a depus în acțiuni, are drept de a fi și acreditat.

26. Acționarii fondatori, precum pensionarii ce au realizat primul milion în numerar sau și particulari ce iau acțiuni și depun capitaluri, au dreptul, de la al cincilea an, însuși d-a emite bonuri de valoarea jumătății acțiunilor luate dacă o dată au în casă capitaluri îndoite.

27. Pentru bonurile emise de acționar, acesta se îndatorează a răspunde ca și societarii fondatori câte a zecea parte pe fiecare an din suma valorii bonurilor emise până la finele anului doisprezece.

IV

Adunarea societarilor

28. Adunarea societarilor se convoacă în tot anul de Consiliul de supraveghere prin prezidentul său, la o zi fixată. Acum la început se convoacă de comitetul provizoriu despre care am vorbit la pagina 390.

29. Societarii ce vor avea în casă valori cel puțin de o acțiune sau de 1.200 romanați vor da plină putere la unul dintre dâșii spre a reprezenta în adevăr ca delegat cel puțin cincizeci de acțiuni.

30. Proprietarul a cincizeci acțiuni și proprietarii de moșii poate se prezenta în adunare din dreptul său.

31. Acționarii de prin județe pot, de vor voi sau de vor fi reținuți de afacerile lor, trimite un singur delegat pentru oricâte acțiuni, care să voteze prin voturile ce i le recunoaște art. următor 32. Deplina însărcinare va fi legalizată de autoritatea locală competente.

32. De la o acțiune până la cinci dau dreptul la un vot; de la cinci până la zece, la două voturi; de la zece până la douăzeci, la trei voturi. De la douăzeci în sus, fiecare douăzeci dau dreptul la un vot, adică o sută acțiuni dau dreptul la șapte voturi.

33. Adunarea societarilor este convocată cu o lună înainte de ziua fixată.

34. Fiecare societar sau delegat se prezintă la prezidiul Consiliului de supraveghere cu titlurile ce posedă. Prezidentul îi oferă bilet de intrare pe care se înseamnă și numărul voturilor ce are drept a da.

35. Delegații ce reprezintă mai mulți societari au drept de a vota în numele celor ce l-au trimis cu numărul voturilor de care se bucură aceștia.

36. Adunarea este considerată în plinul său îndată după verificarea titlurilor și însuși cu treizeci de membri.

37. Membrii prezenți își aleg prezidentul, doi vice-prezidenți și patru secretari.

38. Atribuțiunile Adunării societarilor sunt:

a) De a lua în considerațiune raportul Consiliului de supraveghere;

b) D-a cerceta conturile, d-a le aproba sau d-a le critica prin observațiunile sale;

c) D-a se convinge de adevăratul dividend sau folos net al acțiunilor și d-a-l face cunoscut;

d) D-a delibera asupra proiectelor de ameliorațiuni, de modificări, de întreprinderi. Proiectele vor fi preparate și prezentate de Consiliul de supraveghere;

e) D-a alege din nou, de va fi necesitate, alți membri ai Consiliului și ai Direcțiunii;

f) D-a propune prin cinci membri proiecte de ameliorări și modificări sau întreprinderi;

g) D-a se pronunța cu un cuvânt și d-a decide asupra tutulor intereselor Asociațiunii și d-a prescrie calea ce Consiliul de supraveghere și Direcția vor avea să urmeze până la adunarea următoare.

39. Dezbaterile și deciziunile Adunării se constată prin procesuri verbali. Arhiva Adunării se încredințează Consiliului de supraveghere.

V

Consiliul de supraveghere

40. Consiliul de supraveghere se va compune cel puțin de paisprezece membri, de un prezident și un vice-prezident.

Consiliul va reprezenta Asociațiunea întregă în administrațiunea Casei și va fi ales de societarii fondatori și de societarii acționari.

41. Președintele sau vice-președintele împreună cu șase membri, cu directorul, vor fi în permanentă și pe toată săptămâna se va schimba câte unul din membri prin tragere la sorți, luându-i locul unul din cei șapte rămași, sau după cum se vor învoi.

42. Directorul și președintele sau vice-președintele rămân în permanentă.

43. Consiliul permanent de șapte membri se va aduna în toate zilele, într-o sală a edificiului unde se află și Casa, cum și direcția. Iar consiliul plenar de cincisprezece membri se va aduna cel puțin o dată pe lună. La cazuri urgente va fi convocat de președinte în ședințe extraordinare.

44. Atribuțiunile Consiliului de supraveghere sunt:

I. De a reprezenta în administrațiunea casei cu deplină putere pe toți societarii;

II. De a priveghea spre îndeplinirea și necălcarea statutelor;

III. De a cere de la directorul gerant pe toată săptămâna relațiune despre cursul operațiunilor Casei și la fiecare trei luni tabel exact și general de starea Casei;

IV. De a vedea și verifica conturile prezentate de director și de a le publica spre știința tuturilor societarilor;

V. De a aproba sau respinge propozițiunile despre societarii noi, despre acordare de credite și de a se consulta și d-a decide despre toate câte sunt relative la interesele Casei;

VI. De a revoca în cazuri grave pe director sau casier și de a prevedea, la asemenea împregiurări sau la cazuri de demisiune or de încetare din viață, a pune pe unul din membrii Consiliului a-i lua locul provizoriu până la alegerea și numirea definitivă a altora de adunarea societarilor;

VII. De a convoca prin prezident Adunarea soțietarilor în genere la timpul fixat sau și extraordinariamente când va fi necesitate.

45. Daca statul va lua parte în Asociațiune ca societar fondator prin dominiurile sale, va numi din drept un delegat care din drept va fi membru al Consiliului de supraveghere.

46. Consiliul plinar poate numi din sânul său delegați speciali spre crearea și stabilirea de case de credit reciproc prin județe, unde va simți necesitate și dorință a proprietarilor.

47. Membrii Consiliului de supraveghere în primii trei ani își vor oferi servițiul fără onorariu. După trei ani li se va acorda de adunarea societarilor o diurnă convenabilă și analoagă cu mijloacele Casei.

VI

Direcția

48. Directorul gerant, fiind unul din membrii Consiliului de supraveghere, executorul Consiliului în administrațiunea Casei.

49. Directorul gerant își va alătura subt a sa răspundere un ajutor co-gerant, care îi va ținea locul în caz de absență.

50. Toate deciziunile Consiliului de supraveghere se execută prin director, atât în direcțiunea și administrațiunea Casei, cât și orice afaceri de dinafară.

51. Propuneri de noi societari, propuneri de întreprinderi (când le va veni timpul), propuneri de împrumuturi ce s-ar prezenta la direcțiune, sunt la rândul lor prezentate la Consiliu prin director; iar Consiliul dă dezlegare după deciziunea ce s-a luat.

52. Cambiale sau polițe, girate de doi din acționarii fondatori sau de simpli acționari, ale căror fonduri în casă trec peste valoarea cambialei, se pot schimba la casă, de va avea fonduri disponibili, numai prin ordinul directorului și cu termin nu mai mult de trei luni. La scadență, polițele

societarilor se pot schimba sau prenoi, răspunzându-se dreptul schimbului.

53. Directorul este reprezentant legal al Asociațiunii sau al Casei înaintea oricărei autorități și înaintea oricărui tribunal în cazuri de proces.

54. Pe lângă direcțiune se va alătura un avocat dintre soțietarii cu această specialitate.

55. Directorul are dreptul de a-și numi singur, sub a sa răspundere, funcționarii direcțiunii, afară de contabil și casier, ce sunt aleși și numiți de Adunarea soțietarilor.

56. Personalul direcțiunii și casieriei se va fixa de director dimpreună cu casierul și se va supune la aprobațiunea Consiliului plinar de supraveghere.

57. Directorul, co-gerantul, casierul și contabilul va avea onorare fixate de Adunare.

58. Toți funcționarii direcțiunii, de la director până la cel mai din urmă, vor lăsa în casă pe toată luna câte o decimă din salariile lor spre a se capitaliza în folosul lor, formându-se în acțiuni.

59. Direcția își va alătura cu timpul, după deciziunea Consiliului de supraveghere, o mică tipografie spre tipărirea bonurilor și altor hârtii ale Asociațiunii, cum și o foaie periodică care se va numi „Credit reciproc“.

VII

Casieria

60. După alegerea Consiliului de supraveghere, a directorului, casierului și contabilului, casierul va prezenta un proiect de regulament despre ținerea și administrarea casei și îl va supune la dezbateră și aprobarea Consiliului plinar după care se va conduce în operațiunile Casei.

61. La tot momentul neapărat se cere ca fondul Casei să se afle întreg într-însa, sau în număr, sau în bonuri.

VIII
Bonuri

62. Fiecare societar fondator, după închierea pactului său de asociațiune cu direcțiunea, îndată poate pune a i se tipări bonuri ce pot însuma a treia parte a valorii proprietății sale depuse. Până la înființarea tipografiei direcțiunii, bonurile se pot tipări și airca, după toate precauțiunile necesare.

63. Bonurile vor fi revestite cu timbrul uscat al Asociațiunii, cu semnătura proprietarului societar ce le emite ca un traent, și contrasemnate de director.

64. Forma bonurilor va fi cam în modul următor sau cum se va afla de cuviință de către Consiliul de supraveghere:

No.	DOMINIUL ALBINEȘTI
	DAȚI PURTĂTORULUI VALOARE
	de
	500
	ROMANAȚI
Semnătura proprietarului	Semnătura directorului (timbru)

65. Ca reprezentanți ai averii României, bonurile pot avea drept timbru stemele diverselor părți ale României. Pe cele de zece romanați se va pune leul, ca emblemă a Bănătului Severinului; pe cele de douăzeci romanați se va pune acvila cruciată, ca emblemă a romanității; pe cele de 100 romanați se va pune taurul și delfinul, emblemă a Moldovei; pe cele de 500 romanați se va pune dragonul, ca emblemă a Daciei.

66. Bonurile de 500 romanați vor fi în număr mai mic. Cele de 100 romanați vor fi în număr încincit, cele de 20 în număr cincizecit; cele de 10 în număr însutit.

67. Tipăriindu-se bonurile dimpreună cu matriculele lor, se vor lega împreună, formând volume ce vor avea pe multe numele moșiei sau al proprietarului.

68. Când aceste bonuri se vor trage din matriculă și se vor emite proprietarului respectiv, după prescripțiunea art.61 și 62 se trec, pe de o parte, în registrele ad-hoc însemnându-se de la care până la care număr s-a dat fiecare serie în posesiunea proprietarului, bonurile remițându-se proprietarului. Volumul coprinzător al matriculelor rămâne în arhiva casei spre a servi, la timp de schimbare, pentru confrontarea și aplicarea bonurilor cu locul de unde a purces.

69. Casa, între alți funcționari, va avea și schimbătorii necesarii. Aceștia nu operă schimbul până nu se încredințează:

1. Dacă bonul, combinându-se cu matriculul ce-i poartă numărul se adaptă acolo exact;

2. Dacă se prezentă de două sau de mai multe ori același număr, aceeași culoare sau aceleași semne pentru aceeași serie;

3. Dacă bonul poartă un număr mai sus de al ultimului bon ce s-a fost remis proprietarului și care se află deja înscris în registru;

4. Dacă timbrul, semnăturile și semnele hârtiei sunt dubioase.

70. În caz de falsificare probată, legile în vigoare se aplică ca pentru toți falsificatorii.

IX

Drepturi și datorii generali

71. Numărul pensionarilor și funcționarilor ce își depun decima în Casă fiind prea mare, fiecare cincisprezece acțiuni vor trimite un delegat în adunarea primului an. În a cincea adunare, 25 de acțiuni vor avea un delegat; în a zecea adunare,

50 de acțiuni vor avea un reprezentant și așa mai înainte, cu cât se va înmulți numărul acțiunilor.

72. Proprietarul de moșii ca societar are dreptul d-a veni singur în adunare sau d-a-și trimite delegatul său.

73. Membrii Consiliului de supraveghere vor fi aleși dintre soțietarii ce posed cel puțin 20 de acțiuni. La început însă vor fi dintre pensionarii ce au realizat primul milion și din cari au pensiuine cel puțin de 1.500 lei vechi pe lună. Casierul se va alege dintre cei mai avuți și solvabili și care va lua cel puțin 50 de acțiuni.

74. Directorul, co-gerantul și contabilul se vor alege dintre cei cu cunoștințe speciali.

75. Regulamentul Adunării se va elabora și vota în sânul ei.

76. Regulamentul direcțiunii și al casieriei se va elabora de director dimpreună cu casierul și se vor supune dezbaterii și aprobării Consiliului plenar de supraveghere.

77. Direcția, dimpreună cu casierul, la capătul fiecăria săptămâne va da raport Consiliului permanent despre operațiunile ebdomadare ale casei, despre starea ei și despre dispozițiunile luate până în săptămâna viitoare. Iar la capătul fiecăria lune, va așterne bilanț general de starea casei și-l va supune Consiliului, dimpreună cu un raport despre operațiunile Casei pe luna expirată. Consiliul, după ce va vizita Casa și o va afla conform cu raportul sau bilanțul dat, va pune a se tipări acea dare de conturi și se va împărți tutulor societarilor spre știința lor.

78. Nici un societar nu ca putea pune la aceeași casă capital mai mult de a treia parte a fondului întreg al Casei.

79. Nici un proprietar nu va putea pune din dominiurile sale a căror valoare să-i deie credit mai mult de a treia parte din capitalul întreg al Casei.

80. Prin urmare, daca statul va voi a-și asoția cu asemenea case dominiuri, mine sau alte averi nemiscătoare, le va împărți

și le va depune la mai multe case ce se vor mai crea, dând asistență și ajutor la toate și folosindu-se de la toate. Valoarea dominiurilor depuse să nu poată cere un credit mai mult de a treia parte a capitalului întreg al Casei. Aceste măsuri, cum și cele precedente despre voturi, se iau pentru marele cuvânt ca nici capitalurile mari să dicteze legea capitalurilor celor mici, și nici acestea prin înmulțirea voturilor să dicteze lege capitalurilor celor mari.

81. Directorul, co-gerantul său, casierul, contabilul și toți impiegații direcțiunii vor avea salariul fixat de adunare și vor depune pe toată luna decima acestor salarie spre a se capitaliza în casă.

82. Decimele pensiunilor și ale apunamentelor nu se pot ataca de nici un sechestr.

83. Moșiele sau oricari imobile depuse în casa de credit reciproc sunt neatacabile de oricare alt creditor și nu pot suferi nici un sechestr.

84. Moșiele depuse la Casa de credit reciproc nu se pot ipoteca până la expirarea termenului de 33 de ani ai asociațiunii.

X

Articoli adiționali

85. Învoindu-se pensionarii actuali spre a realiza primul milion de romani, după cum am arătat la pag.390, vor alege dintre dânșii la început un comitet organizator și provizoriu.

86. Comitetul organizator va intra în relațiune cu comitetul actual al pensiunilor și după consimțământul pensionarilor ce l-au ales, va începe a încasa pe toată luna aceea a doua decimă din pensiuni până când, în timp de doi ani, se va însuma milionul primar.

87. Sumele ce se vor aduna din a doua decimă se vor da pe toată luna la visteria statului, schimbându-se pe bonuri de împrumut cu procentele convenite.

88. Comitetul organizator, până la realizarea zisului milion, se va ocupa cu dezbateră și amendarea acestui proiect de statute spre a-l supune dezbaterii și aprobării societărilor.

89. Comitetul organizator se va adresa încă la toți proprietarii și înțelegându-se cu cei ce vor voi a lua parte la asociațiuni ca societari fondatori, îi vor invita a se suscrie cu proprietățile ce vor voi a depune spre a putea fi convocați în adunarea fiitoare, ce va avea a dezbate și afirma pactul definitiv.

90. După aceste elaborări preparatoare, Comitetul organizator va convoca adunarea stăruitoare care, constituindu-se după art. 35, va intra în deliberările sale.

NOTE ȘI COMENTARII

ISTORIA CRITICĂ UNIVERSALĂ

Deși a mai tradus și compilat manuale școlare de istorie și istorie universală (ms. 487 de la Biblioteca Academiei cuprinde o asemenea *Istorie universală*, care trebuie pusă în relație cu cea tipărită în 1843 etc.), primele mențiuni ale intenției lui Heliade de a scrie unul sau mai multe texte privind istoria cea mai veche a umanității, și chiar a lumii, apar curând după plecarea sa din Franța, de pildă într-o scrisoare către N. Rusu-Iăcuseanu din Chios, la 20 noiembrie 1851: „Vă scriam în cele trecute că am mai multe scrieri, parte terminate, parte în lucrare, istorice, științifice și religioase. De voi trăi, cuget să încep un șir de publicări după cum cred că s-ar fi putut publica, iar nu după cum le-a pocit catolicismul papal și cezarian. Acestea sunt: istorie (istoria popoarelor antice, istoria Greciei, istoria Romei republicane, istoria Romei imperiale, istoria mediului ev, istoria modernă, istoria cristianismului și ecclesiei, comentarii la Apocalipse), științe (geologie, fizică, chimie, istorie naturală...) etc. Acestea și altele sunt elementare, pe înțelesul tuturor în limba română” (*Scrisori din exil*, București, 1891, p. 144–145). Scriind aceluiași prieten în vara anului următor, Heliade se referă indirect la proiect, mărturisind totuși că lucrează la o istorie: „De n-aș avea ocupație cu lecțiile copiilor și cu scrierea istoriei, aș înnebuni de supărare și de urât” (30 iunie/12 iulie, *op. cit.*, p. 175). Lui Gr. Grădișteanu îi dă explicații mai ample în august 1852: „Mă întrebi ce istorie lucrez? Mi se pare că ți-am scris că una ce aspiră a se numi *universală*. Nu aflai câmp unde să-mi preîmbul durerile și pățirile decât în durerile și pățirile popoarelor de la începutul lumii. Scrisei până acum materia de vreo două mari volume, și încă nu ieșii bine din timpii fabuloși. Acum mă aflu în prima epocă organică, când se organizează brahmanii, faraonii, șahi Persici, și când protestă budiștii, evreii și grecii prin emigrațiile lor,

câtându-și alte locuri spre a-și duce credințele, sentimentele și durerile“ (*op. cit.*, p. 184).

La începutul anului 1853 căuta deja un sprijinitor care să-l ajute la tipărirea cărții, departe de a fi totuși terminată: „Despre persoana ce zici că ar putea ajuta la tipărirea *Istoriei universale*, o cunosc... însă nu aș dori a-i fi în sarcină“ (*op. cit.*, p. 209). La 5/17 februarie: „Din *Istoria universală* ce lucrez am scris trei mari volume“ (*op. cit.*, p. 216) etc. Apropierea evenimentelor, tensionarea din Balcani care va duce curând la războiul zis al Crimeii se simt de pe acum și Heliade va abandona această operă, lăsând-o nu doar neterminată, ci și nerevăzută, într-o formă neglijentă, cu repetiții și improprietăți; ea va fi publicată abia postum, după manuscrisele aflate în posesia familiei, fără editor, fiind, probabil, fiul său, Ioan I. Heliade Rădulescu.

Cartea a apărut în 1892, cu ortografia latinizantă pe care o folosea autorul: *Historia critică universală*, de I. Heliade-Rădulescu, scriere postumă, București, Tipografia Statului, două volume culese și paginate în unul singur, 540 p., fără nici o indicație asupra editorului, transcrierii, manuscrisului care a fost reprodus etc.

Dintre puținii comentatori care au discutat *Istoria critică universală*, Scrabă consideră că studiul religiilor orientale, budismul în speță, a fost de natură să confirme „trinitarismul“ filosofiei lui Heliade Rădulescu:

„În *Istoria sa critică universală* (operă fundamentală a filosofiei lui, nu *Isahar*, cum se crede), Eliad cercetează cu de-amănunțime istoria vechilor religiuni și ajunge pe aceste baze să-și închege propria-i doctrină. Cercetările de astăzi asupra vechilor credinți religioase confirmă în totul, din acest punct de vedere, doctrina lui Eliad. Astăzi e fapt indiscutabil, pe deplin câștigat, că toate religiunile mari ale omenirii au avut drept bază un dualism, iar ca rezultat un al treilea element: o trinitate. E ușor de constatat că această idee trinitară pornește din o constatare de natură socială, fie privind lucrurile sub o față generală, ori particulară. Această cale a găsit-o budismul, ca și celelalte religiuni mari. Chiar fără a intra în cercetări istorice, Eliad putea găsi punctul său de plecare în mijlocul societății: familia e rezultatul dualismului natural: bărbat și femeie ori, cum zice dânsul, mirele și mireasa [...]. Dar *Istoria critică universală* a lui Eliad, întreprinsă de el când sistemul îi era de mult încheag sub influența

lui Proudhon, nu îi era decât confirmarea că mersese pe calea adevărului.“ (cf. G.D. Scraba, *Ioan Heliade Rădulescu. Începuturile filosofiei și sociologiei române*, București, f.a., p. 124–125).

De fapt, cu excepția unui articol al universitarului ieșean V. Cristian (*Ioan Heliade Rădulescu și istoria universală*, în *Analele științifice ale Universității „A.I. Cuza”*, seria istorie, XII, 1966), această carte postumă n-a fost discutată și deci nici sursele sale, care pot impresiona la prima vedere, căci pe parcursul ei autorul dă ample fragmente traduse din cărțile fundamentale ale vechilor religii orientale, citează tot felul de autorități din spațiul orientalisticii și intră chiar în discuția unor probleme tehnice. El citează, astfel, pe sinologul francez Julien Guillaume Pauthier, editorul lui Marco Polo și traducătorul lui Confucius, iar cartea folosită este probabil *Chine, ou description historique, géographique et littéraire de ce vaste empire, d'après des documents chinois, première partie comprenant un résumé de l'histoire et de la civilisation chinoise depuis les temps les plus anciens jusqu'à nos jours*, Paris, Firmin Didot, 1837; pe alt orientalist francez, A.I.A. Loiseleur-Deslongchamps, cu ediția și traducerea legilor lui Manu, *Lois de Manou* (reeditată în 1850!), sau pe orientalistul britanic H.Th.Colebrooke, tot în legătură cu legile lui Manu, dar textul consultat nu poate fi ediția engleză *Essays on the religion and philosophy of the Hindus*, ci o traducere franceză a aceluiași Pauthier citat mai sus, *Essais sur la philosophie des Hindous*, traduite de l'anglais et augmenté de textes sanscrites et de notes nombreuses, Paris, 1833, după cum la orientalistul german, profesor la Heidelberg, Georg Friedrich Creuzer, cartea sa celebră *Symbolik und Mythologie der alten Völker* a fost evident citată în traducerea lui J.D. Guigniant, *Religions de l'antiquité considérées principalement dans leurs formes symboliques et mythologiques*, Paris, I–IV, 1825–1851. Faptul că la cunoscutul orientalist englez William Jones – citat la p. 452 a ediției originale cu „traducția sa engleză” din legile lui Manu – nu găsim o traducere franceză a cărții sale *Institutes of Hindu law, or the Ordinances of Manu* nu trebuie să ne conducă la ideea că totuși Heliade ar fi putut citi englezește aceste texte, ci mai degrabă că tot eșafodajul referitor la legile lui Manu, și poate nu numai acesta, e compilat după un intermediar francez în care sunt invocate autoritățile respective; ceea ce nu scade meritul scriitorului nostru de a se fi interesat, primul în cultura

română, de aceste texte clasice ale istoriei universale a religiilor, filosofiei și dreptului și de a fi invocat aceste nume, adesea în propoziții a căror veridicitate stă încă în picioare.

BIBLICELE

Volumul intitulat *Biblicele, sau notiții istorice, filosofice, religioase și politice asupra Bibliei*, de I. Heliade R., a apărut în 1858 la Paris, „în tipografia lui Prève și Comp., via J.-J. Rousseau, 15“; se cunosc mai multe variante, cu un număr variabil de pagini, de la 32 la 192. Nici acest volum nu este complet (se oprește abrupt, în mijlocul unei fraze), fiind evident că autorul îl difuza în fascicule, pe măsură ce tipografia i le furniza. Ia sfârșitul anului, Heliade revine în țară și cartea n-a mai fost niciodată terminată. Există și exemplare identice, prevăzute însă cu o copertă falsă, destinată probabil să ajute la scurgerea exemplarelor rămase nevândute: *Biblicele, sau notiții istorice, filosofice, religioase, politice și literare asupra Bibliei*, de I. Heliade R., Paris, în tipografia lui E. Voitelain et Comp., via J.-J. Rousseau 15, 1859“ (exemplarul văzut de noi se află la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj).

Probabil că prima fascicolă a *Biblicelor* a apărut în mai 1858 sau curând după aceea, pentru că acum apare în ziarul *Naționalul* anunțul că s-a pus sub tipar o carte ce e rezultatul unor îndelungi studii asupra Bibliei sub forma de note sau comentarii celor mai dificile versete ale tuturilor capitolelor Bibliei, sub titlul de *Biblice...*“ (nr.45 din 15 mai 1858, p.176), iar din 25 mai datează prima reacție a oficialității ecleziastice, într-un text publicat în suplimentul *Predicatorului* la nr.16, din 21 iunie 1858, p.123: „Ne-au venit la mână patru coale dintâi din *Biblia sacra...* și jumătate de coale din *Biblicele* ce au să alcătuiască planul și tălmăcirile editorului la editia aceasta biblică...“ (Heliade relatează că, în semn de respect, a trimis el însuși aceste texte ierarhilor de la București și Sibiu înainte de a le difuza.)

Biblicele, tipărite în paralel cu traducerea sa din Biblie, stau la originea unui scandal care se reflectă chiar în paginile cărții. Acuzațiilor aduse de mitropolitul Șaguna într-un articol violent din *Telegraful român*, nr. 22 din 29 mai, și apoi în broșură separată, se răspunde în ziarul *Naționalul*, nr. 55 din 19 iunie într-un articol al redacției, care condamnă atacul lui Șaguna, și apoi de Heliade însuși,

într-o lungă replică din nr. 68–79 în același ziar, în august-septembrie (text reprodus în *Biblice*, în capitolul intitulat *Scandalul sau piedica*, p.65–85 în ediția originală), preluată în cea mai mare parte și în ediția de față. Acest răspuns al lui Heliade este urmat de o altă intervenție a lui Șaguna, într-o circulară din 4 octombrie 1858, rămasă fără replică, probabil din cauza plecării lui Heliade și intrării lui într-o altă zonă de preocupări (pentru alte detalii, vezi și cartea noastră *Echilibrul între antiteze*, p. 271–274).

Tot ca o reacție împotriva traducerii lui Heliade Rădulescu și a comentariilor sale, *Predicatorul* (care era organul oficial al Mitropoliei din București) începe în nr. 24 din 17 august 1858, p.188, un serial despre *Biblia și cele mai principale traducții ale ei*.

Heliade Rădulescu reproduce în comentariile sale titlurile tradiționale ale subcapitolelor diferitelor cărți din *Vechiul Testament*, pe care de obicei le explică în note; dintre cele aflate în fragmentele selectate în prezenta ediție, partea a V-a, intitulată *Yirtho* (titlu pe care Heliade nu-l explică), își ia numele de la preotul Ietro, „socrul lui Moise” (*Exodul*, 18), iar numele părții a IX-a, *Ki Thissa*, se lămurește la p. 137 a ediției originale: „Partea a zecea (de fapt, partea a noua – n.n.) a *Exodului*, intitulată *Ki Thissa*, adică *De vei lua comptul*, de vei face catagrafia”.

Mai departe, partea a patra din *Levitic*, intitulată *Tasriuh*, „tractă despre curăția sau purificația femeii în lehzia ei și în alte împrejurări” (p. 170).

Probabil că după apariția cărții, o continuare a ei a fost anunțată printr-un prospect de patru pagini, găsit într-unul din exemplare, cu titlul *Biblicele*, semnat I. Heliade la sfârșit și fără nici un alt element lămuritor cu privire la dată, modalitatea de realizare etc. Continuarea este numită în finalul textului: *Isabar sau Laboratorul*, și avea să devină cunoscută apoi sub numele de *Echilibru între antiteze*; prezentarea datează deci de la începutul anului 1859. Textul acestei prezentări, necunoscut, dar important ca document cu privire la ideile lui Heliade și la relația dintre volume – de altfel, evidentă pentru cine le parcurge – este următorul:

Biblicele

Când poate cineva zice *știi*, este mai sigur decât de cele despre cari zice *crez*. Nu prea dă semne bune un om când, în loc de a zice

știu că exist, s-ar exprima: *cred că exist*. Vai de români ar fi când, în loc de a ști, ar crede numai că sunt români. Nu e om cât de simplu sau cât de virtuos care s-ar simți onorat când i-ar zice cineva în față: dumneata zici că ești om de omenie, însă eu nu o *știu*, ci te *crez* numai.

Așadar, știința e de un grad mai nalt de convicție decât credința și acolo unde este știință, credința nu mai are loc decât sau ca să înapoiem noi, sau ca să umilim pe alții. Fiind însă că omul nu știe toate și nici nu va ajunge vreodată la a ști toate – căci progresul este infinit ca și timpul – despre câte nu este convins omul, despre câte nu știe, câtă natural sau a crede ceva, sau a nu crede nimic, după cum îi va fi voia sau după încrederea ce îi insuflă cel care i le spune.

Câte credem astăzi, adesea mâine poate să le știm și credința atunci nu mai are loc. Din câte credea lumea acum două, trei și patru mii de ani, astăzi ajunsese timpul – și cu dânsul mințea umană – sau a ști multe, sau a mai crede pe unele, sau a nu mai crede nicidecum pe altele. Pentru câte știm dară, a le mai pune în domeniul credinței este una cu a înapoia noi și cu a degrada obiectele despre care am zice că credem când odată s-au demonstrat prin știință.

Profesorul știe că două și două fac patru, știe că pământul e rotund și că se învârteste în axul său și dă roată împregiurul soarelui, știe că Radul Negru fu primul domn și fondator al României etc. Școlarul însă la început le învață crezând, până când vine timpul d-a se convinge și a le ști și el. Românul iar, ca tot omul, știe că de se va pune cineva pe marginea crăcei și o va tăia de la rădăcină, neapărat va cădea mai nainte și decât craca. Dănciucul însă ce n-a vrut nici să-l crează, a căzut de și-a rupt junghitura și sfărmat oasele. Așadară, când credem pe cei cari știu, ajungem și noi la știință, iar când nu voim a-i crede, sau stăm locului cu neștiința, sau ne spargem capetele și ne rumpem oasele, ca și dănciucul.

Când credem însă pe cei cari nu *știu* sau pe cari voiesc a ne *amăgi*, când, orbi fiind, ne lăsăm a fi conduși de alții, mai orbi decât noi, dăm firește în groape sau din rău, mergem în mai rău. Știu un tezaur în cutare loc, îți zice cineva; câtă însă a-ți lăsa pe câtva timp ocupațiunile și să vii după mine sacrificând bani și interese. De îl vei crede, îl urmezi; de nu-l vei crede, stai locului și-ți cauți de ale tale. De l-ai crezut însă și te-ai luat după dânsul, în toate zilele până la fața locului zici *crez*. Ajungând acolo și săpând, de vei afla tezaurul, nu mai zici

crez că aci e tezaur, ci *știi*. Iar de nu vei afla nimic, atunci credința ți-a pierit și tot ce știi este că conducătorul tău te-a amăgit, ți-ai pierdut toate în van.

Credința dar adevărată aduce mai curând sau mai târziu la lumină, la adevăr, la știință, la mântuire; credința mincinoasă aduce la minciune, la întunec, la superstiție, la neștiință, la pieire. Sunt dar obiecte pe care omul le știe; și despre câte nu știe sau nu este convins încă, or după anii și starea lui de *innoranță*, or după secolul în care trăiește, cată să crează ceva, luându-se sau după tradițiuni, sau după cum imaginația sa își închipuiește acele obiecte, sau după cum imaginația altuia și le-a închipuit.

Bine este să știe omul oricât de multe; iar pentru câte nu știe, de va fi om fără credințe, e om fără aspirațiuni, fără speranțe, e un om disperat. Vai de poporul sau nația fără credințe, că acela n-are nici o speranță, nici o aspirație, și prin urmare e popul fără programă de un viitor, e jucăria hazardului sau a întâmplărilor. Pentru ce dară o, oameni ce pretindeți a îndrepta lumea cu umărul, când n-ați putut a vă dirige și îndrepta capetele voastre, pentru ce vreți a ne dărăpăna credințele și însuși credințele acelea ce singure ne pot prepara viitorul?

Românul spre exemplu știe că e român, și e de ajuns a crede și a ști că a fost odată *roman*, ținta lui, aspirațiunile lui vor fi de a-și da mâna cu națiunile surori și cu dânsele a se mântui de jugul străin. Iar de-l veți face a crede că el a fost și este dac, și de-i vei spune apoi din sistemă că dacul a fost slav, unde îl duci cu această credință? Acolo unde, firește, din sistemă ai și început deja a-l duce.

*

Pentru câte nu putem încă ști și știu mult la credințele vere, la credințele ce duc la mântuire și cari sunt date de cei ce și-au consacrat vegherile, zilele și însuși viața pentru binele umanității. Pre cât însă știu la credință și o apăr ca o cale, ca o scară ce duce la știință și la mântuire, fiind convins de devotamentul și de științele inițiatorilor, pe atâta urăsc, condemn și combat din toate puterile pe toți speculatorii cu corpurile și cu sufletele oamenilor ce întind pe întemeietorii credințelor și pe legiuitori după interesele lor și cari, pervertind legile, din știință se sforțară a face niște eterne credințe și

din credințele cele mai vere și mai salutare făcură credințele cele mai mincinoase și mai împilătoare, căci: de n-ar fi monarhul absolut, crunt și barbar, d-ar fi popolii conduși și guvernați în adevăr părintește, revoluțiunile politice foarte rar s-ar întâmpla; lumea ar progresa prin pace și pe calea legilor, ca toți fiii ce gradual, sub direcția și apărarea părinților, ajung la maturitate și la a-și căuta singuri de ale lor.

Și iar, de n-ar fi despotismul religios, nu și-ar avea loc ereziile, pentru că: profesorul luminat, drept și plin de demnitate se face a fi respectat și amat de elevii săi; ponteficele luminat, drept, cuvios, și ale cărui fapte se aseamănă cu vorbele și ale cărui vorbe sunt nepărtinitoare și în folosul comun, acela nu numai că nu pierde pe nici unul din sectatorii săi, ci pe mulți alți străini îi aduce la credințele sale, toți caută la zisele lui și toți imită faptele lui. Primul dar călcător de lege și primul rebel în contra ordinii publice a fost nu popoul, ci primul despot care a violat dreptatea. Primul iar apostat, primul renegat, primul ereziarh a fost primul pontefice ce cuteză a despreța și a călca preceptele inițiatorului credinței sale și a perverti legea lui.

De n-ar fi fost abuzuri în biserica bizantină, nu s-ar fi sculat primii protestatori ai Răsăritului. De n-ar fi fost abuzurile papali, nu s-ar fi sculat protestatori la Apus. Și pe de altă parte, de nu s-ar fi corupt Imperiul roman, de n-ar fi ajuns despotismul patrician și cel pretorian în culmea lor, de n-ar fi gemut plebeul și sclavul, barbarii n-ar fi putut distruge acest mare imperiu. De n-ar fi ajuns iar despotismul imperatorilor bizantini mai detestabil și decât anticul faraonism, de n-ar fi ajuns din aceasta corpul soțial la ultima deservare, corupție și disoluție, islamismul nu și-ar fi avut locul sau, apărând, ar fi întâmpinat piepturi și obstacole neînvinse. Căci omul moare când nu mai e suc de viață într-însul, și un stat dispare când nimic nu mai e sănătos în corpul soțial.

Unde popoul este împilat, sclav, pervertit și corupt, acolo inamicului dinafară de pretutindeni îi sunt deschise porțile. De n-ar fi fost în Europa și mai vârtos în Franța atâtea abuzuri cu acele faimoase nedrepturi ce s-au numit *drept roman* și *drept feodal*, revoluția mare de la '93 nu și-ar fi avut locul. Nu fiți sperjuri și rebeli, o, voi cari sunteți în capul popoilor, de voiți ca și popolii să nu devie rebeli.

Nu fiți renegați și apostatați, o, ponteficilor cruzi, desfrânați și ipocriți, dacă voți a nu avea schisme și erezii în credința ce profesati și voi înșivă nu o credeți și nu o împliniți decât în forme și în pompe teatrale, căci unde este abuz și împilare, acolo și protestația, unde e tiranie, acolo și conspirațiuni și comploturi, unde cuțitul ajunge la os, acolo și țipete spontanee, acolo și revoluțiuni. Și apoi, precum despotismul produce pretutindeni tirani crunți or desnervați, mari or mici, teribili or detestabili, asemenea și revoluțiunile produc demagogi, ciarlatani, speculatori de idei, pervertitori de principe, parodiatori de libertăți și carnefici, anarhia în fine și o tiranie cu milioane de capete și cu îndoite milioane de brațe, tirania ce nimic nu cree, tirania destructoare.

Precum iară apostazia sau despotismul superstițiunii, abuzul religiunilor produc teocapili (speculatori cu divinitatea), tirani sau despoti spirituali, zbiri sau încatenatori de suflete de la leagăn până la mormânt; asemenea, ereziele produc, cu anarhia religioasă, ateii, sclerați, oameni capabili de orice crimă, destructori de tot ce are omul mai scump și mai sacru. Un câmp va să degrade pe om mai jos și decât vita, altul îl face mai rău și decât fiara: pieire și d-o parte, și de alta.

În asemenea lupte se află astăzi societatea noastră: de o parte pretențiunii la despotism, de alta anarhia complectă. De o parte superstiția oarbă și despotă, de alta apostazia complectă, ateismul. *Biblicele* vin spre a se pune între aceste două focuri, a nu lăsa a se întinde nici farisaismul ipocrit și cu dânsul superstiția, nici ateismul. Amândouă părțile le vom avea de inemice, și cu cât amândouă sunt asemenea de tari, cu atâta și curagiul nostru se mărește, pentru că, în fine, adevărul va învinge.

De va fi de partea noastră adevărul, meritul și puterea nu sunt ale noastre, ci ale Lui însuși; de va fi de partea adversarilor noștri, ne vom simți ferici însuși în căderea noastră, căci a ieși cineva din eroare este o fericire din cele mai mari. Încât pentru chestiunile cele mai importante ale epocii noastre alăturăm, pe lângă *Biblice*, o a doilea scriere separată numită *Isahar sau Laboratorul*. Această va completa *Biblicele*. Și iacă misiunea ei, sau profesia ei de credință.

ECHILIBRU ÎNTRE ANTITEZE

Primele pagini din volum au fost retipărite în foileton, probabil la foarte scurt interval, în noua serie a *Curierului românesc* care apare la București, la sfârșitul anului 1859, sub pretextul că s-a cerut editarea textului și cu caractere de tranziție, nu numai cu alfabet latin, cum a fost imprimată cartea; ele apar în nr. 1 din 29 noiembrie, p. 1–4 (prologul, capitolele *Superstiția și ateia*, *Tirania și anarhia* și *Prima condică a României*), în nr. 2 din 6 decembrie, p. 5–8 (capitolul *Monada, diada și triada*) și în nr. 3 din 13 decembrie, p. 9–12, textul în continuare.

Iată mica lămurire care precede textul foiletonului din nr. 1:

„Partea aceasta este destinată pentru scrieri or în proză, or în versuri, ce sunt apoi a se da în cărți sau broșure în parte. Deocamdată avem traducțiunile *Poeziilor* lui Ossian și a *Ierusalimei liberate*. Acestea se vor publica cu litere adevărat românești pentru junimea studioasă. *Isahar* s-a cerut mai în toate județele a se tipări și cu *slove* amestecate, după cum mai dăinuie încă. Începem de la această scriere. În anul viitor alternativamente vom reproduce când din bardul Caledoniei, când din valul Italiei.“

Cartea intitulată *Echilibrul între antitezile sau spiritul și materialul del I. Heliade R.*, a fost publicată în fascicule pe parcursul a zece ani, între 1859 și 1869, sau, cum se specifică pe foaia de titlu care i s-a adăugat în momentul când fasciculele au fost compactate, „publicat de la 1859 până la 1869“ și are în final 400 p. Tot de atunci datează și mica *Prefață* explicativă, și sumarul de la p. VII-VIII; în total, acest adaos pus la începutul cărții legate și prezentate ca atare în 1869, are opt pagini numerotate cu cifre romane. Prima fasciculă apărută și pusă independent în comerț se intitulează, așa cum ediția reflectă, *Isahar sau laboratorul Scriere socială, politică și literară*, cu un moto din *Geneză* care explică numele luat ca simbol al muncitorului, al celui care trudește în veci fără să-și primească răsplata; ea are 32 de pagini.

Prima fasciculă a apărut probabil în mai sau iunie 1859, și este anunțată în presă ca fiind distribuită în abonament celor care se înscriseră anterior pentru a primi *Biblicele*. În *Naționalul*, nr. 34 din 5 aprilie 1859, p. 135, anunțul pentru *Biblice* este continuat astfel: „La începutul lui iunie sau și mai înainte se vor expune alte două

broșure pentru iunie și iuliu, și așa mai înainte se vor continua. *Isahar* va însoți *Biblicele și se va împărți* abonaților de două ori pe lună câte o coală de formatul alăturat, peste tot douăzeci și patru de coale pe an. Costul *Biblicelor* dinpreună cu *Isahar* va fi de șazeci și patru de lei pe an și fiecare broșură compusă de 40 pagini...“ În nr.39 al aceleiași ziar se anunță chiar cuprinsul broșurii, cu primele șapte texte până la *Progresul și conservatia* inclusiv, cu singura observație că *Prefața* este la *Isahar*, nu la *Biblice*, cum glăsuiește anunțul (p. 156).

Ritmul de apariție al fasciculelor va fi însă foarte inegal. După o ritmicitate susținută în primul an, căci fascicula a douăzeci și patra apare la 4 mai 1860 (vezi însemnarea la sfârșitul său, p. 196 în ediția originală, adică la jumătatea volumului așa cum se prezintă el în forma compactată în 1869); capitolul despre *Instituțiile României*, la mijlocul cărții, care a fost publicat și în broșură separată, apare însă abia în 1864, iar fascicula a patruzeci și doua, *Legea și relegea*, este datată 17 aprilie 1866. Este evident că în aceste condiții și dată fiind alcătuirea cu totul compozită a scrierii, de numeroasele reluări din publicații anterioare, de o recepție critică oarecare a ei nu poate fi vorba.

Istoricii filosofiei i-au acordat mai multă atenție. După G.D. Scraba, principiul care stă la baza cărții și a filosofiei sale este mistic (spre deosebire de religia sa, care este o morală), întrucât „conceptia trinitară și misticismul sunt inseparabile“ (G.D. Scraba, *Ioan Heliade Rădulescu*, p. 147). Mai recent, Ion Ianoși îl consideră pe Heliade „un al doilea mare scriitor filosof“, după Cantemir, iar *Echilibrul*, deși tributar unei viziuni retardare, „rămâne propriu-zis primul sistem filosofic românesc voit atot-cuprinzător“ (*O istorie a filosofiei românești*, Cluj, 1996, p. 43). El găsește că „naivitatea nu anulează nici rigoarea, nici eleganța construcției... Orice s-ar spune, filosofia rămâne o parte cel puțin la fel de rezistentă a moștenirii lui Heliade“ (ca și poezia – *n.n.*).

Lucrarea pune un mare număr de probleme editorului și comentatorului de astăzi, dintre care două par mai importante, foarte diferite între ele: aceea a surselor sale și aceea a sensului atitudinilor ideologice implicate în diferitele sale generalizări, între care antisemitismul său teoretic este cea mai vizibilă și cea mai delicată totodată. Dacă problema surselor pe care le utilizează Heliade în discuția unor mari chestiuni filosofice ce au pasionat gânditorii din prima jumătate a sec. al XIX-lea n-a scăpat atenției specialiștilor, care au și propus un

număr de identificări (vezi, în afară de cartea mai veche a lui Scraba, de cărțile exploratorii ale lui D. Popovici, cercetările lui Radu Tomoiagă din *Ion Eliade Rădulescu. Ideologia social-politică și filozofică*, București, 1971, și *Personalități și tendințe în perioada pașoptistă*, București, 1976), cea a antisemitismului lui Heliade n-a fost niciodată discutată explicit. Vizibilă mai ales spre sfârșitul cărții, în capitolul *Israeliiți și judanii*, această poziție se întemeiază – ca multe fantezii istorice ale autorului – pe o distincție arbitrară dar curentă în mediile tradiționaliste, populiste din sec. al XIX-lea, care este o epocă de afirmare a națiunilor, cu tendințe de demonizare a oricărei alterități rezistente la asimilare din diferite rațiuni: evreii antichității, a căror civilizație are numeroase elemente comune cu creștinismul și în general cu civilizația europeană (pe care Heliade le observă), ar fi lăsat perioadei moderne două linii ale tradiției: israeliții, evreii „buni“, din a căror sectă eseniană se trag creștinii, și evreii aserviți „vițelului de aur“, care sunt urmașii neamului lui Iuda, iudeii sau „judanii“. Este vorba, se pare, ca și la Eminescu, în primul rând de o discriminare și de o poziție teoretică, inspirată din aceeași motivație economică pe care o invocă apărătorii țărănismului autohton și cei ai necesității constituirii unei burghezii naționale. Deși declarat xenofobe, ca și în cazul grecilor, luările sale de poziție teoretice sunt dublate de atitudini favorabile când este vorba de elemente concrete, de protestul împotriva unor cazuri flagrante de persecuție și agresiune împotriva comunității evreiești și ele ating o parte a adevăratei probleme, referindu-se la maculatura propagandistică instigatoare care circula mai ales în Europa de Răsărit, arătând că nivelul scăzut de educație al populației majoritare favorizează răspândirea unor legende absurde și în general antisemitismul. Pentru că aceste atitudini nu sunt cunoscute, adăugăm la dosarul chestiunii textul unui articol apărut cam în aceeași perioadă în care Heliade își lansa primele broșuri din *Echilibru între antiteze*:

Masacrul din Galați

Știrile diverse ce vin de la Galați adeverează o dezordine din cele mai barbare și mai nesuferite ce s-a comis în acel port. După unii, ebreii ar fi ucis, după alții ar fi zgâriat un copil; după alții iar, ebreii ar fi „supt sânge de ceștin“, și după alții că un copil ar fi căzut și s-ar fi zgâriat singur.

Ce s-a întâmplat însă după aceasta? Populația, adunătura de diverse elemente și naționalități, aflară pretext de pradă, de ucideri și de cele mai neomenoase crime: mulți ebrei fură uciși și mai mulți vulnerați și bătuți, casele ebreilor toate violate și deprădate, două sinagoge sparte și despuiate, vasele cultului, legea sau Tora călcată în picioare, tot ce fiecare naționalist și credincios al legii sale are de sacru și de sânt, după credința părinților săi, batjocorit cu neomenie.

Unde sântem? În care secol trăim? Noi n-avem aci nici de a adeveri omorul sau maltractarea vreunui copil, nici de a învedera că nu s-ar fi comis nici o crimă din partea vreunui ebreu. Aceasta e dreptul și datoria guvernului și tribunalelor. Noi întrebăm numai: avem guvern? Avem legi spre a judica și condamna crimele, sau oriunde îi va plăcea populației, poate nepedepsit a se face singură judecătoare și pedepsitoare crimelor neadeverite încă?

Unde ne e siguranța? Sau ce au să zică națiunile vecine, puterile ce ne-au garantit ființa politică și socială? Crimele comise în Galați nu pot rămânea nepedepsite; cată a fi mustrate foarte aspru și foarte drept spre a spăla rușinea națiunii române și a epocii în care trăim. De se va fi comis vreo nelegiuire din partea ebreilor, sau în parte, sau în genere, neapărat se cuvine prin calea legilor a-și lua pedeapsa criminalii, și tot asemenea și încă și mai aspru se cuvine a fi pedepsiți turburătorii ce au uzurpat drepturile guvernului și ale justiției, spre a deveni ucigași de oameni și prădători de familii și spărgători de templuri, suferite și recunoscute deja de legi.

Să venim însă la neconținutul – de atâția seculi – prepus drept sau nedrept asupra ebreilor, că ucid adică la copii și că cu sângele acestora își fac pâștele. Este acesta un adevăr oribil sau o acuzație, o calomnie din cele mai infame și mai neomenoase? Socrate fu acuzat de coruptor de copii, de empiu, de om fără Dumnezeu, și de cine? De Melit și de Anit! Mântuitorul lumii fu acuzat de *laoplan*, de blasfemător, de complice al vameșilor și al păcătoșilor, și de cine? De fariseii ipocriti, de vânzătorii patriei, de sugătorii Palestinei. Creștinii primitivi, pâna când fură puțini la număr și fără drept de cetate, fură trei sute de ani acuzați de empii, de oameni fără Dumnezeu, de mâncători de copii în agapele și adunările lor, și de cine? De păgâni, de împilătorii lumii. Fură oare adevărate acele acuzațiuni, acele infame și sistematice calomnii?

Ebrii neîncetat, de la întronarea și întărirea creștinilor fură acuzați că mănâncă neîncetat la paștele lor sânge de copii creștini. Este oare adevărat sau este o calomnie? Aceasta e întrebarea ce ne facem și acesta este scopul acestui articol. Până când Europa întreagă era inonorantă, fanatică și superstițioasă, această acuzație trecea de adevăr în Franța ca și în Spania, în Anglittera ca și la Roma și în toată Italia, în Germania ca și în Rusia, în România ca și în tot Orientele. După ce însă se mai civiliză și se mai umaniză Europa, după ce Franța și Anglittera proclamară și susținură drepturile omului, Franța, Anglittera, Germania toată, Spania însuși și Italia nu mai crezură această acuzație.

Ebrii astăzi sunt tot aceia în toate părțile Europei, aceeași religie au, cu foarte mici diferențe de cult. Ebrii nu mănâncă la copii în Anglittera, nu în Franța, nu în Germania, nu pe nicăiri pe unde oamenii începură a deveni oameni, nici însuși în Austria și Rusia ebrii nu mănâncă la copii. Pe unde mai sunt ei canibali în ziua de astăzi sau pe unde mai sunt acuzați de o asemenea neomenoasă faptă? Pe acolo pe unde popolii mai sunt încă barbari sau demi-barbari. În Ungaria au încetat de vreo cincizeci de ani de a mai fi acuzați de mănăcatori de copii; în țeara noastră și mai vârtos în București, mulțumită lui Dumnezeu, e mult de când ebrii sunt considerați oameni ca și noi, concetățeni cu noi, omeniți în casele noastre și noi stimați și omeniți în casele lor. În Moldova numai, pe unde și unde, pe acolo numai pe unde se află adunături de străini orientali de tot felul, pe acolo ebrii mai mănâncă la copii, ca și prin Salonic, ca și prin Smirna, ca și prin câteva părți din Asia. Mânca odată ebrii la copii și prin Atena și toată Grecia liberă de astăzi, cum și prin Eptanez, însă, o, minune! că de când se lumină Atena, Grecia liberă, Eptanezul, că ebrii nu mai mănâncă la copii, și sunt oameni ca și noi, și cred în Dumnezeul lui Moise care este și al nostru, și au de carte a legii Biblia, care este temeiul și începutul și al legii noastre...

Știrea despre masacrul din Galați, după cum ajunsese la noi, va ajunge neapărat și în Viena, Berlin, Paris, Londra, și mai departe, desfigurată poate cu totul și mărită în dezavantagiul românilor ce nu merită o asemenea maculă, uneltită înadins și foarte sistematică asupra românilor din partea inamicilor lui mortali. Nu, nici românii, nici moldovenii nu sunt capabili de asemenea dezordini și barbarii. Galații sunt un oraș al Moldavei, însă locuitorii, cea mai mare parte, îi sunt

străini, și străini orientali, ce vin cu credințele lor deșarte și cu innoanța lor și cari sunt știuți de pornirea lor la scoatere de cuțite, la masacre și la prade. Nu, românii, pe unde este element curat român, nu mai cred în calomniile fanatismului și oamenilor innoanți, corupți, pervertiți; românii nu sunt instrumentele oarbe ale cabalelor inemicilor dinafară. Ebreii – iar o zicem din convicția noastră cea mai intimă – că nu sunt și nici n-au fost vreodată popoul sau nația care să mănânce la oameni sau la copii, de oricare stirpe sau credință; în religia lor nu se află un asemenea precept inuman și barbar, stirpea lor din origine n-a fost stirpe de sălbatici antropofagi.

Din contra, cartea lor fundamentale de lege este și cartea noastră; din contra, ei sunt primul popol al antichității cari au desființat sacrificiurile umane, ei despre aceasta au umanizat și însuși pe eleni; ei au dărăpănat și au persecutat pretutindeni cultul lui Moloh, care cerea sacrificiuri de copii; ebreii, cu legiutorul și profetii lor fură popoul care prepară cristianismul, fără ebrei lumea astăzi ar fi fost poate tot idolatră și în adevăr mânătoare de oameni; ei astăzi sunt popoul cel mai dezmoștenit, cel mai împilat pretutindeni și daca am avut și eu vreun serviciu a oferi vreodată, l-am oferit din inimă pentru partea cea împilată, până se restabilește echilibrul.

Iar de se va fi comis vreodată vreo crimă și de ebrei, ca de oameni din oricare naționalitate, aceasta n-a provenit niciodată din religie, pentru că nici o religie nu poate da asemenea precepte. Când religia ebreilor ar comanda niște asemenea fapte abominabili, ar fi lepădat-o ei însuși încă mai dinainte, ca popol nesălbatic, necum astăzi, în al nouăsprezecelea secol. Probă că religia ebreilor nu coprinde niște asemenea precepte este că pretutindeni și însuși la noi, miniștrii cultului, miniștrii celor bisericești au fost și sunt oameni luminați și daca au suferit pe ebrei a-și exercita cultul lor și a locui pe unde sunt așezați, culpa mai mult ar fi a miniștrilor statului decât a ebreilor, de a permite și însuși cu locuința niște asemenea canibali (mânători de oameni).

Când dară guvernele îi permit, nu e dreptul populației de a comite masacre ca cel din Galați. Și noi nu știm ce să apărăm aci mai mult: pe ebreii masacrați în pământ român, sau onoarea noastră proprie a românilor? Nu sunt dară nici ebrei cari să mănânce la copii, căci i-ar fi alungat guvernul, nici românii cari să-i calomnie și să-i masacre pentru aceasta. Calomniile vin mai de departe; calomniiatorii sunt

străinii, bandele organizate sunt de străini. Scrieri ca *Praștia*¹ și ca *Neofit*², infame, nu sunt născute din cap românesc, nu traduse de oameni cu doctrine și datine române. Masacrul din Galați este din aceeași sorginte ca și *Praștia*.

Noi ne facem datoria noastră întru a apăra și pe români, și pe ebrei. Stră la guvern întru a face și el așa cum să înceteze odată cabalele, calomniile ce ajunseră a înălța corupția la grad de morală și pe instrumentele străine la grad de patrioți, pe fanaticul la grad de zelator credincios și pe armații cu cutite asasine la gradul de eroi. Noi apărăm pe împilat până ce împilarea e asupra lui; cât însă aceasta ardică capul și echilibrul se rumpe din nou, în sens invers, atunci iarăși ne facem datoria a zice „halt!“; și despre aceasta ne rezervăm spre a face la timp și la ocazie alt articol.

Astăzi, ebreul este împilat cu masacrul și românul împilat cu acuzația de popul barbar; nici unul nu merită calomniile puse asupra-i, *Praștie*le din afară și masacrele le comit instrumentele străinilor.

Naționalul, II (1859),
nr. 36, 11 aprilie, p. 142

¹ Probabil, *Praștie, care s-au tipărit în zilele... Mihai Grigoriu Sturdza Voievod...*, în sf. monastire Neamțul, 1837, 4 + 212 p.; este o compilație propagandistică destinată convertirii evreilor, după o scriere a ruteanului Ioanichie Galeatovski din sec. al XVI-lea, atribuită ieromonahului Chiriac și publicată de obicei împreună cu alte scrieri împotriva sectelor eretice. Reeditată la București, în 1858. Titlul *Praștie* se referă la legenda biblică a lui David și Goliat (*n.ed.*).

² Este vorba, probabil, de volumul *Înfruntarea jidovilor*, apărut în 1803 la Iași și atribuit unui autor grec, Neofit Cavsocialivitul, o altă lucrare de grosolană propagandă antisemită, reeditată de altfel, în 1935, de revista pro-legionară *Porunca vremii* (*n.ed.*).

REPERE CRITICE*

Literatura rumânească, arâte veacuri înghețată de gerul barbarismului și a căria abia o umbră mai rămăsese, desfigurată și aceea, ciuntită, a început a-și lua ființa sa. Donnia ta ai deschis drumul regenerațiunii sale prin *Gramatica* d.t. Acum multe, frumoase alcătuiuri și traduceri s-au tipărit în București. Un Teatru Național s-a urzit și multe alte îmbunătățiri s-au făcut, care-ți fac multă cinste, domnule! Noi ar trebui să fim geloși pe dv. și să ne arătăm gelozia scriind, traducând și făcând și noi ceva.

(C. NEGRUZZI, *Scrisoare către I. Heliade Rădulescu*, în *Muzeul National*, I, nr. 36, 4 nov. 1836, p. 141)

Un om, pe care boierii-l giudecă de puțină însemnătate, dară pe care Dașkov îl gâcise mai bine, Eliade, putea servi de legătură între consulul francez și între românii patrioți. Numeroasele predări de învățatură, activa lui propagandă, influința lui asupra țăranilor și asupra clasei de mijloc făceau dintr-însul un adversariu cu totul altmintrelea mai înspăimântătoriu decât boierii cei mari din Obșteasca Adunare, ce erau inspirați mai mult de invidie (pizmă) decât de patriotism. [...]

* Indicațiile bibliografice au fost date în finalul fiecărui extras; în mai multe cazuri am renunțat la trimerile din subsol, care nu aveau relevanță și aglomerau spațiul în mod inutil.

Giudecățile cele mai deosebite se dădură asupra lui Eliade: unii îl denigrează cu necruțare, alții îl înalță peste măsură, încât istoricul nepărtinitoriu întâmpină greutate a se rosti în mijlocul acestor contradicții. Un lucru e cu toate aceste sigur, că adevărul, ca și admirarea, sânt un semn de importanță pentru acel ce este obiectul acestora: un om nu e de o stofă ordinară când deodată atâtă și entuziasm, și ură.

Cât pentru noi, străini de patimile și rivalitățile unei țări depărtate, am putut studia cu seriozitate astă fizionomie ciudată fără a lua vreo partidă, fără vreo atragere, precum și fără a ne rosti asupra lucrului mai înainte de a-l cunoaște, ascultând tot cu atâtă îngăduință acuzațiile precum și laudele, și luând în urmă faptele ca controluri ale nedreptelor clevertiri sau ale oarbilor simpatii.

Admirările pentru Eliade se esplică ușor: însemnătoarele servitii făcute de dânsul în favoarea cauzei naționale nu sânt tăgăduite de nici unul dintre clevertorii săi. Rămâne dar a da socoteală de dușmăni, a căuta cauzele lor, a le apretui valoarea.

Cauzele sânt feliurite: unele sânt neatârmate de Eliade, altele vin de la dânsul; cele întâi se țin de poziția excepțională în care se află, punându-l între oamenii ce fac cauză comună cu dânsul, celelalte de la defectele caracterului și de la nechibzuințele personale.

Eliade nu datorește strămoșilor săi nici cu avuția, nici cu însemnătatea, el este fiul operilor sale; mărit prin lucru, el și-au făcut un rang prin scrierile și inteligența sa. Asta în Valahia era ceva nou. Cu toate aceste, în astă țeară se găsec mulți parveniți, însă parveniți cu averi mari și cari datoresc cu aceste sau jăfuirilor, sau îngiositelor lingușiri. Aceia sânt bine primiți și merg cu fruntea rădicată. Însă un om parvenit prin învățătura și scrieri, un om ce trăiește din condeiu său! Cu greu s-ar putea găsi un al doilea exemplu, și aceea ce pretutindene aiurea ar fi un merit, în Valahia devine o faptă de acuzație. Principele Ioan Ghica crede că ucide pe Eliade prin aceste înfricoșate cuvinte: „El este singurul om ce trăiește din scrierile sale!”¹ Să nu uităm că Ioan Ghica figurează între insurgenții de la 1848 și că el descopere pretenții de reformator. Să admirăm deci copilăreștele

¹ *Cea din urmă ocupație a Principatelor Dunărene*, pag. 76.

mâinii ale principelui scriitoriu și care ar fi prea încurcat, fără îndoială, de a vieții din scrierile sale. „Lucru ciudat, zice el, Eliade, deși lipsit de idei și talent, sfârși prin a-și căpăta o popularitate nemărginită“.¹ Noi însă sântem de opinie că trebuie mai mult decât talente pentru a căpăta fără talente o popularitate nemărginită. Iată dar secretul a multe nemulțămiri. Eliade e un plebeian, făcând cauză comună cu oamenii ce se cred patriciani, dispozați prin urmare a nu ierta nimic: foarte indulgenți între ei, dară foarte aspri pentru dânsul. Boariul poate avea defecte, dară omul de litere nu are decât vitiuri.

Eliade este deci, între oamenii ce-l încungiuură, un feliu de anomalie. El mai face încă escepție și în altă privire. Acei ce combat cu el pentru cauza națională au întru aceasta ușurințele și îndemnările asigurate de avuțiile câștigate. Eliade, din contra, este nevoit de a lucra pentru pâinea de toate zilele; ca părinte de familie, el trebuie să împărțească ale sale între fii și patrie: la luptele din afară se mai amestecă și greutățile năuntrice, și în astă îndoită luptă desigur se vatămă sau interesele particulare, sau cele publice, adese chiar și amândouă. În aceasta zace secretul a multor slăbăciuni nu numai pentru Eliade, dar și pentru alții. Este iertat fără îndoială unui părinte de familie fără avere de a sta departe de luptele publice, însă de se amestecă în ele cu aprindere, și mai ales în cele întâi ranguri, el întreprinde atunci o faptă ce este cea mai grea probă de curagiu și de virtute. Asfelu, omul cel mai puternic al timpurilor moderne, O'Connell, fu nevoit, pentru a continua cariera sa politică, de a primi o subvenție populară. Eliade, chinuit de nevoile casnice, cu diavolul ispititoriu la ușă supt forma unui domnitoriu sau a unui consul rusesc, era mai mult decât companionii săi expus la cădere. Asta nu e nicum o dezvinuire, dară o explicație, căci pentru a giudeca pe un om cu nepărtinire, trebuie mai înainte a studia condiția sa socială.

Cât pentru caracterul personal al lui Eliade, el înfătoșează criticei câteva sujete de defăimare. Puternic și îndrăzneț în polemică, el este în lucrări slab și nehotărât, cu curagiul entuziastic al tribunului, el e lipsit de curagiul de rând al soldatului. Iată cel puțin ceea ce zic învinuitorii lui. Trebuie să adăogim încă că între oamenii ce l-au

¹ *Ibid.*

încungiurat, nici unul – afară de Magheru – nu are titluri militare de agiuns pentru a face autoritate în asemenea cazuri.

Aceea ce nu am fi voit să găsim la Eliade e spiritul de denigrare și neîncredere cătră oamenii ce mergeau cu el supr tot același stindard politic. Fără îndoială, lui îi este iertat, prin inteligența sa, de a giudeca pe boieri după meritile lor. Însă păcătuiește cineva în contra dreptului când *nu respectează nobilele esceptii*. Neiertătoriu și prepuielnic, el formulează cu ușurință cele mai grele acuzații. Noi știm foarte bine de câte ori în revoluții se înfătoșează proiecte diferite și pretenții contrare scopului. Înaintea ochilor lui Eliade, toți cei ce nu cugetă ca dânsul sau nu lucrează ca el, sânt acuzați de trădători, când cineva nu urmează în calea trasă de dânsul, atunce acela e confăptas cu Rusia: se pare că între Eliade și între țar nu este nimic care să-i unească. Din aceasta rezultă judecări sumețe din parte-i, sau provocatoare insinuări. Scrierile sale au un caracter denonciator, o fizionomie de spionagiu, și fiindcă el e singurul ce au scris întâmplările de la 1848, el abuzcă de peana sa pentru a acuza pe oameni și a deznatura ținirile. E adevăr că în astă privire, adversarii săi nu-l crută nicidecum și nu lipsesc a-i da epiteturi desprețuitoare. Noi însă am fi voit să videm pe Eliade dând esemplul de cumpătare și de cuviință, foarte adese, emigrația nu produce alta decât un schimb de ingiurii între esilați. Nimene nu voiește a avea sarcina greșelelor sau a nechibzuințelor.

Dacă acum, după apreciațiile morale, intrăm în dominiul faptelor, sântem siliți a recunoaște că serviciile făcute de Eliade cauzei naționale întrec cu mult nechibzuințele ce au putut produce un caracter nesigur și o energie schimbăcioasă. Cu lipsurile naturei noastre, ar fi prea mare lucru a cere de la un om să fie în totul complet. Singura bază a unei giudecări înțelepte este cumpăna între binele și răul făcut.

În astă privire, noi sântem de părere că Eliade între toți are drept la recunoștința publică. Încă din juneță, campionul cel mai arzătoriu între regeneratorii limbei naționale, dedat cu totul la închinarea și predarea vorbei strămoșești, el sfărma tradițiile Fanariului și merită a fi însemnat de Constantin Golescu, om onest între boierii români. Lupta fu lungă și se sfârși prin pacinice triumfuri. Partea ce Eliade avu în aceasta nu fu una din cele mai mici.

De pe la anul 1830 se începură luptele cele mari. După cumplite și crude amăgiri, pericolele protectoratului rusesc îi erau descoperite în toată întinderea lor. A combate protectoratul fu în viitoriu unica îngrijire a lui Eliade, a da pe față, prin scrieri, toate amenințările protectoratului de a încorpora Principatele cu imperiul său și a pregăti inimile la energice împotriviri, asta fu mai ales misiunea sa. Toate mijloacele unui talent fură puse în lucrare: toate formele variate ale literaturii, ode, fabule, disertații și în sfârșit puterile active ale presei. *Curierul român* devine în mânele lui Eliade un organ important ce făcu să răsune departe chestia națională. Se poate zice, ba și dovedi, că Eliade fu cel întâi care creă în România o opinie publică. Până la dânsul fusese nemulțămiri din partea boiarilor, certe din partea ambițioșilor, al căror vuiet nu trecea marginile Bucureștilor. Scrierile poetului jurnalist făcură să străbată în toate clasele cugetarea politică; studenții școalelor, neguțitorii orașelor, cultivatorii câmpiilor se deșteptară la accentele unei voace neobosite: Eliade căpătă acea întinsă popularitate ce pune în mirare pe Ioan Ghica. Numele Eliade deveni un stindard și supt acest stindard națiunea sa se recunoscu pe sine însăși.

Iată aceea ce nu s-ar putea tăgădui, iată aceea ce istoria e silită de a spune. Chiar atunci când ea ar recunoaște și ar spune slăbăciunile omului privat, ea mărturisește lucrarea puternică a omului politic. Presupunând că Eliade se amestecă în pericole vulgare, totuși nu trebuie mai puțin a mărturisi că toată viața sa, de douăzeci de ani încoace, n-au fost alta decât un act îndelungat de curagiu, în o luptă nestinsă în contra nevoilor vieții și în contra țarului, care ar fi deplinit cu multă generozitate aceste nevoi dacă Eliade întindea mâna. Nu trebuie, fără îndoială, de a-i face un merit pentru că nu s-au lăsat a se corupe, deși în adevăr asta e un merit rar în Principate. Dară trebuie a fi recunoscut pentru că au înfruntat cu o energie necrezută pe înfricoșatul autocrator, pentru că au atacat fățiș pe colosul Petersburgului, pentru că au fost cel întâi într-o luptă ce putea, din moment în moment, să-l ducă la exil și la mizerie. Acesta e un fel de curagiu ce nu se află în fiecare om.

(EIJAS REGNAULT, *Istoria politică și socială a Principatelor Dunărene*, traducere de Ioan Fătu, Iași, 1856, p. 435, 438–444)

Héliade est un homme déjà agé, petit de taille, figure intelligente, malgré sa laideur. Toutefois, il aime qu'on lui dise qu'il est d'une noble origine et qu'il est beau. Ces deux qualités lui ayant été niées par M.Elias R., dans son ouvrage sur les Principautés, il fit répondre, par un de ses séides, qu'il avait ces deux qualités. Il a la manie des uniformes, et cette passion, chez lui, est tout aussi forte qu'elle l'est chez Soulouque ou Faustin I^{er}. En 1840, on l'avait vu mettre un pantalon de satin blanc et de longs bas de soie, et marcher ainsi dans les rues. En 1848, du temps de la révolution, il adopta le manteau blanc doublé de pourpre. Depuis 1853, qu'il accompagna Omer Pacha à Shumla, il porte l'uniforme de chef de cavas turc.

Il ne manque pas d'intelligence, mais son intelligence brille de préférence dans les intrigues de mauvais goût. Il a l'esprit très susceptible de tomber dans la confusion des théories, et ces théories sont de celles qui lui sont propres à lui seul.

(D. BOLINTINEANU, *L'Autriche, la Turquie et les Moldo-Valaques*, 1856, în: D. Bolintineanu, *Opere*, ed. și note de T.Vârgolici, vol. XII, București, 1992, p.125)

Sunt oameni a cărora viață cuprinde istoria a unei epoci, a unei națiuni. Cele dintâi noțiuni despre strălucita origine a națiunii noastre, cele dintâi simțimente de patriotism, de libertate, de umanitate, cele dintâi idei de literatura limbei și de cultura frumosului și adevărului, cele dintâi noțiuni în cunoștințele uzuale ne-a fost date și inspirate de acest bărbat. În curs de treizeci de ani aproape, autorul și publicistul deodată ne-a luminat spiritul prin frumoasa artă a scrisului său, ne-a arătat că în nefericita stare în care ne aflăm avem o origină strălucită, că în limba noastră cea stricată se află sorginți nedisecați de frumuseți originale, susceptibile de compuneri și de combinări de fraze poetice, de retorică și știință. Ne-a învățat că în poporul nostru, apăsător de atâtea nefericiri, se află o lumină de înțelegere, o putere de inimă și o bunătate de caracter care, dezvoltate și bine conduse, ar putea să-l măie la progres mai mare. Și, după ce ne-a învățat cine suntem, de unde venim, ce facem și unde putem merge, chiar în momentul când ne aflăm în pericolul cel mai mare în care voiau să ne arunce inamicii noștri, s-a pus în fruntea noastră

și nu ne-a lăsat să cădem în prăpastie; și de atunci încă ne-am pregătit împreună cu dânsul viitorul ce ne aduc astăzi puterile europene.

Deodată gramatic, filolog, profesor, poet, publicist, filosof, literat profund, patriot român, a concentrat într-însul o epocă întreagă a României, regenerarea și progresul ei; fără să dezmință vreodată simțimentele de amoare de patrie și de umanitate, autorul *Mihaidei* este geniul universal al unei epoci de renaștere națională. Astăzi, Eliade nu armonizează cu desăvârșire cu voința națiunii în circumstările ei de acum, aceasta provine poate din caracterul său neîncrezător căci, după câte vedem din parte-i, Eliade a devenit pesimist, dară asta nu adaugă vătămare nimănui, tot ce imputăm lui Eliade este izolarea sa de compatrioții și camarazii săi de revoluțiune și esil, astăzi chiar când patria are necesitatea de capacitatea și ajutorul fiilor ei, Eliade stă retras și nu voiește să ia nici o parte în trebile politice, sperăm însă că curând sau mai târziu, Eliade se va reuni cu camarazii libertății.

(I.G. VALENTINEANU, *Biografia oamenilor mari scrisă de un om mic*, Paris [?], 1859, p. 48-50)

Printre junii cari se îmbulzeau în giurul catedrei de la Sântul-Sava, Jazâr curând distinse pre cel care avea să continue opera lui. Ioan Rădulescu, cunoscut mai mult sub numele de Eliade, era medior la stat, oachiș la față, atitudinea lui e modestă și întipărită de oarecare neotârâre. Dar ochii lui dezvălesc pre lucrătorul a cărui activitate neobosită a știut să cuprindă totdeodată și științele, și literile. El cetește versurile sale cu o voce dulce și armonioasă. Mi se pare că-l aud încă rostind pre acelea ce el improviză, suind Dunărea dinpreună cu familia mea. *Mergeam de la Giurgiu la Viena*. El cânta Istrul, bătrânul fluviu al românilor – 14 octobrie 1846 – pre *Galutea*. [...]

Versurile ce citai dau o idee esactă de talentul dlui Eliade. Grația este farmecul de căpetenie al acestui talent, acea grație latină al cărei secret neciodinioară rasa germană nu-l va afla. Nu mă mir că autorele *Serafimului* și al *Inmului la amor* a tradus *Meditațiunile poetice* ale lui Lamartine. Te gândești la cântărețul melodios al Elvirei când poetul român vorbește despre acel spirit cu aripile de azur care se leagănă între pământ și ceruri, vedenie zâmbitoare care-l ocupă până și în somnu-i, care e unicul obiect al cugitărilor seale, pre care o zărește pre piscul

colnicilor, în oglinda undelor și a cărei voce armonioasă și duioasă el o aude în ecouri. Această idee de femeia identificată cu un înger bun place, se vede, dlui Eliade...

(DORA D'ISTRIA, *Eliade Rădulescu*, în *Operele doamnei Dora d'Istria*, trad.: de Gregorie G. Peretz, vol. I, București, 1876, p. 207, 209; apărut în franceză în *Rivista Orientale* fasc.4, iunie 1867)

Părinte! De douăzeci de ani România întreagă, de la o margine până la cealaltă, numește pe Heliade „părinte al literaturii române“! De douăzeci de ani, și totuși nimeni nu și-a dat seama, nimeni n-a luat osteneala de a cumpăni greutatea acestui epitet: „părinte al literaturii române“. Un literat este o națiune!

Au fost sute de popoare care avuseseră fiecare câte o limbă, dar n-a putut fiecare să-și creeze câte o literatură. Ele se mișcau, cugetau, lucrau, vorbeau, dar numai în vis, căci n-au lăsat nici o urmă. Literatura singură afirmă existența cea deșteaptă a unei națiuni: singură îi dă secretul demn de a nu muri niciodată. A dormi, fie visele cât de strălucite, cât de zgomotoase, nu este a trăi. Traiul începe din momentul deșteptării. Cine deșteaptă o națiune, cine o smulge din mincinoasa agitație a somnului, acela o face să trăiască, acela o naște. Părintele unei literaturi este părintele unei națiuni. Iată cine a fost Eliade!

Toate nașterile se fac în durere. În durere a născut și Eliade literatura română, a născut națiunea română. Înzestrat cu o limbă veche, puternică și frumoasă, dar al cărei fir literar de altădată se rupsesse de mai bine de un secol, România dormea; și nici măcar a dormi bine nu-i era dat, căci o sugruma în somn coșmarul fanariotismului încât nu visa, nenorocită, decât groază și tortură, tortură și rușine! Heliade s-a luptat cu somnul, s-a luptat cu coșmarul și a învins toate, căci a făcut toate: de la abecedar până la filosofie, de la tipografie până la teatru, de la gazetă până la epopee! Nu este aproape nici o ramură a cunoștințelor umane în care să nu fi înfipt vârful condeiului! Și literatura română s-a născut, s-a smuls din letargie literatura română, căci a fost un Eliade!

(B.P. HASDEU, *Discurs la înmormântarea lui Ion Eliade Rădulescu*, în *Românul*, XVI, 1872, nr. 26 din 4 mai, p. 391)

Eliad se vede a fi fost în tinerețe un om foarte inteligent. Prin gramatica sa eliminează din ortografia română toate semnele prisositoare, prin cărțile sale didactice au dat ființă limbii științifice, din tipografia sa au ieșit la lumină între anii '30 și '45 aproape tot ce s-au tradus mai bine în românește. Cam de pe la anul 1845 începe însă în mintea scriitorului bucurestean o suficientă nepomenită și o decădere intelectuală cu atât mai primejdioasă cu cât Eliade era privit în vremea lui ca un fel de oracol. Limba *Curierului de ambe sexe* se latinizează și se franțuzește, el începe a scrie c-o ortografie imposibilă, nesistematică, un product bastard al lipsei sale de știință filologică pozitivă și al unei imaginații utopiste. Făr-a avea el însuși talent poetic, dă cu toate acestea tonul unei direcții poetice a cărui merite consistau într-o limbă pocită și în versificarea unor abstracții pe jumătate teologice, pe jumătate sofistice. Ruina frumoasei limbi vechi care se scria încă cu toată vigoarea în veacul trecut o datorim în mare parte înrâuririi stricacioase a lui Eliade. Întâmplările politice de la 1848 și petrecerea sa în străinătate îi răpiră și restul de bun-simț căruia îi mai rămăsese.

El deveni din ce în ce mai închipuit și mai apocaliptic, încât întors în țara lui și făr-a fi încetat de-a escerita o înrâurire și mai mare ca-n trecut, el au mai trăit ca o primejdie vie pentru orice aspirare adevărată și serioasă. *Istoria românilor* scrisă de el este o țesătură de închipuituri subiective și de greșeli; o a doua ediție a gramaticii e o adevărată babilonie de fantazii etimologice, iar poeziile sale sunt stârpituri de cuvinte străine înșirate după o măsură oarecare. Aproape tot ce-a făcut Ioan Eliad, modestul învățător de la Sf. Sava a fost caricat de Heliade Rădulescu. Oricine va scrie o istorie a culturii pe malurile Dunărei va trebui să vadă într-acest singur individ doi oameni cu totul deosebiți: unul modest, îngăduitor, plin de bun-simț; celălalt suficient, invidios, trăind în ficțiuni și lipsit de orice bun-simț.

În cei din urmă zece ani ai vieții sale îi mai rămăsese un singur instinct adevărat. Din cugetarea cu totul străină a tineretului, el a prevăzut falimentul economic și intelectual al generației de față; a prevăzut că oamenii cari se gerau ca uriași nu erau decât niște comediantii îmbrăcați franțuzește. S-ar putea zice chiar că acest om straniu avea în unele momente un soi de-a doua vedere.

(M. EMINESCU, *Monumente*, în *Curierul de Iași*, XI/1877, nr. 27, 11 martie, p. 3; în *Opere*, vol. III, ed. de D. Vatamaniuc, București, 1999, p. 194–196)

Mâne are a se descoperi cu toată sărbătorirea cuvenită statua lui Ioan Eliad.

Cată să mărturisim că arareori s-a întâmplat cărturar să treacă prin atâtea peripeții intelectuale ca răposatul părinte al literaturii noastre.

Sunt mulți, între cari d. Ion Ghica bunăoară, cari n-au avut nicicând o mare părere de Eliad, sunt alții cari l-au ridicat în ceruri și l-au urmat orbește; unora le-a plăcut ca literat, altora și ca om politic, iar o opinie dreaptă, o dreaptă măsură a lucrării lui însemnate n-am întâlnit adesea. Ca promotor al culturii, ca membru activ al întreprinderilor literare din vremile sale, meritul său nici nu poate fi pus în discuție, căci e fără îndoială neprețuit de mare.

Dar asupra literatului părerile se deosebesc și se ramifică și ni se pare că, tocmai în această privire, ar trebui să i se facă dreptate și să se deosebescă înrâurirea hotărâtor bună asupra limbei literare de o seamă de rătăcirii ulterioare.

Nu doar că Eliad ar fi creat o limbă nouă din nimic. Limba literară, nu cea grăită în societatea cultă, limba cronicarilor și a legendelor e pe alocurea de-o rară frumusețe. Multe texte, și bisericești și laice, au un ritm atât de sonor în înșirarea cuvintelor încât e peste putință ca frumusețea stilului lor să se atribuie întâmplării și nu talentului scriitorului și dezvoltării limbii. [...]

Din această probă [citat din *Gramatica...*] se va vedea care e meritul de căpetenie a lui Eliad. El scria cum se vorbește; viu grai a fost dascălul lui de stil. Prin el limba s-au dezbrăcat de formele convenționale de scriere ale evului mediu și ale cărților ecleziastice, a devenit o unealtă sigură pentru mânuirea oricărei idei moderne. Din acest punct de vedere, Eliad a fost cel întâi scriitor modern al românilor și părintele acelei limbi literare pe care o întrebuițăm astăzi.

Chipul propus de el la 1828 pentru încetățenirea termenilor tehnici, termenilor noi pentru idei nouă, se urmează și se recomandă și astăzi ca cel mai potrivit. Dacă mai târziu el, omul practic al bunului-simț și al experienței, a început a croi sisteme *a priori* de ortografie, meritul lui nu scade. Literatura s-a ținut de începuturile sale cele bune (1826–1846) și au lăsat deoparte erorile.

(M. EMINESCU, ["Mâne are a se descoperi.."], în *Timpu*, VI/1881, nr. 255, 21 nov., p. 2; în *Opere*, III, 1999, p. 533–535)

Eliad a împlinit rolul adevăratului inițiator într-o perioadă decisivă a istoriei noastre contemporane. Activitatea-i fără preget, entuziasmul vocațiunii sale, suferințele-i din timpul exilului, înfocata-i iubire de patrie, în serviciul căreia a pus știința și talentele sale, toate acestea fac dintr-însul una din figurile cele mai impunătoare din epoca renașterii noastre. Până și rătăcirile sale, cari îl înstrăină mai târziu de aspirațiunile noii generațiuni, până și dănele contribuie a ni-l face simpatic și a ne inspira o profundă recunoștință pentru memoria bărbatului care a pus întâia temelie și care a consacrat apoi o viață întregă spre a lucra la desăvârșirea edificiului culturii române. Dacă Eliad nu este părintele literaturii române, cum a plăcut câtorva entuziaști să-l numească, apoi el merită un titlu mai serios și mai legitim: de a fi fost inițiatorul și factorul de căpetenie în opera de regenerare a societății noastre. A contribui la lepădarea definitivă a cirilismului și a face din limba națională un interpret demn al civilizațiunii, a accentua astfel originea romană și a iniția clasele culte în comorile literare ale Apusului – iată aspirațiunile și țelul necurmat al opintirilor sale. A fi reușit a transforma aceste năzuințe generoase în fapte – iată titlul de glorie al lui Eliad înaintea posterității!

(LAZĂR SĂINEANU, *Ioan Eliad Rădulescu ca gramatic și filolog*,
București, Socec, 1892, p. 52-53)

La 1844 se gândi să scrie o epopee, *Mihaida*, care se opri însă la al doilea cânt, fără să ne pară rău că nu a fost terminată, pentru că după începutul ei ne putem închipui ce ar fi fost urmarea. Cu toate că Heliade ne spune într-un loc (*Curs de poezie*, III, 234) că-și dăduse multă silință să-și însusească spiritul literaturilor clasice, să se inițieze „în misterele... frumosului și sublimului antic”, clasicismul lui se reducea la prea puțin, la o intenție literară numai, la ceva superficial. Îi lipsea darul alcătuirii liniștite, simțul măsurii, viziunea arhitectonică a clasicilor, și de aceea nu putea fi poetul care să ne dea o epopee. *Mihaida* numai de departe ne aduce aminte că e un poem epic, prin șablonul ei, prin ceea ce reproduce în nota convențională a genului – suflul epic și maiestatea clasică îi lipsesc.

Cântul întâi, după obligatoarea invocație către Muză, către „Muza îmbărbătată“ ca „să dea semnalul“ la „prima cântare“, anunță faptele ce vor fi „bucinate“ spre lauda „bărbatului cel mare“ ce, pentru mântuirea neamului nostru și apărarea creștinătății venise

Să-ncingă a sa frunte cu stema domnială.

Urmează descrierea stărei țărilor române „sub jugul sângeratic“ al Osmanului și o lungă înșirare – ca în pomelnicul din *Paremiile* lui Dosoftei – a domnilor care luptaseră înaintea lui Mihai Viteazul împotriva cutropitorilor. Glasul deznădăjduit al românilor ajungând până la cer, de acolo vine să se coboare ocrotirea cuvenită unui neam ales, creștin, și cuvintele care vestesc hotărârea cerească răsună într-un amestec bizar de expresii biblice, metafizice și chiar științifice, așa cum obișnuia Heliade să le îngrămădească în exuberanțele lui verbale: „etern“, „prea Potent“, vorbește de „Principiu și Finit“, de „atom“, „Simpatie“, „materie și minte“, „Facultăți“, „Rație“, „eterna veritate“ ș.a., pentru ca la sfârșit să spună că domnul Munteniei e acel predestinat să biruie pe păgâni:

Mihai va rupe jugul românului ce geme.

Prin arhanghelul Gabriel, care-și „îndreptează volul spre vetrele lui Bucur“, voința cerească e împărtășită eroului român. Acesta, inspirat de sus, simțind ce fapte mari se așteaptă de la el, își spuse gândurile mitropolitului Eftimie care și el, ca un trimis al lui Dumnezeu, înțelese că venise ceasul luptei împotriva asupritorilor. În cântul al doilea asistăm la o adunare care se ține la banul Manta; sunt acolo: Mihalcea, „belicosul“, Mitrea „cel hotarnic“, Isar și Teodosie, „mintoși logofeți“, spătarul Vintilică, aga Vitejescu, frații Buzești, mitropolitul Eftimie ș.a. Boierii țin sfat pentru păsurile țării și în vorbele lor poetul pune neologisme ca *santifica*, *smorfuri* ș.a. ori expresii din vocabularul prea personal al lui care i se părea mai colorat: turcii sunt „lipitori mârșave“, „pungași“, „păgâna spurcăciune“, așa că s-ar părea că cetim mai curând *Tandalida* decât *Mihaida*. [...]

O alcătuire chinuită și copleșită de artificialitate, emfază și teatralism, așa e *Mihaida*, pe care Heliade o dedica ostașilor români pentru

ca „spiritul Domnului“, care se coborâse asupra lui – cum vorbea și de astă dată cu mania lui de profetism – „să treacă în sufletele lor“.

(OV. DENSUSIANU, *Literatura română modernă*, 1920.
Curs univ. 1899–1901; în *Opere*, ediție critică de B. Cazacu,
I. Șerb și Florica Șerb, IV, București, 1981, p. 514–516)

Pentru cel care studiază istoria României contimporane, pentru cel care caută să pătrundă obiectiv rostul întâmplărilor primei jumătăți a veacului trecut, figura lui Eliade Rădulescu apare în cadrul acelor vremi cu cea mai puternică lumină. Într-o vreme de jertfe, turburări și neliniște, când noțiunea de stat și de naționalitate nu exista pentru români, când libertatea era o himeră și instrucția și educația morală a conștiințelor erau absolut nule, într-o vreme de anarhie și înstrăinare, de frământări și speranțe, au apărut câțiva bărbați viguroși și hotărâți, care au luat destinele României în mâinile lor și le-au condus cu entuziasm și pricepere. În acel timp I. Eliade Rădulescu a avut un dublu rol: de apostol pe terenul intelectual, și de revoluționar pe terenul politic. [...]

Privind în total opera lui Eliade Rădulescu, putem face următoarea deosebire: 1. Opera dinaintea de 1848, caracterizată prin naționalismul adânc și sincer, în care Eliade a găsit o puternică sorginte de inspirație. Conștient de misiunea lui, Eliade a cultivat în primul rând limba și sentimentul național. La început, Eliade s-a luptat în contra celor lipsiți de talent, aștrilor neputincioși care apăreau nechemăți pe arena publicității, Sarsaililor care l-au provocat să scrie într-o vreme următoarele caracteristice rânduri: „Părinți, învățători, voitori de bine, luați seama la copiii cu care vă încărcăți. Oameni ai lui Dumnezeu îndeobște, pe câți băieței vedeți că vă vin prin case cu cataloage de prenumerați ca să-și tipărească încercările copilărești, goniți-i, goniți-i cât puteți, că le faceți bine, îi desbărați de viața leneșă, a nu se supune unei cariere, unei meserii“; 2. Opera de după 1848, operă de decadență, deosebită prin greșeli de limbă și de idei, printr-un diletantism artistic și prin bombasticism filologic, în care au luat naștere poezii timpului, afectați.

Care a fost însă influența acestei opere, ce roade a dat după un timp îndelungat? A fost redeşterea națiunii, trezirea conștiinței române, a fost întărirea acestei conștiinți, căreia *Junimea* mai târziu i-a împiedicat progresul și evoluțiunea sa regulată. Din acest punct de vedere Eliade ne apare ca un mare apostol al românismului, deși astăzi e aproape uitat, teoriile lui învechite, opera lui demodată și trecută. Derractorii săi numeroși, dușmani personali, l-au atacat nerespectându-i nimic: nici familia, nici credința, nici iluziile. Dar calomniile, scandale și nedrepte acuzări vor trece și ele, și adevărul, neînvinș de ce-i josnic și răutate, se va impune netăgăduit, va lumina în toată măreția lui. O jumătate de veac e ilustrată de Eliade Rădulescu.

(IULIU DRAGOMIRESCU, *Ioan Eliade Rădulescu*, în *Literatura și arta română*, vol. IV. 1899–1902, p. 765–766)

Unii colegi m-au propus pe mine și eu m-am grăbit a primi această împuternicire: împuternicirea de a examina capitalul cel lăsat românilor de Eliade; m-am grăbit căci am fost totdeauna, sunt și voi fi eliadist. [...]

Privit de aproape, Eliade e omul de la 1848 și numai atâta; privit însă de departe, din înălțime, el ține o mână rezemată pe Tudor Vladimirescu, iar cealaltă pe Vodă Cuza. Eliade se născuse prin corp cu mult înainte de Tudor, așa este, dar misiunea lui cea providențială se începe imediat după 1821; la celălalt capăt al scării, el a murit prin corp cu mult în urma detronării lui Cuza, dar la întronare Eliade abia mai trăia prin suflet, căci misiunea îi era împlinită. În realitate dar Eliade nu se concentrează în anul 1848, nici omul născut la 1802 și mort la 1872, ci este o idee a întregului interval dintre 1822–1857. [...]

De la primul său pas la 1822, atunci biet dascălăș imberb, Eliade își manifestă deja pe deplin misiunea dualității sale: literatura și politica, cuvânt și faptă, ambele strâns cimentate prin aceeași țintă – nesleita iubire a neamului românesc.

(B.P. HASDEU, *Cuvântare aniversară*, în *Analele Academiei Române*. Seria II, tom XXIV, 1901, p. 83, 84)

Și totuși, când întrebuinta graiul poporului pentru a cuprinde datinele, credințele, viața și sufletul lui, ce minunat se înfățișa până și scrisul poetic al acestui om, netăgăduit superior, ca în balada *Zburătorul* – având același subiect cu a lui Alecsandri, mai târziu – *Zburătorul*, operă clasică, singura poezie egală și definitivă a lui Eliade, pe care o publică în *Curierul*. [...]

Și, în acel timp când Bălcescu coborâse chipul marelui voievod Mihai în mintea tuturor contemporanilor, când domnul însuși, mergând la mausoleul de la Dealu în pelerinajiu patriotic, își punca pe cap căciula vechiului războinic și arunca pe umerii săi dulama blănită a veacului al XVI-lea, ce erou putea să aleagă omul care se privea și ca poetul cel mai mare al neamului său, decât pe Mihai Viteazul însuși?

Într-un cânt dintâi apar numai figurile care în antichitate împodobeau eposul grec sau latin și poetul se înalță în lumi de abstracție unde se simte și de data aceasta foarte rău, neizbutind să facă altceva decât să lege stângaci noțiuni transcendente ca acelea ce însuflețeau cântecul puternic al marelui Hugo. E un galimatias foarte pretentios, un adevărat exemplu de sublimitate falsă. În al doilea cânt apar boierii vorbind, între ei și cu mitropolitul Eftimie, de suferințele țării și de singurul mijloc care le-ar putea înlătura: răscoala. În domnul abia venit în scaun nu se încred, dar inima lui e cu dânsii și, după lovitura de teatru a ivirii lui neașteptate, iată-l la un loc cu tinerii și bătrânii din boierimea țării sale, făcând jurământul luptei fără preget și credinței nezguduite.

De obicei, limba e cea falsificată, în cuvinte ca și în rânduiala lor, cu adjectivele de paradă, cu epitetele ornante, care întunecă înțelesul noțiunilor aruncându-se asupra substantivelor. Ca un ecou slab din preludiul la poema lui Tasso auzim:

*Cânt armele române și căpitanul mare
Ce-nvinseseră păgânii și liberară țara.*

E vorba de „principul și finitul“ lucrurilor lumii, de „eternul prea-potent“ care e Dumnezeu, de „carpatul creșter“, de „svolul“ care e *zborul*, de „custodul dormind în a sa lance“, de „clunțul zornet zăbalelor spumate“, de „saviu appendute“, de „gâmfări bizantine“. Dar acest om era prea vioi și pătimaș, prea legat de felul de a se exprima

al poporului din care se ridicase și în mijlocul căruia trăise, având însuși sufletul lui, pentru a se ținea veșnic în aceste regiuni de măreție teatrală. Va fi, neapărat, târât către realitate și chiar vulgaritate, care-i vor învia însă stilul. Așa, când e vorba de turcii din acel timp, pe care el nu-l prea cunoaște însă, așezând lângă Mihai, lângă Eftimie mitropolitul, lângă banul Manta și lângă Buzești personajii de închipuire rău nemerite ca Vitejescul aga, Loca Lungul, Radu Bărcănescul:

*Turcii de-acum sunt loaze, borfași, suferiți trântori
Pungași cu punga seacă... [...]*

Sfetnicii își zic între sine „badeo“, „tătuță“, „tize“, cei fudui se califică de „capete tuțuiate“ și câte alte cuvinte culesse, ar fi zis Eliad cel cu teoriile, de la „dulap“ sau din graiul „măscăricilor“. Alteori scrisul, schilodit în pompa falsă a descrierilor sau excursurilor filosofice, capătă natural și culoare când vorbirea vreunuia din tovarășii „eroului“ are de scop a manifesta sentimentele politice ale autorului, mai ales prin acele aluzii usturătoare în care e meșter [...]

Prin astfel de versuri Eliad, nul ca poet liric, foarte hazliu ca fabulist, dovedește că ar fi fost în stare a da o frumoasă poemă epică, plină de scene reușite și de dialoguri scânteietoare de idei și având în formă blajinătatea cuminte, adânc străbătătoare a neamului. Și e un merit pentru dânsul acela că a încercat – el cel dintâi căci, în *Aprodul Purice*, Negruț versificase numai cronica – genul epic după marile modele pure din Italia.

(N. IORGA, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*, vol. II, 1908; ed. Rodica Rotaru, București, 1983, p. 177–179, 180)

În ultima fază a activității sale (1859–1872), Eliade face să apară un fel de jurnal, *Isahar sau Laboratorul* (muncitorul) sau *Echilibru între antiteze*. El își făcuse un sistem filosofic: moarte-viață, întuneric-lumină etc. Acestea nu-s adevărate antiteze, pentru că numai viața și lumina există; acestea-s diade himerice [...]. Această filosofie domină toată activitatea lui Eliade dintre 1859–1872. Tot ce-l agită privește din acest punct de vedere, care lui i se pare o mare descoperire. Această filosofie însă, ca oricare alta, la urma urmii, mai ales ca orice filosofie aplicată societății, e o creație personală cu scop de a servi „rancunelor“

sale. Ea îi servește pentru a putea insulta pe adversari, pe tinerii de la 1848, care îi erau superiori. În adevăr, cine-i Eliade după acest sistem? El e libertatea, el e religia; nici superstiția, nici ateia etc. Tirania erau rușii, boierii, iar anarhia Rosetti, Ghica și ceilalți. Dreptul era revoluția, datoria – boierii vechi, iar libertatea – el. Pentru că Eliade a luptat, pe de o parte, contra vechiului regim (boieri, domnie absolută) și fiindcă, pe de altă parte, a trebuit să lupte și contra celor mai înaintați după 1848, el și-a creat acest sistem filosofic care e deci o filosofie de necesitate. Tot acest mare volum, *Isahar*, cuprinde discuția diferitelor principii din acest punct de vedere. În prefață declară că avusese de gând să scrie istoria lumii întregi și să dovedească că niciodată n-a existat progres când a învins una din aceste diade, care a dus la extreme, ci atunci a progresat lumea când s-a aflat într-o stare de înfrățire între diade [...]. Traducerile iarăși n-au importanță, pentru că n-are talent și pentru că le-a scris într-o limbă închipuită.

Din tot ce s-a spus despre Heliade se vede că el a fost unul dintre cei mai mari introducători ai culturii apusene la noi, un mare îndrumător al celei naționale; iar în scris n-a avut talent decât ca polemist, fabulist, satiric, căci a avut talent satiric, vervă, spirit și o bună cunoaștere a limbii românești care-i procură astfel toți termenii necesari. Dar activitatea lui ca îndrumător, aceasta rămâne, e foarte mare și vom vedea-o chiar la poetul ce vom studia acum, Cârlova.

(G. IBRĂH.EANU, *Curs de istoria literaturii române moderne*. 1910-1911, în *Opere*, ed. critică de Rodica Rotaru și Al. Piru, vol. VII, București, 1979, p. 375, 376)

Eliad a fost un om religioș, devotat cu totul credinții ortodoxe, pe care o găsește superioară celorlalte credințe, creștine chiar, tocmai pentru că Biserica Ortodoxă are la baza sa un caracter democratic superior.

În ce privește însă concepția sa filosofică, ea depășește cadrele doctrinei curat religioase. În primele lui scrieri de natură religioasă nu atacă caracterul dogmatic al religiei decât doar afirmând într-un loc că Duhul Sfânt este „Mintea universală”, sub inspirația lui Dante care, în *Profeția* lui tradusă de Eliad, vorbește de sufletul universal,

cum și a *Upanișadei*, după cum vom vedea. Mai târziu însă depășește această concepție.

În *Unitatea globului nostru în univers* spune că „toate sunt legate în sistema universului ca și în sistema unui corp, și o unitate de lucrare se află între toate părțile lui, de la infuzorii și mineral până la sori și centrele de sori“, admitând teorii wolffiane asupra legăturii inextricabile între ființe, corpurile cele mai deosebite și planete: o armonie prestabilită a lui Leibniz și Wolff. Dar nu trebuie să neglijăm de a nota că aceste teorii discutabile sunt acceptate de Eliad pentru a da românilor direcția politică dorită de dânsul: „Nu în remedieri dinafară, nu în *stăpâni* străini, ci în remedieri dinlăuntru, în solidaritatea condițiilor, în unitatea națională“ e de căutat mântuirea“ (1857).

Ba încă ceva mai mult, în *Istoria critică universală* se interesează de nebuloasă, de calorigen și solidigen care, prin legea atracției și a repulsiunii universale, formară întâile embrioane ale astrelor etc., căutând să explice prin această teorie istoria vieții pe pământ, cu moșteniri din generație în generație, și deci prin perfectibilitate [...].

Plecând de la cele arătate mai sus, schițează o teorie a asimilației universale, teorie atât de dragă mai apoi lui V. Conta: „*Posterioarele* au un *drept* asupra *Anterioarelor*, spre exemplu: iarba sau plantele în genere, fiind create în urma pământului, au un drept asupra acestuia. Animalele ierbivore, venind în urma plantelor, au dreptul și asupra acestora, și asupra pământului, și așa mai departe. În ce privește pe om ... fiii au drepturi asupra părinților: copilul se nutrește din sângele și laptele mamei sale, dispune de vegherile ei, se bucură de fructul travaliului tatălui său.

Generația ce urmează, moștenește neapărat generația precedentă; toate bunurile materiale, toate ideile, toate invențiunile generațiilor precedente sunt de drept ale generațiunii noastre de astăzi“.

Accastă teorie se găsește la Michelet, *Histoire de France*, unde istoricul francez spune că din materiile preexistente viața ne creează existențe nouă.

(G.D. SCRABA, *Ioan Heliade-Rădulescu. Începuturile filosofiei și sociologiei române*, București, f.a. [1921], p. 128–129, 130)

Privitor la limba traducerilor din Lamartine avem de spus următoarele: Eliade însuși era mândru de succesul său. Vorbind despre arta sa, anume despre traducerea *Imnului nopții*, el scria la 1831 că „românii se pot fâli cu mlădierea și armonia limbei lor celii sonore, care poate că până acum nu le-au fost cunoscută“. Limba noastră da, prin el, „destulă cunoștință a putinții și destoniceii limbei care, dimpreună cu renașterea nații se dezvoltă și ea și cu îndrăzneală își arată a cui fiică este și ce surori are“. Amicii literari ai lui Eliade, scriitorii vremii, erau de aceeași părere. De pildă Simeon Marcovici: după S. Marcovici, în *Seara* „a înviat întru noi lira lui Apolon“, *Lacul* este tradus în „toată iscusința geniului său“, în *Singurătatea* era admirabilă „armonia“, iar *Suvenirul* este „poezia cea mai patetică cu care limba românească se poate fâli“. Cetind astfel de păreri, credem că entuziasmul provocat de traducerile lui Eliade trebuie să fi fost nemărginit.

Acest entuziasm se răcește târziu de tot. La 1860 încă, Pantazi Ghica, fratele lui Ion Ghica, vorbește bine despre Eliade (în romanul *Un boem român*), care este o inteligență vastă, fertilă, cu concepții mari, caracter original, bizar, imposibil, care are în [traducerile din] Lamartine un stil „curgător și facil, limba pură, elegantă“. Ba G. Bengescu, mult mai încoace, se arată convins că Eliade a reușit să „treacă în limba noastră toată dulceața și toată melancolia poetică a originalului“. În prelungirea sa către noi, admirația a scăzut, firește, total. La stilul lui Eliade astăzi nu se mai întoarce nimeni din cei ce au trecut pe la Eminescu și Coșbuc.

Poezia lui Lamartine a avut o influență serioasă asupra lui Eliade, înțeleg asupra poeziei lui Eliade. A spus-o el însuși la 1836, în *Gazeta Teatrului National*. Aici a explicat Eliade cum în *Serafimul și heruvimul* și în *Visul* a introdus realitatea vieții sale după pilda lui Lamartine.

(G. BOGDAN-DUICĂ, *Istoria literaturii române moderne. Întâii poeți munteni*, Cluj, 1923, p. 121–122)

Acest capitol [despre timp și loc], mai concentrat, împreună cu un rezumat al întregii *Istории universale*, formează partea a treia a *Echilibrului între antiteze*, adică despărțirea numită *Spiritul și materia*. Pentru că supt această formă s-a publicat pe când Eliade trăia încă, presupunem că ea este cea definitivă. Renunțăm deci s-o studiem așa

cum se prezintă în *Istoria critică universală*, rezervându-ne acest drept cu ocazia analizei *Echilibrului*. Putem spune de acum că opera din care s-a inspirat Eliade este *La puissance du socialisme universel*, urmată de *Le Dieu de Proudhon*, publicație fără dată (la 1850), Paris, a lui Charles Henri Lecouturier, redactor pentru partea științifică la ziarul *La Patrie* și *Le moniteur universel*. (Un exemplar care poartă dedicația „au citoyen Heliade Rădulesco, hommage de l'auteur“ se găsește astăzi în posesiunea dlui profesor D. Caracostea...)

Eliade făcea mare caz de această broșură de popularizare de vreo optzeci de pagini, în care se expuneau, cu o îndrăzneală fără pereche, cele mai anoste și mai indigeste teorii despre tot ce ne putem închipui: metafizică, geografie, geologie, economie politică etc. Îndrăzneala autorului nu e egalată decât de ignoranța lui. Însă Eliade nu era de aceeași părere cu noi. În scrisoarea citată, din Malta, către românii din Brusa, de la 25/27 iulie 1851, el le anunța, printre cărțile alese pentru ei din Paris, cinci exemplare din *Știința pentru socialismul universal*. În realitate, această broșură nu e decât un rezumat al unei opere mai însemnate, de același fel și în același spirit, *La cosmosophie ou le socialisme universel* de Charles H. Lecouturier, 1850.

O altă descoperire interesantă făcută de Eliade în acest timp, și care va însemna o dată importantă în viața lui, este aceea a lui Eugene Sue, încă un „proscris și un anatemizat“ cum ar zice el. [...] Deși trăiește într-un mediu impregnat de ideile pe care Sue le exprima prin romanele sale, idei pe care Eliade le adoptă cu entuziasm și cărora le dă curs în cărțile apărute la Paris în timpul șederii sale acolo, totuși se pare că nici nu l-a cunoscut personal, nici nu i-a citit operele înainte de Chios. Pe I. Ghica îl numește Rodin pentru prima oară într-o scrisoare din 6 decembrie 1850. Rodin este șeful iezuiților din Paris, mai în urmă generalul lor, unul din sufletele cele mai negre și intrigantul cel mai extraordinar din *Jidovul rătăcitor*. Numele acestuia îi fusese găsit lui Ghica de Scarlat Filipescu, după cum aflăm din scrisoarea adresată în 20 august 1851 lui Gr. Grădișteanu. Tot acolo Eliade ne spune că a cerit pentru prima dată *Jidovul rătăcitor*, care l-a impresionat teribil [...]. Numeroase personaje din *Jidovul rătăcitor* îi procură tipuri cu care să compare pe toți cei din jurul lui. Preotul Snagoveanu devine Morok, împlânzitorul de fiare, unul din agenții lui Rodin, iar Russo, nu știu dacă spontan sau tot la sugestia

lui Eliade, în *Suite à l'histoire des Principautés* a lui Regnault, completează tabloul: „Les habitants de Chio peuvent avouer qu'ils ont vu de leurs propres yeux, en chair et en os, la femme de Dagobert devenir, par sa dévotion et a son insu, l'instrument des cabales de Rodin et rendre victime son mari (Eliade), son fils et les deux sœurs“.

Pe măsură ce va cunoaște mai bine pe Sue, admirația lui Eliade pentru el va lua proporții.

(G. OPRESCU, *Eliade Rădulescu și Franța*, în *Dacoromania*, vol. III/1922-1923/, Cluj, 1924, p. 65, 67-68)

...La 1837 se știa, în Moldova, de pildă, că Heliade Rădulescu lucrează la o vastă sinteză epică, un gen de încercare de epopee națională în legătură cu figura lui Mihai Viteazul. Când Mihail Kogălniceanu publică în 1837, la Berlin, schițele lui de istorie a literaturii române în periodicul *Magazin für die Literatur des Auslandes*, el menționează munca lui Heliade pentru a alcătui o epopee națională. Ea însă a întârziat. A întârziat din motive pe care, în parte, le voi arăta. Abia în 1845, în *Curierul de ambe sexe*, apare cântul întâi pe care l-am analizat rândul trecut. M-am oprit puțin la analiza acestui cânt pentru că foarte puțină lume citește astăzi *Mihaida* și este atât de vastă concepțiunea ei încât nu este tocmai ușor de înțeles, în parte și pentru felul abstract în care Heliade Rădulescu înțelege să arate întregul mers al istoriei universale și al istoriei naționale.

El vrea să integreze figura lui Mihai Viteazul nu numai în cadrul istoriei naționale, dar în mersul întreg al umanității. Pentru aceasta era nevoie de ceea ce am numi o filosofie a istoriei, o creațiune metafizică care să învedereze valorile morale care ne cârmuiesc pe toți în viață. De aceea vă arătam o parte cu totul remarcabilă, greu însă de urmărit în text din pricina asperităților lingvistice italianizante. Este partea în care înfățișează întâi pe Dumnezeu, ca principiu suprem, ca alfa și omega al existenței. Fiul arată care au fost temeiurile creațiunii: cum a creat atomul și, prin îmbinarea atomilor, prin simpatie, a creat universul întreg, cum a sădit în om iustinctul, memoria și rațiunea. Tot aci arată el că a creat spațiul și timpul și „oricare faptă zis-am să-și aibă consecința“. Prin urmare nu se întâmplă

nimic la întâmplare pe lume. Scopul suprem este binele. Răul este pedepsit chiar prin rătăcirile lui.

Pentru prima oară vezi în istoria literaturii noastre o încercare de a da un orizont de ceea ce se numește filosofie a istoriei. Se numește filosofie a istoriei acea parte a speculațiunii, a gândirii omenești, care vrea să dea interpretarea desfășurării faptelor istorice pe lume, să-ți arate că ele nu se fac la întâmplare, ci sunt anumite legi care le determină. Potrivit concepțiunii acesteia, scopul pentru care s-a creat lumea fiind binele, factorii de înălțare morală sunt profeții. După aceasta, Dumnezeu-fiul vorbește de întruparea lui, vorbește de jertfa și de răscumpărarea lui prin crucificare și după aceasta arată cum creștinismul a fost divizat prin schisme, ceea ce a dus la îngenuncherea creștinilor. Astfel ne apropiem de epoca lui Mihai Viteazul: acesta este sortit să puie stavilă valului păgânilor.

Tot ce v-am spus până aici, schița despre filosofia istoriei, nu este în intenția lui Heliade Rădulescu decât o explicare a lumii pe care a dat-o însuși Mântuitorul. Dacă au fost scăderi și suferințe atât de cumplite, acestea se explică prin călcarea legii morale arătate mai înainte, căci „abuzase omul de puterea lui față de fratele lui însuși“. Toate scăderile istoriei se explică, prin urmare, prin călcarea acestui principiu al iubirii, care este suprema lege. Toate aceste fapte au un rost organic. Ele au fost puse ca să dea un cadru în care apare figura lui Mihai Viteazul. Mihai va pune un termen de oprire a puterii musulmane. Aceasta este menirea lui mesianică. Ajuns aici, apare un alt motiv: arhanghelul Gabriel, executorul puterilor și concepțiunilor divine, se scoboară din tăriile cerului pe muntele Caraiman și de acolo în Capitală, la Târgoviște, la Mihai Viteazul. Mihai Viteazul este înfățișat noaptea târziu, meditănd la suferințele vremii. Veghind, adoarme și în somn arhanghelul Gabriel vine și îi destăinuiește marele lui rol istoric de a fi stavila năvălirii păgâne. Astfel, Mihai se simte un instrument al decretelor divine. [...] Acolo [în *Gerusalemme liberata*] lui Godefroi de Bouillon îi apare, ca și aici, în vis îngerul Gabriel ca să-i arate menirea lui de a libera Ierusalimul. După cum îngerul Gabriel, în poema lui Tasso, se scoboară pe muntele Liban, în *Mihaida* arhanghelul Gabriel se scoboară pe Caraiman și apoi vine la Târgoviște.

(D. CARACOSTEA, *Curs de istoria literaturii române*, București, 1929, fragment; în *Scrieri alese*, ediție de M. Anghelescu, București, 1988, p. 388-390)

Fourier, cel mai mare și mai adevărat din toți profetii, nu este numai imaginea modernizată a vechiului reformator; pentru Heliade el este, mai presus de orice, ipostazierea propriei personalități. Luptând pentru constituirea unui stat federal în locul Imperiului otoman, scriitorul român aruncă o privire fugară asupra desfășurării istoriei, pe care cearcă s-o înțeleagă în aspectul ei cel mai misterios, căutând să pătrundă misterele oracolului sfântului Tarasiu. Și pentru că termenul „oracol“ era încă puternic legat de ideea de revelație mistică a divinității, el ar fi putut răni urechile din secolul XIX; de aceea l-a înlocuit cu termenul de „profetie“. Și acum: „Servindu-ne dar de oracolul sântului Tarasiu, n-am avut pretenția de a prevedea și încă și mai puțin de a devina viitorul. Pentru că nu viitorul se dezvește înaintea ochilor noștri, ci trecutul și prezentele stau înaintea fiecăruia ca niște date; și cu cât aceste date sunt mai pozitive și necontestabili, cu atât înaintea tutulor matematicilor necunoscutul x cată să fie tot acela...“ (*Descrierea Europei...*, p. 98–99). Procedând la rândul său „prin calcul... ca algebristul“, Heliade, elev al lui Vico, ajunge să constate că societățile progresează și regresează, stingându-se în decrepitudine; dar însușindu-și corectivul administrat concepției vichiene de Michelet, el crede mai departe că o societate decăzută poate renaște „ca fenicele din cenușele sale, la un al doilea și mai multe perioade“. Și agentul de regenerare socială îl descoperă în „verb“, echivalent în gândirea scriitorului român cu „logos“, cu „rațiunea“. În numele acestui verb regenerator, Heliade își însușește toiagul conducătorului de popoare și-și plantează personalitatea pe culmile spirituale ale omenirii [...].

Când divinitatea se confundă cu adevărul, este foarte firesc ca rațiunea să fie investită cu oficiul cultului. Heliade subliniază cu toată puterea faptul acesta; dar el realizează în același timp și recordul paradoxal de a-și îmbrăca gândirea în cea mai neguroasă lumină a misticismului. Petrecând timp îndelungat în descifrarea simbolurilor biblice, scriitorul român ajunsese la convingerea că adevărurile trâmbițate de el, adevărurile mari, acelea care îndrumază mersul istoriei omenirii, trebuiau în mod necesar să anticipeze. Prin faptul acesta, ele nu puteau fi cuprinse în toată imensitatea lor de spiritele ordinare ale epocii; de aci, spre a facilita o intuiție oricât de confuză

a lor, decurgea necesitatea de a le drapa în văluri de mister, de a le edifica pe pedestalul întunecat al Apocalipsului.

(D. POPOVICI, „Sânta cetate“. *Între utopie și poezie*,
București, 1935, p. 129–130)

Începuturile activității literare ale lui Heliade nu se desfășură însă numai sub influența lui Boileau. Am amintit anterior pe Blair, pe Laharpe, pe Marmontel și pe Voltaire, care mijloceau scriitorului român cunoașterea aceluiasi crez clasic, în cuprinsul căruia anumite inovații vesteau timpuri noi. Aceleași începuturi aduc însă și *Meditațiile poetice* ale lui Lamartine: înclinarea meditativă și căldura sentimentului ce se desprind din opera marelui liric francez erau de natură să atragă sufletul poetului român, ducându-l în ținuturi în care putea prinde și ritmul literar al epocii. Un proces de eroziune a vechilor poziții teoretice începe astfel cu influența lui Lamartine. Dar adeziunea la poezia lamartineană nu însemna o revoluție totală: știm azi că o anumită poezie preromantică introdusese societatea în regiunile sentimentale în care avea să se complacă poetul *Meditațiilor* și că, prin generalitatea lor, sentimentele din care au răsărit aceste meditații păstrau puternice legături cu estetica clasică. Alături de ceea ce se cuvine să se atribuie reputației și modei, toate faptele acestea trebuiesc avute în vedere de cel ce urmărește să-și explice răsunetele puternice ale poeziei lui Lamartine. Pentru că nu este o simplă întâmplare că scriitorul român, expunând ideile sale despre imitarea naturii, ajunge să exemplifice teoria lui Boileau cu opera lui Lamartine.

Alte influențe vor accentua însă erezia lui Heliade. Marmontel vorbise în treacăt în opera sa de „adevărul local“. Formula avea să devină la Berchet, traducătorul italian al *Sakuntalei*, „coloare locală“, „tinte locali“. Reluată de Victor Hugo, ea era destinată să fie una dintre pietrele angulare ale crezului literar romantic. Și sub influența lui Hugo, Heliade ajunge la rândul său să vorbească de necesitatea de a respecta „obiceiurile veacului“, „coloarea locală“, de care este legată cu putere frumusețea operei de artă. Faptul acesta obligă pe poetul modern să-și revizuiască tehnica sa artistică și, în ultimă analiză, s-o pună de acord

cu tehnica celor vechi: după cum aceia au exploatat realitățile lor naționale, tot așa și modernii vor trebui să le exploateze pe ale lor.

(D. POPOVICI, *Introducere* la I. Heliade Rădulescu, *Opere*, vol. I, București, 1939, text preluat sub titlul *I. Heliade Rădulescu*.

Portret intelectual, în vol. *Cercetări de literatură română*, Sibiu, 1944, p. 55-56)

Eliade are, cu toată detestabila lui filologie, mijloacele verbale pentru marele vers romantic. De la Victor Hugo a luat numele proprii barbare hohotitoare pe care le adună ca într-un fel de conjurație:

*Cu-aceiași zgomot cade și Belzebuth, Astarob,
Tammuz, Hasmos, Asmode, Dagon, Mamut, Baal,
Astoret, Isis, Orus, Moloh, Balnol, Briarob,
Brihnuter, Gorgon, Bluhal, Rimnon și Belial.*

Căderea dracilor e lamartiniană și întâlnim în ea chiar acea erotică ciudată între un „ange dechu“ și o ființă de grad inferior. Din nefericire, totul e friguros alegoric. Din capul marelui arhanghel Lucifer printr-o groaznică cefalalgie iese (mitul Minervei!) Păcătuirea, ființă „cochetă“ cu care arhanghelul începe o dragoste incestuoasă. Crizele sexuale ale îngerilor obsedau atunci pe toți și un poem al lui Thomas Moore, *Dragostea îngerilor*, avea mare ecou pretutindeni. În istoria primilor oameni, Eliade urmează de aproape pe exegeții Biblicii. Mitul androginului, răspândit la romantici, e luat de el nu de la Platon ci, direct ori indirect, din *Zohar*. Cântecul despre „arboarele științei“ e o versificare simplă a comentariului Genezei din Biblie, unde poetul se vede a cunoaște răspândirea mitului la indieni, la chinezi. Într-un singur loc abstracțiunea ia forma unei viziuni hermetice turburătoare:

*Acest arbore mare era ca orice plantă
În jos cu rădăcina, spre cer cu-ale lui ramuri,
Și rădăcine-ninse ce sfredelea pământul
Și străbătea profunde în iad ca niște pompe
Cât să spăimânte mintea și să-nfoare carnea.*

Tot cântecul se pierde într-o disertație despre efectele științei, culminând cu întrebarea asupra utilității progresului tehnic. „Ipoteza“ mecanicistă e prilej de un anume fabulos mașinist [...]

Că intenția lui Eliade a fost să facă din *Mihaida* un fel de *Gerusalemme liberata*, aceasta se vede; rezultatele sunt însă în soiul *Henriadei*. Nici cea mai mică umbră, nicăiri, de pătrundere a epopeei italiene. Iarși cosmogonie, teorii politice, false alegorii. Mihai este profetul căruia îngerul îi apare într-un tablou luminos, devenit clișeu, ca într-o Bună-vestire. Ochiul obosește de atâtea viziuni celeste și cade mai odihnit pe mici scene costumate:

*Era-nvestiți cu toții ca-n zile de paradă:
Îmbrăcătura strimță, îngust găitănă,
Intra în cizme galbeni ce zornăia în pînteni...*

(G. CĂLINESCU, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, 1941, p. 143-144)

Poate că originalitatea cea mai izbitoare a lui Heliade trebuie căutată, în conformitate cu temperamentul lui, în expresia sentimentelor de indignare și revoltă. „*La violentă de injurie vom opune violentă de cuvânt*“ scrie Heliade chiar la începutul *Echilibrului*, iar în altă parte, vorbind despre „*biciul sarcasmului indignațiunii noastre*“ (*Echilibrul*, II, p. 322), Heliade își caracterizează propria lui manieră. Autorii vremii își atrag o dată fulgerile acestei indignări: „*La să vadă însă că le aruncați din mâinile voastre cărțile ce ies din sordidele lor butice, din inimile lor și mai spurcate, și din descreieratele lor capete; ia să vă audă că nu mai vreți astfel de marfă... și veți vedea cum se schimbă*“ etc. (*Echilibrul*, I, p. 317). Altă dată ciocoi, personaje politice dubioase, provoacă un adevărat torent de comparații înjositoare: „*Indivizi cu ochi de vulpe, cu gheare de cotoi, ducă nu pot avea de tigru, cu gesturi de momite (și de suitarii); de au limbă, e ca să mintă, să calomnieze; de au inimă, e un fel de tăgârtă, unde să-și ție tezaurul feloniei și perfidiei, ce le face toată forța*“ etc. (*Echilibrul*, II, p. 79). În cursul acestor revărsări ale indignării și mâniei, se încheagă și câte un portret fizic, în care scriitorul, în genere retoric și abstract, dovedește că ochiul său vede, deși trăsăturile pe care le surprinde sunt oarecum schematic și caricaturale. [...] În acumularea atâtor trăsături, sunt unele de o savoare particulară. Pentru a zugrăvi impostura generozității sau excesul încrederii în sine, evocarea

insului care își depune „cu pumnul“ paraua în discul bisericii sau al aceluia care, intrând pe ușă, dă impresia a avea „două piepturi unul peste altul“, sunt viziunile unui scriitor deosebit de înzestrat. Pornirea unui temperament coleric este inspiratoarea acestor portrete, cum se găesc destule în opera lui Heliade. Niciodată pictorul nu-și privește modelul, uitându-se pe sine. Imaginile sale sunt susținute și colorate pe dinăuntru de sentimentul său aprins.

Aceluiași sentiment însă i se datoresc și accentele sale himnice, expresia venerației sau a fervei cutremurate în care propria mânie temperamentală își află oarecum complementul moral. Astfel, *Imnul pentru holeră*, scris în 1831, anunță *Cântarea României* a lui Alecu Russo, cu o accentuare poate încă mai apăsată a celui ton aspru și sublim, a cărei origină urcă până la versetele *Vechiului Testament* [...]. Scriitorul știe să vestejească și să blesteme sau să râdă cu un sarcasm neîmblânzit, se pricepe să și adore, deși Dumnezeu cărui i se adresează rugăciunea sa este mai degrabă unul în care mânia răzbunătoare este oricum mai puternică decât dragostea și iertarea.

(TUDOR VIANU, *Arta prozatorilor români*,
București, 1941, p. 27-28)

Există o familie de spirite pe care critica noastră a observat-o de mult: D. Cantemir, Heliade, B.P. Hasdeu, N. Iorga; erudiția și enciclopedismul lor le-a configurat o fizionomie înrudită, și poate și orgoliul lor, învederat și la D. Cantemir [...], dar Cantemir e un orgolios rece, lucid, în timp ce Heliade, Hasdeu și Iorga sunt energii temperamentale, spirite militante și memorialiști de o accentuată autolatricie; *Amintirile unui proscris* și *Memoriul asupra istoriei regenerării Principatelor Române* ale lui Heliade, *Jurnalul de tinerețe* al lui Hasdeu și *O viață de om* a lui N. Iorga, scrise la epoci atât de îndepărtate și împrejurări de viață distincte – ne pun în față o „familie de spirite“ uimitor de asemănătoare. Tonul de profetism laic, manifestat prin invectivă și exaltare, culoare temperamentală pe care știința însăși o împrumută în expunerea lor, sunt atribute comune acestor trei spirite, iar revărsarea poligrafică heliadistă, hasdeană și iorghistă afirmă un imperialism cultural de care epocile respective s-au resimțit succesiv; o identică voință de putere a emanat fiecare la timpul

său și s-a vorbit de heliadism, hasdeism și iorghism ca de fenomene colective fiindcă au implicat atâtea planuri în multipla lor activitate. Evident că nici Heliade, nici Hasdeu și nici Iorga nu s-au realizat în toate domeniile de manifestare, deși ramificația intelectuală îi caracterizează deopotrivă. Orientându-se vulturește în epocă, au intenționat să prindă din zbor și să acapareze, concomitent sau succesiv, istoria trecută și care se face, poezia și drama, ziaristica și critica, filologia și spiritismul, politica militantă și atitudinea ideologică, Universitatea și Academia, cu înverșunare și cu un fel de iluminat fanatism care le-a adus admiratori idolatri și adversari ireductibili [...] în familia de spirite pe care o alcătuiesc atât de omogen, în unele privințe, și între atâtea nuanțe prin care se deosebesc, aleg un singur domeniu, în care s-au străduit cu egală râvnă și cu egală neaderență: beletristica. Temperamente volitive, Heliade, Hasdeu și Iorga au tins să fie și poeți, cu o stăruință nevindecabilă și cu o inegalitate asemănătoare. S-ar putea spune că au dat repetate asalturi cerății Poezia, că au înconjurat-o cu feluri de arme, fără a o sili la capitulare.

(POMPIIU CONSTANTINESCU, [*O familie de spirite*], cronică la radio, 5 apr. 1945; în *Scrieri*, ediție de Constanța Constantinescu, vol. VI, București, 1972, p. 224-225)

Toate teoriile și concepțiile social-politice conservatoare formulate de Eliade în ultima parte a vieții, după înăbușirea revoluției de la 1848-1849, sunt fondate pe o teorie filosofică centrală care asigură în grad înalt unitatea unui sistem de gândire în aparență neomogen și oferă în același timp cheia pentru înțelegerea lui. Această teorie filosofică cheie este teoria echilibrului între antiteze. Ea are o factură net idealistă și e impregnată de un misticism bizar și de un împăciuito-rișm extrem, care-și vor pune amprenta pe întreaga operă de bătrânețe a lui Eliade. Două dintre cele mai răsunătoare teorii lansate de Eliade în pragul celui de al șaptelea deceniu al veacului trecut, și anume teoria „boieri și ciocoi” și teoria înrudită „doi 1821, doi 1848”, constituie doar niște simple anexe ale teoriei echilibrului între antiteze.

Prima și cea mai cuprinzătoare expunere (circa o sută de pagini) a principalei sale teorii a fost făcută de Eliade în introducerea la *Istoria critică universală*, o lucrare prin excelență mistică scrisă în timpul

surghiunului în insula Chios (1851–1853) și apărută postum în 1892, în două volume care tratează numai istoria antică. Într-o scrisoare din anul 1856 către un discipol, Eliade rezumă pe câteva pagini „știința sa trinitară” și arată că a redactat, pe trei coli, o prescurtare a ei în limba franceză, care n-avea să vadă însă lumina tiparului. O a doua expunere amplă a științei trinitare se găsește în lucrarea *Isahar sau Laboratorul*, intitulată și *Echilibru între antiteze*, apărută treptat între anii 1859 și 1869. Dacă prima formulare a teoriei echilibrului din *Istoria critică universală* cuprinde o serie de speculații metafizice care lipsesc în *Isahar*, în schimb formularea din *Isahar* e mai bogată în exemplificări din domeniul societății [...].

Teoria echilibrului între antiteze nu este o teorie originală. Vom vedea că Eliade a împrumutat-o de pe unde a putut, fiindcă servea perfect intereselor și orientării sale practice mai vechi. În schimb, Eliade manifestă o anumită originalitate – adeseori chiar prea multă – în aplicarea teoriei echilibrului la realitățile românești ca, de pildă, în cazul născocirii teoriei „boieri și ciocii”. Originalitatea lui Eliade se vedește însă mai ales în perfecționarea unor rețete practice conciliatorist-oportuniste, folosite de el incidental și înainte vreme, dar care dobândesc abia acum o fundamentare teoretică deplină și o aplicare din ce în ce mai intensă, care va deveni de-a dreptul stereotipă. Principalele procedee sau rețete practice ale lui Eliade, stereotipizate cu ajutorul teoriei echilibrului, sunt în număr de trei: 1) aruncarea între focurile convergente; 2) predica dublă; 3) formula sau lozinca ambiguă.

(RADU TOMOIAGĂ, *Critica teoriei echilibrului între antiteze*, în *Cercetări filosofice*, IV/1957, nr. 1, p. 78–79, 80)

Creația lui Heliade e probabil mai însemnată prin ceea ce scriitorul a stimulat în juru-i decât prin contribuția sa literară propriu-zisă. Dacă el n-ar fi fost, n-am fi pierdut doar opera lui, ci și operele altora. Heliade e unul din cei mai hotărâtori agenți ai acelei fermentații spirituale care a izbucnit în Țara Românească în preajma răscoalei lui Tudor Vladimirescu, a continuat să se dezvolte în tot lungul secolului al XIX-lea și, arzând etapele, a suit cultura noastră

în intervalul a trei sferturi de veac de la provincialismul modest al Văcăreștilor la universalitatea geniului eminescian.

Beletristica e una din fațetele activității lui Heliade. Pasiunea de a pune pietre fundamentale pe toate terenurile virane ale culturii, spiritul receptiv, rapiditatea concepției, încrederea neclintită în propria-i persoană – totul l-a împins pe scriitor să producă în domeniile cele mai diverse, de la filologie și istorie biblică până la filosofie și teorie literară. Lipsa de tradiție a culturii noastre și aprinderea romantică a epocii, de a clădi pe mari dimensiuni, căutând rădăcinile instituțiilor actuale într-un trecut îndepărtat și vizând, într-o intuiție de unitate în pluralitate, solidaritatea diferitelor ramuri de cunoaștere umană, i-au favorizat și consolidat tendințele enciclopedice.

Concepția lui Heliade despre literatură și misiunea scriitorului se desface din nevoile țării și corespunde până la un punct intereselor obiective ale dezvoltării istorice. Ca cei mai mulți dintre contemporanii săi, el a pornit de la luminism: credea în atotputernicia procesului de instruire, capabil tocmai prin aceea că alungă norii ignoranței și edifică intelectul, să transforme societatea și să-i remedieze neajunsurile; credea că opera literară trebuie să urmărească un scop moral și patriotic, că ea are datoria să corijeze și să educe. Din această convingere, că literatura e un instrument al luminării și că ea posedă forța de a înălța poporul român din starea lui de înapoiere și umilință, Heliade a dedus o întreagă politică culturală. După cum se știe, el a înființat ziare, a dat avânt teatrului, a tradus și a pus să se traducă, a editat pe alții și a creat singur, cu o râvnă neobosită. I s-a reproșat mai târziu lipsa de spirit critic, interpretându-se în mod caricatural faimosul apel: „scriți cât veți putea și cum veți putea!“ De fapt, punctul său de vedere a fost istoric și de bun-simț“.

(PAUL CORNEA, *Contribuții la definirea profilului ideologic și artistic al lui I. Heliade Rădulescu*, I, în *Viața Românească*, nr. 8, 1961; cu titlul *I. Heliade Rădulescu sau „echilibru între antiteze“* în vol. *Studii de literatură română modernă*, București, 1962, p. 174–175)

Oricât de naivă, gândirea lui Rădulescu este cea dintâi ce străbate, înaintea lui Eminescu, o operă literară și-i dă sens și unitate. Poetul are viziunea grandioasă și totală, viziunea unicului în trinitate.

La început, propozițiile lui sunt vag voltairiene și francmasonice. În 1836 susținea că Dumnezeu e unul pentru toți, revelat în treime... „Aflați dar că Duhul și Materia sunt două începuturi vecinice din care se alcătuieste tot universul și-n care Dumnezeu e pretutindeni, îmbrățișând totul, fiind în toate pe subt toate și peste toate.“ Tatăl e autoritatea supremă, Fiul e materia și Duhul Sfânt mintea universală. Ideile sunt eretice, panteistice și în legătură mai mult cu esoterismul kabbalistic, foarte răspândit în societățile secrete ale vremii. Într-un alt articol, puțin mai târziu, Eliade aplica treimea la om, sub numele de treism, făcând în fond un paralelism obișnuit în toate sistemele esoterice între macrocosmos și terestrul Adam. Omul are un trup și un spirit care-și găsesc mărișul în morală. Imaginea mărișului poate explica de ce Eliade, dându-și ori nu seama, a tradus *Cântarea Cântărilor*. [...]

Acesta este „echilibrul“ lui Eliade, mesianismul lui, întemeiat nu pe desfacerea istorică de antiteze, ci pe opoziția permanentă între factorul patern și cel matern, între vorbitor și auditor, profesor și elev, guvern și popor. Eliade e departe de a fi un reacționar și pentru femei vrea egalitate, ba chiar dreptul de a purta propriul nume (cocoana Safta, cocoana Catinca). Socotindu-se inspirat de Iahve universal, poetul pune aluziv în *Biblie* simulacrul lui Moise. Din pornirea de a privi lucrurile cosmice, comună romanticilor, a ieșit la Eliade intenția de a-și grupa opera ciclic și în patru volume [...].

Eliade e un mistic la modul dantesc, cu uriașe viziuni profetice. *Anatolida sau omul și forțele* ar fi fost adevărata „biblică“, poemul în douăzeci de cânturi al omului, de la creație până la victoria asupra Forței, amestec de soteriologie și program social, soluțiunea în veac a problemei sociale fiind totdeauna cheia mântuirii spiritului, a cetății eterne. Și, ca în orice sistem cu preocupări soteriologice, mântuirea nu este individuală, ci colectivă. Comunitatea creștină, „Biserica“, se înlocuiește cu „Popolul“, și pe o treaptă mai sus, cu liga popoarelor, cu umanitatea. Aceste idei zburau atunci în aer, în emigrația iredentistă, emițătorul principal de mituri abstracte fiind Giuseppe Mazzini, cel cu „Dumnezeu și poporul“.

(G. CĂLINESCU, *Ion Eliade Rădulescu și școala sa*, text stabilit și adnotat de Al. Piru, București, 1966, p. 48, 54-55; *Istoria literaturii române...*, ed. a II-a, București, 1982, p. 129, 131)

Terminându-și peregrinările prin capitalele apusene, Heliade va începe să redacteze, după stabilirea sa în Chios în 1851, o ciudată *Istorie critică universală* pe care nu a terminat-o și din care au fost publicate postum două volume. El își propunea să realizeze o istorie a omenirii din antichitate și până în zilele sale. Începând lucrul la sfârșitul anului 1851, în februarie 1853 avea deja scrise „trei mari volume“. Plecarea sa la Constantinopol în decembrie 1853 și evenimentele care au urmat se pare că l-au făcut să întrerupă redactarea, deși Heliade ne lasă să înțelegem că ar fi continuat-o până la zi, incluzând și istoria românilor și având intenția s-o publice. Volumele publicate postum cuprind, pe lângă o introducere în care Heliade își expune părerile despre obiectul istoriei, și un rezumat al filosofiei sale, unele considerații asupra evoluției omului și societății și îndeosebi o trecere în revistă a mitologiilor antichității asiatice și egiptene, însoțite de largi extrase din vechile lucrări religioase. Redactându-și lucrarea, Heliade era convins de succesul ei întrucât „o astfel de istorie nu s-a scris încă“. Modul în care a conceput-o face într-adevăr din ea o lucrare originală, deși preocuparea pentru cosmogoniile Orientului se întâlnește în această perioadă în unele cercuri ideologice din Apus, iar idei asemănătoare cu cele ale lui Heliade le găsim în lucrări anterioare ale lui P. Leroux, Fabre d'Olivet, Lecouturier, la care se adaugă și unele idei preluate de la Vico, Michelet, Montesquieu, Rousseau. Tocmai îmbinarea acestor influențe și întretărirea lor cu unele idei dragi lui Heliade este interesantă de urmărit pentru că din punct de vedere științific, ca și metodic, lucrarea este de o valoare scăzută, ceea ce a determinat cercetătorii să se oprească foarte puțin asupra ei, neglijând astfel și unele din ideile expuse în cuprinsul său [...].

O caracteristică principală a dezvoltării omenirii, în concepția lui Heliade, este progresul. Conform teoriei sale filosofice asupra raportului între progres și conservare, evoluția progresivă a omenirii se desfășoară treptat, orice progres fiind consolidat printr-o conservare care, la rândul ei, constituie punctul de plecare pentru un nou progres, idee pe care pare s-o fi împrumutat de la Lecouturier. Ceea ce trebuie remarcat mai ales este convingerea sa că progresul este infinit și

continuu, neadmițând o evoluție în zig-zag. Chiar dacă nu pornește de la o înțelegere dialectică a lucrurilor, ideea este deosebit de valoroasă dacă ne gândim la epoca de adânci transformări social-politice în care a fost emisă. Punctul final al progresului este, după Heliade, perfecțiunea. Cum însă aceasta este plasată în infinit, neputând fi atinsă vreodată, omenirea ajunge doar la perfecție relativă, la perfectibilitate, mișcarea spre perfecțiune accelerându-se treptat, odată cu dezvoltarea societății. În mod practic, evoluția omenirii se realizează în forma unei spirale care se lărgește mereu. Ca și Vico, Heliade consideră că diferitele societăți progresează și regresează, dar, spre deosebire de istoricul italian, el subliniază, adoptând o idee a lui Michelet, că o societate decăzută poate renaște „ca fenicele din cenușele sale, la un al doilea sau mai multe perioade“.

(V. CRISTIAN, *Ion Heliade Rădulescu și istoria universală*, în *Analele științifice ale Universității „Al.I. Cuza“ din Iași*, serie nouă, secțiunea III, istorie, tom XII/1966, p. 68, 73-74)

Cu Heliade Rădulescu suntem în plin romantism major. Nu numai concepția despre poezie a acestui vizionar se încheagă din fantasmе cosmice și mistice, ca la englezul Milton, pe care de altfel l-a imitat în *Anatolida* sa, dar acum poemul își durează o plasmă de suavități și de curenți puternici, adevărată muzică de rotiri astrale.

Ca mijloace de expresie, Heliade e încă adeseori un primitiv; termenii lui diformi ori originali, precum *a se esmulge*, *încentrare*, *a se înface*, *coborământ*, *estime*, *unime*, denotând apetență metafizică, ajung să câștige însă, în curgerea de armonii a poemului, un anumit farmec tocmai al primitivității, ca monstruozițările din pictura lui Bosch sau Memling (delicate monstruozițări, dintr-o teratologie lexicală, uneori atât de simpatice, aflăm și la Bolintineanu), îngerii și demonii ce populează din belșug fantezia lui Heliade au de altminteri naivitățile și grotescul acelor geniali primitivi. Monștri de cuvinte asemănători cu cei pe care i-am citat mai sus vor reapare, în poezia noastră, odată cu traducerile dantești ale lui Coșbuc, cu care corespondența se poate lărgei până în inima viziunilor. Dar suflul divin

(în sens dantesc) și suflul mitic din poezia lui Heliade sunt de o prospețime care nu va reînvia curând. Nici la Eminescu – ai cărui îngeri-stele, ce i-au înfierbântat imaginația și visul tinereții, vin desigur din influența heliadescă – nu vom regăsi starea de beatitudine imnică și ruptura morală din *Căderea dracilor*. Heliade e mai grav în ideile sale poetice decât toți urmașii, căci el atinge, halucinat de chemările misterioase, pragul ultim al mitului, acea zonă ideatică pură, visată de romantici, în care germinalul și divinul scapără valuri de scânteii ale focului primordial. Reconstituind poematic mitul androgenului sau laudând simetriile paradisului, cântând Fecunditatea primă sau sfâșierea universului moral, aripile lirismului lui Heliade au un avânt unic în poezia noastră. Și dacă de cele mai multe ori instrumentul artistic heliadesc e grosolan și nu scoate sunetele voite, o dată cel puțin, în *Căderea dracilor*, expresia culminează, focul arde intens și cântă cu răsunset celest.

(I. NEGOIȚESCU, *De la G. Călinescu la Heliade Rădulescu*,
în *Familia*, II/1966, nr. 11, noiembrie, p. 19;
în vol. *Însemnări critice*, București, 1970, p. 33–34)

Să recunoaștem că rămânerea în țară a stimulat în chip nebănuit ambiția scriitorului de a-și evidenția capacitățile, momentan neevaluate la justa lor valoare, și l-a constrâns să recurgă la alternativa – mai ingrată, dar într-un sens mai fructuoasă și mai bogată în satisfacții – de a se ajuta singur în desăvârșirea formației intelectuale; ceea ce, cu însușirile lui, nici nu era așa de greu. Iar lucrul cel mai important e că rămânerea în țară a oferit firii dinamice și nerăbdătoare de a se afirma a lui Heliade șansa de a fi solicitată neîntârziat la câteva lucrări de însemnătate excepțională, pentru care circumstanțele deveniră rând pe rând favorabile: fără profesoratul său de la Sf. Sava, fără întâlnirea în acel răstimp a lui Dinicu Golescu și fără o cunoaștere *de visu* a realităților locale din cel de al treilea deceniu al veacului trecut, ar fi devenit Heliade autorul *Gramaticii* și fondatorul *Curierului românesc*, cele două mari titluri de glorie ale sale? [...]

În privința lui Heliade, primii ani de formare sunt în orice caz revelatori, după cum nădăjduim că s-a văzut. Nimic din ceea ce începe

să clădească el nu se sprijină pe o temelie sigură, la adăpost de seisme și surpări: antinomii în ordinea înzestrărilor native, antinomii în materie de educație și instrucție – iată factorii pe care se întemeiază dezvoltarea sa încă dintru început. De la *Biblie* la materialişti francezi, de la învățăturile de orientare „cosmopolită“ (în sensul de atunci al termenului) primite în școala grecească și până la predica națională a lui Lazăr, îndrumările acelor ani se contraziceau cel puțin în parte una pe alta, semnalând în felul lor convulsiile unei societăți care își căuta un nou mod de existență; mai e de mirare că, având o formație inițială atât de eterogenă, Heliade va încerca mai târziu să împace ceea ce era de neîmpăcat, bunăoară *credința* cu *știința* sau *progresul* cu „*conservația*“, considerată în afara oricăror discriminări? Singurul lucru care rămânea totuși sigur, în mijlocul atâtor oscilații, era cel subliniat de Engels doar în legătură cu Renașterea, însă valabil desigur – în proporții diferite – pentru orice epocă de *renaștere*: că se simțea adică nevoia unor „titani ca gândire, pasiune și caracter, ca multilateralitate și erudiție“. Fără să exceleze pe de-a-ntregul prin asemenea însușiri (datorită în parte și condițiilor de extremă înapoiere în care se efectua renașterea noastră), Heliade dispunea de câteva dintre cele absolut indispensabile cerințelor locale de pe la începutul secolului trecut; de unde și timpuriul sentiment al propriei vocații, al unei *misiuni* care-i revenea, după cum am observat, și care i-a permis pentru un timp să apeleze cu precădere la ceea ce era mai pozitiv în personalitatea sa. E marele său merit de a fi înțeles atunci ce se aștepta de la el. A început modest și cu mijloace modeste; dar pe parcurs a știut să-și asocieze energii și mijloace corespunzătoare realizării în întregime a rolului său de *luminător*. Și, asemeni tuturor luminătorilor, a contribuit astfel la declanșarea unor procese sociale pe care era departe de a le fi prevăzut.

(GEORGE MUNTEANU, *Atitudini*, EPI., 1966, p.177, 178–179)

Acesta este Ion Eliade Rădulescu. El are în primul rând maliție, sarcasm crud, un râs hohotitor, menit să nimicească pe adversar într-o satiră necruțătoare. Umorul, privirea cu îngăduință a dizarmoniilor vieții, duioșia, nu-l caracterizează și numai rareori îl găsim dispus să glumească pe seama lui însuși, ori pe seama unor anomalii de care nu

e vinovat cineva anume, ca anomaliile scrierii chirilice sau imperfecțiunile limbii. În majoritatea cazurilor, Eliade caută și descoperă o victimă a instinctului său comic, a pornirii nestăpânite de a face haz. Veselia lui Eliade, bizuită pe observația umanității tipice, caracterologice, este de origine clasică. Cele câteva portrete ale sale, ca și anecdotele presărate de-a lungul paginilor filosofice sau memorialistice, bufoneriile lingvistice, articolele de critică, sunt de orientare și de structură clasică, indiferent de modele.

Lipsit de imaginație epică, Eliade e înzestrat cu o mare imaginație fantastică și e un remarcabil, oricât de rebarbativ ar părea la o privire superficială, gânditor, constructor de utopii ca și de imagini eshatologice, un poet al marilor spectacole infernale și paradisiace. Intențional și în forme nedesăvârșite, pe alocuri aride sau chiar grotesci, Eliade este cel mai dantesc poet al nostru înainte de Macedonski, care-l continuă sub acest aspect. Credem a nu greși socotind epopeea eliadescă, rezultată din conjugarea influențelor renescentiste și iluministe (Dante, Tasso, Milton), barocă.

Există o altă latură a poeziei lui Eliade care ține de preromantism și de romantismul activ, o fază lamartiniană și alta hugoliană, importante, cea dintâi pentru tendința de înnoire a lirismului românesc, cea de-a doua pentru tendința de angajare a lui în lupta pentru idealurile generoase.

(Al. PIRU, *Introducere* la I. Heliade Rădulescu, *Opere*,
ed. Vl. Drimba, vol. I, București, 1967;
Permanențe românești, București, 1978, p. 84-85)

Răspândit în toate azimuturile sferei spirituale a vieții, Heliade nu este un literat, un scriitor, un poet. El este un personaj, o personalitate marcată cu însemnele geniului, dar și cu cele ale neputinței în fața gigantismului sarcinii asumate. Sarcina nu e numai gigantică. Era totală, impunea prezența unui spirit atotcuprinzător, temerar până la absurd. În acest sens, Heliade a fost providențial. Adâncimea activității sale se măsoară, paradoxal, prin mărirea suprafeței pe care s-a desfășurat.

Contradictoriu, antitetic, chiar „nebun“ uneori (în sensul tenacității cu care descoperă congruențe între cele mai depărtate

fenomene), personajul uriaș pe care-l reprezintă Heliade îngemănează opera și viața, cu *toate* fațetele și ascunzișurile lor. Heliade este realist și abscons, limpede și confuz, răutăcios și iubitor, naiv și ironic, tradiționalist și italianizant până la nefiresc, naționalist dar și debitor entuziast față de cultura europeană. Opera lui cuprinde germeii tuturor curentelor ulterioare din literatura noastră.

(LEONID DIMOV, în *Lucașfărul*, an. XIII, 1970, nr. 4)

I. „Spontaneu lumea se-nchină.

Domnul trece în mânie“

Heliade Rădulescu a fost mai mult decât un geniu și mai puțin decât un geniu. El este primul monstru sacru al literelor românești. Ideea de geniu încorporată în ființa unui poet anume te duce cu gândul mai degrabă la un înger sau la un demon.

Heliade Rădulescu n-a fost nici înger, nici demon. El este comparabil întru totul ca personalitate cu cezarii. El a fost aidoma unui cezar. Petele mari și neguroase de umbră, în bataie cu lumina aidoma unui crin, l-au pus sub semnul focului cel niciodată decăzut la ipostaza umilului jar.

Despre Heliade Rădulescu ar trebui scris așa cum odinioară Suetonius scria despre cezarii Romei. Mai întâi despre firea sa cea înălțătoare și mai apoi despre firea sa cea coborâtoare. Mai întâi despre gândurile sale de imperator al culturii române și mai apoi despre dezastrul neîmplinirii sale.

În togă albă și cu steagul în mână el a pătruns în balada populară ca ființă vie. E poate singurul dintre cărturari care a ajuns cântec el însuși, înainte de a apuca să-i cânte el pe alții.

Mă întreb cu mirare: cum de nu a fost adorat de istoria sufletului literaturii române Heliade Rădulescu?

Iăutarul l-a putut cânta iar istoriograful s-a dovedit surd la aceasta?

Cezar fără Romă. Heliade a presat zidul limbii vorbite spre latinitate. Acest sentiment straniu al schimbării limbii întru dovedirea nobleții ei arheologice noi nu-l mai putem înțelege astăzi. Dar el era pe deplin de înțeles în perioada afirmării voinței de sine a poporului nostru. Ne-o dovedesc Școala ardeleană și ultimul – și cel mai strălucit

reprezentant al ei în poezie – Heliade. Ca și Suetonius, ar trebui să vorbim despre amforele pline cu sesterti pe care cezarul Heliade i-a azvârlit în arenă.

Ar trebui să spunem că visurile lui, ca și norii, au fost primele care au plutit pline de ploaie fertilă peste conștiința estetică a României încă neunită cu sine.

Ar trebui, ca și Suetonius, să spunem că cezarul Heliade era peltic în rostire și nu prea înalt de stat, că avea nas vulturesc și că purta o togă albă. Ar trebui să spunem că era mândros în idee și generos în susținerea ideii. Ar trebui, ca și Suetonius, să amintim despre cezarul Heliade că atunci când se iveau în inima curată și confuză, doritoare de ideal și îndoită de speranțe a Bucureștilor, când el „Domnul, trecea în mânie“, „spontaneu, lumea se închina“.

II. „Sărutare, lemne triste, ce verzi, galbine-nnegriți!“

Heliade n-a fost niciodată, ca poet, nici traducător, nici imitator, deși poezia sa este plină de traduceri și de imitații.

„Salut! bois couronnés d'un reste de verdure!“ nu are nici un fel de translație în:

„Sărutare, lemne triste, ce verzi, galbine-nnegriți!“

Prea talentat, poetul topește în căldura mâinii sale filigranul de argint ca să-l reoarne în făptura unei cupe.

Ca și Ion Barbu mai târziu, în alt secol „traducând“ *Viata și moartea regelui Richard al III-lea*, nimic din ce a pătruns din afară înlăuntrul sensibilității sale nu a mai fost redat naturii, aidoma.

Și nici nu s-ar fi putut. Idealurile lui Heliade Rădulescu – căci Heliade Rădulescu a avut *idealuri* – erau cu mult prea mari ca să încapă în ele vreun model, ori ca să le șuiere vreun crivăț.

Idealurile au izbucnit toate deodată prin destinul de flacăra al lui Heliade. Trebuiau să izbucnească toate deodată prin cineva. Dacă n-ar fi fost el, precis ar fi izbucnit printr-o crăpătură în munți.

Eram înaintea emancipării noastre naționale, dar după secole și secole de existență. Ce a văzut cu ochii omul Heliade, ce a citit cu ochii și ce a auzit cu urechile, i-au umplut numai trupul de sămânță – care, brusc zvârlită în câmp, dă rădăcină, tulpină, floare și fruct.

Gândirea lui și visurile lui l-au depășit cu mult. Destinul care l-a încoronat la naștere nu a fost destinul unui om, ci destinul unui cezar. [...]

IV. „Ah! inima-mi svâcnește!... și zboară de la mine!”

Faptul că Heliade a visat un mare și unic poem, o *Iliadu* sau o *Odisee*, o *Divina comedie*, sau un *Paradis pierdut*, faptul că a putut să-și închipuie posibilitatea unui astfel de poem de amploare pentru literatura română, ne demonstrează piscul gândirii sale, dar și trauma sa mortală. În plin secol burghez poemul de amploare, ca și *Albatrosul* lui Baudelaire, se încurcă în propriile sale aripi.

Când creația unei mitologii nu mai este cu puțință din pricina apariției tipologiei – poetul visa o mitologie. Însuși Eminescu în adolescența sa târzie, visa epopei. Cu puțință nu mai era decât tragicomica epopee a lui Budai-Deleanu. Dar nici ea, poate că nu a fost cu puțință din moment ce contemporanii nu au cunoscut-o. [...]

(NICHITA STĂNESCU, *Iliade, Heliade...*, în *Luceafărul*, XIV/1971, nr. 3, p. 3, republicat în vol. *Cartea de recitare*, București, f.a., p. 62–64)

Orgoliul este dominantă caracterului său. Din tinerețe avea cu ce să se fâlească. Nu-l luase Gheorghe Lazăr, fostul său dascăl, ca „asociat la cursul de matematică și geometrie”? Nu condusese singur școala, apoi, la redeschiderea cursurilor de la Sf. Sava, timp de șase ani? Cum prea bine observă Al. Piru, după care cităm în continuare, acești ani au conferit lui Eliade „o aureolă de apostol, neștearsă în activitatea sa viitoare”. Așa se întâmplă, în bine și în rău, cu întâia etichetă care pecetluiește o carieră, indiferent de avatarurile ei ulterioare. [...]

Inspirația folclorică a operat acel transfer de persoană care dovedește popularitatea lui Eliade, mai reală decât aceea a altor revoluționari, oricât de prudente ar fi fost unele din atitudinile lui. [...]

Activitatea lui publicistică nu conține nici în exil, la Paris. Al. Piru ne dă o listă impresionantă de periodice franceze la care a

colaborat: *La Réforme, La Presse, Le Temps, L'Europe démocratique, Le Positif, La Démocratie pacifique, La République*. Poate și altele! [...]

Al. Piru mai spune despre exilat: „Își întreținea singur cultul, cochetând cu mișcarea progresistă europeană și pozând în «martir al libertății»“. Că se iubea pe sine, cine l-ar fi putut învinui pe omul rămas singur și departe de ai săi? Eliade nu cocheta cu acea mișcare, ci credea într-însa, așteptând de la o Europă unită și federată, pe baze democratice, salvarea țării lui. Sunt documente care atestă europenismul său, de autentic democrat burghez.

S-a glosat mult și rău despre filoturcismul lui Eliade. Nu este însă dovedit că „i se dădu titlul de bey“, care se acorda fie turcilor care au dat dovezi de mari capacități, fie unor străini, ca Ion Ghica, pentru fapte marcante, cum a fost pacificarea insulei Samos și stărpirea piraților care o bântuiau. Dacă numele lui Ion Ghica n-a avut de suferit pentru o răsplată meritată, care nu l-a făcut să uite că era român și să se întoarcă în țară, demitându-se și renunțând la titlu, de ce să lăsăm o pată pe reputația unui om care a putut greși în alte împrejurări, dar nu s-a turcit ca să-i fie bine lui și alor săi. [...]

Pozitivă, așadar, în privința reconsiderării literare, micromonografia lui Al. Piru își împlinește strălucit scopul de a ne introduce în opera literară a lui Eliade, dar nu este tot atât de dreaptă cu omul, cum spune d-sa, uneori depășit de evenimente, dar al cărui efort de participare, cum însuși recunoaște, „nu este mai puțin dramatic“.

(ȘERBAN CIOCIULESCU, *Pro I. Heliade Rădulescu*,
în *România literară*, III/1971, nr. 47, p. 7)

Dintre sursele teoretice ale filosofiei lui Eliade nu poate fi în nici un caz trecută cu vederea influența concepției despre lume a francmasoneriei, care constituie unul dintre atât de numeroasele puncte de asemănare între Eliade și Proudhon, în ciuda faptului că perioada în care amândoi au frecventat în tinerețe loji masonice a fost foarte scurtă. Francmasonii au instituit un adevărat cult al muncii, opunând reprezentărilor feudalo-absolutiste ale unui Dumnezeu-monarh imaginea unui Dumnezeu-constructor, personificare a

mesteșugarului. Tripla emblemă a masoneriei era alcătuită din firul de plumb, cumpăna zidarului și echer. Remarcăm în treacăt că atitudinea francmasonilor față de „mesteșuguri și arte“ sau față de „industrie“ concordă pe deplin (mai puțin misticismul concepției lor) cu atitudinea lui Diderot și D'Alembert și că ea a precedat „industrialismul“ lui Saint-Simon, de care Eliade era entuziasmat încă din deceniul al treilea al secolului trecut. Alături de concepțiile fiziocraților, care puneau principalul accent pe munca câmpului și pe bogățiile agricole, concepțiile francmasonilor au avut neîndoiește partea lor de contribuție în faptul că Eliade a proslăvit munca fizică și a dat primelor două părți din *Echilibru între antiteze* denumirea semnificativă de *Isahar sau Laboratorul*. Nu este de altminteri exclus ca filosofia masonică să-și fi exercitat influența asupra însăși teoriei echilibrului între antiteze, așa cum și-a exercitat-o în mod cert asupra teoriei echilibrului a lui Proudhon. Primit ca ucenic la 8 ianuarie 1847 în loja masonică din Besançon, Proudhon relatează că ideea cea mai importantă a teologiei masonice este ideea de *raport*, concretizată prin ideea de *echilibru*. „Dumnezeul masonilor... este personificarea echilibrului universal“.

Francmasonii au avut în același timp contribuții substanțiale la studierea și popularizarea vechilor concepții trinitariste. G.D. Scraba s-a referit în acest sens la lucrarea *Les vers dorés de Pythagore* (1813) a celebrului ocultist și teozof A. Fabre d'Olivet, în care pitagoreismul este înfățișat ca o sinteză a concepțiilor trinitariste anterioare. Este foarte probabil ca această carte sau alte lucrări asemănătoare să-i fi căzut în mână lui Eliade, care citea mult și de toate. Tot atât de probabil este ca Eliade să fi cunoscut o altă operă fundamentală a lui Fabre d'Olivet, *De l'état social de l'homme* (1822), reeditată sub titlul *Histoire philosophique du genre humain* (2 volume, 1824). Influențat vizibil de G. Vico, Fabre d'Olivet i-a înrâurit, la rândul său, pe P. Ballanche și P. Leroux, care au avut un rol de seamă în formarea concepțiilor palingenezice și trinitariste ale lui Eliade. Prin precedentul creat de el, Fabre d'Olivet poate să-l fi încurajat pe Eliade în tentativa de a elabora o proprie „istorie filosofică a omenirii“, *Istoria critică universală*, bazată de asemenea pe o concepție trinitaristă, precum și pe ideea că izvorul principal al istoriei antice îl constituie studiul comparativ aprofundat al cărților sacre ale diferitelor popoare.

Subliniem că Eliade nu este, din capul locului, un imitator servil al lui Fabre d'Olivet sau al altor autori de „istorii filosofice“, ci se comportă, ca de obicei, critic și independent. Între concepția sa trinitaristă și aceea a lui Fabre d'Olivet există deosebiri considerabile. Eliade recurge direct la textele sacre antice (*Upanișadele, Avesta, Cartea lui Manu* etc.) și le interpretează în lumina propriei sale concepții trinitariste, teoria echilibrului între antiteze. În chip firesc, el nu împărtășește concepțiile monarhiste-teocratice ale lui Fabre d'Olivet, ideolog reprezentativ al Restaurației. În *Histoire philosophique du genre humain*, Fabre d'Olivet rămâne în esență un conservator retrograd, în timp ce Eliade apare în *Istoria critică universală* ca un conservator progresist.

(RADU TOMOIĂGĂ, *Ioan Eliade Rădulescu. Ideologia social-politică și filosofică*, București, 1971, p. 194–196)

Ridicolă este nu postura lirică, ci limba poeziei heliadești. Inegalitatea straturilor lingvistice creează seismele din interiorul operei. Popularitatea *Zburătorului* nu vine numai din motiv, ci din cursivitatea versului, în vreme ce *Visul și Anatolida*, cu idei temerare, alunecă spre anularea emoției din pricina unui lexic experimental imposibil. Curios, Heliade avea simțul ridicolului când era vorba de adversarii săi filologici, scoțând efecte comice din parodia vocabularului latinist. Nimic nu-i pare însă abominabil în propria artificialitate. Elaborările cele mai fanteziste sunt licheni ai pietrei din care își zidea poemele; sub acțiunea lor erozivă toată arhitectura se năruie. Tradus, Heliade ar fi însă un mare poet al veacului al XIX-lea, suportând orice comparație. Edificiul poetic și-ar recăpăta liniile înăbușire de vegetația parazită, ideile ar reapare în temeritatea lor originară, metaforele și-ar redobândi frăgezimea intențională. Este, de altfel, și concluzia călinesciană: „de n-ar fi trebuit să înceapă totul și să-și cheltuiască energia în lupta pentru formația limbii din învălmășeala căreia nu putea vedea limpede adevărata cale, Eliade ar fi putut deveni un foarte mare poet“. Virtual, el *este* un mare poet, și transpunerea viziunilor lui într-o limbă de circulație, ar dovedi-o.

Alta este situația paginilor de proză. Fără intenția unei consacărți aici, Heliade izbuteste involuntar defrișarea de teritorii inedite, ale prozei pamfletare, reflexive, filosofice, memorialiste, unde – spre

deosebire de poezie – savoarea rezidă tocmai în limba violent colorată, familială, spontană în oralitatea ei pre-caragialeană, nerefuzându-se nici trivialității, nici elanurilor speculative.

Fiziologistul în stil de epocă din *Cocorul Drăgan* depășește simțitor gustul contemporan prin virulența umorilor vindicative din *Domnul Sarsailă*, autorul sau speculând pastașa cu tușe locale în *Fiziologia poetului*. De regulă, pagina de proză mai des citată rămâne *Dispozițiile și încercările mele de poezie* (1838), nu lipsită de haz particular, dar se uită că adevărata proză heliadescă, aceea unde el nu mai *imită* pe nimeni și se *avântă în ape necunoscute cu o îndrăzneală* ce-i era proprie, e aceea din *Biblice*, din *Echilibru între antiteze* și din memorialistica publicată în limba franceză *Souvenirs et Impressions d'un proscrit*, 1850; *Mémoires sur l'Histoire de la régénération roumaine...*, 1851). „Eliade este un prozator excepțional, scrie G. Călinescu, un pamfletar ignorat sub această latură. [...] Ca istoric poate diforma, ca memorialist e neîntrecut. *Memoriile asupra istoriei regenerării*, din păcate rău transpuse în românește, sunt un adevărat roman ingenuu al infatuării profetice.“ Consonantă este și opinia lui Al. Piru, care vorbește la rândul-i despre „farmecul memorialisticii“ scriitorului. Dar atât. Nici unul din acești exegeți ai operei heliadesti nu extinde enunțul către analiza, acestor lucrări. Și totuși, în cazul *Memoriilor asupra regenerării...* (1851), exact intuite de G. Călinescu drept un „adevărat roman“, ne aflăm în fața primei opere (dacă ne gândim că cel dintâi roman autohton notabil e din 1855) unde *istoria* (evenimentul, documentul) și *ficțiunea*, versiunea subiectivă a faptelor, fuzionează într-un mod imprezibil pentru stadiul prozei naționale. Scrise la persoana a treia, *Memoriile* (operă de intenție justificativă, polemică și cu adresă *politică*) marchează în planul *literar* o intenție de *obiectivare* (Heliade-autorul și Heliade-eroul unor epizoade sunt două euri diferențiate) și o alternanță a planurilor epice depășind tot ceea ce s-a îndrăznit în acest sens în epocă. „Romanul“ se înscrie totodată ca o primă imagine epică a evenimentelor de la 1848, cum nu vom mai întâlni alta...

Un aspect cu totul particular al literaturii lui Heliade îl conferă împrejurarea că acesta era, se pare, un foarte bun cunoscător al culturii populare în toate formele specifice de manifestare. S-a remarcat, desigur, în legătură mai ales cu *Zburătorul*, că inspirația campestră care apare uneori în poezia sa vine dintr-o cunoaștere directă a satului românesc, a realităților lui fizice și a credințelor sale superstițioase prefigurându-l în câteva tablouri pe Coșbuc sau pe Iosif. E însă prea puțin. Înainte de Alecsandri și în chip mult mai organic, comparabil doar cu Budai-Deleanu, Heliade folosește în opera sa elemente ale acestei culturi populare, pe care o cunoștea foarte bine și pe care înțelegea să o asimileze nu numai spațiului național de extragere a substanței brute a literaturii sale, ci și să o înglobeze într-o linie de continuitate spirituală, cu efecte concrete și directe în procesul de elaborare artistică, în diversele sale forme de cristalizare, adică în ceea ce are mai intim și mai caracteristic un mare creator.

[...] Cunoașterii adânci a obiceiurilor și simțămintelor poporului li se datorează *Zburătorul*, poemă de o factură cu totul neobisnuită în epocă.

Fără îndoială că tema sa e romantică, jocul nehotărât al sentimentelor, stările incerte de spirit, invazia fabuloasă a erosului în sufletul candid al fetei sunt, toate, frecvente în poezia epocii; ceea ce e particular în poem, ceea ce îi schimbă în bună măsură aspectul este, în primul rând, integrarea acestui complex în formulele și peisajul sufletesc al altui univers, și anume în cel folcloric. Nu este vorba de o simplă transpunere directă a unor credințe și rituri folclorice, nici măcar de o preluare a mentalității, a psihologiei concret populare, ci de o magistrală transfigurare artistică a unor date furnizate, evident, de mitologia populară și de însuși folclorul nostru. Credința în zburător, ca și ceremonialul popular al mărturisirii iubirii stau la baza fabulației, îi furnizează pretextul și cadrul general, însă poezia este de fapt o scenetă, un joc al măștilor, care reprezintă tipuri eterne, ca și ciclurile naturale, cu o construcție elaborată, compusă, îndelung cizelată. Tulburarea și plângerea fetei, monologul ei zbuciumat în aparență oferă o interpretare stilizată a motivului tinerei fete îndrăgostite, adică în esență tot o aplicare a unui principiu clasic și, exceptând materialul lingvistic și datele concrete ale credințelor noastre, care sunt absolut proprii și caracteristice, psihologia eroinei este aceeași care apare la poezii petrarchizante sau la Racine. *Zburătorul*

nu este o poezie „realistă“, pentru bunul motiv că descrierile nu sunt realiste, ci simbolice [...]. Nu jocul nehotărât și șăgalnic al ferei este popular, căci antinomiile sale sunt o convenție proprie eroticii petrarchiste („Un foc s-aprinde-n mine, răcori mă iau la spate“, sau „Obrajii... unul arde și altul mi-a răcit“), și nici tabloul idilic al vițelușei la păscut („Brândușa paște iarbă la umbră lângă mine...“), ci limbajul de o plasticitate extraordinară și universul de credințe și superstiții pe care Heliade le folosește pentru a ilustra o veche temă a literaturii de pretutindeni și dintotdeauna. Heliade se dovedește astfel nu primul poet care simte și transmite valorile poezicii populare, ci primul care și le integrează în chip organic, potențându-le la nivelul capodoperelor literaturii universale, cum vor face mai târziu într-o operă întreagă, nu numai într-o încercare de excepție, Eminescu și Blaga.

Dacă poezia lui Heliade oscilează mereu între clasicismul ei structural și romantismul modelelor, proza sa este un fenomen de spontaneitate, care nu se poate subsuma cu ușurință nici unei formule artistice, pe care de altfel nici nu a avut-o în vedere. Heliade nu scrie proză ca să facă „literatură“, ci pentru a exprima o atitudine și, nu o dată, nu știi unde sfârșește proza de idei și unde începe intenția artistică, ca în prefetele sale mai ales, pline de adresări familiare, de exemple și istorii, semănate pe parcursul unei argumentații aride sau al unei demonstrații teoretice. El este în principiu un moralist, un autor de caractere, de tipuri în sens clasic, și nu de fiziologii; portretele sale sunt sume caricaturale ale unor trăsături reprezentative, și nu numai figura lui Sarsailă, bolnav de boala autorlăcului, – care e în esență o satiră a poetului romantic –, ci și Cuconița Drăgana sau Cuconul Drăgan, care trăiesc nu prin adevărul lor particular (căci trăsăturile sunt șarjate), ci prin verosimilitatea tipului pe care îl reprezintă. Heliade însuși va teoretiza în altă parte (*Echilibru între antiteze*, p. 187–188) satira în sens clasic, prin intermediul tipurilor ideale, cumulând într-un prototip o sumă de trăsături, iar nu hiperbolizându-le pe ale unui individ, refuzând adică particularul, concretul ca marcă a romantismului; el are în vedere și efectul moral al satirei.

(M. ANGHELESCU, *Prefată* la I. Heliade Rădulescu, *Versuri și proză*, ed. de Vl. Drimba, București, 1972; vol. *Scriitori și curente*, București, 1982, p. 94)

Nu vom putea înțelege valoarea unui asemenea efort lingvistic dacă nu-l raportăm la funcția sa, intrinsecă actului însuși de creație așa cum îl înțelege Heliade. Luat în sens pur lexical, un asemenea limbaj este desigur numai „stravagant“ (G. Călinescu). Poetul însă aspiră să învingă dintr-o dată două mari piedici: pe de o parte neajunsurile firești ale limbajului poetic național, care nu-și găsisese încă făgașul (și-l va găsi abia prin opera de întemeietor a lui Alecsandri, care „românește“ poezia, aruncând punțile necesare către folclor); pe de altă parte, sărind și anticipând etapele, poetul tinde titanice către găsirea unui limbaj universal al poeziei, concentrat și apropiat celor mai fine nuanțe ale cugetării poetice, „prețios“ am spune în sensul rigurozității mallarmeene.

Acest limbaj nu ni-l poate da decât ori matematica, ori limbile clasice – adevăr pe care-l desprindem din experiențele poeziei celei mai moderne. Citită astfel, poezia *Anatolidei* va spune mai mult prin „furoare“ (lat. *furor*) decât prin „mânie“, prin „laboare“ (lat. *labor*) decât prin „munca“ etc. Aceeași funcție o au și grecismele: *panhymniu*, *pancosmie*, *talam*, *arhetip*, *epitalam*, *horul* („horul ăstor anghel“), *arpă*, *îmeneu*, *paragraf*, *exiomă*, *apostazie*, *anateme* etc. *Anatolida* fiind un poem cosmogonic, desfășurat în treptele unei ierarhii hermetice perfecte, efortul poetului este acela de a crea un instrument de expresie redus la esență, cu o putere de sugerare maximă, așa cum numai simbolurile sacre o pot avea.

(MARIN MINCU, *Heliade, modelator al conștiinței poetice românești*, în vol. *Repere*, București, 1977, p.55–56)

Materia densă nu e caricatura, ci termenul dual-armonic al spiritului. O dovedesc și singurele două cânturi terminate din *Mihaida*, pe care Heliade o vroia o epopee națională în spirit romantic. Urmând sugestii din Tasso și formula poemei romantice lamartiniene, *Mihaida* rămâne expresia cea mai caracteristică a deltei heliadiste în literatură, căci ea este poema întrupării Logosului în istorie. Epopeea se structurează pornind de la o viziune tassească a topografiei universului. În Cântul I, un lung discurs al divinității (Dumnezeu Fiul sau Logosul) se desfășoară, ca preambul și arhetip al acțiunii istorice,

„sus, mai presus de ceruri“. Discursul divin rezumă sensul istoriei, liberă desfășurare a voinței umane între principiul divin (Alfa) și divina cauză finală (Omega). Limbajul divinității este cuvânt-lumină și poetul încearcă să-l traducă, aproximativ, în limbajul uman printr-un discurs violent neologicistic, care poate motiva acuza de italianism, dar care e corelatul unei intenții estetice: crearea limbajului sublim, îndepărtat de sensurile comune ale termenilor, limbaj-simbol al rădăcinilor primordiale. Căci, între nume și ființă, Heliade simte o legătură magică: primul act uman, similar creației demiurgice, este, în *Anatolida*, numirea lumii, iar căderea în Istorie e o uitare a numelor: „pierzând lucrurile, am pierdut și adevărata însemnare a lucrurilor“ (*Descrierea Europei...*). Coborând, prin sofie cerească, prin vis și prin conștiință, Cuvântul apare, în Cântul II al *Mihaiidei*, întrupat în istorie. Stilistic, Cântul II contrastează vizibil cu primul: discursurile boierilor se desfășoară într-un limbaj familiar, cu intenții de culoare locală, deci de traducere a Logosului în limite de timp și spațiu. *Mihaida* se construiește astfel ca o serie de incarnări descendente ale Logosului, de la nivelul cuvântului-lumină până la acela al limbajului terestru, ce nu i se opune, ci reprezintă, conform deltei prime, fața lui pasivă sau materia.

(IOANA EM. PETRESCU, *Ion Heliade Rădulescu*, în *Mic dicționar. Scriitori români*, coord. M. Zăciu, M. Papahagi și A. Sasu, București, 1978, p. 255; dezvoltat cu titlul *Heliade sau spectacolul Ideii*, în vol. *Configurații*, Cluj-Napoca, 1981, p. 122-123)

Ce poate fi afirmat cu siguranță despre Heliade? Că omul deconcertează prin amestecul insolit de calități și cusururi, prin disponibilitate, prin facultatea de a se înnoi rămânând același, de a sugera unor indivizi diferiți că le e congener. Suflet mistuit de febre, dotat cu o inteligență vioaie, cu o energie inepuizabilă, cu o sere devorantă de a cunoaște, cu ambiția de a juca un mare rol, rol pe care știa că-l merită și, în comparație cu alții, îl și merită efectiv, el pare a fi zidit din contrarii; e deopotrivă rezonabil și exaltat, sincer și poseur, dujos și sarcastic, flexibil și încăpățânat, expansiv și secret. Care e adevăratul Heliade? Infatigabilul promotor al luminării din deceniile

trei și patru, ori cărturarul amar, cu gândurile aburite, care nu-și mai găsea locul în peisajul anilor '60? Raționalistul format de veacul al XVIII-lea, pentru care cultura nu se află în antiteză cu natura, iar Dumnezeu există dar abscons, ori romanticul tumultuos, vizionar, antipozitivist, trăind în aprehensiunea miracolului? Este Heliade exponentul burghezilor și negustorilor bucureșteni la 1848, omul practic, de bun-simt, care-și interpelează cititorul cu familiaritate, într-un limbaj plastic, concret, plin de haz, sau mai degrabă fantastul, rupt de realitatea cotidiană, în comunicare cu esențele, care condamnă mercantilismul veacului și degradarea spiritului în superbe perorații cu accent oracular? Este Heliade un retrograd prin teama de revoluție, glorificarea vechilor instituții ale țării, politica de absolută lealitate față de Poartă, ori un progresist prin visele de federalism european, ideile asociaționiste, socialismul împrumutat lui Leroux, Lecouturier, Proudhon etc.?

Aceste întrebări sunt desigur retorice. Ele vor să spună că Heliade e multiplu, că încercarea de a-l defini prin reducere e zadarnică; deși fiecare ipostază poate fi argumentată, numai combinarea lor e în măsură să-i aproximeze personalitatea. Pentru cine privește de aproape, luând în considerare doar episoade disparate ale biografiei ori atitudini de moment, omul se înfățișează de fiecare dată altfel, iar imaginile sale diverse se opun, se întretaie, dar nu se acoperă.

Acestei structuri morale complexe, de un proteism atât de izbitor, i se adaugă numeroasele contrarități ale creației. Desigur, problematica degajării sensurilor are alt statut la Heliade decât la marii creatori. Capodoperele suscită interpretări variate datorită densității lor semantice; ca universuri non-conceptualizate de ființe și lucruri, ele nu pot fi nici străpunse cu privirea, nici cuprinse cu fantezia, nici definite cu ajutorul categoriilor logice [...]. Râvnind să cânte la toate instrumentele și să deschidă șantiere pretutindeni, Heliade e un scriitor prodig, care sfidează diviziunea modernă a genurilor și repartizarea specialiștilor pe arii de competență limitate. El se ocupă de filosofie, politică, istorie, economie; practică deopotrivă poezia, proza, teatrul, critica, jurnalismul. Autodidact, lipsit de o cultură sistematică, dar deschis, viu, asociativ, dotat cu o remarcabilă capacitate asimilatorie,

Heliade atacă fără sfială toate problemele, stimulând prin exemplul său o intelectualitate încă firavă.

(PAUL CORNEA, *I. Heliade Rădulescu în conștiința criticii românești*.

Prefață la vol. *I. Heliade Rădulescu*, București, 1980; *Itinerar printre clasici*, București, 1984, p. 258–259)

O energie aeriană extraordinară ascunde erosul heliadesc. O parte, o fază a erosului. Cea de început, de dinaintea stabilizării lui. Căci, vom vedea deîndată, Heliade este în poezia erotică mai moralizator decât oriunde. Simțul (*plumbul*) datoriei se afirmă pe acest teren delicat mai hotărât decât în alte domenii. *Discursul îndrăgostit* al lui Ion Heliade Rădulescu este, în esență, un discurs moral, anticipatic moral, plin de sfaturi și de restricțiuni. Într-o *Elegie* din volumul *Meditații poetice* (1830), el se adresează deja soției, „tovarăș vecinic“, de care l-a legat o lege sfântă. Totul e statornicit, pecetluit, doar amintirea mai reține „minutul cel fericit“ când tânărul zărise ființa scumpă și ființa-i spusese cu decizie:

„Tinare,-mi zice, d-acum trăiește
Sub legea singură ce-am sfințit.“

Heliade trăiește, în poezie cel puțin, sub semnul acestei sacre legi. Toate poemele lui glorifică amorul conjugal, familia, iar simțul lui cel mai puternic este acela al paternității. În dragoste, ca și în cultură, politică, Ion Heliade Rădulescu se simte un Părinte:

„Nod și mai tare după-asta vine,
Minuturi sfinte sărbătorim:
Cerul ne face părinți să fim,
Brațele noastre acum sunt pline.“

Iubirea, care, de regulă, este un zbor, o plutire peste greaua materie, nu apare decât rar și superficial în aceste poeme ce fac elogiul tihnei casnice. Versurile „Ți-ndreptezi zborul fără așteptare/ Și iar la postu-ți drept te oprești“ nu arată o dorință de evaziune, de plutire, cum se zice, cu capul în nori. Așezat, mulțumit, îndrăgostitul elegiac se gândește deja la moarte: „sosească ceasul, noi ne gătim“. O moarte calmă, un sfârșit aproape mulțumit.

Figura esențială a erosului heliadesc este, în fond, *conjugalitatea*. Simbolul feminității este pentru el Hera. Alții celebrează amorul pasional sau amorul spiritualizat, pe *Afrodita Pandemos* sau pe *Afrodita Urania*. Heliade face cu ardoare elogiul cuplului și al castei iubiri conjugale. Lucru rar în poezie. Denis de Rougemont (*Les mythes de l'amour*) crede că literaturile europene n-au propus un mit al căsătoriei ideale. Literatura caută, în genere, simboluri erotice în afara spațiului conjugal. Nici Barthes nu trece *conjugalitatea* printre figurile discursului îndrăgostit. Căminul este cu precădere spațiul unui lung război de hărțuială. El poate provoca uneori, prin evaziune, o formă a pasiunii erotice. Nu ne putem imagina, zice tot Denis de Rougemont, pe Tristan însurat. Heliade și-l imaginează, îndrăgostitul său stă nerăbdător la porțile templului familial. Simțul datoriei primează în raport cu simțul erotic. Pasiunea n-are, pentru Heliade, nici o justificare dacă nu duce spre altar (cămin). Odată instalată în celula familiei, pasiunea îmbracă veșmintele datoriei. Pentru spiritul romantic, asta ar echivala cu un detestabil eșec. Pentru Heliade este o împlinire sacră. El înnobilează, astfel, conjugalitatea și face din ea figura dominantă a vieții afective. Mitul poeziei lui nu este Don Juan, nu este, până la capăt, nici Tristan (mitul pasiunii devoratoare). Este mitul cuplului biblic, simbolul unei mândre singurătăți în doi.

Un *Portret* din 1836 este mai încurajător. Liniiile sunt mai ușoare, mai fine, imaginile se deplasează dinspre iarna conjugală spre primăvara logodnei. Sunt imagini, nici vorbă, gata făcute: zâmbetul „vesel“ strălucește pe buze, chipul este „dulce ca blândețea“, sânul „ușure“, în pieptu-i Edenul e „însinuit“, copila e „zâmbindă ca cerul, ca el trăsnoare“, ființa ei este o combinație de zeități etc. Toate acestea indică o înseninare a condeiului, paralel cu diminuarea simțului moralizator. În afara unei trimiteri: „marea-cuviință îți dă al său glas“, nu sunt formulate opreliști morale. Copila cu pasul mai mândru decât acela al Aurorei (să reținem transparența, diafanitatea imaginii) este „un model al virtutei“, dar virtutea, dacă luăm în seamă argumentele poetului, virtutea decurge din frumusețea obiectului erotic. Frumusețea e virtutea ei.

(EUGEN SIMION, *Dimineata poetilor. Eșeu despre începuturile poeziei române*, București, 1980, p. 97-100)

Caietele de notițe la traducerea *Bibliei*, publicate la Paris în 1858, sub titlul de *Biblicele*, interpretate în ansamblu, scriu în strania lor împerechere de versete biblice și realități contemporane, un *eseu în palimpsest despre modelul spiritual al profetului care își salvează poporul*. Este sensul subiectiv insuflat de Heliade acestui eseu rebel, de o îndrăzneală ieșită din comun. Refuzul dogmatismului se citește în libertatea asociativă a comentariului evadat spre istoria contemporană a românilor. Versetul biblic sau fragmentul de verset sunt un pretext, un țarm de la care se desprinde călătorul săltat imediat pe valurile divagației. Cum s-a ivit impulsul misterios de a-și scrie propriul mit, deghizat fără premeditare, în povestea biblică a profetului? Traducătorul, poet născut, dar nededicat poeziei ce i-ar fi absorbit surplusul energiilor spirituale și psihice, și-a canalizat pasiunile spre traducerea mării cărți călăuzitoare. Urmărind simpla traducere, scop spre care se îndrepta cu o pasiune, de asemenea, neobișnuită, Heliade s-a dăruit cu atâta profunzime, încât, nici de el știut, s-a declanșat printr-o atracție secretă, compensatoare, mecanismul psihic al identificării. E procesul surprins în notațiile publicate în „caiete” traducerii. Din ele rezultă o nouă funcționalitate a cărții. *Biblicele* au, de aceea, aspect de memorial îmbogățit asociativ din surse livrești, ieșit din cutele sufletești ale unui mare nemulțumit. Umbra lui Heliade se zbuciumă iremediabil pe ecranul aruncat în spatele străvechiului text, ca pentru a proiecta pe el numai evenimente contemporane traducătorului, sufletește implicat în ele. Și toate acestea nu se întâmplă într-o creație literară originală, dar originală e deschiderea disproporționată a planului secund, cu mare potențial psihologic, fără ca Heliade să se fi împiedicat în interdicțiile dogmatice ale unei astfel de traduceri. Era sincer uimit până la iritare, când Șaguna îl acuza de profanare.

Astăzi *Biblicele* ne apar ca operă independentă, compusă pe ideea că o βιβλιον este viața fiecărui om excepțional ca și istoria unui popor. Încercarea de tipizare este evidentă. Numele „biblice” simbolizează stări general umane. Aici ne răsare în minte justificarea estetică a tipizării literare dată de Heliade, anterior, în interpretarea propriilor poeme *Serafinul și Heruvimul* și *Visul* (*Gazeta Teatrului Național*, I, 1835): „În operele oricărui artist sau scriitor a trebuit să se vadă si oarecare asemănare cu viața lui, și când au fost lipsite de acea relație,

de acea afinitate cu faptele, întâmplările și patimile autorului, atunci au fost reci și fără interes“. O convingere estetică, deja postulată în opinia mai veche, e practică consecvent în acest text al maturității zbuciumate, când „bărbatul sfâșiat de patimi, amăgit de întâmplări, obosit de păcate se află pradă muștrării cugetului“ și își face suma experienței, într-o carte care poate fi curiozitate a veacului romantic. Din suita motivațiilor subiective ce se pot descoperi, mai selectăm una. Notițele la cartea Genezei sfârșesc într-o paranteză despre tipul uman reprezentat de Iosif, tipul „inteligentei și talentului“. Divagația lui Heliade este condusă de o idee. Ea se clarifică treptat. Inteligența umană, la popoarele vechi, „dacă nu era un privilegiu al sacerdoților, de era adică profană, avu altă soartă, sau de a fi târâtă prin tină, sau de a fi servitoare curților de toată specia de Faraoni. Mitul despre rolul ce fu condamnată Inteligența de a juca era de mult răspândit în Orient [...]“. La mit se adaugă exemplul lui Iosif, visătorul inteligent care scapă de ura fraților săi, își părăsește țara pentru a lua drumul Egiptului unde trece (fără să-i fi fost fatală) prin încercarea clasicizată tipologic de raportul Hippolyte–Phedra. Mai apoi, pentru a supraviețui și a nu mai fi umilit, își pune inteligența și darul de a tălmăci vise, în slujba Faraonului. Astfel își deschide accesul la putere, făcându-se util seminției sale. Exemplificarea continuă cu Homer și Esop. [...]

Nici în *Biblicele* Heliade nu încetează să creadă că „poetul e un creator de o lume ideală“, un demiurg în felul lui, că „poezii sunt sublime în fabulele lor“, dar seninătatea anilor anterevoluționari e definitiv pierdută. „Profeția ieremiadei“ se scaldă în amar, capătă contur chipul profetului martir. Prăbușirea sufletească se citește în cenușa idealului: „Astfel (ca și Moise – *n.n.*), cu doi ani înainte de evenimentele grandioase de la '48, sufletul meu dorea și prevedea căderea idolilor pământești...“. Era vremea când poetul scria odă la prefacerile ce aveau să schimbe fața patriei, odă cu „resort din cele mai politice“, trimisă la „inima omului“. Acum se retrage sub scutul limbajului figurat și îi argumentează valoarea expresivă, cuprinsă în sensurile literare ale textului biblic. Între categoriile esteticii romantice, la nivel european, „biblicul“ întrunește foarte multe posibilități expresive și e preferat, mai întâi pentru disponibilitățile de reprezentare a tipicului. Biblicul, ordine liniștitoare, e asimilat în romantism ca valoare pozitivă. Heliade a folosit cu elan și originalitate acest subterfugiu figurativ, care îl ajută să se elibereze de bogăția

semnificațiilor gândite. Nu există operă a lui Heliade, literară sau nu, în spațiul căreia categoria tipologică amintită să lipsească. Ea face parte din stilul personal al autorului *Biblicelor*, chiar dinaintea acestei opere. Numele poetului sublim, care domină ultima perioadă a carierei lui Heliade nu mai este Homer, ci Moise, poetul-profet, înălțat „mai presus de istoric și de legiuitor“, inmografal creator în „rîma inteligenței“. Dar unde sunt oamenii acelor timpuri, oamenii care „deveniră lei la sunetul timbanelor, la carmenii profetului“? Nostalgia lui *ubi sunt?* are aici o nuanță subiectivă, originală, caracteristică. Se subliniază conștiința antitezei între timpul în care oamenii se transfigurau sub vraja cuvântului poetic, scandau în cor, dând un spectacol „impozant și teribil“ cum visa Heliade în momentul 1859, când forța mobilizatoare a poeziei sale intra în declin. De aceea scriitorul părăsește rimele și se refugiază în teoria forței vizionare a versului, sperând un reviriment.

(EL.VIRA SOROHAN, *Ipostaze ale revoltei la Heliade Rădulescu și Eminescu*, Editura Minerva, 1982, p. 43–45, 65–66)

În literatura noastră mai veche există poeți care te invită parcă să-i expediazi. Unii au scris prea puțin, precum Cârlova – nu din vina lui – alții prea mult și și-au dat pe față toate păcatele. Ion Heliade Rădulescu – poetul – face parte din ultima categorie. A rimat în neștire, a tradus, a adaptat, a scris fabule ca *La Fontaine*, elegii nume-rotate ca – mai târziu – Rilke, a început o epopée etc. Acest neastâmpăr și-această hărnicie nu sunt de natură să încurajeze lectura. Personalitatea lui complexă și contradictorie i-a derutat pe contemporani. Unii l-au numit „părintele literaturii române“, inventând o sintagmă care, ușor modificată și adaptată, avea să facă mare carieră abia un secol mai târziu, alții i-au negat meritele, chiar și cele incontestabile. Eminescu însuși a avut despre el două păreri diferite [...].

De altfel, cercetând cu lupa, descoperim în opera schițată grandios virtualități și sugestii pentru o serie întregă de poeți care i-au urmat. Un cuib gigant de motive. Din ouăle oarecum primitive – să le zicem de brontozaur? – viitorimea urmând să scoată prin clocire și evoluție rapidă și forțată pui bibiliți frumoși de mierlă și privighetoare. Poetul care „nu voia să revoluționeze poezia, ci s-o

creeze“, cum observa nu de mult un tânăr cercetător, trimite în viitor săgeți ce îi vor sensibiliza pe Arghezi, de pildă, ori pe Nichifor Crainic, V. Voiculescu și pe alți autori de înmuri și de laude. Ca să nu mai vorbesc că pofta versificatoare a unor autori mărunți de astăzi ne poate duce cu gândul și la „părintele literaturii“, care dorea să pună în versuri *Biblia – Vechiul și Noul Testament* – istoria națională și istoria lumii.

(MARIN SORESCU, „*Procopeala*“ și „*autorlâcul*“ lui
Ion Heliade Rădulescu, în *Revista de istorie și
teorie literară*, XXXIII/1985, nr. 1, p. 117, 118)

Heliade nu lămurește direct nicăieri punctul de plecare și finalitatea precisă a istoriei sale universale. Deși faza entuziastă a socialismului său creștin trecuse, această lucrare nu poate fi însă desprinsă de căutările anterioare, de dorința de a găsi în trecut un model plauzibil al cetății ideale, o vârstă edenică a omului primordial, bun din naștere și încă necorupt; ea este tocmai expresia necesității de a încadra diferitele aspecte fragmentare ale viziunii lui Heliade într-un rot, într-un sistem istoric pe de o parte, și într-o relație coerentă dintre omul material și omul spiritual pe de altă parte, de a constitui deci gândirea teoretică de până acum a politicianului într-o morală fundamentată istoric și într-o filosofie. Este foarte plauzibil că Heliade nu a urmat un model propriu-zis în elaborarea acestei opere, care s-a născut în primul rând dintr-o nevoie obiectivă și spre care converge întreaga sa activitate de reformator politic începând de pe la 1840, și convingerea lui că „o astfel de istorie nu s-a scris încă“ este din acest punct de vedere pe deplin îndreptățită. Nu e mai puțin adevărat că dacă el nu a cunoscut probabil *Istoria universală* a lui Herder, pe care Quinet o tradusese tocmai (el nu pare să-l fi citit în general pe Quinet), este sigur că avea știință de alte istorii similare. El a cunoscut una în șapte volume, amintită într-o scrisoare către exilații din Brusa, la 15 iulie 1851, care n-a putut fi identificată de G. Oprescu, și tradusese chiar, prin 1845, câteva pagini din celebra *Histoire de la civilisation europeenne* a lui Guizot, apărută în *Curierul de ambe sexe*, V; el cunoscuse probabil și scrierile lui Micheler în domeniul respectiv, *Principes de la philosophie de l'histoire*, volumul din 1839 care cuprinde o selecție comentată din celebra *Scienza nuova*

a lui Vico, după cum a cunoscut sau măcar a avut știință și de *Introduction à l'histoire universelle* a lui Michelet însuși, din 1831. Ultima putuse să-i inspire cadrul necesar pentru înțelegerea istoriei propriiei țări, credința că libertatea fără egalitate e nocivă, că binele nu derivă numai din ideea de simpatie, ci și din aceea de ordine etc.

Cartea, năzuind să cuprindă și să explice utopiile parțiale de până atunci, este o utopie ea însăși și pentru motivul că acceptă un model rațional perfect al umanității, pe baza căruia reconstituie logic și progresiv un trecut cunoscut doar în manifestări selectate după un principiu arbitrar (elementele de cultură materială sau de economie lipsesc cu totul din construcția sa). Orientat spre viitor, acreditat cu puterea de a prevesti științific viitorul, sistemul fusese anunțat din *Souvenirs et impressions d'un proscrit*: „si l'on connaît un peuple quelconque, si l'on étudie ses lois et ses mœurs, ses croyances religieuses et politiques, sa force matérielle, intellectuelle et morale; si l'on observe ses relations intérieures et extérieures, la qualité et la quantité de ses voisins et de leurs relations, on peut calculer, déduire et prévoir l'avenir de ce peuple“. În *Istoria universală*, aceleași facultăți de divinație științifică, dacă se poate spune astfel, sunt orientate spre trecut. Elementele care compun acest sistem, complex și mai puțin absurd decât pare la prima lectură, sunt multiple, în bună parte împrumutate din lecturi.

(MIRCEA ANGHELESCU, *Ion Heliade Rădulescu. O biografie a omului și a operei*, București, 1986, p. 305–307)

Marea revelație pe care i-a produs-o lui Heliade exilul trebuie să fi constat tocmai în sugerarea existenței unui „romantism selenar“: solarul Heliade observă, oarecum surprins, că o latură ascunsă a lucrurilor se relevă uneori ca determinantă și că cele mai clare construcții posedă o importantă zonă de umbră.

Spiritualitatea heliadescă se modifică astfel radical: tot ce fusese familiaritate sau vulgaritate se topește ca prin farmec; s-ar spune că scriitorul intuiește faptul că viața este o dramă și că tonul cu care te apropii de misterul ei trebuie să fie cel solemn. După ce s-a complăcut în descrierea aspectelor hilare sau pitorești, Heliade

începe să atace problemele fundamentale ale vieții; originea și sensul existenței, soarta omului pe pământ, raportul dintre personalitate și istorie etc.

Propensiunea cosmică, obsesia sensurilor ultime ale existenței nu s-au născut în conștiința lui Heliade odată cu exilul: vagi presimțiri ale unei „lumi de dincolo“, esențiale pentru artist, se manifestaseră încă din poezia heliadescă de tinerețe; versurile realmente interesante din *La moartea lui Cârlova*, *Zburătorul*, *Cutremurul* etc., sondează, prudent, invizibilul. Marele poet cosmic ieșise la iveală chiar în aceste poezii de tinerețe, obsedate de construcția grandioasă. Dar erau mai degrabă o promisiune.

În perioada următoare revoluției, tot ceea ce fusese ascuns și latent iese la suprafață: astfel am caracteriza, sumar, exilul. Reforma spiritului heliadesc se întreprinde pe dimensiunea sa cea mai profundă, pe dimensiunea filosofică. În exil, Heliade se descoperă drept gânditor autentic, cel dintâi filosof speculativ din cultura noastră modernă. Elementele filosofiei sale provin, fără îndoială, din surse variate: triada obsesivă își are probabil sorginea în Leroux; e posibil ca autorul român să fi luat contact cu gândirea hegeliană prin intermediul colportorilor ei francezi; dimensiunea biblică și socială a scrierii teoretice provine de la un Charles Renouvier sau Henri Lecouturier; fantezia poetică ce scaldă toată construcția mentală i-a fost sugerată de literați ca Lamennais. Dar asamblarea acestor elemente disparate, gruparea originală a componentelor, rămâne opera lui Heliade însuși. Este partea de creație filosofică a autorului.

Fapt semnificativ: Heliade simte nevoia organizării filosofice a existenței sale spirituale abia în perioada de care ne ocupăm. Până atunci, creația i se desfășurase, mai mult sau mai puțin, la întâmplare; abia acum el acuză necesitatea *sistemului*, a construcției teoretice interne. Nu trebuie să ne scape sensul de autodescoperire. Teoretizând triar, Heliade își dă seama – cu stupeoare – că, în chip inconștient, fusese și până atunci condus de regula triadei, de regula pe care o va teoretiza abia în *Echilibru între antiteze*. În literatură, politică și religie fusese triar fără să știe. Prin revelația teoretică tardivă, propria sa existență spirituală capătă, brusc, un sens. Moderația politică, religiozitatea pe care a încercat mereu s-o expliciteze rațional, respingerea clasicismului și a romantismului în numele unei „a treia

soluții“ – totul devine clar și coerent după adoptarea triadei. Iată că exilul înseamnă, la Heliade, identificarea propriilor sale structuri adânci, până atunci obnubilate de contingent.

Dar fațeta cea mai spectaculoasă a exilului rămâne cea stilistică: transmutația operată la nivelul frazei lui Heliade ține de miracol. N-ar fi exagerat să afirmăm că toate descoperirile spirituale ce îl asaltează pe Heliade după 1848 au un reflex perceptibil la nivelul stilului. Până atunci, stilul prozei lui Heliade evoluase în limitele unei vulgarități verbioase; poetul introdusese în literatură limbajul de fiecare zi, o puternică doză de oralitate, plăcerea de a aborda familiar cititorul, pasiunea pentru culoarea lingvistică tare. Dacă *Prefața la Gramatică* sau *Domnul Sarsailă autorul* sunt texte reprezentative, atunci găsim în ele modelul unei fraze satirice și ireverențioase, desprinse direct din cotidian. Schimbare dramatică și la acest capitol: ne vine greu să realizăm că paginile solemne din *Souvenirs et impressions...* sau *Istoria Românilor* ar fi scrise de aceeași persoană care crease pe veselul Sarsailă. Heliade devine, la propriu, un alt autor.

[...] Rezultatul în ceea ce-l privește pe Heliade: o proză aflată la antipozii vorbirii populare și spontane din epoca prer evoluționară. Fraza nervoasă și directă se transformă într-un fel de exortatie solemnă, adaptată sceneriei romantice. [...] Mai mult, sensul oricărei întâmplări contemporane i se pare lui Heliade determinat de arhetipul biblic, la care participă conștient. Este de la sine înțeles că un asemenea text, cu semnificații oculte, nu poate arăta oricum: este cultivată cu delicii parafraza, lexicul se atașează registrului elevat, iar terminologia sau chiar grafia (majusculele!) trebuie să sugereze prezența dominatoare a unei suprarrealități invizibile, percepută doar de scriitor; arhaismele căutate, neologismele intempestive, chiar prețioase, au aceeași funcție.

(MIHAI ZAMFIR, *Din secolul romantic*, București, 1989, p. 113–115)

Cel mai edificator dintre textele politice ale lui Eliade rămâne *Proclamația de la Islaz*. Dacă nu greșeste E. Lovinescu văzând în ea o „frazologie (care) aparține, desigur, pe de-a-ntregul mării Revoluții“, „un ton plin de gravitate mistică“ sau „o aparentă evanghelică a

înfrățirii claselor“, arunci nu încapе îndoială că avem în acest text una din foarte rarele mostre de *High Romanticism* din întreaga ideologie politică românească. Invocând pe îngerul mântuirii românești, care va suna din trâmbiță, Eliade proclamă o triplă utopie: în numele egalității, fraternității și libertății. „Sculara aceasta e pentru binele, pentru fericirea tututor stărilor societății...“, scrie el (*Gândirea românească în epoca pașoptistă*, 1969, I, p. 50), adăugând că „poporul român voiește o patrie tare, unită în dragoste, compusă de frați“ și încheind cu afirmarea dreptului la adunările libere, la exprimare liberă și la toate celelalte libertăți individuale. Tonul biblic este frapant, deși chemarea are adresă politică și militară: „Cu noi este Dumnezeu, fraților! În numele lui sculați-vă și îngerul răzbunării dumnezeiești va striga pe toți vrăjmași și va doborî cal și călăret, carele și armele lui vor fi risipite ca pulberea și planurile lui împrăștiate ca fumul. La arme, români! La armele mântuirii noastre!“ (p. 61). Tot așa de radical romantic este Eliade și în textele de după revoluție. În *Suvenire și impresii ale unui proscris*, gândirea lui nu e deloc socială sau istorică, ci, dacă pot spune așa, cosmică. Instituțiile sunt criticate din perspectiva degradării dreptului divin. „Sclav“, „călău“ sau „despot“ nu sunt la el concepte politice, ci de-a dreptul ontologice. Se poate să aibă dreptate D. Popovici (1977), p. 218) când susține că „în toate acestea se află, de bună seamă, *Biblia*, dar se mai află încă ceva [...], socialismul francez“, cu toate acestea utopismul eliadesc este foarte departe de al lui Fourier, în primul rând pentru că esența lui nu e socială și politică, ci cosmică și religioasă, cum șade bine unui vizionar din primele timpuri ale romantismului.

(NICOLAE MANOI.ESCU, *Istoria critică a literaturii române*, vol. I, București, 1990, p. 173.

Apariția lui Ion Heliade Rădulescu în literatura română seamănă cu izbucnirea unui vulcan: oferă nu numai un spectacol extraordinar (asimilarea vastă a culturii și spiritului european), dar împinge la suprafață, tocmai prin explozia ce aruncă împrejur atâta noroi, materiile prețioase topite în lăuntrul său: lirismul, pe cât de pur, pe atât de profund cu care ne împărtășesc în clipe de iluminare marii

poeti. Frecventând mai întâi școala de la Sf. Sava, întemeiată de ardeleanul Gheorghe Lazăr, care studiasse, la rândul său, la Cluj și Viena și predă acum la București, între altele, cu entuziasm, pe lângă teoriile luminiștilor francezi, filosofia lui Kant („filosofia franțozescă zicea că trebuie să-și scoată căciula înaintea celui nemțești“, îl citează pe magister discipolul său, deschizând o perspectivă spre inima Europei cugetătoare), precocile Heliade, care la vârsta de 17 ani devine el însuși dascăl la această școală unde ceilalți pașoptiști i-au fost elevi, dă apoi dovadă, de-a lungul întregii lui existențe de creator, de o adevărată febricitare europeanizantă. Fapta sa cea mai spectaculoasă în acest sens este activitatea de traducător, prin care s-a străduit să încetățenească în limba română literatura Occidentului, în ce i se părea că avea ea mai de preț („traducțiile“, zicea el în 1828, „nobilesc“ limba, căci „îmbrătoșându-le, le face ale sale“, iar în 1836, justificându-și tălmăcirea lui Lamartine și Byron, „am vrut să văz pe cât se mlădie limba și pe cât este destoinică să exprime acele idei... pline de patimă, înalte și posomorâte“).

(I. NEGOIȚESCU, *Istoria literaturii române*,
București, 1991, p. 60)

CUPRINSUL

ISTORIA CRITICĂ UNIVERSALĂ (fragment)

INTRODUCȚIE

I.	7
II.	10
III. Timp – Spațiu	13
IV. Spirit – Materie	16
V. Calitățile și legile spiritului	17
VI. Calitățile, legile materiei	20
VII. Progres – Conservație	21
VIII. Libertate (drept, datorie) – Fatalitate	28
IX. Infinit – Finit	31
X. Substanță – Formă	32
XI. [Dualitate – Trinitate]	35
[Umanitatea]	86
Religii. Elemente	101

BIBLICELE (fragment)

Prolegomene	113
GENEZA	
Capul II	122

Capul III	125
Capul XLVII	130
Scandalul sau piedica	132
EXODUL	
V. Yirtho	
Cap. XX	182
IX. Ki Thissa	
Cap. XXXIII	193
Cap. XXXIV	196
A TREIA CARTE A LUI MOISE	
IV. Tasriah	
Cap. XII	200
ECHILIBRU ÎNTRE ANTITEZE	
Prefață	203
<i>ISAHAR SAU LABORATORUL. I</i>	
I. Superstiția și ateia	211
II. Tirania și anarhia	213
III. Prima condică a României	215
IV. Monada, diada și triada sau unitatea, dualitatea și trinitatea	220
Progresul și conservația	240
Englezii și francezii sau dreptul și datoria, libertatea și egalitatea	244
Aristocrația și evghenia	270
Boierii și ciocoi	288
Anexe istorice	342
Doi 1821, doi 1848, doi 1859	412
Anexe	430
<i>ISAHAR SAU LABORATORUL. Partea a II-a</i>	
[Introducere]	467
Guvernul și popoul	479
Anexe	508
Calități și defecte sau virtuți și viciuri	527
Încă o dată progresul și conservația	531
Cenzura. Abuzul tiparului. Libertatea tiparului	546

Anexe	562
I. Câteva însemnări despre cenzură (1845)	563
II. Adorația magilor	572
III. Satira	575
Dreapta și stânga	589
Vot universal – Răzvot universal	599
Unire și unitate	677
Anexe	701
I. Constituția română de la 1848 explicată după adevăratele sale principie	701
II. Proprietatea și comunismul țarian	715
III. Proprietarii și sătenii în Bucovina	720
IV. Proprietarii și sătenii în România	722
Cum omul devine proprietar	739
Zavera și contra-zavera	742
Nici armarea gloatelor, nici gardia orășenească, ci colonie militară	746
<i>ISAHAR SAU LABORATORUL. Partea a III-a</i>	
Timpul și Locul	753
Spiritul și Materia	757
Progresul și Conservația	769
Partea istorică	
Periodul I	777
Periodul al doilea	794
Egoismul și Abnegația	823
Legea și Fărădelegea	836
Legea și Relegea	852
Nici încentrarea, nici descentrarea: concentrarea	860
Comerțul antic și comerțul modern	880
Nici centralizarea, nici descentralizarea, ci centralizarea	907
Literatura – Politica	914
Israelii și judanii	934

Averea stabilă – Averea instabilă

Casa pensiunilor. Casa de credit reciproc	963
Partea a doua	975
Partea a treia. Proiect de statute	983

NOTE ȘI COMENTARII

Istoria critică universală	999
Biblicele	1002
Echilibru între antiteze	1008
Repere critice	1015

